TITI LIVII

Qui Extant

Historiarum

LIBRI.

In duobus TOMIS Correctis & Emendatis.

CANTABRIGIÆ,
Ex Officina *Joan. Hayes*, Celeberrimæ Academiæ Typographi.
Impensis *Joan. Creed* & *Henr. Dickinson*, Bibliopol.
1679.

13-211

UNIVERSITY
LIBRARY
CAMBRIDGE

T. LIVII PATAVINI Historiarum ab Urbe Condita

DECADIS PRIMÆ

LIBER PRIMUS.

In eundem Epitome.

§. 2. *Dentus Æneæ in Italiam, & rei ab eo gestæ.* 3. *Ascanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum, primo libro continentur.* 4. *Numitoris filia à Marte compressa, nati Romulus & Remus.* 5. *Amulius obtruncatus.* 6. *Urbs à Romulo condita.* 8. *Senatus lectus.* 11. *Cum Sabinis bellatum.* 10. *Opima spolia Jovi Feretrio lata.* 13. *In curias populus divisus.* 14, 15. *Fidenates & Veientes victi.* 16. *Romulus consecratus.* 18, *&c. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit. Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Ægeria sibi congressus nocturnos esse simulans, ferocem populi animos ad religionem perpulit.* 22, *&c. Tullus Hostilius Albanos bello petiit.* 25. *Posthac Tergeminorum pugna.* 26. *Horatius absolutus.* 28. *Metii Suffetii supplicium.* 29. *Alba diruta.* 30. *Albani in civitatem recepti: Sabinis bellum indictum.* 31. *Ad postremum fulmine Tullus absumptus est.* 32. *Ancus Martius cæremonias à Numa institutas renovavit.* 33. *Latinis victis, & ad civitatem ascitis, montem Aventinum assignavit: Politorium urbem Latinorum bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Ostiam condidit. Regnavit annos triginta tres.* 34. *Eo regnante Lucumo Damarati Corinthii filius à*

13-211

UNIVERSITY
LIBRARY
CAMBRIDGE

T. LIVII PATAVINI Historiarum ab Urbe Condita DECADIS PRIMÆ LIBER PRIMUS.

In eundem Epitome.

1. 2. Dventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; 3. Ascanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum, primo libro continentur. 4. Numitoris filia à Marte compressa, nati Romulus & Remus. 5. Amulius obtruncatur. 6. Urbs à Romulo condita. 8. Senatus lectus. 11. Cum Sabinis bellatum. 10. Opima spolia Jovi Feretrio lata. 13. In curias populus divisus. 14, 15. Fidenates & Veientes victi. 16. Romulus consecratus. 18, &c. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit. Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit; cum Dea Ægeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. 22, &c. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. 25. Posthac Tergeminorum pugna. 26. Horatius absolutus. 28. Metii Suffetii supplicium. 29. Alba diruta. 30. Albani in civitatem recepti: Sabinis bellum indictum. 31. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. 32. Ancus Martius cæremonias à Numa institutas renovavit. 33. Latinis victis, & ad civitatem asciti, montem Aventinum assignavit: Politorium urbem Latinorum bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Ostiam condidit. Regnavit annos triginta tres. 34. Eo regnante Lucumo Damarati Corinthii filius à

quinto, Etruriæ civitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & post mortem Anci regnum excepit. 33. Centum addidit, Patrum numerum auxit: Latinos subegit, Circum destruxit, ludos edidit: Sabinorum bello primo, equitum centurias ampliavit. 36. Is tentanda scientiæ caussa Attii Navii augurio, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset; jussisse eum novacula cotem præcidere, idque protinus ab Attio factum. 37. Sabinos prælio acie vicit. 38. Urbem muro circumdedit, cloacas fecit. 40. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. 43. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Is Veientes atque Etruscos prælio fudit. 42, 43. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. 44. Pomœrium protulit: Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. 45. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. 47, 48. Interfectus est à L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, cum regnasset annos triginta quatuor. 49. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. 50, 51. Turnum Herdonium fraude interemit. 53. Bellum cum Volscis gessit: & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. 55. Terminus & Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt. 54. Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in potestatem suam redegit. 56. Hujus filii Delphos profecti, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. Quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, & terram osculatus est, idque factum ejus eventum rei comprobavit. Nam quum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus, omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit. 59. Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. 60. Tunc consules primum creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

PRÆ-

PRÆFATIO.

FActurusne operæ pretium sim, si a primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec si sciam, dicere ausim. Quippe qui quum veterem tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte & meipsum consuluisse. Et, si in tanta scriptorum turba, mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me consoler. Res est præterea & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jampridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, uti me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente repeto, avertam: omnis expers curæ, quæ scribentis animum, & si non flectere a vero, solicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur; ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, & ad deos referre auctores: ea belli gloria est populo Romano, ut quum suum, conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat: tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. Labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo: deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque

reipublicæ quod imitere capias: inde fœdum incœptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam tam sera avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus, ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiundæ rei absint: cum bonis potius ominibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tantum operis successus prosperos darent.

LIBER PRIMUS.

1. TAM primum omnium satis constat, Troja capta in cæteros sævitum esse Trojanos; duobus, Æneæ Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, (rege Pylæmene ad Trojam amisso) quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos, Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, *Troja* vocatur; pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum; ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse: *Troja* & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naves superesset: quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aborigines que, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est: alii prælio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt. Alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percunctatum deinde,

inde, *qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent?* Postquam audierit, *multitudinem Trojanos esse; ducem Æneam, filium Anchisæ & Veneris: cremata patria & domo profugos, sedem, condendaq; urbi locum quærere,* & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Æneam apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data: ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt, Æneas ab nomine uxoris *Lavinium* appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

2. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutili: victores Aborigenes Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem, ut animos Aborigenum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent; *Latinos* utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigenes Trojanis studio ac fide erga regem Æneam cessere. fretusque his animis coalescentium indies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset; tamen quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit: situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen: *Jovem indigetem* appellant.

3. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume manfit: tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum, paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem *Iulum* eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicun-

que & quæcunque matre genitus (certè natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit; novam ipse aliam sub Albano monte condidit: quæ ab situ porrecta in dorso urbis *Longa Alba* appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni, tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni, movere arma, aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Æneam Silvium creat. Is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, *Prisci Latini* appellati. Manfit *Silvium* postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Aty Capys, Capy Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen fluminis dedit, Agrippa inde Tiberini filius. Post Agrippam Romulus Silvius a patre accepto imperio regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

4. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines, aut ipsam aut stirpem à crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur: pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justi cursum poterat amnis: & posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat: ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc vicus Ruminalis est (*Romularem* vocatam ferunt) pueros exponunt. vastæ tum in iis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse; eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua

gua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit: Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Laurentiæ uxori educandos datos. Sunt, qui Laurentiam vulgato corpore *lupam* inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati: quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. Hinc robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones præda onustos impetum facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his crescente indies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

5. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Palanteo urbe Arcadica Palatium, deinde Palatinum montem appellatum. ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes Lycæum Pana venerantes, per luxum atque lasciviam currerent. quem Romani deinde vocarunt *Inuum*. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones; quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse: captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes, crimini maxime dabant, *in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos collecta juvenum manu hostilem in modum prædas agere*: sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari: nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse eos sustuliisset, ad idipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque *geminos esse fratres*, comparando eorum ætatem, & ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: scisciandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

6. Numitor inter primum tumultum *hostes invasisse urbem atq; adortos regiam* dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam advocasset, posteaquam juvenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox, ratum nomen, imperiumque regi effecit.

Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ: & superat multitudo Albanorum Latinorumque, ad id pastores quoque accesserant: qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atq; inde fœdum certamen coortum à satis miti principio: quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, in quorum tutela ea loca essent, augurliis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret.

7. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumq; regem sua multitudo consalutaverat: tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoq; increpitans adjecisset, *Sic deinde quicunque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca Geryone interempto boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, ipsum fessum via procubuisse, ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine *Cacus*, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant; aversos boves eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent, quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre: confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus prohibere conatus esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam

ante

ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant: is tum Evander concursu pastorum trepidantium circa advenâ manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit; habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat qui vir esset. Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve*, inquit, *te mihi mater veridica interpres Deum auctorum cœlestium numerum cecinit: tibique aram hîc dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere se omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata*, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, sacrum, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur. Pinarii extis adesis ad cæteram venirent dapem: inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennibus vescerentur. Potitii ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

8. Rebus divinis rite perpetratis, vocataq; ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus poterat, jura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si seipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cætero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant: me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Etruscos, quod ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus, quum alia atque alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, *natam è terra sibi prolem* ementiebantur; locum qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, Asylum aperit: eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat: centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat: sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. *Patres* certe

te ab honore, *Patriciique* progenies eorum appellati.

9. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed penuria mulierum, hominis ætatem duraturæ magnitudo erat: quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque populo peterent. *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumq; nomen facere, satis scire, origini Romanæ & Deos affuisse, & non defuturam virtutem. Proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *ecquod fœminis quoque Asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, & haud dubie ad vim spectare res cœpit: cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno Equestri solenneis: *Consualia* vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus venit: invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit: magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ, quasdam forma excellentes primoribus patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem à globo Talassii cujusdam raptam ferunt: multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, *Talassio ferri* clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior aut indignatio minor; sed ipse Romulus circuibat docebatque, *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, (& quo nihil carius humano generi sit) liberûm fore. Mollirent modo iras; & quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut quum sua vice*

functus

functus officio ſit, parentum etiam patriæq; expleat deſiderium. Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium, cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces ſunt.

10. Jam admodum mitigati animi raptis erant: at raptarum parentes tum maxime ſordida veſte, lacrymiſque & querelis civitates concitabant: nec domi tantum indignationes continebant, ſed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenſes Cruſtuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique viſi ſunt. Ipſi inter ſe tres populi communiter bellum parant. Nec Cruſtumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninenſium ſatis ſe impigre movent: ita per ſeipſum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effuſe vaſtantibus ſit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam ſine viribus iram eſſe: exercitum fundit, fugatque: fuſum perſequitur: regem in prœlio obtruncat, & ſpoliat: duce hoſtium occiſo, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipſe cum factis vir magnificus, tum factorum oſtentator haud minor, ſpolia ducis hoſtium cæſi ſuſpenſa, fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium aſcendit: ibique ea quum ad quercum paſtoribus ſacram depoſuiſſet, ſimul cum dono deſignavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus ſum, dedico: ſedem opimis ſpoliis: quæ regibus ducibuſque hoſtium cæſis, me auctorem ſequentes, poſteri ferent.* Hæc templi eſt origo, quod primum omnium Romæ ſacratum eſt: ita deinde Diis viſum, nec irritam conditoris templi vocem eſſe, qua laturos eo ſpolia poſteros nuncupavit: nec multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. Bina poſtea intra tot annos, tot bella, opima parta ſunt ſpolia: adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

11. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occaſionem ac ſolitudinem hoſtiliter in fines Romanos incurſionem facit: raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppreſſit. Fuſi igitur primo impetu & clamore hoſtes: oppidum captum: dupliciq; victoria ovantem Romulum Herſilia conjunx precibus raptarum fatigata, orat, *ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coaleſcere concordia poſſe:* facile impetratum. Inde contra Cruſtuminos profectus, bellum inferentes. Ibi miùs etiam, quod jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ miſſæ: plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Cruſtuminium nomina darent: & Romam inde frequenter migratum eſt à parentibus maxime ac propinquis

rapta-

raptarum. Noviſſimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit: nihil enim per iram aut cupiditatem actum eſt: nec oſtenderunt bellum prius, quam intulerunt. Conſilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat: aquam forte ea tum ſacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: ſeu ut vi capta potius arx videretur, ſeu prodendi exempli cauſa, ne quid uſquam fidum proditori eſſet. Additur fabulæ (quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatoſq; magna ſpecie annulos habuerint) pepigiſſe eam, *quod in ſiniſtris manibus haberent*; eo ſcuta illi pro aureis donis congeſta. Sunt qui eam ex pacto tradendi, quod in ſiniſtris manibus eſſet, decreto arma petiſſe dicant: & fraude viſam agere, ſua ipſam peremptam mercede.

12. Tenuere tamen arcem Sabini: atq; inde poſtera die, quum Romanus exercitus inſtructus, quod inter Palatinum Capitolinumq; collem campi eſt, compleſſet; non prius deſcenderunt in æquum, quam ira & cupiditate recuperandæ arcis ſtimulante animos, in adverſum Romani ſubiere. Principes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hoſtus Hoſtilius: hic rem Romanam iniquo loco ad prima ſigna animo atque audacia ſuſtinebat. Ut Hoſtus cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies: fuſaque eſt ad veterem portam palatii. Romulus & ipſe turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter tuis*, inquit, *juſſus avibus hic in Palatino prima urbi fundamenta jeci: arcem jam ſcelere emptam Sabini habent: inde huc armati ſuperata media valle tendunt. At tu, pater Deûm hominumque, hinc ſaltem arce hoſtes: deme terrorem Romanis fugamq; fœdam ſiſte. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum ſit poſteris, tua præſenti ope ſervatam urbem eſſe, voveo.* Hæc precatus, veluti ſenſiſſet auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus reſiſtere atq; iterare pugnam jubet.* Reſtitere Romani, tanquam cœleſti voce juſſi: ipſe ad primores Romulus provolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effuſos egerat Romanos, toto quantum foro ſpacium eſt: nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hoſpites, imbelles hoſtes, jam ſciunt longe aliud eſſe virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferociſſimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulſum Romani perſequuntur: & alia Romana acies audacia regis accenſa, fundit Sabinos. Metius in paludem ſeſe, ſtrepitu ſequentium, trepidante equo, conjecit: adverteratq; ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus ſuis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabiniq; in media convalle

duorum

duorum montium redintegrant prælium: ſed res Romana erat ſuperior.

13. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus ſparſis, ſciſſaq; veſte, victo malis muliebri pavore, auſæ ſe inter tela volantia inferre, ex tranſverſo impetu facto, dirimere infeſtas acies: dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne ſe ſanguine nefando ſoceri generique reſpargerent: ne parricidio macularent partus ſuos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, ſi connubii piget, in nos vertite iras: nos cauſſa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus ſumus: melius peribimus, quam ſine alteris veſtrûm viduæ aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies: inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, ſed & civitatem unam ex duabus faciunt, regnum conſociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, *Quirites* à Curibus appellati: monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emerſus palude equum Curtius in vado ſtatuit, *Curtium lacum* appellarunt. Ex bello tam triſti læta repente pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipſi fecit. Itaq; quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis impoſuit. Id non traditur (quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus ſuis virorumve, an ſorte lectæ ſint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conſcriptæ ſunt; *Ramnenſes* ab Romulo; ab Tito Tatio *Titienſes* appellati. *Lucerum* nominis & originis cauſa incerta eſt. Inde non modo commune, ſed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

14. Poſt aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant. quumque Laurentes jure gentium agerent; apud Tatium gratia ſuorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in ſe vertit. nam Lavinii, quum ad ſolenne ſacrificium eo veniſſet, concurſu facto, interficitur. Eam rem minus ægre quam dignum erat, tuliſſe Romulum ferunt. ſeu ob infidam ſocietatem regni, ſeu quia haud injuria cæſum credebat. Itaque bello quidem abſtinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regiſque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum eſt. Et cum his quidem inſperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipſis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope ſe convaleſcere opes rati, priuſquam tantum roboris eſſet, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immiſſa, vaſtatur agri quod inter urbem ac Fidenas eſt. Inde ad lævam verſi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agreſtium populantur: tumultuſque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim

enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus cum omnibus copiis; partem militum locis circa densa oblita virgultâ obscuris subsidere in insidiis jussit: cum parte majore atq; omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ obequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causſam minus mirabilem dedit: & quum velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum, quæ in præsidio relicta fuerant: ita multiplici terrore perculsi Fidenates; prius pene quam Romulus quique cum eo equites erant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant: non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

15. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & consanguinitate (nam Fidenates quoq; Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat; in fines Romanos excurrerunt, populabundi magis quam justi more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit: quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi, de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus, rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quam prædæ studio. Eaque clade haud minus quam adversa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ: ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet: multitudini tamen gratior fuit quam patribus longe ante alios acceptissimus militum animis; trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos *Celeres* appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit.

16. His

16. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recenſendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, ſubito coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribuſque tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abſtulerit: nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, ſedato tandem pavore, poſtquam ex tam turbido die ſerena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam ſedem regiam vidit; etſi ſatis credebat Patribus, qui proximi ſteterant, ſublimem raptum procella; tamen velut orbitatis metu icta, mœſtum aliquandiu ſilentium obtinuit. Deinde à paucis initio facto, *Deum Deo natum, regem parentemq; urbis Romanæ ſalvere univerſi Romulum jubent: pacem precibus expoſcūt, uti volens propitius ſuam ſemper ſoſpitet progeniem.* Fuiſſe credo tum quoque aliquos, qui diſcerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, ſed perobſcura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præſens nobilitavit. Conſilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides: namque Proculus Julius ſolicita civitate deſiderio regis, & infenſa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cælo repente delapſus, ſe mihi obvium dedit, quum perfuſus horrore venerabunduſque aſtitiſſem, petens precibus, ut contra intueri fas eſſet; abi, nuncia*, inquit, *Romanis, Cœleſtes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum ſit: proinde rem militarem colant: ſciantque, & ita poſteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis reſiſtere poſſe. Hæc*, inquit, *locutus, ſublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quamq; deſiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide imortalitatis, lenitum ſit.

17. Patrum interim animos certamen regni ac cupido verſabat; nec dum à ſingulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur: oriundi ab Sabinis, ne, quia poſt Tatii mortem ab ſua parte non erat regnatum in ſocietate æqua, poſſeſſionem imperii amitterent, ſui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aſpernabnatur; in variis voluntatibus, regem tamen omnes volebant; libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres inceſſit; ne civitatem ſine imperio, exercitum ſine duce, multarum circa civitatum irritatis animis vis aliqua externa adoriretur: & eſſe igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere in animum inducebat. Itaq; rem inter ſe centum Patres, decem decuriis factis, ſinguliſque in ſingulas decurias creatis, qui ſummæ rerum præeſſent, conſociant: decem imperitabant, unus cum inſignibus imperii & lictoribus erat: quinque dierum ſpatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit: id ab re, quod nunc quoque tenet nomen,

Inter-

Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; *multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos*: nec ultra, nisi regem, & ab ipsis creatum videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris quam detinerent: decreverunt enim, *ut cum populus regem jussisset, id sic ratum esset si Patres auctores fierent*: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit, inquit, Quirites, Regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut ne victi beneficio viderentur, id modo scisserent, juberentq; *ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.*

18. Inclyta justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, falso Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum Heracleamque & Crotonem, juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem discendi exciviſſet? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, perveniſſet? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen neq; se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quenquam præferre illi viro ausi; ad unum omnes *Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt.* Accitus, sicut Romulus, augurato urbe condenda, regnum adeptus est. De se quoque Deos consuli jussit: inde ab augure (cui deinde, honoris gratia, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem *Lituum* appellaverunt: inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævasque ad septentrionem esse dixit. Signum contra quod longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus

catus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, ut tua signa nobis certa ac clara sint inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet: quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

19. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat: quibus quum inter bella assuescere videret non posse (quippe ferocibus militia animis) mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique fecit: apertus, ut in armis esse civitatem: clausus, pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra mariq; parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur ocio animi, quos metus hostium, disciplinaque militaris continuerat; omnium primum rem ad multitudinem imperitam, & illis seculis rudem efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est: qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Ægeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere: sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum: quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntq; dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalares mensibus interponendo, ita dispensavit, ut vigesimo anno ad metam eandem Solis unde orsi essent, plenis annorum omnium spaciis dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

20. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit: quanquam ipse plurima sacra obibat; ea maxime quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed quia in civitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella: ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit: insignique eum veste, & curuli regia sella adornavit: huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virgineſque Vestæ legit: Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum: his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque cæremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ *ancilia* appellantur,

ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis ſolenniq; ſaltatu juſſit. Pontificem deinde Numam Marcium Marci filium ex Patribus legit; eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attribuit; quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ templa ſacra fierent; atque unde in eos ſumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica privataque ſacra Pontificis ſcitis ſubjecit: ut eſſet quo conſultum plebs veniret: ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinoſque aſciſcendo, turbaretur. Nec cœleſtes modo cæremonias, ſed juſta quoque funebria, placandoſque Manes, ut idem Pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viſo miſſa ſuſciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit: Deumque conſuluit auguriis, quæ ſuſcipienda eſſent.

21. Ad hæc conſultanda procurandaque, multitudine omni a vi & armis converſa, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum aſſidua inſidens cura, quum intereſſe rebus humanis cœleſte Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat; ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent: & quum ipſi ſe homines in regis, velut unici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante, *caſtra*, non *urbem*, poſitam in medio, ad ſolicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti ſunt, ut civitatem totam in cultum verſam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco ſpecu fons perenni rigabat aqua: quo quia ſe perſæpe Numa ſine arbitris, velut ad congreſſum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum ſacravit; quod earum ſibi concilia cum conjuge ſua Ægeria eſſent. Et ſoli Fidei ſolenne inſtituit: ad id ſacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi juſſit, manuque ad digitos uſque involuta rem divinam facere: ſignificantes *fidem tutandam, ſedemq; ejus etiam in dextris ſacratam eſſe.* Multa alia ſacrificia, locaque ſacris faciendis, quæ *Argeos* pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit, tutela per omne regni tempus haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus ſeptem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas.

22. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hoſtilium, nepotem Hoſtilii, cujus in infima arce clara pugna adverſus Sabinos fuerat, regem populus juſſit. Patres auctores facti. Hic non ſolum proximo regi diſſimilis, ſed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas vireſque, tum avita quoque gloria animum ſtimulabat. Seneſcere igitur civitatem otio ratus, undi que

dique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agreſtes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ: utrinque legati fere ſub idem tempus ad res repetendas miſſi: Tullius præceperat ſuis, nequid cum Albano prius, quam mandata agerent: ſatis ſciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici poſſe. Ab Albanis ſocordius res acta: excepti hoſpitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant: tantiſper Romani & res repetiverant priores: & neganti Albano, bellum in trigeſimum diem indixerant: hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi poteſtatem, quid petentes venerint, facit: illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quisquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, ſed imperio ſubigi: res repetitum ſe veniſſe: Ni reddantur, bellum indicere juſſos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate*, inquit, *regi veſtro: regem Romanum Deos facere teſtes, uter prius populus res repetentes legatos aſpernatus dimiſerit, ut in eum omnes expetant hujuſce clades belli.* Hæc nunciant domum Albani.

23. Et bellum utrinque ſumma ope parabatur, civili ſimillimum bello, prope inter parentes natoſque: Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum ſtirpe regum oriundi Romani eſſent. Eventus tamen belli minus miſerabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum eſt, & tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confuſi ſunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere: caſtra ab urbe haud plus quinque millia paſſuum locant, foſſa circundant: *foſſa Cluilia* ab nomine ducis per aliquot ſæcula appellata eſt, donec cum re nomen quoque vetuſtate abolevit. In his caſtris Cluilius Albanus rex moritur: dictatorem Albani Metium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, *magnumq; Deorum numen ab ipſo capite orſum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium* dictitans, nocte præteritis hoſtium caſtris, infeſto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab ſtativis excivit Metium: is ducit quam proxime ad hoſtem poteſt; inde legatum præmiſſum nunciare Tullo jubet, *priuſquam dimicent, opus eſſe colloquio: ſi ſecum congreſſum ſit, ſatis ſcire ea ſe allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant:* haud aſpernatus Tullus, tametſi vana afferebantur, ſuos in aciem educit: exeunt contra & Albani. Poſtquam inſtructi utrinque ſtabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ ſunt, & ego regem noſtrum Cluilium cauſam hujuſce eſſe belli, audiſſe videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre: ſed ſi vera potius quam diſtu ſpecioſa dicenda*

ſunt, cupido imperii duos cognatos vicinoſque populos ad arma ſtimulat; neque recte, an perperam, interpretor: fuerit iſta ejus deliberatio, qui bellum ſuſcepit: me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etruſca res, quanta circa nos teque maxime ſit, quo propiores vos, hoc magis ſcis. Multum illi terra, plurimum mari pollent, memor eſto, jam quum ſignum pugnæ dabis, has duas acies ſpectaculo fore; ut ſeſſos confectoſque ſimul, victorem ac victum aggrediantur. Itaque, ſi nos Dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii ſervitiique aleam iimus; ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, ſine magna clade, ſine multo ſanguine utriuſque populi decerni poſſit. Haud diſplicet res Tullo, quanquam, tum indole animi, tum ſpe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipſa præbuit materiam.

24. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus diſpares. Horatios Curiatioſque fuiſſe, ſatis conſtat, nec ferme res antiqua alia eſt nobilior: tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt; plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent: hos ut ſequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro ſua quiſque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recuſatur: tempus & locus convenit. Priuſquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos eſt his legibus, *ut cujus populi cives eo certamine viciſſent, is alteri populo cum bona pace imperitaret.* Fœdera alia aliis legibus, cæterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ulliis vetuſtior fœderis memoria eſt. Fetialis regem Tullum ita rogavit: *Jubeſne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina,* inquit, *te, Rex, poſco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: poſtea regem ita rogavit. *Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? vaſa, comiteſque meos?* Rex reſpondit: *Quod ſine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fetialis erat M. Valerius: is patrem patratum Sp. Fufium fecit, verbena caput capilloſque tangens (pater patratus ad jusjurandum patrandum, id eſt, ſanciendum fit) fœdus, multiſque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi,* inquit, *Jupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus, ut illa palam prima poſtrema, ex illis tabulis cerave recitata ſunt, ſine dolo malo, utique ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet, ſi prior defexit publico conſilio, dolo malo: tu illo die Jupiter populum Romanum ſic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes polleſque.* Id ubi dixit, porcum

faxo

ſaxo ſilice percuſſit. Sua item carmina Albani, ſummque juſjurandum per ſuum Dictatorem, ſuoſque ſacerdotes peregerunt.

25. Fœdere icto, trigemini, ſicut convenerat, arma capiunt. Quum ſui utroſque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi quicquid in exercitu ſit, illorum tũc arma, illorũ intueri manus*: feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis præſentis, quam curæ expertes: quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poſitum: itaque ergo erecti ſuſpenſique in minime gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum: infeſtiſque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum ſuum: publicum imperium ſervitiumque obverſatur animo; futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma, micanteſque fulſere gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit: & neutro inclinata ſpe, torpebat vox, ſpirituſque. Conſertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, ſed vulnera quoque & ſanguis ſpectaculo eſſent; duo Romani, ſuper alium alius, vulneratis tribus Albanis, exſpirantes corruerunt: ad quorum caſum quum conclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam ſpes tota, nondum tamen cura deſeruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumſteterant. Forte is integer fuit; ut univerſis ſolus nequaquam par, ſic adverſus ſingulos ferox: ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere affectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpacii ex eo loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, quum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes: unum haud procul ab ſeſe abeſſe: in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius cæſo hoſte victor ſecundam pugnam petebat: tum clamore qualis ex inſperato faventium ſolet, Romani adjuvant militem ſuum: & ille defungi prœlio feſtinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, conſequi poſſet; & alterum Curiatium confecit. Jamque æquato Marte ſinguli ſupererant, ſed nec ſpe nec viribus pares: alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victuſque fratrum ante ſe ſtrage, victori objicitur hoſti: nec illud prœlium fuit. Romanus exultans: *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium, cauſſam belli hujuſce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male ſuſtinenti arma, gladium ſuperne jugulo defigit: jacentem ſpoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore cum gaudio,

quo propius metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra extant, quo quiſque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam verſus, ſed diſtantia locis, ut & pugnatum eſt.

26. Priuſquam inde digrederentur, rogatri Metio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: uſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Veientibus foret: ita exercitus inde domos adducti. Princeps Horatius ibat, ter gemina ſpolia præ ſe gerens: cui ſoror virgo, quæ deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, & flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis in victoria ſua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, ſimul verbis increpans, transfigit puellam: *Abi hinc cum immaturo amore ad ſponſum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Siceat, quæcunque Romana lugebit hoſtem.* Atrox viſum id facinus Patribus plebique; ſed recens meritum facto obſtabat; tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipſe tam triſtis ingratique ad vulgus judicii, aut, ſecundum judicium, ſupplicii auctor eſſet; concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent ſecundum legem facio.* Lex horrendi carminis erat, *Duumviri perduellionem judicent. Si à Duumviris provocarit, provocatione certato: ſi vincent, caput obnubito: infelici arbori reſte ſuſpendito: Verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.* Hac lege Duumviri creati, qui ſe abſolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem poſſe, quum condemnaſſent; tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit: *I lictor, colliga manus.* Acceſſerat lictor, injiciebatque laqueum: tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, Provoco, inquit: ita de provocatione certatum ad populum eſt. Moti homines ſunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, ſe filiam jure cæſam judicare: ni ita eſſet, patrio jure in filium animadverſurum fuiſſe. Orabat deinde, ne ſe, quem paullo ante cum egregia ſtirpe conſpexiſſent, orbum liberis facerent. Inter hæc ſenex juvenem amplexus, ſpolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, oſtentans: *Hunccine*, ajebat, *quem modo decoratum ovantemq; victoria incedentem vidiſtis, Quirites, eum ſub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre poteſtis? quod vix Albanorum oculi tam deforme ſpectaculum ferre poſſent. I, lictor, colliga manus, quæ paullo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus. Arbori infelici ſuſpende; verbera vel intra pomœrium, modo inter illa pila, & ſpolia hoſtium: vel extra pomœrium, modo intra ſepulchra Curiatiorum.*

Quo

Quo enim ducere hunc juvenem poteſtis, ubi non ſua decora eum à tanta fœditate ſupplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipſius parem in omni periculo animum: abſolveruntq; admiratione magis virtutis, quam jure cauſſæ. Itaque ut cædes manifeſta, aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, filium expiaret pecunia publica. Is quibuſdam piacularibus ſacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita ſunt, tranſmiſſo per viam tigillo, capite adoperto, velut ſub jugum miſit juvenem. Id hodie quoque publice ſemper refectum manet: *Sororium tigillum* vocant. Horatiæ ſepulchrum, quo loco corruerat icta, conſtructum eſt ſaxo quadrato.

27. Nec diu pax Albana manſit: invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commiſſa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; & quoniam recta conſilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, ſic in pace bellum quærens, quia ſuæ civitati animorum plus quam virium cernebat eſſe, ad bellum palam atque ex edicto gerendum; alios concitat populos, ſuis per ſpeciem ſocietatis proditionem reſervat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus ſociis conſilii aſſumptis, pacto tranſitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte deſciſſent, Tullus Metio, exercituq; ejus ab Alba accito contra hoſtes ducit: ubi Anienem tranſilit, ad confluentes collocat caſtra. Inter eum locum & Fidenas Veientium exercitus Tiberim tranſierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu; in ſiniſtro Fidenates propius montes conſiſtunt. Tullus adverſus Veientem hoſtem dirigit ſuos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat quam fidei: nec manere ergo, nec tranſire aperte auſus, ſenſim ad montes ſuccedit. Inde ubi ſatis ſubiiſſe ſeſe ratus eſt, erigit totam aciem: fluctuanſq; animo ut tereret tempus, ordines explicat. Conſilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo eſſe Romanis qui proximi ſteterant, ut nudari latera ſua ſociorum digreſſu ſenſerunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, ſanaque pallori ac Pavori: equitem clara increpans voce, ut hoſtes exaudirent, redire in prælium jubet; *Nihil trepidatione opus eſſe: ſuo juſſu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadat.* Idem imperat, ut haſtas equites erigere jubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conſpectum abeuntis Albani exercitus interſepſit: qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hoſtes tranſit, & audiverant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis eſſent, Latine ſciebant. Itaque ne ſubito ex collibus decurſu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Inſtat

ſtat Tullus, fuſoque Fidenatium cornu, in Veientem alieno pavore perculſum ferocior redit. Nec illi tulere impetum: ſed ab effuſa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quo poſtquam fuga inclinavit; alii arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque conſilium oppreſſi. Non alia antè Romana pugna atrocior fuit.

28. Tum Albanus exercitus ſpectator certaminis, deductus in campos. Metius Tullo devictos hoſtes gratulatur; contra Tullus Metium benigne alloquitur: *quod bene vertat, caſtra Albanos Romanis caſtris jungere jubet*: ſacrificium luſtrale in diem poſterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut aſſolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones ab extremo orſi, primos excivere Albanos. Hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi conſtitére. Ex compoſito armata circumdatur Romana legio: centurionibus datum negotium erat, ut ſine mora imperia exequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, ſi unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde veſtræ ipſorum virtuti; heſternum id prælium fuit. Dimicatum eſt enim non magis cum hoſtibus, quam, quæ dimicatio major ac periculoſior eſt, cum proditione ac perfidia ſociorum. Nam, ne vos falſa opinio teneat, injuſſu meo Albani ſubiere ad montes: nec imperium illud meum, ſed conſilium, & imperii ſimulatio fuit: ut nec vobis ignorantibus deſerivos, averteretur à certamine animus, & hoſtibus circumveniri ſe à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum eſt: ducem ſecuti ſunt: ut & vos, ſi quo ego inde agmen declinare voluiſſem, ſeciſſetis. Metius ille eſt auctor itineris hujus, Metius idem hujus machinator belli, Metius fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, niſi in hunc inſigne jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati circumſiſtunt: rex cætera, ut orſus erat, peragit. *Quod bonum fauſtum, felixq; ſit populo Romano, ac mihi vobiſq; Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt: civitatem dare plebi, primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere: ut ex uno quondam in duos populos diviſa Albana res eſt, ſic nunc in unum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis ſepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, ſilentium tenet. Tum Tullus: *Metii Fuffeti*, inquit, *ſi ipſe diſcere poſſes fidem ac fœdera ſervare; vivo tibi ea diſciplina à me adhibita eſſet. Nunc quoniam tuum inſanabile ingenium eſt, tu tuo ſupplicio doce humanum genus ea ſancta credere, quæ à te violata ſunt. Ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem geſſiſti, ita jam corpus paſſim diſtrahendum dabis.* Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum diſtentum illigat Metium: deinde in diverſum iter equi concitati,

lacerum

cerum in utroq; curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumq; illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

29. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem: quæ, ubi intravêre portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaq; miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitanteiq; alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illas visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur; pulvisq; ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim quibus quisque poterat elatis, quum larem ac penates, tectaque in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent. Jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrymas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaq; hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

30. Roma interim crescit Albæ ruinis: duplicatur civium numerus. Cælius additur urbi mons, &, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibiq; deinde habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoq; pars Reip. creſceret, legit; Tullios, Servilios, Quintios, Geganeos, Curiatios, Cloelios: templumque, ordini ab se aucto curiam fecit, quæ *Hostilia* usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est: & ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse; ac Romæ retentos: hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum

rum memores, & ſuarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam; circumſpicere & ipſi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruſcorum Veientes. Inde ob reſiduas bellorum iras maxime ſolicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere: & apud vagos quoſdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti ſunt: valuitque apud Veientes (nam de cæteris minus mirum eſt) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque ſumma ope pararetur, vertiq; in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum tranſire. Pugna atrox ad ſilvam Malitioſam fuit; ubi & pedites quidem robore, cæterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines ſunt Sabinorum: nec pugna deinde illis conſtare, nec fuga explicari ſine magna cæde potuit.

31. Devictis Sabinis, quum in magna gloria, magniſque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana eſſet, nunciatum regi patribuſque eſt, *in monte Albano lapidibus pluiſſe:* quod quum credi vix poſſet, miſſis, ad id viſendum prodigium, in conſpectu, haud aliter, quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Viſi etiam audire vocem ingentem ex ſummi cacuminis luco, *ut patrio ritu ſacra Albani facerent*, quæ, velut Diis quoque ſimul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana ſacra ſuſceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati cultum reliquerant Deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale ſacrum publice ſuſceptum eſt: ſeu voce cœleſti ex Albano monte miſſa (nam id quoque traditur) ſeu aruſpicum monitu: manſit certe ſolenne, ut quandocunque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo poſt peſtilentia laboratum eſt. Unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoſo rege: ſalubriora etiam credente militiæ quam domi juvenum corpora eſſe: donec ipſe quoque longinquo morbo eſt implicitus. Tunc adeo fracti timul cum corpore ſunt ſpiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus eſſet minus regium, quam ſacris dedere animum, repente omnibus, magnis, parviſque ſuperſtitionibus obnoxius degeret, religionibuſque etiam populum impleret. Vulgo jam homines, eum ſtatum rerum qui ſub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, ſi pax veniaque ab Diis impetrata eſſet, credebant. Ipſum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta ſolennia ſacrificia Jovi Elicio facta inveniſſet, operatum his ſacris ſe abdidiſſe: ſed non rite initum, aut curatum id ſacrum eſſe; nec ſolum nullam ei oblatam cœleſtium ſpeciem, ſed ira

Jovis,

Jovis, ſolicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagraſſe. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

32. Mortuo Tullo, res, ut inſtitutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant: quo comitia habente, Ancum Martium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Martius erat: qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cætera egregium, ab una parte haud ſatis proſperum fuerat; aut neglectis religionibus, aut prave cultis, longeque antiquiſſimum ratus ſacra publica, ut ab Numa inſtituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico jubet: unde & civibus ocii cupidis, & finitimis civitatibus facta ſpes, in avi mores atq; inſtituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, ſuſtulerant animos: & quum incurſionem in agrum Romanum feciſſent, repetentibus res Romanis, ſuperbe reſponſum reddunt; defidem Romanum regem, inter ſacella & aras acturum eſſe regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor; &, præterquam quod avi regno magis neceſſariam fuiſſe pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam quod illi contigiſſet ocium, ſine injuria id ſe haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque eſſe Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones inſtituiſſet, à ſe bellicæ cæremoniæ proderentur; nec gererentur ſolum, ſed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, deſcripſit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato (filum lanæ velamen eſt) *Audi Jupiter* inquit, *audite fines* (cujuſcunque gentis ſunt, nominat) *audiat jus. Ego ſum publicus nuncius populi Romani, juſte pieq; legatus venio, verbiſq; meis fides ſit.* Peragit deinde poſtulata. Inde Jovem teſtem facit: *Si ego injuſte impieq; illos homines, illaſq; res dedier nuncio populi Romani mihi expoſco, tum patriæ compotem me nunquam ſinas eſſe.* Hæc quum fines ſupraſcandit; hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingreſſus, paucis verbis carminis concipiendiq; juriſjurandi mutatis, peragit: ſi non deduntur, quos expoſcit, diebus tribus & triginta (tot enim ſolemnes ſunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Jupiter, & tu Juno, Quirine, Diiq; omnes cæleſtes, voſq; terreſtres, voſq; inferni audite. Ego vos teſtor: populum illum,* (quicunque eſt, nominat) *injuſtum eſſe, neque jus perſolvere. Sed de iſtis rebus in patria majores natu conſulemus, quo pacto jus noſtrum adipiſcamur.* Cum his nuncius Romam ad conſulendum redit. Confeſtim Rex his ferme verbis

Patres

Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusq; priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *Quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo: itaq; consentio consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoq; pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; ut fetialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesq; prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusq; populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusq; Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusq; priscis Latinis, bellum indico, facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremq; eum posteri acceperunt.

33. Ancus demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusq; aliis, exercitu novo conscripto, profectus Politorium urbem Latinorum vi cepit: secutusq; morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hostibus in civitatem accipiendis multitudinem omnem Romam traduxit: & quum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent; Aventinum novæ multitudini datum: additi eidem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini: eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est; nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit: tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset: id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clande-

landeſtina fierent, carcer ad terrorem increſcentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, ſed etiam ager fineſque. Silva Mæſia Veientibus adempta: uſque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Oſtia urbs condita; ſalinæ circa factæ, egregieque rebus bello geſtis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

34. Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac ſpe maiori honoris, cujus adipiſcendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina ſtirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui ob ſeditiones domo profugus quum Tarquiniis forte conſediſſet, uxore ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo ſuperfuit patri bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur; uxore gravida relicta. Nec diu manet ſuperſtes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in teſtando nepotis deceſſiſſet, puero poſt avi mortem in nullam ſortem bonorum nato, ab inopia *Egerio* inditum nomen, Lucumoni contra omnium hæredi bonorum quum divitiæ jam animos facerent, auxit, ducta in matrimonium Tanaquil, ſummo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora ſineret. Ea quum innupſiſſet, ſpernentibus Etruſcis Lucumonem exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, conſilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma eſt ad id potiſſimum viſa: *in novo populo, ubi omnis repentina atq; ex virtute nobilitas ſit, futurum locum forti ac ſtrenuo viro: regnaſſe Tatium Sabinum; accerſitum in regnum Numam à Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, nobilemq; una imagine Numæ eſſe:* Facile perſuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria eſſet. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat: ibi ei carpento ſedenti cum uxore, aquila ſuſpenſis demiſſa leniter alis pileum aufert: ſuperque carpentum cum magno clangore volitans, rurſus velut miniſterio divinitus miſſa, capiti apte reponit: inde ſublimis abiit. Accepiſſe id augurium læta dicitur Tanaquil; perita, ut vulgo Etruſci, cœleſtium prodigiorum mulier. Excelſa & alta ſperare complexa virum jubet: *eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam veniſſe: circa ſummum culmen hominis auſpicium feciſſe: levaſſe humano ſuperpoſitum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.* Has ſpes cogitationeſque ſecum portantes, urbem ingreſſi ſunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priſcum edidere nomen. Jam & Romanis conſpicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipſe quoque fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiiſque,

quos

quos poterat, ſibi conciliando, adjuvabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata eſt; notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis conciliis, bello domique intereſſet: & per omnia expertus, poſtremo tutor etiam liberis regis teſtamento inſtitueretur.

35. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti; cuilibet ſuperiorum regum belli paciſque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant: eo magis Tarquinius inſtare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, ſub tempus pueros venatum ablegavit: iſque primus & petiſſe ambitioſe regnum, & orationem dicitur habuiſſe ad conciliandos plebis animos compoſitam: *quum ſe non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quiſquam indignari mirarive poſſet, ſed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino ſolum, ſed etiam ex hoſte regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo ſui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigraſſe: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis funguntur homines, Romæ ſe quam in vetere patria vixiſſe: domi militiaque ſub haud pœnitendo magiſtro, ipſo Anco rege, Romana ſe jura, Romanos ritus didiciſſe. Obſequio & obſervantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipſo certaſſe.* Hæc eum haud falſa memorantem, ingenti conſenſu populus Romanus regnare juſſit. Ergo virum, cætera egregium, ſecuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio eſt: nec minus regni ſui firmandi, quam augendæ Reipublicæ memor, centum in Patres legit, qui deinde *minorum gentium* ſunt appellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis geſſit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius inſtructiuſque quam priores reges fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, deſignatus locus eſt: loca diviſa Patribus, equitibuſque, ubi ſpectacula ſibi quiſque facerent; fori appellati. Spectavere, furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes: ludicrum fuit, equi pugileſque ex Etruria maxime acciti. Solennes deinde annui manſere ludi, *Romani magniq;* varie appellati: ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda diviſa ſunt loca: porticus, tabernæque factæ.

36. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit: adeoque ea ſubita res fuit, ut prius Anienem tranſirent hoſtes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus poſſet. Itaque trepidatum Romæ eſt: & primo dubia victoria magna utrimq; cæde pugnatum eſt. Reductis deinde in caſtra hoſtium copiis, datoque ſpatio Romanis ad comparandum

de

de integro bellum, Tarquinius equitem maxime ſuis deeſſe viribus ratus, ad Ramnenſes, Titienſes, Luceres, quas centurias Romulus ſcripſerat, addere alias conſtituit, ſuoque inſignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Accius Navius inclitus ea tempeſtate augur, neque mutari, neque novum conſtitui, niſi aves addixiſſent, poſſe. Ex eo ira regi mota, eludenſqueartem (ut ferunt,) *Agedum* inquit, *divine tu, inaugura, fierine poſſit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixiſſet, *Atqui hæc animo agitavi,* inquit, *te novacula cotem diſciſſurum: cape hæc, & perage quod aves tuæ fieri poſſe portendunt*: tum illum haud cunctanter diſcidiſſe cotem ferunt. Statua Acii poſita capite velato, quo in loco res acta eſt, in comitio, in gradibus ipſis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco ſitam fuiſſe memorant, ut eſſet ad poſteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe ſacerdotioque augurum tantus honos acceſſit, ut nihil belli domique poſtea, niſi auſpicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ſumma rerum, ubi aves non admiſiſſent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit, numero alterum tantum adjecit, ut mille & trecenti equites in tribus centuriis eſſent. Poſteriores modo ſub iiſdem nominibus, qui additi erant, appellati ſunt: quas nunc, quia geminatæ ſunt, ſex vocant centurias.

37. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, miſſis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoq; juvante accenſa ligna, & pleraq; in ratibus impacta ſubliciis quum hærerent, pontem ſuccendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis, effuſis eadem fugam impediit: multique mortales quum hoſtem effugiſſent, in flumine ipſo periêre: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nunciari poſſet, inſignem victoriam fecere. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit, utrinque ab cornibus poſitos, quum jam pelleretur media peditum ſuorum acies, ita incurriſſe ab lateribus ferunt, ut non ſiſterent modo Sabinas legiones ferociter inſtantes cedentibus, ſed ſubito in fugam verterent. Montes effuſo curſu Sabini petebant, & pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum eſt, ab equitibus in flumen acti ſunt. Tarquinius inſtandum perterritis ratus, præda captiviſque Romam miſſis, ſpoliis hoſtium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accenſis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: & quanquam male geſta res erat, nec geſturos melius ſperare poterant, tamen quia conſulendi res non dabat ſpacium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fuſi, perditis jam prope rebus pacem petiêre.

êre. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis Collatiæ) in præſidio relictus: deditoſque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam eſſe. Rex interrogavit, *Eſtiſne vos legati oratoreſq; miſſi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Eſt ne populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditiſne vos populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utenſilia, divina humanaq; omnia, in meam populiq; Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.*

38. Sabino bello perfecto Tarquinius triumphans, Romam rediit. Inde priſcis Latinis bellum fecit: ubi nuſquam ad univerſæ rei dimicationem ventum eſt: ad ſingula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Cruſtumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priſcis Latinis, aut qui ad Latinos defeceranr, capta oppida. Pax deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole geſſerat bella: ut non quietior populus domi eſſet, quam militiæ fuiſſet: nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum, aliaſque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præſagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

39. Eo tempore in regia prodigium viſu eventuque mirabile fuit: puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arſiſſe ferunt multotum in conſpectu: plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitum regem: & quum quidam familiarium aquam ad reſtinguendum ferret, ab regina retentum: ſedatoque jam tumultu, moveri vetuiſſe puerum, donec ſua ſponte experrectus eſſet: mox cum ſomno & flammam abiiſſe. Tum abducto in ſecretum Viro Tanaquil: *Vidiſne tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? ſcire licet hunc lumen quondam rebus noſtris dubiis futurum, præſidiumque regiæ afflictæ: proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia noſtra nutriamus.* Inde puerum liberûm loco cœptum haberi erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi eſſet. Juvenis evaſit vere indolis regiæ: nec quum quæretur generi Tarquinio, quiſquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit, filiamque ei ſuam rex deſpondit. Hic quacunque de cauſa tantus illi honos habitus, credere prohibet ſerva natum eum, parvumque ipſum ſerviſſe: eorum magis ſententiæ ſum: qui Corniculo Capto Servii Tulli, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiſo uxorem,

orem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse, in prisci Tarquinii domo: inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum ut in domo à parvo eductum, in charitate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur feciſſe.

40. Duo de quadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemq; longe maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, *se patrio regno tutoris fraude pulsos; regnare Romæ advenam, non modo vicino, sed ne Italicæ quidem stirpis:* tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat, tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret: ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium eos stimulabat: & quia gravior ultor cædis, si supereſſet, rex futurus erat, quam privatus: tum Servio occiso, quemcunque alium generum delegiſſet, eundem regni hæredem facturus videbatur: ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus consueti erant utroq; agrestibus ferramentis; in vestibulo regiæ quam potuere tumultuosiſſime, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt inde quum ambo regem appellarent, clamorq; eorum penitus in regiam perveniſſet, vocati ad regem pergunt: primo uterq; vociferari, & certatim alter alteri obstrepere: coercit i ab lictore, & jussi invicem dicere, tandem obloqui desiſtunt: unus rem ex composito orditur: dum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit; relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt. Tarquinium moribundum quum qui circa erant excepiſſent, illos fugientes, lictores comprehendunt: clamor inde, concursusque populi, mirantium quid rei esset.

41. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: simul quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat: simul si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio propere accito, quum pene exanguem virum ostendisset; dextram tenens, orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum: non eorum qui alienis manibus pessimum facinus*

ſecere: erigete, Deoſque duces ſequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam cirumſuſo igni portenderunt, nunc te illa cœleſtis excitet flamma: nunc expergiſcere vere: & nos peregrini regnavimus: qui ſis, non unde natus ſis, reputa: ſi tua re ſubita conſilia torpent, at tu mea ſequere. Quum clamor impetuſque multitudinis vix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte ædium per feneſtras in novam viam verſas (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur, *jubet bono animo eſſe: ſopitum fuiſſe regem ſubito ictu, ferrum haud alte in corpus deſcendiſſe, jam ad ſe rediſſe: inſpectum vulnus abſterſo cruore, omnia ſalubria eſſe: confidere propediem ipſum eos viſuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem eſſe: cum jura redditurum, obiturumque alia regis munia.* Servius cum trabea & lictoribus prodit: ac ſede regia ſedens alia decernit, de aliis conſulturum ſe regem eſſe ſimulat. Itaque per aliquot dies, quum jam expiraſſet Tarquinius, celata morte, per ſpeciem alienæ fungendæ vicis, ſuas opes firmavit. tum demum palam facta ex comploratione in regia orta, Servius præſidio firmo munitus, primus injuſſu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi jam tunc comprehenſis ſceleris miniſtris, ut vivere regem, & tantas eſſe opes Servii nunciatum eſt, Sueſſam Pometiam exulatum ierant.

42. Nec jam publicis magis conſiliis Servius quam privatis munire opes, & ne qualis Anci liberûm animus adverſus Tarquinium fuerat, talis adverſus ſe Tarquinii liberûm eſſet, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit: nec rupit tamen fati neceſſitatem humanis conſiliis, quin invidia regni etiam inter domeſticos infida omnia atque infeſta faceret. Peropportune ad præſentis quietem ſtatus bellum cum Veientibus (jam enim induciæ exierant) aliiſque Etruſcis ſumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii: fuſoque ingenti hoſtium exercitu, haud dubius rex, ſeu Patrum, ſeu plebis animos periclitaretur, Romam rediit: aggrediturque inde pacis longe maximum opus: ut quemadmodum Numa divini auctor juris fuiſſet: ita Servium conditorem omnis in civitate diſcriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæq; aliquid interlucet, poſteri fama ferrent. Cenſum enim inſtituit, rem ſaluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli, paciſque munia non viritim, ut ante, ſed pro habitu pecuniarum fierent: tum claſſes, centuriaſque, & hunc ordinem ex cenſu deſcripſit, vel paci decorum, vel bello.

43. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem cenſum haberent, lxxx. confecit centurias, quadragenas ſeniorum ac juniorum: prima claſſis omnes appellati: ſeniores, ad urbis cuſtodiam ut præſto eſſent: Juvenes, ut foris bella gererent: arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære, hæc ut tegumenta

tegumenta corporis essent: tela in hostem, hastaque & gladius: additæ huic classi duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent: datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta: & ex his senioribus, junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit: totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum, ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ, arma mutata, nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas, lapidesq; missiles hi secum gerebant: in his accensi, cornicines, tibicinesque in tres centurias distributi: undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit: inde una centuria facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato, distributoque, equitum ex primoribus civitatis xii. scripsit centurias: sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant nominibus fecit: ad equos emendos dena millia æris ex publico data: & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus: non enim (ut ab Romulo traditum, cæteri servaverant Reges) viritim suffragium eadem vi, eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque excluſus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset: equites enim vocabantur primi: Lxxx. inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire: quadrifariam enim urbe divisa regionibus, collibusque quæ habitabantur, partes, Tribus eas appellavit: ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est: neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

44. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ, cum vinculorum minis mortisque edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis in campo Martio prima luce adessent: ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit: idque *conditum lustrum* appellatum, quia in censendo finis factus est. Millia lxxx. eo lustro civium censa dicuntur: adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor,

eorum qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est; addit duos colles; Quirinalem Viminalemque: inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat: aggere & fossis & muro circumdat urbem.: ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, *postmœrium* interpretantur esse: est autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spacium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, *pomœrium* Romani appellarunt: & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

45. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est: simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat, sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent: ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrisfamiliæ dicitur, miranda magnitudine, ac specie (fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo) habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, *cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium:* idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primum apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras?* inquit, *incestè sacrificium Dianæ facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim: interea Romanus immolat Dianæ bovem: id mire gratum regi, atque civitati fuit.

46. Servius, quamquam jam usu haud dubie regnum possederat, tamen quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat,

diebat, *ſe injuſſu populi regnare*, conciliata prius voluntate plebis agro capto ex hoſtibus viritim diviſo, auſus eſt ferre ad populum, *vellent juberentne ſe regnare?* tantoque conſenſu quanto haud quiſquam alius ante rex eſt declaratus. Neque ea res Tarquinio ſpem affectandi regni minuit: imo eo impenſius, quia de agro plebis adverſum Patrum voluntatem ſenſerat agi, criminandi Servii apud Patres, creſcendique in curia ſibi occaſionem datam ratus eſt, & ipſe juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum ſtimulante: tulit enim & Romana regia ſceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum eſſet, quod ſcelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Priſci Tarquinii regis filius nepoſne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium crediderim: fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum eſt, duæ Tulliæ regis filiæ nupſerant, & ipſæ longe diſpares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum eſſet, conſtituique civitatis mores poſſent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam eſſe; tota in alterum verſa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio ſanguine ortum: ſpernere ſororem, quod virum nacta muliebri ceſſaret audacia. Contrahit celeriter ſimilitudo eos, ut ferè fit malum malo aptiſſimum: ſed initium turbandi omnia à fœmina ortum eſt: ea ſecretis viri alieni aſſuefacta ſermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de ſorore ad virum, *& ſe rectius viduam, & illum cælibem futurum fuiſſe* contendere, *quam cum impari jungi, ut elangueſcendum aliena ignavia eſſet: ſi ſibi eum, quo digna eſſet Dii dediſſent virum: domi ſe propediem viſuram regnum fuiſſe, quod apud patrem videat:* celeriter adoleſcentem ſuæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio feciſſent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio quam approbante.

47. Tum vero indies infeſtior Tullii ſenectus, infeſtius cœpit regnum eſſe: jam enim ab ſcelere aliud ſpectare mulier ſceleſta: nec nocte, nec interdiu virum conquieſcere pati, ne gratuita præterita parricidia eſſent. *Non ſibi defuiſſe, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita ſerviret: defuiſſe qui ſe regno dignum putaret: qui meminiſſet ſe eſſe Priſci Tarquinii filium: qui habere, quam ſperare regnum mallet; ſi tu is es, cui nuptam eſſe me arbitror, & virum, & regem appello: ſin minus, eo nunc pejus mutata eſt res, quod iſthic cum ignavia eſt ſcelus: quin accingeris? non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri neceſſe eſt. Dii te penates, patriiq; & pa-*

tris imago, & domus regia, & in domo regale ſolium, & nomen Tarquinium creat, vocatq; regem: aut ſi ad hæc parum eſt animi, quid fruſtraris civitatem? quid te ut regium juvenem conſpici ſinis? faceſſe hinc Tarquinios, aut Corinthum: devolvere retro ad ſtirpem, fratri ſimilior, quam patri. His aliiſque increpando juvenem inſtigat, nec conquieſcere ipſa poteſt: ſi, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuiſſet animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dediſſet; ipſa regio ſemine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus inſtinctus furiis Tarquinius, circumire & prehenſare minorum maxime gentium Patres, admonere paterni beneficii; ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de ſe ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis creſcere: poſtremo, ut jam agendæ rei tempus viſum eſt, ſtipatus agmine armatorum in forum irrupit: inde omnibus perculſis pavore, in regia ſede pro curia ſedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari juſſit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, ne, non veniſſe, fraudi eſſet: novitate ac miraculo attoniti, etiam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab ſtirpe ultima orſus; *Servum, ſervaq; natum poſt mortem indignam parentis ſui, non interregno, ut antea inito, non comitiis habitis, non per ſuffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupaſſe: ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipſe ſit, odio alienæ honeſtatis ereptum primoribus agrum ſordidiſſimo cuique diviſiſſe: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinaſſe in primores civitatis; inſtituiſſe cenſum, ut inſignis ad invidiam locupletiorum fortuna eſſet, & parata, ubi vellet, egentiſſimis largiretur.*

48. Huic orationi Servius quum interveniſſet, trepido nuncio excitatus, extemplo à veſtibulo curiæ magna voce: *Quid hoc,* inquit, *Tarquini, rei eſt? qua tu audacia me vivo vocare auſus es Patres? aut in ſede conſidere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris ſui tenere ſedem, multo quam, ſervum potiorem filium regis regni hæredem: ſatis illum diu per licentiam cludentem inſultaſſe dominis.* Clamor ab utriuſque fautoribus oritur & concurſus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui viciſſet. Tum Tarquinius neceſſitate jam etiam ipſa cogente, ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium: elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejicit: inde ad cogendum Senatum in curiam redit. fit fuga regis apparitorum, atque comitum: ipſe prope exanguis quum ſemianimi regio comitatu domum ſe reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ab iis qui miſſi ab Tarquinio

quinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cætero scelere, admonitu Tulliæ id factum: carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia: regemque prima appellavit; à quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit: flectente carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Eſquiliarium eveheretur, reſtitit pavidus, atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum oſtendit. Fœdum inhumanumque inde traditur ſcelus, monumentoque locus eſt: *Sceleratum vicum* vocant, quo amens agitantibus furiis ſororis, ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egiſſe fertur: partemque ſanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipſa reſperſaque tuliſſe ad penates ſuos, virique ſui: quibus iratis, malo regni principio ſimiles propediem exitus ſequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque ſuccedenti regi difficilis æmulatio eſſet. Cæterum id quoque ad gloriam acceſſit, quod cum illo ſimul juſta ac legitima regna occiderunt. Idipſum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen quia unius eſſet, deponere eum in animo habuiſſe quidam auctores ſunt, niſi ſcelus inteſtinum liberandæ patriæ conſilia agitanti interveniſſet.

49. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui *Superbo* cognomen facta indiderunt, quia socerum gener ſepultura prohibuit, *Romulum quoque inſepultum periſſe* dictitans: primoreſque Patrum, quos Servii rebus faviſſe credebat, interfecit. conſcius deinde male quærendi regni ab ſeipſo adverſus ſe exemplum capi poſſe, armatis corpus circumſepſit: neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat: ut qui neque populi juſſu, neque auctoribus Patribus regnaret. eo accedebat, ut in caritate civium nihil ſpei reponenti metu regnum tutandum eſſet: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, ſine conſiliis per ſe ſolus exercebat: perque eam cauſam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat: non ſuſpectos modo aut inviſos, ſed unde nihil aliud quam prædam ſperare poſſet. Ita Patrum præcipue numero imminuto, ſtatuit nullos in Patres legere; quo contemptior paucitate ipſa ordo eſſet: minuſque per ſe nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus Senatum conſulendi ſoluit: domeſticis conſiliis Rempublicam adminiſtravit: bellum, pacem, fœdera, ſocietates per ſe ipſe cum quibus voluit, injuſſu populi ac Senatus fecit, diremitque. Latinorum ſibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives eſſet: neque hoſpitia modo cum primoribus eorum, ſed affinitates quoque jungebat.

Octavo Mamilio Tuſculano, is longe princeps Latini nominis erat, ſi famæ credimus, ab Ulyſſe Deaque Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos ſibi cognatos amicoſque ejus conciliat.

50. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum in diem certam ut ad Lucum Ferentinæ conveniant, indicit: eſſe, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce: ipſe Tarquinius diem quidem ſervavit, ſed paulo antequam ſol occideret, venit: multa ibi tota die in concilio variis jactata ſermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in abſentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum eſſe, Superbo ei inditum Romæ cognomen* (jam enim ita clam quidem muſſitantes, vulgo tamen eum appellabant) *an quicquam ſuperbius eſſe quàm ludificari ſic omne nomen Latinum? principibus longe ab domo excitis, ipſum qui concilium indixerit non adeſſe: tentari profecto patientiam, ut ſi jugum acceperint, obnoxios premat: cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod ſi ſui bene crediderint cives, aut ſi creditum illud & non raptum parricidio ſit, credere & Latinos (quanquam ne ſic quidem alienigenæ) debere: ſin ſuos ejus pœniteat (quippe qui alii ſuper alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant) quid ſpei melioris Latinis portendi? ſi ſe audiant, domum ſuam quemq; inde abituros: neq; magis obſervaturos diem concilii, quam ipſe, qui indixerit, obſervet.* Hæc atque alia eodem pertinentia ſeditioſus facinoroſuſque homo, hiſque artibus opes domi nactus, quum maximè differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Averſi omnes ad Tarquinium ſalutandum: qui ſilentio facto, monitus à proximis ut purgaret ſe, quod id temporis veniſſet, *diſceptatorem ait ſe ſumptum inter patrem & filium: curam reconciliandi eos in gratiam, moratum eſſe: & quia cares exemiſſet illum diem, poſtero die aturum, quæ conſtituiſſet.* Ne id quidem ab Turno tuliſſe tacitum ferunt: dixiſſe enim, *nullam breviorem eſſe cognitionem, quam inter patrem & filium, pauciſq; tranſigi verbis poſſe: ni pareat patri, habiturum infortunium eſſe.*

51. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confeſtim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppreſſerat, Latinis injiceret: & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falſo crimine inſontem oppreſſit. Per adverſæ factionis quoſdam Aricinos, ſervum Turni auro corrupit, in diverſorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam ſineret: ea quum una nocte perfecta eſſent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad ſe principibus Latinorum, quaſi re nova perturbatus, *moram ſuam heſternam,*

ſternam, velut Deorum quadam providentia illatam, ait *ſaluti ſibi atq; illis fuiſſe: ab Turno dici ſibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum ſolus imperium teneat: aggreſſurum fuiſſe heſterno die in concilio: dilatam rem eſſe, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret: inde illam abſentis inſectationem eſſe natam, quod morando ſpem deſtituerit; non dubitare, ſi vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium ſit, inſtructus cum conjuratorum manu armatuſq; venturus ſit: dici gladiorum ingentem numerum eſſe ad eum convectum: id vanum necne ſit, extemplo ſciri poſſe: rogare eos, ut inde ſecum ad Turnum veniant.* Suſpectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio heſterna, & mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuiſſe. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen niſi gladiis deprehenſis, cætera vana exiſtimaturi. Ubi eſt eo ventum, Turnum ex ſomno excitatum circumſiſtunt cuſtodes; comprehenſiſque ſervis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur: enimvero manifeſta res viſa, injectæque Turno catenæ: & confeſtim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur: ibi tam atrox invidia orta eſt, gladiis in medio poſitis, ut indicta cauſa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate ſuperne injecta, ſaxiſque congeſtis, mergeretur.

52. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatiſque qui Turnum novantem res pro manifeſto parricidio merita pœna affeciſſent, ita verba fecit: *Poſſe quidem ſe vetuſto jure agere, quod quum omnes Latini ab Alba oriundi ſint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis ſuis in Romanum ceſſerit imperium: cæterum ſe utilitatis id magis omnium cauſa cenſere, ut renovetur id fœdus: ſecundaq; potius fortuna populi Romani, ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vaſtationeſq; agrorum quas Anco prius, patre deinde ſuo regnante, perpeſſi ſint, ſemper aut exſpectent, aut patiantur.* Haud difficulter perſuaſum Latinis: quanquam in eo fœdere ſuperior Romana res erat: cæterum & capita nominis Latini ſtare, ac ſentire cum rege videbant, & Turnus ſui cuiq; periculi, ſi adverſatus eſſet, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, *ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adeſſent.* Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenére: ne ducem ſuum, neve ſecretum imperium, propriave ſigna haberent, miſcuit manipulos ex Latinis Romaniſque, ut ex binis ſingulos faceret, binoſque ex ſingulis: ita geminatis manipulis centuriones impoſuit.

53. Nec ut injuſtus in pace rex, ita dux belli pravus fuit: quin

quin ea arte æquaſſet ſuperiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori oſſeciſſet. Is primus Volſcis bellum in ducentos amplius poſt ſuam ætatem annos movit: Sueſſamque Pometiam ex his vi cœpit. ubi quum divendita præda quadringenta talenta argenti aurique recepiſſet: concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipſius etiam loci majeſtati eſſet: captivam pecuniam in ædificationem ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, quum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo à mœnibus adempta eſſet, poſtremo minime arte Romana, fraude ac dolo aggreſſus eſt. nam quum velut poſito bello fundamentis templi jaciendis, aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe ſævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in ſuos vertiſſe ſuperbiam: & liberorum quoq; eum frequentia tædere, ut quam in curia ſolitudinem fecerit, domi quoq; faciat, ne quam ſtirpem, ne quem hæredem regni relinquat: ſe quidem inter tela ac gladios patris elapſum, nihil uſquam ſibi tutum, niſi apud hoſtes L. Tarquinii credidiſſe: nam ne errarent, mancre his bellum, quod poſitum ſimuletur: & per occaſionem eum incautos invaſurum. Quod ſi apud eos ſupplicibus locus non ſit, pererraturum ſe omne Latium: pulſumque ſe inde, Volſcos & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis ſuppliciis tegere liberos ſciant: forſitan etiam ardris aliquid ad bellum armaq; ſe adverſus ſuperbiſſimum regem ac ferociſſimum populum inventurum.* Quum ſi nihil morarentur, infenſus ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis excipitur: vetant mirari, *ſi qualis in cives, qualis in ſocios, talis ad ultimum in liberos eſſet: in ſeipſum poſtremo ſæviturum, ſi alia deſint: ſibi vero gratum adventum ejus eſſe: futurumq; credere brevi, ut illo adjuvante, ab portis Gabinis ſub Romana mœnia bellum transferatur.*

54. Inde in concilia publica adhiberi: ubi quum de aliis rebus aſſentire ſe veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores eſſent; ipſe identidem belli auctor eſſe, *in eo ſibi præcipuam prudentiam aſſumere, quod utriuſq; populi vires noſſet, ſciretq; inviſam profecto ſuperbiam regiam civibus eſſe, quam ferre ne liberi quidem potuiſſent.* Ita quum ſenſim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipſe cum promptiſſimis juvenum prædatum, atque in expeditiones iret, & dictis factiſque omnibus ad fallendum inſtructis vana accreſceret fides; dux ad ultimum belli legitur: ibi quum, inſcia multitudine quid ageretur prælia parva inter Romam Gabioſq; fierent, quibus plerumq; Gabina res ſuperior

rior esset: tum certatim summi infimiq; Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere, apud milites vero obeundo pericula ad labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è suis unum scisciatum Romam ad patrem mittit, *quidnam se facere vellet? quandoquidem ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent.* Huic nuncio, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est: rex velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoq; responsum nuncius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios, quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: *seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse.* Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet, tacitis ambagibus, patuit: primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit: multi palam: quidam in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti: patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt: absentiumque bona juxta atq; interemptorum divisa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioq; Gabina res, regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

55. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit: quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpeio monumentum regni sui nominisque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfeciſſe. Et ut libera à cæteris religionibus area esset tota Jovis, templique ejus quod inædificaretur; exaugurare fana sacellaque statuit: quæ aliquot ibi à Tatio rege primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ, vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam quum omnium sacellorum exauguratione admitterent aves, in Termini fano non addixêre: idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est: caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse, quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur

gebatur ad impenſas regis animus: itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi deſtinatæ erant, vix in fundamenta ſuppeditavêre: eo magis Fabio, præterquam quod antiquior eſt, crediderim quadraginta ea ſola talenta fuiſſe, quam Piſoni, qui quadraginta millia pondo argenti ſepoſita in eam rem ſcribit: quam ſummam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda ſperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exſuperaturam.

56. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia ſolum ad id publica eſt uſus, ſed operis etiam ex plebe, qui quum haud parvus & ipſe militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, ſe templa Deûm exædificare manibus ſuis: quæ poſthac & ad alia, ut ſpecie minora, ſic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera: foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum urbis ſub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem ubi uſus non eſſet, oneri rebatur eſſe, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat: Signiam Circeioſque colonos miſit: præſidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile viſum, anguis ex columna lignea elapſus, quum terrorem fugamque in regiam feciſſet, ipſius regis non tam ſubito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaq; quum ad publica prodigia Etruſci tantum vates adhiberentur, hoc, velut domeſtico exterritus viſu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere ſtatuit: neque reſponſa ſortium ulli alii committere auſus, duos filios per ignotas ea tempeſtate terras, ignotiora maria in Græciam miſit. Titus & Aruns profecti: comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia ſorore regis natus: juvenis longe alius ingenio quam cujus ſimulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem ſuum, ab avunculo interfectum audiſſet; neque in animo ſuo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiſcendum relinquere ſtatuit: contemptu tutus eſſe, ubi in jure parum præſidii eſſet. Ergo ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiæ, quum ſe ſuaque prædæ eſſe regi ſineret, *Bruti* quoque haud abnuit cognomen: ut ſub ejus obtentu cognominis, liberator ille populi Romani, animus latens aperiretur tempore ſuo. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum incluſum corneo cavato ad id baculo tuliſſe donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii ſui. Quo poſtquam ventum eſt, perfectis patris mandatis, cupido inceſſit animos juvenum ſciſcitandi, *ad quem eorum regnum Romanum eſſet venturum*: ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt: *Imperium ſummũ Romæ habebit, qui*

qui veſtrûm primus, ô juvenes, oſculum matri tulerit. Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus reſponſi, experſq; imperii eſſet, rem ſumma ope taceri jubent; ipſi inter ſe, uter prior quum Romam rediſſet, matri oſculum daret, ſorti permittunt. Brutus aliò ratus ſpectare Pythicam vocem, velut ſi prolapſus cecidiſſet, terram oſculo contigit: ſcilcet quod ea communis mater omnium mortalium eſſet. Reditum inde Romam, ubi adverſus Rutulos bellum ſumma vi parabatur. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens: eaque ipſa cauſa belli fuit, quod rex Romanus, tum ipſe ditari, exhauſtus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos ſtudebat, præter aliam ſuperbiam regno infeſtos etiam, quod ſe in fabrorum miniſteriis ac ſervili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res eſt, ſi primo impetu capi Ardea poſſet: ubi id parum proceſſit, obſidione munitionibuſque cœpti premi hoſtes. In iis ſtativis, (ut fit longo magis quam acri bello) ſatis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus: regii quidem juvenes interdum otium convivis commeſſationibuſque inter ſe terebant: forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: ſuam quiſque laudare miris modis: inde certamine accenſo Collatinus negat *verbis opus eſſe: paucis id quidem horis poſſe ſciri, quantum cæteris præſtet Lucretia ſua: quin ſi vigor juventæ ineſt, conſcendimus equos? inviſimuſque præſentes noſtrarum ingenia? Id cuique ſpectatiſſimum ſit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino, age ſane: omnes citatis equis advolant Romam: quo quum primis ſe intendentibus tenebris perveniſſent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuq; cum æqualibus viderant tempus terentes, ſed nocte ſera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium ſedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit: adveniens vir Tarquiniiq; excepti benigne: victor maritus comiter invitat regios juvenes: ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim ſtuprandæ capit: tum forma, tum ſpectata caſtitas incitat: & tum quidem ab nocturno juvenili ludo in caſtra redeunt.

58. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius inſcio Collatino cum comite uno Collatiam venit, ubi exceptus benigne ab ignaris conſilii, quum poſt cœnam in hoſpitale cubiculum deductus eſſet; amore ardens, poſtquam ſatis omnia tuta circa, ſopitique omnes videbantur, ſtricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, ſiniſtraque manu mulieris pectore oppreſſo, *Tace, Lucretia,* inquit, *Sex. Tarquinius ſum, ferrum in manu eſt: moriere, ſi emiſeris vocem.* Quum pavida è ſomno mulier, nullam opem, prope mortem

mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem; orare, miscere precibus minas: versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: *cum mortua jugulatum servum nudum positurum* ait, *ut in sordido adulterio necata dicatur.* Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset: Lucretia mœsta tanto malo nuntium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, *ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse.* Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt: adventu suorum lacrymæ obortæ: quærentique viro, *satin' salve? minime:* inquit, *quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo: ceterum corpus est tantum violatum: animus insons: mors testis erit: sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur ægrum animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: *mentem peccare, non corpus: & unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos,* inquit, *videritis quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero: nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaq; in vulnus, moribunda cecidit: conclamant vir paterque.

59. Brutus illis luctu occupatis cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc,* inquit, *castissimum, ante regiam injuriam, sanguinem juro, vosque Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque deinc vi possim, exequuturum: nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit, inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium: ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines, pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. movet tum patris mœstitia: tum Brutus castigator lacrymarum atq; inertium querelarum, auctorq; quod viros, quod Romanos deceret, arma capienda adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest: sequitur & cetera juventus: inde pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusq; datis, ne quis eum motum

regibus

regibus nunciaret, cæteri armati duce Bruto Romam profecti, ubi eo ventum eſt, quacunque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit: rurſus ubi anteire primores civitatis vident, quicquid ſit, haud temere eſſe rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur, quo ſimul ventum eſt, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magiſtratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique quod ſimulatum ad eam diem fuerat, *de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de ſtupro infando Lucretiæ & miſerabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ cauſa mortis indignior ac miſerabilior eſſet: addita ſuperbia ipſius regis, miſeriæq; & labores plebis in foſſis cloacaſq; exhauriendas demerſæ. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos: indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia, invocatiq; ultores parentum Dii.* His atrocioribuſque, credo, aliis, quæ præſens rerum indignitas haud quaquam relatu ſcriptoribus facilia ſubjicit, memoratis, incenſam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exuleſque eſſe juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis: ipſe junioribus qui ultro nomina dabant lectis armatiſque, ad concitandum inde adverſus regem exercitum Ardeam in caſtra eſt profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege inſtituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus quacunque incedebat invocantibuſq; parentum furias viris mulieribuſque.

60. Harum rerum nunciis in caſtra perlatis; quum re nova trepidus rex peregeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (ſenſerat enim adventum) ne obvius fieret, eodemq; fere tempore diverſis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clauſæ portæ, exiliumq; indictum: liberatorem urbis, læta caſtra accepere; exactique inde liberi regis; duo patrem ſecuti ſunt, qui exulatum Cære in Etruſcos ierunt. Sex. Tarquinius Gabios, tanquam in ſuum regnum profectus, ab ultoribus veterum ſimultatum, quas ſibi ipſe cædibus rapiniſque conciverat, eſt interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo conſules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati ſunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

EPI-

EPITOME LIBRI SECUNDI.

1. BRUTUS jurejurando populum astrinxit, neminem regnare Romæ passurum Tarquiniorum. 2. Collatinum collegam suum propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, & civitate cedere. 5. Bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit: qui Campus Martius nominatus est. Adolescentes nobiles, in quibus suos quoq; & sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit: servo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata. 6. Quum adversus reges, qui contractis Veientium, & Tarquinienſium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. 7, 8. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. 9, 10. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est: qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit: & ponte rupto, armatus se in flumen misit: & ad suos tranavit. 12. Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum in quibus sacrificatum erat, exuri passus est: dixitq; tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis: quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. 13. Ex quibus virgo una Clœlia deceptis custodibus per Tiberim ad suos tranavit: & quum reddita esset Porsenæ, honorifice remissa, equestriq; statua donata est. 16. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. 19, 20. Adversus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. 23, &c. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. 33. Tribuni plebis quinq; creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute & opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. 36. Tib. Atinius, vir de plebe, quum in

visu

viſu admonitus eſſet, ut de quibuſdam religionibus ad Senatum perferret, & neglexiſſet, amiſſo filio, debilis factus, poſteaquam delatus ad Senatum lectica, eadem illa indicaverat, uſu pedum recepto, domum reverſus eſt. 39, 40. *Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulſus dux Volſcorum factus, exercitum hoſtium urbi Romæ admoviſſet, & miſſi ad eum primum legati: poſtea ſacerdotes fruſtra deprecati eſſent: ne bellum patriæ inferret: Veturia mater, & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet.* 41. *Lex agraria primum lata eſt. Sp. Caſſius conſularis regni crimine damnatus eſt, necatuſque.* 42. *Oppia virgo Veſtalis ob inceſtum viva defoſſa eſt.* 46, *&c. Quum vicini hoſtes Veientes incommodi magis, quam graves eſſent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit: miſitq; in id trecentos ſex armatos: qui ad Cremeram ad unum ab hoſtibus cæſi ſunt: uno impubere domi relicto.* 58. *Appius Claudius conſul, quum adverſus Volſcos contumacia exercitus male pugnatum eſſet, decimum quemq; militum fuſte percuſſit.* 60, *&c. Res prætered adverſum Volſcos, & Æquos & Veientes, & ſeditiones inter Patres, plebemq; continet.*

LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque geſtas, annuos magiſtratus, imperiaque legum potentiora quam hominum peragam. Quæ libertas ut lætior eſſet, proximi regis ſuperbia fecerat. Nam priores regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ urbis, quas novas ipſi ſedes ab ſe auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ Superbo exacto rege meruit, peſſimo publico id facturus fuerit, ſi libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorſiſſet. Quid enim futurum fuit, ſi illa paſtorum convenarumque plebs transfuga ex ſuis populis, ſub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adepta ſoluta regio metu, agitari cœpta eſſet tribunitiis procellis? & in aliena urbe cum patribus ſerere certamina, priuſquam pignora conjugum ac liberorum, caritaſque ipſius ſoli, cui longo tempore aſſuefcitur, animos eorum conſociaſſet? Diſſipatæ res nondum adultæ diſcordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre poſſent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium conſulare factum eſt, quam quod diminutum quicquam ſit ex regia poteſtate, numeres. Omnia jura, omnia inſignia primi conſules tenuere: id modo cautum eſt, ne, ſi ambo faſces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente collega faſces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde cuſtos fuit. Omnium primum avidum no-

væ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, *neminem Romæ passurum regnare*: deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit: traditumque inde fertur, *ut in senatum vocarentur, qui patres quiq; conscripti essent*: conscriptos videlicet in novum senatum appellabant lectos. Id minus quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

2. Rerum deinde divinarum habita cura: & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, nec ubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant, id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret, ac nescio an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint; consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesse, initium à Prisco factum: regnasse deinde Servium Tullium: ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium vel hereditatem gentis scelere ac vi repetisse: pulso Superbo, pene Collatinum imperium esse: nescire Tarquinios privatos vivere: nec placere nomen, periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, solicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat: ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *neminem regnare passuros, nec esse Romæ unde periculum libertati foret: id summa ope tuendum esse: neq; ullam rem quæ eo pertineat, contemnendam: invitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas Reipubl. vinceret: non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse: regium genus, regium nomen non solum in civitate, sed etiam in imperio esse: id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. meminimus, fatemur, ejecisti reges: absolve beneficium tuum, aufer hinc regium nomen: res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me: sed si quid deest, munifice augebunt: amicus abi, exonera civitatem vano forsitan metu: ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem: dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant, & cæteri quidem movebant minus: postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque cœpit, *ut vinci se consensu civitatis pateretur.* Timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, accideren, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium

nium translatis civitate cessit. Brutus ex Senatusconsulto ad populum tulit, *ut omnes Tarquiniæ gentis exules essent*: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

3 Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit: cæterum id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesq; adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere: eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, à quo impetres ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse; inter amicum atq; inimicum discrimen nosse: leges, rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremq; inopi quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris: periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.* Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita belli causa, reddita belli materia & adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: &, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant: à quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

4. Vitelliis Aquiliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat; jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoq; in societatem consilii avunculi assumunt: præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicissent sententia, quæ censebat reddenda bona: eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spacium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res: omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt: evincuntq; instando, *ut literæ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri?* Datæ literæ ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se, de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent,

expectabat: postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressére: literarum in primis habita cura, ne intercíderent: proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum est: & quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

5. De bonis regiis, quæ reddenda ante censuerant, res integra refertur ad Patres: illi victi ira vetuére reddi, vetuére in publicum redigi: diripienda plebi sunt data; ut contacta regia præda spem in perpetuum cum his pacis amitteret: ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, *Martius* deinde *campus* fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi: quem campi fructum, quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudére in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet, ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo: insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen eodem invectis, factam: postea credo additas moles, manuq; adjutum, ut tam eminens area, firmaq; templis quoq; ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium: conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit: & qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes: sed à cæteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos: miserabatq; non pœnæ magis homines quam sceleris, quo pœnam meriti essent, *illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, patres, plebem, quicquid Deorum hominumq; Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exuli proderent.* Consules in sedem processére suam, missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securiq; feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus: quidam *vindictæ* quoque nomen tractum ab illo putant: Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

7. His sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus; circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, *ne se ortum ejusdem sanguinis; exorrem, egen-*

tem,

tem, ex tanto modo regno cum liberis adoleſcentibus ante oculos ſuos perire ſinerent: alios peregre in regnum Romam accitos: ſe regem augentem bello Romanum imperium, à proximis ſcelerata conjuratione pulſum: eos inter ſe, quia nemo unus ſatis dignus regno viſus ſit, partes regni rapuiſſe: bona ſua diripienda populo dediſſe, ne quis expers ſceleris eſſet: patriam ſe regnumq; ſuum repetere, & perſequi ingratos cives velle: ferrent opem, adjuvarent: ſuas quoq; veteres injurias ultum irent, toties cæſas legiones, agrum ademptum. Hæc moverunt Veientes, ac pro ſe quiſque *Romano ſaltem duce ignominias demendas, belloq; amiſſa repetenda,* minaciter fremunt. Tarquinienſes nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur ſuos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus ad repetendum regnum, belloque perſequendos Romanos ſecuti Tarquinium. Poſtquam in agrum Romanum ventum eſt, obviam hoſti conſules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus eques hoſtium agminis fuit: præerat Aruns Tarquinius filius regis: rex ipſe cum legionibus ſequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus, procul conſulem eſſe: deinde jam propius, ac certius facie quoq; Brutum cognovit, inflammatus ira: *Ille eſt vir,* inquit, *qui nos extorres expulit patria: ipſe en ille noſtris decoratus inſignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeſte!* Concitat calcaribus equum, atque in ipſum infeſtus conſulem dirigit. Senſit in ſe iri Brutus. Decorum erat tum ipſis capeſſere pugnam ducibus: avide itaque ſe certamini offert: adeoque infeſtis animis concurrerunt, neuter, dum hoſtem vulneraret, ſui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque tranſfixus, duabus hærentes haſtis moribundi ex equis lapſi ſint: ſimul & cætera equeſtris pugna cœpit, neque ita multo poſt & pedites ſuperveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum eſt: dextra utrinque cornua vicere, læva ſuperata. Veientes vinci ab Romano milite aſſueti, fuſi fugatiq; ſunt. Tarquinienſis novus hoſtis non ſtetit ſolum, ſed etiam ab ſua parte Romanum pepulit.

7. Ita quum pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atque Etruſcos inceſſit, ut omiſſa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquinienſiſq; ſuas quiſq; abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ; ſilentio proximæ noctis ex ſilva Arſia ingentem editam vocem: Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, *unо plus Etruſcorum cecidiſſe in acie: vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiêre Romani ut victores, Etruſci pro victis. Nam poſtquam illuxit, nec quiſquam hoſtium in conſpectu erat, P. Valerius Conſul ſpolia legit: triumphanſq; inde Romam rediit: collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit: ſed multo majus morti decus publica fuit mœſtitia, eo ante omnia inſignis, quia

matronæ annum, ut parentem eum luxerunt: quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta, *regnum eum affectare*, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia: *ibi alto atq; munito loco arcem inexpugnabilem fore.* Hæc dicta vulgo creditaque, quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia: confessionemq; factam, populi quam consulis majestatem vimq; majorem esse. Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quod liberata patria in summo honore pro Republica dimicans, matura gloria, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset, se superstitem gloriæ suæ ad crimen atq; invidiam supereſſe: ex liberatore patriæ ad Aquilios Vitelliosq; recidisse. Nunquam ne ergo,* inquit, *ulla adeo à vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? ego si in ipsa arce Capitolioq; habitarem, metui me crederem posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter fides, ut ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia: deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis: in Velia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur libertas.* Delata confestim materia omnis infra Veliam: & ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

8. Latæ deinde leges non solum, quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent: inde cognomen factum *Poblicolæ* est. Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoq; cum bonis capite ejus, qui regni occupandi concilia iniisset. Gratæ in vulgus leges fuere, quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia, collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Consul qui magno natu non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt: credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusq; Consules sortiti uter dedicaret, Horatio forte evenit. Poplicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius quam dignum erat tulére Valerii necessarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari: id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant,

postem

poſtem jam tenenti conſuli, fœdum inter precationem Deûm nuncium incutiunt: *mortuum ejus filium eſſe, funeſtaq; familia dedicare eum templum non poſſe.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit; nec traditur certum, nec interpretatio eſt facilis: nihil aliud ad eum nuncium à propoſito averſus, quam *ut cadaver efferri* juberet, tenens poſtem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc poſt exactos reges domi militiæq; geſta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius, conſules facti.

9. Jam Tarquinii ad Lartem Porſenam Cluſinum regem perfugerant: ibi miſcendo conſilium preceſque, nunc orabant, *ne ſe oriundos ex Etruſcis, ejuſdem ſanguinis nominiſque, egentes exulare pateretur:* nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum fineret, ſatis libertatem ipſam habere dulcedinis, niſi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant: æquari ſumma infimis, nihil excelſum, nihil quod ſupra cætera emineat, in civitatibus fore: adeſſe finem regnis, rei inter Deos hominesq; pulcherrimæ.* Porſena tum regem eſſe Romæ, tum Etruſcæ gentis regem, amplum Tuſcis ratus, Romam infeſto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror ſenatum invaſit: adeo valida res tum Cluſina erat: magnumq; Porſenæ nomen: nec hoſtes modo timebant, ſed ſuoſmet ipſi cives, ne Romana plebs metu perculſa, receptis in urbem regibus, vel cum ſervitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab ſenatu data: annonæ imprimis habita cura, & ad frumentum comparandum miſſi, alii in Volſcos, alii Cumas: ſalis quoq; vendendi arbitrium, quia impenſo pretio venibat in publicum omni ſumptu, adempum privatis: portoriis quoq; & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo eſſent, *pauperes ſatis ſtipendii pendere, ſi liberos educarent.* Itaq; hæc indulgentia Patrum, aſperis poſtmodum rebus in obſidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non ſummi magis quam infimi horrerent: nec quiſquam unus malis artibus poſtea tam popularis eſſet, quam tum bene imperando univerſus ſenatus fuit.

10. Quum hoſtes adeſſent, pro ſe quiſq; in urbem ex agris demigrant: urbem ipſam ſepiunt præſidiis: alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta: pons ſublicius iter pene hoſtibus dedit: ni unus vir fuiſſet, Horatius Cocles: (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui poſitus forte in ſtatione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atq; inde citatos decurrere hoſtes vidiſſet: trepidamq; turbam ſuorum arma ordineſq; relinquere, reprehenſans ſingulos, obſiſtens, obteſtanſq; Deûm & hominum fidem, teſtabatur: *nequicquam deſerto præſidio eos fugere, ſi tranſitum pontem à tergo reliquiſſent: jam plus hoſtium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore.* Itaq; monere, præcipere, *ut pontem ferro, igni, quacunq; vi poſſent, interrumpant: ſe*

impetum hostium, quantum corpore uno posset obsistí, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis: insigniſq; inter conſpecta cedentium pugnæ terga, obverſis cominus ad ineundum prælium armis, ipſo miraculo audaciæ obſtupefecit hoſtes: duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Larcium ac T. Herminium ambos claros genere factiſque: cum his primam periculi procellam, & quod tumultuoſiſſimum pugnæ erat, parumper ſuſtinuit, deinde eos quoque ipſos exigua parte pontis relicta, revocantibus qui reſcindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruſcorum: nunc ſingulos provocare: nunc increpare omnes: *ſervitia regum ſuperborum, ſuæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu ſunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumſpectant: pudor deinde commovit aciem, & clamore ſublato undiq; in unum hoſtem tela conjiciunt: quæ quum in objecto cuncta ſcuto hæſiſſent, neque ille minus obſtinatus ingenti pontem obtineret gradu: jam impetu conabantur detrudere virum, quum ſimul frágor rupti pontis, ſimul clamor Romanorum alacritate perfecti operis ſublatus, pavore ſubito impetum ſuſtinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te ſancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias*: ita ſic armatus in Tiberim deſiluit: multiſq; ſuper incidentibus telis incolumis ad ſuos tranavit, rem auſus plus famæ habituram ad poſteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: ſtatua in comitio poſita: agri quantum uno die circumaravit, datum, privata quoq; inter publicos honores ſtudia eminebant: nam in magna inopia pro domeſticis copiis unuſquiſq; ei aliquid, fraudans ſe ipſe victu ſuo, contulit.

11. Porſena primo conatu repulſus, conſiliis ab oppugnanda urbe ad obſidendam verſis, præſidio in Janiculo locato, ipſe in plano ripiſque Tiberis caſtra poſuit: navibus undique accitis, & ad cuſtodiam, ne quid Romam frumenti ſubvehi ſineret; & ut prædatum milites trans flumen per occaſiones aliis atque aliis locis trajicerent: brevique adeo infeſtum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera ſolum ex agris, ſed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quiſquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruſcis, non metu magis quam conſilio conceſſum: namque Valerius conſul intentus in occaſionem multos ſimul & effuſos improviſo adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem ſe ad majora vindicem ſervabat: itaque ut eliceret prædatores, edicit ſuis, *poſtero die frequentes porta Eſquilina, quæ averſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus*: ſcituros id hoſtes ratus, quod in obſidione & fame ſervitia infida transfugerent. Et ſciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in ſpem univerſæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad ſecundum lapidem Gabina via occultum

con-

conſidere jubet: Sp. Lartium, cum expedita juventute, ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis prætereat: deinde ſe objicere, ne ſit ad flumen reditus. Conſulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egreſſus: ipſe Valerius Cælio monte cohortes delectas educit: hiq; primi apparuere hoſti. Herminius ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidiis: verſiſq; in Lucretium Etruſcis, terga cædit: dextra lævaque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor: ita cæſi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam ſeptis omnibus viis: finiſq; ille tam effuſe vagandi Etruſcis fuit.

12. Obſidio erat nihilominus, & frumenti cum ſumma caritate inopia; ſedendoque expugnaturum ſe urbem, ſpem Porſena habebat: quum C. Mucius adoleſcens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum ſervientem, quum ſub regibus eſſet, nullo bello, nec ab hoſtibus ullis obſeſſum eſſe; liberum eundem populum ab iiſdem Etruſcis obſideri, quorum ſæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo ſua ſponte penetrare in hoſtium caſtra conſtituit: dein metuens, ne ſi conſulum injuſſu & ignaris omnibus iret, forte deprehenſus à cuſtodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, ſenatum adiit: *Tranſire Tiberim*, inquit, *Patres, & intrare, ſi poſſim, caſtra hoſtium volo, non prædo, nec populationum invicem ultor, majus, ſi ſi Dii juvant, in animo eſt facinus.* Approbant patres, abdito intra veſtem ferro proficiſcitur, ubi eo venit, in confertiſſima turba prope regium tribunal conſtitit; ibi quum ſtipendium forte militibus daretur, & ſcriba cum rege ſedens pari fere ornatu multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens ſciſcitari *uter Porſena eſſet*, ne ignorando regem ſemetipſe aperiret quis eſſet, quo temere traxit fortuna facinus, ſcribam pro rege obtruncat: vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone ſibi ipſe fecerat viam, quum concurſu ad clamorem facto, comprehenſum regii ſatellites retraxiſſent, ante tribunal regis deſtitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quam metuens: *Romanus ſum*, inquit, *civis*: *C. Mucium vocant, hoſtis hoſtem occidere volui, nec ad mortem minus animi eſt, quam fuit ad cædem: & facere & pati fortia, Romanum eſt: nec unus in te ego hos animos geſſi: longus poſt me ordo eſt idem petentium decus, proinde in hoc diſcrimen, ſi juvat, accingere: ut in ſingulas horas capite dimices tuo; ferrum hoſtemq; in veſtibulo habeas regiæ: hoc tibi juventus Romana indicimus bellum, nullam aciem, nullum prælium timueris: uni tibi, & cum ſingulis res erit.* Quum rex ſimul ira infenſus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, niſi expromeret propere, quas inſidias ſibi minas per ambages jaceret: *En tibi*, inquit, *ut ſentias quam vilo*

vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit: quam quum velut alienato ab sensu torreret animo: prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua profiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset: *Tu vero abi*, inquit, *in te magis quam in me hostilia ausus: juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret: nunc juve belli liberum te, intactum inviolatumq. hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti bonos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequisti: trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur: mea prima sors fuit: cæteri, ut quiq; ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisq; tempore aderunt.*

13. Mucium dimissum, cui postea *Scævolæ* à clade dextræ manus cognomentum inditum, legati à Porsena Romam secuti sunt: adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset; & subeunda dimicatio toties quot conjurati supererent: ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverit Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret: de agro Veientibus restituendo impetratum: expressaq; necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt *Mucia prata* appellata. Ergo ita honorata virtute, fœminæ quoq; ad publica decora excitatæ. Cloelia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesq; omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Cloeliam obsidem deposcendam, alias haud magni facere, deinde in admirationem versus, *supra Coclites Muciosq; dicere id facinus esse*, & præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum: sic deditam, inviolatamq; ad suos remissurum.* Utrinq; constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus fuit, laudatamq; virginem *parte obsidum se donare* dixit: *ipsa quos vellet, legeret*: productis omnibus elegisse impuberes dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat; eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in fœmina virtutem novo genere honoris, statua equestri donavere: in summa sacra via fuit posita virgo insidens equo.

14. Huic

14. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etruſci abhorrens mos, traditus ab antiquis, uſque ad noſtram ætatem inter cætera ſolennia manet; bonis vendendis, *bona Porſenæ regis vendendi*: cujus originem moris, neceſſe eſt aut inter bellum natam eſſe, neque omiſſam in pace: aut mitiore creviſſe principio, quam hic præ ſe ferat titulus, bona hoſtiliter vendendi. Proximum vero eſt ex iis quæ traduntur: Porſenam deſcendentem ab Janiculo, caſtra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dediſſe; inopi tum urbe ab longinqua obſidione: ea deinde, ne populo immiſſo diriperentur hoſtiliter, *veniſſe bona, quæ Porſenæ appellata*, gratiam muneris magis ſignificante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in poteſtate quidem populi Romani eſſet. Omiſſo Romano bello Porſena, ne fruſtra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res nec opinata perculerat: accerſita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum ſpei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato impetu ſe intulerant Etruſci, ut funderent ipſo incurſu Aricinos. Cumanæ cohortes arte adverſus vim uſæ, declinavere paululum; effuſeque prælatos hoſtes converſis ſignis ab tergo adortæ ſunt. Ita in medio prope jam victores cæſi Etruſci: pars perexigua duce amiſſo, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & ſpecie ſupplicum delati ſunt: ibi benigne excepti, diviſique in hoſpitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nunciî hoſpitalium beneficiorum: multos Romæ hoſpitum urbiſque caritas tenuit: his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuſcum vicum* appellarunt.

15. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertium conſules facti. Eo anno poſtremum legati à Porſena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt: quibus quum reſponſum eſſet, *miſſurum ad regem ſenatum legatos*: miſſi confeſtim honoratiſſimus quiſque ex Patribus, *non quin breviter reddi reſponſum potuerit, non recipi reges ideo potius delectos Patrum ad eum miſſos, quam legatis ejus Romæ daretur reſponſum: ſed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi ſolicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani eſſet: & Romani, niſi in perniciem ſuam faciles eſſe vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, ſed in libertate eſſe: ita induxiſſe in animum, hoſtibus potius, quam regibus portas patefacere: eam eſſe voluntatem omnium ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi ſit: proinde ſi ſalvam eſſe vellet Romam, ut patiatur liberam eſſe, orare.* Rex verecundia victus, *Quando id certum atque obſtinatum eſt*, inquit, *neque ego obtundam ſæpius eadem nequiequam agendo: nec*

Tarqui-

Tarquinios ſpe auxilii, quod nullum in me eſt, fruſtrabor: aliam hinc, ſeu bello opus eſt, ſeu quiete, exilio quærant locum, ne quid meam vobiſcum pacem diſtineat. Dictis facta amiciora adjecit: obſidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, reſtituit. Tarquinius ſpe omni reditus inciſa, exulatum ad generum Mamilium Octavum Tuſculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porſena fuit.

16. Conſules deinde M. Valerius, P. Poſtumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis, conſules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabunt: adverſus eos, & ne quid ſimul ab Tuſculo, (unde etſi non apertum, ſuſpectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum conſules facti. Seditio inter belli paciſque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium tranſtulit ad Romanos: namque Atta Clauſus, cui poſtea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipſe auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni eſſet, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem: *vetus Claudia tribus*, additis poſtea novis tribulibus qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter Patres lectus haud ita multo poſt in principum dignationem pervenit. Conſules infeſto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vaſtatione, deinde prœlio afflixiſſent opes hoſtium, ut diu nihil inde rebellionis timere poſſent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium conſenſu princeps belli paciſque artibus, anno poſt, Agrippa Menenio, P. Poſtumio Conſulibus moritur, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri ſumptus deeſſet, de publico eſt elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt: cum Auruncis bellum initum: fuſoque ingenti exercitu, qui ſe ingredientibus fines conſulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulſum eſt. Nec magis poſt prœlium, quam in prœlio cædibus temperatum eſt: & cæſi aliquanto plures erant quam capti, & captos paſſim trucidaverunt: nec ab obſidibus quidem, qui ccc. accepti numero erant, ira belli abſtinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti conſules Opiter Virginius, & Sp. Caſſius Pometiam primo vi, deinde vineis aliiſque operibus oppugnaverunt: in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quam ſpe aliqua, aut occaſione coorti, quum plures igni quam ferro armati excurriſſent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incenſis, multis hoſtium vulneratis & occiſis: conſulum quoque alterum (ſed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde male geſta re reditum: inter multos ſaucios conſul ſpe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno

ſpatio

ſpatio, quod vulneribus curandis ſupplendoque exercitui ſatis eſſet: tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ armata illata: & quum vineis refectis, aliaque mole belli jam in eo eſſet, ut in muros evaderet miles, deditio eſt facta: cæterum nihilominus fœde dedita urbe, quam ſi capta foret, Aurunci paſſim principes ſecuri percuſſi, ſub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Conſules magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

18. Inſequens annus Poſtumum Cominium & T. Lartium, Conſules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per laſciviam ſcorta raperentur, concurſu hominum rixa ac prope prœlium fuit: parvaque ex re ad rebellionem ſpectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque acceſſerat, quod triginta jam conjuraſſe populos concitante Octavo Mamilio ſatis conſtabat. In hac tantarum exſpectatione rerum ſolicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta, ſed nec quo anno, nec quibus conſulibus, quia ex factione Tarquinia eſſent (id quoque enim traditur) parum creditum ſit; nec quis primum dictator creatus ſit, ſatis conſtat: apud veterrimos tamen auctores T. Lartium Dictatorem primum, Sp. Caſſium magiſtrum equitum, creatos invenio: conſulares legere, ita lex jubebat, de dictatore creando lata: eo magis adducor, ut credam Lartium, qui conſularis erat, potius quam Manium Valerium, M. filium, Voleſi nepotem, qui nondum conſul fuerat, moderatorem & magiſtrum conſulibus appoſitum: qui ſi maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium ſpectatæ virtutis & conſularem virum legiſſent. Creato dictatore primum Romæ, poſtquam præferri ſecures viderunt, magnus plebem metus inceſſit, ut intentiores eſſent ad dicto parendum: neque enim ut in conſulibus, qui pari poteſtate eſſent, alterius auxilium, neque provocatio erat: neque ullum uſquam niſi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam, creatus Romæ dictator (eo magis quod propter ſe creatum crediderant) metum incuſſit: itaque legatos de pace mittunt: quibus orantibus dictatorem ſenatumque, *ut veniam erroris hominibus adoleſcentibus darent*: reſponſum, *ignoſci adoleſcentibus poſſe, ſenibus non poſſe, qui bella ex bellis ſererent.* Actum tamen eſt de pace: impetrataque foret, ſi quod impenſæ factum in bellum erat, præſtare Sabini (id enim poſtulatum erat) in animum induxiſſent: bellum indictum: tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

19. Conſules Servius Sulpitius, Manius Tullus: nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde & C. Vetuſius. His conſulibus Fidenæ obſeſſæ, Cruſtumeria capta, Præneſte ab Latinis ad Romanos deſcivit: nec ultra bellum Latinum, gliſcens jam per aliquot annos, dilatum. A. Poſtumius dictator, T. Æbutius

tius magiſter equitum magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium occurrerunt: & quia Tarquinios eſſe in exercitu Latinorum auditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo confligerent: ergo etiam prœlium aliquanto quam cetera gravius atque atrocius fuit: non enim duces ad regendam modo conſilio rem affuere, ſed ſuiſmetipſis corporibus dimicantes miſcuere certamina: nec quiſquam procerum ferme hac aut illac ex acie ſine vulnere, præter dictatorem Romanum, exceſſit. In Poſtumium, prima in acie ſuos adhortantem inſtruentemque, Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infeſtus admiſit: ictuſque ab latere, concurſu ſuorum, receptus in tutum eſt. Et ad alterum cornu Æbutius magiſter equitum in Octavum Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tuſculanum ducem: contra quem & ille concitat equum: tantaque vis infeſtis venientium haſtis fuit, ut brachium Æbutio trajectum ſit, Mamilio pectus percuſſum: hunc quidem in ſecundam aciem Latini recepere. Æbutius quum ſaucio brachio tenere telum non poſſet, pugna exceſſit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prœlium ciet: & quia ſuos perculſos videbat, accerſit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat: ea quò majore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper reſtituit.

20. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conſpicatus ferocem juvenem Tarquinium oſtentantem ſe in prima exulum acie, domeſtica etiam gloria accenſus, ut cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejuſdem interfecti forent: ſubdit calcaria equo, & Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuorum infenſo ceſſit hoſti. Valerium temere invectum in exulum aciem ex tranſverſo quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus ſuper corpus armis ad terram defluxit. Dictator Poſthumius poſtquam cedidiſſe talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, ſuos perculſos cedere animadvertit: cohorti ſuæ, quam de electa manu præſidii cauſa circa ſe habebat, dat ſignum, *ut quem ſuorum fugientem viderint, pro hoſte habeant:* ita metu ancipiti verſi à fuga Romani in hoſtem, & reſtituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniit: integris corporibus animiſque, feſſos adorti exules, cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna, imperator Latinus ubi cohortem exulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex ſubſidiariis manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit: hos agmine venientes T. Herminius legatus conſpicatus, interque eos inſignem veſte armiſque Mamilium noſcitans, tanto vi majore, quam paulo ante magiſter equitum

quicum cum hoſtium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus, quum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem exſpiraverit. Tum ad equites dictator advolat obteſtans, *ut feſſo jam pedite, deſcendant ex equis, & pugnam capeſſant*: dicto paruere: deſiliunt ex equis, provolant in primum, & pro anteſignanis parmas objiciunt, recipit extemplo animum pedeſtris acies, poſtquam inventutis proceres æquato genere pugnæ ſecum partem periculi ſuſtinentes vidit: tum demum impulſi Latini, perculſaque inclinavit acies: equitibus admoti equi, ut perſequi hoſtem poſſent: ſecuta & pedeſtris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Caſtori voviſſe fertur: ac pronunciaſſe militi præmia, qui primus, qui ſecundus caſtra hoſtium intraſſet: tantuſque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hoſtem, Romani caſtra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum eſt. Dictator & magiſter equitum triumphantes in urbem rediêre.

21. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Conſules Q. Cloelius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minutius: his conſulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia inſtitutus feſtus dies. A. deinde Poſtumius & T. Virginius conſules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quoſdam invenio: A. Poſtumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, ſe conſulatu abdicaſſe, dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magiſtratibus, ut nec qui conſules ſecundum quoſdam, nec quid quoque anno actum ſit, in tanta vetuſtate, non rerum modo, ſed etiam auctorum, digerere poſſis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius conſules facti. Inſignis hic annus eſt nuncio Tarquinii mortis. Mortuus eſt Cumis, quo ſe poſt fractas opes Latinorum ad Ariſtodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebs: ſed Patribus nimis luxurioſa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem ſumma ope inſervitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, ſuppleto numero colonorum iterum deducta eſt. Romæ tribus una & triginta factæ. Ædes Mercurii dedicata eſt idibus Maiis.

22. Cum Volſcorum gente, Latino bello neque pax, neque bellum fuerat, nam & Volſci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano eſſet: & maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino Volſcoque contenderet. Hac ira conſules in Volſcum agrum legiones duxere. Volſcos conſilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit: armorum immemores obſides dant trecentos principum à Cora atque

atque Pometia liberos, ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu, suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis: legatos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt: sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumq; arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit: comprehensos Volscos Romam duxere, ibi traditi consulibus, indicatumq; est, Volscos Hernicosq; parare bellum Romanis. Relata re ad Senatum, adeo fuit gratum patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent: & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse: coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt: cum legatis, donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit: pergunt domos eorum apud quem quisque servierant: gratias agunt liberaliter habiti, cultique in calamitate sua; inde hospitia jungunt. Nunquam alias antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

23. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas secum ipsa discors intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, *se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppressos esse: tutioremq; in bello quam in pace, & inter hostes quam inter cives libertatem plebis esse*, invidiamque eam sua sponte glisscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit: obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti: ad hoc promissa barba & capilli efferaverant speciem oris: noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo miserantes eum jactabant: ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? quum circumfusa turba esset prope in concionis modum; *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum feciſſe: id cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis, postremo velut tabem pervenisse ad corpus: ductum se ab creditore non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse*: inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaq; clamor ingens oritur: non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit: nexu vincti, solutiq; se undique in publicum proripiunt, implorant *Quiritium fidem*: nullo loco deest seditionis voluntarius comes: multis pas-

sim

ſim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo ſuo, qui fortè Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni properè conſules P. Servilius, & Ap. Claudius ad comprimendam ſeditionem interveniſſent. At in eos multitudo verſa, oſtentare vincula ſua, deformitatemq; aliam: *hæc ſe meritos* dicere, exprobrantes ſuam quiſq; alius alibi militiam: poſtulare multo minaciter magis, quam ſuppliciter, ut ſenatum vocarent: curiamq; ipſi, futuri arbitri moderatoreſq; publici conſilii circumſiſtunt. Pauci admodum Patrum, quos caſus obtulerat, contracti ad conſules: ceteros metus non curia modo, ſed etiam foro arcebat: nec agi quicquam per infrequentiam poterat ſenatus. Tum vero eludi atque extrahi ſe multitudo putare: *& Patrum qui abeſſent, non caſu, non metu, ſed impediendæ rei cauſſa abeſſe, & conſules ipſos tergiverſari: nec dubie ludibrio eſſe miſerias ſuas.* Jam propè erat, ut ne conſulum quidem majeſtas coerceret iras hominum, quum incerti morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in ſenatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter patres, ſed ne inter conſules quidem ipſos ſatis conveniebat. Appius vehementis ingenii vir, *imperio conſulari rem agendam*, cenſebat: *uno aut altero arrepto, quieturos alios.* Servilius lenibus remediis aptior, *concitatos animos flecti, quam frangi* putabat *quum tutius, tum facilius eſſe.*

24. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoſo advolant nuncio: *Volſcos infeſto exercitu ad urbem oppugnandam venire:* quæ audita (adeo duas ex una civitate diſcordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere: exultare gaudio plebes, *ultores ſuperbiæ Patrum adeſſe* dicere *Deos*: alius alium confirmare, ne nomina darent: *cum omnibus potius, quam ſolos perituros: patres militarent, patres arma caperent, ut penes eoſdem pericula belli, penes quos præmia eſſent.* At vero curia mœſta ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoſte, Servilium conſulem, cui ingenium magis populare erat, orare, *ut tantis circumventam terroribus expediret Rempublicam.* Tum conſul miſſo ſenatu in concionem prodit, ibi curæ eſſe patribus oſtendit, ut conſulatur plebi: *ceterum deliberationi de maxima quidem illa, ſed tamen parte civitatis, metum pro univerſa Republ. interveniſſe nec poſſe, quum hoſtes prope ad portas eſſent, bello prævertiſſe quicquam: nec, ſi ſit laxamenti aliquid, aut plebi honeſtum eſſe, niſi mercede prius accepta, arma pro patria non cepiſſe: neq; patribus ſatis decorum, per metum potius, quam poſtmodum voluntate afflictis civium ſuorum fortunis conſuluiſſe.* Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *ne quis civem Romanum vinctum aut clauſum teneret: quo minus ei nominis edendi apud conſules poteſtas fieret: ne quis militis, donec in caſtris eſſet, bona poſſideret, aut venderet: liberos nepotesve ejus morarctur.* Hoc propoſito

edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undiq; ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri; magna ea manus fuit: neq; aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

25. Proxima inde nocte Volsci discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra: sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit: reliquum noctis utrimq; quieti datum; postero die prima luce Volsci fossis repletis, vallum invadunt. Jamq; ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul quanquam cuncta undique & nexi ante omnes ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum caussa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit: primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit: mox, ipsa castra legionibus circundatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum: inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit: decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati rebus suis timentes, post Pometiam captam, adeunt. His ex Senatusconsulto data pax, ager ademptus.

26. Confestim & Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius quam bellum: nocte in urbe nunciatum est, *exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse: ibi passim diripi atq; incendi villas.* Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat: securus consul Servilius cum delecta peditum manu, plerosque palantes eques circumvenit: nec advenienti peditum agmini restitit Sabini legio: fessi tum itinere tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium, habuere. Nocte una audito perfectoq; bello Sabino, postero die in magnam spe undiq; partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, *ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes*: cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat: cujus fama haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine patres, nec pacatum responsum arma inferentibus, arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata: prælioq; unodebellatū est.

27. Fusis Auruncis victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis, fidemq; senatus exspectabat: quum Appius & insita

insita superbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere: deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursus ad Servilium fiebat: *illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita, cicatricesq; acceptas: postulabant ut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus.* Movebant consulem hæc, sed tergiversari res cogebat: adeo in alteram causam non collega solum præceps erat, sed omnis factio nobilium: ita medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit: Patres mollem consulem & ambitiosum rati, plebs, fallacem: breviq; apparuit, æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem: senatus à se rem ad populum rejecit: *utri eorum dedicatio jussu populi data esset, cum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solemnia pro pontifice jussit suscipere*: populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primipili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter, Patresque: sed plebi creverant animi, & longe alia quam primo instituerant via grassabantur: desperato enim consulum senatusq; auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undiq; convolabant: neq; decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque quum decrevisset, quisquam obtemperabat: vi agebatur, metusq; omnis & periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli: delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegæ: *qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet: non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium: se unum & suæ & patrum majestatis vindicem fore.* Quū circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa arripi unum insignem ducem seditionū jussit: ille quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium; nisi ægrè victa pertinacia foret, consilio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore: adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malū indies non clamoribus modo apertis, sed, quod multo pernitiosius erat, secessione occultisq; colloquiis: tandem invisi plebi consules magistratu abeūt. Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

28. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebs incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos pars in Esquilinis, pars in Aventino facere, ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temerè ac fortuito ageret. Eam rem *V. C.* 260.

consules rati, ut erat, pernitiosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit: adeo tumultuose excepta est clamoribus undique, & indignatione Patrum, si quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ nisi publicum concilium: nunc in mille curias, concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam: unum Hercule virum (id enim plus esse quam consulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussuurm illos cœtus fuisse.* Correpti consules, quum quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarent: decernunt, *ut delectum quam acerrimum habeant: ocio lascivire plebem.* Dimisso senatu consules in tribunal ascendunt, citant nominatim juniores quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum, *negare ultra decipi plebem posse, nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica: libertatem unicuiq; prius reddendam esse, quam arma danda, ut pro patria civibusq; non pro dominis pugnent.* Consules quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem, & apparebat atrox cum plebe certamen: prius itaque quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit: tum vero ad sellas consulum propere convolavere minimus quisq; natu Patrum, *abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.*

29. Utraque re satis experta; tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio: postulamus ut ii qui maxime ignaviam increpant, adsint vobis habentibus delectum: acerrimi cujusq; arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal, citari nominatim unum ex iis qui in conspectu erant, dedita opera jubent: quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt: quo repulso, tum vero *indignum facinus esse* clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent: sed ab lictore nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercessu rixa sedata est: in qua tamen sine lapide, sine telo plus clamoris atq; irarum, quam injuriæ fuerat. Senatus tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus iis qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore & strepitu: tandem quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus; *nihilo plus sanitatis in curia quam in foro esse*, ordine consuli cœpit. Tres fuêre sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantum, qui fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco Sabinoq; mi itassent bello, agendum censebat.*

T. Lar-

T. Largius, *non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur: totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur: quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius & natura immitis, & efferatus, hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *non miseris*, ait, *sed licentia tantum concitum turbarum: & lascivire magis plebem, quam sævire. Id adeo malum ex provocatione natum: quippe minas esse consulum, non imperium; ubi adeos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, à quo provocatio non est, creemus: jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor: pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo vitaq; sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.*

30. Multis, ut erat, horrida ut atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Largiique exemplo haud salubres: utique Largii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret: medium maxime, & moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper officere officientque publicis consiliis; Appius vicit; ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. Quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique & Sabini forte una omnes in armis essent: sed curæ fuit consulibus: & senioribus Patrum, ut imperium suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Voleſi filium creant. Plebs etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat: edictum deinde à dictatore propositum confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens: sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedêre. Quantus numquam ante exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus: quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri, Æqui Latinum agrum invaserant: oratores Latinorum à Senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium causſa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est; is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis quam armis freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie excivit: medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere: multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi, & contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem; nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit; ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci

curſu & clamore feſſi, quum ſe velut ſtupentibus metu intuliſſent Romanis, poſtquam impreſſionem ſenſere ex adverſo factam, & ante oculos micare gladios, haud ſecus quam ſi inſidias incidiſſent, turbati verſant terga: & ne ad fugam quidem ſatis virium fuit, quia curſu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti ſteterant, vigentes corporibus facile adepti feſſos; & caſtra impetu ceperunt, & caſtris exutum hoſtem Velitras perſecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere: pluſque ibi ſanguinis promiſcua omnium generum cæde, quam in ipſa dimicatione factum: paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

31. Dum hæc in Volſcis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque caſtris. Equitatu immiſſo mediam turbaverat hoſtium aciem, qua, dum ſe cornua latius pandunt, parum apte introrſum ordinibus aciem firmaverant: turbatos pedes invaſit: eodem impetu caſtra capta, debellatumque eſt. Poſt pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit: dictator triumphans urbem invehitur: ſuper ſolitos honores locus in circo ipſi, poſteriſque ad ſpectaculum datus, ſella in eo loco curulis poſita. Volſcis devictis Velitternus ager ademptus; Velitras coloni ab urbe miſſi & colonia deducta. Cum Æquis poſt aliquanto pugnatum eſt, invito quidem conſule, quia loco iniquo ſubeundum erat ad hoſtes: ſed milites extrahi rem criminantes, *ut dictator, priuſquam ipſi redirent in urbem, magiſtratu abiret: irritaque, ſicut ante conſulis, promiſſa ejus caderent*, perpulere, ut forte temere in adverſos montes agmen erigeret: id male commiſſum, ignavia hoſtium in bonum vertit: qui, priuſquam ad conjectum teli veniretur, obſtupefacti audacia Romanorum, relictis caſtris, quæ munitiſſimis tenuerant locis, in adverſas valles deſiluere: ubi ſatis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene geſta, de domeſticarum rerum eventu nec Patribus, nec plebi cura deceſſerat: tanta quum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, ſed ipſum etiam dictatorem fruſtrarentur. Namque Valerius poſt Vetuſii conſulis reditum, omnium actionum in Senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret: quæ cum rejecta relatio eſſet, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor: optabitis Medius fidius propediem, ut mei ſimiles Romana plebs patronos habeat: quod ad me attinet, neq; fruſtrabor ultra cives meos, neq; ipſe fruſtra dictator ero: diſcordiæ inteſtinæ bellum externum, fecere, ut hoc magiſtratu egeret Reſpublica: pax foris parta eſt, domi impeditur: privatus potius, quam dictator ſeditioni interero.* Ita curia egreſſus dictatura ſe abdicavit: apparuit cauſſa plebi, ſuam vicem indignantem magiſtratu abiiſſe. Itaque

que velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

32. Timor inde Patres incessit, ne si dimissus exercitus foret: rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. Itaque quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quia in consulum verba juravissent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones jussere: quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento, doctos deinde *nullam scelere religionem exolvi*, Sicinio quodam auctore injussu consulum in Sacrum montem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia passuum: ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce vallo fossaque communitis castris quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia: timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent, *quamdiu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere: eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati esse.* Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, & quod inde oriundus erat plebi carum: is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud, quam hoc narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent: hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra, totumque corpus ad extremam tabem venisse: inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali quam alere eum; redidentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturam confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

33. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, *ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxiliatio adversus consules esset; neve cui Patrum capere cum magistratum liceret.* Ita tribuni plebeii creati duo, C. Licinius, & L. Albinus: hi tres collegas sibi creaverunt? in his Sicinium fuisse

fuiſſe ſeditionis auctorem, de duobus qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in ſacro monte creatos tribunos eſſe dicant, ibique ſacratam legem latam. Per ſeceſſionem plebis Sp. Caſſius, & Poſtumus Cominius conſulatum inierunt: his conſulibus cum Latinis populis ictum fœdus: ad id feriendum conſul alter Romæ manſit, alter ad Volſcum bellum miſſus, Antiates Volſcos fundit fugatque: compulſos in oppidum Longulam perſecutus, mœnibus potitur: inde Poluſcam, item Volſcorum, cepit: tum magna vi adortus eſt Coriolos. Erat tum in caſtris inter primores juvenum C. Marcius, adoleſcens & conſilio & manu promptus, cui cognomen poſtea *Coriolano* fuit. Quum ſubito exercitum Romanum Coriolos obſidentem, atque in oppidanos, quos intus clauſos habebat, intentum, ſine ullo metu extrinſecus imminentis belli, Volſcæ legiones profectæ ab Antio invaſiſſent, eodemq; tempore ex oppido erupiſſent hoſtes; forte in ſtatione Marcius fuit: is cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, ſed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit: clamor inde oppidanorum miſtus muliebri puerilique ploratu ad terrorem, ut ſolet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbavit Volſcos: utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fuſi Volſci Antiates, Corioli oppidum captum: tantumque ſua laude obſtitit famæ conſulis Marcius, ut, niſi fœdus cum Latinis, columna ænea inſculptum monumento eſſet, ab Sp. Caſſio uno, quia collega abfuerat, ictum: Poſtumum Cominium bellum geſſiſſe cum Volſcis, memoria ceſſiſſet. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus: poſt ſeceſſionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romæ in urbem, ſumptus funeri defuit: extulit eum plebs ſextantibus collatis in capita.

V. C. 252. 34. Conſules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno quum & foris quieta omnia bella eſſent, & domi ſanata diſcordia, aliud multo gravius malum civitatem invaſit, caritas primum annonæ ex incultis per ſeceſſionem plebis agris: fames deinde, qualis clauſis ſolet: ventumque ad interitum ſervitiorum utiq; & plebis eſſet, ni conſules providiſſent, dimiſſis paſſim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Hoſtia littoribus, lævoque per Volſcos mari uſque ad Cumas, ſed quæſitum in Sicilia quoque: adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemptum eſſet, naves, pro bonis Tarquiniorum ab Ariſtodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ ſunt: in Volſcis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipſis fu-

frumentatoribus fuit. Ex Etruſcis frumentum Tiberi venit; eo ſuſtentata eſt plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volſcos jam moventes arma, peſtilentia ingens invaſiſſet: ea clade conterritis hoſtium animis, ut etiam ubi ea remiſiſſet, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino eſſet, miſerunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio conſulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in Senatu, *quanti plebi daretur.* Multi veniſſe tempus premendæ plebis putabant, recuperandiq; jura, quæ extorta ſeceſſione ac vi Patribus eſſent: in primis Marcius Coriolanus hoſtis tribunitiæ poteſtatis. *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus priſtinum reddant Patribus: cur ego Plebeios magiſtratus, cur Sicinium potentem pollentemq; video ſub jugum miſſus tamquam à latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar, quam neceſſe eſt? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? ſecedat nunc, avocet plebem, patet via in Sacrum montem, alioſq; colles: rapiant frumenta ex agris noſtris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, utantur annona. quam furore ſuo fecere: audeo dicere, hoc malo domitos ipſos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per ſeceſſionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu eſt: faciendum ne fuerit, quam potuiſſe arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam poteſtatem, & omnia invitis jura impoſita Patres demerent ſibi. V. C. 263.

35. Et Senatui nimis atrox viſa ſententia eſt, & ira plebem prope armavit. *Fame jam ſe ſicut hoſtes peti, cibo victuq; fraudari: peregrinum frumentum, quæ ſola alimenta ex inſperato fortuna dederit, ab ore rapi, niſi C. Marcio vincti dedantur tribuni, niſi de tergo plebis Romanæ ſatis fiat: cum ſibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut ſervire jubeat.* In exeuntem è curia impetus factus eſſet, ni peropportune Tribuni diem dixiſſent. Ibi ira eſt ſuppreſſa: ſe judicem quiſque, ſe dominum vitæ neciſque inimici factum videbat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunitias: *auxilii, non pœnæ jus datum illi poteſtati: plebiſque, non Patrum tribunos eſſe.* Sed adeo coorta erat infenſa plebs, ut unius pœna defungendum eſſet patribus. Reſtiterunt tamen adverſa invidia, uſique ſunt qua ſuis quiſque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res eſt, ſi diſpoſitis clientibus abſterrendo ſingulos à coitionibus conciliiſque, diſjicere rem poſſent. Univerſi deinde proceſſere (quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem expoſcentes: *unum ſibi civem, unum Senatorem, ſi innocentem abſolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipſe quum die dicta non adeſſet, perſeveratum in ira eſt. Damnatus abſens in Volſcos exulatum abiit, minitans

nitans patriæ, hoſtileſque jam tum ſpiritus gerens. Venientem Volſci benigne excepere: benignius indies colebant, quo major ira in ſuos eminebat crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hoſpitio utebatur Attii Tulli: longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romaniſque ſemper infeſtus: ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens ſtimularet, conſilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem ſuam impelli poſſe, ut toties infeliciter tentata arma caperent: multis ſæpe bellis, peſtilentia poſtremo amiſſa juventute, fractos ſpiritus eſſe, arte agendum in exoleto jam vetuſtate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

36. Ludi forte ex inſtauratione magni Romæ parabantur: inſtaurandis hæc cauſſa fuerat ludis. Mane ſervum quidam paterfamiliæ nondum commiſſo ſpectaculo ſub furca cæſum medio egerat circo; cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet: haud ita multo poſt, Tib. Atinio, de plebe homini, ſomnium fuit. Viſus Jupiter dicere, *ſibi ludis præſultatorem diſplicuiſſe: niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi, periculum urbi fore: iret, ea conſulibus nunciaret.* Quanquam haud ſane liber erat religione animus; verecundia tamen majeſtatis magiſtratuum timorem vicit, ne in ore hominum pro ludibrio abiret: magno illi ea cunctatio ſtetit: filium namque intra paucos dies amiſit: cujus repentinæ cladis, ne cauſa dubia eſſet, ægro animi eadem illa in ſomnis obverſata ſpecies, viſa eſt rogitare, *ſatin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem? majorem inſtare, ni eat propere ac nunciet conſulibus.* Jam præſentior res erat: cunctantem tamen, ac prolatantem ingens vis morbi adorta eſt debilitate ſubita: tum enimvero Deorum ira admonuit: feſſus igitur malis præteritis inſtantibuſque, conſilio propinquorum adhibito, quum viſa atque audita, & obverſatum toties ſomno Jovem minas iraſque cœleſtes repræſentatas caſibus ſuis expoſuiſſet; conſenſu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad conſules lectica deferur: inde in curiam juſſu conſulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarraſſet, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam eſſet, eum functum officio pedibus ſuis domum rediiſſe, traditum memoriæ eſt. *Ludi quam ampliſſimi ut fierent,* ſenatus decernit.

37. Ad eos ludos auctore Attio Tullo, vis magna Volſcorum venit: priuſquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compoſitum cum Marcio fuerat, ad conſules venit: dicit eſſe, quæ ſecreto agere de Republica velit; arbitris remotis, *Invitus:* inquit, *quod ſequius ſit, de meis civibus loquor: non tamen admiſſum quicquam ab iis, criminatum venio, ſed cautum, ne admittant. Nimio plus quam velim, noſtrorum ingenia ſunt mobilia:*

lia: multis id cladibus ſenſimus: quippe qui non noſtro merito, ſed veſtra patientia incolumes ſimus: magna hic nunc Volſcorum multitudo eſt: ludi ſunt, ſpectaculo intenta civitas erit: memini quid per eandem occaſionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commiſſum ſit, horret animus, ne quid inconſulte ac temere fiat: hæc, noſtra veſtraq; cauſſa, prius dicenda vobis, conſules, ratus ſum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo eſt, ne cujus facti dictive contagione præſens violer. Hæc locutus abiit. Conſules quum ad Patres rem dubiam ſub auctore certo detuliſſent, auctor magis (ut fit) quam res ad præcavendum vel ex ſupervacuo movit: factoque ſenatuſconſulto, *ut urbem excederent Volſci*, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficiſci ante noctem juberent. Ingens pavor primo diſcurrentes ad ſuas res tollendas in hoſpitia perculit: proficiſcentibus deinde indignatio obortâ: *ſe ut conſceleratos contaminatoſq; ab ludis, feſtis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque, abactos eſſe.*

38. Quum prope continuato agmine irent, prægreſſus Tullus ad caput Ferentinum, ut quiſque veniret, primores eorum excipiens, quærendo, indignandoque, & eos ipſos ſedulo audientes ſecunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in ſubjectum viæ campum deduxit: ibi in concionis modum orationem exorſus: *Veteres populi Romani injurias, cladeſq; gentis Volſcorum, ut omnia,* inquit, *obliviſcamini alia, hodiernam hanc contumeliam, quo tandem animo ferris, qui per noſtram ignominiam ludos commiſere: an non ſenſiſtis triumphatum hodie de vobis eſſe? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis ſpectaculo abeuntes fuiſſe? veſtras conjuges, veſtros liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos vidêre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioſo agmini fuere obvii, exiſtimaſſe putatis? niſi aliquod profecto nefas eſſe, quo ſi interſimus ſpectaculo, violaturi ſimus ludos, piaculumq; merituri: ideo nos ab ſede piorum, cœtu, concilioq; abrgi. Quid deinde, illud non ſuccurrit? vivere nos, quod maturavimus proficiſci? ſi hæc profectio, & non fuga eſt: & hanc urbem vos non hoſtium ducitis, ubi ſi unum diem morati eſſetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis dictum eſt: magno eorum malo, qui indixere, ſi viri eſtis.* Ita & ſua ſponte irarum pleni, & incitati domos inde digreſſi ſunt, inſtigandoque ſuos quiſque populos effecêre, ut omne Volſcum nomen deficeret.

39. Imperatores ad id bellum de omnium populorum ſententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus ſpei repoſitum; quam ſpem nequaquam fefellit; ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu rem Roma-

Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos, inde Romanos expulit: liberamque eam urbem Volscis tradidit: inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Polusçam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit, inde Lavinium recepit, tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit postremum ad urbem a Pedo ducit: & ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum: custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur: quæ profecto orta esset, adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant: sed externus timor maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos, infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesq; nusquam alibi spem, quam in armis ponebant: plebes omnia quam
V. C. bellum malebat. Sp. Nautius jam, & Sext. Furius consules erant.
264. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per ocium frui velint, memorem se & civium injuriæ, & hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat exilio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum deinde iidem missi, non recipiuntur in castra: sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum.

40. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt: id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio: pervicere certe, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum in castra hostium irent: & quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, *adesse ingens mulierum agmen*: primo, ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset: multo obstinatior adversus lacrymas muliebres erat: dein familiarium quidam qui insignem mœstitia inter cæteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem: *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjunxq; & liberi adsunt.* Coriolanus prope ut amens, consternatus ab sede sua, quum ferret matri obviæ com-

complexum: mulier in iram ex precibus versa, *Sine priusquam complexum accipio, sciam,* inquit, *ad hostem, an ad filium venerim: captiva, mater ve in castris tuis sim: in hoc me longa vita, & infelix senecta traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? potuisti populari hanc terram, quae te genuit atqs aluit? non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa maenia domus ac penates mei sunt? mater, conjunx liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur? nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem? Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius, quam mihi miserius possum: nec ut sim miserrima, diu futura sum: de his videris: quos si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriaeque, fregêre tandem virum: complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt, alii alio leto: apud Fabium longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio: refert certe hanc saepe eum exacta aetate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani, adeo sine obtrectatione gloriae alienae vivebatur: monumento quoque quod esset, templum Fortunae muliebri aedificatum dedicatumque est. Redière deinde Volsci adjunctis Aequis, in agrum Romanum; sed Aequi Accium Tullium haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Aequine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus haud minus pernicioso quam pertinaci certamine confecit. Consules T. Sicinius, & C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit: eo anno Hernici devicti: cum Volscis aequo Marte discessum est. *V. C.* 265.

41. Sp. Cassius, deinde & Proculus Virginius consules facti: cum Hernicis foedus ictum, agri partes duae ademptae; inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat: adjiciebat huic muneri *agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis* criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat: sed & publica Patribus solicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex *Agraria* promulgata est, nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quae primo coeperat fastidire, munus vulgatum à civibus esse in socios; sae-

pe

pe deinde & Virginium conſulem in concionibus, velut vaticinantem, audiebat: *peſtilens collegæ munus eſſe; agros illos ſervitutem iis qui acceperint laturos: regni viam fieri: quid ita enim aſſumi ſocios, & nomen Latinum? quid attinuiſſe, Hernicis paulo ante hoſtibus captis agri tertiam partem reddi? niſi ut hæ gentes pro Coriolano duce Caſſium habeant?* Popularis jam eſſe diſſuaſor, & interceſſor legis agrariæ cœperat. Uterque deinde conſul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, *paſſurum ſe aſſignari agros, dum ne cui, niſi civi Romano aſſignentur*: Caſſius, quia in agraria largitione ambitioſus in ſocios, eoque civibus vilior erat; ut alio munere ſibi reconciliaret civium animos, jubere *pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo.* Id vero haud ſecus, quam præſentem mercedem regni aſpernata plebs: adeo propter ſuſpicionem inſitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum reſpuebantur: quem ubi primum magiſtratu abiit, damnatum, necatumque conſtat. Sunt qui patrem auctorem ejus ſupplicii ferant; eum cognita domi cauſſa verberaſſe ac necaſſe: peculiumque filii Cereri conſecraviſſe: ſignum inde factum eſſe, & inſcriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quoſdam, idque propius fidem eſt, à quæſtoribus Cæſone Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis: damnatumque populi judicio, dirutas publice ædes: ea eſt area ante Telluris ædem. Cæterum ſive illud domeſticum, ſive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio conſulibus.

V. C. 267.

42. Haud diuturna ira populi in Caſſiũ fuit: dulcedo agrariæ legis ipſa per ſe dempto auctore ſubibat animos: accenſaq; ea cupiditas eſt malignitate Patrum, qui devictis eo anno Volſcis Æquiſque militem præda fraudavére: quicquid captum ex hoſtibus eſt, vendidit Fabius conſul, ac redegit in publicum: inviſum erat Fabium nomen plebi, propter noviſſimum conſulem: tenuêre tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæſo Fabius conſul crearetur: eo infeſtior facta plebes ſeditione domeſtica bellum externum excivit: bello deinde civiles diſcordiæ intermiſſæ: uno animo Patres ac plebs rebellantes Volſcos & Æquos, duce Æmilio, proſpera pugna vicêre: plus tamen hoſtium fuga, quam prœlium abſumpſit: adeo pertinaciter fuſos inſecuti ſunt equites. Caſtoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata eſt: vota erat Latino bello, Poſtumio dictatore: filius ejus duumvir ad id ipſum creatus dedicavit. Solicitati & eo anno ſunt dulcedine agrariæ legis animi plebis: tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant. Patres ſatis ſuperque gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe, largitiones temeritatiſque invitamenta horrebant: acerrimi Patribus duces ad reſiſtendum conſules fuere; ea igitur pars Reipub. vi-

V. C. 268.

cit;

cit: nec in præſens modo, ſed in venientem etiam annum M. Fa- V. C.
bium Cæſonis fratrem, & magis inviſum alterum plebi accu- 269.
ſatione Sp. Caſſii, L. Valerium conſulem dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis eſt: vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens poſt tres continuos conſulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus habitum: itaque ut bene locatus manſit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volſci rebellarunt: ſed ad bella externa prope ſupererant vires, abutebantur iis inter ſemetipſos certando. Acceſſere ad ægras jam omnium gentes prodigia cœleſtia, prope quotidianas in urbe agriſque oſtentantia minas: motique ira numinis, cauſſam nullam aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis, nunc per aves conſulti, quam haud rite ſacra fieri: qui terrores tamen eo evaſere, ut Oppia virgo Veſtalis damnata inceſti pœnas dederit. V. C.

43. Q. Fabius inde, & C. Julius conſules facti. Eo anno 270.
non ſegnior diſcordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma ſumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt: quorum bellorum creſcente cura, Cæſo Fa- V. C.
bius, & Sp. Furius conſules fiunt. Ortonam Latinam urbem 271.
Æqui oppugnabant. Veientes pleni jam populationum Romam ipſam ſe oppugnaturos minitabantur: qui terrores, quum compeſcere deberent, auxere inſuper animos plebis: redibatque non ſua ſponte plebi mos detractandi militiam; ſed Sp. Licinius tribunus plebis, veniſſe tempus ratus, per ultimam neceſſitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, ſuſceperat rem militarem impediendam: cæterum tota invidia tribunitiæ poteſtatis verſa in auctorem eſt, nec in eum conſules acrius, quam ipſius ejus collegæ coorti ſunt: auxilioque eorum delectum conſules habent. Ad duo ſimul bella exercitus ſcribitur: ducendus Fabio in Veientes, in Æquos Furio datur: & in Æquis quidem nihil dignum memoria geſtum eſt. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hoſtibus fuit: unus ille vir ipſe conſul Rempublicam ſuſtinuit, quam exercitus odio conſulis, quantum in ſe fuit, prodebat: nam quum conſul præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita inſtruxiſſet aciem, ut ſolo equitatu emiſſo exercitum hoſtium funderet, inſequi fuſos pedes noluit: nec illos, & ſi non adhortatio inviſi ducis, ſuum ſaltem flagitium & publicum in præſentia dedecus, poſtmodo periculum, ſi animus hoſti rediſſet, cogere potuit gradum accelerare; aut, ſi aliud nihil, inſtare inſtructos: injuſſu ſigna referunt, mœſtique (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in caſtra. Nec huic tam peſtilenti

exemplo

exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt: adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant, Fabio collega Cn. Manlius datur. V. C. 272.

44. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit, is eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus Ap. Claudius *victam tribunitiam potestatem dicere priore anno, in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi: neq; enim unquam defuturum, qui ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam: & plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore: & unum vel adversus omnes satis esse: darent modo & consules, & primores Patrum operam, ut si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis Reipubl. ac senatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benigne tribunos appellare: & consulares, ut cuique eorum privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere: ut tribunitiæ potestatis vires salubres vellent Reipubl. esse: quatuorq; tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti, quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse: principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *æternas opes esse Romanas, nisi inter semetipsos seditionibus sæviant, id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrũ conciliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse: duas civitates ex una factas: suos cuiq; parti magistratus, suas leges esse: primum in delectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus: qualicunq; urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem, in castra quoq; Romanum militem sequi: proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta: imperatorem in acie relictum injussu in castra reditum, profecto si instetur, suo milite vinci Romam posse: nihil aliud opus esse, quam indicî ostendiq; bellum; cætera sua sponte fata & Deos gesturos.* Hæ spes Etruscos armaverant, multis invicem casibus victos victoresque.

45. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quam su-

as vires, ſua arma horrebant: memoria peſſimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem committerent eo, ubi duæ ſimul acies timendæ eſſent: itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo averſi: *diem tempuſq; forſitan ipſum leniturum iras, ſanitatemq; animis allaturum.* Veiens hoſtis Etruſcique eo magis præpropere agere: laceſſere ad pugnam, primo obequitando caſtris, provocandoque: poſtremo ut nihil movebant, qua conſules ipſos, qua exercitum increpando: *ſimulationem inteſtinæ diſcordiæ remedium timoris inventum: & conſules magis non confidere, quam non credere ſuis militibus: novum ſeditionis genus, ſilentium otiumq; inter armatos*: ad hæc *in novitatem generis, originiſq; qua falſa, qua vera jacere.* Hæc quum ſub ipſo vallo portiſque ſtreperent, haud ægre conſules pati: ac imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora verſare, & ab inteſtinis avertere malis: nolle inultos hoſtes, nolle ſucceſſum, non Patribus, non conſulibus externa & domeſtica odia certare in animis: tandem ſuperant externa, adeo ſuperbe inſolenterque hoſtis eludebat: frequentes in prætorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant ut ſignum detur. Conſules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur: pugnare cupiebant, ſed retro revocanda, & abdenda cupiditas erat, ut adverſando remorandoque incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, *immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ eſſe*: *caſtris ſe tenerent*: edicunt inde; *ut abſtineant pugna*: *ſi quis injuſſu pugnaverit, ut in hoſtem animadverſuros*: ita dimiſſis, quo minus conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi: accedunt inſuper hoſtes ferocius multo, ut ſtatuiſſe non pugnare conſules cognitum eſt: *quippe impune ſe inſultaturos: non credi militi arma: rem ad ultimum ſeditionis erupturam, finemq; veniſſe Romano imperio.* His freti concurſant portis, ingerunt probra, ægre abſtinent, quin caſtra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanus poſſe: totis caſtris undique ad conſules curritur, non jam ſenſim, ut ante, per centurionum principes poſtulant, ſed paſſim omnes clamoribus agunt. Matura res erat, tergiverſantur tamen. Fabius deinde, ad creſcentem tumultum, jam metu ſeditionis collega concedente, quum ſilentium claſſico feciſſet: *Ego iſtos Cn. Manli poſſe vincere ſcio, velle ne ſcirem, ipſi fecerunt: itaq; certum atq; decretum eſt, non dare ſignum, niſi victores ſe redituros ex hac pugna jurent: conſulem Romanum miles ſemel in acie ſefellit, Deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator, *Victor*, inquit, *M. Fabi revertar ex acie: ſi fallar, Jovem patrem, Gradivumq; Martem, alioſq; iratos invocat Deos.* Idem deinceps omnis exercitus in ſe quiſq; jurat. Juratis datur ſignum, arma capiunt, eunt in pugnam i-

rarum ſpeique pleni; nunc jubent *Etruſcos probra jacere, nunc armatis ſibi quiſq; lingua promptum hoſtem offerri.* Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit: multis civilibus certaminibus infenſos plebis animos illa pugna ſibi reconciliare ſtatuunt. Inſtruitur acies.

46. Nec Veiens hoſtis Etruſcæque legiones detrectant: prope certa ſpes erat, non magis ſecum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis: majus quoque aliquod (in tam irritatis animis, & occaſione ancipiti) haud deſperandum eſſe facinus: res aliter longe evenit; nam non alio ante bello infeſtior Romanus (adeo hinc contumeliis hoſtes, hinc conſules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis ſpatium Etruſcis fuit, quum pilis inter primam trepidationem, abjectis temere magis quam emiſſis, pugna jam ad manus, jam ad gladios, ubi Mars eſt atrociſſimus, venerat. Inter primores genus Fabium inſigne ſpectaculo exemploque civibus erat: ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante conſul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuſcus, incautum inter multas verſantem hoſtium manus, gladio per pectus transfigit: telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Senſit utraque acies unius viri caſum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius conſul tranſiliit jacentis corpus, objectaque parma. *Hoc juraſtis*, inquit, *milites? fugientes vos in caſtra redituros? adeo ignaviſſimos hoſtes magis timetis, quam Jovem, Martemq; per quos juraſtis? at ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadam.* Conſuli tum Cæſo Fabius prioris anni conſul, *Verbisne iſtis frater, ut pugnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere: & nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine eſt dignum, pugnando potius, quam adhortando accendamus militum animos.* Sic in primum infeſtis haſtis provolant duo Fabii, totamque moverunt ſecum aciem.

47. Prælio ex parte una reſtituto, nihilo ſegnius in altero cornu Cn. Manlius conſul pugnam ciebat: ubi prope ſimilis fortuna eſt verſata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, ſic in hoc ipſum conſulem Manlium jam velut fuſos agentem hoſtes, & impigre milites ſecuti ſunt: & ut ille gravi vulnere ictus ex acie ceſſit, interfectum rati, gradum retulere: ceſſiſſentque loco, ni conſul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, *vivere* clamitans collegam, *ſe victorem fuſo altero cornu adeſſe*, rem inclinatam ſuſtinuiſſet. Manlius quoque ad reſtituendam aciem ſe ipſe coram offert: duorum conſulum cognita ora accendunt militum animos: ſimul & vanior jam erat hoſtium acies, dum, abundante multitudine freti, ſubtracta

tracta ſubſidia, mittunt ad caſtra oppugnanda: in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quam pugnæ memores tererent tempus: triarii Romani, qui primam irruptionem ſuſtinere non potuerant, miſſis ad conſules nunciis quo loco res eſſent, conglobati ad prætorium redeunt, & ſua ſponte prælium ipſi renovant: & Manlius conſul revectus in caſtra ad omnes portas milite oppoſito hoſtibus viam clauſerat. Ea deſperatio Tuſcis rabiem magis quam audaciam accendit: nam quum incurſantes quacunque exitum oſtenderet ſpes, vano aliquoties impetu iſſent: globus juvenum unus in ipſum conſulem inſignem armis invadit: prima excepta à circumſtantibus tela: ſuſtineri deinde vis nequit: conſul mortifero vulnere ictus cadit, fuſique circa omnes. Tuſcis creſcit audacia. Romanos terror per tota caſtra trepidos agit: & ad extrema ventum foret, ni legati rapto conſulis corpore patefeciſſent una porta hoſtibus viam: ea erumpunt, conſternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt conſulem: ibi iterum cæſi, fuſique paſſim. Victoria egregie parta, triſtis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque conſul, decernente ſenatu triumphum, *ſi exercitus ſine imperatore triumphare poſſit, pro eximia eo bello opera facile paſſurum*; reſpondit: *ſe familia funeſta Q. Fabii fratris morte, Republica ex parte orba conſule altero amiſſo, publica privatoq; deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depoſitus triumphus clarior fuit: adeo ſpreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratriſque ducit: idem in utroque laudator, quum concedendo illis ſuas laudes, ipſe maximam partem earum ferret: neque immemor ejus, quod initio conſulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, ſaucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti: inde populares jam eſſe Fabii: nec hoc ulla, niſi ſalubri Reipubl. arte.

48. Igitur non Patrum magis quam plebis ſtudiis Cæſo Fabius cum T. Virginio conſul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut jam aliqua ex parte inchoata concordiæ ſpe, primo quoque tempore cum Patribus coaleſcerent animi plebis. Itaque principio anni cenſuit, *priuſquam quiſquam agrariæ legis auctor tribunus exiſteret, occuparent Patres ipſi ſuum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent, æquum eſſe habere eos, quorum ſanguine ac ſudore partus ſit*: aſpernati Patres ſunt: queſti quoque quidam, *nimia gloria luxuriare & evaneſcere vividum quondam illud Caſonis ingenium*: nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incurſionibus Æquorum Latini: eo cum exercitu Cæſo miſſus, in ipſorum Æquorum agrum *V. C.* 273.

depopulabundum transiit. Æqui se in oppida receperunt, muriſque ſe tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Veiente hoſte clades accepta temeritate alterius conſulis: actumque de exercitu foret, ni Cæſo Fabius in tempore ſubſidio veniſſet. Ex eo tempore, neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit: res proxime formam latrocinii venerat: legionibus Romanis cedebant in urbem: ubi abductas tenſerant legiones, agros incurſabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes: ita neque omitti tota res, neque perfici poterat: & alia bella aut præſentia inſtabant, ut ab Æquis Volſciſque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis tranſiret, quieſcentibus: aut mox moturos ſe apparebat Sabinos ſemper infeſtos: Etruriamque omnem. Sed Veiens hoſtis, aſſiduus magis quam gravis, contumeliis ſæpius quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio ſinebat. Tum Fabia gens ſenatum adit: conſul pro gente loquitur: *Aſſiduo magis quam magno præſidio, ut ſcitis, Patres conſcripti, bellum Veiens eget: vos alia bella curate: Fabios hoſtes Veientibus date: auctores ſumus, tutam ibi majeſtatem Romani nominis fore: noſtrum id nobis velut familiare bellum privato ſumptu gerere in animo eſt. Reſpublica & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Conſul è curia egreſſus comitante Fabiorum agmine, qui in veſtibulo curiæ ſenatuſconſultum expectantes ſteterant, domum rediit: juſſi armati poſtero die ad limen conſulis adeſſe; domos inde diſcedunt.

49. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt, *familiam unam ſubiiſſe civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma verſum: ſi ſint duæ roboris ejuſdem in urbe gentes: depoſcant, hæc Volſcos ſibi; illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos ſubigi populos poſſe.* Fabii poſtera die arma capiunt: quo juſſi erant, conveniunt. Conſul paludatus egrediens in veſtibulo, gentem omnem ſuam inſtructo agmine videt: acceptus in medium, ſigna ferri jubet: nunquam exercitus neque minor numero, neq; clarior fama & admiratione hominum per urbem inceſſit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem ſperneret egregius quibuſlibet temporibus ſenatus: ibant unius familiæ viribus, Veienti populo peſtem minitantes: ſequebatur turba, propria alia cognatorum ſodaliumque; nihil medium, nec ſpem, nec curam, ſed immenſa ommia volventium animo: alia publica ſolicitudine excitata, favore & admiratione ſtupens; *ire ſortes, ire felices jubent: inceptis eventus pares reddere: conſulatus inde ac triumphos, omnia præmia abſe, omnes honores ſperare.* Prætereuntibus Capitolium

pitolium arcemque & alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, *ut illud agmen fauſtum atq; felix mittant: ſoſpites brevi in patriam ad parentes reſtituant.* Incaſſum miſſæ preces: infelici via à dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt: is opportunus viſus locus communiendo præſidio. L. Æmilius inde, & C. Servilius conſules facti: & donec nil aliud quam in populationibus res fuit: non ad præſidium modo tutandum Fabii ſatis erant, ſed tota regione qua Tuſcus ager Romano adjacet, ſua tuta omnia, infeſta hoſtium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes accito ex Etruria exercitu præſidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones ab L. Æmilio Conſule adductæ cominus cum Etruſcis dimicant acie: quanquam vix dirigendi aciem ſpacium Veientibus fuit: adeo inter primam trepidationem, dum poſt ſigna ordines introeunt, ſubſidiaque locant, invecta ſubito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, ſed conſiſtendi ademit locum: ita fuſi retro ad ſaxa Rubra (ibi caſtra habebant) pacem ſupplices petunt: cujus impetratæ, ab inſita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præſidium pœnituit. *V. C.* 274.

50. Rurſus cum Fabiis erat Veienti populo ſine ullo majoris belli apparatu certamen: nec erant incurſiones modo in agros, aut ſubiti impetus incurſantium, ſed aliquoties equo campo collatiſque ſignis certatum: genſque una populi Romani ſæpe ex opulentiſſima, ut tum res erant, Etruſca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus viſum: inde conſilium ex re natum, inſidiis ferocem hoſtem captandi: gaudere etiam, multo ſucceſſu Fabiis audaciam creſcere: itaq; & pecora prædantibus aliquoties, velut caſu incidiſſent, obviam acta: & agreſtium fuga vaſti relicti agri: & ſubſidia armatorum ad arcendas populationes miſſa, ſæpius ſimulato quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempſerant hoſtem, ut ſua invicta arma neque loco, neque tempore ullo crederent ſuſtineri poſſe: hæc ſpes provexit, ut ad conſpecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hoſtium apparebant arma) decurrerent: & quum improvidi effuſo curſu inſidias circa ipſum iter locatas ſuperaſſent, palatique paſſim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; ſubito ex inſidiis conſurgitur, & adverſi & undique hoſtes erant: primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant: coeuntibuſque Etruſcis, jam continenti agmine armatorum ſepti, quo magis ſe hoſtis inferebat, cogebantur breviore ſpatio & ipſi orbem colligere: quæ res & paucitatem eorum inſignem, & multitudinem Etruſcorum, multiplicatis in

arcto ordinibus, faciebat: tum omissa pugna quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant: eo, nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam: duxit via in editum leniter collem: inde primo restitere: mox ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset: ita superior rursus hostis factus: Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum: cccvi periisse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

51. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T.
V. C. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria e-
275. latos confestim missus: tum quoque male pugnatum est, & Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius Cos. ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit moenibus, ut primo pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam: ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit: meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius &
V. C. Sp. Servilius consules fiunt: post acceptam proximam pugnæ
276. cladem Veientes abstinuere acie: populationes erant, & velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant: non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua cœperant Fabios: secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias quo plures erant, major cædes fuit: ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit: trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii Cos. adorti sunt oppugnare: inde fusi magna cæde, in Janiculum se ægre receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit: postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnæ ferox: magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia: temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiusque inde pulsus quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque est servatus: inter duas acies Etrusci, quum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

52. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde ocioque lascivire rursus animi: & pristina mala postquam foris deerant, domi quærere: tribuni plebem agitare suo vene-

no,

no, agraria lege: in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius & Genutius auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt: invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppressere: quum & Patres haud minus quam pro Coriolano annixi essent: & patris Agrippæ favor haud dum exoleviſſet: in mulcta temperarunt tribuni: quum capitis anquisissent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt: ea in caput vertit, negant tulisse ignominiam, ægritudinemque: inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio consulibus, initio statim anni ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit: & huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini: sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque *T. Menenii damnationem mortemq; (cujus Patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos, quibus tum sæviret magistratus, eas leges haberet)* periculum audacia discussit: juvit & Virginius collega testis productus participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium. *V. C.* 277.

53. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius Consul accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur: tantamque trepidationem injecit, ut dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta cui signa primum intulerat caperetur: intra vallum deinde cædes magis quam prælium esse: tumultus è castris & in urbem penetrat, tanquam Veiis captis: ita pavidi Veientes ad arma currunt: pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur: paulisper aversi turbatique sunt: deinde & ipsi utroque versis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque: eademque hora duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes, superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant: eos per se ipsi Latini assumptis Hernicis sine Romano aut duce, au auxilio castris exuerunt: ingenti præda præter suas recuperatas res potiti sunt: missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos credo non placebat, sine Romano duce exercituque sociis propriis viribus consiliisq; bella gerere: nullum genus calamitatis contumeliæq; non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

V. C. 278. 54. L. Furius inde & C. Manlius consules. Manlio Veientes provincia evenit: non tamen bellatum: induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi: agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat: consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt: abeuntes magistratu consules Genutius tribunus plebis arripuit.

V. C. 279. L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium in quibusdam pro Virginio annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati, non plebem magis quam juniores Patrum: suadent monentque *honoribus & administratione Reipublicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextam, curulemq; sellam, nihil aliud quam pompam funeris putent: claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari: quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita animum inducant: consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse: consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumq; tribuni agenda esse: si se commoverit, si restiterit Patres, si aliud quam plebem esse in Reipubl. crediderit: exilium Cn. Marcii, Menenii damnationem & mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres, consilia inde non publica, sed in privato, seductaque à plurium conscientia habuere: ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo quod non descenderet tribunus: deinde quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & *desertam ac proditam causam publicam* queri: tandem qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inventum: quod ubi in totam concionem pertulit rumor: sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio: præcipuus pavor tribunos invaserat: quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderate ferre lætitiam; adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes feciſſe videri vellent, palamq; ferrent, *malo domandam tribunitiam potestatem.*

55. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur; paventibusque tribunis sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio, quam consulum imperio: & dicere *actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum, cum Genutio una mortuam ac sepultam tribunitiam potestatem: aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus: id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat: quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines: nihil contemptius,*

neq;

neq; infirmius, ſi ſint qui contemnant: ſibi quemque ea magna atq; horrenda facere. His vocibus alii alios quum incitaſſent, ad Voleronem Publium de plebe hominem, *quia quod ordines duxiſſet, negaret ſe militem fieri debere,* lictor miſſus eſt à conſulibus. Volero appellat tribunos: quum auxilio nemo eſſet, conſules ſpoliari hominem, & virgas expediri jubent: *Provoco,* inquit, *ad populum,* Volero; *quoniam tribuni civem Romanum in conſpectu ſuo virgis cædi malunt, quam ipſi in lecto ſuo à vobis trucidari:* quo ferocius clamitabat, eo infeſtius circumſcindere & ſpoliare lictor. Tum Volero & prævalens ipſe, & adjuvantibus advocatis repulſo lictore, ubi indignantium pro ſe acerrimus erat clamor, eo ſe in turbam confertiſſimam recipit, clamitans: *Provoco, & fidem plebis imploro! adeſte cives! adeſte commilitones! nihil eſt quod exſpectetis tribunos, quibus ipſis veſtro auxilio opus eſt.* Concitati homines, veluti ad prœlium ſe expediunt: apparebatq; omne diſcrimen adeſſe, nihil cuiquam ſanctum non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempeſtati quum ſe conſules obtuliſſent facile experti ſunt, parum tutam majeſtatem ſine viribus eſſe: violatis lictoribus, faſcibus fractis; è foro in curiam compelluntur, incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, quum ſenatum vocari juſſiſſent, queruntur *injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam.* Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus ira *Patrum adverſus temeritatem plebis certari* non placuit.

56. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium Conſules habuit: contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni conſulibus permiſſurum tribunatum credebant, poſt publicam cauſam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus, rogationem tulit ad populum; *ut plebeii magiſtratus tributis comitiis fierent.* Haud parva res, ſub titulo prima ſpecie minime atroci, ferebatur; ſed quæ patriciis omnem poteſtatem per clientum ſuffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. Huic actioni gratiſſimæ plebi, quum ſumma vi reſiſterent Patres: nec, quæ una vis ad reſiſtendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut conſulum, aut principum adduci poſſet: res tamen ſuo ipſa molimine gravis, magnis certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, jam inde à paternis certaminibus inviſum infeſtumque plebi, conſulem faciunt: collega ei T. Quintius datur. Principio ſtatim anni nihil prius quam de lege agebatur: ſed ut inventor legis Volero, ſic Lætorius collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat: ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis ejus haud quiſquam manu promptior

V. C. 280.

V. C. 281.

erat;

erat: is quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulum ipse in accusationem Appii familiæque superbissimæ, ac crudelissimæ in plebem Romanam exorsus, quum à Patribus *non consulem, sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse* contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque: itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facile loquor*, inquit, *Quirites, quam quod locutus sum præsto: crastino die adeste: ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die: consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt: submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant: adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori: tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, *jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium: non enim populi, sed plebis eum magistratum esse: nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum: quia ita dicatur: si vobis videtur, discedite Quirites.* Facile & contemptim de jure differendo perturbare Lætorium poterat: ardens igitur ira tribunus, viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, *privatum esse* clamitans, *sine imperio, sine magistratu:* violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset: & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius consul alter consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset: nunc orasset tribunos, *ut concilium dimitterent: darent iræ spatium, non vim suam illis tempus adempturum, sed consilium viribus additurum: & Patres in populi, & consulem in Patrum fore potestate.*

57. Ægre sedata ab Quintio plebs, multo ægrius consul alter à Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent: ubi quum timor atque ira invicem sententias variassent: quo magis, spacio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi: adeo ut *Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset.* Ab Appio petitur, *ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset: dum tribuni consulesq; ad se quisq; omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamq; Rempub. per magistratus: magis quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.* Appius contra, *testari Deos atq; homines, Rempublicam prodi per metum ac deseri: non consulem senatui, sed senatum consuli deesse: graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint:* victus tamen Patrum

trum conſenſu quievit: lex ſilencio perfertur.

58. Tum primum tributis comitiis creati tribuni ſunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piſo auctor eſt: nominat quoq; tribunos, Cn. Sicinium, L. Numitorium, M. Duillium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volſci tum Æquique inter ſeditionem Romanam & bellum coortum, vaſtaverant agros, ut ſi qua ſeceſſio plebis fieret, ad ſe receptum haberet: compoſitis deinde rebus, caſtra retro movere. Ap. Claudius in Volſcos miſſus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia ſævitia Appii, quæ domi eſſe, eo liberior, quod ſine tribunitiis vinculis erat: odiſſe plebem plus quam paterno odio, quod ſe victum videbat ab ea: &, *ſe unico conſule electo adverſus tribunitiam poteſtatem, perlatam legem eſſe, quam minore conatu, nequaquam vana Patrum ſpe, priores impedierint conſules.* Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum ſævo imperio exercitum ſtimulabat: nec ulla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant: ſegniter, ocioſe, negligenter, contumaciter omnia agere: nec pudor, nec metus coercebat: ſi citius agi vellet agmen, tardius ſedulo incedere: ſi adhortator operis adeſſet, omnes ſua ſponte motam remittere induſtriam: præſenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari: ut invictus ille odio plebeio animus, interdum moveretur: omni nequiquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere; *à centurionibus corruptum exercitum* dicere: *tribunos plebei* cavillans interdum, & *Volerones* vocare.

59. Nihil eorum Volſci neſciebant: inſtabantque eo magis, ſperantes idem certamen animorum adverſus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adverſus Fabium conſulem habuiſſet: cæterum multo Appio quam Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus: ſed vinci voluit, productus in aciem, turpi fuga petit caſtra, nec ante reſtitit, quam ſigna inferentem Volſcum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem: tum expreſſa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo ſubmoveretur hoſtis: ſatis tamen appareret, capi tantum caſtra militem Romanum noluiſſe: alii gaudere ſua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum inſuper ſævire vellet concionemque advocaret: concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, *ne ultiq; experiri vellet imperium, cujus vis omnis in conſenſu obedientium eſſet: negare vulgo milites ſe ad concionem ituros: paſſimq; exaudiri voces poſtulantium, ut caſtra ex Volſco agro moveantur: hoſtem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuiſſe; ingentiſq; mali non ſuſpicionem modo, ſed apertam ſpeciem obverſari ante oculos.* Victus tandem (*quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur*) remiſſa concione iter in ſequentem diem pronunciari quum juſſiſſet, prima luce claſſico

classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur: à quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent: nemo ullius nisi fugæ memor: ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul quum revocando nequiquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit, advocataque concione, invectus haud falso *in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent*, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos: ad hoc centuriones duplicarioſque qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit: cætera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

60. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est: & natura Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi: nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ: ea omnis militi data est: addebantur & laudes, quibus haud minus quam præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit: *sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu* memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia, domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res major victoria suscepti certaminis quam usu: plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quam virium aut plebi additum, aut demptum Patribus.

V. C. 282. 61. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio Consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria: tum propter judicium Ap. Claudii: cui acerrimo adversario legis, caussamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & Cn. Sicius diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoq; non temere pro ullo æque annixi sunt: *propugnatorem senatus, majestatisq; vindicem suæ ad omnes tribunitios, plebeioſq; oppositum tumultus modum duntaxat in certamine egressum, objici iratæ plebi.* Unus è Patribus ipse Ap. Claudius, & tribunos & plebem & suum judicium pro nihilo habebat: illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere unquam potuêre, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda caussa esset) ali-

aliquid leniret atq; ſubmitteret: idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione ſpiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam conſulem timuerat. Semel cauſſam dixit quo ſemper agere omnia ſolitus erat accuſatorio ſpiritu: adeoq; conſtantia ſua & tribunos obſtupefecit & plebem, ut diem ipſi ſua voluntate producerent: trahi deinde rem ſinerent: haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen quam prædicta dies veniret, morbo moritur: cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari ſolenni honore ſupremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accuſationem audierat, & exequias frequens celebravit.

62. Eodem anno Valerius conſul cum exercitu in Æquos profectus, quum hoſtem ad prælium elicere non poſſet, caſtra oppugnare eſt adortus: prohibuit fœda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta: admirationem deinde auxit, ſigno receptui dato, tranquilla ſerenitas reddita; ut velut numine aliquo defenſa caſtra oppugnare iterum, religio fuerit: omnis ira belli ad populationem agri vertit: Alter conſul Æmilius in Sabinis bellum geſſit: & ibi, quia hoſtis mœnibus ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde non villarum modo, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurriſſent, ancipiti prœlio digreſſi, poſtero die retulere caſtra in tutiora loca: id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem; integro inde decedens bello.

63. Inter hæc bella manente diſcordia domi, T. Numitius Priſcus, A. Virginius conſules facti. Non ultra videbatur latura plebs dilationem agrariæ legis, ultimaq; vis parabatur, quum Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum, fugaq; agreſtium cognitum eſt: ea res maturam jam ſeditionem, ac prope erumpentem repreſſit. Conſules coacti ex templo ab ſenatu ad bellum: educta ex urbe juventute, tranquilliorem cæteram plebem fecerunt. Et hoſtes quidem nihil aliud, quam perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adverſus Volſcos, Virginius contra Æquos profectus: ibi ex inſidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapſam negligentia conſulis reſtituit. Melius in Volſcis imperatum eſt: fuſi primo prælio hoſtes, fugaq; in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam acti: quam conſul oppugnare non auſus, Cenonem aliud oppidum nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini uſque ad portas urbis populantes inceſſere: deinde ipſi paucis poſt diebus à duobus exercitibus, utroq; per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium quam intulerant, acceperunt. *V. C.* 283.

64. Extremo anno pacis aliquid fuit: ſed ut ſemper alias, ſolicitæ

licitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs intereſſe conſulatibus comitiis noluit: per Patres clientesque Patrum conſules
V.C. creati, T. Quintius & Q. Servilius: ſimilem annum priori con-
284. ſules habent, ſeditioſa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Cruſtuminos campos citato agmine tranſgreſſi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen feciſſent, à porta prope Collina mœnibuſque pulſi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egêre: quos Servilius conſul infeſto exercitu inſecutus, ipſum quidem agmen adipiſci æquis locis non potuit: populationem adeo effuſe fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volſcis res egregie geſta tum ducis, tum militum opera: primum æquo campo ſignis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque plurimo ſanguine. Et Romani, quia paucitas damno ſentiendo propior erat, gradum retuliſſent, ni ſalubri mendacio conſul *fugere hoſtes* ab cornu altero clamitans concitaſſet aciem, impetu facto, dum ſe putant vincere, vicere. Conſul metuens, ne nimis inſtando renovaret certamen, ſignum receptui dedit. Interceſſere pauci dies, velut tacitis induciis utrinq; quiete ſumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volſcis, Æquiſq; populis in caſtra venit, haud dubitans, ſi ſenſerint, Romanos nocte abituros: itaq; tertia fere vigilia ad caſtra oppugnanda veniunt. Quintius ſedato tumultu, quem terror ſubitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem juſſiſſet, Hernicorum cohortem in ſtationem educit: cornicines tubicineſq; in equis impoſitos, canere ante vallum jubet, ſolicitumque hoſtem ad lucem tenere: reliquum noctis adeo tranquilla omnia in caſtris fuere, ut ſomni quoque Romanis copia eſſet. Volſcos ſpecies armatorum peditum, quos & plures eſſe, & Romanos putabant; fremitus hinnituſque equorum, qui & inſueto ſedente equite, & inſuper aures agitante ſonitu, ſævi ebant, intentos velut ad impetum hoſtium tenuit.

65. Ubi illuxit, Romanus integer ſatiatuſque ſomno, productus in aciem, feſſum ſtando & vigiliis Volſcum primo impetu perculit: quamquam ceſſere magis, quam pulſi hoſtes ſunt: quia ab tergo erant clivi, in quos poſt principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Conſul ubi ad iniquum locum ventum eſt, ſiſtit aciem: miles ægre teneri, clamare & poſcere, *ut perculſis inſtare liceat*: ferocius agunt equites circumfuſi ducibus: vociferantur *ſe ante ſigna ituros*. Dum cunctatur conſul virtute militum fretus, loco parum fidens: conclamant ſe ituros: clamoremque res eſt ſecuta: fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, curſu ſubeunt. Volſcus effuſis ad primum impetum miſſilibus telis, ſaxa objacentia pedibus ingerit in ſubeuntes: turbatoſque ictibus crebris urget ex ſuperiore loco: ſic prope oneratum eſt ſiniſtrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum,

conſul

conſul increpando ſimul temeritatem, ſimul ignaviam, pudore metum excuſſiſſet, reſtitêre primo obſtinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; & clamore renovato commovent aciem: tum rurſus impetu capto enituntur atque exſuperant iniquitatem loci: jam prope erat ut in ſummum clivi jugum evaderent, quum terga hoſtes dedere: effuſoque curſu pene agmine uno fugientes ſequenteſque caſtris incidere; in eo pavore caſtra capiuntur: qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumſeſſum dies dedit; nulla oppugnantium nova vi: ſed quod jam inde ab infœlici pugna, caſtriſq; amiſſis, ceciderant animi.

EPITOME
LIBRI TERTII.

1.19. *Seditiones de agrariis legibus factæ.* 18. *Capitolium ab exulibus & ſervis occupatum, cæſis iis receptum eſt.* 3. *Cenſus bis actus: priore luſtro cenſa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quatuordecim, præter orbos, orbaſque: ſequenti, centum triginta duo millia quadringenta novem.* 26. *Quum adverſus Æquos res male geſta eſſet, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus ruſtico operi eſſet, ad id bellum gerendum accerſitus eſt.* 28. *Is victos hoſtes ſub jugum miſit.* 29. *Tribunorum plebis numerus ampliatus eſt: ut eſſent decem, trigeſimo ſexto anno à primis tribunis plebis.* 31, 32, 33. *Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad conſtituendas eas, proponendaſq; decemviri pro conſulibus ſine ullis aliis magiſtratibus creati: altero & trecenteſimo anno, quam Roma condita erat: & ut à regibus ad conſules, ita à conſulibus ad decemviros tranſlatum imperium.* 34, *&c. Ii decem tabulis legum poſitis, quum modeſte ſe in eo honore geſſiſſent, & ob id in alterum quoq; annum eundem eſſe magiſtratum placuiſſet, quum complura impotenter feciſſent, magiſtratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec invicto eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii:* 44, *&c. Qui quum in amorem virginis incidiſſet, ſubmiſſo, qui eam in ſervitutem peteret: neceſſitatem patri ejus Virginio impoſuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret (cum aliter eam tueri non poſſet) ne in poteſtatem ſtuprum illaturi venirent.* 50, *&c. Hoc tam magnæ*

luxu-

luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit: coegitq; decemviros abdicare ſe magiſtratu: ex quibus Appium, & unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem conjecti; cæteri in exilium acti. 60, &c. Res præterea contra Sabinos, & Volſcos, & Æquos proſpere geſtas continet. 72. & parum honeſtum populi Romani judicium: qui judex inter Ardeates & Aricinos ſumptus, agrum de quo ambigebatur, ſibi adjudicavit.

1. ANTIO capto Tib. Æmilius & Q. Fabius conſules fiunt, hic erat Fabius qui unus extinctæ ad Cremeram genti ſuperfuerat. Jam priore conſulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque ſecundo quoq; conſulatu ejus & agrarii ſe in ſpem legis erexerant; & tribuni, rem contra conſules ſæpe tentatam, adjutore utique conſule obtineri poſſe rati, ſuſcipiunt: & conſul manebat in ſententia ſua: poſſeſſores & magna pars Patrum; *tribunitiis ſe jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri* querentes, totius invidiam rei à tribunis in conſulem averterant: atrox certamen aderat, ni Fabius conſilio neutri parti acerbo rem expediſſet. *T. Quintii ductu & auſpicio agri capti priore anno aliquantum à Volſcis eſſe. Antium propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci poſſe: ita fine querelis poſſeſſorum plebem in agros ituram; civitatem in concordia fore*: hæc ſententia accepta eſt. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A Virginium, P. Furium: juſſi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit ſtatim (ut fit) faſtidium copia: adeoq; pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volſci adderentur: cætera multitudo poſcere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamq; eam ipſi ſubita incurſione in agrum Latinum fecêre. *V. C. 285.*

2. Q. Servilius inſequenti anno, is enim cum Sp. Poſtumio conſul fuit: in Æquos miſſus, in Latino agro ſtativa habuit: intra caſtra quies neceſſaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum eſt, Q. Fabio & T. Quintio conſulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data: qui haud dubia ſpe profectus, famam nominis ſui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis miſſos nunciare juſſit: *Q. Fabium Cos. dicere, ſe ex Æquis pacem Romã tuliſſe, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat: quorũ id perfidia & perjurio fiat, Deos nunc teſtes eſſe, mox fore ultores: ſe tamen, utcumque ſit, etiam nunc, pœnitere ſua ſponte Æquos, quam pati hoſtilia, malle: ſi pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: ſin perjurio gaudeant, Diis magis iratis quam hoſtibus geſturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut lega- *V. C. 286.* *V. C. 287.*

legati prope violati ſint; exercituſque in Algidum adverſus Romanos miſſus. Quæ ubi Romam ſunt nunciata, indignitas rei magis quam periculum conſulem alterum ab urbe excivit: ita duo conſulares exercitus ad hoſtem acceſſere, acie inſtructa, ut confeſtim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei ſupereſſet, unus ab ſtatione hoſtium exclamat: *Oſtentare hoc eſt, Romani, non gerere bellum: in noctem imminentem aciem inſtruitis: longiore luce ad id certamen quod inſtat, nobis opus eſt, craſtino die oriente ſole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem poſterum in caſtra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret: tum quidem corpora cibo ſomnoque curant: ubi illuxit poſtero die, prior aliquanto conſtitit Romana acies; tandem & Æqui proceſſere: prælium fuit utrinque vehemens, quod & Romanus miles ira odioque pugnabat; & Æquos conſcientia contracti culpa periculi, & deſperatio futuræ ſibi poſtea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen ſuſtinuere aciem Romanam Æqui: pulſique, quum in fines ſuos ſe recepiſſent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, *quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commiſſa res ſit. Æquos populationibus incurſionibuſq; meliores eſſe: & multas paſſim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.*

3. Relicto itaque caſtris præſidio, egreſſi tanto cum tumultu invaſere fines Romanos, ut ad urbem quoq; terrorem pertulerint: nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus quam ne victus, ac prope in caſtris obſeſſus hoſtis, memor populationis eſſet, timeri poterat: agreſteſque pavidi incidentes portis non populationem, nec prædonum parvas manus, ſed omnia vano augentes timore, *exercitus & legiones adeſſe hoſtium, & infeſto agmine ruere ad urbem* clamaban t: ab his proximi audita incerta, eoque vaniora ferre ad alios: curſus clamorque vocantium ad arma haud multum à pavore captæ urbis abeſſe. Forte ab Algido Quintius conſul redierat Romam: id remedium timori fuit: tumultuque ſedato, *victos timeri* increpans *hoſtes*, præſidia portis impoſuit: vocato deinde ſenatu, quum ex auctoritate Patrum juſtitio indicto profectus ad tutandos fines eſſet, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hoſtem in agro non invenit. Ab altero conſule res geſta egregie eſt; qui qua venturum hoſtem ſciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggreſſus, funeſtam ei populationem fecit: pauci hoſtium evaſere ex inſidiis, præda omnis recepta eſt: ſic finem juſtitio quod quatriduum fuit, reditus Quintii conſulis in urbem fecit. Cenſus deinde actus, & conditum à Quintio luſtrum: cenſa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta

centa quindecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum: in oppida sua se recepere, uri sua populari que passi. Consul quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

V. C. 288. 4. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusius. Furios *Fusios* scripsere quidam; id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere: quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos desciisse: suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos: isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Nec dum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, *ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset:* qui quum haud gravate venissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit: primo concursu pulsus se in castra recepit, neque is finis periculi fuit, namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt: tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *videret ne quid Respubl. detrimenti caperet. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsulem T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti: ad eum explendum Latini Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites* (ita tum repentina auxilia appellabant) *jussi.*

5. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt: simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum

agrum Romanum missa; urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus, consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris: vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita: & (quod necesse erat in tanto tumultu) justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius COS. quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: & quum persequi posset, metu subsistit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequendi studio, neq; hostium ab tergo incursum vidit: ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans, cecidit. Et consul nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis quam caute in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit: qui cæde legati, & consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset: is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano: in quos palatos prædam agentes Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit: ii vagi dissipato agmine fugientes in Quintium victorem cum saucio consule revertentem incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem: magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ: difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint, ceciderintve, exacto affirmare numero: audet tamen Antias Valerius concipere summas, Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia quadringentos cæsos: cæteram multitudinem prædam agentem quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia, & exsequendo subtiliter numerum cc ait & xxx. Inde Romam reditum est: justitium remissum. Cœlum visum est ardere plurimo igni, portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deûm exposcentium virorum, mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ

Hernicæque ab ſenatu, gratiis ob impigram militiam actis, remiſſæ domos. Antiates mille milites, quia ſerum auxilium poſt prœlium venerat, prope cum ignominia dimiſſi.

V. C. 289. 6. Comitia inde habita: creati conſules L. Æbutius, P. Servilius: calendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, conſulatum ineunt. Grave tempus, & forte annus peſtilens erat, urbi agriſque, nec hominibus magis quam pecori: & auxere vim morbi terrores populationis, pecoribus agreſtibuſque in urbem acceptis: ea colluvio miſtorum omnis generis animantium, & odore inſolito urbanos, & agreſtem confertum in arcta tecta æſtu ac vigiliis angebat, miniſteriaque invicem ac contagio ipſa vulgabant morbos. Vix inſtantes ſuſtinentibus clades, repente legati Hernici nunciant, *in agro ſuo Æquos Volſcoſq; conjunctis copiis caſtra poſuiſſe, inde ingenti exercitu fines ſuos depopulari*: præterquam quod infrequens ſenatus indicio erat ſociis afflictam civitatem peſtilentia eſſe: mœſtum etiam reſponſum tulere, *ut per ſe ipſi Hernici cum Latinis res ſuas tutarentur: urbem Romanam ſubita Deûm ira morbo populari: ſi qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut ſemper alias, ſociis opem laturos.* Diſceſſere ſocii, pro triſti nuncio triſtiorem domum referentes: quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit: pergit inde infeſtus in agros Romanos, etiam ſine belli injuria vaſtatos. Ubi quum obvius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præſidiis modo deſerta, ſed etiam cultu agreſti, tranſirent, pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus conſul: collega ejus Servilius exigua in ſpe trahebat animam: affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis; ut non modo ad expeditiones quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent: munus vigiliarum ſenatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per ſe ipſi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat: ad eos ſumma rerum ac majeſtas conſularis imperii venerat.

7. Deſerta omnia ſine capite, ſine viribus, Dii præſides ac fortuna Urbis tutata eſt; quæ Volſcis Æquiſque prædonum potius mentem quam hoſtium dedit: adeo enim nulla ſpes non potiundi modo, ſed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul viſa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum: ut totis paſſim caſtris fremitu orto, *quid in vaſto ac deſerto agro inter tabem pecorum hominumque, deſides ſine præda tempus tererent: quum integra loca Tuſculanum agrum opimum copiis petere poſſent?* ſigna repente convellerent: tranſverſiſq; itineribus per Lavicanos agros in Tuſculanos colles tranſirent: eo vis omnis tempeſtaſque belli converſa eſt. Interim Hernici Lati-

Latinique pudore etiam non miſericordia ſolum, moti, ſi nec obſtitiſſent communibus hoſtibus, infeſto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obſeſſis ſociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt: ubi quum hoſtes non inveniſſent, ſecuti famem ac veſtigia, obvii fiunt deſcendentibus à Tuſculano in Albanam vallem: ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum eſt: fideſque ſua ſociis parum felix in præſentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo ſtrages, quam quanta ferro ſociorum facta erat: conſul qui unus ſupererat, moritur: mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus augures; Ser. Sulpicius, Curio Maximus; & per ignota capita late evagata eſt vis morbi: inopſque ſenatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit: juſſi *cum conjugibus ac liberis ſupplicatum ire, pacemq; expoſcere Deûm:* ad id quod ſua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent; ſtratæ paſſim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœleſtium, finemque peſti expoſcunt.

8. Inde paullatim, ſeu pace Deûm impetrata, ſeu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora ſalubriora eſſe incipere: verſiſque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exiſſent, P. Valerius Publicola tertio die quam interregnum inierat, conſules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, ſive ille Vetuſius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles conſulatum ineunt, jam ſatis valida civitate, ut non ſolum arcere bellum, ſed ultro etiam inferre poſſet. Igitur nunciantibus Hernicis, *in fines ſuos tranſcendiſſe hoſtes*, impigre promiſſum auxilium; duo conſulares exercitus ſcripti. Veturius miſſus in Volſcos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis ſociorum agro oppoſitus, non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo prœlio hoſtes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis ſedet, prædonum agmen fefellit, ſupra montes Prænestinos ductum: inde dimiſſum in campos, vaſtavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tuſculanos flexere colles: urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re ſubita, quam quod ad arcendam vim parum virium eſſet. Q. Fabius præerat urbi: is armata juventute, diſpoſitiſque præſidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hoſtes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non auſi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hoſtium abſcederent, eo ſolutiore cura in Lucretium incidunt conſulem, jam ante exploratis itineribus ſuis inſtructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis repentino pavore perculſos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt, fugantque; & compulſos in cavas valles, quum exitus haud in facili eſſet, circumveniunt; ibi Volſcum

V. C. 290.

nomen prope deletum est: tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio: ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul ingenti præda potitus eadem in stativa rediit: tunc consules castra conjungunt: & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit: eadem fortuna victoriam dedit: fusis hostibus etiam castra capta.

9. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæq; belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit: is consulibus absentibus ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius quam regium esse: quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinita potestate: qui soluti atq; effrenati ipsi, omnis metus legum, omniaq; supplicia verterent in plebem: quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinq; viri creentur legibus de imperio consulari scribendis: quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne absentibus consulibus jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, & tempore capto adortum Rempublicam: si quem similem ejus priore anno inter morbum, bellumq; irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti: mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è Republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisq; ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem illi non licere? si quid consules superbe in aliquem civium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit, non illum consulare imperium, sed tribunitiam potestatem invisam, intolerandamq; facere: quam pacatam reconciliatamq; patribus de integro in antiqua redigi mala: neq; illum se deprecari, quo minus pergat ut cœperit: Vos,* inquit Fabius, *cæteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus: nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam Rempub. invadi. Non jus vestrum, sed invidiam minueritis: agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat: ne Æqui quidem ac Volsci morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboq; nobis bello insti-*

inſtitere. Agunt cum Terentillo tribuni, dilataq; in ſpeciem actione, re ipſa ſublata, conſules extemplo accerſit.

10. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit: & auget gloriam adveniens, expoſita omni in campo Martio præda, ut ſuum quiſque per triduum cognitum abduceret: reliqua vendita, quibus domini non exſtitere. Debebatur omnium conſenſu conſuli triumphus: ſed dilata res eſt, tribuno de lege agente: id antiquius conſuli fuit: jactata per aliquot dies tum in ſenatu res, tum ad populum eſt: ceſſit ad ultimum majeſtati conſulis tribunus, & deſtitit: tum imperatori exercituique honos ſuus redditus. Triumphavit de Volſcis Æquiſque, triumphantem ſecutæ ſuæ legiones. Alteri conſuli datum, ut ovans ſine militibus urbem iniret. Anno deinde ſequenti lex Terentilla ab toto relata collegio, novos aggreſſa conſules eſt: erant conſules P. Volumnius, Ser. Sulpitius: eo anno cœlum ardere viſum, terra ingenti concuſſa motu eſt: bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carne pluit, quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuiſſe fertur: quod intercidit, ſparſum ita jacuiſſe per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros ſacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, *ne qui in loca ſumma urbis impetus cædeſq; inde fierent:* inter cætera monitum, *ut ſeditionibus abſtinerentur.* Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingenſque aderat certamen. Ecce (ut idem in ſingulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, *Volſcos & Æquos, ciſi acciſæ res ſint, reficere exercitus: Antii ſummam rei poſitam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere; id caput, eas vires belli eſſe.* Ut hæc dicta in ſenatu ſunt, delectus edicitur: conſules belli adminiſtrationem inter ſe diſpartiri juſſi: alteri ut Volſci, alteri ut Æqui provincia eſſet. Tribuni coram in foro perſonare, *fabulam compoſitam Volſci belli, Hernicos ad partes paratos jam ne virtute quidem premi libertatem populi Rom. ſed arte eludi: quia occidione prope occiſos Volſcos, & Æquos movere ſua ſponte arma poſſe, id fides abierit: novos hoſtes quæri: coloniam fidam propinquam infamem fieri; bellum innoxiis Antiatibus indici: geri cum plebe Romana quam oneratam armis ex urbe præcipiti agmine acturi eſſent; exilio & relegatione civium ulciſcentes tribunos: ſic ne quid aliud actum putent, victam legem eſſe: niſi dum integrares ſit, dum domi, dum togati ſint, caveant: ne poſſeſſione urbis pellantur, ne jugum accipiant: ſi animus ſit, non deſore auxilium; conſentire omnes tribunos, nullum terrorem externum, nullum periculum eſſe: caviſſe Deos, priore anno, ut tuto libertas defendi poſſet.* Hæc tribuni.

V. C. 291.

11. At ex parte altera conſules in conſpectu eorum, poſitis ſellis, delectum habebant: eo decurrunt tribuni, concionemq; ſecum

trahunt: citati pauci, velut rei experiundæ cauſa, & ſtatim vis coorta: quemcunq; lictor juſſu conſulis prehendiſſet, tribunus mitti jubebat: neq; ſuum cuiq; jus modum faciebat: ſed virium ſpe & manu obtinendum erat quod intenderes: quemadmodum ſe tribuni geſſiſſent in prohibendo delectu: ſic patres in lege quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum diſcedere populum juſſiſſent tribuni, quod patres ſe ſummoveri haud ſinebant: nec fere ſeniores rei intererant: quippe quæ non conſilio regenda, ſed permiſſa temeritati audaciæq; eſſet: multum & conſules ſe abſtinebant, ne cui in colluvione rerum majeſtatem ſuam contumeliæ offerrent. Cæſo erat Quintius ferox juvenis qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus: ad ea munera data à Diis, & ipſe addiderat multa belli decora, facundiamq; in foro; ut nemo non lingua, non manu promptior in civitate haberetur. Hic quum in medio Patrum agmine conſtitiſſet, eminens inter alios, velut omnes dictaturas conſulatuſq; gerens in voce ac viribus ſuis, unus impetus tribunitios populareſq; procellas ſuſtinebat: hoc duce ſæpe pulſi foro tribuni, fuſa ac fugata plebs eſt: qui obvius fuerat, mulctatus nudatuſq; abibat: ut ſatis appareret, ſi ſic agi liceret, victam legem eſſe. Tum prope jam perculſis aliis tribunis, A Virginius ex collegio unus Cæſoni capitis diem dicit: atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obſtare legi, agitare plebem, tribunos velut juſto perſequi bello: accuſator pati reum ruere, invidiæq; flammam, ac materiam criminibus ſuis ſuggerere: legem interim non tam ad ſpem perferendi, quam ad laceſſendam Cæſonis temeritatem ferre. Ibi multa ſæpe ab juventute inconſulte dicta factaque, in unius Cæſonis ſuſpectum incidunt ingenium: tamen legi reſiſtebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid*, inquit, *ſentitis jam vos Quirites, Cæſonem ſimul civem & legem quam cupitis, habere non poſſe? quanquam quid ego legem loquor? libertati obſtat, omnes Tarquinios ſuperbia exſuperat: exſpectate dum Conſul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audacia regnantem videtis.* Aſſentiebantur multi pulſatos ſe querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

12. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæſonis libertatem agi credere: tum demum coactus cum multa indignitate prenſabat ſingulos: ſequebantur neceſſarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter conſul fuerat, quum multa referret ſua familiæq; decora, affirmabat, *neq; in Quintia gente, neq; in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam extitiſſe. ſaum primum militem fuiſſe, ſe ſæpe vidente pugnaſſe in hoſtem.* Sp. Furius; *miſſum ab Quintio Capitolino ſibi eum in dubiis ſuis rebus veniſſe ſubſidio: neminem unum eſſe [illegible]ius magis opera putet Rempublicam reſtitutam.* L. Lucretius

Cos.

Cos. anni prioris, recenti gloria nitens, ſuas laudes participare cum Cæſone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: ſuadere & monere *juvenem egregium, inſtructum naturæ fortunæq; omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunq; veniſſet, ſuum quam alienum mallent civem eſſe: quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre: quod deſideretur conſilium: id indies creſcere; ſeneſcentibus vitiis, matureſcente virtute: finerent tantum virum ſenem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, ſed veniam errori, atq; adoleſcentiæ petendo *ſibi, qui non dicto, non facto quemquam offendiſſet, ut condonarent filium, orabat.* Sed alii averſabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii ſe ſuoſque mulctatos querentes, atroci reſponſo judicium ſuum præferebant.

13. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum: quod M. Volſcius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, teſtis exſtiterat, *ſe haud multo poſtquam peſtilentia in urbe fuerat, in juventutem graſſantem in Subura incidiſſe: ibi rixam natam eſſe, fratremq; ſuum majorem natu, nec dum ex morbo ſatis validum, pugno ictum à Cæſone cecidiſſe ſemianimem: inter manus domum ablatum, mortuumq; inde arbitrari: nec ſibi rem exequi tam atrocem per conſules ſuperiorum annorum licuiſſe.* Hæc Volſcio clamitante, adeo concitati homines ſunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæſo interiret. Virginius arripi jubet hominem & in vincula duci: patricii vi contra vim reſiſtunt. T. Quintius clamitat; *cui rei capitalis dies dicta ſit, & de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta cauſa non debere violari.* Tribunus *ſupplicium negat ſumpturum ſe de indemnato; ſervaturum tamen in vinculis eſſe ad judicii diem, ut qui hominem necaverit, de eo ſupplicii ſumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto jus auxilii ſui expediunt: *in vincula conjici* vetant: *ſiſti reum, pecuniamq; niſi ſiſtatur, populo promitti placere* pronunciant: *ſummam pecuniæ, quantam æquum eſſet promitti, veniebat in dubium: id ad ſenatum rejicitur:* reus dum conſulerentur Patres, retentus in publico eſt: vades dare placuit: unum vadem tribus millibus æris obligarunt: quot darentur, permiſſum tribunis eſt: decem finierunt, tot vadibus accuſator vadatus eſt reum. Hic primus vades publicos dedit. Dimiſſus è foro, nocte proxima, inſciis conſulibus, in Tuſcos in exilium abiit. Judicii die quum excuſaretur ſolum vertiſſe exilii cauſa, nihilominus, Virginio comitia habente collegæ appellati, dimiſere concilium: pecunia à patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim veluti relegatus in vili quodam tugurio viveret.

Hoc

14. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis ocium fuit; quum velut victores tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exilio prope perlatam esse crederent legem, & quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione Reipublicæ: juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos: sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Quum primo post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratiq; cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; *mille pro uno Cæsones extitisse* plebs quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat, benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cætera pati sine interpellatione concilia habere; nunquam ulli neq; publice, neq; privatim truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset: alibi popularis juventus erat. Neç cætera modo tribuni tranquille peregere, sed refecti quoque in insequentem annum ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo, tractandoq; mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

15. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius
V.C. Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus at-
292. tulerat: legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent: *conjurationem factam, Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita: id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juvenius tribunitiam potestatem è Republica tolleret, formaq; eadem civitatis esset, qua ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis & Æquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, nec opinato exortum. Exules, servique ad quatuor millia hominum, & quingenti duce Ap. Herdonio Sabino nocte Capitolium atque arcem occupavere: confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant: alii inter tumultum præcipitis pavore in forum devolant: alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hostes in urbe sunt*, audiebantur: consules & armare plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum, ab alio plebis, an ab servili fraude urbem invasisset: sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio, dant tamen arma, non vulgo, tantum ut in incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset, soliciti reliquum noctis, incertique qui homines, quantus numerus hostium esset,

eſſet, in ſtationibus diſponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli: ſervos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat: *ſe miſerrimi cujuſq; ſuſcepiſſe cauſam, ut exules injuria pulſos in patriam reduceret, & ſervitutis grave jugum demeret: id malle populo Romano auctore fieri: ſi ibi ſpes non ſit, ſe Volſcos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum, & concitaturum.*

16. Dilucere res magis Patribus atque conſulibus: præterea tamen quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id conſilium eſſet, timere: & quum tantum in urbe hoſtium eſſet, mox Sabinæ Etruſcæque legiones ex compoſito adeſſent: tum æterni hoſtes Volſci & Æqui, non ad populabundos, ut ante, fines, ſed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores: inter cæteros imminebat terror ſervilis, ne ſuus cuique domi hoſtis eſſet, cui nec credere, nec non credendo, ne infeſtior fieret, fidem abrogare, ſatis erat tutum: vixque concordia ſiſti videbatur poſſe: tantum ſuperantibus aliis ab emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: manſuetum id malum, & per aliorum quietem malorum ſemper exoriens, tumque eſſe peregrino terrore ſopitum videbatur. Ad id prope unum maxime inclinatis rebus, incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, *ut non bellum, ſed vanam imaginem belli ad avertendos ab legis cura plebis animos Capitolium inſediſſe* contenderent: *patritiorum hoſpites clientesq; ſi perlata lege fruſtra tumultuatos eſſe ſe ſentiant, majore quam venerint ſilentio abituros:* concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim conſules habent, alio ſe majore tribunis metu oſtendente, quam quem nocturnus hoſtis intulerat.

17. Poſtquam arma poni, & diſcedere homines ab ſtationibus nunciatum eſt, P. Valerius, collega ſenatum retinente, ſe ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei eſt,* inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auſpicio Rempublicam everſuri eſtis? tam felix vobis corrumpendis fuit, qui ſervitia veſtra non commovit auctor? quum hoſtes ſupra caput ſint, diſcedi ab armis, legeſq; ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione verſa: *ſi vos urbis Quirites, ſi veſtri nulla cura tangit; at vos veremini Deos patrios ab hoſtibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii Dii Deæq; obſidentur: caſtra ſervorum publicos veſtros penates tenent: hæc vobis forma ſanæ civitatis videtur? tantum hoſtium non ſolum intra muros eſt, ſed in arce ſupra forum, curiamque: comitia interim in foro ſunt, ſenatus incuria eſt: velut quum ocium ſuperat, ſenator ſententiam dicit: alii Quirites ſuffragium ineunt: non quicquid Patrum, plebiſq; eſt, conſules, tribunos, Deos hominesq; omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare auguſtiſſimam illam domum*

Jovis

Jovis optimi maximi decuri? Romule pater, tu mentem tuam, qui quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ: jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est: primus en ego consul quantum mortalis deum possum, te, ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, *se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma: si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribunitiæ potestatis, sacrarumq; legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunq; sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum: juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit, tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesq; se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *ut viderent in quod discrimen Rempub. adducerent: non inter patres et plebem certamen esse: sed simul Patres, plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosq, hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ caussa aguntur, consules interim, ne Sabinus, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque dissessérant.

18. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat: is confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, *ne exspectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum, discrimenq; ac sociales Deos, fidemq; fœderum id poscere: demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos Deos.* Placet ferri auxilium, juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes procul speciem hostium præbuere: Æqui aut Volsci venire visi sunt: deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt: ibi jam P. Valerius relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem: auctoritas viri moverat, affirmantis *Capitolio recuperato, & urbe pacata, si se doceri sivissent quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur: memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi à majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum:* hunc ducé secuti, nequicquã reclamantibus tribunis, in clivũ Capitolinũ erigũt aciẽ: adjungitur & Tusculana legio: certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent: dux uterq; suos adhortatur, Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco fidere: trepidantibus inferunt signa Romani, sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius inter primores pugnam

ciens

ciens interficitur. P. Volumnius conſularis vidit cadentem: is dato negotio ſuis, ut corpus obtegerent, ipſe in locum vicemque conſulis provolat: præ ardore impetuque tantæ rei ſenſus non pervenit ad militem: prius vicit, quam ſe pugnare ſine duce ſentiret. Multi exulum cæde ſua fœdavere templum, multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis ut quiſque liber aut ſervus eſſet, ſuæ fortunæ à quoque ſumptum ſupplicium eſt. Tuſculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque luſtratum. In conſulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactaſſe fertur.

19. Pace parta, inſtare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exoluerent: inſtare Claudio, *ut collegæ manes fraude liberaret, agi de lege ſineret.* Conſul, *antequam collegam ſibi ſubrogaſſet,* negare *paſſurum agi de lege*: hæ tenuere contentiones uſq; ad comitia conſulis ſubrogandi. Decembri menſe ſummo Patrum ſtudio L. Quintius Cincinnatus pater Cæſonis conſul creatur, qui magiſtratum ſtatim occiperet. Perculſa erat plebes conſulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute ſua tribus liberis, quorum nemo Cæſoni cedebat magnitudine animi: conſilium & modum adhibendo, ubi res poſceret, priores erant. Is ut magiſtratum iniit, aſſiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam ſenatu caſtigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languere, perpetui jam tribuni plebis, non ut in Republica populi Romani, ſed ut in perdita domo, lingua, criminibuſque regnarent: cum Cæſone filio ſuo virtutem, conſtantiam, omnia juventutis belli domiq; decora pulſa ex urbe Romana, & fugata eſſe: loquaces, ſeditioſos, ſemina diſcordiarum, iterum atque tertium tribunos peſſimis artibus regia licentia vivere, Aulus,* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus ſupplicii, quam Ap. Herdonius meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æſtimare velit. Herdonius, ſi nihil aliud hoſtem ſe fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic negando bella eſſe, arma vobis ademit, nudoſq; ſervis veſtris & exulibus objecit: & vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquor) prius in clivum Capitolinum ſigna intuliſtis, quam hoſtes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque: quum hoſtes in arce, in Capitolio eſſent, exulum & ſervorum dux profanatis omnibus in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tuſculi antequam Romæ ſumpta ſunt arma: in dubio fuit, utrum L. Mamilius Tuſculanus dux, an P. Valerius, & C. Claudius conſules Romanam arcem liberarent, & qui ante Latinos, ne pro ſe quidem ipſis, quum in finibus hoſtem haberent, attingere arma paſſi ſumus: nunc niſi Latini ſua ſponte arma ſumpſiſſent, capti & deleti eramus. Hoc eſt, tribuni, auxilium plebi ferre? inermem eam hoſti trucidandam objicere? ſcilicet ſi quis vobis humilimus homo de veſtra plebe, quam partem, veluti abruptam à cætero populo veſtram patriam peculiaremq;*

remque Remp. feciſtis: ſi quis ex his domum ſuam obſeſſam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exulum atq; ſervorum ſeptus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi poſtulant, ut ſacroſancti habeantur? quibus ipſi Dii neq; ſacri, neq; ſancti ſunt. At enim divinis humanisq; obruti ſceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? tum hercule illo die quo ego conſul ſum creatus, male geſta Reſpub. eſt pejus multo quam quum P. Valerius conſul periit, ſi tuleritis. Jam primum omnium, inquit, *Quirites in Volſcos & Æquos mihi atq; collegæ legiones ducere, in animo eſt: neſcio quo fato magis bellantes quam pacati propitios habemus Deos: quantum periculum ab illis populis fuerit ſi Capitolium ab exulibus obſeſſum ſciſſent, ſuſpicari de præterito, quam re ipſa experiri, eſt melius.*

20. Moverat plebem oratio conſulis: erecti Patres reſtitutam credebant Rempublicam conſul alter, comes animoſior quam auctor, ſuſcepiſſe collegam priorem actionem tam gravis rei facile paſſus, in peragendis conſiliis conſularis officii partem ad ſe vendicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, perſequi, quærendo, *quonam modo exercitum educturi conſules eſſent, quos delectum habere nemo paſſurus eſſet? Nobis vero,* inquit Quintius, *nihil delectu opus eſt, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros ſe juſſu conſulis, nec injuſſu abituros: edicimus itaque, omnes qui in verba juraſtis, craſtina die armati ad lacum Regillum adſitis.* Cavillari tum tribuni, *& populum exoluere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuiſſe, quum ſacramento adacti ſint:* ſed nondum hæc, quæ nunc tenet ſeculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando ſibi quiſque jusjurandum, & leges aptas faciebat: ſed ſuos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla ſpes erat, de proferendo exercitu agere: eo magis quòd *& augures juſſos adeſſe ad Regillum lacum* fama exierat: *locumq; inaugurari, ubi auſpicato cum populo agi poſſet: ut quicquid Romæ vi tribunitia rogatum eſſet, id comitiis ibi abrogaretur: omnes id juſſuros, quod conſules vellent: neq; enim provocationem eſſe longius ab urbe mille paſſuum: & tribunos, ſi eo veniant in alia turba Quiritium ſubjectos fore conſulari imperio.* Terrebant hæc: ſed ille maximus terror animos agitabat, quod ſæpius Quintius dictabat *ſe conſulum comitia non habiturum, non ita civitatem ægram eſſe, ut conſuetis remediis ſiſti poſſit: dictatore opus eſſe Reip. ut qui ſe moverit ad ſolicitandum ſtatum civitatis, ſentiat ſine provocatione dictaturam eſſe.*

21. Senatus in Capitolio erat, eò tribuni cum perturbata plebe veniunt: multitudo clamore ingenti nunc conſulum, nunc Patrum fidem implorant: nec ante moverunt de ſententia conſulem, quam

quam tribuni se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt: *neq; tribuni legem eo anno ferrent, neq; consules ab urbe exercitum educerent: in reliquam magistratus continuari, & eosdem tribunos reficì, judicare Senatum contra Rempublicam esse*, consules fuere in Patrum potestate, tribuni reclamantibus consulibus refecti. Patres quoque ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, ad plebem auctoritas est? vos elevatis eam, quippe quia plebs Senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoq; solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus licentiæ habere: levius enim, vaniusq; profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum. Imitamini Patres conscripti turbam inconsultam: qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant, dum ego, ne imiter tribunos, nec me contra Senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero C. Claudi adhortor, ut & ipse populum Rom. hac licentia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamq; quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *ne quis L. Quintium consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

22. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno: lustrum propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. *V. C.* 293.

Q. Fabio & L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ: instigabant plebem tribuni: bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant: jam Antii Volscorum legiones esse: & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam: ægreque impetratum à tribunis, ut bellum præverti finerent. Consules inde partiti provincias. Fabio ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido, stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis veniisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius non permistam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit, ipse erat medius cum legionibus Roma-

Romanis: inde ſignum obſervare juſſit, ut pariter & ſocii rem inciperent, referentque pedem, ſi receptui cecinisſet: equites item ſuæ cuique parti poſt principia collocat. Ita trifariam adortus caſtra circumvenit: & quum undique inſtaret, non ſuſtinentes impetum Volſcos vallo deturbat: tranſgreſſus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam caſtris expellit: inde effuſe fugientes eques, cui ſuperare vallum haud facile fuerat, quum ad id ſpectator pugnæ aſtitisſet, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in caſtris & extra munimenta cædes fugientium fuit: ſed præda major, quia vix arma ſecum efferre hoſtis potuit, deletuſque exercitus foret, niſi fugientes ſilvæ texiſſent.

23. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui robore juventutis præmiſſo, arcem Tuſculanam improviſo nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tuſculi conſidunt, ut diſtenderent hoſtium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in caſtra Antium perlata, movent Romanos haud ſecus, quam ſi Capitolium captum nunciaretur: adeo & recens erat Tuſculanorum meritum, & ſimilitudo ipſa periculi, repoſcere datum auxilium videbatur. Fabius omiſſis omnibus, prædam ex caſtris raptim Antium convehit: ibi modico præſidio relicto, citatum agmen Tuſculum rapit: nihil præter arma & quot cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma conſul Cornelius ſubvehit. Aliquot menſes Tuſculi bellatum: parte exercitus conſul caſtra Æquorum oppugnabat; partem Tuſculanis dederat ad arcem recuperandam: vi nunquam eo ſubire potuit: fames poſtremo inde detraxit hoſtem; quo poſtquam ventum ad extremum eſt, inermes nudique omnes ſub jugum ab Tuſculanis miſſi: hos ignominioſa fuga domum ſe recipientes, Romanus conſul in Algido conſecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen eſt) exercitu relicto, caſtra locat. Et alter conſul poſtquam mœnibus Romanis jam pulſo hoſte periculum eſſe deſierat, & ipſe ab Roma profectus. Ita bifariam conſules ingreſſi hoſtium fines, ingenti certamine hinc Volſcos, hinc Æquos populantur. Eodem anno deſciſſe Antiates, apud pleroſque auctores invenio. L. Cornelium conſulem id bellum geſſiſſe, oppidumque cepiſſe; certum affirmare, quia nulla apud vetuſtiores ſcriptores ejus rei mentio eſt, non auſim.

24. Hoc bello perfecto tribunitium domi bellum Patres territat. Clamant *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: fruſtrationem eam legis tollendæ eſſe: ſe nihilominus rem ſuſceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunitiæ in adventum conſulum differrentur. Erat & nova exorta cauſſa motus. A. Cornelius, & Q. Servilius quæſtores M. Volſcio, quod falſus haut dubio teſtis in Cæſonem exti-

extitiſſet, diem dixerant: multis enim emanabat indiciis, neque fratre Volſcii ex quo ſemel fuerit æger, unquam non modo viſum in publico, ſed ne aſſurrexiſſe quidem ex morbo, multorumque tabe menſium mortuum: nec his temporibus, in quæ teſtis crimen conjeciſſet, Cæſonem Romæ viſum: affirmantibus, qui una meruerant, *ſecum eum tum frequentem ad ſigna ſine ullo commeatu fuiſſe: ni ita eſſet, multi privatim ſcrebant Volſcio judicem*: quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volſcii, quam Cæſonis Volſcio teſte fuerat, faciebant, in mora tribuni erant, qui *comitia quæſtores habere de reo, niſi prius habita de lege eſſent*, paſſuros negabant, ita extracta utraque res in conſulum adventum eſt. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia ſilentium de lege erat, perculſos magna pars credebant tribunos: at illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum diſceptationem ab lege certamen averterant: & quum conſules nihilominus adverſus continuationem tribunatus, quam ſi lex minuendæ ſuæ majeſtatis cauſſa promulgata ferretur, tetendiſſent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax eſt petentibus data. Cenſus, res priore anno inchoata, perficitur: idque luſtrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt cenſa civium capita, centum triginta duo millia quadringenta novem. Conſulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperêre: & domi, etſi non concors, minus tamen quam alias infeſta civitas fuit.

25. L. Minutius inde, & C. Nautius conſules facti, duas reſiduas anni prioris cauſſas exceperunt. Eodem modo conſules legem, tribuni judicium de Volſcio impediebant: ſed in quæſtorib. novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Voleſi nepote, quæſtor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter conſul fuerat: is quoniam neque Quintiæ familiæ Cæſo, neque Reipub. maximus juvenum reſtitui poſſet, falſum teſtem, qui dicendæ cauſſæ innoxio poteſtatem ademiſſet, juſto ac pio bello perſequebatur. Quum Virginius maximè è tribunis de lege ageret, duûm menſium ſpatium conſulibus datum eſt ad inſpiciendam legem: ut, cum edocuiſſent populum, quid fraudis occultæ ferretur, ſinerent deinde ſuffragium inire: hoc intervalli datum, res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dedetunt: qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cluilium deferunt: is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tuſculanum hoſtili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido caſtra locant. In ea caſtra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Poſtumius legati, ab Roma venerunt queſtum injurias, & ex *V. C.* 294.

fœdere res repetitum: eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab ſenatu Romano, ad quercum jubet dicere: ſe alia interim acturum:* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca ſedes erat. Tum ex legatis unus abiens *& hæc*, inquit, *ſacrata quercus, & quicquid Deorum eſt, audiant fœdus à vobis ruptum: noſtriſq; & nunc querelis adſint, & mox armis, quum Deorum hominumq; ſimul violata jura exequemur.* Romam ut rediêre legati, ſenatus juſſit alterum conſulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni ſuo more impedire delectum: & forſitan ad ultimum impediſſent, ſed novus ſubito additus terror eſt.

26. Vis Sabinorum ingens propè ad mœnia urbis infeſta populatione venit: fœdati agri, terror injectus urbi eſt: tum plebs benignè arma cœpit: reclamantibus fruſtra tribunis, magni duo exercitus ſcripti; alterum Nautius contra Sabinos duxit: caſtriſque ad Eretum poſitis, per expeditiones parvas plerumque nocturnis incurſionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam propè intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit: nam quum haud procul ab hoſte caſtra poſuiſſet, nulla magnopere clade accepta caſtris ſe pavidus tenebat. Quod ubi ſenſerunt hoſtes, crevit ex metu alieno (ut fit) audacia: & nocte adorti caſtra, poſtquam parum vis aperta profecerat, munitiones poſtero die circumdant: quæ priuſquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter ſtationes hoſtium emiſſi, Romam pertulêre, *conſulem, exercitumq; obſideri.* Nihil tam nec opinatum, nec tam inſperatum accidere potuit: itaque tantus pavor, tantaque trepidatio fuit, quanta ſi urbem, non caſtra hoſtes obſiderent. Nautium conſulem accerſunt, in quo quum parum præſidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculſam reſtitueret: L. Quintius Cincinnatus conſenſu omnium dicitur. Operæ pretium eſt audire, qui omnia præ divitiis humana ſpernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant eſſe, niſi ubi effusè affluant opes: Spes unica imperii populi Romani L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipſum locum, ubi nunc navalia ſunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ *prata Quintia* vocantur. Ibi ab legatis ſeu foſſam fodiens bipalio innixus, ſeu quum araret; operi certè, id quod conſtat, agreſti intentus, ſalute data invicem redditaque, rogatus ut (*quod bene vertaret ipſi, reique publicæ*) togatus mandata ſenatus audiret: admiratus, rogitanſque, *ſatin' ſalva eſſent omnia?* togam properè è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet: qua ſimul abſterſo pulvere ac ſudore velatus proceſſit: dictatorem eum gratulantes conſalutant: in

urbem

urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publicè parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt, inde alii propinqui atque amici, tum Patrum major pars, ea frequentia stipatus, antecedentibus licitoribus deductus est domum, & plebis concursus ingens fuit: sed ea hequaquam tum læta Quintium vidit, & imperii nimium, & vsum in ipso imperio vehementiorem ratæ. Et illa quidem nocte nihil, præterquam vigilatum est in urbe.

27. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edixit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. Tum *quicunq; ætate militari essent, armati cum cibariis in dies quinq; coctis, vallisq; duodenis ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino nulli, dum in arma pararet, vallumq; peteret, cibaria coquere* jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum: sumpsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edicta dictatoris præsto fuere. Inde compositis agminibus non itineri magis apto, quam prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent: consulem exercitumq; Romanum obsideri: tertium diem jam clausos esse: quid quaq; nox aut dies ferat, incertum esse:* puncto sæpe temporis *maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles;* inter se quoque gratificantes ducibus clamabant: media nocte in Algidum perveniunt: & ut sensere jam propè hostes esse, signa constituunt.

28. Ibi dictator quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, *ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloq; redire in ordines suos*: facta, quæ imperavit. Tum quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, & ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est; jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat: superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse* inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *illo clamore non adventum modo significari,*

eari, ſed rem ab ſuis cœptam: mirumque eſſe, ni jam exteriore parte caſtra hoſtium oppugnentur: itaq; arma ſuos capere; & ſe ſubſequi jubet. Nocte initium prœlium eſt, legionibus dictatoris clamore ſignificantibus, *ab ea quoque parte rem in diſcrimine eſſe.* Jam ſe ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum ab interiore hoſte prælio cœpto, ne per media ſua caſtra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrſum verſi, vacuam noctem operi dedêre: pugnatumque cum conſule ad lucem eſt: luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adverſus unum exercitum pugnam ſuſtinebant: tum à Quintiano exercitu, qui confeſtim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum: hic inſtabat nova pugna, illa nihil remiſerat prior: tum ancipiti malo urgente à prœlio ad preces verſi, hinc dictatorem, hinc conſulem orare, *ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes ſe inde abire ſinerent.* Ab conſule ad dictatorem ire juſſis, ignominiam infenſus addidit. *Gracchum Cluilium ducem, principeſq; alios vinctos adduci* jubet, *oppido Corbione decedi: ſanguinis ſe Æquorum non egere: licere abire: ſed ut exprimatur tandem confeſſio, ſubactam domitamque eſſe gentem, ſub jugum abituros.* Tribus haſtis jugum fit, humi fixis duabus, ſuperque eas tranſverſa una deligata: ſub hoc jugo dictator Æquos miſit.

29. Caſtris hoſtium receptis plenis omnium rerum (nudos enim emiſerat) prædam omnem ſuo tantum militi dedit conſularem exercitum, ipſumque conſulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte miles ex eo hoſte, cui propè prædæ fuiſti: & tu L. Minuci, donec conſularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita ſe Minucius abdicat conſulatu, juſſuſque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus manſuetè obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor & coronam auream dictatori libræ pondo decreverit, & proficiſcentem eum *patronum* ſalutaverit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis ſenatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi juſſit: ducti ante currum hoſtium duces; militaria ſigna prælata: ſecutus exercitus præda onuſtus: epulæ inſtructæ dicuntur fuiſſe ante omnium domos: epulantéſque cum carmine triumphali, & ſolennibus jocis, commeſſantium modo, currum ſecuti ſunt. Eo die L. Mamilio Tuſculano approbantibus cunctis civitas data eſt. Confeſtimque ſe dictator magiſtratu abdicaſſet, ni comitia M. Volſci falſi teſtis tenuiſſent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obſtitit metus. Volſcius damnatus Lanuvium exulatum abiit. Quintius decimo ſexto die dictatura in ſex menſes accepta ſe abdicavit: per eos dies conſul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat: ad vaſtatos agros ea quoque clades acceſſit Sabinis. Minucio Q. Fabius

bius ſucceſſor in Algidum miſſus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis eſt: ſed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere: plebes vicit, ut quintum eoſdem tribunos crearent. Lupos viſos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium luſtratum Capitolium eſſe. Hæc eo anno geſta.

30. Sequuntur conſules, Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus: cujus initio anni quum foris ocium eſſet, domi ſeditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat: ulteriuſque ventum foret (adeo exarſerant animis) ni velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amiſſum præſidium, nunciatum eſſet. Senatum conſules vocant, jubentur ſubitarium ſcribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde poſito legis certamine, nova de delectu contentio exorta: vincebaturque conſulare imperium tribunitio auxilio, quum alius additur terror: *Sabinum exercitum prædatum deſcendiſſe in agros Romanos, inde ad urbem venire*: is metus perculit, ut ſcribi militem tribuni ſinerent; non ſine pactione tamen, *ut quonium ipſi quinquennium eluſi eſſent, parvumq; id plebi præſidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur.* Expreſſit hoc neceſſitas Patribus; id modo excepere: *ne poſtea eoſdem tribunos juberent.* Tribunitia comitia (ne id quoque poſt bellum, ut cetera vanum eſſet) extemplo habita. Triceſimo ſexto anno à primis tribunis plebis decem creati ſunt: bini ex ſingulis claſſibus: itaque cautum eſt ut poſtea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus: non invenit hoſtem. Horatius, quum jam Æqui Corbione interfecto præſidio Ortonam etiam cepiſſent, in Algido pugnat: multos mortales occidit, fugat hoſtem non ex Algido modo ſed à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præſidium. V. C. 295.

31. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius conſules facti. Domi foriſque otium fuit: annona propter aquarum intemperiem laboratum eſt. De Aventino publicando lata lex eſt. Tribuni plebis iidem refecti. Hi ſequente anno T. Romilio, & C. Veturio conſulibus legem omnibus concionibus ſuis celebrant. *Pudere ſe numeri ſui nequiquam auctiſi ea res æque ſuo biennio jaceret, ac toto ſuperiore luſtro jacuiſſet.* Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncii ab Tuſculo veniunt, *Æquos in agro Tuſculano eſſe.* Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii; ambo conſules cum exercitu miſſi, hoſtem in ſua ſede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum: ſupra ſeptem millia hoſtium cæſa: alii fugati: præda parta ingens: eam propter inopiam ærarii conſules vendiderunt: invidiæ tamen res ad exercitum fuit: ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem conſules præbuit. Itaq; ergo, ut magiſtratu abiêre, Sp. Tarpeio, A. Haterio conſulibus, dies dicta eſt, Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis, Veturio ab L. Halieno, V. C. 296. V. C. 297. V. C. 298.

ædili plebis: uterque magna Patrum indignatione damnatis: Romilius x. millibus æris, Veturius xv. millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules; *& se damnari posse* aiebant: *& plebem, & tribunos legem ferre non posse.* Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent, si plebeiæ legi displicerent: at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus qui utrisq; utilia ferrent; quæq; aquanda libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres, *daturum leges neminem nisi ex Patribus* aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpitius Camerinus: jussiq; inclitas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

32. Ab externis bellis quietus annus fuit, quietior insequens, *V. C.* P. Horatio, & Sex. Quintilio consulibus perpetuo silentio tribu- 299. norum: quod primo legatorum qui Athenas ierant, legumq; peregrinarum exspectatio præbuit; deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini fœda pecori: vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: auget C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legêre: mortuus consul Quintilius: *V. C.* quatuor tribuni plebis: multiplici clade fœdatus annus: ab hoste 300. otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus: neq; eo anno quicquam belli externi fuit: domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus: eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet *creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset:* admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit: postremo concessum Patribus: *modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.*

33. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, ite- *V. C.* rum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quem- 301. admodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio: minus insignis, quia non diuturna mutatio fuit: læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere: eo citius lapsa res est: repetitumque, *duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque.* Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genutius, P. Sestius, S. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Horatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genutio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus: & Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat: his proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos:

nos: ſimul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura uſui fore credebant: ſupplevere cæteri numerum: *graves quoque ætate electos noviſſimis ſuffragiis* ferunt, *quo minus ferociter aliorum ſcitis adverſarentur.* Regimen totius magiſtratus penes Appium erat, favore plebis: adeoq; novum ſibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omniſque auræ popularis captator evaderet, pro truci ſævoque inſectatore plebis. Decimo die jus populo ſinguli reddebant: eo die penes præfectum juris faſces duodecim erant, collegis novem ſinguli accenſi apparebant: & unica concordia inter ipſos (qui conſenſus privatis interdum inutilis eſſet) ſumma adverſus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notaſſe ſatis erit. Quum ſine provocatione creati eſſent: defoſſo cadavere, domi apud P. Seſtium patriciæ gentis virum invento prolatoque in concionem, in re juxta manifeſta atque atroci C. Julius decemvir diem Seſtio dixit, & accuſator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus erat: diſceſſitq; jure ſuo. ut demptum de vi magiſtratus, populi libertati adjiceret.

34. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his ſummi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exſpectatione propoſitis decem tabulis populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum faustum, felixq; Reip. ipſis, liberiſq; eorum eſſet, ire, & legere leges propoſitas juſſere: ſe, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus ſummis infimiſq; jura æquaſſe: plus pollere multorum ingenia, conſiliaque: verſarent in animis ſecum unamquamq; rem, agitarent deinde ſermonibus: atq; in medium, quid in quaque re plus minuſve eſſet, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas conſenſus omnium, non juſſiſſe latas magis, quam tuliſſe videri poſſet.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, ſatis correctæ viderentur, centuriatis comitiis *Decem tabularum leges* perlatæ ſunt: qui nunc quoque in hoc immenſo aliarum ſuper alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique eſt juris. Vulgatur deinde rumor, *duas deeſſe tabulas; quibus adjectis, abſolvi poſſe velut corpus omnis Romani juris.* Ea exſpectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, deſiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod conſulum nomen haud ſecus quam regum peroſa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat.

35. Poſtquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta ſunt; tanta exarſit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti poſſeſſio imperii vacuo ab ſe relicto loco, haud ſatis dignis pateret) prenſarent homines;

ædili plebis: uterque magna Patrum indignatione damnatus: Romilius x. millibus æris, Veturius xv. millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules; *& se damnari posse* aiebant: *& plebem, & tribunos legem ferre non posse.* Tum abjecta lege, quæ promulgata consenserat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent, si plebeiæ leges displicerent: at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus qui utrisq; utilia ferrent; quæq; aquanda libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres, *daturum leges neminem nisi ex Patribus* aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpitius Camerinus: jussiq; inclitas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

32. Ab externis bellis quietus annus fuit, quietior insequens, P. Horatio, & Sex. Quintilio consulibus perpetuo silentio tribu-
V. C. 299. norum: quod primo legatorum qui Athenas ierant, legumq; peregrinarum exspectatio præbuit; deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini fœda pecori: vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: auget C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legêre: mortuus consul Quintilius:
V. C. quatuor tribuni plebis: multiplici clade fœdatus annus: ab hoste
300. otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus: neq; eo anno quicquam belli externi fuit: domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus: eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet *creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset:* admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit: postremo concessum Patribus: *modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.*

33. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, ite-
V. C. rum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quem-
301. admodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio: minus insignis, quia non diuturna mutatio fuit: læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere: eo citius lapsa res est: repetitumque, *duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque.* Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genutius, P. Sestius, S. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Horatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genutio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus: & Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat: his proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos:

nos: ſimul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura uſui fore credebant: ſupplevere cæteri numerum: *graves quoque ætate electos noviſſimis ſuffragiis* ferunt, *quo minus ferociter aliorum ſciſſis adverſarentur.* Regimen totius magiſtratus penes Appium erat, favore plebis: adeoq; novum ſibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omniſque auræ popularis captator evaderet, pro truci ſævoque inſectatore plebis. Decimo die jus populo ſinguli reddebant: eo die penes præfectum juris faſces duodecim erant, collegis novem ſinguli accenſi apparebant: & unica concordia inter ipſos (qui conſenſus privatis interdum inutilis eſſet) ſumma adverſus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notaſſe ſatis erit. Quum ſine provocatione creati eſſent: defoſſo cadavere, domi apud P. Seſtium patriciæ gentis virum invento prolatoque in concionem, in re juxta manifeſta atque atroci C. Julius decemvir diem Seſtio dixit, & accuſator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus erat: diſceſſitq; jure ſuo, ut demptum de vi magiſtratus, populi libertati adjiceret.

34. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his ſummi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exſpectatione propoſitis decem tabulis populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum fauſtum, felixq; Reip. ipſis, liberiſq; eorum eſſet, ire, & legere leges propoſitas juſſere: ſe, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus ſummis infimiſq; jura æquaſſe: plus pollere multorum ingenia, conſiliaque: verſarent in animis ſecum unamquamq; rem, agitarent deinde ſermonibus: atq; in medium, quid in quaque re plus minuſve eſſet, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas conſenſus omnium, non juſſiſſe latas magis, quam tuliſſe videri poſſet.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, ſatis correctæ viderentur, centuriatis comitiis *Decem tabularum leges* perlatæ ſunt: qui nunc quoque in hoc immenſo aliarum ſuper alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique eſt juris. Vulgatur deinde rumor, *duas deeſſe tabulas; quibus adjectis, abſolvi poſſe velut corpus omnis Romani juris.* Ea exſpectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, deſiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod conſulum nomen haud ſecus quam regum peroſa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat.

35. Poſtquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta ſunt; tanta exarſit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti poſſeſſio imperii vacuo ab ſe relicto loco, haud ſatis dignis pateret) prenſarent homines;

honorem ſumma ope ab ſe impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, ſuppliciter petentes. Dimiſſa jam in diſcrimen dignitas, ea ætate, eiſque honoribus actis, ſtimulabat App. Claudium: neſcires utrum inter decemviros, an inter candidatos numerares: propior interdum petendo, quam gerendo magiſtratui erat; criminari optimates, extollere candidatorum leviſſimum quemque humillimumque, ipſe medius inter tribunitios Duilios Icilioſque in foro volitare, per illos ſe plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid ſibi vellet: apparere nihil ſinceri eſſe; *Profecto haud gratuitam in tanta ſuperbia comitatem fore: nimium in ordinem ſeipſum cogere: & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magiſtratu, quam viam ad continuandum magiſtratum quærentis eſſe.* Propalam obviam ire cupiditati parum auſi, obſecundando molire impetum aggrediuntur: comitiorum illi habendorum; quando minimus natu ſit, munus conſenſu injungunt: ars hæc erat, ne ſemetipſe creare poſſet; quod præter tribunos plebis (& idipſum peſſimo exemplo,) nemo unquam feciſſet: ille enimvero, *quod bene verſat: habiturum ſe comitia* profeſſus, impedimentum pro occaſione arripuit: dejectiſque honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo ſuo C. Claudio, conſtantiſſimo viro in optimatium cauſſa, & aliis ejuſdem faſtigii civibus, nequaquam ſplendore vitæ pares decemviros creat, ſe
V. C. in primis: quod haud ſecus factum improbabant boni quam
302. nemo facere auſurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginenſis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtilius, T. Antonius Merenda, Cæſo, Duilius, Sp. Oppius Cornicen. Man Rabuleius.

36. Ille finis Appio alienæ perſonæ ferendæ fuit: ſuo jam inde vivere ingenio cœpit, novoſque collegas jam prius quam inirent magiſtratum, in ſuos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus inſtructi conſiliis, quæ ſecreto ab aliis coquebant, jam haud diſſimulando ſuperbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ ſolennes ineundis magiſtratibus erant. Initio igitur magiſtratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris inſignem fecere: nam quum ita priores decemviri ſervaſſent, ut unus faſces haberet, & hoc inſigne regium in orbem, ſuam cujuſque vicem per omnes iret, ſubito omnes cum duodenis faſcibus prodiere: centum viginti lictores forum impleverant, & faſcibus ſecures illigatas præferebant: *nec attinuiſſe demi ſecurim, quum ſine provocatione creati eſſent*, interpretabantur: decem regum ſpecies erat: multiplicatuſque terror non infimis ſolum, ſed primoribus Patrum; ratis cædis cauſ-

ſam

ſam ac principium quæri; ut ſi quis memorem libertatis vocem aut in ſenatu, aut in populo miſiſſet, ſtatim virgæ ſecureſque etiam ad cæterorum metum expedirentur. Nam præterquam quod in populo nihil erat præſidii, ſublata provocatione, interceſſionem quoque conſenſu ſuſtulerant: quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab ſe jura tuliſſent: & quædam quæ ſui judicii videri poſſent, ad populum rejeciſſent. Aliquandiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit: abſtinebatur à Patribus: in humiliores libidinoſe crudeliterque conſulebatur: hominum, non cauſſarum toti erant: ut apud quos gratia vim æqui haberet: judicia domi conflabant, pronunciabant in foro: ſi quis collegam appellaſſet: ab eo, ad quem venerat, ita diſcedebat, ut pœniteret non prioris decreto ſtetiſſe. Opinio etiam ſine auctore exierat, *non in præſentis modo temporis eos injuriam conſpiraſſe, ſed fœdus clandeſtinum inter ipſos jurejurando ictum, ne comitia haberent: perpetuoque decemviratu poſſeſſum ſemel retinerent imperium.*

37. Circumſpectare tum patritiorum vultus plebeii: & inde libertatis captare auram, unde ſervitutem timendo, in eum ſtatum Rempublicam adduxerant: primores Patrum odiſſe decemviros: odiſſe plebem: nec probare quæ fierent: & credere haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem, in ſervitutem elapſos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præſentium conſules duo tandem, & ſtatus priſtinus rerum in deſiderium veniant. Jam & proceſſerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam ſupererat, ſi hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ eſſent, cur eo magiſtratu Reip. opus eſſet: exſpectabant quam mox conſulibus creandis comitia ediceretur. Id modo plebs agitabat *quonam modo tribunitiam poteſtatem, munimentum libertatis, rem intermiſſam repararent:* quum interim mentio comitiorum nulla fieri, & decemviri, qui primo tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum ſe oſtentaverant plebi, patritiis juvenibus ſepſerant latera: eorum cateruæ tribunalia obſidebant. Hi ferre, agere plebem plebiſque res; quum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris eſſet: & jam ne tergo quidem abſtinebatur: virgis cædi alii, alii ſecuri ſubjici: & ne gratuita crudelitas eſſet, bonorum donatio ſequi domini ſupplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ. Sed propalam licentiam ſuam malle, quam omnium libertatem.

38. Idus Maiæ venere, nullis ſubrogatis magiſtratibus priva- *V. C.* ti pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum im- 303. minutis, neque ad ſpeciem honoris inſignibus prodeunt: id ve-

ro

ro regnum haud dubie videri: deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur: nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant à finitimis populis: *imperiumq; ibi esse, ubi non esset libertas*, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant: spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit: decemviri consultant quid opus facto sit: destitutis inter Patrum & plebis odia addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nunciant. Is pavor perculit decemviros, ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis consulerent: citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas: *omnes vastati agri periculorumq; imminentium causas in se congesturos: tentationemq; eam sore abolendi sibi magistratus, ni consensu resistierent, imperioq; inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent.* Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jam diu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent: hostibus bellog; gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret*: circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri, quum & ipsi consensu invisum imperium: & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres, interpretarentur, *jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, & quemadmodum Patres vocati non cocant in senatum: sic plebs abnuat delectum*: hæc fremebat plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant: indignitate rerum cesserant in agros; suarumq; rerum erant soliciti, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum à cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque, *num consulto detrectarent?* referunt, *senatum in agris esse*. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentes detrectare imperium referrent: jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum indicunt: qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit: quo facto proditam à Patribus plebs libertatem rata, quod iis qui jam magistratu abissent, privatisq; jus abesset, tanquã jure cogentibus senatus paruisset.

39. Sed

39. Sed magis obedienter ventum in curiam eſt, quàm obnoxie dictas ſententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ eſt, poſt relationem Ap. Claudii, priuſquam ordine ſententiæ rogarentur, poſtulando, *ut de Republ. liceret dicere*; prohibentibus minaciter decemviris *proditurum ſe ad plebem* denunciantem, tumultum exciviſſe. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum iſſe in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, *admonentemque, Valerio, & Horatiis ducibus pulſos reges: nec nominis homines tum pertæſum eſſe: quippe quo Jovem appellari, fas ſit, quo Romulum conditorem urbis, deinceps reges appellatos, quod ſacris etiam ut ſolenne retentum ſit: ſuperbiam, violentiamq; tum perоſos regis, quæ ſi in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem: neq; ſe videre qui ſibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis ſenatum cogere liceat. ubi vellent, experirentur quanto ferocior dolor in libertate ſua vindicanda, quam cupiditas in injuſta dominatione retinenda eſſet. De bello Sabino eos referre: tanquam majus ullum populo Romano bellum ſit, quam cum iis, qui legum ferendarum cauſſa creati, nihil juris in civitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magiſtratus, qui viciſſitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ ſit libertatis) ſuſtulerint: qui privati faſces & regium imperium habeant: Fuiſſe regibus exactis, patritios magiſtratus, creatos poſtea poſt ſeceſſionem plebis, plebeios: cujus illi partis eſſent, rogitare, populares? quid enim eos per populum egiſſe? optimates? qui anno jam prope ſenatum non habuerint: tunc ita habeant ut de Repub. loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno ſpei ponerent: graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quam quæ metuant.*

40. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ nec ignoſcendi modum reperirent: nec quo evaſura res eſſet, cernerent: C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus quam jurgio ſimilis, *orantis per ſui fratris, parentiſq; ejus Manes, ut civilis potius ſocietatis, in qua natus eſſet, quam fœderis nefarie icti cum collegis, meminiſſet: multo id magis ſe illius cauſa orare, quam Reipubl. quippe Remp. ſi à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram, ſed ex magno certamine magnas excitari ferme iras, earum eventum ſe horrere.* Quum aliud præterquam de quo retuliſſent, decemviri dicere prohiberent: Claudium interpellandi verecundia fuit: ſententiam igitur peregit, *nullum placere ſenatuſconſultum fieri*: omneſque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex conſularibus verbo aſſenſi ſunt. Alia ſententia aſperior in ſpeciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ *patricios coire ad prodendum interregem* jubebat:

bebat: *censendo enim quoscunq; magistratus esse qui senatum haberent: judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi.* Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam feceris; nunc demum quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur: cæterum neminem majore cura occupatis animis, verum esse præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere de eo, quod Valerius Horatiusq; ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent; bellis, quæ immineant perfectis, Republica in tranquillum redacta, senatu disceptante agi: & jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut Comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent perferrentur: in præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falso famam vulgatam, vanaq; non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent: speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant: sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoq; tempore haberi: decemviros quo cuiq; eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti.*

41. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de Republ. liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat: neq; enim sibi privatos aut in curia, aut in concione posse obstare: neq; se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Non erit melius,* inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse:* & ad Valerium negantem *se privato reticere*, lictorem accedere jussit. Jam, *Quiritium fidem implorante* Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen; factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet: quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere, consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem: si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules rediisset, aut bel-

bellis interpoſitis, aut moderatione conſulum in imperiis exercendis, poſſe in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus, juniores, quum ſine provocatione imperium eſſet, ad nomina reſpondent. Legionibus ſcriptis, inter ſe decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præeſſe exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & App. Claudius: bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono conſtans, quam gnavum in malitia ingenium eſſe: hunc enim virum egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quam ſui ſimilis mallet eſſe: huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio, & Q. Petilio additis collegis mandatum. M. Cornelius in Algidum miſſus cum L. Minutio, & T. Antonio, & Cæſone Duellio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam æquo omnium decemvirorum imperio decernunt.

42. Nihilo militiæ quam domi melius Reſpublica adminiſtrata eſt: illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio eſſent civibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat: qui ne quid ductu atque auſpicio decemvirorum proſpere uſquam gereretur, vinci ſe per ſuum atque illorum dedecus patiebantur. Fuſi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant: ab Ereto per ſilentium noctis profugi propius urbem inter Fidenas Cruſtumeniamque loco edito caſtra communierant: perſecutis hoſtibus nunquam ſe æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido: major etiam clades accepta: caſtra quoque amiſſa erant: exutuſque omnibus utenſilibus miles, Tuſculum ſe fide miſericordiaque victurus hoſpitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. Romam tanti terrores allati, *ut poſito jam decemvirali odio Patres vigilias in urbe habendas* cenſerent: *omnes qui per ætatem arma ferre poſſent, cuſtodire mœnia, ac pro portis ſtationes agere* juberent: *arma Tuſculum ad ſupplementum* decernerent, *decemviroſq; ab arce Tuſculi digreſſos in caſtris militem habere: caſtra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloq; ultro inferendo deterreri hoſtes à conſilio urbis oppugnandæ.*

43. Ad clades ab hoſtibus acceptas, duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt: L. Siccium in Sabinis per invidiam decemviralem tribunorum creandorum, ſeceſſioniſque mentiones ad vulgus militum ſermonibus occultis ſerentem, proſpeculatum ad locum caſtris capiendum mittunt: datur negotium militibus, quos miſerant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere;

fecere: nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nunciant in castra cæteri, *præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesq; quosdam cum eo amissos.* Primo fides nunciantibus fuit: profecti deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant, decemvirorum permissu: postquam nullum spoliatum ibi corpus, Siccianque in medio jacentem, armatumque omnibus in eum versis corporibus videre: hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium, *profecto ab suis interfectum* memorantes, retulere corpus: invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri suum militare et publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama est.

44. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit: pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque: perinde uxor instituta fuerat, liberi quoque instituebantur: desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro causa plebis experta virtutis: hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, precio ac spe pellicere adortus; postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, *ut virginem in servitutem adsereret: neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias*: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; *servam suæ natam, servamq; appellans esse: sequiq; se jubebat; cunctantem vi abstracturum.* Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis *fidem Quiritium* implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii popularе nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat; quum assertor *nihil opus esse multitudine concitata* ait, *se jure grassari, non vi*: vocat puellam in jus, auctoribus qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perventum est, notam judici fabulam petitor (quippe apud ipsum auctorem argumenti) peragit: *puellam domi suæ natam, furtoq; inde in domum Virginii translatam, suppositam esse: id se indicio compertum afferre: probaturumq; vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat: interim dominum sequi ancillam, æquum esse.* Advocati puellæ, quum *Virginium Rei-*

publ.

publ. causſa dixiſſent abeſſe, biduo affuturum, ſi nunciatum ei ſit; iniquum eſſe, abſentem de liberis dimicare: poſtulant ut rem integram in patris adventum differat: lege ab ipſo lata vindicias det ſecundum libertatem, neu patiatur virginem adultam fama prius, quam libertatis periculum adire.

45. Appius decreto præfatus, *quam libertati faveris, eam ipſam legem declarare, quam Virginii amici poſtulationi ſuæ prætendant: cæterum ita in ea firmum libertati eſſe præſidium, ſi nec cauſſis, nec perſonis variet: in his enim quæ aſſeruntur in libertatem, quia quivis lege agere poſſit, id juris eſſe: in ea quæ in patris manu ſit, neminem eſſe alium, cui dominus poſſeſſione cedat: placere itaque patrem accerſiri: interea juris ſui facturum aſſertorem non facere, quin ducat puellam, ſiſtendamq; in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adverſus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quiſquam unus recuſare auderet: P. Numitorius puellæ avunculus, & ſponſus Icilius, interveniunt: datâque inter turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu reſiſti poſſe Appio crederet, lictor *decreſſe* ait: vociferantemque Icilium ſummovet. Quum plicidum quoque ingenium tam atrox injuria accendiſſet: *Ferro hinc tibi ſummovendus ſum Appi*, inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis, virginem ego hanc ſim ducturus, nuptam pudicamque habiturus: proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & ſecures jube: non manebit extra domum patris ſponſa Icilii. Non, ſi tribunitium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademiſtis, ideo in liberos quoque noſtros conjugeſque regnum veſtræ libidini datum eſt: ſævite in tergum & in cervices noſtras, pudicitia ſaltem in tuto ſit. Huic ſi vis affertur, ego præſentium Quiritium pro ſponſa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum hominumq; implorabimus fidem: neq; tu iſtud unquam decretum ſine cæde noſtra referes: poſtulo Appi, etiam atq; etiam conſidereſ, quo progrediare. Virginium videris de filia, ubi venerit, quid agat: hoc tantum ſciat ſibi, ſi hujus vindiciis ceſſerit, conditionem filiæ quærendam eſſe, me vindicantem ſponſam in libertatem, vita citius deſeret, quam fides.*

46. Concitata multitudo erat, certamenque inſtare videbatur: lictores Icilium circumſteterant: nec ultra minas tamen proceſſum eſt: quum Appius, *non Virginium defendi ab Icilio, ſed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc ſpirantem, locum ſeditionis quærere*, diceret: *non prabiturum ſe illi eo die materiam: ſed ut jam ſcirent, non id petulantiæ ſuæ, ſed Virginio abſenti & patrio nomini & libertati datum: jus eo die ſe non dicturum, neq; decretum interpoſiturum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure ſuo, vindicariq; puellam in poſterum diem pa-*

teretur:

terentur: quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio similibusque Icilii, neq; legi sua latorem, neq; decemviro consessum defore: nec se aliis collegarum tribores convocaturum ad coercendos foedifragi auctores, consensum se suis tribuibus fore. Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum: *fratrem Icilii, filiumq; Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam: & quantum accelerari posset, Virginium accersi è castris: in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset.* Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ ut vindicaret, sponsoresque daret: atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra: manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere: atque ille lacrymabundus, *Gratum est*, inquit, *crastina die vestra opera usur: sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne ejus rei caussa sedisse viderentur: postquam omissis rebus aliis, præ cura unius nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atq; etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumpto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequiquam literæ reddantur.

47. At in urbe prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret: Virginius sordidatus filiam suam obsoleta veste comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit: circumire ibi & prensare homines cœpit: & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere; *se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent: quid prodesse, si incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur, comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit: & ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset*: priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderunt: quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio: id quod constat, nudum videtur proponendum, *decrevisse vindicias secundum servitutem.* Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit;

ſerit: ſilentium inde aliquamdiu tenuit: deinde quum M. Claudius circumſtantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabiliſque eum mulierum comploratio excepiſſet: Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam deſponsi: & ad nuptias, non ad ſtuprum educavi: placet pecudum ferarumque ritu promiſcue in concubitus ruere? paſſurine hæc iſti ſint, neſcio: non ſpero eſſe paſſuros illos qui arma habent.* Quum repellereur aſſertor virginis à globo mulierum circumſtantiumque advocatorum, ſilentium factum per præconem.

48. Decemvir alienato ad libidinem animo, negat *ex heſterno tantum convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus teſtem populum Romanum habeat, ſed crebris quoque, indiciis compertum ſe habere, nocte tota cœtus in urbe factos eſſe ad movendam ſeditionem: itaque ſe haud inſcium ejus dimicationis, cum armatis deſcendiſſe, non ut quemquam quietum violaret, ſed ut turbantes civitatis otium, pro majeſtate imperii coerceret: proinde quieſſe erit melius. I*, inquit, *lictor, ſummove turbam, & da virum domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuiſſet plenus iræ, multitudo ipſa ſe ſua ſponte dimovit, deſertaque præda injuriæ puella ſtabat. Tum Virginius, ubi nihil uſquam auxilii vidit: *Quæſo*, inquit, *Appi, primum ignoſce patrio dolori, ſi quid inclementius in te ſum invectus: deinde ſinas hic coram virgine nutricem percontari quid hoc rei ſit? ut ſi falſo pater dictus ſum, æquiore hinc animo diſcedam.* Data venia, ſeducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis eſt nomen: atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo poſſum*, ait, *modo filia in libertatem vindico*: pectus deinde puellæ transfigit, reſpectanſque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput ſanguine hoc conſecro*: clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet, ille ferro quacunque ibat, viam facere, donec multitudine etiam proſequentium ruente ad portam perrexit. Icilius Numitoriuſque exſangue corpus ſublatum oſtentant populo: *ſcelus Appii, puellæ infelicem formam, neceſſitatem patris deplorant*: ſequentes clamitant matronæ *eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia eſſe?* cæteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo eſt mœſtior imbecillo animo, eo miſerabilia magis querentibus ſubjicit. Virorum & maxime Icilii vox tota, tribunitiæ poteſtatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum erat.

49. Concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi: poſtremo quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipſe cum agmine patriciorum

juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius, & M. Horatius, qui repulso lictore, *si jure ageret, vindicare se à privato Icilium* aiebant: *si vim afferre conaretur, ibi quoq; haud imperes fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: frangunt à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit, sequuntur Horatius, Valeriusque: eos concio audit, decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro insciis adversariis capite obvoluto recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit: videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo, multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari jussit: ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit: & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret: itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant: nunciant decemviris, *ut omni ope à seditione milites continerent*: ubi Virginius majorem quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est: strictum etiam telum, respersusque ipse cruore tota in se castra convertit: & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant: Quærentibus *quid rei esset* diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *neq; scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: neu se ut parricidam liberûm averserentur, sibi vitam filia sua cariorem fuisse, si libere ac pudice vivere licitum fuisset: quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amissi melius ratum, quam consumelia liberos: misericordia se in speciem crudelitatis lapsum: nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset: illis etiam filias, sorores conjugesq; esse: nec cum filia sua libidinem Appii Claudii extinctam esse: sed quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ: quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam mortem occubuisse: non esse jam Appii libidini locum in domo sua: ab alia violentia ejus, eodem se animo suum corpus vindica-*

dicaturum, quo vindicaverit filia: caeteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti ſuccelamabat multitudo, *nec illius dolori, nec ſuæ libertati ſo defuturos.* Et immiſti turbæ militum togati quum eadem illa querendo docendoque quanto viſa, quam audita indigniora potuerint videri: ſimul profligatam jam rem nunciando Romæ eſſe, inſecutoſque qui Appium prope interemptum in exilium abiiſſe dicerent: perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque ſigna, & Romam proficiſcerentur. Decemviri ſimul iis quæ videbant, iiſque quæ acta Romæ audierant, perturbati; alius in aliam partem caſtrorum ad ſedandos motus diſcurrunt: & leniter agentibus reſponſum non redditur: imperium ſi quis inhiberet, *& viros & armatos ſe eſſe* reſponderetur: eunt agmine ad urbem, & Aventinum inſidunt; ut quiſque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandoſque tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violenta audita eſt. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aſperè agi, quippe ab ipſis datum locum ſeditionis eſſe: mittuntur tres legati conſulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent ſenatus verbis, *cujus juſſu caſtra deſeruiſſent? aut quid ſibi vellent, qui armati Aventinum obſediſſent? bellone, averſo ab hoſtibus patriam ſuam cepiſſent?* Non defuit quid reſponderetur: deerat qui daret reſponſum, nullo dum certo duce, nec ſatis audentibus ſingulis invidiæ ſe offerre: id modo à multitudine conclamatum eſt, *ut L. Valerium, & M. Horatium ad ſe mitterent, his ſe daturos reſponſum.*

51. Dimiſſis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo ante trepidatum eſſe, quia ſine capite multitudo fuerit: reſponſumq; quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis conſenſu, quam communi conſilio eſſe placere decem creari, qui ſummæ rei præeſſent, militariq; honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipſum primum is honos deferretur: *Melioribus meis veſtriſq; rebus reſervate,* inquit, *iſta de me judicia: nec mihi filia in vita honorem ullum jucundum eſſe patitur: nec in perturbata Republica eos utile eſt præeſſe vobis, qui proximi invidiæ ſint: ſi quis uſus mei eſt, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus: ibi quoque auctore Icilio Numitorioque, ſeceſſio ab decemviris facta eſt; non minore motu animorum Siccii cædes memoria renovata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita, accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iiſdem tribunis plebis creandis ſequerentur; periit rerum popularium, imminenſque ei poteſtati, & ipſe prius quam iretur ad urbem, pari poteſtate eundem numerum ab ſuis creandum curat: Porta Collina urbem intravere ſub ſignis, medi-

aque urbe agmine in Aventinum pergunt: ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres soliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decemviris & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur: placebat Valerium Horatiumq; ire in Aventinum: illi negabant *se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent.* Decemviri querentes *se in ordinem cogi, non ante quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se* aiebant.

52. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duilio *non prius quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum, nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante: prosequuntur conjuges liberique, *cuinam relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset*, miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset: vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum: plures jam quam Horatius & Valerius vociferabantur: *Quid exspectabitis Patres Conscripti? si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, rucre ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est decemviri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus jura dicturi estis: non pudet lictorum vestrorum manipulorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum, aliorumque? Quid si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid si plebs mox ubi parum secessione moveamur, armata veniat? occasione urbis vultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus quam illi plebeis: novam inexpertamq; eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium: quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.* Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, *futuros se, quando ita videatur, in potestate patrum affirmant:* id modo simul orant ac monent, *ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.*

53. Tum Valerius Horatiusq; missi ad plebem conditionibus, quibus videretur revocandam, componendasq; res, decemviris quoq; ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Pro-

fecti gaudio ingenti plebis, in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei; ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit, idem quum de conditionibus agerentur, quærentibus legatis quæ postulata plebis essent: compositio jam ante adventum legatorum consilio ea postulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quam in armis reponi spei: *potestatem enim tribunitiam provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant: & ne cui fraudi esset, concisse milites, aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem:* de decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit: *dedi quippe eos æquum censebant, vivosq; igni crematuros* minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro nobis deferenda fuerint: libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandum alios: iræ vestræ magis ignoscendum quam indulgendum est; quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis: & prius pene quam ipsi liberi sitis dominari jam adversarios vultis. Nunquamne quiesceret civitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in patres? Scuto vobis magis, quam gladio opus est: satis superq; humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo: etiam si quando metuendos vos præbituri estis, quum recuperatis magistratibus, legibusq; vestris, judicia penes vos erunt, de capite nostro fortunisque, tunc, ut quæq; causa erit, statuetis: nunc libertatem repeti, satis est.*

54. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent: alii decemviri, quandoquidem præter spē ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius truci ingenio, & invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio: *Haud ignavo*, inquit, *imminet fortuna. Video donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen: dandus invidiæ est sanguis: nihilne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *ut decemviri se primo quoq; tempore magistratu abdicarent: Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi: legatos quicquid in urbe hominum supererat, prosequitur: huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit: congratulantur libertatem concordiamq; civitati restitutam. Legati pro concione; *Quod bonum, faustum, felixq; sit vobis, Reiq; publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges liberosq; vestros: sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tantæ multitudini est violatus; eam modestiam ferte in urbem: in Aventinum ite, unde profecti estis: ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos*

plebis creabitis: præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens assensus alacritasq; cuncta approbantium fuit: converunt inde signa, profectiq; Romam certant cum obvijs gaudio: armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt: ibi extemplo pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progenitem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est: & M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat: spe deinde magis quam meritis electi, M. Tituinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius, extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, *ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta*: confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit: ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc *Circum Flaminium* appellant.

V. C. 304. 55. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, & M. Horatius: qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis fine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit: quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum; quum veluti in controverso jure esset, *tenerenturne Patres plebiscita*: legem centuriatis comitiis tulere; *ut quod tributim plebes jussisset, populum teneret*: qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam non restituunt modo, sed etiam in posterum munitunt, sanciendo novam legem, *ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum jus fasq; esset occidi: neve ea cædes capitalis noxæ haberetur*: & quum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoq; tribunis ut sacrosancti viderentur (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo cæremoniis, renovarunt; & quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt: sanciendo, *ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemvirs nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæq; venum iret?* hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri: itaq; ædilem prehendi, duciq; à majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat (nocere enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoq; & prætoribus, quia eisdem auspiciis, quibus consules crearentur, cautum

tum esse: *judicem* enim *consulem* appellari: quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem judicem, sed *prætorem* appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuêre. Insuper etiam ab iisdem consulibus: *ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur*: quæ ante arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit, *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, ejus ac capite puniretur*. Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus patriciis transacta: quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

56. Fundata deinde & potestate tribunitia, & plebis libertate; tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque; jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius. *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est: itaque neque ego accusando apud vos eum, tempus teram, à cujus crudelitate vosmetipsi armis vindicastis: nec ipsum ad cætera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia ex ausus, gratiam facio. Unius tantum criminis, nisi judicem vindices te, ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunitio auxilio Appius nec in judicio populi ullam spem habebat: attamen & tribunos appellavit: & nullo morante arreptus à viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque; *Deos tandem esse, & non negligere humana* fremunt, *& superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare qui provocationem sustulisset: & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset: rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset*: ipsius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur: Majorum merita in Rempublicam domi militiæque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum caussa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur: cæterum sua propria bona malaque quum caussæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum: in præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri: non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta caussa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere ne imitentur quos oderint: quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fa-*

teantur tollendæ appellationis causſa, in quam conspirasse decemviros criminati sint: aut se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunitias eo ipso anno latas: quem enim provocaturum, si huic indemnato indicta causſa non liceat? cui plebeio, & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit; & appellatio provocatioq; adversus injurias magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an vere data sit.

57. Contra Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem, & civilis & humani fœderis esse aiebat: *respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas, securesq; omnibus minitans, Deorum hominumq; contemptor, carnificibus non lictoribus stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, à complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisq; vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis, sponsum, avunculumq; in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis, quam cæde motus: & illi carcerem ædificatum esse, quod* domicilium plebis Romanæ *vocare sit solitus. Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterũ ac sæpius judicẽ illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutẽ dederit: si ad judicẽ non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quũ tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus: tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant: colebanturque religiones pie magis quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosq; summa vi bellum apparare Itaq; partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volsciq; evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere: eoq; non copia modo, sed genere etiam militum veteranis admistis firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

58. C. Claudius, qui perosus decemvirorum scelera, & ante omnes patris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat: is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos: orabatque, ne

Clau-

Claudiæ genti eam inuſtam maculam vellent, ut careere & vinculis viderentur digni: virum honoratiſſimæ imaginis futurum ad poſteros, legum latorem conditoremq; Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones: averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemq; animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aſpernarentur: ſe quoq; id generi ac nomini dare: nec cum eo in gratiam rediſſe, cujus adverſæ fortunæ velit ſuccurſum: virtute libertatem recuperatam eſſe: clementia concordiam ordinum ſtabiliri poſſe. Erant quos moveret ſua magis pietate, quam ejus pro quo agebat cauſſa: ſed Virginius *ſui potius ut miſererentur*, orabat *filiaque: nec gentis Claudiæ regnum in plebem ſortitæ, ſed neceſſariorum Virginiæ & trium tribunorum preces audirent, qui ad auxilium plebis creati, ipſi plebis fidem atq; auxilium implorarent.* Juſtiores hæ lacrymæ videbantur: itaq; ſpe inciſa, priuſquam prædicta dies adeſſet, Appius ſibi mortem conſcivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, quum injuſtæ vindiciæ à collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit: teſtis productus, qui ſeptem & viginti enumeratis ſtipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conſpectu populi ſciſſa veſte, tergum laceratum virgis oſtendit, nihilum deprecans, *quin ſi quam ſuam noxam reus dicere poſſet, privatus in ſe iterum ſæviret.* Oppius quoque ductus in vincula eſt, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiiq; tribuni publicavere: collegæ eorum exilii cauſſa ſolum verterunt, bona publicata ſunt: & Claudius aſſertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipſo remittente Virginio ultimam pœnam, dimiſſus Tibur exulatum abiit: Manetque Virginiæ mortuæ quam vivæ, feliciores, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

59. Ingens metus inceſſerat Patres, vultuſq; jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtatis: *Et libertatis*, inquit, *noſtræ & pœnarum ex inimicis ſatis eſt: itaq; hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam ſum paſſurus: nam neq; vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata ſint decemvirorum ſuppliciis: & nihil admiſſum iri, quod vim tribunitiam deſideret, ſpondet perpetua conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni, metum Patribus dempſit, eademq; auxit conſulum invidiam: quod adeo toti plebis fuiſſent, ut Patrum ſalutis libertatiſq; prior plebeio magiſtratui quã patricio cura fuiſſet: & ante inimicos ſatietas pœnarũ ſuarũ cepiſſet, quam obviam ituros licentiæ eorũ conſules appareret: multiq; erant qui mollius conſultum dicerent, quod

legum

legum ab iis latarum Patres auctores fuissent: neq; erat dubium, quin turbato Reipublicæ statu tempori succubuissent.

60. Consules rebus urbanis compositis, fundatoq; plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumq; sustinuit consilio bellum: quod si exemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui cum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusq; erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris mille passum ab hoste positis, copias concinebat: hostes medium inter bina castra spacium acie instructa complebant: provocantibusq; ad prœlium, responsum Romanus nemo reddebat: tandem fatigati stando, ac nequicquam exspectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant: pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt: relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem lacessit: ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocte cessere: & Romani quidem pleni spei corpora curabant: haud quaquam pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt: recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret: & postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul: motaque acie indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius quam virtus & arma contegerent: igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat: deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus priusquam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes: deinde quum animos collegissent & undique duces, *victisne cessuri essent*, increparent, restituitur pugna.

61. Consul ex altera parte *Romanos meminisse jubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare: sibimetipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent: non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso: ostenderent prioribus prœliis per duces, non per milites stetisse, ne vincerent: turpe esse, contra cives plus animi habu-*

habuisse, quam contra hostes: & domi, quam foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset: unum Appium civem periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis condita urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, ut ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderentque eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec aquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse. Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; advolat deinde ad equites; *Agite juvenes*, inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis: primo concursu pedes movit hostem: pulsum vos immissis equis exigite è campo: non sustinebunt impetum: & nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem pedestri jam turbatum pugna: & perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes, plerosque à castris avertunt, præter equitantesque absterrent: peditum acies & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum: in urbe lætitia modo celebrata est: in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos excursionibus sufficiendo, prœliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ: parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes *quid latrocinii modo procursantes pauci, recurrentesque terrerent tempus? & in multa prælia parvaque carperent summam unius belli? quin illi congrederentur acie? inclinandamque semel fortuna rem darent?*

62. Ad id quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur: jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, sibi ultro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos milites audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit, consilio collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos milites mihi effeceritis: & trahi bellum salubriter: & mature perfici poteſt: si trahendum est, ego ut in dies spes virtusque crescat, eadem quæ instituì disciplina efficiam: si jam satis animi est, decernique placet, agite dum clamorem, qualem in aciem sublaturi estis, tollite*

hic

hic, judicem voluntatis virtutisque vestræ. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus: *Quod bene vertat, gesturum se illis morem: posteroque die in aciem deducturum*, affirmat: reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi jam avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere: nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere: quæ ubi illatis ex transverso signis degravabant prope circumventum cornu, equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque & hosti se opponunt: & æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt: verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem digresso equiti parem esse.

63. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu: eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit: transvolat inde partem alteram suis victoriæ nuncius, simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu impetum facit: non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare ficubi segnior pugna esset: castigati fortium statim virorum opera edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore undique omnes connixi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt: ibi non sociorum sicut in Algido res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina victoria duobus bifariam prælis parta, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit: populus injussu & altero die frequens iit supplicatum: & hæc vaga popularisque supplicatio studiis propè celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere: ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum *senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi:* itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est (*Circum* jam tum *Apollinarem* appellabant) avocavere senatum: ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum: multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, *de Patribus, non de hostibus consules triumphare velle: gratiamq; pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti:* nunquam

quam antè de triumpho, per populum actum: semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse: ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse: ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat: in eandem sententiam multa & à ceteris senioribus Patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

64. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur: & quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum: consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefactata essent: *quid futurum, nondum firmatis legibus si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Fortè quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti: qui quum *ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum*; pugnarentque collegæ ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habiturus è lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum: injecta contentione Duilius consules ad subsellia accitos, quum interrogasset, *quid de comitiis consularibus in animo haberent*, respondissentque, *se novos consules creaturos*: au- *V. C.*
ctores popularis sententiæ, haud populares nactus, in concionem 305.
cum iis processit: ubi quum consules producti ad populum, interrogatique, *si eos P. R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum consules iterum faceret, quidnam facturi essent?* nihil sententiæ suæ mutassent: collaudatis consulibus quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: & quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis apertè petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit: nec deinde comitiorum caussa habuit: *satisfactum legi* aiebat, *quæ numero nusquam præfinito tribunis, modo ut reliquerentur, sanciret*: & ab iis qui creati essent, cooptari collegas juberet: recitabatque rogationis carmen, in quo: *Si tribunos plebis decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebis fecerint: hi tum utique quos sibi collegas coptassent, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim *tribunos plebis Rempub. habere posse*, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

65. No-

V. C. 306. 65. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt: duos etiam patritios consulareſque, Sp. Tarpeium & A. Haterium cooptavére. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cælimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis cauſſam inclinati, ocium domi ac foris habuére. L. Trebonius tribunus plebis infeſtus Patribus, quod ſe ab iis in cooptandis tribunis fraude captum proditumque à collegis, aiebat: rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebis rogaret, is uſque eo rogaret, dum decem tribunos plebis faceret*, inſectandiſque Patribus, unde *Aſpero* etiam inditum eſt cognomen, tribunatum geſſit. Inde M. Geganius Macerinus, & C. Julius conſules facti, conciones tribunorum adverſus nobilium juventutem orras, ſine inſectatione poteſtatis ejus, conſervata majeſtate Patrum, ſedavere: plebem decreto ad bellum Volſcorum & Æquorum delectu ſuſtinendo, rem ab ſeditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla eſſe affirmantes, per diſcordias civiles externos tollere animos: cura pacis, concordiæ quoque inteſtinæ cauſſa fuit. Sed alter ſemper ordo gravis alterius modeſtiæ erat: quieſcenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri coeptæ: ubi tribuni auxilio humilioribus eſſent, in primis parum proderat: deinde ne ipſi quidem inviolati erant; utique poſtremis menſibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis poteſtatis omnis aliquanto poſteriore anni parte languidior fermè eſſet: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid ſpei, ſi ſimiles Icilio tribunos haberet: nomine tantum ſe biennio habuiſſe. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces, ſuos credere juvenes eſſe; ita malle ſi modus excedendus eſſet, ſuis quam adverſariis ſupereſſe animos: adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle ſimulando ita ſe quiſque extollit, ut deprimat alium, in difficili eſt; cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro ſe efficiunt: & injuriam à nobis repulſam, tanquam aut facere aut pati neceſſe ſit, injungimus aliis.

V. C. 308. 66. T. Quintius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius conſules inde facti, nec ſeditionem domi, nec foris bellum acceperunt: ſed imminebat utrumque. Jam non ultra diſcordia civium reprimi poterat; & tribunis & plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis ſemper certaminibus conciones turbaret: ad quarum primum ſtrepitum, velut ſigno accepto, arma cepere Æqui ac Volſci: ſimul quod perſuaſerant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuiſſe, abnuente jam plebe imperium: *eo, adverſus ſe non eſſe miſſos exercitus: diſſolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam eſſe: quicquid itarum ſimultatumque cum externis fuerit, in ipſos verti: occæcatos lupos inteſtina rabie opprimendi occaſionem eſſe.* Conjunctis exer-

exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exultantibus belli auctoribus ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes: unde postquam inulti prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iêre, Quintius consul ad concionem populum vocavit: ibi in hanc sententiam locutum accipio.

67. *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi: hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse: hanc ego ignominiam (quanquam jamdiu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuêre nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: & si id parum est, insuper pœnas expetite: si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata Quirites, vosmet tantum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum missi, & se & vos novere: discordia ordinum est venenum urbis hujus. Patrum ac plebis certamina dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum; sustulere illi animos. Prò Deorum fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis? concordiæ caussa concessimus: decemviros desiderastis, creare passi sumus: decemvirorum vos pertæsum est, coegimus abire magistratu: manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus: tribunos plebis creare iterum voluistis, creastis: consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamur iniquum, patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus: auxilium tribunitium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus: sub titulo æquandarum legum nostra jura oppressa tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quievimus, quam victores: satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste propè captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit: in nos viri, in nos armati estis.*

68. *A-*

68. *Agite dum, ubi bis curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus, iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros, ferro igneque vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem privata res vestræ quo in statu sunt? jam unicuique ex agris sua domna nunciabuntur: quid est tandem domi, unde ea expleatis? tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes & legum aliarum super alias, & concionum: sed ex illis concionibus nunquam vestrûm quisquam re fortunaque domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? à quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules, quum stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus & in castris non in foro faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque simul publicæ simul privatæ triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum vestris fortunis hostem abire finitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellum: si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus decretum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit: sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex ocio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit: vellem equidem vobis placere Quirites, sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt, nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in ocio esse sinunt, vestra vos causa incitare & stimulare putatis, concitati, aut honori aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, mala rei se quam nullius, turbarum ac seditionum duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest: & patrum vestrosq; antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum susos fugatosq; castris exuero, & à portis nostris mœnibusq; ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.*

69. Ra-

69. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis fuit. Juventus quoque quæ inter tales metus detrectationem militiæ, telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, bellum & arma spectabat, & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis nunciantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri & primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum: alios consules aut per proditionem dignitatis patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis, Patrum concordiæq; ordinum & temporum in primis habuisse: orare eum collegamque, ut capesserent Remp. orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemq; obedientem in re tam trepida Patribus præberet: appellare tribunos, communem patriam auxiliumq; eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata.* Consensu omnium delectus decernitur haberturque. Quum consules in concione pronuntiassent, *tempus non esse causas cognoscendi, omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adesse: cognoscendis caussis eorum qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus: pro desertore futurum, cujus non probassent caussam*: omnis juventus affuit postero die: cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa eo ipso die à quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora, mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit: castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta: tertio die quum ira Romanos; illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

70. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii concedente Agrippa, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque; & æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Vol-

ſcis. Ser. Sulpicius per mediam hoſtium aciem cum equitatu perrupit: unde quum eadem reverti poſſet ad ſuos, priuſquam hoſtis turbatos ordines reſtitueret, tergo impugnare hoſtium ſacium viſum eſt: momentoque temporis in averſam incurſando aciem ancipiti terrore diſſipaſſet hoſtes, ni ſuo proprio cum prælio equites Volſcorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuiſſent. Ibi vero Sulpicius *negare cunctandi tempus eſſe, circumventos interclusoſque ab ſuis* vociferans, *ni equeſtre prælium omni vi perficerent: nec fugare equitem integrum ſatis eſſe: confligerent equos viroſque, ne quis reverteretur inde ad prælium, aut integraret pugnam: non poſſe illos reſiſtere ſibi, quibus confertis peditum acies reſtiſſet.* Haud ſurdis auribus dicta: impreſſione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavêre: ipſos, equoſque ſpiculis confodere: is finis pugnæ equeſtris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad conſules rei geſtæ mittunt, ubi jam inclinabatur hoſtium acies: nuncius deinde vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua præmiſſus equitatus turbaverat ordines: ſiniſtrum deinde cornu ab Quintio conſule pelli cœptum: in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribuſque ferox, quum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud ſe videret; accepta ſigna ab ſigniferis ipſe inferre, quædam jacere etiam in confertos hoſtes cœpit: cujus ignominiæ metu concitati milites invaſere hoſtem: ita æquata ex omni parte victoria eſt. Nuncius tum à Quintio venit, *victorem jam ſe imminere hoſtium caſtris, nolle irrumpere antequam ſciat debellatum & in ſiniſtro cornu eſſe: ſi jam fudiſſet hoſtes, conferret ad ſa ſigna, ut ſimul omnis exercitus præda potiretur.* Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, caſtraque hoſtium venit, ibi paucis defendentibus momentoque fuſis, ſine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulaſſe, nec delatum iis ab ſenatu, accipio: nec traditur cauſſa ſpreti, aut non ſperati honoris, ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio conſulibus, qui præter Volſcos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab ſenatu triumphus eſſet, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum conſulibus petere triumphum: ne etiam ſi impetraſſent, magis hominum ratio, quam meritorum habita videretur.

71. Victoriam honeſtam ex hoſtibus partam turpe domi de finibus ſociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates

de

de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum coepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magna contentione actum: jamque editis testibus quum tribus vocari & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe magno natu: &, *si licet*, inquit, *consules, de Republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque *prodi publicam causam*, summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur à multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit; *annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro de quo agitur militasse non juvenem, sed vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sub bellatum: eo se rem vetustate obliteratam, cæterum sua memoriæ infixam asserre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisq; Coriolis jure belli publicum populi Romani factum: mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se à populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent, sibi exiguum vitæ tempus superesse, non potuisse: tamen induxere in animum, quin quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoq; voce, qua una posset, vindicaret: magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.*

72. Consules quum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent: *Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri.* Patrum primores accersunt: cum his circumire tribunos, orare, *ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem litem vertendo; quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse; nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis: nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc concionali seni assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum: quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc Patres vociferantur: sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet: vocatæ tribus judicaverunt *agrum publicum populi Romani esse*: nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc

haud ſane quicquam bona cauſſa elevatur dedecus judicii: idque non Aricinis Ardeatibuſque, quam patribus Romanis, fœdius atq; acerbius viſum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.

EPITOME LIBRI QUARTI.

1, &c. EX de connubio Patrum & plebis à tribunis plebis, contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata eſt. 6. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaq; per hoc genus magiſtratus adminiſtratæ. 8. Item cenſores tunc primum creati. 11. Ager Ardeatinus Romani populi judicio ablatus, miſſis in eum colonis reſtitutus eſt. 12, 13, &c. Cum fame populus Romanus laboraret, Sp. Malius eques Romanus frumentum populo ſua impenſa largitus eſt: & ob id factum conciliata ſibi plebe, regnum affectans à C. Servilio Ahala magiſtro equitum, juſſu Quintii Cincinnati dictatoris, occiſus eſt. 16. L. Minutius index bove aurata donatus eſt. 17. Legatis Romanis à Fidenatibus occiſis, quoniam ob Rempublicam occubuerant, ſtatuæ in roſtris poſitæ ſunt. 19. Cornelius Coſſus tribunus militum, occiſo Tolumnio rege Veientium, opima ſpolia ſecundâ retulit. 24. Mamercus Æmilius dictator cenſuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & ſex menſium ſpatio finito, ob eam rem à cenſoribus notatus eſt. 31. 34. Fidenæ in poteſtatem redactæ eoq; coloni miſſi ſunt: quibus occiſis Fidenates quum defeciſſent à populo Romano; à Mamerco Æmilio dictatore victi ſunt, & Fidenæ captæ. 45. Conjuratio ſervorum oppreſſa. 50. Poſtumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occiſus eſt. 59. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum. 66, 61. Res præterea geſtas adverſum Volſcos & Veientes, Fidenates & Faliſcos continet.

V. C. 409. HOs feciti M. Genutius & P. Curtius conſules. Fuit annus domi foriſque infeſtus: nam anni principio & de connubio Patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; quâ contaminari ſanguinem ſuum Patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio primo ſenſim illa-

ta

ta à tribunis, ut alterum ex plebe conſulem liceret fieri, eo proceſſit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo poteſtas eſſet, ſeu de plebe, ſeu de Patribus vellet, conſules faciendi*: id vero ſi fieret, non vulgari modo cum infimis, ſed proſus auferri à primoribus ad plebem, ſummum imperium credebant. Læti ergo audiêre Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati deſciſſe, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volſcos Æquoſque ob communitam Verruginem fremere: *adeo vel infelix bellum ignominioſæ paci præferebant.* His itaque in majus etiam acceptis, ut inter ſtrepitum tot bellorum conticeſcerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum, armaque vi ſumma apparari jubent, ſi quo intentius poſſit, quam T. Quintio conſule, apparatum ſit. Tum C. Canuleius panca in ſenatu vociferatus, *nequiquam territando conſules avertere plebem à cura novarum legum; nunquam eos ſe vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab ſe collegiſque eſſent, plebes ſciviſſet*: confeſtim ad concionem advocavit.

2. Eodem tempore & conſules ſenatum in tribunum, & tribunus populum in conſules incitabat. Negabant conſules *jam ultra ferri poſſe furores tribunitios: ventum jam ad finem eſſe; dimi plus belli concitari, quam foris: id adeo non plebis, quam patrum, neq; tribunorum magis, quam conſulum culpa accidere: cujus rei præmium ſit in civitate, eam maximis ſemper auctibus creſcere: ſic pace bonos, ſic bello fieri: maximum Romæ præmium ſeditionum eſſe: id & ſingulis univerſiſq; ſemper honori fuiſſe. Reminiſcerentur quam majeſtatem ſenatus ipſi à Patribus accepiſſent, quam liberis tradituri eſſent; ut quemadmodum plebs gloriari poſſet, ſe auctiorem ampliorem; eſſe: finem ergo non fieri, nec futurum, donec quam felices ſeditiones, tam honorati ſeditionum auctores eſſent. Quas, quantaſq; res C. Canuleium aggreſſum? colluvionem gentium, perturbationem auſpiciorum publicorum privatorumq; afferre; ne quid ſinceri, ne quid incontaminati ſit: ut diſcrimine omni ſublato; nec ſe quiſquam, nec ſuos noverit: quam enim aliam vim connubia promiſcua habere, niſi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, Patrumque? ut qui natus ſit, ignoret cujus ſanguinis, quorum ſacrorum ſit; dimidius patrum ſit, dimidius plebis, ne ſecum quidem ipſe concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaq; turbentur: jam ad conſulatum vulgi turbatores accingi: & primo, ut alter conſul ex plebe fieret, id modo ſermonibus tentaſſe: nunc rogari, ut ſeu ex patribus, ſeu ex plebe velit, populus conſules creet: & creaturos haud dubie ex plebe ſeditioſiſſimum quemque. Canuleios igitur Icilioſq; conſules fore, ne id Jupiter optimus maximus ſineret, regiæ majeſtatis imperium ea recidere: & ſe millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti paſſurent. Certum habere, majores quoq; ſi divinaſſent, concedenda omnia non mitiorem in ſe plebem, ſed aſperiorem, alia*

ex aliis iniquiora poſtulando, quum prima impetraſſet, futuram primo quamlibet dimicationem ſubituras fuiſſe potius, quam eas leges ſibi imponi paterentur: quia tum conceſſum ſit de tribunis, iterum conceſſum eſſe. Finem non fieri poſſe, in eadem civitate tribunos plebis, & Patres eſſe: aut hunc ordinem, aut illum magiſtratum tollendum eſſe: patiuſq; ſero, quam nunquam obviam eundum audaciæ temeritatique. Illine ut impune primo diſcordias ſerentes concitent finitima bella, deinde adverſus ea quæ concitaverint, armari civitatem, defendiq; prohibeant? & quum hoſtes tantum non accerſierint, exercitus conſcribi adverſus hoſtes non patiantur? Sed audeat Canuleius in ſenatu proloqui, ſe niſi ſuas leges tanquam victoris Patres accipi ſinant de lectum haberi prohibiturum: quid eſſe aliud, quam minari ſe proditurum patriam? oppugnari atq; capi paſſurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, ſed Volſcis & Æquis & Veientibus allaturam? nonne Canuleio duce ſe ſperaturos Capitolium atq; arcem ſcandere poſſe, ſi Patribus tribuni cũ jure, majeſtate adempta, animos etiam eripuerint? Conſules paratos eſſe duces prius adverſus ſcelus civium, quam adverſus hoſtium arma.

3. Quam maxime hæc in ſenatu agerentur, Canuleius pro legibus ſuis & adverſus conſules ita diſſeruit: *Quantopere vos Quirites contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una ſecum urbe intra eadem mœnia viveretis, ſæpe equidem & ante videor animadvertiſſe: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes noſtras coorti ſunt, quibus quid aliud quam admonemus cives nos eorũ eſſe, & ſi non eaſdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus quod finitimis externiſq; dari ſolet: nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium eſt, hoſtibus etiam victis, dedimus. Altera nihil novi ferimus, ſed id, quod populi eſt, repetimus atq; uſurpamus: ut quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem eſt, cur cœlum ac terras miſceant? cur in me impetus modo pene in ſenatu ſit factus? negent ſe manibus temperaturos? violatur oſq; denuncient ſacroſanctam poteſtatem? Si populo Romano liberum ſuffragium datur, ut quibus velit conſulatum mandet: & non præciditur ſpes plebeio quoque, ſi dignus ſummo honore erit, adipiſcendi ſummi honoris, ſtare urbs hæc non poterit? de imperio actum eſt? & perinde hoc valet, plebeiuſne conſul fiat, tanquam ſervum, aut libertinum aliquis conſulem futurum dicat. Ecquid ſentitis in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, ſi liceat adimant: quod ſpiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur: quin etiam (ſi diis placet) neſas aiunt eſſe, conſulem plebeium fieri. Obſecro vos, ſi non ad faſtos, non ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem ſcimus, quæ omnes peregrini etiam ſciunt, conſules in locum regum ſucceſſiſſe: nec aut juris aut majeſtatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum eſſe, Numam Pompilium non modo non patritium, ſed ne civem quidem Roma-*

Romanum ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium non modò Romanæ, sed nec Italicæ quidem gentis. Demarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium post hunc captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio & virtute regnum tenuisse? quid enim de T. Tatio Sabino dicam? quem ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit. Ergo dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint: & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modò accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Rom. si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credidimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloq; bonus ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? an, ne si sit quidem, ad gubernacula Reip. accedere eum patiemur? potiusq; decemviris deterrimis mortalium, qui tum omnes ex patribus erant, quam optimis regum novis hominibus similes consules sumus habituri?

4. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? nullane res nova instituì debet? & quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati: census in civitate, & descriptio centuriarum classiumq; non erat; ab Servio Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud Patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant: institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & è Repub. sustulimus. Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, & in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium, hominumque, instituantur? hoc ipsum ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt pauci bis annis pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quam partem civitatis velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quam exilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur. Cavent ne societur sanguis: quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam pleriq; oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi: sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neq; vestras filias sororesq; enubere sinendo è Patribus? nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret: patriciorum libido est: nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset. Verum enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est: cur enim non con-*

ſertis, ne ſit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum conſiliorum ubiq; ſemper fuit, ut in quam cuiq; femina conveniſſet domum, nuberet: ex qua pactus eſſet vir domo, in matrimonium duceret: id vos ſub legis ſuperbiſſimæ vincula conjicitis, qua dirimatis ſocietatem civilem, duaſq; ex una civitate faciatis. Cur non ſancitis, ne vicinus patricio ſit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? nè in foro eodem conſiſtat? quid enim in re eſt aliud, ſi plebeiam patricius duxerit? ſi patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe patrem ſequuntur liberi: nec quod nos ex connubio veſtro petamus, quicquam eſt: præterquam ut hominum, ut civium numero ſimus: nec vos (niſi in contumeliam ignominiamque noſtram certare juvat) quod contendatis, quicquam eſt.

5. *Denique, utrum tandem populi Romani an veſtrum ſummum imperium eſt? regibus exactis utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta eſt? Oportet licere populo Romano, ſi velit jubere legem: an ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? & ſimul ego tribunus vocare tribus in ſuffragium cœpero, tu ſtatim conſul ſacramento juniores adiges & in caſtra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno: Quid, ſi non quantum iſtæ minæ adverſus plebis conſenſum valerent, bis jam experti eſſetis? ſcilicet quia nobis conſultum volebatis, certamine abſtinuiſtis: an ideo non eſt dimicatum, quod quæ pars firmior, eadem modeſtior fuit? Nec nunc erit certamen Quirites: animos veſtros illi tentabunt ſemper, vires non experientur. Itaq; ad bella iſta, ſeu falſa ſeu vera ſunt, conſules, parata vobis plebs eſt, ſi connubiis redditis unam hanc civitatem tandem facitis, ſi coaleſcere, ſi jungi, miſceriq; vobis privatis neceſſitudinibus poſſunt: ſi ſpes, ſi aditus ad honores viris ſtrenuis & fortibus datur: ſi in conſortio, ſi in ſocietate Reip. eſſe: ſi, quod æquæ libertatis eſt, invicem annuis magiſtratibus parêre, atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis: ferte ſermonibus, & multiplicitate fama bella; nemo eſt nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro ſuperbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii ſocietas eſt.*

6. Quum in concionem & conſules proceſſiſſent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertiſſet; interroganti tribuno, *cur plebeium conſulem fieri non oporteret?* ut fortaſſe verè, ſic parum utiliter in præſens certamen reſpondit, *quod nemo plebeius auſpicia haberet: idcoq; decemviros connubium diremiſſe, ne incerta prole auſpicia turbarentur.* Plebes ad id maximè indignatione exarſit, quòd auſpicari, tamquam inviſi Diis immortalibus negarentur poſſe: nec antè finis contentionem fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta eſſet: & ipſa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur conceſſêre: ita maximè rati contentionem de plebeiis conſulibus tribunos, aut totam depoſituros, aut poſt bellum dilaturos eſſe, contentamq; interim connubio plebem, paratam delectui fore. Quum Canuleius victo-

victoria de Patribus, & plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant; & crescente indies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant: apparebat autem, aut hostibus, aut civibus, de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatiq; & Capitolini sententiæ abhorrebant à cæde, violandisque quos fœdere icto cum plebe sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent: de consulibus creandis nihil mutaretur: eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur: quibus indictis, extemplò quicunque aliquid seditiosè dixerat, aut fecerat, quam maximè tribunitii, & prensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primò irritata plebe adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret: postremo coacti tamen à primoribus petiêre, ne cessisse possessione Reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios secundum deposita certamina incorrupto judicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque & alitudinem animi, ubi nunc in uno inveneris, quæ tunc populi universi fuit?

7. Anno trecentesimo decimo, quam urbs Romana condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Attilius, T. Cæcilius, quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello, & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe: & imperio, & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus: quia tertio mense quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati honore abiere: quod C. Curiatius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè tabernaculum cepisset. Legati ab Ardeatibus Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quòd nullo nec exemplo, nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum caussa: si Ardeates sua tempora exspectare velint, arbi-* V. C. 310.

arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodum gaudeant se iræ moderatos: sciantque Patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset. Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu Respub. esset, coiere, & interregem creavêre: contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia: tribuni plebis & plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs Patriciis seu hunc, seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur, tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquêre. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est: idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur: credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt: eò, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventos. Et foris, quum tot terrores à finitimis ostentati essent, & domi otium fuit.

8. Hunc annum, (seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit,) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parva origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus, privatorumque locorum, & vectigalia populi Romani, sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est quod in populo per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere Mentio illata ab senatu est, *rem operosam, ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quamquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere; id quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent: & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne parvis quoque re-

V. C. 311.

rebus incommode adverſarentur, haud ſane tetendere. Quum à primoribus civitatis ſpretus honor eſſet, Papirium Semproniumque quorum de conſulatu dubitabatur, ut eo magiſtratu parum ſolidum conſulatum explerent, cenſui agendo populus ſuffragiis præfecit. *Cenſores* ab re appellati ſunt.

9. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, *pro veterrima ſocietate, renovatoq; fœdere recenti auxilium prope everſæ urbi* implorantes: frui namque pace optimo conſilio cum populo Romano ſervata, per inteſtina arma non licuit, quorum cauſſa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames, morbive, quæque alia in Deûm iras, velut ultima publicorum malorum vertunt. Virginem plebeii generis maxime forma notam petiêre juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipſi ejuſdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam forma captus: adjuvabant eum optimatium ſtudia, per quæ domum quoque puellæ certamen partium penetravit: nobilis ſuperior judicio matris eſſe, quæ quam ſplendidiſſimis nuptiis jungi puellam volebat: tutores, in ea quoque re partium memores, ad ſuum tendere. Quum res peragi intra parietes nequiſſet, ventum in jus eſt: poſtulatu audito matris, tutorumque, magiſtratus ſecundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum: ſed vis potentior fuit: namque tutores inter ſuæ partis homines, de injuria decreti palam in foro concionati; manu facta virginem ex domo matris rapiunt: adverſus quos infeſtior coorta optimatium acies ſequitur accenſum injuria juvenem, fit prœlium atrox. Pulſa plebs, nihil Romanæ plebi ſimilis, armata ex urbe profecta colle quodam capto in agros optimatium cum ferro ignique excurſiones facit: urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis multitudine opificum, ad ſpem prædæ evocata, obſidere parat: nec ulla ſpecies, cladeſque belli abeſt; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funeſtas nuptias ex occaſu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique eſt viſum: optimates Romanos auxilium urbis obſeſſæ: plebs ad expugnandam ſecum Ardeam Volſcos excivêre. Priores Volſci duce Æquo Cluilio Ardeam venerant & mœnibus hoſtium vallum objecere. Quod ubi Romam eſt nunciatum, extemplo M. Geganius conſul cum exercitu profectus, tria millia paſſuum ab hoſte locum caſtris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet: quarta deinde vigilia ſigna profert: cœptumque opus adeo approperatum eſt, ut ſole orto Volſci firmiore ſe munimento ab Romanis circumvallatos, quam à ſe urbem viderent: & alia parte conſul muro Ardeæ brachium injunxerat: qua ex oppido ſui commeare poſſent.

10. Vol-

10. Volſcus imperator, qui ad eam diem non commeatu præparato, ſed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluiſſet militem: poſtquam ſeptus vallo repente inops omnium rerum erat, ad colloquium conſule evocato; *ſi ſolvendæ obſidionis cauſſa venerit Romanus, abducturum ſe inde Volſcos* ait. Adverſus ea conſul, *vilis conditiones accipiendas eſſe, non ferendas*; reſpondit, *neq; ut venerint ad oppugnandos ſocios populi Romani ſuo arbitrio, abituros Volſcos eſſe: dedi imperatorem, arma poni* jubet, *fatentes victos ſe eſſe, imperio parere: aliter tam abeuntibus, quam manentibus ſe hoſtem infenſum victoriam potius ex Volſcis, quam pacem infidam Romanæ relaturum.* Volſci exiguam ſpem in armis ponentes, alia undique abſciſſa quum tentaſſent: præter cætera adverſa, loco quoque iniquo ad pugnam congreſſi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine verſi, dedito imperatore, traditiſque armis ſub jugum miſſi, cum ſingulis veſtimentis ignominiæ cladiſque pleni dimittuntur: & quum haud procul urbe Tuſculo conſediſſent, vetere Tuſculanorum odio inermes oppreſſi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus conſul Ardeæ turbatas ſeditione res, principibus ejus motus ſecuri percuſſis, boniſque eorum in publicum Ardeatium redactis, compoſuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant: ſenatui ſupereſſe aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Conſul triumphans in urbem rediit; Cluilio Volſcorum duce ante currum ducto, prælatiſque ſpoliis, quibus dearmatum exercitum hoſtium ſub jugum miſerat. Æquauit, quod haud facile eſt, Quintius conſul togatus armati gloriam collegæ: qua concordiæ paciſque domeſticam curam, jura infimis ſummiſque moderando ita tenuit, ut eum & Patres ſeverum conſulem, & plebs ſatis comem crediderint. Et adverſus tribunos auctoritate plura quam certamine tenuit: quinque conſulatus eodem tenore geſti, vitaque omnis conſulariter acta, verendum pene ipſum magis, quam honorem faciebant: eo tribunorum militarium nulla mentio his conſulibus fuit.

V. C. 312. 11. Conſules creant M. Fabium Vibulanum, Poſtumum Æbutium Cornicinem, Fabius & Æbutius conſules, quo majori gloriæ rerum domi foriſque geſtarum ſuccedere ſe cernebant (maxime autem memorabilem annum apud finitimos ſocios hoſteſque eſſe, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura ſubventum) eo impenſius, ut delerent prorſus ex animis hominum infamiam judicii; ſenatuſconſultum fecerunt, *ut quoniam civitas Ardeatium inteſtino tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eo præſidii cauſa adverſus Volſcos ſcriberentur.* Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunoſque falleret, judicii reſcindendi conſi-

consilium initum: consenserant autem ut multo majore parte Rutulorum colonorum quam Romanorum scripta: nec ager ullus divideretur, nisi is qui interceptus judicio infami erat: nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutilis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Cloelius Siculus, M. Ebucius Ælua: qui præter minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant: vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, colonis ascripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæq; habebant, vitavêre,

12. Pax domi forisque fuit, & hoc & insequenti anno, C. Furio Pacilo, & M. Papirio Crasso, consulibus. Ludi ab decemviris per secessionem plebis à Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequiquam à Petillio quæsita: qui tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: & quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi; consules creari jussi sunt: ludibrioque erant minæ tribuni denunciantis *se delectum impediturum*, quum quietis finitimis neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto: unum abfuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope Deorum omnium resisti potuisset. Cœpêre à fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu: nam utrumque traditur: & Patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo pepulêre plebei, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonæ quoque levatæ, haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui quum multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequiquam missis (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ feciſſet: & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usui menstruo supereſſet: fraudandoque parte diurni cibi servitia: criminando inde, & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis quam levaret

V. C. 313.

V. C. 314.

varet inopiam, multi ex plebe ſpe amiſſa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis ſe in Tiberim præcipitaverunt.

13. Tum Sp. Mælius ex equeſtri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem peſſimo exemplo, pejore conſilio eſt aggreſſus: frumento namque ex Etruria privata pecunia per hoſpitum clientiumque miniſteria coempto (quæ credo ipſa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere inſtituit: plebemque hoc munere delinitam, quacunque incederet conſpectus, elatuſque ſupra modum hominis privati, ſecum trahere, haud dubium conſulatum favore ac ſpe deſpondentem. Ipſe, ut eſt humanus animus inſatiabilis eo, quod fortuna ſpondet, ad altiora & non conceſſa tendere; & quoniam conſulatus quoque eripiendus invitis Patribus eſſet, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu conſiliorum & certamine, quod ingens exſudandum eſſet, præmium fore. Jam comitia conſularia inſtabant: quæ res eum nec dum compoſitis maturiſve ſatis conſiliis, oppreſſit. Conſul ſextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen, & L. Minucius præfectus annonæ, ſeu refectus, ſeu quoad res poſceret, in incertum creatus; nihil enim conſtat, niſi in libros linteos utroque anno relatum inter magiſtratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem Reipublicæ curationem agens, quam Mælius privatim agendam ſuſceperat: quum in utraque domo genus idem hominum verſaretur, rem compertam ad ſenatum refert: *tela in domum Mælii conferri, eumq; conciones domi habere: ac non dubia regni conſilia eſſe: tempus agendæ rei nondum ſtare, cætera jam convenisse: & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem: & partita ducibus multitudinis miniſteria eſſe? ſerius ſæpe, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vaniq; auctor eſſet, ea deferre.* Quæ poſtquam ſunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni conſules increparent, quod eas largitiones, cœtuſque plebis in privata domo paſſi eſſent fieri: & novos conſules, quod exſpectaſſent, donec à præfecto annonæ tanta res ad ſenatum deferretur: quæ conſulem non auctorem ſolum deſideraret, ſed etiam vindicem: tum T. Quintius, *conſules immerito increpari* ait *qui conſtricti legibus de provocatione ad diſſolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magiſtratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam quantum animi haberent: opus eſſe non forti ſolum viro, ſed etiam libero, exſolutoq; legum vinculis. Itaq; ſe dictatorem L. Quintium dicturum: ibi animum parem tantæ poteſtati eſſe.* Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere: &, *quid ſibi velleni*

V. C. 315.

vellent, rogitare, *qui ſe ætate exacta tantæ dimicationi obiicerent?* Dein quum undique plus in illo ſenili animo non conſilii modo, ſed etiam virtutis eſſe, quam in omnibus aliis dicerent, laudibuſque haud immeritis onerarent, & conſul nihil remitteret: precatus tandem Deos immortales Cincinnatus: *ne ſenectus ſua in tam trepidis rebus damno dedecorive Reipublicæ eſſet*, dictator à conſule dicitur: ipſe deinde C. Servilium Ahalam magiſtrum equitum dicit.

14. Poſtero die diſpoſitis præſidiis quum in forum deſcendiſſet, converſaque in eum plebs novitate rei, ac miraculo eſſet: & Mæliani, atque ipſe dux eorum in ſe intentam vim tanti imperii cernerent: expertes conſiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, ad dictatoriam majeſtatem, aut Quintium poſt octogeſimum annum rectorem Reipublicæ quæſiſſet*, rogitarent: miſſus ab dictatore Servilius magiſter equitum: ad Mælium, *Vocate*, inquit, *dictator*: quum pavidus ille *quid vellet*, quæreret: Serviliuſque *cauſſam dicendam eſſe* proponeret: *crimenq; à Minucio delatum ad ſenatum diluendum*: tunc Mælius recipere ſe in catervam ſuorum, & primum circumſpectans tergiverſari: poſtremo quum apparitor juſſu magiſtri equitum eum duceret, ereptus à circumſtantibus, fugienſque, *fidem plebis Romanæ* implorare: *& opprimi ſe conſenſu Patrum* dicere: *quod plebi benigne feciſſet*: orare, *ut opem ſibi ultimo in diſcrimine ferrent, neve ante oculos ſuos trucidari ſinerent*. Hæc eum vociferantem aſſecutus Ahala Servilius obtruncat: reſperſuſque cruore obtruncati, ſtipatus caterva patritiorum juvenum, Dictatori renunciat: *vocatum ad eum Mælium, repulſo apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere*; Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili eſto, liberata Republica*.

15. Tumultuantem deinde multitudinem incerta exiſtimatione facti, ad concionem vocari juſſit: & *Mælium jure cæſum pronunciavit, etiam ſi regni crimine inſons fuerit; qui vocatus à magiſtro equitum ad dictatorem non veniſſet: ſe ad cauſſam cognoſcendam conſedisſe: qua cognita, habiturum fuiſſe Mælium ſimilem cauſſæ fortunam. Vim parantem, ne judicio ſe committeret, vi coercitum eſſe: nec cum eo tanquam cum cive agendum fuiſſe, qui natus in libero populo inter jura legeſque, ex qua urbe reges exactos ſciret; eodemq; anno ſororis filios regis, & liberos conſulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre ſecuri eſſe percuſſos: ex qua Collatinum Tarquinium conſulem, nominis odio abdicare ſe magiſtratu, atq; exulare juſſum: in qua de Sp. Caſſio poſt aliquot annos propter conſilia inita de regno, ſupplicium ſumptum: in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite mulctatos ob ſuperbiam regiam: in ea Sp. Mælius ſpem regni conceperit: & quis homo? quamquam nullam nobilitatem,*

nullos

nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam: ſed tamen Claudios, Caſſios conſulatibus, decemviratibus ſuis, maſorumq; honoribus, ſplendore familiarum fuſtuliſſe animos, quo neſas fuerit, Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam ſperandus fuerit: frumentarium divitem bilibre farris ſperaſſe libertatem ſe civium ſuorum emiſſe: cibo; objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in ſervitutem perlici poſſe: ut quem ſenatorem concoquere civitas vix poſſet, regem ferret, Romuli conditoris ab Diis orti, recepti ad Deos, inſignia atq; imperium habentem, non pro ſcelere id magis, quam pro monſtro habendum. Nec ſatis eſſe ſanguine ejus expiatum, niſi tecta parieteſq; intra quæ tantum amentiæ conceptum eſſet, diſſiparentur; bonaq; contacta preciis regni mercandi, publicarentur. Fubere itaq; quæſtores vendere ea bona, atq; in publicum redigere.

16. Domum deinde, ut monumento area eſſet oppreſſæ nefariæ ſpei, dirui extemplo juſſit: id *Æquimelium* appellatum eſt, L. Minucius bove aurato extra portam trigeminam eſt donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum aſſibus in modios æſtimatum plebi diviſit. Hunc Minucium apud quoſdam auctores tranſiſſe à Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, ſeditionem motam ex Mæliana cæde ſedaſſe, invenio: cæterum vix credibile eſt, numerum tribunorum Patres augeri paſſos: idque potiſſimum exemplum à patricio homine introductum: nec deinde id plebem conceſſum ſemel obtinuiſſe, aut certe tentaſſe: ſed ante omnia refellit falſum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, *ne tribunis collegam cooptare liceret.* Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinnius, ſoli ex collegio tribunorum, neque tulerant de honoribus Minucii legem: & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem; querique indignam necem Mælii non deſtiterant: pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius quam conſulum comitia haberentur: haud dubii, quin ſex lectis (tot enim jam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo ſe ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs quamquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos conſulari poteſtate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium; ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur: prælatus ſuffragiis Quintio Mamercus Æmilius vir ſummæ dignitatis. L. Julium tertium creant. *V.C. 316.*

17. In horum magiſtratu Fidenæ colonia Romana ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere: majus additum defectioni ſcelus. C. Fulcinium, C. Julium Tullum, Sp. Nautium, L. Roſcium legatos Romanos, cauſſam novi conſilii quærentes, juſſu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in teſſerarum proſpero jactu vocem ejus am-

ambiguam, ut occidi jussisse viderentur, à Fidenatibus exceptam, causſam mortis legatis fuisse: rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus: propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, nec respicere spem ullam ab Romanis posset conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum qui Fidenis cæsi erant, statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causſa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat: itaque ad curam summæ rerum quieta plebe, tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur, M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde gessit, appellatus: hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam lætitia fusis hostibus fuit: & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit: is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum à consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere; colleſque inter Fidenas atque Anienem cœperunt, referentes castra: nec ante in campos digressi sunt, quam legiones auxilio Falisſcorum venerunt: tum demum castra Etruſcorum pro mœnibus Fidenarum posita. Et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito: postero die in aciem eduxit. *V. C.* 317.

18. Inter hostes fuere variæ sententiæ. Falisſcus procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam. Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam paterentur Falisſci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrinque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circumsisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisſci tenerent, medii Fidenates essent. Di-

ctator dextro cornu adversus Falisços, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit; nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus simul aves rite admissent, ex composito tolleretur signum: quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit: secuta pedium acies ingenti vi conflixit: nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum: eques maxime resistebat, equitumque longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

19. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris: is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque, eum regio habitu volitantem tota acie cognovisset: *Hiccine est*, inquit, *raptor fœderis humani violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quicquam in terris esse Dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis infesta cuspide in unum fertur hostem, quem quum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hasta innixus, se in pedes excipit: assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit: tum exsangui detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis, hostes fundit: itaque equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat: & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium & ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis repente invadit, quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant: fuga non minus trepida, quam in acie fuit.

20. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto, jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit, Cossus spolia opima regis interfecti gerens: in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ prima *opima* appellata sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit: averteratque in se à curru dictatoris

ſtatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope ſolus tulerat. Dictator coronam auream libræ pondo ex publica pecunia, populi juſſu in Capitolio Jovi donum poſuit. Omnes ante me auctores ſecutus, A. Cornelium Coſſum tribunum militum, ſecunda ſpolia opima Jovis Feretrii templo intuliſſe, expoſui: cæterum, præterquam quod ea rite opima ſpolia habentur, quæ dux duci detraxerit; nec ducem novimus, niſi cujus auſpicio bellum geritur, titulus ipſe ſpoliis inſcriptus, illos, meque arguit, conſulem ea Coſſum cepiſſe. Hoc ego quum Auguſtum Cæſarem templorum omnium conditorem aut reſtitutorem, ingreſſum ædem Feretrii Jovis, quam vetuſtate dilapſam refecit, ſeipſum in thorace linteo ſcriptum legiſſe audiſſem: prope ſacrilegium ratus ſum, Coſſum ſpoliorum ſuorum, Cæſaremque ipſius templi auctorem ſubtrahere teſtem: qui ſi ea in re ſit error, quod tam veteres annales, quodque magiſtratuum libri, quos linteos in æde repoſitos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores: ſeptimo poſt demum anno cum T. Quintio Penno, A. Cornelium Coſſum conſulem habeant: exiſtimatio communis omnibus eſt: nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri poſſet, quod imbelle triennium ferme peſtilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium conſulem fuit: adeo, ut quidam annales velut funeſti, nihil præter nomina conſulum ſuggerant: tertius ab conſulatu Coſſi annus, tribunum eum militum conſulari poteſtate habet: eodem anno magiſtrum equitum: quo in imperio alteram inſignem edidit pugnam equeſtrem: ea libera conjectura eſt: ſed (ut ego arbitror) vana verſare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ recentibus ſpoliis in ſacra ſede poſitis, Jovem prope ipſum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes, ſeſe *A. Cornelium Coſſum conſulem* ſcripſerit.

21. M. Cornelio Maluginenſe, L. Papirio Craſſo conſulibus, exercitus in agrum Veientem & Faliſcum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque, hoſtis in agris uſquam inventus, neque pugnandi copia facta: urbes tamen non oppugnatæ: quia peſtilentia populum invaſit. Et ſeditiones domi quæſitæ ſunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis, qui favore nominis moturum ſe aliquid ratus, & Minucio diem dixerat: & rogationem *de publicandis bonis Servilii Ahalæ* tulerat: falſis criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens: quæ vaniora ad populum ipſo auctore fuere. Cæterum magis vis morbi ingravelcens curæ erat: terroreſque ac prodigia: maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obſecratio itaque à populo duumviris præeuntibus eſt facta. Peſtilentior

V. C. 318.

V. C. 319. inde annus C. Julio iterum, & L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset: sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum: deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum. neque clade Romanorum, neque sociorum precibus potuere) duo populi transiêre Anienem: atque haud procul Collina porta signa habuêre. Trepidatum itaque non in agris magis, quam in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias: à Virginio senatus in æde Quirini consulitur: dictatorem dici A. Servilium placet: cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius dum collegam consuleret, moratus; permittente eo, nocte dictatorem dixit: is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Eluam dicit.

22. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet: quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessêre: eo dictator agmine infesto subit: nec procul Numento signis collatis fudit Etruscas legiones: compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit: sed neque facilis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obsidione vis ulla erat: quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiæ quoque abunde ex ante convecto sufficiebat. Ita expugnandi pariter, cogendique ad deditionem spe amissa; dictator in locis propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit: ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio, ab sensu operis hostes avertebat: donec perfosso à castris monte, erecta in arcem via est, intentisque Etruscis ad vanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibiq; primum census populi est actus.

V. C. 320. 23. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Marcum Licinium invenio. Valerius Antias, & Q. Tubero, Marcum Manlium, & Q. Sulpicium consules in eum annum edunt: cæterum in tam discrepanti editione, & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: & Tubero incertus veri est: sed inter cæ-

tera

tera vetuſtate incomperta, hoc quoque in incerto poſitum. Trepidatum in Etruria eſt poſt Fidenas captas, non Veientibus ſolum exterritis metu ſimilis excidii, ſed etiam Faliſcis memoria initi primo cum iis belli: quamquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates legatis circa viginti duos populos miſſis impetraſſent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium: velut magno inde tumultu imminente, ſenatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici juſſit: ab eo A. Poſtumius Tubertus magiſter equitum eſt dictus: bellumque tanto majore quam proximo conatu apparatum eſt, quanto plus erat ab omni Etruria periculi quam ab duobus populis fuerat.

24. Ea res aliquanto exſpectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus eſſet, *negata Veientibus auxilia, juſſoſq; ſuo conſilio bellum initum, ſuis viribus exequi: nec adverſarum rerum quærere ſocios, cum quibus ſpem integram communicati non ſint:* tum dictator, ne nequiquam creatus eſſet, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum eſſet dictaturæ, cupiens, cenſuram minuere parat, ſeu nimiam poteſtatem ratus: ſeu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offenſus. Concione itaque advocata, *Rempub. foris gerendam*, ait, *tutaq; omnia præſtanda, Deos immortales ſuſcepiſſe: ſe, quod intra muros agendum eſſet, libertati pop. Rom. conſulturum, maximam autem ejus cuſtodiam eſſe: ſi magna imperia diuturna non eſſent: & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non poſſet. Alios magiſtratus annuos eſſe: quinquennalem cenſuram gravem eſſe: iiſdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere: ſe legem laturum, ne plus quam annua ac ſemeſtris cenſura eſſet.* Conſenſu ingenti populi legem poſtero die pertulit. *Et ut reipſa*, inquit, *ſciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Depoſito ſuo magiſtratu, modo aliorum magiſtratui impoſito, fine alteri; congratulatione ac favore ingenti populi domum eſt reductus. Cenſores ægre paſſi, Mamercum, quod magiſtratum populi Romani minuiſſet, tribu moverunt, octuplicatoque cenſu ærarium fecerunt: quam rem ipſum ingenti animo tuliſſe ferunt: cauſſam potius ignominiæ intuente, quam ignominiam: primores Patrum, quamquam diminutum cenſuræ jus voluiſſent exemplo acerbitatis cenſoriæ offenſos: quippe quum ſe quiſque diutius ac ſæpius ſubjectum cenſoribus fore cerneret, quam cenſuram geſturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à cenſoribus nullius auctoritate præterquam ipſius Mamerci, deterreri quiverit.

25. Tribuni plebis aſſiduis concionibus prohibendo conſula-

ria comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nul-
V. C. lum fuit: omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M.
321. Fosslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum ocium præbuit: ædes Apollini pro valetudine populi vota est: multa duumviri ex libris placandæ Deûm iræ, avertendæque à populo pestis caussa, fecêre: magna tamen clades in urbe agrisque promiscue hominum pecorumque pernicie accepta: tamen cultoribus agrorum rimentes in Etruriam, Pomptinumque agrum, & Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti caussa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati
V. C. sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postu-
322. mius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque à penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res: decretoque cautum, *ne quod ante concilium fieret*: nequiquam Veiente populo querente *eandem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veis fortunam.* Interim Romæ principes plebis jam diu nequiquam imminentes spei majoris honoris, dum foris ocium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis: ibi secreta consilia agitare: queri *se à plebe adeo spretos, ut quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit: multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent: aut patricios habendos fuisse tribunos plebis: adeo se suis etiam sordere; nec à plebe minus, quam à Patribus contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere, *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter, si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoq; asciturum.* Placet tollendæ ambitionis caussa tribunos legem promulgare, *ne cui album investimentum addere, petitionis caussa liceret*: parva nunc res, & vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicêre tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque irritatis animis plebem ad suos studia inclinaturam: quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, *ut consularia comitia haberentur.* Tumultus caussa fuit, quem ab Æquis & Volscis, Latini atque Hernici nunciârant.

V. C. 26. T. Quintius Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno
323. cognomen additur) & C. Julius Mento consules facti; nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud

eos

eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenêre: ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivêre, intenciorque quam unquam ante, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat: eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quam alias unquam rebellarent: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat: ante omnia privata consulum discordia, quæ inter ipsos erat, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causſam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregie usus; *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine Reip. dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, cecedunt: proque collegio pronunciant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatu vinci maluerunt: *proditum à Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunitiæ potestati consulatum*, memorantes, *siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent.* Sors ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit: is A. Postumium Tubertum, socerum suum severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus: simul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur: ita dubii quoque inclinant ad nomina danda: & Hernicis Latinisque milites imperati: utrinque enixe obeditum dictatori est.

27. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua egnissent in castris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causſa vovit: profectusque ab urbe diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio propiorem locum castris ceperunt. Ita

quatuor exercitus totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modo excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem habebant: nec ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus prœliis est: facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes nulla in prœlio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit: missum extemplo ad castra subsidium: cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur: ipse parte copiarum parvo circuitu, locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque: præcipit ordine, atque agit: illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit: qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque est adortus; prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent: inde fumo, ut convenerat, datum signum: ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, *capta hostium castra*: nunciarique passim jubet.

28. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem parte altera, subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus, hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis nobilior vir factis quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce: *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis? in otio tumultuosi, in bello segnes? quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est hac, qua me prægressum videritis, agite qui visuri domos, parentes,*

rentes, conjuges, liberos eſtis, ite mecum: non murus, nec vallum, ſed armati armatis obſtant: virtute pares, neceſſitate, quæ ultimum ac maximum telum eſt, ſuperiores eſtis. Hæc locutum, exſequentemque dicta redintegrato clamore ſecuti, dant impreſſionem, qua Poſtumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem, donec dictator pedem jam referentibus ſuis advenit: eoque omne prœlium verſum eſt. Uni viro Meſſio fortuna hoſtium innititur, multa utrinque vulnera; multa paſſim cædes eſt. Jam nec duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Poſtumius ictus ſaxo, perfracto capite acie exceſſit: non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abſciſſum conſulem ex tam ancipiti prælio ſubmovit.

29. Meſſium impetus per ſtratos cæde hoſtes cum globo fortiſſimorum juvenum extulit ad caſtra Volſcorum, quæ nondum capta erant, eodem omnis acies inclinatur. Conſul effuſos uſque ad vallum perſecutus, ipſa caſtra vallumque aggreditur: eodem & dictator alia parte copias admovet: non ſegnior oppugnatio eſt, quam pugna fuerat: conſulem ſignum quoque intra vallum injeciſſe ferunt, quo milites acrius ſubirent: repetendoque ſigno primam impreſſionem factam. Et dictator perrupto vallo, jam in caſtra prœlium intulerat. Tum abjici arma paſſim, ac dedi hoſtes cœpti: caſtriſque & his captis, hoſtes, præter ſenatores, omnes venundati ſunt. Prædæ pars, ſua cognoſcentibus Latinis atque Hernicis reddita: partem ſub haſta dictator vendidit: præpoſitoque conſule caſtris, ipſe triumphans invectus urbem dictatura ſe abdicavit. Egregiæ dictaturæ triſtem memoriam faciunt, qui filium A. Poſtumio quod occaſione bene pugnandi captus, injuſſu diſceſſerit præſidio; victorem ſecuri percuſſum tradunt: nec libet credere: & licet, in variis opinionibus: & argumento eſt, *quod imperia Manliana*, non *Poſtumiana* appellata ſint: quum qui prior auctor tam ſævi exempli foret, occupaturus inſignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioſo* quoque Manlio cognomen inditum: Poſtumius nulla triſti nota eſt inſignitus. C. Julius conſul ædem Apollinis abſente collega ſine ſorte dedicavit: ægre id paſſus Quintius, quum dimiſſo exercitu in urbem rediſſet, nequiquam in ſenatu eſt conqueſtus. Inſigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere viſum, quod Carthaginenſes tanti hoſtes futuri, tum primum per ſeditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecêre.

30. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, *ut tribuni militum conſulari poteſtate crearentur*: nec obtineri potuit. Conſules *V. C.* 324. ſunt L. Papirius Craſſus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab ſenatu

ſenatu cum petiſſent, & pro fœdere deditio oſtentaretur, induciás annorum octo impetraverunt. Volſcorum res, ſuper acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores, in jurgia & ſeditiones verſa. Undique ocium fuit Romanis. Legem *de multárum æſtimatione* pergratam populo, quum
V. C. ab tribunis parari conſules unius ex collegio proditione excepiſ-
325. ſent, ipſi præoccupaverunt ferre. Conſules L. Sergius Fidenas iterum, Hoſtus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his conſulibus; Secuti eos conſules, A. Cornelius Coſſus,
V. C. T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excur-
326. ſiones fecerunt. Fama fuit, quoſdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuiſſe: cognitioque ejus rei L. Sergio & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permiſſa. Quidam Hoſtiam relegati; quod, cur per eos dies à Fidenis abfuiſſent, parum conſtabat: colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum aſſignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum eſt: nec cœleſtes modo defuerunt aquæ, ſed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes ſuffecit amnes: defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivoſque, ſtragem ſiti pecorum morientium dedit: ſcabie alia abſumpta: vulgarique contactu in homines morbi: & primo in agreſtes ingruerant, ſervitiaque: urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, ſed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa invaſit; novos ritus ſacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæſtui ſunt capti ſuperſtitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit; cernentes in omnibus vicis ſacellifque peregrina atque inſolita piacula pacis Deûm expoſcendæ. Datum inde negotium ædilibus, *ut animadverterent, ne qui, niſi Romani dii, neu quo alio more quam patrio colerentur.* Iræ adverſus Veientes in ſequentem an-
V. C. num C. Servilio Ahala, L. Papirio Mugilano conſulibus dilatæ
327. ſunt. Tunc quoque ne confeſtim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obſtitit: *feciales prius mittendos ad res repetendas cenſuere.* Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta: quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant: miſſi tamen feciales: nec eorum quum more patrum jurati repeterent res, verba ſunt audita. Controverſia inde fuit *utrum populi juſſu indiceretur bellum, an ſatis eſſet ſenatuſconſultum.* Pervicêre tribuni, denunciando impediturос ſe delectum, *ut conſules de bello ad populum deferrent*: omnes centuriæ juſſere. In eo quoque plebs ſuperior fuit, quod tenuit, ne conſules in proximum annum crearentur.

V. C. 327. Tribuni militum conſulari poteſtate quatuor creati ſunt.
328. T. Quintius Pennus ex conſulatu, C. Furius, M. Poſtumius, A. Cor-

A. Cornelius Coſſus: ex iis Coſſus præfuit urbi: tres delectu habito profecti ſunt Veios, documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile eſſet: tendendo ad ſua quiſque conſilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occaſionem locum hoſti: incertam namque aciem, ſignum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus: invaſere opportune Veientes: caſtra propinqua turbatos, ac terga dantes accepêre: plus itaque ignominiæ quam cladis eſt acceptum. Mœſta civitas fuit, vinci inſueta, odiſſe tribunos, poſcere dictatorem: in eo verti ſpes civitatis: & quum ibi quoque religio obſtaret ne non poſſet niſi ab conſule dici dictator, augures conſulti, eam religionem exemêre. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit: & ipſe ab eo magiſter equitum eſt dictus: adeo ſimul fortuna civitatis virtute vera eguit, ut nihil cenſoria animadverſio effecerit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes re ſecunda elati, miſſis circum Etruriæ populos legatis jactando *tres duces Romanos ab ſe uno prælio fuſos:* quum tamen nullam publici conſilii ſocietatem moviſſent, voluntarios undique ad ſpem prædæ adſciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: &, tanquam niſi ab ſcelere bellum ordiri nefas eſſet, ſicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Veientibus ſeſe conjungunt. Conſultare inde principes duorum populorum, *Veios an Fidenas ſedem belli caperent.* Fidenæ viſæ opportuniores: itaque trajecto Tiberi, Veientes Fidenas tranſtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat, accito exercitu ab Veis, eoque ipſo ab re male geſta perculſo, caſtra locantur ante portam Collinam: & in muris armati diſpoſiti, & juſtitium in foro, tabernæque clauſæ, fiuntq; omnia caſtris quam urbi ſimiliora.

32. Tum trepidam civitatem præconibus per vicos dimiſſis dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis ſuſpenſos gererent, ut parva jactura accepta, quæ ipſa non virtute hoſtium, nec ignavia Romani exercitus, ſed diſcordia imperatorum accepta ſit, Veientem hoſtem ſexies victum pertimeſcant: Fidenaſque prope ſæpius captas quam oppugnatas. Eoſdem & Romanos & hoſtes eſſe, qui per tot ſæcula fuerint: eoſdem animos, eaſdem corporis vires, eadem arma gerere: ſe quoque eundem dictatorem Mamercum Æmilium eſſe, qui ante Veientium Fidenatiumque adjunctis Faliſcis ad Nomentum exercitus fuderit: & magiſtrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Veientium in conſpectu duorum exercituum occiſo, ſpolia opima Jovis Feretrii templo intulerit: proinde memores ſecum triumphos, ſecum ſpolia, ſecum victo-*

riam

riam esse: cum hostibus, scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, eadem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem; arma caperent: simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: & populum Romanum intellecturum, quanto melius de Republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos qui ob ereptum censuræ regnum labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum *occupare montes* jubet, *occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret:* ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione quam pugna in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, *ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret.* Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, *impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores inducierum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum sucrum, perfidos socios, imbelles hostes* compellans, factis simul dictisq; odium explet.

33. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente patefactis Fidenarum portis, nova erupit acies, inaudita ante id tempus inusitataque: ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito prælium ciens, ipse in sinistrum cornu quod incendio similius quam prælio territum cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumóne victi*, inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, creptas ultro inferetis? agite nominis Romani, ac virtutis patrum vestræq; memores: vertite incendium hoc in hostium urbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis: legatorum hoc vos vestrorum, colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem: frenos

frenos ut detrahant equis, imperat: & ipſe princeps calcaribus ſubditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero curſu ferunt equitem in hoſtem. Pulvis elatus miſtuſque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert: ea quæ militem terruerat ſpecies, nihil terruit equos: ruinæ igitur ſimilem ſtragem eques quacunque pervaſerat, dedit. Clamor deinde accidit novus, qui quum utramque mirabundam in ſe aciem vertiſſet, dictator exclamat: Quintium legatum & ſuos ab tergo hoſtem adortos: ipſe redintegrato clamore infert acrius ſigna. Quum duæ acies, duo diverſa prælia circumventos Etruſcos & à fronte & ab tergo urgerent, neque in caſtra retro, neq; in montes, unde ſe novus hoſtis objecerat, iter fugæ eſſet: & equitem paſſim liberi frenis diſpuliſſent equi, Veientium maxima pars Tiberim effuſi petunt: Fidenatium qui ſuperſunt, ad urbem Fidenas tendunt: infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulſos gurgites ferunt: etiam peritos nandi laſſitudo & vulnera & pavor degravant: pauci ex multis tranant: alterum agmen fertur per caſtra in urbem: eadem & Romanos ſequentes impetus rapit. Quintium maxime, & cum eo digreſſos modo de montibus, recentiſſimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

34. Hi poſtquam miſti hoſtibus portam intravêre, in muros evadunt: ſuiſque capti oppidi ſignum ex muro tollunt: quod ubi dictator conſpexit, (jam enim & ipſe in deſerta hoſtium caſtra penetraverat) cupientem militem diſcurrere ad prædam, ſpe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptuſq; intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe quam in prœlio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes dictatori deduntur. Urbs caſtraque diripiuntur. Poſtero die ſingulis captivis ab equite ad centurionem ſorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis; aliis ſub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit; juſſoque magiſtro equitum abdicare ſe magiſtratu, ipſe deinde abdicat die ſextodecimo: reddito in pace imperio, quod in bello trepidiſque rebus acceperat. Claſſibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam in annales retulêre: rem æquè difficilem atque incredibilem: nec nunc lato ſatis ad hoc amne: & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore: niſi in trajectu fortè fluminis prohibendo aliquarum navium concurſum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

35. Inſequens annus tribunos militares conſulari poteteſtate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, & Æquis triennii, quum plu- *V. C.* 329.

plurium annorum periſſent. Et ab ſeditionibus urbanis otium
V. C. fuit. Annum inſequentem neque bello foris, neque domi ſedi-
330. tionem inſignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concurſu fecere. Tribuni conſulari poteſtate erant, A. Claudius Craſſus, Sp. Nautius Rutilus, T. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julus: ſpectaculum comitate etiam hoſpitum, ad quod publico conſenſu venerant, advenis gratius fuit. Poſt ludos, conciones ſeditioſæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum quos odiſſent, ſtupens, in æterno ſeipſa teneret ſervitio: & non modo ad ſpem conſulatus in partem revocandam adſpirare non auderet, ſed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia eſſent comitia Patrum ac plebis) aut ſui aut ſuorum meminiſſet: deſineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos ſperetur: nihil non aggreſſuros homines: ſi magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo: ex quibus pro certo habeat, Patres adverſus quos tenderet, bello inexpiabili ſe perſecuturos: apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo ſe honoratiorem fore: neque ſperandum neque poſtulandum eſſe: magnos animos, magnis honoribus fieri: neminem ſe plebeium contemptorum, ubi contemni deſiſſent: experiendam rem denique, in uno aut altero eſſe, ſine aliquis plebeius ferendo magno honori: an portento ſimile miraculoque ſit, fortem ac ſtrenuum virum aliquem exſiſtere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum eſſe, ut tribuni militum conſulari poteſtate & ex plebe crearentur: petiſſe viros domi militiæque: ſpectatos: primis annis ſugillatos, repulſos, riſui Patribus fuiſſe, deſiſſe poſtremo præbere ad contumeliam os: nec ſe videre cur non lex quoque obrogetur, qua id liceat quod nunquam futurum ſit: minorem quippe rubórem fore in juris iniquitate, quam ſi per indignitatem ipſorum præteeantur.*

36. Hujus generis orationes cum aſſenſu auditæ, incitavêre quoſdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum ſe in magiſtratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum oſtentatæ ſpes: & vectigali poſſeſſoribus agrorum impoſito, in ſtipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per diſceſſum hominum ab urbe, quum Patres clandeſtina denunciatione revocati ad diem certam eſſent, ſenatuſconſultum fieret abſentibus tribunis plebis: ut quoniam Volſcos in Hernicorum agros prædatum exiſſe, fama eſſet, ad rem inſpiciendam tribuni militum proficiſcerentur, conſulariaq; comitia haberentur. Profecti Appium Claudium filium decemviri præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem: & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribu-

tributorum plebiſque: tribunis plebis nec cum abſentibus iis, qui ſenatuſconſultum fecerant, nec cum Appio tranſacta re, quod contenderent, fuit.

37. Creati conſules, C. Sempronius Atratinus, Qu. Fabius Vibulanus. Peregrina res, ſed memoria digna traditur, eo anno facta: Vulturnum Etruſcorum urbem, quæ nunc Capua eſt, ab Samnitibus captam: Capuamq; ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero eſt) à campeſtri agro appellatum: cepere autèm, prius bello fatigatis Etruſcis, in ſocietatem urbis agrorumq; accepti: deinde feſto die graveis ſomno epuliſq; incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, conſules ii quos diximus, idibus Decembribus magiſtratum occepêre. Jam non ſolum qui ad id miſſi erant, retulerant imminêre Volſcum bellum: ſed legati quoq; ab Latinis & Hernicis nunciabant, *non ante unquam Volſcos nec ducibus legendis, nec exercitui ſcribendo intentiores fuiſſe: vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumq; oblivioni danda, jugumq; accipiendum: aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec diſciplina rei militaris cedendum eſſe.* Haud vana attulere: ſed nec perinde Patres moti ſunt, & C. Sempronius cui ea provincia ſorte evenit, tanquam conſtantiſſimæ rei, fortunæ fretus, quòd victoris populi exercitum adverſus victos duxiſſet, omnia temerè ac negligenter egit: adeò ut diſciplinæ Romanæ plus in Volſco exercitu, quam in Romano eſſet: ergo fortuna, ut ſæpe alias, virtutem eſt ſecuta. Primo prælio quod ab Sempronio incautè inconſulteq; commiſſum eſt, non ſubſidiis firmata acie, non equite aptè locato, concurſum eſt: clamor indicium primum fuit quò res inclinatura eſſet, excitatior crebiorq; ab hoſte ſublatus, ab Romanis diſſonus, impar, ſegnis, ſæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hoſtis urgere ſcutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumſpectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantq; ſe turbæ: ſigna nunc reſiſtentia deſeruntur ab anteſignanis, nunc inter ſuos manipulos recipiuntur: nondum fuga certa, nondum victoria erat: tegi magis Romanus quam pugnare. Volſcus inferre ſigna: urgere aciem: plus cædis hoſtium videre, quam fugæ. V. C. 331.

38. Jam omnibus locis ceditur, nequiquam Sempronio conſule objurgante atq; hortante; nihil nec imperium, nec majeſtas valebat: dataq; mox terga hoſtibus forent, ni Sex. Tempanius decurio equitum labente jam re, præſenti animo ſubveniſſet: qui quum magna voce exclamaſſet, *ut equites, qui ſalvam Remp. vellent eſſe, ex equis deſilirent:* omnium turmarum equitibus, velut ad conſulis imperium motis: *Niſi hæc,* inquit, *armata cohors ſiſtat impetum hoſtium, actum de imperio eſt: ſequimini pro vexillo cuſpidem meam: oſtendite Romanis Volſciſq; neq; equitibus vobis ullos equites, nec peditibus eſſe pedites pares.* Quum clamore compro-

bata

bata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens, quacumque incedunt, vi viam faciunt: eò se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident: restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

39. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscis imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur: quod ubi est factum, intercluſi equites; nec perrumpere eadem qua transierant, posse: ibi maximè confertis hostibus, quà viam fecerant. Et consul legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitus fuerat, nusquam viderent: ne tot fortissimos viros intercluſos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum: diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere: altera fronte instare Tempanio atque equitibus: qui quum sæpè conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti: nec pugnæ finis ante noctem fuit: consul quoque nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut relictis sauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent: tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quum circumsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit: digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat: ubi quum vasta desertaq; omnia, atq; eandem quam apud hostes fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret; quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

40. Jam eò fama pugnæ adversæ castrorumq; desertorum prælata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quàm publico luctu. Fabiusq; consul terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent: mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet, gratulantium salvos victoresque rediisse equites: & ex mœstis paulò antè domibus quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias: pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæq; simul corpore atq; animo vix præ gaudio compotes effusæ. Tribunis plebis qui M. Postumio

mio & T. Quintio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatum eſſet, occaſio viſa eſt per recens odium Sempronii conſulis renovandæ in eos invidiæ: itaque advocata concione quum *proditam Veis Remp. eſſe ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volſcis ab conſule exercitum, traditos ad cædem ſortiſſimos equites, deſerta fœde caſtra* vociferati eſſent, C. Julius unus ex Tribunis Tempanium equitem vocari juſſit coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitreris ne C. Sempronium conſulem aut in tempore pugnam iniſſe, aut firmaſſe ſubſidiis aciem? aut ullo boni conſulis functum officio? & tunc ipſe victis legionibus Romanis, tuo conſilio equitem ad pedes deduxeris? reſtituerisq; pugnam? excluſo deinde ab acie noſtra tibi atq; equitibus, num aut conſul ipſe ſubvenerit, aut miſerit præſidium? poſtero deniq; die ecquid præſidii uſquam habueris? an tu cohorſq; in caſtra veſtra virtute perruperitis? ecquem in caſtris conſulem, ecquem exercitum inveneritis? an deſerta caſtra, relictos ſaucios milites? Hæc pro virtute tua fideq; qua una hoc bello Reſp. ſtetit, dicenda tibi ſunt hodie. Deniq; ubi C. Sempronius, ubi legiones noſtræ ſint? deſertus ſis, an deſerueris conſulem exercitumque? victi denique ſimus, an vicerimus?*

41. Adverſus hæc Tempanii oratio incompta fuiſſe dicitur: cæterum militariter gravis, non ſuis vana laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio eſſet, non militis de imperatore æſtimationem eſſe, ſed populi Romani fuiſſe, quum eum comitiis conſulem legeret. Itaq; ne abſe Imperatoria conſilia, neu conſulares artes exquirerent; quæ penſitanda quoq; magnis animis atq; ingeniis eſſent: ſed quod viderit, referre poſſe. Vidiſſe autem ſe prius quam ab acie intercluderetur, conſulem in prima acie pugnantem: adhortantem, inter ſigna Romana telaq; hoſtium verſantem: poſtea ab conſpectu ſuorum ablatum: ex ſtrepitu tamen & clamore ſenſiſſe uſq; ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum quem ipſe tenuerat, præ multitudine hoſtium credere perrumpi potuiſſe. Exercitus ubi eſſet, ſe neſcire: arbitrari velut ipſe in re trepida loci præſidio ſe ſuoſq; ſit tutatus, ſic conſulem ſervandi exercitus cauſſa loca tutiora caſtris cepiſſe. Nec Volſcorum meliores res eſſe credere, quam populi Romani fortunam: noctemq; omnia erroris mutui impleſſe:* precantemque deinde, ne ſe feſſum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis quam moderationis dimiſſum. Quum hæc agerentur, jam conſul via Lavicana ad fanum Quietis erat: eo miſſa plauſtra jumentaque alia ab urbe, exercitum affectum prælio ac via nocturna excepere. Paulo poſt in urbem eſt ingreſſus conſul, non ab ſe magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens.

Mœſtæ civitati ab re male geſta, & iratæ ducibus, M. Poſtumius reus objectus, qui tribunus militum pro conſule ad Veios fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia & in Volſcis conſul auſpicio dictatoris Poſtumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii res proſpere geſſerat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus abſolverunt: profuiſſe ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, ſuppliciter orans, ne ſe brevi reliquo vitæ ſpatio tam triſte nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

V. C. 332. 42. Plebs tribunos plebis abſentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antiſtium, Sp. Icilium, fecit, quos & pro centurionibus ſibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus, quum odio Sempronii, conſulare nomen offenderet, tribunos militum conſulari poteſtate creari juſſit: creati ſunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio ſtatim anni L. Hortenſius tribunus plebis C. Sempronio conſuli anni prioris diem dixit: quem quum quatuor collegæ inſpectante populo Romano orarent, *ne imperatorem ſuum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi poſſet, vexaret*: ægre Hortenſius pati, tentationem eam credens eſſe perſeverantiæ ſuæ, nec precibus tribunorum, quæ in ſpeciem modo jactentur, ſed auxilio confidere reum. Itaq; modo ad eum converſus, *ubi illi patricii ſpiritus, ubi ſubnixus & fidens innocentiæ animus eſſet?* quærebat: *ſub tribunitia umbra conſularem virum delituiſſe*: modo ad collegas: *Vos autem ſi reum perago, quid acturi eſtis? an ereptum jus populo, & everſuri tribunitiam poteſtatem plebi?* Quum illi, *& de Sempronio, & de omnibus ſummam populi Romani poteſtatem eſſe* dicerent: *nec ſe judicium populi tollere aut velle aut poſſe: ſed ſi preces ſuæ pro imperatore, qui ſibi parentis eſſet loco, non valuiſſent, ſe veſtem cum eo mutaturos*: tum Hortenſius: *Non videbit*, inquit, *plebs Romana ſordidatos tribunos ſuos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc eſt in imperio conſecutus, ut tam carus eſſet militibus*: nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortenſii tam placabile ad juſtas preces ingenium, pariter plebi Patribuſque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulſit, qui ambiguam victoriam Volſcorum pro ſua amplexi fuerant.

V. C. 333. 43. Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino conſulibus, ductu Fabii, cui ſorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum: quum trepidam tantum oſtendiſſent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno conſulis decore: itaque triumphus negatus.

Cæte-

Cæterum, ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, conceſſum eſt. Quemadmodum bellum minore quam timuerant, dimicatione erat perfectum: ſic in urbe ex tranquillo nec opinata moles diſcordiarum inter plebem ac Patres exorta eſt, cœpta ab duplicando quæſtorum numero: quam rem, ut præter duos urbanos quæſtores, duo conſulibus ad miniſteria belli præſto eſſent, à conſulibus relatam, quum & Patres ſumma ope approbaſſent: conſulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæſtorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fierent: adverſus quam actionem primo & conſules & patres ſumma ope enixi ſunt: concedendo deinde, ut quemadmodum tribunis conſulari poteſtate creandis uſi ſunt, adæque in quæſtoribus liberum eſſet arbitrium populi: quum parum proficerent, totam rem de augendo quæſtorum numero omittunt. Excipiunt omiſſam tribuni, aliæque ſubinde, inter quas & agrariæ legis, ſeditioſæ actiones exiſtunt: propter quos motus quum ſenatus conſules quam tribunos creari mallet, neque poſſet per interceſſiones tribunitias ſenatuſconſultum fieri: Reſpublica à conſulibus ad interregnum, neque id ipſum (nam coire patricios tribuni prohibebant) ſine certamine ingenti, redit. Quum pars major *V. C.* ſequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges 334. certaminibus extracta eſſet, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne ſenatuſconſultum de comitiis conſularibus faceret: poſtremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex caſtigando nunc Patres, nunc tribunos plebis; *deſertam omiſſamq; ab hominibus Rempublicam Deorum providentia curaq; exceptam* memorabat *Veientium induciis, & cunctatione Æquorum ſtare: unde ſi quid increpet terroris, ſine patricio magiſtratu placere Rempublicam opprimi: non exercitum, non ducem ſcribendo exercitui eſſe: an bello inteſtino bellum externum propulſaturos? quæ ſi in unum conveniant: vix Deorum opibus quin obruatur Romana res, reſiſti poſſe: quin illi remittendo de ſumma quiſq; juris, mediis copularent concordiam: Patres patiendo tribunos militum pro conſulibus fieri: tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæſtores promiſcue de plebe ac patribus libero ſuffragio populi fierent.*

44. Tribunitia primum comitia ſunt habita: creati tribuni *V. C.* conſulari poteſtate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus 335. tertium, Sex. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæſtorum habente, petentibuſque inter aliquot plebeios filio Antiſtii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec poteſtas, nec ſuffragatio horum valuit: quin quorum patres avoſ-

que conſules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antiſtiuſque repulſâ ſuorum accenſi: *quidnam id rei eſſet? non ſuis beneficiis, non Patrum injuriis, non deniq; uſurpandi libidine, quum liceat quod antea non licuerit, ſi non tribunum militarem, ne quæſtorem quidem quemquam ex plebe factum: non valuiſſe patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, poteſtatis ſacroſanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re eſſe, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuiſſe, quam fidei: ejus injuria queri ſuos honore dejectos.* Itaque quum in ipſum & innocentia tutum, & magiſtratu in quo tunc erat, impetus fieri non poſſet, flexére iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volſci belli adjutore collega M. Canuleio diem dixere: ſubinde ab eiſdem tribunis mentio in ſenatu de agris dividendis illata eſt: cui actioni ſemper acerrime C. Sempronius reſtiterat: ratus id quod erat, *aut depoſita cauſſa leviorem futurum apud Patres reum, aut perſeverante ſub judicii tempus plebem offenſurum:* adverſæ invidiæ objici maluit, & ſuæ nocere cauſæ quam publicæ deeſſe: ſtetitque in eadem ſententia, *ne qua largitio ceſſura in trium gratiam tribunorum fieret: nec tum agrum plebi, ſed ſibi invidiam quari: ſe quoq; ſubiturum eam tempeſtatem forti animo: nec ſenatui tanti ſe civem aut quemquam alium debere eſſe, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo dimiſſiore animo, quum dies venit, cauſſa ipſe pro ſe dicta, nequiquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Poſtumia virgo Veſtalis de inceſtu cauſſam dixit, crimine innoxia: ob ſuſpicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde abſolutam pro collegii ſententia pontifex maximus *abſtinere jocis, coliq; ſancte potius quam ſcite* juſſit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.

V. C. 336. 45. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit. Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautiũ, C. Serviliũ. Annus felicitate populi Romani periculo potius ingenti, quam clade inſignis. Servitia urbem, ut incenderent diſtantibus locis, conjurarunt: populoque ad opem paſſim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda conſilia Jupiter: indicioque duorum comprehenſi ſontes, pœnas dederunt: indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. *Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: & novos hoſtes Lavicanos conſilia cum veteribus jungere,* haud incertis auctoribus Romam eſt allatum. Æquorum

rum jam velut anniverſariis armis aſſueverat civitas. Lavicos legati miſſi quum reſponſa inde retuliſſent dubia, quibus necdum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tuſculanis negotium datum *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad inſequentis anni tribunos militum conſulari poteſtate inito magiſtratu, legati ab Tuſculo venerunt L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Priſci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant: nunciabant legati Lavicanos arma cepiſſe, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tuſculanum, caſtra in Algido poſuiſſe. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque ſenatuſconſulto, *ut duo ex tribunis ad bellum profiſcerentur: unus res Romæ curaret,* certamen ſubito inter tribunos exortum: ſe quiſque belli ducem potiorem ferre, curam urbis ut ingratam ignobilemque aſpernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conſpicerent, Q. Servilius; *Quando nec ordinis hujus ulla,* inquit, *nec Reip. eſt verecundia, patria majeſtas altercationem iſtam dirimet: filius meus extra ſortem urbi præerit: bellum utinam qui appetunt, conſideratius concordiuſq; quam cupiunt, gerant.* V. C. 337.

46. Delectum haberi non ex toto paſſim populo placuit: decem tribus ſorte ductæ ſunt: ex his ſcriptos juniores duo tribuni ad bellum duxêre. Cœpta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impenſius in caſtris accendi: nihil ſentire idem, pro ſententia pugnare: ſua conſilia velle, ſua imperia ſola rata eſſe; contemnere invicem & contemni, donec caſtigantibus legatis tandem ita comparatum eſt, ut alternis diebus ſummam imperii haberent. Quæ quum allata Romam eſſent, dicitur Q. Servilius ætate & uſu doctus, precatus ab Diis immortalibus, *ne diſcordia tribunorum damnoſior Reipubl. quam ad Veios fuiſſet*: & velut haud dubia clade imminente, inſtitiſſe filio, ut milites ſcriberet, & arma pararet, nec falſus vates fuit: nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo ſub hoſtium caſtris, quum, quia ſimulato metu receperat ſe hoſtis ad vallum, ſpes vana expugnandi caſtra eo traxiſſet, repentino impetu Æquorum per ſupinam vallem fuſi ſunt, multique in ruina majore quam fuga oppreſſi obtruncatique: caſtraque eo die ægre retenta poſtero die circumfuſis jam magna ex parte hoſtibus per averſam portam fuga turpi deſeruntur: duces legatique & quod circa ſigna roboris de exercitu fuit, Tuſculum petiere. Palati alii per agros paſſim multis itineribus, majoris quam accepta erat cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; & quod ſubſidia quæ reſpicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum:

jussuque ejusdem, per minores magistratus, sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciavere Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse: & quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus, vir cujus providentiam in Republ. quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidêre quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

47. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat: itaque primo statim prælio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit: signiferumque ex suis unum cunctantem occidit: tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra, breviori tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat: captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites, renunciassent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse: postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magistratu se abdicavit; & opportune senatus prius quam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illata (de agro Lavicano dividendo fierent) censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam:* coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum creatis consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso, & insequenti anno A. Sempronio. Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

V. C. 338.

V. C. 339.

48. Turbatores vulgi erant Sp. Mæcilius quartum, & Metilius tertium tribuni plebis ambo absentes creati: & quum rogationem promulgassent, *ut ager ex hostibus captus viritim divideretur*, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec quod venisset assignatumve publice esset, præter quam plebs habebat) atrox plebi Patri-

Patribuſque propoſitum videbatur certamen: nec tribuni militum nunc in ſenatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam conſilii inveniebant: quum Ap. Claudius: nepos ejus, qui decemvir legibus ſcribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixiſſe: *vetus ſe ac familiare conſilium domo afferre: proavum enim ſuum Ap. Claudium oſtendiſſe Patribus viam unam diſſolvendæ tribunitiæ poteſtatis per collegarum interceſſionem facile homines novos auctoritate principum de ſententia deduci, ſi temporum interdum potius quam majeſtatis memor adhibeatur oratio pro fortuna illis animos eſſe: ubi viderint collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupaſſe, nec locum in ea relictum ſibi; haud gravate acclinaturos ſe ad cauſſam ſenatus, per quam univerſo ordini cum primoribus ſe Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Q Servilio Priſco, quod non degeneraſſet ab ſtirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quiſque poſſet ex collegio tribunorum ad interceſſionem perlicerent. Miſſo ſenatu prenſantur à principibus tribuni: ſuadendo, monendo, pollicendoque *gratum id ſingulis privatim, gratum univerſo ſenatui fore*, ſex ad interceſſionem comparavere. Poſteroque die quum ex compoſito relatum ad ſenatum eſſet de ſeditione, quam Mæcilius Metiliuſque largitione peſſimi exempli concirent: eæ orationes à primoribus Patrum habitæ ſunt, ut pro ſe quiſque jam nec conſilium ſibi ſuppetere diceret, *nec ſe ullam opem cernere aliam uſquam, præter quam in tribunitio auxilio in ejus poteſtatis fidem circumventam Remp. tanquam privatum inopem confugere: præclarum ipſis poteſtatiq; eſſe, non ad vexandum ſenatum, diſcordiamq; ordinum movendam, plus in tribunatu virium eſſe, quam ad reſiſtendum improbis collegis.* Fremitus deinde univerſi ſenatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum ſilentio facto, ii qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à collegiis promulgatam ſenatus cenſeat diſſolvendæ Reipublicæ eſſe, ei ſe interceſſuros oſtendunt. Gratiæ interceſſoribus ab ſenatu actæ. Latores rogationis concione advocata, *proditores plebis commodorum, ac ſervos conſularium* appellantes, aliaq; truci oratione in collegas invecti, actionem depoſuere.

49. Duo aſſidua bella inſequens annus habuiſſet, quo P. Cornelius Coſſus, C. Valerius Potitus, Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum conſulari poteſtate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum diſtuliſſet; quorum agros Tiberis ſuper ripas effuſus maxime ruinis villarum vaſtavit: ſimul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, ſuæ gentis populo, præſidium ferre. Excurſiones inde in confinem agrum Lavicanum, factæ erant, noviſque colonis bel- *V. C.* 340.

lum illatum: quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros, speraſſent; deserti ab suis, ne memorabili quidem bello per obsidionem levemque unam pugnam & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret *qua Volas quoq; sicut Lavicos coloni mitterentur* per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, Æqui coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari
V. C. 341. potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi: huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tum victoria magis, quam bellum ostendit. Nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit: deinde ab hostibus in cives certamen vertit: & quum inter oppugnationem *prædam militis fore* edixisset, capto oppido fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ caussam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque nova, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis accersitus propter seditiones tribunitias in urbem revertit: audita vox ejus in concione stolida, ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, simul Volas quoque ut mitterentur coloni laturum se dicenti: dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse: *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quicverint*: quod auditum, non concionem magis, quam mox Patres offendit: & tribunus plebis vir acer, nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed caussæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius quam Postumium in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum: *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro Vestris commodis adversus tam crudeles superbosq; adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant caussam? quid ut à vobis sperent? an honores, quos adversariis potius, quam populi Romani propugnatoribus datis? Ingemuistis modo voce hujus audita: quid id refert? jam si suffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros sedesq; ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

50. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit: *prædane interceptorem fraudatoremq; etiam*

etiam malum minitari militibus? Itaque quum fremitus aperte eſſet & quæſtor P. Seſtius eadem violentia coerceri putaret ſeditionem poſſe, qua mota erat, miſſo ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, ſaxo ictus turba excedit: inſuper increpante qui vulneraverat, *habere quæſtorem, quod imperator eſſet militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Poſtumius, aſperiora omnia fecit acerbis quæſtionibus, crudelibus ſuppliciis: poſtremo quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari ſub crate juſſerat, concurſu facto, ipſe ad interpellantis pœnam vecors de tribunali decurrit: ibi quum ſummoventes paſſim lictores centurioneſque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu ſuo Lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus poſtquam eſt Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per ſenatum quæſtiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant: ſed ea contentio ex certamine alio pendebat: quod cura inceſſerat Patres, ne metu quæſtionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque ſumma ope, ut conſules crearentur. Quum ſenatuſconſultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent conſularibus comitiis, res ad interregnum rediit: victoria deinde penes Patres fuit.

51. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, conſules creati ſunt M. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus. His conſulibus principio anni ſenatuſconſultum factum eſt, *ut de quæſtione Poſtumianæ cædis tribuni primo quoq; tempore ad plebem ferrent: plebſq; præficeret quæſtioni quem vellet:* à plebe conſenſu populi conſulibus negotium mandatur: qui ſumma moderatione ac lenitate per paucorum ſupplicium quos ſibimetipſos conciſſe mortem ſatis creditum eſt, tranſacta re; nequivere tamen conſequi, ut non ægerrime id plebs ferret: *jacere tamdiu irritas ſanctiones quæ de ſuis commodis ferrentur: quum interim de ſanguine ac ſupplicio ſuo latam legem confeſtim exerceri, & tantam vim habere.* Aptiſſimum tempus erat, vindicatis ſeditionibus delinimentum animis Volani agri diviſionem objici: quo facto minuiſſent deſiderium agrariæ legis, quæ poſſeſſo per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc hæc ipſa indignitas angebat animos: *non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem eſſe: ſed ne vacuum quidem agrum nuper ex hoſtibus captum plebi dividere; mox paucis, ut cætera, futurum prædæ.* Eodem anno adverſus Volſcos populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio conſule quum hoſtem ibi non inveniſſent, Ferentinum, quo magna multitudo Volſcorum ſe contulerat, cepere: minus prædæ quam ſperaverant, fuit: quod Volſci poſtquam ſpes tuendi exigua erat, ſublatis rebus nocte oppi-

V. C. 342.

dum

dum reliquerunt, poſtero die prope deſertum capitur. Hernicis ipſe ager dono datus.

52. Annum modeſtia tribunorum quietum excepit tribunus ple-
V.C. bis, L. Icilius, Q. Fabio Ambuſto, C. Furio Pacilo conſulibus.
343. Is tum principio ſtatim anni, velut penſum nominis familiæque ſeditiones agrariis legibus promulgandis cieret: peſtilentia coorta, minacior tamen quam pernicioſior, cogitationes hominum à foro certaminibuſque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit: minuſque eam damnoſam fuiſſe quam ſeditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, peſtilentem annum, inopia frugum neglecto cultu agrorum (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio
V.C. Atratino, C. Nautio Rutilo conſulibus. Jam fames, quam pe-
344. ſtilentia triſtior erat: ni dimiſſis circa omnes populos legatis, qui Etruſcum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret ſubventum: ſuperbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumaſque legati prohibiti commercio ſunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti, maximos commeatus ſummo Etruriæ ſtudio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti conſules ſunt: quum in legationes non plus ſingulis ſenatoribus invenientes coacti ſunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo, annonaque, nihil eo biennio inteſtini, externive incommodi fuit: at ubi hæ ſolicitudines diſceſſere, omnia quibus turbari ſolita erat civitas, domi diſcordia, foris bellum exortum.

V.C. 53. Mamerco Æmilio, C. Valerio Potito, conſulibus, bel-
345. lum Æqui parabant: Volſcis, quanquam non publico conſilio capeſſentibus arma, voluntariis mercede ſecutis militiam. Ad quorum famam hoſtium (jam enim in Latinum Hernicumque tranſcenderant agrum) delectum habentem Valerium conſulem M. Mænius tribunus plebis legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus ſacramento diceret: repente nunciatur, arcem Carventanam ab hoſtibus occupatam eſſe. Ea ignominia accepta, quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum cæteris tribunis jam ante præparatis interceſſoribus legis agrariæ, præbuit juſtiorem cauſſam reſiſtendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem eſſet: conſulibus *Deos hominesq; teſtantibus, quicquid ab hoſtibus cladis ignominiæque aut jam acceptum eſſet, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret*: Mænio contra vociferante, *ſi injuſti domini poſſeſſione agri publici cederent, ſe moram delectui non facere*: decreto interpoſito novem tribuni ſuſtulerunt certamen, pronunciaveruntq; ex collegii ſententia, *C. Valerio conſuli ſe, damnum aliamq; coercitionem, adverſus interceſſionem collegæ delectus cauſſa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros*

vos esse. Hoc decreto consul armatus, quum paucis appellantibus tribunum, collum torsisset: metu cæteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem; quamquam invisus infestusque consul erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit: prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum: venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit: *tum* prædicans *participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset.* Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ: itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret: plusque ea res, quam prope solennis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit: & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

54. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit tribunitia sibi comitia non commissa: eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit & ulta est, tunc primum plebeis quæstoribus creatis: ita, ut in quatuor creandis uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus: tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio; ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos plebis creatos, hi multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes, cum affirmassent *nihil se moturos, sine quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi patribusq; reliquisset senatus satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret.* Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamque non honoris ipsius finem æstimabant: sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: *negare si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesq; alios in possessione dignitatis suæ, Salii, Flamines; nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur:* irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem caussam celeberrimi nominis haberet duces: Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, *V. C.* 346.

&

dum reliquerunt, postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

52. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunis ple-
V.C. bis, L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus.
343. Is tum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque seditiones agrariis legibus promulgandis cieret: pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit: minusque eam damnosam fuisse quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia frugum neglecto cultu agrorum (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio
V.C. Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quam pe-
344. stilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum: superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti, maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt: quum in legationes non plus singulis senatoribus invenientes coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo, annonaque, nihil eo biennio intestini, externive incommodi fuit: at ubi hæ solicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

V.C. 53. Mamerco Æmilio, C. Valerio Potito, consulibus, bel-
345. lum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret: repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum cæteris tribunis jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset: consulibus *Deos hominesq; testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret*: Mænio contra vociferante, *si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere*: decreto interposito novem tribuni sustulerunt certamen, pronunciaveruntq; ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamq; coercitionem, adversus intercessionem collegæ delectus causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros*

ros esse. Hoc decreto consul armatus, quum paucis appellantibus tribunum, collum torsisset: metu cæteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem; quamquam invisus infestusque consul erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit: prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum: venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit: *tum* prædicans *participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset.* Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ: itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret: plusque ea res, quam prope solennis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit: & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

54. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit tribunitia sibi comitia non commissa: eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit & ulta est, tunc primum plebeis quæstoribus creatis: ita, ut in quatuor creandis uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus: tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio; ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos plebis creatos, hi multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes, cum affirmassent *nihil se moturos, sine quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi patribusq; reliquisset senatus satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret.* Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamque non honoris ipsius finem æstimabant: sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: *negare si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesq; alios in possessione dignitatis suæ, Salii, Flaminesq; nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur:* irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces: Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, V. C. 346.

&

& tandem aliquando imparriendos plebi honores.

55. Sed nulla erat conſularis actio quam, impediendo id quod petebant, exprimerent: quum mira opportunitate Volſcos & Æquos prædatum extra fines exiſſe in agrum Latinum Hernicumque, affertur: ad quod bellum ubi ex ſenatuſconſulto conſules delectum habere occipiunt: obſtare tunc enixe tribuni, *ſibi plebiq; eam fortunam oblatam* memorantes. Tres erant & omnes acerrimi viri, generoſique etiam, ut inter plebeios, duo ſinguli ſingulos ſibi conſules aſſervandos aſſidua opera deſumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum conſules, nec comitia quæ petebant, tribuni expediebant: inclinante deinde fortuna ad cauſſam plebis nuncii veniunt, *arcem Carventanam, dilapſis ad prædam militibus qui in præſidio erant, Æquos interfectis paucis cuſtodibus arcis invaſiſſe: alios recurrentes in arcem alios palantes in agris cæſos.* Ea adverſa civitati res vires tribunitiæ actioni adjecit: nequiquam enim tentari, ut tum denique deſiſterent impediendo bello, poſtquam non ceſſere nec publicæ tempeſtati, nec ſuæ invidiæ; pervincunt, ut ſenatuſconſultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, *ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis eſſet: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis:* haud dubie Icilios denotante ſenatu, quos mercedem ſeditioſi tribunatus petere conſulatum inſimulant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum conſenſu apparari cœptum. Conſules ambo profecti ſint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda ſubſtiterit, incertum diverſi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non diſſentiunt: ab arce Carventana quum diu nequiquam oppugnata eſſet, receſſum: Verruginem in Volſcis eodem exercitu receptam; populationeſque & prædas & in Æquis & in Volſco agro ingentes factas.

V. C. 347. 56. Romæ ſicut plebis victoria fuit in eo, ut quæ mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere: namque tribuni militum conſulari poteſtate contra ſpem omnium tres patricii creati ſunt, C. Julius Tullus, P. Cornelius Coſſus, C. Servilius Ahala: artem adhibitam ferunt à patriciis (cujus eos Icilii tum quoque inſimulabant) *quod turbam indignorum candidatorum intermiſcendo dignis, tædio ſordium in quibuſdam inſignium, populum à plebeiis avertiſſent.* Volſcos deinde & Æquos, ſeu Carventana arx retenta in ſpem, ſeu Verrugine amiſſum præſidium ad iram quum impuliſſet, fama affertur, ſumma vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates eſſe: eorum legatos utriuſque gentis populos circumiſſe, caſtigantes ignaviam, *quod abditi intra muros populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præſidium paſſi eſſent: jam non exercitus modo armatos, ſed coloniam etiam in*

ſuos

ſuos finer mitti: neo ipſos modo Romanos ſua diviſa habere, ſed Ferentinum etiam de ſe captum Hernicis donaſſe. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quoſque ventum erat, numerus juniorum conſcribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi caſtris poſitis hoſtem operiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam quam res erat, nunciantur Romam, ſenatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum conſilium erat) dictatorem dici juſſit: quam rem ægrè paſſos, Julium Corneliumq; ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum nequiquam conqueſti, *non eſſe in auctoritate ſenatus tribunos militum*, poſtremò etiam tribunos plebis appellarent, & conſulis quoque ab ea poteſtate vim ſuper tali re inhibitam referrent: tribuni plebis læti diſcordia Patrum, *nihil eſſe in his auxilii* dicerent, *qui non civium, non deniq; hominum numero eſſent: ſi quando promiſcui honores, communicata Reſp. eſſet: tum ſe animadverſuros, ne qua ſuperbia magiſtratuum irrita ſenatuſconſulta eſſent: interim patricii ſoluti legum magiſtratuumq; verecundia, per ſe quoque tribuniciam poteſtatem agerent.*

57. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus eſſet, occupaverat cogitationes hominum: donec ubi diu alternis Julius Corneliuſque, *quum ad id bellum ipſi ſatis idonei duces eſſent, non eſſe æquum, mandatum ſibi à populo eripi honorem*, diſſeruere: tum Ahala Servilius tribunus militum, *tacuiſſe ſe tam diu* ait, *non quia incertus ſententiæ fuerit: (quem enim bonum civem fecernere ſua à publicis conſilia?) ſed quia maluerit collegas ſua ſponte cedere auctoritati ſenatus, quàm tribuniciam poteſtatem adverſus ſe implorari paterentur: tum quoque ſi res ſineret, libenter ſe daturum tempus iis fuiſſe ad receptum nimis pertinacis ſententiæ: ſed quum belli neceſſitates non exſpectent humana conſilia, potiorem ſibi collegarum gratia Remp. fore: &, ſi maneat in ſententia ſenatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac ſi quis intercedat ſenatuſconſulto: auctoritate ſe fore contentum.* Quo facto, quum haud immeritam laudem, gratiamque apud omnes tuliſſet, dictatore P. Cornelio dicto, ipſe ab eo magiſter equitum creatus eſt. Exemplo fuit collegis, eumque intuentibus: quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus eſſent. Bellum haut memorabile fuit: uno atque eo facili prœlio cæſi ad Antium hoſtes: victor exercitus depopulatus Volſcum agrum: caſtellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volſcis intra mœnia compulſis, nec defendentibus agros. Dictator bello ita geſto, ut tantum non defuiſſe fortunæ videretur, felicitate quam gloria major in urbem rediit, magiſtratuque ſe abdicavit. Tribuni militum mentione nulla comitiorum conſularium habita (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò gravior

vior cura Patribus inceſſit; quippe quum prodi cauſſam ab ſuis cernerent. Itaque ſicut priore anno per indigniſſimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant: ſic tum primoribus Patrum ſplendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere: ne cui plebeio aditus eſſet: quatuor
V. C. creati ſunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus,
348. C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala: hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

58. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialeſque res repeti cœptæ: quibus Venientibus ad finem, legatio Veientium obviam fuit: petiere, *ne priùs quàm ipſi ſenatum Romanum adiiſſent, Veios iretur.* Ab ſenatu impetratum, *quia diſcordia inteſtina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur*: tantum abfuit ut ex incommodo alieno ſua occaſio peteretur. Et in Volſcis accepta clades, amiſſo Verrugine præſidio: ubi tantum in tempore fuit momenti, ut quum precantibus opem militibus, qui ibi à Volſcis obſidebantur, ſuccurri, ſi maturatum eſſet, potuiſſet: ad id venerit exercitus ſubſidio miſſus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hoſtes opprimerentur. Tarditatis cauſſa in ſenatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia ſumma vi reſiſtere nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute ſuperari humanarum virium modum: fortiſſimi milites non tamen nec vivi, nec poſt mortem inulti fuêre. Inſequenti anno, P. & Cn. Corneliis Coſſis, Numerio Fabio Ambuſto, L.
V. C. Valerio Potito, tribunis militum conſulari poteſtate, Veiens bel-
349. lum motum, ob ſuperbum reſponſum Veientis ſenatus, qui legatis repetentibus res, *ni faceſſerent propere urbi finibuſque daturos quod Lars Tolumnius dediſſet*, reſponderi juſſit. Id Patres ægrè paſſi, decrevêre, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum eſt, fremere juventus, *nondum debellatum cum Volſcis eſſe: modò duo præſidia occidione occiſa, & cum periculo retinuerit: nullum annum eſſe, quo non acie dimicetur: & tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentiſſimo parari, qui omnem Etruriam ſit concitaturus.* Hæc ſua ſponte agitata inſuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum patribus cum plebe eſſe* dictitant: *eam de induſtria vexandam militia, trucidandamq; hoſtibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per ocium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut ſuffragii libere ferendi conſilia agitet:* prenſanteſque veteranos, ſtipendia cujuſque, & vulnera ac cicatrices numerabant: *quid jam integri eſſe in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid ſupereſſe ſanguinis qui dari pro Republica poſſet?* rogitantes. Hæc quum in ſermonibus, concionibuſque interdum agitantes, avertiſſent ple-

plebem ab ſuſcipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, ſi ſubjecta invidiæ eſſet, antiquari apparebat.

59. Interim tribunos militum in Volſcum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, poſtquam nullo loco caſtra Volſcorum eſſe, nec commiſſuros ſe prælio apparuit, tripartito ad devaſtandos fines diſceſſere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque inceſſere, latè populati ſunt tecta agroſque, ut diſtinerent Volſcos. Fabius, quòd maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum ſine ulla populatione acceſſit. Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ ſunt: urbs prona in paludes: ab ea parte Fabius oppugnationem oſtendit. Circummiſſæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepiſſent: ex loco altiore, qua nullum erat præſidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invaſere: ad quem tumultum obſtupefacti, qui adverſus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere ſcalas admovendi: plenaque hoſtium cuncta erant, & in muris din cædes pariter fugientium ac reſiſtentium armatorum atque inermium fuit: cogebantur itaque victi quia cedentibus ſpei nihil erat, pugnam inire; quum pronunciatum repente *ne quis præter armatos violaretur*, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur: à cetera præda Fabius militem abſtinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans eſſe, qui cæteros Volſcos à præſidio ejus loci avertiſſent: qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum, tres exercitus diripuere: eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempeſtivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve deceneret ſenatus, *ut ſtipendium miles de publico acciperet*, quum ante id tempus de ſuo quiſque functus eo munere eſſet.

60. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur, concurſum itaque ad curiam eſſe, prenſataſque exeuntium manus, & *Patres* vere appellatos: effectum eſſe fatentibus *ut nemo pro tam munifica patria donec quicquam virium ſupereſſet, corpori aut ſanguini ſuo parceret: quum commoditas juvaret, rem familiarem ſaltem acquieſcere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum Reip. eſſet: tum quod ultro ſibi oblatum eſſet, non à tribunis plebis unquam agitatum, non ſuis ſermonibus efflagitatum:* id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ concordiæque ſoli expertes, negare *tam id lætum Patribus univerſis, nec proſperum fore quam ipſi crederent: conſilium ſpecie prima melius fuiſſe quam uſu apparituram: unde enim eam pecuniam confici poſſe, niſi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos: neque id etiam ſi ceteri ſe-*

rant

vant, paſſuros eos, quibus jam emerita ſtipendia eſſent, meliore conditione alios militare quam ipſi militaſſent: & eoſdem in ſua ſtipendia impenſas feciſſe, & in aliorum facere. His vocibus moverunt partem plebis: poſtremò indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, *auxiliò ſe futuros, ſi quis in militare ſtipendium tributum non contuliſſet.* Patres bene cœptam rem perſeveranter tueri: conferre ipſi primi: & quia nondum argentum ſignatum erat, æs grave plauſtris quidam ad ærarium convehentes, ſpecioſam etiam collationem faciebant. Quum ſenatus ſumma fide ex cenſu contuliſſet, primores plebis, nobilium amici ex compoſito conferre incipiunt: quos quum & à Patribus collaudari, & à militari ætate tamquam bonos cives conſpici vulgus hominum vidit, repentè ſpreto tribunitio auxilio, certamen conferendi eſt ortum: & lege perlata *de indicendo Veientibus bello*, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum conſulari poteſtate Veios duxere. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Julus iterum, A. Manlius, L. Spurius Medullinus iterum, Manius Æmilius Mamercinus.

V. C. 350.

61. Ab his primum circumſeſſi Veii ſunt, ſub cujus initium obſidionis quum Etruſcorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum eſſet, parum conſtitit, bellone publico gentis univerſæ tuendi Veientes eſſent. Ea oppugnatio ſegnior inſequenti anno fuit, parte tribunorum exercituſque ad Volſcum avocata bellum. Tribunos militum conſulari poteſtate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginenſem, Cn. Cornelium Coſſum, Cæſonem Fabium Ambuſtum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volſcis inter Ferentinum atque Ecetram ſignis collatis dimicatum. Romanis ſecunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volſcorum oppidum ab tribunis obſideri cœpta, inde inter eruptionem tentatam compulſo in urbem hoſte, occaſio data eſt Romanis irrumpendi, præterque arcem, cetera capta in arcem munitam natura globus armatorum conceſſit: infra arcem cæſi captique multi mortales. Arx deinde obſidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro ſpatio loci ſatis præſidii habebat: aut ſpem dabat deditionis, omni publico frumento, priuſquam urbs caperetur, in arcem convecto: tædioque receſſum inde foret, ni ſervus arcem Romanis prodidiſſet: ab eo milites per locum arduum accepti, cepere: à quibus quum cuſtodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore oppreſſa in deditionem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volſcis; omniſque vis Romana Veios converſa eſt. Proditori præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus: Sunt, qui Artenam Veientium, non Volſcorum fuiſſe

V. C. 351.

fuiſſe credant: præbet errorem, quod ejuſdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: ſed eam reges Romani delevere. Cæretumq; non Veientium fuerat: altera hæc nomine eodem in Volſco agro fuit, cujus exeidium eſt dictum.

EPITOME LIBRI QUINTI.

IN obſidione Veiorum hibernacula militibus facta ſunt; ea res quum eſſet nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. 7. Equites tum primum equis ſuis merere cæperunt. 15. Quum inundatio ex lacu Albano facta eſſet, vates qui eam rem interpretaretur, de hoſtibus captus eſt. 21. Furius Camillus dictator decem annos obſeſſos Veios cepit. 22. Simulacrum Junonis Romam tranſtulit. 23. Decimam partem prædæ Delphos Apollini miſit. 27. Idem tribunus militum, quum Faliſcos obſideret, proditos hoſtium filios parentibus remiſit: ſtatimq; deditione facta, Faliſcorum victoriam juſtitia conſecutus eſt. 31. Quum alter ex cenſoribus, C. Julius deceſſiſſet, in locum ejus M. Cornelius ſuffectus eſt: nec id poſtea factum eſt: quoniam eo luſtro à Gallis Roma capta eſt. 32. Furius Camillus, quum ei dies à L. Apuleio tribuno plebis dicta eſſet, in exilium abiit. 36, &c. Quum Senones Galli Cluſium obſiderent, & legati à senatu miſſi ad componendam inter eos, & Cluſinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Cluſinorum ſtetiſſent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infeſto exercitu petierunt, fuſiſq; ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod ſe juventus contulerat: majores natu cum inſignibus honorum, quos quisq; geſſerat, in veſtibulis ædium ſedentes occiderunt: & quum per averſam partem Capitolii jam in ſummum evaſiſſent, proditi clangore anſerum, M. Manlii præcipue opera dejecti ſunt. 48. Gallis deinde propter famem Romanis deſcendere, ut mille pondo auri darent, & hoc precio finem obſidionis emerent. 49. Furius Camillus dictator abſens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit: & Gallos poſt ſextum menſem urbe expulit, ceciditque. 50. Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum eſt ad Veios migrandum eſſe, propter incenſam & dirutam urbem. 51. Quod conſilium Camillo auctore diſcuſſum eſt. 58. Movit populum vocis quoq; omen ex centurione auditæ, qui quum in fo-

rum veniſſet, manipularibus ſuis dixerat, Sta miles, hic optime manebimus.

1. PAce alibi parta, Romani Veiique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adeſſe appareret. Comitia utriuſque populi longe diverſa ratione facta ſunt. Romani auxêre tribunorum militum conſulari poteſtate numerum: octo, quot nunquam antea creati, Manius Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Craſſus, M. Quintilius Varus, L. Julius Julus, M. Poſtumius, M. Furius Camillus, M. Poſtumius Albinus. Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum diſcordiarum cauſa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos non majore odio regni quam ipſius Regis: gravis jam is antea genti fuerat opibus ſuperbiaque, quia ſolennia ludorum, quos intermitti nefas eſt, violenter diremiſſet: quum ob iram repulſæ, quod ſuffragio duodecim populorum alius ſacerdos ei prælatus eſſet, artifices, quorum magna pars ipſius ſervi erant, ex medio ludicro repente abduxit: gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, *auxilium Veientibus negandum, donec ſub rege eſſent,* decreuit: cujus decreti ſuppreſſa fama Veiis propter metum regis; qui à quo tale quid dictum, referretur, pro ſeditionis eum principe, non vani ſermonis auctorem habebat. Romanis etſi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta eſſent: alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones verſa: aliis frons in Etruriam ſpectans auxiliis, ſi qua forte inde venirent, obſtruebatur. *V. C. 352.*

2. Quum ſpes major imperatoribus Romanis in obſidione, quam in oppugnatione eſſet, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: conſiliumque erat, hiemando continuare bellum: quod poſtquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res cauſſam invenientibus, Romam eſt allatum, in concionem proſiliunt, ſolicitant plebis animos, *hoc illud eſſe* dictitantes, *quod æra militibus ſint conſtituta: nec ſe ſeſelliſſe, id donum inimicorum veneno illitum ſore: veniſſe libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab Repub. juventutem: jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos & res inviſere ſuas. Quam putarent continuatæ militiæ cauſſam eſſe? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis eſſent, agi de commodis eorum poſſet: vexari præterea & ſubigi multo acrius, quam Veientes: quippe illos hiemem ſub tectis ſuis agere, egregiis muris ſituq; naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore*

bore, nivibus pruinisq; obrutum sub pellibus durare, ne hiemis quidem spacio, quæ omnium bellorum terra mariq; sit quies, arma deponentem. Hoc neq; reges, neq; ante tribunitiam potestatem creatam, superbos illos consules, neq triste dictatoris imperium, neq; importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve futuri essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito, non fuisse ne in ullo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summo patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire: & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas, liberos, & cives eorum, non servos militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: & aliquo tempore anni parentes liberosq; ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus. Hæc, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunitias seditiones comprimendas: virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse, memoratum est per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dissolvendæ.

3. Is tum jam non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari, certum habeo: & quum lætor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos Reipublicæ gratulor. An est quisquam qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, unquam æque quam munere Patrum in plebem, quum ara militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissolvendæ maxime tribunitiæ potestatis rentur esse. Sic Hercule, tanquam artifices improbi, opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in Repub. volunt, ut sit ad cujus curationem à vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis? an caussam agitis? nisi forte hoc dicitis: Quicquid Patres faciunt, displicet: sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterq; in iis beneficio ac maleficio abstineri, æquum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atq; obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis: & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atq; obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit maximum hoc*

imperium inter finitimos brevi futurum esse?

4. *Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re à Veiis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea differam: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet: quam orationem non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse: in qua si mihi ipsi nihil quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia numquam data essent: quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum proportione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est: labor voluptasque dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam Reipub. præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quærere unde domi militiæque se ac suos tueri posset: gaudet nunc fructui sibi Rempublicam esse, & lætus stipendium accipit: æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse: an si ad calculos eum Respub. vocet, non merito dicat, annua æra habes, annuam operam ede? an tu æquum censes militia semestri solidum te stipendium accipere? Invitus in hac parte orationis Quirites moror: sic enim agere debent qui mercenario milite utuntur; at nos tamquam cum civibus agere volumus: agiq; tamq; cum patria nobiscum, æquum censemus. Aut non suscipi bellum opportuit: aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quam primum oportet: perficietur aut, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus. Si hercule nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ annuam oppugnationem perferre piget: scilicet quia levis causa belli est: nec satis quicquam justi coloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt, in pace nunquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere à nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit quin violarent.*

5. *Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem ora vos movent? operibus ingentibus septa urbs est, quibus intrà muros coercetur hostis: agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos non à cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi: quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio,*

sed

ſed intra fines noſtros accipimus. Quid? illud quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum ſtipendium extorquere volucrint, nunc conſultum repente volunt, quale eſt? vallum foſſamque, ingentis utramq; rem operis, per tantum ſpatii duxerunt: caſtella primo paucа, poſtea exercitu multo creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, ſed in Etruriam etiam ſpectantes, ſi qua inde auxilia veniant, oppoſuere: quid turres? quid vineas teſtudineſque, & alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? quum tantum laboris exhauſtum ſit, & ad finem jam operis tandem perventum: relinquendane hæc cenſetis, ut ad æſtatem rurſus novus de integro his inſtituendis exſudetur labor? quando eſt minus opera tueri facta? & inſtare, & perſeverare, defungique? brevis enim profecto res eſt, ſi uno tenore peragitur, nec ipſi per intermiſſiones has intervallaq; lentiorem ſpem noſtram facimus: loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? perſculi, quod differendo bellum adimus, num obliviſci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? ut nunc res ſe habet, irati ſunt, oderunt, negant miſſuros: quantum in illis eſt, capere Veios licet: quis eſt, qui ſpondeat, eundem ſi differtur bellum, animum poſtea fore? quum, ſi laxamentum dederis, major frequentiorq; legatio itura ſit: quum, id quod nunc offendio Etruſcos, rex creatus Veiis ſpatio mutari interpoſito poſſit, vel conſenſu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipſius voluntate regis, qui obſtare regnum ſuum ſaluti civium nolit. Videte quot res quam inutiles ſequantur illam viam conſilii: jactura operum tanto labore factorum: vaſtatio imminens finium noſtrorum: Etruſcum bellum pro Veiente concitatum. Hæc ſunt tribuni conſilia veſtra, non hercule diſſimilia, ac ſi quis ægro qui curari ſe ſortiter paſſus, extemplo convaleſcere poſſit, cibi gratia præſentis aut potionis, longinquam & forſitan inſanabilem morbum efficiat.

6. Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad diſciplinam certe militiæ plurimum intererat, inſueſcere militem noſtrum non ſolum parta victoria frui: ſed, ſi res etiam lentior ſit, pati tædium, & quamvis ſeræ ſpei exitum exſpectare: & ſi non ſit æſtate perfectum bellum hiemem operiri: nec, ſicut æſtivas aves ſtatim autumno tecta ac receſſum circumſpicere. Obſecro vos, venandi ſtudium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes ſilvaſque rapit: belli neceſſitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel luſus ac voluptas elicere ſolet? adeone effeminata corpora militum noſtrorum eſſe putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in caſtris, abeſſe ab domo non poſſint? ut tanquam navale bellum tempeſtatibus captandis & obſervando tempore anni gerant? non æſtus, non frigora pati poſſint? erubeſcant profecto ſi quis eis hæc objiciat: contendantq; & animis, & corporibus ſuis virilem patientiam ineſſe, & ſe juxta hieme atq; æſtate bella gerere poſſe: nec ſe patrocinium mollitiæ inertiæq; mandaſſe tribunis: & meminiſſe hanc ipſam poteſtatem non in umbra, nec in tectis majores ſuos creaſſe. Hæc virtute militum veſtrorum, hæc Romano nomine

sunt digna: non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat, sed famam & ad alia bella, & ad cæteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis non vis hicmis ab urbe circumsessa semel amovere possit? nec finem ullum alium belli quam vitoriam noverit? nec impetu potius bella quam perseverantia gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus necessaria est: quarum plerasq; munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame, sitiq; tempus ipsum vincit atq; expugnat; sicut Veios expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint: & Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequiquam in Etruria quærunt. An est quicquam quod Veientibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? Athercule apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit: non negata auxilia ab Etruscis irritaverunt animos: morietur enim extemplo, quicunq; erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur: sustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, & deserendi castra non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quicquid tribunus plebis loquitur; etsi prodendæ patriæ, dissolvendæq; Reipublicæ est, assuetis audire: & dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere finitis. Reliquum est, ut quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant: & exercitus corrumpant, ducibusq; parere non patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatus, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta Patrum, non disciplinam vereri militiæ.

7. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, quum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in caussa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent: dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur; patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequiquam opem ferentes; ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ Reipubl. insultarent: quum repente, quibus census equester

ſter erat, equi publici non erant aſſignati, conſilio prius inter ſeſe habito, ſenatum adeunt: factaque dicendi poteſtate, *equis ſe ſuis ſtipendia facturos* promittunt. Quibus quum ampliſſimis verbis gratiæ ab ſenatu actæ eſſent, famaque ea forum atque urbem pervaſiſſet, ſubito ad curiam concurſus fit plebis: *pedeſtris ordinis ſe aiunt nunc eſſe, operamq; Reipublicæ extra ordinem polliceri, ſeu Veios, ſeu quo alio ducere velint: ſi Veios ducti ſint, negant ſe inde prius quam capta urbe hoſtium, redituros eſſe.* Tum vero jam ſuperfundenti ſe lætitiæ vix temperatum eſt: non enim ſicut equites, dato magiſtratibus negotio, laudari juſſi: neque aut in curiam vocati, quibus reſponſum daretur, aut limine curiæ continebatur ſenatus: ſed pro ſe quiſque ex ſuperiore loco ad multitudinem in comitio ſtantem, voce manibuſque ſignificare publicam lætitiam: *beatam urbem Romanam & invictam, & æternam illa concordia* dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipſum laudibus ferre: victam eſſe fateri comitatem benignitatemq; ſenatus: certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec revocatis in curiam Patribus, ſenatuſconſultum factum eſt, *ut tribuni militares concione advocata peditibus equitibuſque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent ſenatum fore: placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem profeſſis militiam æra procedere:* & equis certus numerus æris eſt aſſignatus. Tum primum equis merere equites cæperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amiſſa modo reſtituit opera, ſed nova etiam inſtituit: ab urbe comeatus intentiore quam antea ſubvehi cura; ne quid tam benemerito exercitui ad uſum deeſſet.

8. Inſequens annus tribunos militum conſulari poteſtate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum: his tribunis dum cura omnium in Veiens bellum intenta eſt, neglectum Anxuri præſidium vacationibus militum, & Volſcos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum cuſtodibus, oppreſſum eſt: minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinaſque urbes negotiabantur. Nec Veiis melius geſta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat: nam & duces Romani plus inter ſe irarum, quam adverſus hoſtes animi habuerunt: & auctum eſt bellum adventu repentino Capenatium atque Faliſcorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant devictis Veiis, bello quoque Romano ſe proximos fore credentes: Faliſci propria etiam cauſſa infeſti; quod Fidenati bello ſe jam antea immiſcuerant: per legatos ultro citroque miſſos jurejurando inter ſe obligati cum exercitibus nec opinato ad Veios acceſſere. Forte ea regione, qua Manius Sergius tribunus militum præerat, caſtra adorti ſunt: ingentemq; *V. C.* 353.

terrorem intulere, quia Etruriam omnem excitam seditionibus magna mole adesse Romani crediderant: eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur, concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent: nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere jam vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste: una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Falisum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius privatim Sergio invisus infestusque: is quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: *si opus foret auxilio, collegam* dicticans *ad se missurum.* Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste quam vincere per civem maluit. Diu in medio cæsi milites, postremo, desertis munitionibus perpauci in majora castra: pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt: ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est: certatumque inter collegas maledictis: pauci Reip. huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

9. Primores Patrum sive culpa, sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere *non exspectandum justum tempus comitiorum: sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Calendis Octobris magistratum occiperent.* In quam sententiam quum pedibus iretur, cæteri tribuni militum nihil contradicere: at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat: primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, *se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse.* Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, nae ego libenter experirer quam non plus in his juris quam in vobis animi esset: sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus: proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere, & collegæ aut facient quod censet senatus: aut si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio

tio esset, gauderentque Patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coercendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Calendis Octobribus magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavêre.

10. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, Manio Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, Cæsone Fabio Ambusto, L. Julio Julo tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta: nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo laboratum est: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum serviendumque Reip. erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant: *ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant, in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit, ut quum confecta labore, vulneribus postremo ætate corpora retulerint, incultaq; omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant: araq; militaria velut fœnore accepta, multiplicia Reip. reddant.* Inter delectum tributumq; & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. Pugnatum inde in loca vacua, ut patricii cooptarentur: postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ caussa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus. V. C. 354.

11. Fors ita tulit ut eo anno tribunus plebis C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium: is quod petissent Patres quidam primo incœpto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse vociferans, *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum: & eo devolvi rem, ut aut patricii aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint: cri-*

eripi ſacratas leges, extorqueri tribunitiam poteſtatem: id fraude patriciorum, ſcelere ac proditione collegarum factum arguere. Quum arderent invidia, non Patres modo, ſed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant: tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum ſuarum in Sergium, Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab ſe iram plebis invidiamque die dicta avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitaſq; belli ſit gravis: qui clade accepta ad Veios doleant: qui amiſſis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant: iis publici privatiq; doloris exequenti jus poteſtatemq; ex duobus noxiis capitibus datam* ab ſe memorant: *omnium namq, malorum in Sergio Virginioq; cauſſas eſſe: nec id accuſatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum cauſſam conferant: fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii: quorum adeo incredibilem amentiam fuiſſe, ut multo veriſimilius ſit compacto eam rem, & communi fraude patriciorum actam. Ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi cauſſa: & nunc proditum exercitum: tradita Faliſcis Romana caſtra: omnia fieri, ut conſeneſcat ad Veios juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaq; urbana celebrare actiones, & reſiſtere conſpirationi patriciorum poſſint. Præjudicium jam de reis & ab ſenatu, & à populo Romano, & ab ipſorum collegis factum eſſe: nam & ſenatuſconſulto eos ab Repub. remotos eſſe: & recuſantes abdicare ſe magiſtratu, dictatoris metu ab collegis coercitos eſſe: & populum Romanum tribunos creaſſe, qui non Idibus Decembrib. die ſolenni, ſed extemplo Calend. Octobrib. magiſtratum occiperent: quia ſtare diutius Reſpub. his manentibus in magiſtratu non poſſet. Et tamen eos tot judiciis conſoſſos, prædamnatoſq; venire ad populi judicium: & exiſtimare defunctos ſe eſſe: ſatisq; pœnarum dediſſe, quod duobus menſibus citius privati facti ſint: neq; intelligere, nocendi ſibi diutius tum poteſtatem ereptam eſſe, non pœnam irrogatam, quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquiſſent: illos repeterent animos Quirites; quos recenti clade accepta habuiſſent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incedentem portis exercitum viderint, non fortunam, aut quemquam Deorum, ſed hos duces accuſantem. Pro certo ſe habere, neminem in concione ſtare, qui illo die non caput, domum, fortunaſq; L. Virginii ac M. Sergii ſit execratus, deteſtatuſque: minime convenire, quibus iratos quiſq; Deos precatus ſit in iis ſua poteſtate, quum liceat & oporteat, non uti: nunquam Deos ipſos admovere nocentibus manus: ſatis eſſe, ſi occaſione ulciſcendi laſos arment.*

12. His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat: nequiquam Sergio *Martem communem belli fortunamq;* accuſante: Virginio deprecante, *ne infelicior domi, quam*

quum militiæ esset: in hos versa ira populi cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militia ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum rei: namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum. M. Æmilius, & Q. Fabius: à M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ: incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro Anxur nequiquam oppugnatum, loco alto situm, & postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur: & quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis, nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris: non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi juris caussa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: cæteri patricii creati P. Mænius, P. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus: ita plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modo qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt: alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam habuisse. Hac Victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime Rempubl. impediebat, de tributo remiserunt: collatum obedienter missumque ad exercitum est. V. C. 355.

13. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius ut cœperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum ita etiam gessit: dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi: unus

M. Ve-

V. C. 356. M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, L. Titinium, P. Menenium, P. Aculium, Cn. Genutium, L. Racilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de caussa gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit: cujus insanabili pernicie quando nec caussa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt: duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus quam ampliſſime tum apparari poterat, stratis lectis placavere: privatim quoque id sacrum celebratum est: tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis: namque eodem quo antea modo circa munimenta, quum repente Capenates Falisciique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est: ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii: itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta, & Falisciis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit: repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenati agri reliquias pugnæ absumpsere: & Veientium refugientes in urbem, multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum excluſere. Hæc eo anno acta.

14. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus quam belli cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium: itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore: nihilominus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed Deos etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam, haud dubia ira Deûm: quos pestis ejus arcendæ caussa placandos esse, in libris Fatalibus inventum sit: comitiis, auspicato*

ſpicato quæ fierent, indignum Dis viſum honores vulgari, diſcriminaque gentium confundi. Præterquam majeſtate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratiſſimum quemque, tribunos militum conſulari poteſtate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum eſt: tota vis in populationibus fuit: duo ſummi imperatores, Potitus à Valeriis, Camillus à Capena prædas ingentes egêre, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni nocere poſſet. *V. C.* 357.

15. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia ſinguli auctores erant, parum credita ſpretaque: & quia hoſtibus Etruſcis, per quos ea procurarent, aruſpices non erant in unum omnium curæ verſæ ſunt, quod lacus in Albano nemore ſine ullis cœleſtibus aquis, cauſſave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum: ſed propior interpres fatis oblatus ſenior quidam Veiens, qui inter cavillantes in ſtationibus ac cuſtodiis milites Romanos Etruſcoſque vaticinantis in modum cecinit, *priuſquam ex lacu Albano aqua emiſſa foret, nunquam potiturum Veis Romanum:* quod primo velut temere jactum ſperni, agitari deinde ſermonibus cœptum eſt; donec unus ex ſtatione Romana percunctatus proximum oppidanorum (jam per longinquitatem belli commercio ſermonum facto) quiſnam is eſſet, qui per ambages de lacu Albano jaceret: poſtquam audivit aruſpicem eſſe, vir haud intacti religione animi, cauſſatus *de privati portenti procuratione, ſi operæ illi eſſet, conſulere velle,* ad colloquium vatem elicuit: quumque progreſſi ambo à ſuis longius eſſent inermes, ſine ullo metu; prævalens juvenis Romanus ſenem infirmum in conſpectu omnium raptum, nequiquam tumultuantibus Etruſcis, ad ſuos tranſtulit: qui quum perductus ad imperatorem: inde Romam ad ſenatum miſſus eſſet, ſciſcitantibus *quidnam id eſſet, quod de lacu Albano docuiſſet:* reſpondit, *profecto iratos Deos Veienti populo illo fuiſſe die, quo ſibi eam in mentem objeciſſent, ut excidium patriæ fatale proderet: itaq; quæ tum cecinerit divino ſpiritu inſtinctus, ea ſe nec ut indicta ſint, revocare poſſe: & tacendo forſitan quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris Fatalibus ſic diſciplina Etruſca traditum eſſe, ut quando aqua Albana abundaſſet, tum ſi eam Romanus rite emiſiſſet, victoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, Deos mœnia Veientium deſeruros non eſſe.* Exſequebatur

inde

inde quæ ſolennis derivatio eſſet. Sed auctorem levem, nec ſatis fidum ſuper tanta re Patres rati, decrevere legatos, ſorteſque oraculi Pythici exſpectandas.

V. C. 358. 16. Priuſquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum conſulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Poſtumius Regillenſis, P. Cornelius Malugi-nenſis, A. Manlius, magiſtratum inierunt. Eo anno Tarquinienſes, novi hoſtes exorti: quia multis ſimul bellis, Volſcorum ad Anxur, ubi præſidium obſidebatur: Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant: ad hoc Veienti quoque & Faliſco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos: nec intra muros quietiora negotia eſſe certaminibus Patrum ac plebis, inter hæc locum injuriæ rati eſſe, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt, aut enim paſſuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello ſe onerarent: aut exiguo, eoque parum valido exercitu perſecuturos. Romanis indignitas major, quam cura populationis Tarquinienſium fuit: eo nec magno conatu ſuſcepta, nec in longum dilata res eſt, A. Poſtumius, & L. Julius non juſto delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) ſed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu per agrum Cæretem obliquis tramitibus egreſſi, redeuntes à populationibus graveſque præda Tarquinienſes oppreſſere: multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum ſuorum ſpoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoſcendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hoſtium ipſorum) ſub haſta veniére; quodque inde redactum, militibus eſt diviſum. Cætera bella, maximeque Veiens incerti exitus erant. Jamque Romani deſperata ope humana, fata & Deos ſpectabant, quum legati ab Delphis venerunt, ſortem oraculi afferentes congruentem reſponſo captivi vatis: *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare ſuo flumine ſinas: emiſſam per agros rigabis, diſſipatamq; rivis extingues: tum tu inſiſte audax hoſtium muris, memor quam per tot annos obſides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam: bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: ſacraque patria, quorum omiſſa cura eſt, inſtaurata, ut aſſolet facito.*

17. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Poſtumiuſque ad prodigii Albani procurationem, ac Deos rite placandos cœpere: inventumque tandem eſt, ubi neglectas cæremonias, intermiſſumve ſolenne Dii arguerent, *nihil profecto aliud eſſe, quam magiſtratus vitio creatos: Latinas, ſacrumq; in Albano monte non rite concepiſſe:*

cepiſſe: unam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent ſe magiſtratu, auſpicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta ſunt ex ſenatuſconſulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus: nunquam deſitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conveniſſet prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Volumnæ habita: poſtulantibuſque Capenatibus ac Faliſcis, *ut Veios communi animo conſilioq; omnes Etruriæ populi ex obſidione eriperent*, reſponſum eſt: *antea ſe id Veientibus negaſſe, quia unde conſilium non petiſſent ſuper tanta re, auxilium petere non deberent: nunc jam pro ſe fortunam ſuam illis negare, maxime in ea parte Etruriæ gentem inuſitatam, novos accolas Gallos eſſe, cum quibus nec pax ſatis fida, nec bellum pro certo ſit: ſanguini tamen nominiq; & præſentibus periculis conſanguineorum id dari, ut ſi qui juventutis ſuæ voluntarii ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum adveniſſe hoſtium numerum, fama Romæ erat: eoque miteſcere diſcordiæ inteſtinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

18. Haud invitis Patribus Licinium Calvum prærogativa tri- *V. C.*
bunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in 359.
priore magiſtratu virum, cæterum jam tum exactæ ætatis, omneſque deinceps ex collegio ejuſdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Menenium, Cn. Genutium, L. Attilium: qui priuſquam renunciarentur, jure vocatis tribubus permiſſu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utilis, memoria noſtri magiſtratus vos his comitiis petere inſequentem annum video: ſi & collegas eoſdem reficitis, etiam uſu meliores factos: me jam non eundem, ſed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis: vires corporis affectæ: ſenſus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtuſus. En vobis*, inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum feciſtis: hunc ego inſtitutum diſciplina mea, vicarium pro me Reipub. do dicoque: voſq; quæſo Quirites delatum mihi ultro honorem huic petenti, meiſq; pro eo adjectis precibus mandetis.* Datum id petenti patri, filiuſq; ejus P. Licinius Tribunus militum conſulari poteſtate, cum iis quos ſupra ſcripſimus, declaratus. Titinius Genutiuſq; Tribuni militum profecti adverſus Faliſcos Capenateſque, dum bellum majore animo gerunt, quam conſilio, præcipitavere in inſidias. Genutius morte honeſta temeritatem luens, ante ſigna inter primores cecidit. Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem reſtituit: nec ſe tamen æquo loco hoſti commiſit. Plus igno-

miniæ erat quàm cladis acceptum; quæ prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat: sed in castris quoque fuit ad Veios: ægrè ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor *ducibus exercituq; caso victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriaque omnem juventutem haud procul inde abesse.* His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Veios oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto credideranr: concursumque in muros est, & matronarum quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibusque ab Diis petitum, *ut exitium ab urbis tectis templisq; ac Romanis mœnibus arcerent, Veiosq; cum averterent terrorem, si sacra renovata vitæ, si procurata prodigia essent.*

19. Jam Ludi Latinæque instaurata erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus: alia spes, alius animus hominum, fortuna quoq; alia urbis videri. Omnium primum in eos qui à Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effeciteq; ne hostis maxime timendus militi esset: deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam, ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam: peregrina etiam juventus Latini Hernici; operam suam pollicentes ad id bellum venere, quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum: ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum majore quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert: omnia ibi summa ratione consilioq; acta, fortuna etiam, ut fit, secuta est: non prœlio tantum fudit hostes, sed castris quoq; exuit: ingentiq; præda est potitus: cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum: inde ad Veios exercitus ductus, densioraq; castella facta: & à procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, *ne quis injussu pugnaret,* ad opus milites traducti: operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus: quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuis labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit, senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die nunquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

20. Dictator quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opu-

opulentiſſimam capi, tantumq; prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuiſſet: ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ: aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad ſenatum miſit. *Deûm immortalium benignitate, ſuis conſiliis, & patientia militum Veios jam fore in poteſtate populi Romani: quid de præda faciendum cenſerent?* Duæ ſenatum diſtinebant ſententiæ: una ſenis P. Licinii, quem primum dixiſſe a filio interrogatum ferunt, *edici palam placere populo, ut qui particeps eſſe prædæ vellet, in caſtra Veios iret*: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconſultam arguens, *ſi ſemel neſas duterent captam ex hoſtibus in ærario exhauſto bellis pecuniam eſſe, auctor erat ſtipendii ex ea pecunia militi numerandi: ut eo minus tributi plebes conferret: ejus enim doni ſocietatem ſenſuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus ocioſorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia eſſe: quum ita fetme eveniat, ut qui ſegnior ſit, prædæ: fortiſſimus quiſq; laboris periculiq; præcipuam petere partem ſoleat.* Licinius contra, *ſuſpectam & inviſam ſemper eam pecuniam fore aiebat: cauſſaſq; criminum ad plebem, ſeditionumq; inde, ac legum novarum præbituram: ſatius igitur eſſe reconciliari eo dono plebis animos: exhauſtis atq; exinanitis tributo tot annorum ſuccurri: & ſentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope conſenuerint: gratius id fore, lætiuſque, quod quiſq; ſua manu ex hoſte captum domum retulerit, quam ſi multiplex alterius arbitrio accipiat: ipſum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque, eo delegaſſe ad ſenatum: ſenatum quoq; debere rejectam rem ad ſe permittere plebi, ac pati habere, quod cuiq; fors belli dederit.* Hæc tutior viſa ſententia eſt, quæ popularem ſenatum faceret. Edictum itaque eſt, *ad prædam Veientem quibus videretur, in caſtra ad dictatorem proficiſcerentur*: ingens profecta multitudo replevit caſtra.

21. Tum dictator auſpicato egreſſus, quum edixiſſet ut arma milites caperent: *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuaque numine inſtinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibiq; hinc decimam partem prædæ voveo: te ſimul Juno regina, quæ nunc Veios colis, precor: ut nos victores in noſtram, tuamq; mox futuram urbem ſequare: ubi te dignum ampl tudine tua templum accipiat.* Hæc precatus, ſuperante multitudine ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi ſenſus eſſet. Veientes ignari ſe jam ab ſuis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ ſuæ vocatos Deos, alios votis ex urbe ſua evocatos hoſtium templa novaſque ſedes ſpectare, ſeque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam ſubrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hoſtium eſſe, in muros pro ſe quiſque armati diſcurrunt: mirantes quidnam id eſſet, quod quum tot per dies nemo ſe ab ſtationibus Ro-

manis moviſſet, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inſeritur huic loco fabula: *immolante rege Veientium, vocem aruſpicis dicentis, qui ejus hoſtiæ exta proſecuiſſet, ei victoriam dari: exarditam in cuniculo moviſſe Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent.* Sed in rebus tam antiquis, ſi, quæ ſimilia veri ſunt, pro veris accipiantur, ſatis habeam: hæc ad oſtentationem ſcenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium eſt. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repente edidit: & pars averſos in muris invadunt hoſtes: pars clauſtra portarum revellunt: pars, quum ex tectis ſaxa tegulæque à mulieribus ac ſervitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, miſto mulierum ac puerorum ploratu complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactiſque portis, quum alii agmine irruerent, alii deſertos ſcanderent muros, urbs hoſtibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde multa jam edita cæde, ſeneſcit pugna: & dictator præcones edicere jubet, *ut ab inermi abſtineatur*: is finis ſanguinis fuit: dedi inde inermes cœpi: & ad prædam miles permiſſu dictatoris diſcurrit: quæ quum ante oculos ejus aliquantum ſpe atque opinione major, majoriſq; precii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus eſſe, *ut ſi cui Deorum hominumq; nimia ſua fortuna populi Romani videretur, ut eam invidiam lenire ſuo privato incommodo, quam minimo publico Romani pop. liceret.* Convertentem ſe inter hanc venerationem traditur memoriæ, prolapſum cecidiſſe: idque omen pertinuiſſe poſtea eventu rem conjectantibus viſum ad damnationem ipſius Camilli; captæ deinde urbis Romæ, quod poſt paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hoſtium, ac direptione urbis opulentiſſimæ eſt conſumptus.

22. Poſtero die libera corpora dictator ſub corona vendidit: ea ſola pecunia in publicum redigitur, haud ſine ira plebis, & quod retulere ſecum prædæ, nec duci, qui ad ſenatum malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii ſui rejeciſſet; nec ſenatui, ſed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad ſenatum retuliſſet, pater tam popularis ſententiæ auctor fuiſſet, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egeſtæ à Veiis eſſent, amoliri tum Deûm dona ipſoſque Deos, ſed colentium magis, quam rapientium modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes pure lotis corporibus, candida veſte, quibus deportanda Romam, regina Juno aſſignata erat, venerabundi templum inire, primo religioſe admoventes manus: quod id ſignum more Etruſco niſi certæ gentis ſacerdos attrectare non eſſet ſolitus: deinde quum quidam ſeu ſpiritu divino tactus, ſeu juvenili joco, *Viſne Romam*

nam tre Juno? annuisse cæteri Deam conclamavêrunt: indè fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, audicam: motam certè sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam; ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis: quod decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quam accepisset, postremo jam fato quoq; urgente, operibus tamen, non vi expugnata est.

23. Romam ut nunciatum est Veios captos: quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ; & quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant: tamen quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ; velut ex insperato immensum gaudium fuit: & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum gratias Diis agentium erant: senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris omnibus ordinibus obviam effusis celebrior, quam ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit: maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, sed humanum etiam visum. Jovis Solisque equis æquiparatum dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior quam gratior fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit dedicavitque Matutæ matri: atque his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum: cui se decimam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices, *solvendum religione populum* censerent, haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur: tandem eo quod levissimum videbatur, decursum est, *ut qui se domumq; religione exsolvere vellet, quum sibimetipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret*: ut *ex eo donum aureum dignum amplitudine templi, ac numine Dei ex dignitate populi Romani fieret*: ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

V. C. 360. 24. Veiis captis, ſex tribunos militum conſulari poteſtate inſequens annus habuit, duos P. P. Cornelios, Coſſum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Cæſonem Fabium Ambuſtum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliſcum bellum, Valerio ac Servilio Capenas ſorte evenit: ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, ſed ager eſt depopulatus: prædæque rerum agreſtium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum ſubegit: pax petentibus data. In Faliſcis bellum reſtabat. Romæ interim multiplex ſeditio erat, cujus leniendæ cauſſa coloniam in Volſcos, quo tria millia civium Romanorum ſcriberentur, deducendum cenſuerant: triumvirique ad id creati, terna jugera & ſeptunces viritim diviſerant. Ea largitio ſperni cœpta: quia ſpei majoris avertendæ ſolatium objectum cenſebant, *cur enim relegari plebem in Volſcos, quum pulcherrima urbs Veii agerq; Veientanus in conſpectu ſit, uberior ampliorq; Romano agro? urbem quoq; urbi Romæ, vel ſitu, vel magnificentia publicorum privatorumq; tectorum ac locorum præponebant*: quin illa quoque actio movebatur, quæ poſt captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, tranſmigrandi Veios: cæterum *partim plebi, partim ſenatui deſtinabant habitandos Veios: duaſq; urbes communes Reipublicæ incoli à Romano populo poſſe.* Adverſus quæ quum optimates ita tenderent, *ut morituros ſe citius* dicerent *in conſpectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur: quippe nunc in una urbe tantum diſſenſionum eſſe, quid in duabus urbibus fore? victamne ut quiſquam victrici patriæ præferret? finieretq; majorem fortunam captis eſſe Veiis, quam incoluminibus fuerit? poſtremo ſe relinqui à civibus in patria poſſe: ut relinquant patriam atq; cives, nullam vim unquam ſubacturam: & T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) *conditorem Veios ſequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente & auctore urbis Romæ.*

25. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in ſuam ſententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod ubi rixæ committendæ cauſſa clamor ortus eſſet, principes ſenatus primi turbæ offerentes ſe, *peti, feriri, atq; occidi* jubebant: ab horum ætatibus dignitatibuſque & honoribus violandis dum abſtinebatur, & ad reliquos ſimiles conatus verecundia iræ obſtabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur, *haud mirum id quidem eſſe: furere civitatem, quæ damnata votis omnium rerum priorem curam, quam religione ſe exſolvendi, habeat: nihil de collatione dicere, ſtipis verius, quam decimæ: quando ea ſe, quiſq; privatim obligaverit, liberatus ſit populus: enimvero illud ſe tacere, ſuam conſcientiam non pati: quod ex ea tantum præda,*

quæ

quæ rerum movendum sit, decima designetur: urbis atq; agri capti, quæ & ipsa voto continebatur, mentionem nullam fieri. Quum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, *quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse*: ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus ut aurum ex ea coemerent, negotium datum: cujus quum copia non esset, matronæ cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum, aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime, senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum: ut pilento ad sacra ludosque carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit: quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum: eum prædam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt; tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt, & Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi: ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

26. Comitiis tribunorum militum Patres summa ope evicerunt: ut M. Furius Camillus crearetur: propter bella simulabant parari ducem, sed rogationi tribunitiæ adversarius quærebatur: cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Falisços, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur: differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maxime metuerant, gloria in Falisçis crevit. Nam quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum, atque incendio villarum coegit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit: mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Cæterum Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit: trifariam Romani muniebant: alius exercitus prælio intentus stabat: ibi impedire opus conatos hostes fundit, fugatque: tantumque inde *V. C.* 361.

pavoris Faliſcis injectum eſt, ut effuſa fuga caſtra ſua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent: multi cæſi vulneratique, priuſquam paventes portis inciderent: caſtra capta: præda ad quæſtores redacta, cum magna militum ira: ſed ſeveritate imperii victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur. Obſidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occaſionem impetus oppidanorum in Romanas ſtationes prœliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata ſpe: quum frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obſeſſis quam obſidentibus ſupperetent: videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Veiis fuiſſet; ni fortuna imperatori Romano ſimul & cognitæ rebus bellicis virtutis ſpecimen, & maturam victoriam dediſſet.

27. Mos erat Faliſcis, eodem magiſtro liberorum & comite uti: ſimulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur: principum liberos, ſicut fere fit, qui ſcientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace inſtituiſſet pueros ante urbem luſus exercendique cauſſa producere: nihil eo more per belli tempus intermiſſo, dum modo brevioribus, modo longioribus ſpatiis trahendo eos à porta luſu, ſermonibuſque variatis longius ſolito: ubi res dedit, progreſſus inter ſtationes eos hoſtium, caſtraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit: ibi ſceleſto facinori ſceleſtiorem ſermonem addidit: *Falerios ſe in manus Romanis tradidiſſe: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum ſint, in poteſtatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad ſimilem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem ſceleſtius ipſe cum ſceleſto munere veniſti: nobis cum Faliſcis, quæ pacto ſit humano, ſocietas non eſt: quam ingeneravit natura, utriſq; eſt, eritque: ſunt & belli, ſicut pacis jura: juſteq; ea non minus quam fortiter didicimus gerere: arma habemus non adverſum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur: ſed adverſus armatos, & ipſos, qui nec læſi, nec laceſſiti à nobis, caſtra Romana ad Veios oppugnarunt: eos tu, quantum in te fuit, novo ſcelere viciſti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, ſicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus poſt tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit; virgaſque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod ſpectaculum concurſu populi primum facto, deinde à magiſtratibus de re nova vocato ſenatu; tanta mutatio animis eſt injecta, ut qui modo efferati odio iraque, Veientium exitum, pene quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem univerſa poſceret civitas: *fides Romana, juſtitia imperatoris, in foro & curia* celebrantur: conſenſuque omnium legati ad Camillum in caſtra, atque inde permiſſu Camilli

milli Romam ad ſenatum; qui dederent Falerios, proficiſcuntur. Introducti ad ſenatum ita locuti traduntur: *Patres conſcripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quiſquam invideat, victi à vobis & imperatore veſtro, dedimus nos vobis: rati, (quo nihil victori pulchrius eſt,) melius nos ſub imperio veſtro, quam legibus noſtris victuros. Eventu hujus belli duo ſalutaria exempla prodita humano generi ſunt: vos fidem in bello, quam præſentem victoriam maluiſtis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus: ſub ditione veſtra ſumus: mittite qui arma, qui obſides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei noſtræ, nec nos imperii veſtri pœnitebit.* Camillo & ab hoſtibus, & à civibus gratiæ actæ. Faliſcis in ſtipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

28. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, inſignis juſtitia fideque hoſtibus victis quum in urbem rediſſet, tacite ejus verecundiam non tulit ſenatus, quin ſine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius miſſi longa una nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparenſium excepti devehuntur Liparas: mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Forte eo anno in ſummo magiſtratu erat, Timaſitheus quidam Romanis vir ſimilior, quam ſuis; qui legatorum nomen, donumque, & Deum cui mitteretur, & doni cauſam veritus ipſe, multitudinem quoque quæ ſemper ferme regenti eſt ſimilis, religionis juſtæ implevit: adductoſque in publicum hoſpitium legatos, cum præſidio etiam navium Delphos proſecutus, Romam inde ſoſpites reſtituit: hoſpitium cum eo ſenatuſconſulto eſt factum: donaque publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit & apud ipſos exercitus, & Romæ, viciſſent, victine eſſent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Poſtumius: primo rem communiter geſſerunt. fuſis inde acie hoſtibus, Æmilium præſidio Verruginem obtinere placuit, Poſtumium fines vaſtare: ibi eum in compoſito agmine negligentius, ab re bene geſta, euntem adorti Æqui, terrore injecto in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præſidium alterum eſt perlatus. Poſtumius ſuis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet, ac fugam: *fuſos eſſe ab ignaviſſimo & fugaciſſimo hoſte*: conclamat univerſus exercitus, *merito ſe ea audire, & fateri admiſſum flagitium: ſed eoſdem correcturos eſſe: neq; diuturnum id gaudium hoſtibus fore: poſcentes ut conſeſtim inde ad caſtra hoſtium duceret* (in conſpectu erant poſita in plano) *nihil pœnæ recuſabant, ni*

ea ante noctem expugnaſſent. Collaudatos corpora curare, paratoſque eſſe quarta vigilia jubet, & hoſtes nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: prœliumque ante lucem (ſed luna pernox erat) commiſſum eſt: & haud incertius diurno prœlium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum caſtra Rom. crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut nequiquam retinente atque obſecrante Æmilio, Tuſculum palati fugerent: inde fama Romam perlata eſt, *Poſtumium, exercitumq. occiſum.* Qui ubi prima lux metum inſidiarum effuſe ſequentibus ſuſtulit: quum perequitaſſet aciem promiſſa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra ſuſtinuerint impetum Æqui: cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hoſtium facta eſt, triſtemque ab Tuſculo nuncium nequiquam exterrita civitate, literæ à Poſtumio laureatæ ſequuntur: *victoriam populi Romani eſſe: Æquorum exercitum deletum.*

29. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere interceſſores legis anniſi ſunt: ſed plus ſuis comitiis plebs valuit: quem dolorem ulti Patres ſunt, ſenatuſconſulto facto *ut conſules, inviſus plebi magiſtratus, crearentur.* Annum poſt quintum decimum creati conſules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio interceſſurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec ſegnius ob id ipſum conſulibus reſiſtentibus, omniquè civitate in unam eam curam converſa, Vitelliam coloniam Romanam in ſuo agro Æqui expugnant; colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, liberam per averſa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio conſuli ea provincia evenit: is cum exercitu profectus, acie hoſtes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit: dies dicta erat tribunis plebis biennii ſuperioris A. Virginio, & Q. Pomponio: quos defendi Patrum conſenſu, ad fidem ſenatus pertinebat: neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut geſti magiſtratus quiſquam arguebat, præterquam quod gratificantes Patribus rogationi tribuniti æinterceſſiſſent: vicit tamen gratiam ſenatus plebis ira: & peſſimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati ſunt: id ægre paſſi Patres. Camillus palam ſceleris plebem arguere: *quæ jam in ſuos verſa non intelligeret ſe pravo judicio de tribunis interceſſionem ſuſtuliſſe: interceſſione ſublata, tribunitiam poteſtatem evertiſſe. Nam quod illi ſperarent effrenatam licentiam ejus magiſtratus Patres laturos, falli eos: ſi tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres*

V. C. 362.

inven-

inventuros esse: consulesque increpabat, *quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent.*

30. Hæc propalam concionabundus indies magis augebat iras hominum: senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris, sociisque, & Deum templis, ac solo in quo nati essent, dimicandum fore: nam quod ad se privatim attineat: si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari: quotidie se frui monimento gloriæ suæ: & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo: insistere omnes vestigiis laudum suarum, sed nefas ducere desertam ac relictam ab Diis immortalibus incoli urbem: & in captivo solo habitare populum Romanum: & victrice patri victam mutari.* His adhortationibus concitati Patres, principes, senes, juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare, cum lacrymis cœpere, *ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent: Capitolium, ædem Vestæ, cætera circa templa Deorum ostentantes: ne exulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio, ac diis penatibus, in hostium urbem agerent: eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit: & legem una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt: adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut postero die referentibus consulibus senatusconsultum fieret, *ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur: nec Patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam spem liberos tollere.*

31. Eo munere delinita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur: creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules *magnos ludos* fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello: eodem anno ædes Junonis reginæ ab eodem dictatore eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus prius pene quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cædendis hostibus in fuga fuit, triumphus: Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem, pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit: ob quæ Volsinienses Salpinatibus adjunctis superbia elati,

V. C. 363.

elati, ultro agros Romanos incurſavere: bellum inde duobus populis indictum. C. Julius cenſor deceſſit: in ejus locum M. Cornelius ſuffectus: quæ res poſtea religioni fuit: quia eo luſtro Roma eſt capta: nec deinde unquam in demortui locum cenſor ſufficitur: conſulibuſque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auſpicia: itaque quum ex ſenatuſconſulto conſules magiſtratu ſe abdicaſſent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit, ab eo creati ſex tribuni militum conſulari poteſtate: ut etiam ſi cui eorum incommoda valetudo fuiſſet, copia magiſtratuum Reip. eſſet.

V. C. 364. 32. Calendis Quintilibus magiſtratum occœpere L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus ſeptimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio, & C. Æmilio Volſinienſes provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpicio. Prius cum Volſinienſibus pugnatum eſt: bellum numero hoſtium ingens, certamine haud ſane aſperum fuit: fuſa concurſu primo acies in fugam, millia octo armatorum ab equitibus intercluſa, poſitis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne ſe pugnæ committerent Salpinates: mœnibus armati ſe tutabantur. Romani prædas paſſim & ex Salpinati agro, & ex Volſinienſi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volſinienſibus feſſis bello, ea conditione ut res populo Romano redderent, ſtipendiumque ejus anni exercitui præſtarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cæditius de plebe nunciavit tribunis, *ſe in nova via, ubi nunc ſacellum eſt, ſupra ædem Veſtæ vocem noctis ſilentio audiſſe clariorem humana, quæ magiſtratibus dici juberet, Gallos advenire.* Id (ut fit) propter auctoris humilitatem ſpretum & quod longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato ſpreta, ſed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere: qui die dicta ab L. Apuleio tribuno plebis, propter prædam Veientanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, reſponſum tuliſſet *ſe collaturos quanti damnatus eſſet. abſolvere eum non poſſe*: in exilium abiit; precatus ab Diis immortalibus, *ſi innoxio ſibi ea injuria fieret, primo quoq; tempore deſiderium ſui civitati ingratæ facerent*: abſens quindecim millibus gravis æris damnatur.

33. Expulſo cive quo manente, (ſi quicquam humanorum certi eſt,) capi Roma non potuerat; adventante fatali urbis clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adverſus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam, Alpes tranſiſſe: agroſque ab Etruſcis

ſeis ante cultos poſſediſſe: & invexiſſe in Galliam vinum illiciendæ gentis cauſſa Aruntem Cluſinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipſe, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, niſi externa vis quæſita eſſet, nequirent: hunc tranſeuntibus Alpes ducem, auctoremque Cluſium oppugnandi fuiſſe. Equidem haud abnuerim, Cluſium Gallos ab Arunte, ſeu quo alio Cluſino adductos: ſed eos qui oppugnaverint Cluſium, non fuiſſe qui primi Alpes tranſierint, ſatis conſtat: ducentis quippe annis ante, quam Cluſium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli tranſcenderunt: nec cum his primum Etruſcorum, ſed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpeſque incolebant, ſæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuſcorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere: mari ſupero inferoque, quibus Italia inſulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina ſunt argumento, quod alterum *Tuſcum* communi vocabulo gentis, alterum *Adriaticum mare* ab Adria Tuſcorum colonia vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare: poſtea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis miſſis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui ſinum circumcolunt maris, uſque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo eſt, maxime Rhetis: quos loca ipſa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter ſonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

34. De tranſitu in Italiam Gallorum hæc accepimus: Priſco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia eſt, penes Bituriges ſumma imperii fuit, ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum ſua tum publica præpollens, quod in imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur poſſe. Hic magno natu ipſe jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, *Belloveſum ac Sigoveſum ſororis filios impigros juvenes miſſurum ſe eſſe in quas Dii dediſſent auguriis ſedes, oſtendit: quantum ipſi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes poſſet.* Tum Sigoveſo ſortibus dati Hercinii ſaltus: Belloveſo haud paulo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is quod eis ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit: profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricaſtinos venit. Alpes inde oppoſitæ erant, quas inexſuperabiles viſas, haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria ſit, niſi de Hercule fabulis credere libet) ſuperatas. Ibi quum velut ſeptos montium altitudo teneret Gallos, circumſpectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum tranſirent, religio

gio etiam tenuit; quod allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari; Massilienses erant hi, navibus à Phocide profecti: id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut quem primum in terram egressi occupaverant locum, patentibus silvis communirent: ipsi Taurino saltu invias Alpeis transcenderunt: fusisque acie Tuscis, haud procul Ticino flumine, quum in quo consederant, *agrum Insubrium* appellari audissent, cognomine Insubribus, pago Heduorum: ibi omen sequentes loci, condidere urbem: *Mediolanum* appellarunt.

35. Alia subinde manus Cænomanorum Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendissent Alpes, ubi nunt Brixia ac Verona urbes sunt (locos tenuere Libui) consident: post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos, Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Pœnino deinde Boii, Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Albes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modo, sed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones recentissimi advenarum ab Utente flumine usque ad Æsim fines habuere: hanc gentem Clusium, Vomamque inde venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum, audirentque sæpe ab iis cis Padum, ultraque, legiones Etruscorum fusas: quamquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiæve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum: legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus, populique Romani nomine agerent cum Gallis, *ne à quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani, atq; amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed melius visum bellum ipsum amoveri, si posset: & Gallos novam gentem pace potius cognosci, quam armis.*

36. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quam Romanis similes, habuisset: quibus postquam mandata ediderunt in consilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis, in re trepida sit imploratum: & quoniam legatione adversus se maluerint, quam armis tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant, quam colant Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse: & responsum coram Romanis se accipere velle: & si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum possint, quantum Galli virtute cæteros mortà-*

mortales præſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum à poſſeſſoribus petere, aut minari arma? Romanis quærentibus *ecquid in Etruria rei Gallis eſſet?* quum illi *ſe in armis jus ferre, & omnia fortium virorum eſſe* ferociter dicerent, accenſis utrimque animis ad arma diſcurritur, & prœlium conſeritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt: nec id clam eſſe potuit, quum ante ſigna Etruſcorum tres nobiliſſimi fortiſſimique Romanæ juventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus: quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipſa ſigna Etruſcorum incurſantem, per latus transfixum, haſta occidit, ſpoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem *Romanum legatum eſſe*, ſignum datum eſt. Omiſſa inde in Cluſinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum cenſerent: vicere ſeniores, ut legati prius mitterentur queſtum injurias, poſtulatumque, *ut pro jure gentium violato Fabii dederentur.* Legati Gallorum quum ea, ſicut erant mandata, expoſuiſſent, ſenatui nec factum placebat Fabiorum, & jus poſtulare barbari videbantur: ſed ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obſtabat, itaque ne penes ipſos culpa eſſet cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de poſtulatis Gallorum ad populum rejiciunt: ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut quorum de pœna agebatur, tribuni militum conſulari poteſtate in inſequentem annum crearentur: quo facto, haud ſecus quam dignum erat, infenſi Galli, bellum propalam minantes, ad ſuos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpitius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginenſis. *V. C.* 365.

37. Quum tanta moles mali inſtaret (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim ſuam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adverſus Fidenatem & Veientem hoſtem, alioſque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempeſtatibus dixiſſet: ea tunc inuſitato atque inaudito hoſte, ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæſivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, ſummæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem quam ad media bella haberi ſolitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli poſtquam accepere, ultro honorem habitum vialatoribus juris humani, eluſamque ſuam legationem eſſe, flagrantes ira, cujus impotens eſt gens, confeſtim ſignis convulſis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agreſtium fieret, *Romam ſe ire* magno clamore ſignificabant: quacunque ibant, equis, viriſque longe ac late fuſo agmine immenſum obtinentes loci. Sed antecedente fama, nunciiſque Cluſinorum, deinceps inde aliorum populorum plu-

plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia Crustuminis montibus prærupto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra, circaque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

38. Ibi tribuni militum non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem ductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent: nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando, infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent: paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit: eaque res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit: nam Brennus regulus gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id capum superiorem locum, ut ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudine victoriam fore: adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat: pavor fugaque occupaverat animos: tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios in hostium urbem, quam Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus: in reliqua acie, simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem (prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito) integri intactique fugerunt: nec ulla cædes pugnantium fuit: terga cæsa suorum ipsorum certamine in turba impedientium fugam: circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis, alisque tegminibus hausere gurgites: maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus: ab dextro cornu, quod procul a flumine, & magis sub monte steterat; Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis in arcem confugerunt.

39. Gallos quoque velut obstupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit: & ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri, postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare: tum demum postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante Solis occasum ad urbem Romam per-

perveniunt: ubi quum prægressi equites *non portis clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris* retulissent: aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere; exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quæ nam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Veios petiisset, nec superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederent, comploratis omnibus pariter vivis mortuisque totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est: mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant: omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem: mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret: deinde sub occasum Solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent: postremo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata: nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit: nam quum defendi urbem posse, tam parva relicta manu spes nulla esset, placuit *cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatusque robur in arcem, Capitoliumq; conscendere:* armisque & frumento collatis, ex loco inde munito Deos, hominesque & Romanum nomen defendere: flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non supereſſent qui colerent. *Si arx, Capitoliumque sedes Deorum, si senatus caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ: &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consulareſque simul se cum illis* palam dicere *obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum:* hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum; quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, *commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam:* digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non supereſſe statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogantiumque viros natosq; *cui se fato darent?* nihil quod humanis supereſſet malis, relinquebant: magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ

sunt,

sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis; nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum: inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisq; spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt, via quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius de plebe Romana homo conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat: salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique se ac suos in vehiculo conspici, *descendere uxorem ac pueros* jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit: & Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

41. Romæ interim satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat: qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est, thensas ducentibus, triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui M. Fabio Pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria, Quiritibusque Romanis tradant. Galli, & quia interposita nocte à contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deûm, arcemque solam belli speciem tenentem: inde modico relicto præsidio (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt: inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne quà fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat, aperta quam clausa invadendi: adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in

ædium

ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulachra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram moviſſe: atque ab eo initium cædis ortum, cæteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

42. Cæterum, seu non omnibus delendi urbem libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent: & non omnia concremari tecta, ut quodcunque supereſſet urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent: nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim, aut late vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem, atque oculis satis constare poterant: quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant; velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ: nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum vindices: tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quod intercluſi à patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate: nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit: lux deinde noctem inquietam insecuta est, nec ullum erat tempus, quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos: quin etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidiſſent, quamvis inopem parumque, quem tenebant, collem libertati relictum virtute defenderent: & jam quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos, arma tantum, ferrumque in dextris velut solas reliquias spei suæ intuentes.

43. Galli quoque per aliquot dies in tecta modo urbis nequiquam bello gesto, quum incendia ac ruinas captæ urbis nihil supereſſe præter armatos hostes viderent: nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur: experiri ultima, & impetum facere in arcem statuunt. Prima luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sublato, ac testudine facta subeunt: adversus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis: qua signa ferri videbant, ea robore virorum oppositó scandere hostem sinunt:

quo succesſerit magis in arduum, eo pelli poſſe per proclive facilius rati: medio fere clivo reſtitere: atq; inde ex loco ſuperiore, qui prope ſua ſponte in hoſtem inferebat, impetu facto, ſtrage ac ruina fudêre Gallos: ut numquam poſtea nec pars nec univerſi tentaverint tale pugnæ genus. Omiſſa itaq; ſpe per vim atque arma ſubeundi, obſidionem parant: cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis abſumpſerant, & ex agris per ipſos dies raptum omne Veios erat. Igitur exercitu diviſo, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obſideri arcem, ut obſidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiſcentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipſa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit: qui mœſtior ibi fortuna publica quam ſua, quum Diis hominibuſque accuſandis ſeneſceret, indignandoq; mirandoq; ubi illi viri eſſent, qui ſecum Veios Falerioſq; cepiſſent, qui alia bella fortius ſemper quam felicius geſſiſſent: repente audit Gallorum exercitum adventare, atq; de eo pavidos Ardeates conſultare: nec ſecus quam divino ſpiritu tactus, quum ſe in mediam concionem inculiſſet, abſtinere ſuetus ante talibus conciliis:

44. *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & veſtrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo veſtrum conditionis meæ oblitum me huc proceſſiſſe putet: ſed rei, ac periculum commune cogit, quod quiſque poſſit in re trepida præſidii, in medium conferre: & quando ego vobis pro tantis veſtris in me meritis gratiam referam, ſi nunc ceſſavero? aut ubi uſus erit mei vobis, ſi in bello non fuerit? hac arte in patria ſteti: & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulſus ſum. Vobis autem Ardeates fortuna oblata eſt, & pro tantis priſtinis populi Romani beneficiis, quanta ipſo meminiſtis (nec enim exprobranda apud memores ſunt) gratiæ referendæ: & huic urbi decus ingens belli ex hoſte communi pariendi. Quæ effuſo agmine adventat, gens eſt, cui natura corpora, animoſq; magna magis quam firma dederit: eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt: argumento ſit clades Romana: patentem cepere urbem: ex arce Capitolioq; bis exigua reſiſtitur manu: jam obſidionis tædio victi abſcedunt, vagiq; per agros palantur, cibo, vinoq; rapto hauſto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum ſine munimento, ſine ſtationibus ac cuſtodiis paſſim ferarum ritu ſternuntur: nunc ab ſecundis rebus magis etiam ſolito incauti. Si vobis in animo eſt, tueri mœnia veſtra, nec pati hæc omnia Galliam fieri: prima vigilia capite arma frequentes: me ſequimini ad cædem, non ad pugnam: niſi victos ſomno, velut pecudes trucidandos tradidero, non recuſo eundem Ardeæ rerum mearum exitum quem Romæ habui.*

45. Æquis iniquiſq; perſuaſum erat, tantum bello virum neminem uſquam ea tempeſtate eſſe: concione dimiſſa, corpora curant, intenti quam mox ſignum daretur: quo dato, primæ noctis ſilen-

ſen-

rio ad portas cum Camillo præsto fuere: egressi haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum inuita neglectaque ab omni parte nacti, cum ingenti clamore invadunt; nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur: extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvisos tulit: magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est, qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinæ oppressæ ab hoste inulitato inauditoq; adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam præsidium; & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veiis posita: inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atq; ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas!* vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique à Cæditio Centurione, quem sibimetipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere: tantum par Camillo defuit auctor, cætera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta: quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem eadem edidere: duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

46. Romæ interim plerumque obsidio segnis, & utrimque silentium esse; ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives, hostesque convertit: sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ: ad id faciendum C. Fabius Dorso Gabino cinctu sacra manibus gerens quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam, terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit: ibique omnibus solenniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans *propitios esse Deos, quorum cultum ne morbis quidem metu prohibitus deseruisset*, in Capitolium ad suos rediit: seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens gens est. Veiis interim non animi tantum indies, sed etiam vires crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam, eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat: locus ipse admonebat Camilli, & magna pars mittium erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant:

& Cæditius *negare se commissurum, ut sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse meum ordinis sui posceret imperatorem.* Consensu omnium *placuit ab Ardea Camillum arcessi, sed antea consulto Senatu, qui Romæ esset:* adeo tegebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat: ad eam rem Pontius Cominius impiger juvenis operam pollicetur, incubans cortici secundo Tiberi ad urbem defertur: inde quia proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit: & ad magistratus ductus mandata exercitus edit. Accepto inde Senatus decreto, *ut ea comitiis curiatis revocatus de exilio, jussu populi Camillus dictator exemplo diceretur, militesque haberet imperatorem quem vellent,* eadem digressus nuncius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperta lege lata; quod nec injussu populi mutari finibus posset, nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere; lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

47. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit: namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius à Veiis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxum ascensu æquo, nocte sublustri quum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi, sublevantesque invicem, & trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, solicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent: anseres non fefellere, quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur: quæ res saluti fuit; namque clangore eorum, alatumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma cæteros ciens vadit: & dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat: cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat: jamque & alii congregati telis, missilibusque saxis perturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum solicitaret) quieti datum est. Luce orta vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum & recte & perperam facto precium deberetur: Manlius primum ob virtutem laudatus, donatusque non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi se libras farris, & quartarios vini ad ædes ejus, quæ

in

in arce erant, contulerunt: remidictu parvam, cæterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis; cum ſe quiſque victu ſuo fraudans, detractum corpori atque uſibus neceſſariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat aſcendens hoſtis, citati: & quum *in omnes more militari ſe animadverſurum* P. Sulpicius tribunus militum pronunciaſſet, conſentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à cæteris abſtinuit: reiiti haud dubium ejus noxæ approbantibus cunctis de ſaxo dejecit. Inde intentiores utrimque cuſtodiæ eſſe: & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamque nuncios commeare: & apud Romanos nocturni periculi memoria.

48. Sed ante omnia obſidionis bellique mala, fames utrimque exercitum urgebat: Gallos peſtilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos caſtra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque non pulverem modo ferente, quum quid venti motum eſſet, quorum intolerantiſſima gens eſt, humori ac frigori aſſueta; tum æſtu & languore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur. Jam pigritia ſingulos ſepeliendi, promiſcue acervatos cumulos hominum urebant: *buſtorumque* inde *Gallicorum* nomina inſignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permiſſu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent; eaque neceſſitate ad deditionem vocarent; dicitur avertendæ ejus opinionis cauſſa multis locis panis de Capitolio jactatus eſſe in hoſtium ſtationes. Sed jam neque diſſimulari, neque ferri ultra fames poterat: itaque dum dictator delectum per ſe Ardeæ habet magiſtrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum jubet: paratque inſtruitque quibus haud impar adoriatur hoſtes: interim Capitolinus exercitus ſtationibus vigiliiſque feſſus, ſuperatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vincere non ſineret: diem de die proſpectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, poſtremo ſpe quoque jam, non ſolum cibo deficiente, & quum ſtationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, *vel dedi, vel redimi ſe quacumq; pactione poſſent*, juſſit: jactantibus non obſcure Gallis, *haud magna mercede ſe adduci poſſe, ut obſidionem relinquant.* Tum ſenatus habitus, tribuniſque militum negotium datum ut paciſcerentur. Inde inter P. Sulpitium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio tranſacta res eſt, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fædiſſimæ per ſe, adjecta indignitas eſt: pondera ab Gallis allata iniqua: & tribuno recuſante, additus ab inſolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox *Væ victis eſſe.*

49. Sed Diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos: nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: *auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri* jubet: quum illi reniterentes pactos dicerent sese, negat *eam pactionem ratam esse, quæ postquam ipse dictator creatus esset injussu suo ab inferiore jure magistratu facta esset*: denunciatq; Gallis, *ut se ad prælium expediant: suos in aerarium conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroq; non auro recuperare patriam* jubet, *in conspectu habentes fana Deum, & conjuges & liberos, & solum patriæ deforme bello malis, & omnia quæ defendi repetiq; & ulcisci fas sit.* Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & natura inæquali: & omnia quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis quam consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna; jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant: igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant: Justiore altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur: ibi cædes omnia obtinuit; castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, *Romulus ac parens patriæ, conditorq; alter urbis* haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Veios: & tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium: eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante *ne Rempublicam in incerto relinqueret statu.*

50. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultum facit, *fana omnia quod ea hostes possedissent, restituerentur, expiarenturque: expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur: cum Caretibus publice hospitium fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumq; ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaq; esset, mentio illata, jussumq; *templum in nova via Aio Loquentio fieri.* Aurum quod Gallis ereptum erat, quodq; ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum,

tum, quum in quæ referri opporteret, confusa memoria esset, *sacrum omne judicatum, & sub Jovis sella poni* jussum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis conficeret, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus: ut earum sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. Iis peractis quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant: tum demum agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, *ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent*: In concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit:

51. *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: & ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim: nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit: quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur: non ut ego utique in patria essem, & nunc quiescerem, & tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum victoribus Gallis capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Dique & homines Romani tenuerint, habitaverint: victoribus Romanis recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecerit? Equidem si nobis cum urbe simul posita traditaque per manus religiones nullæ essent: tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Veiens bellum, per quot annos, quanto labore gestum? non ante cepit finem, quam monitis Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox cœlo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam à nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum prætermissum? Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis hominibusq; dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum: confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celavimus, alia avella in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis: Deorum cultum desertè ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus: reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum: & in hostes*

qui cæci avaritia in pendere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque & cædem.

52. Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis Quirites, quantum vix dum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis fasti quam loca sunt, in quibus fiant: hos omnes Deos publicos privatosque Quirites deseriturí estis? quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione quam vestra, conspectum est? quum inter Gallica tela digressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat aut Veiis nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cæremoniis potest: & ne omnia generatim sacra omnesque percenseam Deos: in Jovis epulo, num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus, figunque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris? Mars Gradive, tuque, Quirine pater! hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores interfit: illi sacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit, hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermissum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio affectæ Veienti bello Reipublicæ remedio fuit? At etiam tamquam veterum religionum memores, & peregrinos Deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno regina transvecta à Veiis nuper in Aventino, quam insigni ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum propter cœlestem vocem exauditam in Nova via jussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus: collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus: Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil umquam præterquam urbs capta movit, flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est: hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes? & Vestales tuæ te deserent Vesta? &

fla-

flamen peregre habitando, in ſingulas noctes tantum ſibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auſpicato agimus omnia fere intra pomœrium, cui oblivioni aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent: comitia centuriata, quibus conſules tribunoſq; militares creatis: ubi auſpicato, niſi ubi adſolent, fieri poſſent? Veioſne hæc tranſferemus? an comitiorum cauſſa populus tanto incommodo in deſertam hanc ab Diis hominibusq; urbem conveniet?

53. Sed res ipſa cogit vaſtatam incendiis ruinisq; relinquere urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis cauſſam, quam veram eſſe, ut ego non dicam, apparere vobis Quirites puto, qui meminiſtis ante Gallorum adventum, ſalvis tectis publicis privatisq; ſtante incolumi urbe, hanc eandem rem actam eſſe, ut Veios tranſmigraremus. Et videte quantum inter meam ſententiam veſtramq; interſit tribuni: vos etiam ſi tunc faciendum non fuerit, nunc utiq; faciendum putatis: ego contra (nec id mirati ſitis prius quam quale ſit audieritis) etiam ſi tunc migrandum fuiſſet incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non cenſerem: quippe tum cauſſa nobis in urbem captam migrandi victoria eſſet, gloriosa nobis ac poſteris noſtris: nunc hæc migratio nobis miſera ac turpis, Gallis gloriosa eſt: non enim reliquiſſe victores, ſed amiſiſſe victi patriam videbimur. Hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumſeſſum Capitolium neceſſitatis impoſuiſſe, ut deſereremus penates noſtros, exiliumq; ac fugam nobis ex eo loco conſciſceremur, quem tueri non poſſemus? & Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani reſtituere non videbuntur potuiſſe? Quid reſtat, niſi ut jam novis copiis veniant, (conſtat enim vix credibilem multitudinem eſſe) & habitare in capta ab ſe, deſerta à vobis hac urbe velint, ſinatis? Quid ſi non Galli hoc, ſed veterer hoſtes veſtri, Æqui Volſcive faciat, ut commigrent Romam? velitiſne illos Romanos, vos Veientes eſſe? non malitis hanc ſolitudinem veſtram, quam urbem hoſtium eſſe? non equidem video quid magis nefas ſit. Hæc ſcelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati eſtis? Si tota urbe nullum melius, ampliusve tectum fieri poſſit, quam caſa illa conditoris eſt noſtri, non in caſis ritu paſtorum agreſtiumq; habitare eſt ſatius inter ſacra penateſq; veſtros, quam exulatum publice ire? Majores noſtri convenæ, paſtoreſque, quum in his locis nihil præter ſilvas paludeſq; eſſet, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos Capitolio, arce incolumi, ſtantibus templis Deorum, ædificare incenſam piget? & quod ſinguli facturi ſuimus, ſi ædes noſtræ deflagraſſent, hoc in publico incendio univerſi recuſamus facere?

54. Quid tandem, ſi fraude, ſi caſu Veiis incendium ortum ſit, ventoq; (ut fieri poteſt) diffuſa flamma magnam partem urbis abſumat; Fidenas inde aut Gabios aliamve quam urbem quæſituri ſumus, quo tranſmigremus? adeo nihil tenet ſolum patriæ? nec hæc terra quam matrem appellamus? ſed in ſuperficie tignisq; caritas nobis patriæ pen-

pendet? Equidem fatebor vobis, etsi minus injuriæ vestræ quam meæ calamitatis meminisse juvat: quum abessem, quotiescunq; patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cælum, sub quo natus educatusq; essem: quæ vos Quirites nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea quum reliqueritis ea, macerent desideria. Non sine causa Dii hominesq; hunc urbi condendæ locum elegerunt; salubérrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum: argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis: trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot vetérrimos populos tamdiu bella geritis, quum interea ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria tantum terra mariq; pollens, atq; inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est experiis alia experiri, quum jam ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri hinc non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamq; imperii fore: hic quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusq; maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi: hic Vestæ ignes, hic Ancilia cælo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

55. Movisse eos Camillus tum alia oratione, tum ea quæ ad religiones pertinebant, maxime dicitur: sed rem dubiam decrevit opportune vox omissa, quod quum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis revertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optime:* qua voce audita, & senatus *accipere se omen*, ex curia egressus, conclamavit, & plebes circumfusa, approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs ædificari cœpta: tegula publice præbita est; saxa materiæque cædendæ unde quisq; vellet jus factum, prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alieniq; discrimine, in vacuo ædificant: ea est causa, ut veteres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta: formaq; urbis sit occupatæ magis quam divisæ similis.

EPI-

EPITOME LIBRI SEXTI.

1, &c. RES adversus Æquos & Volscos & Praenestinos prospere gestas continet. 5. Quatuor tribus additæ, Stellatina, Sabatina, Tormentina, Arnienſis. 20. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est: in cujus notam Senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. 35, &c. C. Licinius, & L. Sestius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur: eamq; legem cum magna contentione repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertuleruntq; & primus ex plebe consul L. Sestius creatus est. Lata est altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

1. QUÆ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus, decemviriſque ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur: tum quod & raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum; &, quod etiamsi quæ in commentariis pontificum, aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere: clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur. Cæterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur; interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Martio tribuno plebis dicta dies est, *quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset*: cui judicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum inite tum P. Cornelius Scipio: interrex, & post eum M. Furius Camillus V. C. 366.

iterum

V.C. 367. iterum; is tribunos militum consulari potestate creat, A. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Ii ex interregno quum extemplo magistratum iniissent, nulla de re prius quam de religionibus senatum consuluere. In primis fœdera, ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, jusserunt: alia ex eis edita etiam in vulgus: quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ad XV. Calendas Sextiles duplici clade insignem (quo die ad Cremeram Fabii cæsi: quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum) à posteriore clade *Alliensem* appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Quidam, *quod postridie Idus Quintiles non litasset Sulpicius tribunus militum, neq; inventa pace Deûm post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde ut postridie Calendas quoq; ac Nonas eadem religio esset, traditum*, putant.

2. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu Reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci veteres hostes ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant: novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretq; omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit ejusdem auspiciis defendi Rempublicam, cujus recuperata esset: dictatoremque dici M. Furium Camillum: is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: justitioque indicto, delectum juniorum habuit: ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris supereresset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit; partem unam in agro Veiente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare jussit: tribunus militum his A. Manlius: illi qui adversus Etruscos mittebantur, Æmilius præpositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuvio (*ad Metium* is locus dicitur) castra oppugnare est adortus: quibus ab contemptu (quod prope omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset.

ſet. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam ſepem conjici juſſit, & forte erat vis magna venti verſa in hoſtem: itaque non aperuit ſolum incendio viam, ſed flammis in caſtra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis ita conſternavit hoſtes ut minor moles ſuperantibus vallum in caſtra Volſcorum Romanis fuerit, quam tranſcendentibus ſepem incendio abſumptam fuerat. Fuſis hoſtibus cæſiſque, quum caſtra impetu cepiſſet dictator, prædam militi dedit, quo minus ſperatam à minime largitore duce, eo militi gratiorem: perſecutus deinde fugientes, quum omnem Volſcum agrum depopulatus eſſet, ad deditionem Volſcos ſeptuageſimo demum anno ſubegit. Victor ex Volſcis in Æquos tranſiit, & ipſos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppreſſit: nec caſtra modo, ſed urbem etiam aggreſſus, impetu primo cœpit.

3. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna eſſet, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium ſocios populi Romani obſidebat: quorum legati opem rebus affectis orantes, quum ſenatum adiſſent, decretum tulere, *ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret*: cujus ſpei moram quum pati fortuna obſeſſorum non potuiſſet, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribuſque, quæ ſemper eoſdem urgebant, per pactionem urbe hoſtibus tradita, inermes cum ſingulis emiſſi veſtimentis, miſerabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit: cui quum ſe mœſta turba ad pedes provoluiſſet, principumque orationem neceſſitate ultima expreſſam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur excepiſſet: parcere lamentis Sutrinos juſſit: *Etruſcis ſe luctum lacrymaſq; ferre.* Sarcinas inde deponi, Sutrinoſque ibi conſidere modico præſidio relicto; arma ſecum militem ferre jubet: ita expedito exercitu, profectus ad Sutrium, id quod rebatur, ſoluta omnia rebus (ut fit) ſecundis invenit: nullam ſtationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hoſtium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etruſci paſſim trucidantur ab novo hoſte, neque ſe conglobandi coeundique in unum; aut arma capiendi datur ſpatium: quum pro ſe quiſque tenderent ad portas, ſi qua forte ſe in agros ejicere poſſent, clauſas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare ſuos ut prælium inirent: quod accenſum ab deſperatione hoſtium fuiſſet, ni præcones per urbem dimiſſi, *poni arma, & parci inermi* juſſiſſent, *nec præter armatos quemquam violari.* Tum etiam, quibus animi in

ſpe

ſpe ultima obſtinati ad decertandum fuerant, poſtquam data ſpes vitæ eſt, jactare paſſim arma; inermeſque quod tutius fortuna fecerat, ſe hoſti offerre. Magna multitudo in cuſtodias diviſa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumq; ab omni clade belli: quia non vi capium, ſed traditum per conditiones fuerat.

4. Camillus in urbem triumphans rediit, trium ſimul bellorum victor, longe plurimos captivos ex Etruſcis ante currum duxit: quibus ſub haſta venundatis, tantum æris redactum eſt, ut pretio pro auro matronis perſoluto, ex eo quod ſupererat, tres pateræ aureæ factæ ſint: quas cum titulo *nominis Camilli* ante Capitolium incenſum, in Jovis cella conſtat ante pedes Junonis poſitas fuiſſe. Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque ac Faliſcorum per ea bella tranſfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus aſſignatus: revocati quoque in urbem ſenatuſconſulto à Veiis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis Veios ſe contulerant: & primo fremitus fuit aſpernantium imperium; *dies deinde præſtituta, capitaliſque pœna, qui non remigraſſet Romam*, ex ferocibus univerſis ſingulos metu ſuo quemque obedientes fecit. Et Roma quum frequentia creſcere, tum tota ſimul exſurgere ædificiis: & Republica impenſas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipſis privatis (admonebat enim deſiderium uſus) feſtinantibus ad effectum operis: intraque annum nova urbs ſtetit. Exitu anni comitia tribunorum militum conſulari poteſtate habita: creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, Julius Julus, L. Aquilius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque ſe fatebantur) ſed ab odio ad pervaſtandos fines, ne quid ad nova conſilia relinquerent virium, duxére: alterum in agrum Tarquinienſem: ibi oppida Etruſcorum Cortuoſa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuoſam nihil certaminis fuit: improviſo adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incenſum eſt. Contenebra paucos dies oppugnationem ſuſtinuit: laborque continuus non die, non nocte remiſſus, ſubegit eos: quum in ſex partes diviſus exercitus Romanus ſenis horis in orbem ſuccederet prælio, oppidanos eoſdem integro ſemper certamini paucitas feſſos objiceret: ceſſere tandem, locuſque invadendi urbem Romanis datus eſt. Publicari prædam tribunis placebat, ſed imperium quam conſilium ſegnius fuit: dum cunctantur, jam militum præda erat, nec niſi per invidiam adimi poterat. Eodem anno, ne privatis, tantum operibus creſceret urbs, Capitolium quoque ſaxo quadra-

V. C. 368.

to

to ſubſtructum eſt, opus vel in hac magnificentia urbis conſpiciendum.

5. Jam & tribuni plebis civitate ædificando occupata, conciones ſuas frequentare legibus agrariis conabantur: oſtentabatur in ſpem Pomptinus ager, tum primum poſt acciſas à Camillo Volſcorum res poſſeſſionis haud ambiguæ. Criminabantur *multo eum infeſtiorem agrum ab nobilitate eſſe, quam à Volſcis fuerit: ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incurſiones eo factas: nobiles homines in poſſeſſionem agri publici graſſari: nec niſi, antequam omnia præripiant, diviſus ſit, locum ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem moverant, & infrequentem in foro, propter ædificandi curam, & eodem exhauſtam impenſis eoque agri immemorem, ad quem inſtruendum vires non eſſent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade ſuperſtitioſis principibus, ut renovarentur auſpicia, res ad interregnum rediit: interreges deinceps, M Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus: hic demum tribunorum militum conſulari poteſtate comitia habuit L. Papirium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium creat: hi ex interregno magiſtratum occepére. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata eſt à T. Quintio duumviro ſacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, Stellatina, Tormentina, Sabbatina, Arnienſis: eæque viginti quinq; tribuum numerum explevere. *V. C.* 369.

6. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum mobilioremque ad cupiditatem agri quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in ſenatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata eſt. Res ad Camillum tribunum militum conſulari poteſtate rediit: collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginenſis, Q. Servilius Fidenas ſextum, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni averſæ curæ hominum ſunt à bello Etruſco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, *Antiates in armis eſſe, Latinorumq; populus juventutem ſubmiſiſſe ad id bellum: eo abnuentes publicum fuiſſe conſilium quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent.* Deſierant jam ulla contemni bella: itaque ſenatus Diis agere gratias, quod Camillus in magiſtratu eſſet: dictatorem quippe dicendum eum fuiſſe, ſi privatus eſſet: & collegæ fateri *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno eſſe: ſibiq; deſtinatum in animo eſſe, Camillo ſubmittere imperium: nec quicquam de majeſtate ſua detractum credere, quod majeſtati ejus viri conceſſiſſent.* Collaudatis ab ſenatu tribunis, & ipſe *V. C.* 370.

Camil-

Camillus confusus animo, gratias egit. *Ingens indi*, ait, *onus à populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum à senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi: itaq; si quid laboris vigiliarumq; adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atq; Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi esse: se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaq; ducibus pluribus & exercitibus ad administrandam Rempub. opus esse. Te*, inquit, *P. Valeri socium imperii consiliiq; legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te Q. Servili altero exercitu instructo paratoq; in urbe castra habere, intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc cura, Latini atq; Hernici moverint: pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, teq; ipso ac sex tribunatibus dignum est: tertius exercitus ex caussariis senioribusq; à L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusq; præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæq; belli alia tempora poscent, provideat. Te Sergi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collega facimus.* Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius socius imperii lectus adjecit, *M. Furium sibi pro dictatore, seq; ei pro magistro equitum futurum: proinde quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent: se vero bene sperare.* Patres *& de bello, & de pace, universaq; republica* erecti gaudio fremunt: *nec dictatore unquam opus fore Reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis: parere atq; imperare juxta paratos: laudemq; conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.*

7. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti; quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis: itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes esse: segniter arma capta, cunctabundosq; & resistentes egressos castris esse: quin voces quoq; auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos: & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam sustineri posse*: in equum insilit; & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans: *Quæ tristitia milites hæc, quæ insolita cunctatio est? hostem, an me, an vos ignoratis? hostis est: quid aliud quam perpetua materia virtutis gloriæq; vestræ? vos contra, me duce (ut Falerios Veiosq; captos, & incapta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis & Æquis, & ex Etruria egistis: an me, quod non dictator*

ſtator vobis, ſed tribunus ſignum dedi, non agnoſcitis ducem? neq; ego maxima imperia in vos deſidero: & vos in me nihil præter me ipſum intueri decet: neq; enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. Iidem igitur omnes ſumus: & quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli exſpectemus: ſimul concurreritis, quod quiſq; didicit ac conſuevit, faciet: vos vincetis, illi fugient.

8. Dato deinde ſigno, ex equo deſilit & proximum ſignifetum manu arreptum ſecum in hoſtem rapit: *infer miles*, clamitans, *ſignum*: quod ubi videre (ipſum Camillum, jam ad munera corporis ſenecta invalidum, vadentem in hoſtes) procurrunt pariter omnes clamore ſublato, *Sequere imperatorem*, pro ſe quiſque clamantes: emiſſum etiam ſignum Camilli juſſu in hoſtium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos anteſignanos. Ibi primum pulſum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, ſed etiam ad ſubſidiarios perlatum: nec vis tantum militum movebat excitata præſentia ducis, ſed quod Volſcorum animis nihil terribilius erat, quam ipſius Camilli forte oblata ſpecies: ita quocunque ſe intuliſſet, victoriam ſecum haud dubiam trahebat: maxime id evidens fuit, quum in lævum cornu prope jam pulſum, arrepto repente equo cum ſcuto pedeſtri advectus, conſpectu ſuo prælium reſtituit, oſtentans vincentem cæteram aciem. Jam inclinata res erat, ſed turba hoſtium & fuga impediebat, & longa cæde conficienda multitudo tanta feſſo militi erat: quum repente ingentibus procellis fuſus imber, certam magis victoriam quam prælium diremit. Signo deinde receptui dato, nox inſecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque & Hernici relictis Volſcis domos profecti ſunt, malis conſiliis pares adepti eventus. Volſci ubi ſe deſertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis caſtris, mœnibus Satrici ſe includunt: quos primo Camillus vallo circumdare & aggere atque operibus oppugnare eſt adortus: quæ poſtquam nulla eruptione impediri videt: minus eſſe animi ratus in hoſte, quam ut in eo tam lentæ ſpei victoriam exſpectaret: cohortatus milites, *ne tanquam Veios oppugnantes in opere longinquo ſeſe terrent, victoriam in manibus eſſe*: ingenti militum alacritate mœnia undique aggreſſus ſcalis oppidum cepit. Volſci abjectis armis ſeſe dediderunt.

9. Cæterum animus ducis rei majori, Antio imminebat: id caput Volſcorum: eam fuiſſe originem proximi belli, ſed quia niſi magno apparatu; tormentis machiniſque tam valida urbs capi non poterat: relicto ad exercitum collega, Romam eſt profectus, ut ſenatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter ſermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere

Diis cordi fuiſſe) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adverſus Etruſcos petentes veniunt, *brevem occaſionem eſſe ferendi auxilii* memorantes: eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit: namque quum ea loca oppoſita Etruriæ, & velut clauſtra inde portæque eſſent: & illis occupandi ea, quum quid novi molientur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur ſenatui cum Camillo agi placuit, *ut omiſſo Antio bellum Etruſcum ſuſciperet*: legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur: quamquam expertum exercitum, aſſuetumque imperio, qui in Volſcis erat, mallet, nihil recuſavit: Valerium tantummodo imperii ſocium depoposcit. Quintius Horatiuſque ſucceſſores Valerio in Volſcis miſſi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruſcis invenere: ex parte altera interſeptis itineribus ægre oppidanos vim hoſtium ab ſe arcentes: tum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hoſtes ſocioſque, & in præſentia rem inclinatam ſuſtinuit, & ſpacium ad opem ferendam dedit. Itaque diviſo exercitu Camillus collegam eam in partem circumductis copiis quam hoſtes tenebant, mœnia aggredi jubet: non tanta ſpe ſcalis capi urbem poſſe, quam ut averſis eo hoſtibus, & oppidanis jam pugnando feſſis laxaretur labor, & ipſe ſpatium intrandi ſine certamine mœnia haberet. Quod quum ſimul utrinque factum eſſet, anceps que terror Etruſcos circumſtaret: & mœnia ſumma vi oppugnari; & intra mœnia eſſe hoſtem viderent: porta ſe, quæ una forte non obſidebatur, trepidi uno agmine ejecere: magna cædes fugientium, & in urbe & per agros eſt facta: plures à Furianis intra mœnia cæſi: Valeriani expeditiores ad perſequendos fuere: nec ante noctem, quæ conſpectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, reſtitutoque ſociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etruſci habebant.

10. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo ſolum quod tota hoſtium erat, ſed etiam quod parte Nepeſinorum prodente civitatem, facta erat deditio: mitti tamen ad principes eorum placuit, *ut ſecernerent ſe ab Etruſcis: fidemq; quam imploraſſent ab Romanis ipſi præſtarent.* Unde quum reſponſum allatum eſſet, *nihil ſuæ poteſtatis eſſe: Etruſcos mœnia, cuſtodiaſq; portarum tenere*: primo populationibus agri terror eſt oppidanis admotus: deinde poſtquam deditionis quam ſocietatis fides ſanctior erat, faſcibus ſarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completiſque foſſis ſcalæ admotæ, & clamore primo impetuq; oppidum capitur. Nepeſinis inde edictum, *ut arma ponant, parciq; juſſum inermi.* Etruſci pariter armati atq; inermes cæſi. Nepeſinorum quoque

auctores dedition is ſecuri percuſſi: innoxiæ multitudini reddita res; oppidumque cum præſidio relictum. Ita duabus ſociis urbibus ex hoſte receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæſitumque *cur per eos annos militem ex inſtituto non dediſſent?* Reſponſum frequenti utriuſque gentis concilio eſt, *nec culpam in eo publicam, nec conſilium fuiſſe, quod ſuæ juventutis aliqui apud Volſcos militaverint: eos tamen ipſos pravi conſilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem eſſe: militiæ autem non dati cauſſam, terrorem aſſiduum à Volſcis fuiſſe, quam peſtem adhærentem lateri ſuo tot ſuper alia aliis bellis exhauriri nequiſſe.* Quæ relata Patribus, magis tempus, quam cauſſam, non viſa belli habere.

11. Inſequenti anno A Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quin- *V. C.*
tiis Capitolinis, L. Papirio Curſore iterum, C. Sergio iterum 371.
tribunis conſulari poteſtate, grave bellum foris, gravior domi ſeditio exorta: bellum à Volſcis adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione: ſeditio, unde minime timeri potuit, à patriciæ gentis viro & inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animis, quum alios principes ſperneret, uni invideret, eximio ſimul honoribus atque virtutibus M. Furio; ægre ferebat ſolum eum in magiſtratibus, ſolum apud exercitum eſſe, *tantum jam eminere, ut iiſdem auſpiciis creatos non pro collegis, ſed pro miniſtris habeat: quum interim, ſi quis vere æſtimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obſidione hoſtium non potuerit, niſi à ſe prius Capitolium atq; arx ſervata eſſet: & ille inter aurum accipiendum, & ſpem pacis ſolutis animis Gallos aggreſſus ſit: ipſe armatos capiente ſq; arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites ſit, qui ſimul vicerint; ſuæ victoriæ neminem omnium mortalium ſocium eſſe.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens; poſtquam inter Patres, non quantum æquum cenſebat, excellere ſuas opes animadvertit; primum omnium ex Patribus popularis factus; cum plebis magiſtratibus conſilia communicare, criminando Patres, alliciendo ad ſe plebem: jam aura non conſilio ferri, famæque magnæ malle, quam bonæ eſſe: & non contentus agrariis legibus, quæ materia ſemper tribunis plebis ſeditionum fuiſſet, fidem moliri cœpit: *acriores quippe aris alieni ſtimulos eſſe, qui non egeſtatem modo atq; ignominiam minentur, ſed nervo ac vinculis corpus liberum territent*: & erat æris alieni magna vis (res damnoſiſſima etiam divitibus) ædificando contracta. Bellum itaque Volſcum grave per ſe, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in ſpeciem cauſſæ jactatum, ut major poteſtas quæreretur; ſed nova conſilia Manlii magis compulere ſenatum ad dictatorem creandum. Creatus A.

Cornelius Coſſus magiſtrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

12. Dictator, etſi majorem dimicationem propoſitam domi, quam foris cernebat: tamen ſeu quia celeritate ad bellum opus erat, ſeu victoria triumphoque dictaturæ ipſi vires ſe additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo à Volſcis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito præter ſatietatem tot jam libris aſſidua bella cum Volſcis geſta legentibus, illud quoque ſuccurſurum (quod mihi percenſenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volſcis & Æquis ſuffecerint milites: quod quum ab antiquis tacitum prætermiſſumque ſit; cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ ſua cuique conjectanti eſſe poteſt, auctor ſim? Simile veri eſt, aut intervallis bellorum, ſicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia ſobole juniorum ad bella inſtaurando toties uſos eſſe: aut non ex iiſdem ſemper populis exercitus ſcriptos; quanquam eadem ſemper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuiſſe locis, quæ nunc vix ſeminario exiguo militum relicto, ſervitia Romana ab ſolitudine vindicant. Ingens certe (quod inter omnes auctores conveniat) quamquam nuper Camilli ductu atque auſpicio acciſæ res erant, Volſcorum exercitus fuit: ad hoc Latini Hernicique acceſſerant, & Circeienſium quidam, & coloni etiam à Velitris. Romanus dictator caſtris eo die poſitis, poſtero cum auſpicato prodiſſet, hoſtiaque cæſa pacem Deûm adoraſſet, lætus ad milites, jam arma ad propoſitum pugnæ ſignum, ſicut edictum erat, luce prima capientes proceſſit: *Noſtra victoria eſt, milites,* inquit, *ſi quid Dii vatesq; eorum in futurum vident: itaq; ut decet certæ ſpei plenos, & cum imparibus manus conſerturos, pilis ante pedes poſitis, gladiis tantum dextram armemus: ne procurri quidem ab acie velim, ſed obnixos vos ſtabili gradu impetum hoſtium excipere: ubi illi vana injecerint miſſilia, & effuſi ſtantibus vobis ſe intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique, Deos eſſe, qui Romanum adjuvent: Deos, qui ſecundis avibus in prælium miſerint. Tu, Quinti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equeſtrem occupatis alio pavore infer: invectuſq; ordines pugnantium diſſipa.* Sic eques, ſic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

13. Multitudo hoſtium nulli rei præterquam numero freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omiſit: clamore tantum miſſilibuſque telis, & primo pugnæ impetu ferox; gladios & collatum pedem, & vultum hoſtis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulſa frons prima,

prima, & trepidatio ſubſidiis illata: & ſuum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti ſimilis acies erat: deinde poſtquam cadentibus primis jam ad ſe quiſque perventúram cædem cernebat, terga vertunt: inſtare Romanus; & donec armati conferique abibant, peditum labor in perſequendo fuit: poſtquam jactari arma paſſim, fugaque per agros ſpargi aciem hoſtium animadverſum eſt: tum equitum turmæ emiſſæ, dato ſigno, *ne in ſingulorum morando cæde ſpatium ad evadendum interim multitudini darent: ſatis eſſe miſſilibus ac terrore impediri curſum, obequitandoq; agmen teneri, dum aſſequi pedes & juſta cæde conficere hoſtem poſſet*: fugæ, ſequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die caſtra Volſcorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi conceſſa eſt: pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit; nec hominum de plebe, ut credi poſſet mercede militaſſe, ſed principes quidam juventutis inventi, manifeſta fides publica ope Volſcos hoſtes adjutos. Circeienſium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris: Romamque omnes miſſi, percunctantibus primoribus Patrum, eadem, quæ dictatori, *defectionem ſui quisq; populi* haud perplexe indicavere.

14. Dictator exercitum in ſtativis tenebat, minime dubius bellum cum his populis Patres juſſuros: quum major domi exorta moles coegit acciri Romam eum, gliſcente indies ſeditione, quam ſolito magis metuendam auctor faciebat: non enim jam orationes modo Manlii, ſed facta popularia in ſpeciem, tumultuoſa eadem qua mente fierent, intuenda erant. Centurionem nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidiſſet, medio foro cum caterva ſua accurrit, & manum injecit: vociferatuſque de ſuperbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miſeriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque: *Tum vero ego*, inquit, *nequiquam hac dextra Capitolium arcemq; ſervaverim, ſi civem commilitonemq; meum, tanquam Gallis victoribus captum, in ſervitutem ac vincula duci videam*: ideo rem creditori palam populo ſolvit: libraque & ære liberatum emittit, Deos atque homines obteſtantem, *ut M. Manlio liberatori ſuo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant*: acceptus extemplo in tumultuoſam turbam & ipſe tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico aliiſque deinceps bellis oſtentans: *ſe militantem, ſe reſtituentem everſos penates multiplici jam ſorte exſoluta mergentibus ſemper ſortem uſuris, obrutum fœnore eſſe: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo ſe habere; illi devov re corporis vitæq; ac ſanguinis quod ſuperſit: quodcunq; ſibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit; id cum uno homine eſſe.* His vocibus inſtincta plebes quum jam unius ho-

minis esset; addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res: fundum in Veienti, caput patrimonii, subjecit præconi: *Ne quem vestrum*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea supererit, judicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur: ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, quum omisso discrimine, vera an vana jaceret, *thesauros Gallici auri occultari à Patribus jecit: nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse.* Quæ ubi objecta spes est, *enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem è Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum in paucorum prædam cessisse:* itaque exsequebantur *quærendo ubi tantæ rei furtum occultaretur:* differenteque, & *tempore suo se indicaturum* dicente, cæteris omissis eo versæ erant omnium curæ: apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

15. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu, in urbem venit: postero die senatu habito, quum satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset: stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset *adesse certamen*, agmine ingenti ad tribunal venit: hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator silentio facto: *Utinam*, inquit, *mihi Patribusque Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum quod ad te attinet, eamque rem quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam à te civitati video, fide inclumi ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse: cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter: liberos fœnore plebem Romanam: & istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina evolvas: quod nisi facis, sive ut & ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo: nec diutius patiar à te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, *nec se fefellisse*, ait, *non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat: nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant: sed adversus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: jam omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quari. Offendit*, inquit, *te A. Corneli, vosque Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? quin eam diducitis à me singuli vestris beneficiis? intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo ne-*

cessi-

ceſſitates aliorum? Sed quid ego vos de veſtro impendatis hortor? ſortem aliam ferte, de capite deducite quod uſuris pernumeratum eſt: jam nihilo mea turba, quam ullius conſpectior erit. At enim quid ita ſolus ego civium curam ago? nihilo magis quod reſpondeam, habeo, quam ſi quaras quid ita ſolus Capitolium arcemq; ſervarim: & tum univerſis quam potui, opem tuli, & nunc ſingulis feram. Nam quod ad theſauros Gallicos attinet, rem ſuapte natura facilem, difficilem interrogatio facit: cur enim quæritis quod ſcitis? cur quod in ſinu veſtro eſt, excuti jubetis potius, quam ponatis? niſi aliqua fraus ſubeſt quo magis argui præſtigias jubetis veſtras, eo plus vereor ne abſtuleritis, obſervantibus etiam oculis. Itaq; non ego vobis ut indicem prædas veſtras, ſed vos id cogendi eſtis, ut in medium proferatis.

16. Quum mittere ambages, dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus inſimulati falſo crimine ſenatus, oblatæque vani furti invidiæ: negantem *arbitrio inimicorum ſe locuturum*, in vincula duci juſſit. Arreptus à viatore: *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoq; regina, ac Minerva, cæteriq; Dii Deaque, qui Capitolium arcemq; incolitis, ſiccine veſtrum militem ac præſidem ſinitis vexari ab inimicis? hæc dextra, qua Gallos ſudi à delubris veſtris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant: ſed invicta ſibi quædam patientiſſima juſti imperii civitas fecerat: nec adverſus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipſa plebs, attollere oculos aut hiſcere audebant. Conjecto in carcerem Manlio, ſatis conſtat, magnam partem plebis veſtem mutaſſe, multos mortales capillum ac barbam promiſiſſe, obſervatamque veſtibulo carceris mœſtam turbam. Dictator de Volſcis triumphavit: invidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit: quippe *domi, non militiæ partum eum: actumq; de cive, non de hoſte* fremebant *unum defuiſſe tantum ſuperbiæ: quod non M. Manlius ante currum ſit ductus.* Jamque haud procul ſeditione res erat: cujus leniendæ cauſſa, poſtulante nullo largitor voluntarius repente ſenatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci juſſit: bina jugera & ſemiſſes agri aſſignati: quod quum & parvum & paucis datum, & mercedem eſſe prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur ſeditio: & jam magis inſignis ſordibus & facie reorum turba Manliana erat: amotuſq; poſt triumphum abdicatione dictaturæ, terror & linguam & animos liberaverat hominum.

17. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defenſores ſuos in præcipitem ſemper locum favore tollat, deinde in ipſo diſcrimine periculi deſtituat: ſic Sp. Caſſium in agros plebem vocantem, ſic Sp. Mælium ab ore civium famem ſuis impenſis propulſantem oppreſſos: ſic M. Manlium, increſam & ob-*

obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis: saginare plebem populares suos, ut jugulentur: boccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir consularis? fingerent mentitum ante, atq; ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo unquam mendacii pœnam vincula fuisse. Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atq; æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus vidisset? selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? & quem prope cœlestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris obnoxium carnificis arbitrio ducere animam? adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, *refractur*osq; *carcerem* minabantur: quum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur: quo facto seditio non finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & à Veletris purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita: tristiora colonis, *quod cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia iniissent*. Non negatum itaque tantum de captivis: sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, *facesserent propere ex urbe ab ore atq; oculis populi Rom. ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.*

V. C. 372. 18. Recrudescente Manliana seditione sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni & Patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, jam in propinquum certamen aderat: & Manlius advocata domum plebe cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat: iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat; quod nec ausus esset idem in se dictator quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset: & vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus, exacer-

cerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousq; tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis: si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos: quot enim clientes circa singulos fuistis patronos? tot nunc adversus unum hostem eritis: ostendite modo bellum, pacem habebitis: videant vos paratos ad vim, jus ipsi remittent: audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousq; me circumspectabitis? ego quidem nulli vestrûm deero: ne fortuna mea desit, videte: ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: & vidistis in vincula duci universi eum qui à singulis vobis vincula depuleram: quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Meliiq; expectem? bene facitis quod abominamini: Dii prohibebunt hæc: sed nunquam propter me de cœlo descendent: vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis: ficus mihi dederunt armato togatoque, ut vos à barbaris hostibus, à superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres noritis? nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini, cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare: adversus hos tentare magis quam tueri libertatem: tamen qualescunq; duces habuistis, qualescunq; ipsi fuistis, omnia adhuc quantacunq; petistis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra: unde tempus est etiam majora conari: experimini modo & vestram felicitatem, & me (ut spero) feliciter expertum: minore negotio qui imperet Patribus imponetis, quam qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici: ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit: vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis.* Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

19. At in parte altera senatus de secessione, in domum privatam plebis, forte etiam in arce positam, & imminenti mole libertati agitat: magna pars vociferantur *Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jactura civis, finiat intestinum bellum:* decurritur ad leviorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, *ut videant magistratus, ne quid perniciosis consiliis M. Manlii Respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate tribuni-

que

que plebis (nam & quia eundem & suæ potestatis quem libertatis omnium finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes quid opus facto sit, consultant. Quum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis: *Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? diem dicere ei, nobis in animo est: nihil minus populare quam regnum est: simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio: nulli magis quam libertati favebunt suæ.*

20. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt: quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt: nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu veniisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. *Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamq; omnem gentem sordidatam fuisse: consensu opprimi popularem virum: quod primus à Patribus ad plebem defeciſſet.* Quum dies venit, quæ præter cœtus multitudinis seditiosasque voces & largitionem & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio: nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, non ingrata solum, sed invisa etiam reddiderit. *Homines prope quadringentos produxisse* dicitur, *quibus fine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset: ad hæc decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protuliſſe etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta; in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo: ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse, inter quos C. Servilium magistrum equitum, absentem nominatum; & quum ea quoq; quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica facta dictis æquando memorasset: nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis: & identidem Capitolium spectans, Jovem Deosq; alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusq; esse, ut quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: & orasse singulos universosq; ut Capitolium atq; arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi de se judicarent.*

In

In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent à tanti memoria decoris, nunquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum: ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est; ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium invisumque etiam judicibus factum. Sunt qui *duumviros, qui de perduellione anquirerent*, creatos, auctores sint: damnatum tribuni de saxo Tarpeio dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monimentum, & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una, quod quum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, *ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret*: gentilitia altera, quod gentis Manliæ decreto cautum est, *ne quis deinde M. Manlius vocaretur*? Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit: pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis caussis; ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta: *violatum Capitolium esse sanguine servatoris: nec Diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent.*

21. Pestilentiam, inopiam frugum, & vulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi præter Volscos, velut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque & Velitras colonias jamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreverunt, *ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo*, ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. Tum ut bellum juberent, latum ad populum est: & nequiquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus; eaque cunctatio colonis spacium dederat deprecandi senatum: & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque

V. C. 373.

reſque defectionis ab Romanis, metúne ſoli criminis ſubjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertiſſent colonias à conſiliis pacis: neque in ſenatu ſolum per eos legatio impedita eſt, ſed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent: hæc nova injuria exturbavit omnem ſpem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibuſque eos Tuſculanis & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incurſatum erat: ita placide ab ſenatu reſponſum eſt, ut minus credi de criminibus quia nollent ea vera eſſe, appareret.

22. Inſequenti anno Sp. & L. Papirii novi tribuni militum
V. C. conſulari poteſtate Velitras legiones duxêre, quatuor collegis
374. Ser. Corn. Maluginenſe quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præſidium urbis, & ſi qui ex Etruria novi motus nunciarentur (omnia enim inde ſuſpecta erant) relictis. Ad Velitras adverſus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipſam colonorum multitudinem ſecundo prælio pugnatum eſt; ita ut propinquitas urbis hoſti & cauſſa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum eſſet. Oppidi oppugnatione tribuni abſtinuere, quia & anceps erat: nec in perniciem coloniæ pugnandum cenſebant. Literæ Romam ad ſenatum cum victoriæ nunciis acriores in Prænestinum, quam in Veliternum hoſtem, miſſæ. Itaque ex ſenatuſconſulto, populique juſſu, bellum Prænestinis indictum: qui conjuncti Volſcis anno inſequente Satricum coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defenſam vi expugnarunt, fœdeque in captis exercuere victoriam. Eam rem ægre paſſi Romani, M.
V. C. Furium Camillum ſeptimum tribunum militum creavêre: ad-
375. diti collegæ, A. & L. Poſtumii Regillenſes, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambuſto. Volſcum bellum M. Furio extra ordinem decretum: adjutor ex tribunis ſorte L. Furius datur, non tam è Repub. quam ut collegæ materia ad omnem laudem eſſet: & publice, quod rem temeritate ejus prolapſam reſtituit: & privatim, quod ex errore gratiam potius ejus ſibi quam ſuam gloriam petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, Comitiiſque jurare parato in verba excuſandæ valetudini ſolita, conſenſus populi reſtiterat: ſed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris ſenſibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium ſcriptis, exercitu indicto ad portam Eſquilinam, in poſteram diem ad Satricum profectus; ibi eum expugnatores coloniæ haud quaquam perculſi, fidentes militum numero, quo aliquantum præſtabant, opperiebantur: poſtquam appropinquare Romanos ſenſerunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculum

ſummæ

ſummæ rerum facerent; ita paucitati hoſtium, nihil artes imperatoris unici, quibus ſolis confiderent, profuturas eſſe.

23. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præſentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri conſilium atque imperium morabatur, qui occaſionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat: eo magis hoſtis inſtare: nec jam pro caſtris tantum ſuis explicare aciem, ſed procedere in medium campi, & vallo prope hoſtium ſigna inferendo, ſuperbam fiduciam virium oſtentare. Id ægre patiebatur Romanus miles: multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertiſſimo ſumentis animos, ſpe inflatus: hic per ſe jam milites incitatos inſuper inſtigabat elevando, qua una poterat, ætate, auctoritatem collegæ: *juvenibus bella data* dictitans, *& cum corporibus vigere & defloreſcere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum: & qui advenicus caſtra urbeſque primo impetu capere ſit ſolitus, eum reſidem intra vallum tempus terere: quid acceſſurum ſuis, deceſſurumve hoſtium viribus ſperantem? quam occaſionem? quod tempus? quem inſidiis inſtruentem locum? frigere ac torpere ſenis conſilia: ſed Camillo tum vitæ ſatis, tum gloriæ eſſe: quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem eſſe deceat, pati conſeneſcere vires?* His ſermonibus tota in ſe averterat caſtra: & quum omnibus locis poſceretur pugna: *Suſtinere*, inquit, *M. Furi, non poſſumus militum impetum: & hoſtis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda ſuperbia inſultat: cede unus omnibus, & patere te vinci conſilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus, *Quæ bella ſuo unius auſpicio geſta ad eam diem eſſent, negare in eis neque ſe, neque populum Romanum, aut conſilii ſui, aut fortunæ pœnituiſſe: nunc ſcire ſe collegam habere jure imperioq; parem, vigore ætatis præſtantem; itaq; ſe quod ad exercitum attineat, regere conſueſſe, non regi: collegæ imperium ſe non poſſe impedire: Diis bene juvantibus ageret, quod è Repub. duceret: ætati ſuæ ſe veniam etiam petere, ne in prima acie eſſet: quæ ſenis munia in bello ſint, iis ſe non defuturum. Id à Diis immortalibus precari, ne qui caſus ſuum conſilium laudabile efficiat.* Nec ab hominibus ſalutaris ſententia, nec à Diis tam piæ preces auditæ ſunt: primam aciem auctor pugnæ inſtruit, ſubſidia Camillus firmat, validamque ſtationem pro caſtris opponit: ipſe edito loco ſpectator intentus in eventu alieni conſilii conſtitit.

24. Simul primo concurſu concrepuêre arma, hoſtis dolo, non metu pedem retulit: lenis à tergo clivus erat inter aciem & caſtra: & quod multitudo ſuppeditabat, aliquot validas cohortes in caſtris armatas inſtructaſque reliquerant, quæ inter commiſſum jam certamen, ubi vallo appropinquaſſet hoſtis, erumperent. Romanus

manus cedentem hostem effuse sequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit: versus itaque in victorem terror, & novo hoste, & supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui è castris impetum fecerant; integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles, sed immemor recentis ferociæ veterisq; decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus sublatus à circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis; *Hæc est*, inquit, *milites pugna quam poposcistis? quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est: secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum: & quod ductu meo soletis, vincite: quid vallum & castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primo tenuit effusos: inde ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt, ruunt in hostem, & dux præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor periculumque erat) se offerebat: increpare singuli se quisque & alios, & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus à collega restituente peditum aciem, ad equites, non castigando (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *ut se reum fortunæ ejus diei crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus infamiam solus seniam.* Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi equos & pedestri pugna invadere hostem: eum insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem: & Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti quam occisi.

25. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur: percunctantibusque fassi *publico consilio se militasse*: cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captivos duxturum* ait, *ne Patres ignari sint Tusculanos ab societate desciisse: castris exercituique interim si videatur, præsit collega*: documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret: nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipi-

tem

tem eſſum Reſpub. eſſet: & tum in exercitu, tum Romæ conſtans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volſcis geſta res eſſet: *adverſæ pugnæ fugæq; in L. Furio culpam, ſecundæ decus omne penes M. Furium eſſe.* Introductis in ſenatum captivis, quum *bello perſequendos Tuſculanos* Patres cenſuiſſent, Camilloque id bellum mandaſſent: adjutorem ſibi ad eam rem unum petit: permiſſoq; ut ex collegis optaret, quem vellet, contra ſpem omnium L. Furium optavit: qua moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, tum ſibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tuſculanis bellum: pace conſtanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non culeus agrorum intermiſſus: patentibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus proceſſere: commeatus exercitui comiter in caſtra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus caſtris ante portas poſitus, eademne forma pacis, quæ in agris oſtentaretur, etiam intra mœnia eſſet, ſcire cupiens, ingreſſus urbem: ubi patentes januas, & tabernis apertis propoſita omnia in medio vidit, intentoſque opifices ſuo quemque operi, & ludos literarum ſtrepere diſcentium vocibus: ac repletas ſemitas inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque ſuorum uſuum cauſſæ ferrent: nihil uſquam, non pavidis modo, ſed ne mirantibus quidem ſimile circumſpiciebat, omnia inquirens oculis, *ubinam bellum fuiſſet*: adeo nec amotæ rei uſquam, nec oblatæ ad tempus veſtigium ullum erat: ſed ita omnia conſtanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri poſſet.

26. Victus igitur patientia hoſtium, ſenatum eorum vocari juſſit. *Soli adhuc*, inquit, *Tuſculani vera arma, veraſque vires, quibus ab ira Romanorum veſtra tutaremini, inveniſtis: ite Romam ad ſenatum: æſtimabunt Patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti ſitis: non præcipiam gratiam publici beneficii: deprecandi poteſtatem à me habueritis, precibus eventum veſtris ſenatus, quem videbitur dabit.* Poſtquam Romam Tuſculani venerunt, ſenatuſque paulo ante fidelium ſociorum mœſtus in veſtibulo curiæ eſt conſpectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hoſpitaliter magis, quam hoſtiliter juſſere. Dictator Tuſculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixiſtis, intuliſtiſque Patres conſcripti, ſicut nunc videtis nos ſtantes in veſtibulo curiæ veſtræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibuſque veſtris proceſſimus: hic noſter, hic plebis noſtræ habitus fuit, eritque ſemper, niſi ſi quando à vobis, proque vobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus veſtris, & exercitibus, quod oculis magis quam auribus crediderunt: & ubi nihil hoſtile erat, ne ipſi quidem fecerunt: pacem quam nos præſtitimus, eam à vobis petimus: bellum eo, ſicubi eſt, avertatis precamur. In nos*

quid

quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur; hæc mens nostra est. Dii immortales faciant, tam felix quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis: eisi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus: peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum: pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt: ab Tusculo legiones reductæ.

27. Camillus consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abiit, creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintum, Publico tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam æris alieni, aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebeis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores, C. Sulpitius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis: cœpraque jam res morte Postumi, quia Collegam suffici censori religio erat, interpellata est: igitur quum Sulpitius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati non gesserunt magistratum: tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum, testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem à parte civitatis: quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus, passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma, civium magis quam hostium odio, ut in armis terant plebem: nec respirare in urbe, aut per ocium libertatis meminisse sinant: aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribunicianam de levando fœnore, & sine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros: neque delectum haberi, donec inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque quid sui, quid alieni sit: superfit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit: nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas Patres censue-

V. C. 376.

fuerant: quæ utraque ſimul auxilio tribunitio, & conſenſu plebis impediri cœpta: nam neque duci addictos tribuni ſinebant: neque juniores nomina dabant, quum Patribus minor præſens cura creditæ pecuniæ juris exſequendi, quam delectus eſſet: quippe jam à Prænefte profectos hoſtes in agro Sabino conſediſſe nunciabatur: interim tribunos plebis fama ea ipſa irritaverat magis ad ſuſceptum certamen, quam deterruerat: neque aliud ad ſeditionem extinguendam in urbe, quam prope illatum mœnibus ipſis bellum valuit.

28. Nam quum eſſet Prænefinis nunciatum, *nullum exercitum conſcriptum Romæ, nullum ducem certum eſſe, Patres ac plebem in ſemetipſos verſos*: occaſionem rati duces eorum, raptim agmine facto pervaſtatis protinus agris ad portam Collinam ſigna intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit: conclamatum *ad arma*; concurſumque in muros atque portas eſt: tandemque ab ſeditione ad bellum verſi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavêre: is magiſtrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum eſt, (tantus ejus magiſtratus terror erat) ſimul hoſtes à mœnibus receſſere, & juniores Romani ad edictum ſine detrectatione, convênêre. Dum conſcribitur Romæ exercitus, caſtra interim hoſtium haud procul Allia flumine poſita: inde agrum late populantes *fatalem ſe urbi Romanæ locum cepiſſe* inter ſe jactabant: *ſimilem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit: etenim ſi diem contactum religione, inſignemq; nomine ejus loci timeant Romani; quanto magis Allienſi die Alliam ipſam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? ſpecies profecto his ibi truces Gallorum, ſonumq; vocis, in oculis atq; in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipſas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant ſpes ſuas. Romani contra, *ubicunq; eſſet Latinus hoſtis, ſatis ſcire eum eſſe, quem ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint: locum inſignem memoria cladis, irritaturum ſe potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra ſit nefaſta victoriæ ſuæ: quin ipſi Galli ſi offerantur, illo loco ſe ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut poſtero die ad Gabios: tunc quum effecerint, ne quis hoſtis qui mœnia Romana intraſſet, nuncium ſecundæ adverſæq; fortunæ domum perferret*: his utrinq; animis ad Alliam ventum eſt.

29. Dictator Romanus, poſtquam in conſpectu hoſtes erant inſtructi, intentique: *Videſne, tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam conſtitiſſe? nec illis Dii immortales certioris quicquam fiduciæ majoriſve quod ſit auxilii dederiat: at tu fretus armis animiſque, concitatis equis invade*

medium aciem: ego cum legionibus in turbatos, trepidantesque inferam signa. Adeste Dii testes fœderis! & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisq; per vestrum numen deceptis. Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini: primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique, & præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Prænestæ fuit: ibi ex fuga dissipati locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed postquam direptis ad Alliam castris victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: & vix mœnia tuta rati, oppido se Prænestæ includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum: ad ea circumlatum bellum: deinceps que haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus: eæ quoque expugnatæ: cum ad caput belli Prænestæ ventum: id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Prænestæ in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum Prænestæ devectum Jovis Imperatoris in Capitolium tulit: dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervæ: tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum his ferme incisa literis fuit: JUPITER. ATQUE. DIVI. OMNES. HOC. DEDERUNT. UT. T. QUINTIUS. DICTATOR. OPPIDA. NOVEM. DIEBUS. NOVEM. CAPERET. DECIMO. PRÆNESTE. IN. DEDITIONEM. ACCIPERET. EARUM. RERUM. ERGO. TRIENTEM. TERTIUM. PONDO. CORONAM. AUREAM. JOVI. D.D. Die vigesima quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

V.C. 377. 30. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate: quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus: ex Patribus creati, P. & C. Manlii cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebeios, gratia Julium anteibant, Volsci provincia sine sorte, sine comparatione extra ordinem data: cujus & ipsos postmodo, & Patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato, pabulatum cohortes misere: quibus velut circumventis, quum id falso nunciatum esset; dum præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavêre: ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana jacentia in campo ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inscitia res: quicquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam

sine

ſine rectore ſtabilis virtus tutata eſt. Quæ ubi Romam ſunt relata, primum Dictatorem dici placebat: deinde, poſtquam quietæ res ex Volſcis afferebantur, & apparuit neſcire eos victoria & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: ociumque inde, quantum à Volſcis fuit: id modo extremo anno tumultuatum, quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno etiam ipſis querentibus penuriam hominum, novi coloni aſcripti. Rebuſque haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majeſtaſque inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

31. Inſequentis anni principia ſtatim ſeditione ingenti aſſere, tribunis militum conſulari poteſtate, Sp. Furio, Q. Servilio ſecundum, C. Licinio, P. Cloelio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & cauſſa ſeditionis æs alienum: cujus noſcendi gratia Sp. Servilius Priſcus, Q. Cloelius Siculus cenſores facti, ne rem agerent, bello impediti ſunt: namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris, *legiones Volſcorum ingreſſas fines populariq; paſſim Romanum agrum*, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior tribunitia poteſtas impediendo delectui eſſet: donec conditiones impoſitæ Patribus, *ne quis quoad bellatum eſſet, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret*: eo laxamento plebi ſumpto, mora delectui non eſt facta. Legionibus novis ſcriptis, placuit *duos exercitus in agrum Volſcum legionibus diviſis duci*. Sp. Furius, M. Horatius dextrorſus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius læva ad montes Ecetram perguntt. Neutra parte hoſtis obvius fuit, populatioque non illi vagæ ſimilis, quam Volſcus latrocinii more diſcordia hoſtium fretus, & virtutem metuens per trepidationem raptim fecerat: ſed ab juſto exercitu juſta ira facta, ſpacio quoque temporis gravior: quippe à Volſcis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incurſiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hoſtico morandi erat cauſſa, ut hoſtem ad certamen eliceret. Itaque omnibus paſſim tectis agrorum, viciſque etiam quibuſdam exuſtis, non arbore frugifera, non ſatis in ſpem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrinque exercitus reducti. *V. C.* 378.

32. Parvo intervallo ad reſpirandum debitoribus dato, poſtquam quietæ res ab hoſtibus erant, celebrari de integro juriſdictio: & tantum abeſſe ſpes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur, in murum à cenſoribus locatum ſaxo quadrato faciundum: cui ſuccumbere oneri coacta

plebes: quia quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omneis coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, *ut adversus Latinos, Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum, ad præsidium urbi: alterum, qui si qui alibi motus exstitisset, ad subita bella mitti posset.* tertium longe validissimum P. Valerius, & L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem instructam hostium loco æquo inveniſſent, extemplo pugnatum: & ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: & aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maximæ legiones longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant; eques immissus ordines turbavit; turbatis signa pedium illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti: & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, quum Satricum, quod duobus millibus inde aberat, non castra peterent, ab equite maxime cæsi: castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus prope in vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira celeritatis habuit: prius itaque mœnia intravêre hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset: inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

V. C. 379.

33. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent: Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret: finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare quo minus incœpta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, ut rebantur, inhoneſtæ, sese vindicaverunt. Antiates incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus superfuit urbis (quum faces pariter sacris profanisque injicerent) quam matris Matutæ templum: inde eos nec sua religio, nec verecundia Deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo

cum

cum tristibus minis, *ni nefandos ignes procul dolubris amoviſſent.* Incenſos ea rabie, impetus Tuſculum tulit, ob iram, quod deſerto communi concilio Latinorum, non in ſocietatem modo Romanam, ſed etiam in civitatem ſe dediſſent: patentibus portis quum improviſo incidiſſent, primo clamore oppidum præter arcem captum eſt: in arcem oppidani refugêre cum conjugibus ac liberis: nunciosque Romam, qui certiorem de ſuo caſu ſenatum facerent, misêre. Haud ſegnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tuſculum ductus. L. Quintius, & Servius Sulpicius tribuni militum duxêre: clauſas portas Tuſculi, Latinoſque ſimul obſidentium atque obſeſſorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere una ac pavere: adventus Romanorum mutaverat utriuſque partis animos. Tuſculanos ex ingenti metu in ſummam alacritatem: Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de ſeipſis ſpem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tuſculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano: utrinque urgentur Latini: nec impetus Tuſculanorum decurrentium ex ſuperiore loco ſuſtinent: nec Romanos ſubeuntes mœnia, molienteſque obices portarum arcere poſſunt: ſcalis prius mœnia capta: inde effracta clauſtra portarum: & quum anceps hoſtis & à fronte & à tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam ſupereſſet, in medio cæſi ad unum omnes. Recuperato ab hoſtibus Tuſculo, exercitus Romam eſt reductus.

34. Quanto magis proſperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum indies miſeriæque plebis creſcebant, quum eo ipſo, quod neceſſe erat ſolvi, facultas ſolvendi impediretur: itaque quum jam ex re nihil dari poſſet, fama & corpore judicati atque addicti creditoribus ſatisfaciebant, pœnaque in vicem fidei ceſſerat: adeo ergo obnoxios ſummiſerant animos non infimi ſolum, ſed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi ut liceret tetenderant: ſed ne ad plebeios quidem magiſtratus capeſſendos petendoſque ulli viro acri experientique animus eſſet: poſſeſſionemque honoris uſurpati modo è plebe per paucos annos, recuperaſſe in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri eſſet, parva (ut plerumque ſolet) rem ingentem moliundi cauſſa intervenit. M. Fabii Ambuſti potentis viri, quum inter ſui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illuſtri quidem viro, tamen plebeio: eaque ipſa affinitas haud ſpreta gratiam Fabio ad vulgum quæſierat. Forte ita incidit, ut in Ser. Sulpicii

tribuni militum domo sorores Pabiæ, quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret: quum ad id, moris ejus insueta expavisset minor Pabia, risui sorori fuit, mirani ignorare id sororem. Cæterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum: suique ipsam malo arbitrio, quo à proximis quisque minime anteiri vult, pœnituisse: confusam eam ex recenti morsu animi, quum pater forte vidisset, percunctatus, *satin' salva?* avertentem, caussam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando ut fateretur *eam esse caussam doloris, quod juncta impari esset, nupta in domo, quam nec bonos, nec gratia initare posset:* consolans inde filiam Ambustus, *bonum animum habere* jussit, *eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem viderat.* Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio strenuo adolescente & cujus spei nihil præter genus patricium deesset.

35. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni, cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis nullum speraret: accingendum ad eam cogitationem esse: conando agendoque jam eo gradum fecisse plebeios, unde si porro annitantur, pervenire ad summa, & Patribus æquari tam honore quam virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimetipsi viam ad cæteros honores aperirent: creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam *de are alieno, ut deducto eo de capite quod usuris pernumeratum esset, id quod supereſſet triennio æquis portionibus persolveretur*: alteram *de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri possideret*: tertiam, *ne tribunorum militum comitia fierent, consulumq; utiq; alter ex plebe crearetur*: cuncta ingentia & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum discrimine proposito, conterriti Patres quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem invento; collegas adversus tribunitias rogationes comparaverunt: qui ubi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec solenne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri, passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis roga-

rogationes eſſent: *Bene habet*, inquit, *Sextius: quandoquidem tantum interceſſionem pollere placet, iſto ipſo telo tutabimur plebem: agite dum, comitia indicite Patres tribunis militum creandis: faxo ne juvet vox iſta.* Veto, *qua nunc concinentes collegas noſtros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia præter ædilium tribunorumque plebis nulla ſunt habita. Licinius Sextiuſque tribuni plebis refecti nullos curules magiſtratus creari paſſi ſunt, eaq; ſolitudo magiſtratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit. *V. C.* 380.

36. Alia bella opportune quievêre: Veliterni coloni geſtientes ocio, quod nullus exercitus Romanus eſſet, & agrum Romanum aliquoties incurſavere, & Tuſculum oppugnare adorti ſunt: eaque res Tuſculanis veteribus ſociis, novis civibus opem orantibus, verecundia maxime non patres modo, ſed etiam plebem movit: remittentibus tribunis plebis comitia per interregem ſunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, A. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in Comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu ſcripto profecti, non ab Tuſculo modo ſubmovere hoſtem, ſed intra ſuamet ipſum mœnia compulere: obſidebanturque haud paulo vi majore Velitræ quam Tuſculum obſeſſum fuerat: nec tamen ab eis, à quibus obſideri cœptæ erant, expugnari potuere: ante novi creati ſunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius, & A. M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius: nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum: in majore diſcrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum Stolonis ſocer, quarum legum auctor fuerat earum ſuaſorem ſe haud dubium ferebat: & quum octo ex collegio tribunorum plebis primo interceſſores legum fuiſſent, quinque ſoli erant: & (ut ferme ſolent, qui a ſuis deſciſcunt) capti, & ſtupentes animi; vocibus alienis id modo quod domi præceptum erat, interceſſioni ſuæ prætendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abeſſe; in adventum militum comitia differri debere, ut univerſa plebes de ſuis commodis ſuffragium ferret.* Sextius Liciniuſque cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum uſu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de ſingulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne poſtulare, ut quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipſis plus quingenta jugera habere liceret? ut ſinguli prope trecentorum civium poſſiderent agros, plebeio homini vix ad tectum neceſſarium, aut locum ſepulturæ, ſuus pate-* *V. C.* 381. *V. C.* 382. *V. C.* 383. *V. C.* 384. *V. C.* 385. *V. C.* 386.

tribuni militum domo sorores Fabiæ, quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret: quum ad id, moris ejus insueta expaviſſet minor Fabia, riſui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Cæterum is riſus ſtimulos parvis mobili rebus animo muliebri ſubdidit: frequentia quoque proſequentium rogantiumque *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei ſororis viſum: ſuique ipſam malo arbitrio, quo à proximis quiſque minime anteiri vult, pœnituiſſe: confuſam eam ex recenti morſu animi, quum pater forte vidiſſet, percunctatus, *ſatin' ſalva?* avertentem, cauſſam doloris (quippe nec ſatis piam adverſus ſororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter ſciſcitando ut fateretur *eam eſſe cauſſam doloris, quod juncta impari eſſet, nupta in domo, quam nec bonos, nec gratia intrare poſſet:* conſolans inde filiam Ambuſtus, *bonum animum habere* juſſit, *eoſdem propediem domi viſuram honores, quos apud ſororem viderat.* Inde conſilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio ſtrenuo adoleſcente & cujus ſpei nihil præter genus patricium deeſſet.

35. Occaſio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni, cujus levamen mali plebes, niſi ſuis in ſummo imperio locatis nullum ſperaret: accingendum ad eam cogitationem eſſe: conando agendoque jam eo gradum feciſſe plebeios, unde ſi porro annitantur, pervenire ad ſumma, & Patribus æquari tam honore quam virtute poſſent. In præſentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magiſtratu ſibimetipſi viam ad cæteros honores aperirent: creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgavêre leges omnes adverſus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam *de ære alieno, ut deducto eo de capite quod uſuris pernumeratum eſſet, id quod ſupereſſet triennio æquis portionibus perſolveretur*: alteram *de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri poſſideret*: tertiam, *ne tribunorum militum comitia fierent, conſulumq; utiq; alter ex plebe crearetur*: cuncta ingentia & quæ ſine certamine maximo obtineri non poſſent. Omnium igitur ſimul rerum, quarum immodica cupido inter mortales eſt, agri, pecuniæ, honorum diſcrimine propoſito, conterriti Patres quum trepidaſſent, publicis privatiſque conſiliis nullo remedio alio præter expertam multis jam ante certaminibus interceſſionem invento; collegas adverſus tribunitias rogationes comparaverunt: qui ubi tribus ad ſuffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt, ſtipati Patrum præſidiis, nec recitari rogationes, nec ſolenne quicquam aliud ad ſciſcendum plebi fieri, paſſi ſunt. Jamque fruſtra ſæpe concilio advocato, quum pro antiquatis roga-

rogationes eſſent: *Bene habet*, inquit, *Sextius: quandoquidem tantum interceſſionem pollere placet, iſto ipſo telo tutabimur plebem: agitedum, comitia indicite Patres tribunis militum creandis: faxo ne juvet vox iſta.* Veto, *qua nunc concinentes collegas noſtros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidêre minæ: comitia præter ædilium tribunorumque plebis nulla ſunt habita. Licinius Sextiuſque tribuni plebis refecti nullos curules magiſtratus creari paſſi ſunt, eaq; ſolitudo magiſtratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit. V. C. 380. V. C.

36. Alia bella opportune quievêre: Veliterni coloni geſtientes ocio, quod nullus exercitus Romanus eſſet, & agrum Romanum aliquoties incurſavere, & Tuſculum oppugnare adorti ſunt: eaque res Tuſculanis veteribus ſociis, novis civibus opem orantibus, verecundia maxime non patres modo, ſed etiam plebem movit: remittentibus tribunis plebis comitia per interregem ſunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, A. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in Comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu ſcripto profecti, non ab Tuſculo modo ſubmovere hoſtem, ſed intra ſuamet ipſum mœnia compulere: obſidebanturque haud paulo vi majore Velitræ quam Tuſculum obſeſſum fuerat: nec tamen ab eis, à quibus obſideri cœptæ erant, expugnari potuere: ante novi creati ſunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius, & A. M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius: nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum: in majore diſcrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum Stolonis ſocer, quarum legum auctor fuerat earum ſuaſorem ſe haud dubium ferebat: & quum octo ex collegio tribunorum plebis primo interceſſores legum fuiſſent, quinque ſoli erant: & (ut ferme ſolent, qui a ſuis deſciſcunt) capti, & ſtupentes animi; vocibus alienis id modo quod domi præceptum erat, interceſſioni ſuæ prætendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abeſſe; in adventum militum comitia differri debere, ut univerſa plebes de ſuis commodis ſuffragium ferret.* Sextius Liciniuſque cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum uſu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de ſingulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne poſtulare, ut quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipſis plus quingenta jugera habere liceret? ut ſinguli prope trecentorum civium poſſiderent agros, plebeio homini vix ad tectum neceſſarium, aut locum ſepulturæ, ſuus pate-*

V. C. 381. V. C. 382. V. C. 383. V. C. 384. V. C. 385. V. C. 386.

ret ager? an placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quam sortem creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare: & gregatim quotidie de foro additos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & ubicunq; patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?

37. Hæc indigna miserandaque auditu, quum apud timentes sibimetipsos majore audientium indignatione quam sua increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore* affirmabant: *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis plebi fecisset: contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo: non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit, nisi imperio communicato nunquam plebem in parte pari Reipublicæ fore: nec esse quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utiq; ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius quam consules creare placuisset, ut & plebeiis pateret summus honos? quatuor & quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? qui crederent, duobus ne in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui otiosa loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum, viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit: nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus, nunquid enim socordius, aut segnius Rempub. administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit: quam per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse: consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen: si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos exurbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum: quippe exilla die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant; imperium atq; honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda.* Hujus generis orationes ubi accipi videre, novam rogationem promulgant, *ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur: ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat*: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

38. Prius

38. Prius circumactus est annus, quam à Velitris reducerentur legiones: ita suspensa de legibus res, ad novos tribunos militum dilata: nam plebis tribunos eosdem, duos utique qui legum latores erant plebes reficiebat: tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi Patres ad duo ultima auxilia summum imperium, summumque ad civem decurrunt: dictatorem dici placet: dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatum adversariorum & ipsi caussam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant: quum dictator stipatus agmine patriciorum plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis, ferentium legem, intercedentiumque: & quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum, latorumque: & *Uti rogassent*, primæ tribus dicerent. Tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunitia libido, non potestas regit, & intercessionem secessione quondam plebis partam, nobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis: non Reipublicæ magis universæ, quam vestra caussa dictator intercessioni vestræ adero: eversumq; vestrum auxilium imperio tutabor. Itaq; si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inferam concilio plebis: si adversus intercessionem, tanquam captæ civitati, leges imponere tendent, vim tribunitiam à seipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent: tum percitus ira Camillus, lictores, qui de medio plebem emoverent, misit: & addit minas: *si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumq; extemplo ex urbe deducturum.* Terrorem ingentem incusserat plebi, ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit: sed re neutro inclinata, magistratu se abdicavit: seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebis scivit, *ut si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium aris ei multa esset.* Sed auspiciis magis quam novi exempli rogatione deterritum, ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de mul-

V. C. 387.

cta

cta ejus traditur; aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit: aut ne illas quidem propter quas & hæc lata erat, impedire: & quoad usque ad memoriam nostram tribunitiis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

39. Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque à Manlio initam ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent: nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio consulatu antiquabant: & perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres passos accipio: dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, *simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis imperium esse.* Licinius Sextiusque quum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id quod dissimulando petebant, plebem: *nonum se annum jam velut in aciem adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publico emolumento stare: consenuisse jam secum, & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis: primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegazione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum: jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo dederit: seipsam plebem, & commoda morari sua: liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse: quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fœnore levetur: & in agrum injuria possessum à potentibus inducatur, per quos ea consecutus sit; senes tribunitios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos quid vellent: deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem: si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint: sin quod cuiq; privatim opus sit, id modo accipi velint: opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea quæ promulgata sint, habituros.*

40. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum quum præ indignitate rerum stupor, silentiumque inde cæteros Patrum

rum defixiſſet: App. Claudius Craſſus nepos decemviri dicitur odio magis iraque, quam ſpe, ad diſſuadendum proceſſiſſe: & locutus in hanc fere ſententiam eſſe: *Neq; novum, neq; inopinatum mihi ſit, Quirites, ſi quod unum familiæ noſtræ ſemper objectum eſt ab ſeditioſis tribunis, id nunc ego quoq; audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in Republica Patrum majeſtate fuiſſe: ſemper plebis commodis adverſatos eſſe: quorum alterum neq; nego, neq; inficias eo: nos, ex quo aſciti ſumus ſimul in civitatem & Patres, enixe operam dediſſe, ut per nos aucta potius, quam imminuta majeſtas earum gentium, inter quas nos eſſe voluiſtis, dici vere poſſet: illud alterum pro me majoribuſq; meis contendere auſim Quirites (niſi quæ pro univerſa Repub. fiant, ea plebi tanquam aliam incolenti urbem adverſa quis putet) nihil nos neq; privatos, neq; in magiſtratibus, quod incommodum plebi eſſet, ſcientes feciſſe: nec ullum factum, dictumve noſtrum contra utilitatem veſtram (etſi quædam contra voluntatem fuerint) vere referri poſſe. An hoc, ſi Claudiæ familiæ non ſim, nec ex patricio ſanguine ortus, ſed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate ſciam, reticere poſſim? L. illum Sextium & C. Licinium perpetuos (ſi Diis placet) tribunos tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, ſumpſiſſe, ut vobis negent poteſtatem liberam ſuffragii non in comitiis, non in legibus jubendis ſe permiſſuros eſſe? ſub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos: quid eſt aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo faſtidimus, ut ſine mercede magna non accipiamus? ſed quæ tandem iſta merces eſt, qua vos ſemper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, noſtras, ſeu placent, ſeu diſplicent, ſeu utiles ſeu inutiles ſunt, omnes conjunctim accipiatis. Obſecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem ſuccla-mare: Bona venia veſtra liceat ex his rogationibus legere, quas ſalubres nobis cenſemus eſſe: antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atq; agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas: & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atq; hunc C. Licinium conſules, quod indignaris, quod abominaris, videas. Aut omnia accipe: aut nihil fero: ut ſi quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo, & aut abſtinere eo quod vitale ſit, jubeat, aut mortiferum vitali admiſceat. Ergo ſi eſſet libera hæc civitas, non tibi frequentes ſuccla-maſſent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid ſi non tuleris, quod commodum eſt populo accipere, nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, ſi quis (quod illi volunt invidioſius eſſe) Claudius diceret, aut omnia accipite, aut nihil fero: quis veſtrum Quirites ferret? Nunquamne vos reſpotius, quam auctores ſpectabitis? ſed omnia ſemper, quæ magiſtratus ille dicet, ſecundis auribus, quæ ab noſtrum quo dicentur, adverſis accipietis? At hercule*

ſerma

ſermo eſt minimè civilis. Qui? Rogatio qualis eſt, quam à vobis antiquatam indignantur? ſermoni Quirites ſimillima. Conſules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat: an aliter rogat, qui utrìq; alterum ex plebe fieri conſulem jubet: nec duos patricios creandi poteſtatem vobis permittit? Si hodie bella ſint, quale Etruſcum fuit, quum Porſena Janiculum inſedit: quale Gallicum modo, quum præter Capitolium atq; arcem omnia hæc hoſtium erant: & conſulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret: poſſetiſne ferre Sextium haud pro dubio conſulem eſſe, Camillum de repulſa dimicare? Hoccine eſt in commune honores vocare? ut duos plebeios fieri conſules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari neceſſe ſit, utrumq; ex Patribus præterire liceat? Quænam iſta ſocietas, quænam conſortio eſt? parum eſt, ſi cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, niſi partem petendo, totum traxeris? Timeo, inquit, ne ſi duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid eſt dicere aliud? niſi quia indignos veſtra voluntate creaturi non eſtis, neceſſitatem vobis creandi quos non vultis, impoſuam: quid ſequitur, niſi ut ne beneficium quidem debeat populo, ſi cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege ſe, non ſuffragio creatum dicat?

41. Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: & ita maxima ſunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant; & occaſionibus potius quam virtute petere honores malunt. Eſt aliquis qui ſe inſpici, qui æſtimari faſtidiat? qui certos ſibi uni honores inter dimicantes competitores æquum cenſeat eſſe? qui ſe arbitrio veſtro eximat? qui veſtra neceſſaria ſuffragia pro voluntariis, & ſerva pro liberis faciat? omitto Licinium Sextiumq; quorum annos in perpetua poteſtate, tanquam regum in Capitolio numeratis: quis eſt hodie in civitate tam humilis, cui non via ad conſulatum facilior per iſtius legis occaſionem, quam nobis ac liberis noſtris fiat? ſi quidem nos ne quum volucritis quidem creare interdum poteritis, iſtos etiam ſi nolueritis, neceſſe ſit. De indignitate ſatis dictum eſt (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atq; auſpiciis, quæ propria Deorum immortalium contemptio atq; injuria eſt, loquar? auſpiciis hanc urbem conditam eſſe, auſpiciis bello ac pace, domi militiæq; omnia geri, quis eſt qui ignoret? penes quos igitur ſunt auſpicia more majorum? nempe penes Patres: nam plebeius quidem magiſtratus nullus auſpicato creatur: nobis adeo propria ſunt auſpicia, ut non ſolum quos populus creat patricios magiſtratus, non aliter quam auſpicato creet, ſed nos quoq; ipſi ſuffragio populi auſpicato interregem prodamus, & privatim auſpicia habeamus, quæ iſti ne in magiſtratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex civitate auſpicia, qui plebeios conſules creando à Patribus, qui ſoli ea habere poſſunt, aufert? Eludant nunc licet religiones: quid enim eſt, ſi pulli non paſcentur? ſi ex cavea tardius exierint? ſi occinuerit avis?

avis? parva ſunt hæc: ſed parva iſta non contemnendo majores noſtri, maximam hanc rem fecerunt: nunc nos, tanquam jam nihil pace Deorum opus ſit, omnes cærimonias polluimus: vulgo ergo pontifices, augures, ſacrificuli reges creantur: cuilibet apicem Dialem, dummodo homo ſit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos Deorumq; curam, quibus nefas eſt: non leges auſpicato ferantur, non magiſtratus creentur: nec centuriatis comitiis Patres auctores fiant: Seſtius & Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant: tanta dulcedo eſt ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit altera lege ſolitudines vaſtas in agris fieri, pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana ſocietas tollitur. Omnium rerum cauſſa vobis antiquandas cenſeo iſtas rogationes: quod faxitis Deos velim fortunare.

42. Oratio Appii ad id modo valuit ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni Seſtius & Licinius: de decemviris ſacrorum ex parte de plebe creandis pertulere: creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad conſulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes ceſſit Patribus, ut in præſentia conſulum mentione omiſſa, tribuni militum crearentur: creati A. & M. Cornelii iterum: M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius ſextum. Quum præter Velitrarum obſidionem, tardi magis rerum exitus quam dubii, quietæ externæ res Romanis eſſent: fama repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M Furius dictator quintum diceretur: is T. Quintium Pennum magiſtrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor eſt Claudius: inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conſervit, in conſpectu duorum exercituum cæſum torque ſpoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam decem haud minus poſt annos ea acta, hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio ſigna collata: nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoria priſtinæ cladis attulerant) victoria fuit: multa millia Barbarorum in acie, multa captis caſtris cæſa: palati alii Apuliam maxime petentes, quum fuga ſe longinqua, tum quod paſſim eos ſimul pavor terrorque diſtulerant: ab hoſte ſeſe tutati ſunt. Dictatori conſenſu Patrum, plebiſque triumphus decretus. Vix dum perfunctum eum bello atrocior domi ſeditio excepit: & per ingentia certamina dictator ſenatuſque victus, ut rogationes tribunitiæ acciperentur: & comitia conſulum adverſa nobilitate habita, quibus L. Seſtius de plebe primus Coſ. factus. Et ne is quidem *V. C.* 388.

dem finis certaminum fuit: quia patricii se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res, terribilesque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio: à plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diuturna ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id si quando unquam alias, *Deûm immortalium causſa libenter ſacturos fore, ut ludi maximi fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur*: recusantibus id munus Ædilibus plebis, conclamatum à patriciis est juvenibus, *se id honoris, Deûm immortalium causſa libenter acturos, ut ædiles fierent*: quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum, *ut duos viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret, Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.*

EPITOME
LIBRI SEPTIMI.

1. DUO novi magistratus adjecti sunt, prætura & ædilitas curulis. 2. Pestilentia civitas laboravit, eamq; insignem fecit mors Furii Camilli: cujus remedium & finis quum per novos religiones quæreretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. 4, 5. Quum dies L. Manlio dicta esset à M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, & T. Manlium filium, relegatum sine ullo crimine: adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoq; gladio coegit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. 6. Tunc omnia preciosa missa sunt in patentem voraginem urbis Romæ: in eam Curtius armatus equo se præcipitavit, caq; expleta est. 10. T. Manlius adolescens qui patrem à tribunitia vexatione liberaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eiq; occiso, torquem aureum detraxit: quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. 15. Duæ tribus additæ, Pomtina & Publicia. 16. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quinquentis jugeribus agri possideret. 26, &c. M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, & unguibus, rostroq; hostem

ſtem infeſtante, interemit, & ex eo Corvi nomen accepit, conſulq; proximo anno creatus eſt ob virtutem, quum vigeſimum tertium ageret annum. 27. *Amicitia cum Carthaginenſibus juncta.* 29, *&c. Campani, quum urgerentur à Samnitibus bello, auxilio adverſus eos à ſenatu petito; quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt: ob quam cauſſam ea quæ populi Romani facta eſſent, defendi bello adverſus Samnites placuit.* 34, *&c. Quum ab A. Cornelio conſule exercitus in iniquum locum deductus, in magno diſcrimine eſſet, P. Decii Muris tribuni militum opera ſervatus eſt: qui occupato colle ſuper id jugum, in quo Samnites conſederant, occaſionem conſuli in æquiorem locum evadendi dedit: ipſe ab hoſtibus circumſeſſus erupit.* 38, *&c. Milites Romani, qui Capuæ in præſidio erant relicti, quum de ea occupanda urbe conſpiraſſent, & detecto conſilio, metu ſupplicii à populo Romano defeciſſent: per M. Valerium Corvum dictatorem, qui conſilio ſuo eos à furore revocaverat, patriæ reſtituti ſunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinienſes, & Samnites, & Volſcos proſpere geſtas continet.*

1. ANnus hic erat inſignis novi hominis conſulatu, inſignis novis duobus magiſtratibus, *Prætura*, & *Curuli Ædilitate*: hos ſibi patricii quæſivere honores pro conceſſo plebi altero conſulatu. Plebes conſulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres prætúram Sp. Furio, M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni ſuarum gentium viris, gratia campeſtri dederunt. L. Sextio collega ex Patribus datus Lucius Æmilius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione, agitata mentio. Quum de induſtria omnia, ne quid per plebeium conſulem ageretur, proferrentur, ſilentium omnium rerum, ac juſtitio ſimile ocium fuit: niſi quod non patientibus tacium tribunis, quod pro conſule uno plebeio tres patricios magiſtratus curulibus ſellis prætextatos tanquam conſules ſedentes nobilitas ſibi ſumpſiſſet, prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam conſulibus, atque iiſdem auſpiciis creatum: verecundia inde impoſita eſt ſenatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari: primo ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: poſtea promiſcuum fuit. Inde L. Genucio, & Q. Servilio conſulibus, & ab ſeditione, & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, peſtilentia ingens orta. Cenſorem. ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt: pro portione & ex multitudine alia multa funera fuiſſe: maximeque eam peſtilentiam inſignem mors quam matura, tam acerba M. Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus

V. C. 389.

V. C. 390.

unicus in omni fortuna, princeps pace belloque prius quam exulatum iret: clarior in exilio, vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem: vel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit: pat deinde per quinque & viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusq; habitus, quem secundum à Romulo *conditorem urbis Romæ* ferrent.

V. C. 391. 2. Et hoc, & in sequenti anno C. Sulpicio Pætico, C. Licinio Stolone consulibus pestilentia fuit: eo nihil dignum memoria actum; nisi quod pacis Deûm exposcendæ causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit: & quum vis morbi, nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterum parva quoque (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus, more Tusco dabant: imitari deinde eos juventus, simul inconditis inter se jocularia fundentes, versibus cœpere: nec absoni à voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata, vernaculis artificibus, quia *hister* Tusco verbo ludio vocabatur, nomen *histrionibus* inditum: qui non sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant: sed impletas modis satyras descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor; dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigenti motu, quia nihil vocis usus impediebat: inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur; & ludus in artem paulatim verterat, juventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo fidicula intexta versibus jactitare cœpit, quæ inde *exodia* postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt: quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus: nec ab Histrionibus pollui passa est: eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur & stipendia tanquam expertes artis ludicræ faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est, ut appareret quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

3. Nec

3. Nec tamen ludorum primum initium procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit: quin etiam quum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impediſſet, id vero velut averſis jam Diis, aſpernantibuſque placamina iræ, terrorem ingentem fecit: itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamerco ſecundum conſulibus, quum piaculorum magis conquiſitio animos quam corpora morbi afficerent, repetitum ex ſeniorum memoria dicitur, *peſtilentiam quondam clavo ab dictatore fixo ſedatam.* Ea religione adductus ſenatus dictatorem clavi figendi cauſſa dici juſſit: dictus L. Manlius Imperioſus, L. Pinarium magiſtrum equitum dixit. Lex vetuſta eſt priſcis literis, verbiſque ſcripta, *ut qui prætor maximus ſit, idibus Septembribus clavum pangat*: fixus fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi ea ex parte qua Minervæ templum eſt: eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt: eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerva inventus ſit. Volſiniis quoque clavos indices numeri annorum fixos in templo Nortiæ Etruſcæ Deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius conſul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit, anno poſt reges exactos: à conſulibus poſtea ad Dictatores, quia majus imperium erat, ſolenne clavi figendi tranſlatum eſt: intermiſſo deinde more, digna etiam per ſe viſa eſt res; propter quam Dictator crearetur: qua de cauſſa creatus L. Manlius, perinde ac rei gerendæ, ac non ſolvendæ religionis gratia creatus eſſet, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit: tandemq; omnibus in eum tribunis plebis coortis, ſeu vi ſeu verecundia victus, dictatura abiit. *V. C.* 392.

4. Neque eo minus principio inſequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio ſecundum conſulibus, dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis: acerbitas in delectu, non damno modo civium, ſed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæſis, qui ad nomina non reſpondiſſent, partim in vincula ductis, inviſa erat: & ante omnia inviſum ipſum ingenium atrox, cognomenque *Imperioſi* grave liberæ civitati ab oſtentatione ſævitiæ adſcitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac ſanguine ipſe ſuo exerceret, criminique ei tribunus inter cætera dabat, *quod filium juvenem nullius probri compertum, exterrem, urbe, domo, penatibus, foro, luce, congreſſu æqualium prohibitum, in opus ſervile, prope in carcerem atq; in ergaſtulum dederit: ubi ſummo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miſeria diſceret, vere imperioſo patre ſe natum eſſe: at quam ob noxam? quia infacundior ſit, & lingua impromptus: quod naturæ damnum utrum nutriendum patri (ſi quicquam in eo* *V. C.* 393.

humani esset) an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere, ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit: at hercule L. Manlium malum malo augere filii, & tarditatem ingenii insuper premere: & si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo.

5. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis irritatus est animus: quin contra se quoque parenti caussam invidiæ atque criminum esse ægre passus; ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam quam inimicis ejus malle; capit consilium rudis quidem atque agrestis animi, & quamquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis cultro succinctus, mane in Urbem, atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *opus esse sibi domino ejus convento extemplo*, ait: *nunciaret T. Manlium Lucii filium esse*: mox introductus: etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre, salute accepta redditaque, *esse* ait, *quæ cum eo agere arbitris remotis velit*: procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, *nisi quæ ipse concepisset verba juraret, se patris ejus accusandi caussa concilium plebis nunquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur: pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum prævalidum juvenem, & quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit *ea vi subactum se incepto destitisse; nec perinde ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri*: ita ægre habuit filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil à pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa caussæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit: & quum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam & antea sicut nunc, quos *ruffulos* vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandum gratiam meritis, ut qui rure, & procul cœtu hominum juventam egisset.

6. Eodem anno seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius; quam Deûm monitu quæri cœptum *quo plurimum populus Romanus posset? id enim illi loco dicandum* vates canebant, *si Remp. Romanam perpetuam esse vellent*: tum M. Curtium juvenem bello egregium, castigasse

ferunt

ferunt dubitantes, *an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusq; esset.* Silentio facto templa Deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos manes porrigentem se devoviſſe: equo deinde quam poterat maxime exornato inſidentem armatum ſe in ſpecum immiſiſſe, donaque ac fruges ſuper eum à multitudine virorum ac mulierum congeſtas: *lacumq; Curtium* non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, ſed ab hoc appellatum: cura non deeſſet, ſi qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famæ rerum ſtandum eſt, ubi certam derogat vetuſtas fidem: & lacus nomen ab hac recentiore inſignius fabula eſt. Poſt tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis conſultus ſenatus, quum feciales ad res repetendas nequiquam miſiſſet, *primo quoq; die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis* cenſuit: populuſque id bellum frequens juſſit. L. Genucio conſuli ea provincia ſorte evenit. In exſpectatione civitas erat, quod primus ille de plebe conſul bellum ſuis auſpiciis geſturus eſſet; perinde ut eveniret, res ita communicatos honores probe, aut ſecus conſulta habitura. Forte ita tulit caſus, ut Genucius ad hoſtes magno conatu profectus, in inſidias præcipitaretur: legionibus nec opinato pavore fuſis, conſul circumventus ab inſciis, quem interfeciſſent, occideretur. Quod ubi eſt Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœſti Patres, quantum feroces infelici conſulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *irent, crearent conſules ex plebe, transferrent auſpicia quo nefas eſſet: potuiſſe Patres plebiſcito pelli honoribus ſuis: num etiam in Deos immortales inauſpicatam legem valuiſſe? vindicaſſe ipſos ſuum numen, ſua auſpicia: quæ ut primum contacta ſint ab eo à quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuiſſe, ne deinde turbato gentium jure comitia haberentur.* His vocibus curia & forum perſonat: Ap. Claudium, quia diſſuaſerat legem; majore nunc auctoritate eventum reprehenſi ab ſe conſilii inculantem, dictatorem conſenſu patriciorum Servilius conſul dicit: delectuſque & juſtitium indictum.

7. Priuſquam dictator legioneſque novæ in Hernicos venirent ductu C. Sulpicii legati res per occaſionem geſta egregie eſt. In Hernicos morte conſulis contemptim ad caſtra Romana cum haud dubia expugnandi ſpe ſuccedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio eſt facta: multum ab ſpe adeundi valli res Hernicis abfuit; adeo turbatis inde ordinibus abſceſſere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur: & pro concione dictator laudibus legati, militumque quorum

virtute caſtra defenſa erant, ſimul audientibus laudes meritas tollit animos; ſimul cæteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque ſegnius & hoſtes bellum apparant, qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hoſtis, ſuas quoque vires augent: omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur: quadringentariæ octo cohortes, lecta robora virorum ſcribuntur: hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod ut duplex acciperent ſtipendium, decreverant, ſpei animorumque implevere: immunes quoque operum militarium erant; ut in unum pugnæ laborem reſervati, plus ſibi, quam pro virili parte annitendum ſcirent: extra ordinem etiam in acie locati, quo conſpectior virtus eſſet. Duûm millium planicies caſtra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrinque ſpacio in medio pugnatum eſt: primo ſtetit ambigua ſpe pugna, nequiquam ſæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hoſtium aciem: poſtquam equeſtris pugna effectu, quam conatibus vanior erat; conſulto prius Dictatore equites, permiſſu denique ejus, relictis equis, clamore ingenti provolant ante ſigna, & novam integrant pugnam: neque ſuſtineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore ſe objeciſſent.

8. Tunc inter primores duorum populorum res geritur: quicquid hinc, aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum eſt: vulgus aliud armatorum, velut de legata primoribus pugna, eventum ſuum in virtute aliena ponit: multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde reſtaret* quærendo, *ſi neq; ex equis pepuliſſent hoſtem, neq; pedites quicquam momenti facerent, quam tertiam exſpectarent pugnam? quid ante ſigna feroces profiluiſſent? & alieno pugnarent loco?* His inter ſe vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primum gradu moverunt hoſtem, deinde pepulerunt; poſtremo jam haud dubie avertunt: neque tam vires pares quæ ſuperaverit res, facile dictu eſt, niſi quod perpetua fortuna utriuſq; populi & extollere animos, & minuere potuit. Uſque ad caſtra fugientes Hernicos Romanus ſequitur: caſtrorum oppugnatione, quia ſerum erat diei, abſtinuere: diu non perlitatum tenuerat Dictatorem, ne ante meridiem ſignum dare poſſet: eo in noctem tractum erat certamen. Poſtera die deſerta fuga caſtra Hernicorum, & ſaucii relicti quidam inventi: agmenq; fugientium ab ſignis, quum præter mœnia eorum infrequentia ſigna conſpecta eſſent, fuſum, ac per agros trepida fuga palatum eſt: nec Romanis incruenta victoria fuit, quarta pars militum amiſſa: & ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

9. Inſe-

9. Insequenti anno quum L. Sulpicius & C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere: ea ultima fuit caussa, quum multæ ante querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, *cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur.* Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Sergium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum caussa, & ab Licinio consule dictum scribit, quia collega comitia bello præferre festinante, ut continuaret consulatum obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit: quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis ut belli Gallici caussa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus: eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici caussa justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset: prælia de occupando ponte crebra erant: nec qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat: tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit: & quantum maxima voce potuit, *Quem nunc,* inquit, *Roma fortissimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat utra gens bello sit melior.* V. C. 394.

10. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent: tum T. Manlius L. filius, qui patrem à vexatione tribunitia vindicaverat, ex statione ad Dictatorem pergit: *Injussu tuo,* inquit, *imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam: si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit.* Tum Dictator, *Macte virtute,* inquit, *hac pietate in patrem patriamq; T. Manli esto: perge, & nomen Romanum invictum juvantibus Diis, præsta.* Armant inde juvenem æquales: pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam: armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem cæteri, & duo in medio armati spectaculi magis more, quam lege belli destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares: corpus alteri magni-

tudine eximium, versicolori veste, pictisque & auro exlatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris specie: non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum iræque tacitæ plenum: omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus: Gallus velut moles superne imminens, projecto læva scuto in advenientis arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus mucrone surrecto, quum scutum scuto imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spacium ingens ruentem porrexit hostem; jacentis inde corpus ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit, quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ac statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad Dictatorem perducunt: inter carminum propemodum incondita quædam militariter joculantes, *Torquati* cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam, familiæque honori fuit: Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

11. Et hercle, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde societate belli facta, commeatuque benigno ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit caussa cur proximo anno C. *V. C.* 395. Pœtelius Balbus consul, quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret: ad quorum auxilium quum Galli ex Campania rediissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et quum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respubl. esset, Gallicus tumultus Dictatorem creari coegit: creatus Q. Servilius Ahala T. Quintium magistrum equitum dixit: & ex auctoritate Patrum *si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit.* Dictator ad continendos proprio bello Tiburtes, consulari exercitu jusso manere, omnes juniores nullo detrectante militiam sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum, quæ magna etiam absentibus hortamenta animi; tum subjecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrinque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum: fugati Tibur, sicut arcem bellie Gallici, petunt. Palati à consule Pætelio haud procul Tibur excepti,

cepti, egreſſis ad opem ferendam Tiburtibus ſimul cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab Dictatore, tum ab conſule res geſta eſt. Et conſul alter Fabius prœliis primum parvis, poſtremo una inſigni pugna quum hoſtes totis adorti copiis eſſent, Hernicos devicit. Dictator conſulibus in ſenatu & apud populum magnifice collaudatis, & ſuarum quoque rerum illis remiſſo honore, dictatura ſe abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibuſque geminum triumphum egit. Fabio ſatis viſum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim cum ſecum acie conflixiſſe? ſpectatores paucos fugæ trepidationiq; Gallorum, extra portas egreſſos, poſtquam in ſe quoq; fieri impetum viderint, & ſine diſcrimine obvios cædi, recepiſſe ſe intra urbem: eam rem triumpho dignam viſam Romanis? ne nimis mirum magnumq; ceuſerent, tumultum excitre in hoſtium portis, majorem ipſos trepidationem ante mœnia ſua viſuros.*

12. Itaque inſequenti anno M. Popilio Lænate, Cn. Manlio conſulibus primo ſilentio noctis ab Tibure agmine infeſto profecti ad urbem Romam venerunt: terrorem repente ex ſomno excitatis ſubita res, & nocturnus pavor præbuit; ad hæc multorum inſcitia, qui aut unde hoſtes adveniſſent conclamatum tamen celeriter *ad arma* eſt, & portæ ſtationibus, muriq; præſidiis firmati: & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium, quam Tiburtem hoſtem oſtendit, duabus portis egreſſi conſules, utrinque aciem ſubeuntium jam muros aggrediuntur: apparuitque occaſione magis, quam virtute fretos veniſſe; ideo vix primum impetum Romanorum ſuſtinuere: quin etiam bono fuiſſe Romanis adventum eorum conſtabat, orientemque jam ſeditionem inter Patres & plebem, metu tam propinqui belli compreſſam. Alius adventus hoſtium fuit proximo bello agris, quam urbi terribilior. Populabundi Tarquinienſes fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebuſque nequiquam repetitis, novi conſules, C. Fabius, & C. Plautius juſſu populi bellum indixere: Fabioque ea provincia: Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbreſcebat: ſed inter multos terrores ſolatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis fœdere vetuſto, quod multis intermiſerant annis accepta: quo præſidio quum fulta res Romana eſſet, levius fuit, *quod Gallos mox Prœneſte veniſſe, atq; inde circa Pedum conſedisſe*, auditum eſt. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit: conſul ad id accitus C. Plautius dixit: magiſter equitum dictatori additus M. Valerius: hi robora militum ex duobus conſularibus exercitibus electa adverſus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quum parti utrique placebat, fuit: quum primo Galli tantum avidi certaminis fuiſſent: deinde Romanus miles ruen-

V. C. 396.

V. C. 397.

do in arma, ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere, adversus hostem, quem tempus deteriorem indies, & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem langueſceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, *si quis iniussu in hostem pugnasset*: milites ægre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum Patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum; *electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat*: eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare: *se injussu imperatoris aut dimicaturos aut agmine Romam ituros*: immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.*

13. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior: is præcedens militum agmen, ad tribunal pergit, mirantique Sulpicio, non turbam magis quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem: *Scilicet dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus à te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ caussa destitutum sine armis, oravit me ut suam caussam apud te agerem. Equidem sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa objici nobis possent, tamen hoc à te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris: etiam ad Alliam fusæ legiones, eandem quam per pavorem amiserant patriam, profectæ postea ab Veiis virtute recuperavere: nobis Deum benignitate, felicitate tua, populiq; Romani, & res & gloria est integra: quamquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus quam fœminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus, judicas esse: & prius quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse, quid enim aliud esse caussæ credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcunq; enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum*

nos

nos ab urbe, à penatibus noſtris ablegatos tenet: quæſo ut quæ dicam, non à militibus imperatori dicta cenſeas, ſed à plebe Patribus, quæ, ſicut vos veſtra habeatis conſilia, ſic ſe ſua habituram dicat. Quis tandem ſuccenſeat milites nos eſſe, non ſervos veſtros? ad bellum, non in exilium, miſſos? Si quis det ſignum, in acie educat, ut viris ac Romanis dignum ſit pugnaturos: ſi nihil armis opus ſit, ocium Romæ potius quam in caſtris alienos: hæc dicta ſint Patribus. Te imperator milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias: tum vincere cupimus, tum duce te vincere, tibi lauream inſignem deferre, tecum triumphantes urbem inire: tuum ſequentes currum Jovis Opt. Max. templum gratantes ovantesq; adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique ut ſignum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

14. Dictator quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cenſebat, tamen facturum quod milites vellent, ſe recepit: Tulliumque ſecreto, *quænam hæc res ſit, aut quo acta more*, percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, *ne ſe oblitum diſciplinæ militaris, ne ſui, neve imperatoriæ majeſtatis* crederet: *multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus ſimilis eſſet, non ſubtraxiſſe ſe ducem: ne quis alius, qualem mota creare multitudo ſoleret, exiſteret: nam ſe quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum: illi quoq; tamen videndum magnopere eſſe, ut exercitum in poteſtate haberet: differri non poſſe adeo concitatos animos ipſos ſibi locum ac tempus pugnandi ſumpturos, ſi ab imperatore non detur.* Dum hæc loquuntur, jumenta forte paſcentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt: in eos ſaxa conjecta à Gallis: deinde ab Romana ſtatione clamor ortus, ac procurſum utrinque eſt. Jamque haud procul juſto prælio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones eſſet. Affirmata certe eo caſu Tullii apud dictatorem fides eſt: nec recipiente jam dilationem re, in poſterum diem edicitur *acie pugnaturos.* Dictator tamen, ut qui magis animis quam viribus fretus, ad certamen deſcenderet, omnia circumſpicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hoſtibus incuteret, ſolerti animo rem novam excogitat: qua deinde multi noſtri atque externi imperatores, noſtra quoque quidam ætate uſi ſunt: mulis ſtrata detrahi jubet; biniſque tantum centunculis relictis, agaſones partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit; his fere mille effectis, centum admiſcet equites: & nocte ſuper caſtra in montes evadere, ac ſilvis ſe occultare jubet; neque inde ante moveri, quam ab ſe acciperent ſignum, ipſe ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit ſedulo, ut adverſus montes conſiſteret hoſtis. Inſtructo jam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus

pro-

profuit: primo credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos: deinde ubi degressos repente viderunt, & ipsi avidi certaminis in prœlium ruunt: priusq; pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur.

15. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: *siccine pugnaturos milites spospondisses? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prælium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prælium, & ire armatum ante prima signa: ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint? in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant: itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela alienatis à memoria periculi animis: hic primo impetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator postquam labantem una parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; & iis, qui in monte erant, signum quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt: tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur: ubi quum occurrisset eis M. Valerius magister equitum (qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis,) ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi à fallaci equitum specie, agasonibusque excepti sunt: & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius justiorem de Gallis egit triumphum: auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacravit. Eodem anno & à Coss. vario eventu bellatum: nam Hernici à C. Plautio devicti, subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt, qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit: accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus Pomptina, & Publicia additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: & *de ambitu* a C. Pœtilio tribuno plebis auctoribus Patribus tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

V. C. 398. 16. Haud æquè Patribus læta insequenti anno C. Martio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fœnore à M. Duilio, L. Mænio

nio tribunis plebis rogatio eſt perlata: & plebs aliquanto eam cupidius ſcivit, accepitque. Ad bella nova priore anno deſtinata, Faliſci quoque hoſtes exorti, duplici crimine; quod & cum Tarquinienſibus juventus eorum militaverat: & eos, qui Valerios perfugerant, quum male pugnatum eſt, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant: ea provincia Cn. Manlio obvenit, Martius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua induxit: militemque præda implevit: ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum ſecernendo; augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœnia ſua caſtris permunitis conſediſſent: vocatis ad concionem militibus: *Caſtra nunc*, inquit, *vobis hoſtium, urbemq; prædæ do? ſi mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis, quam pugnæ paratos eſſe.* Signum poſcunt ingenti clamore: celſique & ſpe haud dubia feroces in prælium vadunt. Ibi ante ſigna Sex. Tullius, de quo ante dictum eſt, exclamat: *Aſpice imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promiſſa præſtet*: piloque poſito, ſtricto gladio in hoſtem impetum facit: ſequuntur Tullium anteſignani omnes: primoque impetu avertere hoſtem: fuſum inde ad oppidum perſecuti, quum jam ſcalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt: triumphus de Privernatibus actus: ab altero conſule nihil memorabile geſtum: niſi quod legem novo exemplo ad Sutrium in caſtris tributim *de viceſima eorum, qui manumittcrentur*, tulit. Patres quia ea lege haud parvum vectigali inopi ærario additum eſſet, auctores fuerunt. Cæterum tribuni plebis non tam lege quam exemplo moti, *ne quis poſtea populum ſevocaret, capite ſanxerunt: nihil enim non per milites juratos in conſulis verba, quamvis pernicioſum populo, ſi id liceret, ferri poſſe.* Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popilio Lænate ſua lege decem millibus æris eſt damnatus, quod *mille jugerum agri cum filio poſſideret: emancipandoq; filium fraudem legi feciſſet.*

17. Novi conſules inde M. Fabius Ambuſtus ſecundum, & M. Popilius Lænas iterum duo bella habuere: facile alterum cum Tiburtibus quod Lænas geſſit: qui hoſte in urbem compulſo, agros vaſtavit. Faliſci, Tarquinienſeſque alterum conſulem prima pugna fuderunt: inde terror maximus fuit, quod ſacerdotes eorum facibus ardentibus anguibuſque prælatis inceſſu furiali militem Romanum inſueta turbaverunt ſpecie: & tunc quidem velut limphati, & attoniti munimentis ſuis trepido agmine inciderunt: deinde ubi conſules legatique ac tribuni, puerorum ritu vana miracula paventes irridebant, increpabantque: vertit animos repente pudor: & in ea ipſa, quæ fugerant, velut cæci ruebant: diſcuſſo itaque vano apparatu hoſtium, *V. C.* 399.

quum

quum in ipſos armatos ſe intuliſſent, averterunt totam aciem; caſtriſque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victores reverterunt; militaribus jocis quum apparatum hoſtium, tum ſuum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruſcum, & Tarquinienſibus Faliſciſque ducibus ad Salinas perveniunt: adverſus eum terrorem dictator C. Martius Rutilus primus de plebe dictus, magiſtrum equitum, item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiſcuo eſſe; omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve: eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus juſſit: profectus ab urbe utraque parte Tiberis, ratibus exercitu quocunque fama hoſtium ducebat trajecto: multos populatores agrorum vagos, palantes oppreſſit: caſtra quoque nec opinato aggreſſus cepit: & octo millibus hoſtium captis, cæteris aut cæſis, aut ex agro Romano fugatis, ſine auctoritate Patrum populi juſſu triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, nec per conſulem, comitia conſularia haberi volebant: & alter conſul Fabius bello retinebatur: res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambuſtus. In ſecundo interregno orta contentio eſt, quod duo patricii conſules creabantur: intercedentibuſque tribunis, interrex Fabius aiebat in duodecim tabulis legem eſſe, ut quodcunque poſtremum populus juſſiſſet; id jus ratumque eſſet, juſſum populi & ſuffragia eſſe. Quumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuiſſent: duo patricii conſules creati ſunt, C. Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Poplicola: eodemque die magiſtratum inierunt.

V. C. 400. 18. Quadringenteſimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto triceſimo quam à Gallis recepta, ablato poſt undecimum annum à plebe conſulatu, patricii conſules ambo ex interregno magiſtratum iniere, C. Sulpicius Pœticus tertium, M. Valerius Poplicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: ſive duorum conſulum auſpicio bellum ibi geſtum eſt, ut ſcripſere quidam: ſeu per idem tempus Tarquinienſium quoque ſunt vaſtati agri ab Sulpicio conſule, quo Valerius adverſus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen conſulibus cum plebe ac tribunis erat: fidei jam ſuæ, non ſolum virtutis ducebant eſſe, ut accepiſſent duo patricii conſulatum: ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum eſſe, ſi plebeius jam magiſtratus conſulatus fiat: aut poſſidendum totum, quam poſſeſſionem integram à Patribus accepiſſent. Plebs contra fremit: *quid ſe vivere? quid in par-*

te

re civium censeri? si quod duorum hominum virtute L. Sextii, ac C. Licinii partum sit, id obtinere universi non possint? vel reges, vel decemviros, vel si quod tristius sit imperii nomen patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant: nec invicem pareatur, aut imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata plebem nusquam alio natam quam ad serviendum putet. Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes, vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies: postremo victæ perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum,* mœsta plebs sequeretur. Consules relicti à parte populi per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt: creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio, M. Popilium consulem invenio. *V. C.* 401.

19. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum: Sassula ex his urbs capta: cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens positis armis in fidem consulis venisset: triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum, multis mortalibus in acie cæsis: ex ingenti captivorum numero, trecenti quinquaginta octo delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum: nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit: medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi: id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt: legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ: nam etsi unciario fœnore facto levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant: eo nec patricios ambo consules, nec comitiorum curam, publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Pœticus quartum, M. Valerius Poplicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes *exercitum, conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: deinde populandos in agrum Romanum venturos esse.* Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utroque legiones scribi: consulesque sortiri provincias jussi. *V. C.* 402.

jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum: postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas: prædæque partem in Cæritum fines avectam: & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Cæritibus bellum indixit.

20. Tum primum Cærites tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam verus belli terror invasit: & quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant: pœnitebatque populationis, & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores; neç arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adiissent: à senatu rejecti ad populum, *Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus adfectis quondam populi Romani cepisset*, conversique ad delubra Vestæ hospitium Flaminium, Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. *Eane meritos crederet quisquam, hostes repente sine caussa factos? aut si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore lapsos fecisse? ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemq; populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites: eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse: seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære sacrarium populi Romani: diversorum sacerdotum ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumq; crimine belli, hospitio Vestalium cultisq; diis darent.* Movit populum non tam caussa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii quam beneficii potius immemores essent: itaque pax populo Cæriti data, *induciasq; in centum annos factas*, in senatusconsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusq; reficiendis consumptum, & ædes Apollinis dedicata est.

21. Ex-

21. Extremo anno comitia consularia certamen Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus *passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur*; dictatore obstinato tollere potius totum è Republica consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis, quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant: propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant: quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem, *concordiæ caussa observare legem Liciniam*, comitiis consularibus jussêre. P. Valerio Poplicolæ datus è plebe collega C. Martius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt: quinque viris creatis, quos *mensarios* ab dispensatione pecuniæ appellârunt. Meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuêre autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Tib. Æmilius, qui rem difficilimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura sustinuerunt: tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus; aut ærarium mensis cum ære in foro positis, dissolvit, ut populo prius caveretur: aut æstimatio æquis rerum preciis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam sine queremoniis partis utriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit: dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. *V. C.* 403.

22. Ceterum foris tranquilla omnia fuere. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit: duo interreges C. Sulpicius, & Fabius interpositi obtinuêre, quod dictator frustra tetenderat: mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur: creati ipse C. Sulpicius Præticus, qui prior interregno abiit: & T. Quintius Pennus: quidam *Cæsonem*, alii *Caium* nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Falisicum Quintius, Sulpitius Tarquinienſe: nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quam cum hominibus urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent: in quadraginta annos impetraverunt: ita posita duorum bellorum quæ imminebant, cura. Dum

aliqua

aliqua ab armis quies esset; quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit: cæterum quum censoribus creandis indicta comitia essent: professus se petere censuram C. Martius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit: quod videbatur quidem tempore alieno fecisse: quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant; sed & ipse constantia inceptum obtinuit, & tribuni omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; & quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatam comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Martius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius: nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoris fuerat.

23. M. Popilius Lænas à plebe consul, à Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit: nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset: Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. Is impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre: quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium Reipublicæ esset. Ipse jam satis omnibus instructis, comparatisque, ad hostem pergit: cujus ut prius nosceret vires quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam, quum procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura explicuisset aciem: postquam neque in æquum demitti agmen vidit, & quum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non tanquam ex æquo missa vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur, oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu pene in adversum subissent, primo incerti

V.C. 405.

resti-

restitere: deinde quum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare: adeo præcipiti turba obruti plures, quam ferro necati.

24. Nec dum certa Romanis victoria erat: alia in campum degressis supererat moles: namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat: stetitque suppresso impetu Romanus, & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul vulnere alligato, revectus ad prima signa: *Quid stas miles?* inquit, *non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias: in belluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est sanguis: pepulistis à castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis, complete eadem strage campos, qua montes replestis: nolite exspectare dum stantes vos fugiant: inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti, pellunt loco primos manipulos Gallorum, cuneis deinde in medium agmen perrumpunt: inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, verunt impetum in suos: fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugna fessum novo labori nolebat, à persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. Præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit: moram triumpho vulnus consulis attulit: eademque caussa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus: ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

25. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus à Popilio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis pœniteret?* simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum privata cupiditate, quam publica injuria fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hyemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat: oraque lit- *V. C.* 406.

toris Anciatis, Laurenſque tractus; & Tiberis oſtia: ut prædones maritimi cum terreſtribus congreſſi, ancipiti ſemel prælio decertarint, dubiique diſceſſerint in caſtra Galli, Græci retro ad naves, victos ſe, an victores putarent. Inter hæc longe maximus exitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: reſponſumque haud ambiguum imperantibus miſtes Romanis datum, *abſiſterent imperare iis, quorum auxilio egerent, Latinos pro ſuo libertate potius, quam pro alieno imperio laturos arma.* Inter duo ſimul bella externa defectione etiam ſociorum ſenatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuiſſet: extendere omnes imperii vires conſules delectu habendo juſſit: civili quippe ſtandum exercitu eſſe, quando ſocialis cœtus deſereret. Undique non urbana tantum, ſed etiam agreſti juventute decem legiones ſcriptæ dicuntur, quaternûm millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum: quem nunc novum exercitum, ſi qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant: adeo in quæ laboramus ſola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter cætera triſtia ejus anni, conſul alter Ap. Claudius in ipſo belli apparatu moritur, redierantque res ad Camillum: cui unico conſuli, vel ob aliam dignationem haud ſubjiciendam dictaturæ, vel ob omen fauſtum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud ſatis decorum viſum eſt Patribus. Conſul duabus legionibus urbi præpoſitis, octo cum L. Pinario prætore diviſis, memor paternæ virtutis, Gallicum ſibi bellum extra ſortem ſumit: prætorem maritimam oram tutari, Græcoſque arcere littoribus juſſit: & quum in agrum Pomptinum deſcendiſſet, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto vivere neceſſitas cogeret, ſatis domari credebat hoſtem; locum idoneum ſtativis delegit.

26. Ubi quum ſtationibus quieti tempus terrerent, Gallus proceſſit magnitudine atque armis inſignis: quatienſque ſcutum haſta, quum ſilentium feciſſet, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui ſecum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adoleſcens, qui haud indigniorem eo decore ſe quam T. Manlium ratus, prius ſciſcitatus conſulis voluntatem, in medium armatus proceſſit. Minus inſigne certamen humanum numine interpoſito Deorum factum: namque conſerenti jam manum Romano corvus repente in galea conſedit in hoſtem verſus; quod primo ut augurium cœlo miſſum, lætus accepit tribunus: precatus deinde: *ſi divus, ſi diva eſſet, qui ſibi præpetem miſiſſet, volens propitius adeſſet*: dictu mirabile: tenuit non ſolum ales captam ſemel ſedem, ſed quotieſcumque certamen initum eſt, levans ſe alis, os oculoſque hoſtis roſtro, & unguibus appetiit: donec

nec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat: corvus è conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrimque stationes fuere: postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit: ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis Diis, ire in prælium jubet, ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles: aiebat, & circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* Dii hominesque illi affuere pugnæ: depugnatumque haud quaquam certamine ambiguo cum Gallis est: adeo duorum milium evenum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis præceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prælium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit: primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul concione advocata, laudatum tribunum, decem bobus aureaque corona donat: ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra: ibi, quia res trahi segnicia Græcorum non committentium se in aciem videbatur, dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi tres & viginti natum annos consulem renuntiavit: collega Corvo de plebe M. Popilius Lænas quartum consul futurus datus est. *V. C.* 407. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo quum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est: maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim, nam ulterior Græcia ea tempestate intestina fessa bello; jam Macedonum opes horrebat.

27. Exercitibus dimissis, quum & foris pax, & domi concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et cum Carthaginensibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes veniissent. *V. C.* 408. Idem ocium domi forisque mansit. T. Manlio Torquato, C. Plautio secundum consulibus semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta

præsens esset, solitio æris alieni dispensata est: & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privata difficultatibus potior ad curam senatui fuit: levatæ maxime res, quia tributo ac
V. C. delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum à Vol-
409. scis, M. Valerius Corvus secundum consul cum C. Poetelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum: priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit: quo quum Antiates aliique Volsci præparatis jam antè, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla morâ inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusi Satrici mœnia petunt: & ne in muris quidem satis firma ipe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia præter multitudinem imbellem, sese dedidêre: oppidum diruturn atque incensum: ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem: præda omnis militi data: extra prædam quatuor millia deditorum habita: eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deindè magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos venisse.

V. C. 18. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius
410. Camerinus. Aurunci cum inde bellum ab repentina populatione cœptum: metuque, ne id factum populi unius consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit: & quum (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset: legiones quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ: ibi prædonum magis, quam hostium animi inventi: prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant: Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem Junoni Monetæ vovit: cujus damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eandem ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari jussit: locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt.
V. C. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Mar-
411. cio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio, namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi: libriisque inspectis, quum plena religione civitas

esset,

esset, senatui placuit, *dictatorem feriarum constituendarum caussa dici*: dictus P. Valerius Publicola, magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi Romani tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res haud ulla insigni ad memoriam caussa ad interregnum redit. Ex interregno, ut id actum videri posset, amV. C.
bo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertium A. 412.
Cornelius Cossus.

29. Majora jam hinc bella & viribus hostium, & longinquitate, vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur: namque eo anno adversus Samnites gentem opibus, armisque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum. Pyrrhus hostis: Pyrrhum Pœni secuti: quanta rerum mole? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustineur, erigi imperium posset? Belli autem caussa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaq; juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires quum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicinio pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt: namque Samnites omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti; unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset: Tifata imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent; descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rursus acie dimicatum: adversoque prælio Campani intra mœnia compulsi. Quum robore juventutis suæ accisso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

30. Legati introducti in Senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt. *Populus nos Campanus legator ad vos, Patres conscripti, misit: amicitiam in perpetuum, auxilium præsens à vobis petitum: quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset: tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minus essemus: nunc misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque accepium colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam suscipiamur: sed ut vetustate & gradu honoris nos præstent; neque enim sædere Samniti-*

nitium ut qua nova jungerentur foedera, cautum est. Vtis quidem apud vos semper fida justa causa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appetieret. Campani etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri uberitate ulli populo, præterquam vobis cedemus; haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiam venimus vestram. Æquis Volscisque asperis hostibus hujus urbis, quacumque se moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis: id nos pro imperio vestro, & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosq; sunt, quod propediem futurum spondet, & virtus & fortuna vestra, continens imperium usq; ad nos habebitis. Acerbum & miserum est quod facere nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum aut inimicorum Campani simus: si defenderitis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo, & Campaniam omnem vestris, an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumq; auxilium æquum est petere; illis tamen maxime, qui eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suos præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt: quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti: & ubi conflagrasset Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos venimus. An si ultio iræ hac, & non occasio cupiditatis explenda esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campana ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum allas, incendia villarum, ac ruinas, omnia ferro igniq; vastata. Hiscine ira explerinon potuit? sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit: aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium finatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum: sed tamen si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra non ascendit. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres conscripti, nutum nomenque vestrum invictum Campanis, & jubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lachrymarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, con-

conjuges, liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, solicitis ac pendentibus animis renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atq; amicis, aut nusquam ullis futuris nobis consulite.

31. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ uberrimus ager, marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbamur: tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, respondituque ita ex auctoritate senatus, Consul; *Auxilio vos Campani dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt: itaque arma, Deos prius, quam homines violatura, adversus Samnites vobis negamus: legatos sicut fas jusque est ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerat.) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis: itaque populum Campanum, urbemq; Capuam, agros, delubra Deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populiq; Romani ditionem dedimus: quicquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes manus ad Cossum tendentes, pleni lacrymarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, à quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque per deditionem factam populi Romani, oppugnarent: legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit: data mandata, *ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaq; ut dediticiis suis parcerent: neq; in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent: si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Romani senatusq; verbis, ut Capua urbe Campanoq; agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum è curia egressi, stantibus, legatis præfectos cohortium vocarent: iisque clara voce imperarent, *ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.*

32. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres fecialibus ad res repetendas missis: belloque quia non redderentur solenni more indicto, decreverunt, ut primo quoq; tempore de ea re ad populum ferretur, jussuq; populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti. Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium: ille ad montem Gaurum, hic ad Sauciulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namq; omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt: simul in Campanos, stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisq; signum duces poscere, affirmare *eadem fortuna Romanum Campano lasurum opem, qua Campanis Sidicino tulerit.* Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis causa haud ita multos moratus dies signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos, novusq; hostis terreret: quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisq; in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumq; cladibus Samnitium æstimarent virtutem: qualescunq; inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubio magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiaq; sua, quam virtute hostium victos esse. Quid autem esse, duo prospera in tot seculis bella Samnitium, adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures quam annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot prælio casos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemq; fretos ire in aciem debere: tum etiam intueri cujus ductu auspicioq; jucunda pugnæ sit: utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat? Facta mea, non dicta vos milites, inquit, sequi volo: nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. Non factionibus modo, nec per conciones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus summamq; laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eram, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem habuit. Nunc jam nobis Patribus, vobisq; plebeiis promiscuus consulatus patet: nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium: proinde summum quodque spectate milites decus. Non si mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit: semper ego plebem Romanam militiæ domique privatus, in magistratibus, parvis magnisque æque tribunus ac consul eodem tenore per omnes deinceps consulatus colo atque colui. nunc quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

33. Non

33. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo: in ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam aspernari parem qui se offerret: factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienæ quam suæ dignitatis memor: & quo nihil popularius est; quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maxime unquam, pari spe, utrinque æquis viribus cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria. Romanis contra, quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat: pugna indicio fuit, quos gesserint animos: namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant: equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur quos ubi nequiquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo: *Nostrum*, inquit, *peditum illud milites est opus: agitedum, ut me videritis quacunq; incessero, in aciem hostium ferro viam facientem, sic pro se quisq; obvios sternite: illa omnia, quâ nunc erectæ micant hastæ, pateſacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam: primus omnium consul invadit hostem: & cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra lævaque ante se quisque memorandum prælium ciet: stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt quam inferunt vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat: adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani quum effluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem: tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis: nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quam prælium diremisset: & Romani fatebantur *nunquam cum pertinaciore hoste conflictum*: & Samnites, quum quæreretur *quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam? oculos sibi Romanorum ardere visos*, aiebant, *vesanosq; vultus & furentia ora*: inde plusquam ex alia ulla re terroris ortum; quem terrorem non pugnæ solum eventu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium

um castris Romanus potitur quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

34. Cæterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est: nam ab Satricula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum cava valle pervium, circaque infestum ab hoste induxit: nec prius quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem: itaque consuli territo animi: *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, tacumen illud supra hostem? arx illa est spei salutisq; nostræ, si eam, quam cæci reliquêre Samnites, impigre capimus, nec tu mihi plus quam unius legionis principes hastatosq; dederis: cum quibus ubi evaseris in summum, perge hinc omni liber metu: teq; & exercitum serva: neq; enim moveri hostis subjectum nobis ad omnes illius fine fua pernicie poterit: nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus à consule, accepto præsidio vadit occultus per saltus: nec prius ab hoste est visus, quam loco quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos: & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt: utriusque rei omissa occasione: neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt: nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum: sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut à consule Decium intercludant: nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur: incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur; operæ se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis: *quænam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisq; victoriam pepererunt? huc atq; illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videris: opus quidem incipit nemo: cum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit: agitedum, ite mecum, ut dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium

rium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

35. Vigiliis deinde dispositis, cæteris omnibus tesseram dari jubet: ubi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent: quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt: *Hoc silentium milites*, inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est: ubi sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt in dextram partem taciti transibitis: qua pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc quæ mente agitem, audite: Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis: virtute cepistis locum: virtute hinc oportet evadatis: veniendo huc, exercitum egregium populi Romani servastis: erumpendo hinc, vosmet ipsos servate: digni estis qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egeritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit, hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum à nobis; nos tam paucos tot ipse millibus hominum nec ascensu arcuerit: nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederit: quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis: immo necesse est: in eo enim loco res sunt nostræ, ut ego vobis magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor sim: neq; enim manentibus, an abeatis hinc, deliberari potest, quum, præter arma & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit: fame & siti moriendum sit, si plus quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc atq; abire: id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce hoc aliud minus dubium: quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaq; nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis undiq; cinxerit, ut videtis, collem. Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est; hæc profecto noctis aptissima hora est: signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit: per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi: me modo sequimini, quem secuti estis: ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.* Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt.

36. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum, quo excitatus vigil, quum proximum movisset, erectique alios concitaret; ignari cives, an hostes essent; præsidium erumperet, an consul castra cepisset. Decius, quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno, insuper pavore exanimat: quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque

Sam-

Samnitium, præſidium Romanum, obvios cuſtodibus cæſis, ad caſtra conſulis peryadit. Aliquantum ſupererat noctis: jamque in tuto videbantur eſſe, quum Decius: *Malli virtute*, inquit, *milites Romani eſte: veſtrum iter ad reditum omnia ſecula laudibus ferent: ſed ad conficiendam rerum virtutem, luce ac die opus eſt: nec vos digni eſtis, quos cum vana gloria in caſtra reducam ſtrenuum ac non vegetum: hic lucem quieti operiamur.* Dictis obtemperatum: æque ibi primum illuxit, præmiſſo nuncio ad conſulem, in caſtra ingenti gaudio concitantur: & teſſera data, *incolumes reverti, qui ſua corpora pro ſalute omnium haud dubio periculo objeciſſent*, pro ſe quiſque obviam effuſi laudant, gratulantur, *ſingulos univerſoſq; ſervatores ſuos* vocant: Diis laudes grateſque agunt: Decium in cœlum ferunt. Hic Decii caſtrenſis triumphus fuit, incedentis per media caſtra cum armato præſidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum conſulii æquantibus. Ubi ad prætorium ventum eſt, conſul claſſico ad concionem convocat: orſuſque meritas Decii laudes, interfante ipſo Decio, diſſulit concionem: qui auctor omnia poſthabendi, dum occaſio in manibus eſſet, perpulit conſulem, *ut hoſtes & nocturno pavore attonitos, & circa collem caſtellatim diſſipatos, aggrederetur: credere etiam aliquos ad ſe ſequendum emiſſos, per falſum vagari.* Juſſæ legiones arma capere: egreſſæque caſtris, quum per exploratores notior jam ſaltus eſſet, via patentiore ad hoſtem ducuntur: quem incautum improviſo adortæ, quum palati paſſim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum ſe poſſent, paventem primum intra caſtra compellunt: deinde caſtra ipſa turbatis ſtationibus capiunt: perfertur circa collem clamor: fugatque ex ſuis quemque præſidiis: ita magna pars abſenti hoſti ceſſit: quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad triginta millia) omnes cæſi. caſtra direpta.

37. Ita rebus geſtis conſul advocata concione, P. Decii non cœptas ſolum ante, ſed cumulatas nova virtute laudes peragit: & præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præſidio ſimul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præſentia ſingulis bobus, biniſque privis tunicis donati. Secundum conſulis donationem, legiones gramineam coronam obſidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt: altera corona ejuſdem honoris index à præſidio ſuo impoſita eſt. His decoratus inſignibus, bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui ſecum in expeditione fuerant: iiſdem militibus legiones libras farris, & ſextarios vini contulerunt, omniaque ea ingenti

genti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium affensus, gerebantur. Tertia pugna ad Sueſſulam commiſſa eſt, qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri ſtatuit. Ab Sueſſula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium conſulem opem oratum veniunt. Confeſtim ſigna mota: relictiſque impedimentis caſtrorum valido præſidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoſte locum exiguum (ut quibus præter equos cæterorum jumentorum calonumque turba abeſſet) caſtris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura eſſet, aciem inſtruit, deinde poſtquam nemo obvius ibat, infeſtis ſignis ad caſtra hoſtium ſuccedit: ibi ut militem in vallo vidit, miſſique ab omni parte exploratum; quod in exiguum orbem contracta caſtra eſſent, paucitatem inde hoſtium colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, *complendas eſſe foſſas, ſcindendumq; vallum, & in caſtra irrumpendum*: tranſactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuiſſent impetum militum. Cæterum, quia multitudo ſua commeatibus gravis, & prius cedendo ad Sueſſulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia eſſet, placuit dum incluſus paveret hoſtis, frumentatum per agros militem duci: interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri poſſet, frumenti ſecum attuliſſet, defutura omnia. Conſul palatos per agros quum vidiſſet hoſtes, ſtationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad caſtra oppugnanda ducit: quæ quum primo clamore atque impetu cepiſſet, pluribus hoſtium in tentoriis ſuis, quam in portis valloque cæſis, ſigna captiva in unum locum conferri juſſit, relictiſq; duabus legionibus, cuſtodiæ & præſidii cauſſa, gravi edicto monitis, *ut donec ipſe revertiſſet, præda abſtinerent*: profectus agmine inſtructo, quum præmiſſus eques velut indagine diſſipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit: nam neque quo ſigno coirent inter ſe, neque utrum caſtra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis conſtare poterat: tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia ſcutorum, nequaquam tot cæſis, & ſigna militaria cum iis, quæ in caſtris capta erant, ad centum ſeptuaginta ad conſulem deferrentur. Tum in caſtra hoſtium reditum: ibique omnis præda militi data.

38. Hujus certaminis fortuna & Faliſcos, quum in induciis eſſent, fœdus petere ab ſenatu coegit: & Latinos jam exercitibus comparatis ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei geſtæ fama Italiæ ſe finibus tenuit: ſed Carthaginenſes quoq; legatos gratulatum Romam miſere, cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur: fuit pondo

vigin-

viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude, donique: quam incondito militari joco haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum esset. Campanorum deinde, Suessanorumque auditæ legationes: precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delinitos, malorum animos avertit à memoria patriæ: inibanturque consilia in hibernis *eodem scelere ademendi Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neq; immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quam victor exercitum haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, deliciis suis illa fertilitate atq; amœnitate perfrui, semiustulando sessor in pestilenti atq; arido circa urbem solo lustari? aut in urbe insidentem tabem crescentis indies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus nec dum vulgata in
V.C. omnes consilia, invenit novus consul C. Marcius Rutilus: cui
413. Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus (quippe qui jam quartum consul esset, dictatorque & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem quandocunque vellent consilii exequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, *in iisdem oppidis & anno post præsidia hibernatura*: divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque à Capua consilia in exercitum omnem. Eo lenimento cogitationibus dato; quievit in præsentia seditio.

39. Consul educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit; aliis emerita dicendo stipendia esse; alios graves jam ætate, aut viribus parum validis, quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent: per speciem etiam militarium usuum quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati: quam multitudinem consul alter Romæ, prætorque alias ex aliis fingendo moras retinebat. Et primo quidem ignari ludificationis, minime inviti domos revisebant: postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium quam qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt: primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse, jam quæstiones, jam judicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros. Hæc qui in castris erant, occul-

occultis ſermonibus ſerunt, nervos conjurationis ejectos arte conſulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure eſſet, ad Lautulas ſalu angusto inter mare ac montes conſedit, ad excipiendos quos conſul aliis atque aliis (ut ante dictum eſt) cauſſis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat, nec quicquam ad juſti exercitus formam, præter ducem, deerat: incompoſiti itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, & ſub jugo Albæ longæ caſtra vallo cingunt: perfecto inde opere, reliquum diei *de imperatore ſumendo* ſententiis decertant, nulli ex præſentibus ſatis fidentes: *quem autem ab Roma poſſe acciri? quem Patrum aut plebis eſſe, qui aut ſe tanto periculo ſciens offerat, aut cui ex injuria inſanientis exercitus cauſſa recte committatur?* Poſtero die quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tuſculano agrum colere, urbis honorumque immemorem: patriciæ hic vir gentis erat, cui quum militiæ magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus feciſſet, ruri agere vitam procul ambitione ac foro conſtituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: & *quod bene verteret*, acciri juſſerunt: ſed parum ſpei erat, voluntate quicquam facturum: vim adhiberi ac metum placuit. Itaque ſilentio noctis, quum tectum villæ, qui ad id miſſi erant, intraſſent, ſomno gravi Quintium oppreſſum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut ubi reſtitaret, mortem, ni ſequeretur, denunciantes, in caſtra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: inſigniaque honoris exterrito ſubitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quam conſilio ducis, convulſis ſignis, infeſto agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia eſt, perveniunt: iſſentque confeſtim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adverſus ſe M. Valerium, Corvum dictum, audiſſent, & magiſtrum equitum L. Æmilium Mamercinum.

40. Ubi primum in conſpectum ventum eſt, arma, ſignaque agnovêre: extemplo omnibus memoria patriæ iras permulſit, nondum erant tam fortes ad ſanguinem civilem: nec præter externa noverant bella: ultimaque rabies ſeceſſio ab ſuis habebatur. Itaque jam duces, jam milites utrinque, congreſſus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria ſatietas teneret, nedum adverſus patriam; Corvus omnes caritate cives, præcipue milites, & ante alios ſuum exercitum complexus, ad colloquium proceſſit. Cognito ei extemplo haud minor ab adverſariis verecundia, quam ab ſuis ſilentium datus: *Deos*, inquit: *immortales, milites, veſtros, publicos, meoſq; ab urbe proficiſcens ita adoravi, veniamq; ſupplex poposci, ut mihi*

hi de vobis concordiæ parta gloriam non victoriam darent: satis fuit tristi unde belli decus petatur, hinc pax petenda est: quod Deos immortales inter nuncupanda vota exposcis, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis non vos in Samnio, nec in Volsci, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse: si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficii erga vos, non injuriis sensistis: nullius superba in vos legis, nullius crudelis Senatusconsulti auctor: in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui suæ virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt: iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim tres & viginti annos natus consul Patribus quoq; ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum, dictumve consulis gravius, quam tribuni audistis? eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem hæc imperiosa dictatura geretur: ut neq; in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego: istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atq; impetus, si dimicandum est. inducite in animum, quod non induxerunt patres aviq; vestri. non illi, qui in Sacrum montem secesserunt: non hi, qui postea Aventinum insederunt: exspectate dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres, conjugesq; crinibus passis obviæ ab urbe veniant: tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos Romanus exercitus non destiteritis impio bello? T. Quinti quocunq; istic loco seu volens, seu invitus constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumq; civi dederis, quam pugnaveris contra patriam: nunc ad pacificandum bene atq; honeste inter primos stabis, & colloquii hujus salutaris interpres fueris: postulate æqua, & ferte: quamquam vel iniquis standum est potius, quam impias inter nos conseramus manus.

41. T. Quintius plenus lacrymarum, ad suos versus: *Me quoque*, inquit, *milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli habetis ducem. Non enim illa modo Volsci aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri: qui pugnarent vobiscum infestius, & alios duces senatus habuit: qui maxime vobis suis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori vestro credaretis, eum elegit: pacem, etiam qui vincere possunt, voluit: quid nos velle oportet? quin omissis ira & spe fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraq; omnia cognitæ permittimus fidei?* Approbantibus clamore cun-

cunctis, T. Quintius ante signa progressus, *in potestate dictatoris milites fore* dixit: oravitque, *ut causam miserorum civium susciperet: susceptamq; eadem fide, qua Rempublicam administrare solitus esset, tueretur: sibi se privatim nihil cavere; nolle alibi, quam in innocentia spem habere: militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quintio collaudato, cæteris bonum animum habere jussis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in luco Petilino, *ne cui militum fraudi secessio esset:* oravit etiam bona venia Quirites, *ne quis eam rem joco, seriòve cuiquam exprobraret.* Lex quoque sacrata militaris lata est, *ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente deleretur:* additumque legi, *ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset:* id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis; qui alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc *primipili* appellant: huic infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur: tum Salonius obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concordiam civitatis æstimarent, perpulit ut id quoque ferretur. Æque impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quod adversati conjurationi fuissent.

42. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium tribunum plebis tulisse ad populum, *ne fœnerare liceret:* item aliis plebiscitis cautum, *ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret: utique liceret consules ambos plebeios creari:* quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, sed Romæ eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quintii villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum: eumque à conjuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras jungere, ac complecti inter se lacrymantes milites cœpisse, coactosque consules, quum viderent aversos à dimicatione militum animos, retulisse ad Patres de concordia reconcilianda: adeo nihil, præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus famæ seditionis,

& susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit, & præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atq; Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

EPITOME LIBRI OCTAVI.

4,5. LATINI cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. 6. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. 7. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversum Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. 9. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius tunc consul cum Manlio devovit se pro exercitu: & concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis victoriam restituit. 11. Latini in deditionem venerunt. 12. T. Manlio in urbem revecto, nemo ex juventute obviam processit. 15. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. 16. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. 22. Item Fregellæ colonia deducta sunt. 18. Veneficium complurium matronarum deprehensum: quarum plurimæ statim cpotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta. 21. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. 25. Palæpolitani bello & obsidione victi in deditionem venerunt. 26. Q. Publilio, qui eos obsederat primo, & imperium prolatum, & pro consule decretus triumphus. 28. Plebs nexu liberata est propter Lucii Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. 30. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit: ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, 33. Fabius Romam profugit. 35. Et quum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. 36. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

1. V. C. 414. ROMAM consules erant C. Plautius secundum, L. Æmilius Mamercus, quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum duce Antiati populo consedisse ad Satricum, allatum est: utrumque bellum Plautio sorte evenit.

Prius

Prius ad Privernum profectus, extemplo acie conflixit: haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum, redditumque Privernatibus, præsidio valido impositio: agri partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrinque cæde atrox prælium fuit, & quum tempestas eos neutro inclinata spe dimicantes diremisset, Romani nihil eo certamine, tam ambiguo fessi, in posterum diem prœlium parant. Volscis recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit: nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est: *ea Lucæ matri dare se* consul dixit; finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ: ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, à quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis: pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos petierunt: *quæ se eo justius petere, quod in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani venissent: & adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos: qui nec, ut Samnites in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec ditione essent.*

2. Quum de postulatis Samnitium Tib. Æmilius prætor senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædiam ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis belliq; liberum arbitrium sit.* Fœdere icto quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus ductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto, quod pepigerat consul ut tempus induciis daret, quo ad legati rediissent. Samnites copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerunt, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri: deinde postquam Patres ut seram eam, ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est: ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se armis abstinuêre. Ex his tot populis ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quàm prœliis cladium fecit: & quamquam superiores certaminibus Latini erant,

haud inviti, ne ſæpius dimicandum foret, agro hoſtium exceſſere. Id ſpatium Samnitibus datum eſt Romam legatos mittendi: qui quum adiiſſent ſenatum, conquesti eadem ſe fœderatos pati, quæ hoſtes eſſent paſſi, precibus infimis petiere, *ut ſatis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoq; hoſte eripuiſſent: ne vinci etiam ſe ab ignaviſſimis populis ſinerent. Latinos Campanoſq; ſi ſub ditione populi Romani eſſent, pro imperio arcerent Samniti agro, ſin imperium abnuerent, armis coercerent.* Adverſus hæc reſponſum anceps datum, quia fateri pigebat, in poteſtate ſua Latinos jam non eſſe, timebantque ne arguendo abalienarent, *Campanorum aliam conditionem eſſe, qui non fœdere, ſed per deditionem in fidem veniſſent, itaq; Campanos, ſeu velint, ſeu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil eſſe, quo bellare cum quibus ipſe velint, prohibeantur.*

3. Quod reſponſum, ſicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum cenſerent, dimiſit, ita Campanos metu abalienavit: Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per ſpeciem adverſus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus conſultationibus inter ſe principes occulte Romanum coquebant bellum: huic quoque adverſus ſervatores ſuos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de induſtria celabantur, priuſque quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hoſtem volebant: tamen per quoſdam, privatis hoſpitiis neceſſitudinibuſque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt: juſſiſque ante tempus conſulibus abdicare ſe magiſtratu, quo maturius novi conſules adverſus tantam molem belli crearentur: religio inceſſit ab eis, quorum imminutum imperium eſſet, comitia haberi: itaque interregnum initum, duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius: is creavit conſules T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam claſſe appuliſſe conſtat: quod bellum, ſi prima ſatis proſpera fuiſſent, haud dubie ad Romanos perveniſſet. Eadem ætas rerum Magni Alexandri eſt, quem ſorore hujus ortum, in alio tractu orbis invictum bellis juvenem fortuna morbo extinxit. Cæterum Romani, etſi defectio ſociorum nominiſque Latini haud dubia erat: tamen tanquam de Samnitibus, non de ſe curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circeienſem, ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitraſque & ipſas coloñias Romanas, Volſci etiam exciti ad arma erant, eos nominatim evocari placuit: haud cuiquam dubium erat ſuper qua re accirentur: itaque concilio prius habito prætores, quam

V. C. 415.

Romam

Romam proficiscerentur, *evocatos se ab senatu docent Romano, & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.*

4. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit: facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possumus; quid abest, quin proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoq; dicto pareamus, respondeamusq; Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si fœdus est, si societas æquatio juris est: si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus in est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se* Coss. *bellis propriis ponendis sumendisq; nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum: quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis: en hoc tempus adest, & virtute vestra, & Deûm benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem: quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solverevnus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos desciisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt: nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi à conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus, ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit, usurpate modo postulando eo; quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusq; partem accipiant.* Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, *ut ageret diceretque, quæ è republica nominis Latini, fideq; sua viderentur.*

5. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ei senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum *ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent.* Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium

tinus tunc, loqueretur: *Tempus erat, inquit, T. Manli, vosq; Patres conscripti, tandem sani vos nobiscum mihi pro imperio agere, quum florentissimum Deûm benignitate, nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisq; sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis: colonias quoq; vestras Latinum Romano præstitisse imperium; sed quoniam vos regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feranus æquas utrisque: quoniam vires quoq; æquari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Romæ, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam Rempublicam fieri, & ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est: quod utrisq; bene vertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes vocemur.* Forte ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani Consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, *ut si tanta dementia Patres Conscriptos cepisset, ut ab extremo homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, & quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interemptorum, &* conversus ad simulacrum Jovis: *Audi Jupiter hæc scelera, inquit, audite fas nefasq;: peregrinos Consules, & peregrinum senatum in tuo Jupiter augurato templo captos, atq; ipse oppressus visurus es? hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis Patribus vestris Latini? hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium vestrarum veterum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*

6. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram implorationem Deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant. Consules vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam: certe quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam: nam & vera esse, & apte ad repræsentandam iram Deûm ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita, ut populo Patribusque audita vox pariter sit: *Bene habet. Dii pium movete bellum: est cœleste numen! es magne Jupiter! haud frustra te patrem Deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis Quirites, vosque Patres conscripti*

ſcripti arma capere Diis ducibus: ſic ſtratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis. Aſſenſu populi excepta vox conſulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiſcentes cura magiſtratuum magis, qui juſſu conſulis proſequebantur, quam jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret. Conſenſit & ſenatus bellum: conſuleſque duobus ſcriptis exercitibus per Marſos Peligno ſque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini ſociique convenerant, caſtra locant. Ibi in quiete utrique conſuli eadem dicitur viſa ſpecies viri majoris, quam pro humano habitu auguſtioriſque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matriq; Terræ deberi: utrius exercitus imperator legiones hoſtium, ſuperq; eas ſe devoviſſet, ejus populi partisq; victoriam fore.* Hos ubi nocturnos viſus inter ſe conſules contulerunt, placuit averruncandæ Deûm iræ victimas cædi: ſimul ut ſi extis eadem quæ ſomno viſa fuerant, portenderentur, alteruter conſulum fata impleret. Ubi reſponſa aruſpicum intidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribuniſque, & Imperiis Deûm propalam expoſitis, ne mors voluntaria conſulis exercitum in acie terreret: comparant inter ſe, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpiſſet, inde ſe conſul devoveret pro populo Romano, Quiritibuſque. Agitatum etiam in concilio eſt, *ut ſi quando unquam ſevero ullum imperio bellum adminiſtratum eſſet, tunc uti diſciplina militaris ad priſcos redigeretur mores.* Curam acuebat, quod adverſus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, inſtitutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares, collegæque iiſdem præſidiis, ſæpe iiſdem manipulis permiſti fuerant: per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt conſules, *ne quis extra ordinem in hoſtem pugnaret.*

7. Forte inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimiſſi erant, T. Manlius Conſulis filius ſuper caſtra hoſtium cum ſuis turmalibus evaſit, ut vix teli jactu ab ſtatione proxima abeſſet: ibi Tuſculani erant equites, præerat Geminius Metius, vir tum genere inter ſuos, tum factis, claruſ: is ubi Romanos equites inſignemque inter eos præcedentem conſulis filium (nam omnes inter ſe, utique illuſtres viri noti erant) cognovit: *Unane*, ait *turma Romani cum Latinis ſociisq; bellum geſturi eſtis? quid interea conſules, quid duo exercitus conſulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipſe fœderum à vobis violatorum teſtis, qui plus poteſt pollet-que. Si ad Regillum lacum, ad ſatietatem veſtram pugnavi us hic quoq; efficiemus profecto, nec quid minus quam acies vobis, & collata ſigna*

gna nobiſcum cordi ſint. Ad ea Geminus paululum ab ſuis equo profectus: *Vine igitur dum dies iſta venit qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipſe congredi mecum, ut noſtro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præſtet?* Movet ferocem animum juvenis ſeu ira, ſeu detrectandi certaminis pudor, ſeu inexſuperabilis vis fati: oblitus itaque imperii patrii, conſulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret, an vinceretur, haud multum intereſſet. Equitibus cæteris velut ad ſpectaculum ſummotis, ſpacio quod vacui interjacebat campi, adverſos concitant equos: & quum infeſtis cuſpidibus concurriſſent, Manlii cuſpis ſuper galeam hoſtis, Metii trans cervicem equi elapſa eſt: circumactis deinde equis quum prior ad iterandum ictum Manlius conſurrexiſſet, ſpiculum inter aures equi fixit: ad cujus vulneris ſenſum quum equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excuſſit equitem: quem cuſpide parmaque innixum, attollentem ſe à gravi caſu, Manlius ab jugulo, ita ut per coſtas ferrum emineret, terræ affixit; ſpoliiſque lectis ad ſuos revectus, cum ovante gaudio turma in caſtra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit: ignarus fati futurique, laus an pœna merita eſſet, *Ut me omnes*, inquit, *pater tuo ſanguine ortum vere ferrent, provocatus equeſtria hæc ſpolia capta ex hoſte cæſo porto.* Quod ubi audivit conſul, extemplo filium averſatus, concionem claſſico advocari juſſit: quæ ubi frequens convenit: *Quandoquidem*, inquit, *tu T. Manli, neq; imperium conſulare, neque majeſtatem patriam veritus, adverſus edictum noſtrum extra ordinem in hoſtem pugnaſti: & quantum in te fuit, diſciplinam militarem, qua ſtetit ad hanc diem Romana res, ſolviſti: meq; in eam neceſſitatem adduxiſti, ut aut Reipublicæ mihi, aut mei meorumq; obliviſcendum ſit: nos potius noſtro delicto plectemur, quam Reſpublica tanto ſuo damno noſtra peccata luat: triſte exemplum, ſed in poſterum ſalubre juventuti erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberûm, tum ſpecimen iſtud virtutis deceptum vana imagine decoris in te movet: ſed quum aut morte tua fancienda ſint conſulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda: nec te quidem, ſi quid in te noſtri ſanguinis eſt, recuſare cenſeam quin diſciplinam militarem culpa tua prolapſam, pœna reſtituas. I lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio: nec aliter quam in ſe quiſque diſtrictam cernentes ſecurim, metu magis quam modeſtia quievere. Itaque velut emerſo ab admiratione animo, quum ſilentio defixi ſtetiſſent, repente poſtquam cervice cæſa fuſus eſt cruor, tum libero conqueſtu coortæ voces ſunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur: ſpoliiſque contectum juvenis corpus, quantum militaribus ſtudiis ſu-

quis ullum concelebrari poteſt, ſtructo extra vallum rogo crematur: *Manliana*q. *imperia* non in præſentia modo horrenda, ſed exempli etiam triſtis in poſterum eſſent.

8. Fecit tamen atrocitas pœnæ obediențiorem duci militem: & præterquam quod cuſtodiæ vigiliæque & ordo ſtationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum deſcenſum in aciem eſt, ea ſeveritas profuit: fuit enim civili maxime bello pugna ſimilis: adeo nihil apud Latinos diſſonum ab Romana re, præter animos, erat. Clypeis antea Romanis uſi ſunt: deinde poſtquam ſtipendiarii facti ſunt, ſcuta pro clypeis fecére: & quod antea phalanges ſimiles Macedonicis, hoc poſtea manipulatim ſtructa acies cœpit eſſe: poſtremo in plures ordines inſtruebantur: ordo ſexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. Prima acies haſtati erant, manipuli quindecim, diſtantes inter ſe modicum ſpacium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam ſcutatorum habebat: *leves* autem, qui haſtam tantum gæſaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde ætas totidem manipulorum, quibus *principibus* eſt nomen, hos ſequebantur ſcutati omnes, inſignibus maxime armis: hoc triginta manipulorum agmen *antepilanos* appellabant, quia ſub ſignis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unuſquiſque tres partes habebat: earum unamquamque *primum pilum* vocabant: tribus ex vexillis conſtabat: vexillum centum octoginta ſex homines erant: primum vexillum *triarios* ducebat, veteranum militem ſpectatæ virtutis: ſecundum *rorarios*, minus roboris ætate factiſque: tertium *accenſos*, minimæ fiduciæ manum; eo & in poſtremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, haſtati omnium primi pugnam inibant: ſi haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. Tum principum pugna erat; haſtati ſequebantur: triarii ſub vexillis conſidebant, ſiniſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas ſub erecta cuſpide in terra fixas, haud ſecus quam vallo ſepta inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoq; haud ſatis proſpere eſſet pugnatum, à prima acie ad triarios ſenſim referebantur: inde *rem ad triarios rediſſe*, quum laboratur, proverbio increbuit. Triarii conſurgentes, ubi in intervalla ordinum ſuorum principes, & haſtatos recepiſſent, extemplo compreſſis ordinibus velut claudebant vias: unoque continente agmine, jam nulla ſpe poſt relicta, in hoſtem incidebant: id erat formidoloſiſſimum hoſti, quum velut victos inſecuti novam repente aciem exſurgentem, auctam numero cernebant.

Scribe-

Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in ſingulas legiones trecenis: alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempeſtate hoſtes erant Romanis, eodemque ordine inſtruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, univerſi haſtati cum haſtatis, principes cum principibus, ſed centurio quoque cum centurione, ſi ordines turbati non eſſent, concurrendum ſibi eſſe ſciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haudquaquam ſatis validus, cæterum ſtrenuus vir peritiſque militiæ: Latinus viribus ingens, bellatorque primus; notiſſimi inter ſe, quia ſemper pares ordines duxerant: Romano haud ſatis fidenti viribus, jam Romæ permiſſum erat ab conſulibus, *ut ſubcenturionem ſibi, quem vellet legeret, qui tutaretur eum ab uno deſtinato hoſte*: iſque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum eſt haud procul radicibus Veſuvii montis, qua via ad Veſerim ferebat.

9. Romani conſules prius quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris à familiari parte cæſum aruſpex dicitur oſtendiſſe: alioqui acceptam Diis hoſtiam eſſe: Manlium egregie litaſſe. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *ſi ab collega proſpere litatum eſt.* Inſtructis, ſicut ante dictum eſt, ordinibus, proceſſere in aciem: Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat: primo utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu haſtati Romani non ferentes impreſſionem Latinorum, ſe ad principes recepêre. In hac trepidatione Decius conſul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope Valeri opus eſt: agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.* Pontifex eum togam prætextam ſumere juſſit, & velato capite manu ſubter togam ad mentum exerta, ſuper telum ſubjectum pedibus ſtantem ſic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novenſiles, Dii indigetes, Divi quorum eſt poteſtas noſtrorum, hoſtiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamq; proſpereis: hoſteſq; populi Romani Quiritium terrore, formidine morteq; afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro Republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hoſtium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet: matureq; collegæ ſe devotum pro exercitu nunciare: ipſe incinctus cinctu Gabino, armatus in equum inſiluit, ac ſe in medios hoſtes immiſit. Conſpectus ab utraque acie aliquanto auguſtior humano viſu, ſicut cœlo miſſus, piaculum omnis Deorum iræ, qui peſtem ab ſuis averſam in hoſtes ferret. Ita omnis terror, pavorque cum illo latus, ſigna primo Latinorum turbavit: deinde

inde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod quacunque equo invectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere læti pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul & Romani exsoluris religione animis, velut tum primum signo dato coorti pugnam integram ediderunt: nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & triarii genu dextero innixi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

10. Procedente deinde certamine, quum aliis pareibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul audito eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat lacrymis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset, paulisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subière, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquandiu pugna atroci quum & semetipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis: *Consurgite, nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriæ parentumque & conjugum ac liberorum, memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant: hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos velut inermes prope intacti evasere: tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque sub radicibus montis procul instructi præbuêre terrorem Latinis. Cæterum inter omnes cives sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit; quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute, eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt: castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis: funusque par morti, celebrante collega, factum. Illud adjiciendum videtur, licere consuli, dictatorique, & prætori, quum

quum legiones hostium devoveant, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere, *sic homo qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes alt um, aut maius in terram defodi, & piaculum hostia cædi: ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum descendere fas non esse*: sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit: *ni moritur, neq; suum, neq; publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive cui alii divo devovere volet: sive hostia, sive quo alio volet, jus esto. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.*

11. Hæc etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo; haud ab re duxi verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post prælium demum factum Samnites veniisse subsidio, exspectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum: & cum jam portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuncio allato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Millionium dixisse ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*. Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisius imperator eorum, affirmando *communem vere Martem belli utramq; aciem pari cæde prostravisse; victoriæq; nomen tantum penes Romanos esse; cæteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum patricidio filii, alterum consulis devoti cæde: trucidatum exercitum omnem: cæsos hastatos principesque: stragem & ante signa & post signa factam: triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter acciæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaq; si videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis juventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse: Romanosq; nihil tum minus quam prælium exspectantes, nec opinato adventu perculsurum.* Fallacibus literis circa Latium nomenq; Volscum missis, quia qui non interfuerunt pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuario undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit, prius quam castris locus caperetur: sarcinis utrinque in acervum conjectis pugnatum debellatumque est: adeo enim acciæ res sunt, ut consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini: dedi-

tionemque

onemque eam Campani ſequerentur. Latium Capnaque agro mulctati. Latinus ager Privernati addito agro: & Falernus, qui populi Campani fuerat, uſq; ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ dividitur: bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data: terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes; Campanorumque equites, quia non deſciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus juſſum: renovaturque ex eo quotannis poſt diem decimum Latinarum: equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut eſſet, æneam tabulam in æde Caſtoris Romæ fixerunt: vectigal quoque eis Campanus populus juſſus pendere in ſingulos quotannis (fuêre autem mille, & ſexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

12. Ita bello geſto, præmiis pœnaque pro cujuſque merito perſolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti ſeniores tantum obviam exiſſe conſtat: *juventutem & tunc & omni vita deinde averſatam eam execratamque.* Antiates in agrum Hoſtienſem, Ardeatem, Solonium incurſiones fecerunt. Manlius conſul, quia ipſe per valetudinem id bellum exſequi nequierat, dictatorem L. Papirium Craſſum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magiſter equitum L. Papirius Curſor, dictus. Nihil memorabile adverſus Antiates ab dictatore geſtum eſt, quum aliquot menſes ſtativa in agro Antiati habuiſſet. Anno inſigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc conſulum alterius nobili morte, alterius ſicut truci, ita claro ad memoriam imperio, ſucceſſere conſules Ti. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo: neque in ſimilem materiam rerum, & ipſi aut ſuarum rerum, aut partium in Republica magis, quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amiſſi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, caſtriſque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auſpicioque res geſtæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæſa erat; Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Velitternuſque populus: venerant & ab Lavinio, Antioque auxilia. Ubi quum præliis quidem ſuperior Romanus eſſet, ad urbem ipſam Pedum, caſtraque ſociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor reſtaret: bello infecto repente omiſſo, conſul, quia collegæ decretum triumphum audivit; ipſe quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offenſis Patribus, negantibuſque *niſi Pedo capto aut dedito* triumphum, hinc alienatus ab ſenatu Æmilius, ſeditioſis tribunatibus ſimilem deinde conſulatum geſſit. Nam neque quoad fuit conſul, criminari apud populum Patres deſtitit, collega haud-

V. C. 416.

quaquam

quaquam adversante: quia & ipse de plebe erat: materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi divisus: & postquam senatus finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit; Æmilius, cujus tam falces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminosis fuit; & quod tres leges secundissimas plebi, adversas nobilitati tulit: unam, *ut plebiscita omnes Quirites tenerent*: alteram, *ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent*: tertiam, *ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit ut utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur*: plus eo anno domi accepium cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum belliciſque rebus foris auctum imperium Patres credebant.

V. C. 417. 13. Anno insequenti L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quo insignius omissa res Æmilio superioris anni consuli exprobraretur: *Pedum armis, virisque, & omni vi expugnandum ac delendum* senatus fremit: coactique novi consules omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent: ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur: mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent: ne lacessitus Romanus causſam belli haberet: & si cujus oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes, Prænestiniique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Lavinioſque, & Veliternos Antiatibus Volscis se conjungentes ad Asturæ flumen, Mænius improviso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime valido exercitu majore mole, quamquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa Camillus, non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum: nec quievere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere: additus triumpho honos, *ut statuæ equestres eis*, rara illa ætate res, *in foro ponerentur*. Prius quam comitiis in sequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque

atque ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisq; in Latio agendum fuit, id jam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit: cæsi ad Pedum Asturamq; sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales, ita vos potentes bujus consilii fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaq; pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel sæviendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium: vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaq; sæpe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat: certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet: tot populos inter spem metumq; suspensos animi habetis: & vestram utiq; de eis curam quam primum absolvi, & illorum animos, dum exspectatione stupent, seu pœna, seu beneficio præoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset: vestrum est decernere quod optimum vobis, Reiq; publicæ sit.*

14. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare: sed quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis, decretumque *Lanuvinis civitas data: sacraq; sua reddita cum eo, ut ædes lucusq; Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani eodem jure, quo Lanuvini in civitatem accepti.* Tusculanis servata civitas, quam habebant: crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: & muri dejecti, & senatus inde abductus: jussique *trans Tiberim habitare: ut cjus, qui eis Tiberim deprehensus esset, usq; ad mille pondo clarigatio esset: nec priusquam ære persoluto, is quæ cepisset extra vincula captum haberet:* in agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent: naves inde longæ abactæ: interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes, Prænestinique agro mulctati: neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis crimen, sed *quod tædio imperii Romani cum Gallis gente efferata*

ta

ea arma quondam consociassent. Cæteris Latinis populis connubia commerciaque, & consilia inter se ademerunt. *Campanis equitibus honoris caussa, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacata; semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosq; ejusdem juris conditionisq; cujus Capuam esse placuit.* Naves Antiatium, partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: *Rostra*; id templum appellatum.

V.C. 418. 15. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis caussa justior fuit: sed prius quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur: *Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosq; cum conjugibus ac liberis Suessam communisse* (quæ nunc Aurunca appellata) *mœnia antiqua eorum, urbemq; ab Sidicinis deletam.* Ob ea infensius consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici jussit, dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: & quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minutia Vestalis suspecta primo propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; quum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere: facto judicio viva sub terram, ad portam Collinam dextera via strata defossa *Scelerato campo*: credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat *rationem ejus se habiturum*, est factus: senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, manus in prætura intendente.

V.C. 419. 16. Insequens annus L. Papirio Crasso, Cæsone Duilio consulibus, Ausonum magis novo quam magno bello fuit insignis: ea gens Cales vrbem incolebat: Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit: nec tamen omissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut caussa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quartum facerent: collega additus Coryo M. Attilius Regulus: & ne forte casu

casu erraretur, petitum ab consulibus, *ut extra sortem Corvi ea provincia esset.* Exercitu victore à superioribus consulibus accepto ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pavidos clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus: & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo peragere incœptum voluit: itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit: namque M. Fabius captivus Romanus quum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se demisisset: perpulit imperatorem ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur: nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant: præda capta ingens est: præsidioque impositio Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex Senatusconsulto triumphavit: & ne Attilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum: dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum caussa dixerunt L. Æmilium Mamercinum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, *ut duo millia quingenti homines eo scriberentur*, triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividundo creaverunt Cæsonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium. *V. C.* 421.

17. Novi deinde consules à veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini; & ipsi pro extrema spe dimicaturi exire videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum: dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Ruffinus: magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt: & quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit: ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola: à quibus dum delectus intentius, quam adversus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt *quieta omnia apud Gallos esse.* Samnium quoque jam alte- *V. C.* 422. *V. C.* 423.

num annum turbari novis consiliis suspectum erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit, qui duo populi adversus regem excursionem à Pæsto facientem signis collatis pugnavenunt: eo certamine superior Alexander, incertum qua fide cultirus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: tribus propter eos additæ, Metia & Scaptia: censores addiderunt, Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas sine suffragio data: hæc eo anno domi militiæque gesta.

18. Fœdus insequens annus, seu intemperie cœli, seu humana
V. C. fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum
424. Potitumque, varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum in eo parvi refert, quid veri sit: illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse venenis absumptos; quorum mors infamem annum pestilentia fecerit: sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur: ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem *indicaturam se caussam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium.* Fabius confestim rem ad consules; consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi: matronasque ea venena coquere; & si sequi extemplo velint manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia invenerunt: quibus in forum delatis, & viginti matronis apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis: duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum *ea medicamenta salubria esse* contenderent, ab confutante indice *bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent*: spatio ad colloquendum sumpto, quum summoto populo in conspectu omnem rem ad cæteras retulissent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento suamet ipsæ fraude omnes interierunt. Comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est: prodigii ea res loco habita, captisque magis mentibus quam conscleratis, similis visa. Itaque memoria ex annalibus repetita, *in secessionibus quondam plebis, clavum ab dictatore fixum, alienataque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse*, dictatorem clavi figendi caussa creari placuit: creatus Cn. Quintilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo clavo magistratu se abdicarunt.

19. Crea-

19. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno: cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam venerunt, orantes *ut in fidem reciperentur: si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros.* Missi tum ab senatu legati: denunciarumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent: valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit, Vitruvius Vaccus, vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus: ædes fuêre in Palatio ejus, quæ *Vacciprata* diruto ædificio, publicatoque solo appellata. Adversus hunc vastantem effuse Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio, nec ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec ut longius à castris dimicaret animus suppetere: vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam prælium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat, & ut levi momento, nec ambigue est victus, ita brevitate ipsa loci, facilique recepta in tam propinqua castra, haud ægre militem à multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi, primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo se tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris, prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit: ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit, *negant se pro Vitruvio sceleraque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium indicasse, quum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis utriusque patriæ immemores defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis: orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum conjugumque ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Collaudatis Fundanis consul, literisque Romam missis *in officio Fundanos esse*, ad Privernum flexit iter. *Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant à consule.* Scribit Claudius *ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos: eamque deditionem ab senatu non acceptam; quod egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint.* V. C. 425.

20. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitiorum causa Romam revocatus. Car-

ceres eo anno in circo primum ſtatuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invaſit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Exemplo igitur conſules novi
V. C. 426. L. Æmilius Mamercinus, & C. Plautius eo ipſo die Calendis Quintilibus, quo magiſtratus inierunt, *comparare inter ſe provincias juſſi*: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, ſcribere exercitum ſine ulla vacationis venia, quin opificum quoque vulgus, & ſellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur. Veioſque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur: longius diſcedi, ne alio itinere hoſtis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde poſt dies ſatis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis converſa vis. Duplex inde fama eſt, alii *vi captam urbem, Vitruviumq; vivum in poteſtatem veniſſe: alii priuſquam ultima adhiberetur vis, ipſos ſe in deditionem conſulis caduceum præferentes permiſiſſe*, auctores ſunt. *Vitruviumque ab ſuis traditum.* Senatus de Vitruvio Privernatibuſque conſultus, conſulem Plautium dirutis Priverni muris, præſidioque valido impoſito, ad triumphum accerſit; Vitruvium in carcerem aſſervari juſſit, quoad conſul rediſſet, tum verberatum necari: ædes ejus quæ eſſent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sango cenſuerunt conſecranda: quodque æris ex eis redactum eſt, ex eo ænei orbes facti, poſiti in ſacello Sangi verſus ædem Quirini. De Senatu Privernate ita decretum, *ut qui ſenator Priverni poſt defectionem ab Romanis manſiſſet, trans Tiberim lege eadem qua Veliterni, habitaret.* His ita decretis, uſque ad triumphum Plautii ſilentium de Privernatibus fuit: poſt triumphum conſul necato Vitruvio, ſociiſque ejus noxæ, apud ſatiatos jam ſuppliciis nocentium, tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas & ab Diis immortalibus, & à vobis habent, Patres conſcripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? equidem etſi meæ partes exquirendæ magis ſententiæ, quam dandæ ſunt: tamen quum videam Privernates vicinos Samnitibus eſſe, unde nunc nobis incertiſſima pax eſt, quam minimum irarum inter nos illoſque relinqui velim.*

21. Quum ipſa per ſe res anceps eſſet: prout cujuſque ingenium erat, atrocius mitiuſve ſuadentibus: tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus eſſet, quam præſentis neceſſitatis memor; qui interrogatus à quodam triſtioris ſententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates cenſeret? eam*, inquit, *quam merentur qui ſe libertate dignos cenſent*: cujus quum feroci reſponſo infeſtiores factos videret conſul eos, qui ante Privernatium cauſſam impugnabant: ut ipſe benigna interrogatione mitius reſponſum eliceret: *Quid, ſi pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiſcum ha-*

habituros ſperemus? Si bonam dederitis, inquit, *& fidam, & perpetuam: ſi malam, haud diuturnam.* Tum vero *minari, nec id ambigue, Privernatem* quidam, *& illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos:* pars melior ſenatus ad meliora reſponſa trahere, & dicere, *viri, & liberi, vocem auditam: an credi poſſe ullum populum, aut hominem deniq; in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius quam neceſſe ſit manſurum? ibi pacem eſſe fidam, ubi voluntarii pacati ſint: neque eo loco, ubi ſervitutem eſſe velint, fidem ſperandam eſſe.* In hanc ſententiam maxime conſul ipſe inclinavit animos, identidem ad principes ſententiam conſularis uti exaudiri poſſet à pluribus dicendo *eos demum qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos eſſe qui Romani fiant.* Itaque & in ſenatu cauſſam obtinuere: & ex auctoritate Patrum latum ad populum eſt, *ut Privernatibus civitas daretur.* Eodem anno Anxur trecenti in coloniam miſſi ſunt: bina jugera agri acceperunt.

22. Secutus eſt annus nulla re belli domive inſignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula conſulibus; præterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volſcorum fuerat) colonia deducta: & populo viſceratio data à M. Flavio in funere matris. Erant qui *per ſpeciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo ſolutam interpretarentur, quod eum die dicta ab ædilibus crimine ſtupratæ matrisfamiliæ abſolviſſet.* Data viſceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei cauſſa fuit; tribunatuque plebis proximis comitiis, abſens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis ſita eſt: duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Claſſe, qua advecti à domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuêre. Primo in inſulas Ænariam & Pithecuſas egreſſi, deinde in continentem auſi ſedes transferre. Hæc civitas quum ſuis viribus; tum Samnitium, infida adverſus Romanos ſocietate freta; ſive peſtilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hoſtilia adverſus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes fecit. Igitur L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum conſulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas miſſis, quum relatum eſſet à Græcis, gente lingua magis ſtrenua quam factis, ferox reſponſum: ex auctoritate Patrum populus Palæpolitanis bellum fieri juſſit. Inter conſules provinciis comparatis, bello Græci perſequendi Publilio evenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus ſi qua ſe moverent, oppoſitus: fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos caſtra: ibi optimum viſum Cornelio ſtativa habere. Ab utroque conſule exiguam ſpem pacis cum Samnitibus eſſe, certior fit ſenatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, &

V. C. 427.

V. C. 428.

quaque Samnitium, magis Nolanis cogentibus quam voluntate Græcorum, recepta Palæpoli miserat.

23. Romæ compertum est *delectum indictum à magistratibus: universum Samnium erectum, ac vicinos populos Privernatem Fundanumq; & Formianum, haud ambigue solicitari.* Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret, responsum redditur à Samnitibus ferox: ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio, auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum, Formianumve à se solicitatos: quippe minime panitere se virtutis suarum, si bellum placeat. Cæterum non posse dissimulare ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas diruta esque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam injuriamque ni sibi ab iis qui fecerint dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit, *nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed Campus Campanus in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: & Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum *se non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, itiuros esse* respondissent; jam Publilius inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum & comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud è Republica esset, actum cum tribunis est, ad populum ferrent *ut quum Publilius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset,* L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum causa diceret: dixit M. Claudium Marcellum: ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia vitiòne creatus esset, in disquisitionem venit; consulti augures, *vitiosum videri dictatorem* pronunciaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt: *nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul incunte nocte silentio diceret dictatorem: neq; ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audivisse, quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in Castris consuli vitii obveni-*

veniſſet: cui non apparere, quòd plebeius dictator ſit, id vitium auguribus viſum? Hæc, aliaque ab tribunis nequiquam jactata, tamen ad interregnum res redit: dilatiſque alia atque alia de cauſſa comitiis, quartusdecimus demum interrex Lucius Æmilius conſules creat, C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Curſorem in aliis annalibus invenio. *V. C.* 429.

24. Eodem anno Alexandriam in Ægypto prodium conditam: Alexandrumque Epiri regem, ab exule Lucano interfectum ſortes Dodonæi Jovis eventu affirmaſſe. Accito ab Tarentinis in Italiam, data dictio erat, *caveret Acheruſiam aquam, Pandoſiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari*: eoque ocius tranſmiſit in Italiam, ut quam maxime procul abeſſet urbe Pandoſia in Epiro, & Acheronte amni, quem ex Moloſſide fluentem in ſtagna inferna accipit Theſprotius ſinus. Cæterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum ſæpe Brutias Lucanaſque legiones fudiſſet: Heracleam Tarentinorum coloniam, Conſcentiam ex Lucanis, Sipontumque, Brutiorum coloniam Acerinam; alias inde Meſſapiorum ac Lucanorum cepiſſet urbes: & trecentas familias illuſtres in Epirum, quas obſidum numero haberet, miſiſſet; haud procul Pandoſia urbe imminentes Lucanis ac Brutiis finibus treis tumulos, aliquantum inter ſe diſtantes inſedit, ex quibus incurſiones in omnem partem agri hoſtilis faceret: & ducentos firmæ Lucanorum exſules circa ſe pro fidis habebat; ut pleraque ejus generis ingenia ſunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes, quum intercluſiſſent trifariam exercitum à mutuo inter ſe auxilio, duo præſidia, quæ ſine rege erant, improviſo hoſtium adventu opprimuntur: deletiſque eis, ad ipſius obſidionem omnes converſi: inde ab Lucanis exſulibus ad ſuos nuncii miſſi ſunt: pactoque reditu, promiſſum eſt, *regem aut vivum, aut mortuum in poteſtatem daturos*. Cæterum cum delectis ipſe egregium facinus auſus, per medios erumpit hoſtes, & ducem Lucanorum cominus congreſſum obtruncat: contrahenſque ſuos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abſtulerat, indicantem iter: quem quum incerto vado tranſiret agmen, feſſus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis. *Jure Acheros vocaris*, inquit, quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis fuit: ſubſtititque dubius, an tranſiret. Tum Sotimus miniſter ex regiis pueris, *quid in tanto diſcrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat *Lucanos inſidiis quærere locum*: quos ubi reſpexit rex procul grege facto venientes, ſtringit gladium, & per medium amnem tranſmittit equum: jamque in vadum egreſſum, eminus veruto Lucanus exul tranſfigit: lapſum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hoſtium

præſidia. Ibi fœda laceratio corporis facta; tamque præciſo medio, partem conſentiam miſere: pars ipſis retenta ad ludibrium; quæ quum jaculis ſaxiſque procul inceſſerentur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem ſævienti turbæ immiſta, *ut parumper ſuſtinerent* precata flens ait *virum ſibi liberoſque captos apud hoſtes eſſe: ſperare, corpore regio utcumque multato, ſe ſuos redempturam.* Is finis laceratione fuit: ſepultumque conſentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: oſſaque Metapontum ad hoſtes remiſſa: inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, ſororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, ſoror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirenſis triſti eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abſtinuit, tamen quia in Italia bella geſſit, paucis dixiſſe ſatis ſit.

25. Eodem anno lectiſternium Romæ quinto poſt conditam urbem iiſdem, quibus ante, placandis habitum eſt Diis. Novi deinde conſules juſſu populi quum miſiſſent, qui indicerent Samnitibus bellum: & ipſi majore conatu quam adverſus Græcos cuncta parabant; & alia nova nihil tum animo tale agitantibus acceſſerunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma viroſque ad bellum pollicentes: fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res proſpere geſta, tria oppida in poteſtatem venerunt, Allife, Callife, Ruffrium: aliuſque ager primo adventu conſulum longe lateque eſt pervaſtatus. Hoc bello tam proſpere commiſſo, alteri quoque bello, quo Græci obſidebantur, jam finis aderat: nam præterquam quod interſeptis munimentis hoſtium pars parti abſciſſa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hoſtis territabat, patiebantur: & velut capti à ſuiſmetipſis præſidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema ſunt patiebantur. Itaque quum & à Tarento, & à Samnitibus fama eſſet, nova auxilia ventura, Samnitium plus quam vellent intra mœnia eſſe rebantur: Tarentinorum juventutem Græci, Græcos haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hoſtibus reſiſterent, exſpectabant. Poſtremo, leviſſimum malorum deditio ad Romanos viſa. Charilaus & Nymphius principes civitatis, communicato inter ſe conſilio, partes ad rem agendam diviſere, *ut alter ad imperatorem Romanorum tranſfugeret, alter ſubſiſteret ad præbendam opportunam conſilio urbem.* Charilaus fuit, qui ad Philonem venit; & *quod bonum, fauſtum, felixq; Alapolitanis, populoque Romano eſſet, tradere ſe ait mœnia ſtatuiſſe: eo facto, utrum ab ſe prodita, an ſervata patria videatur, in fide Romana poſitum eſſe: ſibi privatim nec paciſci quicquam, nec petere: publice petere quam*

paciſci

paciſci magis, ut ſi ſucceſſiſſet incœptum; cogitaret populus Romanus potius cum quanto ſtudio periculoque reditum in amicitiam ſuam eſſet, quam quæ ſtultitia & temeritate de officio deceſſum. Collaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites inſidiebant, accepit: præſidio ei L. Quintius tribunus militum præpoſitus.

26. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggreſſus perpulerat, *ut quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio eſſet, ſineret ſe claſſe circumvehi ad Romanum agrum: non oram modo maris, ſed ipſi urbi propinqua loca depopulaturum: ſed ut falleret, nocte profici ſcendum eſſe, extemplo naves deducendas;* quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium præter neceſſarium urbis præſidium ad littus miſſa: ubi dum Nymphius in tenebris & multitudine ſemetipſa impediente, ſedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus, Charilaus ex compoſito ab ſociis in urbem receptus; quum ſumma urbis Romano milite impleſſet, tolli clamorem juſſit: ad quem Græci ſigno accepto à principibus, quievêre. Nolani per averſam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus excluſis ab urbe, ut expeditior in præſentia fuga, ita fœdior, poſtquam periculo evaſerunt, viſa: quippe qui inermes nulla rerum ſuarum non relicta inter hoſtes, ludibrium non externis modo, ſed etiam popularibus, ſpoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur; quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi eſt: tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde ſumma rei Græcorum venit) ſimilius vero facit ipſos in amicitiam rediſſe. Publilio triumphus decretus, quod ſatis credebatur obſidione domitos hoſtes in fidem veniſſe. Duo ſingularia hæc ei viro primum contigere, prorogatio imperii non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.

27. Aliud ſubinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum: namque quum Tarentini rem Palæpolitanam vana ſpe auxilii aliquamdiu ſuſtinuiſſent, poſtquam Romanos urbe potitos accepere, velut deſtituti, ac non qui ipſi deſtituiſſent, increpare Palæpolitanos, ira atque invidia in Romanos furere: eo etiam quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno ſocietas cœpta eſt) in fidem populi Romani veniſſe allatum eſt: *quippe propemodum perventum ad ſe eſſe: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hoſtes, aut domini habendi ſint: diſcrimen profecto rerum ſuarum in bello Samnitium, eventuque ejus verti: eam ſolam gentem reſtare, nec eam ipſam ſatis validam, quando Lucanum defecerit: quem revocari adhuc,*

impellique ad obtinendam societatem Romanam posse, si qua ex ferendis discordiis adhiberetur. Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent, ex juventute quidam Lucanorum precio asciti, clari magis inter populares quam honesti, inter se nullâ ipsi virgis, quam corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt: *se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse.* Deformis suapte natura res, quum speciem injuriæ magis quam doli præ se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: & alii circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque, etiam sanos consternante animos, decernitur, *ut societas cum Samnitibus renovetur, legatique ad eam rem mittantur.* Repentina res, quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti a Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere: cæci fraude & ira nihil recusarunt, dilucere deinde brevi fraus cæpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed amissa omni de se potestate, nihil ultra quam ut pœniteret frustra, restabat.

28. Eo anno plebi Romanæ, velut aliud initium libertatis factum est, quod ligari nexi desierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset: quæ ætas formaque miserecordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt; & florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremo quum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri: quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum quum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberûmque suorum respectu, in forum, atque inde agmine facto ad curiam concurrit: & quum consules tumultu repentino coacti senatum vocarent, introeuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes ostentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, *ne quis; nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium esset:* ita nexi soluti: cautumq; in posterum, *ne necterentur.*

29. Eo-

29. Eodem anno quum satis per seipsum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini solicitos haberent Patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret: quæ res, sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est: ita insequentis anni consulibus L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent: & quamquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ experitæ metu propinquo atque ira concitent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, *fortes fortunam juvare*. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Cæterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendæ caussa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem, à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis: discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu gestum est: nam & pervastavit agros, & populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: & ita prœlio uno accidit Vestinorum res (haudquaquam tamen incruento milite suo) ut non in castra solum refugerent hostes, sed jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prælio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam, utriusque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit. V. C. 430.

30. In Samnium incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit: namque Papirius dictator à pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, *ut sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum consereret.* Fabi-

us quum poſt profectionem dictatoris per exploratores comperiſſet, perinde omnia ſoluta apud hoſtes, ac ſi nemo Romanus in Samnio eſſet: ſeu ferox adoleſcens indignitate accenſus, quod omnia in dictatore viderentur repoſita eſſe: ſeu occaſione bene gerendæ rei inductus, exercitu inſtructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit: ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum ſit, quo ſi aſſuiſſet dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hoſtium agmen, detraxit frenos equis: atque ita concitatos calcaribus permiſit, ut ſuſtinere eos nulla vis poſſet: per arma, per viros late ſtragem dedêre. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hoſtibus intulit ſigna. Viginti millia hoſtium cæſa eo die traduntur. Auctores habeo, *bis cum hoſte ſigna collata dictatore abſente, bis rem egregie geſtam.* Apud antiquiſſimos ſcriptores una hæc pugna invenitur: in quibuſdam annalibus tota res prætermiſſa eſt. Magiſter equitum, ut ex tanta cæde multis potitus ſpoliis, congeſta in ingentem acervum hoſtilia arma ſubdito igne concremavit: ſeu votum id Deorum cuipiam fuit: ſeu credere libet Fabio auctore factum, ne ſuæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi ſcriberet, aut ſpolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re proſpere geſta ad ſenatum, non ad dictatorem miſſæ; argumentum fuêre minime cum eo communicantis laudem. Ita certe dictator id factum accepit, ut lætis aliis victoria parta, præ ſe ferret iram triſtitiamque. Miſſo itaque repente ſenatu, ſe ex curia proripuit: tum vero *non Samnitium magis legiones, quam majeſtatem dictatoriam & diſciplinam militarem à magiſtro equitum victam & everſam*, dictans, *ſi illi impune ſpretum imperium fuiſſet.* Itaque plenus minarum iræque, profectus in caſtra quum maximis itineribus iſſet; non tamen prævenire famam adventus ſui potuit: præcurrerant enim ab urbe, qui nunciarent *dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.*

31. Fabius concione extemplo advocata, obteſtatus milites eſt, *ut qua virtute Rempub. ab infeſtiſſimis hoſtibus defendiſſent, eadem ſe cujus ductu auſpicioq; vicisſent, ab impotenti crudelitate dictatoria tutarentur. Venire amentem invidia, iram virtuti alienæ felicitatiq; furere, quod ſe abſente res egregie geſta eſſet: malle, ſi mutare fortunam poſſet, apud Samnites, quam Romanos victoriam eſſe. Imperium dictatare ſpretum, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia impedire virtutem alienam voluiſſe, cupidiſſimisq; arma ablaturum fuiſſe militibus ne ſe abſente moveri poſſent:*

poſſent: & nunc id furere, id ægre pati, quod ſine L. Papirio non inermes, non manci milites fuerint, quod ſe Q. Fabium magiſtrum equitum duxerit, ac non accenſum dictatoris. Quid illum ſalturum fuiſſe, ſi quod belli caſus ferunt, Marſq; communis, adverſa pugna evenifſet: qui ſibi devictis boſtibus, Republ. bene geſta, ita ut non ab illo unico duce melius geri poſſet, ſupplicium magiſtro equitum, & tunc victori minetur? Neq; illum magiſtro equitum infeſtiorem quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus eſſe: ſi poſſit, in omnes ſæviturum fuiſſe: quia id nequeat, in unum ſævire: etiam invidiam tanquam ignem ſumma petere, in caput conſilii, in ducem incurrere: ſi ſe ſimul cum gloria rei geſtæ extinxiſſet, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magiſtro equitum, in militibus auſurum: proinde adeſſent in ſua cauſſa omnium libertati. Si conſenſum exercitus eundem, qui in prælio fuerit in tuenda victoria videat, & ſalutem unius omnibus curæ eſſe: inclinaturum ad clementiorem ſententiam animum: poſtremo ſe vitam, fortunaſq; ſuas illorum fidei virtutiq; permittere.

32. Clamor è tota concione ortus, *uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum ſalvis legionibus Romanis.* Haud multo poſt dictator advenit: claſſicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum ſilentio facto, præco Q. Fabium magiſtrum equitum citavit: qui ſimul ex inferiore loco ad tribunal acceſſit, tum dictator: *Quæro,* inquit, *de te Q. Fabi, quum ſummum imperium dictatoris ſit, pareantq; ei Conſules, regia poteſtas, prætores iiſdem auſpiciis quibus Conſules creati, æquum cenſeas necne, magiſtrum equitum dicto audientem eſſe? itemq; illud interrogo, quum me incertis auſpiciis profectum ab domo ſcirem, utrum mihi turbatis religionibus Reſpub. in diſcrimen committenda fuerit? an auſpicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magiſter equitum ſolutus ac liber potuerit eſſe? Sed quid ego hæc interrogo, quum ſi ego tacitus abiſſem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua ſententia fuerit: quin tu reſpondes, vetuerimne te quicquam rei me abſente agere? vetuerimne ſigna cum boſtibus conſerre? quo tu imperio meo ſpreto, incertis auſpiciis, turbatis religionibus, adverſus morem militarem, diſciplinamq; majorum, & numen Deorum, auſus cum boſte confligere? Ad hæc, quæ interrogatus es, reſponde: extra ea cave vocem mittas. Accede lictor.* Adverſus quæ ſingula Q. Fabio quum reſpondere haud facile eſſet, & nunc quereretur *eundem accuſatorem capitis ſui, ac judicem eſſe: modo vitam ſibi eripi citius, quam gloriam rerum geſtarum poſſe,* vociferaretur: purgaretque ſe invicem, atque ultro accuſaret: tunc Papirius redintegrata ira,

ſpo-

poliari magiſtrum equitum, ac virgas & ſecures expediri juſſit. Fabius *fidem militum* implorans, lacerantibus veſtem lictoribus ad triarios, tumultum jam in concionem miſcentes, ſeſe recepit: inde clamor in totam concionem eſt perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur: qui proximi forte tribunali ſteterant, quia ſubjecti oculis imperatoris noſcitari poterant, orabant ut parceret magiſtro equitum, neu cum eo exercitum damnaret: exterrita concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul ſeditione aberant: ne tribunal quidem ſatis quietum erat: legati circumſtantes fellam, orabant ut rem in poſterum diem differret, & iræ ſuæ ſpatium, & conſilio tempus daret: *ſatis caſtigatam adoleſcentiam Fabii eſſe: ſatis deformatam victoriam: ne ad extremum finem ſupplicii tenderet: neu unico juveni, neu patri ejus clariſſimo viro, nec Fabiæ genti eam inureret ignominiam.* Quum parum precibus, parum cauſſa proficerent, *intueri ſavientem concionem jubebant: ita irritatis militum animis ſubdere ignem, ac materiam ſeditioni, non eſſe ætatis, non prudentiæ ejus: nemînem id Q. Fabio panam deprecanti ſuam vitio verſurum, ſed illatori, ſi occæcatum ira infeſtam multitudinem in ſe pravo certamine moviſſet: poſtremo, ne id ſe gratiæ dare Q. Fabii crederet, ſe juſjurandum dare paratos eſſe: non videri è republica in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

33. His vocibus quum in ſe magis incitarent dictatorem, quam in magiſtrum equitum placarent, juſſi de tribunali deſcendere legati: & ſilentio nequiquam per præconem tentato, quum præ ſtrepitu ac tumultu nec ipſius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur, nox, velut in prælio, certamini finem fecit. Magiſter equitum juſſus poſtero die adeſſe; quum omnes affirmarent infeſtius Papirium exarſurum, agitatum contentione ipſa, exacerbatumque, clam ex caſtris Romam profugit: & patre auctore M. Fabio, qui tertium conſul dictatorque fuerat, vocato extemplo ſenatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente ſtrepitus ante curiam lictorum ſubmoventium auditur: & ipſe infenſus aderat, poſtquam comperit profectum ex caſtris, cum expedito equitatu ſecutus. Iterata deinde contentio eſt: & prehendi Papirius Fabium juſſit: ubi quum deprecantibus primoribus Patrum, atque univerſo ſenatu perſtaret in cœpto immitis animus: tum pater M. Fabius: *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas ſenatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitaſq; magiſtri equitum à te ipſo nominati valet: nec preces, quæ ſæpe hoſtem mitigavere, quæ Deorum iras placant: tribunos plebis appello, & provoco ad populum: eumq; tibi fugienti exercitus tui, fugienti ſenatus judicium, judicem fero,*

qui

qui certe unus plus quam tua dictatura potest pollet que: videro cessurone provocationi sis, cui Rex Romanus Tullus Hostilius cessit. Ex curia in concionem itur, quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum ascendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit: secutus pater: *Bene agis*, inquit, *quum eo nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus.* Ibi primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio exaudiebantur: vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *se quoq; dictatorem Romæ fuisse, nec à se quemquam ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem violatum. Papirium tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum interesset inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque: dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minutium consulem ex obsidione à se ereptum non ultra sæviisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui contempta sua senectute & auctoritate, sædissimo cum eventu pugnasset, non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo, aut senatui scriberet: sed quum reversisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis optione ab senatu data socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atq; insciția exercitus amisissent, quam ut pecuniâ eos multaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam, de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamq; ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret, necaretque? Quam convenientes, esse propter Q. Fabii victoriam civitatem in lætitia, in supplicationibus, ac gratulationibus esse: cum, propter quem Deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium arcemq; Deosq; ab se duobus prœliis haud frustra advocatos? quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspicioq; vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore?* Hæc simul jurgans, querens, Deûm hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrymis agebat.

34. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera impe-

imperium invictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine semper observatum; & Mandiana imperia, & posthabita filii caritas publicæ utilitati, jactabantur. *Hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse: nunc patres comes, & senes faciles, de alieno imperio spreto, tanquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere: se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate, L. Papirium nihil de eius jure diminuturum: optare, ne potestas tribunitia inviolata ipsa violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & in dictaturæ extinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium nequiquam posteros accusaturos: quum polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat, non edicta imperatorum, non auspicia observentur: sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se ubi velint, exauctorent: infrequentia deserant signa: neq; conveniant ad edictum; nec discernant interdiu nocte, æquo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent: & non signa, non ordines servent: latrocinii modo cæca, & fortuita, pro solenni & sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerte tribuni plebis: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabio objicite.*

35. Stupentes tribunos, & suam jam vicem magis anxios, quam ejus cui auxilium ab se petebatur: liberavit onere consensus populi Romani, ad preces & obtestationem versus, *ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret*: tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, *ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse.* Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator silentio facto: *Bene habet*, inquit, *Quirites: vicit disciplina militaris: vicit imperii majestas: quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent: non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit: sed noxæ damnatus, donatur populo Romano, donatur tribunitiæ potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam qua paulo ante exultabas victoria; vive id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum ut voles, reverteris*

vis in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Quum *se nihil morari magistrum equitum* pronuntiasset, digressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur: cæterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram timeret. Itaque frumentatores quum circumventi ex insidiis cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est, *subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset*: ea quoque ira alienavit à dictatore militum animos, jam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset: & quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

36. Postquam dictator præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit: neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris: namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu adesset, an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Cæterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco, ac subsidiis: ita omni arte bellica firmavit: cessatum à milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati: itaque adhibitis legatis ipse circum saucios milites inferens in tentoria caput, singulos ut sese haberent rogitans, *curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & præfectis demandabat*: rem per se popularem ita dexter egit: ut medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu cum hoste congressus, haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde qua duxit prædæ spes, victor exercitus: perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim nec apertam, nec insidiis expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem e-

dixerat militibus; nec ita magis publica, quam privatum compendium in hostem acuebat. His cladibus inbacti Samnites, pacem à dictatore petiêre: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent: quum ire ad senatum jussi essent, securos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutique causam suam commendantes: ita deductus ex Samnitibus exercitus.

V.C. 431. 37. Dictator triumphans urbem est ingressus: & quum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum prius quam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cæretanum. Samnites infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt: nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo postquam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Quinto Æmilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium, Apulum novum bellum accessit: utroque exercitus missi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Cæterum fortuna Samnitium vix à seipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse: nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumque evastatum: hostes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, moeniaque & portæ plena armatorum fuerint: & quum concursatum conclamatumque *ad arma* omnibus locis esset, prima luce nec autor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius Tribunus plebis tulit ad populum, *ut in Tusculanos animadverteretur: quorum ope ac consilio Veliterni Privernatesq; populo Rom. bellum fecissent.* Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veste mutata, & specie reorum tribus circuit, genibus se omnium advolvens. Plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, *puberes verberatos necari: conjuges liberosq; sub corona lege belli venire:* memoriamq; ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat: nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

V.C. 432. 38. Insequenti anno Q. Fabio, L. Fulvio Consulibus A. Cornelius Arvina dictator & M. Fabius, Ambustus magister equitum metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pre-

cio

cio à finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt: castra in hostico incuriose ita posita, tanquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent: nox jam apperebat: id prohibuit munimenta adoriri: nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit: eques extemplo insecutus, ita institit agmini, ut donec lucesceret, prælio abstineret: nec pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis agmen detinuit: interim pedes equitem assecutus, & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris communiri jussit: id vero circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem impedimentis ex agmine remotis: instruunt contra & hostes, & animis & viribus pares: auxerat id maxime animos, quod ignari loco iniquo non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit: neque signa promota loco, retrove recepta: neque recursum ab ulla sit parte: in suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis sine respiratione ac respectu pugnabant: fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam, aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant, quum subito Samnitium equites, cum turma una longius provecta, accepissent impedimenta Romanorum, procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit: *Sine modo*, inquit, *sese præda prædiant*: alii deinde super alios *diripi passim, ferriq; fortunas militum* vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite amissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris: aggredere (quod inter prædandum omni multitudini evenit) dissipatos: raros equis insidentes, raros quibus ferrum in manu sit, invenies: equosq; dum præda onerant, ca-*

de inermes: cruentamque illis prædam redde: mihi legiones, peditumque pugna cura erunt: penes te equestre sit decus.

39. Equitum acies qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet: inter sarcinas omissas repente objacentes pedibus fugientium, consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes cæduntur. Tum deleto prope equitatu hostium, M. Fabius circumductis paulum alis ab tergo pedestrem aciem adoritur: clamor inde novus accidens & Samnitium animos terruit; & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque, signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos, principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore signa inferuntur: & quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primus erat in conspectu: & Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat: *vexilla se suorum, parmasq; cernere equitum.* Quod ubi auditum, simulque visum est, adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus quam si tum integri è castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. Nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes, ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit: ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede, luendumq; esse: id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine:* audebantque jam quidam nominare auctores armorum: unum maxime nomen per consensum clamantium *Brutuli Papii* exaudiebatur: vir nobilis, potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor: de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *ut Brutulus Papius Romanis dederetur: & cum eo præda omnis Romana captivique: ut Romam mitterentur: quæq; res per feciales ex fœdere repetitæ essent, secundum jus fasq; restituerentur.* Feciales Romam ut censuerunt missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiæ se, ac supplicio subtraxit: placuit cum corpore bona quoque ejus dedi: nihil tamen earum rerum præter captivos, ac siqua cognita ex præda sunt, acceptum est: cæterarum rerum irrita fuit deditio. Dictator Senatusconsulto triumphavit.

40. Hoc

40. Hoc bellum a Coss. bellarum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse: nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit: id ambigitur, *belline gerendi caussa creatus sit, an ut esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret:* functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret: nec facile est aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum, honorumq; fallente mendacio trahunt: inde certe & singulorum gesta, & publica monumenta rerum confusa: nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME
LIBRI NONI.

2,3,&c. *IT US Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum iniquum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur.* 8,9,&c. *Iidemq; auctore Sp. Postumio consule qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur; cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui fœdus spopondera-rant, dediti Samnitibus, non sunt recepti.* 14. *Nec multo post fusis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub jugum missis, receptisq; sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus.* 20. *Tribus duæ adjectæ sunt.* 29. *Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit: viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit.* 30. *Ideoq; quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat.* 31, &c. *Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet.* 46. *Flavius Scriba libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus: quæ quum*

comitia & campum turbaret, & in iis propter nimiũ virẽ dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est: ex quo res Fabio Max. nomen dedit. 17. & 18. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit: & æstimatis populi Romani viribus quæ tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus quæ ad Orientem imperio ejus subjecerat.

V. C. 433. 1. SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem Caium Pontium Herennii filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt: *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscunq; Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant; iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos, mitigandosq; homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum supplicium judicem feram? neminem neq; populum, neq; privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam: & precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint: quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient: placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaq; viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum Samnites quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant Diis: pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quam homines gessisse: hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.*

2. Hæc non læta magis quam vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quam potest occultissime locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diversos alium alibi haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus

sermo

ſermo conſtet, *legiones Samnitium in Apulia eſſe, Luceriam omnibus copiis circumſedere: nec procul abeſſe, quin vi capiant.* Jam & is etiam rumor ante de induſtria vulgatus venerat ad Romanos, ſed fidem auxere captivi, eo maxime, quod ſermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus ſociis: ſimul ne Apulia omnis ad præſentem terrorem deficeret: ea modo, *quà irent* conſultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram ſuperi maris patens apertaque, ſed quanto tutior, tanto fere longior: altera per Furculas Caudinas brevior; ſed ita natus locus eſt: ſaltus duo alti, anguſti ſilvoſique ſunt, montibus circa perpetuis inter ſe juncti: jacet inter eos ſatis patens clauſus in medio campus, herbidus, aquoſuſque, per quem medium iter eſt: ſed ante quam venias ad eum, intrandæ primæ anguſtiæ ſunt. & aut eadem, qua te inſinuaveris, retro via repetenda: aut ſi ire porro pergas, per alium ſaltum arctiorem, impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem Romani demiſſo agmine, quum ad alias anguſtias protinus pergerent, ſeptas dejectu arborum ſaxorumque ingentium objacente mole invenêre: quum fraus hoſtilis apparuiſſet, præſidium etiam in ſummo ſaltu conſpicitur: citati inde retro qua venerant, pergunt repetere viam: eam quoque clauſam ſua objice, armiſque inveniunt: ſiſtunt inde gradum ſine ullius imperio, ſtuporque omnium animos, ac velut torpor quidam inſolitus membra tenet: intueteſque alii alios (quum alterum quiſque magis mentis compotem ac conſilii ducerent) diu immobiles ſilent: deinde ubi prætoria conſulum erigi videre, & expedire quoſdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes perditis rebus, ac ſpe omni adempta cernebant; tamen ne culpam malis adderent, pro ſe quiſque nec hortante ullo, nec imperante ad muniendum verſi, caſtra propter aquam vallo circumdant: ſua ipſi opera, laboremque irritum (præterquam quod hoſtes ſuperbe increpabant) cum miſerabili confeſſione eludentes. Ad conſules mœſtos, ne advocantes quidem in conſilium (quando nec conſilio nec auxilio locus eſſet) ſua ſponte legati, ac tribuni conveniunt: militeſque in prætorium verſi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus expoſcunt.

3. Querentes magis, quam conſultantes nox oppreſſit: quum pro ingenio quiſque fremerent: alius *per obices viarum*; alius *per adverſa montium, per ſilvas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hoſtem pervenire liceat, quem annos jam prope triginta vincimus; omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti:* alius, *Quo, aut qua eamus? num*

comitia ne tempore turbarent, qui in iis propter nimium virex dominarentur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est: ex quo ei Fabio Max. nomen ædit. CAPUT V. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit: & æstimatio populi Romani viribus quæ tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus quæ ad Orientem imperio suo subjecerat.

V. C. 433. 1. SEQUITUR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem Caium Pontium Herennii filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt: *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscunq; Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant; iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri ad placandos Deos, mitigandosq; homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi iuarum irarum, quem meorum supplicium judicem feram? neminem neq; populum, neq; privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam: & precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint: quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient: placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaq; viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum Samnites quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant Diis: pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quam homines gessisse: hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.*

2. Hæc non læta magis quam vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quam potest occultissime locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diversos alium alibi haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus

sermo

ſermo conſtet, *legiones Samnitium in Apulia eſſe, Luceriam omnibus copiis circumſedere: nec procul abeſſe, quin vi capiant.* Jam & is etiam rumor ante de induſtria vulgatus venerat ad Romanos, ſed fidem auxere captivi, eo maxime, quod ſermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus ſociis: ſimul ne Apulia omnis ad præſentem terrorem deficeret: ea modo, *quâ irent* conſultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram ſuperi maris patens apertaque, ſed quanto tutior, tanto fere longior: altera per Furculas Caudinas brevior; ſed ita natus locus eſt: ſaltus duo alti, anguſti ſilvoſique ſunt, montibus circa perpetuis inter ſe junctî: jacet inter eos ſatis patens clauſus in medio campus, herbidus, aquoſuſque, per quem medium iter eſt: ſed ante quam venias ad eum, intrandæ primæ anguſtiæ ſunt. & aut eadem, qua te inſinuaveris, retro via repetenda: aut ſi ire porro pergas, per alium ſaltum arctiorem, impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem Romani demiſſo agmine, quum ad alias anguſtias protinus pergerent, ſeptas dejectu arborum ſaxorumque ingentium objacente mole invenêre: quum fraus hoſtilis apparuiſſet, præſidium etiam in ſummo ſaltu conſpicitur: citati inde retro qua venerant, pergunt repetere viam: eam quoque clauſam ſua objice, armiſque inveniunt: ſiſtunt inde gradum ſine ullius imperio, ſtuporque omnium animos, ac velut torpor quidam inſolitus membra tenet: intueteſque alii alios (quum alterum quiſque magis mentis compotem ac conſilii ducerent) diu immobiles ſilent: deinde ubi prætoria conſulum erigi videre, & expedire quoſdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes perditis rebus, ac ſpe omni adempta cernebant; tamen ne culpam malis adderent, pro ſe quiſque nec hortante ullo, nec imperante ad muniendum verſi, caſtra propter aquam vallo circumdant: ſua ipſi opera, laboremque irritum (præterquam quod hoſtes ſuperbe increpabant) cum miſerabili confeſſione eludentes. Ad conſules mœſtos, ne advocantes quidem in conſilium (quando nec conſilio nec auxilio locus eſſet) ſua ſponte legati, ac tribuni conveniunt: militeſque in prætorium verſi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus expoſcunt.

3. Querentes magis, quam conſultantes nox oppreſſit: quum pro ingenio quiſque fremerent: alius *per obices viarum*; alius *per adverſa montium, per ſilvas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hoſtem pervenire liceat, quem annos jam prope triginta vincimus; omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti:* alius, *Quo, aut qua eamus? num*

montes moliri ſede ſua paramus? dum hæc imminebunt juga, quæ tu ad hoſtem venies? armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atq; victi ſumus: ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturum eſt hoſtis: ſedens bellum conficiet. His invicem ſermonibus qua cibi, qua quietis immemor, nox traducta eſt. Ne Samnitibus quidem conſilium in tam lætis ſuppetebat rebus: itaque univerſi Herennium Pontium patrem imperatoris per literas conſulendum cenſent. Jam is gravior annis non militaribus ſolum, ſed civilibus quoque abſceſſerat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, conſiliique. Is ubi accepit ad Furculas Caudinas inter duos ſaltus clauſos exercitus Romanos, conſultus ab nuncio filii, *cenſuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos*: quæ ubi ſpreta ſententia eſt, iterumque eodem remeante nuncio conſulebatur, *cenſuit ad unum omnes interficiendos.* Quæ ubi tam diſcordia inter ſe, velut ex ancipiti oraculo, reſponſa data ſunt: quamquam filius ipſe in primis jam animum quoque patris conſenuiſſe in affecto corpore rebatur: tamen conſenſu omnium victus eſt, ut ipſum in concilium acciret. Nec gravatus ſenex, plauſtro in caſtra dicitur advectus: vocatuſque in concilium, ita ferme locutus eſſe, ut nihil ſententiæ ſuæ mutaret; cauſſas tantum adjiceret. *Priore ſe conſilio, quod optimum duceret, cum potentiſſimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero conſilio, in multas ætates, quibus amiſſis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res eſſet, bellum differre: tertium nullum conſilium eſſe.* Quum filius aliique principes percunctando exquirerent, *quid ſi media via conſilium caperetur? ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? Iſta quidem ſententia*, inquit, *ea eſt, quæ neq; amicos parat, neq; inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis: ea eſt Romana gens, quæ victa quieſcere neſciat: vivet ſemper in pectoribus illorum quicquid iſtuc præſens neceſſitas inuſſerit: neq; eos ante multiplices pœnas experitas à vobis quieſcere ſinet.*

4. Neutra ſententia accepta. Herennius domum è caſtris eſt avectus. Et in caſtris Romanis quum fruſtra multi conatus ad erumpendum capti eſſent & jam omnium rerum inopia eſſet, victi neceſſitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: ſi pacem non impetrarent, ut provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum eſſe* reſpondit: *& quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri ſcirent, inermes cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore: agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, ſuis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum ſe eſſe fœdus cum Conſulibus ferire: ſi quid*

co-

eorum displiceat, legatos jam redire ad se venit: Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non gravius acceperi viderentur, si nunciaretur omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat: *Patrem meum*, inquit, *consules, sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro à Gallis civitatis, quando nec fossa valloq; ab ignaviſſimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent: & erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. Quod si ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor: & me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me mittere hostes paratus sum: sed hic patriam video: hic quicquid Romanarum legionum est: quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent quod morte sua servent? tecta urbis dicat aliquis, & mœnia, & eam turbam, à qua urbs incolitur: imo hercule proditur magis omnia deleto hoc exercitu, non servantur: quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atq; inermis multitudo? tam hercule, quam à Gallorum impetu defendit: an à Veis exercitum, Camillumq; ducem implorabunt? Hic omnes ſpes opesq; sunt: quas servando, patriam servamus: dedendo, ad necem, patriam deserimus, ac prodimus. At fœda atq; ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista quantacunq; est indignitas: & pateatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.*

5. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitaret, negarunt *in ussu populi fœdus fieri posse: nec sine fecialibus, cæremoniaq; alia solenni*: Itaque non ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum à fecialibus porcus feriatur*? Spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium, qui spoponderunt, extant: ubi si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium non extarent & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati; qui capite luerent, si pacto non staretur: tempus

inde

inde ſtatutum tradendis obſidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in caſtris conſulum adventus, ut vix ab iis abſtinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti eſſent: quorum ignavia fœdius inde, quam veniſſent, abituri: *illis non ducem locorum, non explaratorem fuiſſe: bellua-rum modo cæcos in foveam miſſos*: alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hoſti: proponere ſibimetipſi ante oculos jugum hoſtile, & ludibria victoris, & vultus ſuperbos, & per armatos inermium iter: inde fœdi agminis miſerabilem viam, per ſociorum urbes reditum in patriam, ac parentes, quo ſæpe ipſi, majoreſque eorum triumphantes veniſſent. *Se ſolos ſine vulnere, ſine ferro, ſine acie, victos: ſibi non ſtringere licuiſſe gladios, non manum cum hoſte conſerre: ſibi nequiquam arma, nequiquam vires, nequiquam animos datos.* Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit, omnia triſtiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis. Jam primum cum ſingulis veſtimentis inermes extra vallum exire juſſi: & primi traditi obſides, atque in cuſtodiam abducti. Tum à conſulibus abire lictores juſſi, paludamentaque detracta; tantam inter ipſos, qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandoſque cenſuerant, miſerationem fecit, ut ſuæ quiſque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majeſtatis, velut ab nefando ſpectaculo, averteret oculos.

6. Primi conſules prope ſeminudi ſub jugum miſſi: tum ut quiſque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus: tum deinceps ſingulæ legiones: circumſtabant armati hoſtes exprobrantes, eludenteſque: gladii etiam pleriſque intentati: & vulnerati quidam, necatique, ſi vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendiſſet. Ita traducti ſub jugum, & (quod pene gravius erat) per hoſtium oculos. Quum ex ſaltu evaſiſſent, etſi velut ab inferis extracti tum primum lucem aſpicere viſi ſunt, tamen ipſa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte triſtior fuit. Itaque quum ante noctem Capuam pervenire poſſent, incerti de fide ſociorum, & quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egena corpora humi proſtraverunt. Quod ubi eſt Capuam nunciatum, evicit miſeratio juſta ſociorum, ſuperbiam ingenitam Campanis: confeſtim inſignia ſua conſulibus, faſces, lictores, arma, equos, veſtimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus ſenatus populuſque obviam egreſſis, juſtis omnibus hoſpitalibus, privatiſque & publicis funguntur officiis: neque illis ſociorum comitas, vultuſque benigni, & alloquia non modo ſermonem elicere, ſed ne ut oculos quidem attollerent, aut conſolantes amicos contra intuerentur,

efficere

efficere poterant: adeo super mœrorem pudor quidam effugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Postero die, quum juvenes nobiles missi à Capua ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent: vocatique in curiam, percunctantibus majoribus natu, multo sibi mœstioris & abjectioris animi visos referrent; adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: *tacere indolem illam Romanam: ablatosq; cum armis animos; non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hisce quemquam præ metu potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quod emissi essent. Habere Samnites victoriam non præclaram solum, sed etiam perpetuam: cepisse enim non Romam, sicut ante Gallos: sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque.*

7. Quum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum pene Rom. nomen in concilio sociorum fidelium esset: dicitur Ofilius Calavius Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, *longe aliter se habere rem* dixisse: *silentium illud obstinatum fixosq; in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut se Romanâ ignorare ingenia: aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusq; excitaturum: Caudinæq; pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis tristiorem memoriam fore: quippe suos quemq; coram animos habiturum, ubicunq; congressuri sint: saltus Caudinos non ubiq; Samnitibus fore.* Jam & Romæ sua infamis clades erat: obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quam periculi nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ, justitiumque in foro sua sponte cœptum, prius quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi, pene mœstior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus, sponsoribusque pacis iratsci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus etiam iratis miserabilis: non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi fero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules in privato abditi, nihil pro magistratu agere nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Ælium Pætum magistrum equitum: quibus vitio creatis

suffe-

ſuffecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magiſter equitum: nec per eos comitia habita: & quia tædebat populum omnium magiſtratuum ejus anni, res ad interregnum rediit; interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus: is
V. C. conſules creavit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Curſorem iterum: haud dubio conſenſu civitatis, quod nulli ea tempeſtate duces clariores eſſent.
434.

8. Quo creati ſunt die, eo (ſic enim placuerat Patribus) magiſtratum inierunt, ſolennibuſque S. C. perfectis de pace Caudina retulerunt: & Publilius, penes quem faſces erant: *Dic Spuri Poſtumi*, inquit. Qui ubi ſurrexit, eodem illo vultu, quo ſub jugum miſſus erat: *Haud ſum ignarus*, inquit, Coss. *ignominiæ, non honoris cauſſa me primum excitatum, juſſumq; dicere, non tanquam ſenatorem, ſed tanquam reum quæ infelicis belli, quæ ignominioſæ pacis. Ego tamen, quando neq; de noxa noſtra, neq; de pœna retuliſtis, omiſſa defenſione, quæ non difficillima eſſet apud haud ignaros fortunarum humanarum, neceſſitatumq; ſententiam de eo, de quo retuliſtis, paucis peragam; quæ ſententia teſtis erit, mihine, an legionibus veſtris pepercerim, quum me ſeu turpi, ſeu neceſſaria ſponſione obſtrinxi: qua tamen, quando injuſſu populi facta eſt, non tenetur populus Romanus: nec quicquam ex ea, præterquam corpora noſtra, debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique: exſolvamus religione populum, ſi qua obligavimus; ne quid divini humanive obſtet, quo minus juſtum piumq; de integro ineatur bellum. Interea conſules exercitum ſcribere, armare, educere placet: nec prius ingredi hoſtium fines, quam omnia juſta in deditionem noſtram perfecta erunt. Vos Dii immortales precor, quæſoque, ſi vobis non fuit cordi Sp. Poſtumium, T. Veturium conſules cum Samnitibus proſpere bellum gerere; at vos ſatis habeatis, vidiſſe nos ſub jugum miſſos, vidiſſe ſponſione infami obligatos, videre nudos vinctoſq; hoſtibus deditos, omnem iram hoſtium noſtris capitibus excipientes: novos conſules legioneſq; Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos Conſules bella geſta ſunt.* Quæ ubi dixit, tanta ſimul admiratio miſeratioque viri inceſſit homines, ut modo vix crederent illum eundem eſſe Sp. Poſtumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuiſſet: modo miſerarentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hoſtes ſupplicium paſſurus eſſet, ob iram diremptæ pacis. Quum omnes laudibus modo proſequentes virum in ſententiam ejus pedibus irent, tentata pauliſper interceſſio eſt ab L. Livio, & Q. Mælio tribunis plebis: qui *neq; exſolvi religione populum* aiebant *deditione ſua, niſi omnia Samnitibus qualia apud Caudium fuiſſent, reſtituerentur: neq; ſe pro eo, quod ſpondendo pacem, ſervaſſent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos eſſe: neq; ad extremum quum ſacroſancti eſſent, dedi hoſtibus, violarive poſſe.*

9. Tum

9. Tum Poſtumius: *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos ſalva religione poteſtis: dedetis deinde & iſtos ſacroſanctos, quum primum magiſtratu abierint: ſed, ſi me audiatis, prius quam dedantur, hic in comitio virgis cæſos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ uſuram habeant. Nam quod deditione noſtra negant exſolvi religione populum, id iſtos magis ne dedantur, quam quia ita ſe res habeat, dicere, quis adeo juris ſecialium expers eſt, qui ignoret? neq; ego inficias eo, Patres conſcripti, tam ſponſiones, quam fœdera ſancta eſſe apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: ſed injuſſu populi nego quicquam ſanciri poſſe, quod populum teneat. An ſi eadem ſuperbia, qua ſponſionem iſtam expreſſerunt nobis Samnites coegiſſent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium eſſe? Omitto deditionem, quoniam de ſponſione agitur: quid tandem, ſi ſpopondiſſemus urbem hanc relicturum populum Romanum? ſi incenſurum? ſi magiſtratus, ſi ſenatum, ſi leges non habiturum? ſi ſub regibus futurum? Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum ſponſionis vinculum levat. Si quid eſt, in quod obligari populus poſſit, in omnia poteſt: & ne illud quidem, quod quoſdam forſitan moveat, refert, conſul an dictator, an prætor ſpoponderit: & hoc ipſi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit ſatis Conſules ſpondere, ſed legatos, quæſtores, tribunos militum ſpondere coegerunt. Nec à me nunc quiſquam quæſiverit, quid ita ſpoponderim: quum id nec conſulis jus eſſet, nec illis ſpondere pacem, quæ mei non erat arbitrii: nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, poſſem. Nihil ad Caudium, Patres conſcripti, humanis conſiliis geſtum eſt: Dii immortales & veſtris & hoſtium imperatoribus mentem ademerunt: nec nos in bello ſatis cavimus: & illi male partam victoriam male perdiderunt: dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre feſtinant. An ſi ſana mens fuiſſet, difficile illis fuit, dum ſenes ab domo ad conſultandum accerſunt, mittere Romam legatos? cum ſenatu, cum populo de pace, fœdere, agere? tridui iter expeditis erat: interea in induciis res fuiſſet, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent: ea demum ſponſio eſſet, quam populi juſſu ſpopondiſſemus: ſed neque vos tuliſſetis, nec nos ſpopondiſſemus: nec fas fuit alium rerum exitum eſſe, quam ut & illi velut ſomnio lætiore, quam quod mentes eorum capere poſſent, nequiquam eluderentur: & noſtrum exercitum eadem quæ impedierat fortuna, expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: ſponſio interponeretur, quæ neminem præter ſponſorem obligaret. Quid enim vobiſcum Patres conſcripti? quid cum populo Romano actum eſt? quis vos appellare poteſt? quis ſe à vobis dicere deceptum? hoſtis? an civis? hoſti nihil ſpopondiſtis: civem neminem ſpondere pro vobis juſſiſtis:*

ſis: nihil ergo vobis, nec nobiſcum eſt, quibus nihil mandaſtis: nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egiſtis. Samnitibus ſponſores nos ſumus rei ſatis faciendi, quod noſtrum eſt: in id, quod præſtare poſſumus, corpora noſtra, & animos: in hæc ſæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet, conſulite utrum præſens deditio eorum fieri poſſit, an in diem differatur: nos interim T. Veturi, veſque cæteri vilia hæc capita luendæ ſponſionis feramus, & noſtro ſupplicio liberemus Romana arma.

10. Movit Patres conſcriptos tum cauſſa, tum auctor: nec exteros ſolum, ſed tribunos etiam plebis, ut ſe in ſenatus dicerent fore poteſtate: magiſtratu inde ſe extemplo abdicaverunt: traditique fecialibus cum cæteris Caudium ducendi. Hoc facto ſenatuſconſulto, lux quædam affulſiſſe civitati viſa eſt. Poſtumius in ore erat: eum laudibus ad cœlum ferebant; devotioni P. Decii conſulis, aliis claris facinoribus æquabant: *emerſiſſe civitatem ex obnoxia pace illius conſilio & opera: ipſum ſe cruciatibus & hoſtium iræ offerre, piaculaque pro populo dare Roman.* Arma cuncti ſpectant, & bellum: *an unquam futurum, ut cum Samnite liceat?* In civitate ira odioque ardente, delectus omnium prope voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductuſque ad Caudium exercitus. Prægreſſi feciales, ubi ad portam venere, veſtem detrahi pacis ſponſoribus jubent, manus poſt tergum vinciri. Quum apparitor verecundia majeſtatis Poſtumium laxe vinciret: *Quin tu*, inquit, *adductis lorum ut juſta fiat deditio?* Tum ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii eſt, A. Cornelius Aruina fecialis ita verba fecit: *Quandoquidem hice homines injuſſu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri ſponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt: ob eam rem, quo populus Roman. ſcelere impio ſit ſolutus, hoſce homines vobis dedo.* Hæc dicenti fecialis, Poſtumius genu femur, quanta maxime poterat vi perculit, & clara voce ait, *ſe Samnitem civem eſſe, illum legatum, fecialem à ſe contra jus gentium violatum, eo juſtius bellum geſturos.*

11. Tum Pontius: *Nec ego iſtam deditionem accipiam*, inquit, *nec Samnites ratam habebunt, quin tu Spuri Poſtumi: ſi Deos eſſe cenſes, aut omnia irrita facis, aut pacto ſtas? Samniti populo omnes, quos in poteſtate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori cum qua potes fide reſtituis? populum Romanum appello, quem ſi ſponſionis ad Furculas Caudinas faſtæ pœnitet, reſtituat legiones intra ſaltum, quo ſeptæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit, omnia pro infecto ſint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in caſtra ſua, quicquid pridie habuerunt, quam in colloquium eſt ventum, habeant: tum bellum & fortia conſilia placeant,*

tunc

tunc sponsio & pax repudietur: ea vero fortuna, iis legis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum; nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne causa deficiet, cur vitii paulo non stetis? obsides Persenæ dedistis: furto eos subduxistis: auro civitatem à Gallis redemistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restituerimus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cæremoniis dignum erat: ut tu quidem, quod peristi, per pactionem habeas tot cives incolumes, ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? hoc tu A. Cornelii, hoc vos feciales juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror, nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione commissa iratis omnibus Diis, quorum eludituir numen, redeant: gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit, ita Dii credent Samnitem civem Postumium non civem Romanum esse, & à Samnite legatum Romanum violatum: eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I lictor, dene vincla Romanis: moratur sit nemo, quo minus ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem, forsitan & publica, seu certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

12. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum sed proprie in oculis esse: & sero ac nequiquam laudare senis Pontii utraque consilia, *inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficii & maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere:* adeoque nullo dum certamine inclinatis viribus post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret, & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent: Samnites simul rebellasse, & vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est: timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit: quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt, *incolumen abiturum qui arma posu-*

fossisset: ea res remisit à certamine animos, & passim arma jactari coepta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit, multoque eis audacia fuit, quam incautis ad credendum cæteris paventibus, quos circumdatos igni, nequiquam Deos Hominesque invocantes, Samnites concremavere. Consules inter se partiti provincias. Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio subsistit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne à tergo instarent hostis; nec manere, ne Lucerià interim amitteretur, satis audebant: optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen: itaque in aciem copias educunt.

13. Adversus quos Publilius consul quum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit: cæterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore *pugnam poscentium* nulla adhortatio imperatoris audita est: suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prœlium urgentes signiferos; & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis esset; pila velut dato ad id signo abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur, nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit: ibi plus quam in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultu molliore, atque ut evenit, fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur, quæ regio fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjectâ inter Romam & Arpos penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus absumsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam juxta obsidentes obsessosque inopia vexavit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur: cæterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret, interdum occursu hostium cogeretur abjecto ex equo frumento, pugnare: & obsessis, prius quam alter Consul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventu Pub-

Publilii fecit, qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeantibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos; coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio conferre.

14. Per id tempus parantibus utrisque se ad prœlium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, *ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos.* Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo quum tempus omne in apparatu consumsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes, quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat: litatum præterea est egregie: auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferre jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, *quæ suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret.* Samnites ex parte altera quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre: deceptos potius quodcumque casum ferat passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen* consules aiunt, *& eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant:* ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis, & simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: & pro se quisque, *non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum nec fossæ arcerent,* memorantes: cædunt pariter resistentes, fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque; nec ullum superfuisset animal, ni consules recepto signum dedissent, avidosque cædis milites è castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, ut doceretur miles *minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius quam perire, optantes.* Laudare ea mili-

tes, lætarique, obviam itum iræ suæ esse: fateri *omnia patienda potius, quam prodcretur salus tot principum Romanæ juventutis.*

15. Dimissa concione concilium habitum, omnibusne copiis Lucer iam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populus aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit: nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebatur, fame domiti Samnites qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum *ut receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione.* His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere quid victis patiendum censeret: cæterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre maluerint; nunciare Luceriam jussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent, militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam:* nihil recusatum: septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta: receptis omnibus signis, armisque quæ ad Caudium amiserant: &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenitur) Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret Consulum ignominiam, sub jugum cum cæteris est missus. Cæterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito, missoque sub jugum: id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, utorque unicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem, secundum Furium Camillum triumpharit, an consulis Papirii præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Æmilio Cæretano iterum ob rem bene gestam, Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus; & in cognomine erratum sit.

16. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Æmilius cum Ferentanis uno secundo prœlio debellavit: urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. Nam

quum

quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab Consule reditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent*: plus ea voce, quam armis illatis terroris colonis injectum. Itaque subinde quum exequerentur quærendo a consule legati, *quonam se pacto pauces & infirmos crederet, præsidio tam valido & armato vim allaturos?* ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt: ægreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant: una, cujus principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera, fidelium civium: certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) nunciare consuli satis habuit; *qua noctis hora, quamque per portam, & quam in viam egressurus hostis foret*: altera, quibus invitis desciturn ad Samnites erat, eadam nocte portam etiam Consuli aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt: ita duplici proditione & præsidium Samnitium insessis circa viam silvestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus, momentoque unius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate Consulis erant: qui quæstione habita, quorum opera defectio esset facta; quos sontes comperit virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido impositio, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos, auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens: præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ob eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille; *ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, quam ex equis descendetis*: & vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem: quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset: lictorem expedire securim jussit; ad quam vocem exanimi stante Prænestino; *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*: perfusumque ultimi supplicii metu, mulcta dicta dimisit. Haud dubia illa ætate,

qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana ſtaret. Quin eum parem deſtinarant animis Magno Alexandro ducem, ſi arma Aſia perdomita in Europam vertiſſet.

17. Nihil minus quæſitum à principio hujus operis videri poteſt, quam ut plus juſto ab rerum ordine declinarem, varietatibuſque diſtinguendo opere, & legentibus velut diverticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus ſæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat *quinam eventus Romanis rebus, ſi cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit.* Plurimum in bello pollere videntur, militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas potens. Ea & ſingula intuenti, & univerſa, ſicut ab aliis regibus gentibuſque, ita ab hoc quoque facile præſtant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis haud equidem abnuo egregium ducem fuiſſe Alexandrum: ſed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adoleſcens, quod in incremento rerum nondum alteram fortunam expertus deceſſit. Ut alios reges claros duceſque omittam; magna exempla caſuum humanorum: Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid niſi longa vita, ſicut Magnum modo Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenſeam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, ſed ipſos eos cum quibus conſulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Curſorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Manium Curium: deinceps ingentes ſequuntur viri: ſi Punicum Romano prævertiſſet bellum, ſeniorque in Italiam trajeciſſet. Horum in quolibet tum indoles eadem quæ in Alexandro erat animi ingeniique; tum diſciplina militaris jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges geſſerant bella: ita deinde exactores regum Junii Valeriique: ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus, quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, ſenem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro, (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) ceſſiſſet videlicet in acia oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, inſignes ante milites, quam duces? ceſſiſſent Decii devotis corporibus in hoſtem ruentes? ceſſiſſet Papirius Curſor illo corporis robore, illo animi? victus eſſet conſiliis juvenis unius, ne ſingulos nominem, ſenatus ille, quem qui *ex regibus conſtare* dixit, unus

unus veram ſpeciem Romani ſenatus cepit? Id vero erat periculum, ne ſolertius quam quivis unus ex iis quos nominavi, caſtris locum caperet, commeatus expediret, ab inſidiis præcaveret, tempus pugnæ eligeret, aciem inſtrueret, ſubſidiis firmaret; non jam cum Dario rem eſſe dixiſſet: quem mulierum ac ſpadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum enervatum fortunæ ſuæ apparatibus, prædam verius quam hoſtem, nihil aliud quam bene auſus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine commeſſabundus inceſſit, viſus illi habitus eſſet: ſaltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, & veſtigia recentia domeſticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander abſumptus erat.

18. Et loquimur de Alexandro nondum merſo ſecundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit: qui ſi ex habitu novæ fortunæ, novique, ut ita dicam, ingenii, quod ſibi victor induerat, ſpectetur, Dario magis ſimilis quam Alexandro in Italiam veniſſet, & exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque jam in Perſarum mores adduxiſſet. Referre in tanto rege piget ſuperbam mutationem veſtis, & deſideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus: & fœda ſupplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ ſtirpis. Quid ſi vini amor indies fieret acrior? quid ſi trux ac præfervida ira? (nec quicquam dubium inter ſcriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod leviſſimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare ſolent, *ne majeſtatem nominis Alexandri* (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuiſſe) *ſuſtinere non potuerit populus Romanus:* & adverſus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere auſi ſint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adverſus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam miſſurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus etſi nullo bello, multis tamen præliis victus ſit, Alexandro nullius pugnæ non ſecunda fortuna fuerit: non intelligunt ſe unius hominis res geſtas, & ejus juvenis, cum populi jam octingenteſimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, ſi quum ex hac parte ſecula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo ſpatio quam in ætate tredecim annorum fortuna variaverit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam

cum fortuna confers: Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquam alius rex; denos, vicinosque dies quidam dictaturam, nemo plusquam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt; post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges, non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset: imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se; Romani multi fuissent Alexandro vel gloria, vel rerum magnitudine pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine viveret, moreretur.

19. Restat ut copiæ copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones: quaterni, quinique exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis; in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Etruriæque & Picentibus, & Marsis, Peligniſque, ac Vestinis atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Hostia tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum: hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sariſſæque illis: Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum: statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx

lanx immobilis, & unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti quacunque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiam si prima prospere evenissent, Persas & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum fœminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem quum per annos quatuor & viginti, primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri sufficturam fuisse reor ad unum bellum: & forsitan quum & fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, & timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus; sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, & Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo, & civilia bella fileant, nunquam ab equite hoste; nunquam à pedite; nunquam aperta acie; nunquam æquis utique; nunquam iniquis locis laboravimus. Equidem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest: mille acies graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordiæ.

20. M. Fossius Flaccinator inde, & L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis *de fœdere renovando* legati quum senatum humi strati moviſſent, rejecti ad populum, haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de fœdere negatum: induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Theanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Theates quoque Apuli ad novos Consules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus petitum venerunt: pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores, id audacter spondendo impetraverunt, *ut fœdus daretur: neq; ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditione populi Romani essent.* Apulia perdo-

V. C. 436.

V. C. 437.

perdomita (nam Acheronto quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum: inde repentino adventu Æmilii Consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabiliras Romana disciplina fama per socios vulgavit, Antiatibus quoque, qui *se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur*, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniæ patroni: nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

V. C. 438. 21. C. Junius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula Consules exitu anni non Consulibus ab se creatis, Sp. Nautio: & M. Popillio, cæterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causſam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis: hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu patefactis repente portis in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, justo mox prælio inito Romanos urgent: & quamquam anceps dimicatio erat; tamen utrinque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & diversa statuit signa: infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit: tum totam aciem in Samnites obvertit: ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & spe abjecta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

V. C. 439. 22. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est, Consules novi, sicut superiores Romæ manserunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit: neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed accitis ab domo novis militibus multitudine freti, castra eodem quo ante loco posuerunt: lacessentesque prælio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, id bellum tantum ducere quod urbem oppugnabat; securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret: eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque ocium pati: & quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Æmilius Cæretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem: tum in minime pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrinque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator ægre patiens,

ens, quò tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium integravit: in quem insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata est multitudo omnis: qui circa erant, in Æmilium temere invectum per hostium turmas tela conjecerunt, fratrique præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt: is victorem detractum ex equo magistrum equitum plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur: sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere; & repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Æmilii corpus mista cum dolore lætitia victores in castra referunt. Samnites duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequiquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt: intraq; paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

23. Mutata inde belli sedes est: ad Soram è Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum: quo quum prior Romanus exercitus ad ulciscendam civium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus perveniisset, & sparsi per vias speculatores *sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse*, alii super alios nunciarent; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. Non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos victi, victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Æmilium magistrum equitum. Suffectus in locum Æmilii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit: & per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit, & efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semetipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum, novoque exercitu militem celavit; & tanquam nulla, nisi in eruptione spes esset; *Locis*, inquit, *angustis, milites, deprehensi: nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt, sed inopia eadem infesta: nam & circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: & si homines juvare*

vare velint, iniqua loca sunt. Itaq; non frustrabor ego vos castra hic relinquendo, in qua infecta victoria, sicut pristino die vos recipiatis: armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent: castra habeant, repetantq; quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus: ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra quibus imperatum est, incendant: damna vestra militer omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur. Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant, & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum) hostium terga invadit: ita circumventi Samnites, qua potest quisque fugam per diversa petunt. Ingens multitudo in unum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens in medio cæsa: capta hostium castra direptaque; quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quam quod præter exiguam deformatam incendio partem, cætera contra spem salva invenit.

V. C. 440. 24. Ad Soram inde reditum, novique Consules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa; novisque cohortibus in supplementum adductis. Cæterum quum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset, Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, *duci se exemplo ad consules* jubet: deductusque, *traditurum urbem promittit*: visus inde (*quum quonam modo id præstaturus esset*, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit prope adjuncta mœnibus Romana castra, ut sex millia ab oppido removerentur, fore ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes, ac nocturnæ vigiliæ essent; ipse insequenti nocte sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua, ac prope invia in arcem ducit, pluribus quam pro numero virorum missilibus telis eo collatis. Ad hæc saxa erant, & temere jacentia (ut fit) in aspretis: & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset: *Hoc quidem ascensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, & quod plus est, Romani, Romanorumq; fortissimi viri estis;*

ostis; & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat: ego jam terrore omnia implebo, vos arcem intenti tenete: decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, *ad arma*, & *prò vestram fidem cives!* clamitans, *Arx ab hostibus capta est, ite, defendite:* hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos à spe recuperandæ arcis: fuga cuncta complentur, portæque à semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concurrentes per viam pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum consules prima luce advenêre, & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt: ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur, & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. Cæteram multitudinem incolumem præsidio impositio Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis: cujus maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

25. Consules ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt, mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factæ, nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est. Cæterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero in proditionem urbium suarum conjurati ad consules veniunt: docent, *suos jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute & armis Samnites juvisse: fugatis inde Samnitibus incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne accersant bellum, & obstinatos claudere. si exercitus admoveatur: in ea fluctuatione animorum, oppidi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites: partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca: partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur: ab iis simul custodes trucidari cæpti, simul datum signum armatis, *ut ex insidiis concurrerent:* ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora, eodemque consilio capta.

ta. Sed quia absentibus ducibus impetus est factus; nullus modus cædibus fuit: deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset.

26. Eodem anno prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs sita in plano capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi: eoque ira processit, ut Romæ quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi *delendam urbem censerent*: præter odium, quod execrabile in his captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat: vicit tamen sententia, *ut mitterentur coloni*: duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes patefactæ: de quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est: quæstiones decretæ: *dictatoremq; quæstionibus exercendis dici placuit.* C. Mænius dictus: is M. Follium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror: itaque sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium Noviumque (ea capita conjurationis fuerant) prius quam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita, judicio subtraxit. Deinde ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: *non nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coissent, conjurassentve adversus Romanum populum, quæri senatum jussisse: & coitiones honorum adipiscendorum causa factas, adversus Rempubl. esse*: latiorque & re & personis quæstio fieri: haud abnuente dictatore fine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines. Appellantibus tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modo in quos crimen intendebatur, sed universi simul *negare nobilium id crimen esse, quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum: ipsos adeo dictatorem magistrumq; equitum, reos magis quam quæsitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosq; ita esse simul magistratu abiisset.* Tum enimvero Mænius jam famæ magis quam imperii memor, progressus in concionem, ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo Quirites, & hic ipse honos delatus ad me, testis est innocentiæ meæ: neq; enim quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant Reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his concionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de causa vos existimare, quam me*

pro

magiſtratu quicquam incompertum dicere melius eſt) primum ipſas expugnare quæſtiones omni ope annixi ſunt: dein poſtquam ad id parum potentes erant, ne cauſſam dicerent, in præſidia adverſariorum, appellationem & tribunitium auxilium, patricii confugerunt: poſtremo repulſi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam ſuam purgarent, viſa) in nos irruerunt, & privatis dictatorem poſcere reum verecundiæ non fuit: ut omnes Dii hominesqi ſciant, ab illis, etiam quæ non poſſint, tentari, ne rationem vitæ reddant, me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quæſo conſules ſi vobis datum ab ſenatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Foſlium quæſtiones exerceatis, ut appareat innocentia noſtra nos, non majeſtate honoris tutos à criminibus iſtis eſſe. Abdicat inde ſe dictatura, & poſt eum confeſtim Foſlius magiſterio equitum: primique apud conſules (iis enim ab ſenatu mandata res eſt) rei facti: adverſus nobilium teſtimonia egregie abſolyuntur. Publilius etiam Philo multiplicatis ſummis honoribus poſt res tot domi belloque geſtas, cæterum inviſus nobilitati, cauſſam dixit, abſolutuſque eſt. Nec diutius (ut fit) quam dum recens erat, quæſtio per clara nomina reorum viguit: inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibuſque, adverſus quas comparata erat, oppreſſa eſt.

27. Earum fama rerum magis tamen ſpes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam verſos rurſus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, ſi qui motus occaſionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo conſules cum valido exercitu venerunt: & primo circa ſaltus, quum utrinque ad hoſtem iniqua via eſſet, cunctati ſunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt; ibique primum caſtra in conſpectu hoſtibus data: deinde levibus prœliis, equitum ſæpius quam peditum utrinq; periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & ſeneſcere dilatione belli vires ſuæ videbantur: itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diviſis: quibus præceptum erat, *intentiores ad reſpectum caſtrorum, ne quâ eo vis fieret, quam ad prœlium ſtarent: aciem peditum tutam fore.* Conſules, Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu conſiſtunt: dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hoſtes, aut ne ipſi circumirentur, conſtiterant, latius patefacta ſtetit: ſiniſtris, præterquam quod confertiores ſteterant, repentino conſilio Pœtelii conſulis additæ vires: qui ſubſidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ caſus reſervabantur, in primam aciem extemplo emiſit: univer-

universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit: in in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos: signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poetelius solus, sed Sulpitius etiam hortator affuerat, avectus ab suis nondum conserentibus manus, ad clamorem ab sinistra parte prius exortum: unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit. Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. Cæterum omnia mutavit repente consulis adventus: nam & conspectu ducis refectus militum est animus: & majus quam pro numero auxilium advenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prœlium restituit: tota deinde jam vincere acie Romanus, & omisso certamine, cædi capique Samnites: nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

28. Consules egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator, C. Poetelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit: unde post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido impositio, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. Eo se intra mœnia sub adventum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agrestis, contulerant. Dictator urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit; nec ita multo post, sive à Poetelio dictatore, sive ab C. Junio Consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad Consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas: Poetelium autem pestilentia orta clavi figendi caussa dictatorem dictum. Suessa, & Pontiæ, eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa, Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerant: Interamna & Cassinum ut deducerentur coloni, senatusconsultum factum est: sed triumviros creavêre, ac misére colonorum quatuor millia insequentes consules, M. Valerius, P. Decius.

V. C. 441.

V. C. 442.

29. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est: nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma ter-

terribiliora eſſent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaq; altero conſule in Samnio reliquias belli perſequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ reſtiterat, auctore ſenatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit: is, prout rei magnitudo poſtulabat, omnes juniores ſacramento adigit: arma, quæquæ alia res poſcit, ſumma induſtria parat; nec tantis apparatibus elatus, de inferendo bello agitat: quieturus haud dubie, niſi ultro arma Etruſci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello conſilia & apud Etruſcos fuere: neutri finibus egreſſi: & cenſura clara eo anno Appii Claudii, & C. Plautii fuit: memoriæ tamen felicioris ad poſteros nomen Appii, quod viam munivit, & aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit: quia ob infamem, atque invidioſam ſenatus lectionem verecundia victus collega, magiſtratu ſe abdicaverat. Appius jam inde antiquitus inſitam pertinaciam familiæ gerendo, ſolus cenſuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare ſacerdotium fuerat, ſervos publicos miniſterii delegandi cauſſa ſolennia ejus ſacri docuerat: traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis ſtatu ſuo ſacris religionem facere poſſet, *quum duodecim familiæ ea tempeſtate Potitiorum eſſent; puberes ad triginta, omnes intra annum cum ſtirpe extinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiiſſe, ſed cenſorem etiam Appium memori Deûm ira poſt aliquot annos luminibus captum.*

30. Itaque conſules qui eum annum ſecuti ſunt, C. Junius Bubulcus tertium & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni queſti apud populum, *deformatum ordinem prava lectione ſenatus, qua potiores aliquot lectu præteriti eſſent; negaverunt eam lectionem ſe, quæ ſine recti pravique diſcrimine ad gratiam & libidinem facta eſſet, obſervaturos*: & ſenatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante cenſores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, *ut tribuni militum ſeni deni in quatuor legiones à populo crearentur*, quæ antea per quam paucis ſuffragio populi relictis locis, dictatorum & conſulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem tribuni plebis L. Atilius, C. Martius: alterum, *ut duumviros navales claſſis ornandæ reficiendæque cauſſa idem populus juberet*: lator hujus plebiſciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejuſdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem viſa eſſet pertinere. Tibicines, quia *prohibiti à proximis cenſoribus erant in æde Jovis veſci*, quod traditum antiquitus erat, ægre paſſi, Tibur uno agmine abierunt: adeo, ut nemo in urbe eſſet, qui ſacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit Senatum, legatoſque Tibur miſerunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis reſtituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos in curiam hortati ſunt, ut reverteren-

V. C. 443.

tur,

tur Romam: post quam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum caussa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno victos conjiciunt, ac Romam deportant: nec prius senserè; quam plaustris in foro relictis plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, *datum, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atq; hac, quæ nunc sotcanis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumq; in æde vescendi jus iis, qui sacris præsiment.* Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

31. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam præsidium Romanum quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusq; fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit; atq; omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum Samnitium longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur: minus itaq; sævitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio unquam egestum: benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quæ & vera erant, *pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse*, perpulerunt ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, & postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit: & primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam ut quisque liberaverat se onere, aptaveratq; armis, ad signa undiq; coibant, & notis ordinibus in veteri disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies: consul ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, & *Jovem Martemq; atq; alios testatur Deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse: neq; in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam reprehendi posse: ab eo se de decore nullam rem aliam, quam virtutem militum vindicaturam: conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem,*

G

& loco non armis fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo succeſſum erat loco, memorabantur. His accenſus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adverſus imminentem hoſtium aciem: ubi paululum laboris fuit, dum in adverſum clivum erigitur agmen; cæterum poſtquam prima ſigna planiciem ſummam ceperunt, ſenſitque acies æquo ſe jam inſtitiſſe loco, verſus extemplo eſt terror in inſidiatores, eaſdemque latebras, quibus ſe paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: ſed loca difficilia hoſti quæſita ipſos tum ſua fraude impediebant: itaque ergo perpaucis effugium patuit: cæſa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoſte prædam pecorum diſcurrit.

32. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs ſocia Romanis velut clauſtra Etruriæ erat, ingens orſi bellum. Eo alter conſul Æmilius cum exercitu ad liberandos obſidione ſocios venit. Advenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in caſtra ante urbem poſita advexere. Etruſci diem primum, conſultando *maturarent, traherentne bellum*, traduxerunt. Poſtero die, ubi celeriora quam tutiora conſilia magis placuere ducibus, ſole orto ſignum pugnæ propoſitum eſt: armatique in aciem procedunt. Quod poſtquam conſuli nunciatum eſt, extemplo teſſeram dari jubet, *ut prandeat miles, firmatuſq; cibo viribus arma capiat*: dicto paretur. Conſul ubi armatos paratoſque vidit, ſigna extra vallum proferri juſſit, & haud procul hoſte inſtruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrinque ſteterunt, exſpectantes ut ab adverſariis clamor & pugna inciperet: & prius ſol meridie ſe inclinavit, quam telum hinc aut illinc emiſſum eſt. Inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruſcis oritur, concinuntque tubæ, & ſigna inferuntur. Nec ſegnius à Romanis pugna initur, concurrunt inferiſis animis: numero hoſtis, virtute Romanus ſuperat: anceps prœlium multos utrinque, & fortiſſimum quemque abſumit: nec prius inclinata res eſt, quam ſecunda acies Romana ad prima ſigna, integri feſſis ſucceſſerunt. Etruſci, quia nullis recentibus ſubſidiis fulta prima acies fuit, ante ſigna circaque omnes ceciderunt: nullo unquam prœlio fugæ minus, nec plus cædis fuiſſet, ni obſtinatos mori Tuſcos nox texiſſet: ita, ut victores prius quam victi pugnandi finem faceret. Poſt occaſum ſolis ſignum receptui datum eſt: nocte ab utroque in caſtra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium geſtum eſt: quia & ex hoſtium exercitu prima tota acies deleta uno

prælio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prælium sauciі decesserint, quam ceciderant in acie.

33. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad Sutrium
V. C. excepit: collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est: cæte-
444. rum & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & novus exercitus domo accitus Etruscis venit. Permulti jam anni erant, quum inter patricios magistratus, tribunosque plebis nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor circumactis decem & octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spacium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non populatem magis quam justam, nec in vulgus, quam optimo cuiq; gratiorem. Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret: qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coegisset spacium: *Dic agedum*, inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* Negare Appius *interrogationem tribuni magnopere ad causam pertinere suam: nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset: quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset; quodq; postremum jussisset, id jus ratumq; esset: non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.*

34. Hæc sine ullius assensu cavillante Appio, *En*, inquit, *Quirites illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus privatus fasces & imperium obtinuit: nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerunt eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Hac est eadem familia, Quirites, cui us vi atq; injuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribunitium auxilium vobis comparastis; hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges: hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia Patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit: hoc est nomen multo quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itane tandem Appi Claudi, quum centesimus jam annus sit ab Mamerco Æmilio dictatore, tot censores fuerint nobilissimi fortissimiq; viri, nemo eorum duo-*

decim

decim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? immo vero omnes sciverunt. ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant, quia hanc postremum jusserat: & quia ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hæc dicis Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum extra legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium & M. Geganium, qui, quid iste magistratus in Republica male facere posset, indicarunt: quum ira finitæ potestatis, Mamercum Æmilium principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spacium, tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non ut optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinq; diebus contentum jure putes? quem clavi figendi, aut ludorum caussa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicaverunt? aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia quum quæstiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret; contagio ejus, quod quærebat, ipsi criminis objectata ab inimicis est; ut privatus obvolam iræ crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degenoraveris à familia imperiosissima & superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris, modo ne excedas finitum tempus: satis est, aut diem aut mensem censuræ adjicere. Triennium, inquit, & sex menses ultra quam licet Æmilia lege, censuram geram, & solus geram: hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem loco subrogari fas est? pœnitet enim quod antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti: gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi universam Rempub. eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit: & quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua Appi? nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit: tamen neminem invenit qui se postea auctorem sequeretur: omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te nec quod dies exiit censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec

pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu Deorum hominumq; ponis. Ego te Appi Claudi, pro istius magistratus majestate ac verecundia quem gessisti non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori à me appellatum vellem: sed & hæc quæ adhuc egi, pervicacia tua & superbia coegit me loqui: & nisi Æmilia legi parueris, te in vincula duci jubebo: nec quum ita comparatum à majoribus sit, ut comitiis censoriis, nisi duo consecerint legitima suffragia, non renunciatio altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque quum dixisset, prehendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

35. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit, quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta late planicies: Consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paululum in clivos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prœlium ineunt adeo raptim & avide, ut abjectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere: igitur scuta, galeæque ictæ, quum etiam quos non vulneraverant, turbarent: neque subire erat facile ad propiorem pugnam: neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes, & expositos ad ictus, quum jam satis nihil tegeret; quosdam etiam pedem referentes fluctuantesque: & instabilem aciem redintegrato clamore strictis gladiis hastati & principes invadunt: eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine, ac vexato vulneribus, in silvam Ciminiam penetratum. Romanus multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum.

36. Silva erat Ciminia magis tum invia atq; horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita: eam intrare haud fere quisquam præter ducem ipsum audebat: aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria abolevera-

rat.

rat. Tum ex iis qui aderant, conſulis frater (M. Fabium Cæſonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua Conſulem genitum, tradunt) *ſpeculatum ſe iturum* profeſſus, *breviq; omnia certa allaturum.* Cære educatus apud hoſpites, Etruſcis inde literis eruditus erat: linguamque Etruſcam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, ſicut nunc Græcis, ita Etruſcis literis erudiri ſolitos. Sed propius eſt vero, præcipuum aliquid fuiſſe in eo, qui ſe tam audaci ſimulatione hoſtibus immiſcuerit: ſervus ei dicitur comes unus fuiſſe nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejuſdem: nec quicquam aliud proficiſcentes, quam ſummatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter colloquia inſigni nota hæſitantes deprehendi poſſent: iere paſtorali habitu, agreſtibus telis, falcibus gæſiſque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec veſtis armorumve habitus ſic eos texit, quam quod abhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios ſaltus intraturum. Uſque ad Camertes Umbros penetraſſe dicuntur: ibi, qui eſſent, fateri Romanum auſum: introductumque in ſenatum, conſulis verbis egiſſe de ſocietate amicitiaque: atque inde comi hoſpitio acceptum, *nunciare Romanis juſſum, commeatum exercitui dierum triginta præſto fore, ſi ea loca intraſſet: juventutemq; Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram.* Hæc quum relata conſuli eſſent, impedimentis prima vigilia præmiſſis, legionibus poſt impedimenta ire juſſis, ipſe ſubſtitit cum equitatu: & luce orta poſtero die obequitavit ſtationibus hoſtium, quæ extra ſaltum diſpoſitæ erant, & quum latis diu tenuiſſet hoſtem, in caſtra ſeſe recepit: portaque altera egreſſus, ante noctem agmen aſſequitur. Poſtero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agreſtium Etruſcorum cohortes, repente à principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt, adeo incompoſitæ, ut vindices prædarum prope ipſi prædæ fuerint. Cæſis fugatiſque iis, late depopulato agro victor Romanus, opulentuſque rerum omnium copia, in caſtra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio ſenatus verbis, *ne ſaltum Ciminium tranſiret*: lætati ſerius ſe quam ut impedire bellum poſſent, veniſſe, nuncii victoriæ Romam revertuntur.

37. Hac expeditione conſulis motum latius erat, quam profligatum bellum: vaſtationem namque ſub Ciminii montis radicibus jacens ora ſenſerat: conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, ſed Umbriæ finitima: itaque quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque è ſilvis tantummodo promota caſtra, ſed etiam aviditate dimican-

di quam primum in campos delata acies: deinde inſtructa primo imo ſtare loco, relicto hoſtibus ad inſtruendam contra ſpacio: deinde poſtquam detrectare hoſtem ſenſere pugnam, ad vallum ſubeunt: ubi poſtquam ſtationes quoque receptas intra munimenta ſenſere, clamor repente circa duces ortus, ut eo ſibi e caſtris cibaria ejus diei deferre juberent, manſuros ſe ſub armis; & aut nocte, aut certe luce prima caſtra hoſtium invaſuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur: decima erat fere diei hora, quum cibum capere conſuli milites jubet, præcipit *ut in armis ſint, quacunq; diei noctisve hora ſignum dederit*: paucis milites alloquitur, *Samnitium bella extollit: elevat Etruſcos: nec hoſtem hoſti, nec multitudinem multitudini comparandam ait eſſe: præterea telum aliud occultum ſcituros in tempore; interea taceri opus eſſe.* His ambagibus prodi ſimulabat hoſtes, quo animus militum multitudine territus reſtitueretur: & quod ſine munimento conſederant veriſimilius erat quod ſimulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, & quarta fere vigilia ſine tumultu excitati arma capiunt: dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, foſſaſque implendas: intra munimenta inſtruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur: dato deinde ſigno paulo ante lucem, quod æſtivis noctibus ſopitæ maxime quietis tempus eſt, proruto vallo erupit acies: ſtratos paſſim invadit hoſtes: alios immobiles, alios ſemiſomnos in cubilibus ſuis, maximam partem ad arma trepidantes, cædes oppreſſit: paucis armandi ſe datum ſpacium eſt: eos ipſos non ſignum certum, non ducem ſequentes, fundit Romanus, fugatos eques perſequitur: ad caſtra, ad ſilvas diverſi tendebant: ſilvæ tutius dedere refugium: nam caſtra in campis ſita eodem die capiuntur: aurum argentumque juſſum referre ad conſulem: cætera præda militis fuit. Cæſa aut capta eo die hoſtium millia ad ſexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam ſilvam ad Peruſiam pugnatam, quidam auctores ſunt: metuque in magno civitatem fuiſſe, ne intercluſus exercitus tam infeſto ſaltu, coortis undique Tuſcis Umbriſque, opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum eſt, res Romana ſuperior fuit: itaque à Peruſia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempeſtate erant, legati pacem fœduſque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

38. Dum hæc in Etruria geruntur, Conſul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit: multa alia caſtella, vicique, aut delera hoſtiliter, aut integra in poteſtatem venere. Per idem tempus & claſſis Romana à P. Cornelio, quem ſenatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum appul-

appu'ſa Pompeios eſſet: ſocii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vaſtatis, unde redituis tutus ad naves eſſet, dulcedine (ut fit) prædæ longius progreſſi, excivere hoſtes: palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi poſſent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus aſſecuti agreſtes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ ſuperfuit cædi trepida multitudo ad naves compulſa eſt. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam ſilvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hoſtes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obſideri: cladisq; imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate avidam ulteriorum ſemper gentem in ſaltus invios deductam, ſeptam non hoſtium magis armis, quam locorum iniquitatibus eſſe.* Jam gaudium invidia quadam miſcebatur: quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruſcos avertiſſet: itaque armis viriſque ad obterendum C. Marcium conſulem concurrunt: protinus inde Etruriam per Marſos ac Sabinos petituri; ſi Marcius dimicandi poteſtatem non faciat. Obvius iis conſul fuit: dimicatum prœlio utrinque atroci, atque incerto eventu eſt: & quum anceps cædes fuiſſet, adverſæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amiſſos quoſdam equeſtris ordinis, tribunoſque militum, atque unum legatum, & (quod inſigne maxime fuit) conſulis ipſius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut ſolet) ingens terror Patres invaſit: dictatoremque dici placebat: nec quin Curſor Papirius diceretur, in quo tum ſumma rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: ſed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infeſtis, tuto poſſe: nec vivere Marcium conſulem ſatis fidebant. Alter conſul Fabius infeſtus privatim Papirio erat: quæ ne ira obſtaret bono publico, legatos ex conſularium numero mittendos ad eum ſenatus cenſuit: qui ſua quoque eum, non publica ſolum auctoritate monerent, *ut memoriam ſimultatum patriæ remitteret.* Profecti legati ad Fabium conſulem quum ſenatuſconſultum tradidiſſent, adjeciſſentque orationem convenientem mandatis, conſul demiſſis in terram oculis, tacitus ab incertis quidnam eſſet acturus legatis receſſit: nocte deinde ſilentio (ut mos eſt) L. Papirium dictatorem dixit, cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obſtinatum ſilentium obtinuit, ac ſine reſponſo ac mentione facti ſui, legatos dimiſit: ut appareret inſignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magiſtrum equitum dixit: atque ei legem curiatam de imperio ferenti, triſte omen diem diffidit, quod Fauciæ curiæ fuit principium, duabus inſignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejuſdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam

clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

39. Dictator postero die auspiciis repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque à Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit: nec hostes detrectare visi pugnam: instructos deinde, armatosq; (quum ab neutris prœlium inciperetur) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus: nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. Interea res in Etruriæ gestæ. nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est, fusi tamen magis quam cæsi hostes, quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam, & ad Vadimonis lacum Etrusci lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam alias ante simul copiis, simul animis dimicarunt: tantoque irarum certamine res gesta est, ut ab neutra parte emissa sint tela, gladiis pugna cœpit, & acerrime commissa, ipso certamine quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est; ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse: nihil ab ulla parte movetur fugæ, cadunt antesignani: & ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies: ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani omissis equis ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies, turbavit signa Etruscorum: secuta deinde impetum eorum, utcunque affecta fuerat, cætera multitudo, tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam: & ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes, cæsum in acie quod roboris fuit, castra eo impetu capta, direptaque.

40. Pari subinde periculo, gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat, qui præter cæteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt: duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis caussa: spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum: galeæ crista tæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent: tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ: his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique à ducibus erant, *horridum militem esse debere, non cælatum auro argentoque, sed ferro & animis fretum*:

tum: quippe illa prædam verius, quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera: virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi: & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse. His Cursor vocibus instinctos milites in prælium duxit, dextro ipse cornu constitit: sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen: non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet: prior forte Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos morte Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes: *eos se orco mactare Junius* dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit: *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* concitat milites: nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab lævo cornu ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, *ut partem secum capesserent decoris,* in transversa latera hostium incurrunt: is novus additus terror, quum ex parte utraque circumvasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gradum: tum fuga à Samnitibus cœpta. Jam strage hominum armorumque insignium campi repleti: ac primo pavidos Samnites castra sua accepêre: deinde ne ea quidem retenta; captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex Senatusconsulto triumphavit: cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere: tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum dividerentur: inde natum initium dicitur *fori ornandi ab ædilibus, quum thensæ ducerentur.* Et Romani quidem ad honorem Deûm insignibus armis hostium usi sunt: Campani ab superbia & odio Samnitium gladiatores, (quod spectaculum inter epulas erat,) eo ornatu armarunt, *Samnitiumq;* nomine appellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius Consul nec dubia, nec difficili victoria dimicat: ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset: ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ impositio, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, Consul, præstantiore etiam quam dictator victoria triumphans, urbem est invectus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu Consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

41. Fa-

V. C. 445. 41. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam; jam tum pacem petentes, quod uti ea quum daretur noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum: haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere: Volsinienſium castella aliquot vi cepit; quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoq; passim bello tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus à Consule peterent: ac de eo quidem nihil impetratum: induciæ annuæ datæ: stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ: ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ à cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat: ii concitata omni juventute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut relicto post se in Etruria Decio, *ad oppugnandam inde Romam ituros*, magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. Quod incœptum eorum ubi ad Decium Consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade quam intutam urbem incolerent. Itaque legati ad Fabium Consulem missi sunt: *ut, si quid laxamenti à bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret.* Dicto paruit Consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam bellum mittendum censerent. Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modo cæteros in armis, sed confestim ad certamen egit: castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatus prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, *exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet: & vocis impiæ pœnas expetere, qua se urbem Romanam*

oppug-

oppugnaturos, minati sint. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem, ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum, cursu effuso in hostem feruntur: non tanquam in viros, aut armatos incurrunt, mirabile dictu: signa primo eripi cœpta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri: & sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis geritur res: umbonibus incussaque ala sternuntur hostes: plus capitur hominum, quam cæditur: atque una vox *ponere arma* jubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli: postero insequentibusque diebus & cæteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

42. Fabius alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit: itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuarat consulatum: ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius Consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegæ novum bellum Salentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit: multa secunda prœlia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit: prædæ erat largitor, & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat, militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit: minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi: nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset: postero die vix dum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, *ut cum singulis vestimentis emitterentur*: hi omnes sub jugum missi. Sociis Samnitium nihil cautum: ad septem millia sub corona veniére: qui se civem Hernicum dixerat, seorsim in custodia habitus: eos omnes Fabius Romam ad senatum misit, & quum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur: jussique eam integram rem novi consules P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus (ii enim jam creati erant) ad senatum referre: id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem

V. C. 446.

V. C. 447.

Mari-

Maritimum vocant: præter Alatrinatem Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

43. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti: Galatia & Sora, præsidiaque quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum fœde sævitum. Itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus, Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret: adeo, ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. Cæterum Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore ac vetustate gentis gloriæ fuit: nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, & singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti: cui Senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat: omnia itinera obsepserant hostes; saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui Hernicis subactis maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit: nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei; adventem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in medium: & prout tempus patiebatur, instructa acies: clamor primum in stativa perlatus, deinde conspectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit, isque confestim *arma capere* jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam invadit: clamitans *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusq; victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus:* qua impetum dederat, perrumpit: aciemq; per mediam in castra hostium tendit, & vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, & hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri: sed omnia obtinet cædes: nec in ullam partem

tem tutum perfugium eſt. Jam triginta millibus hoſtium cæſis, ſignum receptui conſules dederant: colligebantque in unum copias, invicem inter ſe gratantes: quum repente viſæ procul hoſtium novæ cohortes, quæ in ſupplementum ſcriptæ fuerant, integravere cædem: in quas nec juſſu conſulum, nec ſigno accepto victores vadunt; *malo tyrocinio imbuendum Samnitem* clamitantes. Indulgent Conſules legionum ardori, ut qui probe ſcirent novum militem hoſtium inter perculſos fuga veteranos, ne tentando quidem ſatis certamini fore: nec eos opinio fefellit: omnes Samnitium copiæ veteres novæque montes proximos fuga capiunt: eo & Romana erigitur acies: nec quicquam ſatis tuti loci victis eſt: & de jugis, quæ ceperant, funduntur; jamque una voce omnes pacem petebant. Tum trium menſium frumento imperato, & annuo ſtipendio, ac ſingulis in militem tunicis, ad ſenatum pacis oratores miſſi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in urbem rediit: ſtatuaque equeſtris in foro decreta eſt, quæ ante templum Caſtoris poſita eſt. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, ſuæ leges redditæ: connubiumque inter ipſos, quod aliquamdiu Hernicorum ſoli habuerunt, permiſſum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas ſine ſuffragii latione data: concilia connubiaque adempta: & magiſtratibus, præterquam ſacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Junio Bubulco cenſore locata eſt: quam conſul bello Samnitium voverat: ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publica impenſa factæ. Et cum Carthaginenſibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatiſque eorum, qui ad id venerant, comiter munera miſſa.

44. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magiſtro equitum P. Decio Mure; ab iis, propter quæ creati erant, comitia conſularia habita, quia neuter conſulum potuerat bello abeſſe. Creati conſules L. Poſtumius, Tib. Minucius. Hos conſules Piſo Q. Fabio & P. Decio ſuggerit: biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio conſules factos tradidimus: memoriane fugerit in annalibus digerendis, an conſulto binos conſules falſos ratus tranſcenderit, incertum eſt. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incurſiones factæ, itaque ambo conſules in Samnium miſſi: quum diverſas regiones, Tifernum Poſtumius, Bovianum Minutius petiſſent: Poſtumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac triginta millia inde hominum capta tradunt: alii Marte æquo diſceſſum, & Poſtumium metum ſimulantem nocturno itinere clam in montes copias abduxiſſe: hoſtes ſecutos duo millia inde locis munitis & *V. C.* 448.

ipſos

ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta, copiosaque (& ita erant) petisse videretur: postquam & munimentis castra firmavit, & omni apparatu rerum utilium instruit: relicto firmo præsidio vigilia circa, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversus alios sedentem, ducit: ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert; & quum incepto prælium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improviso invadit: itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes: signa unum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum: ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra utraque capta: & Bovianum, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur: magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum: & ab eo quum ad exercitum Minucii missus esset, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum, dedicatumque.

V.C. 449. 43. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere: quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroq; habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, cæterum permultos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod incolumi Hernico nomine missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; & post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: & postquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant, res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, ut terrore incusso belli Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi quid mallent copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc, vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: consulesque ambo ad novum profecti bellum, quatuor millibus à castris hostium consederunt. Æquorum

tum exercitus (ut qui suo nomine permultos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio trepidare: alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium delectarum excidia: itaque postquam inter multas sententias una, quæ omissa cura communium ad respectum suarum quemque rerum averteret, audita: ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia, tuendaque incolumibus in urbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani signis prolatis in acie constitunt: & ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt: cæterum postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt: transgressi deinde vallum, quum deserta omnia inveniissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant: post per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies sexaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum, exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani, mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque: iis populis fœdus petentibus datum.

46. Eodem anno C. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, cæterum calidus vir & facundus: ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam analibus quum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quod scriptum faceret; tabulam posuisse, & juravisse, *se scriptum non facturum*: quem aliquanto antea desiisse scriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumviratibusque; nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Cæterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit: civile jus repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus Pontifex maximus verba præire, quum more majorum negaret, *nisi Consulem aut imperatorem posse templum dedicare.* Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, *ne quis templum, aramve injussu senatus, aut tribunorum plebis partis majoris dedicaret.* Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeæ libertatis,

refe-

referam. Ad collegam ægrum visendi caussa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset, *curulem afferri sellam* eo jussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Cæterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat; & posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat opes urbanas: humilibus per omnes tribus divisis, forum & campum corrupit: tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas: aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius censores facti. Fabius simul concordiæ caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, *urbanasque* eas appellavit; adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut *Maximi* cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, *ut equites idibus Quintilibus transveherentur.*

EPITOME
LIBRI DECIMI.

1. COLONIÆ *deductæ sunt Sora ac Alba.* 3. *Carseoli Marsi in deditionem accepti.* 6. *Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, cum antea quaterni fuissent.* 9. *Lex de provocatione ad populum, à Valerio consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Anienſis & Tarentina.* 12, *&c. Samnitibus bellum indictum: & adversus eos sæpe prospere pugnatum.* 38, *&c. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, & morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret in aciem descenderat, fudit.* 47. *Census actus est: lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.*

LUCIO

1. LUCIO Genucio, Sex. Cornelio Conſulibus, ab externis ferme bellis ocium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos ſex millia colonorum ſcripta. Sora agri Volſci fuerat; ſed poſſederant Samnites: eo quatuor millia hominum miſſa. Eodem anno Arpinatibus, Trebulaniſque civitas data. Fruſinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis ſolicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus quæſtione ab conſulibus ex Senatuſconſulto habita, virgis cæſi ac ſecuri percuſſi. Tamen ne prorſus imbellem agerena annum, parva expeditio in Umbria facta eſt: quod nunciabatur ex ſpelunca quadam excurſiones armatorum in agros fieri. In eam ſpeluncam penetratum cum ſignis eſt: & ex eo loco obſcuro multa vulnera accepta maximeque lapidum ictu, donec altero ſpecus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congeſtis lignis accenſæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum (ruentia noviſſime in ipſas flammas, dum evadere tendunt) abſumpta: M. Livio Dentre, & Æmilio conſulibus redintegratum Æquorum bellum Coloniam ægre patientes velut arcem ſuis finibus impoſitam, ſumma vi expugnare adorti, ab ipſis colonis pelluntur. Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus ſolos per ſe Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus cauſſa dictator diceretur C. Junius Bubulcus: is cum M. Titinio magiſtro equitum profectus, primo congreſſu Æquos ſubegit, ac die octavo triumphans in urbem quum rediſſet, ædem Salutis, quam Conſul voverat, cenſor locaverat, dictator dedicavit. V. C. 450. V. C. 451.

2. Eodem anno claſſis Græcorum Cleonymo duce Lacedæmonio ad Italiæ litora appulſa, Thurias urbem in Salentinis cepit. Adverſus hunc hoſtem Conſul Æmilius miſſus, prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Salentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem miſſum in Salentinos, in quibuſdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quam conſligendum eſſet cum Romanis, Italia exceſſiſſe: circumvectus inde Brunduſii promontorium, medioque ſinu Hadriatico ventis latus, quum læva importuoſa Italiæ littora, dextra Illyrici Liburnique & Iſtri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit: ibi expoſitis paucis qui loca explorarent, quum audiſſet *tenue prætentum litus eſſe, quod tranſgreſſis, ſtagna ab tergo ſint irrigua æſtibus maritimis, agros haud procul proximos campeſtres cerni: ulteriora colles: inde eſſe oſtium fluminis prealti, quo circumagi naves in ſtationem tutam vidiſſet*, (Meduacus amnis erat) eo invectam

classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non perculit alveus fluminis: in leviora navigia transgressa multitudo armatorum, ad frequentes agros tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt; & dulcedine prædandi longius usque à navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt: altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem quindecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas custodibus interemptis impetus factus: territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere: & in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis, Veneti obstitunt. Ita in medio circumventi hostes, cæsique, pars capti, classem indicant, regemque Cleonymum tria inde millia abesse. Ibi captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent: profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hostem timentes circumvadunt: fugientesque in altum, ac nusquam repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam, incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. Rostra navium, spoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi superstant qui viderunt. Patavii monimentum navalis pugnæ eo die, qua pugnatum est, quotannis solenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

3. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Aretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum: simul Marsos agrum vi tueri: in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus, dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paulum: id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate, atque eis honoribus Valerio subjectum: cæterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio uno Marsos fundit: compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marsis, fœdus restituit. Tum in

Etruscos

Etruſcos verſum bellum, & quum dictator auſpiciorum repetendorum cauſſa profectus Romam eſſet, magiſter equitum pabulatum egreſſus, ex inſidiis circumventus: ſignisque aliquot amiſſis, fœda militum cæde ac fuga in caſtra eſt compulſus: qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quod ſi qua alia arte cognomen ſuum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: ſed etiam quod memor Papirianæ ſævitiæ nunquam, ut dictatoris injuſſu dimicaret, adduci potuiſſet.

4. Nunciata ea clades Romam, majorem quam res erat terrorem excivit: nam ut exercitu deleto, ita juſtitium indictum: cuſtodiæ in portis: vigiliæ vicatim exactæ: arma, tela in muros congeſta. Omnibus junioribus ſacramento adactis, dictator ad exercitum miſſus, omnia ſpe tranquilliora, & compoſita magiſtri equitum cura, caſtra in cutiorem locum redacta, cohortes, quæ ſigna amiſerant, extra vallum ſine tentoriis deſtitutas, invenit: exercitum avidum pugnæ quo maturius ignominiæ aboleretur. Itaque confeſtim caſtra inde in agrum Ruſellanum promovit: eo & hoſtes ſecuti: & quamquam ex bene geſta re, ſummam & in aperto certamine virium ſpem habebant: tamen inſidiis quoque, quas feliciter experti erant, hoſtem tentant. Tecta ſeminuta, vici per vaſtationem agrorum deuſti, haud procul caſtris Romanorum aberant: ibi abditis armis, pecus in conſpectu præſidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulſum: ad quam illecebram quum commoveretur nemo ab Romana ſtatione; paſtorum unus progreſſus ſub ipſas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: *quid ceſſarent, quum per media caſtra Romana tuto agere poſſent?* Hæc cum legato Cæritum quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens eſſet indignatio, nec tamen injuſſu movere ſe auderent: jubet peritos linguæ attendere animum *paſtorum ſermo agreſti an urbano propior eſſet.* Quum referrent ſonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam paſtoralia eſſe: *ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequiquam conditos inſidias: omnia ſcire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci poſſe.* Hæc ubi audita ſunt, & ad eos qui conſederant in inſidiis perlata, conſurrectum repente ex latebris eſt, & in patentem ad conſpectum undeque campum prolata ſigna: viſa legato major acies, quam quæ ab ſuo præſidio ſuſtineri poſſet, itaq; propere ad dictatorem auxilia accitum mittit, interea ipſe impetus hoſtium ſuſtinet.

5. Nuncio allato, dictator ſigna ferri, ac ſequi armatos jubet: ſed celeriora prope omnia imperio erant: rapta extemplo ſigna, armaque, & vix ab impetu & curſu tenebantur: quum ira ab accepta nuper clade ſtimulabat, tum concitatior

accidentis clamor ab increſcente certamine: urgent itaque alii alios, horrantque ſigniferos, *ut ocius eant*, quo magis feſtinantes videt dictator, eo impenſius retentat agmen, ac ſenſim incedere jubet. Etruſci contra, principio excitæ pugnæ omnibus copiis aderant: & ſuper alios alii nunciant dictatori *omnes legiones Etruſcorum ea ceſſiſſe pugnam: nec jam ab ſuis conſiſti poſſe*: & ipſe cernit ex ſuperiore loco, in quanto diſcrimine præſidium eſſet: cæterum ſatis fretus eſſe etiam nunc tolerando certamini legatum, nec ſe procul abeſſe periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hoſtem, ut integris adoriatur viribus feſſos: quamquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat ſpacium: prima incedebant ſigna legionum, ne quid occultum aut repentinum hoſtis timeret: ſed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua ſatis laxo ſpacio equi permitti poſſent. Pariter ſuſtulit clamorem acies: & immiſſus eques libero curſu in hoſtem invehitur: incompoſitiſque adverſus equeſtrem procellam ſubitum pavorem offundit. Itaque ut prope ſerum auxilium jam pene circumventis, ita univerſa requies data eſt: integri accepere pugnam: nec ea ipſa longa aut aneeps fuit: fuſi hoſtes caſtra repetunt, inferentibuſque jam ſigna Romanis cedunt, & in ultimam caſtrorum partem conglobantur: hærent fugientes in anguſtiis portarum: pars magna aggerem vallumque conſcendunt, ſi aut ex ſuperiore loco tueri ſe, aut ſuperare aliqua & evadere poſſent. Forte quodam loco male denſatus agger pondere ſuperaſtantium in foſſam procubuit: atque *ea quum ii eos pandere viam fugæ* conclamaſſent, plures inermes quam armati evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etruſcorum vires: & pacto annuo ſtipendio, & duûm menſium frumento, permiſſum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam: pax negata: induciæ biennii datæ: dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, ſine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam eſſe; ſeditionibus tantum Aretinorum compoſitis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Conſul ex dictatura factus M. Valerius: non petentem, atque adeo etiam abſentem creatum credidere quidam: & per interregem ea comitia facta: id unum non ambigitur, conſulatum cum Appuleio Panſa geſſiſſe.

V. C. 452. 6. M. Valerio & Q. Appuleio conſulibus ſatis pacatæ foris res fuêre. Etruſcum adverſæ belli res, & induciæ quietum tenebant: Samnitem multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præſtabat: tamen ne undique tranquillæ res eſſent, certamen injectum

inter

inter primores civitatis, patricios plebeioſque ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis, qui undique criminandorum Patrum apud plebem occaſionibus quæſitis, poſtquam alia fruſtra tentata erant, eam actionem ſuſceperunt, qua non infimam plebem accenderent, ſed ipſa capita plebis, conſulares triumphaleſque plebeios: quorum honoribus nihil, præter ſacerdotia, quæ nondum promiſcua erant, deeſſet. Rogationem ergo promulgarunt, *ut quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempeſtate eſſent: placeretq; augeri ſacerdotum numerum; quatuor pontifices, quinq; augures, de plebe omnes adlegerentur.* Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, niſi morte duorum id redigi collegium potuerit, non invenio: quum inter augures conſtet, imparem numerum debere eſſe, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienſes, Luceres, ſuum quæque augurem habeant: aut ſi pluribus ſit opus, pari inter ſe numero ſacerdotes multiplicent: ſicut multiplicati ſunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in ſingulas eſſent, expleverunt. Cæterum quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre paſſi Patres, quam quum conſulatum vulgari viderent: ſimulabant ad Deos id magis, quam ad ſe pertinere; *ipſos viſuros, ne ſacra ſua polluantur: id ſe optare tantum, nequa in Rempublicam clades veniat.* Minus autem tendére, aſſueti jam tali genere certaminum vinci: & cernebant adverſarios non id, quod olim vix ſperaverint, affectantes magnos honores, ſed omnia jam, in quorum ſpem dubiam erat certatum, tamen adeptos; multiplices conſulatus, cenſuraſq; & triumphos.

7. Certatum tamen ſuadenda diſſuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter Publium Decium Murem: qui cum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam, contraque eam dicta erant, cum plebeis conſulatus rogabatur, diſſeruiſſent, retuliſſe dicitur Decius parentis ſui ſpeciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, ſuper telum ſtantem quo ſe habitu pro populo ac legionibus Romanis devoviſſet: *tum Publium Decium Coſ. purum piumq; Dis immortalibus viſum, æque ac ſi T. Manlius collega ejus devoveretur: eundem P. Decium, qui ſacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuiſſe? id eſſe periculum, ne ſuas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? caſtius eum ſacra privata facere, & religioſius Deos colere, quam ſe? quem pœnitere votorum, quæ pro Republica nuncupaverint tot conſules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipſa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auſpicio res geri cœptæ ſunt; numerarentur triumphi: jam ne nobilitatis quidem*

ſuæ plebeios pœnitere: procerto habere, ſi quod repens bellum oriatur, non plus ſpei fore ſenatui populoq; Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita ſe habeat, cui Deorum hominumve indignum videri poteſt, inquit, eis viris, quos vos ſellis eburneis, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaq; honoraveritis: quorum domos ſpoliis hoſtium affixis inſignes inter alias feceritis, pontificialia atque auguralia inſignia adjicere? Qui Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vetus in Capitolium aſcenderit; ſi conſpiciatur tum capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? cujus imaginis titulo conſulatus, cenſuraque, & triumphus aquo animo legetur; ſi auguratum aut pontificatum adjeceritis, non ſuſtinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deûm) eos nos jam populi Romani beneficio eſſe ſpero, qui ſacerdotiis non minus veddamus dignatione noſtra honoris, quam acceperimus; & Deorum magis, quam noſtra cauſſa expetamus, ut quos privatim colimus, publice colamus.

8. Quid autem ego ſic adhuc egi, tanquam integra ſit cauſſa patriciorum de ſacerdotiis? & non jam in poſſeſſione unius ampliſſimi ſimus ſacerdotii? decemviros ſacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antiſtites eoſdem Apollinaris ſacri cæremoniarumq; aliarum plebeios videmus: nec tum patriciis ulla injuria facta eſt, quum duumviris ſacris faciundis adjectus eſt propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac ſtrenuus, quinq; augurum loca, quatuor pontificum adjecit; in quæ plebeii nominentur: non ut vos Appi veſtro loco pellant, ſed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoq; rebus procurandis, ſicut in cæteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubeſcere, Appi, collegam in ſacerdotio habere, quem in cenſura, quem in conſulatu collegam habere potuiſti: cujus tam dictatoris magiſter equitum, quam magiſtri equitum dictator eſſe potes. Sabinum advenam principem nobilitatis veſtræ, ſeu Ap. Clauſum ſeu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in ſuum numerum acceperunt: ne faſtidieris nos in ſacerdotum numerum accipere: multa nobiſcum decora afferimus: imo omnia eadem, quæ vos ſuperbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe conſul eſt factus. Caius Licinius Stolo primus magiſter equitum, C. Marcius Rutilus primus & dictator & cenſor. Q. Publilius Philo primus prætor. Semper iſta audita ſunt eadem, penes vos auſpicia eſſe, vos ſolos gentem habere, vos ſolos juſtum imperium & auſpicium domi militiæque. Æque adhuc proſperum plebeium ac patricium fuit, porroq; erit. En Romæ unquam fando audiſtis patricios primo eſſe factos, non de cœlo demiſſos, ſed qui patrem cière poſſent: id eſt, nihil ultra quam ingenuos? Conſulem jam patrem cière poſſum, avumq; jam poterit filius meus: nihil eſt aliud in re, Quirites, niſi ut omnia negata adipiſcamur: certamen tantum patri-

patricii petunt, nec curant quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, fauſtum, felixq; ſit, vobis ac Reipublicæ, uti rogata eſt, jubendam cenſeo.

9. Vocare tribus extemplo populus jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies eſt intercеſſione ſublatus. Poſtero die deterritis tribunis, ingenti conſenſu accepta eſt. Pontifices creantur, ſuaſor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Feſſus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius conſul *de provocatione* legem tulit diligentius ſanctam: tertio ea tum poſt reges exactos lata eſt, ſemper à familia eadem: cauſſam renovandæ ſæpius haud aliam fuiſſe reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex ſola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, ſi quis verberaſſet, necaſſetve civem Romanum ſanxit. Valeria lex, quum eum qui provocaſſet, virgis cædi, ſecurique necari vetuiſſet: ſi quis adverſus ea feciſſet, nihil ultra, quam *improbe factum*, adjecit: id (qui tum pudor hominum erat) viſum, credo, vinculum ſatis validum legis: nunc vix ſervo ita minetur quiſquam. Bellum ab eodem conſule haudquaquam memorabile adverſus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, geſtum eſt. Alter conſul Apuleius in Umbria Nequinum oppidum circumſedit: locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia ſita eſt: nec vi, nec munimento capi poterat: itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætus, T. Manlius Torquatus novi conſules acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium conſulem non petentem omnes dicerent centuriæ, *V. C.* ipſum auctorem fuiſſe Macer Licinius ac Tubero tradunt dif- 453. ferendi ſibi conſulatus in bellicoſiorem annum: *eo anno majori ſe uſui Reipublicæ fore, urbano geſto magiſtratu:* ita nec diſſimulantem quid mallet; nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Curſore factum. Id ne pro certo ponerem, vetuſtior annalium auctor Piſo effecit: qui eo anno ædiles curules fuiſſe tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium Q. F. Maximum: id credo cognomen errorem in ædilibus feciſſe: ſecutamque fabulam miſtam ex ædiliciis & conſularibus comitiis, convenientem errori. Et luſtrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Saverrione cenſoribus: tribuſq; additæ duæ, Anienſis ac Tarentina. Hæc Romæ geſta.

10. Cæterum ad Nequinum oppidum quum ſegni obſidione tempus tereretur; duo ex oppidanis, quorum erant ædi-

ficia juncta muro, ſpecu facto ad ſtationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad conſulem deducti, *præſidium armatum ſe intra mœnia & muros accepturos* confirmant. Nec aſpernanda res viſa, neque incaute credenda: cum altero eorum (nam alter obſes retentus) duo exploratores per cuniculum miſſi: per quos ſatis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingreſſi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere: qua refracta, conſul exercitusque Romanus ſine certamine urbem invaſere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adverſus Umbros miſſa, à flumine *Narnia* appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruſcis adverſus inducias paratum bellum; ſed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingreſſus, pauliſper à propoſito avertit: pecunia deinde, qua multum poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent: de ſocietate haud abnuunt barbari: de mercede agitur; qua pacta, acceptaque quum parata cætera ad bellum eſſent, ſe quique Etruſcus juberet, inficias eunt, *mercedem ſe belli Romani inferendi pactos: quicquid acceperint, accepiſſe ne agrum Etruſcum vaſtarent, armiſq; laceſſerent cultores: militaturos tamen ſe, ſi utiq; Etruſci velint, ſed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemq; aliqua ſede certa conſiſtant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita: nec perfici quicquam potuit, non tam, quia imminui agrum, quam quia accolas ſibi quiſque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat: ita dimiſſi Galli, pecuniam ingentem ſine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruſcum adjecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo eſt.

11. Manlio conſuli Etruria provincia ſorte evenit, qui vix dum ingreſſus hoſtium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido curſu circumagendo equo effuſus, extemplo prope exſpiravit: tertius ab eo caſu dies finis vitæ conſuli fuit. Quo velut omine belli accepto, *Deos pro ſe commiſiſſe bellum* memorantes Etruſci ſuſtulere animos. Romæ tum deſiderio viri, tum incommoditate temporis triſtis nuncius fuit: ut Patres ab jubendo dictatore conſulis ſubrogandi comitia ex ſententia principum habita deterruerint. M. Valerium conſulem omnes ſententiæ, centuriæque dixere, quem ſenatus dictatorem dici juſſurus fuerat; tum extemplo in Etruriam ad legiones proficiſci juſſit: adventus ejus compreſſit Etruſcos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipſorum obſidioni ſimilis eſſet: neque illos novus conſul vaſtandis agris

gris urendisque tectis, quum passim non villæ solum, sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium novorum sociorum indicio exorta est: *Samnites arma & rebellionem spectare, seq; ab iis solicitatos esse.* Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ solicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præparando ac convehendo frumento fuisset. Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum: interreges fuere Ap. Claudius, deín P. Sulpicius; is comitia consularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. *V. C.* 454.

12. Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt questum, *quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloq; ad bellum cogere. Lucano populo satis superq; erratum quondam: nunc ita obstinatos animo esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atq; injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam bello cum Samnitibus suscepto necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.* Brevis consultatio senatus fuit: ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus censent. Benigne responsum Lucanis: ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent: quibus obviam missi ab Samnitibus qui denunciarent; *si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ: bellum Samnitibus & Patres censuerunt, & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diversique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum & simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt: pugnatum majore parte diei, magna utrinque cæde: nox incertis qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victorem, victumque ostendit: nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra vacuis cum plurima præda (nam & stativa trepide deserta fuerant) potitur: inde in Falisscum agrum copiis redu-

reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit: omnia ferro ignique vastantur: prædæ undique actæ: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

13. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit: quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesq; ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacunque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, *quod exercitum adversus Lucanum hostem comparatum objecerint Romanis: itaq; suis sociorumq; viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine.* Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit: quid *se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumq; præmiis, solicitarent? nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, & constantior quam velint humanæ res videatur: & se gloriæ seniorum succrevisse; & ad suam gloriam consurgentes alios lætum aspicere: nec honores magnos fortissimis viris Roma, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam justa studia, quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, *qua intra decem annos eundem consulem fieri non liceret:* vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis nihil id impedimenti futurum aiebant: se ad populum laturos, uti legibus solveretur: & ille quidem in recusando perstabat: *quid ergo attineret leges ferri rogitans, quibus per eosdem qui tulissent, fraus fieret? jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: & ut quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent,* inquit, *quod agitis, acturiq; estis, Quirites: cæterum quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso mecum consulem facitis.* Justa suffragatio visa: omnes quæ supererant centuriæ, Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus: quia plus quam quod lege finitum erat, agri possiderent: nec quisquam ferme est

V. C. 455.

purga-

purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

14. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, ut alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret: quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ satis essent, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio, & Nepete, & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, qua venturum bellum foret; Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, qua ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico impositio, præmonitis militibus *adesse certamen*, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperantes improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justa maluerunt concurrere: itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo quam spe, committunt: cæterum sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, M. Fulvium & M. Valerium tribunos militum cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet: & adhortari, *ut si quando unquam equestri ope adjutam Rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent: peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum:* & ipsos nominatim juvenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promissis onerat. Cæterum quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent ratus; *Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere* jubet; *inde ascensu abdito & conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere.* Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quam suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prœlio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam longum certa-

certamen, increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem: & tempore improvisa ex montibus signa, clamorque sublatus, non vero tantum metu terruere Samnitium animos: nam & Fabius *Decium collegam appropinquare* exclamavit, & pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones*, gaudio alacres fremunt; terrorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria fuit: tria millia & quadringenti cæsa; capti trecenti ferme & triginta; signa militaria capta tria & viginti.

15. Samnitibus Apuli se ante prælium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractosque deinde ad certamen fudisset: ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis: duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus diversis vagati partibus, omnia spacio quinque mensium evastarunt: quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex & octoginta: nec valli tantum, ac fossarum vestigia relicta, sed multa illis insigniora monumenta vastitatis circa, regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit: ibi capta armatorum duo millia quadringenti; cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum caussa Romam profectus maturavit eam rem agere: quum primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris caussa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo de se eadem fere, quæ priore anno dicendo abnuere: circumstare sellam omnis nobilitas, orare *ut ex cæno plebeio consulatum extraberet, majestatemq; pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet.* Fabius silentio facto media oratione studia hominum sedavit: *factum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quam se consulem fieri videret, nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita Lucius Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus; priori item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, *fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia, civilibusq; artibus haud dubie præstantem.*

16. Comitiis perfectis veteres consules jussi bellum in Samnio gerere: prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque

quoque anno L. Volumnio & Ap. Claudio conſulibus, P. Decius, qui conſul in Samnio relictus à collega fuerat; proconſul idem populari non deſtitit agros, donec Samnitium exercitum nuſquam ſe prælio committentem, poſtremo expulit finibus. Etruriam pulſi petierunt: & quod legationibus nequiquam ſæpe tentaverant, id ſe tanto agmine armatorum miſtis terrore precibus, acturos efficacius rati, poſtulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt: *omnia expertos eſſe, ſi ſuiſmet ipſorum viribus tolerare tantam molem belli poſſent: tentaſſe etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petiſſe pacem à populo Romano, quum bellum tolerare non poſſent: rebellaſſe, quod pax ſervientibus gravior, quam liberis bellum eſſet: unam ſibi ſpem reliquam in Etruſcis reſtare: ſcire gentem Italiæ opulentiſſimam armis, viris, pecunia, eſſe: habere accolas Gallos inter ferrum & arma natos, feroces quum ſuopte ingenio, tum adverſus Romanum populum: quem captum à ſe, auroq; redemptum haud vana jactantes memorent. Nihil abeſſe, ſi ſit animus Etruſcis, qui Porſenæ quondam, majoribuſq; eorum fuerit: quin Romanos omni agro cis Tiberim pulſos dimicare pro ſalute ſua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, inſtructum armis, ſtipendio veniſſe: confeſtim ſecuturos, vel ſi ad ipſam Romanam urbem oppugnandam ducant.* V. C. 456.

17. Hæc eos in Etruria jactantes, molienteſque, bellum domi Romanum urebat: nam P. Decius ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio: *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præſidet: ceſſere finibus, ac ſibimetipſi exilium conſcivere.* Approbantibus cunctis, ad Murganiam validam urbem oppugnandam ducit: tantuſque ardor militum fuit, & caritate ducis, & ſpe majoris quam ex agreſtibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent: ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi, captique: & alia præda ingens capta eſt: quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet: *Haccine*, inquit, *victoria ſola, aut hac præda contenti eſtis futuri? vultis vos pro virtute ſpes gerere? omnes Samnitium urbes fortunaq; in urbibus reliſtæ, veſtræ ſunt: quando legiones eorum tot præliis fuſas, poſtremo finibus expuliſtis: vendite iſta: & illicite lucro mercatorem, ut ſequatur agmen: ego ſubinde ſuggeram quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet.* Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem, ad Romuleam pergunt. Ibi quoque ſine opere, ſine tormentis, ſimul admota ſunt ſigna, nulla vi deterriti à muris, qua cuique proximum fuit, ſcalis raptim admotis in mœnia evaſere: captum oppi-

oppidum ac direptum est, ad duo millia & trecentos occisi; & sex millia hominum capta: & miles ingenti præda potitus; quam vendere, sicut priorem, coactus: Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. Cæterum ibi plus laboris ac periculi fuit: nam & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimento, naturaque tutus: sed evicit omnia affectus præda miles: ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, P. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

18. Dum ea in Samnio, cujuscunque ductu auspicioque, gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur: cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes conciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & Gallica auxilia mercede solicitabantur: omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit: duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. Cæterum magis eo profectum est, quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma in Etruria populos, metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quicquam ibi satis scite, aut fortunate gestum sit. Multa prælia locis & temporibus iniquis commissa: hostesque indies graviorem hostem faciebat: & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam accersendum ex Samnio missas in trinis annalibus invenio: piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter consules populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit: Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se literis acitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant: dimidium fere ejus captum: & Lucanorum seditiones, à plebeis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate, per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio populandos hostium agros relinquit: ipse cum copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si egerat ope, dissimulantem: vix enim salute mutua reddita quum

obvi-

obviam egressus esset: *Satin' salvæ*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? quæ te caussa ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: literis ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui fuisse in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. *Tu vero abeas*, inquit, *neque ie quisquam moratus: etenim minime consentaneum est, quum bello tua forsitan vix sufficiat, hîc te ad opem ferendum alii gloriari venisse. Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumptam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Etruria unus consularis exercitus.*

19. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, *ne collegæ auxilium, quod accipiendum altro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur*: plures abeunti Volumnio obsistere, atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine Rempublicam prodat: si qua clades incidisset, desertori magis quam deserto noxiæ fore: eorem adductam, ut omnis rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum: neminem quæsturum quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit: dimitti ab Appio eum sed à Republica & ab exercitu retineri: experiretur modo voluntatem militum.* Hæc monendo, obtestandoque prope restitantes consules in concionem pertraxerunt: ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat: Et quum Volumnius caussa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset: cavillansque Appius *sibi acceptum referre dicere debere, quod ex muto atque elingui, facundum etiam consulem haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere. Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu à me strenue facere, quam ego ab te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decreturæ sit, non orator (neque enim id desiderare Rempublicam) sed imperator uter sit melior: Etruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret: suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, *ut simul ambo bellum Etruscum susciperent*: quo animadverso consensu Volumnius: *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi, non committam ut quid vos velitis, obscurum sit: manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes è castris exciret: armis arreptis in aciem descendunt: & Volumnius signa canere, ac vexilla asferri è castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt: nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabula-

bularum cum cohortibus paucis ierat: suoque impetu magis milites, quam cujusquam ductu, aut imperio pugnam capessebant: & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret: itaque fronte inæquali concursum est: & velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Hæc precatus velut instigante Dea, & ipse collegæ, & exercitus virtutem adæquavit ducis: imperatoria opera exsequitur; & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur: ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere assueti fuerant: urgendo cedentes, insequendoque effusos compulêre ad castra. Ibi interventu Gellii, cohortiumque Sabellarum, paulisper recruduit pugna: iis quoque mox fusis, jam à victoribus castra oppugnabantur: & quum Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius *Bellonam victricem* identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum; per fossas irruperunt: castra capta, direptaque: præda ingens parta, & militi concessa est: septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia & centum viginti capti.

20. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu, populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Calleni narrant tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui, *extemplo eundum in Samnium esse, ut relicta ibi præda in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant.* Ea quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo, cognoscit *ad Vulturnum flumen sedere hostem, inde tertia vigilia moturum iter in Samnium esse.* His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, & egredientem è castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosque Oscæ linguæ exploratum quid agatur, mittit. Intermisti hostibus (quod facile

erat

erat in nocturna trepidatione) cognoscunt *infrequentia armatis signa egressa, prædam prædaque custodes exire, ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio.* Tempus aggrediendi aptissimum visum est: & jam lux appetebat: itaque signa canere jussit: agmenque hostium aggreditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam: pars stare; incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam transcenderant vallum: cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen præter quam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipso terribiliorem intermisti agmini præbebant. memorandum deinde edidere facinus: nam Statium Egnatium ducem adeuntem ordines, hortantemque invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt: insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: prælium jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit: cæsa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: & quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & quadringenti; præda ingens sociorum: acciteque edicto domini ad res suas noscendas, recipiendasque. præstituta die quarum rerum non extitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent.

21. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat; & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, *post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti solicitari.* His nunciis senatus contritus; justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit: nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati; & defendendæ urbis consilia agitabantur; summæq; rerum prætor P. Sempronius præerat. Cæterum parte curæ exoneratum senatum Lucii Volumnii consulis literæ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt; justitium remittitur quod fuerat per dies decem & octo; supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum: itaque placuit, *ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur, una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata, altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum: ubi*

Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare: nec qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur. avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum; & crebræ literæ Apii, monentis, *ne regionis ejus motum negligerent, quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos: jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non posset.* Ob hæc, & jam appetebat tempus, comitiorum causa, L. Volumnius consul Romam revocatus: qui prius quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit: *jam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri posuerit: accessisse postea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos duos consules illo die deligi meminissent: se, nisi confideret eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

21. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur, eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum: *id senectuti suæ adminiculum fore: censura, duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad Rempub. tuendam esse, novo imperii socio vix jam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul cum meritis P. Decii laudibus, tum *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent,* memorando, *quam prope ad ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret:* admonendo *Decium, Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent: esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse: callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præfides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumptus. postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. Consules creati, Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor, omnes absentes: & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

23. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit: publice

vinum ac thus ſacrificiis præbitum: ſupplicatum iere frequentes viri, fœminæque. Inſignem ſupplicationem fecit certamen in ſacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario eſt ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam Volumnio conſuli, matronæ, quod è Patribus enupſiſſet, ſacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarſit: quum *ſe Virginia & patriciam & pudicam in Patriciæ Pudicitiæ templum ingreſſam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta ſit? nec ſe viri, honorumve ejus ac rerum geſtarum pœnitere* vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium quod ſatis eſſet loci modico ſacello, excluſit: aramque ibi poſuit: & convocatis plebeis matronis conqueſta injuriam patriciarum: *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico: voſque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas ſit, detiſque operam, ut hæc ara quam illa, ſi quod poteſt, ſanctius, & à caſtioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior culta eſt; ut nulla niſi ſpectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuiſſet, jus ſacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis ſolum, ſed omnis ordinis fœminis, poſtremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt, quorum bonis mulctatis, ex eo quod in publicum redactum eſt, ænea in Capitolio limina, & trium menſarum argentea vaſa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem ſimulacra infantium conditorum Urbis ſub uberibus lupæ poſuerunt: ſemitamque ſaxo quadrato à Capena porta ad Martis ſtraverunt, & ab ædilibus plebeiis L. Æmilio Pæto, & C. Fulvio Curvo ex mulctatitia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti: pateræque aureæ ad Cereris poſitæ.

24. Q. Inde Fabius quintum, & P. Decius quartum, conſulatum ineunt: tribus conſulatibus, cenſuraque collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter ſe clari: quæ ne perpetua eſſet, ordinum magis, quam ipſorum inter ſe certamen interveniſſe reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet: plebeiis auctoribus Decio, ut ad ſortem revocaret. Fuit certe contentio in ſenatu; & poſtquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum eſt in concione: ut inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita: Fabius *quam arborem conſeraiſſet, ſub ea legere alium fructum, indignum eſſe* dicere: *ſe aperuiſſe Ciminiam ſilvam, viamque per devios ſaltus Romano bello feciſſe. Quid ſe id ætatis ſolicitaſſent, ſi alio duce* bel-

V. C. 457.

bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii legisse sensim exprobat: & invidisse Decium concordibus collegiis tribus. Postremo *se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* P. Decius senatus injuriam querebatur: *quoad potuerint Patres annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ut in ullo genere hominum inhonorata esset; quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortuna, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse: nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus caussa: ita eum de se deque Republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ: quæ modo non sua contumelia splendeat: cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur: quin alter consul pro supervacaneo atq; inutili habeatur? gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: velle & P. Decium gloriari: & forsitan quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut iste is novum ex improviso incendium daret, eum se exstincturum. Postremo se collegæ honores præmiaq; concessurum verecundia ætatis ejus, majestatisque: quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neq; cedere sua sponte, neq; cessurum: & si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut quod populi fit, populus jubeat potius, quam Patres gratificentur. Fovem optimum maximum, Deosq; immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemq; in bello administrando daturi sint: certe id & naturæ æquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit.* Fabius nihil aliud precatus populum, quam *ut prius quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria literas audirent*, comitio abit: nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

25. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum, & pro se quisq; nomina dabant: tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi: qua circumfusus turba: *Quatuor millia*, inquit, *peditum, & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno & crastino die qui nomina dedtritis, mecum ducam, majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt, qui ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, læti atq; alacres Diis populoq; Romano gratias agunt, *quod eum sibi imperatorem misissent.* Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius quo pergerent, respondentibusque, *lignatum*

se

se ire? Ain' tandem, inquit, *num castra vallata non habetis?* ad hoc quum succlamatum esset: duplici quidem vallo, & fossa, tamen in ingenti metu esse: *Habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremq; ibi vellentes vallum, & iis qui in castris remanserunt militibus, & ipsi Appio fecerunt; tum pro se quisq; alii aliis dicere, *Consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde die castra mota: & Appius prætor Romam dimissus; inde nusquam stativa Romanis fuere, negabat *utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus, ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse*: fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hyems haud dum exacta. Vere inde primo relicta secunda legione ad Clusium, quod Camers olim appellabant: præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto accitus: nam in utrumq; auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu, & apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non sufficturum ducem unum nec exercitum unum, adversus quatuor populos: periculosum esse, sive juncti unum premant sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum, equitumq; cum Fabio venisse: sibi placere P. Decium consulem primo quoq; tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari: si consul malit in suam proviciam ire: Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, *Ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur: donec vel ipse, si per commodum Reipub. posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset: à quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset: quantisq; administrandum copiis, & quot per duces esset.*

26. Fabius ut Romanam rediit, & in senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere videretur belli famam: magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut Reipub. periculo consulere: *Cæterum si sibi adjutorem belli, sociumq; imperii darent: quonam modo se obliviscI P. Decii consulis per tot collegia experti posse? neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit: at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium & à populo, & à senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est: & quum Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis: triumphusque non bellum

decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit: adjecerint & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Cæterum antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt. legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus: in colle qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant parte alia egressi: ita cæsa ab tergo legio: atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non supereſſet, quidam auctores sunt: nec ante ad consules, qui jam haud procul à Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt qui Umbros fuisse, non Gallos tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium è castris tulisse: victoresque Umbros redintegrato prœlio victos esse: captivosque eis ac prædam ademptam. Similius vero est à Gallo hoste, quam Umbro eam cladem acceptam, quod quum sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani: alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppositi; unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius, & L. Postumius Megellus, proprætores ambo stativa in eis locis habere jussi.

27. Consules ad hostes transgresso Appennino in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ut ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti: dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana

mana oppugnare. Hæc conſilia turbarunt transfugæ Cluſini tres, clam nocte ad Fabium conſulem tranſgreſſi, qui editis hoſtium conſiliis dimiſſi cum donis; ut ſubinde, ut quæque res nova decreta eſſet, exploratam perferrent. Conſules Fulvio, ut ex Faliſco; Poſtumio, ut ex Vaticano exercitum ad Cluſium admoveant, ſummaque vi fines hoſtium depopulentur, ſcribunt. Hujus populationis fama Etruſcos ex agro Sentinate ad ſuos fines tuendos movit: inſtare inde conſules, ut abſentibus iis pugnaretur: per biduum laceſſiere prælio hoſtem: biduo nihil dignum dictu actum: pauci utrinque cecidêre: magiſque irritati ſunt ad juſtum certamen animi, quam ad diſcrimen ſumma rerum adducta: tertio die deſcenſum in campum omnibus copiis eſt. Quum inſtructæ acies ſtarent, cerva fugiens lupum è montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diverſæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos curſum deflexit. Lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere. Tum ex anteſignanis Romanus miles: *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi ſacram Dianæ feram jacentem vidêre: hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris noſtri admonuit.* Dextro cornu Galli, ſiniſtro Samnites conſtiterunt: adverſus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, adverſus Gallos pro ſiniſtro Decius quintam & Sextam inſtruit: ſecunda & quarta cum L. Volumnio pro conſule in Samnio gerebant bellum. Primo concurſu adeo æquis viribus geſta res eſt, ut, ſi affuiſſent Etruſci & Umbri, aut in acie, aut in caſtris, quocunque ſe inclinaſſent, accipienda clades fuerit.

28. Cæterum quamquam communis adhuc Mars belli erat; nec dum diſcrimen fortuna fecerat, qua datura vires eſſet: haud quaquam ſimilis pugna, in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant pugnam: extrahebaturque in quam maxime ſerum diei certamen: quia ita perſuaſum erat duci, *& Samnites & Gallos primo impetu feroces eſſe, quos ſuſtineri ſatis ſit: longiore certamine ſenſim reſidere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantiſſima laboris atq; æſtus fluere, primaq; eorum prælia pluſquam virorum, poſtrema minus quam fœminarum eſſe.* In id tempus igitur, quo vinci ſolebat hoſtis, quam integerrimas vires militi ſervabat: ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior videbatur pedeſtris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipſe fortiſſimæ juvenum turmæ immiſtus, orat proceres juventutis, *ut ſecum in hoſtem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, ſi ab lævo cornu, & ab equite victoria*

incipiet. Bis avertere Gallicum equitatum: iterum longius evectos, & jam inter media equitum agmina prælium cientes, novum pugnæ conterruit genus: essedis, carrisque superstans armatus hostis, ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga: turbata hinc etiam signa legionum: multique impetu equorum, ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spacium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos: deinde ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans. *Quid ultra moror,* inquit, *familiare fatum? datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula fimus: jam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac Dis Manibus dabo.* Hæc locutus: M. Livium Pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret: devotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secundum solennes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemq; ac cruorem: cælestium, infernorumq; iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium: locumq; eundem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore:* hæc execratus in se, hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse infestis telis interfectus est.

29. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente vana incassum jactare tela; torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque proprætorem esse; vociferari, *vicisse Romanos, defunctos consulis fato: Gallos Samniteſq; Telluris matris ac Deorum Manium esse: rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem: furiarumq; ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt deinde his restituentibus pugnam Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie, jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi: ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro Republica audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato vide-

retur

retur pugna, jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus plerisque in scuta, plerisque verutis in corpora ipsa fixis, sterniur cuneus: ita, ut magna pars integris corporibus attoniti concidérent: hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro cornu primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem; deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa eandem vim habere visa: præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos quanto maximo possent impetu incurrerent, sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse, tum collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum, præterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli testudine facta conferti stabant. Tum Fabius audita morte collegæ, *Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie* jubet; *& circumvectos à tergo Gallicam invadere aciem; tertiæ deinde legionis subsequi principes, & qua turbatum agmen hostium viderent, impetu equitum, instare ac territos cædere.* Ipse ædem Jovi Victori, spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit: quo multitudo omnis consternata agebatur sub ipso vallo: quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab excluſis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit: compulsi deinde intra vallum Samnites: parvoque certamine capta castra: & Galli à tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta: nec incruenta victoria fuit: nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit: postero die inventum, relatumque est cum multis militum lacrymis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore, laudibusque meritis celebrat.

30. Et in Etruria per eos dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta: & præter ingentem allatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius tria millia: & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum à Pelignis est: ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei, quo in

Sen-

Sentinati agro bellatum fama eſt; etiam vero ſtanti: ſed ſuperjecere quidam augendo fidem: qui in hoſtium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum ſex millia, mille carpentorum ſcripſere fuiſſe: ſcilicet cum Umbris, Tuſciſque; quos & ipſos pugnæ affuiſſe. Et ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium proconſulem, conſulibus; exercitumque ejus legionibus conſulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea conſulum propria victoria eſt. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Trifernum montem compulſum, non deterritus iniquitate loci fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, ſuis legionibus deductis ad urbem, de Gallis, Etruſciſque ac Samnitibus triumphavit: milites triumphantem ſecuti ſunt: celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii eſt: excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, ſagaque & tunicæ, præmia illa tempeſtate militiæ haudquaquam ſpernenda.

31. His ita rebus geſtis, nec in Samnitibus adhuc nec in Etruria pax erat: nam & Peruſinis auctoribus poſt deductum ab conſule exercitum rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Veſcinum Formianumque, & parte alia in Æſerniacum, quæ Vulturno adjacent flumini, deſcendere. Adverſus eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano miſſus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia & quingentos Peruſinorum occidit: cepit ad mille ſeptingentos quadraginta: qui redempti ſinguli æris trecentis decem, præda alia omnis militibus conceſſa. Samnitium legiones quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconſul ſequeretur, in agrum Stellatem convenerunt: ibi & Samnitium legiones omnes conſidunt, & Appius Volumniuſque caſtra conjungunt: pugnatum infeſtiſſimis animis, hinc ira ſtimulante adverſus rebellantes toties; illinc ab ultima jam dimicantibus ſpe. Cæſa ergo Samnitium ſexdecim millia trecenti, capta duo millia ſeptingenti: ex Romano exercitu cecidere duo millia ſeptingenti. Felix annus bellicis rebus, peſtilentia gravis, prodigiiſque ſolicitus: nam *& terram multifariam pluiſſe, & in exercitu Appii Claudii pleroſq; fulminibus ictos*, nunciatum eſt; librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges conſulis filius aliquot matronas ad populum ſtupri damnatas pecunia mulctavit, ex quo mulctatitio ære Veneris ædem, quæ prope Circum eſt, faciendam curavit. Superſunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque ſextum & quadrageſimum à M. Valerio,

A. Cor-

A. Cornelio conſulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: & ne tot annorum clades utriuſque gentis, laboreſque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen duriora pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Trifernum, Stellatibus campis, ſuis ipſi legionibus, miſti alienis, ab quatuor exercitibus quatuor ducibus Romanis cæſi fuerant, imperatorem clariſſimum gentis ſuæ amiſerant: ſocios belli Etruſcos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipſi erant, nec ſuis, nec externis viribus jam ſtare poterant; tamen bello non abſtinebant: adeo ne infeliciter quidem defenſæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam ſit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum ſcribendo, legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

32. Q. Fabium, P. Decium, L. Poſtumius Megellus, & M. Attilius Regulus, conſules ſecuti ſunt. Samnium ambobus decreta provincia eſt, quia tres ſcriptos hoſtium exercitus, uno Etruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus fama erat. Poſtumium valetudo adverſa Romæ tenuit. Attilius cum exercitu extemplo profectus, ut in Samnio hoſtes (ita enim placuerat Patribus) nondum egreſſos opprimeret, velut ex compoſito ibi obvium habuere hoſtem: ubi & intrare, nedum vaſtare ipſi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, ſociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum caſtra caſtris collata eſſent, quod vix Romanus toties victor auderet, auſi Samnites ſunt, (tantum deſperatio ultima temeritatis facit) caſtra Romana oppugnare: & quamquam non venit ad finem tam audax incœptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei, denſa adeo, ut lucis uſum eriperet, non proſpectu modo extra vallum adempto, ſed propinquo etiam congredientium inter ſe conſpectu. Hac velut latebra inſidiarum freti Samnites, vix dum ſatis certa luce, & eam ipſam premente caligine, ad ſtationem Romanam in porta ſegniter agentem vigilias perveniunt. Improviſo oppreſſis, nec animi ſatis ad reſiſtendum, nec virium fuit: ab tergo caſtrorum decumana porta impetus factus: itaque captum quæſtorium: quæſtorque ibi L. Opimius Panſa occiſus: conclamatum inde *ad arma*. *V. C.* 458.

33. Conſul tumultu excitus, cohortes duas ſociorum, Lucanam Sueſſanamque, quæ proxime forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali viâ inducit: vix dum ſatis aptatis armis in ordines eunt: & clamore magis quam oculis hoſtem noſcunt: nec quantus numerus ſit æſtimari poteſt: cedunt primo incerti fortunæ ſuæ, & hoſtem intror-

rorsum in media castra accipiunt: inde quum consul vociferaretur, *expulsne extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent*, rogitans: clamore sublato connixi primo resistunt: deinde inferunt pedem, urgentque: & impulsos semel terrore eodem agunt, quo coeperunt. Expellunt extra portam vallumque. Inde pergere, ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi: liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ, vigilumque, & eorum qui circa quæstorium oppressi periêre ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur: retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem vix dum validum proficisci ex urbe: prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire, Ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit; inde postquam Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse recesserunt: diversi consules ad vastandos agros, urbesque oppugnandas discedunt.

34. Postumius Milioniam oppugnare adortus vi primo atque impetu: deinde postquam ea, parum procedebant, opere, ac vineis demum injunctis muro cepit: ibi capta jam urbe ab hora quarta diei ad octavam fere horam, omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est: postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur simul advenit consul, primo ita compositus instructusque mœnibus succesisset, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde ut silentium vastum in urbe, nec arma nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet; ne quam occultam in fraudem incautus rueret. Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare omnia jubet: equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ: adequitant deinde sensim portis: urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: & consuli referunt, *excessum urbe solitudine haud dubia perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepi-*

trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis consul ad eam partem urbis quam adierant equites, circumducit agmen: constituitisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem: & modicum spacium progressos, tres manere eodem loco si tuta videantur: duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque *eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateq; silentium ac solitudinem vidisse*: extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit: cæteros interim castra communire jussit. Ingressi milites refractis foribus paucos graves ætate, aut invalidos inveniunt, relictaque quæ migratu difficilia essent; ea direpta: & cognitum ex captivis est, *communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam, suos prima vigilia profectos: credere eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros.* Dictis captivorum fides extitit: desertis oppidis consul potitur.

35. Alteri consuli M. Attilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat; ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit: ibi ira vires æquavit: prælium varium & anceps fuit, tristius tamen eventu Romanis; & quia insueti erant vinci; & quia digredientes magis quam in ipso certamine senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret: tum quoque solicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis (cæterum non plus animorum) ad hostes erat: ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes, erat; quam ingressi, præbuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites jubet, & se qui se extra vallum. Legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos; tota nocte inter vulnera, & gemitus morientium vigilatum esse: si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere, increpabat; *quid cessarent, tergiversarentuque? hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent: armatis ac dimicantibus, haud dubiam victoriam esse: qui nudus atq; inermis hostem maneret, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos*

se

se pugna besterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse, majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit. Inter hæc appropinquabat agmen: & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant: nec dubium esse: quin castra circumvallaturi sint. Tunc enimvero consul *indignum facinus esse*, vociferari, *tantum contumeliam ignominiamq; ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur:* inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent! facerentq; quod se dignum quisq; duceret. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumq; inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis, legati, tribunique & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum approbavere: tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter è castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt versus hostem, nec spe, nec animo certiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus pertertur: *exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos: nullam inde ne fugæ quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum:* in medio sarcinas conjiciunt: armati suis quisque ordinibus instruunt aciem.

36. Jam exiguum inter duas acies erat spatium: & stabant exspectantes dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. Sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec vestigio quisnam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paululum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerunt Samnites; & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit: hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, *ut quicunq; ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberetur:* hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra: *Quo pergis,* inquit, *miles? & hic arma & viros invenies: nec vivo consule imo nisi victor castra intrabis: proinde elige, cum*

cive

cive, an hoſte pugnare malit. Hæc dicente conſule, equites infeſtis cuſpidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus ſolum conſulem, ſed fors etiam adjuvit: quod non inſtiterunt Samnites; ſpaciumque circum agendi ſigna, vertendique aciem à caſtris in hoſtem fuit. Tum alii alios hortari, *ut repeterent pugnam*: centuriones ab ſigniferis rapta ſigna inferre: & oſtendere ſuis: *paucos & ordinibus incompoſitis effuſe venire hoſtes.* Inter hæc conſul manus ad cœlum attollens, voce clara ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, ſi conſtitiſſet à fuga Romana acies: redintegratoque prælio, cecidiſſet viciſſetque legiones Samnitium. Omnes undique anniſi ad reſtituendam pugnam, duces, milites; peditum equitumque vis: numen etiam Deorum reſpexiſſe nomen Romanum viſum, adeo facile inclinata res, repulſique à caſtris hoſtes: mox etiam redacti ad eum locum, in quo commiſſa pugna erat. Ibi objacente ſarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæſere impediti: deinde ne diriperentur res, orbem armatorum ſarcinis circumdant. Tum vero eos à fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites: ita in medio cæſi, captique: captivorum numerus fuit ſeptem millia trecenti, qui omnes nudi ſub jugum miſſi: cæſos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit: recenſente conſule biduo acceptam cladem, amiſſorum militum numerus relatus ſeptem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina eſt, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde miſtam hominum atque pecudum, colonoſque captos agerent, in victorem incidunt conſulem ab Luceria redeuntem: nec prædam ſolum amittunt, ſed ipſi longo ac impedito agmine incompoſiti cæduntur. Conſul Interamnam, edicto dominis ad res ſuas noſcendas recipiendaſque, revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum cauſſa Romam eſt profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amiſſa tot millia militum, & quod captivos ſine pactione ſub jugum miſiſſet.

37. Conſul alter Poſtumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu primum pervaſtaverat Volſinienſem agrum: deinde cum egreſſis ad tuendos fines, haud procul mœnibus ipſorum depugnat: duo millia CC. Etruſcorum cæſi: cæteros propinquitas urbis tutata eſt. In Roſellanum agrum exercitus traductus; ibi non agri tantum vaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum; capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæſa. Pax tamen clarior majorque quam bellum in Etruria eo anno

no fuerat, parta est: tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; & vestimentis militum, frumentoque pacti cum Consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt: multa præsens, quingentum millium æris in singulas civitates imposita. Ob hæc res gestas consul quum triumphum ab senatu moris magis causa, quam spe impetrandi petisset; videretque alios quod tardius ab urbe exisset; alios, quod injussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse oblivisear; eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atq; Etruria subactis, victoria & pace parta triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est, pars intercessuros ne novo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum L. Horatium, Marcum Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, *se quoq; laturum fuisse ad populum, ni sciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse, ac futuram*: posteroque die auxilio tribunorum plebis trium adversus intercessionem septem tribunorum, & consensum senatus, celebrante populo diem triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Attilio in Etruria res gestas; eumque triumphasse. Fabius ambos Consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit, traductumque in Etruriam exercitum: sed ab utro consule non adjecit: & ad Luceriam utrinque multos occisos: inque ea pugna Jovis Statoris ædem vōtam, ut Romulus ante voverat: sed fanum tantum, id est locus templo effatus, jam sacratus fuerat: cæterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata Republ. in religionem venit.

V. C. 459. 38. Sequitur hunc annum consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens, victoriaque quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulem pepererat, & forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adorsi naverant: & opus Deorum etiam adhibuerant ritu quodam sacra-

ſacramenti vetuſto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: *ut qui juniorum non convenisſet ad imperatorium edictum, quique injuſſu abisſet, caput Jovi ſacratum eſſet*; tum exercitus omnis Aquiloniam eſt indictus, ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt: ibi mediis fere caſtris locus eſt conſeptus cratibus, pluteiſque & linteis contectus patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto ſacrificatum, ſacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui ſe id ſacrum petere affirmabat ex vetuſta Samnitium religione: qua quondam uſi majores eorum fuiſſent, quum adimendæ Etruſcis Capuæ clandeſtinum cepiſſent conſilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobiliſſimum quemque genere factiſque: ſinguli introducebantur. Erat quum alius apparatus ſacri, qui perfundere religione animum poſſet: tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæſæ, & circumſtantes centuriones ſtrictis gladiis: admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut ſacri particeps: adigebaturq; jurejurando, *quæ viſa auditaque in eo loco eſſent, non enunciaturum*: dein jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis familiæque & ſtirpis compoſito, *niſi iſſet in prælium, quo imperatores duxiſſent: & ſi aut ipſe ex acie fugiſſet, aut ſi quem fugientem vidiſſet, non extemplo occidiſſet.* Id primo quidam abnuentes juraturos ſe, obtruncati circa altaria ſunt: jacentes deinde inter ſtragem victimarum, documento cæteris fuere ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea deteſtatione obſtrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, *ut vir virum legerent*, donec ſexdecem millium numerum confeciſſent: ea legio *linteata* ab integumento conſepti, quo ſacrata nobilitas erat, appellata eſt. His arma inſignia data, & criſtatæ galeæ, ut inter cæteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum ſpecie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni diſpar. Hic hominum numerus quod roboris erat, ad Aquiloniam conſedit.

39. Conſules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Attilius ſuperioris anni conſul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hoſtes operati ſuperſtitionibus concilia ſecreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæſa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti ſeptuaginta. Papirius novo exercitu (ita decretum erat) ſcripto, Duroniam urbem expugnavit: minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit. Præda opulenta ubique eſt parta. Inde pervagati Samnium conſules maxime depopulato Atinate agro. Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aqui-

quiloniam (ubi ſumma rei Samnitium erat) pervenit. Ibi aliquandiu nec ceſſatum ab armis eſt, neq; gnaviter pugnatum, lacesſendo quietos, reſiſtentibus cedendo: comminandoq; magis quam inferendo pugnam dies affumebatur; quod quum inciperetur, remitteretur que, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana caſtra viginti millium ſpacio aberant: & abſentis collegæ conſilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorq; Carvilius, quo majore diſcrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obſidebat, erat. L. Papirius jam per omnia ad dimicandum ſatis paratus, nuncium ad collegam mittit; *ſibi in animo eſſe, poſtero die, ſi per auſpicia liceret, confligere cum hoſte: opus eſſe & illum quanta maxima vi poſſet Cominium oppugnare: ne quid laxamenti ſit Samnitibus ad ſubſidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiſcendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam conſulta referens. Papirius nuncio miſſo, extemplo concionem habuit; multa de univerſo genere belli, multa de præſenti hoſtium apparatu, vana magis ſpecie, quam efficaci ad eventum differuit. *Non enim criſtas vulnera facere; & per picta atque aurata ſcuta tranſire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Aureum olim atq; argenteam Samnitium aciem à parente ſuo occidione occiſam: ſpoliaq; ea honeſtiora victori hoſti quam ipſis arma fuiſſe. Datum hoc forſan nomini familiæq; ſuæ, ut adverſus maximos conatus Samnitium, opponerentur duces ſpoliaq; ea referrent, quæ inſignia publicis etiam locis decorandis eſſent. Ea eos immortales adeſſe propter toties petita fœdera, toties rupta: tum ſi qui conjectura mentis divinæ ſit, nulli unquam exercitui fuiſſe infeſtiores, quam qui nefande ſacro miſta hominum pecudumq; cæde reſperſu, accipiti Deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum teſtes Deos, hinc juriſjurandi adverſus fœdera ſuſcepti execrationes horrens, invitus juraverit, oderit ſacramentum; uno tempore Deos, cives, hoſtes metuat.*

40. Hæc comperta perfugarum indiciis, quum apud infenſos jam ſua ſponte milites differuiſſet: ſimul divinæ humanæq; ſpei pleni, clamore conſentienti pugnam poſcunt: pœnitet in poſterum diem dilatum certamen: moram diei noctiſq; oderunt. Tertia vigilia noctis jam relatis literis à collega Papirius ſilentio ſurgit, & pullarium in auſpicium mittit. Nullum erat genus hominum in caſtris intactum cupiditate pugnæ: ſummi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem ſpectabat: is ardor omnium etiam ad eos qui auſpicio intererant, pervenit: nam quum pulli non paſcerentur, pullarius auſpicium mentiri auſus, tripudium ſoliſtimum conſuli nunciavit. Conſul lætus *auſpicium egregium eſſe, & Deis auctoribus rem geſturos*, pronunciat; ſignumq; pugnæ proponit. Exeunti jam in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnit-

nitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas: quod ne ignoraret collega extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiisq; suis quæq; locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem; equitibus legatos alios, C. Cæditium & C. Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumultum conspectum propere circumducere jubet, atq; inde inter ipsam dimicationem quanto maxime posset moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis; qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem, natus, rem inquisicam ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit: cui ille: *tu quidem macte virtute diligentiaq; esto: cæterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semetipsum religionem recipit: mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituiq; egregium auspicium est*: centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa, insequitur acies ornata, armataque, ut hostium quoq; magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit: quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in prælio sunt*, inquit, *habet pœnam noxium caput*. Ante consulem hæc dicentem corvus voce clara occinuit; quo lætus augurio consul, affirmans *nunquam humanis rebus magis præsentes interfuisse Deos*: signa canere, & clamorem tolli jussit.

41. Prælium commissum atrox: cæterum longe disparibus animis Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prælium rapit. Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam cogit: nec sustinuissent primum clamorem atq; impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus infidens pectoribus à fuga retineret: quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumq; strages, & respersæ fando nefandoq; sanguine aræ; & dira execratio, ac furiale carmen detestandæ familiæ stirpique compositum: his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis quam hostem timentes. Instare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cædere Deorum hominumq; attonitos metu. Repugnatur segniter, ut ab iis quos timor moraretur à fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: pulverem majorem quam pro numero excitabant infidentes mulis calones; frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo appa-

apparebant: post altior denſiorq; pulvis equitum ſpeciem cogentium agmen dabat: fefellitq; non Samnites modo, ſed etiam Romanos: & conſul affirmavit errorem: clamitans inter prima ſigna, ita ut vox etiam ad hoſtes accideret: *captum Dominium; victorem collegam adeſſe: anniterentur vincere priùs quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc inſidens equo: inde tribunis, centuriobuſq; imperat, ut vias equitibus patefaciant. Ipſe Trebonio Cædicioq; prædixerat, ut ubi ſe cuſpidem erectam quatientem vidiſſent, quanta maxima vi poſſent, concitarent equites in hoſtem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt: panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atq; infeſtis cuſpidibus in medium agmen hoſtium ruit, perrumpitq; ordines quacumq; impetum dedit. Inſtant Volumnius & Scipio, & perculſos ſternunt. Tum jam Deorum hominumq; victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratiq; fugiunt, nec quemquam præter hoſtes metuunt. Peditum agmen, quod ſuperfuit pugnæ, in caſtra ad Aquiloniam compulſum eſt: nobilitas equitesq; Bovianum perfugerunt: equites eques ſequitur, peditem pedes, ac diverſa cornua dextrum ad caſtra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius caſtra cepit: ad urbem Scipioni majore reſiſtitur vi: non quia plus animi victis eſſet, ſed melius muri quam vallum armatos arcent: inde lapidibus propulſant hoſtem. Scipio, niſi in primo pavore, priuſquam colligerentur animi, tranſacta res eſſet, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat, *Satin æquo animo paterentur ab altero cornu caſtra capta eſſe: ſe ultiores pelli à portis urbis?* Reclamantibus univerſis, primus ipſe ſcuto ſuper caput elato pergit ad portam: ſecuti alii teſtudine facta in urbem perrumpunt: deturbatiſq; Samnitibus qui circa portam erant, muros occupavere: penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

42. Hæc primo ignorare conſul, & intentus recipiendo exercitui eſſe: jam enim præceps in occaſum Sol erat: & appetens nox periculoſa & ſuſpecta omnia etiam victoribus faciebat: progreſſus longius ab dextra, caſtra capta videt: ab læva clamorem in urbe, miſtum pugnantium ac paventium fremitu eſſe: & tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut ſuos in muris videt: nec jam integri quicquam eſſe, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occaſio eſſet: acciri quas receperat copias, ſignaq; in urbem inferri juſſit: ingreſſi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. Nocte oppidum ab hoſtibus deſertum eſt. Cæſa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & ſeptuaginta: ſigna militaria nonaginta ſeptem. Cæterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie viſum: ſeu ſuopte ingenio ſeu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem

robore animi neque controverſo auſpicio revocari à prælio potuit, & in ipſo diſcrimine quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori *ſi legiones hoſtium fudiſſet, pocillum multi priuſquam temetum biberet, ſeſe facturum*: id votum Diis cordi fuit; & auſpicia in bonum verterunt.

43. Eadem fortuna ab altero conſule ad Cominium geſta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: ſubſidiaq; firma, ne qua eruptio fieret, portis oppoſuit. Jam ſignum dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus eſt: & partem copiarum revocare inſtructam, intentamq; ad oppugnandum; coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus equitatuque ire adverſus ſubſidium hoſtium juſſit: quocunq; in loco fuiſſet obvius, obſiſteret ac moraretur; manumque, ſi forte ita res poſceret, conferret: modo ne ad Cominium ex copiæ admoveri poſſent. Ipſe ſcalas ferri ad muros ab omni parte urbis juſſit, ac teſtudine ad portas ſucceſſit: ſimul & refringebantur portæ, & vis undiq; in muros fiebat. Samnites, ſicut antequam in muris viderent armatos, ſatis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hoſtes: ita poſtquam jam non ex intervallo; nec miſſilibus, ſed cominus gerebatur res: & qui ægre ſucceſſerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hoſtem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus muriſque in forum omnes compulſi, pauliſper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam: deinde, abjectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem conſulis venerunt: cæſa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, ſic ad Aquiloniam geſta res. Inde medio inter duas urbes ſpatio, ubi tertia exſpectata erat pugna, hoſtes non inventi ſeptem millia paſſuum quum abeſſent à Cominio, revocati ab ſuis, neutri prælio occurrerunt. Primis ferme tenebris quum in conſpectu jam caſtra, jam Aquiloniam habuiſſent, clamor eos utrimq; par accidens ſuſtinuit: deinde è regione caſtrorum, quæ incenſa ab Romanis erant, flamma late fuſa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipſo loco prope temere ſub armis ſtrati paſſim inquietum omne tempus noctis, exſpectando timendoq; lucem egere: prima luce incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam conſternantur conſpecti ab equitibus: qui egreſſos nocte ab oppido Samnites perſecuti, viderant multitudinem non vallo, non ſtationibus firmatam: conſpecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat: jamq; etiam legionariæ cohortes ſequebantur. Cæterum nec pedes fugientes perſequi potuit: & ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti: arma multa pavidi, ac ſigna militaria duodeviginti reliquere: alio agmine incolumi, vix ex tanta trepidatione Boviánum perventum eſt.

44. Lætitiam utriusque exercitus Romani, auxit & ab altera parte feliciter gesta res: uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde tectis, ignem injecit, eodemq; die Aquilonia & Cominium deflagravere: & consules cum gratulatione mutua legionum, suaque, castra conjunxere. In conspectu duorum exercituum & Carvilius suos pro cujusque merito laudavit, donavitque; & Papirius, apud quem multiplex in acie circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium, propter navatam eum equitatu & in prælio operam, & nocte qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones, militesque, quia primi portam, murumque Aquiloniæ coeperant: equites omnes ob insignem multis locis operam, corniculis, armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum: quam jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus aut utriusque, aut certe alterius, *optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius & infestius agere cætera, & persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset: quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus, videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes, quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent.* Itaque literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt.

45. Literæ consulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ: & quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. Nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset, quæ conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum à M. Attilio prætore in senatum introductæ, querebantur *uri & vastari agros à finitimis Etruscis, quod desciscere à populo Romano nollent: obtestabanturq; Patres conscriptos, ut se à vi atque injuria communium hostium tutarentur.* Responsum legatis: *curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Falisços quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinqui-

quitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas cenſerent: quibus non redditis, ex auctoritate Patrum juſſu populi bellum Faliſcis indictum eſt: juſſique conſules ſortiri, *uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu tranſiret.* Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros acceſſit. Ad Herculaneum bis etiam ſignis collatis ancipiti prælio, & cum majore ſua quam hoſtium jactura, dimicavit. Caſtris deinde poſitis, mœnibus hoſtem incluſit. Oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus urbibus capta, aut cæſa, ad decem millia hominum: ita, ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias conſulibus, Etruria Carvilio evenit, ſecundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum major vis hoſtium reſtitit. Sæpe in acie, ſæpe in agmine, ſæpe circa ipſam urbem adverſus eruptiones hoſtium pugnatum: neque obſidio, neq; bellum ex æquo erat: non enim muris magis ſe Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur. Tandem pugnando in obſidionem juſtam coegit hoſtes: obſidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit. Itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: ſeptem millia quadringenti cæſi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congeſtis Samnitium rebus in urbes paucas, militi conceſſa eſt.

46. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat: itaque conſul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium conſenſu eſt delatus. Triumphavit in magiſtratu, inſigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho, pedites equiteſq; inſignes donis tranſiere, ac tranſvecti ſunt: multæ civicæ coronæ vallareſque ac murales conſpectæ: inſpectata ſpolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis ſpoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. Nobiles aliquot captivi, clari ſuis patrumque factis, ducti: æris gravis magna vis tranſvecta, vicies centum millia & quingenta triginta tria millia: id æs redactum ex captivis dicebatur. Argenti, quod captum ex urbibus erat, P. M. cccxxx. omne æs argentumque in ærarium conditum: militibus nihil datum ex præda eſt: auctaque ea invidia eſt ad plebem, quod tributum etiam in ſtipendium militum collatum eſt: quum, ſi ſpreta glora fuiſſet, captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & ſtipendium militare præſtari potiſſet. Ædem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio: (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuiſſet) ab dictatore patre votam filius conſul dedicavit, exornavitque hoſtium ſpoliis. Quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, ſed ſociis

etiam coloniſque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Veſcinum, quia regio ea infeſta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius conſul in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos ſeptuaginta ditiſſimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimiſit: cæteram multitudinem, oppidumque ipſum vi cepit. Inde quinque caſtella locis ſita munitis expugnavit. Cæſa ibi hoſtium duo millia quadringenti: minus duo millia capti: & Faliſcis pacem petentibus annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris, & ſtipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum deceſſit: ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat: ita cumulo Etruſci belli æquatum: æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem eidem Deæ ab rege Servio Tullo dedicatam: & militibus ex præda centenos binos aſſes: & alterum tantum centurionibus atq; equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) diviſit. Eavor conſulis tutatus ad populum eſt L. Poſtumium legatum ejus; qui dicta die à M. Cantio tribuno plebis fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi accuſatio ejus poterat.

47. Exacto jam anno novi tribuni plebis magiſtratum inierant: iiſq; ipſis, quia vitio creati erant, quinque poſt dies alii ſuffecti. Luſtrum conditum eo anno eſt à P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, cenſoribus: cenſa capitum millia ducenta ſexaginta duo trecenta viginti duo. Cenſores viceſimi ſexti à primis cenſoribus: luſtrum undeviceſimum fuit. Eodem anno, coronati primum ob res bello bene geſtas ludos Romanos ſpectaverunt: palmæque, tum primum tranſlato è Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot
V. C. pecuariis, via à Martis ſilice ad Bovillas perſtrata eſt. Comitia
460. conſularia L. Papirius habuit: creavit conſules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Junium Brutum Scævam: ipſe Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad ſolatium unius mali, peſtilentiæ urentis ſimul urbem atque agros, ſuffecit; portentoq; jam ſimilis clades erat: & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus malî ab Diis daretur: inventum in libris, *Æſculapium ab Epidauro Romam accerſendum*: neq; eo anno, quia bello occupati conſules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æſculapio ſupplicatio habita eſt.

EPI-

EPITOME ab XI. ad XX.

Librum Historiarum ab Urbe Condita T. Livii Patavini: quas, ut amissæ Historiæ argumentum extaret, hoc in loco placuit inserere.

EPITOME LIBRI XI.

QUum Fabius Gurges consul male adversum Samnites pugnasset, & senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est; idq; præstitit. Ejus consiliis & opera filius consul adjutus, cæsis Samnitibus triumphavit. C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho, securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret; missis legatis, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent: anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavêre: eoq; in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam quum exercitui præesset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul Samnitibus cæsis, & Sabinis qui rebellaverant victis, & in deditionem accepti, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Censu alto lustrum conditum est: censa sunt civium capita ducenta septuaginta tria millia. Plebs propter æs alienum, & graves & longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum, unde à Q. Hortensio Dictatore deducta est, isq; in ipso

V. C. 462.

ipso magistratu decessit. Res praeterea contra Volsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

LIBRI XII.

QUum legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cum legionibus ab iis caesus est. Quum à Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro qui praerat classi occiso, legati ad eos à senatu, ut de iis injuriis quererentur missi, pulsati sunt: ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos aliquot praeliis à compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupavit.

LIBRI XIII.

V. C. 472. VAlerius Laevinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit: elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post praelium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit: populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius missus ad eum à senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra ut patriam desereret, à rege tentatus est. Captivi sine precio remissi sunt. Cyneas legatus à Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendae pacis caussa rex in urbem reciperetur: de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum jam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit: censa sunt civium capita ducenta septuaginta octo millia ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quarto foedus renovatum est.

est. Quum C. Fabricio consuli, is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos Bruttios & Samnites, prospere gestas continet. V. C. 474.

LIBRI XIV.

PYrrhus in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet; ejus qui citatus non respondérat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quatuor. Cum Ptolomaeo Aegypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductae sunt, Posidonia, & Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit; quo facto ab iis foedus violatum est. Res praeterea contra Lucanos, Samnites & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet. V. C. 478.

LIBRI XV.

VIctis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quae Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data: coloniae deductae, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tum primum populus Romanus argento uti coepit. Umbri & Sallentini victi, in deditionem accepti sunt. Quaestorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

LIBRI

LIBRI XVI.

ORigo Carthaginiensium, & primordia urbis referuntur; contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesq; contentio fuisset, trangressiq; tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum à censoribus conditum. Censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia ducenta viginti quatuor. Decimus Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Esernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Vulsinios prospere gestas continet.

LIBRI XVII.

V.C. 490. CN. Cornelius Consul à classe Punica circumventus, & per fraudem, veluti in colloquium evocatus, captus est. C. Duillius Consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusq; omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. Ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti à cœna tibicine canente funale præferretur. L. Cornelius Consul in Sardinia & Corsica contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Attilius Calatinus Consul quum in locum iniquum à Pœnis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & opera evasit, qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in fugam converterat. Annibal dux Pœnorum, victa classe cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est.

V.C. 491.

V.C. 492.

LIBRI XVIII.

ATtilius Regulus Consul victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit: & ibi serpentem portentosæ magnitudinis cum magna militum clade occidit, & quum aliquot prælis bene adversum Carthaginienses pugnasset, successorqs ei à senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, idipsum per literas ad senatum missas questus est: in quibus inter causas petendi successoris, quod agellus ejus à mercenariis esset desertus. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriusqs casus exemplum in Regulo proderetur, accersito à Carthaginiensibus Xantippo Lacedæmoniorum duce, victus prælio, & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra mariqs prospere gestas, deformavere naufragia classium. Tib. Coruncanus primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, Manius Valerius Maximus censores quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. Lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus à Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, & si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, jurejurando astrictus est rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset: utrumqs negandi auctor senatui fuit: & quum fide custodita reversus esset, supplicio à Carthaginiensibus de eo sumpto, periit. V. C. 494. V. C. 498.

LIBRI XIX.

CÆcilius Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, tredecim ducibus hostium, & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcer Consul contra auspicia profectus, jussis immergi pullos, qui cibari nolebant; infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit: & revocatus à senatu, jussuqs dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem: qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Attilius Calatinus V. C. 499. V. C. 501.

mus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt, Fregenæ, & in agro Sallentino Brundusium. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia ducenta viginti duo. Claudia soror P. Claudii, qui contemptis auspiciis male pugnaverat, à ludis revertens, quum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus Pontifex
V.C. maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Mar-
528. tialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus adversus Pœnos à plaribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius consul, victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Potentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus Pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina, & Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

LIBRI XX.

Sutrium colonia deducta. Adversus Ligures tum primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tutia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli transalpini qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui, Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres aliquot prœliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt: item Illyrii, cum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum
V.C. à censoribus conditum est: quo censa sunt civium capita ducenta
530. septuaginta millia ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius Censor viam Flaminiam munivit: & circum Flaminium extruxit: Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

EPI-

EPITOME LIBRI XXI.

IN Italia belli Punici ſecundi acta narrantur: 1. &c. Et Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem tranſitus, à quo Saguntum ſociorum populi Romani civitas octavo menſe capta eſt: 18. De quibus injuriis miſſi legati ad Carthaginienſes, qui quererentur: cum ſatis facere nollent, bellum iis indictum eſt. 24, &c. Annibal ſuperato Pyrenæo ſaltu, per Gallias ſuſis Vôlſcis, qui obſiſtere conati erant, ad Alpes venit; & laborioſo per eas tranſitu (quum montanos quoq; Gallos obvios aliquot præliis repulliſſet) deſcendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equeſtri prælio fudit: 46. In quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani poſtea nomen accepit. 56, &c. Iterumq; exercitu Romano ad flumen Trebiam ſuſo, Annibal Apenninum quoque, per maximam militum vexationem propter vim tempeſtatum, tranſiit. 60, &c. Cn. Cornelius Scipio in Hiſpania contra Pœnos proſpere pugnavit, duce hoſtium Magone capto.

1. IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio ſummæ totius profeſſi plerique ſunt rerum ſcriptores, bellum maxime memorabile omnium, quæ unquam geſta ſint, me ſcripturum; quod Annibale duce Carthaginienſes cum populo Romano geſſere. Nam neque validiores opibus ullæ inter ſe civitates gentesque contulerunt arma: neq; his ipſis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter ſe, ſed expertas primo Punico conſerebant bello. & adeo varia belli fortuna, ancepſque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicêre: odiis etiam prope majoribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma: Pœnis, quod ſuperbe avareque crederent imperitatum victis eſſe. Fama eriam eſt, Annibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hiſpaniam, quum perfecto Africo bello exercitum eo trajecturus ſacrificaret, altaribus admotum, tactis ſacris jurejurando adactum, *ſe quum primum poſſet, hoſtem fore populo Romano.* Angebant ingentis

ſpiri-

ſpiritus virum Sicilia Sardiniaque amiſſæ: nam & Siciliam nimis celeri deſperatione rerum conceſſam; & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, ſtipendio etiam ſuperimpoſito, interceptam.

2. His anxius curis ita ſe Africo bello, quod fuit ſub recentem Rom. pacem, per quinque annos, ita deinde novem annis in Hiſpania augendo Punico imperio geſſit, ut appareret majus eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum; &, ſi diutius vixiſſet, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuiſſe quæ Annibalis ductu intulerunt mors Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, diſtulerunt bellum. Medius Aſdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (uti ferunt) primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem profectus animi aſcitus: & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ erant, haud ſane voluntate principum imperio potitus. Is plura conſilio quam vi gerens, hoſpitiis regulorum magis, conciliandiſque per amicitiam principum novis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginienſem auxit. Cæterum nihilo ei pax tutior fuit. Barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncavit, comprehenſuſque à circumſtantibus, haud alio quam ſi evaſiſſet vultu, tormentis quoque quum lacerare tur, eo fuit habitu oris, ut ſuperante lætitia dolores, ridentis etiam ſpeciem præbuerit. Cum hoc Aſdrubale, quia miræ artis in ſolicitandis gentibus, imperioque jungendis ſuo fuerat, fœdus renovaverat populus Romanus, *ut finis utriuſq; imperii eſſet amnis Iberus, Saguntiniſq; mediis inter imperia duorum populorum libertas ſervaretur.*

3. In Aſdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativam militarem, qua extemplo juvenis Annibal intra prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque aſſenſu appellatus erat, favor etiam plebis ſequeretur. Hunc vix dum puberem Aſdrubal literis ad ſe accerſierat: actaque res in ſenatu etiam fuerat; Barchinis nitentibus, ut aſſueſceret militiæ Annibal, atque in paternas ſuccederet opes. Hanno alterius factionis princeps: *Et æquum poſtulare videtur*, inquit, *Aſdrubal, & ego tamen non cenſeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis ſententiæ in ſe omnes converteſſet, *Florem ætatis*, inquit, *Aſdrubal, quem ipſe patri Annibalis fruendum præbuit, juſto jure eum à filio repeti cenſet: nos tamen minime decet juventutem noſtram, pro militari rudimento aſſueſacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis ſero imperia immodica, & regni paterni ſpem videat? & cujus regis genero hæreditarii ſint relicti exci-*

ercitum noſtri, ejus filio parum mature ſerviamus? Ego iſtum juvenem domi tenendum ſub legibus, ſub magiſtratibus docendum, vivere æquo jure cum cæteris cenſeo; ne quando quis parvus hic ignis incendium ingens exſuſciet.

4. Pauci, ac ferme optimus quiſque, Hannoni aſſentiebantur: ſed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Miſſus Annibal in Hiſpaniam, primo ſtatim adventu omnem exercitum in ſe convertit. Amilcarem viventem redditum ſibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri: deinde brevi effecit, ut pater in ſe minimum momentum ad favorem conciliandum eſſet. Nunquam ingenium idem ad res diverſiſſimas, parendum atque imperandum, habilius fuit: itaque haud facile diſcerneres, utrum imperatori, an exercitui carior eſſet: neque Aſdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac ſtrenue agendum eſſet: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capeſſenda, plurimum conſilii inter ipſa pericula erat. Nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat: caloris ac frigoris patientia par: cibi potioniſque deſiderio naturali, non voluptate modus finitus: vigiliarum ſomnique nec die nec nocte diſcriminata tempora: id quod gerendis rebus ſupereſſet, quieti datum: ea neque molli ſtrato, neque ſilentio accerſita: multi ſæpe militari ſagulo opertum humi jacentem inter cuſtodias, ſtationeſque militum conſpexerunt: veſtitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi conſpiciebantur: equitum peditumque idem longe primus erat: princeps in prælium ibat: ultimus conſerto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant, inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil ſancti, nullus Deûm metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorum triennio ſub Aſdrubale imperatore meruit: nulla re, quæ agenda videndaq; magno futuro duci eſſet, prætermiſſa.

5. Cæterum ex quo die dux eſt declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum eſſet, nihil prolatandum ratus; ne ſe quoque, ut patrem Amilcarem, deinde Aſdrubalem, cunctantem caſus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum ſtatuit. Quibus oppugnandis, quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines primus (ultra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginienſium erat) induxit exercitum, ut non petiſſe Saguntinos, ſed rerum ſerie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri poſſet. Carteiam urbem opulentam caput gentis ejus expugnat, diripitque; quo metu

perculſæ minores civitates, ſtipendio impoſito imperium accepere: victor exercitus opulentuſque præda Carthaginem Novam in hiberna eſt deductus. Ibi large partiendo prædam, ſtipendia præterita cum fide exſolvendo, cunctis civium ſociorumque animis in ſe firmatis, vere primo in Vacceos promotum bellum. Hermandica & Arbacala Carteiorum urbes vi captæ: Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defenſa. Ab Hermandica profugi exſulibus Olcadum, priore æſtate domitæ gentis, quum ſe junxiſſent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regreſſum ex Vacceis, haud procul Tago flumine agmen grave præda turbavere. Annibal prælio abſtinuit, caſtriſque ſuper ripam poſitis, quum prima quies ſilentiumque ab hoſtibus fuit, agmen vado trajecit: vallumque ita producto, ut locum ad tranſgrediendum hoſtes haberent, invadere eos tranſeuntes ſtatuit: equitibus præcepit, *ut quum ingreſſos aquam viderent, adorirentur.* Peditum agmen ante in ripa elephantos quadraginta diſpoſuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vacceorumque centum millia fuêre: invicta acies, ſi æquo dimicaretur campo: itaque & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu ceſſiſſe credebant hoſtem: id morari victoriam rati, quod interceſſet amnis, clamore ſublato, paſſim ſine ullius imperio, qua cuique proximum eſt, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen immiſſa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concurſum; quippe ubi pedes inſtabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite, equo temere acto perverti poſſet: eques corpore armiſque liber, equo vel per medios gurgites ſtabili, cominus eminuſque rem gereret. Pars magna flumine abſumpta: quidam vorticoſo amni delati in hoſtes, ab elephantis obtriti ſunt: poſtremi, quibus egreſſus in ſuam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, prius quam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingreſſus, fugam ex ripa fecit: vaſtatiſque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit.

6. Et jam omnia trans Iberum præter Saguntinos, Carthaginienſium erant: cum Saguntinis bellum nondum erat: cæterum jam belli cauſſa certamina cum finitimis ſerebantur, maxime Turdetanis: quibus quum adeſſet idem, qui litis erat ſator, nec certamen juris, ſed vim quæri appareret, legati a Saguntinis Romam miſſi, auxilium ad bellum jam haud dubie imminens orantes. Conſules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & T. Sempronius Longus: qui quum legatis in ſenatum introductis, de Rep. retuliſſent, placuiſſetque *mitti legatos in Hiſpaniam ad res ſociorum inſpiciendas: quibus ſi videretur*

V. C. 532.

retur digna cauſſa, & Annibali denuntiarent, ut ab Saguntinis ſociis populi Rom. abſtineret; & Carthaginem in Africam trajiceret, ac ſociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decreta, nec dum miſſa, omnium ſpe celerius Saguntum oppugnari allatum eſt: tunc delata ex integro res ad ſenatum. Alii *provincias conſulibus Hiſpaniam atq; Africam decernentes, terra mariq; rem gerendam* cenſebant: alii *totum in Hiſpaniam Annibalemq; intendebant bellum:* erant qui *non temere movendam rem tantam, exſpectandoſq; ex Hiſpania legatos cenſerent.* Hæc ſententia, quæ tutiſſima videbatur, vicit: legatique eo maturius miſſi P. Valerius Flaccus, & Q. Bæbius Pamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem, *ſi non abſiſteretur bello, ad ducem ipſum in pœnam fœderis rupti deposcendum.*

7. Dum ea Romani parant, conſultantque jam Saguntum ſumma vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentiſſima ultra Iberum fuit, ſita paſſus mille ferme à mari: oriundi à Zacynthio inſula dicuntur: miſtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis: cæterum in tantas brevi creverant opes, ſeu maritimis ſeu terreſtribus fructibus, ſeu multitudinis incremento, ſeu ſanctitate diſciplinæ qua fidem ſocialem uſque ad perniciem ſuam coluerunt. Annibal infeſto exercitu ingreſſus fines, pervaſtatis paſſim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque quam cætera, circa vallem vergens: adverſus eum vineas agere inſtituit, per quas aries mœnibus admoveri poſſet. Sed ut locus procul muro ſatis æquus agendis vineis fuit: ita haudquaquam proſpere, poſtquam ad effectum operis ventum eſt, cœptis ſuccedebat: & turris ingens imminebat: & murus, ut in ſuſpecto loco, ſupra cæteræ modum altitudinis emunitus erat: & juventus delecta ubi plurimum periculi ac laboris oſtendebatur, ibi vi majore obſiſtebant. Ac primo miſſilibus ſummovere hoſtem: nec quicquam ſatis tutum munientibus pari: deinde jam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, ſed ad erumpendum etiam in ſtationes operaque hoſtium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Pœni. Ut vero Annibal ipſe, dum murum incautius ſubit, adverſum femur tragula graviter ictus cecidit: tanta circa fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abeſſet, quin opera ac vineæ deſererentur.

8. Obſidio deinde per paucos dies magis quam oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. Per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil ceſſatum: itaque acrius de integro obortum eſt

bellum, pluriſque partibus vix accipientibus quibuſdam operæ locis vineæ cœptæ agi, admoveriquè aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuiſſe in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte deſtineri cœpti ſunt: & non ſufficiebant: jam enim feriebantur arietibus muri: quaſſatæ quoque multæ partes erant. Una continentibus ruinis nudaverat urbem: tres deinceps turres; quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti procideranr: captumque oppidum ea ruina crediderant Pœni: qua, velut ſi pariter utroſque murus texiſſet, ita utrinque in pugnam procurſum eſt. Nihil tumultuariæ pugnæ ſimile erat, quales in oppugnationibus urbium per occaſionem partis alterius cenſeri ſolent: ſed juſtæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico diſtantia intervallo conſtiterant. Hinc ſpes, hinc deſperatio animos irritat: Pœno cepiſſe jam ſe urbem, ſi paululum adnitatur, credente: Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus: nec ullo pedem referente, ne relicto à ſe loco hoſtem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis utrinque pugnabatur, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, miſſile telum haſtili oblongo, & cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat: id, ſicut in pilo, quadratum ſtuppa circumligabant, linebantque pice, ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus poſſet: ſed id maxime etiam ſi hæſiſſet in ſcuto, nec penetraſſet in corpus, pavorem faciebat; quod quum medium accenſum mitteretur, conceptumque ipſo motu multo majorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad inſequentes ictus præbebat.

9. Quum ergo diu anceps fuiſſet certamen, & Saguntinis, quia præter ſpem reſiſterent, creviſſent animi: Pœnus, quia non viciſſet, pro victo eſſet: clamorem repente oppidani tollunt, hoſtemque in ruinas muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant: poſtremo fuſum fugatumque in caſtra redigunt. Interim ab Roma legatos veniſſe nunciatum eſt: quibus obviam ad mare miſſi ab Annibale, qui dicerent, *nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma: nec Annibali, tanto diſcrimine rerum, operæ eſſe legationes audire.* Apparebat, non admiſſos protinus Carthaginem ituros: literas igitur nuncioſque ad principes factionis Barchinæ præmittit, ut præpararent ſuorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis poſſet.

10. Itaque præterquam quod admiſſi auditique ſunt, ea

quoque

quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus adverſo ſenatu cauſſam fœderis rupti, magna ſilentio propter auctoritatem ſuam, cum aſſenſu audientium egit. *Per Deos fœderum arbitros ac teſtes monuiſſe, prædixiſſe ſe, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent: non manes, non ſtirpem ejus conquieſcere viri: nec unquam, donec ſanguinis nominisq; Barchini quiſquam ſuperſit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamq; unam ad id cernentem, ſi ex bellis bella ſerendo ſuccinctus armis legionibusq; vivat; velut materiam igni præbentes, ad exercitus miſiſtis: aluiſtis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum veſtri circumſident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumſidebunt Romanæ legiones, ducibus iiſdem Diis, per quos priore bello rupta fœdera ſunt ulti. Utrum hoſtem, an vos, an fortunam utriuſq; populi ignoratis? Legatos ab ſociis, & pro ſociis venientes, bonus imperator veſter in caſtra non admiſit, jus gentium ſuſtulit: hi tamen, unde ne hoſtium quidem legati arcentur, pulſi advos veniunt, res ex fœdere repetunt: publica fraus abſit: auctorem culpæ, & reum criminis depoſcunt. Quo lenius agunt, ſegnius incipiunt, eo quum cœperint, vereor ne perſeverantius ſæviant. Ægates inſulas Erycemq; ante oculos proponite, quæ terra mariq; per quatuor & viginti annos paſſi ſitis. Nec puer hic dux erat, ſed pater ipſe Amilcar, Mars alter, ut iſti volunt: ſed Tarento tum in Italia non abſtinueramus ex fœdere: ſicut nunc Saguntо non abſtinemus. Viceruntergo Dii hominesque, & id de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupiſſet; eventus belli, velut æquus judex, unde jus ſtabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turresq; admovet: Carthaginis mœnia quatit ariete. Saguntiruinæ (falſus utinam vates ſim) noſtris capitibus incident: ſuſceptumq; cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis eſt. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio meam levem eſſe in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias: ſed & Amilcarem eo periiſſe lætatus ſum; quod ſi ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem tanquam furiam facemq; hujus belli odi ac deteſtor: nec dedendum ſolum ad piaculum rupti fœderis: ſed, ſi nemo depoſcat, devehendum in ultimas maris terrarumq; oras: ablegandumq; eo unde nec ad nos nomen famaq; ejus accedere, nec ſolicitare quietæ civitatis ſtatum poſſit. Ego autem ita cenſeo: legatos extemplo Romam mittendos, qui ſenatui ſatisfaciant: alios qui Annibali nuntient, ut exercitum ab Saguntо abducat: ipſumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant: tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.*

11. Quum Hanno peroraſſet, nemini omnium certare oratione cum eo neceſſe fuit: adeo prope omnis ſenatus Anniba-

iis erat: infestiusque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale esse; populum Romanum injuste facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal quia fessum militem præliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis; interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit: ut vero pro concione *prædam captæ urbis edixit militum fore*, adeo accensi omnes sunt, ut si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut à præliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies: ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec qua primum, aut potissimum parte ferrent opem (quum omnia variis clamoribus streperent) satis scire poterant. Ipse Annibal, qua turris mobilis omnia munimenta urbis superans altitudine agebatur, hortator aderat: quæ quum admota, catapultis balistisque per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit: nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere: itaque latius quam cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant: locum quoque editum capiunt: collatisque eo catapultis balistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrinque summa vi & muniunt, & pugnant: sed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt: simul crescit inopia omnium longa obsidione, & minuitur exspectatio externæ opis, quum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. Paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos, Carpetanosque: qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus metum defectionis quum præbuissent, oppressi celeritate Annibalis, omiserunt mota arma.

12. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives, nec hostes sentirent. Is & prælia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantum muri discussit: stratæque omnia recentibus ruinis advenienti Anni-

bali

bali oſtendit. Itaque ad ipſam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prœlium cum multorum utrinque cæde initum, & pars arcis capta eſt. Tentata deinde per duos exigua pacis ſpes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hiſpanum. Alcon inſciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Annibalem noctu tranſiſſet, poſtquam nihil lacrymæ movebant, conditioneſque triſtes, ut ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hoſtem manſit: *moriturum affirmans, qui ſub conditionibus his de pace ageret;* poſtulabatur autem *redderent res Turdetanis: traditoq; omni auro atq; argento, egreſſi urbe cum ſingulis veſtimentis ibi habitarent, ubi Pœnus juſſiſſet.* Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos; Alorcus *vinci animos, ubi alia vincantur,* affirmans, *ſe pacis ejus interpretem fore pollicetur:* erat autem tum miles Annibalis: cæterum publice Saguntinis amicus atque hoſpes. Tradito palam telo cuſtodibus hoſtium, tranſgreſſus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipſe ita jubebat) eſt deductus: quo quum extemplo concurſus omnis generis hominum eſſet factus, ſummota cætera multitudine, ſenatus Alorco datus eſt, cujus talis oratio fuit.

13. *Si civis veſter Alcon, ſicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retuliſſet, ſupervacaneum hoc mihi fuiſſet iter, quo nec orator Annibalis, nec tranſfuga ad vos veniſſem: quum vero ille aut veſtra, aut ſua culpa manſerit apud hoſtem; ſi metum ſimulavit, ſua: veſtra, ſi periculum eſt apud vos, vera referentibus: ego, ne ignoraretis eſſe aliquas & ſalutis & pacis vobis conditiones, pro vetuſto hoſpitio, quod mihi vobiſcum eſt, ad vos veni. Veſtra autem cauſſa me, nec ullius alterius loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides ſit, quod neq; dum veſtris viribus reſtitiſtis, neq; dum auxilia ab Romanis ſperaſtis, pacis unquam apud vos mentionem feci: poſtquam nec ab Romanis vobis ulla ſpes eſt, nec veſtra jam aut arma vos, aut mœnia ſatis defendunt, pacem affero ad vos magis neceſſariam quam æquam: cujus ita aliqua ſpes eſt: ſi eam quemadmodum ut victor fert, Annibal, ſic vos ut victi audiatis: ſi non id quod amittitur in damno (quum omnia victoris ſint) ſed quicquid relinquitur, pro munere habituri eſtis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit: agros relinquit, locum aſſignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumq; omne, publicum privatumq; ad ſe jubet deferri: conjugum veſtraq; corpora, ac liberorum veſtrorum ſervat inviolata, ſi inermes cum binis veſtimentis velitis à Sagunto exire. Hæc victor hoſtis imperat: hæc quamquam ſint gravia atq; acerba, fortuna veſtra vobis ſuadet. Equidem haud deſpero, quum omnium poteſtas ei à vobis facta ſit, aliquid ex his rebus remiſſurum. Sed hæc patienda cenſeo*

potius, quàm trucidari corpora vestra, rapi trahiq; ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.

14. Ad hæc audienda quum circumfusa paulatim multitudine, permistum senatui esset populi concilium; repente primores secessione facta (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semetipsos præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Poenorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, *nullam stationibus custodiisq; solitis hostium esse urbem*; non cunctandum in tali occasione ratus Annibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit: signo dato: *ut omnes puberes interficerentur*: quod imperium crudele, cæterum prope necessarium cognitum in ipso eventu est, cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super seipsos concremaverunt? aut armati nullum ante finem pugnæ quam morientes fecerunt?

15. Captum oppidum est cum ingenti præda: quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant; & in cædibus vix ullum discrimen ætatis ita fecerat, & captivi militum præda fuerant: tamen ex precio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense quam cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem novam in hiberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense, quam à Carthagine profectus sit, in Italiam perveniisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, & T. Sempronius consules fuerint; ad quos & in principio oppugnationis legati Saguntini missi sint: & qui in suo magistratu cum Annibale alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint: aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius & T. Sempronius consules fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & Flaminii non potest: quia Flaminius Arimini consulatum init, creatus ab T. Sempronio consule: qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

16. Sub idem fere tempus & legati qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse, & Sagunti excidium nunciatum est: tantusque simul mœror Patres misericordiaque sociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit,

pit, velut si jam ad portas hostis esset: ut tot uno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis quam consultarent. *Nam neq; hostem acriorem bellicosioremq; secum congressum: nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atq; imbellem: Sardos Corsosq; & Histros atq; Illyricos lacessisse magis quam exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum magis quam belligeratum. Pœnum hostem veteranum trium & viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper vigentem, primum Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: concitaturum avidas semper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse.*

17. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant, tum sortiri jussi: Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociorum quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset: quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites: sociorum quadraginta quatuor peditum, & quatuor equitum millia: naves ducentas viginti quinqueremes, celoces viginti deductæ. Larum inde ad populum; *vellent, juberent, populo Carthaginiensi bellum indici:* ejusque belli caussa supplicatio per urbem habita: atque adorati Dii, *ut bene ac feliciter evenirent, quod bellum populus Rom. jussisset.* Inter consules ita copiæ divisæ. Sempronio datæ legiones duæ: ea quaterna millia erant peditum, & trecenti equites: sociorum sexdecem millia peditum, equites mille octingenti; naves longæ CLX. celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis T. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius prætor, & ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maxime Cornelio numerus diminutus: sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia provincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit.

18. His ita comparatis, ut omnia justa ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienses: *publicone consilio Annibal Saguntum oppugnasset? & si, id quod facturi videbantur, fatercntur, ac defenderent pub-*

publico consilio factum; ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset: tum ex Carthaginiensibus unus princeps: *Vana Romani*, inquit, *& prior legatio fuit, quum Annibalem tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis: caeterum haec legatio verbis adhuc lenior est, re asperior: tunc enim Annibal & insimulabatur, & deposcebatur: nunc à nobis & confessio culpae eximitur: & ut à confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quaerendum censeo: sed utrum jure, an injuria: nostra enim haec quaestio atq; animadversio in civem nostrum est: nostro, an suo fecerit arbitrio: vobiscum una disceptatio est; licueritne per foedus fieri. Itaq; quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant: nobis vobiscum foedus est à Lutatio Consule ictum: in quo cavetur utrorumq; sociis: nihil de Saguntinis (nesdum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo foedere, quod cum Asdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur: adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod à vobis didici: vos enim quod C. Lutatius Consul primo nobiscum foedus icit, quia neq; auctoritate Patrum, nec populi jussu ictum erat, negastis vos eo teneri; itaq; aliud de integro foedus publico consilio ictum est. Si vos non tenent vestra foedera, nisi aut ex auctoritate aut jussu vestro icta: ne nos quidem Asdrubalis foedus, quod nobis inscius icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atq; Iberi mentionem facere, & quod diu parturit animus vester, aliquando pariat.* Tum Romanus sinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus; utrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter, *daret utrum vellet*, succlamatum est: & quum is iterum sinu effuso *bellum dare* dixisset, *accipere* se omnes responderunt; *& quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.*

19. Haec directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de foederum jure verbis disceptare; quum ante, tum maxime Sagunto exciſa; nam si verborum disceptationis res esset: quod foedus Asdrubalis cum Lutatii priore foedere commutatum est, comparandum non erat: quum in Lutatii foedere diserte additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset*: in Asdrubalis foedere, nec exceptum tale quicquam fuerit; & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit foedus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quamquam etsi priore foedere staretur, satis cautum erat Saguntinis, *sociis utrorumq; exceptis*: nam neque additum erat iis, *qui tunc essent*: nec, *ne qui postea assumerentur*: & quum assumere novos liceret socios, quis aequum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem

fidem non defendi? tantum, ne Carthaginienſium ſocii aut ſolicitarentur ad defectionem, aut ſua ſponte deſciſcentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, ſicut his Romæ imperatum erat, in Hiſpaniam, ut adirent civitates, ut in ſocietatem pellicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Barguſios primum venerunt: à quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volſcianos inde eſt ventum: quorum celebre per Hiſpaniam reſponſum cæteros populos ab ſocietate Romana averſit: ita enim maximus natu ex iis in conſilio reſpondit: *Quæ verecundia eſt vos Romani poſtulare, uti veſtram Carthaginienſium præponamus amicitiæ? quum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius quam Pœnus hoſtis perdidit, vos ſocii prodideritis? ibi quæratis ſocios cenſeo, ubi Saguntina clades ignota eſt. Hiſpanis populis ſicut lugubre, ita inſigne documentum Sagunti ruina erunt, ne quis fidei Romanæ, aut societati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volſcianorum juſſi: ab nullo deinde concilio Hiſpaniæ benigniora verba tulere; itaque nequiquam peragrata Hiſpania in Galliam tranſeunt.

10. In his nova terribiliſque ſpecies viſa eſt: quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt: quum verbis extollentes virtutem gloriamque populi Romani ac magnitudinem imperii, petiſſent, *ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros urbeſq; ſuas tranſitum darent*: tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut vix a magiſtratibus majoribuſque natu juventus ſedaretur: adeo ſtolida impudenſque poſtulatio viſa eſt, cenſere *ne in Italiam tranſmittant Galli bellum? ipſos id avertere in ſe, agroſq; ſuos pro alienis populandos objicere.* Sedato tandem fremitu: reſponſum legatis eſt: *neq; Romanorum in ſe meritum eſſe, neq; Carthaginienſium injuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut adverſus Pœnos ſumant arma. Contra ea audire ſeſe, gentis ſuæ homines agris finibuſq; Italiæ pelli à populo Romano, ſtipendiumq; pendere, & cætera indigna pati.* Eadem ferme in cæteris Galliæ conciliis dicta auditaque: nec hoſpitale quicquam, pacatumve ſatis prius auditum, quam Maſſiliam venerunt: ibi omnia ab ſociis inquiſita cum cura ac fide, cognita, *præoccupatos jam ab Annibale Gallorum animos eſſe: ſed ne illi quidem ipſi ſatis mitem gentem fore (adeo ferocia atq; indomita ingenia eſſe) ni ſubinde auro, cujus avidiſſima gens eſt, principum animi conciliarentur.* Ita peragratis Hiſpaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt: haud ita multo poſt, quam conſules in provincias profecti erant. Civitatem omnem in exſpectationem belli erectam invenerunt: ſatis conſtante fama, jam Iberum Pœnos tranſiſſe.

11. Annibal Sagunto capto, Carthaginem novam in hiberna con-

concesserat: ibique auditis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam caussam esse belli, partitis divendidisque reliquiis prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: *Credo ego vos*, inquit, *socii, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam vobis militiam, exercitusque dimittendos esse: aut in alias terras transferendum bellum: ita enim hæ gentes non pacis solum, sed etiam victoriæ bonis florebunt, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus: itaque quum longinqua ab domo instet militia, incertumque sit, quando domos vestras & quæ cuique ibi cara sint, visuri sitis: si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do: primo vere edico adsitis, ut Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.* Omnibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos, & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hyemis quies inter labores aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda: vere primo ad edictum convenere. Annibal quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gadeis profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, *si cætera prospera evenissent.* Inde partiens curas simul inferendi atque arcendi belli; ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio eam firmare statuit: pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime jaculatorum levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta: equites mistos ex multis gentibus mille ducentos: has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet: simul conquisitoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem & obsides duci Carthaginem jubet.

22. Neque Hispaniam negligendam ratus, atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad solicitandos principum animos. Asdrubali fratri viro impigro eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime præsidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus quingentis: ad hæc peditum auxilia, additi equites Libyphœnices (mistum Punicum Afris genus) ccc & Numidæ Mauriq; accolæ Oceani ad M.DCCC. & parva Ilergetum manus ex Hispania ducenti equites: & ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti quatuordecim:

classis

Classis præterea data est ad tuendam maritimam oram (quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed aptæ instructæque remigio triginta duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit: atque inde profectus præter Etovissam urbem ad Iberum, maritimamque oram ducit. Ibi fama est, in quiete visum ab eo juvenem divina specie qui se ab Jove diceret ducem in Italiam Annibali missum, *proinde sequeretur, neque usquam à se deflecteret oculos*: pavidum primo nusquam circumspicientem aut respicientem secutum, deinde, curæ humani ingenii, quum quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse: tum vidisse post se serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nimbum: tum quæ moles ea, quidve prodigii esset, quærentem audisse: *vastitatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

23. Hoc visu lætus tripartito Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur: nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde Bargusiosque & Ausetanos & Aquitaniam, quæ subjecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus cœptus est: rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt: constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ, insuperabilique Alpium transitu. Annibal quia revocare aut vi retineri eos anceps erat; ne cæterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipse gravari militia senserat; Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

24. Inde ne mora atque ocium animos solicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur, & ad oppidum Illiberim castra locat. Galli quamquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita, metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. Quod ubi Annibali nuntiatum est, moram magis quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui semetipsum velle cum his, & vel illi propius Illiberim accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam & accepturum eos in castra*

ſtra ſua ſe latum; nec cunctanter ſeipſum ad eos venturum: hoſpitem enim ſe Galliæ, non hoſtem advenisſe: nec ſtricturum ante gladium, ſi per Gallos liceat, quam in Italiam veniſſet: & per nuntios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum caſtris ad Illiberim extemplo motis, haud gravate ad Pœnum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitum per fines ſuos præter Ruſcinonem oppidum tranſmiſerunt.

25. In Italiam interim nihil ultra quam Iberum tranſiſſe Annibalem, à Maſſilienſium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac ſi Alpes jam tranſiſſet, Boii ſolicitatis Inſubribus defecerunt, nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipſum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agreſtis modo multitudo, ſed ipſi triumviri Romani, qui ad agrum venerant aſſignandum, diffiſi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, A. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium eſt: pro A. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Aſinam, & C. Papirium Maſonem. Id quoque dubium eſt, legati ad expoſtulandum ad Boios miſſi, violati ſint, an in triumviros agrum meantes impetus ſit factus. Mutinæ quum obſiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium arteis rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, ſeguis intractis aſſideret muris, ſimulari cœptum de pace agi: evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modo gentium, ſed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, *niſi obſides ſibi redderentur, eos dimiſſuros.* Quum hæc de legatis nunciata eſſent, & Mutina præſidiumque in periculo eſſet, L. Manlius prætor ira accenſus, effuſum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, pleriſque incultis: ibi in explorato profectus, inſidias præcipitatus, multaque cum cæde ſuorum ægre in apertos campos emerſit: ibi caſtra communita; & quia Gallis ad tentanda ea defuit ſpes, refecti ſunt militum animi, quamquam acciſas res ſatis conſtabat. Iter deinde de integro cœptum: nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, quum apparuit hoſtis; ubi rurſus ſilvæ intratæ, tum poſtremos adorti cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, ſex ſigna ademêre. Finis inde Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex ſaltu invio atque impedito evaſere. Inde apertis locis facile tutantes agmen Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere: ibi ſe munimento ad tempus, commeatibuſque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio adverſus creſcentem indies multitudinem hoſtium tutabantur.

26. Qui

26. Qui tumultus repens poſtquam eſt Romam perlatus, & Punicum inſuper Gallico bello auctum Patres acceperunt *C. Atilium prætorem cum una legione Romana, & quinque millibus ſociorum delectu novo à Conſule conſcriptis, auxilium ferre Manlio jubent*: qui ſine ullo certamine (abſceſſerant enim metu hoſtes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius in locum ejus, quæ miſſa cum prætore fuerat tranſcripta legione nova, profectus ab urbe ſexaginta longis navibus præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum montes pervenit Maſſiliam, & ad proximum oſtium Rhodani (pluribus enim diviſus amnis in mare decurrit) caſtra locat; vixdum ſatis credens Annibalem ſuperaſſe Pyrenæos montes: quem ut de Rhodani quoque tranſitu agitare animadvertit, incertus quonam ei loco occurreret, nec dum ſatis refectis ab jactatione maritima militibus: trecentos interim delectos equites, ducibus Maſilienſibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, viſendoſque ex tuto hoſtes præmittit. Annibal cæteris metu, aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum gentis validæ, colunt autem circa utramque ripam Rhodani: & diffiſi citeriore agro arceri Pœnum poſſe, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme ſuis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam amnis obtinebant. Cæteros accolas fluminis Annibal, & eos ipſos quorum ſedes tenuerat, ſimul perlicit donis ad naves undique contrahendas, fabricandaſque: ſimul & ipſi trajici exercitum, levarique quam primum regionem ſuam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium eſt, lintriumque temere ad vicinalem uſum paratarum: novaſque alias primum Galli inchoantes cavabant ex ſingulis arboribus: deinde & ipſi milites, ſimul copia materiæ, ſimul facilitate operis inducti, alveos informes (nihil dummodo innare aquæ & capere onera poſſent curantes) raptim faciebant, quibus ſe ſuaq; tranſveherent.

27. Jamque omnibus ſatis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverſo hoſtes, omnem ripam equites virique obtinentes: quos ut averteret, Hannonem *Bomilcaris filium vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hiſpani, adverſo flumine ire iter unius diei* jubet: *& ubi primo poſſet quam occultiſſime trajecto amni, circumducere agmen: ut quum facto opus ſit, adoriatur ab tergo hoſtem*: ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & viginti ferme ſupra parvæ inſulæ circumfuſum amnem, latiorem ubi dividebatur; eoque minus alto alveo tranſitum oſtendere: ibi raptim cæſa materia, rateſque fabricatæ, in quibus equi virique, & alia onera trajicerentur. Hiſpani ſine ulla mole in utres veſtimentis conjectis, ipſi cetris ſuppoſitis incubantes flumen tranſnatavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, caſtris prope flumen poſitis, nocturno itinere atque operis labore feſſus, quiete

uni-

unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo significant se transisse, & haud procul abesse: quod ubi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas apta-tasq; habebat pedes lintres; eques fere præter equos nantes navium agmeni ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbebat: equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur; præter eos, quos instructos frenatosque, ut extemplo egressò in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves.

28. Galli occurrant in ripam cum variis ululatibus, cantuque moris sui, quatientes scuta supra capita, vibrantesq; dextris tela: quamquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis: mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat: & è navibus tanta vis armatorum in terram evadens & à tergo improvisa premebat acies. Galli postquam vim facere conati, ultro pellebantur, qua patere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Annibal cæteris copiis per ocium trajectis, sperneus jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certe variata memoria actæ rei: quidam congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex iis irritatum à rectore suo, quum refugientem cum in aquam natantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemq; timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Cæterum magis constat, ratibus trajectos, id, ut tutius consilium ante rem foret: ita acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus retinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta constraverunt, ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur: altera ratis æque lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: & quum elephanti per stabilem ratem, tamquam viam, prægredientibus fœminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt: ea extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt: nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur: primus erat pavor, quum soluta ab cæteris rate in altum raperentur: ibi urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspicientibus

aquam

aquam feciſſet. Excidere etiam ſævientes quidam in flumen ſed pondere ipſo ſtabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis in terram evaſere.

29. Dum elephanti trajiciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad caſtra Romana miſerat ſpeculatum, *ubi & quanta copiæ eſſent, & quid pararent*: huic alæ equitum miſſi, ut ante dictum eſt, ab oſtio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. Prælium atrocius quam pro numero pugnantium editur. Nam præter multa vulnera cædes etiam prope par utrinque fuit: fugaque & pavor Numidarum Romanis jam admodum feſſis victoriam dedit. Victores ad centum ſexaginta; nec omnes Romani, ſed pars Gallorum: victi amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, ſimulque omen belli, ut ſummæ rerum proſperum eventum, ita haud ſane incruentam, ancipitiſque certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita geſta, ad utrumque ducem ſui redierunt. Nec Scipioni ſtare ſententia poterat, niſi ut ex conſiliis cœptiſque hoſtis & ipſe conatus caperet: & Annibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus ſe obtuliſſet: Romanus exercitus, manus conſereret, averterat à præſenti certamine Boiorum legatorum, regulique Matali adventus, qui *ſe duces itinerum, ſocios periculi fore*; affirmantes, *integro bello, nuſquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam cenſent*. Multitudo timebat quidem hoſtes, nondum oblitterata memoria ſuperioris belli: ſed magis iter immenſum Alpeſque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

30. Itaque Annibal, poſtquam ipſi ſententia ſtetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, varie militum verſat animos, caſtigando adhortandoque. *Mirari ſe quinam pectora ſemper impavida repens terror invaſerit. Per tot annos vincentes eos ſtipendia facere, neq; ante Hiſpaniâ exceſſiſſe, quam omnes gentes q; & terræ eæ, quas duo diverſa maria amplectantur, Carthaginienſium eſſent. Indignatos deinde, quod quicunq; Saguntum obſediſſent, velut ob noxam ſibi dedi poſtularet populus Romanus, Iberum trajeciſſe ad delendum nomen Romanorum, liberandumq; orbem terrarum. Tum nemini viſum id longum, quum ab occaſu ſolis ad ortum intenderent iter: nunc poſtquam multo majorem partem itineris emenſam cernant, Pyrenæum ſaltum inter ferociſſimas gentes ſuperatum: Rhodanum tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domitâ etiam ipſius fluminis vi, tranſectum; in conſpectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italia ſit: in ipſis portis hoſtium fatigatos ſubſiſtere: quid aliud Alpes eſſe credentes, quam montium altitudines? ſingerent altiores Pyrenæi jugis. Nullas profecto terras cælum contingere, nec inexſuperabiles humano generi eſſe. Alpes quidem*

habitari, coli, gignere atq; alere animantes. Pervias paucis esse. Exercitibus invias? eos ipsos quos cernant, legatos non penuis sublime elatos Alpes transgressos: ne majores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam orbis terrarum caput petentibus, quicquam adeo asperum atq; arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. Proinde aut cederent animo atq; virtute geniti per eos dies toties ab se vitæ; aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.

31. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed quantum à mari recessisset, minus obviam fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Arar, Rhodanusque amnes diversi ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi confluunt in unum. Mediis campis Insulæ nomen inditum. Incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres: major, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore à fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterat, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Annibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus principumque sententia futurum, imperium majori restituit. Ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium & vestis est adjutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes peteret, non recta regione iter instituit; sed ad lævam in Tricastinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis, longe omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. Nam quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est; quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa glariosa volvens, nihil stabilis, nec tuti ingredienti præbet; & tum forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum super cæteri trepidatione ipsi sua; atque incertis clamoribus turbarentur.

32. P. Cor-

32. P. Cornelius consul triduo forte, postquam Annibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturus. Cæterum ubi deserta munimenta, nec facile se tantum progressos assecuturum videt, ad mare ad naves rediit, tutius faciliusque ita descendenti ab Alpibus Annibali occursurus. Ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Asdrubalem misit: non ad tutandos tantummodo veteres socios, conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Asdrubalem. Ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maxime itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum, quamquam fama prius (qua quidem incerta in majus vero ferri solent) percepta res erat; tamen ex propinquo visa montium altitudo, niveseque cœlo prope immistæ, tecta informia imposita rupibus, pecora jumentaque torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cætera visu quam dictu fœdiora, terrorem renovavere. Erigentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani: qui si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Annibal *consistere signa* jubet: Galliscque ad visenda loca præmissis, postquam comperit transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia, præruptaque, quam extensissima potest valle locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent colloquis montanorum, edoctus *interdiu tantum obsideri saltum, nocte insua quemq; dilabi tecta*: luce prima subiit tumulos, ut ex aperto atque interdiu viam per angustias facturus: die deinde simulando aliud, quam quod parabatur, consumpto, quum eodem quo constiterat, loco castra communisset, ubi primum degressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus quam pro numero manentium in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maxima parte peditum, ipse cum expeditis acerrimo quoque viro raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit.

33. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex castellis ad stationem solitam conveniebant; quum repente conspiciunt alios arce occupata sua super caput imminentes, alios via transire hostes: utraque simul objecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit: deinde ut trepidationem in angustiis,

ſuoque ipſo tumultu Annibalis miſceri agmen videre, equis maxime conſternatis, quicquid adjeciſſent ipſi terroris, ſatis ad perniciem fore rati, perverſis rupibus, juxta invia ac devia, aſſueti diſcurrunt. Tum vero ſimul ab hoſtibus, ſimul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; pluſque inter ipſos, (ſibi quoque tendente ut periculo prius evaderet) quam cum hoſtibus certaminis erat: equi maxime infeſtum agmen faciebant, qui & clamoribus diſſonis, quos nemora etiam repercuſſæque valles augebant, territi trepidabant; & icti forte aut vulnerati, adeo conſternati ſunt, ut ſtragem ingentem ſimul hominum ac ſarcinarum omnis generis facerent: multoſque turba, quum præcipites deruptæque utrinque anguſtiæ eſſent, in immenſum altitudinis dejecit; quoſdam & armatos. Inde ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quamquam fœda viſu erant, ſtetit parumper tamen Annibal, ac ſuos continuit, ne tumultum ad trepidationem augeret. Deinde, poſtquam interrumpi agmen vidit, periculumque eſſe, ne exutum impedimentis exercitum nequiquam incolumem traduxiſſet, decurrit ex ſuperiore loco; & quum impetu ipſo fudiſſet hoſtem, ſuis tumultum auxit: ſed is tumultus momento temporis, poſtquam liberata itinera fuga montanorum erant, ſedatur: nec per ocium modo, ſed prope ſilentio mox omnes traducti: caſtellum inde, quod caput ejus regionis erat, vicoſque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit: & quia nec montanis primo perculſis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

34. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. Ibi non bello aperto, ſed ſuis artibus, fraude, deinde inſidiis eſt prope circumventus. Magno natu principes caſtellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alitmis malis, utili exemplo doctos*, memorantes: *amicitiam malle, quam vim experiri Pœnorum: itaq; obedienter imperata facturos, commeatum, itineriq; duces, & ad fidem promiſſorum obſides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aſpernando, ne repudiati aperte hoſtes fierent, benigne quum reſpondiſſet: obſidibus quos dabant acceptis, & commeatu, quem in viam ipſi detulerant, uſus: nequaquam, ut inter pacatos incompoſito agmine duces eorum ſequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipſe poſt cum robore peditum circumſpectans ſolicitus omnia, incedebat. Ubi in anguſtiorem viam ex parte altera ſubjectam jugo inſuper imminenti ventum eſt, undique ex inſidiis barbari à fronte & à tergo coorti, cominus eminuſque petunt, ſaxa ingentia in agmen devolvunt, maxima ab tergo vis hominum urgebat: in eos ver-

ſa

ſa peditum acies haud dubium fecit, quin niſi firmata extrema agmina fuiſſent, ingens in eo ſaltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum eſt, nam dum cunctaretur Annibal dimittere in angustias agmen; quia non, ut ipſe equitibus præſidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat: occurſantes per obliqua montani perrupto medio agmine viam inſedere: noxque una Annibali ſine equitibus ac impedimentis acta eſt.

35. Poſtero die jam ſegnius intercurſantibus barbaris, junctæ copiæ, ſaltuſque haud ſine clade (majore tamen jumentorum quam hominum pernicie) ſuperatus: inde montani pauciores jam, & latrocinii magis quam belli more concurſabant, modo in primum, modo in noviſſimum agmen, ut cuique aut locus opportunitatem daret, aut progreſſi morative aliquam occaſionem feciſſent. Elephanti ſicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hoſtibus quacunque incederent (quia inſuetis adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum eſt per invia pleraque & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non eſſet, temere initæ valles à conjectantibus iter, faciebant. Biduum in jugis ſtativa habita; feſſis labore ac pugnando quies data militibus: jumentaque aliquot, quæ prolapſa in rupibus erat, ſequendo veſtigia agminis, in caſtra pervenere. Feſſis tædio tot malorum, nimis etiam caſus, occidente jam ſidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum ſignis prima luce motis ſegniter agmen incederet, pigritiaque & deſperatio in omnium vultu emineret: prægreſſus ſigna Annibal in promontorio quodam, unde longe ac late proſpectus erat, conſiſtere juſſis militibus; *Italiam oſtentat, ſubjectoſq; Alpinis montibus circum Padanos campos: mœniaq; eos tum tranſcendere non Italiæ modo, ſed etiam urbis Romæ: cætera plana, proclivia fore; uno, aut ad ſummum altero prælio arcem & caput Italiæ in manu ac poteſtate habituros.* Procedere inde agmen cepit: jam nihil ne hoſtibus quidem, præter parva furta per occaſionem tentantibus. Cæterum iter multo, quam in aſcenſu fuerat (ut pleraque Alpium ab Italia ſicut breviora, ita arctiora ſunt) difficilius fuit: omnis enim ferme via præceps, anguſta, lubrica erat, ut neque ſuſtinere ſe à lapſu poſſent: nec, ſi qui paulum titubaſſent, hærere afflicti veſtigio ſuo; aliique ſuper alios & jumenta & homines occiderent.

36. Ventum deinde ad multo anguſtiorem rupem, atque ita rectis ſaxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibuſque retinens virgulta ac ſtirpes circa eminentes, demittere ſeſe poſſet. Natura loci jam ante præceps, recenti terræ lapſu in pedum

mille admodum altitudinem, abruptus erat. Ibi quum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Annibali quæ res moraretur agmen, nunciatur rupem inviam esse. Digressus deinde ipse ad locum visendum: haud dubia res visa, quin per invia circa, nec trita antea, quamvis longo ambitu circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. Nam quum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset: molli, nec prælitæ nivi facile pedes ingredientium insistebant. Ut vero tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per madam infra glaciem, fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, ut à lubrica glacie non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgendo, seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsi, si iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant. Itaque in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur jumenta; fecabant interdum, etiam tum infimam ingredientia nivem, & prolapsa jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant; ut pleraque velut pedica capta hærerent indurata, & alta concreta glacie.

37. Tandem nequiquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita ægerrime ad idipsum loco purgato: tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam via una esse poterat, milites ducti. Quum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephanti etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum; jumenta prope fame absumebantur. Nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiores valles apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas: etiam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus, data triduo. Inde ad planum descensum est etiam locis mollioribus, & accolarum ingeniis.

38. Hoc maxime modo perventum est in Italiam quinto mense à Carthagine nova, (ut quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat: qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt. Qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maximus auctor, moveret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque

busque additis: cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam; (magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt:) ex ipso autem audisse Annibale, *postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemq; numerum equorum, & aliorum jumentorum amisisse in Taurinis*, quæ Gallis proxima gens erat in Italiam digresso. Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes transierit: & vulgo credere Pennino atque inde nomen & jugo Alpium indicum, transgressum. Cœlius per Cremonis jugum dicit transisse: qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: utique quæ quæ ad Penninum ferant, obsepto gentibus semigermanis fuissent: neque hercule montibus his (si quem forte id movit) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus norunt nomen indictum: sed ab eo, quem in summo sacratum vertice Penninum montani appellant.

39. Peropportune ad principia rerum Taurinis proximæ genti adversus Insubres motum bellum erat: sed armare exercitum Annibal. ut parti alteri auxilio esset (in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala) non poterat. Ocium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida & prope efferata corpora varie movebant. Ea P. Cornelio Consuli caussa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu à Manlio Attilioque accepto tyrone, & in novis ignominiis trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed quum Placentiam Consul venit, jam ex stativis moverat Annibal: Taurinorumque unam urbem caput gentis ejus, quia volens in amicitiam non veniebat, vi expugnarat: junxisserque sibi non metu solum, sed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni eos circumspectantes defectionis tempus subito adventus Consulis oppressisset. Et Annibal movit ex Taurinis, incertos quæ pars sequenda esset Gallos præsentem se secuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exercitus, convenerantque duces: sicut uterque inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Annibalis & apud Romanos jam ante Sagunti excidium celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat: & auxerant inter se opinionem: Scipio, quod relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Annibali: Annibal, conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere, & ad Ticinum amnem motis castris, prius quam educeret in aciem, adhortandorum militum caussa talem orationem exorsus est:

40. *Si eum exercitum milites educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. Quid enim adhortari referret: aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? nunc quia ille exercitus Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit: ego, ut Consulem ducem adversus Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli. Novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis: cum iis est vobis, milites pugnandum, quos terra mariq; priore bello vicistis: à quibus stipendium per viginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisq; animus, qui victoribus & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos duabus partibus peditum equitumq; in transitu Alpium amissis (quum plures pene perierint quam supersint) plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla posset: effigies, imo umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad hæc, perusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata confractaq; arma: claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium; non hostes habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne antequam vos cum hoste pugnaveritis, Alpes vicisse Annibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum: nos autem, qui secundum Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.*

41. *Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi causa magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi in Hispaniam provinciam meam ire, quo jam profectus eram cum exercitu meo, ubi & fratrem consilii participem ac periculi socium haberem. Et Asdrubalem potius quam Annibalem hostem, & minorem haud dubie molem belli: tamen quum præterveherer navibus Galliæ oram; ad famam hujus hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra: equestri prælio qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi, peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, neq; regressus ad naves erat, quanta maxime celeritate potui, tanto maris terrarumq; circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrum quum declinarem certamen, improvisus video incidisse, an occurrere in*

vesti-

veſtigiis ejus? laceſſere ac trahere ad decernendum? experiri juvat, utrum alios certe repente Carthaginienſes per viginti annos terra ediderit: an iidem ſint, qui ad Ægates pugnaverere inſulas, & quos ab Erice duodevicenis denariis æſtimatos emiſiſtis, & utrum Annibal hic ſit amulus itinerum Herculis, ut ipſe ferr, an vectigalis ſtipendiarimq; & ſervus populi Romani à patre relictus: quem niſi Saguntinum ſcelus agitaret, reſpiceret profecto, ſi non patriam victam, domum certe, pacemq; & fœdera Amilcaris ſcripta manu: qui juſſus à Conſule noſtro, præſidium deduxit ab Eryce: qui graves impoſitas victis Carthaginienſibus leges fremens mœrenſq; accepit: qui decedere Sicilia, qui ſtipendium populo Romano dare pactus eſt. Itaq; vos ego milites, non eo ſolum animo, quo adverſus alios hoſtes ſoletis, pugnare velim: ſed cum indignatione quadam atq; ira, velut ſi ſervos videatis veſtros arma repente contra vos ferentes. Licuit, ſi voluiſſemus, ad Erycem clauſos, ultimo ſupplicio humanorum, fame interficere. Licuit claſſem victricem in Africam trajicere, atq; intra paucos dies ſine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emiſimus ex obſidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ noſtræ deinde duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis furioſum juvenem ſequentes, oppugnatum patriam noſtram veniunt. Atq; utinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro ſalute eſſet certamen. Non de poſſeſſione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, ſed pro Italia nobis eſt pugnandum: nec eſt alius ab tergo exercitus, qui, niſi nos vincimus, hoſti obſiſtat, nec Alpes aliæ ſunt, quas dum ſuperat, comparari nova poſſint præſidia. Hic eſt obſtandum, milites, velut ſi ante Romana mœnia pugnemus. Nunſquiſq; ſe non corpus ſuum, ſed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domeſticas ſolum agitet curas, ſed identidem hoc animo reputet, noſtras nunc intueri manus ſenatum populumq; Romanum: qualis noſtra vis virtuſq; fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

42. Hæc apud Romanos conſul. Annibal rebus prius, quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad ſpectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio conſtituit, armiſque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem juſſit, *quis, ſi vinculis levaretur, armaq; & equum victor acciperet, decertare ferro vellet?* Quum ad unum omnes ferrum pugnamq; poſcerent, & dejecta eſſet in id ſors, ſe quiſq; eum optabat quem fortuna in id certamen eligeret. Ut cujuſq; ſors ceciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exultans, cum ſui moris tripudiis arma raptim capiebat: ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter ejuſdem modo conditionis homines erat, ſed etiam inter ſpectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium fortuna laudaretur.

43. Dum

43. Dum hæc aliquot ſpectatis paribus affectos dimiſſet, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: *Si quem animum in alienæ ſortis exemplo paulo ante habuiſtis, eundem mox in æſtimanda fortuna veſtra habueritis, victimus milites: neq; enim ſpectaculum modo illud, ſed quædam velut imago veſtræ conditionis erat: ac neſcio an majora vincula, majoreſq; neceſſitates vobis quam captivis veſtris fortuna circumdederit. Dextra lævaq; duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem navem habentibus, circa Padus amnis, major ac violentior Rhodano, à tergo Alpes urgent, vix integris vobis, ac vigentibus tranſitæ. Hic vobis vincendum, aut moriendum milites, eſt, ubi primum hoſti occurriſtis; & eadem fortuna, quæ neceſſitatem pugnandi impoſuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus amptiora homines ne à Diis quidem immortalibus optare ſolent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus noſtris ereptas noſtra virtute recuperaturi eſſemus, ſatis tamen ampla pretia eſſent. Quicquid Romani tot triumphis partum congeſtumq; poſſident, id omne noſtrum cum ipſis dominis futurum eſt. In hanc tam opimam mercedem agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vaſtis Luſitaniæ Celtiberiæq; montibus pecora conſectando; nullum emolumentum tot laborum periculorumq; veſtrorum vidiſtis. Tempus eſt jam, opulenta vos ac ditia ſtipendia facere, & magna operæ pretia mereri; tantum itineris per tot montes fluminaque, & tot armatas gentes emenſos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit, hic dignam mercedem emeritis ſtipendiis dabit. Nec quam magni nominis bellum eſt, tam difficilem exiſtimaveritis victoriam fore. Sæpe & contemptus hoſtis cruentum certamen edidit, & incliti populi regeſq; perlevi momento victi ſunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid eſt, quod illi vobis comparandi ſint? Ut viginti annorum militiam veſtram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano terminisq; ultimis terrarum, per tot ferociſſimos Hiſpaniæ & Galliæ populos vincentes huc perveniſtis: pugnabitis cum exercitu tyrone, hac ipſa æſtate cæſo, victo, circumſeſſo à Gallis, ignoto adhuc duci ſuo, ignoranteq; ducem. An me in prætorio patris clariſſimi imperatoris prope natum, certe educatum, domitorem Hiſpaniæ Galliæq; victorem eundem non Alpinarum modo gentium, ſed ipſarum, quod multo majus eſt, Alpium, cum ſemeſtri hoc conſenuam duce, deſertore exercitus ſui? cui ſi quis demptis ſignis Pœnos Romanoſq; hodie oſtendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus ſit Conſul. Non ego illud parvi æſtimo milites quod nemo veſtrum eſt, cujus non ante oculos ipſe ſæpe militare aliquod ediderim facinus, cui non idem ego virtutis ſpectator ac teſtis, notata temporibus lociſq; referre ſua poſſim decora: tum laudaſtis me milites, donaſtis. Alumnus prius omnium*

veſtrûm,

vestrum, quam imperator; procedam acie adversus ignotos inter se, ignorantesque.

44. *Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris: veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, tum ob patriam, tum ob iram justissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto major spes majorque animus inferentis est vim, quam arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas. Ad supplicium depoposcere me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis, deditos ultimis cruciatibus affecturi fuere. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. Cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntino. Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias nostras Siciliam ac Sardiniam ademit, nisi adimat etiam Hispaniam: & si inde cessero, in Africam transcendet. Transcendet autem dico? duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam misere. Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicaverimus. Illis timidis & ignavis licet esse, qui receptum habent, quos suus ager, sua terra per tuta ac patenta itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, & omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis; aut vincere, aut si fortuna dubitabit, in prælio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus, destinatumque in animo est, iterum dicam, Vicistis: nullum incitamentum ad vincendum homini à Diis immortalibus acrius datum est.*

45. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi miltum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis caussa castellum superimponunt. Pœnus opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime jubet, principumque animos solicitare ad defectionem. Ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum à Victumviis consedit. Ibi Annibal castra habebat, revocatoque propere Maharbale, atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum præmonitumq; ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem, *certa præmia pronunciat, in quorum spem pugnarent. Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem*

ipsi

ipſi qui acceperiſſet, liberiſque: qui pecuniam quam agrum maluiſſet, ei ſe argento ſatisfacturum: qui ſociorum cives Carthaginienſes fieri vellent, poteſtatem facturum: qui domos redire mallent, daturum ſe operam, ne cujus ſuorum popularium mutatam ſecum fortunam eſſe vellent: ſervis quoq; dominos profecutis libertatem promiſit, binaq; pro his mancipia dominis ſe redditurum. Eaque ut rata ſcirent fore, agnum læva manu, dextera ſilicem retinens, *ſi falleret Jovem cæteroſq; precatus Deos, ita ſe mactarent, quemadmodum ipſe agnum mactaſſet:* ſecundum precationem caput pecudis ſaxo eliſit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus, in ſpem ſuam quiſque acceptis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda ſperata rati, prælium uno animo & voce una poſcunt.

46. Apud Romanos haud quaquam tanta alacritas erat, ſuper cætera recentibus etiam territos prodigiis: nam & lupus intraverat caſtra, laniatiſque obviis, ipſe intactus evaſerat; & examen apum in arbore prætorio imminente conſederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu jaculatoribuſque expeditis profectus ad caſtra hoſtium, exque propinquo copias, quantæ, & cujus generis eſſent, ſpeculandas, obvius fit Annibali, & ipſi cum equitibus ad exploranda circa loca progreſſo. Neutri alteros primo cernebant: denſior deinde inceſſu tot hominum equorumque oriens pulvis ſignum propinquantium hoſtium fuit. Conſtitit utrimque agmen, & prælio ſeſe expediebant. Scipio jaculatores & Gallos equites in fronte locat, Romanos ſociorumque quod roboris fuit, in ſubſidiis. Annibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vix dum clamore ſublato, jaculatores fugere inter ſubſidia ad ſecundam aciem: inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps: deinde quia turbabant equos pedites intermiſti, multis labentibus ex equis, aut deſilientibus, ubi ſuos premi circumventos vidiſſent, jam magna ex parte anceps pugna erat; donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumvecti paululum ab tergo ſe oſtendere. Is pavor perculit Romanos: auxitque pavorem conſulis vulnus, periculumque intercurſu tum primum pubeſcentis filii propulſatum. Hic erat juvenis, penes quem perfecti hujuſce belli laus eſt, Africanus ob egregiam victoriam de Annibale & de Pœnis appellatus. Fuga tamen effuſa jaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ invaſerunt. Alius confertus equitatus conſulem in medium acceptum, non armis modo, ſed etiam corporibus ſuis protegens, in caſtra nuſquam trepide neque effuſe cedendo, reduxit. Servati conſulis decus Cœlius ad ſervum natione Ligurem delegat: malim equidem de filio verum eſſe, quod & plures tradidere auctores, & fama obtinuit.

47. Hoc primum cum Annibale prælium fuit; quo facile apparuit, & equitatu meliorem Pœnum eſſe, & ob id campos paten-

tentes, quales ſunt inter Padum Alpeſque, bello gerendo Romanis aptos non eſſe. Itaque proxima nocte juſſis militibus vaſa ſilentio colligere, caſtra ab Ticino mota, feſtinatumque ad Padum eſt, ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum reſolutis, ſine tumultu atque infectatione hoſtis, copias trajiceret. Prius Placentiam pervenere, quam ſatis ſciret Annibal ab Ticino profectos: tamen ad DC moratorum in citeriore ripa ſegniter ratem ſolventes cepit. Tranſire non potuit pontem, ut extrema reſoluta erant, tota rate in ſecundam aquam labente. Cœlius auctor eſt, Magonem cum equitatu, & Hiſpanis peditibus flumen exemplo tranſnataſſe, ipſum Annibalem per ſuperiora Padi vada exercitum traduxiſſe, elephantis in ordinem ad ſuſtinendum impetum fluminis oppoſitis. Ea periti amnis ejus vix fecerint: nam neque equites armis equiſque ſalvis tantam vim fluminis ſuperaſſe, veriſimile eſt; ut jam Hiſpanos omnes inflati tranſvexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant: qua exercitus gravis impedimentis traduci poſſet. Potiores apud me auctores ſunt, qui biduo vix locum rate jungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hiſpanorum expeditos præmiſſos. Dum Annibal citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equiteſque ab tranſitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hoſtes contendunt. Annibal paucis poſt diebus ſex millia à Placentia caſtra communivit, & poſtero die in conſpectu hoſtium acie directa, poteſtatem pugnæ fecit.

48. Inſequenti nocte cædes in caſtris Romanis, tumultu tamen quam re major, ab auxiliaribus Gallis facta eſt: ad duo millia peditum, & ducenti equites vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, & ſpe ingentium donorum accenſos, in civitates quemque ſuas ad ſolicitandos popularium animos dimiſit. Scipio cædem eam ſignum defectionis omnium Gallorum eſſe ratus, contactoſque eo ſcelere, velut injecta rabie ad arma ituros, quamquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis inſequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium in loca altiora, colleſque impeditiores equiti caſtra movet. Minus quam ad Ticinum fefellit: miſſiſque Annibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbaſſet utique noviſſimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana caſtra Numidæ divertiſſent. Ibi dum perſcrutantes loca omnia caſtrorum, nullo ſatis digno moræ pretio tempus terunt, emiſſus hoſtis de manibus eſt: & quum jam tranſgreſſos Trebiam Romanos, metanteſque caſtra conſpexiſſent, paucos moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, & collegam (jam enim revocatum ex Sicilia audierat) ratus exſpectandum, locum,

qui

qui prope flumen turissimus stativis est visus, delectum continuavit. Nec procul inde Annibal quum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros eunctem nusquam præparatis commeatibus major indies, excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congesserant Romani, mittit. Ibi quum vim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio nummis aureis quadringentis Dasio Brundusino præfecto præsidii corrupto, traditur Annibali Clastidium. Id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sævitum est.

49. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, & à Sempronio consule, & ante adventum ejus terra marique res gesta. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad populandam oram Italiæ à Carthaginiensibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas conspectas à Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum forte Messanæ erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent in Italiam missis, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere, ad solicitandos veteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse credere; eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Ægateis insulas dejectam. Hæc sicut audita erant, rex Messanæ Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit; monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent. Ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli: edicto proposito, *ut socii navales decem dierum cibaria ad naves deferrent: ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perque omnem oram qui erant ex speculis prospicerent adventantem hostium classem.* Simul itaque, quamquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybæum: præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant: extemplo datum è speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naves conscensum; pars militum in muris portarumque stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad pugnam classe absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spacium pugnæ esset, exitumque liberum è portu naves hostium haberent. Nec Ro-

Romani detrectavere pugnam, & memoria circa ea ipſa loca geſtarum rerum freti, & militum multitudine, ac virtute.

50. Ubi in altum evecti ſunt, Romanus conſerere pugnam, & ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Poenus, & arte, non vi rem gerere, naviumque quam virorum aut armorum malle certamen facere. Nam ut ſociis navalibus affatim inſtructam claſſem, ita inopem milite habebat: & ſi cubi conſerta navis eſſet, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadverſum eſt, & Romanis multitudo ſua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo ſeptem naves Punicæ circumventæ, fugam cæteræ ceperunt. Mille & ſeptingenti fuere in navibus capti, milites nautæque, in iis tres nobiles Carthaginienſium. Claſſis Romana incolumis, una tantum perforata nave, ſed ea quoque ipſa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam nondum gnaris eis qui Meſſanæ erant, T. Sempronius conſul Meſſanam venit, & fretum intranti rex Hiero claſſem ornatam obviam duxit: tranſgreſſuſque ex regia in prætoriam navem, gratulatus ſoſpitem cum exercitu & navibus adveniſſe, precatuſque proſperum ac felicem in Siciliam tranſitum. Statum deinde inſulæ & Carthaginienſium conata expoſuit: polliciturque eſt, *quò animo priore bello populum Romanum juvenis adjuviſſet, eo ſenem adjuturum: frumenta veſtimentaque ſe legionibus conſulis ſociiſque navalibus gratis præbiturum. Grande periculum Lilybæorum maritimiſque civitatibus eſſe, quibuſdam volentibus novas res fore.* Ob hoc Conſuli nihil cunctandum viſum, quin Lilybæum claſſe peteret: & rex regiaque claſſis una profecti. Navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fuſaſque & captas hoſtium naves accepere.

51. A Lilybæo conſul, Hierone cum claſſe regia dimiſſo, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipſe in inſulam Melitam, quæ à Carthaginienſibus tenebatur, trajecit. Advenienti Amilcar, Giſgonis filius, præfectus præſidii cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumque cum inſula traditur: inde poſt paucos dies reditum Lilybæum, captivique & à conſule & à prætore præter inſignes nobilitate viros, ſub coronâ venierunt. Poſtquam ab ea parte ſatis tutam Siciliam cenſebat conſul, ad inſulas Vulcani, (quia fama erat ſtare ibi Punicam claſſem) trajecit. Nec quiſquam hoſtium circa eas inſulas inventus. Jam forte tranſmiſerant ad vaſtandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonenſi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam conſuli, *excurſio hoſtium in agrum Vibonenſem facta* nunciatur: literæque à ſenatu de tranſitu in Italiam Annibalis, & *ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium*, miſſæ traduntur. Multis ſimul anxiis curis exercitum extem-

templo in naves impositum, Ariminum superò mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio prætori, quinquaginta navium classem explevit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

52. Jam ambo consules, & quicquid Romanarum virium erat, Annibali oppositum; aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter equestri prælio uno, & vulnere suo minutus, trahi rem malebat; recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum prepotentium populorum certamine, per ambiguum favorem haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat: *à Gallis accitum se venisse ad liberandum eos* dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum, & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas jussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ, ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, *auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti*, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, tum ob infida multa facinora; tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, *continendis in fide sociis maximum vinculum esse, primos qui coissent, ope defensos*, censebat. Tum collega cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii sparsos & incompositos oneratosque præda plerosque, quum inopinantes invasissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prælium restituere. Varia inde pugna sequentes, quamquam ad extremum æquassent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

53. Cæterum nemini omnium major justiorque quam ipsi consuli videri, gaudio efferri; *qua parte copiarum alter consul victus foret, ea sa vicisse. Restitutos ac refectos militum animos: nec quemquam esse præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet, eum animo magis quam corpore ægrum, memoria vulneris*

acies

aciem ac tela horrere. Sed non esse cum ægro senescendum. Quid enim ultra differri ac teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse. Non Siciliam ac Sardiniam vitiis ademptas, nec eis Iberum Hispaniam peti; sed solo patrio retraqi in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant, inquit, patres nostri circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consulatusque exercitus in media Italia paventes intra castra? Pœnum quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suæ ditionis fecisse? Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Simulabat, & tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur: & occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque nequiquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Annibal quum quid optimum foret hosti, cerneret; vix ullam spem habebat, temere atque improvide quicquam consules acturos. Sed quum alterius ingenium fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse: ferociusque factum ex prospero cum prædatoribus suis certamine crederet: adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. Cujus ne quod prætermitteret tempus, solicitusque & intentus erat, dum tyro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traheretur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet: speculatoresque Galli ad ea exploranda quæ vellet, cautiores, quia in utrisque castris militabant, *paratos pugnæ esse Romanos* retulissent: locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit.

54. Erat in medio rivus, præaltis utrinque clausus ripis, & circa obsitus palustribus herbis, & quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. Quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atqui equite: cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita prædonium missum. Mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Annibal. *sed ut & numero etiam, non animis modo valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipuliq; vestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insidiatis. Hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal prima luce Numidis equites transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam

hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. Cæteris ducibus peditum equitumque præceptum, *ut prandere omnes juberent: armatos deinde instratis equis signum exspectare.* Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, feroxet parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locum jam ante consilio, avidus certaminis eduxit. Erat forte brumæ tempus, & nivalis dies in loci Alpibus Appenninoque interjectis: propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. Ad hæc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid arræ fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris vis. Ubi vero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia esset, & simul procedente jam die, fame etiam deficere.

55. Annibalis interim miles ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos ut mollirent artus misso, & cibo per ocium capto, ubi transgressos flumen nunciatum est hostes: alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum; deinde graviorem armis peditem. Quod virium, quod roboris erat, in cornibus circumfudit, decem millia equitum: & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul, effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, revocatos circumdedit peditibus. Duodevigiti millia Romanorum erant, sociûm nominisque Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum. Ea sola in fide mansérat Gallica gens. His copiis concursum est. Prœlium à Balearibus ortum est, quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt. Quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. Nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi Romani plerisque integris Pœnis, obruti sunt insuper velut nube jaculorum à Balearibus conjecta. Ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus (equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis) fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam viribus erat, quas recens Pœnus paulo ante curatis corporibus in prælium attulerat: contra, jejuna fessaque corpora Romanis, & rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed & Baleares pulso equite jaculabantur

bantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæque, simul latebras eorum improvidæ præterlata acies est, exorti à tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis manſit aliquamdiu immota acies, máxime præter spem omnium adversus elephantos. Eos pedites ad id ipsum locati verutis conjectis & avertere, & insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute, vulnera accipiunt, fodiebant.

56. Trepidantes propeque jam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu adversus Gallos auxiliares agi jussit Annibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. Additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque quum jam in orbem utrinque pugnarent, decem millia ferme hominum quum alias evadere nequivissent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. Et quum neque in castra reditus esset, flumine intercluſis: neque præ imbri satis discernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. Qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere. Aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenere. Imber nive mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos & jumenta & elephantos prope omnes consumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ipsi torpentes gelu, in castra rediere, ut vix lætitiam victoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti, quum præsidium Romanorum castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat; ratibus Trebiam trajicerent; aut nihil sensere Pœni obstrepente pluvia: aut quia jam moveri præ lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimulavere: quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam; ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

57. Romam tanus terror ex hac clade perlatus est, ut jam ad urbem Romam crederent infestis signis hostem venturum; nec quicquam spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusque vim arcerent. *Uno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse quæ accerserentur?* Ita territis Sempronius consul advenit: ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites (audacia magis quam consilio aut spe fallendi resistendive, si non fal-

derer) transgressus. Id quod unum maximè in præsentia desiderabatur: comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creant consules Cn. Servilius, & C. Flaminius. Cæterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitibus, & quæ his impediora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere valido & magno munitum præsidio. Ejus castelli oppugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Annibal, quum plurimum in celando incœpto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit vigiles: tantis repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, justis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia Annibal saucius pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregiè præsidium est. Paucorum inde dierum quietè sumpta, & vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. Inde locum frequentaverant accolæ misti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eò pleroſque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviam Annibali procedit. Magis agmine quam acie in via concurrerunt; & quum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam esset: in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die deditione facta, præsidium intra mœnia accepere: jussique *arma tradere*, quum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. Neque ulla quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est: adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum.

58. Hæ fuere hibernæ expeditiones Annibalis. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit: eam quoque gentem, sicut Gallos Ligures que, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem autem Appenninum adeo atrox tempestas adorta est, ut Alpium fœditatem prope superaverit. Vento mistus imber quum ferretur in ipsa ora: primùm, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, constitere: deindè quum jam spiritum intercluderet, nec reciprocare animam sineret, aversi à vento parumper consedere. Tum verò ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos

rendos fragores micare ignes. Capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset; ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris vel de integro initium fuit. Nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat: omnia perscindente vento, & rapiente: & mox aqua levata vento, quum super gelida montium cacumina concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut omnibus omissis procumberent homines; tegminibus suis magis obruti quam tecti. Tantaque vis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum jumentorumque strage, quum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret; quia torpentibus rigore nervis vix flectere artus poterant. Deinde ut tandem agitando sese movere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est coeptus: ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco velut obsessi mansere. Multi homines, multa jumenta, elephanti quoque ex his, qui prælio ad Trebiam facto superfuerant septem absumpti.

59. Digressus Appennino retro ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus consedit. Postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen. Atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu pugnatum est. Primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solum, sed perculsos hostes in castra persequerentur, mox castra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, cæteros confertos in media castra recepit: intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus nequiquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Annibal accepit, laxatamque pugnam, & recessum à castris vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore medius castris erupit. Pugna raro ulla magis sæva: & cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spacium quivisset. Nox accensum ingentibus animis prælium diremit. Itaque acrior concursus fuit quam cædes: & sicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est: ab utraque parte sexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis quam pro numero jactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti sociorum tres sunt interfecti. Secundum eam pugnam Annibal

in Liguries, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Pulvillus, & L. Lucretius cum duobus tribunis militum; & quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis rata fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

60. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Scipio in Hispaniam cum classe & exercitu missus. Quum ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis appulisset classem, expositoque ibi exercitu, orsus à Lacetanis omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis inliciendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modo apud eos, sed socieras etiam armorum parata est: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannoni cis Iberum provincia erat: cum reliquerat Annibal ad regionis ejus præsidium. Itaque priusquam alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret cum Hannone & Asdrubale sibi dimicandum esse; malletque adversus singulos separatim, quam adversus duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. Nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux militum cum aliquot præsidiis capitur: & Scissis propinquum castris oppidum, expugnatur. Cæterum præda oppidi parvi precii rerum fuit, supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. Castra militem ditavere, non ejus modo exercitus, qui victus erat, sed & ejus, qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus essent) citra Pyrenæum relictis.

61. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus peditum, mille equitibus, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. Nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine acto, quum in paucos præfectos paululum animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto,

Empo-

Emporias cum classe rediit. Vix dum digresso eo, Asdrubal aderat: & Illergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Illergetum gentem, quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus, Athanagiam urbem (quæ caput ejus populi erat) circumsedit: interaque dies paucos pluribus quam ante obsidibus imperatis, Illergetes pecunia etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Poenorum, procedit: atque urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia, exuti pene omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere. Nec obsessos alia ulla res, quam iniqua oppugnantibus hyems tutabatur. Triginta dies obsidio fuit: per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo quum Amusitus princeps eorum ad Asdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

62. Romæ autem & circa urbem multa ea hyeme prodigia facta: aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt: in queis, *ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte scandisse, atq; inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse, & navium speciem de cœlo affulsisse: & ædem Spei quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & Lanuvii hastam se commovisse, & corvum in ædem Junonis devolasse, atq; in ipso pulvinario consedisse, & in agro Amiternino multis locis hominum species procul candida veste visas, nec tamen cum ullo congressos; & in Piceno lapidibus pluisse; & Cære sortes extenuatas; & in Gallia lupum vigili gladium è vagina raptum abstuliss.* Ob cætera prodigia *libros adire decemviri jussi.* Quod autem lapidibus pluisset in Piceno, *novendiale sacrum edictum*, & subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs lustrata est, hostiæque majores, quibus edictum est, Diis cæsæ, & donum ex auri pondo quadraginta, Lanuvium ad Junonis portatum est, & signum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt, & lectisternium Cære, ubi sortes extenuatæ erant, imperatum; & supplicatio Fortunæ in Algido: Romæ quoque, & lectisternium Juventæ, & supplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde

universo populo circa omnia pulvinaria indicta: & Genio majores hostiæ cæsæ quinque, & C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in decem annos Respublica eodem statu mansisset. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis magna ex parte levaverant animos religione.

63. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant: edictum & literas ad consulem misit, *ut is exercitus idibus Martiis Arimini esset in castris.* Huic in provincia consulatum inire consilium erat; memori veterum certaminum cum Patribus: quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu qui abrogabatur, deinde triumpho habuerat: invisus etiam senatui ob novam legem, quam inique Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; *ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet.* Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. Quæstus omnis Patribus indecorus visus est. Res per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suasori legis, Flaminio favorem apud plebem, alterumque inde consulatum peperit. Ob hæc ratus auspiciis enuntiandis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedimentis, retenturos se in urbe, simulato itinere privatus, clam in provinciam abiit. Ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam ante Patribus movit: *Non cum senatu modo, sed cum Diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere, consulem ante inauspicato factum, revocantibus ex ipsa acie Diis atque hominibus, non paruisse; & nunc conscientia præteritorum & Capitolium & solennem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Jovis optimi maximi templum adiret: ne senatum invisus ipse, & sibi uni invisum, videret consuleretque: ne Latinis indiceret, Joviq; Latiali solenne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad provinciam iret. Lixæ modo sine insignibus, sine licoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quam si exilii causa solum vertisset: magis pro majestate videlicet imperii Arimini, Romæ magistratum initurum, & in diversorio hospitali quam apud penates suos prætextam sumpturum. Revocandum universi retrahendumq; censuerunt; & cogendum omnibus prius, præsentem in Deos hominesq; fungi officiis, quam ad exercitum & in provinciam iret.* In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilo magis eum movere, quam priori consulatu literæ moverant à senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit: immolantique ei vitulus jam ictus e manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam major, apud ignaros quid trepidaretur,

cur, & concursatio fuit. Id à pleriſq; *in omen magni terroris acceptum.* Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni conſule, duabus à C. Attilio prætore acceptis, in Etruriam jam per Apennini tramites exercitus duci eſt cœptus.

EPITOME LIBRI XXII.

2,3. ANnibal, *per continuas vigilias in paludibus oculo amiſſo, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo, & tribus noctibus ſine ulla requie iter fecit.* 3,4. *&c. C. Flaminius conſul homo temerarius contra auſpicia profectus, ſignis militaribus effoſſis, quæ tolli non poterant, & ab equo quem conſcenderat per caput devolutus, inſidiis ab Annibale circumventus, ad Traſimenum lacum cum exercitu cæſus eſt.* 6. *Sex millia quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Annibalis vincta ſunt.* 7. *Quum ad nunciũm cladis Romæ luctus eſſet: duæ matres inſperato receptis filiis gaudio mortuæ ſunt.* 10. *Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver ſacrum votum.* 12. *Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator adverſus Annibalem miſſus nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot victoriis hoſtem territum adverſis prælijs militem pugnæ committeret, & opponendo ſe tantummodo, conatus Annibalis impediret:* 14, 26. *M. Minucius magiſter equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem tanquam ſegnem, & timidum; effecit, ut populi juſſu ei imperium cum dictatore æquaretur:* 28. *Diviſoq; exercitu, quum in iniquo loco conflixiſſet, & in maximo diſcrimine legiones ejus eſſent,* 29. *ſuperveniente cum exercitu Fabio Maximo diſcrimine liberatus eſt. Quo beneficio victus caſtra cum eo junxit, & patrem eum ſalutavit: idemq; facere milites juſſit.* 16. *Annibal vaſtata Campania inter Caſilinum oppidum & Calliculam montem, à Fabio clauſus ſarmentis ad cornua boum ligatis & incenſis, præſidium Romanorum, quod Calliculam inſidebat, fugavit: & ſic tranſgreſſus eſt ſaltum.* 23. *Idemq; Fabii Maximi dictatoris, quum circumpoſita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem ſuſpectum faceret.* 47. *Æmilio deinde Paullo & Terentio Varrone conſulibus & ducibus cum maxima clade adverſus Annibalem ad Cannas pugnatum eſt:* 49. *Cæſaq; eo prælio Romanorum quadraginta quinq; millia cum Paullo conſule & ſenatoribus octoginta, conſularibus atq; prætoriis aut ædiliti-*

dibilis trigima. 53. Post quam eadem quum à nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non jurasset: effeciitq; ut omnes minime relictum iri à se Italiam jurejurando astringerentur. 7, 19, 20, &c. Praterea trepidationem urbis & luctum, & res in Hispania meliore eventu gestas continet. 57. Opimia & Floronia Vestales virgines incesti damnatæ. Propter paucitatem vero militum, servorum octo millia armata sunt. 60, 61. Captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum est, & gratiæ actæ, quod de Republ. non desperasset.

1. IAM ver appetebat, quum Annibal ex hibernis movit, & nequiquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus, ac metu. Galli, quos prædæ populationumq; consciverat spes: postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent, agerentque, suas terras sedem belli esse, premiq; utriusq; partis exercituum viderent hibernis: verterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia; petiitusq; sæpe principum insidiis, ipsorumque inter se fraude (eadem levitate qua consenserant, consensum indicantium) servatus erat; & mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam fesse ab insidiis munierat. Cæterum hic quoque ei timor caussa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius Romæ Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de Republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. *Duos se consules creasse, unum habere. Quod enim illi justum imperium, quod auspicium esse? magistratus id à domo, publicis privatisq; penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre; nec privatum auspicia sequi: nec sine auspiciis profectum, in externo ea solo nova aut integra concipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nunciata: *in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti, scipionem quem manu tenuerat, arsisse; & littora crebris ignibus fulsisse; & scuta duo sanguinem sudasse: & militem quosdam ictos fulminibus; & Solis orbem minui visum: & Prænestæ ardentes lapides cœlo cecidisse: & Arpis palmas in cœlo visas, pugnantemq; cum Luna Solem: & Capenæ duas interdiu lunas ortas; & aquas Cæretes sanguine mistas fluxisse, fontemq; ipsum Herculis cruentis manasse; & parsum maculis; & in Antii agro metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: & Faleriis cœlum findi visum velut magno hiatu, quaq; patuerit, ingens lumen effulsisse: sortes sua sponte attenuatas, unamq; excidisse, ita scriptam:* MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT, *& per idem tempus Romæ signum*

V. C. 533.

Martis

Martis Appia via ad simulacra luporum sudasse; & Capuæ speciem cæli ardentis fuisse, luxeque inter imbrem candentis. Inde, minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: *Capræ lanatas quibusdam factas, & gallinam in marem, gallum in fœminam sese vertisse.* His ficut erant nunciata expositis, auctoribusque in curiam introductis, consul de religione Patres consuluit. Decretum, *ut ea prodigia partim majoribus hostiis, partim lactentibus procurarentur: & uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cætera, quum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse Divi carminibus præsarentur.* Id decemvirorum monitu decretum est: *Jovi primum donum fulmen aureum cum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona darentur. Et Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Sospitæ Lanuvii majoribus hostiis sacrificaretur, matronæque pecunia collata, quantum conferre cuique commodum esset, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectisterniumque fieret; quin & libertinæ & ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent.* Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarunt. Postremo ex libris Decembri jam mense in ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum, ac per urbem *Saturnalia* die ac nocte clamatum, populusque *eum diem festum habere, ac servare in perpetuum jussus.*

2. Dum consul placandis Romæ Diis, habendoque delectu dat operam, Annibal profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium perveniisse fama erat, quum aliud longius, cæterum commodius ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, & omne quod veterani erat robur exercitus, admissis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, *primos ire jussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites. Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem.* Primi, qua modo prærirent duces, per prærupta fluvii, ac profundas voragines hausti pene limo, immergentesq; se, tamen signa sequebantur. Galli qui neq; sustinere se prolapsi, neq; assurgere ex voraginibus poterant, aut corpora animis, aut animos spe sustinebant; alii fessa ægre trahentes membra; alii ubi semel victis tædio animis procubuissent, inter jumenta & ipsa jacentia passim morientes; maximeque omnium vigiliæ conficiebant per quatriduum jam & tres noctes toleratæ. Quum omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inveniri posset, cumularis in aquas sarcinis insuper incumbebant. Jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi, tantum, quod

quod extaret aqua, quærentibus ad quietem parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Annibal æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto qui unus superfuerat, quod alius ab aqua extaret, vectus: vigiliis tamen et nocturno humore, paluſtrique cœlo gravante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

3. Multis hominibus jumentisque fœde amissis, quum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in ſicco potuit, castra locat: eorumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia esse. Consulis deinde consilia atque animum, & situm regionum, itineraque & copias, atque commeatus expedtendos, & cætera, quæ cognoscenda in re erant, summa omnia cum cura inquirendo, exsequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumque jacent: frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & non modo legum ac Patrum majestatis, sed ne Deorum quidem satis memens erat. Hanc insitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus belliciſque rebus successu aluerat. Itaque satis apparebat, nec Deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum. Quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & læva relicto hoste, Fæsulas petens, Etruriæ agros prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quietus erat, tum vero, posteaquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit; suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum: atque obsistente nullo ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda: cæteris omnibus in concilio salutaria magis, quam speciosa suadentibus, *collegam exspectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent: interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibendum:* iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnæque proposuit. *Quinimo Arretii ante mœnia sedeamus*, inquit, *hic enim patria & penates sunt: Annibal emissus è manibus perpopuletur Italiam, vastandoque & urendo omnia, ad Romana mœnia perveniat; nec ante nos hinc moverimus, quam ſicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciverint.* Hæc simul increpans, quum ocius signa convelli juberet, & ipse in equum insiluisset, equus repente corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus qui circa erant, velut fœdo omne incipiendæ rei; insuper nunciatur, signum omni vi moliente signifero convelli nequire. Conversus ad nuntium: *Num literas quoque*, inquit, *ab senatu affert, quæ*

quo me vertam gerere veteris? abi, nuncia, signum effodiant, si ad convellendum manus præ metu obtorpuerint. Incedere inde agmen cœpit: primoribus, super quam quod dissenserant à consilio, territis etiam duplici prodigio: milite in vulgus læto ferocia ducis, quum spem magis ipsam quam causam spei intueretur.

4. Annibal quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omne clade belli pervastat; quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime montes Cortonenses Trasimenus subit. Via tantum interest peranguſta, veluti ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paulo latior patescit campus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret. Beleares, cæteramque levem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte tegentibus, locat; ut ubi intrassent Romani, objecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius quum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorato postero die, vix dum satis certa luce angustiis superatis, postquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, aspexit: à tergo ac super caput detectæ insidiæ. Pœnus ubi quod petierat, clausum lacu montibusque, & circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat invadendi. Qui ubi qua cuique proximum fuit, decurrêre; eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo quam montibus densior federat, agminaque hostium ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter decurrerunt. Romanus, clamore prius undique orto quam satis cerneret, se circumventum esse sensit; & ante in frontem lateraque pugnari cœptum est, quam satis instruerentur acies, aut expediri arma stringique gladii possent.

5. Consul perculsis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertentesq; se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; & quacunque adire audiriq; potest, adhortatur, ac stare & pugnare jubet: *nec enim inde votis, aut imploratione Deûm, sed vi ac virtute evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri: & quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Cæterum præ strepitu ac tumultu, nec consilium, nec imperium accipi poterat. Tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem & locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus: opprimerenturque quidam onerati magis his quam tecti, & erat in tanta caligine major usus aurium quam oculorum. Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum, & mistos strepentium paven-

ventiumque clamores circumferebant ora oculosque. Alii fugientes, pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam, averrebat fugientium agmen. Deinde ubi in omnes partes nequiquam impetus factus, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & à tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullam, nisi in dextra; ferroque salutis spem esse: tum sibi unusquisque dux adhortatorque factus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta est: non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios: nec ut pro signis antesignanus: post signa alia pugnaret, acies: ut in sua legione miles, aut cohorte aut manipulo esset. Sors conglobabat, & animus suus cuique ante & post pugnandi ordinem dabat: tantusque fuit ardor animorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum terræ motum (qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montis lapsu ingenti prorupit) nemo pugnantium senserit.

6. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique acriter. Circa consulem tamen acrior infestiorque pugna erat. Eum & robora virorum sequebantur: & ipse quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem, insignisque armis, & hostem summa vi petebat, & nebatur suos cives: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans: *Consul, inquit, hic est, popularibus suis, qui legiones nostras cæsdit, agrosque & urbem est depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremptorum fœde civium dabo:* subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam objecerat, consulem lancea transfixit. Spoliare cupientem, triarii objectis scutis arcuêre. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & jam nec lacus, nec montes obstabant pavori: per omnia arcta præruptaque veluti cæci evadunt: armaque & viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque extare possunt, sese immergunt. Fuêre quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam impulerit. Quæ ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus, aut ubi nequiquam festinaverant, retro ægerrimè terram repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis per adversos hostes eruptione impigre facta, ignari omnium quæ post se agerentur, ea saltu evasere. Et quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinata denique re, quum calescente sole depulsa nebula aperuisset diem, tum liquida jam luce montes campique per-

diras

dictas res, ſtratamque oſtendere fœde Romanam aciem. Itaque ne in conſpectos procul immitterentur eques, ſublatis raptim ſignis, quam citatiſſimo poterant agmine, ſeſe abripuerunt. Poſtero die quum ſuper cætera, extrema fames etiam inflaret: fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equeſtribus copiis nocte conſecutus erat, *ſi arma tradidiſſent, abire cum ſingulis veſtimentis paſſurum*, ſeſe dediderunt, quæ Punica religione ſervata fides ab Annibale eſt, atque in vincula omnes conjecti.

7. Hæc eſt nobilis ad Traſimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæſa: decem millia ſparſa fuga per omnem Etruriam, diverſis itineribus Romam petiere. Mille & quingenti hoſtium in acie, multi poſtea utrimque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrimque facta traditur ab aliis. Ego præterquam quod nihil hauſtum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme ſcribentium animi: Fabium æqualem temporibus hujuſce belli potiſſimum auctorem habui. Annibal captivorum qui Latini nominis eſſent, ſine pretio dimiſſis, Romanis in vincula datis, ſegregata ex hoſtium coacervatorum cumulis corpora ſuorum quum ſepeliri juſſiſſet, Flaminii quoque corpus funeris cauſſa magna cum cura inquiſitum, non invenit. Romæ ad primum nuncium cladis ejus cum ingenti terrore ac tumultu concurſus in forum populi eſt factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitus eſſet, obvios percunctantur. Et quum frequentis concionis modo turba in comitium & curiam verſa magiſtratus vocaret, tandem haud multo ante ſolis occaſum Marcus Pomponius Prætor: *Pugna*, inquit, *magna victi ſumus*: & quanquam nihil certius ex eo auditum eſt, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt: *Conſulem cum magna parte copiarum cæſum: ſupereſſe paucos, aut fuga paſſim per Etruriam ſparſos, aut captos ab hoſte.* Quot caſus exercitus victi fuerant, tot in curas diſpertiti eorum animi erant, quorum propinqui ſub C. Flaminio conſule meruerant: ignorantium quæ cujuſque ſuorum fortuna eſſet. Nec quiſquam ſatis certum habet, quid aut ſperet, aut timeat. Poſtero, ac deinceps aliquot diebus ad portas major prope mulierum quam virorum multitudo ſtetit, aut ſuorum aliquem, aut nuncios de his operiens: circumfundebanturque obviis ſciſcitantes. Neque avelli utique à notis, prius quam ordine omnia inquiſiſſent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, ut cuique aut læta aut triſtia nuntiabantur: gratulantesque aut conſolantes; redeuntibus domos circumfuſos. Fœminarum præcipue & gaudia inſignia erant, & luctus. Unam in ipſa porta, ſoſpite filio repente oblato, in conſpectu ejus exſpiraſſe ferunt; alteram,

cui

cui mors filii falso nunciata erat, mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimarant. Senatum prætores per dies aliquot ab ortu usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoribus Pœnis posset.

8. Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum cum C. Centenio proprætore missa ad collegam à Servilio consule in Umbria, quo post pugnam ad Trasimenum auditam averterat iter, ab Annibale circumventa. Ejus rei fama varie hominum affecit animos. Pars occupatis majore ægritudine animis, levem, ex comparatione priorum dicere recentem equitum jacturam. Pars *non id quod acciderat, per se æstimare, sed ut in affecto corpore quamvis levis causa magis quam valido gravior sentiretur; ita quum ægre & affectæ civitati quodcunque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil quod aggravaret, pati possent, æstimandum esse.* Itaque ad remedium jam diu desideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendum civitas confugit: & quia & consul aberat, à quo uno dici posse videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium, aut literas mitti: nec dictatorem populus creare poterat, quod nunquam ante eam diem factum erat. Prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magistrum equitum M. Minucium Rufum, hisque negotium ab senatu datum, *ut muros turresque urbis firmarent, & præsidia disponerent, quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum: cum Pœnis pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequivissent.*

9. Annibal interim recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. Inde quum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis esset: in agrum Picenum avertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum præda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri via, prælioque magis ad eventum secundo quam levi aut facili affectus. Ubi satis quieti datum, præda ac populationibus magis quam ocio aut requie gaudentibus: profectus, Prætutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul levibus prœliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audivit, jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo,

ad

ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator quo die magistratum iniit, vocato senatu ab Diis orsus, quum edocuisset Patres, *plus negligentia cæremoniarum auspiciorumque, quam temeritate atque insciția peccatum à C. Flaminio consule esse: quæque piacula iræ Deum essent, ipsos Deos consulendos esse*, pervicit, ut quod non ferme decernitur, nisi quum terra prodigia nunciatæ sunt, decemviri libros Sibyllinos adire juberentur: qui inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod ejus belli causa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: & Jovi ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, & supplicationem lectisterniumque habendum; & ver sacrum vovendum; si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante bellum fuisset, statu permansisset.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium Prætorem ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut mature fiant, curare jubet.

10. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex Maximus consulente collegium prætore, *omnium primum populum consulendum de vere sacro censet: injussu populi voveri non posse:* Rogatus in hæc verba populus: *Velitis jubeatisne hoc sic fieri, si res populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui eis Alpes sunt) quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quæque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die senatus populusque jusserit? Qui faciet, quando volet, quaque lege volet facito: quo modo faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto: si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. Si atro die faxit insciens, probe factum esto. Si nocte sive luce, sive servus sive liber faxit, probe factum esto. Si ante id ea senatus populusque jusserit fieri ac faxit; eo populus solutus, liber esto.* Ejusdem rei causa ludi magni voti, æris trecentis triginta tribus millibus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque cæteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta. Supplicatumque iit cum conjugibus ac liberis, non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat. Curatum lectisternium, & per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus, & pulvinaria in conspectu fuêre: Jovi & Junoni unum, alterum Neptuno ac Minervæ, tertium Marti & Veneri, quartum Apollini ac Dianæ, quintum Vulcano ac Vestæ, sextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit: quia ita ex fatalibus libris editum erat: *ut is voveret, cujus maxi-*

num imperium in civitate esset. Manii ædem Otacilius prætor vovit.

11. Ita rebus divinis peractis, tum de bello, reque publica dictator rettulit: *quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse, Patres censerent.* Decretum, *ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur: cætera omnia ageret faceretque, ut è Republica duceret.* Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. His per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. Edictoque proposito, *ut quibus oppida castellaque immunita essent, in loca tuta commigrarent. Exagria quoque uti demigrarent omnes regiones ejus, qua iturus Annibal esset: tectis prius incensis, ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset:* ipse via Flaminia profectus, obviam consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se progredientem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, *ut sine lictoribus ad dictatorem veniret.* Qui cum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, vetustate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset; literæ ab urbe allatæ sunt: *naves onerarias commeatum ab Hostia in Hispaniam ad exercitum portantes, à classe Punica circa portum Cossanum captas esse.* Itaque extemplo consul Hostiam proficisci jussus, navibus quæ ad urbem Romanam aut Hostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat. Libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impositi: alii ut urbi præsiderent, relicti.

12. Dictator exercitu consulis accepto à Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus venit: inde Prænestæ transversis tramitibus in viam Latinam est regressus, unde itineribus summa cum cura exploratis ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commisisse. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra; nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem *victos tandem Martios animos Romanorum: debellatumque, & concussum ea propulsam de virtute ac gloria esse,* in castra rediit. Cæterum tacita cura animum incensus, quod cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset: ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæsissent; & prudentiam quidem, non vim dictatoris extemplo timuit. Constantiam haud dum expertus, agitare ac ten-

tentare animum movendo crebro castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cœpit; & modo citato agmine è conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu viæ, si excipere digressum in æquum posset, occultis subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. Castris, nisi quantum usûs necessario cogeret, tenebatur miles. Pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. Equitum levisque armaturæ statio composita instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat. Neque universo periculo summa rerum committebatur: & parva momenta levium certaminum ex tuto coeptorum, finitimorum recepta, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, minus jam eadem ac virtutis, aut fortunæ pœnitere sua. Sed non Annibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum; qui nihil aliud, quam quod non imperabat, moræ ad Rempublicam præcipitandam habebat; ferox rapidusque in consiliis, ac linguis immodicus, primò inter paucos, dein populum in vulgus *pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vitiis virtutibus vitia, compellabat*: premendorumque superiorum arte (quæ pessima ars minus prosperis malorum successibus crevit) sese extollebat.

13. Annibal ex Arpis in Samnium transit, Beneventanum depopulatur agrum. Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum, trahere ad æquum certamen posset. Inter multitudinem sociorum Italici generis qui ad Trasimenum capti ab Annibale, dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis promissisque Annibalis, ad conciliandos popularium animos. Hi nunciantes, *si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore*: quum res major quam auctores esset, dubium Annibalem, alternisque fidentem ac diffidentem; tamen ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitos ut etiam atque etiam promissa rebus confirmarent, jussosque cum popularibus & aliquibus principum redire ad se, dimisit. Ipse imperat duci, *ut se in agrum Casinatem ducat*: edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis intercluserum. Sed Punicum abhorrens ab Latino nomen, *Casilinum* pro *Casino* accipere ducem fecit: aversisque ab itinere, per Alifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatem descendit: ubi quum montibus fluminibusque claussam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, *ubi terrarum esset*? quum is *Casilini eo die mansurum eum* dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde a-

lia regione esse, virgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem, in crucem sublato, castris communitis Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. Ingentem cladem, fugam tamen, terroremque latius, Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit: videlicet quia justo & moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

14. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, prope de integro est orta seditio; ac duces seditionis accensi quidam; fuerat enim silentium per paucos dies; quia cum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut vero in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ: *Spectatumne huc*, inquit Minucius, *ad rem fruendam oculis, sociorum cædes, & incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet? quos in Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset, quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pœnus advena, ab extremis orbis terrarum terminis, nostra cunctatione & socordia jam huc progressus. Tantum (pro dolor) degeneramus à parentibus nostris, ut, præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam Numidarum hostium ac Maurorum jam factam videamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando non homines tantum, sed fœdera, & Deos ciebamus, tendentem ad mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum; sæpius nos, quam Deorum invocantium opem. Nos hic pecorum more per æstivos saltus, deviasque colles exercitum ducimus, conditi nubibus, silvisque. Si hoc modo per agrandi cacumina saltusque Furius recipere à Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus (nobis dictator unicus in rebus afflictis quæsitus) Italiam ab Annibale recuperare parat; Gallorum Roma esset: quam vereor ne sic cunctantibus nobis, Annibali ac Pœnis toties servaverint majores nostri. Sed vir, ac vere Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate Patrum, jussuque populi dictum, Veios allatus est nuncius, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in æquum: atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, & postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad furcas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus; utrum tandem Lucius*

eius Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque & lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modo consuli Luctatio quæ alia res, quam celeritas victoriam dedit? quod postero die quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, impeditam suo ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse: armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediaris. Audendo, agendoque res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quæ timidi cauta vocant. Hæc velut concionanti Minucio, circumfundebatur tribunorum, equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia volvebantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

15. Fabius pariter in suos haud minus, quam in hostes intentus, prius ab aliis invictum animum præstans, quaquam probe scit, non in castris modo suis, sed etiam Romæ suam cunctationem infamem esse, obstinatus tamen eodem consiliorum tenore ætatis reliquum extraxit: ut Annibal destitutus ab spe summa appetiti certaminis jam hibernis locum circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiæ non perpetuæ; arbusta vineæque, & consita omnia magis amœnis quam necessariis fructibus. Hac per exploratores relata fama Fabio, quum satis sciret per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum: Callicolam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis, quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum à Campano agro dividit: & ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem; ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit. Extemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris: *qui quam tuto posset progressum prius recipere sese* jusserat, *quam in conspectum hostium veniret.* Numidæ alii atque alii occurrantes, refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. Inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum prius quam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem; quinq; millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prælium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, & delecti equitum circumvenit

venti occiduntur. Cæteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam in arctas conclusis fauces immunitas, ne hostis ab Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Conjunctis exercitibus, dictator ac magister equitum castra in viam deferunt qua Annibal ducturus erat, duo inde millia hostes aberant.

16. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostem raptim & procursando, recipiendoque sese, pugnavere. Restitit suo loco Romana acies, lenta pugna, & ex dictatoris magis, quam Annibalis fuit voluntate: ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Annibal, & ad Casilinum obsessus: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret: Pœnus contra, intra Formiana saxa, ac Linterni arenas, stagnaque perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Annibalem fefellit, suis se artibus peti. Itaque quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes, & jugum Callicolæ superandum esset: necubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur; ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus; principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fasceisque virgarum, atque arida sarmenta, præligantur cornibus boum, quos domitos, indomitosque multos inter cæteram agrestem prædam agebat. Ad duo millia ferme boum effecta: Asdrubalique negotium datum, *ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret: maxime, si posset, super saltus ab hoste insessos.*

17. Primis tenebris silentio mota castra, boves aliquanto ante signa acti ubi ad radices montium, viasque angustas, ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenti in adversos concitentur montes, & metus ipse relucentis flammæ ex capite; calorque jam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. Quo repente discursu haud secus, quam silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque inquietatio excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitus saltus insidendos locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere: qua minime densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga. Tum in quosdam

quosdam boves palantes à suis gregibus incidêrunt. Et primo quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt: deinde ut humana apparuit fraus; tum vero insidias rati esse, cum multo maximoque strepitu concitant se in fugam, levique armatura hostium incurrere. Cæterum nox æquato timore, neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal traducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Alisano posuit castra.

18. Hunc tumultum sensit Fabius: cæterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub jugo montis prælium fuit, quo intercluſam abſuis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad idipsum remissa ab Annibale pervenisset. Ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnæ genere facile eluſit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Alisas loco alto ac munito consedit. Tum per Samnium Romam se petere simulans Annibal, usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hostium agmen, urbemque Romam jugis ducebat, nec abſistens nec congrediens. Ex Peligais Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens Gerionem pervenit, urbem metu, quia collapſa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. Inde sacrorum causſa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio quam fortunæ confidat: & se potius ducem, quam Sempronium Flaminiumq; imitetur. Ne nihil actum censeret, exacta prope æstate per ludificationem hostis: medicos quoq; plus interdum quietè, quam movendo atq; agendo proficere. Haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse.* Hæc nequiquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus.

19. Principio æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra marique cœptum bellum est. Asdrubal ad eum navium numerum, quem à fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit; quadraginta navium classem Himilconi tradidit, atque ita Carthagine profectus navibus prope terram, exercitum in littore ducebat: paratus confligere quacunque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni postquam

moviſſe ex hibernis hoſtem audivit, primo idem conſilii fuit: deinde minus terra propter ingentem famam novorum auxiliorum concurrere auſus, delecto milite in naves impoſito, quinque & triginta navium claſſe ire obviam hoſti pergit. Altero ab Tarracone die ad ſtationem decem millia paſſuum diſtantem ab oſtio Iberi amnis pervenit. Inde duæ Maſſilienſium ſpeculatoriæ præmiſſæ retulerunt, *claſſem Punicam ſtare in oſtio fluminis, caſtraq; in ripa poſita.* Itaque ut improvidos incautoſque univerſo ſimul effuſo terrore opprimeret, ſublatis ancoris ad hoſtem vadit. Multas & locis altis poſitas turres Hiſpania habet, quibus & ſpeculis & propugnaculis adverſus latrones utuntur. Inde primo conſpectis hoſtium navibus, datum ſignum Aſdrubali eſt; tumultuſque prius in terra & caſtris, quam ad mare & ad naves eſt ortus; nondum aut pulſu remorum ſtrepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus claſſem promontoriis: quum repente eques alius ſuper alium ab Aſdrubale miſſus, *vagos in littore, quietoſq; in tentoriis fuiſſe, nihil minus quam hoſtem aut prælium eo die exſpectantes, conſcendere naves propere, atq; arma capere* jubet. Claſſem Romanam jam haud procul à portu eſſe. Hæc equites dimiſſi paſſim imperabant. Mox Aſdrubal ipſe cum omni exercitu aderat: variisque omnia tumultu ſtrepunt, ruentibus in naves ſimul remigibus militibuſque, fugientium magis à terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conſcenderant, quum alii reſolvunt oras, aut ancoram vellunt: alii, ne quid teneat ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica miniſteria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modo, ſed direxerat etiam in pugnam naves. Itaque non ab hoſte & prælio magis Pœni, quam ſuomet ipſi tumultu turbabantur. Tentata veritus pugna, quam inita, in fugam averterunt claſſem, & quum adverſi amnis os lato agmine tam multis ſimul venientibus haud ſane intrabile eſſet, in littus paſſim naves egerunt: atque alii vadis, alii ſicco littore excepti, partim armati, partim inermes ad inſtructam per littus aciem ſuorum perfugere. Duæ tamen primo concurſu captæ erant Punicæ naves, quatuor ſuppreſſæ.

20. Romani quamquam terra hoſtium erat, armatamque aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter tamen inſecuti trepidam hoſtium claſſem, naves omnes quæ non aut perfregerant proras littore illiſas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. Ad quinque & viginti naves ex triginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, ſed quod una levi pugna toto ejus o-

ra

ra mari potiti erant. Itaque ad Honoſcam claſſe profecti, excenſu è navibus in terram facto, quum urbem vi cepiſſent, captamque diripuiſſent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, poſtremo tecta quoque conjuncta muro, portiſque incenderunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam pervenit claſſis: ubi vis magna ſparti fuit, ad rem nauticam congeſta ab Aſdrubale. Quod ſatis in uſum fuit, ſublato, cæterum omne incenſum eſt. Nec continentis modo projectas oras prætervecta, ſed in Ebuſum inſulam tranſmiſſum. Ubi urbe, quæ caput inſulæ eſt, biduum nequiquam ſummo labore oppugnata, ubi in ſpem irritam fruſtra teri tempus animadverſum eſt, ad populationem agri verſi, direptis aliquot incenſiſque vicis, majore quam ex continenti præda parta. Quum in naves ſeſe recepiſſent, ex Balearibus inſulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro claſſis, reditumque in citeriora provinciæ: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hiſpaniæ legati concurrerunt. Sed qui vere ditionis imperiique Romani facti ſunt, obſidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terreſtribus quoque copiis ſatis fidens Romanus, uſque ad ſaltum Caſtulonenſem eſt progreſſus. Aſdrubal in Luſitaniam, ac propius Oceanum conceſſit.

21. Quietum inde fore videbatur reliquum æſtatis tempus, fuiſſetque prope per Pœnum hoſtem: ſed præterquam quod ipſorum Hiſpanorum inquieta avidaque in novas res ſunt ingenia, Mandonius Indibiliſque, qui antea Illergetum regulus fuerat, poſtquam Romani ab ſaltu receſſere ad maritimam oram, concitis popularibus in agrum pacatum Romanorum ſociorum ad populandum venerunt. Adverſus eos tribus millibus cum expeditis auxiliis à Scipione miſſis, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere; multis occiſis, quibuſdam captis; magnaque parte armis exuta. Hic tamen tumultus, cedentem ad Oceanum Aſdrubalem cis Iberum ad ſocios tutandos retraxit. Caſtra Punica in agro Ilercaonenſium; caſtra Romana ad novam claſſem erant; quum fama repens alio vertit bellum. Celtiberi principes, qui regionis ſuæ legatos, obſideſque dederant Romanis, nuncio miſſo à Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginienſium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. Inde cum ipſo Aſdrubale duobus prœliis egregie pugnantes, quindecim millia hoſtium occiderunt: quatuor millia cum multis militaribus ſignis capiunt.

22. Hoc ſtatu rerum in Hiſpania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato poſt conſulatum imperio, ab ſenatu miſſus cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque

comme-

communi advecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia civium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito, profectus Scipio fratri conjungitur: ac deinde communi animo, consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo viso hoste Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale, fama erat modico in arce custodiri præsidio. Id unum pignus, inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberorum suorum culpa defectionis, luerentur. Eo vinculo Hispaniam vir unus, solerti magis quam fideli consilio, exsolvit. Abelox erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Pœnis: cum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. Cæterum transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat ut quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis ejus poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum injussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra urbem in ipso littore habebat Bostar, ut aditum ex porta intercluderet Romanis. Ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet in quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc in Iberum castra Romana esse, arcem tutam, perfugiumque novis volentibus res. Itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia devinciendos esse.* Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse: *Obsides*, inquit, *in civitates remitte. Id privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, & publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet depoſco ipse, ut opera quoque impensa consilium adjuvem meum, & rei suapte natura gratæ, quantam insuper gratiam possim, adjiciam.* Homini non ad cætera Punica ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret expromit. Fide accepta dataque ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit, diem insequentem absumpsit cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipiendis. Dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis

custo-

custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti, cætera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quasi Carthaginiensium nomine fic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. Illos enim graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelox vir prudens haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu ad defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hyems, quæ Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta cogit, interveniisset.

23. Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, quum in Italia paululum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Annibalem non mediocri solicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem; qui bellum ratione, non fortuna gereret: ita contempta erat inter cives armatos pariter togatosque; utique postquam absente eo, temeritate magistri equitum læto, ut verius dixerim, quam prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Annibalis: quod quum à perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque & vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non expectata in eo senatus auctoritas est: ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in permutandis captivis: quod sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanos, Pœnumque, *ut quæ pars plus reciperet quam duret, argenti pondo bina & selibras in militem præstaret*; ducentos quadraginta septem quum plures Romanus quam Pœnus recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe jactata in senatu re, quoniam non consuluissent Patres, tardius rogaretur: inviolatum ab hoste agrum misso Romam filio vendidit, fidemque publicam impendio privato exsolvit. Annibal pro Gerionis mœnibus, cujus urbis captæ atque incensæ ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, stativa habebat. Inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, & circumspectans nec unde impetus in frumentatores fieret.

24. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. Præerat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est,

est, ad urbem dictatore. Cæterum castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus aut in frumentatores palantes, aut in castra relicta cum levi manu præsidioque fieret. Nec Annibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, & ferocius, quam consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem (quod minime quis crederet) quum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem movit, duo ferme à Gerione millia, in tumulum hostium in conspectu: ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum, si luce palam iretur, quia haud dubie hostis breviore via præventurus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt: quos tenentes locum contempta paucitate Romani postero die quum ejecissent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaque ut erat iguum spatii vallum à vallo aberat, & id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul & per aversa castra à castris Annibalis equitatus cum levi armatura emissus in frumentatores late cædem fugamque hostium palatorum fecit. Nec acie certare Annibal ausus: quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii pars exercitus aberat, jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Gerionis mœnibus erant. Justa quoque acie, & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. Primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos: Numerii Decimi Samnitis deinde adventu prælium restitutum. Hunc principem genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, & equites ducentos adducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Annibali, spem parti utrique præbuisse novi subsidii: tumque Fabio ab Roma veniente, Annibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adjuvante Samnite duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum. Tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam.

25. De his rebus persæpe & in senatu & in concione actum est. Quum læta civitate dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet, *ut si vera omnia essent, secunda se magis quam adversa timere diceret*: tum M. Metilius tribunus plebis, id *unum enimvero ferendum esse* negat; *non præsentem solum dictatorem*

rem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: & in ducendo bello sedulo tempus terere, quo diutius in magistratu sit, soluſque & Romæ & in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie classis Punicæ persequendæ procul ab Italia ablegatum. Duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in custodia habitum. Itaque hercule non Samnium modo, quo jam tanquam trans Iberum agro Pœnis concessum sit, sed Campanum, Calenumque, & Falernum agrum pervastatos esse; sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante. Exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos, tanquam hostibus captivis arma adempta. Tandem ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse, ac fugasse hostes. Quæ ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audacter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum & dictatoris jure: nec tamen ne ita quidem prius dimittendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminii suffecisset. Dictator concionibus se abstinuit, in actione minime popularis; ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscitiam ducum acceptas referret: magistroque equitum quod contra edictum suum pugnasset, rationem diceret reddendam esse, si penes se summa imperii consiliique sit. Propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem, rationemque dominari. Se sævo tempore, & sine ignominia servasse exercitum, quam multa millia hostium occidisse, ducere majorem gloriam esse. Hujus generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Attilio Regulo, ne præsens de jure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris, favorque magistri equitum animos versabat, quam satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire: & favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido ortus. Patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servili ejus artis ministerio usum.

26. Is juvenis ubi ex eo genere quæstus pecunia à patre relicta, animum ad spem liberalioris fortunæ adjecit, togaque & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus caussisque adversus rem & famam bonorum, primum in notitiam popu-

populi, deinde ad honorem pervenit. Quæſtura quoque & duabus aedilitatibus plebeis & curuli, poſtremo & prætura perfunctus, jam ad conſulatus ſpem quum attolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, ſicque plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui æque iniqui, præter ipſum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. Ipſe qua gravitate animi criminantes ſe ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in ſe favientis injuriam tulit: acceptiſque in ipſo itinere literis ſenatuſconſulti *de æquato imperio*; ſatis fidens haudquaquam cum imperii jure, artem imperandi æquatam, cumq; invicto à civibus, hoſtibuſque animo ad exercitum rediit.

27. Minucius vero quum jam ante vix tolerabilis fuiſſet, ſecundis rebus ac favore vulgi: tum utique immodice immodeſteque, non Annibale magis victo ab ſe quam Fabio gloriari; *Illum in rebus aſperis unicum ac parem ducem quæſitum Annibali, majorem minori, dictatorem magiſtro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, juſſu populi æquatum in eadem civitate, in qua magiſtri equitum virgas ac ſecures dictatoris trevere atque horrere ſoliti ſunt. In tantum ſuam felicitatem virtutemque evaſiſſe. Ergo ſecuturum ſe fortunam ſuam, ſi dictatoris cunctatio in ſegnitie, Deorum hominumque judicio damnata, perſtaret.* Itaque quo die primum congreſſus eſt cum Fabio, *ſtatuendum omnium primum* ait *eſſe, quemadmodum imperio adæquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut ſi majora intervalla placerent, partitis temporibus alternis ſummum jus imperiumque eſſe, ut par hoſti non ſolum conſilio, ſed viribus etiam eſſet, ſi quam occaſionem rei gerendæ habuiſſet.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quæcunque temeritas collegæ habuiſſet; ſibi communicatum cum illo, non ademptum imperium eſſe. Itaque ſe nunquam volentem parte qua poſſet, rerum conſilio gerendarum ceſſurum: nec ſe tempora, aut dies imperii cum eo, ſed exercitus diviſurum: ſuiſque conſiliis, quoniam omnia non liceret, quæ poſſet, ſervaturum.* Ita obtinuit ut legiones, ſicut conſulibus mos eſſet, inter ſe dividerent. Prima & quarta Minucio, ſecunda & tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, ſociúmque & Latini nominis auxilia diviſerunt. Caſtris ſe quoque ſeparari magiſter equitum voluit.

28. Duplex inde Annibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quæ apud hoſtes agerentur, eum fallebat; & perfugis multa indicantibus, & per ſuos explorantem. Nam & libertam Minucii temeritatem ſe ſuo modo capeaturum, & ſolertiæ Fabii dimidium virium deceſſiſſe. Tumulus erat inter caſtra Minucii, Poenorumque. Eum qui occupaſſet, haud dubie

dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. Eum non tam capere sine certamine volebat Annibal (quamquam id operæ pretium erat) quam cassam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat, prima specie inutilis insidiatori, quia non modo silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat, & erant in anfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. Necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas; ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. Ad locum capiendum dux ipse inter solidissimos ferocissimosque *ad arma* vocat, & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam demittit, deinde confercto agmine mittit equites: postremo quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Annibal laborantibus suis, alia atque alia crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac toris utrinque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum præoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem insuccedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. Peditum acies inter periculos impavida sola erat; videbaturque, si justa, aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura: tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores, cum tumultum terroremque in latera utrinque, ab tergoque incursantes fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam supereffet.

29. Tunc Fabius primo clamore paventium audito, dein conspecta procul turbata acie: *Ita est*, inquit, *non celerius quam timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & virtute & fortuna superiorem videt: sed aliud jurgandi succensendique tempus erit: nunc signa extra vallum proferte: victoriam hosti extorqueamus: confessionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam: Fabiana se acies repente velut cœlo demissa ad auxilium ostendit; itaque priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum consereret, & suos à fuga effusa, & à feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique

undique confugerant ad integram aciem, qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobari restare. Ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem: quum Poenus receptui cecinit, palam ferente Annibale, *ab se Minucium, sæpe a Fabio victum.* In per variam fortunam diei majore parte exacta, quum in castra reditum esset, Minucius convocatis militibus: *Sæpe ego, inquit, audivi milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat quid in rem sit: secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere scit, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: & dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus signa quum tulerimus, ubi ego eum parentem appellavero, quod beneficio ejus erga nos, ac majestate ejus dignum est: vos milites eos, quorum vos modo arma dexteræque texerunt, Patronos salutabitis: & si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hæc dederit.*

30. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa; profecti agmine incedentes ad dictatoris castra, in admirationem & ipsum, & omnes qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum patrem Fabium appellasset, circumfusosque militum ejus totum agmen patronos consalutasset: *Parentibus, inquit, meis dictator (quibus te modo nomine, quo fando possum, æquavi) vitam tantum debeo: tibi quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus sum, primus antiquo, abrogoque: & quod tibi mihique, quod meo exercitui tuoque, conservato ac conservatori sit felix, fac imperium auspiciumque tuum redeo, & signa hæc legionesque restituo. Tu quæso placatus me magistrum equitum, hos ordinibus suis quemque teneri jubeas.* Tum dextræ interjunctæ, militesq; concione dimissa à notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: lætusque dies ex admodum tristi paulo ante, ac prope execrabili factus. Romæ ut est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Annibalem, hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis, atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo & duces Romanos, & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam à patribus accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sederet in jugis montium, solicitatam procella imbrem dedisse.*

31. Dum

31. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe CXX navium circumvectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus utrinque acceptis, in Africam transmisit: & priusquam in continentem descensiones faceret, Meninge insula vastata, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipsorum urerentur diriperenturque agri, decem talentis argenti acceptis, ad littora Africæ accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxta effusi, ac si insulas cultorum egentes prædarentur. Itaque in insidiis temere illati, quum à frequentibus palantes, & locorum ignari circumvenirentur cum multa cæde, ac fœda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum iis Sempronio Blæso quæstore amisso, classis à littoribus hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybæi, T. Otacilio prætori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. Ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit: literisque Fabii accitus & ipse, & collega ejus M. Atilius, *ut exercitum ab se exacto jam prope semestri imperio acciperent.* Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus Annibalem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum primum à populo creatum dictatorem scribit. Sed & Cœlium & cæteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tunc procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut à populo crearetur qui pro dictatore esset: res inde gestas, gloriamque insignem ducis, & augentes titulum imaginis posteros, ut *dictator. Pro dictatore* diceretur, facile obtinuisse.

32. Consules, M. Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis (tum enim autumni erat tempus) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali diversis locis opportune aderant, carpentes agmen, palantesque excipientes. In casum universæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non veniebant, adeoque inopia est coactus Annibal, ut nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Gerionem jam hyeme impediente constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venêre. Ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent: *Scire se Romani populi ærarium bello exhauriri: & quum juxta pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ urbe Romana atque imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum*

ad ipsorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ à majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum: si quam opem in se crederent, eodem studio fuisse oblaturos. Gratum sibi Patres Romanos populumque facturam, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosque judicaverint, à quibus donum animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quam re majus ampliusque, acciperent. Legatis gratiæ actæ pro munificentia, auraque Patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

33. Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per biennium latuerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: & servi quinque & viginti in crucem acti, quod in campo Martio conjurassent. Indici data libertas, & æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi; ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset: alii in Ligures, ad expostulandum quod Hannibali opibus auxiliisque suis juvissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pinetum quoque regem in Illyricos legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum, aut si diem proferre vellet, obsides accipiendos. Adeo, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse; itaque duumviri ad eam rem creati ab Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & Cæso Quintius Flaminius, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex senatusconsulto literæ ad consules missæ: *ut si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret, Se in eam diem, qua jussissent, comitia edicturum.* Ad hæc à consulibus rescriptum, *sine detrimento Reipublicæ abscedi non posse ab hoste. Itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consulum alter à bello avocaretur.* Patribus rectius visum est, *dictatorem à Consule dici comitiorum habendorum causa.* Dictus L. Veturius Philo, Manium Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

34. Consulibus prorogatum in annum imperium. Interreges proditi à patribus, Cn. Claudius, Appii filius, Cento. Inde P. Cornelius Asina. In ejus interregno comitia habita, magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentium Varronem, sui generis hominem, plebi insectatione principum, popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concussis, aliena invidia splendentem, vulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summa ope obsta-

obſtabant, ne ſe infectando, ſibi æquari aſſuefcerent homines, Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non ſenatum modo, ſed etiam augures, quod dictatorem prohibuiſſent comitia perficere, per invidiam eorum favorem candidato ſuo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quærentibus, Annibalem in Italiam adductum: ab iiſdem, quum debellari poſſit, fraude id bellum trahi. Quum quatuor militum legionibus univerſis pugnari poſſe apparuiſſe eo, quod M. Minucius abſente Fabio proſpere pugnaſſet, duas legiones hoſti ad cædem objectas, deinde ex ipſa cæde ereptas; ut pater patronuſque appellaretur, qui prius vincere prohibuiſſet Romanos quam vinci. Conſules deinde Fabianis artibus, quum debellare poſſent, bellum traxiſſe. Id fadus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante belli habituros, quam conſulem vere plebeium, id eſt, hominem novum feciſſent. Nam plebeios nobiles jam eiſdem initiatos eſſe ſacris, & contemnere plebem, ex quo contemni deſierint a Patribus, cœpiſſe. Cui non id apparet? id actum & quæſitum eſſe, ut interregnum iniretur: ut in Patrum poteſtate comitia eſſent. Id conſules ambos ad exercitum morando quæſiſſe, id poſtea, quia invitis iis dictator eſſet dictus comitiorum cauſſa, expugnatum eſſe, ut vitioſus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos: conſulatum unum certe plebis Romanæ eſſe: populum liberius habiturum, ac daturum ei, qui magis vincere quam diu imperare malit.*

35. Quum his orationibus accenſa plebs eſſet, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Volſone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarium plebei, C. Atilio Serrano, & Q. Ælio Pæto, quorum alter Pontifex, alter augur erat, C. Terentius conſul unus creatur, ut in manu ejus eſſent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuiſſe virium in competitoribus ejus, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio conſul fuerat, & damnatione collegæ, & ſua prope ambuſtus evaſerat, infeſtum plebi, diu ac multum recuſantem ad petitionem compellit. Is proximo comitiali die, concedentibus omnibus qui cum Varrone certaverant, parque magis in adverſando, quam collega, datur conſuli. Inde prætoria comitia habita. Creati Manius, Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ juris dicundi urbana ſors Pomponio, inter cives & peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Poſtumius Albinus in Galliam. Omnes abſentes creati ſunt, nec cuiquam eorum præter Terentium conſulem, erat mandatus honos, quem jam non antea geſſiſſet; præteritis aliquot fortibus ac ſtrenuis viris: quia in tali tempore nulli novus magiſtratus videbatur mandandus.

36. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeo & numero, & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum: alii novas quatuor legiones quinque legionibus additas, ut novem legionibus rem gererent. Numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adjectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent: socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia spem posse vinci hostem dictator præbuerat. Cæterum prius quam signa ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere jussi, propter territos vulgo homines novis prodigiis: nam & Romæ in Aventino, & Ariciæ nunciatum erat, *sub idem tempus lapidibus pluisse; & multo cruore signa in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manasse.* Id quidem & quod sæpius acciderat, magis terrebat. Et in via Fornicata, quæ ad campum erat, aliquot homines de cœlo tacti, exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati à Pæsto pateras aureas Romam attulerunt. Iis sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

37. Per eosdem dies ab Hierone classis Hostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt, *cædem C. Flaminii consulis exercitusque allatam adeo ægre tulisse regem Hieronem, ut nulla sui propria, regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probe sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis esse; missa tamen à se omnia, quibus à bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, quæ ne accipere abnuant, magnopere se Patres conscriptos orare. Jam omnium primum, ominis caussa Victoriam auream pondo trecentum viginti afferre sese: acciperent eam tenerentque & haberent propriam & perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent. Et quantum præterea opus esset, & quo jussissent, subvecturos. Milite atque equite scire nisi Romano Latinique nominis non uti populum Romanum: levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum aptam manum adversus Baleares ac Mauros, pugnaceque alias missili telo gentes.* Ad ea dona consilium quoque addebant, *ut prætor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret, ut & hostes in terra sua bellum haberent, minusque*

nusque laxamenti daretur iis ad auxilia Annibali submittenda. Ab senatu ita responsum regi est: *Virum bonum, egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adjuvisse: id perinde ac deberet, pergratum populo Romano esse. Aurum & à civitatibus quibusdam allatum; gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum; Victoriam, omenq; accipere: sedemque ei se Divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. In ea arce urbis Romæ sacrata, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Funditores, sagittariique, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad navium classem, quæ cum T. Otacilio propretore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ, permissumque est, *ut si è Republ. censeret esse, in Africam traji-ceret.*

38. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando à tribunis militum adacti, *jussu consulum conventuros, neque injussu abituros.* Nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat: & ubi ad decuriatum aut centuriatum conveniissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, *sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut civis servandi caussa.* Id ex voluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones prius quam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuêre, denunciantes, *bellum accersitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus Reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet. Se quo die hostem vidisset, profligaturum.* Collegæ ejus Paulli una, pridie quam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior, quam gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo; *Mirari se, quomodo quis dux, prius quam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset: jam nunc locatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoque prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se quæ consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. Optare, ut quæ caute atque consulte gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem præterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.* Eum sua sponte apparebat tuta celeribus consiliis præpositurum: & quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur.

39. *Si aut collegam (id quod mallem) tui similem L. Æmili*

haberet, aut tu collegæ tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. Nam & duo boni consules etiam me tacente omnia è Republica fide vestra faceretis: & mali, nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis recipereth. Nunc & collegam tuum, & te talem virum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem video nequiquam & virum bonum, & civem fore, si altera parte claudiset Respublica. Malis consiliis idem ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Annibale futurum censes. Nescio an infestior hic adversarius, quam ille hostis maneat: & cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: & adversum Annibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Omnis etiam tibi causa absit C. Flaminii memoria. Tamen ille consul demum, & in provincia, & ad exercitum cœpit furere: hic prius quam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu: nunc quoque consul, prius quam castra videat, aut hostem, insanit. Et qui tantas jam nunc procellas, prælia atque acies jactando inter togatos ciet, quid inter armatum juventutem censes facturum, & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denunciat, extemplo pugnaverit: aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Thrasymeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est: ut ego contemnendo potius quam appetendo gloriam, modum excesserim. Sed ita res habet. Una ratio belli gerendi adversus Annibalem est, qua ego gessi, nec eventus modo hoc docet; stultorum iste magister est; sed eadem ratio quæ fuit, futuraque, donec eadem res manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. Omnia circa plena civium ac sociorum sunt. Armis, viris, equis, commeatibus juvant; juvabuntque: id jam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. Meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Annibal contra, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque; procul à domo, procul à patria. Neque illi terra, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt, in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitus ejus habet, quo Iberum amnem trajecit. Plures fames, quam ferrum assumpsit: nec his paucis jam victum suppeditat. Dubitas ergo quin eum sedendo superaturi simus, qui senescat indies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quam diu pro Gerionis, castelli Apuliæ inopis, tanquam pro Carthaginis mœnibus pugnatum est? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius, atque Attilius proximi consules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives sibi magis quam hostes facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro consul Romanus quod Annibal Pœnus imperator, cupiet. Du-

obus

obus ducibus unus resistas oportet: resistes autem, adversus famam rumoresque hominum, si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria neque tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis sæpe aiunt, extingui nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. Malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Annibal: nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint. Armatus intentusque sis, neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara, certaque erunt. Festinatio improvida est, et cæca.

40. Adversus ea oratio consulis haud sane læta fuit. Magis fatentis *ea quæ diceret, vera, quam facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse, quid consilii adversus collegam seditiosum ac temerarium virum, atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semustum effugisse: optare ut omnia prospere evenerint. At si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium caput obiecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebs prosecuta, turba quam dignitate conspectior. Ut in castra venerunt, permisto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Annibali, in veteribus major pars, & omne robur virium esset: tum anni prioris consulem M. Attilium, ætatem excusantem, Romam miserunt: Cn. Servilium in minoribus castris legioni Romanæ, & socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. Non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem, quicquam reliqui erat: omni undique frumento, posteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum supereſſet. Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

41. Cæterum temeritati consulis, ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus tumultuario prælio, ac procursu magis militum quam ex præparato, aut jussu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. Ad mille & septingentos cæsi: non plus centum Romanorum, sociorumque occisis. Cæterum victoribus effuse sequentibus, metu insidiarum obstitit Paullus

consul: cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante ac vociferante, *emissum hostem è manibus: debellarique, ni cessatum foret, potuisse.* Annibal id damnum haud egerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis, ac novorum maxime militum esse: & omnia ei hostium haud secus quam sua, nota erant: *dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tyronum militum in exercitu esse.* Itaque locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit, transque proximos montes læva pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per cornua in medium agmen traducit: ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum, impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes: ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga præriperet, falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

42. Ubi illuxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus, insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis comperta solitudine in castris concursus fit ad prætoria Consulum nunciantium *fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes.* Clamor inde ortus, *ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda.* Et Consul alter velut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, *providendum præcavendumque esse.* Postremo, quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset: M. Statilium præfectum cum turma Lucanorum exploratum misit. Qui ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta cæteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura; renunciat *insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut objectum ad prædam, vidisse.* Quæ ad detinendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt: & clamore sublato à militibus, *nisi signum detur, sine ducibus ituros,* haud quaquam dux defuit. Nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, *obnunciari jam efferenti porta signa collegæ* jussit. Quod quamquam Varro ægre est passus, Flaminii tamen recens casus, Claudiique Consulis primo Punico bello memorata navalis clades, religionem animo incussit. Dii prope ipsi eo die magis distulere, quam prohibuere immi-

imminentem peſtem Romanis. Nam forte ita evenit, ut quum referri ſigna in caſtra jubenti Conſuli milites non parerent, ſervi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servilio atque Attilio Conſulibus inter pabulatores excepti à Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad Conſules denuncient, omnem exercitum Annibalis trans proximos montes ſedere in inſidiis. Horum opportunus adventus, Conſules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius ſuam primum apud eos prava indulgentia majeſtatem ſolviſſet.

43. Annibal poſteaquam motos magis inconſulte Romanos quam ad ultimum temere evectos vidit: nequiquam detecta fraude in caſtra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat, novaque conſilia indies non apud milites ſolum, miſtos ex colluvione omnium gentium, ſed etiam apud ipſum ducem oriebantur. Nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuiſſet expoſcentium ſtipendium debitum, querentiumque annonam primo, poſtremo famem: & mercenarios milites, maxime Hiſpani generis de tranſitione cepiſſe conſilium fama eſſet: ipſe etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitaſſe, ita ut relicto peditatu omni, cum equitatu ſe proriperet. Quum hæc conſilia atq; hic habitus animorum eſſet in caſtris, movere inde ſtatuit in calidiora, atque eo maturiora meſſibus Apuliæ loca; ſimul ut quo longius ab hoſte receſſiſſet, transfugia impeditiora levibus ingeniis eſſent. Profectus eſt nocte, ignibus ſimiliter factis, tabernaculiſque paucis in ſpeciem relictis, ut inſidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanum Statilium omnibus ultra caſtra, tranſque montes exploratis, quum relatum eſſet, *viſum procul hoſtium agmen*, tum die ſequenti ejus inſequendi conſilia agitari cœpta.

44. Quum utriuſque conſulis eadem, quæ ſemper ante fuiſſet, ſententia: cæterum Varroni fere omnes; Paullo nemo, præter Servilium prioris anni conſulem aſſentiretur, majoris partis ſententia ad nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti ſunt. Prope eum vicum Annibal caſtra poſuerat averſa Vulturno vento, qui campis torridis ficcitate nubes pulveris vehit. Id quum ipſis caſtris percommodum fuit: tum ſalutare præcipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipſi averſi terga tantum afflante vento, in obcæcatum pulvere effuſo hoſtem pugnaturi. Conſules ſatis exploratis itineribus ſequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas eſt, ubi in conſpectu Pœnum habebant, bina caſtra communiunt, eodem ferme intervallo quo ad Gerionem, ſicut ante, copiis diviſis. Aufidus amnis utriſque caſtris affluens, aditum aquatoribus ex ſua cujuſque oppor-

opportunitate haud sine certamine dabat. Ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Annibal spem nactus loci ad equestrem pugnam, qua parte virium victus erat, facturus copiam pugnandi consulibus, dirigit aciem, lacessitque Numidarum prodigatione hostes. Inde rursus solicitati seditione militari, ac discordia consulum Romana castra: quam Paullus Sempronii & Flaminii temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabii objiceret: *testareturque Deos & homines, hic, nullam penes se culpam esse, quod Annibal jam velut usu capisa Italiam. Se consilium à collega teneri. Ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus*: ille, *si quid projecta ac prodita ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret se omnis culpæ exortem, omnis tamen eventus participem fore* diceret. *Videret, ut quibus lingua prompta ac temeraria esset, æque in pugnam vigerent manus.*

45. Dum altercationibus magis quam consiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra cæteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. Quam inconditam turbam quum vix dum in ripam egressi, clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam, atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, *ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri*, utea modo una caussa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui sors ejus diei imperii erat, nihil consulto collega, signum pugnæ proposuit, instructisque copiis flumen transivit, sequente Paullo: quia magis non probare, quam non adjuvare consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque quas in castris minoribus habuerant copias, suis adjungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites. Lævum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores. Ex cæteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenent: Terentius lævum, Æmilius dexterum. Cn. Servilio media pugna tuenda data.

46. Annibal luce prima Balearibus, levique alia armatura præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata: ita, ut Afrorum utraque cor-

cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem, ita armati erant, armis & ad Trebiam, cæterum magna ex parte ad Thrasimenum, capus. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ fere erant: dispares ac dissimiles gladii: Gallis prælongi, ac sine mucronibus: Hispano punctim magis quam cæsim assueto petere hostem, brevitate habiles, & cum mucronibus. Ante cæteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis prætextis purpura tunicis candore miro fulgentibus constiterant. Numerum omnium, qui tum peditum equitumque in acie stetere, illum ferunt: videlicet quadraginta peditum millia, decem equitum. Duces cornibus præerant: sinistrum Asdrubal, dextrum regebat Maharbal: mediam aciem Annibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu forte ita stanto, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. Ventus, quem *Vulturnum* incolæ regionis vocant, adversus Romanos coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

47. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, & pugna levibus primum armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnæ: frontibus enim adversis concurrendum erat: quia nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant, in directum utrinque nitentes. Stantibus ac confertis, postremo turbatis equis, vir virum amplexus detrahebat equo. Pedestre magna jam ex parte certamen factum erat, acrius tamen quam diutius pugnatum est, pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna, primo & viribus & animis pares constabant ordines Gallis, Hispanisque: tandem Romani diu ac sæpe connisi, æqua fronte acieque densa impulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, à cætera prominentem acie. Impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere: ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primum aciem illati; postremo nullo resistente ad subsidia Afrorum pervenerunt: qui utrinque reductis alis constiterant, mediique Galli Hispanique steterunt, aliquantum prominente acie: qui cuneus ut pulsus æquavit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit. Afri circa jam cornua fecerant, irruentibusque incaute in medium Romanis, circumdedere alas: mox cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequiquam prœlio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros integram pugnam ineunt; non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circum-

circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

48. Jam & in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum proelium erat: segne primo, & à Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Numidæ praeter consueta arma telaque gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes, adequitassent, repente ex equis desiliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo jubentur. Ac dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. Postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen; tum arreptis scutis, quæ passim inter acervos cæsorum corporum strata erant, adversam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem dederunt, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe proelium esset: Asdrubal, qui ea parte praerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos & Gallos peditos jam Afris prope fessis cæde magis quam pugna, adjungit.

49. Parte altera pugnæ Paullus, quamquam primo statim proelio funda graviter ictus fuerat: tamen & occurrit sæpe cum confertis Annibali, & aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis. Omissis postremo equis, quia consulem ad regendum equum vires deficiebant. Tum denuncianti cuidam, jussisse consulem *ad pedes descendere equites:* dixisse Annibalem ferunt: *Quam mallem vinctos mihi traderet.* Equitum pedestre proelium, quale jam haud dubia hostium victoria fuit, quum victi mori in vestigio mallent, quam fugere: victores morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant. Pepulerunt tamen jam paucos superatos, & labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt: equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum quum praetervehens equo sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset: *L. Æmili,* inquit, *quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ Dii respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid supereſt:* comes *ego te tollere possum ac protegere, ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. Etiam sine hoc lacrymarum satis luctusque est.* Ad ea consul: *Tu quidem Cn. Corneli, macte virtute esto! Sed cave frustra miserando exiguum tempus è manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuncia publice Patribus, urbem Romam muniant: ac prius quam hostis victor adveniat, præsidiis firment: privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixisse,*

vixisse, & adhuc mori. tu me in hac strage militum meorum patere expirare, ne aut reus iterum à consulatu sim; aut accusator colle-ga existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam. Hæc exigentes, prius turba fugientium civium, deinde hostes op-pressere: consulem, ignorantes quis esset, obruere telis. Lentulum inter tumultum abripuit equus. Tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt. consul alter, seu forte, seu consilio, nihil fugientium inte-bris agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam profu-git. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equi-tes, & tanta prope civium sociorumque pars cæsi dicuntur; in iis alter consulum, quæstores L. Atilius, & Furius Bibaculus: nus & viginti Tribuni militum; consulares quidam prætoriique, & ædilitii: inter eos Cn. Servilius, & C. Minucius, qui magister equitum priore anno, consul aliquot annis ante fuerat: octo-ginta præterea senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent; quum sua voluntate milites in legio-nibus facti essent. Capta eo prœlio tria millia peditum, & e-quites trecenti dicuntur.

50. Hæc est pugna *Cannensi clade* nobilitata, par Allienſi. Ut-que hæc illa iis, quæ post pugnam accidere, levior, quia ab ho-te cessatum est; sic strage exercitus gravior fœdiorque fuit fuga. Namque ad Alliam fuga sicut urbem prodidit, ita exercitum ser-avit: ad Cannas fugientem consulem vix quinquaginta secuti unt: alterius morientis, prope totus exercitus fugit. Binis in astris quum multitudo semiermis sine ducibus esset: nuncium, ui majoribus præerant, mittunt: *dum prœlio, deinde ex lætitia ulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: no agmine Canusium abituros esse.* Eam sententiam alii totam a-pernari. *Cur enim illos, qui se accersant, ipsos non venire, quum que conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio sent: & aliorum, quam sua corpora tanto periculo mallent objicere.* liis non tam sententia displicere, quam animis deesse. P. Sem-ronius Tuditanus tribunus militum: *Capi ergo mavultis,* inquit, *b avarissimo & crudelissimo hoste: æstimarique capita vestra & ex-uiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius? t ex tua contumelia & miseria alteri bonos quæratur? Non tu: si qui-lem vos L. Æmilii, qui se bene mori, quam turpiter vivere ma-uit, & tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, ives estis. Sed antequam opprimat lux, majoraque hostium agmina bsepiant iter, per hos, qui inordinati atque incomposiți obstrepunt ortis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamvis per con-rtos hostes. Cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ac*

si

si nihil obstet, transibimus. Itaque ite mecum, qui & vosmetipsos & Rempublicam salvam vultis. Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes. Et quum in lævum dextrum, quod parebat, Numidæ jacularentur: transitis in dexteram partem scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes pervenunt. Hæc apud victos magis imperii animorum quam ingenium suum cuique, aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam agebantur.

51. Annibali victori quum cæteri circumfusi gratularentur, suaderentque, *ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, nostisque insequentis, quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus*: Maharbal præfectus equitum minime cessandum ratus: *Imo, ut quid hac pugna sit actum sciat: die quinto*, inquit, *victor in Capitolio epulaberis: sequere. cum equite, ut prius venisse, quam venturum sciant præcedam. Annibali nimis læta res est visa majorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque voluntatem se laudare Maharbalis*, ait: *ad consilium pensandum tempori opus esse.* Tum Maharbal: *Non omnia nimirum eidem Dii dederunt. Vincere scis Annibal, victoria uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda, fœdamque etiam hostibus spectandam stragem infiltunt. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors, aut pugna junxerat, aut fuga. Assurgentes quidam ex strage media eruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis fœminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem invitantes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora subjecta super humo injecta, intercluisse spiritum apparebat. Præcipue convertit omnes substratus Numida mortuo super incumbenti Romano vivus, naso auribusque laceratis: quum manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspirasset.

52. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit castra oppugnanda: & omnium primum brachio fluminis objecto, eos exclusit. Cæterum ob omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. Pacti ut *arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis: & ut eo precio persoluto, cum singulis abirent vestimentis*, in castra hostes acceperunt, traditique in custodiam omnes sunt, sed seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris,

ſtris, quibus ſatis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & bis centum equites, alii agmine, alii palantes paſſim per agros, quod haud minus tutum erat, Canuſium profugiſſent, caſtra ipſa ab ſauciis imbecillisque eadem conditione, qua altera, tradita hoſti. Præda ingens parta eſt: & præter equos virosque, & aliquid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat: nam ad veſcendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur. Omnis cætera præda diripienda data eſt. Tum ſepeliendi cauſſa conferri in unum corpora ſuorum juſſit. Ad octo millia fuiſſe dicuntur fortiſſimorum virorum. Conſulem quoque Romanum conquiſitum, ſepultumque, quidam auctores ſunt. Eos, qui Canuſium perfugerant, mulier Apula, nomine Buſa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantum tectiſque à Canuſinis acceptos, frumento, veſte, viatico etiam juvit. Pro qua ei munificentia poſtea bello perfecto ab ſenatu honores habiti ſunt.

53. Cæterum quum ibi tribuni militum quatuor eſſent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat: & de legione ſecunda L. Publicius Bibulus, & P. Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat: omnium conſenſu ad P. Scipionem admodum adoleſcentem, & ad Ap. Claudium ſumma imperii delata eſt. Quibus conſultantibus inter paucos de ſumma rerum, nunciat P. Furius Philus conſularis viri filius, *nequiquam eos conſultare: perditam ſpem fovere: deſperatam comploratamque rem eſſe publicam: nobiles juvenes quoſdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves ſpectare, ut deſerta Italia, ad regum aliquem tranſfugiant.* Quod malum, præterquam quod atrox ſuper tot clades, etiam novum cum ſtupore ac miraculo torpidos defixiſſet: & qui aderant, concilium advocandum de eo cenſerent: negat concilii rem eſſe Scipio, juvenis fatalis dux hujuſce belli, *audendum atque agendum, non conſultandum* ait *in tanto malo eſſe, irent ſecum extemplo armati, qui Rempublicam ſalvam vellent. Nuſquam verius, quam ubi ea cogitentur, hoſtium caſtra eſſe.* Pergit deinde ire ſequentibus paucis in hoſpitium Metelli. Et quum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, inveniſſet: ſtricto ſuper capita conſultantium gladio. *Ex mei animi ſententia,* inquit, *juro ut ego Rempublicam non deſeram, neque alium civem Romanum deſerere patiar. Si ſciens fallo, tum me Jupiter Opt. Max. domum, familiam, remque meam peſſimo leto afficias! In hæc verba L. Cæcili jures poſtulo, cæterique qui adeſtis: qui non juraverit, in ſe hunc gladium ſtrictum eſſe ſciat.* Haud ſecus pavidi, quam ſi victorem Annibalem cernerent, jurant omnes: cuſtodiendoſque ſemetipſos contra Annibalem Scipioni tradunt.

54. Eo tempore, quo hæc Canuſii agebantur, Venuſiam ad Conſulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui ſparſi

si fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque, quum divisissent, in singulos equites togas & tunicas, & quadrigatos nummos quinos vicenos: & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt. Cæteraque publice ac privatim hospitaliter facta, certatumque, ne à muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed Canusii gravius onus Bustæ, multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipio postquam incolumem esse alterum Consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent: scisciteturque simul, *utrum Venusiam adduci exercitum, an manere jubere Canusii?* Varro ipse Canusium copias traduxit. Et jam aliqua species consularis exercitus erat: monumentisque se certe, si non armis ab hoste videbantur defensuri. Romam ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed *occidione occisos tum duobus exercitibus consules; delatasque omnes copias*, allatum fuerat. Numquam salva urbe tantum pavoris tumultusque intra mœnia Romana fuit. Itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ differendo minora vero facio. Consule exercituq; ad Thrasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægateis insulas Carthaginiensium prœlio navali acceptam, qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessêre, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt, aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Annibal succubuit? nulla ex parte comparandæ sunt: nisi quod minore animo latæ sunt.

55. P. Furius Philus, & M. Pomponius Prætores, senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, *ut de urbis custodia consulerent.* neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis sicut ingentibus, ita ignotis, ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetq; clamor lamentantium mulierum; & nondum palam facti vivi mortuique per omnes pene domos promiscue comploraretur: tum Fabius Maximus censuit *equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui obviam euntes percunctarentur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos: si forte referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit; & si quid Dii immortales miserti imperii reliquum Romano nomini fecerint, ubi eæ copiæ sint, quo se Annibal post prælium contulerit, quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc explorandæ noscendæq; per impigros juvenes esse. Illud per Patres ipsos agendum: quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepida-*

tio-

tionem in urbe tollant, matronas publico arceant, continèrique intra ſuum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant, ſilentium per urbem faciant: nuncies rerum omnium ad prætores deducendos curent, ſuæ quiſque fortunæ domi auctorem exſpectet: cuſtodes prætereà ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem: cogantque homines nullam, ſi urbe ac mœnibus ſalvis, ſalutem ſperare. Ubi conticuerit tumultus, rectè tum in curiam Patres revocandos, conſulendumque de urbis cuſtodia eſſe.

56. Quum in hanc ſententiam pedibus omnes iſſent, ſummotaque foro per magiſtratus turba, Patres diverſi ad ſedandos tumultus diſceſſiſſent: tum demum literæ à Terentio conſule allatæ ſunt; *L. Æmilium conſulem exercitumque cæſum: Canuſiique ſe eſſe, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem: ad decem millia militum ferme eſſe incompoſitorum, inordinatorumque. Sed Annibalem nunc ſedere ad Cannas, in captivorum preciis, prædaque alia: victoriam nec victoris animo, nec magni ducis more metientem.* Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ ſunt; adeoque totam urbem opplevit luctus, ut ſacrum anniverſarium Cereris intermiſſum ſit; quia nec lugentibus id facere eſt fas, nec ulla in illa tempeſtate matrona expers luctus fuerat. Itaq; ne ob eandem cauſſam alia quoque ſacra publica aut privata deſererentur. Senatuſconſulto diebus triginta luctus eſt finitus. Cæterum quum ſedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres eſſent, aliæ inſuper ex Sicilia literæ allatæ ſunt ab T. Otacilio prætore, *regnum Hieronis claſſe Punica vaſtari, qui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum ſibi eſſe, aliam claſſem ad Ægateis inſulas ſtare paratam inſtructamque, ut ubi ſe verſum ad tuendam Syracuſanam oram Pœni ſenſiſſent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. Itaque claſſe opus eſſe, ſi regem ſocium Siciliamque tueri vellent.*

57. Literis conſulis prætoriſque lectis, M. Claudium, qui claſſi ad Oſtiam ſtanti præeſſet, Canuſium ad exercitum mittendum, ſcribendumque conſuli, ut quum prætori exercitum tradidiſſet, primo quoque tempore, quantum per commodum Reipubl. fieri poſſet, Romam veniret. Territi etiam ſuper tantas clades, quum cæteris prodigiis, tum quod duæ Veſtales eo anno Opimia & Floronia, ſtupri compertæ: & altera ſub terram, ut mos eſt ad portam Collinam necata fuerat; altera ſibimetipſa mortem conſciverat. L. Cantilius ſcriba pontificum, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia ſtuprum fecerat, à Pontifice maximo eouſque virgis in comitio cæſus erat, ut inter verbera exſpiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium verſum eſſet, decemviri libros adire juſſi ſunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum miſſus eſt ſciſciratum, *quibus precibus ſuppliciiſque Deos poſſent placare. Et quænam futura finis tantis*

tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris ſacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro Boario ſub terra vivi demiſſi ſunt in locum ſaxo conſepeum, ibi ante hoſtiis humanis, minime Romano ſacro, imbutum. Placatis ſatis ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Oſtia mille, & quingentos milites, quos in claſſem ſcriptos habebat, Romam, ut urbi præſidio eſſent, mittit; ipſe legione claſſis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum, Teanum Sidicinum præmiſſa: claſſe tradita P. Furio collegæ, pancos poſt dies Canuſium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & T. Sempronius magiſter equitum, delectu edicto juniores ab annis ſeptemdecim ad quoſdam prætextatos ſcribunt. Quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. Item ad ſocios Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt, arma, tela, alia parari jubent: & vetera hoſtium ſpolia detrahunt templis porticibuſque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac neceſſitas dedit: octo millia juvenum validorum ex ſervitiis, prius ſciſcitantes ſingulos *vellentne militare?* empta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quam precio minore redimendi captivos copia fieret.

58. Namque Annibal ſecundam tam proſperam ad Cannas pugnam victoris magis quam bellum gerentis intentus curis, quum captivis productis ſegregatiſque ſociis, eos, ſicut ante ad Trebiam Traſimenumque lacum, benigne allocutus, ſine precio dimiſiſſet: Romanos quoque vocatos (quod nunquam alias antea) ſatis miti ſermone alloquitur: *Non internecinum ſibi eſſe cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare: & Patres virtuti Romanæ ceſſiſſe: & ſe id adniti, ut ſuæ invicem ſimul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redimendi ſe captivis copiam facere, precium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, ſervo centum.* Quamquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id precium, quod pepigerant dedentes ſe: læti tamen quamcunque conditionem paciſcendi acceperunt. Placuit ſuffragio eorum decem deligi, qui Romam ad ſenatum irent. Nec pignus aliud fidei, quam ut jurarent ſe redituros, acceptum. Miſſus cum his Carthalo nobilis Carthaginienſis: qui, ſi forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egreſſi caſtris eſſent, unus ex iis minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi ſolvendi cauſſa quum in caſtra rediiſſet, ante noctem comites aſſequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum eſt, Carthaloni obviam lictor miſſus, qui dictatoris verbis nunciaret, *ut ante noctem excederet finibus Romanis.*

59. Legatis captivorum Senatus ab dictatore datus eſt. Quorum princeps M. Junius: *Patres conſcripti,* inquit, *nemo veſtrûm ignorat,*

urum nullis unquam civitatibus viliores fuisse captivos, quam nostros. Cæterum nisi vobis plus justo nostra placent, etiam, non ultro vulgum minus neglegendi vobis, quam nos, in hostium potestatem venerunt. Non enim in acie per virorum virtutem tradidimus, sed quum prope ad noctem superstantes, cumulis telorum corporumque pro vallo extraxissemus, in castra recepimus nos. Diei reliquum, ac noctem insequentem fessi labore ac vulneribus vallum sumus tutati. Postero die quum circumfessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla alia jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec ejus nescius essem, quinquagenis militibus hominum ex acie vestra truculentis, atqui ex Cannensi pugna Romanum militem restare: tum demum pacti sumus precium quo redempti dimitterentur: arma, in quibus nihil jam usus erat, hosti tradidimus. Majores nostros quoque accepimus se a Gallis auro redemisse: et patres nostros, asservimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse, atqui et ad Alliam cum Gallis, et ad Heracleam cum Pyrrho, utrique non tam clade insueta, quam pavore et fuga, pugna fuit. Cannenses campos decori Romanorum corporum tegunt: nec superfuimus pugnæ, nisi in quibus truculentis et ferrum et vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerant: sed præsidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem ullius civis, aut commilitonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim videri: ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum, et cursus aliquod premium est) qui plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Venusiæ aut Canusii constiterunt, se nobis merito prætulerint: gloriatique sint, in se plus quam in nobis præsidii Reipub. esse. Sed illis ut bonis ac fortibus viris militibusque utemini: et nobis jam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro redempti, atque in patriam restituti fuerimus. Dedecus ex omni ætate et fortuna habetis: octo millia servorum audio armari: non minor numerus noster est, nec majori precio redimi possumus, quam hi emuntur: nam si conferam nos cum illis, injuriam omnibus Romano facio. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam Patres conscripti, si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito fastidii, cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet? qui nos hospitum numero habuit captivos: an barbaro, ac Pœno? qui utrum avarior, an crudelior sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem deformitatemque civium vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis solicitudinem et lacrymas in vestibulo curiæ stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. Quum ii pro nobis, proque iis qui absunt, ita suspensi ac soliciti sint, quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si medius fidius ipse in nos mitis Annibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, quum indigni ut a vobis redi-

redimerentur, nisi fama. Redisse Romam quendam remissi a Pyrrho sine pretio captivi: sed redisse cum legatis, primoribus civitatis ad redimendos sese missis. Redimi ergo in patriam turpemque summos non æstimatis bono? Summa quisque habeat animum Patres conscripti, scio in discrimine esse vitam cum pudore suam. Magis me fama periculum movet, ne a vobis damnati ac repulsi habeamur. Nusquam enim vos pretio peperisse homines credent.

60. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant omnes, ut sibi liberos, fratres, cognatos, redderent. Fœminas quoque metus ac necessitas turbæ huic virorum in foro immiscuerat. Senatus summotis arbitris consuli cœpit. Ibi quum sententiis variaretur: & alii, *redimendos de publico*: alii, *nullam publicam impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi: si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusque ac prædiis cavendum populo*, censerent: tum T. Manlius Torquatus prisce ac nimis dura, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione, eorum brevi sententiam peregissem. Quid enim aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a Patribus necessario ad rem militarem exemplo servaretis? nunc autem cum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, præferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli æquum censuerint: nihil vos eorum Patres conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque & virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent milites, hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent, sed quum fessis pugnando hostibus, tum victoria lætis, & ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, & septena armatorum hominum millia erumpere etiam inter confertos hostes potuissent, neque per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit admonere, adhortarique eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut avorum memoria P. Decius Tribunus militum in Samnio, sicut nobis adolescentibus, priori Punico bello, Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit,* Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones. *Si hoc P. Sempronius diceret: nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis existeret comes. Viam non ad gloriam magis quam ad*

salu-

salutem ferentem demonstrat? ducem se in patriam, ad parentes, ad coniuges ac liberos facit. Vt fervenimi, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium socia undique circa vos eo ipso die cæsa iacent: si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit. Si tanta clades vobis vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam? imo desiderate, dum patria est, dum cives ejus estis. Sero nunc desideratis diminuti capite, abalienati jure civium, servi Carthaginiensium facti. Precio reditur estis eo, unde ignavia vel nequitia abistis? Publium Sempronium civem vestrum non audistis, arma capere, et se jubentem sequi: Annibalem paulo post audistis, castra prodi, et arma tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare? non enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent. Prius, inquam, Publio Sempronio per civium agmen, quam per hostium fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti extiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent. Neque iis quadraginta millia hostium obstitere: quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, P. C. Nunc autem quemadmodum bi boni, fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, qui erumpentibus quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos quum incolumitati, tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus: ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ deessent, affectisque fame, viribus arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis quam armis victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit. Ante secundam horam nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit, Quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie, neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini, ac manetis, quum manere et castra tutari armis necesse est, et castra et arma et vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos P. C. censeo, quam illos dedendos Annibali, qui per medios hostes e castris eruperunt ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.

41. Postquam Manlius dixit, quamquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis nunquam in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa honestos movebat; quæ nec, si aerarium exhauriri magna jam semina erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Annibalem maxime hausisse rei, ut fama esset, egentem locupletari volebant. Quam tristi responsum, non *redemi captivos* reddituros esse, novisque super veterem luctus tot jacturæ civium adjectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quod fuliaci redire in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatum ad senatum est. Omnes censuerunt *comprehendendum, & custodibus publicis deducendum ad Annibalem esse.* Est & alia de captivis fama decem primos venisse. De eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne: ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Moratibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. Tum demum ab cognato Scribonii Tributo plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: & novos legatos tres ad Annibalem revertisse; decem veteres remansisse; quod per causam recognoscendi nomina captivorum ad Annibalem ex itinere regressi religione sese exsolvissent. De iis dedendis magna contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. Cæterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi exemplo consciverint: cæteri non foro solum, omni deinde vita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter auctores, quam quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major hæc clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, quod qui sociorum ad eam diem fidi steterant, tum labare cœperant: nulla profecto alia de re, quam quod desperare cœperant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites, præter Pentros; Bruttii omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret, neque ante Consulis Romani adventum, nec postquam is rediit, renovavitque memoriam acceptæ cladis. Quo in tempore ipso, adeo magno animo civitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cujus ipse

magna

magna causa fuisset, redeundi, & obviam eum frequenter ab omnibus ordinibus sit; & gratiæ actæ, *quod de Republica non desperasset*: cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

EPITOME LIBRI XXIII.

1, 3, &c. CAmpani ad Annibalem defecere. 11, 12. Nuntius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. 12, 13. Post quem nuncium Hanno, ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. 16. Cl. Marcellus prætor ad Nolam eruptione adversus Annibalem ex oppido facta prospere pugnavit. 18. Exercitus Annibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. 19. Casilinum à Pœnis obsessum: ita fame vexatum est, ut lora & pelles scutis detractas, item mures essent, & nucibus per Vulturnum amnem à Romanis missis vixerint. 23. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. 24. L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. 26, &c. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. 31. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt: ne recederent inde, nisi finito bello. 33. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas juncta est. 35. Sempronius Gracchus consul Campanos secidit. 40, &c. Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore adversus Pœnos Sardos, res gestas continet. à quo Asdrubal dux, & Mago & Hanno capti. 45, &c. Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit, & vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

ANNIBAL post Cannensem pugnam castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium moverat: accitus in Hirpinos à Statio, pollicente *se Compsam traditurum*. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Compsanorum factio, familiæ per gratiam

Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Annibalis, quum Campani urbe excessissent, sine certamine tradita urbs Pœno, præsidiumque acceptum est. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis ejus urbes aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. Ipse, per agrum Campanum, mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis (& plerasque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacunque arte poterat disposuit; alios præ se actam prædam ex agris ostentantes obequitare portis jussit: in quos, quia nec multi & incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, à cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, nisi mare propinquum, & haud procul littore naves piscatoriæ pleræque conspectæ, peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prœlio nobiles juvenes cæsi sunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta mœnia, haudquaquam prompta oppugnanti.

7. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunæ. Maxime tamen inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat, nobilis item ac popularis homo, cæterum malis artibus nactus opes. Is quum eo forte anno, quo res male gesta ad Thrasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem ratus per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut si in ea loca Annibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis: improbus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quam everla Republica dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua & senatum servaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, *quum sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset*, præfatus esset; *quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dedisset: cæterum majorem multò rem magisque timendam instare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare: sed per cædem senatus vacuam Rempublicam tradere Annibali ac Pœnis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminum in Republ. obliti credant.* Quum omnes victi metu permitterent; *claudam in curia vos*, inquit, *& tanquam & ipse cogitati facinoris particeps, appro-*

bando

bundo consilio, quibus nequiquam adversarer, viam saluti vestrae inveniam. In hoc fidem quam vultis ipsi, accipite. Fide data egressus, claudi curiam jubet; prætidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi posset.

3. Tunc vocato ad concionem populo: *Quod saepe*, inquit, *optastis Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas praesidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo: sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quicquam raptim, aut forte temere egeritis. De singulorum capite vobis jus sententiae dicendae faciam, ut quas quisque meritus est, poenas pendat. Sed ante omnia ita vos irae indulgere oportet, ut potiorem ira salutem atque utilitatem vestram habeatis. Etenim hos, (ut opinor) odistis senatores. Nam senatum omnino non habere non vultis. Quippe aut rex (quod abominandum) aut quod unum liberae civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duae res simul agendae sunt vobis, ut & veterem senatum tollatis, & novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo, de quorum capite vos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum sortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur.* Inde consedit, & nominibus in urnam conjectis citari quod primum sorte nomen excidit, ipsumque è curia produci jussit. Ubi auditum est nomen, *malum & improbum* pro se quisque clamare, & *supplicio dignum*. Tunc Pacuvius. *Video quae sententia de hoc sit data. Ejicitur pro malo atque improbo. Bonum senatorem & justum eligite.* Primo silentium erat, inopia potioris subjiciendi: deinde quum aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, multo major extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent *nosse*, alii *nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, & pudenda artis aut quaestus genus* objicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio senatore factum est: ut ipsius poenitere hominis appareret: quem autem in ejus substituerent locum, deesse. Quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, & multo humiliores obscurioresque cæteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, *notissimum quodque malum maxime tolerabile*, dicentes esse, jubentesque senatum ex custodia dimitti.

4. Hoc modo Pacuvius, quum obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis quam plebi feciſſet; ſine armis jam omnibus concedentibus dominabatur. Hinc ſenatores, omiſſa dignitatis libertatiſque memoria, plebem affari, ſalutare, benigne

signis invitare: apparatis accipere epulis: ejus causas sustinere, ei semper partis adesse: secundum eam in litem judicem dare, qui magis popularis apciorque in vulgus favori conciliando esset. Jam vero nihil in senatu actum aliter quam si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia rerum. & illecebris omnis externarum maritimæ terræque; nunc vero ita obsequio principum, & licentia plebis lasciviret, ut nec libidini, nec sumptibus modus esset. Ad contemptum legum, magistratuum, senatusque, accessit nuper post Cannensem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. Id modo erat in mora, ne id extemplo efficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis misceuerat: & quod, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant, trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Siculorum urbium delecti ab Romanis ac missi.

7. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Is nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt: quam poterat maxime miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum Consul nimis detegendo cladem, nudandoque. Nam quum legati *ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis nunciassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent: Morem*, inquit, *magis loquendi cum sociis servastis Campani, jubentes quæ opus essent, ad bellum, imperare, quam convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannæ relictum est, ut quasi aliquid habeamus, id quod deest, expleri ab sociis velimus? pedites vobis imperemus: tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? Nihil, ne quod supplere quidem, nobis reliquit fortuna, legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut brevi postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet Campani, sed cum Pœnis bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Satriculam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quod fœdus æquum deditis, quod leges vestras, quod ad extremum (id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit) civitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ ac-*

cepta

certe est, credere Campani oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africa quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, fretis Oceano, Herculisque columnis, expertem omnis juris & conditionis, & linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferavit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam pigeat) vesci humanis corporibus docendo. Hos infandis epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & à Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Mauroram pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, protapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania vos scribi posse: jam pecuniæ affatim est, frumentique. Qui si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse sentiet, nec Romani se victos esse.

6. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virius, *tempus venisse*, ait, *quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per injuriam ademptum recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Annibale quibus velint legibus facturos. Neque controversiam fore, quin ipse confecto bello Annibal victor in Africam hinc decedat, exercitumque deportet: Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virio loquente assensi omnes. Ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem, ac pars maxima senatus spectare. Extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res: postremo vicit sententia plurium, *ut iidem legati qui ad consulem Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur.* Quo prius quam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos à Campanis, in quibusdam annalibus invenio, postulantes, *ut alter Consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent.* Indignatione orta, summoveri à curia jussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis simplex Latinorum quondam postulatio erat, Cœliusque & alii id haud sine caussa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

7. Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo his conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, nummusve faceret: ut suæ leges, sui magistratus Campanis essent: ut trecentos ex Romanis captivos Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent; cum quibus equitum Campanorum, qui

qui in Sicilia stipendia fecerant, permutatio fieret. Hæc pacta. Alia insuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. Nam præfectos fociúm civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiæ suæ causa, balneis includi jussit: ubi fervore atque æstu anima inercluſa, fœdum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam civium mentem defuit, restiterat. Ut vero præsidium mitti ab Annibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primo *ne reciperetur præsidium*, palam vociferatus est: deinde *ut receptum, aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quod à vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut interfecto Punico præsidio restituerent se Romanis.* Hæc (neque enim occulte agebantur) quum relata Annibali essent, primo misit, qui vocarent Magium ad se in castra. Deinde quum is ferociter negasset *se iturum* (*nec enim Annibali jus esse in civem Campanum*) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit. Veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso nuncio ad Marium Blosium Prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur è castris cum modico præsidio. Marius concione advocata edicit, *ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Annibali.* Ab universis id non obedienter modo, sed enixe, favore etiam vulgi, & studio visendi tot jam victorius clarum imperatorem factum est. Decius Magius nec obviam egressus est: nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit: in foro cum filio clientibusque paucis ociosè inambulavit trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum, visendumque. Annibal ingressus urbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum, *ne quid eo die feriarei gereret: diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret*: quamquam præceps ingenio in iram erat, tamen ne quid in principio negaret: visendo urbem, magnam diei partem consumpsit.

8. Diversatus est apud Minios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis: Eo Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus quæ attraxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit: *abstractum Magii Decii abs latere, cum quo ferocissime pro Romana societate adversus Punicum fœdus steterat*: nec eum aut inclinata in partem

tem alteram civitas, aut patriæ majestas sententia depulerat. Hunc cum pater juveni Annibalem deprecando magis quam purgando placavit, victusque patris precibus lacrymisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari jussit: cui convivio neminem Campanum, præter quam hospites, Jubelliumque Taurean insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse: sed ut in civitate, atque etiam domo diu ad varias omnium voluptatum illecebras instructum. Unus nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit: ipsique valetudinem excusans patri, animi quoque ejus mirabilem inæturbationem quum quæreret: ante solis ferme occasum patrem Calavium ex convivio egressum, secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt: *Consilium*, inquit, *affero pater, quo non veniam solum peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo majore dignitate & gratia simus Campani, quam unquam fuimus.* Quum mirabundus pater, *quidnam esset consilii*, quæreret: toga rejecta ab humero, latus succinctum gladio nudat: *Jam ego*, inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus. Te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles.*

9. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu: *Per ego te*, inquit, *fili, quacunque jura liberos jungunt parentibus, precor, quæsoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. Paucæ horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum est, dextras dextræ jungentes fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis esemus: digressi à colloquio extemplo in eum armamur? surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es, eam ipsam mensam cruentare vis hospitis sanguine? Annibalem modo pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum, servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? & si alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. Deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt.* Lacrymantem inde juvenem cernens, medium complectitur, atque osculo hærens non ante precibus abstitit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: *Ego quidem*, inquit, *quam patriæ debeo*

pietatem,

pietatem, exploratum pari. Tum dulce vicem, cui ter prodite pe-
rire fuisse dandum est crimen: semel, quum defectionem iniisti a
Romanis, iterum, quum pulsis eum Annibale fuisti auctor, tertium
dolis, quum reintegrandis Romanis Capuæ mœrore atque impedimento
es. O patria, ferram, quo pro te ornatu hanc diem defen-
dere volebam, hoc animum parentis, quando parens esse quæ-
respe. Hæc quum dixisset, Hannibalem in publicum eruis in-
certum hostis abjecit: & quo minus res suspecta esset, se ipse
custodiæ reddidit.

10. Postero die senatus frequens datus Annibali. Ibi prima ejus oratio perquam benigna fuit, qua *gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cætera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ omnis Capuam fore: inque inde cum cæteris populum Romanum etiam petiturum. Unum esse exortem Pœnicæ amicitiæ fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. Eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusque consultum fiat.* Omnes in eam sententiam ierunt: quamquam magnæ parti, & vir indignus ea calamitate, & haud parvo mitio minui videbatur jus libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit: comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum, causam dicere jussit. Qui quum manente ferocia animi, negaret *lege fœderis id cogi posse*: tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est jussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans: *Habetis eam libertatem Campani, quam petistis, foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? ite obviam Annibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis.* Hæc eo vociferante quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, protinusque rapi extra portam jussus. Ita in castra perducitur, extemploque impositus in navim, & Carthaginem missus, ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi novi socii, aut tribuendo habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. Ibi quum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, cum eum docuisset, *contra jus fœderis vinctum se ab Annibale esse*, vinculis liberatur: permissumque ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. Nec Magius *Capuam sibi rutam dicere: & Romanos tempori,*

qui

quo inter Romanos Campanosque bellum sit, tranſeuntque magis quam bellum ſere domicilium. Neſcquam nulla, quam in regno ejus vivere, quem vindicem atque ultorem habent libertatis.

11. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor à Delphis Romam redit, reſponſumque ex ſcripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo ſupplicaretur. *Vos ſi ita feciſtis Romani, veſtræ res meliores feliciorèſque erunt: magis ex ſententia Reſpub. veſtra vobis proceder, victoriaque duelli potiti Romani erit, Pythio Apollini, Reſpub. veſtra bene geſta ſervataque, lucris meritis donum mittitote, atque præda, manubiis ſpoliiſque honorem habetote. Luſcivium à vobis prohibitote.* Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, *ſe oraculo egreſſum extemplo his omnibus Diis rem divinam thure ac vino feciſſe: juſſumq; ab antiſtite, ſicut coronatus laurea coryno & oraculum adiſſet, & rem divinam feciſſet: ita coronatum navim aſcendere, nec ante deponere eam, quam Romam perveniſſet. Se quæcunq; imperata ſint, cum ſumma religione ac diligentia exſecutum, coronam Romæ in ara Apollinis depoſuiſſe.* Senatus decrevit, ut ea res divinæ, ſupplicationeſque primo quoque tempore cum curâ fierent. Dum hæc Romæ atque in Italiâ geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Amilcaris filius, non ex ipſa acie à fratre miſſus, ſed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quæ deficiebant. Is quum ei ſenatus datus eſſet, res geſtas in Italiâ à fratre expoſuit. *Cum ſex imperatoribus eum, quorum quatuor conſules, duo dictator ac magiſter equitum fuerint: cum ſex conſularibus exercitibus acie conſixiſſe: octidiſſe ſupra ducenta millia hoſtium: ſupra quinquaginta millia cepiſſe. Ex quatuor conſulibus duos occidiſſe, ex duobus ſaucium alterum, alterum toto exercitu amiſſo vix cum quinquaginta hominibus effugiſſe. Magiſtrum equitum qui conſularis poteſtatis ſit, fuſum fugatumque: dictatorem, quia ſe in aciem nunquam commiſerit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apuloſque, partem Samnitum ac Lucanorum defeciſſe ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modo, ſed poſt afflictam rem Romanam Cannenſi pugna, Italiæ ſit, Annibali ſe tradidiſſe. Pro his tantis totque victoriis verum eſſe grates diis immortalibus agi habereque.*

12. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in veſtibulo curiæ juſſit annulos aureos, qui tantus acervus fuit, ut metientibus *dimidium ſuper treis modios expleſſe*, ſint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero eſt, haud plus fuiſſe modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium eſſet, *neminem niſi equitem atq; eorum ipſorum primores id gerere inſigne.* Summa fuit orationis, *quo propius ſpes belli perficiendi ſit, eo magis omni ope juvandi Annibali eſſe. Procul enim ab domo militiam eſſe, in media hoſtium terrâ, magnam vim frumenti pecuniæq; abſumi: ab*

tot

tot acies, ut hostium exercitus deleſſe, ita victoris etiam copiæ parte aliqua minuiſſe. Mittendum igitur ſupplementum eſſe, mittendam in ſtipendium pecuniam, frumentumque tam benemeritis de nomine Punico militibus. Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco vir factionis Barchinæ, locum Hannonis increpandi eſſe ratus: *Quid eſt Hanno?* inquit, *etiam nunc te pœnitet belli ſuſcepti adverſus Romanos? jube dedi Annibalem: veta in tam proſperis rebus gratias Diis immortalibus agi. Audiamus Romanum ſenatorem in Carthaginienſium curia.* Tum Hanno: *Taciſſem hodie, Patres conſcripti, ne quid in communi gaudio, minus lætum quod eſſet vobis, loquerer. Nunc interroganti ſenatori, pœniteatne me adhuc ſuſcepti adverſus Romanos belli? ſi reticeam, aut ſuperbus aut obnoxius videar. Quorum alterum eſt hominis alienæ libertatis obliti, alterum ſuæ. Reſpondeam igitur Himilconi, non deſiſſe pœnitere me belli, neq; deſiturum ante invictum noſtrum imperatorem incuſare quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ deſiderium ulla alia res quam pax nova finiet. Itaq; iſta quæ modo Mago jactavit, Himilconi cæteriſq; Annibalis ſatellitibus jam læta ſunt; mihi poſſunt læta eſſe, quia res bello bene geſtæ, ſi volumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. Nam ſi prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere poſſumus videri pacem, vereor ne hæc quoq; lætitia luxuriet nobis, ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoq; qualis eſt? Occidi exercitus hoſtium: mittite milites mihi. Quid aliud rogares, ſi eſſes victus? Hoſtium cepi bina caſtra, prædæ videlicet plena: & commeatum, frumentum, & pecuniam date. Quid aliud, inquam, ſi ſpoliatus, ſi exutus caſtris eſſes, peteres? Et ne omnia ipſe mirer: (mihi quoq; enim, quoniam reſpondi Himilconi, interrogare jus faſq; eſt) velim ſeu Himilco, ſeu Mago reſpondeat: quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas ſit, conſtetq; in defectione totam Italiam eſſe, primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo ex quinque & triginta tribubus ad Annibalem tranſfugerit?*

13. Quum utrumque Mago negaſſet: *Hoſtium quidem ergo*, inquit, *adhuc multum ſupereſt. Sed multitudo ea quid animorum, quidve ſpei habeat, ſcire velim.* Quum, *id neſcire ſe*, Mago diceret: *Nihil facilius ſcitu eſt*, inquit, *ecquos legatos ad Annibalem Romani miſerunt de pace? ecquam deniq; mentionem pacis Romæ factam eſſe, allatum ad vos eſt?* Quum id quoque negaſſet: *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Annibal in Italiam eſt ingreſſus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique qui meminerimus, ſuperſumus. Nunquam terra marique magis proſperæ res noſtræ viſa ſunt, quam ante conſules C. Luctatium & A. Poſtumium fuerunt. Luctatio & Poſtumio Conſulibus devicti ad Ægateis inſulas ſumus. Quod ſi (id quod Dii omen avertant) nunc quoq;*

fortuna aliquid variaverit, tum pacem speratis quum vincimur; quam nunc, quum vicimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo quid sententiæ dicam, si de iis quæ Mago postulat, refertis; nec victoribus mitti attinere puto, & frustrantibus nos falsa atque inani victoria multo minus censeo mittenda esse. Haud multos movit Hannonis oratio. Nam & simultas cum familia Barchina leviorem auctorem faciebat: & occupati animi præsenti lætitia, nihil quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paululum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit S. C. *ut Annibali quatuor Numidarum millia in supplementum mitterentur: & quadraginta elephanti: & argenti multa talenta.* Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est ad conducenda viginti millia peditum, quattuor equitum, quibus exercitus qui in Italia quique in Hispania erant, supplerentur.

14. Cæterum hæc, ut in secundis rebus, segniter ocioseque gesta sunt. Romanos præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. Nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Junius rebus divinis perfectis, latoque, ut solet, ad populum *ut equum ascendere liceret*, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a consulibus conscriptæ fuerant, & servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatæ Reipublicæ auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit equo, dixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ judicati in vinculis essent: qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque se exsolvi jussurum:* ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminii translata erant, armavit. Itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Annibal Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequiquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traduxit: & ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem; ita si morarentur spem, nihil eorum quæ pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maxime primores ejus in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet rerum, atque Annibalis tota esse: metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. Neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si palam contra tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse; clam simulando dilationem mali inveniunt. Placere enim sibi defectionem ad Annibalem simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spa-

tio ſumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Caſilini cum exercitu erat, mittunt: docentque *quanto in diſcrimine ſit Nolana res. Agrum Annibalis eſſe, & Pœnorum urbem exemplo futuram, ni ſubveniatur. Concedendo plebei ſenatum, ubi velint, defecturos ſe: ne deficere præceſſimarent, effeciſſe.* Marcellus collaudatis Nolanis, eadem ſimulatione extrahi rem in ſuum adventum juſſit; interim celari quæ ſecum acta eſſent, ſpemque omnem auxilii Romani. Ipſe à Caſilino Calatiam petit: atque inde Vulturno amne trajecto, perq; agrum Saticulanum, Trebulanumque ſuper Sueſſulam per montes Nolam pervenit.

15. Sub adventum prætoris Romani, Pœnus agro Nolano exceſſit: & ad mare proxime Neapolim deſcendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo curſus navibus tutus ex Africa eſſet. Cæterum poſteaquam Neapolim à præfecto Romano teneri accepit (M. Junius Syllanus erat, ab ipſis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque ſicut Nolam non admiſſus, petit Nuceriam. Eam quum aliquamdiu circumſediſſet; ſæpe vi, ſæpe ſolicitandis nequiquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit: pactus *ut inermes cum ſingulis abirent veſtimentis*: deinde, ut qui à principio miſit omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet; *præmia atq; honores iis qui remanſiſſent, ac militare vellent ſecum*, propoſuit. Nec ea ſpes quemquam tenuit. Dilapſi omnes quocunque hoſpitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes maxime Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta ſenatores, ac forte primus quiſque Capuam petiſſent, excluſi inde, quod portas Annibali clauſiſſent, Cumas ſe contulerunt. Nuceriæ præda militi data eſt, urbs direpta atque incenſa. Nolam Marcellus non ſui magis fiducia præſidii, quam voluntate principum habebat. Plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem conſenſus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ nunc ſi ad id fortuna defuiſſet, ad tranſfugiendum ſtimulabat. Erat juvenis acer, & ſociorum ea tempeſtate nobiliſſimus eques. Seminecem eum ad Cannas in acervo cæſorum corporum inventum, curatumque benigne, etiam cum donis Annibal domum remiſerat: ob ejus gratiam meriti rem Nolanam in jus ditionemq; dare voluerat Pœno: anxiumque eum & ſolicitum cura novandi res prætor cernebat. Cæterum quum aut pœna cohibendus eſſet, aut beneficio conciliandus; ſibi aſſumpſiſſe, quam hoſti ademiſſe fortem ac ſtrenuum maluit ſocium, accitumque ad ſe benigne appellat: *Multos eum invidos inter populares habere, inde exiſtimatu facile eſſe, quod nemo civis Nolanus ſibi indicaverit, quam multa ejus egregia facinora militaria eſſent. Sed*

qui

qui in Romanis militaverit caſtris, non poſſe obſcuram ejus virtutem eſſe. Multos ſibi qui cum eo ſtipendia fecerint, referre, qui vir eſſet ille: quoque & quoties pericula pro ſalute ac dignitate populi Romani adiſſet: vtique Cannenſi pugna non prius pulvi obſiterit, quam prope exſanguis ruina ſuperincidentium virorum, equorum, armorumque ſit oppreſſus. Itaque macte virtute eſto, inquit, apud me tibi omnis bonos atque omne præmium erit: & quo frequentior mecum fueris, ſtruties eam rem tibi dignitati atque emolumento eſſe. Lætoque juvenii promiſſis, equum eximium donо dat; bigatoſque quingentos quæſtorem numerare juſſit. Lictoribus imperat, *ut eum ſe adire, quoties velit, patiantur.*

16. Hac comitate Marcelli ferocis juvenis animus adeo eſt mollitus, ut nemo inde ſociorum rem Romanam fortius ac fidelius juverit. Quum Annibal ad portas eſſet, (Nolam enim rurſus a Nuceria moverat caſtra) plebſque Nolana de integro ad defectionem ſpectaret, Marcellus ſub adventum hoſtium intra muros ſe recepit, non caſtris metuens, ſed ne prodendæ urbis occaſionem nimis multis in eam imminentibus daret. Inſtrui deinde utrinque acies cœpere, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante caſtra ſua. Prœlia hinc parva inter urbem caſtraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere roganteis, nec dare ſignum univerſæ pugnæ volebant. In hac continua jam duorum exercituum ſtatione, principes Nolanorum nunciant Marcello: *noctiurna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: ſtatutumque eſſe, ut quum Romana acies egreſſa portis iret, impedimenta eorum ac ſarcinas diriperent: clauderentque deinde portas, muroſque occuparent, ut patientes rerum ſuarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc ubi nunciata ſunt Marcello, collaudatis ſenatoribus Nolanis, priuſquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri ſtatuit. Ad treis portas in hoſtes verſas tripartito exercitum inſtruxit, impedimenta ſubſequi juſſit: calones lixaſque & invalidos milites vallum ferre. Media porta robora legionum & Romanos equites, duabus circa portis novos milites, levemque armaturam ac ſociorum equites ſtatuit. Nolani muros portaſque adire vetiti; ſubſidiaque deſtinata impedimentis data, ne occupatis prœlio legionibus in ea impetus fieret. Ita inſtructi intra portas ſtabant. Annibali ſub ſignis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie ſtanti, primo miraculo eſſe, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quiſquam in muris eſſet. Ratus deinde prodita colloquia eſſe, metuque refides factos, partem militum in caſtra remittit, juſſos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem

afferre: satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Moxque dum in sua quisque ministeria discursu trepidet ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repente porta, Marcellus *signa capere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere* jubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum appositæ, ut paucitatem maxime spernentibus Pœnis, ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia & trecentos hostium cæsos: non plus uno Romanos amisisse. Sive tanta, sive minor victoria fuit; ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. Non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere.

17. Annibal spe potiundæ Nolæ adempta, quum Acerras recessisset: Marcellus extemplo clausis portis, custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis qui elam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum jussit publica esse: & summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris positis consedit. Pœnus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, postea quam obstinatos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat. Cæterum Acerranis plus animi quam virium erat. Itaque desperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta, neglectasque custodias, silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, qua quemque aut consilium, aut terror tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atque incensis, quum a Casilino dictatorem Romanum legionesque eminus aspici nunciassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. Hi non confecto Præneste ad diem delectu, serius profecti domo, quum Casilinum ante adversæ pugnæ famam veniissent, & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti a Casilino quum satis magno agmine irent: avertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnæ. Ibi quum dies aliquot suspecti Campanis, timentesque cavendis ac struendis invicem insidiis traduxissent, jamque de Capuæ defectione

ne

ne agi accipique Annibalem ſatis pro certo habuere: interfectis nocte oppidanis, partem urbis quæ citra Vulturnum eſt, (eo enim dividitur amni) occupavêre. Idque præſidium Caſilini habebant Romani. Additur & Perufina cohors, homines quadringenti & ſexaginta, eodem nuncio, quo Prænestini paucos ante dies Caſilinum compulſi. Et ſatis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta; tuenda erat. Penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

18. Annibal quum jam inde haud procul eſſet, Getulos cum præfecto nomine Iſalca præmittit: primo, ſi fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præſidiumque accipiendum perlicere jubet: ſin in pertinacia perſtent, rem gerere ac tentare, ſi qua parte invadere urbem poſſit. Ubi ad mœnia acceſſere, quia ſilentium erat, ſolitudo viſa, metuque conceſſum barbarus ratus, moliri portas & ſeras clauſtraque effringere parat. Quum patefactis repente portis cohortes duæ ad idipſum inſtructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, ſtragemque hoſtium faciunt. Ita primis repulſis, Maharbal cum majore robore virorum miſſus, nec ipſe eruptionem cohortium ſuſtinuit. Poſtremo Annibal caſtris ante ipſa mœnia oppoſitis, parvam urbem parvumque præſidium ſumma vi atque omnibus copiis oppugnare parat. Ac dum inſtat laceſſitque corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites & promptiſſimum quemque è muro turribuſque ictos amiſit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum oppoſito prope intercluſit, trepidoſque compulit in urbem: ſatis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. Plures cecidiſſent, ni nox prœlio interveniſſet. Poſtero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; utique poſteaquam corona aurea muralis propoſita eſt, atque ipſe dux, *caſtelli plano loco poſiti ſegnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Thraſimenique & Trebiæ ſingulos admonens, univerſoſque.* Inde vineæ quoque cœptæ agi, cuniculique; nec ad varios conatus hoſtium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romani propugnacula adverſus vineas ſtatuere, tranſverſis cuniculis hoſtium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviam ire, donec pudor etiam Annibalem ab incœpto avertit; caſtriſque communitis ac præſidio modico impoſito, ne omiſſa res videretur, in hiberna Capuam conceſſit. Ibi partem majorem hyemis exercitum in tectis habuit, adverſus omnia humana mala ſæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque inſuetum. Itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ: & eo impenſius, quo avidius ex inſolentia in eas ſe immerſerant. Somnus enim & vinum,

& epulæ, & fomenta, balneaque, & otium consuetudine indies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ eos victoriæ quam præsentes tutarentur vires. Majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romam duxisset. Illa enim cunctatio dissuasse modo victoriam videri potuit; hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque hercule, velut si cum alio exercitu à Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. Nam & redierunt plerique scortis impliciti: & ubi primum sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque & alius militaris labor excepit, tyronum modo corporibus animisque deficiebant; & deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quam Capua desertoribus erant.

19. Cæterum mitescente jam hyeme, ducto ex hibernis milite, Casilinum redit. Ubi quamquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis T. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum caussa profecto Romam. Marcellum & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant; Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus assistens tantum Casilino, quia edictum erat dictatoris, *ne quid absente eo rei gereret*; nihil movebat: quamquam quæ facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Casilino. Nam & præcipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris injussu auderet: pugnandum autem esse, si palam frumentum importare vellet, videret; neque clam importandi spes esset: farre ex agris circa undique convecto; quum complura dolia complesset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, *ut exciperent dolia, quæ amnis deferret.* Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die, ac tertio factum est. Nocte & mittebantur & perveniebant; eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. Ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nunciatumque Annibali est, & deinde inventore custodia cautum, *ne quid falleret Vulturno ad urbem missum.* Nuces inde fusæ ab Romanis castris: quum

me-

medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventum inopiæ est, ut lora detractaſque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur: nec muribus alióve animali abstinerent: & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent; & quum hostes obarassent quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Annibal, *Eane usque dum ea nascantur, ad Casilinum sesturus sum?* exclamaret: & qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos precium convenit. Fide accepta, sese tradiderunt: donec omne aurum persolutum est in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quam ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. Ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium, ferrum fameſque absumpsit: cæteri incolumes Prænestе cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) rediерunt. Statua ejus indicio fuit Prænestе in fore statuta loricata amicta toga, velato capite: & tria signa cum titulo laminæ æneæ inscripto, *Manicium pro militibus qui Casilini in præsidio fuerint, votum voviſte.* Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subjectus.

20. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne ubi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium, & quinquennii militiæ vacationem decrevit. Civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui uni ex Brutiis manserant in amicitia Romana: non Carthaginienſes modo, qui regionem obtinebant, sed Brutii quoque cæteri ob separata ab se consilia oppugnabant: quum obsistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. Quorum preces lacrymæq; (in questus enim flebiles, quum sibimet ipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt: consultique iterum a M. Æmilio Prætore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, *nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse: redire domum, fideq; ad ultimum expleta, consulere sibimetipsos in præsenti fortuna jusserunt.* Hæc posteaquam renunciata legatio Petellinis est, tantus repente mœror pavorq; senatum eorum cepit, ut pars profugiendi qua quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent: pars quando deserti a veteribus sociis essent, adjungendi se cæteris Brutiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea

pars quæ nihil raptim, nec temere agendum conſulendumq; de integro cenſuit: Ke laxata poſtero die per minorem trepidationem retinuerunt optimates, ut convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

21. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaq; Romam allatæ. Priores ex Sicilia Otacilii Proprætoris in ſenatu recitatæ ſunt: L. Furium Prætorem cum claſſe ex Africa Lilybæum veniſſe. Ipſum graviter ſaucium in diſcrimine ultimo vitæ eſſe. Militi & navalibus ſociis neq; ſtipendium neque frumentum ad diem dari; neque unde detur, eſſe. Magnopere ſuadere, ut quam primum ea mittantur: ſibiq; ſi ita videatur, ex novis prætoribus ſucceſſorem mittant. Eademq; ferme de ſtipendio frumentoq; ab A. Cornelio Mammula Proprætore ex Sardinia ſcripta. Reſponſum utriſque, non *non eſſe unde mitteretur*. Juſſiq; ipſi *claſſibus atq; exercitibus ſuis conſulerent*. Otacilius, ad unicum ſubſidium populi Romani Hieronem legatos quum miſiſſet, in ſtipendium quantum argenti opus fuit, & ſex menſium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates ſociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoq; propter penuriam argenti, triumviri menſarii rogatione Minucii tribuni plebis facti, L. Æmilius, qui conſul cenſorque fuerat: & M. Atilius Regulus, qui bis conſul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius Prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q Cæcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui, & L. Æmilii Paulli Conſulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant in pugna Cannenſi.

22. Quum cætera quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum conſiliis humanis aſſequi poterant, Patres expleſſent, tandem ſe quoque & ſolitudinem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum concilium reſpexerunt. Neque enim poſt L. Æmilium, & C. Flaminium cenſores ſenatus lectus fuerat, quum tantum ſenatorum adverſæ pugnæ, ad hoc ſui quemque caſus per quinquennium abſumpſiſſent. Quum de ea re M. Æmilius Prætor dictatore poſt Caſilinium amiſſum profecto jam ad exercitum, expoſcentibus cunctis retuliſſet: tum Sp. Carvilius, quum longa oratione non ſolum inopiam, ſed paucitatem etiam civium, ex quibus in Patres legerentur, conqueſtus eſſet: *explendi ſenatus cauſſa, & jungendi arctius Latini nominis, pro magna re ſuadere* dixit, *ut ex ſingulis populis Latinorum binis ſenatoribus, ſi Patres Romani cenſuiſſent, civitas daretur: atque in demortuorum locum in ſenatum legerentur*. Eam ſententiam haud æquioribus animis, quam ipſorum quondam poſtulatum Latinorum Patres audierunt: & quum fremitus indignantium tota curia eſſet; & præcipue Manlius, *eſſe etiam nunc ſtirpis ejus virum*, diceret, *ex*

qua

qui quondam in Capitolio Conſul minatus eſſet, quem Latinum in curia vidiſſet, eum ſua manu ſe interfecturum: Q. Fabius Maximus, *nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in ſenatu*, dixit, *quam inter tam ſuſpenſos ſociorum animos, incertamque fidem, id factum, quod inſuper ſolicitaret eos, eam unius hominis temerariam vocem ſilentio omnium extinguendam eſſe: & ſi quid unquam arcani ſanctive ad ſilentium in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviſcendum, pro non dicto habendum eſſe.* Ira ejus rei oppreſſa mentio eſt. Dictatorem qui cenſor ante fuiſſet, vetuſtiſſimuſque ex eis qui viverent cenſoriis eſſet, creari placuit, qui ſenatum legeret: accirique C. Terentium conſulem ad dictatorem dicendum juſſerunt. Qui quum ex Apulia, relicto ibi præſidio, magnis itineribus Romam rediſſet, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex S. C. ſine magiſtro equitum dictatorem in ſex menſes dixit.

23. Is, ubi cum lictoribus in Roſtra aſcendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum eſſet, probare ſe* dixit: *neque dictatorem ſe ſine magiſtro equitum: nec cenſoriam vim permiſſam uni & eidem iterum: nec dictatori, niſi rei gerendæ cauſſa creato, in ſex menſes datum imperium. Quæ immoderata fors, tempus ac neceſſitas fecerint, iis ſe modum impoſiturum. Nam neque ſenatu quemquam moturum ex iis quos C. Flaminius; L. Æmilius cenſores in ſenatum legiſſent, tranſcribi tantum recitarique eos juſſurum, ne penes unum hominem judicium arbitriumque de fama ac moribus ſenatoris fuerit: & ita in demortuorum locum ſublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere ſenatu, inde primum in demortuorum locum legit, qui poſt L. Æmilium & C. Flaminium cenſores curulem magiſtratum cepiſſent, necdum in ſenatum lecti eſſent: ut quiſque eorum primus creatus erat: tum legit qui ædiles, tribuni plebei, quæſtoreſve fuerant; tum ex iis qui magiſtratus non cepiſſent, qui ſpolia ex Romano hoſte fixa domi haberent, aut civicam coronam accepiſſent. Ita centum ſeptuaginta ſeptem cum ingenti approbatione omnium in ſenatum lectis, extemplo ſe magiſtratu abdicavit, privatuſque de Roſtris deſcendit, lictoribus abire juſſis; turbæque ſe immiſcuit privatas agentium res, tempus hoc ſedulo terens, ne deducendi ſui cauſſa popu'um de foro abduceret. Neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequenteſque eum domum deduxerunt. Conſul nocte inſequenti ad exercitum rediit, non facto certiore ſenatu, ne comitiorum cauſſa in urbe retineretur.

24. Poſtero die conſultus à M. Pomponio prætore ſenatus decrevit dictatori ſcribendum, *uti ſi è Republica cenſeret eſſe, ad conſules ſubrogandos veniret cum magiſtro equitum, & prætore M. Marcello, ut ex iis præſentibus noſcere Patres poſſent, quo ſtatu Reſpublica*

eſſet,

esset, consiliaque ex rebus caperet. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis qui legionibus præessent. Dictator de se pauca ac modice locutus in magistrum equitum T. Sempronium Gracchum magnam partem gloriæ vertit: comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat; & T. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum eo accurrerat, consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator creatis magistratibus, Theanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romæ; qui quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum, Patres consuleret. Quum eæ res maxime agerentur, nova clades nunciata; alia super alia cumulante in eum annum fortuna: *L. Postumium consulem designatum, in Gallia ipsum atq; exercitum deletos.* Silva erat vasti (Litanam Galli vocant) qua exercitum traducturus erat. Ejus silvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ starent, momento levi impulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius, socium̃que ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxisset. Galli oras extremæ silvæ quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. Quæ alia in aliam instabilem per se ac male hærentem incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique essent arborum truncis, fragmentisque ramorum, cæteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam, Galli saltum omnem armati circumsidentes interfecerunt: paucis è tanto numero captis, qui pontem fluminis perentes, obsesso ante ab hostibus ponte intercluſi sunt. Ibi Postumius omni vi ne caperetur obnixus, occubuit. Spolia corporis caputque ducis præcisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite; ut mos iis est, calvam auro cælavere. Idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent: poculumq; idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis quam victoria fuit. Nam etsi magna pars animalium strage silvæ oppressa erat, tamen cæteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt.

25. Hac nunciata clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus ædilibus negotium daret, *ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi jubérent*: tum T. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est & adhortatus, *ne qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad mino-*

res

per calamitates animos summitterent. Quod ad Carthaginienſes hoſtes Annibalemque attinet, proſpera modo eſſet, ſicut ſperaret, fortuna rei Gallicum bellum & omitti tuto & differri poſſe: ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani poteſtate fore. De hoſte Pœno exercitibuſque, per quos id bellum gereretur, conſultandum atque agitandum. Ipſe primum quid peditum equitumque, quid civium, quid ſociorum in exercitu eſſet dictatoris, diſſeruit. Tum Marcellus ſuarum copiarum ſummam expoſuit. Quid in Apulia cum C. Terentio conſule eſſet, a peritis quæſitum eſt: duóne conſulares exercitus ſatis firmati tanto bello ſufficerent, inibatur ratio. Itaque Galliam, quamquam ſtimulabat juſta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris Conſuli decretus eſt. *De exercitu Marcelli, qui ex fuga Cannenſi eſſent, in Siciliam eos traduci, atq; ibi militare, donec in Italia bellum eſſet, placuit. Eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris: nullo præſtituto militiæ tempore, niſi quod ſtipendiorum legitimorum eſſet. Duæ legiones urbanæ alteri Conſuli, qui in locum L. Poſtumii ſuffectus eſſet, decretæ ſunt: eumq; quum primum ſalvis auſpiciis poſſet, creari placuit. Legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atq; inde conſul, cui legiones urbanæ evenirent, militum ſumeret quantum opus eſſet. C. Terentio Conſuli prorogari in annum imperium: neq; de eo exercitu quem ad præſidium Apuliæ haberet, quicquam minui.*

16. Dum hæc in Italia geruntur, apparanturque, nihilo ſegnius in Hiſpania bellum erat, ſed ad eam diem magis proſperum Romanis. P. & Cn. Scipiones inter ſe partiti copias, ut Cn. terra, P. mari, navibuſque rem gereret. Aſdrubal Pœnorum imperator neutri parti virium ſatis fidens, procul ab hoſte intervallo, ac locis tutis tenebat ſe: cui multum ac diu obteſtanti quatuor millia peditum, & quingenti equites in ſupplementum miſſi ex Africa ſunt. Tum refecta tandem ſpe, caſtra propius hoſtem movit: claſſemque & ipſe inſtrui parari que jubet, ad inſulas maritimamque oram turandam. In ipſo impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium tranſitio: qui poſt claſſem ad Iberum per pavorem deſertam graviter increpiti, nunquam deinde ſatis fidi aut duci, aut Carthaginienſium rebus fuerant. Fecerant ii transfugæ motum in Carpeſiorum gente, deſciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipſis vi capta fuerat. In eam gentem verſum ab Romanis bellum eſt: infeſtoque exercitu Aſdrubal ingreſſus agrum hoſtium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum nobilem Carpeſiorum ducem, cum valido exercitu caſtris ſe detinentem, aggredi ſtatuit. Præmiſſa igitur levi armatura, quæ eliceret hoſtes ad pugnam, peditum partem ad depopulandum per agros paſſim dimiſit, ut palantes exciperent. Simul & ad caſtra tumultus

tus erat, & per agros fugaque & cædes, deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prœlio. Erumpunt igitur agmine è castris tripudiantes more suo: repentinaque eorum audacia terrorem hosti paulo ante ultro lacessenti incussit. Itaque & ipse Asdrubal in collem satis arduum, tutumque flumine etiam objecto tum copias subducit, & præmissam levem armaturam equitesque palatos eodem recepit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta. Nec Numida Hispano eques par fuit: nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi virium que aliquantum præstanti.

27. Posteaquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neq. castrorum oppugnatio facilis erat: urbem Asenam, quo fines hostium ingrediens Asdrubal frumentum commeatusq; alios convexerat, vi capiunt, omniq; circa agro potiuntur. Nec jam aut in agmine, aut in castris ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri sensérat Asdrubal, cohortatus milites *ut palantes sine signis hostes aggrederentur*, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuosi nuncii refugientes ex speculis stationibusq; attulere, *ad arma* conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incomposiți inordinati in prælium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum è castris exissent. Tum primo ipsa audacia terruere. Deinde rari in confertos illati: quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coire in orbem; & dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spacii esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars eruptione facta, silvas ac montes petit: parique terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit. Nam subinde ab Carthagine allatum est, *ut Asdrubal primo quoq; tempore in Italiam exercitum duceret.* Quæ vulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Asdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, *quanto fama profectionis suæ damno fuisset. Si vero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam præterquam quod nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se: eos imperatores esse Romanos quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaq; si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui si omnia prospere evenirent, non tamen ociosam provinciam fore.*

28. Hæ

28. Hæ literæ quamquam primo admodum moverunt ſenatum, tamen quia Italiæ cura prior potiorque erat: nihil de Aſdrubale, neque de copiis ejus mutatum. Himilco cum exercitu juſto, & aucta claſſe ad retinendam terra marique, ac tuendam Hiſpaniam eſt miſſus, qui ut pedeſtres navaleſque copias trajecit, caſtris communitis, navibuſque ſubductis, & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipſe quantum maxime accelerare poterat, per dubios infeſtoſque populos juxta intentus ad Aſdrubalem pervenit. Quum decreta ſenatus mandataque expoſuiſſet, atque edidiciſſet ipſe invicem, quemadmodum tractandum bellum in Hiſpania foret, retro in ſua caſtra rediit, nulla re quam celeritate tutior, quod undique abierat, antequam populi conſentirent. Aſdrubal priuſquam moveret caſtra, pecunias imperat populis omnibus ſuæ ditionis, ſatis gnarus Annibalem tranſitus quoſdam precio mercatum: nec auxilia Gallica aliter quam conducta habuiſſe; inopem tantum iter ingreſſum, vix penetraturum ad Alpes fuiſſe. Pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum deſcendit. Decreta ad Carthaginienſium & Aſdrubalis iter ubi ad Romanos ſunt perlata, omnibus omiſſis rebus, ambo duces junctis copiis ire obviam cœptis, atque obſiſtere parant: rati ſi Annibali vix per ſe ipſi tolerando Italiæ hoſti, Aſdrubal dux atque Hiſpanienſis exercitus eſſet junctus, illico Romani finem imperii fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias, & tranſito amne quum diu conſultaſſent, *utrum caſtra caſtris conferrent, an ſatis haberent, ſociis Carthaginienſium oppugnandis morari ab itinere propoſito hoſtem*: urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, opulentiſſimam ea tempeſtate regionis ejus, oppugnare parant. Quod ubi ſenſit Aſdrubal, pro ope ferenda ſociis, pergit ipſe ire ad urbem deditam nuper in fidem Romanam oppugnandam. Ita jam cœpta obſidio omiſſa ab Romanis eſt, & in ipſum Aſdrubalem verſum bellum.

29. Quinque millium intervallo caſtra diſtantia habuere paucos dies: nec ſine levibus præliis, nec ut in aciem exirent. Tandem uno eodemque die velut ex compoſito utrinque ſignum pugnæ propoſitum eſt, atque omnibus copiis in campum deſcenſum eſt. Triplex ſtetit Romana acies peditum pars ante ſigna locata, pars pro ſigna accepta, equites cornua cinxere. Aſdrubal mediam aciem Hiſpanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros: mercenariorumque auxilia equitum, Numidas Pœnorum peditibus; cæteros Afros pro cornibus opponit. Nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, ſed quibus deſultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam ſæpe pugnam in recentem equum ex feſſo armatis tranſiultare mos erat: tanta velocitas ipſis, tamque docile equorum genus eſt. Quum hoc modo inſtructi ſtarent, imperatorum utriuſque partis haud ferme di-

dispares ipsis erant. Nam ne multum quidem aut numero, aut genere militum, hi aut illi præstabant: militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul à patria pugnantes, facile persuaserant duces pro Italia, atque urbe Româ eos pugnare. Itaque velut quibus rediens in patriam eo discrimine pugnæ verterentur, obstinaverant animis vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. Nam maxima pars Hispani erant: qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu quum vix pila conjecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus prælium fuit. Hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prœlio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. Itaque duo diversa prœlia erant: utroque Romani, ut qui pulsis tandem mediis, & numero & robore virorum præstarent, haud dubie superarunt. Magna vis hominum ibi occisa. Et nisi Hispani vix dum conserto prœlio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit. Quia simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque præ se actis deseruere. Et Asdrubal usque ad ultimum eventum pugnæ moratus, è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque inde diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Asdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spem reliquit. Quæ postea quam literis Scipionum Romæ vulgata sunt: non tam victoria, quam prohibito Asdrubalis in Italiam transitu lætabantur.

30. Dum hæc in Hispania geruntur, Petellia in Bruttiis aliquot post mensibus quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone præfecto Annibalis expugnata est. Multorumque sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria steterit: nec ulla magis vis obsessos, quam fames expugnavit. Absumptis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum, suarinæ postremo coriis, herbisque & radicibus, & corticibus teneris, strictisque rubis vixere: nec antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petellia, Pœnus ad Consentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus & Bruttiorum exercitus Crotonem Græcam urbem circumsedit, opulentam quondam armis virisque: tum jam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium superessent. Itaque urbe defensoribus vacua, facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ

urbis

urbis à mœnibus cæde quidam effugere. Et Locrenſes deſcivere ad Brucios Pœnoſque, prodita multitudine à principibus. Rhegini tamen modo regionis ejus & in fide erga Romanos, & poteſtatis ſuæ ad ultimum manſerunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abſtinuit. Namque Gelo maximus ſtirpis, contempta ſimul ſenectute patris, ſimul poſt Cannenſem cladem Romana ſocietate, ad Pœnos defecit: moviſſeque res, niſi mors adeo opportuna, ut patrem quoque ſuſpicione adſpergeret, armantem eum multitudinem, ſolicitantem ſocios, abſumpſiſſet. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hiſpania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à ſenatu poſtulavit, *ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovisset, dedicari liceret.* Senatus decrevit, *ut T. Sempronius Conſul deſignatus, quum primum magiſtratum iniſſet, ad populum ferret, ut duumviros eſſe juberent ædis dedicandæ cauſſa.* Et M. Æmilio Lepido, qui bis conſul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius, & Tib. Sempronius Gracchus Conſul deſignatus, qui in ædilitate magiſter equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum inſtaurati ſunt. Plebeii ludi à M. Aurelio Cotta, & *V. C.* M. Claudio Marcello ter inſtaurati ſunt. Circumacto tertio 535. anno Punici belli, Tib. Sempronius Conſul Idibus Martiis magiſtratum iniit. Prætores Q. Fulvius Flaccus: qui antea conſul cenſorque fuerat, urbanam: M. Valerius Lævinus peregrinam ſortem in juriſdictione habuit. Ap. Claudius pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam ſortiti ſunt. M. Marcello Proconſuli imperium eſſe populus juſſit, quod poſt Cannenſem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia proſpere rem geſſiſſet.

31. Senatus quo die primum eſt in Capitolio conſultus, decrevit, *ut eo anno duplex tributum imperaretur, ſimplex confeſtim exigeretur, ex quo ſtipendium præſens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuiſſent.* Inde de exercitibus ita decretum eſt, *ut duobus legionibus urbanis Tib. Sempronius* Conſul *Cales ad conveniendum diem ediceret. Inde ſex legiones in caſtra Claudiana ſupra Sueſſulam deducerentur. Quæ ibi legiones eſſent,* (erant autem Cannenſis maxime exercitus) *eas Ap. Claudius Pulcher Prætor in Siciliam traiiceret: quæque in Sicilia eſſent, Romam deportarentur.* Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus miſſus: iſque juſſus in Caſtra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum, deducendumque in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio eſt miſſus: Taciti primo exſpecta-

ve-

verant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. Deinde ubi ablegatum, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul: *Utrumque*, inquit, *è Republica fuit, Patres conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quam is inde confecto quod mandatum est negotio, revertisset: ut vos consulem, quem tempus Reipublicæ postularet, quemque maxime vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus silentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis: Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Utraque in Capitolio est, canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, delatum ad populum, *ut cives Romani essent*: item, *uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus à populo Romano defecisset.* Maxime ut hoc ferretur, moverat, quod quorum hominum essent, scire se ipsi negabant: vetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondum adsciti. Postea quam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. Cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures *vitio creatum videri* pronunciaverunt: vulgoque Patres ita fama ferebant, *quod tum primum duo plebeii consules facti essent, id Deis cordi non esse.* In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit. Ob quem imbrem novemdiale, ut assolet, sacrum fuit: cæteraque prodigia cum cura expiata.

32. Consules exercitus inter se diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit. Sempronio volones qui fierent, & sociorum viginti quinque millia. M. Valerius prætori legiones quæ ex Sicilia rediissent, decretæ. M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, *quoties senatum vocassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent.* Prætores quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. Eo vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago frater Annibalis duodecim millia peditum, & mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat cum præsidio sexaginta navium longarum; nuncius affertur,

in

in Hiſpania rem male geſtam, omneſque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defeciſſe. Erant qui Magonem cum claſſe ea copiiſq; omiſſa Italia, in Hiſpaniam averterent, quum Sardiniæ recipiendæ repentina ſpes adfulſit. *Parvum ibi exercitum Romanum eſſe; veterem prætorem inde Corneliam provinciæ peritum decedere, novum exſpectari. Ad hoc, feſſos jam animos Sardorum eſſe diuturnitate imperii: & proximo iis anno acerbe atque avare imperatum: gravi tributo & collatione iniqua frumenti oppreſſos. Nihil deeſſe aliud quam auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clandeſtina legatio per principes miſſa erat: maxime eam rem moliente Hampſicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum claſſe ſua copiiſque in Hiſpaniam mittunt. In Sardiniam Aſdrubalem cognomento Calvum deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ conſules tranſactis rebus, quæ in urbe agendæ erant, movebant jam ſeſe ad bellum. T. Sempronius militibus Sinueſſam diem ad conveniendum edixit. Et Q. Fabius conſulto prius ſenatu, *ut frumenta omnes ex agris ante Calendas Junias primas in urbes munitas conveherent. Qui non invexiſſent, eorum ſe agrum populaturum; ſervos ſub haſta venditurum, villas incenſurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio a belli adminiſtratione data eſt. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit ad exercitum a Terentio accipiendum. Quum ex Sicilia legiones veniſſent; iis potiſſimum uti ad regionis ejus præſidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datæ ſunt, quibus oram maritimam inter Brunduſium ac Tarentum tutari poſſet. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad ſuburbana littora tutanda. C. Terentio proconſuli negotium datum, ut in Piceno agro conquiſitionem militum haberet, lociſque iis præſidio eſſet. Et T. Otacilius Craſſus poſteaquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui claſſi præeſſet, miſſus.

33. In hanc dimicationem duorum opulentiſſimorum in terris populorum, omnes reges gentesque animos intenderant. Inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quod propior Italiæ ac mari tantum Ionio diſcretus erat. Is ubi primum fama accepit, Annibalem Alpes tranſgreſſum; ut bello inter Romanum Pœnumque orto lætatus erat: ita utrius populi malleit victoriam eſſe, incertis adhuc viribus fluctuatus animo fuerat. Poſteaquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Annibale & Pœnis erat; ad fortunam inclinavit, legatoſque ad Annibalem miſit: qui vitantes portus Brunduſinum Tarentinumque, quia cuſtodiis navium Romanarum tenebantur: ad Laciniæ Junonis in terram egreſſi ſunt. Inde per Apuliam pe-

tentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt: deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps *à Philippo rege se missum ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano. Mandata habere ad consules, ac senatum populumque Romanum.* Inter defectiones veterum sociorum Valerius novæ societate tam clari regis lætus admodum, hostem pro hospite comiter accepit. Dat qui prosequantur, itineraque cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romani, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit, in castra Annibalis pervenit, fœdusque cum eo atque amicitiam jungit legibus his: *ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram, bellum pro parte sua terra marique gereret. Ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Annibalis esset, prædaque omnis Annibali cederet. Perdomita Italia, navigarent in Græciam, bellumque cum quibus regibus placeret, gererent. Quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.*

34. In has ferme leges inter Pœnum ducem, legatosque Macedonum ictum fœdus, missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago; eodem ad Junonis Laciniæ, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde provecti quum jam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ littoribus. Q. Valerius Flaccus Corcyreos ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primo fugere regii conati: deinde ubi celeritate victi cesserunt, tradunt se Romanis: & ad præfectum classis adducti, quum quæreret, *qui, & unde, & quo tenderent cursum:* Xenophanes primo satis jam semel felix mendacium struere, *à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse: Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.* Deinde ut Punicus cultus, habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosque sermo prodidit: tum comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippum inventæ de pace inter regem Macedonum, Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos, comitesque eorum Romam ad Senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quam primum deportare. Ad id celerrimæ quinque naves delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eiq; mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretq; operam, ne quod iis colloquium inter se, neve communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula ex Sardinia provincia decedens retulisset, qui status rerum in insula esset, ad bellum ac defectionem omnes spectare:

Q.

Q. Mucium, qui ſucceſſiſſet ſibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculoſum, quam longum morbum implicitum, diu ad belli vim ſuſtinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut ſatis firmum pacatæ provinciæ præſidium eſſe, ita parum bello, quod motum iri videretur: decrevere Patres, *ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites ſcriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam traijciendam curaret, mitteretque eum imperio quem ipſi videretur, qui rem gereret quoad Mucius convaluiſſet.* Ad eam rem miſſus eſt T. Manlius Torquatus, qui bis conſul, cenſorque fuerat, ſubegeratque in conſulatu Sardos. Sub idem fere tempus & à Carthagine in Sardiniam claſſis miſſa duce Aſdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempeſtate vexata ad Baleares inſulas ejecit. Ibique (adeo non armamenta modo, ſed etiam alvei navium quaſſati erant) ſubductæ naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

35. In Italia quum poſt Cannenſem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, ſegnius bellum eſſet; Campani per ſe adorti ſunt rem Cumanam ſuæ ditionis facere, primo ſolicitantes, ut ab Romanis deficerent. Ubi id parum proceſſit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus ſtatum ſacrificium ad Hamas. Eo Senatum Campanum ventarum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut & Cumanus eo ſenatus venirent ad conſulendum communiter, ut eoſdem iisque populus ſocios hoſteſque haberet. Præſidium ibi armatum ſeſe habituros, ne quid ab Romano, Pœnove periculi eſſet. Cumani (quamquam ſuſpecta fraus erat) nihil abnuere, ita tegi fallax conſilium poſſe rati. Interim T. Sempronius conſul Romanus Sinueſſæ, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu luſtrato, tranſgreſſus Vulturnum flumen, circa Liternum caſtra poſuit. Ibi, quia ociosa ſtativa erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tyrones (ea maxima pars volonum erat) aſſuescerent ſigna ſequi, & in acie agnoſcere ordines ſuos. Inter quæ maxima inerat tum cura duci. Itaque legatis tribuniſque præceperat, *ne quam exprobratio cuiquam veteris fortunæ diſcordiam inter ordines ſereret: vetus miles tyroni, liber volonи ſeſe exæquari ſineret. Omnes ſatis honeſtos, generoſoſque ducerent, quibus arma ſua ſignaque populus Romanus commiſiſſet. Quæ fortuna coegiſſet ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non majore cura præcepta à ducibus ſunt, quam à militibus obſervata, brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem venirent, qua ex conditione quiſque eſſet miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nunciarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies veniſſet, & quid iis ipſi reſpondiſſent. *Triduum poſt eum diem feſtum eſſe: non ſenatum ſolum*

omnem ibi futurum, sed castra etiam & exercitum Campanum. Gracchus jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere & manere intra muros: ipse pridie quam statutum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ indè tria millia passuum absunt. Jam Campani eo frequentes ex composito convenerant: nec procul inde in occulto Marius Alfius, qui summus magistratus erat Campanis, cum quatuordecim millibus militum habebat castra. In sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quam muniendis castris, aut ulli militari operi fuit. Triduum sacrificatum ad Hamas, nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus; custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset, à sexta ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent. Vigilia ferme prima tollii jussit signa, silentique profectus agmine, quum ad Hamas media nocte perveniisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit, alias somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes, obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio: capta sunt signa militaria quatuor & triginta.

36. Gracchus minus centum militum jactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit; ab Annibale metuens, qui super Capuam ac Tifata habebat castra. Nec eum provida viri fefellit opinio. Nam simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Annibal ab re bene gesta insolenter lætum exercitum tyronum magna ex parte servorumque spoliantem victos, prædasque agentem ad Hamas se inventurum; citatum agmen præter Capuam rapit: obviosque ex fuga Campanorum dato præsidio Capuam duci, saucios vehiculis portari jubet. Ipse ad Hamas vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, *ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret.* Id quamquam haud molice Annibal cupiebat, ut quia Neapolim, non potuerat, Cumas saltem maritimam urbem haberet: tamen quia præter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra super Tifata se recepit. Inde fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis, Cumas redit: populatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat. Tum Gracchus, magis verecundia in tali necessitate deserendi socios, implorantes fidem suam populique Romani substitit, quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Gales castra habebat, Vulturnum traducere audebat exercitum:

oc-

occupatus primo auſpiciis repetendis: dein prodigiis, quæ alia iuper alia nunciabantur, expiantique ea haud facile litari aruſpices reſpondebant.

17. Hæ cauſſæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obſidione erat; & jam operibus oppugnabatur. Adverſus ligneam ingentem turrim admotam urbi, aliam turrim ex ipſo muro excitavit conſul Romanus aliquanto altiorem: quia muro ſatis per ſe alto ſubjectis validis ſublicis pro ſolo uſus erat. Inde primum ſaxis, ſudibuſque, & cæteris miſſilibus propugnatores urbem ac mœnia tuebantur: poſtremo ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrim, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem conjecerunt, quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turri ſeſe præcipitaret, eruptio ex oppido ſimul duabus portis facta, ſtationes hoſtium fudit, fugavitque in caſtra, ut eo die obſeſſo, quam obſidenti ſimilior eſſet Pœnus. Ad mille quadringentos Carthaginienſium cæſi: undeſexaginta vivi capti, qui circa muros & in ſtationibus ſolute ac negligenter agentes, quum nihil minus quam eruptionem timuiſſent, ex improviſo oppreſſi ſunt. Gracchus, priuſquam ſe hoſtes ab repentino pavore colligerent, receptui ſignum dedit, ac ſuos intra muros recepit. Poſtero die Annibal elatum ſecunda re conſulem juſto prœlio ratus certaturum, aciem inter caſtra atque urbem inſtruxit. Cæterum poſteaquam neminem moveri ab ſolita cuſtodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ ſpei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ ſunt obſidione, iiſdem diebus & in Lucanis ad Grumentum T. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno proſpere pugnat. Supra duo millia hominum occidit: & ducentos octoginta milites amiſit. Signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulſus finibus Lucanis Hanno, retro in Bruttios ſeſe recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ à populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius, Siciliuſque auctores defectionis ſecuri percuſſi. Supra mille captivorum ſub haſta venierunt. Præda alia militi conceſſa, exercituſque Cumas reductus.

38. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, à ſupero mari ad inferum circumvectæ, prope omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, neque hoſtium an ſociorum eſſent, ſatis ſciretur, Gracchus obviam ex claſſe ſua naves miſit. Cum percunctando invicem cognitum eſſet, conſulem Cumis eſſe, naves Cumas appulſæ, captivique ad conſulem deducti & literæ datæ. Conſul literis Philippi atque Annibalis perlectis, conſignata

quania ad ſenatum itinere terreſtri miſit: navibus devehi legatos juſſit. Quum eodem fere die literæ legatique Romam veniſſent, & percunctatione facta, dicta cum ſcriptis congruerent; primo gravis cura Patres inceſſit, cernentes, quanta, vix tolerandis Punicum bellum, Macedonici belli moles inſtaret. Cui tamen adeo non ſuccubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hoſtem. Captivis in vincula conditis, comitibuſque eorum ſub haſta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductiſque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, quinquaginta naves ab Oſtia Tarentum profectæ: juſſuſque Q. Fulvius militibus Varronianis, quibus L. Apuſtius legatus Tarenti præerat, in naves impoſitis, quinquaginta navium claſſe non tueri modo Italiæ oram, ſed explorare de Macedonico bello. Si congruentia literis, legatorumque indiciis Philippi conſilia eſſent, ut M. Valerium prætorem literis, certiorem faceret: iſque L. Apuſtio legato exercitui præpoſito, Tarentum ad claſſem profectus primo quoque tempore in Macedoniam tranſmitteret; daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad claſſem tuendam bellumque Macedonicum ei decreta eſt, quæ Ap. Claudio in Siciliam miſſa erat, ut redderetur Hieroni regi: & hæc per L. Apuſtium legatum Tarentum eſt devecta. Simul ab Hierone miſſa ducenta millia modium tritici, & hordei centum.

39. Dum hæc Romani parant, agunteque; ad Philippum captiva navis una ex iis, quæ Romam miſſæ erant, ex curſu fugit: inde ſcitum, legatos cum literis captos. Itaque ignarus de iis quæ cum Annibale legatis ſuis convenſſent, quæque legati ejus ad ſe allaturi fuiſſent, legationem aliam cum eiſdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem miſſi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat. Et Crito Berræus: & Soſitheus Magnes: hi proſpere tulerunt ac retulerunt mandata. Sed prius ſe æſtas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex poſſet. Tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam; tranſgreſſo Vulturnum Fabio, poſt expiata tandem prodigia, ambo conſules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Saticulam urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præſidiaque in iis Annibalis, Campaniq; permulti capti. Et Nolæ, ſicut priore anno, ſenatus Romanorum, plebs Annibalis erat: conſiliaque occulta de cæde principum, & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam caſtraque Annibalis, quæ in

Tifa-

Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius ſuper Veſuvium in caſtris Claudianis conſedit. Inde M. Marcellum proconſulem cum iis copiis quas habebat, Nolam in præſidium miſit.

40. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem adminiſtrari cœptæ, quæ omiſſæ erant, poſteaquam Q. Mucius prætor gravi morbo eſt implicitus, Manlius navibus longis ad Caraleis ſubductis, navalibuſque ſociis armatis, ut terra rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hoſtium, haud procul ab Hampſicoræ caſtris caſtra poſuit. Hampſicora tum forte profectus erat in Pellidos Sardos ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus nomine Hioſtus caſtris præerat. Is adoleſcentia ferox, temere prœlio inito fuſus, fugatuſque. Ad tria millia Sardorum eo prœlio cæſa, trecenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros ſilvaſque fuga palatus: dein, quo ducem fugiſſe fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput ejus regionis, confugit. Debellatumque eo prœlio in Sardinia eſſet, ni claſſis Punica cum duce Aſdrubale, quæ tempeſtate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad ſpem rebellandi adveniſſet. Manlius poſt famam appulſæ Punicæ claſſis, Caraleis ſe recepit. Ea occaſio Hampſicoræ data, Pœno ſe jungendi. Aſdrubal copiis in terram expoſitis, & claſſe remiſſa Carthaginem, duce Hampſicora ad ſociorum populi Romani agrum populandum profectus, Caraleis perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effuſa eum populatione continuiſſet. Primo caſtra caſtris modico intervallo ſunt objecta, deinceps procurſationes leviaque certamina vario eventu inita: poſtremo deſcenſum in aciem, ſignique collatis juſto prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci aſſuetis, fecerunt: poſtremo & ipſi, quum omnia circa ſtrage ac fuga Sardorum repleta eſſent, fuſi. Cæterum terga dantes circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, incluſit Romanus: cædes inde magis, quam pugna fuit. Duodecim millia hoſtium cæſa, Sardorum ſimul, Pœnorumque ferme tria millia, & ſexcenti capti, & ſigna militaria ſeptem & viginti.

41. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Aſdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginienſes: Mago ex gente Barchina, propinqua cognatione Annibali junctus: Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique ejus haud dubie concitator. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus ſuis fecerunt. Nam & filius Hampſicoræ Hioſtus in acie cecidit: & Hampſicora cum paucis equi-

tibus fugiens, ut ſuper afflictas res necem quoque filii audivit; nocte, ne cujuſquam interventus cœptum impediret, mortem ſibi conſcivit. Cæteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. Quam Manlius victore exercitu aggreſſus, intra pancos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampſicoram Pœnoſque defecerant, obſidibus datis, dediderunt ſeſe. Quibus ſtipendio frumentoque imperato pro cujuſque aut viribus aut delicto, Caraleis exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impoſitoque quem ſecum advexerat milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: & ſtipendium quæſtoribus, & frumentum ædilibus, captivoſque Fulvio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor quinquaginta navium ab Lilybæo claſſe in Africam tranſvectus, depopulatuſque agrum Carthaginienſem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Aſdrubalem à Balearibus nuper trajeciſſe, claſſi Africam repetenti occurrit, leviquę certamine in alto commiſſo, ſeptem inde naves cum ſociis navalibus cepit: cæteras metus haud ſecus, quam tempeſtas paſſim disjecit. Per eoſdem forte dies & Bomilcar cum militibus ad ſupplementum Carthagine miſſis, quadragintaque elephantis, & commeatu, Locros acceſſit. Quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius per ſimulationem provinciæ circumeundæ Meſſanam raptim exercitu ducto, æſtu ſecundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenſes portas Romanis clauſerunt. Appius magno conatu nulla re geſta, Meſſanam repetit. Eadem æſtate Marcellus ab Nola, quam præſidio obtinebat, crebras excurſiones in agrum Hirpinum, & Samnites Caudinos fecit. Adeoque omnia ferro atque igni vaſtavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

42. Itaque extemplo legati ad Annibalem miſſi ſimul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti ſunt: *Hoſtes populi Romani, Annibal, fuimus primum per nos ipſi, quoad noſtra arma, noſtræ vires nos tutari poterant. Poſteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adjunximus: à quo relicti, pacem neceſſariam accepimus, fuimuſq; in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus quo in Italiam veniſti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives noſtros, quos captos nobis remiſiſti, ita conciliavit tibi, ut te ſalvo atq; incolumi amico, non modo populum Romanum, ſed ne Deos quidem iratos (ſi dici fas eſt) timeremus. At Hercule non ſolum incolumi & victore, ſed præſente te, quum ploratum prope conjugum ac liberorum noſtrorum exaudire, & flagrantia tecta poſſes conſpicere: ita ſumus aliquoties hac æſtate devaſtati, ut M. Marcellus, non*

Annibal

Annibal vicisse ad Cannas videatur: glorienturque Romani, se ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emisso torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ergo secundis rebus nostris gloriabimur: duos consules, ac duos consulares exercitus à nobis sub jugum missos, & si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt, quæ asperа adversaq; tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros ante explorato & subsidiis positis, & sub signis ad populandum ducebant. Nunc prope unius & parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam, ne manipulatim quidem, sed latronum modo percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quod neque tu defendis: & nostra juventus, quæ si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim: nisi à quo tot Romanas acies fusas strataſque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, præsidiumq; missum nobis erit, & Nolæ ademeris: si modo quos ut socios habere dignos duxisti, haud indignos judicas quos in fidem receptos tuearis.

43. Ad ea Annibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos, Samniteſque: & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se, neglectoſque. Indicandum autem fuisse primum, deinde petendum præsidium: postremo ni impetraretur, tum denique querendum frustra opem imploratam. Exercitum se non in agrum Hirpinum, Samnitemve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum: iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hostem. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quam Trebiæ, si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset: Cannarum se quoque memoriam obscuram majore & clariore victoria facturum.* Cum hoc responſo, muneribusque amplis legatos dimisit. Ipse præsidio relicto in Tifatis, profectus cum cætero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Brutiis cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis venit. Ibi castris haud procul positis, longe aliâ omnia inquirenti comperta sunt, quam quæ à legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. Explorato, cum firmisque præsidiis tuto recepto prædatum ierat: omniaque velut adversus præsen-

tem

cum Annibalem cauta proviſaque fuerunt. Tum ubi ſenſit hoſtem advenire, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare ſenatores Nolanos juſſit, & omnia circa explorare, quæ apud hoſtes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum ſuccedſiſſet, Herennium Baſſum, & Herium Petrium ad colloquium evocatos, permiſſuque Marcelli egreſſos, per interpretem alloquitur. Annibalis virtutem, fortunamque extollit: populi Romani obterit ſenescentem cum viribus majeſtatem, *quæ ſi paria eſſent, ut quondam fuiſſent, tamen expertis quam grave Romanum imperium ſociis, quanta indulgentia Annibalis etiam in captivos omnes Italiæ nominis fuiſſet; Punicam Romanæ ſocietatem atq; amicitiam præoptandam eſſe. Si ambo conſules cum ſuis exercitibus ad Nolam eſſent, tamen non magis pares Annibali futuros, quam ad Cannas fuiſſent: nedum prætor unus cum paucis & novis militibus Nolam tutari poſſit. Ipſorum magis, quam Annibalis intereſſe, capta an tradita Nola potiretur. Potiturum enim, ut Capuæ Nuceriaq; potitus eſſet: ſed quid inter Capuæ Nuceriæq; fortunam intereſſet, ipſos prope in medio ſitos Nolanos ſcire. Nolle ominari quæ captæ urbi teſſuræ forent: ſed potius ſpondere, ſi Marcellum cum præſidio ac Nolam tradidiſſent, neminem alium quam ipſos, legem qua in ſocietatem amicitiamq; Annibalis venirent, dicturum.*

44. Ad ea Herennius Baſſus reſpondit: *Multos annos jam inter Romanum Nolanumq; populum amicitiam eſſe, cujus neutros ad eam diem pœniteret: & ſibi ſi cum fortuna mutanda fides fuerat: ſero jam eſſe mutare eam. Dedituris ſe Annibali, non fuiſſe ascerſendum Romanum præſidium: cum iis qui ad ſe tuendos veniſſent, omnia ſibi & eſſe conſociata, & ad ultimum fore.* Hoc colloquium abſtulit ſpem Annibali per proditionem recipiendæ Nolæ. Itaque oppidum corona circumdedit, ut ſimul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut ſucceſſiſſe muris Marcellus vidit, inſtructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculſi, cæſique ſunt, deinde concurſu ad pugnam facto, æquatiſque viribus, atrox cœpit eſſe pugna. Memorabiliſque inter paucas fuiſſet, ni ingentibus procellis effuſus imber diremiſſet pugnantes. Eo die commiſſo modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in caſtra ſeſe receperunt. Tamen Pœnorum prima eruptione perculſi ceciderunt, haud plus quam triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam uſque ad horam tertiam diei inſequentis tenuit: itaque quamquam utraque pars avida certaminis erat, eo die tamen tenuerunt ſe munimentis. Tertio die Annibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum miſit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neque Annibal detrecta-

cessavit. Mille fere passuum inter urbem erant; castraque eo spacio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prælium jam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt, quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre jussit, pugna abstinerent, nisi ab se signum accepissent.

45. Prælium erat anceps: summa vi & duces adhortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie, prædantes vagari in agro, sed qui pugnant, marcere Campana luxuria, vino, scortis, omnibusq; lustris per totam hyemem confectos. Abiisse illam vim, vigoremque: dolapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi, Alpiumq; superata sint juga. Reliquias illorum virorum, vix arma membraq; sustinentes pugnare. Capuam Annibali Cannas fuisse. Ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam.* Quum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Annibal multo gravioribus probris increpabat: *Arma signaq; eadem se aiebat noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremo ad Cannas viderit, habueritque; militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum, & legionis unius, atq; ala, magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus tyrone milite, ac Nolanis subsidiis fultus, nos jam iterum lacessit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? ferrum nunc habet? an dexteræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos si quis duceret, fortes lingua jactabatis. En nunc minor est res. Hic experiri vim, virtutemq; volo. Expugnate Nolam. Campestrem urbem, non flumine, non mari septam. Hinc vos ex tam opulenta urbe præda spoliisq; onustos, vel ducam quo voletis, vel sequar.*

46. Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem favoris indicem accendentibus ad ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. Quæ oppugnare cupientes milites Romanos, Marcellus Nolam reducit cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinq; millia cæsa

eo die, capti ſexcenti, & ſigna militaria undeviginti, & duo elephanti, quatuor in acie occiſi. Romanorum minus mille interfecti. Poſterum diem, induciis tacitis, ſepeliendo utrinque cæſos in acie, conſumpſerunt. Spolia hoſtium Marcellus, Vulcano votum, cremavit. Tertio poſt die (ob iram credo aliquam, aut ſpem liberalioris militiæ) mille ducenti ſeptuaginta duo equites, miſti Numidæ Hiſpanique ad Marcellum tranſfugerunt. Eorum forti fidelique opera in eo bello uſi ſunt ſæpe Romani. Ager Hiſpanis in Hiſpania, Numidis in Africa poſt bellum virtutis cauſſa latus, datus eſt. Annibal ab Nola remiſſo in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipſe Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos conſedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Annibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea caſtra convecto, quæ ſuper Sueſſulam erant, munimentiſque firmatis & præſidio quod per hiberna ad tutandum locum ſatis eſſet relicto, ipſe Capuam propius movit caſtra, agrumque Campanum ferro ignique eſt depopulatus, donec coacti ſunt Campani nihil admodum viribus ſuis fidentes egredi portis; & caſtra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem, equitatu plus poterant. Itaque equeſtribus præliis laceſſerant hoſtem.

47. Inter multos nobiles equites Campanos acerrimus erat Jubellius, cognomine Taurea: civis indidem erat, longe omnium Campanorum fortiſſimus eques: adeo, ut quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Aſellus, gloria equeſtri æquaret. Hunc Taurea quum diu perluſtrans oculis obequitaſſet hoſtium turmis, tandem facto ſilentio, *ubi eſſet Claudius Aſellus?* quæſivit. *Et quoniam verbis ſecum de virtute ambigere ſolitus eſſet, cur non ferro decerneret? daretq; opima ſpolia victus, aut victor caperet?* Hæc ubi Aſello nunciata ſunt in caſtra, id modo moratus, ut conſulem percunctaretur, *liceretne extra ordinem in provocantem hoſtem pugnare?* permiſſu ejus arma extemplo cepit: provectuſque ante ſtationes equo, *Tauream* nomine compellavit, congredique ubi vellet, juſſit. Jam Romani ad ſpectaculum pugnæ ejus frequentes exierant; & Campani non vallum modo caſtrorum, ſed mœnia etiam urbis proſpectantes repleverant. Quum jam ante ferocibus dictis rem nobilitaſſent, infeſtis haſtis concitarunt equos, dein libero ſpatio inter ſe ludificantes, ſine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *equorum*, inquit, *hoc, non equitum erit certamen, niſi è campo in cavam hanc viam demittimus equos: ibi nullo ad evagandum ſpatio cominus conſerentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius egit. Taurea verbis ferocior quam re, *Minimè ſis*, inquit, *cantherium in foſſa:*

fossa: quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius quum ex via longè perequitasset, nullo obvio hoste, in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio & gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem (quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certe, adjiciunt quidam annales: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram stupentibus miraculo hostibus intactum evasisse.

48. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam jam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. Id convexit in Claudiana castra super Suessulam, ibiq; hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, *ut retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, cæteros milites demitteret Romam, ne oneri sociis, & sumptui Reipublicæ essent.* Et T. Gracchus, à Cumis Luceriam in Apuliam legiones dum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit, tueriq; oram agri Salentini, & providere quod ad Philippum bellumq; Macedonicum attineret, jussit. Exitu æstatis ejus, qua hæc gesta perscripsimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, *quantas, quamq; prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, & frumentum exercitui, & sociis navalibus, omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant: cætera utiq; ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum, aut provinciam retineri posse.* Literis recitatis, nemo omnium erat, qui non & vera scribi, & postulari æqua fateretur: sed occurrebat animis, *quantos exercitus terrestres, navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. Siciliam & Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. Verum quum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, & ad Trasimenum lacum, & ad Cannas, imminutum: tum qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. Itaq; nisi fide staret Respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandasq; populo publicas necessitates, exhortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut Reipublicæ ex qua crevissent, ad tempus commodarent: conducerentq; ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent: ut quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur.* Hæc prætor in concione edixit, *qua die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.*

49. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, *ne alii triennio eo publicani essent:* alterum, *ut quæ in naves imposuissent, ab hostium*

hostium tempestatis, vis publice periculo essent. Utroque imperato, conduxerunt: privataque pecunia Respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita: nec quicquam desideratum, ac si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos, oppugnabatur. Inter hæc terna castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium perveniissent; frumentum, cujus inopia erat, advexerunt: cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent; ad castra maxima oppugnanda, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. Sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quam ipsi erant Romani, hostium occiderint, ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in prœlio occisis. Termisque castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberata, ad Incibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium belli avida, modo præda aut merces esset, & tum juventute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. Supra tredecim millia hostium cæsa, supraque tria capta, cum signis duabus & quadraginta, & novem elephantis. Tum vero omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque majores ea æstate in Hispania quam in Italia res gestæ.

EPI-

EPITOME LIBRI XXIV.

Hieronymus, Syracusanorum rex, cujus avus Hiero amicus populo Romano fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamque à suis interfectus est: 14, &c. T. Sempronius Gracchus proconsul profligere adversus Pœnos & Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit, servorum maxime opera, quos liberos esse jussit. 33, &c. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. 40. Philippo Macedonum regi bellum indictum est; qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus, fugatusque, in Macedoniam cum prope inermi exercitu perfugit. Ad id bellum gerendum Valerius Prætor missus. 41, &c. Res præterea in Hispania à P. & Cn. Scipionibus adversus Carthaginienses gestas continet. 48. Syphax rex Numidarum in amicitiam assitus, & à Masanissa rege Massiliorum pro Carthaginiensibus pugnante, victus, in Hispaniam ad Scipionem cum maxima manu transit contra Gades. Ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. 49. Celtiberi quoque in amicitiam recepti. Quorum auxiliis assitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

1. UT ex Campania in Brutios reditum est, Hanno adjutoribus & ducibus Brutiis Græcas urbes tentavit: eo facilius in societate manentes Romana, quod Brutios, quos & oderant, & metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, dieſque aliquot ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cætera necessaria usibus ex agris in urbem rapere; etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: & in dies major omnibus portis multitudo effundi. Postremo ii modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagantem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emisit, qui *violare quemquam vetiti, tantum ut excluderent ab urbe fugadissi-*

dissipatos, turmas objecere. Dux ipse loco superiore capto unde agros urbemque posset conspicere, Brutiorum cohortem adire muros, atque evocare principes Locrensium ad colloquium jussit; & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortari ad urbem tradendam. Brutiis in colloquio nullius rei primo fides: deinde ut Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci *aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse* afferebant; tum metu victi, consulturos se populum responderunt. Advocataque extemplo concione, quum & levissimus quisque novas res, novamque societatem mallent: & quorum propinqui extra urbem intercluſi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent: haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio: L. Atilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naves, ut Rhegium deveherentur; Amilcarem, Pœnosque ea conditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt. Cujus rei prope non servata fides deditis est, quum Pœnus dolo *dimissum Romanum* incusaret: Locrenses *profugisse ipsum* caussarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naves in terram posset. Et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti: alias à Messana trajicientes freto Rhegium naves conspexerunt. Milites erant Romani à Claudio prætore missi ad obtinendam urbem præsidio. Itaque Rhegio extemplo abscessum est. Locrensibus jussu Annibalis data pax, *ut liberi suis legibus viverent: urbi pateret Pœnis, portus in potestate Locrensium esset: societas eo jure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisque Pœnum pace ac bello juvaret.* Sic à freto Pœni reducti, frementibus Brutiis, quod Rhegium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatisque juventutis suæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipsam urbem, & maritimam: plurimum accessurum opibus, si in ora maris portum ac urbem mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non accersere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: & si Pœnus rursus magis arbiter pacis quam adjutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Annibalem mitti legatos: caverique ab eo, *ut receptus Croto Brutiorum esset.* Annibal quum *præsentium eam consultationem esse* respondisset, & ad Hannonem eos rejeciſlet; ab Hannone nihil certi allatum. Nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam urbem:

&

& ſperabant, quum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec juvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad ſe defecturos. Crotone nec conſilium unum inter populares nec voluntas erat. Unus velut morbus invaſerat omnes Italiæ civitates, ut plebes ab optimatibus diſſentiret: ſenatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam diſſenſionem in urbe perfuga nunciat Bruttiis, *Ariſtomachum eſſe principem plebis, tradendæque auctorem urbis: & in vaſta urbe, lateque omnibus dejectis mœnibus partitas ſtationes cuſtodiaſque ſenatorum ac plebis eſſe. Quacunque cuſtodiant plebis homines, ea patere aditum.* Auctore ac duce perfuga Bruttii corona cinxerunt urbem: acceptique à plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato jam ante ad talem caſum perfugio. Eodem Ariſtomachus perfugit, tanquam Pœnis, non Bruttiis auctor urbis tradendæ fuiſſet.

3. Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia paſſuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum. Poſt vaſtitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur: flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, procul iis quæ inhabitabantur. Sex millia aberat ab urbe nobile templum, ipſa urbe nobilius, Laciniæ Junonis, ſanctum omnibus circa populis. Lucus ibi frequenti ſilva, & proceris abietis arboribus ſeptus. Læta in medio paſcua habuit, ubi omnis generis ſacrum Deæ paſcebatur pecus ſine ullo paſtore: ſeparatimque egreſſi cujuſque generis greges, nocte remeabant ad ſtabula, nunquam inſidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaque inde aurea ſolida facta, & ſacrata eſt: inclytumque templum divitiis etiam, non tantum ſanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumque tam inſignibus locis. Fama eſt, *aram eſſe in veſtibulo templi, cujus cinerem nullus unquam moveat ventus.* Et arx Crotonis una parte imminet mari, altera vergente in agrum, ſitu tantum naturali quondam munita, poſtea & muro cincta, qua per averſas rupes ab Dionyſio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem ſatis, ut videbatur, tutam Crotoniatum optimates tenebant, circumſedente cum Bruttiis eos etiam plebe ſua. Poſtremo Bruttii, quum ſuis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti neceſſitate Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vaſtam ac deſertam bellis urbem paterentur; omnium neminem præter Ariſtomachum movit. *Morituros ſe affirmabant citius, quam immiſti Brut-*

vix in alienos ritus, mores, ingressus, ut nox linguam etiam vertebant. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis valebat: nec sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannibalem. Locrenses brevi post legati quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri vellent. Jam hoc ut sibi liceret, impetraverant & Annibale, missis ad idipsum tum legatis. Ita Crotone excessum est: deductique Crotoniatæ ad mare, naves conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hyems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Annibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prælia ex occasione, aut opportunitate hujus aut illius partis oriebantur: meliorque eis Romanus, & indies tutior, tutiorque ab insidiis fiebat.

4. In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem ejus translatum, puerum vixdum libertatem, nedum dominationem modice latutum. Lætè id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt: quæ ita futura cernens Hiero, ultima senecta *voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili, per ludibrium bonis artibus patrum firmatumque imperium regnum.* Huic consilio ejus summa ope obsistere filiæ: nomen regium penes puerum futurum fatæ, regimen rerum omnium penes se, viroſque suos, Andronodorum, & Zoippum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum jam agenti annum, circumsessо die noctesque muliebribus blandiciis liberare animum, & convertere ad publicam privatamque curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit. Quos precatus est moriens, *ut fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam inviolatam servarent, juvenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent: disciplinæque, in qua edoctus esset.* Post hæc mandata quum exspirasset, tutores prodeunt: testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem quindecim tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, cæteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus: funus fit regium magis amore civium & caritate, quam cura suorum celebre. Deinde cæteros tutores summovet Andronodorus: *juvenem jam esse* dictitans *Hieronymum, ac regni potentem:* deponendoque tutelam, quæ ipsi cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

5. Vix quidem ulli bono, moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantæ caritati Hieronis. Verum

verum enimvero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu omnia quam disparia essent, ostendit. Nam qui per tot annos Hieronem, simulque ejus Gelonem, nec vestis habitu, nec alio ullo insigni differentes à cæteris civibus vidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos: quadrigisque etiam albarum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum, habitumque convenientes sequebantur mores: contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta: aditus non alienis modo, sed tutoribus etiam difficiles: libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga prævertèrent metum supplicium. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus & Zoippus, generi Hieronis, & Thrasо quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur. Tendendo autem duo ad Carthaginenses, Thrasо ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum adolescentis. Cum conjuratio in tyranni caput facta, indicatur per cálonem quendam æqualem Hieronymi, & jam inde à puero in omnia familiaria jura assuetum. Index unum ex conjuratis Theodotum, à quo ipse appellatus erat, nominare potuit. Qui comprehensus extemplo, traditusque Andronodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, consicios celabat. Postremo quum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus lacerarentur, victum malis se simulans, avertit ab consciis in insontes indicium. *Thrasonem esse auctorem consilii* mentitus. *Nec nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros.* Ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thrasо nominatus fecit: itaque extemplo traditur ad supplicium. Adjectique pœnæ cæteri juxta insontes. Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut latuit, aut fugit: tantum illis in virtute ac fide Theodoti fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana occultanda.

6. Itaque quod unum vinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat. Legatique ad Annibalem missi; ac remissi ab eodem, cum Annibale nobili adolescentulo, Hippocrates & Epicides nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exule avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos juncta societas Annibali ac Syracusano tyranno. Nec invito Annibale apud tyrannum manserunt. Appius Claudius prætor,

cujus Sicilia provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit: qui quum sese ad renovandam societatem, quæ cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi, dimissique sunt, ab quærente per jocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Annibalis narrare. Velle quid veri sit scire, ut ex eo utram spem sequatur, consilium capiat.* Romani, *quum serio legationes audire cœpisset, redituros se ad eum* dicentes *esse:* monito magis eo, quam rogato, *ne fidem temere mutaret,* proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit, ad fœdus et societatem cum Annibale faciendum. Pacto convenit, ut quum Romanos Sicilia expulissent (id autem brevi fore, si naves atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam dividit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis materni avi jubebant meminisse, legationem misit: quia æquum censebat, *Siciliam sibi omnem cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo.* Hanc levitatem ac jactationem animi neque mirabantur in juvene furioso neque arguebant, dummodo averterent eum ab Romanis.

7. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. Nam quum præmissis Hippocrate atque Epicide cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis; & ipse in Leontinos cum cætero omni exercitu (erat autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset: liberas ædes conjurati (& omnes forte militabant) imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. Ibi, quum instructi armatique cæteri transitum exspectantes starent, uni ex eis (Dinomeni fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut quum appropinquaret januæ rex, per cauſſam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita ut convenerat, factum est. Tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dinomenes, tantum intervalli fecit, ut quum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Dinomenem jam haud dubie obstantem tela conjiciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga satellitum, ut jacentem videre regem, facta est. Interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andronodori, regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo, & Annibali conciliari: ipse

ipſe adverſus Syracuſana conſilia, provinciam, regnique fines omnia convertit præſidia. Exitu anni ejus Q. Fabius ex auctoritate ſenatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præſidiumque impoſuit. Inde Romam comitiorum cauſſa veniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit. Atque ex itinere præter urbem in campum deſcendit. Eo die quum ſors prærogativæ Anienſi juniorum exiſſet, eaque T. Otacilium, & M. Æmilium Regillum conſules diceret, tum Q. Fabius ſilentio facto, tali oratione eſt uſus.

8. *Si aut pacem in Italia aut bellum cum eo hoſte haberemus, in quo negligentiæ aut errori locus eſſet, qui veſtris ſtudiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis honores aſſertis, moram ullam offerret, is mihi parum meminiſſe videretur veſtræ libertatis: ſed quum in hoc bello, in hoc hoſte, nunquam ab ullo duce ſine ingenti noſtra clade erratum ſit? eadem vos cura, qua in aciem armati deſcenditis, inire ſuffragium ad creandos conſules decet, & ſibi ſic quemq; dicere*, Annibali imperatori parem conſulem nomino. *Hoc anno ad Capuam Jubellio Taureæ Campano ſummo equiti provocanti, ſummus Romanus eques Aſellus Claudius eſt oppoſitus. Adverſus Gallum quondam provocantem in ponte Anienis, Manlium fidentem & animo & viribus miſere majores noſtri. Ob eandem cauſſam haud multis annis poſt fuiſſe non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur, adverſus ſimiliter provocantem arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equiteſq; optamus ut validiores, ſi minus, ut pares hoſti habeamus: ita duci hoſtium parem imperatorem quæramus. Quum qui eſt ſummus in civitate dux, eum legerimus: tamen repente lectus, in annum creatus adverſus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neq; temporis, neq; juris incluſum anguſtiis, quo minus ita omnia gerat, adminiſtretque, ut tempora poſtulabunt belli. Nobis autem in apparatu ipſo, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales viros creare vos conſules deceat, ſatis eſt dictum: reſtat ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen eſt Quirinalis, quem neq; mittere à ſacris, neq; retinere poſſumus: ut non Deum, aut belli deſeramus curam. Otacilius ſororis meæ filiam uxorem, atq; ex ea liberos habet. Cæterum non ea veſtra in me, majoreſq; meos merita ſunt; ut non potiorem privatis neceſſitudinibus Rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumq; tranquillo mari gubernare poteſt: ubi ſæva orta tempeſtas eſt, ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro & gubernatore opus eſt. Non tranquillo navigamus: ſed jam aliquot procellis ſubmerſi pene ſumus. Itaq; quis ad gubernacula ſedeat, ſumma cura providendum, ac præcavendum nobis eſt. In minore re experti, T. Otacili, operam tuam ſumus, haud ſane, cur ad majora tibi fidamus, documenti*

cumenti: quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum caussa paravimus: ut Africae oram popularetur: ut tuta nobis Italiae littora essent: ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Annibali transportaretur. Creata, consulem Tu Otacilium? non dico si omnia haec, sed si aliquid eorum Reipublicae praestitit. Sin autem te classem obtinente, eum vobis pacato mari quaelibet Annibali tuta atque integra ad damna venirent: si ora Italiae infestior hoc anno, quam Africa fuit: quid dicere potes, cui te potissimum ducem Annibali hosti opponamus? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo majorum nostrorum censeremus. Nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi, quam te. Magis nullius interest, quam tua T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repente delegendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis: quibus sacramenta liberi nostri dicant, ad quorum edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus, & Cannae, triste ad recordationem exemplar: at ad praecavendum simile, utiles documento sunt. Praeco Antiensem juniorum in suffragium revoca.

9. Quum T. Otacilius ferociter *eum continuare consulatum velle* vociferaretur, atque ubi reperet, lictores ad eum accedere consul jussit. Ecquia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum fecuribus sibi fasces praeferri. Interim praerogativa suffragium init; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. Eosdem consules ceterae centuriae sine variatione ulla dixerunt. Et praetor unus refectus, Q. Fulvius Flaccus. Novi tres alii creati: T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, quum aedilis curulis erat: P. Cornelius Lentulus. Comitiis praetorum perfectis, senatusconsultum factum est, ut Q. Fulvio *extra ordinem urbana provincia esset: isque potissimum consulibus ad bellum profectis, urbi praeesset.* Aquae magnae, & nives eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundavit cum magna strage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito conV. C. 536. verterant in se civitatis animos. Multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes: sic Maximum Rullium cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium & Carvilium adversus Samnites, Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset: praesenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus.

Tempus

Tempus ac neceſſitas belli, ac diſcrimen ſummæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut ſuſpectum cupidietatis imperii conſulem haberet. Quin *laudabant potius magnitudinem animi, quod quum ſummo imperatore eſſe opus Reipublicæ ſciret; ſeq; eum haud dubie eſſe; minoris invidiam ſuam, ſi quæ ex re oriretur, quam utilitatem Reipublicæ fetiſſet.*

10. Quo die magiſtratum inierunt conſules, ſenatus in Capitolio eſt habitus decretumque omnium primum, *ut conſules ſortirentur, compararentve inter ſe, uter cenſoribus creandis comitia haberet, priuſquam ad exercitum proficiſceretur.* Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant; juſſique in provinciis manere. Ti. Graechus Lucaniæ, ubi cum voluntum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, Manius Pomponius in Gallico. Ex prætoribus prioris anni propræter Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundiſium oræ maritimæ, intentus adverſus omnes motus Philippi Macedonum regis præeſſet. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta provincia. T. Otacilio claſſis eadem, quam adverſus Carthaginienſes priore anno habuiſſet. Prodigia eo anno multa nunciata ſunt, quæ quo magis credebant ſimplices ac religioſi homines, eo etiam plura nunciabantur: *Lanuvii in æde intus Soſpitæ Junonis corvos nidum feciſſe. In Apulia palmam viridem arſiſſe. Mantuæ ſtagnum effuſum Mincio amni, cruentum viſum. Et Calibus creta, et Romæ in foro Boario ſanguinea pluiſſe. Et in vico Iſtrico fontem ſub terra tanta vi aquarum fluxiſſe, ut ſerias doliaq, quæ in eo loco erant, provoluta velut impetu torrentis tulerit. Tacta de cælo, atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamq; viam, murum ac portam Gabiis.* Jam alia vulgata miracula erant: *haſtam Martis Præneſte ſua ſponte promotam, bovem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis,* Io triumphe! *clamaſſe: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cælo, ſpeciesq; hominum circum eam cum candida veſte viſas eſſe. Quin Romæ quoq; in ipſa urbe ſecundum apum examen in foro viſum.* Affirmantes quidam *legiones ſe armatas in Janiculo videre,* concitaverunt civitatem ad arma: qui quum in Janiculum iviſſent, negarunt quemquam ibi, præter aſſuetos collis ejus cultores, apparuiſſe. Hæc prodigia hoſtiis majoribus procurata ſunt, ex aruſpicum reſponſo: & ſupplicatio omnibus Diis, quorum pulvinaria Romæ ſint, indicta eſt.

11. Perpetratis, quæ ad pacem Deûm pertinebant, *de Republica bello; gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæq; eſſent,* conſules ad ſenatum retulerunt. *Duodeviginti legionibus bellum geri placuit: binas conſules ſibi ſumere: binis Galliam Siciliamq; ac Sardiniam obtineri: duabuſq; Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum T. Gracchum*

circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Pi-
num, & M. Valerio ad classem circa Brundusium: & duas urbi præ-
sidium relinqui. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. Eas primo quoque tempore consules scribere jussi, & classem parare, ut cum eis navibus quæ pro Calabriæ littoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum navium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. Creati M. Atilius Regulus, & P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe proficisci jussus est. Quum deesserent nautæ, consules ex senatusconsulto edixerunt, *ut qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus, millibus æris quinquaginta ipse, aut pater ejus census fuisset usq; ad centum millia; aut cui posthac res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret. Qui supra centum millia usq; ad trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia usq; ad decies æris, quinq; nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipendio darent.* Ex hoc edicto dati nautæ armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis compleretur.

12. Hic major solito apparatus præcipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum ejus anni Romani inciperent. Itaque legatos ad Annibalem oratum miserunt, *ut Capuam exercitum admoveret. Ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ: nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Annibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. Inde Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum, simul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacum Averni, (per speciem sacrificandi; re ipsa, ut tentaret Puteolos, quique ibi præsidio erant) descendit. Maximus postquam Annibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. Fabium Prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Gracchо succedere jubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti, P. Cornelius ad exercitum: Otacilius, qui maritimæ oræ reique navali præesset; & cæteri in suas quisque provincias profecti. Et quibus prorogatum imperium erat, easdem quas priore anno regiones obtinuerunt.

13. Ad Annibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobi-

nobiles juvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti; dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii memores beneficiorum ejus, *perpulisse magnam partem se juventutis Tarentinæ*, referunt, *ut Annibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani mallent, legatosq; ab suis missos rogare Annibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat. Si signa ejus, si castra conspecta à Tarento sint, haud ullam interessuram moram, quin urbs dedatur. In potestate juniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Annibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire jubet: *se in tempore affuturum esse.* Hac cum spe dimissi Tarentini: ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat quum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportune versam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, quum Brundusium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato ad quod venerat, & dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen convertit ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant; & locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio: deinde ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum, magis ira quam potiundæ urbis spes processit. Adventu ejus in propinquum agrum Nolana mota est plebs, jamdiu aversa ab Romanis, & infesta senatui suo. Itaque legati ad accersendum Annibalem cum haud dubio promisso tradendæ urbis venerunt. Prævenit incœptum eorum Marcellus consul à primoribus accitus. Die uno Suessulam à Calibus, quum Vulturus amnis trajicientem moratus esset, contenderat. Inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque trecentos qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit: & uti à consule omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam: ita Annibal tempus terebat, bis jam ante nequiquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus.

14. Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit. Et ad Beneventum, velut ex composito, parte altera Hanno ex Brutiis cum magna peditum equitumque manu: altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit, qui primo oppidum intravit. Deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, & inde agrum populari audivit: & ipse egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat: ibique conciones militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat, qui jam alterum annum libertatem tacite mereri, quam

quam poſtulare palam maluerant. Senſerat tamen hibernis egrediens murmur in agmine eſſe querentium, *nunquamne liberi militaturi eſſent?* ſcripſeratque ſenatui, non tam quid deſiderarent, quam quid meruiſſent, *bona fortique opera eorum ſe ad eam diem uſum: neque ad exemplum juſti militis quicquam eis, præter libertatem, deeſſe.* De eo permiſſum ipſi erat, faceret quod è Republica ducaret eſſe. Itaque prius quam cum hoſte manum conſereret, pronunciat; *tempus veniſſe ejus libertatis, quam diu ſperaſſent, potiundæ. Poſtero die ſignis collatis dimicaturum puro ac patente campo, ubi ſine ullo inſidiarum metu vera virtute geri res poſſet. Qui caput hoſtis retuliſſet, eum ſe extemplo liberum juſturum eſſe: qui loco ceſſiſſet, in eum ſervili ſupplicio animadverſurum. Suam cuique fortunam in manu eſſe, libertatis auctorem eis non ſe fore ſolum, ſed conſulem M. Marcellum, & univerſos Patres, qui conſulti ab ſe de libertate eorum ſibi permiſiſſent.* Literas inde conſulis ac ſenatuſconſultum recitavit. Ad quæ clamor cum ingenti aſſenſu eſt ſublatus; pugnam poſcebant, ſignumque ut daret extemplo, ferociter inſtabant. Gracchus prœlio in poſterum diem pronunciato, concionem dimiſit. Milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum diei fuit, conſumpſerunt.

15. Poſtero die ubi ſigna cœperunt canere, primi omnium paraci inſtructique ad prætorium conveniunt. Sole orto, Gracchus in aciem copias eduxit. Nec hoſtes moram dimicandi fecerunt. Decem & ſeptem millia peditum erant, maxima ex parte Brutii ac Lucani, equites mille ducenti, inter quos pauci admodum Italici, cæteri Numidæ fere omnes, Maurique. Pugnatum eſt & acriter, & diu. Quatuor horis neutro inclinata eſt pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, quam capita hoſtium precia libertati facta. Nam ut quiſque hoſtem impigre occiderat, primum capita ægre inter turbam tumultumq; abſcindendo tempus terebat: deinde occupata dextra tenendo caput, fortiſſimus quiſque pugnator eſſe deſierat: ſegnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nunciaverunt, *neminem ſtantem jam vulnerari hoſtem, carnificari jacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita eſſe*; ſignum dare propere juſſit: *projicerent capita, invaderentq; hoſtem. Claram ſatis & inſignem virtutem eſſe: nec dubiam libertatem futuram ſtrenuis viris.* Tum redintegrata pugna eſt, & eques etiam in hoſtem emiſſus. Quibus quum impigre Numidæ concurriſſent, nec ſegnior equitum quam peditum pugna eſſet, iterum in dubium adducta res: quum utrinque duces Romanus Brutium Lucanumque *toties à majoribus ſuis victos ſubactoſque*; Poenus *mancipia Romana, & ex exgaſtulo militem* verbis obte-

reret.

rent. Postremo pronunciat Gracchus, *esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatiq; hostes essent.*

16. Ea demum vox ita animos accendit, atque renovato clamore, velut alii repente facti, tanta vi se in hostem intulerunt, ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Poenorum, deinde signa perturbata, postremo tota impulsa acies: indeque haud dubie terga data, ruunteque fugientes in castra; adeo pavidi trepidique, ut ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit: ac prope continenti agmine Romani insecuti, novum de integro proelium inclusi hostium vallo ediderunt. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita caedes atrocior fuit: & adjuvere capivi, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & a tergo cecidere Poenos, & fugam impedierunt: itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea major pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes caesi, aut capti. Capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme cecidere. Praeda omnis (praeterquam hominum captorum) militi concessa est. Et pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognovissent. Quum praeda onusti in castra redissent, quatuor millia ferme volonum militum, qui pugnaverant signis, nec in castra irruperant simul; metu poenae collem haud procul castris ceperunt. Postero die per Tribunum militum inde deducti, concione militum advocata a Graccho, supervenium. Ubi quum proconsul veteres milites primum, prout cujusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc quod ad volones attineret, *omnes ait malle laudatos a se, dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse. Quod bonum, faustum, felixq; Reipublicae ipsisq; esset, omnes eos liberos esse jubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset: ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad coelum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus: *Prius quam omnes jure libertatis aequassem,* inquit, *neminem nota strenui aut ignavi militis notasse volui: nunc exsoluta jam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviaeq; pereat, nomina eorum, qui detrectata pugna memores secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatosq; singulos jurejurando adigam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter, quam stantes cibum potumque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita aequo animo feretis, si reputabitis; nulla ignaviae nota leviore vos designari potuisse.* Signum deinde colligendi vasa dedit; militesque praedam portantes agentesque, per lasciviam ac jocum ita ludibundi Beneventum rediere; ut ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes turba effusa quum

obviam

obviam ad portas exiſſent, complecti milites, gratulari, vocare in hoſpitium. Apparata convivia omnibus in propatulo erant; ad ea invitabant, Gracchumque orabant, *ut epulari permitteret militibus.* Et Gracchus ita permiſit, in publico epularentur omnes. Ante ſuas quibuſque fores prolata omnia. Pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati ſunt, alii accubantes, alii ſtantes; qui ſimul miniſtrabant, veſcebanturque. Digna res viſa, ut ſimulacrum celebrati ejus diei Gracchus, poſtquam Romam rediit, pingi juberet in æde Libertatis, quam pater ejus in Aventino ex multaticia pecunia faciendam curavit, dedicavitque.

17. Dum hæc ad Beneventum geruntur, Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam caſtra movet. Quem ubi adventare conſul ſenſit, Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui ſuper Sueſſulam in caſtris erat, accito, ire obviam hoſti parat, ne moram dimicandi faceret. Claudium Neronem cum robore equitum, ſilentio noctis per averſam maxime ab hoſte portam emittit: circumvectumque occulte ſubſequi ſenſim agmen hoſtium jubet: & quum coortum prœlium videret, ab tergo ſe objicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis; Nero exſequi non potuerit, incertum eſt. Abſente eo quum prœlium commiſſum eſſet, ſuperior quidem haud dubie Romanus erat: ſed quia equites non affuere in tempore, ratio compoſitæ rei turbata eſt. Non auſus inſequi cedentes Marcellus, vincentibus ſuis ſignum receptui dedit. Plus tamen duo millia hoſtium eo die cæſa traduntur: Romanorum minus quadringentis. Solis fere occaſu Nero diem noctemque nequiquam fatigatis equis hominibuſque, ne viſo quidem hoſte rediens, adeo graviter eſt ab conſule increpitus, *ut per eum ſtetiſſe* diceret, *quo minus accepta ad Cannas rederetur hoſti clades.* Poſtero die Romanus in aciem deſcendit: Pœnus tacita etiam confeſſione victus, caſtris ſe tenuit. Tertio die ſilentio noctis, omiſſa ſpe Nolæ potiundæ, rei nunquam proſpere tentatæ, Tarentum ad certiorem ſpem proditionis proficiſcitur.

18. Nec minore animo res Romanæ domi, quam militiæ gerebantur. Cenſores vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum adverterunt, caſtigandaque vitia; quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex ſeſe gignunt, nata bello erant. Primum eos citaverunt, qui poſt Cannenſem pugnam Rempublicam deſeruiſſe, Italiaque exceſſiſſe velle dicebantur. Princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui quæſtor tum forte erat: juſſo deinde eo, cæteriſque ejuſdem noxæ reis cauſſam dicere, quum purgari nequiſſent, pronunciarunt *verba orationemq; eos adverſus Rempublicam habuiſſe, quo*

con-

conjuratio deferendæ Italiæ causſa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exſolvendi juriſjurandi interpretes: qui captivorum ex itinere regreſſi clam in caſtra Annibalis, ſolutum quod juraverunt redituros, rebantur. His ſuperioribuſque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuque moti, ærarii omnes facti. Neque ſenatu modo, aut equeſtri ordine regendo cura ſe cenſorum tenuit. Nomina omnium ex juniorum tabulis excerpſerunt, qui quadriennio non militaſſent: quibus neque vacatio juſta militiæ, neque morbus cauſſa fuiſſet. Et ea ſupra duo millia hominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. Additumque inerti cenſoriæ notæ triſte ſenatuſconſultum: *ut ii omnes, quos cenſores notaſſent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannenſis exercitus reliquias.* Cui militum generi non prius quam pulſus Italia hoſtis eſſet, finitum ſtipendiorum tempus erat. Quum cenſores, ob inopiam ærarii ſe jam locationibus abſtinerent ædium ſacrarum tuendarum, curuliumque equorum præbendorum, ac ſimilium his rerum: convenenere ad eos frequentes, qui haſtæ hujus generis aſſueverant: hortatique cenſores, *ut omnia perinde agerent locarentque, ac ſi pecunia in ærario eſſet: neminem niſi bello confecto, pecuniam ab ærariio petiturum eſſe.* Convenere deinde domini eorum, quos T. Sempronius ad Beneventum manu emiſerat: *accerſitoſque ſe ab triumviris menſariis eſſe* dixerunt, *ut precia ſervorum acciperent; cæterum non ante quam bello confecto accepturos eſſe.* Quum hæc inclinatio animorum plebis ad ſuſtinendam inopiam ærarii fieret, pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum cœptæ conferri: nuſquam eas tutius ſanctiuſque deponere credentibus, qui deferrebant, quam in publica fide. Inde ſi quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, à quæſtore perſcribebatur. Manavit ea privatorum benignitas ex urbe etiam in caſtra, ut non eques, non Centurio ſtipendium acciperent, *mercenariumque* increpantes vocarent, qui accepiſſent.

19. Q. Fabius Conſul ad Caſilinum caſtra habebat, quod duûm millium Campanorum, & ſeptingentorum militum Annibalis tenebatur præſidio. Præerat Statius Metius miſſus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Medixtuticus erat. ſervitiaque & plebem promiſcue armabat, ut caſtra Romana invaderet, intento conſule ad Caſilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Caſilinum oppugnatur, opus eſſe, qui Campanis oppugnatur. Vel ipſe relicto Nolæ præſidio modico veniret: vel ſi eum Nola teneret, & nec dum ſecuræ res ab Annibale eſſent, T. Gracchum proconſulem à Benevento acciturum.* Hoc nuncio Marcellus duobus militum millibus Nolæ in præſidio relictis, cum cætero exercitu Caſilinum venit, adventuque ejus Campani jam moventes

ſeſe

sese quievere. Et à duobus consulibus Casilinum oppugnari coeptum: ubi quum multa succedentes setnere incumbus Romani milites acciperent vulnera, neque satis incepdis succederet, Fabius *omittendam rem parvam, ac justa magnis difficilem, ubsecedumque inde censebat, quum res majores instarent.* Marcellus *multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressa omittenda esse* dicendo, *quia magna famæ momenta in utramque partem parent*, tenuit ne incepto abiretur. Vineæ inde, omniaque alia operum machinationumque genera quum admoverentur, Campanique Fabium orarent, *ut abire liceret tuto*: paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupavit, cædesque promiscue omnium circa portam primo, deinde irruptione facta, etiam in urbe fieri coepta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, præsidio ejus Capuam pervenerunt. Casilinum inter colloquia, cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. Captivi, quique Campanorum, quique Annibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam divisa.

20. Quibus diebus à Casilino re bene gesta recessum est, et Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscripta cum præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit. Ea effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem; atque in Bruttios raptim, ne Gracchus insequeretur, concessit. Consul Marcellus retro unde venerat, Nolam redit: Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis quæ defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus: peruisti populatique late agri, prædæ pecudum hominumque actæ. Oppida vi capta, Compulteria, Thelesia, Compsa, Melæ, Fulfulæ & Orbitanium, ex Lucanis Blandæ. Apulorum Æcæ oppugnatæ. Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta, aut occisa: et recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo dejecti. Hæc à Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerendis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et à prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, jam Tarentum pervenerat Annibal, cum maxima omnium quacumque ierat, clade. In Tarentino domum agro pacatum incedere agmen coepit. Nihil ibi violatum, neque usquam via excessum est: apparebatque non id modestiæ militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos fieri. Cæterum quum prope jam mœnibus accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ad urbe

urbe ferme passus mille locat. Tarentum triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, à M. Valerio prœtore, qui classi ad Brundusium præerat, T. Valerius legatus missus. Is primorum juventute conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros qua res postulabat, stationibus: die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quicquam præbuit ad tentandum. Sicque diebus aliquot frustra ibi absumptis, Annibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Averni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde movit. Tum quoque intacto agro Tarentino (quamquam simulata lenitas nondum profuerat: tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) Salapiam tendit: eoque frumentum ex agris Metapontino atque Heracliensi (jam media æstas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Sallentinum agrum, proximosque Apuliæ saltus dimissi: unde cæteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti: è quibus ad quatuor millia domanda equitibus divisa.

21. Romani quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur: morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam causam aut animos mutasset: M. Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter: *parentandum regi sanguine conjuratorum esse.* Deinde *libertatis restitutæ* dulce auditu nomen, crebro usurpatum, spe facta ex pecunia regia largitionis militi: atque fingendi potioribus ducibus: & relata tyranni fœda scelera, fœdioresque libidines; adeo mutavere animos, ut insepultum jacere corpus paulo ante desiderati regis paterentur. Quum cæteri ex conjuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus & Sosis regiis equis quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium regios opprimerent, Syracusas contendunt. Cæterum prævenerat non fama solum (qua nihil in aliis rebus est celerius) sed nuncius etiam ex regiis servis. Itaque Andronodorus & insulam & arcem, & alia quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum jam obscura luce invecti, quum cruentam regiam vestem, atque insigne capitis ostentarent, transvecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Acradinam convenire jubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in ædium vestibulis stat: pars ex tectis fenestrisque prospectant, & quid rei sit rogitant. Omnia luminibus collucent, strepituque vario complentur. Armati locis patentibus congregantur. Inermes ex Olympii Jovis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni à populo Roma-

no-

no fixaque ab eo, detrahunt, precantes Jovem, *ut velex propitius præbeat sacra arma, pro patria, pro Deum delubris, pro libertate sese armantibus.* Hæc quoque multitudo stationibus per principes regionum urbis dispositis adjungitur. In insula inter cætera Andronodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus saxo quadrato septus, atque arcis in modum eminentis capitur ab juventute, quæ præsidio ejus loci attributa erat; mittuntque nuncios in Acradinam: horrea frumentumque in senatus potestate esse.

22. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Acradinam ad curiam convenit ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo fori loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus concionem & liberam & moderatam habuit: *Servitudinis indignitatisque hominem expertos, adversus notum malum irritatos esse. Discordia civilis quas importet clades, audisse magis à patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non utantur, nisi ultima necessitate coacti. In præsentia legatos ad Andronodorum mitti placere, qui denuncient, ut in potestate senatus ac populi sit: portæ Insulæ pateant, reddat præsidium. Si tuelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere: multo acrius ab Andronodoro, quam ab Hieronymo repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. Senatus inde haberi cœptus est. Quod sicut regnante Hierone manserat publicum concilium, ita post mortem ejus ante eam diem nulla de re, neque convocati, neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andronodorum est, ipsum quidem movebat & civium consensus & quum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars Insulæ, velut munitissima prodita atque alienata: sed evocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis, ac muliebri spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis: *qua pedibus tractum, non insidentem equo relinquere tyrannidem dixerit debere. Facile esse momento quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere & parare eam, difficile atque arduum esse, paululum sumeret spatii ad consultandum ab legatis. Eo uteretur ad accersendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate ejus futura.* Hæc muliebria consilia Andronodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renunciare jussit, *futurum se in senatus ac populi potestate.* Postero die luce prima patefactis insulæ portis, in forum Acradinæ venit. Ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyneus concionatus erat, ascendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suæ veniam petivit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res à publicis, sed stricto semel gladiis timentem, qui finis cædibus esse futurus: utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an quicumque aut*

pro-

propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. Post quam animadvertit, eos qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium: non dubitasse, quin & corpus suum, & cætera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quando eum, qui mandasset, suus furor absumpsisset, patriæ restitueret. Conversus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodotum ac Solim: *Facinus,* inquit, *memorabile fecistis: sed mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta est: periculumque ingens manet, nisi communi concordiæ consulitis, ne libera efferatur Respublica.*

23. Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana Deum supplicaverunt cum conjugibus ac liberis. Postero die comitia Prætoribus creandis habita. Creatus in primis Andronodorus, cæteri magna ex parte interfectores tyranni: duos etiam absentes, Sopatrum ac Dinomenen fecerunt. Qui auditis iis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas devectam quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt; & ea quæ in insula erat, & Acradina tradita est; murique ea pars, quæ ab cætera urbe nimis firmo munimento interscpiebat insulam, consensu omnium dejecta est. Secutæ & cæteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicides audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio interfecto celare voluerat, deserti à militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere. Ubi ne suspecti observarentur, tamquam novandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, deinde per eos senatum adeunt: *Ab Annibale se missos* prædicant *ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium, paruisse imperio ejus, cujus imperator suus voluerit. Velle ad Annibalem redire. Cæterum quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere ut præsidii dent aliquid, quo Latros in Italiam perducantur: gratiam Magnam eos parva opera apud Annibalem inituros.* Facile res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces cupiebant: sed quod volebant, non quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim juvenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat: nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina serebant in senatum optimatesque: *moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliandæ societatis in deditione Romanorum sint: dein factio, & pauci auctores fœderis renovati dominentur.*

24. His audiendis credendisque opportuna multitudo major

indies Syracusas consuebat: nec Hippocrati & Epicidi solum spem novandarum rerum, sed Andronodoro etiam præbebat. Qui fessus tandem uxoris vocibus monentis, *nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque inconcita libertate essent, dum regis stipendiis pastus abuersaretur miles: dum ab Annibale missi duces assueti militibus juvare possent incepta:* cum Themistio, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assueverat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. Itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad Prætores defert. Qui ubi rem haud vanam esse certis indiciis comperêrunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistium atque Andronodorum interfecerunt, & quum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset; silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, & *principium conjurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themistio juncta esset: Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem, Prætorum principiumque aliorum: bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum: jam mercenariorum manum assuetam imperiis Andronodori paratam fuisse ad insulam rursus occupandam: singula deinde, quæ, per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam conjurationem ante oculos posuisset,* senatui quidem tam jure cæsi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. Quam ferociter minitantem, in vestibulo curiæ corpora conjuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu, & ab collegis, ut verba faceret.

25. Is (tamquam reos agebat) ab ante acta vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem scelestè atque impie facta essent, Andronodorum ac Themistium arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vix dum pubescentem facere potuisse? tutores ac magistros ejus sub aliena invidia regnasse. Itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos jam morti destinatosque, alia nova scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, cum clausis Andronodorus insula portis hæreditatem regni creverit, quæque procurator tenuerat, pro dominо possederit: proditus deinde ab eis, qui in insula erant, circumsessus ab universa civitate, quæ Acradinam tenuerit, nequiquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit, & ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset Prator.* Sed ani-

animos eis regios regias conjuges fecisse: alteri Hieronis, alteri Gelonis, filiae nuptas. Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, *nullam earum vivere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis.* Haec natura multitudinis est: aut servit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quae media est, nec spernere modice, nec habere sciunt: & non ferme desunt fraudem indulgentes ministri, qui avidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & caedes irritent: sicut tum extemplo Praetores rogationem promulgarunt: accepta que pene priusquam promulgata est, *ut omnis regia stirps interficeretur.* Missique a Praetoribus Demaratam Hieronis, & Harmonium Gelonis filias, conjuges Andronodori & Themistii, interfecerunt.

46. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Zoippi, qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemaeum missus, voluntarium consciverat exilium. Ea quum ad se quoque venire praesciisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces. *Nunc per memoriam Hieronis patris, Geloniisque fratris, ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagare sinerent. Nihil se ex regno illius, praeter exilium viri, habere: neque fortunam suam eandem vivo Hieronymo fuisse, quam sororis, neque interfecto eo causam eandem esse. Quid? quod si Andronodoro consilia processissent illa cum viro fuerit, regnatura: sibi cum caeteris serviendum. Si quis Zoippo nunciet, interfectum Hieronymum, at liberatas Syracusas: cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit navim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit! in liberata patria conjugem ejus, ac liberos de vita dimicare. Quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: invisam tantum regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis, Siciliaque, & asportari Alexandriam juberent, ad virum uxorem, ad patrem filias.* Aversis auribus animisque, casse ne tempus tereretur, (ferrum enim quoidam expedientes cernebat) tum omissis pro se precibus, *puellis ut saltem parcerent*, orare instituit: *a qua aetate etiam hostes irati abstinerent, ne tyrannos ulciscendo, quae odissent scelera, ipsi imitarentur.* Inter haec abstractam a penetralibus jugulant: in virgines deinde respersas matris cruore impetum faciunt. Quae alienata mente simul luctu metuque, velut captae furore, eo cursu se sacrario proripuerunt; ut si effugium patuisset in publicum, impleturae urbem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno aedium spatio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore evaserunt: tenentibusque quum tot ac tam validae eluctandae manus essent, sese eripuerunt, tandem vulneribus confectae, quum omnia replessent sanguine, exanimes

corruerunt. Cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit: quod paulo post nuncius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, *ne interficerentur*. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. Itaque fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themistii (nam ambo prætores fuerunt) comitia poscere: quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

27. Statuus est comitiis dies: quo nec opinantibus omnibus unus ex ultima turba Epicidem nominavit, tum inde alius Hippocratem: crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio: non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia novare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primo: *& trahendam rem esse* postremo victi consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo statim creati mutare quid vellent: quamquam ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium: & impetratis eis alios, qui de fœdere antiquo renovando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium centum Romanus habebat, quo evaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque insolita libertas, operiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis; Marcellus posse rem convenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere agerent, misit. Et jam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. Postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates & Epicides, nunc apud mercenarios milites: nunc apud transfugas, *prodi Romanis Syracusas* criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium portus, quid aliæ partis hominibus animi accederet operiens, in statione haberi cœpit, ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

28. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit. Ubi quum alii alio tenderent, nec procul à seditione res esset, Apollonides principum unus orationem salutarem, ut in tali tempore habuit: *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam civitati ulli fuisse, si enim uno animo omnes, vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum fortunatiorem, beatioremve fore. Si alia alio trahat res, non inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars unaquaq; suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque ut omnes idem sentiant, summa vi agendum esse: utra* socie-

ſocietas ſit utilior, longe minorem ac levioris momenti conſulationem eſſe. Tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctoritatem ſequendam in ſociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli præferendam. Eſſe etiam momenti aliquid ad conſilium, quod Carthaginienſibus ita pax negari poſſit, ut non utique in præſentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac ſtudii viſa eſt oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adjectum eſt prætoribus ac delectis ſenatorum militare etiam conſilium, juſſi & duces ordinum præfectique auxiliorum ſimul conſulere. Quum ſæpe acta res eſſet magnis certaminibus, poſtremo quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit. Mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

29. Dies haud ita multi interceſſerant, quum ex Leontinis legati præſidium finibus ſuis orantes venerunt. Legatio peropportuna viſa ad multitudinem inconditam ac tumultuoſam exonerandam duceiſque ejus ablegandos. Hippocrates prætor ducere eos transfugas juſſus: ſecuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & miſſis ea læta expeditio fuit. Nam & illis, quod jam diu cupiebant, novandi res occaſio data eſt, & hi ſentinam quandam urbis rati exhauſtam, lætabantur. Cæterum levaverunt modo in præſentia velut corpus ægrum, quo mox in graviorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima provinciæ Romanæ primo furtivis excurſionibus vaſtare cœpit: deinde quum ad tuendos ſociorum agros miſſum ab Appio præſidium eſſet, omnibus copiis impetum in oppoſitam ſtationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum eſſent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracuſas miſit, qui *pacis fidem ruptam eſſe* dicerent: *nec belli defuturam unquam cauſſam, niſi Hippocrates atq; Epicides non ab Syracuſis modo, ſed tota procul Sicilia ablegarentur.* Epicides ne aut reus criminis abſentis fratris præſens eſſet, aut deeſſet pro parte ſua concitando bello; profectus & ipſe in Leontinos, quia ſatis eos adverſus populum Romanum concitatos cernebat, avertere etiam ab Syracuſis cœpit. *Nam ita eos pacem pepigiſſe cum Romanis, ut quicumque populi ſub regibus fuiſſent, & ſuæ ditionis eſſent, nec jam libertate contentos eſſe, niſi etiam regant ac dominentur. Renunciandum igitur eis eſſe, Leontinos quoque æquum cenſere liberos eſſe: vel quod in ſolo urbis ſuæ tyrannus ceciderit: vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem relictiſque regiis ducibus Syracuſas ſit concurſum. Itaque aut eximendum id de fœdere eſſe, aut legem eam fœderis non accipiendam.* Facile multitudini perſuaſum: legatiſque Syracuſanorum & de cæde ſtationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicidem, abire, ſeu Locros, ſeu quo a-

lio mallent, dummodo Sicilia cederent, jubentibus ferociter responsum est: *Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis foederibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leontipos in sua potestate esse. *Itaque integre secum fodere bellum Romanos cum iis gesturos, neque sese defuturos ei bello: ita, ut in potestatem redacti, sua rursus ditionis essent, sicut pax convenisset.*

30. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederentur: tanto ardore militum est usus ob iram inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicides, postaquem capi muros, refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere. Inde clam nocte Herbesum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, *captam urbem esse*, cætera falsa mista veris ferens: *cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem, bona locupletum donata.* Ad nuncium tam atrocem conslitit agmen: concitatisque omnibus, duces (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent consultabant. Terroris speciem haud vanam mendacio præbuerant, verberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. Cæterum Leontinorum militumque aliorum nemo post captam urbem violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut in Leontinos irent, *proditos ad eadem commilitones* querentes, perpelli potuere, nec ut eodem loco certiorem nuncium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent Prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent, exercitum ducunt Megaram. Ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur: spe territis omnibus per proditionem urbis potiundæ. Quod ubi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra movent, ut Herbesum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicides non tam tutum prima specie, quam unum spe undique absciſſa consilium esse rati, ut se militibus permitterent, & assuetis magna ex parte sibi, & tum fama cædis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum (retensum erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Annibalis beneficium habebant, capti ad Thrasymenum inter Romana auxilia, dimissique. Quos ubi ex signis, armaturumque habitu cognovere Hippocrates atque Epicides, ramos oleæ ac velamenta alia supplicium porrigentes, orare, *ut reciperent sese, receptosque tutarentur neu prodderent Syracusanis: à quibus mox ipsi trucidandi populo Roma-*

Romano dederentur. Enimvero conclamant, *bonum ut animum haberent: omnem secum illis fortunam subitaros.*

31. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: nec dum quæ moræ causſa foret, pervenerat ad duces. Postquam Hippocratem atque Epicidem adesse pervasit rumor, fremitusque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum eorum: extemplo Prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, *qui mos ille? quæ licentia Cretensium esset?* rogitantes, colloquia serendi cum hoste, injussuque prætorum miscendi eos agmini suo: comprendi vinciriique catenis jusserunt Hippocratem. Ad quam vocem tantus extemplo primum à Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile, si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. Solicitis incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa jubent, nunciosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: *Prætores Syracusani Marcello Cos. S.* secundum salutem, ut assolet, scriptum erat: *Recte eum atq; ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eandem esse causſam, nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in urbe, aut in exercitu suo esset. Itaq; daret operam, ut eos qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc quum recitata essent, tanto clamore ad arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi obequitaverint Syracusas; & ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebat. Nec ab ullo temperatum foret, ni Epicides atque Hippocrates iræ multitudinis obviam issent: non à misericordia, aut humano consilio, sed ne spem reditus præciderent sibi, & quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides: tum cognatos quoque eorum, atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent: experique quam vana, aut levi aura mobile vulgus esset, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant; ut Syracusas perferret nuncium convenientem eis, quæ ad Mylam falso nunciata erant: auctoremque se exhibendo, ac velut visa quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

32. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit, vani haud quidam homines palam ferre, *perbene detectam in Leontinis esse avaritiam & crudelitatem Romanorum. Eadem si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo majus ibi avaritiæ præmium esset, facturos*

fuisse. Itaque *claudendas cuncti portas, & custodiendam urbem* censere. *Sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. Apud militares pene omnes, patresque; magnam plebis invisum esse nomen Romanum.* Prætores optimatumque pauci quamquam inflati vano nuncio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et jam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicides: ferebanturque colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, ut portas aperirent, finerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Jam unis foribus Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, quum Prætores intervenerunt. Et primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo: postremo, ut omnia vana erant, oblíti majestatis precibus agebant, *ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, & tum corruptoribus exercitus.* Sed surdæ adeo omnium aures concitatæ multitudinis erant, quod non minore intus vi, quam foris portæ effringerentur, effractisque omnibus tuto in Hexapylo agmen receptum est. Prætores in Acradinam cum juventute popularium confugiunt. Mercenarii milites perfugæque, & quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent, ita Acradina quoque primo impetu capitur, prætoresque (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. Nox cædibus finem fecit. Postero die servi ad pileum vocati, & carcere vincti emissi: confusaque omnis multitudo Hippocratem atque Epicidem creant prætores, Syracusæque, quum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam servitutem reciderunt.

33. Hæc nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erant. Præmissa quadriremis, quum intrasset fauces portus, capitur: legati ægre effugerunt. Et jam non modo pacis, sed ne belli quidem jura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Jovis id templum est) mille & quingentis passibus ab urbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus ne intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicides obviam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre,* ait: *& iis qui ex media cæde elapsi perfugerint ad se, & eis qui metu oppressi fadiorem non exilio solum, sed etiam morte servitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros. Itaque si eis qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac cædis auctores dedantur, & libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. Si ea non fiant, quicunque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicides, *si quæ ad se mandata haberent, responsum eis,* ait, *se daturos fuisse: quum in eorum ad quos venerint manu, res Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos,*

nequa-

nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare. Ita legatis relictis portas clausit. Inde terra, marique simul cœptæ oppugnari Syracusæ; terra ab Hexapylo, mari ab Acradina, cujus murus fluctu alluitur. Et quia sicut Leontinos terrore ac primo impetu cœperant, non diffidebant vastam disjectamq; spatio urbem parte aliqua se invasuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris admoverunt.

34. Et habuisset tanto impetu cœpta res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, unicus spectator cœli siderumque: mirabilior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque, quibus ea quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, pleraque alta & difficilia aditu, summissa quædam, & quæ planis vallibus adire possent, ut cuique aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Acradinæ murum, qui ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex cæteris navibus sagittarii funditoresque & velites etiam, quorum telum inhabile ad repugnandum imperitis est, vix quemquam sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spacio missilibus opus est, procul muro tenebant naves. Junctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applicaretur: quum exteriore ordine remorum velut naves agerentur, turres contabulatas, machinamentaque alia quatiendis muris portabant. Adversus hunc navalem apparatum Archimedes maximæ magnitudinis tormenta in muris disposuit. In eas quæ procul erant naves saxa ingenti pondere emittebat. Propiores levioribus, eoque magis crebris petebat telis. Postremo ut qui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit, per quæ leva pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quædam subibant naves, quo interiores ictibus tormentorum essent; in eas tollenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenæ illigata quum injecta proræ esset, gravi libramento plumbi recellente ad imum; suspensa prora, navim in puppim statuebat: dein remissa subito, velut ex muro cadentem navim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebant, ut etiamsi recta rediret, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est eo versa, ut totis viribus terra contenderentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte. Natura etiam adjuvabat loci: quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt,

magna

magna ex parte ita proclive est, ut non solum missa tormento, sed etiam quæ pondere suo provoluta essent gravitet in hostem incideret. Eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum præbebant. Ita consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, *absistere oppugnatione, atque obsidendo, tantum artere terra mariq; commeatibus hostem* placuit.

35. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Pelorum atque Herbessum dedentibus ipsis recepit. Megaram vi captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium, classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant *Minoam*, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copiis ante remigrat ad Pachynum classem: sed postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant: profectus Carthaginem, adjutusque ibi & ab legatis Hippocratis, & literis Annibalis, qui vemisse tempus diebat Siciliæ per summum decus repetendæ: & ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat, ut quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam trajicerentur. Advenienti Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque civitatum, quæ partis Carthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, ut postremo etiam qui obsidebantur, Syracusis animos sustulerint: & parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint: ut Epicides præesset custodiæ urbis, Hippocrates Himilconi conjunctus, bellum adversus Consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus supervenit Marcellus, ab Agrigento jam occupato, quum frustra eo prævenire hostem festinans tetendisset. Rediens, nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obviam fore; sed tamen metu Himilconis Poenorumque (ut quibus nequaquam eis copiis quas habebat, par esset) quam poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus compositio ibat.

36. Forte ea cura, quæ erat adversus Poenos præparata, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nactus eos & plerosque inermes, quod peditum fuit, circumvenit. Eques levi certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis quum co-

hibu-

habuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: & post paucos dies Himilco adjuncto Hippocrate ad flumen Anatim, octo ferme inde millia castra posuit. Sub idem fere tempus & naves longæ quinque & quinquaginta Carthaginiensium cum Bomilcare classis præfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere, & Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere: versumque ab Italia bellum, adeo uterque populus in Siciliam intentus fuisse videri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas prædæ haud dubie sibi futuram Himilco ratus, via decipitur. Mediterraneo namque Pœnus itinere duxit: legio, maritimis locis classe prosequente, ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarum obviam progressum, pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracusas morati sunt, & Bomilcar simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classe adventantibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopia aggravari socios, velis in altum datis in Africam transmisit. Et Himilco secutus nequiquam Marcellum Syracusas, si qua prius quam majoribus copiis jungeretur, occasio pugnandi esset; postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas & munimento & viribus hostem cernebat: ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit; ut quocunque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoveret exercitum, ac præsens suas res fovenibus adderet animos. Murgantiam primum prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: ubi frumenti magna vis commeatusq; omnis generis convecti erant à Romanis.

37. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum civitatum animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelso loco ac prærupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum; præfectumque præsidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum reponeret. Et tum intenderant eum ad cavendum omni cura tot auditæ proditiones, defectionesque urbium, & clades præsidiorum. Itaque nocte dieque juxta parata instructaque omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ennensium principes jam pacti cum Himilcone de proditione præsidii animadverterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, aperte ac propalam placuerat agendum. *Urbem arcemq; suæ potestatis, aiunt, debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. Itaq; claves portarum reddi sibi æquum censent. Bonis sociis*

fidem

fidem suam maximum vinculum esse. Et ita sibi populum Romanum senatumq; gratias habiturum, si volentes, ac non coacti mansissent in amicitia. Ad ea Romanus: *se in præsidio impositum esse dicere, ab imperatore suo: claves q; portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suæ, nec Ennensium arbitrio haberet, sed ejus qui commisisset: præsidio decedere apud Romanos capitale esse: & nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cujus juris atq; arbitrii esset.* Se vero negare illi missuros: restarique, *si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros.* Tum Pinarius ait illis: *si ad consulem gravarentur mittere, sibi saltem darent populi consilium: ut sciretur, utrum paucorum ea denunciata, an universæ civitatis essent.* Consensu in posterum diem concio edicitur.

38. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, convocatis militibus: *Credo ego vos audisse milites,* inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa & oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem Deûm primo benignitate, dein vestra ipsi virtute dies noctesq; perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec satiendo traduci possit. Hæc occulta fraude cautio est: quæ, quia adhuc minus cuiquam succesit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Enna erit, fœdiusq; hic trucidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt ad criminandum me, concitandumq; in vos populum. Itaq; crastino die, aut vestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur. Nec præoccupati, peculii; nec occupantes, periculi quicquam habebitis. Qui prior strinxerit ferrum, ejus victoria erit. Intenti ergo omnes, armatiq; signum exspectabitis. Ego in concione ero: & tempus quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoq; traham. Quum toga signum dedero, tum mihi undiq; clamore sublato turbam invadite, ac sternite omnia ferro: & cavete, nequisquam ex iis supersit, à quibus aut vis aut fraus timeri possit. Vos Ceres mater ac Proserpina precor, cæteri superni, inferniq; Dii, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosq; colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non inferendæ fraudis caussa hoc consilii capimus. Pluribus vos milites hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. Inermes incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri possit.* Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant.

29. Postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera, claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti & ante spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum à magistratibus præfectus Romanus, quum con-

consulis ea de re jus ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem, quæ pridie prius dixisset: primo sensim ac plures, *reddere claves*, dein jam una voce id *omnes juberent*: cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur ultra vim ultimam dilaturi; tum præfectus toga signum, ut convenerat, dedit. Militesque intenti dudum ac parati, alii superne in adversam concionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Ennenses cavea inclusi: coacervanturque non cæde solum, sed etiam fuga, quum alii super aliorum capita ruerent, atque integri sanctiis, vivi mortuis incidentes cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo, fugaque & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, quod jure turbam inermem cædebant, quam si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna, aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbavit, & prædam Ennensium militibus concessit: ratus timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit. Et quia cæde infanda rebantur non hominum tantum, sed etiam Deorum sedem violatam esse, tum vero qui etiam ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum acciti à proditoribus nequiquam ad Ennam exercitum admovissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit, inde Appio Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in ejus locum classi castrisque præfecit veteribus. Ipse hiberna cula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit, ædificavitque. Hæc in Sicilia usque ad principium hyemis gesta.

40. Eadem æstate & cum Philippo rege, quod jam ante suspectum fuerat, motum bellum est, Legati ab Orico ad M. Valerium Prætorem venerunt, præsidentem classi Brundusio, Calabriæque circa littoribus, nunciantes, *Philippum primum Apolloniam tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum: deinde, ut ea res tardior ipse fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admovisse: eamq; urbem sitam in plano, neq; mœnibus, neq; viris, neq; armis validam primo impetu oppressam esse.* Hæc nuncianres orabant, *ut opem ferret, hostemq; haud dubium Romanis terra, aut maritimis viribus arceret, qui ob nullam aliam causam, nisi quod immineret Italiæ peterentur.* M. Vale-

Valerius præſidio loci ejus relicto T. Valerio legato, cum claſſe inſtructa parataque, & quot longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impoſitis, altera die Oricum pervenit: urbemque eam levi tenente præſidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nunciantes *in obſidione eſſe, quod deficere ab Romanis nollent, eſſe: neq; ſuſtinere ultra vim Macedonum poſſe, niſi præſidium mittatur Romanum. Facturumq; quæ vellent*, pollicitus, duo millia delectorum militum navibus longis mittit ad oſtium fluminis, cum præfecto ſocium Q. Navio Criſpa, viro impigro & perito militiæ. Is expoſitis in terram militibus navibuſque Oricum recto unde venerat ad cæteram claſſem remiſſis, milites procul à flumine per viam minime ab regiis obſeſſam duxit: & nocte (ita ut nemo hoſtium ſentiret) urbem ingreſſus. Die inſequenti quievere, dum præfectus juventutem Apolloniatum, armaque & urbis vires inſpiceret. Ubi ea vifa inſpectaque ſatis animorum fecere: ſimulque ab exploratoribus comperit, quanta ſocordia ac negligentia apud hoſtes eſſet: ſilentio noctis ab urbe ſine ullo tumultu egreſſus, caſtra hoſtium adeo neglecta atque aperta intravit, ut ſatis conſtaret prius pluſ mille hominum vallum intraſſe, quam quiſquam ſentiret: ac ſi cæde abſtinuiſſent pervenire ad tabernaculum regium potuiſſe. Cædes proximorum portæ excitavit hoſtes. Inde tantus terror pavorque omnes occupavit, ut non modo alius quiſquam arma caperet, aut caſtris pellere hoſtem conaretur; ſed ipſe rex, ſicut ſomno excitus erat, prope ſeminudus fugiens, militi quoque, nedum regi vix decoro habitu, ad flumen navesque perfugerit. Eodem & alia turba effuſa eſt. Paulo minus tria millia militum in caſtris aut capta, aut occiſa. Plus tamen hoſtium aliquantum captum, quam cæſum eſt. Caſtris direptis, Apolloniatæ catapultas, ballitas, tormentaque alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, ſi quando ſimilis fortuna veniſſet, Apolloniam devexere. Cætera omnis præda caſtrorum Romanis conceſſa eſt. Hæc quum Oricum eſſent nunciata M. Valerius claſſem extemplo ad oſtium fluminis duxit, ne navibus capeſſere fugam rex poſſet. Itaque Philippus neque terreſtri, neque navali certamine ſatis fore parem ſe fidens, ſubductis aut incenſis navibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu, ſpoliatoque. Romana claſſis cum M. Valerio Orici hibernavit.

41. Eodem anno in Hiſpania varie res geſtæ. Nam prius quum Romani amnem Iberum tranſirent, ingentes copias Hiſpanorum Mago & Aſdrubal fuderunt. Defeciſſentque ab Romanis

manis ulterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore advenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & converterant ante frumentum. Tamen quia omnia circa hostium plena erant: agmenque Romanum impune incursitum ab equitibus hostium fuerat: & ad duo millia, aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: cessere inde Romani propius pacata loca, & ad montem. Victoriæ castra communivere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Asdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu justo advenit: contraque castra Romana trans fluvium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. Ibi quoque circumsessus adventu fratris, obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniæ validæ ac nobilis, & adeo conjuncta societate Poenis, ut uxor inde Annibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgim oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat: videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut sociis præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, intra bina castra cum magna cæde hostium urbem est ingressus; & postero die eruptione æque felici pugnavit, supra duodecim millia hominum cæsa duobus proeliis: plus decem millia capta, cum sex & triginta militaribus signis. Ita ab Illiturgi recessum est obsidione. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) à Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine advenens Cn. Scipio solvit.

42. Ad Mundam ex inde castra Punica mota: Et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas, egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. Cæterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint. Jam enim non milites solum, sed elephanti etiam usque ad vallum acti erant, superque ipso novem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque proelio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope tria millia capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Poeni recessere: & ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit, nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia

quia pauciores superfuerant, qui pugnarent; occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, brevi replevit exercitum, animosque ad tentandum de integro certamen fecit. Alii plerique milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, eisdem animis quibus prius, eodemque eventu pugnavere. Plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quam mille capta, & signa militaria quinquaginta octo, & spolia plurima Gallica fuere: annuli aurei, torques armillæque magnus numerus. Duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Civismaro nomina erant) eo prœlio ceciderunt, octo elephanti capti, tres occisi. Quum jam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quod caussa belli esset, octavum jam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum vi pulso præsidio Punico receperunt: cultoribusque antiquis quos vis reliquerat belli, restituerunt: & Turdetanos qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, urbemq; eorum delevere.

43. Hæc in Hispania Q. Fabio, M. Claudio Consulibus gesta. Romæ quum tribuni plebis novi magistratum iniissent, extemplo censoribus P. Furio & M. Atilio, à L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. Quæstorem eum proximo anno adempto equo tribu moverant, atque ærarium fecerant, propter conjurationem deferendæ Italiæ ad Cannas factam. Sed novem tribunorum auxilio vetiti caussam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent mors prohibuit P. Furii. M. Atilius magistratu se abdicavit. Consularia comitia habita à Q. Fabio Maximo consule. Creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, & T. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atilius, & qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fulvius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes erupit. Comitiis perfectis
V. C. autore Q. Fabio consule designati consules Romam accersiti ma-
537. gistratum inierunt: senatumque de bello ac provinciis suis prætorumque, & de exercitibus quibus quique præessent consuluerunt. Itaque provinciæ atque exercitus divisi.

44. Bellum undecunque cum Annibale consulibus mandatum, & exercitus unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter quem Fabius Consul; eæ binæ erant legiones. M. Æ-

mi-

milius Prætor cujus peregrina ſors erat, jurisdictionem Ariſio collegæ prætori urbano mandarat, ut Luceriam provinciam haberet, legionesque duas, quibus Q. Fabius qui tum conſul erat, prætor præfuerat. Prætori Sempronio provincia Ariminum, Cn. Fulvio Sueſſula, cum binis item legionibus evenerunt: ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia, finibus eis quibus regnum Hieronis fuiſſet. Lentulo Proprætori provincia vetus: T. Otacilio claſſis; exercitus nulli additi novi: M. Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione & claſſe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio cum legione una cui jam diu præerat, Picenum. Scribi præterea duæ legiones urbanæ juſſæ, & viginti millia ſociorum. His ducibus, his copiis adverſus multa ſimul, aut mota aut ſuſpecta bella, munierunt Romanum imperium. Conſules duabus urbanis legionibus ſcriptis, ſupplementoque in alias lecto, priuſquam ab urbe moverent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactæ, & Ariciæ etiam Jovis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris. Navium longarum ſpecies in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, viſæ. Et in Jovis Vicilini templo, quod in Compſano agro eſt, arma concrepuiſſe: & flumen Amiterni cruentum fluxiſſe. His procuratis ex decreto pontificum, profecti conſules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Sueſſulam in caſtra venit. Quum obviam filius progrederetur, lictoreſque verecundia majeſtatis ejus tacita anteirent, non ſummoventes patrem; præter undecim faſces equo prævectus ſenex: ut conſul *animadvertere proximum lictorem* juſſit. Et is, *ut deſcenderet ex equo*, inclamavit: tum demum deſiliens, *Experiri* (inquit) *volui fili, ſatin' ſcires conſulem te eſſe.*

45. In ea caſtra Daſius Altinius Arpinas clam nocte cum paucis ſervis venit, promittens, *ſi ſibi præmio foret, ſe Arpos proditurum eſſe.* Quum eam tunc rem ad concilium retuliſſet Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusque videri, ancipitis animi communis hoſtis, qui poſt Cannenſem cladem, tanquam cum fortuna fidem ſtare oporteret, ad Annibalem diſceſſiſſet, traxiſſetque ad defectionem Arpos: tum poſtea quam res Romana contra ſpem votaque ejus velut reſurgeret, turpius videretur novam referre proditionem proditis olim: qui aliunde ſiet ſemper, aliunde ſentiat: infidus ſocius, vanus hoſtis, ad Faleriorum, Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum eſſet.* Contra ea conſulis pater Fabius, *temporum oblitos*

hominem? In medio ardore belli tanquam in pace libera de quoq; arbitria agere, aiebat: *Quum illud potius agendum atq; eo cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socii a populo Romano desciscant, & non vocitem. Documentum autem dicant statui oportere, si quis respiciat, & antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat*, cui dubium esse, quin brevi deserta ab sociis Romana res sideribus Punicis omnia in Italia juncta visura sit? *Se tamen non eum esse, qui Altinio fidi quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilii viam. Neq; eum pro hoste, neq; pro socio in præsentia habitum; liberâ custodia haud procul a castris placere in aliqua finis civitate servari, per belli tempus: perpetrato bello, tum consultandum, utrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ.* Fabio assensum est, catenisque ligatus, traditur & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei servari jussum. Calibus eum interdiu soluum custodes sequebantur, nocte clausum asservabant. Arpis domi primum desiderari quærique est cœptus: dein fama per totam urbem vulgata, tumultum pro principe amisso fecit: metuque rerum novarum exemplo nuncii ad Annibalem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus, quia & ipsum, ut ambiguæ fidei virum suspectum jam pridem habebat, & causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi, vendendique, cæterum ut iræ magis, quam avaritiæ datum crederent homines, crudelitati quoque gravitatem addidit: conjugemque ejus ac liberos in castra accitos, quæstione prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri argentique domi relictum esset: satis cognitis omnibus, vivos combussit.

46. Fabius ab Sueffula profectus, Arpos primum instituit oppugnare. Ubi quum à mille fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque: quæ pars tutissima mœnibus erat, qua maxime neglectam custodia vidit, eo potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosque viros fortes eis præfecit: & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, ubi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas jussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, via infrequenti per desertam partem urbis: *eam portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte claustra refringere* jubet: *& tenentes partem urbis, cornu signum dare, ut cæteræ copiæ admoverentur. Parata omnia atq; instructa sese habiturum.* Ea impigre facta: & quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maxime ad fallendum juvit. Imber

à nocte media coortus, custodes, vigilesque dilapsos è stationibus suffugere in tecta coegit: sonituque primo largioris procellæ strepitum demolientium portam, exaudiri prohibuit: lentior deinde æqualiorque accidens auribus, magnam partem hominum sopivit. Posteaquam partem tenuerunt, cornicines in viæ paribus intervallis dispositos canere jubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul jubet: ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur.

47. Tum demum hostes excitati sunt, jam & imbre conquiescente, & propinqua luce. Præsidium in urbe erat, Annibalis, quinque millia ferme armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. Eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est: quum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portæ occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique & Romani; atque inde colloquia cœpta fieri; percunctantibus Romanis *quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod ob meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris Italici adversus veteres socios Romanos bellum gererent, & vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent?* Arpinis purgantibus, *ignaros omnium se venum à principibus datos Pœno, captos oppressosq; à paucis esse.* Initio orto plures cum pluribus colloqui. Postremo prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus; fideque data inter signa aciesque Arpini repente pro Romanis adversus Carthaginienses arma verterunt. Hispani quoque paulo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quam *ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium*, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissique cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam venerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris, novi perfugæ, restituti Romanis. Hispanis duplicia cibaria dari jussa, operaque eorum forti ac fideli persæpe Respublica usa est. Quum consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset: equites centum ac duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. Stationi militum qui essent, dixerunt, colloqui se cum prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat. Cui ubi nunciatum est, decem ex eo numero jussis inermibus deduci ad se; ubi quæ postularent, audivit; nihil autem aliud petebant, quam ut Capua recepta bona sibi restituerentur; in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expug-

natum. Amplius ſeptem millia hominum capta, & æris argentique ſignati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit, ſolo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æquimelio Jugarioque vico: in templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, late vagatus ignis ſacra profanaque multa abſumpſit.

48. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, quum in Hiſpania res proſpere eſſent, multoſque & veteres reciperent ſocios, & novos adjicerent, in Africam quoque ſpem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, ſubito Carthaginienſibus hoſtis factus: ad eum centuriones tres legatos miſerunt, qui cum eo amicitiam ſocietatemque facerent: & pollicerentur, *ſi perſeveraret urgere bello Carthaginienſes, gratam eam remſore ſenatui populoq; Romano, & adnixuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referant.* Grata ea legatio barbaro fuit: colloquiſque cum legatis de ratione belli gerendi; ut veterum militum verba audivit, quam multarum rerum ipſe ignarus eſſet, ex comparatione tam ordinatæ diſciplinæ animadvertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus ſociis faceret, oravit, *ut duo legationem referrent ad imperatores ſuos: unus apud ſeſe magiſter rei militaris remaneret. Rudem ad pedeſtria bella Numidarum gentem eſſe, equis tantum habilem. Ita jam inde à principiis gentis majores ſuos bella geſſiſſe: ita ſe à pueris inſuetos: ſed habere hoſtem pedeſtri fidentem Marte, cui ſi æquari robore virium velit, & ſibi pedites comparandos eſſe, & ad id multitudine hominum regnum abundare: ſed armandi ordinandiq; & inſtruendi eos, artem ignorare. Omnia, velut forte congregata turba, vaſta ac temeraria eſſe. Facturos ſe in præſentia quod vellet*, legati reſponderunt, fide accepta, ut remitteret extemplo eum, ſi imperatores ſui non comprobaſſent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regem remanſit. Cum duobus Romanis relata; Numidaſque legatos in Hiſpaniam miſit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. Iiſdem mandavit *ut protinus Numidas, qui intra portas, ſeu præſidia Carthaginienſium auxiliares eſſent, ad tranſitionem perlicerent.* Et Statorius ex multa juventute regi pedites conſcripſit: ordinatoſque proxime morem Romanum, inſtruendo & decurrendo ſigna ſequi, & ſervare ordines docuit: & operi, aliiſque inſtitutis militaribus ita aſſuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret, quam pediti: collatiſque æquo campo ſignis, juſto prœlio Carthaginienſem hoſtem ſuperaret. Romanis quoque in Hiſpania legatorum regis adventus magno emolumento fuit. Namque ad famam eorum tranſitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum

Syphace

Syphace Romanis juncta amicitia eſt. Quod ubi Carthaginienſes acceperunt, extemplo Galam in parte altera Numidiæ (Maſſyla ea gens vocatur) regnantem legatos mittunt.

49. Filium Gala Maſaniſſam habebat, ſeptem & decem annos natum, cæterum juvenem ea indole, ut jam tum appareret, ejus regnum opulentius quam quod accipiſſet, facturum. Legati quoniam Syphax ſe Romanis junxiſſet, ut potentior ſocietate eorum adverſus reges populoſque Africæ eſſet, docent: *melius fore Galæ quoque Carthaginienſibus jungi quamprimum, antequam Syphax in Hiſpaniam, aut Romani in Africam tranſeant: opprimi Syphacem, nihil dum præter nomen ex fœdere Romano habentem, poſſe.* Facile perſuaſum Galæ, filio depoſcente id bellum, ut exercitum mitteret: qui Carthaginienſium legionibus conjunctis, magno prœlio Syphacem devicit. Triginta millia eo prœlio hominum cæſa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adverſus Gadeis colunt) refugit: affluentibuſque ad famam ejus undique barbaris, ingentes brevi copias armavit. Cum quibus antequam in Hiſpaniam angusto diremptam freto trajiceret, Maſaniſſa cum victore exercitu advenit. Iſque ibi cum Syphace ingenti gloria per ſe, ſine ullis Carthaginienſium opibus, geſſit bellum. In Hiſpania nihil memorabile geſtum, præterquam quod Celtiberum juventutem eadem mercede, quæ pacta cum Carthaginienſibus erat, imperatores Romani ad ſe perduxerunt: & nobiliſſimos Hiſpanos ſupra trecentos in Italiam ad ſolicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miſerunt. Id modo ejus anni in Hiſpania ad memoriam inſigne eſt, quod mercenarium militem in caſtris neminem ante, quam tum Celtiberos, Romani habuerunt.

EPITOME LIBRI XXV.

Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos ædilis factus est. 8. *Annibal urbem Tarentum præter arcem per Tarentinos juvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit.* 10. *Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt.* 13. *A. Q. Fulvio & Ap. Claudio consulibus adversus Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est.* 16. *T. Sempronius Gracchus proconsul ab hospite suo Lucano in insidias deductus, à Magone interemptus est.* 19. *Centenius Penula, qui centurio militaverat, quum petisset à senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusq; esset, si hoc impetrasset, de Annibale victoriam: octo millibus acceptis militum dux factus, constixit acie cum Annibale, & cum exercitu cæsus est.* 21. *Cn. Fulvius prætor male adversus Annibalem pugnavit: in quo prælio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit.* 22. *Capua obsessa est à Q. Fulvio, & Ap. Claudio Consulibus.* 23, *&c. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit anno tertio, & ingentem se virum gessit. In eo tumultu urbis captæ, Archimedes intentus formis quæ in pulvere descripserat, interfectus est.* 32, *&c. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumq; rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus cæsi, anno octavo, quam in Hispaniam ierant.* 37. *Amissaq; provinciæ possessio foret, nisi L. Marcii equitis Romani virtute, & industria, contractis exercituum reliquiis, ejusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. Ad triginta septem millia cæsa, ad mille octingentos triginta capti. Præda ingens parta. Dux Marcius appellatus est.*

UM hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Annibal in agro Tarentino ætatem consumpsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. Ipsorum interim Salentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttiis ex duodecim populis, qui anno prior ad Pœnos desciverant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. Et plures rediissent, ni L. Pomponius

alius Veientanus præfectus ſocium, proſperis aliquot populationibus in agro Bruttio juſti ducis ſpeciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone conflixiſſet. Magna ibi vis hominum, ſed inconditæ turbæ agreſtium ſervorumque cæſa aut capta eſt: minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter cæteros eſt captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & ante publicanus, omnibus malis artibus & Reipub. & ſocietatibus infidus, damnoſuſque. Sempronius Conſul in Lucanis multa proelia parva, haud ullum dignum memoratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant ſecundæ adverſæque res, non fortunam magis quam animos hominum: tanta religio, & ea magna ex parte externa, civitatem inceſſit, ut aut homines, aut Dii repente alii viderentur facti. Nec jam in ſecreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus: ſed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec ſacrificantium nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes; quorum numerum auxit ruſtica plebs, ex inculcis diutino bello infeſtiſque agris egeſtate & metu in urbem compulſa: & quæſtus ex alieno errore facilis, quem velut ex conceſſæ artis uſu exercebant. Primo ſecretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam, & ad publicam querimoniam, exceſſit res. Incuſati graviter ab ſenatu ædiles triumvirique capitales, *quod non prohiberent.* Quum emovere eam multitudinem è foro, ac disjicere apparatus ſacrorum conati eſſent, haud procul abfuit quin violarentur. Ubi potentius jam eſſe id malum apparuit, quam ut minores per magiſtratus ſedarentur, M. Æmilio Prætori urbis negotium ab ſenatu datum eſt, ut his religionibus populum liberaret. Is & in concione ſenatuſconſultum recitavit, & edixit, *ut quicunq; libros vaticinos precationeſve, aut artem ſacrificandi conſcriptam haberet, eos libros omnes literaſq; ad ſe ante Calendas Aprilis deferret: neu quis in publico ſacrove loco, novo aut externo ritu ſacrificaret.*

2. Et aliquot publici ſacerdotes mortui eo anno ſunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus & C. Papirius C. F. Maſſo pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius, Lucii filius Maſſo decemvir ſacrorum. In Lentuli locum Marcus Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices ſuffecti ſunt. Augur creatus L. Quintius Flaminius, decemvir ſacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum conſularium jam appetebat tempus, ſed quia conſules à bello intentos avocare non placebat, T. Sempronius conſul comitiorum cauſſa dictatorem dixit C. Claudium Centonem, ab eo

magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitiali die creavit consules, Q. Fulvium Flaccum magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego, P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes *rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset: Si me*, inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni repente incœpto desisterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, & diem unum instaurati, & congii olei in vicos singulos, dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus ædiles plebeii aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati, & Jovis epulum fuit ludorum causa.

V. C. 538. 3. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla urbanam & peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat; Cn. Fulvius Flaccus Apuliam; C. Claudius Nero Suessulam, M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Annibale & binæ legiones decretæ: alter à Q. Fabio superioris anni consule, alter à Fulvio Centumalo acciperet: Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore: Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent, Supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. T. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani & Galliæ cum suis exercitibus prorogatæ: item Publio Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusæ, & qua Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mutio Scævolæ: Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones à consulibus scriptæ, summaque trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in civitate habuerat, præter L. Pomponium Veientanum, quem populantem temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat à vi tempestatis in iis quæ portarentur

rarentur ad exercitus; & mentiti erant falsa naufragia, & ea ipsa quæ vera renunciaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu: in veteres quassatasque naves paucis, & parvi precii rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, *multiplices fuisse merces* mentiebantur. Ea fraus indicata M. Æmilio Prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata: quia Patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Carvilii, quum rem invisam infamemque cernerent, ducentum millia æris multam M. Postumio dixerunt. Cujus certandæ quum dies adveniisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii vix caperet; perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summoverunt: sitellaque allata est, ut sorti entur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, *ut concilio diem eximeret.* Populus reclamare: & forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei caussæ publicani per vacuum vi summo occupato loco, in eos irruperunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis, *Nonne videtis,* inquit, *vos in ordinem coactos esse? & rem ad seditionem spectare, ni propere dimittitis plebis concilium?*

4. Plebe dimissa, senatus vocatur, & consules referunt de concilio plebis turbato, vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab ingratis civibus passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad tam diem viverent: multos postea principes civitatis judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo per vim extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum Romanum aciem introduxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in præsentia furori atq; audaciæ paucorum: vinciq; se ac populum Romanum passi sint: & comitia, quæ reus vi atq; armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.* Hæc quum ab optimo quoque pro atrocitate rei jacta essent, vimque eam contra Rempublicam perniciosoexemplo factam, senatus decerneret: confestim Carvilii tribuni plebis omissa mulctæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac *ni vades daret, prehendi a viatore, atq; in carcerem duci* jusserunt. Postumius vadibus datis non af-

fuit.

fuit. Tribuni rogaverunt plebem, quæ ita ſcivit, *Si M. Furius ante Calendas Maias non prodiſſet, citatuſque eo die non reſpondiſſet, neque excuſatus eſſet, videri eum in exilio eſſe: bonaque ejus venire, ipſi aqua & igni placere interdici.* Singuli deinde eorum qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poſcere cœperunt. Primo pœnas dantes, deinde etiam eos qui dare poſſent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes, plerique in exilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit.

5. Comitia inde pontifici maximo creando ſunt habita. Et comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fulvius Flaccus conſul, qui & ante bis conſul & cenſor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipſe duobus conſulatibus & cenſura inſignis: & P. Licinius Craſſus, qui & ædilitatem curulem petiturus erat. Hic ſenes honoratoſque juvenes in eo certamine devicit. Ante hunc intra centum annos & viginti nemo præter P. Cornelium Caluſſam pontifex maximus creatus fuerat qui ſella curuli non ſediſſet. Conſules quum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones, & ſupplementum veteribus ſcriberetur, ſufficiebat: ſenatus abſiſtere eos inceptо vetuit, *& triumviros binos creari juſſit: alteros qui citra, alteros qui ultra quinquageſimum lapidem in pagis foriſque, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent: & ſi qui roboris ſatis ad ferenda arma habere viderentur, etiamſi nondum militari ætate eſſent, milites facerent. Tribuni plebis, ſi iis videretur, ad populum ferrent: ut qui minores ſeptem & decem annis ſacramento dixiſſent, iis perinde ſtipendia procederent, ac ſi ſeptem & decem annorum, aut majores, milites facti eſſent.* Ex hoc ſenatuſconſulto creati triumviri bini conquiſitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de poſtulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in ſenatu recitatæ ſunt. Cannenſis reliquiæ cladis, is exercitus erat, relegatus in Siciliam, ſicut ante dictum eſt, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur.

6. Hi permiſſu Lentuli primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miſerunt, è quibus unus poteſtate dicendi facta, *Conſulem, inquit, te M. Marcelle in Italiam adiſſemus, quum primum de nobis, etſi non iniquum, certe triſte ſenatuſconſultum factum eſt: niſi hoc ſperaſſemus in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bellum adverſus Siculos ſimul Pœnoſque mitti: & ſanguine noſtro vulneribuſque magiſtratibus ſatisfacturos eſſe: ſicut patrum memoria qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adverſus Pyrrhum ipſum pugnantes ſatisfecerunt.*

Quam-

quamquam quod ob meritum noſtrum ſuccenſuiſtis, Patres conſcripti, vobis, aut ſuccenſetis? Ambos mihi conſules, & univerſum ſenatum intueri videor, quum te M. Marcelle intueor; quem ſi ad Cannas conſulem habuiſſemus: melior & Reipublicæ & noſtra fortuna eſſet. Sine quæſo priuſquam de conditione noſtra queror, noxam cujus arguimur, nos purgare. Si non Deûm ira nec fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo ſeritur, ſed culpa periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem, miles nihil unquam dicam de imperatore eo, cui præſertim gratias ſciam ab ſenatu actas, quod non deſperaverit de Republica: cui poſt fugam ab Cannis per omnes annos prorogatum imperium. Caeteros item ex reliquiis cladis ejus, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, provincias obtinere audivimus. An vobis veſtriſque liberis ignoſcitis facile, Patres conſcripti, in hæc vilia capita ſævitis? & conſuli primoribuſque aliis civitatis fugere, quum ſpes alia nulla eſſet, turpe non fuit; milites utique morituros in aciem miſiſtis? Ad Allian prope omnis exercitus fugit: ad Furcas Caudinas ne expertus quidem certamen, arma tradidit hoſti (ut alias pudendas clades exercituum taceam) tamen tantum abfuit ab eo, ut alla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, recuperaretur, & Caudinæ legiones quæ ſine armis redierant Romam, armatæ remiſſæ in Samnium, eundem illum hoſtem ſub jugum miſerint, qui hac ſua ignominia lætatus fuerat. Cannenſem vero quiſquam exercitum fugæ, aut pavoris inſimulare poteſt, ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde conſul cum equitibus ſeptuaginta fugit? unde nemo ſupereſt, niſi quem hoſtis cædendo feſſus reliquit? Quum captivis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod Reipublicæ non ſervaſſemus: quod ad Conſulem Venuſiam rediſſemus, & ſpeciem juſti exercitus feciſſemus. Nunc deteriore conditione ſumus, quam apud patres noſtros fuerant captivi. Quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locuſque in quo tenderent, in caſtris eſt mutatus: quæ tamen ſemel navata Reipublicæ opera, & uno felici prælio recuperarunt. Nemo eorum relegatus in exilium eſt: nemini ſpes emerendi ſtipendia adempta. Hoſtis denique eſt datus, cum quo dimicantes, aut vitam ſemel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus (niſi quod commiſimus, ut quiſquam ex Cannenſi acie miles Romanus ſupereſſet) nihil obici poteſt: non ſolum à patria procul Italiaque, ſed ab hoſte etiam relegati ſumus: ubi ſeneſcamus in exilio, ne qua ſpes, ne qua occaſio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi ſit. Neq; ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus: modo experiri animum, & virtutem exercere liceat. Laborem & periculum petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum ingenti dimicatione geritur, urbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum & equitum acies concurrunt: ad Syracuſas terra marique res geritur: clamorem pugnantium, crepitumque armorum

rum exaudimus reſides ipſi ac ſegnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Servorum legionibus T. Sempronius Conſul toties jam cum hoſte ſignis collatis pugnavit: operæ precium habent, libertatem, civitatemque pro ſervis ſaltem ad hoc bellum emptis. Nobis ſimul congredi cum hoſte liceat, oppugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis experire virtutem? asperrima quæque ad laborem periculumque depoſcimus ut quod ad Cannas faciendum fuit, quam primum fiat. Quoniam quicquid poſtea vixi-mus, id omne deſtinatum ignominiæ eſt.

7. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus *id nec juris, nec poteſtatis ſuæ eſſe* dixit; *ſenatui ſcripturum ſe, omniaque de ſententia Patrum facturum eſſe.* Hæ literæ ad novos conſules allatæ, ac per eos in ſenatu recitatæ ſunt, conſu.tuſque de his literis ita decrevit ſenatus: *Militibus qui ad Cannas commilitones ſuos pugnantes deſeruiſſent, ſenatum nihil videre cur Reſpublica committenda ſit. Si M. Claudio proconſuli aliter videretur, faceret quod è Republica fideque ſua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hoſtis intra Italiam eſſet.* Comitia deinde à prætore urbano de ſenatus ſententia, plebiſque ſcito ſunt habita: quibus creati ſunt quinqueviri muris turribuſque reficiendis: & triumviri bini, uni ſacris conquirendis, doniſque perſignandis: alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, ſed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio conſumptæ fuerant. Tempeſtates fœdæ fuêre. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. Tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in caſtris, multis locis ſupra Sueſſulam, & duo vigiles exanimati: murus turreſque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, ſed etiam decuſſæ. Reate ſaxum ingens viſum volitare: ſol rubere ſolito magis, ſanguineoque ſimilis. Horum prodigiorum cauſa diem unum ſupplicatio fuit, & per aliquot dies conſules rebus divinis operam dederunt: & per eoſdem dies ſacrum novendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu & in ſpe Annibali, & in ſuſpicione Romanis eſſet, cauſſa forte extrinſecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus diu jam per ſpeciem legationis Romæ quum eſſet, vir inquieti animi & minime ocium, quo tum diuturno ſeneſcere videbatur, patientis, aditum ſibi ad obſides Tarentinos invenit. Cuſtodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipſis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis ſolicitatos, corruptis ædituis duobus, quum primis tenebris cuſtodia eduxiſſet, ipſe comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga eſt: emiſſique qui ſequerentur, à Tarracina comprehenſos omnes retraxerunt. Deducti

in

in comitio, virgisque approbante populo cæsi, de saxo dejiciuntur.

8. Hujus atrocitas pœnæ duarum nobilissimarum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit, tum publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœde interemptos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim fere nobiles Tarentini conjuraverunt, quorum Principes Nico & Philemenus erant. Hi prius quam aliquid moverent, colloquendum cum Annibale rati, nocte per speciem venandi urbe egressi, ad eum proficiscuntur. Et quum haud procul castris abessent; cæteri silva prope viam sese occuluerunt: Nico & Philemenus progressi ad stationes, comprehensique, ultro id petentes, ad Annibalem deducti sunt. Qui cum & causas consilii sui, & quid pararent, exposuissent: collaudati, oneratique promissis jubentur, ut fidem popularibus facerent, prædandi causa se urbe egressos: pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. Tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est: minusque iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Annibale, rursus fide sanxerunt, *liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos: prodita præsidia Carthaginiensium fore.* Hæc ubi convenerunt, tunc verò Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redeundique in urbem frequentiorem facere (& erat venandi studio insignis) canesque & alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. Nocte maxime commeare, propter metum hostium credebant. Ubi jam eo consuetudinis adducta res est, ut quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur: tempus agendæ rei Annibali visum est. Tridui viam aberat: ubi, quo minus mirum esset uno, eodemque loco stativa eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

9. Cæterum posteaquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa movit. Præmisitque octoginta fere Numidis equitibus præcepit, *ut discurrerent circa vias, perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret: prægressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis quam exercitus accolis species esset.* Ipse raptim agmine facto quindecim ferme millium spacio castra ab Tarento posuit, & ne ibi quidem nunciato quo pergerent; tantum convocatos milites

mo-

monuit, *via omnes irent, ne diverti quemquam aut excedere ordinem agminis paterentur, & in primis intenti ad imperia accipienda essent: neu quid nisi dictum jussu facerent: se in tempore edicturum, quæ vellet agi.* Eadem fermè hora Tarentum fama pervenerat, *Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse.* Ad quem nuncium nihil ultra mortis præfectus Romanus, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem. In cætera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Annibalem exercitumque castris non movisse. Annibal concubia nocte movit. Dux Philemenus erat cum solito captæ venationis onere. Cæteri proditores ea quæ composita erant, exspectabant. Convenerat autem, ut Philemenus portula assueta venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Annibal. Ea mediterranei regione orientem spectabat, aliquantum intra mœnia includitur. Quum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Annibale est, refulsitque. Idem redditum ab Nicone signum: extinctæ deinde utrimque flammæ sunt. Annibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improviso adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere jubet: ut quo res posiulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ parte alia qua commeare assuerat, appropinquabat. Nota vox ejus, & familiare jam signum quum excitasset vigilem, dicentis, *vix sustinere grandis bestiæ onus*, portula aperitur. Inferentes aprum duos juvenes secutus ipse cum expedito venatore, vigilem incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant versum, venabulo trajicit. Ingressi deinde triginta fere armati, cæteros vigiles obtruncant, refringuntque portam maximam: & agmen sub signis confestim irrupit. Inde cum silentio in forum ducti, Annibale sese conjunxerunt. Tum duo millia Gallorum Pœnus in tres divisa partes per urbem dimittit, Tarentinos & Afros quam maxime frequentia occupare jubet, tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci. Sed ut fieri id posset, præcipit juvenibus Tarentinis, *ut ubi quem suorum procul vidissent, quiescere & silere, ac bono animo esse juberent.*

10. Jam tumultus erat, clamorque, qualis esse in capta urbe solet: sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos: Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu, in portum effugit, inde acceptus scapha, iri arcem confugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. Nam & Romana erat, à proditoribus ad hoc ipsum præparata; & insciente à Græco inflata, quis aut quibus signum

daret,

daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; & Graeci Romanos passim caede stratos cernentes, ab Annibale captam urbem senserunt. Posteaquam lux certior erat, & Romani qui cadibus superfuerant, in arcem confugerent, conciescebatque paulatim tumultus: Tum Annibal Tarentinos sine armis convocare jubet. Convenêre omnes, praeterquam qui cadentes in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam prosecuti fuerant. Ibi Annibal benigne allocutus Tarentinos, restatusque, *quae praestitisset civibus eorum, quos ad Terasimenum aut ad Cannas cepisset: simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jubet, & foribus nomen suum inscribere, se domos eas quae inscriptae non essent, signo extemplo dato, diripi jussurum. Si quis in hospitio civis Romani* (vacuas autem tenebat domos) *nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum.* Concione dimissa, quum titulis notatae fores discrimen pacatae ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est, & fuit praedae aliquantum.

11. Postero die ad oppugnandam arcem ducit: quam quum & mari, quo in peninsulae modum pars major circumluitur, praealtis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossa ingenti septam videret: eoque nec vi, nec operibus expugnabilem esse, ne aut sepsum cura tuendi Tarentinos à majoribus rebus moraretur: aut in relictos sine valido praesidio Tarentinos impetum ex arce quum vellent, Romani facerent: vallo urbem ab arce interscpire statuit, non sine illa etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri: & si ferocius procurrissent, magna caede ita attenuari praesidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi coeptum opus est, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani: pellique se statio passa est quae pro opere erat, ut successu crescceret audacia, plurcsque & longius pulsos prosequerentur. Tum signo dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Annibal tenuerat: nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos, impedimentaque alia opere jam coepto, alia apparatu operis, morabantur. Plurimi in fossam praecipitati, occisique sunt plures in fuga quam in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri coepeum. Fossa ingens ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum praesidium, ut simul in faciendo muro adjuvaret. Ipse profectus cum ceteris copiis ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem coepit etiam arcem

ex-

expugnari posse. Et est non altitudine, ut cætera tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Quum jam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, missum à Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improviso operæ hostium invaderent. Alia disjecerunt, alia igni corruperunt. Itaque finis Annibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes; nec ea satis efficax; quia arcem tenentes, qua in peninsula posita imminet faucibus portus mare liberum habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus. Propiusque inopiam erant obsidentes, quam obsessi. Annibal convocatis principibus Tarentinis, omnes præsentes difficultates exposuit: *neque arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei; donec mari potiantur hostes, quod si naves sint quibus commeatus invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini, cæterum ei qui consilium afferret, opem quoque in tam rem afferendam esse, censebant. *Punicas enim naves ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo intercluſa essent, quam claustra portus hostis haberet, æquem ad modum inde in apertum mare evasuras? Evadent,* inquit Annibal, *Multa, quæ impedita naturâ sunt, consilio expediuntur. Urbem enim in campo sitam habetis. Plana & satis latæ viæ patent in omnes partes. Via quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transveham naves haud magna male. Et mare nostrum erit, quonunc hostes potiuntur; & illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem; imo brevi, aut relictam ab hostibus, aut cum hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra junctaque inter se: & machinæ ad subducendas naves admotæ, munitumque iter; quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, & ante ipsum portum anchoras jacit. Hunc statum rerum Annibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Cæterum defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc facta sit, in diversum auctores trahunt. Plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factum.

11. Romæ consules prætoresque usque ante diem quintum Calendas Maias Latinæ tenuerunt. Eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, & quum inquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in Æmilii prætoris urbis, qui eam rem agebat, manus venerat. Is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius post rem

ædem ædis curato auctoritas eventu, alteri quoque cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: *Amnem Trojugena Canniam Romane fuge, ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum: multaque millia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera, piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis fuat esca caro tua. Nam mihi ita Jupiter fatus est.* Et Diomedes Archivi campos, & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. *Hostem Romani si expellere vultis, vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos: qui quotannis comiter Apollini fiant, quum populus dederit ex publico partem: privati uti conferant pro se, suisque. Iis ludis faciendis præerit prætor is, qui jus populo plebique dabit summum. Decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam is Divus extinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide.* Ad id carmen explanandum diem unum sumpserunt. Postero die S. C. factum est, *ut decemviri libros de ludis Apollini reque divina facienda inspicerent.* Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt Patres: *Apollini ludos vovendos faciendosque: & quando ludi facti essent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam & duas hostias majores dandas.* Alterum senatusconsultum factum est, *ut decemviri sacra Græco ritu facerent; iisque hostiis. Apollini bove aurato & capris duabus albis auratis, Latonæ bove fœmina aurata.* Ludos prætor in circo maximo quum factus esset, edixit, *ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret.* Hæc est origo ludorum Apollinariorum, victoriæ, non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum. Factosque populus coronatus spectavit: matronæ supplicavere: vulgo apertis januis in propatulo epulati sunt: celeberque dies omni cæremoniarum genere fuit.

13. Quum Annibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur: quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant; quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Anibalem miserunt, orantes, *ut prius quam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi juberet Capuam.* Annibal *Hannonem ex Bruttiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis,* jussit. Hanno ex Bruttiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium, consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento jam

propinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. Inde ex socia circa populis, quo æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra jussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuncium misit qua die ad accipiendum frumentum præsto essent. Omni undiq; genere vehiculorum, jumentorumq; ex agris contracto. Id pro cætera secordia negligentiaque à Campanis actum. Paulo plus quadraginta vehicula missa, & pauca præterea jumenta. Ob id castigatis ab Hannone, *quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, cæcum eorum stimulare posset*, alia prodita dies ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enunciata Beneventanis esset, legatos decem exemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum auditis quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret: Fulvius, cui ea provincia evenerat, profectus nocte Beneventum, mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit *Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam, & militarem ordinem, immissis agrestibus illis ex terris, sublatum.* His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus, impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. Altitudo loci, & munimenta defenderunt: quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu poterant. Luce prima prœlium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Pœni, sed ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes.

14. Vicit tamen omnia pertinax virtus: & aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est: sed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque convocatis tribunis militum, consul absistendum temerario incœpto ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein postero castris se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque, & exercitum ejus se acciturum, totumque eo versurum bellum.* Hæc consilia ducis, quum jam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium disjecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cujus præfectus Vibius ereptum vexillum trans vallum hostium trajecit: *execratus inde seque & cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent*, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Jamque intra val-

lum

jum Peligni pugnabant, quum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus; T. Pedanius princeps, primus centurio, quum signifero signum ademisset: *Jam hoc signum, & hic centuria*, inquit, *intra vallum hostium erit: sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.* Manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Jam & consul ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocandis ad incitandos hortandosque vertis milites, ostendere in quanto discrimine ac periculo foretissima cohors sociorum & civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque & corpora hostes objicerent, pervadunt, irrumpuntque. Multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque deserebat, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita, nec munita castra. Cædes inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permistis; supra sex millia hostium cæsa, supra sex millia capiuntur, cum frumentatoribus Campanis, omnique plaustrorum & jumentorum apparatu. Capta & alia ingens præda fuit, quam Hanno populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde dejectis hostium castris, Beneventum reditum est. Prædamque ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt, divisereque. Et donati, quorum opera castra hostium capta erant: inter alios Vibius Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Comminio Cerito, quo nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis quam itineris modo in Bruttios rediit.

19. Et Campani audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Annibalem mittunt, qui nunciarent, *duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua: tantum non ad portas & muros bellum esse. Ni propere subveniat, celerius Capuam quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo urbem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat.* Annibal curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus ex auctoritate Patrum à P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant: ultro ad transe-

undum hostes vocabant, solicitabantque. Et erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu quo tenebantur liberati, ad Annibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. Movit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici, cognatique literas ac nuncios ad Hannonem Magonemque qui in propinquo in Bruttiis erant, miserunt, *si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse.* M. Atinius Thuriis cum modico præsidio præerat. Quem facile elici ad certamen temere in eundum rebantur posse, non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam juventutis Thurinæ: eam ex industria centuriaverat, armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se duces Pœni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prœlium fuit persegne paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis exspectantibus magis quam adjuvantibus eventum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo unde pugnabat stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere. Postremo & ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent: ubi Romanos ad fulos urbem ferri viderunt, conclamant, *instare Pœnum: permisturosque hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant.* Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit, quum alii *urbem tuendam*, inde alii *cedendum fortunæ, & tradendam urbem victoribus censerent*, cæterum, ut plerumque, fortuna, & consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac justum consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules à Benevento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ jam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati

facturos: simul & ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. Cæterum ne Beneventum sine præsidio esset: & ut ad subita belli, si Annibal, (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, T. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire jubent: legionibus stativisq; ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret.

16. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. Ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edere jecur, conspectique repente ex oculis abierunt. Id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta referata servarentur: iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiisse. Quum aruspices *ad imperatorem id pertinere prodigium* prænonuissent, *& ab occultis cavendum hominibus, consiliisque*, nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Annibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat, & jam anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus prætor. Is mutata repente voluntate locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris, & ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset, ad Magonem, qui in Bruttiis præerat, clam in colloquium venit: indeque ab eo accepta, *si Romanum imperatorem sibi tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos*, deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto, atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit: *Rem se*, ait, *magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esset, omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu desciissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, indies melior atq; auctior fieret: Annibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem promptioremq; veniæ dandæ fuisse. Quoties rebellioni etiam majorum suorum ignotum? Hæc abse*, ait, *dicta: cæterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consiliis edixisse à conspectu amotum, haud procul à castris Romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse*,

ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, ducè hostium in insidias præcipitatur. Hostes subito eruptione: & ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit. Tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desiliit, idem cæteros facere jubet: hortaturque, *ut quod unum reliquum fortuna fecerit, id honestent virtute. Reliquum autem quid esset, paucis à multitudine in valle silva ac montibus septa circumventis, præter mortem? id referre, utrum præsenti torpore pecorum modo inulti trucidentur, an toto animo à patienda exspectando, eventu in impetum ata; iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore inter exspirantium inimicorum cumulata armaq; & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. Qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregium; solatium suæ morti inventurum.* Inter hæc dicta paludamento circum lævum brachium intorto (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Major quam pro numero hominum editur pugna. Jaculis maxime aperta corpora Romanorum: & quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus esset, transfiguntur. Gracchum jam nudatum præsidio vivum capere Pœni nituntur: cæterum ille conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei fine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplò ad Annibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur periit.

17. Sunt qui in agro Beneventano prope Calorem fluvium ostendant à castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi caussa progressum, quum forte inter salicta innata ripis latarent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui aruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, uti loco puro, ea quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant. Adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia fama est. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Annibale (& ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum extructum esse, armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuique genti assuetis, ipso Annibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt qui

qui in Lucanis rei geſtæ auctores ſunt. Si illis qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hoſtes potiti ſunt. Eo delato ad Annibalem, miſſus ab eo confeſtim Carthalo, qui in caſtra Romana ad C. Cornelium quæſtorem deferret. Is funus imperatoris in caſtris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

18. Conſules agrum Campanum ingreſſi, quum paſſim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad ſigna milites palatos paſſim revocarunt; & vix dum inſtructa acie ſiſti, ſupra mille & quingentos milites amiſerunt. Inde ingens ferocia ſuperbæ ſuopte ingenio genti crevit: multiſque prœliis laceſſebant Romanos: ſed intentiores ad cavendum conſules una pugna fecerat, incaute atque inconſulte inita. Reſtituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parva una res. Sed in bello nihil tam leve eſt, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Criſpino Badius Campanus hoſpes erat perfamiliari hoſpitio junctus. Creverat conſuetudo, quod æger Romæ apud Criſpinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius progreſſus ante ſtationes, quæ pro porta ſtabant, evocari Criſpinum juſſit. Quod ubi eſt Criſpino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria etiam in diſſidio publicorum fœderum privati juris, paullum à cæteris proceſſit. Poſtquam in conſpectum venere, *Provoco te*, inquit, *ad pugnam Criſpine*, Badius: *conſcendamus equos, ſummotiſq; aliis, uter bello melior ſit, decernamus.* Ad ea Criſpinus, *nec ſibi, nec illi ait hoſtes deeſſe, in quibus virtutem oſtendant: ſe ab eo, etiam ſi acie occurrat, declinaturum, ne hoſpitali cæde dextram violet.* Converſuſque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus *increpare mollitiem, ignaviamque*, & ſe digna probra in inſontem jacere, *hoſpitalem hoſtem* appellans, *ſimulantemq; parcere, cui ſciat parem ſe non eſſe. Si parum publicis fœderibus ruptis dirempta ſimul & privata jura eſſe putet, Badium Campanum, T. Quintio Criſpino Romano palam omnibus (duobus exercitibus audientibus) renunciare hoſpitium. Nihil ſibi cum eo conſociatum, nihil fœderatum hoſpiti cum hoſte, cujus patriam ac penates publicos privatoſq; oppugnatum veniſſet. Si vir eſſet, congrederetur.* Diu cunctantem Criſpinum perpulere turmales, ne impune inſultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus, dum imperatores conſuleret, *permitterentne ſibi extra ordinem in provocantem hoſtem pugnare:* permiſſu eorum arma cepit, equumque conſcendit, & *Badium* nomine compellans, ad pugnam evocavit. Nulla mora à Campano facta eſt. Infeſtis equis con-

currere. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit: superque delapsum cum vulnere ex equo desilit, ut pedes jacentem conficeret. Badius priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus equum, armaque capta & eruentam cutpidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, & donis donatus.

19. Annibal ex agro Beneventano castra ad Capuam quum movisset, tertio post die quam venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna; quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterum postea quam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu quum jaculis obruerentur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Itaque equestre prœlium erat, quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito utrinque signum receptui datum: reductique in castra prope æquo Marte discesserunt. Plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capua Annibalem, nocte quæ secuta est diversi, Fulvius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt. Postero die, quum vacua castra Romanorum nunciatum Annibali esset, & duobus agminibus diversos abiisse: incertus primo utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille circumducto hoste qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in aliis locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones, & magnitudine corporis & animi. Is perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit à Patribus, *uti sibi quinq; millia militum darentur: se peritum & hostis & regionum, brevi operæpretium facturum: & quibus artibus ad id locorum nostri & duces, & exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum.* Id non promissum magis stolide quam stolide creditum: tanquam eædem militares & imperatoriæ artes essent. Data pro quinque octo millia militum, pars dimidia cives, pars socii, & ipse aliquantum voluntariorum itinere in agris concivit: ac prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi Annibal nequicquam secutus Claudium substiterat. Haud dubia res est: quippe inter Annibalem ducem, & centurionem; exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem.

Ut

ubi conſpecta inter ſe agmina ſunt, & neutra pars detrectavit pugnam, extemplo inſtructæ acies, pugnatum tamen, ut in nulla pari re duabus amplius horis; concitata etiam, donec dux ſtetiſſet, Romana acie. Poſteaquam is non pro vetere fama ſolum, ſed etiam metu futuri dedecoris, ſi ſua temeritate contractæ cladi ſupereſſet, objectans ſe hoſtium telis cecidit: fuſa extemplo eſt Romana acies. Sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite inſeſſis, ut ex tanta multitudine vix mille evaſerint. Cæteri paſſim, alii alia peſte abſumpti ſunt.

20. Capua à conſulibus interim ſumma vi obſideri cœpta eſt: quæque in eam rem opus erant comportabantur, parabanturque. Caſilinum frumentum convectum, ad Vulturni oſtium, ubi nunc urbs eſt, caſtellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) præſidium impoſitum, ut & mare proximum, & flumen in poteſtate eſſent. In ea duo maritima caſtella frumentum, quod ex Sardinia nuper miſſum erat, quodque Mucius prætor ex Etruria coemerat, ab Oſtia convectum eſt, ut exercitui per hyemem copia eſſet. Cæterum ſuper eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, Volonum quoque exercitus, qui vivo Graccho ſumma fide ſtipendia fecerat (velut exauctoratus morte ducis) ab ſignis deceſſit. Annibal non Capuam neglectam, neque in tanto diſcrimine deſertos volebat ſocios: ſed proſpero ex temeritate unius Romani ducis ſucceſſu, in alterius ducis exercituſque opprimendi occaſionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nunciabant, *primo dum urbes quaſdam Apulorum quæ ad Annibalem deſciviſſent oppugnaret, intentius rem egiſſe: poſtea nimio ſucceſſu & ipſum & milites præda impletos in tantam licentiam ſocordiamque effuſos, ut nulla diſciplina militiæ eſſet.*

21. Annibal quum ſæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis ſub inſcio duce exercitus eſſet, in Apuliam caſtra movit. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant. Quo ubi allatum eſt, hoſtes adventare, prope eſt factum, ut injuſſu prætoris ſignis convulſis in aciem exirent. Nec res ulla magis tenuit, quam ſpes haud dubia, ſuo arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte inſequenti Annibal quum tumultuatum in caſtris, & pleroſque ferociter ſignum ut daret inſtitiſſe duci ad arma vocantes ſciret: haud dubius proſperæ pugnæ occaſionem dari; tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribuſque & ſilvis diſponit, qui ſigno dato ſimul omnes è latebris exilirent; & Magonem, ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera inſidere jubet. His nocte præparatis, prima luce

ce in aciem copias educit. Nec Fulvius eſt cunctatus, non tam ſua ulla ſpe, quam militum impetu fortuito tractus. Itaque eadem temeritate, qua proceſſum in aciem eſt, inſtruitur ipſa acies ad libidinem militum forte procurrentium, conſiſtentiumque quo loco ipſorum tuliſſet animus: deinde per libidinem aut metum deſerentium locum, prima legio, & ſiniſtra ala primo inſtructæ, & in longitudinem porrecta acies: clamantibus tribunis, *nihil introrſus roboris ac virium eſſe: & quacunque impetum feciſſent, hoſtes perrupturos:* nil, quod ſalutare eſſet, non modo ad animum, ſed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal quidem haudquaquam ſimilis dux neq; ſimili exercitu, neq; ita inſtructo aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani ſuſtinuere. Dux ſtultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes ſuos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cætera à fronte pulſa, à tergo atq; alis circumventa acies, eo uſque eſt cæſa, ut ex duodeviginti millibus hominum duo millia haud amplius evaſerint, caſtris hoſtes potiti ſunt.

22. Hæ clades ſuper aliam alia Romam quum eſſent nunciatæ, ingens quidem & luctus & pavor civitatem cepit. Sed tamen quia conſules, ubi ſumma rerum eſſet, ad id locorum proſpere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad conſules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nunciarent, *ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentq; operam, ne per metum ac deſperationem hoſti ſe dederent (id quod poſt Cannenſem accidiſſet cladem) & ut deſertores de exercitu volonum conquirerent.* Idem negotii P. Cornelio datum. Cui & delectus mandatus erat. Iſque per fora conciliabulaque edixit, *ut conquiſitio volonum fieret, iiq; ad ſigna reducerentur.* Hæc omnia intentiſſima cura acta. Ap. Claudius conſul D. Junio ad oſtium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præpoſito, qui ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia acceſſiſſent, extemplo in caſtra mitterent frumentum: ipſe ad Capuam regreſſus, Q. Fulvium collegam invenit Caſilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo conſules circumſederunt urbem, & Claudium Neronem prætorem ab Sueſſula ex Claudianis caſtris exciverunt. Is quoque modico ibi præſidio ad tuendum locum relicto, cæteris cum omnibus copiis ad Capuam deſcendit. Ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres exercitus diverſis partibus opus aggreſſi, foſſa, valloque circumdare urbem parant: & caſtella excitant modicis intervallis. Multiſque ſimul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut poſtremo portis, muroque ſe contineret Cam-

Campanus. Prius tamen quam hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem miſſi: qui quererentur: *deſertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obteſtarenturque, ut tunc ſaltem opem non circumſeſſis modo, ſed etiam circumvallatis ferret.* Conſulibus literæ à P. Cornelio prætore miſſæ. *Ut priuſquam clauderent Capuam operibus, poteſtatem Campanis faceret, ut qui eorum vellent, exirent ab Capua, ſuaſq; res ſecum auferrent. Liberos fore ſuaq; omnia habituros, qui ante Idus Martias exiſſent: poſt eam diem quicq; exiſſent, quicq; ibi manſiſſent, hoſtium futuros numero.* Ea pronunciata Campanis, atque ita ſpreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones, ſpe aut vi, aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum proceſſit, ad Brunduſium flectit iter: prodi id oppidum ratus. Ibi quoque quum fruſtra tereret tempus, legati Campani ad eum veneruut, querentes ſimul, oranteſque. Quibus Annibal magnifice reſpondit: *& antea ſolviſſe obſidionem, & nunc adventum ſuum conſules non laturos.* Cum hac ſpe dimiſſi legati, vix regredi Capuam, jam duplici foſſa valloque cinctam potuerunt.

23. Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracuſarum quoque oppugnatio ad finem venit. Præterquam vi ac virtute ducis exercituſque, inteſtina etiam proditione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, an obſidione Syracuſas premeret: quamquam nec vi capi videbat poſſe inexpugnabilem terreſtri ac maritimo ſitu urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracuſanos (erant autem apud Romanos aliqui nobiliſſimi viri, inter defectionem ab Romanis, qui ab novis conſiliis abhorrebant, pulſi) colloquiis ſuæ partis tentare hominum animos juſſit: & fidem dare *ſi traditæ forent Syracuſæ, liberos eos ac ſuis legibus victuros eſſe.* Non erat colloquii copia: quia multorum animi ſuſpecti omnium curam oculoſque converterant, ne quid falleret tale admiſſum. Servus unus exulum pro transfuga intromiſſus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. Deinde in piſcatoria quidam navi retibus operti, circumvectique ita ad caſtra Romana, collocutique cum transfugis. Et idem ſæpius eodem modo alii atque alii. Poſtremo ad octoginta facti. Et quum jam compoſita omnia ad proditionem eſſent, indicio delato ad Epicidem per Attalum quendam, indignantem ſibi rem creditam non eſſe, necati omnes, cum cruciatu ſunt. Alia ſubinde ſpes, poſtquam hæc vana evaſerat, excepit. Damippus quidam Lacedæmonius

nius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. Hujus utique redimendi & Epicidæ cura erat ingens: nec abnuit Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione ejus missis, medius maxime, atque utrisque opportunus locus ad portum Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. Quo quum sæpius commearent, unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æstimandoque ipse secum qui in fronte paterent: simul altitudinem muri, quantum proxime conjectura poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione sua & cæterorum omnium ratus esse, & vel mediocribus scalis superabilem: ad Marcellum rem refert. Haud spernenda res visa, sed quum adiri locus, qui ob idipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quærebatur. Quam obtulit transfuga, nuncians, *diem festum Dianæ per triduum agi, & quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, & ab Epicide præbito universæ plebi, & per tribus à principibus diviso.* Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum colloquutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque, idoneis centurionibus militibusque, & scalis in occulto comparatis, cæteris signum dari jubet, *ut mature corpora curarent, quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse.* Inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satias, principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit, & ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, secuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

24. Jam mille armatorum ceperant partem, quum cæteræ admotæ, pluribusque scalis in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato: quo per ingentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant. Paucos tamen eorum comprehensos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula, ea magna vi refringi cœpta: & è muro ex composito tuba datum signum erat: & jam undique nec furtim, sed vi aperte gerebatur res; quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat: terendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut territi sunt. Nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros, partemque urbis: omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat. Et gravatis omnibus

bus vino ſomnoque, & in vaſtæ magnitudinis urbe partium ſenſu non ſatis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingreſſus, excitavit conterritque omnes ad arma capienda, opemque, ſi quam poſſent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicides ab Inſula, quam ipſi Naſon vocant, citato profectus agmine: haud dubius quin paucos per negligentiam cuſtodum tranſgreſſos murum expulſurus foret; occurrentibus pavidis *tumultum augere eos* dictitans, *& majora ac terribiliora vero afferre*: poſtquam conſpexit omnia circa Epipolas armis completa, laceſſito tantum hoſte paucis miſſilibus retro in Acradinam agmen convertit: non tam vim, multitudinemque hoſtium metuens, quam ne qua inteſtina fraus per occaſionem oriretur, clauſaſque inter tumultum Acradinæ atque Inſulæ inveniret portas. Marcellus ut mœnia ingreſſus, ex ſuperioribus locis urbem, omnium ferme illa tempeſtate pulchertimam, ſubjectam oculis vidit, illacrymaſſe dicitur: partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetuſta gloria urbis. Athenienſium claſſes demerſæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clariſſimis ducibus deleti, occurrebant: & tot bella cum Carthaginienſibus tanto cum diſcrimine geſta, tot ac tam opulenti tyranni regeſque. Præter cæteros Hiero, quum recentiſſimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque ſua dederat, beneficiis in populum Romanum inſignis, ea quum univerſa occurrerent animo, ſubiretque cogitatio, jam illa momento horæ arſura omnia, & ad cineres reditura: priuſquam ſigna Acradinæ admoveret præmittit Syracuſanos, qui inter præſidia Romana, ut ante dictum eſt, fuerant, ut alloquio leni pellicerent hoſtes ad dedendum urbem.

25. Tenebant Acradinæ portas, muroſque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ ſpes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam paſſi. Itaque Marcellus poſtquam id incœptum irritum fuit, ad Euryalum ſigna referri juſſit. Tumulus eſt in extrema parte urbis verſus à mari, viæque imminens ferenti in agros, mediterraneaque inſulæ, percommodus ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argivus ab Epicide impoſitus, ad quem miſſus à Marcello Soſis, unus ex interfectoribus tyranni, quum longo ſermone habito dilatus per fruſtrationem eſſet, retulit Marcello *tempus eum ad deliberandum ſumpſiſſe*. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent caſtra, legioneſque, haud dubius, ſi in arcem accepiſſet eos, deleri Romanum exercitum incluſum muris poſſe: Marcellus ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit poſſe, inter Neapolim & Tycham (nomina partium urbis, & inſtar urbium

urbium sunt) posuit castra: timens ne, si frequentia intrasset loca, contineri à discursu miles avidus prædæ non posset. Legati ab Tycha & Neapoli cum insulis, & velamentis venerunt, precantes, *ut à cædibus & ab incendiis parceretur*. De quorum precibus quam postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus; *ne quis liberum corpus violaret, cætera prædæ futura*, castraque tectis parietum pro muro septa, portis regione placearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt: refractisque foribus quum omnia terrore ac tumultu strepererent, à cædibus tamen temperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona effluere. Inter hæc Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide accepta *ut inviolatus ad Epicidem rediret*, reducto præsidio tradidit tumulum Romanis. Aversis omnibus ad tumulum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam nactus, quia propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex porta Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta navibus Epicide & Syracusanis relictis. Edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus.

26. Marcellus Euryalo recepto, præsidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem acceptam, inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Acradinam inde ternis castris per idonea disposita loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum se, circumsedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrinque fuissent, repente adventus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit. Nam & Hippocrates castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato qui Acradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat: & Epicides eruptionem in stationes Marcelli fecit. Et classis Punica litori, quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est, ne quid præsidii Crispino submitti à Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quam certamen. Nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantum à munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in urbem compulit. Satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facile utrorumque

que animos averteret à belli consiliis. Nam tempore autumnali, & locis naturâ gravibus, multo tamen magis extra urbem, quam in urbe intoleranda vis æstus per utraque castra omnium fortium corpora movit. Et primo temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur. Postea curatio ipsa, & contactus ægrorum vulgabat morbos: ut aut neglecti deserique, qui incidissent, morerentur: aut assidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaque funera, & mors ob omnium oculos esset, & undique diesque ploratus audirentur. Postremo ita afflictudine mali efferaverant animos; ut non modo non lacrymis, justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent: jacerentque strata exanima corpora in conspectu similem quoque mortem exspectantium: morientesque ægros ægri validos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent; & ut ferro potius morerentur, ferro quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen major vis pestis Poenorum castra quam Romana, diu circumsidendo Syracusas cælo aquisque affecerat magis. Ex hostium exercitu Siculi ut primum videre ex gravitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. At Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruebat mali, adduxerat in urbem suos: infirmaque corpora tecta & umbræ receaverant. Multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

17. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, haud in magna oppida, cæterum & situ & munimentis tuta: tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim abest, & commeatus, è civitatibus suis comportabant, & auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, *non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoq; in capta quodammodo urbe capi*: perpulit ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur centum triginta navibus longis & septuaginta onerariis profectus à Carthagine, prosperos satis ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. Sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris adventus fama primo, deûm præter spem mora, quum gaudium & metum invicem Romanis Syracusaniſque præbuisset: Epicides metuens, ne, si pergerent iidem qui tum tenebant ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret: tradita Acradina mercenariorum

orum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat; classem in stationem versa in Africam habentem, atque timentem navale proelium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanae quam suae classi flarent: perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus quum & Siculum exercitum ab tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam advenire, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgeretur, quamquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusanum Bomilcarem constituit. Duae classes infestae circa promontorium Pachynum stabant, ubi primum tranquillitas maris in altum evexisset, concursurae. Itaque cadente jam Euro, qui per dies aliquot saevierat, prior Bomilcar movit: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. Caeterum postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuncus Heracleam, qui onerarias naves retro in Africam repetere juberent, ipse Siciliam praetervectus, Tarentum petit. Epicides à tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captae urbis rediret, Agrigentum navigat, exspectaturus magis eventum, quam inde quicquam moturus.

28. Quae ubi in castra Siculorum sunt nunciata, *Epicidem Syracusis excessisse, à Carthaginiensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam*, legatos de conditionibus dedendae urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin *quae ubiq; regum fuissent, Romanorum essent; Siculis caetera cum libertate ac legibus suis servarentur*: evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicide credita res erat, *missos se simul ad Marcellum, simul ab eo ad exercitum Siculorum*, aiunt, *ut una omnium qui obsiderentur, quiq; extra obsidionem essent, fortuna esset: neve alteri proprie sibi paciscerentur quicquam.*

29. Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis quae pacta jam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum praefectos Epicidis, Polycletum & Philistionem & Epicidem cui Sydon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis iis, & multitudine ad concionem convocata: & inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant conquesti: & quamquam tot mala urgerent, negarunt *fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis caussam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam ut occupata*

pulsa res ab satellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atq; Epicide audierint, tum bellum moviſſe, & obſidere urbem capiſſe: ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipſam urbem expugnarent. Hippocrate vero interempto, Epicide intercluſo ab Syracuſis, & præfectis ejus occiſis, Carthaginienſibus omni poſſeſſione Siciliæ terra mariq; pulſis, quam ſupereſſe cauſſam Romanis, cur non perinde ac ſi Hiero ipſe viveret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracuſas eſſe velint? Itaq; nec urbi nec hominibus aliud periculi, quam ab ſemetipſis eſſe, ſi occaſionem reconciliandi ſe Romano prætermiſiſſent. Eam autem, qualis illo momento horæ ſit, nullam deinde fore, ſi ſimul libertas ab impotentibus tyrannis apparuiſſet.

30. Omnium ingenti aſſenſu oratio audita eſt. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. Ex ipſorum deinde prætorum numero miſſi oratores ad Marcellum, quorum Princeps: *Neq; primo*, inquit, *Syracuſani à vobis defecimus; ſed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quam in nos: nec poſtea pacem tyranni cæde compoſitam Syracuſanus quiſquam, ſed ſatellites regii Hippocrates atq; Epicides, oppreſſis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. Nec quiſquam dicere poteſt, aliquando nobis libertatis tempus fuiſſe, quod pacis vobiſcum non fuerit. Nunc certe cæde eorum qui oppreſſas tenebant Syracuſas, quum primum arbitrii noſtri eſſe cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma: dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recuſandam fortunam, quæ impoſita à vobis fuerit. Gloriam captæ nobiliſſimæ pulcherrimæq; urbis Græcorum Dii tibi dederunt, Marcelle. Quicquid unquam terra mariq; memorandum geſſimus, id tui triumphi titulo accedit. Famæ ne credi malis, quanta urbs à te capta ſit, quam poſteris quoq; eam ſpectaculo eſſe. Quo quiſquis terra, quiſquis mari venerit, nunc noſtra de Athenienſibus Carthaginienſibuſq; trophæa, nunc tua de nobis oſtendat, incolumeſq; Syracuſas familiæ veſtræ ſub clientela nominis Marcellorum, tutelaq; habendas tradas. Ne plus apud vos Hieronymi quam Hieronis memoria momenti faciat. Diutius ille multo amicus fuit, quam hic hoſtis: & illius etiam benefacta perſenſiſtis, hujus amentia ad pernitiem tantum ipſius valuit.* Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. Inter ipſos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ tradi ſe Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum arreptiſque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracuſanorum diſcurrunt: quoſque fors obtulit, irati interfecerunt, atque omnia quæ in promptu erant, diripuere. Tum ne ſine ducibus eſſent, ſex præfectos creavere, ut terni Acradinæ ac Naſo præeſſent. Sedato tandem tumultu exſequentibus ſciſcitando mer-

cenariis, *quæ acta cum Romanis essent*; dilucere id quod erat, cœpit: aliam suam, ac transfugarum causſam esſe.

31. In tempore legati à Marcello redierunt, *falsa eos suspicione incitatos* memorantes: *nec causſam expetendæ panè eorum ullam Romanis esſe*. Erat ex tribus Acradinæ præfectis Hiſpanus, Mericus nomine. Ad eum inter comites legatorum de induſtria unus ex Hiſpanorum auxiliaribus eſt miſſus: qui ſine arbitris Mericum nactus, primum quo in ſtatu reliquiſſet Hiſpaniam, (& nuper inde venerat) exponit. *Omnia Romanis ibi obtineri armis. Posse eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esſe: ſeu militare cum Romanis, ſeu in patriam reverti libeat. Contra, si malle obsideri pergat, quam ſtem esſe terra mariq; clauſo?* Motus hic Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuiſſet, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hiſpanum ſecretus ab aliis ad Marcellum deductus quum fidem accepiſſet, compoſuiſſetque agendæ rei ordinem, Acradinam redit. Tum Mericus, ut ab ſuſpicione proditionis averteret omnium animos, negat *sibi placere legatos commeare ultro citroque, neq; recipiendum quemquam, neq; mittendum: & quo intentius cuſtodiæ ſerventur, opportuna loca dividenda præfectis esſe, ut ſuæ quiſq; partis tutandæ reus ſit.* Omnes aſſenſi ſunt partibus dividendis; ipſi regio evenit ab Arethuſa fonte uſque ad oſtium magni portus. Id ut ſcirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte navim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Acradinam juſſit: exponitque milites regione portæ; quæ prope fontem Arethuſam eſt. Hoc quum quarta vigilia factum eſſet, expoſitoſque milites porta ut convenerat, recepiſſet Mericus: luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Acradinæ aggreditur, ita ut non eos ſolum, qui Acradinam tenebant, in ſe converteret, ſed ab Naſo etiam agmina armatorum concurrerent, relictis ſtationibus ſuis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves inſtructæ jam ante, circumvectæque, ad Naſum armatos exponunt, qui improviſo adorti ſemiplenas ſtationes, & adapertas fores portæ quà paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Naſum cepere, deſertam trepidatione & fuga cuſtodum. Neque ullis minus præſidii, aut pertinaciæ ad manendum quam transfugis fuit: quia ne ſuis quidem ſatis credentes ſe, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam eſſe Naſum didicit, & Acradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præſidio ſuis adjunctum, receptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama major quam res erat, diriperentur.

32. Suppreſſo impetu militum, & iis qui in Acradina erant

rant transfugis, spacium locusque fugæ datus est: & Syracusani tandem liberi metu, portis Acradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt: *nihil petentes aliud, quam incolumitatem, sibi, liberisq; suis.* Marcellus concilio advocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo inter præsidia Romana fuerant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse; sed pleraque eorum quo debuerint, reciasse: fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas non ut populus Romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse qui intra præsidia Romana fuerint: vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo servum quendam, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terra mariique tam diu exhaustorum nequicquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse.* Inde quæstor cum præsidio ad Naxum, ad accipiendam pecuniam eamque custodiendamque missus: direptaque urbs militi data est, custodibusque divisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerunt. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur; *Archimedem* memoriæ prodi tum est, *in tanto tumultu, quantum capta urbs in diversa diripientium militum ciere potuerat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. Ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam, & propinquis eius inquisitis, honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse.* Hoc maxime modo Syracusæ captæ. In quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum tot viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit. Et quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onustis rediit: idque frumentum extemplo Syracusas misit. Quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

33. Eadem æstate in Hispania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis

copias conjunxerunt. Ibi concilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ: *quando ad id locorum id modo actum esset, ut Asdrubalem tendentem in Italiam retinerent: tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur:* & satis ad id virium credebant accessisse, triginta millia Celtiberorum ea hyeme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Asdrubal Gisgonis filius, & Mago conjunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberat. Propior erat Amilcaris filius Asdrubal, vetus in Hispania imperator. Ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani, & spes erat satis superque ad id virium esse: illa restabat cura, ne fuso eo perculsi, alter Asdrubal & Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati divisis bifariam copiis totius simul Hispaniæ amplecti bellum. Ita inter se diviserunt: ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret, atque Asdrubalem: Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Celtiberis adjunctis cum Asdrubale Barchino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copiis substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

34. Asdrubal postquam animadvertit exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse: peritus omnis barbaricæ, & præcipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ; facili linguæ commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, *ut copias inde abducant.* Nec atrox visum facinus: non enim ut in Romanos verterent arma agebatur: & merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius quam multitudini persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc vere pro documentis habenda, *ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris, suarumque proprie virium in castris habeant.* Signis repente sublatis Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam, obtestantibusque ut manerent, Romanis respondentes, quam *domestico se avocari bello.* Scipio postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant: nec se aut parem sine illis hosti

hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse: nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse: retro quantum posset, cedere statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret loco: qui transgressus flumen prope vestigiis abeuntium insistebat.

35. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste urgebat. Masinissa erat juvenis, qui eo tempore erat socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum & advenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul à castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, invectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus ullum vacuum à metu ac solicitudine erat Romanis: compulsique intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset. Dux cautus & prudens Scipio, victus necessitatibus temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret: & quocunque occurrisset loco, prœlium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fonteio legato, media nocte profectus cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies pugnabant, superior tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Cæterum & equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere. Contracto adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis. Duces Pœni assecuti ab tergo jam pugnantes, ancepsque prœlium Romanos circumsteterat, interros in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori & offerenti se ubi plurimus labor erat, latus dexterum lancea trajicitur cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentemque ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes discurrunt, *imperatorem Romanum cecidisse*. Hæc pervagata passim vox, ut & hostes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie duce amisso fieri cœpta est. Cæterum ut ad erumpendum inter Numidas, aliaque levium armatorum auxilia haud difficilis res erat: ita effugere tantum equitum, æquantumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæsique

prope plures in fuga, quam in pugna sint. Nec superfuisset quisquam ni præcipiti jam ad vesperum die nox interveniisset.

36. Haud segniter inde duces Pœni fortuna usi, confestim e prœlio, vix necessaria quiete data militibus, ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt: non dubia spe quum copias conjunxissent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque victoria recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubio parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed tamen mœstum quoddam silentium erat, & tacita divinatio: qualis jam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam & ratione ad suspicionem accepræ cladis, quam ad ullam bonam ipsem promtior erat. *Quonam modo enim Asdrubalem ac Magonem nisi defuncto fratre suo bello: sive certamine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo non secutum fratrem? ut si prohibere quo minus in unum coirent duces, ut exercitus hostium non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias.* His anxius curis, id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde quantum posset, & inde una nocte ignaris hostibus & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt, profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera concursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen quantum possent: tamen tuto ut simul pugnarent, procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur.

37. Cæterum nunc agendo nunc sustinendo agmen, quum aliquandiu haud multum procederetur, & nox jam instaret, revocat e prœlio suos Scipio: & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quam cætera circa erant, subducit. Ibi primo impedimentis, & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant, dein postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse: circumspectare atque cogitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circum injicere. Sed erat adeo nudus tumulus & asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ aliive ulli operi apta inveniri posset: nec

ferme

ferme quicquam ſatis arduum aut abſciſſum erat, quod hoſti aditum aſcenſumve difficilem præberet: omnia faſtigio leni ſubvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent: clitellas illigatas oneribus velut ſtruentes ad altitudinem ſolitam circumdabant: cumulo ſarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus poſtquam advenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere, munitionis vero facies nova primo eos velut miraculo quodam tenuit: quum duces undique vociferarentur, *quid ſtarent? & non ludibrium illud vix fœminis pueriſve morandis ſatis validum diſtraberent, diriperentque? captum hoſtem teneri latentem poſt ſarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant. Cæterum neque tranſilire, neque moliri onera objecta: nec cædere ſtipatas clitellas, ipſiſque obrutas ſarcinis, facile erat. Tardatis diu quum amolita objecta onera, armatis dediſſent viam, pluribuſque idem partibus fieret, capta jam undique caſtra erant: pauci ab multis, perculſique à victoribus paſſim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugiſſet ſilvas, in caſtra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. *Cn. Scipionem* alii *in tumulo primo impetu hoſtium cæſum tradunt:* alii *cum paucis in propinquam caſtris turrim perfugiſſe. Hanc igni circumdatam, atque ita exuſtis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam: omneſque intus cum ipſo imperatore occiſos.* Anno ſeptimo poſtquam in Hiſpaniam venerat Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem eſt interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major quam per totam Hiſpaniam fuit. Quin apud cives partem doloris & exercitus amiſſi, & alienata provincia, & publica trahebat clades. Hiſpaniæ ipſos lugebant deſiderabantque duces: Cneum tamen magis quod diutius præfuerat iis, priorq; & favorem occupaverat, & ſpecimen juſtitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

38. Quum deletus exercitus, amiſſæque Hiſpaniæ viderentur, vir unus res perditas reſtituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger juvenis animique & ingenii aliquanto quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. Ad ſummam indolem acceſſerat Cn. Scipionis diſciplina: ſub qua per tot annos omneis militiæ arteis edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibuſdam de præſidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præſtitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut caſtris citra Iberum communitis: quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuiſſet: ſubeuntes alii aliis in cuſtodiam valli ſtationeſque, donec per omnes ſuffra-

ginum iret, ad L. Marcium cuncti ſummam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum fuit) muniendis caſtris, convehendiſque commeatibus conſumptum: & omnia imperia milites quum impigre, tum haudquaquam abjecto animo exſequebantur. Cæterum poſtquam Aſdrubalem Giſgonis venientem ad reliquias belli delendas tranſiſſe Iberum, & appropinquare allatum eſt, ſignumque pugnæ propoſitum ab novo duce milites viderunt: recordati quos paulo ante imperatores habuiſſent, quibuſque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam ſoliti eſſent: flere omnes repente, & offenſare capita: & alii manus ad cœlum tendere, Deos incuſantes: alii ſtrati humi ſuum quiſque nominatim ducem implorare. Neque ſedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipſo minitante & increpante Marcio, *quod in muliebres & inutiles ſe projeciſſent fletus, potius quam ad tutandos ſemetipſos & Rempublicam ſecum acuerent animos, & ne inultos imperatores ſuos jacere ſinerent:* quum ſubito clamor turbarumque ſonus (jam enim prope vallum hoſtes erant) exauditur. Inde verſo repente in iram luctu, diſcurrere ad arma: ac velut accenſi rabie diſcurrunt ad portas, & in hoſtem negligenter atque incompoſite venientem incurrunt. Extemplo improviſa res pavorem incutit Pœnis: mirabundique *unde tot hoſtes tam ſubito exorti prope deleto exercitu forent? unde tanta audacia, tanta fiducia ſui victis ac fugatis? quis imperator duobus Scipionibus cæſis extitiſſet? quis caſtris præeſſet? quis ſignum dediſſet pugnæ?* ad hæc tot jam nec opinata, primo omnium incerti, ſtupenteſque referunt pedem: dein valida impreſſione pulſi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuiſſet, aut temerarius periculoſuſque ſequentium impetus, ni Marcius propere receptui dediſſet ſignum, obſiſtenſque ad prima ſigna, quoſdam & ipſe retinens, concitatam repreſſiſſet aciem. Inde in caſtra avidos adhuc cædiſq; & ſanguinis reduxit. Carthaginienſes trepide primo ab hoſtium vallo acti, poſtquam neminem inſequi viderunt, metu ſubſtitiſſe rati, contemptim rurſus & ſedato gradu in caſtra abeunt. Par negligentia in caſtris cuſtodiendis fuit, nam etſi propinquus hoſtis erat, tamen reliquias eum eſſe quorum exercituum ante paucos dies deletorum, ſuccurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hoſtes eſſent, exploratis iis, Marcius ad conſilium prima ſpecie temerarium magis quam audax animum adjecit, ut ultro caſtra hoſtium oppugnaret, *ſimul facilius eſſe ratus uniuſ Aſdrubalis expugnari caſtra, quam ſi ſe rurſus tres exercitus ac tres duces junxiſſent, ſua defendi: ſimul aut ſi ſucceſſiſſet captis, recepturum ſe afflictas res: aut ſi pulſus eſſet, tamen ultro inferendo arma contemptum ſui dempturum.*

39. Ne

39. Ne tamen ſubita res, & nocturnus terror etiam non ſuæ fortunæ conſilium perturbaret, alloquendos adhortandoſque ſibi milites ratus, concione advocata ita diſſeruit: *Vel mea erga imperatores noſtros vivos mortuoſque pietas, vel præſens omnium noſtrum, milites fortuna fidem curvis facere poteſt, mihi hoc imperium, ut amplum judicio veſtro, ita re ipſa grave & ſolicitum eſſe. Quo enim tempore, niſi metus mœrorem obſtupefaceret, vix ita compos mei eſſem, ut aliqua ſolatia invenire ægro animo poſſem: cogor veſtram omnium vicem (quod difficillimum in luctu eſt) unus conſulere. Et ne tum quidem, ubi quoniam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conſervare poſſim, cogitandum eſt; avertere animum ab aſſiduo mœrore libet. Præſto eſt enim acerba memoria: & Scipiones me ambo dies noctesq; curis inſomniisq; agitant, & excitant ſæpe ſomno, neu ſe, neu invictos per octo annos in his terris milites ſuos, commilitones veſtros, neu Rempublicam patiar inultam: & ſuam diſciplinam ſuaq; inſtituta ſequi jubent. Et ut imperiis vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita poſt mortem ſuam, quod quaq; in re facturos illos fuiſſe maxime cenſeam: id optimum ducere vos quoq; velim milites: non lamentis lacrymiſq; tanquam extinctos proſequi, (vivunt enim vigentq; fama rerum geſtarum) ſed quotieſcunque occurret memoria illorum, velut ſi adhortanteis ſignumque dantes videatis eos, ita prælia inire. Nec alia profecto ſpecies heſterno die oculis animiſq; veſtris oblata, memorabile illud edidit prælium: quo documentum dediſtis hoſtibus, non cum Scipionibus extinctum eſſe nomen Romanum: & cujus populi vis atq; virtus non obruta ſit Cannenſi clade, ex omni profecto ſævitia fortunæ emerſuram eſſe. Nunc, qui tantum auſi eſtis ſponte veſtra, experiri libet quantum audeatis duce veſtro auctore. Non enim heſterno die quum ſignum receptui dedi, ſequentibus effuſe vobis turbatum hoſtem, frangere audaciam veſtram, ſed differre in majorem gloriam atque opportunitatem volui: ut poſtmodum præparati incautos, armati inermes, atque etiam ſopitos, per occaſionem aggredi poſſetis. Nec hujus occaſionis ſpem milites forte temere, ſed ex re ipſa conceptam habeo. A vobis quoque profecto ſi quis quærat, quonam modo pauci à multis, victi à victoribus caſtra tutati ſitis: nihil aliud reſpondeatis, quam idipſum timentes vos, omnia & operibus firmata habuiſſe, & ipſos paratos inſtructoſque fuiſſe. Et ita ſe res habet. Ad id, quod ne timeatur fortuna facit, minime tuti ſunt homines: quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hoſtes, quam ne obſeſſi modo ipſi atque oppugnati, caſtra ſua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non poteſt auſuros nos: eo ipſo, quod difficillimum videtur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis ſilenti agmine ducam vos. Exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non ſtationes juſtas eſſe. Clamor in portis auditus, & primus impetus*

caſtra

castra expenit. Tum inter torpidos somno, praeventeisq; ad nec opinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos, illa caedes edatur, e qua vos hesterno die revocatos agre ferebatis. Scio audax videri consilium: sed in rebus asperis & tenui spe fortissima quaeq; consilia tutissima sunt. Quia si in occasionis momento, cujus praetervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequiquam mox omissam queraris. Unus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. Nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est: & jam tertiis vestras atque illorum vires. Si diem proferimus, & hesternae eruptionis fama contenti defierimus; periculum est, ne omnes duces omnesq; copiae conveniant. Tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium: quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere duces nostri, ita separati ac divisi opprimi possunt hostes. Alia belli gerendi via nulla est. Proinde nihil praeter noctis proximae opportunitatem exspectemus. Ite Diis bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigentesq; eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis.

40. Laeti & audiere ab novo duce novum consilium, & quo audacius erat, magis placebat. Reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumptum: & major pars noctis quieti data est. Quarta vigilia movere. Erant ultra proxima castra sex millium intervallo distantes aliae copiae Poenorum. Vallis cava intercerat, condensa arboribus. In hujus silvae medio ferme stadio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, caeterae copiae silenti agmine ad proximos hostes ductae. Et quum statio nulla portis, neque in vallo custodiae essent: velut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt, & tollitur clamor. Pars semisopitos hostes caedunt, pars ignis escas, stramenta arida tectis injiciunt. Pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hosteis simul ignis, clamor, caedes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quicquam sinunt. Incidunt inermes inter catervas armatorum, alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt; & ut quisque evaserat protinus ad castra altera fugiunt: ubi à cohorte & equitibus ex occulto proruentibus circumventi, caesique ad unum omnes sunt. Quamquam etiam, si quis ex ea caede effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut praevenire nuncius cladis non posset. Ibi vero longius ab hoste aberant, & quia sub lucem pabulatum, lignatum & praedatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere: arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani calentes adhuc

ab

ab recenti pugna, ferocesque victoria proelium ineunt. Itaque nequaquam resisti in portis potuit. Intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem, ex tumultu facto, atrox proelium oritur: diuque temuisset, ni cruenta suorum Romanorum visa indicium alterius cladis Poenis, atque inde pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit omnes: effusique qua iter est, nisi quos caedes oppressit, exunniuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium caesa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Graeco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta, praedam ingentem partam: in ea fuisse clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barchini Asdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit, septem millia caesa hostium: altero proelio eruptione pugnatum cum Asdrubale, decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, caesa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. Et veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt: *flammam ei concionanti fusam è capite sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum: monumentumque victoriæ ejus de Poenis, usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Asdrubalis.* Quietæ deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, utrisque, post tantas acceptas invicem illatasque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere.

41. Dum haec in Hispania geruntur, Marcellus captis Syracusis, quum cætera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem populi Romani augeret: ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia, & parta belli jure: cæterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi, factum est. Quæ postremo in Romanos Deos, templum idipsum primum, quod à Marcello eximie ornatum est, vertit. Videbantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa: propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum conveniebant. Dispar ut caussa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti, cultique: quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi à victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicides & Hanno, duces reliqui prio-

prioris belli, & tertius novus ab Annibale in locum Hippocratis missus, Libyphœnicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & sub Annibale magistro omneis belli artes edoctus. Huic ab Epicide & Hannone Numidæ dati auxiliares, cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque in tempore cuique auxilium, adit: ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui: nec spes alia major apud favences rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quam fiducia magis, ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit: & ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve exspecturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope justo prœlio compulit hostem intra munimenta. Inde revocatus seditione Numidarum in castris facta, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur: *ne absente se cum hoste manus conserrerent.* Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius gloria ejus: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi misso ab senatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicidem, ut transgressi flumen in aciem exirent. Nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnæ fortuna eveniisset, haud dubie Mutinis gloriam fore.

42. Enimvero indignum ratus Marcellus se, qui Annibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra mariq; victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites, & efferri signa jubet. Ad instruentem exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nunciantes, *populares suos primum ea seditione motos: qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam: dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna.* Gens fallax promissi, fidem præstitit. Itaque & Romanis crevit animus, nuncio celeri per ordinem misso, *destitutum ab equite hostem esse*, quem maxime timuerant, & territi hostes, præterquam quod maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne à suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magna vis certaminis fuit. Primus clamor atq; impetus rem decrevit. Numidæ quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum

tantum parumper comites facti, poſtquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipſi metu obſidionis paſſim in civitates proximas dilapſi. Multa millia hominum cæſa captaque, & octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. Victor inde Syracuſas rediit. Jam ferme in exitu annus erat. Itaque ſenatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius Prætor literas Capuam ad conſules mitteret: dum Annibal procul abeſſet, nec ulla magni diſcriminis res ad Capuam gereretur: alter eorum, ſi ita videretur, ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter ſe conſules compararunt, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Conſules Claudius creavit, Cn. Fulvium Centimalum, & P. Sulpicium Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magiſtratum geſſiſſet. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piſo. Piſoni juriſdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Conſulibus prorogatum in annum imperium eſt.

EPITOME LIBRI XXVI.

10. *Annibal ad tertium ab urbe Roma lapidem ſuper Anienem caſtra poſuit. Ipſe vero cum duobus millibus equitum uſque ad ipſam Capenam portam, ut urbis ſitum exploraret, obequitavit.* 11. *Et quum per triduum in aciem utrinq; exercitus omnis deſcendiſſet, certamen tempeſtas diremit; nam quum in caſtra rediiſſent, ſtatim ſerenitas erat.* 14. *Capua capta eſt à Q. Fulvio & Ap. Claudio Coſs. Principes Campanorum veneno ſibi conſciverunt mortem.* 15. *Quum ſenatus Campanorum deligatus eſſet ad palos, ut ſecuri ferirentur: literas à ſenatu miſſas Q. Fulvius conſul quibus jubebatur parcere, antequam legeret, in ſinu poſuit, & lege agi juſſit, & ſupplicium peregit.* 18, 19. *Quum in comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hiſpaniarum imperium, nullo id volente ſuſcipere, P. Scipio, P. filius qui in Hiſpania ceciderat, profeſſus eſt ſe iturum, & ſuffragio populi conſenſuque omnium miſſus, Novam Carthaginem uno die expugnavit, quum ageret*

vigesimum quartum annum; videreturque divina stirpi creatus: quoniam & ipse postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat, & in cubiculo matris ejus anguis saepenumero videbatur. 21, &c. Res praeterea in Sicilia gestas continet; & amicitiam cum Aetolis junctam, bellumque gestum adversus Acarnanas, & Philippum Macedoniae regem.

N. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum idibus Martiis magistratum iniissent, senatu in Capitolium vocato, de Republica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, & Appio Claudio prioris anni consulibus, prorogatum imperium est, atque exercitus, quos habebant, decretum. Adjectumque, *ne a Capua, quam obsidebant, abstederent, priusquam expugnassent.* Ea cum cura maxime intentos habebat Romanos: non tam ira, quae in nullam umquam civitatem justior fuit; quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquos populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et praetoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Prorogatum & M. Marcello, *ut proconsul in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu, quem haberet. Si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius propraetor in Sicilia praesset; dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem.* C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretae: & supplementum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiae, additum etiam uterorumque ignominiae est, *ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum aedificarent.* L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mucius praefuerat. Supplementum, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliae Graeciaeque orae, cum legionibus classibusque, quibus praerant, decretae. Quinquaginta Graeci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra mariqne est gestum.

2. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii referretur, res gestae magnificae senatui visae: titulos honoris (quod imperio, non populi jussu, non ex auctoritate Patrum dato, *Propraetor senatui* scripserat) magnam partem hominum offendebat. *Rem mali*

mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus: & solenne auspicatorum comitiorum in castra & provincias, procul ab legibus magistratibusque ad militarem temeritatem transferri. Et quum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum deferri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Rescribi de frumento & vestimentis exercitus placuit: utramque rem eam curæ fore senatui. Ascribi autem, Prætori L. Marcio, non placuit: ne idipsum, quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferrent. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse: primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta, promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos. C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amissum in concionibus vexabat: multa imperatorem temeritate atque insitia exercitum in locum præcipitem perduxisse dictitans. Neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. Itaque vere dici posse, prius eos periisse, quam viderent hostem: nec ab Annibale, sed ab imperatore suo victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent. Quum ad Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Annibalis ereptos populo Romano restituisset. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servitiis vitiis imbuisse. Ergo effecisse, ut feroces & inquieti inter socios; ignavi, & imbelles inter hostes essent, nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec hercule mirum esse, milites in acie non stetisse, quum primus omnium imperator fugeret. Magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, & non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos hostibus suos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuncium deleti exercitus Romam rediisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit: & hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex prælio, ipsius temeritate commisso, impunitam esse: & eum in ganea lustrisque, ubi juventam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud pecaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium, ignominiosam pati militiam. Adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse. Reus ab se culpam in milites transferebat: Eos ferociter

pugnam

pugnam poscentes productos in aciem, non eo quo voluerint (quia ferum die fuerit) sed postero die & tempore & loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Quum effusi omnes fugerent, se quoque turba ablatum: ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Quid autem solum se restantem prodesse Reipublicæ potuisse? nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esse potuisset. Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum. Vi apertâ, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse. Suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere. Bis est accusatus; pecuniaque anquisitum. Tertio testibus datis, quum præterquam quod omnibus probris onerabatur, jurati permulti dicerent, *fugæ pavorisque initium à prætore ortum: ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse:* tanta ira accensa est, ut capite acquirendum concio succlamaret. De eo quoque novum certamen ortum. Nam quum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret: tribuni plebis appellati. Quum collegæ *negarent se in mora esse, quominus, quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret: quoad vel capitis vel pecuniæ judicasset privato:* tum Sempronius *perduellionis se judicare Cn. Fulvio* dixit, *diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbis* petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse judicio Q. Fulvius frater posset. Florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Capuæ potiundæ. Id quum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres *è Republica esse, abscedi à Capua,* priusquam dies comitiorum aderat: C. Fulvius exulatum Tarquinios abiit. *Id ei justum exilium esse* scivit plebs.

4. Inter hæc vis omnis velli versa in Capuam erat. Obsidebatur tamen acrius quam oppugnabatur. Nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Annibalem per custodias tam arctas. Inventus est tandem quidam Numida, qui acceptis literis evasurum se professus, ut promissum præstaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Cæterum in multis certaminibus equestria prœlia ferme prospera faciebant: pedites superabantur. Sed nequaquam tam lætum vincere, quam triste vinci ulla parte erat, ab obsesso & prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut quod viribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quam equestres, & septena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest.

Eos

dos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, & vehi post sese, & desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt, ubi ad conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. Pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: jaculaque cum impetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim conjectis permultos vulneraverunt. Pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum est. Et in perculsum hostem equites invecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Institutum, *ut velites in legionibus essent.* Auctorem peditum equiti immiscendorum, centurionem Q. Navium ferunt: honorique id ei apud imperatorem fuisse.

5. Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Annibalem in diversum Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæque retinendæ trahebant curæ. Vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos; documento futuræ qualemcumque eventum defectio ab Romanis habuisset. Igitur magna parte impedimentorum relicta in Bruttiis, & omni graviore armatura, cum delectis peditum equitumque quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. Secuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti: in valle occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit. Adveniens quum castellum Galatiam, præsidio inde vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit: præmissis ante nunciis Capuam, *quo tempore castra Romana agressurus esset, ut eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent.* Res nec explorata Romanis, ingentem præbuit terrorem. Nam alia parte ipse adortus est, alia Campani, omnes pedites equitesque, & cum iis Punicum præsidium, cui Bostar & Hanno præerant, erupit. Romani ut in re trepida, ne ad unam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt: Appius Claudius Campanis, Fulvius Annibali est oppositus. Claudius Nero prætor cum equitibus sextæ legionis, via quæ Suessulam fert: Caius Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit è regione Vulturni amnis. Prœlium non solito modo clamore ac tumultu est cœptum, sed ad alium virorum, equorum, armorumq; sonum, dispositа in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile à vallo Appius arcebat. Major vis ab altera parte Fulvium, Annibal & Pœni urgebant. Legio ibi sexta loco cessit, qua pul-

ſa cohors Hiſpanorum cum tribus elephantis uſque ad vallum pervaſit; ruperatque mediam aciem Romanorum, & in anciſpiti ſpe & periculo erat, utrum in caſtra perrumperet, an intercluderetur à ſuis. Quem pavorem legionis, periculumque caſtrorum Fulvius ubi vidit. Q. Navium primoreſque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hoſtium ſub vallo pugnantem invadant ac trucident. In ſummo diſcrimine rem verti: aut viam dandam iis eſſe, & minore conatu, quam condenſam aciem irrupiſſent, in caſtra irrupturos: aut conficiendos ſub vallo eſſe. Nec magni certaminis rem fore: paucos eſſe, & ab ſuis intercluſos, & quæ dum paveat, Romanis interrupta acies videatur: etiam ſi ſe utrimque in hoſtem vertat, anciſpiti pugna medios circumventuram.* Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, ſecundi haſtati ſignum ademptum ſignifero in hoſtes infert, jacturam in medios eos minitans, ni ſe propere ſequantur milites & partem capeſſant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honeſtabant: & ſublatum alte ſignum converterat ad ſpectaculum cives hoſtesque. Cæterum poſtquam jam ad ſigna pervenerat Hiſpanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, & prope tota in unum acies verſa. Sed neque hoſtium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.

6. Et M. Atilius legatus primi principis ex eadem legione ſignum inferri in cohortem Hiſpanorum coegit. Et qui caſtris præerant, L. Porcius Licinus, & T. Popilius legati pro vallo acriter pugnant; elephantoſque tranſgredientes in ipſo vallo conficiunt: quorum corporibus quum oppleta eſſet foſſa, velut aggere, aut ponte injecto, tranſitum hoſtibus dedit. Ibi per ſtragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte caſtrorum jam pulſi erant Campani, Punicumque præſidium: & ſub ipſa porta Capuæ, quæ ad Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis reſiſtebant, quam quod porta baliſtis ſcorpionibuſque inſtructa, miſſilibus procul hoſtes arcebat: & ſuppreſſit impetum Romanorum vulnus imperatoris Appii Claudii: cui ſuos ante prima ſigna adhortanti, ſub lævo humero ſummum pectus gæſo ictum eſt. Magna tamen vis hoſtium ante portam eſt cæſa: cæteri trepidi in urbem compulſi. Et Annibal poſteaquam cohortis Hiſpanorum ſtragem vidit, ſummaque vi caſtra hoſtium defendi: omiſſa oppugnatione recipere ſigna, & convertere agmen retro peditum, objecto à tergo equitatu, ne hoſtis inſtaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hoſtem inſequendum fuit: ſed Flaccus receptui canj juſſit, ſatis ad utrumque profectum ratus: ut & Campani quam haud multum in Annibale præſidii eſſet, & ipſe Annibal ſentiret. Cæſa eo die, qui hujus pugnæ auctores ſunt, octo millia hominum de Annibalis exercitu,

tria

tia ex Campanis tradunt: signaque Carthaginiensibus quod decim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios neque tanta tantam molem pugnæ invenio; plusque pavoris quam certaminis fuisse, quum inopinato in castra R. manæ Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent, elephanti per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent. Fraudem quoque super tumultum adjectam, immissis ab Annibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent consulum verbis: *quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere.* Sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna cæde hostium. Elephantos igni è castris exactos. Hoc ultimum (utcumque initum finitumque est) ante deditionem Capuæ prœlium fuit. Medixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro, tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum respondisset aruspex: *summam quod esset imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum:* nihil ad eam spem agnoscentem, dixisse ferunt: *nè tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perveniet!* Ea ludificatio veri, & ipsa in verum vertit. Nam quum fame ferroque urgerentur, nec spes ulla supereſſet, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius querendo *desertam ac proditam à primoribus Capuam*, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cœpit.

7. Cæterum Annibal ut nec hostes elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse: nè suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incœpto, & movere à Capua statuit castra. Multa secum quo jam inde ire pergeret volventi, subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam, & alii vulgo fremebant, & ipse non dissimulabat, *nec opinato pavore ac tumultu, non esse desperandum aliquam partem urbis occupare posse. Eo si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex iis. Qui si divisissent copias, utramque infirmiorem factam, aut sibi, aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos esse.* Una ea cura angebat, nè ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos: ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem.* Inde naves

& cohors Hiſpanorum cum tribus elephantis uſque ad vallum pervaſit; ruperatque mediam aciem Romanorum, & in ancipiti ſpe & periculo erat, utrum in caſtra perrumperet, an intercluderetur à ſuis. Quem pavorem legionis, periculumque caſtrorum Fulvius ubi vidit. Q. Navium primoreſque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hoſtium ſub vallo pugnantem invadant ac trucident. In ſummo diſtrimine rem verti: aut viam dandam in eſſe, & minore conatu, quam condenſam aciem irrupiſſent, in caſtra irrupturos: aut conficiendos ſub vallo eſſe. Nec magni certaminis rem fore: paucos eſſe, & ab ſuis intercluſos, & quæ dum paveat, Romanis interrupta acies videatur: etiam ſi ſe utrimque in hoſtem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.* Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, ſecundi haſtati ſignum ademptum ſignifero in hoſtes infert, jacturam in medios eos minitans, ni ſe propere ſequantur milites & partem capeſſant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honeſtabant: & ſublatum alte ſignum converterat ad ſpectaculum cives hoſtesque. Cæterum poſtquam jam ad ſigna pervenerat Hiſpanorum, tum undique in eum tragulæ conjectæ, & prope tota in unum acies verſa. Sed neque hoſtium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.

6. Et M. Atilius legatus primi principis ex eadem legione ſignum inferri in cohortem Hiſpanorum coegit. Et qui caſtris præerant, L. Porcius Licinus, & T. Popilius legati pro vallo acriter pugnant; elephantoſque tranſgredientes in ipſo vallo conficiunt: quorum corporibus quum opplera eſſet foſſa, velut aggere, aut ponte injecto, tranſitum hoſtibus dedit. Ibi per ſtragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte caſtrorum jam pulſi erant Campani, Punicumque præſidium: & ſub ipſa porta Capuæ, quæ ad Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis reſiſtebant, quam quod porta baliſtis ſcorpionibuſque inſtructa, miſſilibus procul hoſtes arcebat: & ſuppreſſit impetum Romanorum vulnus imperatoris Appii Claudii: cui ſuos ante prima ſigna adhortanti, ſub lævo humero ſummum pectus gæſo ictum eſt. Magna tamen vis hoſtium ante portam eſt cæſa: cæteri trepidi in urbem compulſi. Et Annibal poſteaquam cohortis Hiſpanorum ſtragem vidit, ſummaque vi caſtra hoſtium defendi: omiſſa oppugnatione recipere ſigna, & convertere agmen retro peditum, objecto à tergo equitatu, ne hoſtis inſtaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hoſtem inſequendum fuit: ſed Flaccus receptui canì juſſit, ſatis ad utrumque profectum ratus: ut & Campani quam haud multum in Annibale præſidii eſſet, & ipſe Annibal ſentiret. Cæſa eo die, qui hujus pugnæ auctores ſunt, octo millia hominum de Annibalis exercitu, tri-

tia ex Campanis tradunt: signaque Carthaginiensibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios neque tanta tam molem pugnæ invenio; plusque pavoris quam certaminis fuisse, quum inopinato in castra Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent, elephanti per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent. Fraudem quoque super tumultum adjectam, immissis ab Annibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ juberent consulum verbis: *quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere.* Sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna cæde hostium. Elephantos igni è castris exactos. Hoc ultimum (utcumque initum fidituque est) ante deditionem Capuæ prœlium fuit. Medixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro, tenuique fortuna ortus. Matrem ejus quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum respondisset aruspex: *summam quod esset imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum:* nihil ad eam spem agnoscentem, dixisse ferunt: *ne tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perveniet!* Ea ludificatio veri, & ipsa in verum vertit. Nam quum fame ferroque urgerentur, nec spes ulla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius querendo *desertam ac proditam à primoribus Capuam*, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cœpit.

7. Cæterum Annibal ut nec hostes elici ampliùs ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse: ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irrito incœpto, & movere à Capua statuit castra. Multa secum quo jam inde ire pergeret volventi, subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: cujus rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam, & alii vulgo fremebant, & ipse non dissimulabat, *nec opinato pavore ac tumultu, non esse desperandum aliquam partem urbis occupare posse. Eo si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex iis. Qui si divisissent copias, utrumque infirmiorem factum, aut sibi, aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos esse.* Una ea cura angebat, ne ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, alterâ parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus Romanos: ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam solituros obsidionem.* Inde naves

in flumine Vulturno comprehensas duci ad id, quod jam ante præsidii caussa fecerat castellum, jussit: quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte trajici posset exercitus, allatum est: cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

8. Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, varie hominum animi pro cujusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium revocabat. Fabius Maximus abscedi à Capua, terrerique & circumagi ad nutus comminationesque Annibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannæ victor, ire tamen ad urbem ausus non esset, eum à Capua repulsum spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuam liberandam obsidione ire Romam, cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Jovem fœderum ruptorum ab Annibale testem, Deosque alios defensuros esse.* Has diversas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit, qui utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *quid ad urbem præsidii esset. Quantas autem Annibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendum opus esset, ipsos scire. Si & Romam è ducibus alter, & exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo & duce & exercitu Capua recte obsideretur: inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniendum esset.* Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat: è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. Inde quum Annibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Goram, Lanuvium præmisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent: præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique Respublica in manu esset.

9. Annibal quo die Vulturnum est transgressus, haud procul à flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. Ibi diem unum populando moratus, per Suessulam Allifanumque & Casinatem agrum via Latina ducit. Sub Casinum biduo stativa habita, & passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. Ubi interciſum pontem à Fregellanis morandi itineris caussa invenit. Et Fulvium Vulturnus tenuerat amnis, navibus ab Annibale incensis, rates ad trajiendum exercitum in magna inopia materiæ ægre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam

expo-

expoſitis benigne commeatibus, erat: alacresq; milites alius alium, *ut adderet gradum memor ad defendendam ire patriam*, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem, tumultuoſius, quam allatum erat, curſus hominum affingentium vana auditis, totam urbem conciverat. Ploratus mulierum non ex privatis ſolum domibus exaudiebatur: ſed undique matronæ in publicum effuſæ circa Deûm delubra diſcurrunt, crinibus paſſis aras verrentes, nixæ genibus, ſupinas manus ad cœlum ac Deos tendentes, orantesque, *ut urbem Romam è manibus hoſtium eriperent: matresq; Romanas, & liberos parvos inviolatos ſervarent.* Senatus magiſtratibus in foro præſto eſt, ſi quid conſulere velint. Alii accipiunt imperia, diſceduntque ad ſuas quiſque officiorum partes. Alii offerunt ſe; ſi quo uſus operæ ſit. Præſidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Tuſculana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium proconſulem profectum cum exercitu à Capua affertur, cui ne *minueretur imperium, ſi in urbem veniſſet*, decrevit ſenatus, *ut Q. Fulvio par cum conſulibus imperium eſſet.* Annibal infeſtius perpopulato agro Fregellano propter interciſos pontes, per Fruſinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Labicanum venit. Inde Algido Tuſculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tuſculum dextrorſum Gabios deſcendit. Inde in Pupiniam exercitu demiſſo, octo millia paſſuum à Roma poſuit caſtra. Quo propius hoſtis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

10. In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingreſſus, media urbe per Carinas Exquilias contendit. Inde egreſſus inter Exquilinam Collinamque portam poſuit caſtra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt. Conſules ſenatuſque in caſtra venerunt. Ibi de ſumma Reipublicæ conſultatum. Placuit conſulibus *circa portas Collinam Exquilinamque ponere caſtra: C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atq; arci præeſſe: & ſenatum frequentem in foro contineri, ſi quid in tam ſubitis rebus conſulto opus eſſet.* Inter hæc Annibal ad Anienem fluvium, tria millia paſſuum ab urbe caſtra admovit. Ibi ſtativis poſitis, ipſe cum duobus millibus equitum ad portam Collinam uſque ad Herculis templum eſt progreſſus: atque unde proxime poterat, mœnia ſitumque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque ocioſe facere, Flacco indignum viſum eſt: itaque immiſit equites, ſubmoverique atque in caſtra redigi hoſtium equitatum juſſit. Quum commiſſum prœlium eſſet, conſules

ſules transfugas Numidarum, qui tum in Aventino ad mille & ducentos erant, media urbe transire Exquilias juſſerunt; multos apiones inter convalles tectaque hortorum & ſepulchra & cavas undique vias ad pugnandum futuros rati. Quos quum ex arce Capitolioque clivo publico in equis decurrentes quidam vidiſſent, *captum Aventinum* conclamaverunt. Ea res eandem tumultum ac fugam præbuit, ut niſi caſtra Punica extra urbem fuiſſent, effuſa ſe omnis pavida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagoſque in viis ſuos pro hoſtibus lapidibus telisque inceſſebant. Nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, reſertis itineribus agreſtium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in urbem compulerat. Equeſtre prœlium ſecundum fuit, ſummotique hoſtes ſunt. & quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur: placuit, *omnes qui dictatores, conſules cenſoreſve fuiſſent, cum imperio eſſe, donec receſſiſſet a muris hoſtis.* Et diei quod reliquum fuit, & nocte inſequenti, multi temere excitati tumultus ſunt, compreſſique.

11. Poſtero die tranſgreſſus Anienem Annibal, in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus conſul eſque certamen detrectavere. Inſtructis utrinque exercitibus in ejus pugnæ caſum, in qua urbs Roma victori præmium eſſet, imber ingens grandine miſtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis ſereneis in caſtra ſeſe receperint: nullius rei minore quam hoſtium metu. Et poſtero die eodem loco acies inſtructis eadem tempeſtas diremit. Ubi recepiſſent ſe in caſtra, mira ſerenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos verſa eſt: auditaque vox Annibalis fertur: *potiundæ ſibi urbis Romæ, modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam ſpem ejus & aliæ parvæ magnæque res. Magna illa, quod quum ipſe ad mœnia urbis Romæ armatus ſederet, *milites ſub vexillis in ſupplementum Hiſpaniæ profectos* audivit. Parva autem, *quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipſe caſtra haberet, veniſſe, nihil ob id diminuto precio,* cognitum ex quodam captivo eſt. Id vero adeo ſuperbum atque indignum viſum, ejus ſoli, quod ipſe bello captum poſſideret habereque, inventum Romæ emptorem: ut extemplo vocato præcone, *tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc eſſent,* juſſerit venire. His motus ad Tutiam fluvium caſtra tulit, ſex millia paſſuum ab urbe. Inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempeſtate inclytum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant, primitias frugum eo, donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum ſpoliatum templum,

plum, æris acervi (quum rudera milites religione inducti jacerent) poſt profectionem Annibalis magni inventi. Hujus populario templi haud dubia inter ſcriptores eſt. Cœlius, Romam eundem ab Ereto divertiſſe eo Annibalem tradit: iterque ejus ab Reate, Cutiliiſque, & ab Amiterno orditur ex Campania in Samnium, inde in Pelignos perveniſſe; præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos tranſiſſe: inde Albenſi agro in Marſos: hinc Amiternum, Foruloſque vicum veniſſe. Neque ibi error eſt, quod tanti exercitus veſtigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi. Iſſe enim ea conſtat. Tantum id intereſt: venerintne eo itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit.

12. Cæterum non quantum pertinaciæ ad premendam obſidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Annibali. Namque ex Lucanis in Bruttium agrum; ad fretum vero ac Rhegium eo curſu contendit, ut prope repentino adventu incautos oppreſſerit. Capua etſi nihil ſegnius obſeſſa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci ſenſit. Et admiratio orta eſt, non ſimul regreſſum Annibalem. Inde per colloquia intellexerunt, *relictos ſe deſertoſque, & ſpem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos eſſe.* Acceſſit edictum proconſulis ex ſenatuſconſulto propoſitum, vulgatumque apud hoſtes: *ut qui civis Campanus ante certam diem tranſiſſet, ſine fraude eſſet.* Nec ulla facta eſt tranſitio, metu magis eos, quam fide continente: quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignoſci poſſet. Cæterum quemadmodum nemo privato conſilio ad hoſtem tranſibat, ita nihil ſalutare in medium conſulebatur. Nobilitas Rempublicam deſeruerat, neque in ſenatum cogi poterat. In magiſtratu autem erat, qui non ſibi honorem adjeciſſet, ſed indignitate ſua vim ac jus magiſtratui, quem gerebat, dempſiſſet. Jam ne in foro quidem, aut publico loco principum quiſquam apparebat, domibus incluſi patriæ occaſum cum ſuo exitio indies exſpectabant. Summa curæ omnis in Boſtarem Hannonemque præfectos præſidii Punici verſa erat: ſuo, non ſociorum periculo ſolicitos. Hi conſcriptis ad Annibalem literis, non libere modo, ſed etiam aſpere, quibus, *non Capuam ſolum traditam in manum hoſtibus, ſed ſe quoq; & præſidium in omnes cruciatus proditos* incuſabant: *abiiſſe eum in Bruttios, velut avertentem ſeſe, ne Capua in oculis ejus caperetur. At hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romæ abſtrahi à Capua obſidenda potuiſſe: tanto conſtantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum eſſe. Si redeat Capuam, bellumq; omne eo vertat: & ſe, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neq; Tarentinis bellum geſturos tranſiſſe Alpes. Ubi Romanæ legiones ſint, ibi & Car-*

ibaginteńsum exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasumenum rem bene gestam, cœundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando. In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis (proposita mercede jam professis operam) dantur. Hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore captato abirent: famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret, mulier repente Campana in castra venit; scortum transfugarum unius: indicatque imperatori Romano *Numidas fraude composita transisse, literas; ad Annibalem ferre. Id unum ex iis qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse.* Productus primo, satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paulatim deinde convictus veris, quum tormenta posci & parari videret: fassus id ita esse, literæque prolatæ: & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. Hi supra septuaginta comprehensi, & cum transfugis novis mulctati virgis, manibusque præcisis, Capuam rediguntur.

13. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad curiam populi factus, coegit Lesium senatum vocare: & primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant: propalam minabantur, *nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, & in publicum omnes vi extracturos esse.* Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi quum cæteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent. Vibius Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, *negat eos qui de legatis, & de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent: nec quid ipsis patiendum sit. Quid vos,* inquit, *eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraq; omnia Romanis dedidimus? Jam è memoria excessit quo tempore, & in qua fortuna à populo Romano defecerimus? jam quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum & ad contumeliam, necaverimus? quoties in obsidentes, quam inimici eruperimus? castra oppugnaverimus? Annibalem vocaverimus ad opprimendos eos; hoc, quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contrà, quæ illi infeste in nos fecerint repetite: ut ex eo quid speretis habeatis. Quum hostis alienigena in Italia esset, & Annibal hostis, & cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Annibale ambos consules & duos consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum circumvallatos inclusosq; nos fame macerant: & ipsi nobiscum ultima pericula, gravissimos labores perpessi: circa vallum ac fossas sæpe trucidati, & prope ad extremum castris exuti. Sed*

omitto

omitto hæc, vetus atq; usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati. Illud iræ atq; odii execrabilis indicium est. Annibal ingentibus copiis, peditum equitumq; castra oppugnavit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum, perussit Calinum agrum: nihil tanta sociorum clade avocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri jussit: eam quoq; tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremo ad mœnia ipsa & ad portas accessit: Romam se adempturum eis, nisi omitterent Capuam ostendit, & non omiserunt. Feras bestias cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circumsessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hic quoq; prope exaudiebantur: aræ, foci, Deûm delubra, sepulchra majorum temerata ac violata, à Capua non averterunt. Tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. Nec injuria forsitan. Nos quoq; idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaq; quando aliter Diis immortalibus visum est, quum mortem ne recusare quidem debeam: cruciatus contumeliasq; quas ferat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte præterquam honesta, etiam leni possum. Non videbo Ap. Claudium & Q. Fulvium, victoria insolenti subnixos: neq; vinctus per urbem Romam triumphi spectaculum trahar: ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ subjiciam: nec dirui incendiq; patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virgineſque, & ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, à fundamentis proruerunt, ne stirps, ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini sunt. Itaq; quibus vestrûm ante fato cedere, quam hæc tot & tam acerba videant, in animo est: iis apud me hodie epulæ instructæ. paratæq; sunt. Satiatis vino ciboq; poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus à cruciatu, animum à contumeliis, oculos, aures, à videndis audiendisq, omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit. Parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima injiciant. Hac una via & honesta & libera ad mortem. Et ipsi virtutem mirabuntur hostes, & Annibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.

14. Hanc orationem Virii plures audierunt cum assensu, quam forti animo id quod probabant exsequi potuerunt. Major pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam, haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt, miseruntque. Vibium Virium septem & viginti ferme senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo, &, quantum facere potue-

fuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis ſenſu mali, venenum omnes ſumpſerunt. Inde miſſo convivio, dextris inter ſe datis, ultimoque complexu, collacrymantes ſuum, patriæque caſum, alii ut eodem rogo cremarentur, manſerunt, alii domos digreſſi ſunt. Impletæ cibis vinoque venæ, minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt. Itaque noctem totam plerique eorum, & diei inſequentis partem quum animam egiſſent: omnes tamen priuſquam aperirentur hoſtibus portæ exſpirarunt. Poſtero die porta Jovis, quæ adverſus caſtra Romana erat, juſſu proconſulis aperta eſt. Ea intromiſſa legio una, & duæ alæ cum C. Fulvio legato. Is quum omnium primum arma telaque quæ Capuæ erant, ad ſe conferenda curaſſet, cuſtodiis ad omnes portas diſpoſitis, ne quis exire aut emitti poſſet, præſidium Punicum comprehendit: *ſenatum Campanum ire in caſtra ad imperatores Romanos* juſſit. Quo quum veniſſent, extemplo his omnibus catenæ injectæ, juſſique ad quæſtores deferre quod auri argentique haberent. Auri pondo ſeptuaginta fuit: argenti trecenta millia pondo & ducenta, ſenatores quinque & viginti Cales in cuſtodiam, duodetriginta Theanum miſſi: quorum de ſententia maxime deſcitum ab Romanis conſtabat.

15. De ſupplicio Campani ſenatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvii durior ſententia erat. Itaque Appius Romam ad ſenatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat: percunctandi etiam æquum eſſe poteſtatem fieri Patribus, *num communicaſſent conſilia cum aliquibus ſociorum Latini nominis municipiorum: & num ope eorum in bello forent, & municipiorum adjuti. Id vero minime committendum eſſe*, Fulvius dicere, *ut ſolicitarentur criminibus dubiis ſociorum fidelium animi: & ſubjicerentur indicibus, queis neq; quid facerent, neq; quid dicerent, quicquam unquam penſi fuiſſet. Itaq; ſe eam quæſtionem oppreſſurum, extincturumque.* Ab hoc ſermone quum digreſſi eſſent: & Appius quamvis ferociter loquentem collegam, non dubitaret tamen literas ſuper tanta re ab Roma exſpectaturum: Fulvius ne idipſum impedimentum incœpto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis ſociorum imperavit, *uti duobus millibus equitum delectis denunciarent, ut ad tertiam buccinam præſto eſſent.* Cum hoc equitatu nocte Theanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit: concurſuque ad primum equitum ingreſſum facto, magiſtratum Sidicinum citari juſſit: imperavitque ut produceret Campanos, quos in cuſtodia haberet. Producti omnes, virgiſque cæſi, ac ſecuri percuſſi. Inde citato equo Cales percurrit: ubi

bi quum in tribunali conſediſſet, productique Campani de-ligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literaſque à C. Calpurnio Prætore Fulvio & S. C. tradidit, murmur à tribunali totam concionem pervaſit, *deferri rem integram ad Patres de Campanis.* Et Fulvius id ita eſſe ratus, acceptas literas, neque reſolutas quum in gremio poſuiſſet, præconi imperavit, *ut lictorem lege agere juberet.* Ita de iis quoque qui Calibus erant, ſumptum ſupplicium. Tum literæ lectæ ſenatuſque conſultum, ferum ad impediendam rem actam: quæ ſumma ope approperata erat, ne impediri poſſet. Con-ſurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius Campanus per me-diam vadens urbem turbamque nomine inclamavit: & quum circumſpectans *quidnam ſeſe vellet?* inquireret, reſidens Flaccus: *Me quoque,* inquit, *jube occidi, ut gloriari poſſis, multo fortio-rem quam ipſe es virum ab te occiſum eſſe.* Quum Flaccus ne-garet *profecto fatis compotem mentis eſſe: modo prohiberi etiam ſe ſi id vellet,* Senatuſconſulto diceret: tum Jubellius, *Quan-doquidem,* inquit, *capta patria, propinquis amiciſq; amiſſis, quum ipſe manu mea conjugem liberoſq; interfecerim, ne quid indigni paterentur: mihi ne mortis quidem copia eadem eſt, quæ his civi-bus meis: petatur a virtute inviſa hujus vitæ vindicta.* Atque ita gladio, quem veſte texerat, per adverſum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus pro-cubuit.

16. Quia & quod ad ſupplicium attinet Campanorum, & cetera alia de Flacci unius ſententia acta erant: mortuum Appium Claudium ſub deditionem Capuæ quidam tradunt; hunc quoque ipſum Tauream neque ſua ſponte veniſſe Cales, neque ſua manu interfectum: ſed dum inter cæteros ad palum deligatur, quia parum inter ſtrepitus exaudiri poſſent quæ vociferabatur, ſilentium ferri Flaccum juſſiſſe: tum Tauream illa quæ ante memorata ſunt, dixiſſe: *virum ſe fortiſſimum & nequaquam pari ad virtutem occidi.* Sub hæc dicta, juſſu pro-conſulis præconem ita pronunciaſſe: *Lictor viro forti adde vir-gas & in eum primum lege age.* Lectum quoque ſenatuſcon-ſultum, priuſquam ſecuri feriret, quidam auctores ſunt. Sed quia adſcriptum in ſenatuſconſulto fuerit, *ſi ei videretur, in-tegram rem ad ſenatum reiceret,* interpretatum eſſe, quid magis è Rep. duceret, æſtimationem ſibi permiſſam. Capuam à Ca-libus reditum eſt. Atellaque & Calatia in deditionem ac-ceptæ. Ibi quoque in eos qui capita rerum erant, animad-verſum. Ita ad octoginta principes ſenatus interfecti, trecen-ti ferme nobiles Campani in carcerem conditi. Alii per ſo-ciorum Latini nominis urbes in cuſtodias dati, variis caſibus interierunt, multitudo alia civium Campanorum venundata.

De

De urbe agroque reliqua conſultatio fuit: quibuſdam *delendam cenſentibus prævalidam, propinquam, inimicam.* Cæterum præſens utilitas vicit. Nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ ſatis conſtabat primum in Italia eſſe, urbs ſervata eſt, ut eſſet aliqua aratorum ſedes. Urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque & inſtitorum opificumque retenta: ager omnis & tecta publica, populi Romani facta. Cæterum *habitari tantum, tanquam urbem, Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec ſenatus, nec plebis concilium, nec magiſtratus eſſe. Sine conſilio publico, ſine imperio multitudinem, nullius rei inter ſe ſociam, ad conſenſum inhabilem fore. Præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis miſturos.* Ira ad Capuam res compoſitæ conſilio ab omni parte laudabili, ſevere & celeriter in maxime noxios animadverſum: multitudo civium diſſipata in nullam ſpem reditus: non ſævitum incendiis ruiniſque in tecta innoxia, muroſque: & cum emolumento quæſita etiam apud ſocios lenitatis ſpecies, incolumitate urbis nobiliſſimæ opulentiſſimæque, cujus ruinis omnis Campania, omnis qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuiſſent: confeſſio expreſſa hoſti, *quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus ſociis, & quam nihil in Annibale auxilii ad receptos in fidem tuendos eſſet.*

17. Romani Patres perfuncti, quod ad Capuam attinebat cura, Claudio Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, ſex millia peditum, & trecentos equites quos ipſe legiſſet, & ſocium Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. Eum exercitum Puteolis, in naves impoſitum Nero in Hiſpaniam tranſportavit. Quum Tarraconem navibus veniſſet, expoſitiſque ibi copiis, & navibus ſubductis, ſocios quoque navales multitudinis augendæ cauſſa armaſſet: profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio & L. Marcio accepit. Inde pergit ad hoſtes ire. Aſdrubal Amilcaris ad Lapides atros caſtra habebat in Auſetanis. Is locus eſt inter oppida Illiturgi & Mentiſſam. Hujus ſaltus fauces Nero occupavit. Aſdrubal ne in arcto res eſſet, caduceatorem miſit, qui promitteret, *ſi inde miſſus foret, ſe omnem exercitum ex Hiſpania deportaturum.* Quam rem quum læto animo Romanus accepiſſet, diem poſterum Aſdrubal colloquio petivit, *ut Romani leges conſcriberent de tradendis arcibus urbium, dieq; ſtatuenda, ad quam præſidia deducerentur, ſuaq; omnia ſine fraude Pani deportarent.* Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod graviſſimum exercitus erat, Aſdrubal quacunque poſſet, evadere è ſaltu juſſit. Data ſedulo opera eſt, ne multi ea nocte exirent, ut ipſa paucitas, cum

ad

ad hoſtem ſilentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas ſemitas ac difficiles eſſet. Ventum inſequenti die ad colloquium eſt: ſed loquendo plura ſcribendoque dedita opera, quæ in rem non eſſent, die conſumpto, in poſterum dilatum eſt. Addita inſequens nox ſpacium dedit & alios emittendi: nec poſtero die res finem invenit. Ita aliquot dies diſceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam è caſtris Carthaginienſibus abſumptæ. Et poſteaquam major pars emiſſa exercitus erat, jam ne iis quidem quæ ultro dicta erant ſtabatur: minuſque ac minus (cum timore ſimul fide decreſcente) conveniebat. Jam ferme pedeſtres omnes copiæ evaſerant è ſaltu: quum prima luce denſa nebula ſaltum omnem campoſque circa intexuit. Quod ubi ſenſit Aſdrubal, mittit ad Neronem qui in poſterum diem colloquium differret. *Illum diem religioſum Carthaginienſibus ad agendum quicquam rei ſeriæ eſſe.* Ne tum quidem ſuſpecta fraus. Quum data eſſet venia ejus diei, extemplo Aſdrubal cum equitatu elephantiſque caſtris egreſſus, ſine ullo tumultu in tutum evaſit. Hora ferme quarta depulſa ſole nebula aperuit diem, vacuaque hoſtium caſtra conſpexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoſcens, ut ſe dolo captum ſenſit, proficiſcentem inſtitit ſequi, paratus confligere acie: ſed hoſtis detrectabat pugnam. Levia tamen prœlia inter extremum Punicum agmen, prærurſoreſque Romanorum fiebant.

18. Inter hæc Hiſpaniæ populi, nec qui poſt cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ ſenatui populoque poſt receptam Capuam non Italiæ jam major, quam Hiſpaniæ cura erat, & exercitum augeri & imperatorem mitti placebat. Nec tamen quem mitterent, ſatis conſtabat: quoniam illuc, ubi duo ſummi imperatores intra dies triginta cecidiſſent, qui in locum duorum ſuccederet, extraordinaria cura deligendus eſſet. Quum alii alium nominarent, poſtremum eo decurſum eſt, *ut populus proconſuli creando in Hiſpaniam comitia haberet.* Diemque comitiis conſules edixerunt. Primo exſpectaverant, ut qui ſe tanto imperio dignos crederent nomina profiterentur. Quæ ut deſtituta exſpectatio eſt: redintegratus luctus acceptæ cladis, deſideriumque imperatorum amiſſorum. Mœſta itaque civitas prope inops conſilii, comitiorum die tamen in campum deſcendit: atque in magiſtratus verſi circumſpectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, *adeo perditas res, deſperatumq; de Republica eſſe, ut nemo audeat in Hiſpaniam imperium accipere.* Quum ſubito P. Cornelius, illius qui in Hiſpania ceciderat filius, quatuor & viginti ferme annos

nos natus, *professus se petere*, in superiore unde conspici posset loco consistit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. Jussi deinde inire suffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines, *Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt.* Cæterum post rem actam, ut jam resederat impetus animorum atque, silentium subito ortum & tacita cogitatio, *quidnam egissent novi*, quod favor plus valuisset, quam ratio; ætatis maxime pœnitebat: quidam foribus etiam domus horrebant, nomenque, ex funestis duabus familiis in eas provincias, ubi inter sepulchra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis.

19. Quam ubi ab re tanto impetu acta solicitudinem cu-ramque hominum animadvertit, advocata concione ita de ætate sua imperioque mandato & bello quod gerendum esset, magno, elatoque animo disseruit: ut ardorem eum qui resederat, excitaret rursus, innovaretque: & impleret homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subjicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab juventa in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem, aut per noctu nas visa species, aut velut divinitus, mente monita, agens: sive & ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque velut sorte oraculi missa, sine cunctatione assequeretur. Ad hæc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret: & plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam servabatur, seu consulto, seu temere, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, *sibi eum divinæ virum esse*; retulitque famam (in Alexandro Magno prius vulgatam, & vanitate & fabula parem) *anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, interventus; hominum evolutam repente, atque ex oculis elapsam.* His miraculis nunquam ab ipso eluſa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas, ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque à Puteolis cum Claudio Nerone trajectæ erant, decem millia peditum, & mille equites adduntur. Et M. Junius Silanus prætor adjutor ad res gerendas datus est.

est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) oltiis Tiberinis profectus præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, & deinde Pyrenes circumvectus promontorium, Emporiis urbe Græca (oriundi & ipsi à Phocæa sunt) copias exposuit: inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus, conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni se provincia effuderant) habuit. Naves ibi subduci jussit: remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officii caussa ab domo profectæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit: ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox verbum excideret: ingensq; omnibus quæ diceret, quum majestas inesset, tum fides.

20. Profectus ab Tarracone, & civitates sociorum & hiberna exercitus adiit: collaudavitque milites, *quod duabus tantis cladibus deinceps icti provinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni eis liberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent.* Marcium secum habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus eum vereri, quam ne quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, & in hiberna novi milites deducti. Scipio omnibus quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque: & divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, oborti temere, majorem inferens metum. In hiberna diversi concesserant: Asdrubal Gisgonis usque ad Oceanum & Gades; Mago in mediterranea maxime supra Castulonensem saltum. Asdrubal Amilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Æstatis ejus extremo, quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam venit, Punica classis ex Sicilia Tarentum accita, ad arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina erat; clauserat quidem omnes ad arcem à mari aditus: sed assidendo diutius arctiorem annonam sociis quam hosti faciebat. Non enim tantum subvehi oppidanis per pacata littora, apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali missa ex omni genere hominum absumebat: ut arcis præsidium etiam sine invecto (quia ibi pauci erant) ex ante præparato sustentari posset: Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem majore gratia quam venerat, classis dimissa est, annona haud multum laxaverat: quia remoto maritimo præsidio, subvehi frumentum non poterat.

21. Ejusdem æstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia

quum

quum ad urbem veniſſet, à C. Calpurnio Prætore ſenatus eſt ad ædem Bellonæ datus eſt. Ibi quum de rebus à ſe geſtis diſſeruiſſet, queſtus leniter *non ſuam magis quam militum vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuiſſet*, poſtulavit, *ut triumphanti urbem inire liceret.* Id non impetravit. Quum multis verbis actum eſſet, *utrum minus conveniret, cujus nomine abſentis ob res proſpere ductu ejus geſtas ſupplicatio decreta foret, & Diis immortalibus habitus honos, ei præſenti negare triumphum? an quem tradere exercitum ſucceſſori juſſiſſent, (quod niſi manente in provincia bello non decerneretur) eum quaſi debellato, triumphare: quum exercitus teſtis meriti atq; immeriti triumphi abeſſet?* medium viſum *ut ovans urbem iniret.* Tribuni plebis ex auctoritate ſenatus ad populum tulerunt, *ut M. Marcello, quo die urbem ovans iniret, imperium eſſet.* Pridie quam urbem iniret, in monte Albano triumphavit. Inde ovans multam præ ſe prædam in urbem intulit. Cum ſimulachro captarum Syracuſarum catapultæ baliſtæque, & alia omnia inſtrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti æriſque fabrefacti vis, & alia ſupellex, precioſaque veſtis, & multa nobilia ſigna, quibus inter primas Græciæ urbes Syracuſæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ ſignum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuere ſpectaculum cum coronis aureis præcedentes Soſis Syracuſanus, & Mericus Hiſpanus; quorum alterò duce nocturno Syracuſas introitum erat: alter Naſum, quodque ibi præſidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data, & quingenta jugera agri. Soſidi in agro Syracuſano, qui aut regius, aut hoſtium populi Romani fuiſſet: & ædes Syracuſis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadverſum eſſet: Merico, Hiſpaniſque, qui cum eo tranſierant, urbs agerque in Sicilia, ex iis, qui à populo Romano defeciſſent, juſſa dari. Id M. Cornelio mandatum, *ut ubi ei videretur, urbem agrumq; eis aſſignaret.* In eodem agro Belligeni, per quem illectus ad tranſitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Poſt profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica claſſis, octo millia peditum, tria Numidarum equitum expoſuit. Ad eos Murgantinæ deſciverunt terræ. Secutæ defectionem earum Hybla & Macella ſunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ præfecto Mutine vagi per totam Siciliam ſociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provincia eſſet: partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, ſegni fungebantur militia: magiſque eis auctor ad ſeditionem, quam animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor, & militum animos nunc conſo-

lando,

landō, nunc castigando sedavit, & civitates omnes quæ defecerant, in deditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex Senatusconsulto tribuit.

12. Consules quum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque jam terroris à Pœnis & Annibale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque provincias: Sulpicio Macedonia evenit, isque Lævino successit. Fulvius Romam comitiorum caussa accersitus, quum comitia consulibus rogandis haberet, prærogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Manlius qui præsens erat, granulandi caussa quum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit: petitque *ut pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari juberet.* Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit. *Impudentem & gubernatorem & imperatorem esse, qui quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. Proinde si videretur, & redire in suffragium Veturiam juniorum juberet, & meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumq; Reipublicæ. Vix dum requiescere aures à strepitu & tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia Romana.* Post hæc quum centuria frequens succlamasset, *nihil se mutare sententiæ; eosdemq; consules dicturos esse:* tum Torquatus: *Neq; vestros,* inquit, *mores consul ferre potero, neq; vos imperium meum. Redite in suffragium, & cogitate bellum Punicum in Italia, & hostium ducem Annibalem esse.* Tum centuria & auctoritate mota viri, & admirantium circa fremitu, petit à consule, *ut Veturiam seniorum citaret. Velle sese cum majoribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto in Ovili cum his colloquendi tempus. Seniores *de tribus consulendum,* dixerunt esse, *duobus jam plenis honorum, Q. Fabio, & M. Marcello, & si utiq; novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum egregie adversus Philippum regem terra mariq; res gessisse.* Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis juniores suffragium ineunt, M. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium absentem consules dixerunt. Auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant nunc, antiqua admirantes, non equidem si qua sit sapientium civitas (quam docti fingunt magis quam norunt) aut principes graviores temperantioresque à cupidine imperii; aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero juniorum seniores consulere voluisse, qui- *V. C.* 540.

bus imperium ſuffragio mandaret; vix ut verisimile ſit, parentum quoq; hoc ſeculo vilis leviſque apud liberos auctoritas fecit.

23. Prætoria inde comitia habita, P. Manlius Volſo, & L. Manlius Acidinus, & C. Lætorius, & L. Cincius Alimentus creati ſunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, niſi interpellatus ordo comitiorum eſſet, collegam abſentem daturus fuiſſe videbatur populus; mortuum in Sicilia eſſe. Ludi Apollinares & priore anno fuerant, *& eo anno ut fierent*, referente Calpurnio Prætore, ſenatus decrevit, *ut in perpetuum voverentur*. Eodem anno prodigia aliquot viſa nunciataque ſunt. In æde Concordiæ Victoria quæ in culmine erat, fulmine icta decuſſaque ad Victorias quæ in antefixis erant, hæſit, neque inde procidit. Et Anagniæ & Fregellis nunciatum eſt, *murum portaſq; de cœlo tactas. Et in foro Sudortano ſanguinis rivos per diem totum fluxiſſe, & Ereti lapidibus pluiſſe, & Reate mulam peperiſſe.* Ea prodigia hoſtiis majoribus ſunt procurata, & obſecratio in unum diem populo indicta, & novendiale ſacrum. Sacerdotes publici aliquanti eo anno mortui ſunt, novique ſuffecti: in locum M. Æmilii Numidæ decemviri ſacrorum, M. Æmilius Lepidus: in locum M. Pomponii Mathonis pontificis, C. Livius: in locum Sp. Carvilii maximi auguris, M. Servilius. T. Otacilius Craſſus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum ejus non eſt facta C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

24. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per ſecreta colloquia principum animis ad indictum ante ad idipſum concilium Ætolorum claſſe expedita venit. Ubi quum Syracuſas Capuamque captas in fidem, in Italiaque rerum ſecundarum ſucceſſum oſtentaſſet: adjeciſſetque *jam inde à majoribus traditum morem Romanis colendi ſocios: ex quibus alios in civitatem, atq; æquum ſecum jus accepiſſent: alios in ea fortuna haberent, ut ſocii eſſe quam cives mallent: Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium tranſmarinarum in amicitiam primi veniſſent. Philippum eis & Macedonas graves accolas eſſe, quorum ſe vim aç ſpiritus etiam fregiſſe: & eo redactos eſſe, ut non his modo urbibus quas per vim ademiſſent Ætolis, extedant: ſed ipſam Macedoniam infeſtam habeant. Et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli à corpore ſuo diremptos, reſtituturum ſe in antiquam formulam juriſq; ac ditionis eorum.* Hæc dicta promiſſaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorimachus princeps Ætolorum affirmaverunt auctoritate ſua; minore cum verecundia & majore

cum

cum fide vim majeſtatemque populi Romani extollentes. Maxime tamen ſpes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conſcriptæ conditiones quibus in amicitiam ſocietatemque populi Romani venirent: additumque, *ut ſi placeret, vellentq; eodem jure amicitiæ Elei, Lacedæmoniique, & Attalus & Pleuratus & Scerdiletus eſſent.* (Aſiæ Attalus, hi Thracum & Illyriorum reges.) *Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent. Navibus ne minus viginti quinqueremibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyræ tenus ab Ætolia incipienti ſolum tectaq; & muri cum agris, Ætolorum: alia omnis præda populi Romani eſſet. Darentq; operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adſcriberent: ita ratam eorum pacem, ſi Philippus arma ab Romanis ſociiſq; quiq; eorum ditionis eſſent, abſtinuiſſet. Item ſi populus Romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret ne jus ei belli inferendi Ætolis ſociiſq; eorum eſſet.* Hæc convenerunt, conſcriptaque biennio poſt, Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut teſtata ſacratis monumentis eſſent, ſunt poſita. Moræ cauſſa fuerant retenti Romæ diutius Legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. Et Ætoli extemplo moverunt adverſus Philippum bellum, & Lævinus Zacynthum (parva inſula eſt propinqua Ætoliæ: urbem unam eodem quo ipſa eſt nomine habet) eam præter arcem vi cepit, & Oeniadas Naſumque Arcananum captas Ætolis contribuit. Philippum quoque ſatis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnoſque & pacta cum Annibale poſſet reſpicere; Corcyram ipſe ſe recepit.

25. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata eſt. Itaque quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimaſque ei urbes alterno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem ſubitam in Oricinorum atque Apolloniatum fines fecit: egreſſoſque Apolloniatas cum magno terrore atque pavore compulit intra muros. Vaſtatis proximis Illyriis, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem ſitam in Macedonia, tranſitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Ætolici junctique cum eo Romani belli, per Pelagoniam & Lyncum & Bottiæam in Theſſaliam deſcendit. Ad bellum ſecum adverſus Ætolos capeſſendum incitari poſſe homines credebat: & relicto ad fauces Theſſaliæ Perſeo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipſe priuſquam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ad Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam ſolita erat, ubi regem occupatum externo bello, ac ſine præſidio eſſe regnum ſenſiſſet. Ad Phragandas igitur

vaſtare agros, & urbem Iamphorinam, caput arcemque Medicæ oppugnare cœpit. Scopas ubi profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adverſus quos Acarnanum gens & viribus impar, & jam mœnia Oeniadon Naſumque amiſſa cernens, Romanaque inſuper arma ingruere, ira magis inſtruit quam conſilio bellum. Conjugibus liberiſque & ſenioribus ſupra ſexaginta annos in propinquam Epirum miſſis, ab quindecim ad ſexaginta annos conjurant; *niſi victores, ſe non redituros, qui victus acie exceſſiſſet, eum ne quis urbe, tecto, menſa, lare reciperet*; diram execrationem in populares, obteſtationem quam ſanctiſſimam potuerunt, adverſus hoſpites compoſuerunt, precatique ſimul Epirotas ſunt, *ut qui ſuorum in acie cecidiſſent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentq; humatis titulum: Hic ſiti ſunt Acarnanes, qui adverſus vim atq; injuriam Ætolorum pro patria pugnantes, mortem oppetierunt.* Per hæc incitatis animis, caſtra in extremis finibus ſuis obviam hoſti poſuerunt. Nunciis ad Philippum miſſis, quanto res in diſcrimine eſſet, omittere Philippum id, quod in manibus erat, coegerunt bellum; Iamphorina per deditionem recepta, & proſpero alio ſucceſſu rerum. Ætolorum impetum tardaverat primo conjurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi adventus, regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus quamquam ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat: ultra Dium eſt progreſſus, inde quum audiſſet reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipſe Pellam rediit.

26. Lævinus veris principio à Corcyra profectus navibus; ſuperato Leucate promontorio, quum veniſſet Naupactum, Anticyram inde ſe petiturum edixit, ut præſto ibi Scopas Ætolique eſſent. Sita Anticyra eſt in Locride læva parte ſinum Corinthiacum intrantibus. Breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto eſt. Tertio ferme poſt die utrinque oppugnari cœpta eſt, gravior à mari oppugnatio erat: quia & tormenta machinæque omnis generis in navibus erant, & Romani inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem, Ætolis traditur. Præda ex pacto Romanis ceſſit. Literæ Lævino redditæ, conſulem eum abſentem declaratum, & ſucceſſorem venire P. Sulpicium cæterum diuturno ibi morbo implicitus ſerius ſpe omnium Romam venit. M. Marcellus quum Idibus Martiis conſulatum iniſſet, ſenatum eo die, moris modo cauſſa, habuit: profeſſus *nihil ſe abſente collega, neq; de Republica neq; de provinciis acturum. Scire ſe frequentes Siculos prope urbem in villis obtrectatorum ſuorum eſſe. Quibus tantum abeſſe, ut per ſe non liceat palam Romæ*

crimina

crimina edita fictaq; ab inimicis vulgare; ut ni ſimularent aliquem ſibi timorem abſente collega dicendi de conſule eſſe, ipſe eis extemplo daturus ſenatum fuerit: ubi quidem collega veniſſet, non paſſurum quicquam prius agi, quam ut Siculi in ſenatum introducantur. Delectum prope à M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi queſtum de ſe Romam venirent. Eundem literis falſis urbem impleſſe, bellum in Sicilia eſſe, ut ſuam laudem minuat. Moderati animi gloriam eo die adeptus conſul ſenatum dimiſit, ac prope juſtitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter conſul ad urbem veniſſet. Ocium, ut ſolet, excitavit plebis rumores: *belli diuturnitate & vaſtatos agros circa urbem, qua infeſto agmine iſſet Annibal: & exhauſtam delectibus Italiam, & pro republica Cannis exercitus caſos quærebantur: & conſules bellicoſos ambos, viros acres nimis & feroces creatos: qui vel in pace tranquilla bellum excitare poſſent, nedum in bello reſpirare civitatem forent paſſuri.*

27. Interrupit hos ſermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus ſimul locis circa forum incendium ortum. Eodem tempore ſeptem tabernæ, quæ poſtea quinque: & argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arſere. Comprehenſa poſtea privata ædificia: neque enim tum baſilicæ erant. Comprehenſæ lautumiæ, forumque piſcatorium, & atrium regium. Ædes Veſtæ vix defenſa eſt tredecim maxime ſervorum opera, qui in publicum redempti, ac manumiſſi ſunt. Nocte ac die continuatum incendium fuit. Nec ulli dubium erat, humana id fraude factum eſſe, quod plurimis ſimul locis, & iis diverſis ignes coorti eſſent. Ita conſul ex auctoritate ſenatus pro concione edixit, *qui quorum opera id conflatum incendium profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, ſervo libertatem.* Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum ſervus (Mannus ei nomen erat) indicavit, *dominos, & quinque præterea juvenes nobiles Campanos, quorum parentes à Q. Fulvio ſecuri percuſſi erant, id incendium feciſſe: vulgoq; facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehenſi, familiæque eorum, & primo elevabatur index, indiciumque: *pridie eum verberibus caſtigatum ab dominis diſceſſiſſe, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum.* Cæterum ut coram coarguebantur, & quæſtio ex miniſtris facinoris foro medio haberi cœpta eſt, faſſi omnes, atque in dominos ſervoſque conſcios animadverſum eſt. Indici libertas data, & viginti millia æris. Conſuli Lævino Capuam prætereunti circumfuſa multitudo Campanorum eſt obſecrantium cum lacrymis, *ut ſibi Romam ad ſenatum ire liceret oratum, ſi qua miſericordia tandem flecti poſſent, ne ſe ad ultimum perditum irent, nomenq; Campanorum à Q. Flacco deleri ſinerent.* Flaccus *ſibi privatam ſimultatem cum Campanis negare ul-*

Iam esse: publicas inimicitias & hostiles esse, & futuras, quoad eo animo in populum Romanum esse sciret. Nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. Ideo se pœnibus inclusos tenere eos: quia si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari, & laniare & trucidare quodcunque obvium detur. Alios ad Annibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. Inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri. Lævinus Campanos jurejurando à Flacco adactos quinto die quam à senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis, Ætolisque Romam prævit: clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem adducens. De Republica tamen primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere.

28. Ibi Lævinus quo in statu Macedonia, Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quæque ibi res ipse egisset terra marique exposuit. *Philippum inferentem bellum Ætolis in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abiisse, legionemq; inde deduci posse. Classem satis esse ad arcendum Italia regem.* Hæc de se, deque provincia cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere Patres, *ut alteri consulum Italia bellumque cum Annibale, provincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, quæ in Etruria Galliaque essent: (eæ quatuor erant legiones,) Urbanæ duæ superioris anni in Etruriam: duæ quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ & legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius post præturam, prorogato in annum imperio, missus: & Q. Fulvio Capua provincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, *ut ex duabus legionibus una legio, quinq; millia peditum, & trecenti equites essent:* dimissis qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur: eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio Consuli superioris anni, nec de provincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quicquam mutatum: tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset: ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio Prætori ad obtinendam Siciliam, Cannenses milites dati,

dati, duarum inſtar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Volſoni Prætori decretæ: quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita ſcribere conſules juſſi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Fulviique fuiſſent: neve eo anno plures quam una & viginti Romanæ legiones eſſent.

29. His ſenatuſconſultis perfectis, ſortiti provincias conſules. Sicilia & claſſis Marcello, Italia cum bello adverſus Annibalem Lævino evenit. Quæ ſors, velut iterum captis Syracuſis, ita exanimavit Siculos exſpectatione ſortis in conſulum conſpectu ſtantes, ut comploratio eorum flebileſque voces, & extemplo oculos hominum converterent, & poſtmodum ſermones præbuerint. Circumibant enim ſenatum cum veſte ſordida, affirmantes *ſe non modo ſuam quiſq; patriam, ſed totam Siciliam relicturos, ſi eo Marcellus iterum cum imperio rediſſet. Nullo ſuo merito eum ante implacabilem in ſe fuiſſe: quid iratum quod Romam de ſe queſtum veniſſe Siculos ſciat, facturum? obrui Ætnæ ignibus, aut mergi freto, ſatius illi inſulæ eſſe, quam velut dedi noxæ inimico.* Hæ Siculorum querelæ, per domos primum nobilium circumlatæ, celebratæque ſermonibus (quos partim miſericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat) in ſenatum etiam pervenerunt. Poſtulatum à conſulibus eſt, *ut de permutandis provinciis ſenatum conſulerent.* Marcellus, *ſi jam auditi ab ſenatu Siculi eſſent, aliam forſitan futuram fuiſſe ſententiam ſuam,* dicere. *Nunc ne quis timore frenari eos dicere poſſet, quo minus de eo libere querantur, in cujus poteſtate mox futuri ſint: ſi collegæ nihil interſit, mutare ſe provinciam paratum eſſe.* Deprecari ſenatus præjudicium *nam quum extra ſortem collegæ optionem dare provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, immo contumeliam eſſe, ſortem ſuam ad eum transferri?* Ita ſenatus, quum quid placeret, magis oſtendiſſet, quam decreviſſet, dimittitur inter ipſos conſules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Annibalem, facta eſt, ut ex quo primus adverſæ pugnæ gloriam ceperat, in ejus laudem poſtremus Romanorum imperatorum, proſperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

30. Permutatis provinciis, Siculi in ſenatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes. *Hieronymum ac poſtea Hippocratem & Epicidem tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Annibalem, inviſos fuiſſe ſibi. Ob eam cauſſam & Hieronymum a principibus juventutis prope publico conſilio interfectum: & in Epicidis Hippocratiſq; cædem ſeptuaginta nobiliſſimorum juvenum conjurationem factam: quos Marcelli mora deſtitutos,*

quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admoviſſet, indicto facto, omneis ab tyrannis interfectos. Eam quoq; Hippocratis atq; Epicidis tyrannidem, Marcellum excitaſſe, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracuſanorum deſiſſe ad Marcellum tranſire: polliciſque, ſe urbem, quum vellet, ei tradituros; ſed eum primo vi capere maluiſſe: dein quum id neq; terra, neq; mari, omnid expertus, potuiſſet, auctores traditarum Syracuſarum fabrum æ-rarium Soſin & Mericum Hiſpanum, quam principes Syracuſanorum habere, toties id nequiquam ultro offerentes, præoptaſſe: quo ſcilicet juſtiore de cauſſa vetuſtiſſimos ſocios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Annibalem defeciſſet, ſed populus Syracuſanus & ſenatus: ſi portas Marcello Syracuſani publice, & non oppreſſis Syracuſanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicides, clauſiſſent: ſi Carthaginienſium animis bellum cum populo Romano geſſiſſent: quid ultra quam quod fecerit, niſi ut deleret Syracuſas, facere hoſtiliter Marcellum potuiſſe? Certe præter mœnia & tecta exhauſta urbs, & refracta Deum delubra, Diis ipſis ornamentiſq; eorum ablatis, nihil relictum Syracuſis eſſe: bona quoq; multis adempta: ita ut ne nudo quidem ſolo, reliquiis dereptæ fortunæ, alere ſeſe ac ſuos poſſent. Orare ſe Patres conſcriptos, ut ſi nequeant omnia, ſaltem quæ compareant cognoſciq; poſſint, reſtitui dominis jubeant. Talia conqueſtos quum excedere templo, ut de poſtulatis eorum Patres conſuli poſſent, Lævinus juſſiſſet: *Imo maneant,* inquit Marcellus, *ut coram his reſpondeam: quando ea conditione pro vobis, Patres conſcripti, bella gerimus, ut victos armis accuſatores habeamus. Duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracuſæ habeant.*

31. Reductis in curiam legatis, tum conſul: *Non adeo majeſtatis,* inquit, *populi Romani imperiique hujus oblitus ſum, Patres conſcripti, ut ſi de meo crimine ambigeretur, conſul dicturus cauſſam, accuſantibus Græcis, fuerim. Sed non quid ego fecerim, in diſquiſitionem venit (quem quicquid in hoſtibus feci, jus belli defendit) ſed quid iſti pati debuerint. Qui ſi non fuerunt hoſtes, nihil intereſt, nunc, an vivo Hierone Syracuſas violaverim: ſin autem deſciverunt, legatos noſtros ferro atq; armis petierunt, urbem ac mœnia clauſerunt, exercitumque Carthaginienſium adverſus nos tutati ſunt: quis paſſos eſſe hoſtilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracuſanorum averſatus ſum: Soſin, & Mericum Hiſpanum, quibus tantam rem crederem, potiores habui. Non eſtis extremi Syracuſanorum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis eſt veſtrûm, qui ſe mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiſerit? Odiſtis, & execramini eos qui fecerunt: & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abeſt, ut & ipſi tale quicquam facturi fueritis. Ipſa humilitas eorum, Patres conſcripti, quam iſti objiciunt, maximo argumento eſt, me neminem, qui navatam operam Reipublicæ noſtræ velit, averſatum eſſe. Et antequam obſiderem Syracuſas,*

nunc

nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pacem: & postea quam neq; legatos violandi verecundia erat: nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur: multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atq; armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Annibalem & Carthaginienses, victosque justius quam apud victoris populi Romani senatum quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi aut dedi, quum belli jure, tum ex cujusque merito, satis scio me feciſſe: ea vos rata habeatis Patres conscripti, necne, magis Reipublicæ interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est: ad Rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram, & Siculorum, & mea verba audistis Patres conscripti, simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit.

32. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi quum diu de sententiis certatum esset, & magna pars senatus, principe ejus sententiæ, T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostibus & Syracusanorum & populi Romani: & urbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis & libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello affligi: inter tyrannorum & ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam periisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cujus munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello adjuta ornataque Respublica esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? quum ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit?* Hæc taliaque quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres causſa Marcelli. *Quæ is gerens bellum victorque egisset rata habenda esse. In reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosque consuli Lævino, quoad sine jactura Reipublicæ fieri posset, fortunis ejus civitatis consuleret.* Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam: & introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est. Legatique benigne appellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis projecerunt, obsecrantes, *ut quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causſa dixissent, veniam eis daret, & in fidem, & clientelam se urbemque Syracusas acciperet.* Post hæc consul clementer appellatos eos dimisit.

33. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, causſa durior erat. Neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent:

rent: ſed ſatis penſum pœnarum, tot veneno abſumptis, tot ſecuri percuſſis ſenatoribus, credebant. *Paucos nobilium ſuperſtites eſſe, quos nec ſua conſcientia, ut quicquam de ſe gravius conſulerent, impulerit: nec victoris ira capitis damnaverit, eos libertatem ſibi ſuiſque, & bonorum aliquam partem orare cives Romanos; affinitatibus pleroſque & propinquis jam cognationibus connubio vetuſto junctos.* Summotis deinde è templo, pauliſper dubitatum, *an accerſendus à Capua Q. Fulvius eſſet*, (mortuus enim poſt captam Claudius conſul erat) *ut coram imperatore qui res geſſiſſet, ſicut inter Marcellum Siculoſque diſceptatum fuerat, diſceptaretur*: dein quum M. Atilium, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus, ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in ſenatu viderent: nec Fulvium avocari à Capua, nec differri Campanos vellent: interrogatus ſententiam M. Atilius Regulus, cujus ex iis qui ad Capuam fuerant maxima auctoritas erat: *In conſilio*, inquit, *arbitror me fuiſſe conſulibus Capua capta. Quum quæreretur, ecquis Campanorum de Republica noſtra bene meritus eſſet? duas mulieres compertum eſt; Veſtiam Oppiam Attellanam Capuæ habitantem, & Fauculam Cluviam, quæ quondam quæſtum corpore feciſſet: illam quotidie ſacrificaſſe pro ſalute & victoria populi Romani: hanc captivis egentibus alimenta clam ſuppeditaſſe: cæterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginienſium, fuiſſe: ſecurique percuſſos à Q. Fulvio fuiſſe magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per ſenatum agi de Campanis, qui cives Romani ſunt, injuſſu populi non video poſſe. Idque & apud majores noſtros in Satricanis factum eſt, quum defeciſſent: ut M. Antiſtius tribunus plebis prius rogationem ferret: ſciretque plebs, uti ſenatui de Satricanis ſententiæ dicendæ jus eſſet. Itaque cenſeo cum tribunis plebis agendum eſſe. Ut eorum unus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis ſtatuendi de Campanis jus fiat.* L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate ſenatus plebem in hæc verba rogavit: *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui ſe dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fulvio proconſule, quæque una ſecum dediderunt, agrum urbemque, divina humanaque, utenſiliaque, ſive quid aliud dediderunt: de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebs ſic juſſit, *Quod ſenatus maxima pars cenſeat, qui affuerit id volumus jubemuſque.*

34. Ex hoc plebiſcito ſenatuſconſultus, *Oppiæ Cluviæque primum bona ac libertatem reſtituit. Si qua alia præmia petere à ſenatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias ſingulas decreta facta, quæ non operæ precium eſt omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda, ipſos liberoſque eorum & conjuges vendendas, extra filias quæ nupſiſſent prius quam in populi Romani poteſtatem venirent. Alios in vincula condendos, ac de his poſterius conſu-*

conſulendum. Aliorum Campanorum ſummam etiam cenſus diſtinxerunt, publicanda necne bona eſſent. *pecua captiva, præter equos & mancipia, præter puberes virilis ſexus, & omnia, quæ ſolo non continerentur, reſtituenda cenſuerunt dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum aut ipſi, aut parentes eorum apud hoſtes eſſent, liberos eſſe juſſerunt: ita ut nemo eorum civis Romanus, aut Latini nominis eſſet. Neve quis eorum, qui Capuæ fuiſſent, dum portæ clauſæ eſſent, in urbe agrove Campano intra certam diem maneret. Locus ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. Qui nec Capuæ, nec in urbe Campana, quæ a populo Romano defeciſſet, per bellum fuiſſent, eos cis Lirim amnem Romam verſus. Qui ad Romanos tranſiſſent prius, quam Annibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos cenſuerunt. Ne quis eorum propius mare quindecim millibus paſſuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim moti eſſent, ne ipſi poſterive eorum uſpiam pararent, haberentve, niſi in Veiente, aut Sutrino Nepeſinove agro: dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus eſſet. Senatorum omnium, quique magiſtratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ geſſiſſent, bona venire Capuæ* juſſerunt. *Libera corpora quæ venundari* placuerat, *Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, ſtatuas æneas quæ capta de hoſtibus dicerentur, quæ eorum ſacra ac profana eſſent, ad pontificum collegium* rejecerunt. Ob hæc decreta mœſtiores aliquanto quam Romam venerant, Campanos dimiſerunt. Nec jam Q. Fulvii ſævitiam in ſeſe ſed iniquitatem Deûm: atque execrabilem fortunam ſuam incuſabant.

35. Dimiſſis Siculis Campaniſque, delectus habitus. Scripto deinde exercitu, de remigum ſupplemento agi cœptum. In quam rem quùm neque hominum ſatis, nec ex qua parerentur ſtipendiumque acceciperent pecuniæ quicquam ea tempeſtate in publico eſſet: edixerunt conſules *ut privati ex cenſu ordinibuſque, ſicut antea, remiges darent cum ſtipendio cibariiſque dierum triginta.* Ad id edictum tantus fremitus hominum, tantaque indignatio fuit, ut magis dux, quam materia ſeditioni deeſſet: *Secundum Siculos Campanoſque plebem Romanam perdendam, lacerandamque ſibi conſules ſumpſiſſe. Per tot annos tributo exhauſtos, nil reliqui, præter terram nudam ac vaſtam, habere. Tecta hoſtes incendiſſe, ſervos agricultores Rempublicam abduxiſſe: nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti æriſve fuerit, ſtipendio remigum, & tributis annuis ablatum. Se ut dent quod non habent, nulla vi, nullo imperio cogi poſſe. Bona ſua venderent: in corpora quæ reliqua eſſent, ſævirent. Ne unde redimantur quidem quicquam ſupereſſe.* Hæc non in occulto, ſed propalam in foro atque oculis ipſorum conſulum ingens turba circumfuſi fremebant: nec eos tedare conſules nunc caſtigando, nunc conſolando poterant. *Spacium deinde his tridui ſe dare ad cogitandum* dixerunt: quo ipſi ad rem inſpiciendam expe-

dien-

diendamque uſi ſunt. Senatum poſtero die habuerunt de remigum ſupplemento: ubi quum multa differuiſſent, cur æqua plebis recuſatio eſſet, verterunt orationem eo, ut dicerent: *privatis id, ſeu æquum, ſeu iniquum onus injungendum eſſe. Nam unde, quum pecunia in ærario non eſſet, paraturos navales ſocios? quomodo autem ſine claſſibus, aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri poſſe, aut tuta Italiæ littora eſſe?*

36. Quum in hac difficultate rerum conſilium hæreret, ac prope torpor quidam occupaſſet hominum mentes, tum Lævinus conſul. *Magiſtratus ſenatui, & ſenatus populo, ſicut honore præſtet, ita ad omnia quæ dura atque aſpera eſſent, ſubeunda dutem debere eſſe. Si quid injungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ſi ipſe juris ſtatueris, facilius omnes obedientes habeas. Nec impenſa gravis eſt, quum ex ea plus quam pro virili parte ſibi quemque capere principum vident. Itaque ut claſſem habeat quam ornare volumus, populus Romanus, privatos ſine recuſatione remiges dare nobiſmet ipſis primum imperemus. Aurum, argentum, æs ſignatum omnes ſenatores craſtina die in publicum conferamus: ita ut annulos ſibi quiſque, & conjugi, & liberis, & filio bullam, & quibus uxor filiæve ſunt ſingulas uncias pondo auri relinquant: argenti qui curuli ſella ſederunt, equi ornamenta & libras pondo, ut ſalinum patellamque Deorum cauſſa habere poſſint. Cæteri ſenatores libram argenti tantum, æris ſignati quina in ſingulos patres familiæ relinquamus. Cæterum omne aurum, argentum, æs ſignatum, ad triumviros menſarios extemplo deferamus, nullo ante ſenatuſconſulto facto: ut voluntaria collatio, & certamen adjuvandæ Reipublicæ excitet ad æmulandum animos primum equeſtris ordinis, dein, reliquæ plebis. Hanc unam viam, multa inter nos collocuti, conſules invenimus. Ingredimini Diis bene juvantibus: Reſpublica incolumis & privatas res facile ſalvas præſtat. Publica prodendo, tua nequiquam ſerves.* In hæc tanto animo conſenſum eſt, ut gratiæ ultro conſulibus agerentur. Senatu inde miſſo, pro ſe quiſque aurum, argentum & res in publicum conferunt: tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina ſua vellent in publicis tabulis eſſe; ut nec triumviri accipiendo, nec ſcribæ referendo ſufficerent. Hunc conſenſum ſenatus equeſter ordo eſt ſecutus, equeſtris ordinis plebs. Ita ſine edicto, ſine cohortatione magiſtratus, nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio Reſpublica eguit: paratiſque omnibus ad bellum, conſules in provincias profecti ſunt.

37. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienſes Romaniq; pariter variis caſibus immiſtis, magis in ancipiti ſpe ac metu fuerint. Nam Romanis & in provinciis, hinc in Hiſpania adverſæ res, hinc proſperæ in Sicilia, luctum & lætitiam miſcuerant: & in Italia, quum Tarentum amiſſum damno & dolori, tum

tum arx cum præſidio retenta præter ſpem gaudio fuit: & terrorem ſubitum pavoremque urbis Romæ obſeſſæ & oppugnatæ. Capua poſt dies paucos capta in lætitiam vertit. Tranſmarinæ quoque res quadam vice penſatæ. Philippus hoſtis tempore haud ſatis opportuno factus: Ætoli novi adſciti ſocii, Attaluſque Aſiæ rex, jam velut deſpondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienſes quoque Capuam amiſſam, & Tarentum captum æquabant: & ut ad mœnia urbis Romæ nullo prohibente ſe perveniſſe in gloria ponebant, ita pigebat irriti incœpti: pudebatque adeo ſe ſpretos, ut ſedentibus ipſis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hiſpaniam duceretur. Ipſæ quoque Hiſpaniæ quo propius ſpem venerant, tantis duobus ducibus exercitibuſque cæſis, debellatum ibi, ac pulſos inde Romanos eſſe: eo plus ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam eſſe, indignationis præbebat. Ita æquante fortuna, ſuſpenſa omnia utrimque erant: integra ſpe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

38. Annibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defenſa ab ſe, multorum Italiæ populorum animos averterat: quos neque omnes tenere præſidiis, niſi vellet in multas parvaſque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat: nec deductis præſidiis ſpei liberam, vel obnoxiam timori ſociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam & crudelitatem animus ad ſpolianda, quæ tueri nequibat, ut vaſtata hoſti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum conſilium quum incœpto, tunc etiam exitu fuit. Neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, ſed cæterorum etiam: quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec conſul Romanus tentandis urbibus, ſicunde ſpes aliqua ſe oſtendiſſet, deerat. Salapiæ principes erant, Daſius & Blaſius: Daſius Annibali amicus, Blaſius quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat: & per occultos nuncios ſpem proditionis fecerat Marcello, ſed ſine adjutore Daſio res tranſigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia conſilii potioris, quam ſpe effectus, Daſium appellabat. At ille quum ab re averſus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Annibali aperit. Accerſito utroque, Annibal quum pro tribunauli quædam ageret, mox de Blaſio cogniturus, ſtarentque ſummoto populo accuſator & reus: Blaſius de proditione Daſium appellabat. Enimvero ille velut in manifeſta re exclamat, *ſub oculis Annibalis ſecum de proditione agi.* Annibal atque eis qui aderant, quo audacior res erat, minus ſimilis veri viſa eſt. *Æmulationem profecto atque odium eſſe: & id crimen afferri, quod, quia teſtem habere non potuiſſet, liberius fingeretur.* Ita deinde dimiſſi ſunt. Nec Blaſius ante abſtitit tam audaci incœpto, quam idem obtun-

tundendo, docendoq; *quam ea res ipsis patriæq; salutaris esset*, pervicit, ut præsidium Punicum, (quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque traderentur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit. Longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque quamquam improvisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat: tamen armis inter tumultum captis, & eruptionem tentaverunt; & quum evadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. Nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt. Plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Annibali, quam Salapia fuit: nec deinde umquam Pœnus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

39. Per idem tempus quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem, præsidium quod ibi erat Romanum, præfectusque præsidii atque arcis M. Livius, in commeatibus ab Sicilia missis habebant. Qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Præerat classi commeatibusque D. Quintius obscuro genere ortus, cæterum multis fortibus factis gloria militari illustris. Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigre sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremo ipse à sociis, Rheginisque, & à Velia & à Pæsto, debitas ex fœdere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi, Democrates cum pari classe navium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum forte improvidus futuri certaminis Romanus veniebat: sed circa Crotonem Sibarimque suppleverat remigio naves: instructamque & armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat. Et tum forte sub idem fere tempus & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere: ut ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro alias tantis animis justæ concurrerunt classes: quippe quum in majoris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent. Tarentini *ut recuperata urbe ad Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent: spem commeatus quoque hostibus, si navali prælio possessionem maris ademissent, interclusuri:* Romani *ut retenta possessione arcis ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum.* Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent, neque retro navem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu: ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope collato pede prœliarentur. Proræ intea se junctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. Ita in arcto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. Frontibus

velut

velut pedeſtris acies urgebant: perviæque naves pugnantibus erant. Inſignis tamen inter cæteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter ſe. In Romana nave ipſe Quintius erat, in Tarentino Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, ſed privato etiam odio inviſus atque infeſtus Romanis: quod ejus factionis erat, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quintium ſimul pugnantem hortantemque ſuos, incautum haſta transfigit. Ille ſimul atque præceps cum armis procidit ante proram, victor Tarentinus in turbatam duce amiſſo navem impigre tranſgreſſus, quum ſummoviſſet hoſtes, & prora jam Tarentinorum eſſet, puppim male conglobati tuerentur Romani: repente & alia à puppi triremis hoſtium apparuit. Ita in medio circumventa Romana navis capitur. Hinc cæteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre: fugienteſque paſſim, aliæ in alto merſæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapontiniſque. Ex onerariis, quæ cum commeatu ſequebantur, perpaucæ in poteſtatem hoſtium venere: aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela: in altum evectæ ſunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res geſta. Nam ad quatuor millia hominum frumentatum egreſſa, quum in agris paſſim vagarentur: Livius, qui arci præſidioque Romano præerat, intentus in omnes occaſiones gerendæ rei, G. Perſium impigrum virum cum duobus millibus armatorum ex arce emiſit. Qui vage effuſos per agros, palatoſque adortus, quum diu paſſim cecidiſſet, paucos ex multis trepida fuga incidentes ſemiapertis portarum foribus, in urbem compulit: ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum: Romanis victoribus terra, Tarentinis mari: frumenti ſpes quæ in oculis fuerat, utroſque fruſtrata pariter.

40. Per idem tempus Lævinus Conſul jam magna parte anni circumacta, in Sicilia veteribus noviſque ſociis exſpectatus, quum veniſſet, primum ac potiſſimum omnium ratus Syracuſis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde, (quod belli reliquum erat, tenebaturque à Carthaginienſium valido præſidio) duxit legiones. Affuit fortuna incœpto. Hanno erat imperator Carthaginienſium, ſed omnem in Mutine Numidiſque ſpem repoſitam habebat per totam Siciliam vagus prædas agebat ex ſociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec quin erumperet ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, poſtremo in invidiam vertit: ut ne bene geſtæ quidem res jam Hannoni propter auctorem ſatis lætæ eſſent. Propter quæ poſtremo præfecturam ejus filio ſuo dedit, ratus *cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum.* Quod longe aliter evenit. Nam veterem favorem ejus ſua inſuper invidia auxit; neque ille indignita-

nitatem injuriæ tulit: confeſtimque ad Lævinum occultos nuncios miſit de tradendo Agrigento. Per quos ut eſt facta fides, compoſituſque rei gerendæ modus; portam ad mare ferentem Numidæ quum occupaſſent, pulſis inde cuſtodibus, aut cæſis, Romanos ad id ipſum miſſos in urbem acceperunt; & quum agmine jam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud quam tumultum ac ſeceſſionem (id quod & ante acciderat) Numidarum eſſe, ad comprimendam ſeditionem proceſſit. Atque ille, quum ei multitudo major, quam Numidarum procul viſa, & clamor Romanus haud quaquam ignotus ad aures accidiſſet; prius quam ad ictum teli veniret, capeſſit fugam. Per averſam portam emiſſus, aſſumpto comite Epicide, cum paucis ad mare pervenit: nactique opportune parvum navigium, relicta hoſtibus Sicilia (de qua per tot annos certatum erat) in Africam trajecerunt. Alia multitudo Pœnorum Siculorumque ne tentato quidem certamine, quum cæci in fugam ruerent, clauſique exitus eſſent, circa portas cæſa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæſos ſecuri percuſſit: cæteros, prædamque vendidit, omnem pecuniam Romam miſit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum pervaſiſſet, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Prodita brevi ſunt viginti oppida, ſex vi capta, voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta; quarum civitatum principibus quum pro cujuſque merito conſul præmia pœnaſque exſolviſſet, coegiſſetque Siculos poſitis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere: ut eſſet non incolarum modo alimentis frugifera inſula, ſed urbis Romæ, atque Italiæ (id quod multis ſæpe tempeſtatibus fecerat) annonam levaret. Ab Agatirna inconditam multitudinem ſecum in Italiam tranſvexit. Quatuor millia hominum erant, miſti ex omni colluvione exules, obærati, capitalia auſi plerique, & quum in civitatibus ſuis ac ſub legibus vixerant; & poſtquam eos ex variis cauſſis fortuna ſimilis conglobaverat, Agatirnæ per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Lævinus in inſula, tum primum nova pace coaleſcente, velut materiam novandis rebus, ſatis tutum ratus eſt: & Rheginis uſui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, aſſuetam latrociniis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum eſt.

41. In Hiſpania principio veris P. Scipio navibus deductis, evocatiſque edicto Tarraconem ſociorum auxiliis, claſſem onerariaſque oſtium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum juſſiſſet, ipſe cum quinque millibus ſociorum ab Tarracone profectus ad exercitum eſt, quo quum veniſſet, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis ſuperfue-

fuerant cladibus, ratus, concione advocata ita diſſeruit: *Nemo ante me novus imperator militibus ſuis, prius quam opera eorum uſus eſſet, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis, priuſquam provinciam aut caſtra viderem, obligavit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuoſque fuiſtis: deinde, quod amiſſam tanta clade provinciæ poſſeſſionem integram & populo Romano, & ſucceſſori mihi virtute veſtra obtinuiſtis. Sed quum jam benignitate Deûm id paremus atque agamus, non ut ipſi maneamus in Hiſpania, ſed ne Pœni maneant: nec ut pro ripa Iberi ſtantes arceamus tranſitum hoſtis, ſed ut ultro tranſeamus, transferamuſque bellum: vereor ne cui veſtrûm majus id, audaciuſque conſilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro ætate mea videatur. Adverſæ pugnæ in Hiſpania nullius in animo, quam meo, minus obliterari poſſunt. Quippe cui pater & patruus intra triginta dierum ſpacium, ut aliud ſuper aliud cumularetur familiæ noſtræ funus, interfecti ſunt. Sed ut familiaris pene orbitas ac ſolitudo frangit animum: ita publica quum fortuna tum virtus deſperare de ſumma rerum prohibet, eo fato, quo donata nobis ſors eſt, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porſenam, Gallos, Samnites; à Punicis bellis incipiam. Quot claſſes, quot duces, quot exercitus priore bello amiſſi ſunt? jam quid hoc de bello memorem? omnibus aut ipſe affui cladibus: aut quibus abfui, maxime unus omnium eas ſenſi. Trebia, Thraſimenus, Cannæ, quid aliud ſunt, quam monumenta occiſorum exercituum, conſulumque Romanorum? adde defectionem Italiæ, Siciliæ, majoris partis Sardiniæ: adde ultimum terrorem ac pavorem, caſtra Punica inter Anienem & mœnia Romana poſita, & viſum prope in portis victorem Annibalem. In hac ruina rerum ſtetit una integra atque immobilis virtus populi Romani. Hæc omnia ſtrata humi erexit ac ſuſtulit. Voſ omnium primi milites poſt Cannenſem cladem vadenti Aſdrubali ad Alpes Italiamque, qui ſi ſe cum fratre conjunxiſſet, nullum jam nomen eſſet populi Romani, ductu auſpicioque patris mei obſtitiſtis. Et hæ ſecundæ res illas adverſas ſuſtinuerunt. Nunc benignitate Deûm omnia ſecunda, proſpera, indies lætiora ac meliora in Italia, Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracuſæ, Agrigentumque captum; pulſi tota inſula hoſtes, receptaque provincia in ditionem populi Romani eſt. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emenſus Annibal, in extremum angulum agri Bruttii compulſus, nihil jam majus precatur Deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex hoſtium terra liceat. Quid igitur minus conveniat milites, quam quum aliæ ſuper alias clades cumularentur, ac Dii prope ipſi cum Annibale ſtarent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim ipſi etiam honore nominis) ſuſtinuiſſe labentem fortunam populi Romani: nunc eoſdem, quia illic omnia ſecunda lætaque ſunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam ſine meo luctu, quam veſtro traſiſſent! Nunc Dii immortales imperii Romani præſides, qui centuriis omnibus, ut mihi imperium juberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auſpi-*

ciisque, & per nocturnos etiam visus omnia læta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse: brevi extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque fœda fuga impleturum. Quod mens sua fonte divinat, idem subjicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorant. Tres duces discrepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. Nam & deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos: & diduxere exercitus, quæ patri, patruoque meo caussa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo milites favete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus. Agite milites veteres, novum exercitum, novumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe à vobis peragratas. Brevi faciam, ut quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque, & lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisque exemplum, expressam ad effigiem vobis reddam; ut revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat.

42. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus M. Silano cum tribus millibus peditum, & trecentis equitibus, cæteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessiscent Punici exercitus, proximum aggrederetur: periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit: urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam. Ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant. Sitam præterea quum opportune ad trajiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi, & nescio an unum in Hispaniæ ora, qua nostro adjacet mari. Nemo omnium quo iretur sciebat, præter C. Lælium. Is classe circummissus, ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet, & classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est. Simul terra marique castra ab regione urbis, qua in Septentrionem versa est, posita, ab his tergo (nam frons natura tuta erat) vallum objectum. Cæterum sita Carthago sic est: Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paululo plus passuum in latitudinem patens. Hujus in ostio sinus parva Insula objecta ab alto, portum ab omnibus ventis præterquam Africo, tutum facit. Ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse in quo

quo condita urbs eſt: ab ortu ſolis & à meredie cincta mari: ab occaſu ſtagnum claudit, paulum & ad ſeptentrionem ſuſum, incertæ altitudinis utcumque exæſtuat aut deficit mare, continenti urbem jugum ducentos fere & quinquaginta paſſus patens conjungit. Unde quum tam parvi operis munitio eſſet, non objecit vallum imperator Romanus: ſeu fiduciam hoſti ſuperbe oſtentans, ſive ut ſubeunti ſæpe ad mœnia urbis recurſus patéret.

43. Cætera, quæ munienda erant, quum perfeciſſet, naves etiam in portu, velut maritimam quoque oſtentans obſidionem, inſtruxit: circumvectuſque claſſem, cum monuiſſet præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti ſervarent (*omnia ubique primo obſeſſum hoſtem conari*) regreſſus in caſtra, ut conſilii ſui rationem, quod ab urbe potiſſimum oppugnanda bellum orſus eſſet, militibus oſtenderet, & ſpem potiundæ cohortando faceret, concione advocata ita diſſeruit: *Ad urbem unam oppugnadum, ſi quis vos adductos credit, is magis operis veſtri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. Oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis, ſed in una urbe univerſam ceperitis Hiſpaniam. Hic ſunt obſides omnium nobilium regum populorumque: qui ſimul in poteſtate veſtra erunt, extemplo omnia quæ nunc ſub Carthaginienſibus ſunt, in deditionem tradent. Hic pecunia omnis hoſtium, ſine qua neque illi gerere bellum poſſunt; quippe qui mercenarios exercitus alunt: & quæ nobis maximo uſui ad conciliandos animos barbarorum erit. Hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli eſt; qui ſimul & vos inſtruet, & hoſtes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrima opulentiſſimaque urbe, tum opportuniſſima portu egregio: unde terra marique, quæ belli uſus poſcunt, ſuppeditentur. Quæ quum magna ipſi habebimus, tum dempſerimus hoſtibus multo majora. Hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum eſt. Huc rectus ex Africa curſus eſt, hæc una inter Pyrenæum & Gades ſtatio, hinc omnis Hiſpania imminet Africæ. Sed quoniam vos inſtructos & ordinatos cognoſco, ad Carthaginem novam oppugnandam totis viribus & bono animo tranſeamus.* Quumque omnes una voce *hoc faciendum*, ſuc-clamarent, eos Carthaginem duxit. Tum terra marique eam oppugnari jubet.

44. Contra Mago Pœnorum dux, quum terra marique inſtrui oppugnationem videret, & ipſe copias ita diſponit: Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua caſtra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem inſedit: quingentos tumulo urbis in orientem verſo imponit: multitudinem aliam quo clamor, quo ſubita vis advocaſſet, reſiſtentem ad omnia occurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos quos in via ferente ad caſtra hoſtium inſtruxerat, mittit. Romani duce ipſo præcipiente parumper ceſſére, ut propriores ſubſidiis in certamine ipſo ſubmittendis eſſent. Et primo haud impari ſtetere acie: ſubſi-

dia deinde identidem ſubmiſſa, è caſtris non averterunt ſolum in fugam hoſtes, ſed adeo effuſis inſtiterunt, ut niſi receptui cecinisſet, permiſti fugientibus irrupturi fuiſſe in urbem viderentur. Trepidatio vero non prœlio major, quam tota urbe fuit, multæ ſtationes pavore atque loca deſerta ſunt, relictique muri, quum qua cuique erat proximum, deſiluiſſent. Quod ubi verſus Scipio in tumulum, quem *Mercurium Tutatem* appellant, advertit, multis partibus nudata defenſoribus mœnia eſſe, omnes e caſtris excitos *ire ad oppugnandum urbem, & ferre ſcalas* jubet. Ipſe trium præ ſe juvenum validorum ſcutis oppoſitis (ingens enim jam vis omnis generis telorum è muris volabat) ad urbem ſuccedit, hortatur, imperat quæ in rem ſunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, teſtis ſpectatorque virtutis atque ignaviæ cujuſque adeſt. Itaque in vulnera ac tela ruunt, neque illos muri, neque ſuperſtantes armati arcere queunt, quin certatim aſcendant. Et ab navibus eodem tempore ea quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta eſt: cæterum tumultus inde major quam vis, videri poterat: dum applicant, dum partim exponunt ſcalas militeſque. Dum qua cuique proximum eſt, in terram evadere properant: ipſa feſtinatione & certamine alii alios impediunt.

45. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, & vis magna & ingens copia congeſta telorum ſuppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æque quam mœnia ipſa ſeſe defendebant. Raræ enim ſcalæ altitudini æquari poterant: & quo quæque altiores: eo infirmiores erant. Itaque quum ſummus quiſque evadere non poſſet, ſubirent tamen alii, onere ipſo frangebantur. Quidam ſtantibus ſcalis, quum altitudo caliginem oculis offudiſſet, ad terram delati ſunt. Et quum paſſim homines, ſcalæque ruerent; & ipſo ſucceſſu audacia atque alacritas hoſtium creſceret, ſignum receptui datum eſt; quod ſpem non præſentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obſeſſis, ſed etiam in poſterum dedit, *ſcalis & corona capi urbem non poſſe: opera & difficilia eſſe, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus ſuis.* Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defeſſis jam vulneratiſque recentes integroſque alios accipere ſcalas jubet; & vi majore aggredi urbem. Ipſe, ut ei nunciatum eſt *æſtum decedere:* quod per piſcatores Tarraconenſes, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ ſederent, vadis pervagatos per ſtagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum tranſitum dari; eo armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id quod ſua ſponte cedente in mare æſtu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum ſtagnum eodem quo æſtus ferebat: & adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua eſſet, alibi genua vix ſuperaret. Hoc cura accu-

accuratiore compertum in prodigium ac Deos vertens Scipio. *qui ad tranſitum Romanis mare verterent, & ſtagno auferrent, viaſque ante nunquam initas humano veſtigio aperirent: Neptunum* jubebat *ducem itineris ſequi, ac medio ſtagno evadere ad mœnia.*

46. Ab terra ingens labor ſuccedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur, ſed quod euntes ad ancipites utrimque ictus ſubjectos habebant Romanos, ut latera infeſtiora ſubeuntibus, quam adverſa corpora, eſſent. At parte in alia quietus, & per ſtagnum facilis tranſitus, & in murum aſcenſus inde fuit. Nam neque opere munitus erat, aut ubi ipſius loci ac ſtagni præſidio ſatis creditum foret: nec ulla armatorum ſtatio, aut cuſtodia oppoſita; intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum oſtendebatur. Ubi urbem ſine certamine intravere, pergunt inde quanto maximo curſu poterant, ad eam portam circa quam omne contractum certamen erat. In quod adeo intenti omnium non animi ſolum fuerant, ſed etiam oculi, aureſque pugnanium, ſpectantiumque, & adhortantium pugnantes: ut nemo ante ab tergo ſenſerit captam urbem, quam tela in averſos inciderunt, & utrimque ancipitem hoſtem habebant. Tunc turbatis defenſoribus metu & mœnia capta, & porta intus foriſque pariter refringi cœpit: & mox cædendo confractis, ne iter impediretur foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros tranſcendebat, ſed hi paſſim ad cædem oppidanorum verſi. Illa, quæ portam ingreſſa erat, juſta acies cum ducibus, cum ordinibus media urbe in forum proceſſit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hoſtes, alios ad tumulum in orientem verſum, qui tenebatur quingentorum militum præſidio: alios in arcem, in quam & ipſe Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulſi fuerant, refugerat: partem copiarum ad tumulum expugnandum mittit. Partem ipſe ad arcem ducit, & tumulus primo impetu eſt captus. Et Mago arcem conatus defendere, quum omnia hoſtium plena videret, neque ſpem ullam eſſe, ſe arcemque & præſidium dedidit. Quoad dedita arx eſt, cædes tota urbe paſſim factæ: nec ulli puberum, qui obvius fuit, parcebatur. Tum ſigno dato cædibus finis factus. Ad prædam victores verſi, quæ ingens omnis generis fuit.

47. Liberorum capitum virilis ſexus ad decem millia capta. Inde qui cives Novæ Carthaginis erant, dimiſit: urbemque, & ſua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, reſtituit. Opifices ad duo millia hominum erant, *eos publicos fore populi Romani* edixit, *cum ſpe propinqua libertatis, ſi ad miniſteria belli enixe operam navaſſent.* Cæteram multitudinem incolarum juvenum, ac validorum ſervorum, in claſſem ad ſupplementum remigum dedit. Et auxerat navibus octo captivis claſſem. Extra hanc multitudinem

Hiſpanorum obſides erant: quorum perinde, ac ſi ſociorum liberi eſſent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli, catapultæ maximæ ferme centum viginti, minores ducentæ octoginta unum: baliſtæ majores viginti tres, minores quinquaginta duæ: ſcorpionum majorum minorumque, & armorum telorumque ingens numerus: ſigna militaria ſeptuaginta quatuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt CCLXXVI. librales ferme omnes pondo: argenti facti, ſignatique decem & octo millia & CCC. pondo: vaſorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæſtori appenſa adnumerataque ſunt. Tritici quadraginta millia modium, hordei ducenta ſeptuaginta. Naves onerariæ CXIII. in portu expugnatæ, captæque: quædam cum ſuis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, & linteis; & ſparto, & navali alia materia ad claſſem ædificandam: ut minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipſa fuerit.

48. Eo die Scipio C. Lælio cum ſociis navalibus urbem cuſtodire juſſo, ipſe in caſtra legiones reduxit: feſſoſque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui & acie dimicaſſent, & in capienda urbe tantum laboris periculique adiſſent: & capta, cum iis qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnaſſent) curare corpora juſſit. Poſtero die militibus, navalibuſque ſociis convocatis, *primum Diis immortalibus laudes, gratiaſque egit, qui ſe non urbis ſolum opulentiſſimæ omnium in Hiſpania uno die compotem feciſſent, ſed ante eo congeſſiſſent omnis pene Africæ atque Hiſpaniæ opes; ut neque hoſtibus quicquam relinqueretur, & ſibi ac ſuis omnia ſupereſſent.* Militum deinde virtutem collaudavit, *quod eos non eruptio hoſtium, non altitudo mœnium, non inexplorata ſtagni vada, non caſtellum in alto tumulo ſitum, non munitiſſima arx deterruiſſet, quo minus tranſcenderent omnia perrumperentque. Itaque quamquam omnibus omnia deberet, præcipuum tamen muralis coronæ decus ejus eſſe, qui primus murum aſcendiſſet, profiteretur, qui ſe dignum eo duceret dono.* Duo profeſſi ſunt. Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius ſocius navalis. Nec ipſi tam inter ſe acriter contendebant, quam ſtudia excitaverant uterque ſui corporis hominum. Sociis, C. Lælius præfectus claſſis: legionariis, M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope ſeditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum ſe daturum pronunciaſſet: qui cognita cauſſa, teſtibuſque auditis judicarent, *uter prior in oppidum tranſcendiſſet:* C. Lælio, & M. Sempronio advocatis partis utriuſque, P. Cornelium Caudinum de medio adjecit: eoſque tres recuperatores conſidere, & cauſſam cognoſcere juſſit. Quum

res

res eo majore ageretur certamine, quod admoti tantæ dignitatis non tam advocati, quam moderatores ſtudiorum fuerant: C. Lælius relicto concilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem ſine modo ac modeſtia agi: ac prope eſſe, ut manus inter ſe conſerant: cæterum etiam ſi vis abſit, nihilominus deteſtabili exemplo rem agi: quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hic legionarios milites, hinc claſſicos, per omnes Deos paratos jurare magis quæ velint, quam quæ ſciant vera eſſe; & obſtringere perjurio non ſe ſolum, ſuumque caput, ſed ſigna militaria & aquilas, ſacramentique religionem. Hæc ſe ad eum de ſententia P. Cornelii, & M. Sempronii deferre.* Scipio collaudato Lælio, ad concionem vocavit, pronunciavitque: *Je ſatis compertum habere, Q. Trebellium & Sext. Digitium pariter in murum aſcendiſſe: ſeque eos ambos virtutis cauſſa coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cujuſque meritum virtuſque erat, donavit. Ante omnes C. Lælium præfectum claſſis, & omni genere laudis ſibimetipſi æquavit; & corona aurea ac triginta bobus donavit.

49. Tum obſides civitatum Hiſpaniæ vocati juſſit: quorum quantus numerus fuerit, piget ſcribere: quippe quum alibi trecentos ferme, alibi ſeptingentos quinque fuiſſe inveniam. Æque & alia inter auctores diſcrepant. Præſidium Punicum alius decem alius ſeptem, alius haud plus quam duûm millium fuiſſe ſcribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi ſupra quinque & viginti invenio. Scorpiones majores minoreſque ad ſexaginta captos ſcripſerim, ſi auctorem Græcum ſequar Silenum. Si Valerium Antiatem, majorum Scorpionum ſex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus eſt. Ne de ducibus quidem convenit. Plerique Lælium præfuiſſe claſſi. Sunt qui M. Junium Sullanum dicant. Atmen præfuiſſe Punico præſidio, deditumque Romanis, Antias Valerius: Magonem alii ſcriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti, & redacta pecunia convenit. Si aliquibus aſſentiri neceſſe eſt, media ſimilia veri ſunt. Cæterum Scipio vocatis obſidibus, primum *univerſos bonum animum habere juſſit: veniſſe eos in populi Romani poteſtatem, qui beneficio quam metu obligare homines malit: exteraſque gentes fide ac ſocietate junctas habere, quam triſti ſubjectas ſervitio.* Deinde acceptis nominibus civitatum, recenſuit captivos; quot cujuſque populi eſſent: & nuncios domum miſit, ut ad ſuos quiſq; recipiendos veniret. Si quarum forte civitatum legati aderant, eis præſentibus ſuos reſtituit: cæterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæſtori attribuit. Inter hæc è media turba obſidum mulier magno natu, Mandonii uxor qui frater Indibilis Illergetum reguli erat, flens ad pedes

imperatoris procubuit, obtestarique cœpit: *ut curam cultumq; seminarum impensius custodibus commendaret.* Quum Scipio *nihil profecto defuturum iis* diceret: tum rursus mulier: *Haud magni ista facimus,* inquit, *quid enim huic fortunæ non satis est? alia me angit cura, ætatem harum intuentem: nam ipsa jam extra periculum injuriæ muliebris sum.* Simul ætate & forma florentes circa eam Indibilis filiæ erant: aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio: *Meæ, populique Romani disciplinæ caussa facerem,* inquit, *ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur. Nunc ut id curem impensius, vestra quoq; virtus dignitasq; facit: quæ nec in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.* Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres jussit.

50. Captiva deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut quacunque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam, parentesque: inter cætera accepit, *desponsatam eam principi Celtiberorum adolescenti, cui Allucio nomen erat.* Extemplo igitur parentibus, sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret deperire eum sponsæ amore: ubi primum venit, accuratiore eum sermone quam parentes alloquitur. *Juvenis,* inquit, *juvenem appello: quo minus sit inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta à militibus nostris ad me deducta esset, audiremque eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem: quia ipse, si frui liceret ludo ætatis (præsertim recto & legitimo amore) & non Respublica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem: tuo, cujus possum, amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos verecundia: servata tibi est, ut inviolatum & dignum me teq; dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor, amicus populo Romano sis: & si me virum bonum credis esse, quales patrem, patruumq; meum jam ante hæ gentes norant, scias multos nostri similes in civitate Romana esse: nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisq; esse velis, aut amicum malis.* Quum adolescens simul pudore, gaudioq; perfusus, dextram Scipionis tenens, *Deos omnes invocaret ad gratiam illi pro se referendam: quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo, atq; illius erga se merito, esset.* Parentes inde, cognatique virginis appellati. Qui quoniam gratis sibi redderetur virgo; ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus: orare Scipionem, *ut id ab se donum acciperet,* cœperunt: *haud minorem ejus rei apud se gratiam fore* affirmantes, *quam redditæ inviolatæ foret virginis.* Scipio, *quando tanto opere peterent, accepturum se* pollicitus, poni ante pedes jussit: vocatoque ad se Allucio: *Super dotem,* inquit, *quam accepturus à socero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent,* aurumque tollere, ac

sibi

ſibi habere juſſit. His lætus donis honoribuſque dimiſſus domum, implevit populares laudibus & meritis Scipionis: *Veniſſe Diis ſimillimum juvenem, vincentem omnia quum armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque delectu clientium habito, cum delectis mille & quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem rediit.

51. Scipio retentum ſecum Lælium, dum captivos obſideſq; & prædam ex conſilio ejus diſponeret; rebus omnibus compoſitis, data quinquereme, captivis cum Magone, & quindecim fere ſenatoribus, qui ſimul cum eo capti erant, in nave impoſitis, nuncium victoriæ Romam mittit. Ipſe paucos dies, quibus morari Carthagine ſtatuerat, exercendis navalibus pedeſtribuſque copiis abſumpſit. Primo die legiones in armis quatuor millium ſpacio decurrerunt. Secundo die arma curare & tergere ante tentoria juſſit. Tertio die ſudibus inter ſe in modum juſtæ pugnæ concurrerunt: præpilatiſque miſſilibus jaculati ſunt. Quarto die quies data. Quinto iterum in armis concurſum eſt. Hunc ordinem laboris, quietiſque, quoad Carthagine morati ſunt, ſervaverunt. Remigio claſſici milites tranquillo in altum evecti, agilitatem navium ſimulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique, corpora ſimul, animoſque ad bellum acuebant. Urbs ipſa ſtrepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina incluſis, dux cuncta pari cura obibat: nunc in claſſe ac navali erat: nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus aſpiciendis tempus dabat, quæq; in officinis, quæq; in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in ſingulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectiſque quos quaſſaverat muris, diſpoſitiſq; præſidiis ad cuſtodiam urbis; Tarraconem eſt profectus, à multis legationibus protinus in via aditus. Quas partim dato reſponſo ex itinere dimiſit, partim diſtulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribuſq, ſociis, edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt populi, multiq; etiam ulterioris Hiſpaniæ convenerunt. Carthaginienſium duces, primo ex induſtria famam captæ Carthaginis compreſſerant: deinde ut clarior res erat, quam ut tegi ac diſſimulari poſſet, elevabant verbis. *Nec opinato adventu ac prope furto unius diei urbem unam Hiſpaniæ interceptam. Cujus rei tam parvæ præmio, elatum inſolentem juvenem, immodico gaudio ſpeciem magnæ victoriæ impoſuiſſe. At ubi appropinquare tres duces, tres victores hoſtium exercitus audiſſet, occurſuram ei extemplo domeſticorum funerum memoriam* hæc in vulgus jactabant, haudquaquam ipſi ignari. Quantum ſibi ad omnia virium Carthagine amiſſa deceſſiſſet.

EPI-

EPITOME LIBRI XXVII.

1. CN. *Fulvius Proconſul cum exercitu ab Annibale ad Herdoneam cæſus eſt.* 2. *Meliore eventu à Cl. Marcello conſule adverſus eundem ad Numiſtronem pugnatum eſt. Inde Annibal noctu receſſit.* 14, &c. *Marcellus inſecutus eſt, & ſubinde cedentem preſſit, donec confligeret.* 16. *Priore pugna Annibal ſuperior fuit, Marcellus inſequenti.* 17, 18. *Fabius Maximus pater conſul Tarentinos per proditionem recepit.* 20, 21. *In Hiſpania ad Betulam Scipio cum Aſdrubale Amilcaris conflixit & vicit. Inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad avunculum Maſiniſſam cum donis dimiſit.* 29. *Claudius Marcellus T. Quintius Criſpinus conſules ſpeculandi cauſſa egreſſi è caſtris, inſidiis ab Annibale circumventi ſunt. Marcellus occiſus fuit, Criſpinus fugit.* 32, &c. *Res præterea à P. Sulpicio Prætore adverſus Philippum & Achæos geſtas continet.* 38. *Luſtrum à cenſoribus conditum eſt: cenſa ſunt civium capita centum triginta ſeptem millia centum & octo: ex quo numero apparuit quantum hominum tot præliorum adverſa fortuna populo Romano abſtuliſſet.* 41, &c. *Aſdrubal, qui cum exercitu novo tranſcenderat Alpes, ut ſe Annibali conjungeret, cum millibus hominum quinquaginta ſex cæſus eſt, M. Livii conſulis ductu: ſed non minore opera Claudii Neronis conſulis.* 45. *Qui quum Annibali oppoſitus eſſet, relictis caſtris, ita ut hoſtem falleret, electa manu profectus, Aſdrubalem circumvenit.*

1. HIc ſtatus rerum Hiſpaniæ erat. In Italia conſul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Annibalis, quæ præſidii cauſſa relicta erant, oppreſſa. Prædæ aliquantum ejus militi fuit conceſſum. Tritici quoque ducenta quadraginta millia modium, & centum decem millia hordei inventa. Cæterum nequaquam inde tantum gaudii fuit, quanta clades intra paucos dies accepta eſt, haud procul ab Herdonea urbe. Caſtra ibi Cn. Fulvius proconſul habebat, ſpe recipiundæ Herdoneæ: quæ poſt Cannenſem cladem

dem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Pœnum fidem senserat. Postquam Salapia amissa excessisse his locis Annibalem in Bruttios auditum est, ab Herdonea ea omnia per occultos nuncios delata Annibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, & spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito (ita ut famam prope præveniret) magnis itineribus ad Herdoneam contendit. Et quo plus terroris hosti objiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio & viribus impar, copiis rapcim eductis conflixit. Quinta legio & sinistra ala acriter pugnam inierunt. Cæterum Annibal signo equitibus dato, *ut quum pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars terga pugnantium invaderent:* ipse Cn. Fulvii similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, *similem eventum pugnæ fore* affirmabat. Neque ea spes vana fuit. Nam quum cominus acie & peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris à tergo tumultus, simul à castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quæ in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est: quintam deinde, atque eos qui ad prima signa erant, avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi & ipse Cn. Fulvius cum duodecim tribunis militum cecidit, Romanorum sociorumque quot cæsa in eo prælio millia sint, quis pro certo affirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus quam septem inveniam? Castris, prædaque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit: nec mansuram in fide, si inde abscessisset: multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit, occiditque principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semiermes ad Marcellum consulem in Samnium confugerunt.

2. Marcellus nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad Senatum de duce & exercitu ad Herdoneam amisso scribit. Cæterum *eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Annibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiam qua exsultet facturum.* Et Romæ quidem quum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem in conspectu Annibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. Addit & aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit. Nec detrectavit Annibal, ut signa portis efferri vidit.

vidit. Ita tamen aciem inſtruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani ſiniſtrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendiſſent, teſſæque pugnando primæ acies eſſent, ab Romanis prima legio & dextera ala, ab Annibale Hiſpani milites & funditores Baleares, elephanti quoque, commiſſo jam certamine, in prœlium acti. Diu pugna neutro inclinata ſtetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ ſiniſtra ſubiit, & apud hoſtes integri à feſſis pugnam accepere. Novum atque atrox prœlium ex tam ſegni repente exarſit, recentibus animis corporibuſque: ſed nox incerta victoria diremit pugnantes. Poſtero die Romani ab ſole orto in multum diem ſtetere in acie: ubi nemo hoſtium adverſus prodiit, ſpolia per ocium legere, & congeſtos in unum locum cremavere ſuos. Nocte inſequenti Annibal ſilentio movit caſtra, & in Apuliam abiit: Marcellus ubi lux fugam hoſtium aperuit, ſauciis cum præſidio modico Numiſtrone relictis, præpoſitoque his L. Furio Purpurione tribuno militum, veſtigiis inſtitit ſequi. Ad Venuſiam adeptus eum eſt. Ibi per dies aliquot quum ab ſtationibus procurſaretur, miſta equitum peditumque tumultuoſa magis prœlia quam magna, & ferme omnia Romanis ſecunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus, ſine ullo memorando certamine; quum Annibal nocte ſigna moveret, locum inſidiis quærens: Marcellus niſi certa luce, & explorato ante, non ſequeretur.

3. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento) tempus terit: ne deeſſet materia in Campanos ſæviendi, novum in occulto gliſcens per indicium protractum eſt facinus, milites ædificiis emotos, ſimul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, ſimul metuens, ne ſuum quoq; exercitum, ſicut Annibalis, nimia urbis amœnitas emolliret: in portis muriſque ſibimetipſos tecta militariter coegerat ædificare, erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, ſtramento intecta omnia, velut de induſtria, alimentis ignis. Hæc noctis una hora ut omnia incenderent, centum ſeptuaginta Capuani, principibus fratribus Bloſiis, conjuraverant. Indicio ejus rei ex familia Bloſiorum facto, portis repente juſſu proconſulis clauſis, quum ad arma ſigno dato milites concurriſſent, comprehenſi omnes qui in noxa erant, & quæſtione acriter habita, damnati necatique. Indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos, & Acerranos querentes *ubi habitarent non eſſe*, Acerris ex parte incenſis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad ſenatum miſit. Acerranis permiſſum, ut ædificarent quæ incenſa erant: Nuceri-

cerini Atellam, quia id maluerant (Atellanis Calatiam migrare juſſis) traducti. Inter multas magnaſque res, quæ nunc ſecundæ, nunc adverſæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquilius in Etruriam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum, ſociorumq; eodem in præſidium cum frumento miſſi ſunt.

4. Jam æſtas in exitu erat, comitiorumque conſularium inſtabat tempus. Sed literæ Marcelli negantis *è Republica eſſe, veſtigium abſcedi ab Annibale, cui cedenti, certamenq; abnuenti gravius ipſe inſtaret:* curam injecerant, ne aut conſulem tum maxime res agentem à bello avocarent, aut in annum conſules deeſſent. Optimum viſum eſt, quamquam extra Italiam eſſet, Valerium potius conſulem ex Sicilia revocari. Ad eum literæ juſſu ſenatus ab L. Manlio prætore urbis miſſæ, cum literis conſulis M. Marcelli: ut ex iis noſceret, quæ cauſſa Patribus eum potius quam collegam revocandi ex provincia eſſet. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is proſpera prœlia rex cum Carthaginienſibus feciſſet, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo quam Carthaginienſi, nec amiciorem quam Romano*, affirmabant *eſſe. Miſiſſe eum antea legatos in Hiſpaniam ad Cn. & P. Cornelios imperatores Romanos. Nunc ab ipſo velut fonte petere Romanorum amicitiam voluiſſe.* Senatus non legatis modo benigne reſpondit, ſed & ipſe legatos cum donis ad regem miſit, L. Genutium, P. Petelium, P. Popilium. Dona tulere, togam, & tunicam purpuream, ſellam eburneam, pateram auream ex quinque pondo factam. Protinus & alios Africæ regulos juſſi adire. Iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternum pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius, & Manius Acilius legati, *ad commemorandam renovandamque amicitiam miſſi*, dona tulere: Regi togam, & tunicam purpuream cum ſella eburnea: Reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa æſtate, qua hæc facta ſunt, ex propinquis urbibus agriſque nunciata ſunt prodigia. *Tuſculi agnum cum ubere lactanti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum. Iiſdem ferme diebus Anagniæ terram ante portam ictam, diem ac noctem ſine ullo ignis alimento arſiſſe: & aves ad compitum Anagninum in luco Dianæ nidos in arboribus reliquiſſe. Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ laſcivientium piſcium more exultaſſe. Tarquiniis porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate ad lucum Feroniæ quatuor ſigna ſanguine multo diem ac noctem ſu-*

daſſe.

dasse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria: alterum in Capenate agro ad Feroniæ lucum indicta.

5. M. Valerius consul literis excitus, provincia exercituq; mandato Cincio prætori, M. Valerio Messala præfecto classis, cum parte navium in Africam prædatum simul, speculatumque, quæ populus Carthaginiensis ageret pararetque, misso: ipse decem navibus Romam profectus quum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit, ibi de suis rebus gestis commemoravit. *Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra mariq; sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse. Neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse: omnes in urbes agrosq; suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidelissimum annonæ subsidium.* Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis; honores omnibus, ad exsolvendam fidem consulis habiti. Mutines etiam civis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messala quinquaginta navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, improviso in agrum Uticensem excursionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quam profectus inde erat, Lilybæum revectus. Ex captivis, quæstione habita, hæc comperta, consulique Lævino omnia ordine perscripta, ut sciret in quo statu res Africæ essent. *Quinq; millia Numidarum cum Masinissa Galæ filio acerrimo juvene Carthagine esse: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Asdrubalem trajicerentur, ut is quam maximo exercitu primo quoq; tempore in Italiam transgressus, jungeret se Annibali. In eo positam victoriam credere Carthaginienses. Classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamq; se credere brevi trajecturam.* Hæc recitata à consule, ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consulis censeret, sed dictatore comitiorum habendorum caussa dicto, extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messalam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse, M. Lucretius tribunus plebis, quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *ut consul prius quam ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret;*

ceret: eumq; quem populus jussisset, dictatorem diceret. Si consul noluisset, prætor urbanus populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare: tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit, destitutique Patres literas ad Marcellum mittendas censuerunt, ut defertæ à collega Reipublicæ subveniret, diceretque, quem populus jussisset, dictatorem. Ita à Marcello consule Q. Fulvius dictator dictus, & ex eodem plebiscito à Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus Pontifex maximus magister equitum dictus.

6. Dictator posteaquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris: quem, ut Capuæ exercituique suo præesset literis excivit, ipsi comitia in quem diem primum potuit, edixit: quæ certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerant. Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium & Q. Fabium consules dixerat; eodemque jure vocatæ reliquæ inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Arennii se interposuissent: qui neq; magistratum continuari satis civile esse aiebant: & multo fœdioris exempli, eum ipsum creari qui comitia haberet. Itaq; si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere. Dictator cunctam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplisque tutabatur. Nam Cn. Servilio consule quum Flaminius alter consul ad Thrasimenum cecidisset: ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemq; sciviſſe, ut quoad bellum in Italia esset, ex iis qui consules fuissent, quos & quoties vellet reficiendi consules populo jus esset. Exemplaq; ea in re se habere: vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis quæ ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam fuisset. His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus Reipublicæ visum est, ut per veteres, & expertos, bellique peritos imperatores Respublica gereretur. Itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum. Q. Fulvius Flaccus tertium. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis,

Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo æstatis hujus, classis Punica navium quadraginta cum præfecto Amilcare in Sardiniam trajecta, Olbiensem primo, dein postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum Insulæ latus, Caralitanum agrum vastavit: & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi. Decemvir item sacris faciundis in locum Tib. Sempronii C. F. Longi, Tib. Sempronius Tib. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est: & M. Æmilius Papus maximus curio: neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Crassum, pontificem maximum. Crassus Licinius nec consul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus. Ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quicquam publicæ rei egerunt, mors diremit L. Veturii; inde & Licinius censura se abdicavit. Ædiles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus, ludos Romanos diem unum instaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa ænea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis ejus copia magnifici apparatus fecerunt.

7. Exitu anni hujus, die quarta & trigesima quam ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit. Isque cum agmine captivorum ingressus urbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, *captam Carthaginem, caput Hispaniæ, uno die, receptasq; aliquot urbes, quæ defecissent: novasq; in societatem ascitas*, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Messalæ. Maxime movit Patres Asdrubalis transitus in Italiam, vix Annibali atque ejus armis obsistentem. Productus in concionem Lælius eadem disseruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione gestas, supplicationem in unum diem decrevit. C. Lælium primo quoque tempore cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam jussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus: haud nescius quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint. Sed mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispa-
V. C. nia consumpsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flac-
541. co tertium consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum

num imperium. Prætores ſortiti provincias: C. Hoſtilius Tubulus urbanam: L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia: T. Quintius Criſpinus Capuam: C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias diviſi. Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuiſſet. Exercitus urbanus ut in Etruriam ſuccederet: C. Calpurnius eidem præeſſet provinciæ, Capuam exercitumque quem Q. Fulvius habuiſſet, T. Quintius obtineret. C. Hoſtilius ab C. Lætorio proprætore provinciam, exercitumque, qui tum jam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus conſul bene rem geſſerat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque eſt in annum prorogatum in Sicilia imperium) Cannenſis exercitus datus, eumque ſupplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii ſupereſſent, juſſi. Conquiſitos eos, conſules in Siciam miſerunt: additaque eadem militiæ ignominia, ſub qua Cannenſes militabant: quique ex prætoris Cn. Fulvii exercitu ob ſimilis iram fugæ miſſi eo ab ſenatu fuerant. C. Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulſo eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem legione, eademque claſſe Macedoniam obtinere juſſo, prorogatum in annum imperium. Triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium conſulem mitti juſſæ: cætera claſſe placere prædatum in Africam, aut ipſum M. Valerium Lævinum trajicere; aut mittere, ſeu L. Cincium, ſeu M. Valerium Meſſalam, vellet. Nec de Hiſpania quicquam mutatum, niſi quod non in annum Scipioni Silanoque, ſed donec revocati ab ſenatu forent, prorogatum imperium eſt. Ita provinciæ exercituſque in eum annum partita imperia.

8. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Æmilii ſacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen; patriciis negantibus *C. Mamilii Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem eſſe: quia nemo ante eum, niſi ex Patribus id ſacerdotium habuiſſet.* Tribuni appellati, ad ſenatum rejecerunt. Senatus populo poteſtatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem dialem invitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir ſacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolæ demortui, C. Lætorius. Cauſſam inaugurari coacti flaminis libens reticuiſſem, ni ex mala fama in bonam vertiſſet. Ob adoleſcentiam negligentem, luxurioſamque C. Flaccus flamen captus à P. Licinio pontifice maximo, erat; L. Flacco fratri germano, cognatiſque aliis ob eadem vitia inviſus. Is, ut animum ejus

cura sacrorum & cæremoniarum cepit, ita repente exuit anticuos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis patriæ, alienisque esset.

9. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam quum L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. *Vetustum jus sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta, & sella curuli & flaminio.* Prætor, *non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu volebat: nec patrum, nec avorum memoria Dialem quemquam id jus usurpasse.* Tribuni *rem inertia flaminum obliteratam, ipsis, non sacerdotio damno fuisse*, quum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu Patrum, plebisque, flaminem in senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse.

10. Consules prius quam in provincias irent, duas urbanas legiones in supplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus, militum scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum: & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus, nec specie ejus provinciæ præsidium. Nam quum præter egregie supletas duas veteres legiones transfugarum, etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet. Siculos quoque qui in exercitu Epicidis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit; altero ipse cæteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Punicique imperii finibus. Classis quoque navium septuaginta parata, ut omni ambitu littorum præsidio oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat; ut viseret agros, cultaque ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.

11. Cæterum transportati milites in Siciliam (& erat major

jor pars Latini nominis, ſociorumque) prope magni motus cauſſa fuere: adeo ex parvis ſæpe magnarum momenta rerum pendent. Primitus enim inter Latinos, ſocioſque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus & ſtipendiis exhauſtos eſſe: quotannis ferme clade magna pugnare: alios in acie occidi, alios morbo abſumi: magis periri ſibi civem, qui ab Romano miles lectus ſit, quam qui à Pœno captus. Quippe ab hoſte gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exilium verius, quam in militiam ablegari. Octavum jam ibi annum ſeneſcere Cannenſem militem, moriturum antequam Italia hoſtis (quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem ſuperfuturum. Itaq; quod propediem res ipſa negatura ſit, prius quam ad ultimam ſolitudinem atq; egeſtatem perveniant, negandum populo Romano eſſe. Si conſentientes in hoc ſocios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginienſibus jungenda cogitaturos. Aliter nunquam vivo Annibale ſine bello Italiam fore.* Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant, ex iis duodecim quum omnium legationes Romæ eſſent, negaverunt conſulibus eſſe, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Circeii, Alba, Carſeoli, Sueſſa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re conſules icti, quum abſterrere eos à tam deteſtabili conſilio vellent, caſtigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, *eos auſos eſſe conſulibus dicere, aiebant, quod conſules in ſenatu ut pronunciarent, in animum inducere non poſſent, non enim detrectationem eam munerum militiæ, ſed apertam defectionem à populo Romano eſſe. Redirent itaq; propere in coloniæ, & tanquam integra re locuti magis quam auſi tantum nefas, cum ſuis conſulerent; admonerent, non Campanos, neq; Tarentinos eos eſſe, ſed Romanos: inde oriundos, inde in colonias atq; in agrum bello captum ſtirpis augendæ cauſſa miſſos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, ſi ulla pietas, ſi memoria antiquæ patriæ eſſet. Conſulerent igitur de integro. Nam tum quidem quæ temere agitaſſent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Annibali victoriæ eſſe.* Quum alternis hæc conſules diu jactaſſent, nihil moti legati, *neq; ſe quod domum renunciarent, habere dixerunt, neq; ſenatum ſuum quid novi conſuleret, ubi nec miles qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in ſtipendium eſſet.* Quum obſtinatos eos viderent conſules, rem ad ſenatum detulerunt. Ubi tantus pavor animis hominum eſt injectus, ut magna pars, actum de imperio diceret. *Idem alias colonias facturas: idem ſocios conſenſiſſe omnes, ad prodendam Annibali urbem Romam.*

12. Conſules hortari & conſolari ſenatum, & dicere, *alias colonias in fide atq; officio priſtino fore, eas quoq; ipſas quæ ab officio deceſſerint, ſi legati circa eas colonias mittantur, qui caſtigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras eſſe.* Permiſſum

ab ſenatu iis quum eſſet, agerent, facerentque, ut è Republica ducerent: pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos: quæſiveruntque ab iis. *Ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus reſpondit: *& milites ex formula paratos eſſe: & ſi pluribus opus eſſet, plures daturos: & quicquid aliud imperaret, velletq; populus Romanus, enixe facturos. Ad id ſibi neq; opes deeſſe, animum etiam ſupereſſe.* Conſules, *ſibi parum videri* præfati *pro merito eorum, ſua voce collaudari eos, niſi univerſi Patres in curia gratias egiſſent*, ſequi in ſenatum juſſerunt. Senatus quam poterat honoratiſſimo decreto allocutus eos, mandat conſulibus, ut ad populum quoque eos producerent: & inter multa alia præclara, quæ ipſis majoribuſque ſuis præſtitiſſent, recens etiam meritum eorum in Rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem poſt tot ſecula ſileantur, fraudenturve laude ſua, Signini fuere, & Nolani, & Norbani. Saticulanique, & Brunduſini, & Fregellani, & Lucerini, & Venuſini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenſes: & ab altero mari: Pontiani, & Pæſtani, & Coſani: & mediterranei, Beneventani, & Æſernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenſes. Harum coloniarum ſubſidio tum imperium populi Romani ſtetit: iiſque gratiæ & in ſenatu, & apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari à conſulibus, ea tacita caſtigatio maxime ex dignitate populi Romani viſa eſt. Cætera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, conſulibus, *aurum viceſimarium, quod in ſanctiore ærario ad ultimos caſus ſervaretur, promi placuit.* Prompta ad quatuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data conſulibus, & M. Marcello, & P. Sulpicio proconſulibus & T. Veturio prætori, qui Galliam provinciam ſortitus erat; additumque Fabio Conſuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur: cætero auro uſi ſunt ad veſtimenta præſenti pecunia locanda exercitui, qui in Hiſpania bellum ſecunda ſua fama, duciſque gerebat.

13. Prodigia quoque, prius quam ab urbe Conſules proficiſcerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant, ſignum Jovis, arborq; templo propinqua, & Hoſtiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæq; ædes, & Sinueſſæ murus portaque. Hæc de cœlo tacta. *Cruentam etiam fluxiſſe aquam Albanam*, quidem auctores erant: *& Romæ intra cellam ædis Fortis Fortunæ de capite ſignum, quod in corona erat, in manus ſponte ſua prolapſum.* Et Priverni ſatis conſtabat *bovem locutum, volturiumq; frequenti foro in tabernam devolaſſe, & Sinueſſæ natum ambiguo inter marem ac feminam ſexu infantem quos androgynos vulgus (ut pleraque faciliore ad duplicanda*

verba

verba Græco ſermone) appellat, & lacte pluiſſe, & cum elephanti capite puerum natum. Et prodigia hoſtiis majoribus procurata, & ſupplicatio circa omnia pulvinaria, & obſecratio in unum diem indicta: & decretum, ut C. Hoſtilius prætor ludos Apollinis, ſicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies & cenſoribus creandis Q. Fulvius conſul comitia habuit. Creati cenſores, ambo qui nondum conſules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi cenſores, *ut agrum Campanum fruendum locarent*, ex auctoritate Patrum latum ad plebem eſt, plebeſque ſcivit. Senatus lectionem, contentio inter cenſores de principe legendo, tenuit. Sempronii lectio erat, cæterum Cornelius *morem traditum à patribus ſequendum* aiebat. *Ut qui primus cenſor ex iis qui viverent, fuiſſet, eum principem legerent:* is Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dii ſortem legendi dediſſent ei jus liberum eoſdem dediſſe Deos: ſe id ſuo arbitrio facturum: lecturumq; Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis eſſe vel Annibale judice dicturus eſſet.* Quum diu certatum eſſet verbis, concedente collega, lectus à Sempronio princeps in ſenatu Q. Fabius Maximus Conſul: inde alius lectus ſenatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat. Infamis auctor deſerendæ Italiæ poſt Cannenſem cladem. In equeſtribus quoque notis eadem ſervata cauſſa. Sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannenſium legionum equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, *ne præterita ſtipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, ſed dena ſtipendia equis privatis facerent.* Magnum præterea numerum eorum conquiſiverunt, qui equo merere deberent: atque ex iis qui principio ejus belli ſeptemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ærarios fecerunt. Locaverunt inde reficienda quæ circa forum incendio conſumpta erant, ſeptem tabernas, macellum, atrium regium.

14. Tranſactis omnibus quæ Romæ agenda erant, conſules ad bellum profecti: prior Fulvius prægreſſus Capuam. Poſt paucos dies conſecutus Fabius, qui & collegam coram obteſtatus, & per literas Marcellum, *ut quam acerrimo bello detineret Annibalem, dum ipſe Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hoſti jam undiq; pulſo, nec ubi conſiſteret, nec quid fidum reſpiceret habenti, ne remorandi quidem cauſſam in Italia fore.* Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectum præſidii, quod ab Lævino Conſule adverſus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna (ſicut antea dictum eſt) ex Sicilia traducta, rapto vivere hominum aſſuetorum. Additi erant Bruttiorum indidem perfugæ, & audacia & auden-

audendi omnia neceſſitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci juſſit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre ſolum, ſed etiam avide exſecuti, direptis fugatiſque cultoribus agri, ſumma vi urbem oppugnabant. Marcellus conſulis literis excitatus, & quia ita in animum induxerat, *neminem ducem Romanum tam parem Annibali quam ſe eſſe*: ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Cannuſium Annibali occurrit. Solicitabat ad defectionem Cannuſinos Pœnus. Cæterum ut appropinquare Marcellum audivit, caſtra inde movit. Aperta erat regio ſine ullis ad inſidias latebris: itaque in loca ſaltuoſa cedere inde cœpit. Marcellus veſtigiis inſtabat, caſtraque caſtris conterebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites, peditumque jaculatores levia certamina ſerens, caſum univerſæ pugnæ non neceſſarium ducebat. Tractus eſt tamen ad id quod vitabat certamen. Nocte prægreſſum eum aſſequitur locis planis ac patentibus Marcellus: caſtra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita ſigna collata, pugnatumque totis copiis: & quum jam nox inſtaret, Marte æquo diſceſſum eſt. Caſtra exiguo diſtantia ſpacio raptim ante noctem permunita. Poſtero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Annibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *ut memores Thraſimeni Cannarumque, contunderent ferociam hoſtis. Urgere atq; inſtare eum: non iter quietos facere, non caſtra ponere pati, non reſpirare aut circumſpicere: quotidie ſimul orientem ſolem, & Romanam aciem in campis videndam eſſe. Si uno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliuſque eum bellaturum.* His irritati adhortationibus, ſimulque tædio ferociæ hoſtium quotidie inſtantium laceſſentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis eſt. Cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodeviceſimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepide cedunt, alii ſegniter ſubeunt, turbata tota acies eſt: dein prorſus fuſa, & vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidereque in pugna fugaque ad duo millia & ſeptingenti civium, ſociorumque: in his quatuor Romani centuriones fuere: duo tribuni militum, M. Licinius & M. Fulvius. Signa militaria quatuor de ala prima, quæ fugit; duo de legione quæ cedentibus ſociis ſucceſſerat, amiſſa.

15. Marcellus, poſtquam in caſtra reditum eſt, concionem adeo ſævam atque acerbam apud milites habuit, ut prœlio per diem totam infeliciter tolerato, triſtior iis irati ducis oratio

ratio eſſet. *Diis immortalibus ut in tali re laudes grateſque, inquit, ago, quod victor hoſtis cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portaſque, non ipſa caſtra eſt aggreſſus. Deferuiſſetis profecto eodem terrore caſtra, quo omiſiſtis pugnam. Qui pavor hic? qui terror? quæ repente, qui, & cum quibus pugnaretis, oblivio animos invaſit? nempe iidem ſunt ii hoſtes, quos vincendo & victos ſequendo priorem æſtatem abſumpſiſtis: quibus dies noctesq; fugientibus per hos dies inſtitiſtis: quos levibus prœliis fugaſtis, quos heſterno die nec iter facere, nec caſtra ponere paſſi eſtis. Omitto ea quibus gloriari poteſtis: cujus & ipſius pudere ac pœnitere vos oportet referam. Nempe æquis manibus heſterna die diremiſtis pugnam. Quid hæc nox, quid hæc dies abſtulit? veſtræ his copiæ imminutæ ſunt an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. Corpora tantum atq; arma eadem ſunt. An ſi eoſdem animos habuiſſetis, terga veſtra vidiſſet hoſtis? ſigna alicui manipulo, aut cohorti abſtuliſſet? Non adhuc cæſis Romanis legionibus gloriabatur; vos illi hodierno die primum fugati exercitus dediſtis decus.* Clamor inde ortus, ut veniam ejus diei daret; ubi vellet deinde experiretur militum ſuorum animos. *Ego vero experiar, inquit, milites: & vos craſtina die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam impetretis quam petitis.* Cohortibus quæ ſigna amiſerant, hordeum dari juſſit: centurioneſque manipulorum, quorum ſigna amiſſa fuerant, diſtrictis gladiis diſcinctos deſtituit: & ut poſtero die omnes pedites equiteſque armati adeſſent, edixit. Ita concio dimiſſa fatentium *jure ac merito ſeſe increpitos: neq; illo die virum quemquam in acie Romana fuiſſe, præter unum ducem, cui aut morte ſatisfaciendum, aut egregia victoria eſſet.* Poſtero die armati ornatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat: pronunciatque, *à quibus orta pridie fuga eſſet, cohorteſque quæ ſigna amiſiſſent, ſe in primam aciem inducturum: edicere jam ſeſe, omnibus pugnandum ac vincendum eſſe: & adnitendum ſingulis univerſiſque, ne prius heſternæ fugæ quam hodiernæ victoriæ fama Romam perveniat.* Inde cibo corpora firmare juſſit, ut ſi longior eſſet pugna, viribus ſufficerent. Ubi omnia dicta factaque ſunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

16. Quod ubi Annibali nunciatum eſt: *Cum eo nimirum, inquit, hoſte res eſt, qui nec bonam nec malam ferre fortunam poteſt. Seu vicit, ferociter inſtat victis: ſeu victus eſt, inſtaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere juſſit, & copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto quam pridie acrius eſt: Pœnis ad obtinendum heſternum decus adnitentibus: Romanis ad demendam ignominiam. Siniſtra ala ab Romanis, & cohortes quæ amiſerant ſigna, in prima acie pugnabant, & legio viceſima à dextro cornu inſtructa. L. Cornelius Lentulus, & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus medi-

am aciem hortator teſtiſque præſens firmabat. Ab Annibale Hiſpani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna eſſet, Annibal elephantos in primam aciem induci juſſit: ſi quem injicere ea res tumultum ac pavorem poſſet. Et primo turbarunt ſigna, ordineſque, & partim occulcatis, partim diſſipatis terrore qui circa erant, nudaverant unaparte aciem; latiuſque fuga manaſſet, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, ſigno arrepto primi haſtati manipulum ejus ſigni ſe ſequi juſſiſſet. Duxit ubi maxime tumultum conglobatæ belluæ faciebant: pilaque in eas conjici juſſit. Hæſere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. Sed ut non omnes vulnerati ſunt: ita in quorum tergis infixa ſtetere pila, (ut eſt genus anceps) in fugam verſi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, ſed pro ſe quiſque miles, qui modo aſſequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere: eo magis ruere in ſuos belluæ: tantoque majorem ſtragem edere, quam inter hoſtes ediderant, quanto acrius pavor conſternatas agit quam inſidentis magiſtri imperio reguntur. In perturbatam tranſcurſu belluarum aciem ſigna inferunt Romani pedites: & haud magno certamine diſſipatos, trepidanteſque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis ſequendi eſt factus, quam in caſtra paventes compulſi ſunt. Nam ſuper alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti forte duo in ipſa porta corruerant, coactique erant milites per foſſam, vallumque ruere in caſtra. Ibi maxima hoſtium cædes facta, cæſa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit, mille ferme, & ſeptingenti de duabus legionibus, & ſociorum ſupra mille & trecentos occiſi: vulnerati permulti civium, ſociorumque. Annibal nocte proxima caſtra movit. Cupientem inſequi Marcellum prohibuit multitudo ſauciorum. Speculatores, qui ſequerentur agmen miſſi poſtero die retulerunt, *Bruttios Annibalem petere.*

17. Iiſdem fere diebus & ad Q. Fulvium conſulem Hirpini & Lucani, & Volſcentes, traditis præſidiis Annibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt ſeſe, clementerque à conſule cum verborum tantum caſtigatione, ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis ſimilis ſpes veniæ facta eſt, quum ab iis Vibius & Pactius fratres, longe nobiliſſimi gentis ejus, eandem quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes veniſſent. Q. Fabius conſul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. Ibi ad quatuor millia hominum capta: & cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipſis faucibus portus poſuit caſtra.

caſtra. Naves, quas Livius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum; partim tormentis & ſaxis, omnique miſſilium telorum genere inſtruit: onerarias quoque, non eas ſolum quæ remis agerentur; ut alii machinas ſcalaſque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naves ab aperto mari, ut urbem aggrederentur, inſtructæ paratæque ſunt. Et erat liberum mare claſſe Punica, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram tranſmiſſa. In Bruttiis interim, Cauloniæ impugnatores, ſub adventum Annibalis, ne opprimerentur, in tumulum à præſenti impetu tutum, ad cætera inopem, conceſſere. Fabium Tarentum obſidentem leve dictu momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit. Præſidium Bruttiorum datum ab Annibale Tarentini habebant. Ejus præſidii præfectus deperibat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii conſulis erat. Is certior literis ſororis factus de nova conſuetudine advenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, ſpem nactus per ſororem quolibet impelli amantem poſſe; quid ſperaret, ad conſulem detulit. Quum haud vana cogitatio viſa eſſet, perfuga juſſus Tarentum tranſire, ac per ſororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein ſatis explorata levitate, blandiciis mulieribus perpulit eum ad proditionem cuſtodiæ loci, cui præpoſitus erat. Ubi & ratio agendæ rei, & tempus convenit, miles nocte per intervalla ſtationum clam ex urbe emiſſus, ea quæ acta erant, quæque, ut agerentur, convenerant ad conſulem refert. Fabius vigiliæ prima, dato ſigno iis qui in arce erant, quique cuſtodiam portus habebant, ipſe circuito portu ab regione urbis in orientem verſa occultus conſedit. Canere inde tubæ ſimul ab arce, & à portu, & à navibus, quæ aperto mari appulſæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de induſtria ortus. Conſul interim ſilentio continebat ſuos. Igitur Democrates, qui præfectus antea claſſis fuerat, forte illi loco præpoſitus, poſtquam quieta omnia circa ſe vidit, alias partes eo tumultu perſonare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor; veritus ne inter cunctationem ſuam conſul aliquam vim faceret, ac ſigna inferret; præſidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat ſonus, traducit. Fabius, quum ex temporis ſpacio & ex ſilentio ipſo (quod ubi paulo ante ſtrepebant excitantes vocanteſque *ad arma*, inde nulla accidebat vox) deductas cuſtodias ſenſiſſet: ferri ſcalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præſidium agitare proditionis conciliator nunciaverat, jubet. Ea primum eſt captus murus, adjuvantibus recipientibuſque

Brut-

Bruttiis: & tranſcenſum in urbem eſt. Deinde proxima refracta porta, ut frequenti agmine ſigna inferrentur. Tum clamore ſublato, ſub ortum ferme lucis nullo obvio armato in forum perveniunt: omneſque undique, qui ad arcem portumq; pugnabant, in ſe converterunt.

18. Prœlium in aditu fori majore impetu, quam perſeverantia commiſſum eſt. Non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum conjectis, prius pene quam conſererent manus, terga dederunt, dilapſique per nota urbis itinera in ſuas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates, fortiter pugnantes cecidere. Philomenus; qui proditionis ad Annibalem auctor fuerat, quum citato equo ex prœlio evectus eſſet, vacuus paulo poſt equus erranſque per urbem cognitus: corpus nuſquam inventum eſt. Creditum vulgo eſt, in puteum apertum ex equo præcipitaſſe. Carthalonem autem præfectum Punici præſidii cum commemoratione paterni hoſpitii poſitis armis venientem ad conſulem, miles obvius obtruncat. Alii alios paſſim ſine diſcrimine armatos inermeſque cædunt, Carthaginienſes Tarentinoſque pariter. Bruttii quoque multi interfecti, ſeu per errorem, ſeu vetere in eos infito odio: ſeu ad proditionis famam (ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur) extinguendam. Tum à cæde ad diripiendam urbem diſcurſum. Triginta millia ſervilium capitum dicuntur capta, ingens argenti vis facti ſignatique, auri octoginta ſeptem millia pondo, ſigna tabulæque, prope ut Syracuſarum ornamenta æquarent. Sed majore animo generis ejus præda abſtinuit Fabius quam Marcellus: qui interroganti ſcribæ, *quid fieri de ſignis vellet* (ingentis magnitudinis Dii ſunt, ſuo quiſque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui juſſit.* Murus inde, qui urbem ab arce dirimebat dirutus eſt ac diſjectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal iis qui Gauloniam obſidebant, in deditionem acceptis: audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque curſim agmine acto quum feſtinans ad opem ferendam, captam urbem audiſſet: *Et Romani*, inquit, *ſuum Annibalem habent. Eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amiſimus.* Ne tamen fugientis modo convertiſſe agmen videretur, quo conſtiterat loco, quinque millia ferme ab urbe poſuit caſtra. Ibi paucos moratus dies, Metapontum ſeſe recepit. Inde duos Metapontinos cum literis principum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab conſule accepturos, *impunita priora fore, ſi Metapontum ei cum præſidio Punico prodidiſſent.* Fabius vera quæ afferrent eſſe, ratus, diem, qua acceſſurus eſſet Metapontum, conſtituit:

tuit: literaſque ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatæ ſunt. Enimvero lætus ſucceſſu fraudis, ſi ne Fabius quidem dolo invictus eſſet, haud procul Metaponto inſidias ponit. Fabio auſpicanti, prius quam egrederetur ab Tarento, aves ſemel atque iterum non addixerunt. Hoſtia quoque cæſa conſulenti deos, aruſpex *cavendum à fraude hoſtili, & ab inſidiis*, prædixit. Metapontini, poſtquam ad conſtitutam non venerat diem, remiſſi ut cunctantem hortarentur, repente comprehenſi, metu gravioris quæſtionis detegunt inſidias.

19. Æſtatis ejus principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hiſpania quum hyemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim emiſſione obſidum captivorumq; abſumpſiſſet: Edeſco ad eum clarus inter duces Hiſpanos venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos. Sed præter eam cauſſam etiam, velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hiſpaniam omnem averterat ad Romanum à Punico imperio, traxit eum. Eadem cauſſa Indibili Mandonioque fuit (haud dubie omnis Hiſpaniæ principibus) cum omni populorum manu relicto Aſdrubale, ſecedendi in imminentes caſtris ejus tumulos, unde per continentia juga tutus receptus ad Romanos eſſet. Aſdrubal quum hoſtium res tacitis augeſcere incrementis cerneret, ſuas imminui: ac fore, ut niſi audendo aliquid moveret, qua cœpiſſent ruerent: dimicare quam primum ſtatuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, quum a ſpe, quam ſucceſſus rerum augebat: tum quod prius quam jungerentur hoſtium exercitus, cum uno dimicare duce, exercituque, quam ſimul cum univerſis malebat. Cæterum etiam ſi cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. Nam quum videret nullum eſſe navium uſum, quia vacua omnis Hiſpaniæ ora claſſibus Punicis erat, ſubductis navibus Tarraconem, navales ſocios terreſtribus copiis addit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine: & quæ poſt captam eam fecerat, tanto opificum numero incluſo. Cum iis Scipio veris principio ab Tarracone egreſſus (jam enim & Lælius redierat ab Roma, ſine quo nihil majoris rei motum volebat) ducere ad hoſtem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cujuſque populi fines tranſiret, proſequentibus excipientibuſque ſociis, Indibilis & Mandonius cum ſuis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus; haudquaquam ut barbarus ſtolide incauteque, ſed potius cum verecunda gravitate: propiorque *excuſanti tranſitionem ut neceſſariam, quam glorianti ea velut ad primam occaſionem rapta. Scire enim ſe, transfugæ nomen execrabile veteribus ſociis, novis ſuſpectum eſſe. Neq; eum ſe reprehendere morem hominum, ſi tamen anceps odium cauſſa non nomen*

faciat.

faciat. Merita inde sua in duces Carthaginienſes commemoravit, *avaritiam contra eorum, ſuperbiamque, & omnis generis injurias in ſe atque populares. Itaque corpus duntaxat ſuum ad id tempus apud eos fuiſſe: animum jam pridem ibi eſſe, ubi jus ac fas crederet coli. Ad Deos quoque confugere ſupplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut tranſitio ſibi nec fraudi apud eum, nec honori ſit. Quales ex hac die experiundo cognoverit, perinde operæ eorum pretium faciat.* Ita prorſus reſpondet facturum Romanus: *nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint ſocietatem ratam, ubi nec divini quicquam nec humani ſanctum eſſet.* Productæ deinde in conſpectum ejus conjuges, liberique, lacrymantibus gaudio reddūntur, atque eo die in hoſpitium abducti. Poſtero die fœdere accepta fides, dimiſſique ad copias adducendas. Iiſdem deinde in in caſtris tendebant, donec ducibus iis ad hoſtem perventum eſt.

20. Proximus Carthaginienſium exercitus Aſdrubalis prope urbem Bætulam erat. Pro caſtris equitum ſtationes habebat. In eas velites antefignanique, & qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, priuſquam caſtris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum eſſet. In caſtra trepidâ fuga compulſi equites ſunt: ſignaque Romana portis prope ipſis illata. Atque illo quidem die irritatis tantum ad certamen animis, caſtra Romani poſuerunt. Nocte Aſdrubal in tumulum copias recepit, plano campo in ſummo patentem: fluvius ab tergo, ante circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat. Superat & altera inferior ſummiſſa faſtigio planities. Eam quoque altera crepido haud facilior in aſcenſum ambibat. In hunc inferiorem campum poſtero die Aſdrubal, poſtquam ſtantem pro caſtris hoſtium aciem vidit: equites Numidas, leviumque armorum Baleares, & Afros demiſit. Scipio circumvectus ordines ſignaque, oſtendebat hoſtem, *prædamnata ſpe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis aut armorum, ſtare in conſpectu. Sed altiora mœnia habuiſſe Carthaginem, quæ tranſcendiſſet miles Romanus. Nec tumulos, nec arcem, nec mare quidem armis obſtitiſſe ſuis. Ad id fore altitudines, quas cepiſſent, hoſtibus ut per præcipitia & præruptam ſalientes fugerent. Eam quoque ſe illis fugam clauſurum.* Cohorteſque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam defertur amnis, jubet: alteram viam inſidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. Ipſe expeditos, qui pridie ſtationes hoſtium pepulerant, ad levem armaturam infimo ſtantem ſupercilio ducit. Per aſpera primum, nihil aliud quam via impediti iere. Deinde ut ſub jactum venerunt telorum, primo omnis generis vis ingens effuſa eſt in eos: ipſi contra, ſaxa quæ locus ſtrata paſſim omnia ferme miſſilia præbet ingerere: non milites

ſolum,

ſolum, ſed etiam turba calonum immiſta armatis. Cæterum quamquam aſcenſus difficilis erat, & prope obruebantur telis taxiſque, aſſuetudine tamen ſuccedendi muros, & pertinacia animi, ſubierunt primi. Qui ſimul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo conſiſterent gradu, levem & concurſatorem hoſtem, atque intervallo tutum quum procul miſſilibus pugna eluditur, inſtabilem eundem ad cominus conſerendas manus, expulerunt loco: & cæde magna in aciem altiori ſuperſtantem tumulo impegere. Inde Scipio juſſis adverſus mediam evadere aciem victoribus, cæteras copias cum Lælio dividit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris aſcenſus viam inveniret, jubet: ipſe ab læva circuitu haud magno in tranſverſos hoſtes incurrit. Inde primo turbata acies eſt, dum ad circumſonantem undique clamorem flectere cornua & obvertere ordines volunt. Hoc tumultu Lælius ſubiit, & dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locuſque ad evadendum & mediis datus eſt: qui per tam iniquum locum ſtantibus integris ordinibus, elephantiſque ante ſigna locatis, nunquam evaſiſſent. Quum ab omni parte cædes fierent, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incurrerat, maxime in nuda hoſtium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus. Nam & ſtationes utrimque Romanæ dextra lævaque inſederant vias: & portam caſtrorum ducis principumque fuga clauſerat, addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hoſtes timebant. Cæſa igitur ad octo millia hominum.

21. Aſdrubal jam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantiſque præmiſſis, quam plurimos poterat de fuga excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio caſtris hoſtium potitus, quum præter libera capita omnem prædam militibus conceſſiſſet; in recenſendis captivis decem millia peditum, duo millia equitum invenit. Ex iis Hiſpanos ſine precio omnes domum dimiſit. Afros vendere quæſtorem juſſit. Circumfuſa inde multitudo Hiſpanorum & ante deditorum, & pridie captorum, *regem* eum ingenti conſenſu appellavit. Tum Scipio ſilentio per præconem facto, *ſibi maximum nomen imperatoris eſſe* dixit, *quo ſe milites ſui appellaſſent. Regium nomen alibi magnum, Romæ intolerandum eſſe. Regalem animum in ſe eſſe. Si id in hominis ingenio ampliſſimum ducerent, tacite judicarent; vocis uſurpatione abſtinerent.* Senſere etiam barbari magnitudinem animi, cujus miraculo nominis alii mortales ſtuperent, id ex tam alto faſtigio aſpernantis. Dona inde regulis principibuſque Hiſpanorum diviſa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem juſſit. Quum Afros venderet juſſu imperatoris quæſtor, puerum adultum inter eos forma inſigni, quum audiſſet regii generis eſſe, ad Scipionem miſit, quem quum percunctaretur.

Scipio,

Scipio, quis & cuius, & cur id ætatis in castris fuisset: Numidam se lacrymasse. Maestum populares vocare. Orbum à patre factum, apud maternum avum Galen regem Numidarum educatum: cum avunculo Masinissa, qui super cum equitum subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter ætatem à Masinissa: nunquam ante prælium iniisse. Eo die se, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo clam armis equoque sumpto in aciem exiisse: ibi prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse. Scipio quum asservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. Inde quum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* quum effusis gaudio lacrimis, *cupere vero*, diceret: tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo cum Hispano sagulo, & aurea fibula, equumque ornatum donat, jussitque prosequi quoad vellet equitibus dimisit.

22. De bello inde consilium habitum. Et auctoribus quibusdam *ut confestim Asdrubalem persequeretur*, anceps id ratus, ne Mago atque Asdrubal cum eo jungerent copias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit. Paucis post prœlium factum ad Bætulam diebus, quum Scipio rediens jam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset: Asdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Asdrubalem venere: serum post male gestam rem auxilium: consilio in cætera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Asdrubal Gisgonis *ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam* censebat. Inter Asdrubalem alterum, & Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse: nec transitionis finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Asdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput & rerum summa esset: simul ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. Exercitum ejus quum transitionibus, tum adverso prælio imminutum, Hispanis repleri militibus. Et Magonem, Asdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares trajicere. Asdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire: nec cum Romano manus conserere. Masinissæ ex omni equitatu quod roboris esset, tria millia equitum expleri: eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari.* His decretis, ad exsequenda quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis indies crescere; Fabio Tarentum captum astu magis quam vir-

virtute, gloriæ tamen esse. Fulvii seneſcere fama. Marcellus etiam adverſo rumore esse, ſuper quam quod primo male pugnaverat, quia vagante per Italiam Annibale, media æſtate Venuſiam in tecta milites abduxiſſet. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is jam à prima pugna quæ adverſa fuerat, aſſiduis concionibus infamem inviſumque plebi Claudium fecerat, & jam de imperio abrogando ejus agebat: quum tamen neceſſarii Claudii obtinuerunt, *ut relicto Venuſiæ legato, Marcellus Romam veniret ad purganda ea, quæ inimici objicerent: nec de imperio ejus abrogando abſente ipſo ageretur.* Forte ſub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fulvius conſul comitiorum cauſa Romam venit.

25. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio eſt, ingenti concurſu plebiſque & omnium ordinum. Accuſavit tribunus plebis non Marcellum modo, ſed omnem nobilitatem. *Fraude eorum, & cunctatione fieri, ut Annibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit. Habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum, bis cæſum exercitum ejus, æſtiva Venuſiæ ſub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum ſuarum, ut non rogatio ſolum de imperio ejus abrogando antiquaretur, ſed poſtero die conſulem eum ingenti conſenſu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quintius Criſpinus, qui tum prætor erat. Poſtero die prætores creati P. Licinius Craſſus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius Cæſar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipſorum diebus ſolicita civitas de Etruriæ defectione fuit. Principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius ſcripſerat, qui eam provinciam proprætor obtinebat. Itaque confeſtim eo miſſus Marcellus conſul deſignatus, qui rem inſpiceret; ac ſi digna videretur, exercitu aceito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compreſſi Etruſci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus ſuis, reſponſum ab ſenatu eſt, *ut redirent quum Fabius conſul Romam veniſſet.* Ludi & Romani & plebeii eo anno in ſingulos dies inſtaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus, & Servius Sulpicius Galba: plebeii, C. Servilius, & Q. Cæcilius Metellus, *Servilium* negabant *jure aut tribunum plebis fuiſſe, aut ædilem eſſe; quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occiſum à Boiis circa Mutinam eſſe, opinio per decem annis fuerat, vivere, atque in hoſtium poteſtate eſſe ſatis conſtabat.*

24. Undecimo anno Punici belli conſulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur conſulatus, quem vitio creatus non geſſit) & T. Quintius Criſpinus. Utrique conſulum Italia decreta provincia eſt, & duo conſulum prioris anni exercitus: tertius tum erat Venuſiæ cui M. Marcellus præfuerat: ita *V. C.* 542.

ut

ut ex tribus eligerent duos quos vellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum & Salentini provincia evenisset. Cæteræ provinciæ ita divisæ prætoribus. P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, & quo senatus censuisset: Ser. Julio Cæsari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quintii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum & C. Hostilio Tubulo est, ut prætor in Etruriam ad suas legiones succederet C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni est, ut prætor Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat. Additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta longæ naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, & M. Silano suæ Hispaniæ, suique exercitus in annum decreti. Scipio, ex octuaginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus: quia fama erat, magnum navalem apparatum eo anno Carthagine esse: ducentis navibus omnem oram Italiæ, Siciliæque ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Lævinus (ei quoque enim in annum prorogatum imperium est) classem quæ ad Siciliam erat navium septuaginta obtineret. Adderet eo triginta naves quæ ad Tarentum priore anno fuerant. Cum ea centum navium classe, si videretur ei, prædatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Græciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus quæ ad urbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, ut scriberent, consulibus permissum. Una & viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbis negotium datum, *ut naves longas triginta veteres reficeret, quæ Ostiæ erant, & viginti novas naves sociis navalibus compleret, ut quinquaginta navium classe oram maris viciniam urbis Romæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum nisi cum successor veniisset. Idem & Tubulo imperatum, *ut inde præcipue caveret, ne qua nova consilia orirentur.*

25. Prætores in provincias profecti. Consules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. Et Campania nunciata erant *Capuæ duas ædes, Fortunæ, & Martis, & sepulchra aliquot de cœlo tacta: Cumis* (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit Deos) *mures in æde Jovis aurum rosisse. Cassini*

examen

examen apum ingens in foro concidisse. Et Ostiæ murum, portamque de cælo tactam. Cære vulturium volasse in ædem Jovis. Vulsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum caussa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax Deum, in capita consulum, Republica incolumi, exitialibus prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus à P. Cornelio Sulla prætore urbis primum facti erant. Inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in urbem, agrosque: quæ tamen magis in longos morbos quam in pernicioles evasit. Ejus pestilentiæ caussa, & supplicatum, per compita tota urbe est, & P. Licinius Varus prætor urbis legem ferre ad populum jussus, *ut bi ludi in perpetuum in statam diem vovenrentur.* Itaque ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium Nonas Quintiles, is dies deinde solennis servatus.

26. De Arretinis, & fama indies gravior, & cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est *ne differret obsides ab Arretinis accipere:* cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. Qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, præsidiaque locis idoneis dispositi, tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, *aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum*, dixit: inde portas custodire jussit tribunos militum, præfectosque socium & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id segnius, negligentiusque factum. Septem principes senatus, prius quam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima quum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. A cæteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque tamquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere jussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cætero exercitu placuit totam provinciam peragrare, & cavere *ne qua occasio novare cupientibus res daretur.* C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus popposcisset, negantibus iis comparere: fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse; ipse alias claves omnibus portis imposuit: cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, *ut in eo spem non moturos quicquam Etruscos poneret, si ne quid movere possent, præcavisset.*

27. De Tarentinis inde magna contentione in ſenatu actum coram Fabio, defendente ipſo quos ceperat armis, alias infenſis, & pleriſque æquantibus eos Campanorum noxæ, pœnæque. Senatuſconſultum in ſententiam M. Acilii factum eſt, *ut oppidum præſidio cuſtodiretur: Tarentinique omnes intra mœnia continerentur: res integra poſtea referretur, quum tranquillior ſtatus Italiæ eſſet.* Et de M. Livio præfecto arcis Tarentinæ haud minore certamine actum eſt, aliis ſententiis nocentibus præfectum, *quod ejus ſocordia Tarentum proditum hoſti eſſet:* aliis præmia decernentibus, *quod per quinquennium arcem tutatus eſſet, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret:* mediis *ad cenſores, non ad ſenatum cognitionem de eo pertinere dicentibus.* Cujus ſententiæ & Fabius fuit. Adjecit tamen, *fateri ſe, opera Livii Tarentum receptum (quod amici ejus vulgo in ſenatu jactaſſent) neque enim recipiendum fuiſſe, niſi amiſſum foret.* Conſulum alter T. Quintius Criſpinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum ſupplemento in Lucanos eſt profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant. In quibus quod quum bello Gallico ad Claſtidium ædem Honori & Virtuti voviſſet, dedicatio ejus à pontificibus impediebatur: quod negabant *unam cellam amplius quam uni Deo rite dedicari. Quia ſi de cœlo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum eſſet, difficilis procuratio foret: quod utri Deo divina res fieret, ſciri non poſſet. Neque enim duobus, niſi certis Deis rite una hoſtia fieri.* Ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipſo ædes eæ dedicatæ ſunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venuſiæ reliquerat, cum ſupplemento proficiſcitur. Locros in Bruttiis Criſpinus oppugnare conatus, quia magnam famam attuliſſe Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia accerſierat: & naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omiſſa oppugnatio eſt, quia Lacinium Annibal admoverat copias: & collegam eduxiſſe jam à Venuſia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, & inter Venuſiam Bantiamque, minus trium millium paſſuum intervallo, conſules binis caſtris conſederant. In eandem regionem & Annibal rediit, averſo ab Locris bello. Ibi conſules ambo ingenio feroces prope quotidie milites in aciem excire, haud dubia ſpe, ſi duobus exercitibus conſularibus junctis commiſiſſet ſeſe hoſtis, debellari poſſe.

28. Annibal quia cum Marcello bis priore anno congreſſus vicerat, victuſque erat: ut cum eodem ſi dimicandum foret, nec ſpem nec metum ex vano haberet: ita duobus conſulibus haud quaquam ſeſe parem futurum credebat. Itaque totus in ſuas artes verſus, inſidiis locum quærebat. Levia tamen prœlia inter bina caſtra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi æſta-

ſtatem poſſe conſules crederent, nihilominus oppugnari Locros poſſe rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum claſſe trajiceret, ſcribunt. Et ut ab terra quoque oppugnari mœnia poſſent, ab Tarento partem exercitus, qui in præſidio erat, duci eo juſſerunt. Ea ita futura per quoſdam Thurinos comperta Annibali quum eſſent, mittit ad inſidendam à Tarento viam. Ibi ſub tumulo Peteliæ equitum duo, peditum tria millia in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani quum incidiſſent, ad duo millia armatorum cæſa, & mille ducenti ferme vivi capti. Alii diſſipati fuga per agros ſaltuſque Tarentum rediêre. Tumulus erat ſilveſtris inter Punica & Romana caſtra, ab neutris primo occupatus: quia Romani qualis pars ejus, quæ vergeret in hoſtium caſtra, eſſet, ignorabant. Annibal inſidiis, quam caſtris aptiorem eum crediderat, itaque nocte ad id miſſis aliquot Numidarum turmas medio in ſaltu condiderat, quorum interdiu nemo ab ſtatione movebatur, ne aut arma, aut ipſi procul conſpicerentur. Fremebant vulgo in caſtris Romanis, *occupandum eum tumulum eſſe, & caſtello firmandum: ne, ſi occupatus ab Annibale foret, velut in cervicibus haberent hoſtem.* Movit ea res Marcellum, & collegæ, *Quin imus*, inquit, *ipſi cum equitibus paucis exploratum? ſubjecta res oculis, certius dabit conſilium.* Adſentiente Criſpino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, cæteri Etruſci erant, proficiſcuntur. Secuti M. Marcellus conſulis filius, & A. Manlius, tribuni militum: ſimul & duo præfecti ſociûm, L. Arennius, & M. Aulius. Immolaſſe eo die quidam memoriæ prodidere conſulem Marcellum, & prima hoſtia cæſa, jecur ſine capite inventum, in ſecunda omnia comparuiſſe, quæ aſſolent. Auctum etiam viſum in capite: nec id ſane aruſpici placuiſſe, quod ſecundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuiſſent.

29. Cæterum conſulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Annibale, ut numquam ſatis caſtra caſtris collata duceret. Tum quoque vallo egrediens ſignum dedit, ut ad locum miles eſſet paratus: ſi collis, in quem ſpeculatum irent, placuiſſet, vaſa colligerent, ac ſequerentur. Exiguum campi ante caſtra erat, inde in collem aperta undique, & conſpecta ferebat via. Numidis ſpeculator nequaquam in ſpem tantæ rei poſitus, ſed ſi quos vagos pabuli aut lignorum cauſſa longius à caſtris progreſſos poſſent excipere, ſignum dat ut pariter ab ſuis quiſque lateris exorirentur. Non ante apparuere, quibus obviis ab jugo ipſo conſurgendum erat, quam circumiere qui à tergo includerent viam. Tum undique omnes exorti, & clamore ſublato impetum fecêre. Quum in ea valle conſules eſſent; ut neque evaderent in jugum occupatum ab hoſte, nec receptum ab tergo circumventi haberent: extrahi tamen diutius certamen potuiſſet, ni

cœpta ab Etruſcis fuga pavorem cæteris injeciſſet. Non tamen omiſere pugnam deſerti ab Etruſcis Fregellani, donec integri conſules hortando, ipſique ex parte pugnando rem ſuſtinebant. Sed poſtquam vulneratos ambos conſules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipſi (perpauci autem ſupererant) cum Criſpino conſule duobus jaculis icto, & Marcello adoleſcente ſaucio & ipſo, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, & ex duobus præfectis ſociûm M. Aulius occiſus, L. Arennius captus: & lictores conſulum quinque vivi in hoſtium poteſtatem venerunt: cæteri aut interfecti, aut cum conſule effugerunt. Equites tres & quadraginta aut in prœlio, aut in fuga ceciderunt: duodeviginti vivi capti. Tumultuatum & in caſtris fuerat, ut conſulibus irent ſubſidio: quum conſulem, & filium alterius conſulis ſaucios, exiguaſque infelicis expeditionis reliquias ad caſtra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miſerabilis fuit: tum quod nec pro ætate, (major jam enim ſexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improvide ſe collegamque, & prope totam Rempublicam in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, ſi quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exſequi velim. Ut omittam alios, L. Cælius triplicem rei geſtæ ordinem edit: unam traditam fama: alteram ſcriptam laudatione filii, qui rei geſtæ interfuerit: tertiam, quam ipſe pro inquiſita ac ſibi comperta affert. Cæterum ita fama variat, ut tamen plerique *loci ſpeculandi cauſſa caſtris egreſſum* omnes, *inſidiis circumventum* tradant.

30. Annibal magnum terrorem hoſtibus morte conſulis unius, vulnere alterius, injectum eſſe ratus, ne cui deeſſet occaſioni, caſtra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. Ibi inventum Marcelli corpus ſepelit. Criſpinus & morte collegæ, & ſuo vulnere territus, ſilentio inſequentis noctis profectus, quos proximos nactus eſt montes in iis loco alto & tuto undique caſtra poſuit. Ibi duo duces ſagaciter moti ſunt, alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli ſimul cum corpore Annibal potitus erat. Ejus ſigni errore ne qui dolus necteretur à Pœno, metuens Criſpinus, circa civitates proximas miſerat nuncios: *occiſum collegam eſſe, annuloque ejus hoſtem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compoſitis.* Paulo ante hi nuncius conſulis Salapiam venerat, quum literæ ab Annibale allatæ ſunt, Marcelli nomine compoſitæ: ſe nocte, quæ diem illum ſecutura eſſet, *Salapiam venturum, parati milites eſſent, qui in præſidio erant, ſi quo opera eorum eſſet.* Senſere Salapiani fraudem & ab ira non defectionis modo, ſed etiam equitum interfectorum rati occaſionem ſupplicii peti, remiſſo retro nuncio (perfuga autem Romanus erat) ut ſine arbitro milites quum velle

vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. Circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Annibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. Ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles: *aperirique portam jubent: consulem adesse.* Vigiles velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri. Porta cataracta dejecta clausa erat. Eam partim vectibus levant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum perfugæ certatim ruunt per portam: & quum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapiani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma invadunt: alii è turribus portæ murisque saxis, fudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Annibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto oppugnabat. Magoni jam haud ferme fidenti, retenturum defensurumque se urbem, prima spes morte nunciata Marcelli affulsit, secutus inde nuncius, *Annibalem Numidarum equitatu præmisso ipsum quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi.* Itaque ubi primum Numidas edito è speculis signo adventare sensit, & ipse patefacta repente porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis, quia improviso id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. Deinde ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves fugerent, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Annibalis soluta Locrorum obsidio est.

31. Crispinus postquam in Bruttios profectum Annibalem sensit, exercitum cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militum Venusiam adducere jussit. Ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, *quantoque ipse in discrimine esset. Se comitiorum causa non posse Romam venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, & de Tarento solicitus esset, ne ex Bruttiis Annibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti viros prudentes, cum quibus, quæ vellet, de Republica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ, & magnum luctum morte alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt: & ad consulem tres legati missi, Sex. Julius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia rediisset.

Hi nunciare consuli jussi, *ut si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causa, si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimæ sociorum urbes tueri posset.* Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeam urbem exscensione facta, agrum late nullo ferme obvio armato vastabat. Inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam adventare. Octoginta erant & tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. Decem & octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique præda Lilybæum rediit. Eadem æstate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit. Quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello urebat: & Ætoli navibus per freum, quod Naupactum & Patras interfluit (Rhion incolæ vocant) exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

32. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem, Ætoli duce Pyrrhia qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum: & mille ferme ex Romana classe à P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem, atque has copias Philippus his prospero eventu pugnavit: multos admodum hostium utraque pugna occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese. Philippus ad Phalera exercitum reduxit. In Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, & aliam opportunitatem maritimam, terrestremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiisque, & Athenienſibus & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioris quam pro ingeniis Græcorum gentis: quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Græciæ immiscere-tur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum; concilioque ei & locus, & dies certa indicta. Interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portubus & littorum appulsu arceret. Inde præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus, ipse cum paucis equitum, levisque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione

Here-

Hereorum, Nemeorumque ſuffragiis populi ad eum delata, quia *ſe Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt*: Hereis peractis, ab ipſo ludicro extemplo Rhium profectus eſt, ad indictum multo ante ſociorum concilium. Ibi de Ætolico ſiniendo bello actum, ne cauſſa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam eſſet. Sed ea omnia vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbavere: poſtquam & Attalum Æginam veniſſe, & Romanam claſſem ſtare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalera egerant de pace, primum queſti ſunt *quædam contra fidem conventionis tempore induciarum facta*: poſtremo negarunt *dirimi bellum poſſe, niſi Meſſeniis Achæi Pylum redderent. Romanis reſtitueretur Atintania, Sterdileto & Pleurato Ardyæi.* Id vero indignum ratus Philippus, victos victori ſibi ultro conditiones ferre: *ne antea quidem ſe aut de pace audiſſe, aut inducias pepigiſſe*, dixit, *ſpem ullam habentem quieturos Ætolos; ſed ut omnes ſocios teſtes haberet, ſe pacis, illos belli cauſſam quæſiſſe.* Ita infecta pace concilium dimiſit, quatuor millibus armatorum relictis ad præſidium Achæorum, & quinque longis navibus acceptis. Quas ſi adjeciſſet miſſæ nuper ad ſe claſſi Carthaginienſium, & ex Bithynia ab rege Pruſia venientibus navibus, ſtatuerat navali prœlio laceſſere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. Ipſe ab eo concilio Argos regreſſus: jam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præſentia ſua.

33. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies feſtos licentius quam inter belli tempora remittente animum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus, claſſem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumque nobiliſſimæ fertilitatis effuſe vaſtavit. Fama ejus rei Philippum ab ludis excivit: raptimque cum equitatu profectus, juſſis ſubſequi peditibus, palatos paſſim per agros, graveſque præda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos compulit ad naves. Claſſis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus quoque ludorum qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque de Romanis tum victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti celebrati feſti dies: eo magis etiam, quod populariter dempto capitis inſigni, purpura atque alio regio habitu æquaverat cæteris ſe in ſpeciem: quo nihil gratius eſt civitatibus liberis. Præbuiſſetque haud dubiam eo facto ſpem libertatis, niſi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effeciſſet. Vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritimas domos dies noctesque: & ſubmittendo ſe in privatum faſtigium, quo minus conſpectus, eo ſolutior erat: &

libertatem quum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque & viris & parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiæ fecisse. Uni etiam principi Achæorum Arato adempta uxor nomine Polycratia; ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere: & Eleorum accensi odio, quod à cæteris Achæis dissentirent: & infensi Ætolis, quos Romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti à Dymis conjuncto exercitu transeunt Lariſſum amnem, qui Eleum agrum ab Dymeo dirimit.

34. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse: & expositis in terram quatuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem injecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex: dein contracto jam inter Ætolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum urgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus, quum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrinque accensa est: & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset prœlium inire. Deinde quum jam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo injectus fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. Postero die omnes copias ad propinquum Eleorum castellum (Pyrgum vocant) duxit: quò agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. Eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit: compensaveratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam, captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecorumq; omnis generis ad viginti millia) nuncius ex Macedonia venit: *Eropum quendam corrupto arcis præsidiiq; præfecto, Lychnidum cepisse,*

piſſe, tenere & Daſſaretiorum quoſdam vicos, & Dardanos etiam concire. Omiſſo igitur Achaico atque Ætolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphanta ducibus ad præſidium ſociorum, profectus ab Dymis per Achaiam Bœotiamque & Beboeidem, decimis caſtris Demetriadem in Theſſaliam pervenit.

35. Ibi alii majorem afferentes tumultum nuncii occurrunt: *Dardanos in Macedoniam effuſos, Oreſtidem jam tenere, ac deſcendiſſe in Ægeſtæum campum: famamq; inter barbaros celebrem eſſe, Philippum occiſum.* Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit: in arborem illatus impetu equi ad eminentem ramum, cornu alterum galeæ perfregit. Id inventum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdiletum, cui notum erat inſigne galeæ; famam interfecti regis vulgavit. Poſt profectionem ex Achaia Philippi, Sulpicius Æginam claſſe profectus cum Attalo ſeſe conjunxit. Achæi cum Ætolis, Eleiſque haud procul Meſſene proſperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Æginæ hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quintius Criſpinus conſul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum cauſſa dicto L. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat: duo conſules ſine memorando prœlio interfecti, velut orbam Rempubl. reliquerant. Dictator Manlius magiſtrum equitum Cn. Servilium (qui tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus quo die primum eſt habitus, ludos magnos facere dictatorem juſſit, quos M. Æmilius prætor urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio conſulibus fecerat: & in quinquennium voverat. Tum dictator & ludos fecit, & in inſequens luſtrum vovit. Cæterum quum duo conſulares exercitus tam prope hoſtem ſine ducibus eſſent, omnibus aliis omiſſis, una præcipua cura Patres populumque inceſſit, conſules primo quoque tempore creandi: & ut eos potiſſimum crearent, quorum virtus ſatis tuta à fraude Punica eſſet; *quum toto eo bello damnoſa, præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuiſſe: tum eo ipſo anno conſules nimia cupiditate conſerendi cum hoſte manum, in nec opinatam fraudem lapſos eſſe. Cæterum Deos immortales miſertos nominis Romani, peperciſſe innoxiis exercitibus: temeritatem conſulum ipſorum capitibus damnaſſe.*

36. Quum circumſpicerent Patres, quoſnam conſules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega quærebatur. Et virum quidem eum egregium ducebant: ſed promptiorem acrioremque quam tempora belli poſtularent, aut hoſtis Annibal: temperandum acre ejus ingenium moderato

raro & prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus. Quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut & rus migrarit: & per multos annos & urbe, & omni cœtu caruerit hominum. Octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem, sed erat veste obsoleta, capilloque & barba promissa, præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius, & P. Licinius censores eum tonderi, & squalorem deponere, & in senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. Sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, quum de fama ejus ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus præbuit, *indigno injuriam a populo factam, magnoq; id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera nec consilio talis viri usa Respublica esset. C. Neroni neq; Q. Fabium, neq; M. Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret. Eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusq; esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent.* Nec populus mentionem ejus rei ortam à Patribus eâ aspernatus. Unus eam rem in civitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: *levitatem civitatis accusans: Sordidati reî non misertos, candidam togam invito offerre: eosdem honores, pœnasq; congeri. Si bonum virum dicerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu, alterum crederent?* Hæc taliaque arguentem & querentem, castigabant Patres; & *M. Furium memorantes revocatum de exilio, patriam pulsum sede sua restituisse. Ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo levandam esse.* Adnixi omnes cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

37. Post diem tertium ejus diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. & C. Hostilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat. Et L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum ea ætate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur: ut si tuto per hostem posset, adiret id concilium: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini cives relegati ab Annibale essent domos redirent: scirentque *sua omnia, quæ*

ante

ante bellum habuissent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in Republica erant: in consules designatos omnes versi; quamprimum eos sortiri provincias, & præficiscere quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto à Q. Fabio Maximo, inimicitiæ ante nobiles inter eos erant, & acerbiores eas, indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. Itaque is magis implacabilis erat: & *nihil opus esse reconciliatione* aiebat: *atrius & intentius omnia gestaros, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.* Vicit tamen auctoritas senatus, ut positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent Rempublicam. Provinciæ iis non permistæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus: alteri adversus Annibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Asdrubalem (quem jam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito urbano, *eligeret quam mallet*, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni exercitum sumeret. Relictum à consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet: eiq; in annum imperium esset. Et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt. Legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

38. De Asdrubalis adventu in Italiam cura indies crescebat. Massilienſium primum legati nunciaverant, *eum in Galliam transgressum: erectosq; adventu ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur, ad mercede auxilia conducenda Gallorum animos.* Missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius & M. Retius ad rem inspiciendam, retulerant, *iniisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum principes Gallorum omnia exploratu referrent. Pro comperto habere, Asdrubalem ingenti jam coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod clausæ hyeme Alpes essent.* In locum M. Marcelli L. Aquilius Pætus augur creatus, inauguratusque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditum est à censoribus P. Sempronio Fudiano, & M. Cornelio Cethego. Censa civium capita centum triginta septem millia centum & octo: minor aliquanto numerus quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Annibal in Italiam veniisset, comitium tectum esse, memoriæ proditum est, & ludos Romanos semel instauratos

ratos ab ædilibus curulibus Q. Metello, & C. Servilio. Et plebeiis ludis biduum inſtauratum ab Q. Mamilio, & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. Et tria ſigna ad Cereris ædem dederunt. Et Jovis epulum fuit ludorum cauſſa. Conſulatum inde ineunt C. Claudius Nero, & M. Livius iterum. Qui, quia jam deſignati provincias ſortiti erant, prætores ſortiri juſſerunt. C. Hoſtilio urbana juriſdictio evenit: addita & peregrina, ut tres in provincias exire poſſent. A. Hoſtilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium & viginti; ita per provincias diviſa, ut binæ conſulum eſſent, quatuor Hiſpania haberet: tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia & Gallia: duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in Bruttiis: duas Q. Claudius circa Tarentum & Salentinos; unam C. Hoſtilius Tubulus Capuæ: duæ urbanæ ut ſcriberentur. Primis quatuor legionibus populus tribunos creavit. In cæteras conſules miſerunt.

V. C. 543.

39. Priuſquam conſules proficiſcerentur, novendiale ſacrum fuit: quia Veiis de cœlo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nunciata, *Minturnis ædem Jovis, & lucum Maricæ, item Atellæ murum, & portam de cœlo tactam.* Minturnenſes terribilius quod eſſet, adjiciebant *ſanguinis rivum in porta fluxiſſe.* Et Capuæ lupus nocte portam ingreſſus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hoſtiis majoribus prodigia, & ſupplicatio diem unum fuit, ex decreto pontificum. Inde iterum novendiale inſtauratum, quod in Armiluſtro lapidibus viſum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rurſus nunciatum, *Fruſinone infantem natum eſſe quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinueſſæ biennio ante, incertus mas an femina eſſet, natus erat.* Id vero aruſpices ex Etruria acciti *fœdum ac turpe prodigium dicere; extorrem agro Romano procul terræ contactu alto mergendum.* Vivum in arcam condidere, provectumque in mare projecerunt. Decrevere item pontifices, *ut virgines ter novenæ per urbem euntes carmen canerent.* Id quum in Jovis Statoris æde diſcerent conditum ab Livio poeta carmen, Tacta de cœlo ædes in Aventino Junonis Reginæ. Prodigiumque id ad matronas pertinere aruſpices quum reſpondiſſent, donoque Divam placandam eſſe, ædilium curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe Roma, intraque decimum lapidem ab urbe domicilia eſſent, ipſæ inter ſe quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus ſtipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque & caſte à matronis ſacrificatum. Confeſtim ad aliud ſacrificium eidem Divæ ab decemviris edicta dies, cujus ordo

talis

talis fuit: Ab æde Apollinis boves fœminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ. Post eas duo signa cupressea Junonis reginæ portabantur. Tum septem & viginti virgines longam indutæ vestem, carmen in Junonem reginam canentes ibant: illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis: nunc abhorrens & inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea, prætextatique, a porta Jugario vico in forum venere. In foro pompa constitit: & per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. Inde vico Tusco, Velabroque per Boarium forum in clivum Publicium, atque ædem Junonis reginæ perrectum. Ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ, & simulacra cupressea in ædem illata.

40. Diis rite placatis delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. Nam & belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu: & minus juventutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. Quibus recusantibus, edixere in diem certam, *ut quo quisq; jure vacationem haberet, ad senatum deferret.* Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostienses, Alsienses, Antias, Anxuras, Minturnenses, Sinuessanus, & à supero mari Senenses. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est, & earum coloniarum juniores jurejurando adacti, *supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset.* Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum (*nam & Asdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam erectam in spem rerum novarum solicitaret: & Annibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atq; obviam fratri ire posset*) Livius cunctabatur, parum fidens suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, & tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere. Intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, & supplendi unde vellent, & eligendi de omnibus exercitibus quos vellent, permutandique: & ex provinciis, quos è Republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam & vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque à P. Scipione Livio missa, quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, & duo millia de legionibus militum, equitum ad mille octin-

octingentos, missos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias navibus advexisse: & sagittariorum, funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

41. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia missæ ab L. Porcio prætore: *Asdrubalem movisse ex hibernis, & jam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta, armataque, conjecturas, se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures qui eos bello occuparet. Se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturius quam constituerant, exire in provincias coegerunt: ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Annibalis: quod etsi ei æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat. Ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. Cæterum Asdrubali & sua, & aliorum spe omnia celeriora, atque expeditiora fuere. Non enim receperunt modo Arverni eum, deinceps aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes, sed etiam secutæ sunt ad bellum. Et quum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat: tum etiam duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. Inusitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant: & primo ignari quo Pœnus pergeret, suis rupes suaque castella, & pecorum hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, *viam tantum Alpes esse: duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio & opibus certare.* Hæ causæ aperuerant Alpes Asdrubali. Cæterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet, magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum, *magnum se excidio ejus urbis terrorem cæteris injecturum.* Non ipse se solum ea oppugnatione impediit: sed Annibalem post famam transitus ejus tanto spe sua celeriorem, jam moventem ex hibernis, continuerat. Quippe reputantem non solum quam lenta urbium oppugnatio esset: sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia victor regressus tentasset.

42. Consules diversis itineribus profecti ab urbe, velut in duo

duo pariter bella, diſtenderant curas hominem: ſimul recordantium, *quas primus adventus Annibalis intuliſſet Italiæ clades*; ſimul quum illa angeret cura, *quos tam propitios urbi atq; imperio fore Deos, ut eodem tempore utrobiq; Reſpublica proſpere gereretur. Adverſa ſecundis penſando, rem ad id tempus extractam eſſe. Quum in Italia ad Traſimenum & Cannas præcipitaſſet Romana Reſpublica, proſpera bella in Hiſpania protraxiſſe eam erexiſſe. Poſtea quum in Hiſpania alia ſuper aliam clades, duabus egregiis ducibus amiſſis, duos exercitus ex parte deleſſet, ſecunda in Italia Siciliaq; geſta quaſſatam Rempublicam excepiſſe: & ipſum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, ſpatium dediſſe ad reſpirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circumſtare urbem Romam, & unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuiſſe. Qui eorum prior viciſſet, intra paucos dies caſtra cum altero junctum.* Terrebat & proximus annus lugubris duorum conſulum funeribus. His anxii curis homines, digredientes in provincias conſules proſecuti ſunt. Memoriæ proditum eſt, plenum adhuc ira in cives M. Livium ad bellum proficiſcentem, monenti Q. Fabio, *ne priuſquam genus hoſtium cogneſſet, temere manum conſereret*, reſpondiſſe: *ubi primum hoſtium agmen conſpexiſſet, pugnaturum.* Quum quæreretur, *quæ cauſſa feſtinandi eſſet? Aut ex hoſte egregiam gloriam*, inquit, *aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, etſi non honeſtum capiam.* Priuſquam Claudius conſul in provinciam perveniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Salentinos exercitum Annibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hoſtilius Tubulus, incompoſito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, novem ſigna militaria cœpit. Moverat ex hibernis ad famam hoſtis Q. Claudius qui per urbes agri Salentini caſtra diſpoſita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus ſimul confligeret Annibal, nocte caſtra ex agro Tarentino movit, atque in Bruttios conceſſit. Claudius in Salentinos agmen convertit. Hoſtilius Capuam petens, obvius ad Venuſiam fit conſuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus conſul adverſus Annibalem res gereret. Reliquas copias Hoſtilius Capuam ducere juſſus, ut Q. Fulvio proconſuli traderet.

43. Annibal undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præſidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit; ſpe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defeciſſent. Eodem à Venuſia conſul Romanus exploratis itineribus contendit, & mille fere & quingentos paſſus caſtra ab hoſte locat. Grumenti mœnibus prope junctum videbatur

debatur Pœnorum vallum. Quingenti passus erant inter castra Punica, ac Romana. Interjacebat campus, colles imminebant nudi, sinistro lateri Carthaginiensium dextro Romanorum, neutris suspecti: quod nihil silvæ, neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procurrentes, certamina haud satis digna dictu serebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Annibal inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant: quinque cohortes additis quinque manipulis, nocte jugum superare, & in aversis vallibus considere jubet: tempus exsurgendi ex insidiis, & aggrediendi hostem, T. Claudium Asellum tribunum militum, & P. Claudium præfectum socium edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum, equitumque in aciem eduxit. Paulo post & ab Annibale signum pugnæ propositum est: clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. Inde eques, pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, *ut equites legionis quanto maximo impetu possit, in hostem emittat: ita pecorum modo, incompositos toto passim campo se fudisse, ut sterni opprimiq; priusquam instruantur possint.*

44. Nondum Annibal è castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit. Itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. Jam primos occupaverat equestris terror. Peditum etiam prima legio, & dextra ala prœlium inibant. Incompositi hostes ut quemque aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna subsidiis: & procurrentium ad certamen numero augetur, pugnantesque (quod nisi in veteri exercitu, & duce vetere haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset, Annibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus metum, ne intercluderentur à castris, injecisset. Inde pavor incussus: & fuga passim fieri cœpta est. Minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breviorem fugam perculsis fecit. Equites enim in tergo inhærebant: in transversa latera invaserant cohortes secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. Tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria novem adempta: elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Romanorum sociorumque ducenti ceciderunt. Postero die Pœnus quievit. Romanus in aciem copiis eductis, posteaquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, & suorum corpora collata in unum sepeliri jussit. Inde insequen-

tibus

cibus continuis diebus aliquot ita instituit portis, ut prope inferre signa viderentur: donec Annibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies. Et Numidæ ex composito pauliper in portis se valloque ostentavere: frustratique aliquamdiu hostem, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul ubi silentium in castris, & ne paucos quidem qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat: duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa jussit. Tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt. Recepsui deinde cecinit: multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. Supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis, montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petit. Hanno inde (is enim præsidio ejus loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Annibal copiis ejus ad suas additis, Venusiam retro quibus venerat itineribus repetit: atque inde Canusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis abstiterat: & Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, accersierat.

45. Inter hæc ab Asdrubale, postquam à Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ cum literis ad Annibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem Annibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, à vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium prætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, *literas se ab Asdrubale ad Annibalem ferre.* Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. Duæ simul turmæ Samnitium præsidii causſæ missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, & ex captivis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus esse Reipublicæ ratus, *quo consiliis ordinariis provinciæ suæ quisq; finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu, bellum gereret. Audendum ac novandum aliquid improvisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud cives, quam hostes, terrorem faceret; perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret:* literis Asdrubalis Romam ad senatum missis, simul & ipse Patres conscriptos quid parer, edo-

cet, *ut quum in Umbria se occursurum Asdrubal fratri scribat, legiones a Capua Romam accersant, delectum Romæ habeant, exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant.* Hæc senatui scripta. Præmissi inde per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumentaque alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium, sociorumque quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: producitur, *occupare se in Lucanis proximam urbem, Punicumque in ea præsidium velle, ut ad iter parati omnes essent.* Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.

46. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum castra Punica objecta Romanis mœnibus portisque fuerant. Neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum. *Castra prope Annibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit: & consulem in Lucanos ostendisse iter, quum Picenum & Galliam peteret: castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atq; exercitus partem abisse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? & aut insequi Neronem cum sex millibus armatorum profectum, Annibal toto exercitu velit, aut castra invadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. Et eo omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Annibales in Italia esse. Quippe & Asdrubalem patre eodem Amilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitum bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania & concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo magis quam Annibalem ipsum gloriari posse. Quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame, ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem in saltu impedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia majora etiam vero, præsidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant.

47. Nero postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur.

Ne gat

Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, reipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere. Quippe ad quod bellum collega non antequam ad satietatem ipsius peditum atq; equitum datæ ab senatu copiæ fuissent, majores, instructioresque, quam si adversus ipsum Annibalem iret, profectus sit; eo ipsos, quantumcunq; virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos: auditum modo in acie (nam ne ante audiatur, daturum operam) alterum consulem, & alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam belli conficere, & parva momenta in spem metumq; impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos. Semper quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur. Et hercule per instructa omnia ordinibus virorum mulierumque undique ex agris effusorum, inter vota ac preces & laudes ibant: *illos præsidia Reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiiq; appellabant: in illorum armis dextrisq; suam liberorumq; suorum salutem ac libertatem repositam esse:* Deos omnes Deasque precabantur, *ut illis faustum iter felixq; pugna, matura ex hostibus victoria esset: damnarenturq; ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent: ut quemadmodum nunc soliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent.* Invitare inde pro se quisque, & offerre & fatigare precibus, *ut quæ ipsis jumentisq; usui essent, ab se potissimum sumerent, benigne omnia cumulata dare.* Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent, nihil morari, nec ab signis absistere cibum capientes; diem ac noctem ire, vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent adventum, percunctarenturque, *clam an palam, interdiu an noctu venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris.* Nocte clam ingredi melius visum est.

48. Tessera per castra ab Livio consule data erat, *ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. Neq; enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret:* & coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Cæterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus sese ultro & veteribus militibus perfunctis jam militia: & juvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species, roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant: & quingentos inde ferme passus Asdrubal aberat. Itaque quum jam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctem, castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria adducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur.

tur. Postero die consilium habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra juncta consulum castris habebat: & ante adventum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modo iniderent angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, indicarus hostem omnibus artibus belli fuerat. Is tum in concilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiæ, *ut dum sessum via ac vigiliis reficeret militem Nero: simul & ad vocandum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnandi differretur.* Nero non suadere modo, sed summa ope orare instituit, *ni consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerariam morando facerent. Errare (qui non diuturnus futurus esset) velut torrentem Annibalem, nec castra sua sine duce rebellia egredi, nec ad sequendum se itum intendisse: antequam se moveat, delaturis exercitum Asdrubalis posse, redireq; in Apuliam. Quo prolatando spacium hosti det, cum & illa castra prodere Annibali, & aperire in Galliam iter, ut per eum ubi velit, Asdrubali conjungatur. Extemplo signum dandum, & exeundum in aciem: abutendumque errore hostium absentium, præsentiumque: dum neq; illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & validioribus rem esse.* Concilio dimisso, signum pugnæ proponitur, confestimque in aciem procedunt.

49. Jam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnæ attulit, quod Asdrubal profectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat, & strigosiores equos. Multitudo quoque major solito visa est. Subditus, id quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur: ubi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui forte adultioris coloris, ut ex recenti via, essent. Simul circumvehi procul castra jubet, specularique, *num auctum aliqua parte sit vallum:* & attendant, *semel bisne signum canat in castris.* Et quum ordine omnia relata essent; castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant: una M. Livii, altera L. Porcii, neutris quicquam quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti movit: quod semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse: *duos profecto consules esse, & quoniam modo alter ab Annibale abscessisset,* cura angebat. Minime id quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Annibalem elusum. Ut ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. *Profecto haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. Magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisq; eadem jam fortuna in Italia: quæ in Hispania esset.* Interdum, *literas suas ad eum non pervenisse, credere: interceptisq; iis, consulem ad se opprimendum accelerasse.* His anxius curis, extin-

extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri jussit. In trepidatione & nocturno tumultu duces, parum intente asservati, alter in destinatis jam inde ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen transvit: ita desertum à ducibus agmen primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Asdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri jubet. Et per tortuosi amnis sinus fluxusque quum errore volvens haud multum processisset; ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus erat. Sed quum, quantum à mari abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada: diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

50. Nero primum cum omni equitatu advenit. Porcius deinde assecutus cum levi armatura. Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte, incursarentque, & jam omisso itinere, quod fugæ simile erat, castrametari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prœlium instructis, armatisque. Sed ubi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est. Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit, media acies prætori tuenda datur. Asdrubal omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos locat. Circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. Ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi, atque Hispanis (& ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi, sed longior quam latior acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. Dextra omnis acies extra prœlium eminens cessabat. Collis oppositus arcebat, ne aut à fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Livium, Asdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque cædes utrinque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars major peditum, equitumque Romanorum: ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, & Ligures, durum in armis genus. Eodem versi elephanti, qui primo impetu turbaverant antesignanos, & jam signa moverant loco: deinde crescente certamine & clamore, impotentius jam regi, & inter duas acies versari, velut incerti quorum essent, haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset; postquam ea regione penetrari

ad

ad hostem non videbat posse, cohortes aliquot subductas è dextro cornu, ubi stationem magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit: & non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, ut quum ostendissent se in latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ut omnibus partibus ab fronte, ab latere, ab tergo trucidarentur Hispani, Ligures que: & ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit. Nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: & qui aderant, itinere ac vigiliis fessi intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gerebant. Et jam diei medium erat, sitisque & calor hianteis cædendos, capiendosq; affatim præbebat.

51. Elephanti plures ab ipsis rectoribus quam ab hoste interfecti. Fabrile scalprum cum malleo habebant, id, ubi sævire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum ipsa in compage qua jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat, ictu adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicisset. Primusque id Asdrubal instituerat, dux quum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit: ille fessos, abnuenteisque tædio & labore, nunc precando nunc castigando accendit: ille fugientes revocavit omissamque pugnam aliquot locis restituit. Postremo quum haud dubia fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. Ibi ut patre Amilcare & Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, *redditaq; æqua Cannensi clades, vel ducis vel exercitus interitu videbatur.* Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti. Præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta. Id solatii fuit pro amissis eo prœlio militibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum, sociorumque occisa. Adeoq; etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset nunciatum Livio consuli: *Gallos Cisalpinos, Ligures que, qui ante prœlio non affuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri: Supersint,* inquit, *aliqui nuncii, & hostium cladis, & nostræ virtutis.*

52. Nero ea nocte quæ secuta est pugnam, citatiore quam inde venerat agmine, die sexto ad stativa sua atq; ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore, nemo enim præcesserat nuncius,

us, lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium præ gaudio essent celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici, narrarique potest: nec quo incerta exspectatione eventus civitas fuerit, nec quo victoriæ famam acceperit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab ortu solis ad occidentem, aut senator quisquam à curia, atque à magistratibus abscessit, aut populus è foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ supplicüs vocisque fatigavere Deos. Tam solicitæ ac suspensæ civitati, fama incerta primo accidit: duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex prælio nunciantes, *cæsos hostes*. Et primo magis auribus quam animis id acceptum erat, ut majus, lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: & ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narnienſium equitum adventu. Eæ literæ per forum ad tribunal Prætoris latæ, senatum curia exciverunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuncius non posset præ cunctantibus, vociferantibusque, *ut in rostris, priusquam in senatu literæ recitarentur*. Tandem summoti, & coerciti à magistratibus: dispensarique lætitia inter impotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione literæ recitatæ sunt: & pro cujusque ingenio aliis *jam certum gaudium*, aliis *nulla ante futura fides erat, quam legatos consulum, vel literas audissent*.

53. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum. Tum enimvero omnis ætas currere obviam, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. Ad Milvium usque pontem continens agmen pervenit. Legati erant, L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus. Circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, quum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta sint, percunctarentur, & ut quisque audierat, *exercitum hostium, imperatoremq; occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse*, extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Quum ægre in curiam perventum esset, multo ægrius summota turba, ne Patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt. Inde producti in concionem legati. L. Veturius literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit, cum ingenti assensu: postremo etiam clamore universæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde, ab aliis circa templa Deûm, ut grates agerent: ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum nuncium impertirent. Senatus, *quod M. Livius, & C. Claudius consules incolumi exercitu, ducem hostium legionesq; occidissent, supplicationem in triduum decrevit*.

Eam

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI

Historiarum

AB

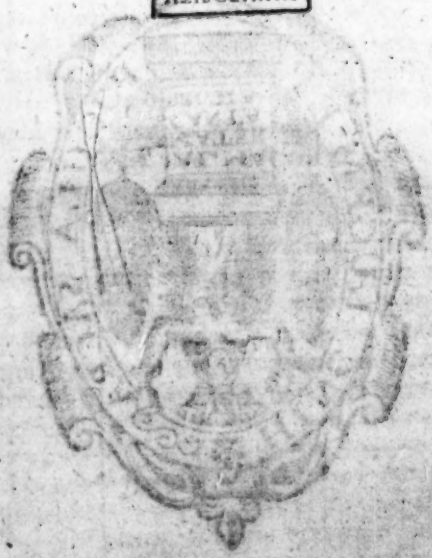
URBE CONDITA

Tomus Secundus.

Ex Officina *Joan. Hayes*, Celeberrimæ Academiæ
Typographi 1679.

UNIVERSITY
LIBRARY
CAMBRIDGE

HISTORIA
DE
ORIGINE ET PROGRESSU
DU
DROIT CANONIQUE
PAR
THOMAS SANCHIUS.

EPITOME LIBRI XXVIII.

1, 2, &c. RES in Hiſpania proſperè geſtæ à Silano Scipionis legato, & ab L. Scipione fratre adverſus Pœnos: 5, &c. à Sulpitio Proconſule, & ab Attalo Rege Aſiæ adverſus Philippum regem Macedonum pro Ætolis referuntur. 9. Quum M. Livio, & Claudio Neroni conſulibus triumphus decretus eſſet: Livius, qui in provincia ſua rem geſſerat, quadrigis invectus eſt; Nero qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo eſt ſecutus: & in hoc habitu plus gloriæ reverentiæq; habuit: nam & plus in bello, quam collega, fecerat. 11. Ignis in æde Veſtæ negligentia virginis, quæ non cuſtodierat, extinctus eſt, virgo cæſa eſt flagro. 14, 15, &c. P. Scipio in Hiſpania cum Pœnis debellavit, decimoquinto anno ejus belli, anno quinto poſtquam ierat: exclusiſq; in totum poſſeſſione ejus hoſtibus, Hiſpaniam recepit: & à Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis tranſvectus, fœdus junxit. 18. Aſdrubal Giſgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. 21. Munus gladiatorium in honorem patris, patruiq; Carthagini Novæ dedit: non ex gladiatoribus, ſed ex iis qui aut in honorem dutis, aut ex provocatione in certamen deſcendebant: in quo Reguli fratres de regno ferro contenderunt. 22. Quum Aſtapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo extructo occiderunt, & ſe inſuper præcipitaverunt. 24. Ipſe Scipio dum gravi morbo implicitus eſſet, ſeditionem in parte exercitus motam, confirmatus diſcuſſit, rebellantesq; Hiſpaniæ populos ſoegit in deditionem venire. 35, &c. Et amicitia facta eſt cum Maſiniſſa rege Numidarum, qui illi auxilium, ſi in Africam trajeciſſet, pollicebatur, cum Gaditanis quoque poſt diſceſſum inde Magonis, cui ex Carthagine ſcriptum erat, ut in Italiam trajiceret. 38. Roman reverſus, conſulque creatus. 40. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data eſt: permiſſumq; ut in Africam trajiceret. Si ex Republica eſſe cenſeret. 46. Mago Amilcaris filius à minore Baleari inſula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

1. CUm transitu Asdrubalis, quantum in Italiam inclinaverat belli, cum levatæ Hispaniæ viderentur, renatum ibi subito par priori bellum est. Et Hispanias ea tempestate sic habebant Romani, Pœnique. Asdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus, Gadeisque concesserat. Nostri maris ora, omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat Novus imperator. Hanno in locum Barchini Asdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, quum in Celtiberia quæ media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem millibus peditum, equitibus quingentis misit. Silanus quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates viarum, & angustæ saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt inclusæ) tamen non solum nuncios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam qua irent, esse: læva Celtiberos, novum exercitum supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra. Hæc stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum & tyronum, & minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad lævam jubebat ferri, nec unde ab stationibus Punicis conspiceretur. Ipse præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

2. Tria millia ferme aberat, quum haud dum quisquam hostium senserat, confragosa loca, & obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, considere militem, & cibum capere jubet. Interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt: acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente cœptum. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur. Erant autem in Celtiberorum exercitu quatuor millia scutatorum & ducenti equites. Hanc justam legionem (& id ferme roboris erat) in prima acie locat: cæteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos valle Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad remittenda ipsi consurgunt:

quæ

quæ quum Romani conferri, ut ſolent, denſatis cœpiſſent ſcutis; tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta eſt. Cæterum aſperitas locorum & Celtiberis, quibus in prœlio concurſare mos eſt, velocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis ſtabili pugnæ aſſueris, niſi quod anguſtiæ & internata virgulta ordines dirimebant: & ſinguli binique velut cum paribus conſerere, pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hoſtibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam ferme omnibus ſcutatis Celtiberorum interfectis, levis armaturæ, & Carthaginienſes qui ex alteris caſtris ſubſidio venerant, perculſi cædebantur. Duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis, vix inito prœlio, cum Magone effugerunt. Hanno alter imperator cum eis qui poſtremi jam profligato prœlio advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat ſecuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Aſdrubalem pervenerunt. Celtiberi novus miles, in proximas dilapſi ſilvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (ſi licuiſſet eis, Celtiberorum gente excita, & alios ad arma ſolicitare populos) oppreſſa erat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio ſpem debellandi, ſi nihil eam ipſe cunctando moratus eſſet, nactus ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hiſpaniam adverſus Aſdrubalem pergit. Pœnus quum caſtra ſua forte ad ſociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, ſignis repente ſublatis, fugæ magis quam itineris modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Cæterum quoad continuiſſet exercitum, propoſitum bello ſe fore ratus; antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem paſſim in civitates dimiſit, ut & muris ſeipſi, & armis muros tutarentur.

3. Scipio ubi animadvertit, diſſipatum paſſim bellum, & circumferre ad ſingulas urbes arma, diutini magis quam magni eſſe operis, retro vertit iter. Ne tamen hoſtibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum ad oppugnandam opulentiſſimam in iis locis urbem, quam Oringin barbari appellabant, mittit. Sita in Meleſſum finibus eſt, Hiſpaniæ gentis, ager frugifer, argentum etiam incolæ fodiunt. Ea arx fuit Aſdrubali ad excurſiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio caſtris prope urbem poſitis, prius quam circumvallaret urbem, miſit ad portas qui ex propinquo alloquio animos tentarent, ſuaderentque, *ut amicitiam potius quam vim experirentur Romanorum.* Ubi nihil pacati reſpondebatur, foſſa duplicique

triplici vallo circumdatæ urbi, in tres partes exercitum divi-
dit: ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugna-
ret. Prima pars cum acerbe oppugnare esset, atrox fame &
inopia præsidium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros
præ imbecillitate quis facile erat. Et jam qui evecterant ad
murum scalas, alii fustibus ad ipsum factis detrudebantur, in
alios hasta superne ferrei injecti, ut in periculo essent, ne sus-
pensi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit Sci-
pio, nimis paucitate suorum exæquatum certamen esse: & ne
eo superare hostem, quod ex muro pugnarent, duabus
simul partibus, primæ receptæ, urbem est aggressus. Quæ res
tantum pavoris injecit fessis jam cum primis pugnando, ut &
oppidani mœnia repentina fuga desererent: & Punicum præ-
sidium meum, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in u-
num locum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne,
si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus
esset, obvii passim cæderentur. Itaque patefactis repente por-
tis, frequentes ex oppido sese ejecerunt: scuta præ se tenen-
tes ne tela procul conjicerentur: dextras nudas ostentantes,
ut gladios abjecisse appareret. Id utrum parum ex intervallo
sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompe-
rtum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus,
quam adversa acies, cæsi: eademque porta signa infesta urbi
illata. Et aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur &
refringebantur portæ, & ut quisque intraverat eques, ad fo-
rum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo per-
gebat. Additum erat & trifariorum equit præsidium. Legionarii
cæteram partem urbis pervadunt direptione & cæde obviorum,
nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt. Carthaginienses omnes
in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme,
qui clauserant portas. Cæteris traditum oppidum, sinæ reddita res.
Cecidere in urbis ejus oppugnatione hostium duo millia ferme,
Romanorum haud plus nongenta.

4. Læta & ipsis qui rem gessere urbis ejus expugnatio fu-
it: & imperatori cæteroque exercitui speciosum adventum
suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt.
Scipio collaudato fratre, quam quanto poterat verborum ho-
nore Carthagini ab se captæ, capeam ab eo Oringin æquasset,
quia & hyems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum
passim per provinciam exercitum Asdrubalis consectari posset,
in citeriorem Hispaniam recipit exercitum: dimissisque in hi-
berna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, & Hanno-
pe hostium imperatore, cæterisque nobilibus captivis, ipse
Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana cum M.
Valerio Lævino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa in Ul-
ticensi

cicensi Carthaginensique agro late populationes fecit. Extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa moenia Uticae, praedae actae sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longae naves) occurrit. Decem de septem naves ex iis captae sunt, quinque in alto mersae. Caetera fuso ac fugato classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis praeda Lilybaeum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

5. Principio aestatis ejus, qua haec sunt gesta, P. Sulpicius proconsul, & Attalus rex quum Aegina (sicut ante dictum est) hiemassent, Lemnum inde classe junctâ Romanae quinque & viginti quinqueremes, regiae quinque & triginta transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Lariſſam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Aetoli, quum ab Romana societate, tum post Attali adventum: finitimosque depopulabantur. Nec Acarnanes solum Boeotique, & qui Euboeam incolunt, in magno metu erant, sed Achaei quoque; quos super Aetolicum bellum Machanidas etiam Lacedaemonius tyrannus haud procul Argivorum fine positis castris terrebat. Hi omnes suis quisque urbibus quae pericula terra marique portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Nec ex regno quidem ipsius tranquillae nunciabantur res. *Et Scerdilaetum, Pleuratumque motos esse, & Thracum maxime Medos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proximi Macedoniae incursuros.* Boeoti quidem ipsi, & interiores Graeciae populi, Thermopylarum saltum, ubi angustae fauces coartant iter, fossa vallumque intercludi ab Aetolis nunciarant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel seguem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit: pollicitus *prout tempus ac res se daret, omnibus latarum auxilium. In praesentia quae maxime urgebant, res paraturum.* Tum praesidium urbi mittit, unde allatum erat, *Attalum ab Lemno classe transmissa omnem circa urbem agrum depopulatum.* Polyphantam cum modica manu in Boeotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltatis (pelta cetrae haud dissimilis est) Chalcidem mittit. Additi quingenti Aenianum; ut omnes Insulae partes tueri possent. Ipse Scotussam est profectus: eodemque ab Lariſſa Macedonum copias traduci jussit. Eo nunciatum est, *concilium Aetolis Heracleam indictum, regemque; Attalum ad consultandum de summa belli venturum.* Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Heracleam duxit. Et concilio quidem dimisso jam venit: se-

geribus tamen, quæ jam prope maturitatem erant, maxime in sinu Æniano evastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, etiam in Phocidem, atque Euboeam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. Ipse in Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator, & Attalus rex à Peparetho Nicæam trajecerunt. Inde classem in Euboeam ad urbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem & Euripum petenti ad lævam prima urbium Euboeæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, *ut Romani a mari, regii à terra oppugnarent.*

6. Quatriduo postquam appulsa classis est, urbem aggressi sunt. Id tempus occultis cum Platore qui à Philippo præpositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est: cuniculo inde via ad mare ducit, quam à mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, & turre instructa omni genere telorum, & tormentis, machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos, oculosque id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ objicerent. Ita excluſi in medio cæduntur, capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit, nec fuga effuse petita, nec pertinaciter prœlio inito. Eos Plator venia à Sulpicio impetrata in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit; ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. Ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrinque coactum in angustias mare, speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi præbuerit; sed haud facile alia infestior classi statio est. Nam & venti ab utriusque terræ prærultis montibus subiti ac procelloſi decidunt, & fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum venti nunc huc nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. Ita nec nocte nec die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio accepit, tum & oppidum alia parte clausum mari, alia à terra egregie munitum, præsidioque valido firmatum, & præcipue fide præfectorum principumque, quæ

fluxa

ſtura & vana apud Oreum fuerat, ſtabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere ſuſcepta re, Romanis fecit, quod circumſpectis difficultatibus, ne fruſtra tempus tereret, celeriter abſtitit incœpto, claſſemque inde ad Cynum Locridis (emporium id eſt Opuntiorum) urbis mille paſſuum à mari ſitæ, trajecit.

7. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, ſed ſerius Platoris fraude è ſpecula elati: & impari maritimis viribus, haud facilis erat in Inſulam claſſi acceſſus. Ita res per cunctationem omiſſa. Ad Chalcidis auxilium ubi ſignum accepit, impigre eſt motus. Nam & ipſa Chalcis, quanquam ejuſdem Inſulæ urbs eſt, tamen adeo arcto interſcinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terra aditum faciliorem quam mari habeat. Igitur Philippus dejecto præſidio, fuſis Ætolis, qui ſaltum Thermopylarum inſidebant, quum ab Demetriade Scotuſſam, inde tertia vigilia profectus, trepidos hoſtes Heracleam compuliſſet, ipſe uno die Phocidis Elatiam, millia amplius ſexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. Conceſſerat eam prædam regi Sulpicius, qui Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Romana claſſis Oreum ſeſe receperat, & Attalus ignarus adventus Philippi, pecuniis à principibus exigendis terebat tempus. Adeoque improviſa res fuit, ut niſi Cretenſium quidam forte pabulatum ab urbe longius progreſſi, agmen hoſtium procul conſpexiſſent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompoſitus, curſu effuſo mare ac naves petit. Et molientibus ab terra naves Philippus advenit, metumque etiam ex terra nauticis præbuit. Inde Opuntem rediit, *Deos hominesq; accuſans, quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amiſiſſet.* Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod *quum trahere obſidionem in adventum ſuum potuiſſent, viſo ſtatim hoſte prope in voluntariam deditionem conceſſiſſent.* Compoſitis circa Opuntem rebus, Toronem eſt profectus. Et Attalus primo Oreum ſe recepit. Inde quum fama accidiſſet, *Pruſiam Bithyniæ regem in fines regni ſui tranſgreſſum*, omiſſis Romanis rebus, atque Ætolico bello, in Aſiam trajecit. Et Sulpicius Æginam claſſem recipit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine quam Opuntem Attalus ceperat; Philippus Toronen cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. Urbe ſua capta à Philippo, quum in fidem Ætolorum perveniſſent, ſedem eis Ætoli eam dederant, urbis vaſtæ ac deſertæ priore quidem Philippi bello. Tum ab Torone, ſicut paulo ante dictum eſt, recepta profectus, Tritonon, & Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida cepit. Inde Elatiam, juſſis ibi ſe opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. Quum de

finiendo Ætolico bello ageremus (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum, Ætolorumque) nuncius affertur, Machanidam, Olympiorum solenne iudicrum paranteis Eleos, aggredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis: *se neq; causam ejus belli fuisse: nec moram (si modo æqua & honesta conditione liceat) paci facturum:* cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megaram, atque inde Corinthum descendit. Unde commeatibus sumptis, Phliuntа Pheneumque petit. Et jam cum Eræam venisset, audito *Machanidam fama adventus sui territum refugisse Lacedæmonem*, Ægium se ad consilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, acciram, ibi rauis se inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne in se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthiaci sinus) opprimerentur.

8. Philippus mœrebat quidem & angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio tamen dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: *testatus Deos hominesque, se nulli loco, nec tempori defuisse, quin ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta maxima posset celeritate contenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum, sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium à Chalcide, sic ipsis diebus Machanidam è manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hoste sis, vicerit. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi & victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum quam sæpe pugnaturos.* Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Eream, & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum fuisse finium satis probabant, restituit. Inde navibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes, & biremes totidem) Anticyram trajecit. Inde quinqueremibus septem, & lembis viginti amplius, quos ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiverant, sunt direpta, & in naves compulsa. Cum his, cæteraque præda Nicia prætore Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci jussit. Ipse a Cenchreis præter Atticen super Sunium navi-

navigans, inter medias prope hoſtium claſſes, Chalcidem pervenit. Inde *collaudata fide ac virtute, quod neq; timor, neq; ſpes flexiſſent eorum animos, hortatuſq; in poſterum, ut eadem conſtantia permanerent in ſocietate, ſi ſuam quam Oritanorum atq; Opuntiorum fortunam mallent*, ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam ſe Romanis tradere, maluerant, ſumma rerum & cuſtodia urbis permiſſa: ipſe Demetriadem ab Euboea, unde primo ad opem ferendam ſociis profectus erat, trajecit. Caſſandreæ deinde centum navium longarum carinis poſitis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus ſociis latum ab ſe auxilium, retro in regnum conceſſit, ut Dardanis bellum inferret.

9. Extremo æſtatis ejus, qua hæc in Græcia ſunt geſta, quum Q. Fabius Maximus pater legatus ab M. Livio conſule Romam ad ſenatum miſſus nunciaſſet, *conſulem ſatis præſidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum ſuis legionibus eſſe. Decedere ſe inde, ac deduci exercitum conſularem poſſe*: Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, ſed collegam quoq; ejus C. Claudium juſſerunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppoſitas manere in provincia juſſerunt. Inter conſules ita per literas convenit, *ut quemadmodum uno animo rem geſſiſſent: ita, quamquam ex diverſis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneſte qui prior veniſſet, collegam ibi opperiri juſſus.* Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneſte venirent. Inde præmiſſo edicto, *ut triduo poſt frequens ſenatus ad ædem Bellonæ adeſſet*, omni multitudine obviam effuſa, ad urbem acceſſere. Non ſalutabant modo univerſi circumfuſi, ſed contingere pro ſe quiſque victrices dextras conſulum cupientes, alii gratulabantur: alii gratias agebant, *quod eorum opera incolumis Reſpublica eſſet.* In ſenatu quum more omnium imperatorum, expoſitis rebus ab ſe geſtis, poſtulaſſent, *ut pro Republica fortiter fideliterq; adminiſtrata: & Diis immortalibus haberetur honos, & ipſis triumphantibus urbem inire liceret. Se vero ea quæ poſtularent, decernere Patres merito Deorum primum, deinſecundum Deos, conſulum* reſponderunt, & ſupplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto, inter ipſos, ne, quum bellum communi animo geſſiſſent, triumphum ſepararent, ita convenit: *ut quoniam in provincia M. Livii res geſta eſſet, & eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auſpicium fuiſſet: exercitus Livianus deductus Romam veniſſet, Neronis de provincia deduci non potuiſſet: ut M. Livium quadrigis urbem ineuntem milites ſequerentur, C. Claudius equo ſine militibus inveheretur.* Ita conſociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui quantum merito anteibat, tantum

honore

honore collegæ cesserat, gloriam auxit: *illum equitem* aiebant *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Annibal credidisset. Ita unum consulem pro utraq; parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, binc consilium suum, binc corpus opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Annibalem: Asdrubalem vero qua aliare, quam adventu ejus obrutum, atq; exstinctum esse? Itaq; iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis, uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemq; etiam si pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris. Militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit. Tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum rediisset. Notatum ea die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum jactata. Equites L. Veturium, & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosque esse plebem, *ut eos consules in proximum annum crearent.* Adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules; Postero die in concione, quam forti fidelique duorum præcipue legatorum opera usi essent, commemorantes.

10. Quum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit; Livius Quintum Cæcilium magistrum equitum. A. M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Quintus Cæcilius. Is ipse qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. Creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, T. Claudius Asellus, Quintus Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus, ad quæstiones habendas, *qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quiq; eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent.* Hæc eo anno domi, militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeii semel toti instaurati ab ædilibus plebis Manio Pomponio Mathone, & Quinto Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone, & Quinto Cæcilio Metello consulibus, Bruttii, ambobus, ut cum Annibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, T. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consu-

V. C. 544.

conſulum alteri quem C. Claudius prioris anni conſul: alteri, quem Q. Claudius prætor (eæ binæ legiones erant) habuiſſet exercitum. In Etruria duas volonum legiones à C. Terentio prætore M. Livius proconſul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. Et Q. Mamilio, ut collegæ juriſdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius prætor præfuerat, obtineret, decretum eſt: juſſuſque *populari agros Gallorum, qui ad Pœnos ſub adventum Aſdrubalis deſeciſſent.* C. Servilio cum Cannenſibus duabus legionibus, ſicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hoſtilius præfuerat, deportatus. Novam legionem, quam T. Claudius trajiceret ſecum, conſules conſcripſerunt. Q. Claudio, ut Tarentum: C. Hoſtilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium eſt. M. Valerius proconſul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio traditis, cum cætera omni claſſe redire ad urbem juſſus.

11. In civitate tanto diſcrimine belli ſollicita, quum omnium ſecundorum adverſorumque cauſſas in Deos verterent, multa prodigia nunciabantur; *Tarracinæ Jovis ædem, Satrici matris Matutæ de cœlo tactam.* Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipſis duo prolapſi angues. Ab Antio nunciatum eſt, *cruentas ſpicas metentibus viſas eſſe. Cære porcus biceps, & agnus mas idemque fœmina natus erat. Et Albæ duos ſoles viſos* referebant: *& nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus; & ara Neptuni multo ſudore manaſſe in circo Flaminio* dicebatur: & ædes Cereris, Salutis, Quirini de cœlo tactæ. Prodigia conſules hoſtiis majoribus procurare juſſi, & ſupplicationem una die habere. Ea ex ſenatuſconſulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut viſis domi prodigiis, terruit animos hominum, ignis in æde Veſtæ exſtinctus. Ob quam cauſſam cæſa flagro eſt Veſtalis, cujus cuſtodia noctis ejus fuerat, juſſu P. Licinii pontificis. Id quamquam nihil portendentibus Deis, cæterum negligentia humana acciderat, tamen & hoſtiis majoribus procurari, & ſupplicationeem ad Veſtæ haberi placuit. Priuſquam proficiſcerentur conſules ad bellum, admoniti ab ſenatu ſunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent: Deum benignitate ſummotum bellum ab urbe Roma, & Latio eſſe, & poſſe ſine metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliæ, quam Italiæ colendæ majorem curam eſſe.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello abſumptis, & inopia ſervitiorum, & pecore direpto, villiſque dirutis aut incenſis. Magna tamen pars auctoritate conſulum compulſa in agros remigravit. Moverant autem hujuſce rei mentionem Placentinorum & Cremonenſium legati, querentes *agrum ſuum ab accolis Gallis incurſari,*

ac vastari. *Magnamque partem colonorum fuerum dilapsum esse, & infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere.* Manilio prætori mandatum, *ut colonias ab hoste tueretur.* Consules ex senatusconsulto edixerunt, *ut qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur.* Principio deinde veris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio prætore accepit, novisque militibus quos ipse conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati: quum agmen jam grave præda esset, in saltu angusto à Bruttiis, jaculatoribusque Numidis turbati sunt, ita ut non præda tantum, sed armati quoque in periculo fuerint; major tamen tumultus, quam pugna fuit. Et præmissa præda, incolumes legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

12. Cum Annibale nihil eo anno rei gestum est. Nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani. *Tantam inesse vim, & si omnia alia circa eum ruerent, in illo duce* censebant. Ac nescio an mirabilior fuerit adversis, quam secundis rebus. Quippe qui, quum & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed misto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis: alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dii essent: ita quondam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio extiterit: quum & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hortium agro deessent: quorum inopia, priore Punico bello multa infanda inter duces, militesque commissa fuerant. Post Asdrubalis vero exercitum cum duce in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cecendoque in angulum Bruttium cætera Italia concessum; cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cætera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro spes esset; qui ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abstractam à cultu agrorum bellum occupaverat, & mos vitio etiam insitus genti inter latrocinia militiam exercendi. Nec ab domo quicquam mittebatur, de Hispania retinenda solicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe disparem habebant: eandem, quod prœlio victi Carthaginienses duce amisso in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat,

erat, locorum hominumque ingeniis. Itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris perdomita est. Ibi tum Asdrubal Gisgonis filius, maximus clarissimusque eo bello secundum Barchinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Amilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

13. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non inspeciem saltem opponerentur barbarorum auxilia: neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis caussa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent: præmisso Silano ad Colcam duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet: ipse a Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum, & quingenti equites. Inde ad Bætulam urbem processum cum omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque & quadraginta milibus. Castra ponenteis eos Mago & Masinissa cum omni equitatu aggressi sunt. Turbassentque munientes, ni abditi post tumulum opportune ad id positi ab Scipione equites, improviso in effusos incurrissent. Hi promptissimum quemque, & proxime vallum, atque in ipsos munitores primum invectum, vixdum prœlio inito fuderunt: cum cæteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit. Sed quum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere jussi plures, & usque integri fessis subirent, magnumque jam agmen armatorum a castris in prœlium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primum turmatim abibant, nihil propter pavorem, festinationemve confusis ordinibus: dein postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat: nihil jam ordinum memores, passim qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo prœlio aliquantum & Romanis aucti, & diminuti hostibus animi erant, tamen numquam per aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est.

14. Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt: prior Asdru-

Asdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani processere. Sed utraque acies pro vallo stetit instructa. Et quum à neutris pugna coepta esset, jam die ad occasum inclinante, à Poeno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. Prior semper Poenus copias castris educebat. Prior sessis stando signum receptui dabat. Ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. Mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses misti Afris, cornua locis tenebant. Erant autem utrinque Hispani pro cornibus. Ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem præbebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, *ita ut instructi stetissent, pugnaturos. Mediæ acies Romanum Pœnumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumq; concursuras.* Scipio ubi hæc obstinate credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit, Tesseram vesperi per castra dedit, *ut ante lucem viri equiq; pransi essent; armatus eques frenatos stratosq; teneret equos.* Vixdum satis certa luce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas immisit, inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit. Præter opinionem destinatam sociorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Asdrubal clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit; equitatum omnem extemplo in equites immittit. Ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quicquam acie instruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope invicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. Sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter se aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam in medium acceptam divisamque in partes duas in subsidiis post cornua locat. Inde ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat. Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. Ipse è dextro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Silanum & Marcium mittit, *ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem à dextra vidissent: & cum expeditis peditum equitumq; prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ acies possent.* Ita deductis cornibus cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant, & jam conflixerant cornua: quum, quod roboris

in

in acie hoſtium erat, Pœni veterani, Afriquè nondum ad telì conjectum veniſſent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, diſcurrere auderent. Ne aperirent mediam aciem venienti ex adverſo hoſti. Cornua ancipiti prœlio urgebantur: eques, leviſque armatura, & velites circumductis alis in latera incurrebant; cohortes à fronte urgebant, ut abrumperent cornua à cætera acie.

15. Et tum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Balearium, tyronumque Hiſpanorum Romano Latinoque militi objecta erat; & procedente jam die vires etiam deficere Aſdrubalis exercitum cœperant, oppreſſos matutino tumultu, coactoſque priuſquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id ſedulo diem extraxerat Scipio, ut ſera pugna eſſet. Nam ab ſeptima demum hora peditum ſigna cornibus concurrerunt. Ad medias acies aliquanto ſerius pervenit pugna: ita ut prius æſtus à meridiano ſole, laborque ſtandi ſub armis, & ſimul fames ſitiſque corpora afficeret, quam manus cum hoſte conſererent. Itaque ſteterunt ſcutis innixi. Nam ſuper cætera elephanti etiam, tumultuoſo genere pugnæ equitum velitumque & levis armaturæ conſternati, è cornibus in mediam aciem ſeſe intulerant. Feſſi igitur corporibus animiſque retulêre pedem: ordines tamen ſervantes, haud ſecus, quam ſi imperio ducis cederet integra acies. Sed quum eo ipſo acrius, ubi inclinatam ſenſere rem, victores ſe undique inveherent; nec facile impetus ſuſtineri poſſet: quamquam retinebat, obſiſtebatque cedentibus Aſdrubal, *ab tergo eſſe colleis tutumq; receptum, modice ſe reciperent*, clamitans: tamen vincente verecundiam metu (quum proximus quiſque hoſtem cederet) terga extemplo data, atque in fugam ſeſe omnes effuderunt. Ac primo conſiſtere ſigna in radicibus collium, ac revocare in ordines militum ceperant, cunctantibus in adverſum collem erigere aciem Romanis. Deinde ut inferri impigre ſigna viderunt, integrata fuga, in caſtra pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat; cepiſſetque tanto impetu caſtra, niſi ex vehementi ſole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecta eſſet, ut vix in caſtra ſua receperit ſe victor. Quoſdam etiam religio ceperat, ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginienſes, quamquam feſſos labore ac vulneribus, nox imberque ad neceſſariam quietem vocabat: tamen quia metus & periculum ceſſandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hoſtibus caſtra, ſaxis undique circa ex propinquis vallibus congeſtis augent vallum, munimento ſeſe, quando in armis parum præſidii foret, defenſuri. Sed tranſitio ſociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Prin-

cipium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. Is cum magna popularium manu transfugit. Inde duo munita oppida cum præsidiis tradita à præfectis Romanis. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis serperet res, silentio proximæ noctis Asdrubal castra movet.

16. Scipio, ut prima luce qui in stationibus erant, retulerunt, *profectos hostes*, præmisso equitatu signa ferri jubet. Adeoque citato agmine ducti sunt, ut si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie assecuturi fuerint. Ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætim fluvium, ut transeuntes aggrederentur. Asdrubal clauso transitu fluminis ad Oceanum flectit. Et jam inde fugientium modo effusi abibant: idque aliquantum ab legionibus Romanis intervalli fecit. Eques, levisque armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: sed quum ad crebros tumultus signa consisterent, & nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum prœlia consererent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles cum sex millibus ferme semiermium evasit. Cæteri cæsi captique. Castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo communierunt: atque inde, quum hostes nequiquam subire iniquo ascensu conati essent, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. Itaque transitiones ad hostes fiebant. Postremo ipse dux navibus acceptis (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu Gadeis perfugit. Scipio fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem. Ipse cum cæteris copiis, septuagesimis castris, protinus caussis regulorum civitatumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus, Masinissa cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit: non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis caussa, quam documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili caussa fecisse. Mago inde remissis ab Asdrubale navibus Gades petit. Cæteri deserti ab ducibus pars transitione, pars fuga dissipati per proximas civitates sunt. Nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginienses sunt, tertiodecimo anno post bellum initum, quinto postquam P. Scipio provinciam & exercitum accepit. Haud

multo

multo poſt Silanus *debellatum* referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

17. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius receptæ Hiſpaniæ Romam eſt miſſus. Et quum cæteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus qui geſſerat, inexplebilis virtutis veræque laudis, parvum inſtar eorum quæ ſpe ac magnitudine animi concepiſſet, receptas Hiſpanias ducebat. Jam Africam, magnamque Carthaginem, & in ſuum decus nomenque velut conſummatam ejus belli gloriam ſpectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus jam res, conciliandoſque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem ſtatuit tentare. Maſæſylorum is rex erat. Maſæſyli gens affinis Mauris, in regionem Hiſpaniæ, maxime qua ſita Nova Carthago eſt, ſpectant. Fœdus ex tempeſtate regi cum Carthaginienſibus erat, quod haud gravius ei ſanctiuſque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore; oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tam proſperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adverſæ, in Hiſpania nullæ jam erant, *amicitiam ſe Romani accipere annuit, firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, niſi cum ipſo coram duce Romano.* Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta, *tutum adventum fore*, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentiſſimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipſos Carthaginienſes, finibus etiam regni apte ad Hiſpaniam, quod freto exiguo dirimuntur, poſitis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter poſſet, magno periculo peteretur: L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præſidium Hiſpaniæ relictis: ipſe cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni juvante vento in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipſo tempore Aſdrubal pulſus Hiſpania ſeptem triremibus portum invectus, anchoris poſitis terræ applicaret naves: quum conſpectæ duæ quinqueremes haud cunctam dubio, quin hoſtium eſſent, opprimique à pluribus priuſquam portum intrarent, poſſent, nihil aliud quam tumultum ac trepidationem ſimul militum ac nautarum, nequiquam armaque & naves expedientium, fecerunt. Percuſſa enim ex alto vela paulo acriori vento, prius in portum intulerunt quinqueremes quam Pœni anchoras molirentur. Nec ultra tumultum agere quis quicquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Aſdrubal, mox Scipio & Lælius egreſſi, ad regem pergunt.

18. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) viſum, du-

orum opulentiſſimorum ea tempeſtate duces populorum uno die ſuam pacem amicitiamque petenteis veniſſe. Uterumque in hoſpitium invitat; & quoniam fors eos ſub uno tecto eſſe, atque ad eoſdem penates voluiſſet, contrahere in colloquium dirimendarum ſimultatum cauſſa eſt conatus: Scipione abnuente, *aut privatim ſibi ullum cum Pœno odium eſſe, quod colloquendo finiret: aut de Republica ſe quicquam cum hoſte agere injuſſu ſenatus poſſe.* Illud magnopere contendente rege, *ne alter hoſpitum excluſus menſa videretur, ut in animum induceret ad eaſdem venire epulas*, haud abnuit. Cœnatumque ſimul apud regem eſt: eodem etiam lecto Scipio atque Aſdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo barbarum, inſuetumque moribus Romanis, ſed hoſtem etiam infeſtiſſimum, facunde alloquendo ſibi conciliarit, *mirabilioremque ſibi eum congreſſo coram viſum præ ſe ferebat, quam bello rebus geſtis. Nec dubitare, quin Syphax, regnumque ejus in Romana eſſet poteſtate: eam artem illi viro ad conciliandos animos eſſe. Itaque non quomodo Hiſpania amiſſa ſit, quærendum magis Carthaginienſibus eſſe, quam quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provincia novæ ditionis, relictis exercitibus: duabus navibus in Africam trajeciſſe, & commiſiſſe ſeſe in hoſtilem terram, in poteſtatem regiam, in fidem inexpertam: ſed potiundæ Africæ ſpem affectantem. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non quemadmodum Annibal in Italia, ſic Scipio in Africa bellum gereret.* Scipio fœdere icto cum Syphace profectus ex Africa dubiiſq; & plerumque ſævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit.

19. Hiſpaniæ ſicut à bello Punico quietæ erant, ita quaſdam civitates, propter conſcientiam culpæ, metu magis quam fide quietas eſſe apparebat: quarum maxime inſignes & magnitudine & noxa, Illiturgi & Caſtulo erant. Caſtulonenſes quum proſperis rebus ſocii fuiſſent, poſt cæſos cum exercitibus Scipiones, defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendiſque, ſcelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiæ Hiſpaniæ eſſent, merito magis quam utiliter ſævitum foret; tunc jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur veniſſe, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Caſtulonem oppugnandum mittit: ipſe cum cætero exercitu quintis ferme ad Illiturgim caſtris pervenit. Clauſæ erant portæ, omniaque inſtructa & parata ad oppugnationem arcendam: adeo conſci-

entia,

entia, quid ſe meritos ſcirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orſus eſt. *Ipſos claudendo portas indicaſſe Hiſpanos, quid ut timerent meriti eſſent. Itaque multo infeſtioribus animis cum eis, quam cum Carthaginienſibus bellum gerendum eſſe. Quippe cum illis prope ſine ira de imperio & gloria certari: ab iis perfidiæ & crudelitatis & ſceleris pœnas expetendas eſſe. Veniſſe tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in ſemetipſos, ſi eodem fuga delati forent, inſtructam fraudem ulciſcerentur: & in omne tempus gravi documento ſancirent, ne quis unquam Romanum civem, militemve in ulla fortuna opportunum injuriæ duceret.* Ab hac exhortatione ducis incitati, ſcalas electis per manipulos viris dividunt: partito exercitu, ita ut parti alteri Lælius præeſſet legatus, duobus ſimul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, ſed ſuus ipſorum ex conſcientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur, & meminerant, & admonebant alii alios *ſupplicium ex ſe, non victoriam peti: ubi quiſque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna an in acie, ubi Mars communis & victum ſæpe erigeret, & affligeret victorem: an poſtmodum cremata & diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atque indigna paſſi exſpirarent.* Igitur non militaris modo ætas, aut viri tantum, ſed fœminæ quoque puerique ſupra animi corporiſque vires adſunt: propugnantibus tela miniſtrant, ſaxa in muros munientibus gerunt. Non libertas ſolum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit: ſed ultima omnibus ſupplicia, & fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipſo inter ſe conſpectu. Itaque tanto ardore certamen initum eſt, ut domitor ille totius Hiſpaniæ exercitus ab unius oppidi juventute ſæpe repulſus à muris, haud ſatis decoro prœlio trepidarit. Id ubi vidit Scipio, veritus ne vanis tot conatibus ſuorum, hoſtibus creſceret animus, & ſegnior miles fieret; ſibimet conandum ad partem periculi capeſſendum eſſe ratus; increpita ignavia militum, ferri ſcalas jubet: *ſe ipſum, ſi cæteri cunctentur, aſcenſurum minatur.* Jam ſubierat haud mediocri periculo mœnia, quum clamor undique ab ſolicitis vicem imperatoris militibus ſublatus: ſcalæque multis ſimul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius inſtitit. Tum victa oppidanorum vis, dejectiſq; propugnatoribus occupantur muri. Arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta eſt.

20. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, verſis, & Romanis ſubeuntibus qua adire poterant, conſpexerunt e-

diriſſimam urbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defenſoribus vacuam. Levium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clavos ſecum ferreos portantes, quæ per inæqualiter eminentia rupis poterant, ſcandunt. Sicubi nimis arduum & leve ſaxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus feciſſent: primi inſequentes extrahentes manu, poſtremi ſublevantes eos qui præ ſe irent; in ſummum evadunt. Inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum vero apparuit, ab ira & ab odio urbem oppugnatam eſſe, nemo capiendi vivos, nemo patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor eſt: trucidant inermes juxta atque armatos, fœminas pariter ac viros: uſque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt quæ incendio abſumi nequeant: adeo veſtigia quoque urbis exſtinguere, ac delere memoriam hoſtium ſedis cordi eſt. Caſtulonem inde Scipio exercitum ducit. Quam urbem non Hiſpani modo convenæ, ſed Punici etiam exercitus e diſſipata paſſim fuga reliquiæ tutabantur. Sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac deſperatio invaſerat omnes; & in diverſis cauſſis quum ſibi quiſque conſultum ſine alterius reſpectu vellet, primo tacita ſuſpicio, deinde aperta diſcordia ſeceſſionem inter Carthaginienſes atque Hiſpanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. Nec tantundem noxæ admiſſum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio. Marcius inde in barbaros, ſi qui nondum perdomiti erant, ſub jus, ditionemque redigendos miſſus.

21. Scipio Carthaginem ad vota ſolvenda Diis, munuſq; gladiatorium, quod mortis cauſſa patris patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatorium ſpectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo laniſtis comparare mos eſt, ſervorum delectu ac libertorum, qui venalem ſanguinem habent. Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. Nam alii miſſi ab regulis ſunt ad ſpecimen infitæ genti virtutis oſtendendum: alii ipſi profeſſi, *ſe pugnaturos in gratiam ducis*: alios æmulatio & certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. Quidam quas diſceptando controverſias finire nequierant, aut noluerant, pacto inter ſe, *ut victorem res ſequeretur*, ferro decreverunt. Neque obſcuri generis homines, ſed clari illuſtreſque, Corbis & Orſua patrueles fratres, *de principatu civitatis quam Ibem vocabant*, *ambigentes*,

gentes, ferro ſe certaturos profeſſi ſunt. Corbis major erat ætate. Orſuæ pater princeps proxime fuerat, à fratre majore poſt mortem ejus principatu accepto. Quum verbis diſceptare Scipio vellet, ac ſedare iras; *negatum id* ambo dicere *communibus cognatis: nec alium deorum hominumve, quam Martem ſe judicem habituros eſſe.* Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio ſubjicerentur, præoptantes, quod ab tanta rabie ditimi nequirent, inſigne ſpectaculum exercitui præbuêre, documentumque, *quantum cupiditas imperii malum inter mortales eſſet.* Major uſu armorum & aſtu facile ſtolidas vires minoris ſuperavit. Huic gladiatorum ſpectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali & caſtrenſi apparatu.

22. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius ſuperato Bæte amni, quem incolæ Cirtium appellant, duas opulentas civitates ſine certamine in deditionem accipit. Aſtapa urbs erat, Carthaginienſium ſemper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra neceſſitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium. Nec urbem aut ſitu, aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret: ſed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excurſiones in finitimum agrum ſociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos, lixaſque aut mercatores exciperent. Magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, tranſgredientem fines poſitis inſidiis circumventum iniquo loco interfecerant. Ad hanc urbem oppugnandam quum admotus exercitus eſſet, oppidani conſcientia ſcelerum, quia nec deditio tuta ad tam infeſtos videbatur: nec ſpes mœnibus aut armis tuendæ ſalutis erat; facinus in ſe ac ſuos fœdum ac ferum conſciſcunt. Locum in foro deſtinant, quo precioſiſſima rerum ſuarum cogerent. Super eum cumulum conjuges ac liberos conſidere quum juſſiſſent, ligna circa extruunt, faſceſque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, *ut donec incertus eventus pugnæ eſſet, præſidium eo loco fortunarum ſuarum, corporumque, quæ cariora fortunis eſſent, ſervarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam eſſe ut urbs caperetur, ſcirent, omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipſa pugna obituros. Illos ſe per Deos ſuperos inferoſque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honeſta, aut ſervitute infami finiendæ eſſet, nihil relinquerent, in quod ſævire iratus hoſtis poſſet. Ferrum ignemque in manibus eſſe. Amicæ, ac fideles potius ea quæ peritura forent, abſumerent manus, quam inſultarent ſuperbo ludibrio hoſtes.* His adhortationibus execratio dira adjecta, ſi quem à propoſito ſpes mollitiave animi flexiſſet. Inde

concitato agmine patentibus portis ingenti cum tumultu erumpunt. Neque erat ulla ſatis firma ſtatio oppoſita: quia nil minus quam egredi mœnibus auderent, timeri poterat. Perpaucæ equitum turmæ, leviſque armatura repente e caſtris ad idipſum emiſſa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compoſitior ordine ullo pugna fuit. Itaque pulſus eques, qui primum hoſti ſe obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ. Pugnatumque ſub ipſo vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad inſtruendum dato tempore, aciem direxiſſet. Ibi quoque trepidatum parumper circa ſigna eſt, quum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. Diu vetus miles adverſus temerarios impetus pertinax, cæde primorum inſequentes ſuppreſſit. Conatus paulo poſt ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obſtinatos mori in veſtigio quemque ſuo vidit: patefacta acie (quod ut facere poſſet, multitudo armatorum facile ſuppeditabat) cornua hoſtium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

23. Atque hæc tamen hoſtium iratorum, ac tum maxime dimicantium jure belli in armatos, repugnanteſque edebantur. Fœdior alia in urbe trucidatio erat; quum turbam fœminarum puerumque imbellem, inermemque cives ſui cæderent, & in ſuccenſum rogum ſemianima pleraque injicerent corpora, rivique ſanguinis flammam orientem reſtinguerent: poſtremo ipſi cæde miſeranda ſuorum fatigati, cum armis medio ſe incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani ſupervenerunt. Ac primo conſpectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obſtupuerunt. Dein quum aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens aviditate ingenii humani rapere ex igne vellent, correpti alii flamma ſunt, alii ambuſti afflatu vaporis: quum receptus primis, urgente ab tergo ingenti turba, non eſſet. Ita Aſtapa ſine præda militum ferro ignique abſumpta eſt. Marcius cæteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipſos dies perfugæ à Gadibus venerunt, *pollicentes, urbem, Punicumque præſidium, quod in ea eſſet, & imperatorem præſidii cum claſſe prodituros eſſe.* Mago ibi ex fuga ſubſtiterat: navibuſque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum ex Africæ ora, & ex proximis Hiſpaniæ locis per Hannonem præfectum coegerat. Fide accepta dataque perfugis, & Marcius eo cum expeditis cohortibus, & Lælius cum ſeptem triremibus, & quinquereni una eſt miſſus, ut terra marique communi conſilio rem gererent.

24. Scipio ipſe gravi morbo implicitus, graviore tamen fama,

fama, quum ad id quisque quod audierat (insita hominibus libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus rumor tantas procellas exciyisset. Non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniæ pulsis inde Carthaginiensibus, destinârant animis) nihil pro spe contigerat, concitatis populâribus (Lacetani autem erant) & juventute Celtiberorum excitata, agrum Suessitanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant, præsidium gentibus quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt, non tum quum primum de vita imperatoris dubii rumores allati sunt: sed jam ante, licentia ex diuturno, ut fit, ocio collecta, & non nihil, quod in hostico laxius rapto suetis viverę, arctiores in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti serebantur, *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere, si debellatum jam & confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more & modestia militari erat: & a custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta: & nocti quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu, ac propalam sine commeatu ab signis abibant. Omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum qui præerant, gerebatur. Forma tamen Romanorum castrorum constabat una ex spe, quod tribunos contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati forę, & jura reddere in principiis sinebant, & signum ab eis petebant, & in stationes ac vigilias ordine ibant: & ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium ultro sibi imperantes servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea quæ fierent, & conari obviam ire, & propalam abnuere furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis, ac paulo post è castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum, & Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est. Qui nequaquam tribunitiis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesque attrectare ausi: neque iis venit in mentem, suis tergis, suis cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum præterrent. Mors Scipionis falso credita occæcabat animos: sub cujus vulgatam jam famam non dubitabant *totam Hispaniam arsuram bello. In eo tumultu & sociis pecunias imperari, & diripi propin-*

propinquum urbes posse. Et turbatis rebus, quum omnia omnes audirent, minus insignia fore quæ ipsi fecissent.

25. Quum alios subinde recentes nuncios non mortis modo, sed etiam funeris expectarent, neque supervenire quisquam, evanesceretque temere ortus rumor: tum primi auctores requiri cœpti. Et subtrahentes se quoque, ut credidisse potius temere, quam finxisse rem talem videri possent; destituti duces jam sua ipsi insignia: & pro vana imagine imperii quod gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem exhorrebant. Stupenti ita seditioni, quum *vivere* primo, mox etiam *valere Scipionem*, certi auctores afferrent, tribuni militum septem, ab ipso Scipione missi supervenerunt. Ad quorum primum adventum exasperari animi: mox ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. Circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent, alloquebantur: percunctantes magis, *quæ causa iræ consternationisque subitæ foret*, quam factum accusantes. Vulgo stipendium non datum ad diem jactabatur: *& quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanum extitisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute defensum nomen Romanum, ac retenta provincia esset; Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere, suis factis gratiam qui exsolvat non esse.* Talia querentes *æqua orare, seque ea relaturos ad imperatorem* respondebant. *Lætari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset: & P. Scipionem, Deûm benignitate, & Rempublicam, esse gratiæ referendæ.* Scipionem bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem, solicitum habebat res, ne aut exercitus peccando aut ipse puniendo modum excederet. In præsentia ut cœpisset, leniter agi placuit, & missis circa stipendiarias civitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, *ut ad stipendium petendum conveniret Carthaginem, seu carptim partes, seu universi mallent.* Tranquillam seditionem jam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. Redierant enim in fines omisso inceptо Mandonius & Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est: nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia, nihil reliqui habebant, præter vulgatissimum à malis consiliis receptum. *Ut imperatoris vel justæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese committerent. Etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. Suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam:* ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, *singulæ ne cohortes,*

an

an universi ad stipendium petendum irent. Inclinavit eo sententia, quod tutius censebant, *universos ire.*

26. Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Carthagini erat: certabantque sententiis, *utrum in auctores tantum seditionis* (erant autem hi numero haud plus quam quinque & triginta) *animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam sædi exempli defectio magis quam seditio esset.* Vicit sententia lenior, *ut unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse.* Concilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. Tribunis septem, qui & antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviam exercitui missis, quina nomina principium seditionis edita sunt. Ut eos per idoneos homines, benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos, sopitosque vino vincirent. Haud procul jam Carthagine aberant, quum ex obviis auditum, *postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci*, non metu modo omni, qui tacitus incidebat animis, liberavit eos, sed lætitiam ingentem fecit: quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industria compositis, *lætum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent:* corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis per idoneos homines inducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui simulabatur iter, proficisci cœpere. Sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen: custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus concurrunt. Simul & imperator in tribunal conscendit: & reducti armati à portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. Tum omnis ferocia concidit, ut postea fatebantur, *nihil æque eos terruit, quam præter spem robur & color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque qualem ne in acie quidem aiebant meminisse.* Sedit tacitus paulisper, donec nunciatum est, deductos in forum auctores seditionis, & parata jam omnia esse.

27. Tum silentio per præconem facto, ita cœpit: *Numquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum alloquerer, credidi: non quod verba unquam potius quam res exercuerim; sed quia prope à pueritia in castris habitus, assueveram militaribus*

bus ingeniis: apud vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos nec quo nomine quidem appellare debeam, scio: cives? qui è patria vestra destitistis. An milites? qui imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Illergetes & Lacetani, aut optastis aliud aut speraſtis? & illi tamen Mandonium, atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium & imperium ad Umbrum Atrium, & Calenum Albium detulistis. Negate vos id omnes fecisse, aut factum voluisse milites: paucorum eum furorem atque amentiam esse. Libenter credam negantibus. Nec enim ea sunt commissa, quæ vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possunt. Invitus ea, tanquam vulnera attingo. Sed nisi tacta, tractataque sanari non possunt. Et quidem pulsis Hispania Carthaginiensibus, nullum locum in tota provincia, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea: sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris meis (en quantum me opinio fefellit!) fama mortis meæ non accepta solum, sed etiam exspectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim: (Equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem; hic statim ante oculos vestros morerer: nec me vita juvaret, invisa civibus & militibus meis:) Sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est: ut venti & auræ cient, aut tranquilli, aut procellosi: & causa in vobis atque origo omnis furoris penes auctores est, vos contagione insanistis. Quin mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiæ progressi sitis: quid facinoris in me, quid in patriam, parentesque ac liberos vestros, quid in Deos sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militastis, quid adversus morem militiæ disciplinamque majorum, quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo. Temere potius, quam avide credideritis: is denique ego sum, cujus imperii tædere exercitum, minime mirandum sit. Patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili consociando consilia prodebatis? quid populus Romanus? quum imperium ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderunt Albius & Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali proconsulis Scipionis: lictor apparuit: submovente eo incesserunt: fasces & secures prælatæ sunt. Lapides pluere, & fulmina jaci de cælo, & insuetos fœtus animalia edere, vos portenta esse putatis? hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus fi-

ne

ne ſanguine eorum, qui tantum facinus auſi ſunt, expiari poſſit.
28. Atque ego (quanquam nullum ſcelus rationem habet) tamen ut in re neſaria, quæ mens, quod conſilium veſtrum fuerit, ſcire velim. Rhegium quondam in præſidium miſſa legio, interfectis per ſcelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. Propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ ſecuri percuſſi ſunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum ſemilixam, nominis etiam abominandi ducem, ſed Decium Jubellium tribunum militum ſecuti ſunt: nec cum Pyrrho, nec Samnitibus aut Lucanis, hoſtibus populi Romani ſe conjunxerant. Vos cum Mandonio & Indibili conſilia communicaſtis, & arma conſociaturi fuiſtis. Illi, ſicut Campani Capuam Tuſcis veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Meſſanen, ſic Rhegium habituri perpetuam ſedem erant: nec populum Romanum, nec ſocios populi Romani ultro laceſſituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? ubi ſi vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberoſque veſtros. Sed horum quoque memoriam, ſicut patriæ meique ejeceratis ex animis veſtris. Viam conſilii ſcelerati, ſed non ad ultimum dementis, exequi volo. Mene vivo, & cætero incolumi exercitu, cum quo ego die una Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginienſium fudi, fugavi, Hiſpania expuli, vos octo millia hominum, majoris certe omnes precii, quam Albius & Atrius ſunt, quibus vos ſubjeciſtis, Hiſpaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoveo nomen meum, nihil ultra facile creditam mortem meam à vobis violatus ſim. Quid? ſi ego morerer, mecum exſpiratura Reſpublica, mecum caſurum imperium populi Romani erat? ne iſtuc Jupiter Optimus Maximus ſierit, urbem auſpicato Diis auctoribus in æternum conditam fragili huic & mortali corpori æqualem eſſe. Flaminio, Paullo, Graccho, Poſtumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Criſpino, C. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam claris imperatoribus uno bello abſumptis, ſuperſtes eſt populus Romanus, eritque mille aliis nunc ferro nunc morbo morientibus: meo unius funere elata populi Romani eſſet Reſpublica? Vos ipſi hic in Hiſpania patre & patruo meo, duobus imperatoribus interfectis, Septimum Martium ducem vobis adverſus exultantes recenti victoria Pœnos delegiſtis. Et ſic loquor, tanquam ſine duce Hiſpaniæ futuræ fuerint. M. Silanus eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam miſſus, L. Scipio frater meus, C. Lælius legati, vindices majeſtatis imperii deeſſent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an cauſſa comparari poterat? quibus ſi omnibus ſuperiores eſſetis, arma tamen Pœnis contra patriam, contra cives veſtros ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romæ imperare velletis? quam ob noxam patriæ?

29. Co-

29. *Coriolanum quondam damnatio injuſta, miſerum & indignum exilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen à publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? ſtipendium ne diebus paucis imperatore ægro ſerius numeratum, ſatis digna cauſſa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Illergetes deſciſceretis à populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis eſſet? inſciſtis profecto milites: nec major in corpus meum vis morbi, quam in veſtras mentes invaſit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid ſpereverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, ſi poteſt: ſi non, utcunque ſilentium tegat. Non negaverim, triſtem atrocemque vobis viſam orationem. Quanto creditis facta veſtra atrociora eſſe, quam dicta mea? & me ea quæ feciſtis, pati æquum cenſetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? ſed ne ea quidem ipſa ultra exprobrabuntur. Utinam tam facile vos obliviſcamini eorum, quam ego obliviſcar. Itaque quod ad vos univerſos attinet, ſi erroris pœnitet, ſatis ſuperque pœnarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Umber, & cæteri neſariæ ſeditionis auctores ſanguine luent quod admiſerunt. Vobis ſupplicii eorum ſpectaculum non modo non acerbum, ſed lætum etiam, ſi ſana mens rediit, debet eſſe: de nullis enim quam de vobis infeſtius, aut iniquius conſuluerunt.* Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato ſimul omnium rerum terror oculis auribuſque eſt offuſus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladiis ad ſcuta concrepuit. Præconis audita vox citantis nomina damnatorum in concilio. Nudi in medium protrahebantur. Et ſimul omnis apparatus ſupplicii expromebatur. Deligati ad palum, virgiſque cæſi, & ſecuri percuſſi: adeo torpentibus metu qui aderant, ut non modo ferocior vox adverſus atrocitatem pœnæ, ſed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, ſtipendiumque ad nomen ſingulis perſolutum.

30. Hunc finem exitumque ſeditio militum cœpta apud Sucronem habuit. Per idem tempus ad Bætim fluvium Hanno præfectus à Magone, miſſus a Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hiſpanos ſollicitando ad quatuor millia juvenum armavit. Caſtris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum caſtrorum, quibuſdam etiam in fuga amiſſis palatos, perſequente equite, cum paucis ipſe effugit. Dum hæc ad Bætim fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum evectus, ad Carteiam claſſe acceſſit. Urbs ea in ora Oceani ſita eſt, ubi primum è faucibus anguſtis panditur mare. Gadeis ſine certamine prodi-

tione

tione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in caſtra Romana venientibus, ſpes, ſicut ante dictum eſt, fierat. Sed patefacta immatura proditio eſt, comprehenſoſque omnes, Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal conjuratis in quinqueremem impoſitis, præmiſſaq; ea, quia tardior quam triremis erat, ipſe cum octo triremibus modico intervallo ſequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius & ipſe in quinqueremi è portu Carteiæ ſequentibus ſeptem triremibus evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem ſatis credens deprehenſam rapido in freto in adverſum æſtum reciprocari non poſſe. Pœnus in re ſubita parumper incertus trepidavit, utrum quinqueremem ſequeretur, an in hoſtes roſtra converteret. Ipſa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. Jam enim ſub ictu teli erant, & undique inſtabant hoſtes. Æſtus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. Neque erat navali pugna ſimilis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut conſilii eſſet. Una natura freti, æſtuſque totius certaminis potens ſuis alienis navibus nequiquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem videres retro vertice intortam victricibus illatam: & ſequentem, ſi in contrarium tractum incidiſſet maris, fugientis modo ſeſe avertentem. Jam in ipſa pugna hæc quum infeſto roſtro peteret hoſtium navem, obliqua ipſa ictum alterius roſtri accipiebat: illa quum tranſverſa objiceretur hoſti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes fortuna regente anceps prœlium miſceretur, quinqueremis Romana, ſeu pondere tenacior, ſeu pluribus remorum ordinibus ſcindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes ſuppreſſit, unius prælata impetu lateris alterius remos deterſit, cæteraſque, quas indepta eſſet, mulctaſſet, ni cum reliquis quinq; navibus Adherbal velis in Africam tranſmiſiſſet.

31. Lælius victor Carteiam revectus, auditis quæ acta Gadibus erant: patefactam proditionem, conjuratoſque miſſos Carthaginem, ſpem in irritum redactam, qua veniſſent, nunciis ad L. Marcium miſſis, *niſi terere fruſtra tempus ſedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem eſſe*: aſſentiente Marcio, paucos poſt dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum diſceſſum non reſpiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgeretur: ſed etiam audita rebellione Illergetum, ſpem recuperandæ Hiſpaniæ nactus, nuncios Carthaginem mittit ad ſenatum: qui ſimul ſeditionem civilem in caſtris Romanis, ſimul defectionem ſociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, *ut auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hiſpaniæ repeti poſſet.* Mandonius & Indibilis

bilis in fines regreſſi, pauliſper, dum quidnam de ſeditione ſtatueretur, ſcirent, ſuſpenſi quieverunt: *ſi civium errori ignoſceretur, non diffidentes ſibi quoque ignoſci poſſe:* poſtquam vulgata eſt atrocitas ſupplicii, *ſuam quoque noxam pari pœnâ æſtimatam rati,* vocatis rurſus ad arma popularibus, contractiſq; quæ ante habuerant auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis ſtativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum quingentis, tranſcenderunt.

32. Scipio cum fide ſolvendi pariter omnibus noxiis innoxiiſque ſtipendii, tum vultu ac ſermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priuſquam caſtra à Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invectus, *nequaquam eodem animo ſe ire profeſſus eſt ad vindicandum id ſcelus, quo civilem errorem nuper ſanaverit. Tum ſe haud ſecus quam viſcera ſecantem ſua, cum gemitu & lacrymis triginta hominum capitibus expiaſſe octo millium ſeu imprudentiam, ſeu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Illergetum ire. Non enim eos neque natos in eadem terrâ nec ulla ſecum ſocietate junctos eſſe: eam, quæ ſola fuerit, fidei, atque amicitiæ ipſos per ſcelus rupiſſe. In exercitu ſuo ſe, præterquam quod omnes cives, aut ſocios, Latinique nominis videat, etiam eo moveri: quod nemo fere ſit miles, qui non aut à patruo ſuo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut à patre conſule, aut à ſe ſit ex Italia advectus. Scipionum nomini auſpiciiſque omnes aſſuetos, quos ſecum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos conſulatum petenti, velut ſi omnium communis agatur honos, affuturos ſperet. Quod ad expeditionem eam attineat, quæ inſtet, immemorem eſſe rerum ſuarum geſtarum, qui id bellum ducat. Magonis hercule ſibi, qui extra orbem terrarum in circumfuſam Oceano inſulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam eſſe, quam Illergetum. Quippe illic & ducem Carthaginienſem, & quantumcunque Punicum præſidium eſſe: hic latrones, latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros, tectaque urenda, & rapienda pecora aliqua vis ſit, ita in acie ac ſignis collatis nullam eſſe. Magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnaturos eſſe. Itaque non quod ullum inde periculum, aut ſemen majoris belli videat, ideo ſe priuſquam provincia decedat, opprimendos Illergetes duxiſſe: ſed primum, ne impunita tam ſcelerata defectio eſſet: deinde, ne quis in provincia ſimul virtute tanta & felicitate perdomita relictus hoſtis dici poſſet. Proinde Deis bene juvantibus ſequerentur, non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pati hoſte certamen eſſe) quam ad expetendas ab hominibus ſceleſtis pœnas.*

33. Ab

33. Ab hac oratione dimiſſos, ad iter ſe comparare in diem poſterum jubet, profectuſque decimis caſtris pervenit ad Iberum flumen. Inde ſuperato amni, die quarto in conſpectu hoſtium poſuit caſtra. Campus autem montibus circumſeptus erat, in eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex ipſorum hoſtium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum juſſiſſet, velites ſubſidio miſit à quibus ubi per proturſationem commiſſa pugna eſſet, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum inſidias texit: nec ulla mora pugnæ facta eſt. Hiſpani in conſpecta procul pecora, velites in Hiſpanos prædæ occupatos incurrere. Primo miſſilibus territavere: deinde miſſis levibus telis, quæ irritari magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri eſt: ancepſque pedeſtre certamen erat niſi equites ſuperveniſſent. Neque ex adverſo tantum illati obvios obtrivere, ſed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo ſe, ut pleroſque intercluderent, objecere. Majorque cædes fuit, quam quantam edere levia per excurſiones prœlia ſolent. Ira magis accenſa adverſo prœlio barbaris eſt, quam imminuti animi. Itaque ne perculſi viderentur, prima luce poſtero die in aciem proceſſere. Non capiebat omnes copias angulta, ſicut ante dictum eſt, vallis: duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem deſcendit. Quod reliquum peditum erat, obliquo conſtiterunt colle. Scipio pro ſe eſſe loci anguſtias ratus, & quod in arcto pugna Romano aptior quam Hiſpano militi futura videbatur: & quod in eum locum detracta hoſtium acies eſſet, qui non omnem multitudinem eorum caperet: novo etiam conſilio adjecit animum: *equitem nec ſe poſſe circumdare cornibus in tam anguſto ſpatio: & hoſti, quem cum pedite eduxiſſet, inutilem fore.* Itaque imperat Lælio, *ut per colles quam occultiſſimo itinere circumducat equites. Segregetque, quantum poſſit, equeſtrem à pedeſtri pugna.* Ipſe omnia ſigna peditum in hoſtes vertit: quatuor cohortes in fronte ſtatuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipſo certamine averteret à conſpectu tranſeuntium per colles equitum. Nec ante circumductos ſenſere, quam tumultum equeſtris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo diverſa prœlia erant. Duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia miſceri ex genere utroque prœlium anguſtiæ non patiebantur) pugnabant. Hiſpanorum, quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio eſſet: pedes fiducia equitis temere commiſſus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem à fronte (jam enim ſtratæ pedeſtres copiæ erant) nec ab tergo equitem ſuſtineret: & ipſi quum diu in orbem ſeſe

ſtantibus equis defendiſſent, ad unum omnes cæſi ſunt: nec quiſquam peditum equitumve ſuperfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad ſpectaculum magis tutum quam ad partem pugnæ capeſſendam ſteterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. Inter eos & reguli ipſi fugerunt, priuſquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapſi.

34. Caſtra eadem die Hiſpanorum præter cæteram prædam cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani ſociique ad mille ducentos eo prœlio cecidérunt, vulnerata amplius tria millia hominum. Minus cruenta victoria fuiſſet, ſi patentiore campo, & ad fugam capeſſendam facili foret pugnatum. Indibilis abjectis belli conſiliis, nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui advolutus genibus *fatalem rabiem temporis ejus accuſat, quum velut contagione quadam peſtifera, non Illergetes modo & Lacetani, ſed caſtra quoque Romana inſanierint. Suam quidem & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem eſſe: ut aut, ſi ita videatur, reddant ſpiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut ſervati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in cauſſa ſua fiduciam ſibi fuiſſe, nondum experta clementia ejus: nunc contra, nullam in cauſſa, omnem in miſericordia victoris ſpem repoſitam habere.* Mos vetuſtus erat Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus jungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidiſſet: obſides accepti, arma adempta, præſidia urbibus impoſita forent. Scipio multis invectus in præſentem Mandonium, abſentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perituros fuiſſe ipſorum maleficio*, ait: *victuros ſuo atque populi Romani beneficio. Cæterum ſe neque arma iis adempturum (quippe ea pignora timentium rebellionem eſſe) ſed libera arma relinquere, ſolutoſque metu animos. Neque ſe in obſides innoxios, ſed in ipſos ſi defecerint ſæviturum: nec ab inermi, ſed ab armato hoſte pœnas expeturum. Utramque fortunam expertis permittere ſeſe, utrum propitios, an iratos habere Romanos mallent.* Ita dimiſſus Mandonius, pecunia tantummodo imperata, ex qua ſtipendium militi præſtari poſſet: ipſe Marcio in ulteriorem Hiſpaniam præmiſſo, Silano Tarraconem remiſſo, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam appropinquantem Oceano aſſequitur.

35. Inchoata res jam ante de Maſiniſſa aliis atque aliis de cauſſis dilata erat, quod Numida cum ipſo utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextra fidem ſancire. Ea tum itineris tam longi, ac tam devii cauſſa Scipioni fuit. Maſiniſſa quum Gadibus eſſet, certior adventare eum à Marcio

factus, cauſſando *corrumpi equos incluſos in inſula, penuriamque omnium rerum & facere cæteris, & ipſos ſentire, ad hoc equitem marceſcere deſidia*; Magonem perpulit, ut ſe trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hiſpanos agros pateretur. Tranſgreſſus tres principes Numidarum præmittit ad tempus locumque colloquio ſtatuendum: duos pro obſidibus retineri à Scipione jubet remiſſo tertio, qui quo juſſus erat adduceret Maſiniſſam; cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum geſtarum admiratio viri: ſubſtitueratque animo *ſpeciem quoque corporis amplam ac magnificam.* Cæterum major præſentis veneratio cepit; & præterquam quod ſuapte natura multa majeſtas inerat, adornabat promiſſa cæſaries, habituſque corporis non cultus mundi-tiis, ſed virilis ac vere militaris: & ætas erat in medio virium robore, quod plenius nitidiuſque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipſo congreſſu Numida, *gratias de fratris filio remiſſo agit. Ex eo tempore affirmat eam ſe quæſiſſe occaſionem. Quam tandem oblatam Deûm immortalium beneficio non omiſerit. Cupere ſe illi, populoque Romano operam navare: ita, ut nemo unus externus magis enixe adjuverit rem Romanam. Id ſe, etiamſi jam pridem vellet, minus præſtare in Hiſpania, terra aliena atque ignota potuiſſe: in qua autem genitus educatuſque in ſpem paterni regni eſſet, facile præſtaturum. Siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, ſatis ſperare perbrevis ævi Carthaginem eſſe.* Lætus eum Scipio vidit, audivitque, quum caput rerum in omni hoſtium equitatu Maſiniſſam fuiſſe ſciret, & ipſe juvenis ſpecimen animi præ ſe ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem eſt. Maſiniſſa permiſſu Romanorum ne ſine cauſſa trajeciſſe in continentem videretur: populatus proximos agros, Gades rediit.

36. Magoni deſperatis in Hiſpania rebus, in quarum ſpem ſeditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus ſuſtulerant, paranti trajicere in Africam, nunciatum ab Carthagine eſt, *jubere ſenatum, ut claſſem quam Gadibus haberent, in Italiam trajiceret: conductaque ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima poſſet juventute, conjungeret ſe Annibali: neu ſeneſcere bellum maximo impetu, majore fortuna cœptum ſineret.* Ad eam rem & à Carthagine pecunia Magoni advecta eſt: & ipſe quantam potuit, à Gaditanis exegit: non ærario modo eorum, ſed etiam templis ſpoliatis, & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum præterveheretur Hiſpaniæ oram, haud procul Carthagine Nova expoſitis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem claſſem appulit. Ibi quum interdiu milites in

navibus tenuiſſet, nocte in littus expoſitos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: *nec præſidio ſatis valido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad ſpem novandi res aliquid moturos.* Cæterum nuncii ex agris trepidi ſimul populationem agreſtiumque fugam & hoſtium adventum attulerant: & viſa interdiu claſſis erat, nec ſine cauſſa electam ante urbem ſtationem apparebat. Itaque inſtructi armatique intra portam ad ſtagnum ac mare verſam continebantur. Ubi effuſi hoſtes, miſta inter milites navali turba, ad muros tumultu majore quam vi ſubierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatoſque hoſtes, & ad primum incurſum conjectumque telorum averſos, uſque ad littus cum multa cæde perſequuntur. Nec niſi naves littori appulſæ trepidos accepiſſent, ſuperfuiſſet fugæ ac pugnæ quiſquam. In ipſis quoque trepidatum navibus eſt, dum ne hoſtes cum ſuis ſimul erumperent, trahunt ſcalas oraſque: & anchoras, ne in moliendo mora eſſet, præcidunt. Multique adnantes navibus incerti præ tenebris quid aut peterent, aut vitarent, fœde interierunt. Poſtero die quum claſſis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugiſſet, ad octingentos homines cæſi: inter murum littuſque ad duo millia armorum inventa.

37. Mago quum Gadeis repetiſſet, excluſus inde ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abeſt) claſſe appulſa, mittendis legatis, querendoque *quod portæ ſibi ſocio atque amico clauſæ forent:* purgantibus iis *multitudinis concurſu factum, infeſtæ ob direpta quædam ab conſcendentibus naves militibus*, ad colloquium Suffetes eorum, qui ſummus Pœnis eſt magiſtratus, cum quæſtore elicuit, laceratoſque verberibus cruci affigi juſſit: inde navibus ad Pityuſam inſulam, centum millia ferme à continenti (Pœni tum eam incolebant) trajecit: itaque claſſis bona cum pace accepta eſt, nec commeatus modo benigne præbiti, ſed in ſupplementum claſſis juventus armaque data. Quorum fiducia Pœnus in Baleares inſulas (quinquaginta inde millia abſunt) tranſmiſit. Duæ ſunt Baleares, major altera atque opulentior armis viriſque: & portum habet ubi commode hibernaturum ſe & jam extremum autumni erat) cenſebat. Cæterum haud ſecus quam ſi Romani eam inſulam incolerent, hoſtiliter claſſi occurſum eſt. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc ſolo eo telo utebantur. Nec quiſquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ claſſem effuſa eſt, ut intrare portum non auſi, averterent in altum naves. In minorem inde Balearium inſulam trajecerunt,

runt, fertilem agro; viris, armisque haud æque validam. Itaque egressi navibus, supra portum loco munito castra locant: ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthaginem ad hibernandum, naves subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur.

38. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse L. Lentulo & L. Manlio Acidino provincia tradita, decem navibus Romam rediit. Et senatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: *quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset. Adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam iviſſe, neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit quatuordecim millia pondo CCCXLII. & signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. Collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Cæterum comitia majore quam ulla per id bellum celebrata frequentia, proditum memoriæ est. Convenerant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi causa P. Scipionis: concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bobus votis in Hispania Jovi sacrificaret; *spondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id quod instaret P. Cornelium finiturum: atque ut Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsurum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant.* Prætoria inde comitia habita. Creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octavius, & ex privatis Cn. Servilius Cæpio & L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus consulatum inierunt. Nominatæ consulibus provinciæ sunt Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia cura sacrorum pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Crasso. Tum prætoriæ provinciæ in sortem conjectæ. Urbana Cn. Servilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio; Sicilia L. Æmilio: Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. Ita referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, *ut quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia quam ipse in ærarium detulisset, faceret.* V. C. 545.

39. Tum Saguntinorum legatos in ſenatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Etſi nihil ultra malorum eſt, Patres conſcripti, quam quod paſſi ſumus, ut ad ultimum fidem vobis præſtaremus: tamen ea veſtra merita, imperatorumque veſtrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium noſtrarum non pœniteat. Bellum propter nos ſuſcepiſtis: ſuſceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut ſæpe ad ultimum diſcrimen & ipſi veneritis, & populum Carthaginienſem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum & Annibalem hoſtem haberetis, conſules cum exercitu in Hiſpaniam, velut ad colligendas reliquias naufragii noſtri miſiſtis. P. & Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore deſiterunt, quæ nobis ſecunda quæque adverſa hoſtibus noſtris eſſent, facere. Jam omnium primum oppidum nobis reſtituerunt: per omnem Hiſpaniam cives noſtros venundatos, dimiſſis qui conquirerent, ex ſervitute in libertatem reſtituerunt. Quum jam prope eſſet, ut optabilem ex miſerrima fortunam haberemus: P. & Cn. Cornelii imperatores veſtri luctuoſius nobis prope quam vobis perierunt. Tum vero ad hoc tetracti ex diſtantibus locis in ſedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, & alterum extidium patriæ videremus; nec ad perniciem noſtrum Carthaginienſi utique aut duce aut exercitu opus eſſe: ab Turdetanis nos veterrimis hoſtibus, qui prioris quoque excidii cauſſa nobis fuerant, exſtingui poſſe: quum ex inſperato repente miſiſtis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatiſſimi omnium Saguntinorum videmur, quia conſulem declaratum vidimus, ac vidiſſe nos civibus noſtris renunciaturi ſumus, ſpem, opem, ſalutem noſtram. Qui quum plurimas hoſtium veſtrorum cepiſſet in Hiſpania urbes, ubique ex captivorum numero excerptos Saguntinos in patriam remiſit. Poſtremo Turdetaniam, adeo infeſtam nobis, ut illa gente incolumi ſtare Saguntum non poſſet, ita bello afflixit, ut non modo nobis, (abſit verbo invidia) ſed ne poſteris quidem timenda noſtris eſſet. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Annibal. Vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius eſt, quam ultione. Ob hæc quibus majora neque ſperare neque optare ab Diis immortalibus poteramus: gratias actum nos decem legatos Saguntinus ſenatus populuſque ad vos miſit: ſimul gratulatum, quod ita res per hos annos in Italia atque Hiſpania geſſiſtis, ut Hiſpaniam non Ibero amne tenus, ſed qua terrarum ultimus finis Oceanus, domitam armis habeatis: Italiæ, niſi quatenus vallum caſtrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Jovi Optimo Maximo præſidi Capitolinæ arcis non grates tantum ob hæc agere juſſi ſumus, ſed donum hoc etiam, ſi vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergo ferre: id uti permittatis, quæſumus: utique ſi vobis ita videtur, quæ nobis imperatores veſtri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate veſtra faciatis.* Senatus legatis Saguntinis reſpondit: *& dirutum & reſtitutum Saguntum fidei ſocialis utrinque ſervatæ*

docu-

documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores recte & ordine, & ex voluntate ſenatus feciſſe, quod Saguntum reſtituerint, civeſque Saguntinos ſervitio exemerint, quæque alia eis benigne fecerint, ea ſenatum ita voluiſſe fieri. Donum permittere ut in Capitolio ponerent. Locus inde lautiaque legatis præberi juſſa, & muneris ergo in ſingulos dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde cæteræ in ſenatum introductæ, auditæque. Et peterentibus Saguntinis, *ut quatenus tuto poſſent, Italiam ſpectatum irent:* duces dati, literæque per oppida miſſæ, *ut Hiſpanos comiter acciperent.* Tum de Republica, de exercitibus ſcribendis, de provinciis relatum.

40. Quum Africam novam provinciam extra ſortem P. Scipioni deſtinari, homines fama ferrent: & ipſe nulla jam modica gloria contentus *non ad gerendum modo bellum, ſed ad finiendum diceret ſe conſulem declaratum eſſe: neque aliter finiri id poſſe, quam ſi ipſe in Africam exercitum tranſportaſſet: & acturum ſe id per populum aperte ferret, ſi ſenatus adverſaretur:* idque conſilium haudquaquam primoribus Patrum placeret: cæterique per metum aut ambitionem muſſarent: Q. Fabius Maximus rogatus ſententiam: *Scio,* inquit, *multis veſtrûm videri, Patres conſcripti, rem actam hodierno die agi, & fruſtra habiturum orationem qui tanquam de integra re, de Africa provincia ſententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa conſulis viri fortis ac ſtrenui ſit, quam nec ſenatus cenſuit in hunc annum provinciam eſſe, nec populus juſſit. Deinde, ſi eſt, conſulem peccare arbitror, qui de re tranſacta ſimulando ſe referre, ſenatum ludibrio habet: non ſenatorem, qui de quo conſulitur, ſuo loco dicit ſententiam. Atque ego certum habeo, diſſentienti mihi ab iſta feſtinatione in Africam trajiciendi, duarum rerum ſubeundam opinionem eſſe; unius, inſitæ ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adoleſcentes ſane appellent; dum me non pœniteat, adhuc aliorum ſpecioſiora primo adſpectu conſilia ſemper viſa, mea uſu meliora. Alterius, obtrectationis atque invidiæ adverſus creſcentem indies gloriam fortiſſimi conſulis. A qua ſuſpicione, ſi me neque vita acta & mores mei, neque dictatura cum quinque conſulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius faſtidium ejus ſim, quam deſiderium: ætas ſaltem liberet. Quæ enim mihi æmulatio cum eo eſſe poteſt, qui ne filio quidem meo æqualis ſit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus & in curſu maximarum rerum eſſem, recuſantem nemo aut in ſenatu, aut ad populum audivit, quo minus inſectanti me magiſtro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus quam verbis aſſequi malui, ut qui aliorum judicio mihi comparatus erat, ſua mox confeſſione me ſibi præferret. Nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi atque æmulationes, cum adole-*

ſcente florentiſſimo proponam: videlicet ut mihi jam vivendo, non ſolum rebus gerendis feſſo, ſi huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. Cum ea gloria quæ parta eſt, vivendum atq; moriendum eſt. Vincere ego prohibui Annibalem, ut a vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci poſſet.

41. Illud te mihi ignoſcere P. Corneli æquum erit, ſi quum in me ipſo nunquam pluris famam hominum quam Rempublicam fecerim: ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. Quamquam ſi aut bellum nullum in Italia, aut is hoſtis eſſet, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur: qui te in Italia retineret, etſi id bono publico faceret, ſimul cum bello materiam gloriæ tuæ ire ereptum videri poſſet. Quum vero Annibal hoſtis incolumi exercitu decimum quartum annum Italiam obſideat, pœnitebit te P. Corneli gloriæ tuæ, ſi hoſtem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis cauſſa fuit, tu conſul Italia expuleris? & ſicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? niſi aut Amilcar Annibali dux eſt præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quam hæc (modo contingat ut te conſule vincamus) futura eſt. Ab Drepano atque Eryce detraxiſſe Amilcarem, quam Italia expuliſſe Pœnos atq; Annibalem malis? Ne tu quidem, etſi magis partam quam ſperatam gloriam amplecteris, Hiſpania potius quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is eſt Annibal, quem non magis timuiſſe videatur, quam contempſiſſe, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris, nec per iſtos circuitus, ut quum in Africam trajeceris, ſecuturum te illuc Annibalem ſpheres, potius quam recto hinc itinere, ubi Annibal eſt, eo bellum intendis? Egregiam iſtam palmam belli Punici patrati petis? hoc & natura prius eſt, tua quum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia quam bellum in Africa ſit: & nobis prius decedat timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumq; tuo ductu auſpicioq; fieri poteſt: Annibale hic victo, illic Carthaginem expugna. Si alterutra victoria novis conſulibus relinquenda eſt: prior quum major clariorque, tum cauſſa etiam inſequentis fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quod & in Italia & in Africa duos diverſos exercitus alere ærarium non poteſt; præterquam quod unde claſſes tueamur, unde commeatibus præbendis ſufficiamus, nihil reliqui eſt; periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid? ſi (quod omnes Dii omen avertant, & dicere etiam reformidat animus, ſed quæ acciderunt, accidere poſſunt) victor Annibal ire ad urbem pergat: tum demum te conſulem ex Africa, ſicut Q. Fulvium a Capua, accerſemus? Quid? quod in Africa quoq; Mars communis pars belli erit. Domus tibi tua, pater patruuſq; intra triginta dies cum exercitibus cæſi, documento ſint; ubi per aliquot annos maximis rebus terra mariq; gerendis ampliſſimum nomen apud exteras gentes populi Romani veſtræq; familiæ

miliæ fecerant. Dies me deficiat, ſi reges, imperatoreſque temere in hoſtium terras tranſgreſſos cum maximis cladibus ſuis exercituumq; ſuorum, enumerare velim. Athenienſes, prudentiſſima civitas, bello domi redicto, auctore æque impigro ac nobili juvene, magna claſſe in Siciliam tranſmiſſa; una pugna navali florentem Remublicam ſuam in perpetuum afflixerunt.

42. Externa & nimis anti qua repeto. Africa eadem iſta, & M. Atilius inſigne utriuſque fortunæ exemplum, nobis documento ſint. Næ tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conſpexeris, ludus & jocus fuiſſe Hiſpaniæ tuæ videbuntur. Quid enim ſimile? Pacato mari præter oram Italiæ, Galliæq; vectus Emporias in urbem ſociorum claſſem appuliſti: expoſitos milites per tutiſſima omnia ad ſocios & amicos populi Romani, Tarraconem duxiſti: ab Tarracone deinde iter per præſidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruiq; tui, poſt amiſſos imperatores feroces calamitate ipſa facti: & dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari ſuffragio ad tempus electus, cæterum ſi nobilitas ac juſti honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per ſummum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum ſocios defendente. Cætera, neq; ea elevo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; ubi non portus ullus claſſi noſtræ apertus, non ager pacatus, non civitas ſocia, non rex amicus, non conſiſtendi uſquam locus, non procedendi. Quacunq; circumſpexeris, hoſtilia omnia atq; infeſta. An Syphaci Numidiſq; credis? ſatis ſit ſemel creditum. Non ſemper temeritas eſt felix: & fraus fidem in parvis ſibi præſtruit, ut quum operæ precium ſit, cum mercede magna fallat. Non hoſtes patrem patruumq; tuum armis prius, quam Celtiberi ſocii fraude circumvenerunt, nec tibi ipſi à Magone & Aſdrubale hoſtium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Maſiniſſa, ſe, quam Carthaginienſes, malunt potentiſſimos in Africa eſſe: Carthaginienſes, quam quemquam alium. Nunc illos æmulatio inter ſeſe, & omnes cauſſæ certaminum acuunt, quia procul externus metus eſt. Oſtende illis Romana arma, & exercitum alienigenam: jam veluti ad commune reſtinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthaginienſes Hiſpaniam defenderunt, aliter mœnia patriæ, templa Deûm, aras, focos, defendent: quum euntes in prælium pavida proſequetur conjunx, & parvi liberi occurſabunt. Quid porro? ſi ſatis conſiſt Carthaginienſes conſenſu Africæ, fide ſociorum regum, mœnibus ſuis, quum tuo exercituſque tui præſidio nudatam Italiam viderint: ipſi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miſerint: aut Magonem, quem à Balearibus claſſe tranſmiſſa jam præter oram Ligurum Alpinorum vectari conſtat, Annibali ſe conjungere juſſerint? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum

Aſdrubal

Aſdrubal in Italiam tranſcendit: quem tu, qui non ſolum Carthaginem, ſed omnem Africam exercitu tuo es clauſurus, è manibus tuis in Italiam emiſiſti. Victum à te dices: eo quidem minus vellem & id tua, non Reipublicæ ſolum cauſſa, iter datum victo in Italiam eſſe. Patere nos omnia quæ proſpera tibi ac Reipublicæ in imperio evenere, tuo conſilio aſſignare: adverſa caſibus incertis belli & fortunæ legare? Quo melior fortiorque es, eo magis talem præſidem ſibi patria atq; univerſa Italia retinet. Non potes ne ipſe quidem diſſimulare, ubi Annibal ſit, ibi caput atque arcem hujus belli eſſe. Quippe qui præ te feras, eam tibi cauſſam trajiciendi in Africam eſſe: ut Annibalem eo trahas. Sive igitur hic, ſive illic, cum Annibale eſt tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa ſolus, an hic tuo collegæq; exercitu conjuncto? ne Claudius quidem & Livius Conſules tam recenti exemplo, quantum id interſit, documento ſunt? Quid? Annibalem, utrum tandem extremus angulus agri Bruttii fruſtra jam diu poſcentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago, & tota ſocia Africa potentiorem armis virisq; faciet? Quod iſtuc conſilium eſt, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ ſint, hoſtium multo majores: quam ubi duobus exercitibus adverſus unum tot præliis & tam diuturna & gravi militia feſſum, pugnandum ſit? Quam compar conſilium tuum parentis tui conſilio ſit, reputa. Ille conſul profectus in Hiſpaniam, ut Annibali ab Alpibus deſcendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Annibal in Italia ſit, relinquere Italiam paras: non quia Reipublicæ id utile, ſed quia id amplum & glorioſum cenſes eſſe. Sicut quum provincia & exercitu relicto ſine lege, ſine ſenatuſconſulto, duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam & majeſtatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commiſiſti. Ego P. Cornelium, Patres conſcripti, Reipublicæ nobiſque, non ſibi ipſi privatim creatum conſulem exiſtimo: exercituſq; ad cuſtodiam urbis atq; Italiæ ſcriptos eſſe, non quos regio more per ſuperbiam conſules, quo terrarum velint, trajiciant.

43. Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate & inveterata prudentiæ fama magnam partem ſenatus, & ſeniores maxime moviſſet: pluresque conſilium ſenis quam animum adoleſcentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus fertur: *Et ipſe Q. Fabius principio orationis P. C. commemoravit, in ſententia ſua poſſe obtrectationem ſuſpectam eſſe. Cujus ego rei non tam ipſe auſim tantum virum inſimulare, quam quod ea ſuſpicio, vitio orationis an rei, haud ſane purgata eſt. Si enim honores ſuos & famam rerum geſtarum extulit verbis, ad extinguendum invidiæ crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum ſit, ne mecum æmuletur: & non ab eo qui, quia ſuper cæteros excellat, quo me quoque niti non diſſimulo, me ſibi æquari nolit. Sic ſenem ſe perfunctum honoribus, & me infra ætatem filii ſui poſuit; tanquam non lon-*

gius

gius quam quantum vitæ humanæ ſpacium eſt, cupiditas gloriæ extendatur: maximaque pars ejus in memoriam ac poſteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut ſe non cum præſentibus modo, ſed cum omnis ævi claris viris comparet. Equidem haud diſſimulo, me tuas Q. Fabi laudes non aſſequi ſolum velle, ſed (bona venia tua dixerim!) ſi poſſim, etiam exſuperare. Illud nec tibi in me, nec mihi in minores natu animi ſit, ut nolimus quemquam noſtri ſimilem evadere civem. Id enim non eorum modo quibus invideriмus, ſed Reipublicæ, & pene omnis generis humani detrimentum ſit. Commemoravit quantum eſſem periculi aditurus, ſi in Africam trajicerem: ut meam quoque non ſolum Reipublicæ & exercitus vicem videretur ſolicitus. Unde hæc repente de me cura exorta? quum pater patruuſque meus interfecti: quum duo exercitus eorum prope occidione occiſi eſſent: quum amiſſæ Hiſpaniæ, quum quatuor exercitus Pœnorum, quatuor duces omnia metu armiſque tenerent: quum quæſitus ad id bellum imperator nemo ſe oſtenderet, præter me: nemo profiteri nomen auſus eſſet: quum mihi quatuor & viginti annos nato detuliſſet imperium populus Romanus; quid ita tum nemo ætatem meam, vim hoſtium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? utrum major aliqua nunc in Africa calamitas accepta eſt, quam tunc in Hiſpania erat? an majores nunc ſunt exercitus in Africa, duces plures melioreſque, quam tunc in Hiſpania fuerunt? ac ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc eſt? an cum Carthaginienſi hoſte in Hiſpania, quam in Africa bellum geri aptius eſt? Facile eſt poſt fuſos fugatoſque quatuor exercitus Punicos, poſt tot urbes vi captas, aut metu ſubactas in ditionem, poſt perdomita omnia uſque ad Oceanum, tot regulos, tot ſævas gentes, poſt receptam totam Hiſpaniam, ita ut veſtigium nullum belli reliquum ſit, elevare meas res geſtas: tam hercule quam ſi victor ex Africa redierim, ea ipſa elevare, quæ nunc retinendi mei cauſſa, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum eſſe in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat, tanquam M. Atilius primo acceſſu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipſi tam infelici imperatori patuiſſe tamen portus Africæ, & res egregias primo anno geſſiſſe: & quantum ad Carthaginienſes duces attinet, invictum ad ultimum permanſiſſe. Nihil igitur me iſto exemplo terrueris: ſi hoc bello, non priore: ſi nuper, non annis ante quadraginta iſta clades accepta foret: qui ego minus in Africam Regulo capto, quam Scipionibus occiſis in Hiſpaniam, trajicerem. nec felicius Xantippum Lacedæmonium Carthagini, quam me patriæ meæ ſinerem natum eſſe: creſceretque mihi ex eo ipſo fiducia, quod poſſit in hominis unius virtute tantum momenti eſſe. At etiam Athenienſes audiendi ſunt, temere in Siciliam, omiſſo domi bello tranſgreſſi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius Syracuſanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, tranſgreſſum in hanc

eandem

eandem Africam, avertisse eo bellum unde venerat, refers?

44. Sed quid ultro metum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimine adducere, quale sit, veteribus externisq; exemplis admonere opus est? majus præsentiusve ullum exemplum esse quam Annibal potest? multum interest, alienos populere fines, an tuos uri exscindiq; videas. Plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc major ignotarum rerum est terror. Bona malaq; hostium ex propinquo ingressus fines aspicias. Non speraverat Annibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem: quanto minus quicquam in Africa Carthaginiensibus firmum ac stabile est, infidis sociis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano stetimus. Carthaginiensi nihil civilis roboris est, mercede paratos milites habent, Afros, Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil moræ sit, una & trajecisse me audietis, & ardere bello Africam, & molientem hinc Annibalem, & obsideri Carthaginem. Lætiores, & frequentiores ex Africa exspectate nuncios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subjicit fortuna populi Romani, Dii fœderis ab hoste violati testes: Syphax & Masinissa reges: quorum ego fidei ita innitar, ut bene tutus à perfidia sim. Multa quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. Et id est viri & ducis, non deesse fortunæ præbenti se, & oblata casu flectere ad consilium. Habebo Q. Fabi, parem quidem Annibalem: sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum: & Carthago potius præmium victoriæ erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africam, dum castra ad Carthaginem promoveo, Respublica hic detrimenti capiat; quod tu Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Annibal, potuisti præstare: hoc vide ne contumeliosum sit concusso jam, & pene fracto Annibale negare, posse P. Licinium consulem virum fortissimum præstare, qui ne à sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si hercule nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum: tamen ad dignitatem populi Romani, famamq; apud reges gentesq; externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse: nec hoc credi vulgarique quod Annibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere, & priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam nostris exercitibus & classibus oppugnatam, nunc quum de Italia certatur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata diu Italia; uratur, populeturq: invicem Africa. Castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, cæteræ belli clades, quæ in nos

per

er quatuor decim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad Rempubli-am pertinent, & bellum quod inſtat, & provincias de quibus agitur, ixiſſe ſatis eſt. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens ſit: ſi quem-dmodum Q. Fabius meas res geſtas in Hiſpania elevavit, ſic & ego con-ra gloriam ejus eludere, & meam verbis extollere velim. Neutrum ciam, Patres conſcripti; &, ſi nulla alia re, modeſtia certe & tem-ramento linguæ adoleſcens ſenem vicero. Ita & vixi, & res geſſi, t tacitus ea opinione, quam veſtra ſponte conceptam animis haberetis, cile contentus eſſem.

45. Minus æquis animis auditus eſt Scipio quia vulgatum rat, *ſi apud ſenatum non obtinuiſſet, ut provincia Africa ſibi decerne-etur, ad populum extemplo laturum.* Itaque Q. Fulvius qui con-ul quater, & cenſor fuerat, poſtulavit à conſule, ut palam n ſenatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decer-erent: ſtaturuſque eo eſſet quod cenſuiſſent, an ad populum laturus?* Quum Scipio reſpondiſſet, *ſe quod è Republica eſſet facturum:* um Fulvius: *Non ego ignarus quid reſponſurus facturuſve eſſes, quæ-ſivi: quippe quum præ te feras tentare magis, quam conſulere ſena-um: & ni provinciam tibi quam volueris, extemplo decernamus, para-am rogationem habeas. Itaque à vobis, tribuni plebis poſtulo,* inquit, *ut ſententiam mihi ideo non dicenti, quod etſi in meam ſententiam diſce-datur, non ſit ratum habiturus conſul, auxilio ſitis.* Inde altercatio orta, quum conſul *negaret æquum eſſe tribunos intercedere, quo mi-nus ſuo quiſque loco ſenator rogatus ſententiam diceret.* Tribuni ita decreverunt: *Si conſul ſenatui de provinciis permittit, ſtari eo quod ſenatus cenſuerit, placet: nec de ea re ferri ad populum patiemur: ſi non permittit, qui de ea re ſententiam recuſabit dicere, auxilio erimus.* Conſul diem ad colloquendum cum collega petiit. Poſtero die permiſſum ſenatui eſt. Provinciæ ita decretæ: alteri con-ſuli Sicilia, & triginta roſtratæ naves, quas C. Servilius ſu-periore anno habuiſſet: permiſſumque *ut in Africam, ſi id è Republica eſſe cenſeret,* trajiceret. Alteri Bruttii, & bellum cum Annibale cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæ-cilius habuit: & (ut L. Veturius & Q. Cæcilius) ſortirentur inter ſe, compararentve, uter in Bruttiis duabus legionibus, quas conſul reliquiſſet, rem gereret: imperiumque in annum ei prorogaretur, cui ea provincia eveniſſet. Et cæteris præ-toribus conſulibuſque, qui exercitibus provinciiſque præfu-turi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio ſorte evenit, ut cum conſule in Bruttiis adverſus Annibalem bellum gere-ret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & favore ſpe-ctantium celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Aſ-drubalis portandum miſſi, M. Pomponius Matho, & Q. Catius, tulerunt coronam auream CC. pondo, & ſimula-cra ſpoliorum, ex mille pondo argenti facta. Scipio, quum

ut

ut delectum haberet, neque impetrasset, neque magnopere retendisset: ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: & quia impensæ negaverat Reipublicæ futuram classem, ut quæ à sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriæ primum populi pro suis quisque facultatibus consulem adjuturos polliciti. *Cærites frumentum sociis navalibus, commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani armamenta navium & frumentum, Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos: secures, rutra, falces, aluleos, molas quantum in quadraginta longas naves opus esset: tritici centum & viginti millia modium, & in viaticum decurionibus remigibusque collaturos. Perusini, Clusini, Rusellani, abietem in fabricandas naves, & frumenti magnum numerum.* Abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi, Nursinique & Reatini, Amiternini, Sabinusque omnis ager, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes quum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes quum essent positæ, ipse ita instituit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructæ armataeque in aquam deductæ sint.

46. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit, ex eis eum sibi sumpsit quem L. Veturius consul habuerat. Metello, quibus præfuisset, legionibus iis præesset (facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum derat, agri Campani regionem, à fossa Græca ad mare versam, vendere quæstores jussi, indicio quoque permisso, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. Indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et C. Servilio Prætori urbis negotium datum, *ut Campani cives ubi cuiq; ex senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent: animadverteretque in eos, qui alibi habitarent.* Eadem æstate Mago Amilcaris filius ex minore Balearium Insula, ubi hibernarat, juventute lecta in classem imposita in Italiam triginta ferme rostratis navibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu

cepit:

cepit: inde ad oram Ligurum Alpinorum, ſi quos ibi motus facere poſſet, claſſem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens eſt) bellum ea tempeſtate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus Savone oppido Alpino præda depoſita, & decem longis navibus in ſtatione ad præſidium relictis, cæteris Carthaginem miſſis ad tuendam maritimam oram; quia fama erat, *Scipionem trajecturum eſſe:* ipſe ſocietate cum Ingaunis, quorum gratiam mallebat, compoſita, montanos inſtitit oppugnare. Et creſcebat exercitus indies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne fruſtra Aſdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent lætati, ſi par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium Proconſulem ex Etruria volonum exercitum admovere Ariminum juſſerunt, & Cn. Servilio prætori negotium datum, *ut ſi è Republica cenſeret eſſe, duas urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet.* M. Valerius Lævinus Aretium eas legiones duxit. Eiſdem diebus naves onerariæ Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captæ. Eas Cælius, frumento miſſo ad Annibalem, commeatuque onuſtas: Valerius, prædam Etruſcam Ligurumque montanorum captivos, Carthaginem portantes, captas tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile geſtum eſt. Peſtilentia inceſſerat pari clade in Romanos Pœnoſque, niſi quod Punicum exercitum ſuper morbum etiam fames affecit. Propter Junonis Laciniæ templum æſtatem Annibal egit: ibique aram condidit, dedicavitque cum ingenti rerum ab ſe geſtarum titulo, Punicis Græciſque literis inſculpto.

EPI-

EPITOME LIBRI XXIX.

3, 4. EX Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione missus, ingentem prædam reportavit: & mandata Masinissæ Scipioni exponit, conquerentis quod nondum exercitum in Africam trajecisset. 2. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat ipse in acie occisus: 3. Mandonius exposcentibus Romanis à suis deditus est. 4. Magoni, qui in Gallia & in Liguribus erat, ex Africa & militum ampla manus missa, & pecuniæ quibus auxilia conduceret: præceptumque, ut se Annibali jungeret. 6. Scipio à Syracusis in Bruttios trajecit, & Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Annibale, recepit. 12. Pax cum Philippo facta est. 10, 11. Idæa mater deportata est Romam à Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse si mater Idæa deportata Romam esset. Tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. 14. Lapis erat, quem Matrem Deûm incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, ejus qui in Hispania perierat, vir optimus à senatu judicatus, adolescens nondum quæstorius: quoniam ita responsum habebat: ut numen id ab optimo viro reciperetur, consecraretur-que. 16, 17, &c. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos eorum ac conjuges stupraverat. 22. Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. 21, 22. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur: missis ob hoc legatis à senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam trajecit senatus permissu. 23. Syphax accepta in matrimonium filia Asdrubalis Gisgonis, amicitiæ quam cum Scipione ipse junxerat, renunciavit. 28, &c. Masinissa rex Masæsylorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. Quo per bellum sæpe repetito, aliquot præliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum privatus est: & cum ducentis equitibus exul Scipioni se junxit: & cum eo primo statim bello Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. 35. Scipio adventu Asdrubalis & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus, hiberna communi-

vit.

vit. 36. Sempronius conſul in agro Crotonienſi proſperè adverſus Annibalem pugnavit. 37. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita ducenta quindecim millia. Inter cenſores Marcum Livium & Claudium Neronem notabilis diſcordia fuit. Nam & Claudius Livio collegæ equum ademit, quod à populo damnatus, actuſque in exilium fuerat: & Livius Claudio, quod falſum in ſe teſtimonium dixiſſet: & quod minimè bona fide ſecum in gratiam rediſſet. Idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quod & innocentem ſe damnaſſent, & poſtea conſulem cenſoremque feciſſent.

1. SCipio poſteaquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinavit, centuriavitque: ex iis trecentos juvenes florentes ætate, & virium robore inſignes circa ſe habebat, ignorantes quem ad uſum neque centuriati, neque armati ſervarentur. Tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere & fortunâ trecentos equites, qui ſecum in Africam trajicerent, legit: diemque iis qua equis armiſque inſtructi atque ornati adeſſent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur: neque ipſos modo, ſed parentes cognatoſque eorum ea cura angebat. Ubi dies quæ dicta erat, advenit, arma equoſque oſtenderunt. Tum Scipio, *renunciari ſibi* dixit, *quoſdam equites Siculorum tanquam gravem & duram horrere eam militiam: ſi qui ita animati eſſent, malle eos ſibi jam tunc fateri, quam poſtmodum querentes, ſegnes atque inutiles milites Reipublicæ eſſe. Expromerent quid ſentirent, cum bona venia ſe auditurum.* Ubi ex his unus auſus eſt dicere, ſe prorſus, *ſi ſibi utrum vellet, liberum eſſet, nolle militare*, tum Scipio ei. *Quando igitur adoleſcens quid ſentires non diſſimulaſti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cætera inſtrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas: docendum cures equo armiſque.* Læto conditionem accipienti, unum ex trecentis quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris cæteri viderunt: ſe quiſque excuſare, & vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites ſubſtituti, ſine publica impenſa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, *ipſum militaturum qui ita non feciſſet.* Egregiam hanc alam equitum evaſiſſe ferunt, multiſque prœliis Rempublicam adjuviſſe. Legiones inde quum inſpiceret, plurimorum ſtipendiorum ex iis milites delegit, maxime qui ſub duce Marcello militaverant: quos quum optima diſciplina inſtitutos credebat: tum etiam ab longa Syracuſarum obſidione peritiſſi-

mos esse urbium oppugnandarum. Nihil enim parvum, sed Carthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat: ex Italia advecto parcit; veteres naves reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit. Novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas venit. Græci res, à quibusdam Italici generis eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res sed omnibus Siciliæ populis grata fuit; eoque enixius bellum adjuverunt. Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Illergete Indibili, nulla alia de caussa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, cæteris ab Annibale interfectis, rebatur. Eo nec in Hispaniam cæsis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: & posteaquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Annibalem eum accersitum, præterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia & inconditam turbam tyronum esse. Nunquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec invicem his, aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginienses: ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque.* Hæc aliaque dicendo, non populares modo, sed Ausetanos quoque vicinam gentem concitat, & alios finitimos sibi atque illis populos. Itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, convenerunt.

2. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne gliscceret, prima negligendo, bellum: junctis & ipsi exercitibus per agrum Ausetanum hostico, tanquam pacato clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. Trium millium spatio procul à castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequiquam est tentatum, ut discederetur ab armis. Deinde quum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu prœlium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventu. Sole oriente postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul

cul à caſtris Romanis aciem oſtendere. Medii Auſetani erant: cornua dextrum Illergetes, lævum ignobiles tenebant Hiſpani populi, inter cornua & mediam aciem intervalla patentia ſatis late fecerunt: qua equitatum, ubi tempus eſſet, emitterent. Et Romani more ſuo exercitum quum inſtruxiſſent, id modo hoſtium imitati ſunt, ut inter legiones & ipſi patentes equiti relinquerent vias. Cæterum Lentulus ei parti uſum equitis fore ratus, quæ prior in dehiſcentem intervallis hoſtium aciem equites immiſiſſet: Ser. Cornelio tribuno militum imperat, *equites per patentes in hoſtium acie vias permittere equos jubeat*: ipſe cœpta parum proſpere pedeſtri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adverſus Illergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex ſubſidiis in primam aciem firmamentum ducit. Poſteaquam æquata ibi pugna eſt ad L. Manlium inter prima ſigna hortantem, ac ſubſidia quibus res poſtulabat locis inducentem, venit. Indicat *tuta ab lævo cornu eſſe: jam miſſum ab ſe Ser. Cornelium, procella equeſtri hoſtes circumfuſurum.* Vix hæc dicta dederat, quum Romani equites in medios invecti hoſtes, ſimul pedeſtres acies turbarunt, ſimul equitibus Hiſpanorum viam immittendi equos clauſerunt. Itaque omiſſa pugna equeſtri, ad pedeſtrem Hiſpani deſcenderunt. Romani imperatores ut turbatos hoſtium ordines, & trepidationem pavoremque & fluctuantia viderunt ſigna, hortantur, orant milites, *ut perculſos invadant, neu reſtitui aciem patiantur.* Non ſuſtinuiſſent tam infeſtum impetum barbari, ni regulus ipſe Indibilis, cum equitibus ad pedes digreſſus, ante prima ſigna peditum ſe objeciſſet. Ibi aliquandiu atrox pugna ſtetit. Tandem poſtquam ii qui circa regem ſeminecem reſtantem, deinde pilo terræ affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga paſſim cœpta: plures cæſi, quia equos conſcendendi equitibus ſpatium non fuerat, & quia perculſis acriter inſtiterunt Romani. Nec ante abſceſſum eſt, quam caſtris quoque exuerunt hoſtem. Tredecim millia Hiſpanorum cæſa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum ſociorumque paulo amplius ducenti, maxime in lævo cornu cecidérunt. Pulſi caſtris Hiſpani aut qui ex prœlio effugerant, ſparſi primo per agros, deinde in ſuas quiſque civitates redierunt.

3. Tum à Mandonio evocati in concilium, conqueſtique ibi clades ſuas, increpitis auctoribus belli, *legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemque faciendam cenſuerunt.* Quibus, culpam in auctorem belli, Indibilem cæteroſque principes, quorum plerique in acie cecidiſſent, conferentibus, tradentibuſque arma & dedentibus ſeſe, reſponſum eſt: *In deditionem ita*

accipi eos, ſi Mandonium cæteroſque belli concitores tradidiſſent vivos: ſin minus, exercitus ſe in agrum Illergetum Auſitanorumque & deinceps aliorum populorum ducturos. Hæc dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius, cæterique principes comprehenſi, & traditi ad ſupplicium. Hiſpanis populis reddita pax: ſtipendium ejus anni duplex, & frumentum ſeni menſium imperatum, ſagaque & togæ exercitui: & obſides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hiſpaniæ rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito & compreſſo, in Africam omnis terror verſus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium quum acceſſiſſet, luce prima ad populandum agrum ſub ſignis milites, ſocioſque navales duxit. Omnibus, pacis modo incurioſe agentibus, magna clades illata: nunciique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, *claſſem Romanam, Scipionemque imperatorem* (& fama fuerat jam in Siciliam tranſgreſſum) *adveniſſe.* Nec quot naves vidiſſent, nec quanta manus agros popularetur, ſatis gnari, omnia in majus metu augente, accipiebant. Itaque primo terror pavorque. Deinde mœſtitia animos inceſſit: *tantum fortunam mutaſſe, ut qui modo ipſi exercitum ante mœnia Romana habuiſſent victores, ſtratis tot hoſtium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepiſſent: iverſo Marte, Africæ populationes, & obſidionem Carthaginis virituri forent: nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuiſſent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuiſſe majorem ſemper, frequentioremq; pro tot cæſis exercitibus ſubolescentem: cæterum ſuam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris eſſe: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram ſpei mobili atq; infida. Jam reges, Syphacem poſt colloquium cum Scipione alienatum: Maſiniſſam aperta defectione infeſtiſſimum hoſtem: nihil uſquam ſpei, nihil auxilii eſſe. Nec Magonem ex Gallia moveri tumultus quicquam, nec conjungere ſe Annibali: & Annibalem ipſum jam & fama ſeneſcere, & viribus.*

4. In hæc deflenda prolapſos ab recenti nuncio animos rurſus terror inſtans revocavit ad conſultandum, *quonam modo obviam præſentibus periculis iretur.* Delectus raptim in urbe agriſque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, inſtruere naves, ac mittere ad Hipponem adverſus Romanam claſſem. Jam hæc agentibus nuncius tandem venit *Lælium non Scipionem, copiaſque, quantæ ad incurſiones agrorum ſatis ſint, tranſvectas: ſummam belli molem adhuc in Sicilia eſſe.* Ita reſpiratum, mittique ad Syphacem legationes, alioſque regulos firmandæ ſocietatis cauſſa cœptæ. Ad Philippum quoque miſſi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur,

in Siciliam aut Italiam trajiceret. Miſſi & ad ſuos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent, ad Magonem non legati modo, ſed vigintiquinque naves longæ, ex millia peditum, octingenti equites, ſeptem elephanti, ad hæc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romam exercitum admoveret conjungeretque ſe Annibali. Hæc Carthagine parabant, agitabantque, quum ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præſidiis agentem, Maſiniſſa fama Romanæ claſſis excitus, cum equitibus paucis venit. *Is ſegniter rem agi à Scipione queſtus, quod tum non jam exercitum in Africam trajeciſſet, perculſis Carthaginenſibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certum haberet, ſi otium ad ſua ut velit componenda detur, nihil ſincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac ſtimularet Scipionem ne ceſſaret. Se, quamquam regno pulſus eſſet, cum haud contemnendis copiis aſſuturum peditum equitumque. Nec ipſi Lælio morandum in Africa eſſe, claſſem credere profectam à Carthagine, cum qua abſente Scipione non ſatis tutum eſſet contrahi certamen.*

5. Ab hoc ſermone dimiſſo Maſiniſſa, Lælius poſtero die naves præda onuſtas ab Hippone ſolvit, revectuſque in Siciliam, mandata Maſiniſſæ Scipioni expoſuit. Eiſdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Magonem miſſæ erant; inter Albingaunos, Ligures Genuamque acceſſerunt. In iis locis tum forte Mago tenebat claſſem, qui legatorum auditis verbis, jubentium *exercitus quam maximos comparare*, extemplo Gallorum & Ligurum (namque utriuſque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *Et miſſum ſe ad eos vindicandos in libertatem* ait: *& ut ipſi cernant, mitti ſibi ab domo præſidia: ſed quantis viribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorum poteſtate eſſe. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria eſſe. Satis ſcire, Sp. Lucretium ſe cum M. Livio junctûrum. Multa millia ipſis etiam armanda eſſe, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis reſiſtatur.* Galli, *ſummam ad id ſuam voluntatem eſſe*, dicere: *ſed quum una caſtra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conſpectu habeant, ſi palam fiat auxiliis adjutum ab ſeſe Pœnum, extemplo infeſtos utrinq; exercitus in agrum ſuum incurſuros. Ea ab Gallis deſideraret, quibus occulte adjuvari poſſet. Liguribus, quod procul agro, urbibuſq; eorum caſtra Romana ſint, libera conſilia eſſe, illos armare juventutem, & capeſſere pro parte bellum, æquum eſſe.* Ligures haud abnuere, tempus modo duorum menſium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimiſſis, clam per agros eorum mercede conducere. Commeatus quoque omnis generis occulte ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam

traducit; junctusq; Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat. Si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem statione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

6. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione stimulato Masinissæ adhortationibus, & militibus prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ ejus rei ex minima re affulsit: quod latrociniis magis quam justo bello in Bruttiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, & Bruttiis non societate magis Punica, quam suopte ingenio promptis in eum morem. Postremo Romani quoque milites jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbe Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii cogniti ab Locrensium principibus, qui exulabant Rhegii pulsi ab adversa factione, quæ Annibali Locros tradiderat: quum cætera percunctantibus (ut mos est iis qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent: spem fecerunt, *si redempti & remissi forent, arcem se iis tradituros. Ibi se habitare, fidemq; sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse.* Itaque ut qui simul desiderio patriæ agerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis, remissisque, quum ordinem agendæ rei composuissent, signaque quæ procul edita observarent; ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent: tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus missi jussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere, & Q. Pleminio prætori scriptum, *ut rei agendæ adesset.* Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis, qui parati intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas quum demisissent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. Quorum gemitus primo morientium exauditus: deinde subita consternatio ex somno, & tumultus, quum causa ignoraretur, postremo certior res aliis excitantibus alios. Jamque *ad arma* pro se quisque vocabat, *hostes in arce esse, & cædi vigiles.* Oppressique forent Romani,

nequa-

equaquam numero pares, ni clamor ab iis qui extra arcem erant ſublatus, incertus unde acciditſet (omnia vana augente nocturno tumultu) feciſſet. Itaque velut plena jam hoſtium arce territi Pœni, omiſſo certamine in alteram arcem (duæ ſunt haud multum inter ſe diſtantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio poſitam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præſidio præerat: & accerſentes ex propinquis locis ſubſidia, copias augebant. Ipſe poſtremo veniebat Annibal. Nec ſuſtinuiſſent Romani, niſi Locrenſium multitudo exacerbata ſuperbia atque avaritia Pœnorum ad Romanos inclinaſſent.

7. Scipioni ut nunciatum eſt, *in majore diſcrimine Locris rem geri, ipſumq; Annibalem adventare*: ne præſidium etiam periclitaretur haud facili inde receptu; & ipſe à Meſſana, L. Scipione fratre in præſidio ibi relicto, quum primum æſtu retum inclinatum eſt, naves mari ſecundo tranſmiſit. Et Annibal à Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abeſt) nuncio præmiſſo, *ut ſui luce prima ſumma vi prœlium cum Romanis ac Locrenſibus conſererent, dum ipſe, averſis omnibus, in eum tumultum ab tergo urbem incautam aggrederetur*: ubi luce cœptam invenit pugnam, ipſe nec in arcem ſe includere, turba locum arctum impediturus, voluit: neque ſcalas, quibus ſcanderent muros, attulerant. Sarcinis in acervum conjectis, quum haud procul muris ad terrorem hoſtium aciem oſtendiſſet, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum ſcalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad viſendum qua maxime parte aggrederetur. Progreſſus ad murum, ſcorpione ictus, qui proximus eum forte ſteterat. Territus inde tam periculoſo caſu, receptui canere quum juſſiſſet, caſtra procul ab ictu teli communiit. Claſſis Romana à Meſſana Locros multa die ſuperante acceſſit: expoſiti omnes è navibus, & ante occaſum ſolis urbem ingreſſi ſunt. Poſtero die cœpta ex arce a Pœnis pugna. Et Annibal jam ſcalis, aliiſque omnibus ad oppugnationem paratis, ſubibat muros: quum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani, ad ducentos improvidos quum invaſiſſent, occidunt. Cæteros Annibal, ut conſulem adeſſe ſenſit, in caſtra recipit: nuncioque miſſo ad eos, qui in arce erant, *ut ſibimetipſis conſulerent*, nocte motis caſtris abiit. Et qui in arce erant igni injecto tectis quæ tenebant, ut is tumultus hoſtem moraretur, agmen ſuorum, fugæ ſimili curſu, ante noctem aſſecuti ſunt.

8. Scipio ut & arcem relictam ab hoſtibus, & vacua vi-

dit castra, vocatos ad concionem Locrenses, graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus supplicium sumpsit, bonaque eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Romanos concessit: *publicè nec dare, nec eripere se quicquam Locrensibus*, dixit: *Romam mitterent legatos: quam senatus æquum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint.* Ipse Q. Pleminio legato præsidioque quod arceni ceperat ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe crudeliterque habiti Locrenses à Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo pati, sed prope libenti videri possent. Verum enimvero tantum Pleminius Amilcarem præsidii præfectum, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. Nihil omnium quæ inopi invisas opes potentioris faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut à militibus. In corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Jam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinæ etiam, intacti omni ætate thesauri; præterquam quod *à Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit; spoliati* dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves laceratæ naufragiis nihil in terram integri, præter sacram pecuniam Deæ, quam asportaverant, extulerunt: tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit: atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

9. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars sub eo quam ipse ab Rhegio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvius forte Sergio & Matieno tribunis militum fuit. Cui quum jussu tribunorum ademptum poculum esset; jurgium inde & clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites, tribunorumque, ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites, quum ad Pleminium cruorem & vulnera ostentantes non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes: accensus ira, domo se proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, *militumq; fidem* implorabant) tempus teritur, repente frequentes milites feroces recenti victoria ex omnibus locis,

velut

velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. Et quum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non majestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulctatis, faciunt. Tum ipsum ab suis interceptum & secluſum hostiliter lacerant, & prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio post paucos dies Locros hexeri advectus, quum causſam Pleminii & tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato, relictoque in ejusdem loci præsidio, tribunis sontibus judicatis, & in vincula conjectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas redit. Pleminius impotens iræ, *neglectam ab Scipione & nimis leviter latam suam injuriam* ratus: *nec quemquam æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset*, tribunos attrahi ad se jussit: laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest, supplicüis interfecit: nec satiatus vivorum pœna, insepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrensium principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad Scipionem profectos audivit. Et quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non sibi modo, sed etiam imperatori esse.

10. Jam comitiorum appetebat tempus, quum à P. Licinio consule literæ Romam allatæ sunt: *se, exercitumq; suum gravi morbo afflictari: nec subsisti potuisse, nisi eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaq; quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita Patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum causſa dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti, è Republica esse. Nam neq; usum ejus ullum in præsentia esse, quum Annibal jam in hiberna suos receperit: & tantam incessisse in ea castra vim morbi, ut nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur.* Ea consuli à Patribus facienda, ut è Republica fideque sua duceret, permissa. Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento carmine in libris Sybillinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum, inspectis. *Quandocunq; hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia vinciq; posse, si mater Idæa à Pessinunte Romam advecta esset.* Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit; quod & legati, qui donum Delphos portaverant, referebant: & sacrificantibus ipsis Pythio Apollini, omnia læta exta fuisse, & responsum oraculo editum, *majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano.* In ejusdem spei summam conferebant

rebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quod depopoſciſſet provinciam Africam. Itaque quo maturius fatis omnibus oraculiſque portendentis ſeſe victoriæ compotes fierent, id cogitare, *quæ ratio tranſportandæ Romam Deæ eſſet.*

11. Nullas tum in Aſia civitates ſocias habebat populus Romanus: tamen memores, Æſculapium quoque ex Græcia quondam haud dum ullo fœdere ſociata valetudinis populi cauſſa accerſitum: & jam cum Attalo rege propter commune adverſus Philippum bellum cœptam amicitiam eſſe, facturum eum quæ poſſit, populi Romani cauſſa: legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum: qui bis conſul fuerat, ac res in Græcia geſſerat: M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium; duos quæſtorios, C. Tremellium Flaccum, & M. Valerium Falconem. His quinque haves quinqueremes, *ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majeſtas nomini Romano eſſet*, decernunt. Legati Aſiam petentes protinus Delphos quum aſcendiſſent, oraculum adierunt, conſulentes, *ad quod negotium domo miſſi eſſent, perficiendi ejus quam ſibi ſpem, populoq; Romano portenderet.* Reſponſum eſſe ferunt, *per Attalum regem compotes ejus fore quod peterent. Quum Romam Deam devexiſſent, tum curarent, ut eam qui vir optimus Romæ eſſet, hoſpitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Peſſinuntem in Phrygiam deduxit: ſacrumque iis lapidem, quem matrem Deûm, incolæ eſſe dicebant, tradidit, ac deportare Romam juſſit. Præmiſſus ab legatis M. Valerius Falco, nunciavit *Deam apportari, quærendum virum optimum in civitate eſſe, qui eam rite hoſpitio exciperet.* Q. Cæcilius Metellus dictator ab conſule in Bruttiis comitiorum cauſſa dictus, exercituſque ejus dimiſſus; magiſter equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Conſules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus abſens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis peractis dictator ſeſe magiſtratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebeii ſepties inſtaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. Lucius Hiſpaniam provinciam habebat; abſens creatus, abſens eum honorem geſſit. Ti. Claudius Aſellus, & M. Junius Pennus plebeii ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, ſeptimodecimo anno poſtquam à patre ejus primo conſulatu vota in Gallia ad Claſtidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno eſt mortuus M. Æmilius Regillus.

12. Neg-

12. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. Itaque Philippus Ætolos desertos ab Romano, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem. Quod nisi omni vi perficere maturasset, bellatem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ac opem ferendam sociis) oppressisset. Vixdum pace facta nuncius regi venit, *Romanos Dyrrhachium venisse: Parthinosque & propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumq; oppugnari.* Eo se averterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio: irati, quod sine auctoritate sua adversus fœdus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit: quo Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum, & quindecim navibus in Ætoliam, ad visendas res, pacemque si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatium vastavit, & ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit. Quem posteaquam quietum muros tantummodo tueri vidit: nec satis fidens viribus ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere: nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum miserе, *satis confidere conventuram eam affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset.* Facile impetratum (neque enim nec ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transiret. Phœnice urbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Aminander Athamanum rex. Et magistratus alii Epirotarum, & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit simul ab rege, & ab imperatore Romano, *ut finem belli facerent, darentq; eam Epirotis veniam.* P. Sempronius conditiones pacis dixit, *ut Parthini, & Dimallum, & Margulum, & Eugenium, Romanorum essent. Atintanas, missis Romam legatis ab senatu impetrasse, ut Macedoni accederent.* In eas conditiones quum pax convenisset, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, & in duos menses inducie factæ, donec Romam mitterentur legati, *ut populus in has conditiones*

ditiones pacem juberet. Jusserunt que omnes tribus. Quia verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levari bellis volebant. P. Sempronius pace facta ad consulatum Romam decessit.

V. C. 546. 13. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu: Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia. M. Pomponio Mathoni Sicilia. Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cumque ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, ut Bruttios, cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli è Republica visum esset. Et M. Livio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut cum Sardiniam, legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretæ. T. Quintius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere uterque præsidio obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad novas scribendas in Bruttios legiones, & cæterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

14. Quamquam nondum aperte Africa provincia decreta erat (occultantibus id credo, Patribus, ne præscirent Carthaginienses) tamen in eam spem erecta civitas erat, *in Africa eo anno debellatum iri, finemq; bello Punico adesse.* Impleverat ea res superstitione animos: pronique & ad nuncianda, & ad credenda prodigia erant, eo plura vulgabantur, *duos soles visos: & nocte interluxisse: & facem Setiæ ab ortu Solis in occidentem porrigi visam. Tarracinæ portam, Anagninæ & portam, & multis locis murum de cælo tactum. In æde Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit: & novendiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda. Quam præterquam quod M. Valerius unus ex legatis prægressus, actutum in Italia; fore nunciaverat recens nuncius aderat, Tarracinæ jam esse.

esse. Haud parvæ rei judicium senatum tenebat, *qui vir optimus in civitate esset. Veram certe victoriam ejus rei sibi quisq; mallet, quam ulla imperia, honoresve suffragio seu Patrum, seu plebis delatos.* P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt in tota civitate virum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita judicaverint, sicut prodidum memoriæ à proximis temporum illorum scriptoribus libens posteris tradiderim: ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. *P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam obviam ire Deæ* jussus: *isq; eam de nave accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis.* Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) ante fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa civitate obviam, thuribulis ante januas positis, qua præferebatur, atque incenso thure, precantibus, *ut volens propitiaq; urbem Romam iniret*, in ædem Victoriæ, quæ est in palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis. Isque dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque & ludi fuere, Megalesia appellata. Quum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur, *tempus esse*, à quibusdam senatoribus subjectum est, *quæ dubiis in rebus utcunq; tolerata essent, ea dempto jam tandem Deûm benignitate metu, non ultra pati.* Erectis expectatione Patribus, subjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficii caussa habere: quum interim boni, obedientesque socii pro fide atque obsequio imperii Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.*

15. Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam obliteratæ, quam ira irritata est. Itaque nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus, denosq; principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna,* (eæ namque coloniæ in ea caussa erant) *Romam excirent: is imperarent, quantum quæq; earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. Si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites, equitesq; quam locupletissimi le-*

geren-

gerentur, mitterenturque, ubicunq; extra Italiam ſupplemento opus eſſet. Si qui ex iis recuſarent, retineri ejus coloniæ magiſtratus, legatoſq; placere: neque, ſi poſtularent, ſenatum dari, priuſquam imperata feciſſent. Stipendium præterea iis coloniis tria millia æris, aſſes ſingulos, imperari, exigiq; quotannis: cenſumq; in iis coloniis agi ex formula ab Romanis cenſoribus data. Dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferriq; Romam ab juratis cenſoribus coloniarum, priuſquam magiſtratu abirent. Ex hoc ſenatuſconſulto accitis Romam magiſtratibus, primoribuſque earum coloniarum, conſules quum milites ſtipendium imperaſſent, alii aliis magis recuſare ac reclamare. *Negare tantum militum effici poſſe: vix, ſi ſimplum ex formula imperetur, enixuros. Orare, atq; obſecrare, ut ſibi ſenatum adire ac deprecari liceret. Nihil ſe, quare perire merito deberent, admiſiſſe: ſed ſi pereundum etiam foret, neq; ſuum delictum, neq; iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, poſſe efficere.* Conſules obſtinati manere legatos Romæ jubent, *magiſtratus ire domos ad delectus habendos. Niſi ſumma militum, quæ imperata eſſet, Romam adducta, neminem iis ſenatum daturum.* Ita præciſa ſpe ſenatum adeundi, deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter eſt perfectus.

16. Altera itidem res, prope æque longo neglecta ſilentio, relata à M. Valerio Lævino eſt. Qui privatis collatas pecunias, ſe ac M. Claudio conſulibus, reddi tandem æquum eſſe dixit, *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide ſuam præcipuam curam eſſe: nam præterquam quod aliquid proprie ad conſulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ eſſent, pertineret: etiam ſe autorem ita conferendi fuiſſe inopi ærario, nec plebe ad tributum ſufficiente.* Grata ea Patribus admonitio fuit. Juſſiſque referre conſulibus, decreverunt: *ut tribus penſionibus ea pecunia ſolveretur: primam præſentem ii qui tum eſſent, duas tertii & quinti conſules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, poſtquam Locrenſium clades, quæ ignotæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ ſunt. Nec tam Q. Pleminii ſcelus, quam Scipionis in eo aut ambitio, aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrenſium obſiti ſquallore & ſordibus, in comitio ſedentibus conſulibus, velamenta ſupplicum ramos oleæ (ut Græcis mos eſt) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus conſulibus *Locrenſes ſe* dixerunt *eſſe, ea paſſos a Q. Pleminio legato, Romaniſq; militibus, quæ pati ne Carthaginienſes quidem velit populus Romanus: orare, uti ſibi Patres adeundi, deplorandiq; ærumnas ſuas poteſtatem facerent.*

17. Sena-

17. Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio*, inquit, *quanti æſtimentur noſtræ apud vos querelæ, Patres conſcripti, plurimum in eo momenti eſſe, ſi probe ſciatis, & quomodo proditi Locri Annibali ſint, & quomodo pulſo Annibalis præſidio, reſtituti in ditionem veſtram. Quippe ſi & culpa defectionis procul à publico conſilio abſit, & reditum in veſtram ditionem appareat, non voluntate ſolum, ſed ope etiam ac virtute noſtra; magis indignemini, bonis ac fidelibus ſociis tam atroces atq; indignas injurias ab legato veſtro militibuſq; fieri. Sed ego cauſſam utriuſq; defectionis noſtræ in aliud tempus differendam arbitror eſſe, duarum rerum gratia: unius, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, quiq; omnium nobis recte perperamq; factorum eſt teſtis, agatur: alterius, quod qualeſcunq; ſumus, tamen hæc quæ paſſi ſumus, pati non debuimus. Non poſſumus diſſimulare, Patres conſcripti, nos, quum præſidium Punicum in arce noſtra haberemus, multa fœda, indigna & à præfecto præſidii Amilcare, & ab Numidis Afriſq; paſſos eſſe. Sed quid illa ſunt, collata cum iis quæ hodie patimur? Cum bona venia quæſo audiatis, Patres conſcripti, id quod invitus eloquar. In diſcrimine eſt nunc humanum omne genus, utrum vos, an Carthaginienſes principes orbis terrarum videat. Sed ſi ex iis quæ Locrenſes aut ab illis paſſi ſumus, aut à veſtro præſidio nunc quum maxime patimur, æſtimandum Romanum ac Punicum imperium ſit: nemo non illos ſibi quam vos dominos præoptet. Et tamen videte quemadmodum Locrenſes in vos animati ſint. Quum à Carthaginienſibus injurias multo minores acciperemus, ad veſtrum imperatorem confugimus: quum à veſtro præſidio pluſquam hoſtilia patiamur, nuſquam alio quam ad vos querelas detulimus. Aut vos reſpicietis perditas res noſtras, Patres conſcripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quicquam ſupereſt. Q. Pleminius legatus miſſus eſt cum præſidio ad recuperandos à Carthaginienſibus Locros, & cum eodem ibi relictus eſt præſidio. In hoc legato veſtro (dant enim animum ad loquendum libere ultimæ miſeriæ) nec hominis quicquam eſt, Patres conſcripti, præter figuram & ſpeciem, neq; Romani civis, præter habitum & ſonum Latinæ linguæ. Peſtis, ac bellua immanis, qualem fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumſedиſſe fabulæ ferunt. At ſi ſcelus, libidinem, & avaritiam ſolus ipſe exercere in ſocios veſtros ſatis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientia noſtra expleremus. Nunc omnes centuriones militeſq; veſtros (adeo in promiſcuo licentiam atq; improbitatem eſſe voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, ſpoliant, verberant, vulnerant, occidunt. Conſtuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs noſtra, quotidie diripitur: dies noctеſq; omnia paſſim mulierum puerorumq; qui rapiuntur atq; aſportantur, ploratibus ſonant. Miretur qui neſciat, quomodo aut nos ad patiendum ſufficiamus: aut illos qui faciunt,*

unt, nondum tantarum injuriarum ſatietas ceperit. Neque ego exſequi poſſum, nec vobis operæ eſt audire ſingula, quæ paſſi ſumus. Communiter omnia complectar. Nego domum ullam Locris, nego quemquam hominem expertem injuriæ eſſe: nego ullum genus ſceleris, libidinis, avaritiæ ſupereſſe, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermiſſum ſit. Vix ratio iniri poteſt, uter caſus civitatis ſit deteſtabilior: quum hoſtes bello urbem cepere: an quum exitiabilis tyrannus vi atq; armis oppreſſit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, paſſi ſumus, & nunc quum maxime patimur, Patres conſcripti: omnia quæ crudeliſſimi atq; importuniſſimi tyranni ſcelera in oppreſſos cives edunt, Pleminius in nos, liberoſq; noſtros, & conjuges, edidit.

18. Unum eſt, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat: & vos audire & exſolvere Rempublicam veſtram religione, ſi ita vobis videbitur, velimus, Patres conſcripti. Vidimus enim cum quanta cæremonia non veſtros ſolum colatis Deos, ſed etiam externos accipiatis. Fanum eſt apud nos Proſerpinæ, de cujus ſanctitate templi credo aliquam famam ad vos perveniſſe Pyrrhi bello: qui quum ex Sicilia rediens Locros claſſe prætveheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem noſtram erga vos in civitatem noſtram facinora edidit, theſauros quoq; Proſerpinæ intactos ad eam diem ſpoliavit: atq; ita pecunia in naves impoſita, ipſe terra eſt profectus. Quid ergo evenit, Patres conſcripti? Claſſis poſtero die fœdiſſima tempeſtate lacerata: omneſq; naves, quæ ſacram pecuniam habebant, in littora noſtra ejectæ ſunt. Qua tanta clade edoctus tandem Deos eſſe ſuperbiſſimus rex, pecuniam omnem conquiſitam in theſauros Proſerpinæ referri juſſit. Nec tamen illi unquam poſtea proſpere quicquam evenit: pulſuſq; Italia, ignobili atq; inhoneſta morte temere nocte ingreſſus Argos occubuit. Hæc quum audiſſet legatus veſter, tribuniq; militum, & mille alia, quæ non augendæ religionis cauſſa, ſed præſentis Deæ numine ſæpe comperta nobis majoribuſq; noſtris, referebantur: auſi ſunt nihilominus ſacrilegas admovere manus intactis illis theſauris: & nefanda præda ſeipſos, ac domos contaminare ſuas, & milites veſtros, quibus per vos fidemq; veſtram P.C. priuſquam eorum ſcelus expietis, neq; in Italia, neq; in Africa quicquam rei geſſeritis; ne quod piaculi commiſerunt, non ſuo ſolum ſanguine, ſed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem P.C. aut in ducibus, aut in militibus veſtris ceſſat ira Deæ. Aliquoties jam inter ſe ſignis collatis concurrunt. Dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Carthaginienſibus, quam ipſi inter ſe ferro dimicaverunt. Præbuiſſentq; occaſionem furore ſuo Locros recipiendi Annibali: ni accitus à nobis Scipio interveniſſet. At hercule milites contactos ſacrilegio furor agitat, in ducibus ipſis puniendis nullum Deæ numen apparuit. Imo ibi præſens maxime fuit. Virgis cæſi tribuni ab legato ſunt.

Lega-

Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus praeterquam quod toto corpore lacerātus, naso quoque auribusque detisis exsanguis est relictus, recreatas deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjectos, dein verberatos, servilibusque omnibus supplicis cruciatos occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea poenas à templi sui spoliatoribus habet. Nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. Nocte audita ex delubro vox est, abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *Quia movendi inde thesauros inussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. Ad aliquantum jam altitudinis excitata erant moenia, quum subito collapsa ruina sunt. Sed & nunc, & sepe alias Dea suam sedem, sumque templum aut tutata est, aut à violatoribus gravia piacula exegit. Nostras injurias nec potest nec possit alius ulcisci, quam vos Patres conscripti. Ad vos, vestramque fidem supplices confugimus: nihil nostra interest, utrum sub illo legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato Annibali & Poenis ad supplicium dedatis. Non postulamus ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis. veniat, coram ipse audiat, ipse diluat, si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos praetermisit: non recusamus quin & nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, & ille omni divino humanoque liberetur scelere.*

19. Haec quum ab legatis dicta essent, quaesissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, responderunt: *missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: quum inter eum & tribunos cognita causa, tribunos in vincula conjecerit: legatum aeque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Jussis excedere è templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius *natum ad corrumpendam disciplinam militarem arguere. Sic & in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bellum amissum. Externo & regio more & indulgere licentiae militum, & saevire in eos.* Sententiam deinde trucem orationi adjecit. *Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis causam dicere: ac si vera forent, quae Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaq; ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia decesserit injussu senatus, revocari: agiq; cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere: quas injurias sibi factas quererentur, neq; senatum neq; populum Romanum factas velle. Viros bonos, socios q; & amicos eos appellari. Liberos, conjuges, quaeque alia erepta essent, restitui. Pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinae sublata esset, conquiri: duplamque pe-*

cuniam in thesauris reponi: & sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur: quod sacri thesauri moti, aperti, violatique essent, quæ piacula quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites qui Locris essent omnes in Siciliam transportari. Quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiæ accensis studiis pro Scipione & adversus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus, Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanis modo, sed ne militaris quidem cultus jactabatur, cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis etiam palæstraque operam dare: æque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Carthaginem atque Annibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucroni in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis quam hosti metuendum.

20. Hæc quanquam partim vera, partim mista, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui de cæteris Maximo assensus, de Scipionis caussa dissensit. Quis enim convenire, quem modo civitas juvenem admodum, unum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe æstimaverit Annibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum: eum repente, tanquam Q. Pleminium, indicta caussa propter damnatum ex provincia revocari? quum ea, quæ in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia, aut pudor, quod legato peperciſſet, insimulari posſit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules, decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebis, atq; ædilem. Cum ea in concilio prætorem cognoscere, si ea quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis, atq; ædilis, cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius, & decem legati comperisſent, neque jussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut in exercitu Scipio maneret, bellumque ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto cum tribunis plebis actum est, aut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataq; inde essent. Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentus, iisque ædilis plebis datus est: quem si aut in Sicilia prætoris dicto audiens

non

non eſſet Scipio, aut jam in Africam trajeciſſet, comprehendere tribuni juberent, ac jure ſacroſanctæ poteſtatis reducerent.

21. Prius Locros ire, quam Meſſanam conſilium erat. Cæterum duplex fama eſt, quod ad Pleminium attinet. Alii, auditis quæ Romæ acta eſſent in exilium Neapolim euntem, forte in Q. Metellum unum ex legatis incidiſſe, & ab eo Rhegium vi retractum. Alii, ab ipſo Scipione legatum cum triginta nobiliſſimis equitum miſſum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo ſeditionis principes conjicerent. Ii omnes, ſeu ante Scipionis, ſeu cum prætoris juſſu traditi in custodiam Rheginis ſunt. Prætor legatique Locros profecti, primam, ſicuti mandatum erat, religionis curam habuere. Omnem enim ſacram pecuniam, quæque apud Pleminium quæque apud milites erat, conquiſitam cum ea quam ipſi ſecum attulerant, in theſauris repoſuerunt, ac piaculare ſacrum fecerunt. Tum vocatos in concionem milites: prætor ſigna extra urbem efferre jubet, caſtraque in campo locat, *cum gravi edicto, ſi quis miles aut in urbe reſtitiſſet, aut ſecum extuliſſet quod ſuum non eſſet: Locrenſibus ſe permittere, ut quod ſuum cuiſque cognoſceret, prehenderet. Si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere ſine mora Locrenſibus reſtitui: non levi defuncturum pœna, qui non reſtituiſſet.* Locrenſium deinde concionem habuit, atque *iis libertatem legeſque ſuas populum Romanum ſenatumque reſtituere* dixit. *Si qui Pleminium, aliumve quem accuſare vellet, Rhegium ſe ſequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea quæ Locris nefarie in Deos homineſque facta eſſent, juſſu aut voluntate P. Scipionis facta eſſe, legatos mitterent Meſſanam, ibi ſe cum conſilio cogniturum,* Locrenſes prætori legatiſque, & ſenatui ac populo Romano gratias egere: *ſe ad Pleminium accuſandum ituros. Scipionem, quamquam parum injuriis civitatis ſuæ doluerit, eum eſſe virum, quem amicum ſibi quam inimicum malint eſſe. Pro certo ſe habere, neque juſſu neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commiſſa: ſed aut Pleminio nimium, aut ſibi parum creditum. Natura inſitum quibuſdam eſſe, ut magis peccari nolint, quam ſatis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & conſilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoſcendi. Pleminium, & ad duos & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miſerunt: ipſi ad Scipionem profecti ſunt, ut ea quoque, quæ vulgata ſermonibus erant, de cultu ac deſidia imperatoris, ſolutaque militiæ diſciplina, comperta oculis perferrent Romam.

22. Venientibus eis Syracuſas, Scipio res, non verba, ad purgandum ſe paravit. Exercitum omnem eo convenire, claſ-

ſem expediri juſſit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginienſibus eſſet. Quo die venerunt, hoſpitio comiter accepti poſtero die terreſtrem navalemque exercitus non inſtructos modo, ſed hos decurrentes, claſſem in portu ſimulacrum & ipſam edentem navalis pugnæ oſtendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum viſendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio ſingularum univerſarumque rerum incuſſa, ut ſatis crederent, *aut illo duce atq; exercitu vinci Carthaginienſem populum, aut nullo alio poſſe*: juberentque, *quod Dii bene verterent, trajiceret, & ſpei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem conſulem dixiſſent, primo quoq; tempore compotem populum Romanum faceret*: adeoque lætis inde animis profecti ſunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum nunciaturi Romam eſſent. Pleminius, quique in eadem cauſſa erant, poſtquam Romam eſt ventum, extemplo in carcerem conditi. Ac primo producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locrenſium clade animos, nullum miſericordiæ locum habuerunt. Poſtea quum ſæpius producerentur, jam ſeneſcente invidia mollieba-tur ira: & ipſa deformitas Pleminii, memoriaque abſentis Scipionis, favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis eſt, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, *ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum conſul faciebat, conatum per quoſdam quos precio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occaſionem: pateſacto dein ſcelere, delegatum in Tullianum ex S. C. de Scipione nuſquam, niſi in ſenatu actum. Ubi omnes legatiq; & tribuni claſſem, exercitum, ducemq; verbis extollentes, effecerunt, ut ſenatus cenſeret primo quoq; tempore in Africam trajiciendum: Scipioniq; permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia eſſent, ipſe eligeret, quos in Africam ſecum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præſidio.*

23. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienſes quoque quum ſpeculis per promontoria omnia poſitis, percunctantes paventeſque ad ſingulos nuncios ſolicitam hyemem egiſſent, haud parvum & ipſi tuendæ Africæ momentum adjecerunt ſocietate Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Aſdrubali Giſgonis filio non hoſpitium modo cum rege, de quo antea dictum eſt, quum ex Hiſpania forte in idem tempus Scipio atque Aſdrubal convenerunt: ſed mentio quoque inchoatæ affinitatis, ut rex duceret filiam Aſdrubalis. Ad eam rem conſummandam, tempuſque nuptiis ſtatuendum (jam enim nubilis erat virgo) profectus Aſdrubal, ut accenſum cupiditate

(&

ſunt ante omnes barbaros Numidæ effuſi in Venerem) ſen-
, virginem ab Carthagine accerſit, maturatque nuptias: &
er aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus pri-
to adjiceretur, ſocietas inter populum Carthaginienſem re-
mque, *data ultro citroq; fide, eoſdem amicos inimicoſq; habi-
ros*, jurejurando affirmatur. Cæterum Aſdrubal memor &
m Scipione initæ regi ſocietatis, & quam vana & muta-
ia barbarorum ingenia eſſent: veritus, ne ſi trajiceret in
ricam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ eſſent: dum ac-
ſum recenti amore Numidam habet, pepellit, blandiciis
oque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem
ttat, per quos moneat eum, *ne prioribus ſuis promiſſis fretus
Africam trajiciat. Se & nuptiis, civis Carthaginienſis filiæ Aſ-
ubali, quem viderit apud ſe in hoſpitio, & publico etiam fœdere
n populo Carthaginienſi junctum. Hortari primum, ut procul
Africa, ſicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginien-
us gerant, ne ſibi intereſſe certaminibus eorum, armaq; aut hæc,
illa abnuentem alteram ſocietatem ſequi neceſſe ſit. Si
abſtineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admo-
at, ſibi neceſſarium fore, & proterra Africa, in qua & ipſe ſit
itus, & pro patria conjugis ſuæ, proque parente ac penatibus
nicare.*

24. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem miſſi, Syracuſis eum convenerunt. Scipio quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaque ſpe deſtitutus erat, legatis propere, priuſquam res vulgaretur, remiſſis in Africam, literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, *ne jura hoſpitii ſecum, neu cum populo Romano initæ ſocietatis, neu fas, fidem, dextras, Deos teſtes atq; arbitros conventorum, fallat.* Cæterum quando neque celari adventus Numidarum poterat (vagati enim in urbe, obverſatique prætorio erant) &, ſi fileretur, quid petentes veniſſent, periculum erat, ne vera eo ipſo quod celarentur, ſua ſponte magis emanarent: timorque in exercitum incideret, ne ſimul cum rege & Carthaginienſibus foret bellandum: avertit à veris falſis præoccupando mentes hominum. Et vocatis ad conionem militibus, *non ultra eſſe cunctandum* ait: *inſtare, ut in Africam quam primum trajiciat, ſocios reges. Maſiniſſam prius ipſum ad Lælium veniſſe, querentem, quod cunctando tempus teratur. Nunc Syphacem mittere legatos idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ ſit cauſſa: poſtulantemque, ut aut trajiciatur eadem in Africam exercitus: aut, ſi mutata conſilia ſint, certior fiat, ut & ipſe ſibi ac regno poſſit conſulere. Itaque jam ſatis omnibus inſtructis apparatiſque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo ſibi eſſe, Lilybæum claſſe traducta, eodemque*

ſem expediri juſſit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginienſibus eſſet. Quo die venerunt, hoſpitio comiter accepti poſtero die terreſtrem navalemque exercitus non inſtructos modo, ſed hos decurrentes, claſſem in portu ſimulacrum & ipſam edentem navalis pugnæ oſtendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum viſendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio ſingularum univerſarumque rerum incuſſa, ut ſatis crederent, *aut illo duce atq; exercitu vinci Carthaginienſem populum, aut nullo alio poſſe:* jubentque, *quod Dii bene verterent, trajiceret, & ſpei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem conſulem dixiſſent, primo quoq; tempore compotem populum Romanum faceret:* adeoque lætis inde animis profecti ſunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum nunciaturi Romam eſſent. Pleminius, quique in eadem cauſſa erant, poſtquam Romam eſt ventum, extemplo in carcerem conditi. Ac primo producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locrenſium clade animos, nullum miſericordiæ locum habuerunt. Poſtea quum ſæpius producerentur, jam ſeneſcente invidia mollicbatur ira: & ipſa deformitas Pleminii, memoriaque abſentis Scipionis, favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis eſt, quam judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, *ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum conſul faciebat, conatum per quoſdam quos precio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occaſionem: patefacto dein ſcelere, delegatum in Tullianum ex S. C. de Scipione nuſquam, niſi in ſenatu actum. Ubi omnes legatiq; & tribuni claſſem, exercitum, ducemq; verbis extollentes, effecerunt, ut ſenatus cenſeret primo quoq; tempore in Africam trajiciendum: Scipioniq; permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia eſſent, ipſe eligeret, quos in Africam ſecum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præſidio.*

23. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienſes quoque quum ſpeculis per promontoria omnia poſitis, percunctantes paventeſque ad ſingulos nuncios ſolicitam hyemem egiſſent, haud parvum & ipſi tuendæ Africæ momentum adjecerunt ſocietate Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Aſdrubali Giſgonis filio non hoſpitium modo cum rege, de quo ante dictum eſt, quum ex Hiſpania forte in idem tempus Scipio atque Aſdrubal convenerunt: ſed mentio quoque inchoatæ affinitatis, ut rex duceret filiam Aſdrubalis. Ad eam rem conſummandam, tempuſque nuptiis ſtatuendum (jam enim nubilis erat virgo) profectus Aſdrubal, ut accenſum cupiditate

(&

(& ſunt ante omnes barbaros Numidæ effuſi in Venerem) ſenſit, virginem ab Carthagine accerſit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, ſocietas inter populum Carthaginienſem regemque, *data ultro citroq; fide, eoſdem amicos inimicoſq; habituros*, jurejurando affirmatur. Cæterum Aſdrubal memor & cum Scipione initæ regi ſocietatis, & quam vana & mutabilia barbarorum ingenia eſſent: veritus, ne ſi trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ eſſent: dum accenſum recenti amore Numidam habet, pellit, blandiciis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *ne prioribus ſuis promiſſis fretus in Africam trajiciat. Se & nuptiis, civis Carthaginienſis filiæ Aſdrubali, quem viderit apud ſe in hoſpitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginienſi junctum. Hortari primum, ut procul ab Africa, ſicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginienſibus gerant, ne ſibi intereſſe certaminibus eorum, armaq; aut hæc, aut illa abnuentem alteram ſocietatem ſequi neceſſe ſit. Si non abſtineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoveat, ſibi neceſſarium fore, & proterra Africa, in qua & ipſe ſit genitus, & pro patria conjugis ſuæ, proque parente ac penatibus dimicare.*

24. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem miſſi, Syracuſis eum convenerunt. Scipio quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaque ſpe deſtitutus erat, legatis propere, priuſquam res vulgaretur, remiſſis in Africam, literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, *ne jura hoſpitii ſecum, neu cum populo Romano initæ ſocietatis, neu fas, fidem, dextras, Deos teſtes atq; arbitros conventorum, fallat.* Cæterum quando neque celari adventus Numidarum poterat (vagati enim in urbe, obverſatique prætorio erant) &, ſi fileretur, quid petentes veniſſent, periculum erat, ne vera eo ipſo quod celarentur, ſua ſponte magis emanarent: timorque in exercitum incideret, ne ſimul cum rege & Carthaginienſibus foret bellandum: avertit à vero falſis præoccupando mentes hominum. Et vocatis ad concionem militibus, *non ultra eſſe cunctandum* ait: *inſtare, ut in Africam quam primum trajiciat, ſocios reges. Maſiniſſam prius ipſum ad Lælium veniſſe, querentem, quod cunctando tempus tereretur. Nunc Syphacem mittere legatos idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ ſit cauſſa: poſtulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus: aut, ſi mutata conſilia ſint, certior fiat, ut & ipſe ſibi ac regno poſſit conſulere. Itaque jam ſatis omnibus inſtructis apparatiſque, & re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo ſibi eſſe, Lilybæum claſſe traducta, eodemque*

omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, Deis bene juvantibus in Africam trajicere. Literas ad M. Pomponium mittit, *ut si ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter consulerent, quas legiones potissimum, & quantum militum numerum in Africam trajiceret.* Item circumoram omnem maritumam misit, *ut naves onerariæ comprehensæ, Lilybæum omnes traherentur.* Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum convenissent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad capta victoriæ præmia. Præcipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant navata Reipublicæ opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis prœliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. Eas se trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictosque quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italia adduxerat: supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducenos pedites, trecenos haberet equites. Sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

25. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites: alibi quindecim millia peditum, mille & quingentos equites: alibi parte plus dimidia rem auctam. Quinque & triginta millia peditum equitumque in naves impositа invenio. Quidam non adjecêre numerum, inter quos me ipse in re dubia potii malim. Cœlius ut abstinet numero, ita ad immensam multitudinis speciem auget; volucres ad terram delapsas clamore militum ait: tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. Nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, navibus ante conscendere coactos continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data, quinque & quadraginta dierum cibaria, è quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex omnibus navibus gubernatoresque & magistri navium, & bini milites in forum convenirent ad impe-

ria accipienda. Posteaquam convenerunt, primum ab iis quæsivit, *si aquam hominibus, jumentisq; in totidem dies, quot frumentum, imposuissent.* Ubi responsum est, *aquam dierum quinq; & quadraginta in navibus esse*: tum edixit militibus, *ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent. Cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, ab lævo totidem rostratis C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone* (quæstor tum is erat) *onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore.* Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio, & imbelles (quod plerumque in ubere agro evenit) barbari sunt: priusque quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves jussi: & postero die Diis bene juvantibus signo dato solvere naves.

26. Multæ classes Romanæ è Sicilia, atque ipso illo portu profectæ erant: cæterum non eo bello solum (nec id mirum; prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant) sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit. Quanquam si magnitudine classes æstimares, & bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant: & prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. Nam præter quinquaginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed & bellum bello, secundum priore ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul cæsis ducibus effecerant. Et Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingenti, ad incrementa gloriæ celebratus converterat animos: simul & mens ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod *ad Annibalem detrahendum ex Italia, transferendumq; & finiendum in Africa bellum, se transire* vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad prosequendum Scipionem officii caussa convenerat, & prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. Ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant, nec classis modo prospectantibus è terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

27. Ubi illuxit, Scipio è prætoria nave, silentio per præconem facto: *Divi Diveque*, inquit, *qui maria terrasque colitis, vos precor quæsoque: uti quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur,*

poſtque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, ſociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam ſectam, imperium auſpiciumque terra, mari, amnibuſque ſequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: ſalvos incolumeſque victis perduellibus victores ſpoliis decoratos, præda onuſtos triumphanteſque mecum domos reduces ſiſtatis: inimicorum boſtiumque ulciſcendorum copiam faxitis: quæque populus Carthaginienſis in civitatem noſtram facere molitus eſt, ea ut mihi populoque Romano in civitatem Carthaginienſium exempla edendi facultatem detis. Secundum eas preces cruda exta cæſa victima (uti mos) in mare porricit, tubaque ſignum dedit proficiſcendi. Vento ſecundo vehementi ſatis profecti, celeriter e conſpectu terræ ablati ſunt, & à meridie nebula occepit, ita ut vix concurſus navium inter ſe vitarent, lenior ventus in alto factus. Noctem inſequentem eadem caligo obtinuit: ſole orto eſt diſcuſſa, & addita vis vento. Jam terram cernebant, haud ita multo poſt gubernator Scipioni ait: *non plus quinque millia paſſuum Africam abeſſe, Mercurii promontorium ſe cernere, ſi jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem claſſem.* Scipio ut in conſpectu terra fuit, *precatus Deos, uti bono Reipublicæ ſuoque Africam viderit, dare vela, & alium infra navibus acceſſum petere jubet.* Vento eodem ferebantur, cæterum nebula ſub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conſpectum terræ ademit, & ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit, itaque anchoras, ne aut inter ſe concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ littora. Scipio *quod eſſet proximum promontorium* percunctatus, quum *Pulchri promontorium* id vocari audiſſet: *Placet omen*, inquit, *huc dirigite naves.* Eo claſſis decurrit: copiæ omnes in terram expoſitæ ſunt. Proſperam navigationem ſine terrore ac tumultu fuiſſe, permultis Græcis Latiniſque auctoribus credidi: Cœlius unus, *præterquam quod non merſas fluctibus naves, cæteros omnes cœleſtes maritimoſque terrores, poſtremo abreptam tempeſtate ab Africa claſſem ad inſulam Ægimurum; inde ægre correctum curſum exponit: & prope obrutis navibus injuſſu imperatoris ſcaphis haud ſecus quam naufragos milites ſine armis cum ingenti tumultu in terram evaſiſſe.*

28. Expoſitis copiis Romani caſtra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modo agros conſpectu primum claſſis, dein tumultu egredientium in terram pavor terrorq; perveneraat, ſed in ipſas urbes. Neque enim hominum modo turba mulierum puerorumque agminibus immiſta, omnes paſſim compleverat vias, ſed pecora quoque præ ſe agreſtes agebant, ut relinqui ſubito Africam diceres. Urbibus vero ipſis majorem

orem quam quem ſecum attulerant, terrorem inferebant. Præcipue Carthagini prope ut captæ tumultus fuit. Nam oſt M. Atilium Regulum & L. Manlium conſules annis prope uinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter rædatorias claſſes, quibus exſcenſiones in agros maritimos ctæ erant: raptiſque quæ obvia fors fecerat, prius recurum ſemper ad naves, quam clamor agreſtes conciret, fuerat. o major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et hercule neqs xercitus domi validus, neque dux quem opponerent, erat. Aſdrubal Giſgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum iam affinitate longe primus civitatis erat; *ſed eum ab illo ſo Scipione aliquot prœliis fuſum, pulſumque in Hiſpania meminant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum uum Romano exercitui eſſe.* Itaque velut ſi urbem extemplo ggreſſurus Scipio foret, ita *ad arma* eſt conclamatum: porque raptim clauſæ, & armati in muris. vigiliæque & ſtaiones diſpoſitæ, ac nocte inſequenti vigilatum eſt. Poſtero ie quingenti equites ſpeculatum ad mare turbandoſque egreientes ex navibus miſſi, in ſtationes Romanorum inciderunt. am enim Scipio claſſe Uticam miſſa, ipſe haud ita multum rogreſſus à mari, tumulos proximos ceperat, & equites in ationibus locis idoneis poſuerat, & per agros miſerat præatum. Ii cum Carthaginienſi equitatu prœlium quum comiſiſſent, paucos in ipſo certamine, pleroſque fugientes perecuti, in quibus præfectum quoque Hannonom, nobilem juenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vaſtavit, ſed urbem etiam proximam Afrorum ſatis opulentam epit. Ubi præter cætera quæ extemplo in naves onerarias mpoſita, miſſaque in Siciliam erant, octo millia liberorum apitum ſervorumque ſunt capta. Lætiſſimus tamen Romanis n principio rerum gerendarum adventus Maſiniſſæ fuit. Quem uidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum uum millium equitatu tradunt veniſſe.

29. Cæterum quum longe maximus omnium ætatis ſuæ egum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit: oeræ precium videtur excedere paululum ad enarrandum quam aria fortuna uſus ſit in amittendo recuperandoque paterno egno. Militante eo pro Carthaginienſibus in Hiſpania, paer ejus moritur: (Galæ nomen erat,) regnum ad fratrem egis Deſalcem pergrandem natu (mos ita apud Numidas eſt) ervenit. Haud multo poſt Deſalce quoque mortuo major x duobus filiis ejus Capuſa, puero admodum altero, paernum imperium accepit. Cæterum quum magis jure genis quam auctoritate inter ſuos aut viribus obtineret regnum: exitit quidam Mezetulus nomine, non alienus ſanguine regibus fami-

liæ ſemper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnæ auctoritatis erat, caſtris palam poſitis, deſcendere regem in aciem, ac dimicare de regno coegit. In eo prœlio Capuſa cum multis principum cecidit, gens Maſſyliorum omnis in deditionem imperiumque Mezetuli conceſſit. Regio tamen nomine abſtinuit: contentuſque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui ſtirpis regiæ ſupererat, regem appellat. Carthaginienſem nobilem fœminam, ſororis filiam Annibalis, quæ proxime Deſalci regi nupta fuerat, matrimonio ſibi jungit, ſpe Carthaginienſium ſocietatis: & cum Syphace hoſpitium vetuſtum legatis miſſis renovat, omnia ea auxilia præparans adverſus Maſiniſſam.

30. Et Maſiniſſa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hiſpania in Mauritaniam (Bochar ea tempeſtate rex Maurorum erat) trajicit. Ab eo ſupplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmiſſo nuncio ad paternos ſuoſque amicos, quum ad fines regni perveniſſet, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, ſicut convenerat, retro ad regem remiſſis, quamquam aliquanto minor ſpe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi ſatis auderet, conveniret: ratus agendo ac moliendo, vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiſcenti ad Syphacem, Lacumaci regulo ad Thapſum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugiſſet, & urbem Maſiniſſa primo impetu capit, & ex regiis alios tradentes ſe recepit, alios vim parantes occidit. Pars maxima cum ipſo puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei in principio rerum proſpere actæ, convertit ad Maſiniſſam Numidas. Affluebantque undique ex agris viciſque veteres milites Galæ; & incitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus ſuperabat. Nam & ipſe eum exercitum quo Capuſam vicerat, & ex receptis poſt cædem regis aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant. Quibuſcum Maſiniſſa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. Vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Maſæſylorum manu in Carthaginienſium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno Maſiniſſa; quia ſibi cum Syphace haud paulo majorem reſtare dimicationem cernebat,

nebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis qui & puero spem facerent: *si in fidem Masinissae sese permisisset, futurum in eodem honore quo apud Galam & Desalces quondam fuisset: & qui Mezetulo, praeter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent*; ambos praeoptantes exilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

31. Asdrubal tum forte quum haec gerebantur, apud Syphacem erat. Qui Numidae haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam regnum Massyliorum esset; *falli eum magnopere*, ait, *si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Desalcem, tredat. Multo majorem indolem in eo animi ingenii; esse, quam in ullo gentis ejus unquam fuisset. Saepe eum in Hispania rarae inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: & Syphacem & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum jam nullam opem ferre possent, arsuros. Adhuc teneras & fragiles ejus vires esse: vixdum coalescere foventi regnum.* Instando stimulandoque pervicit, ut exercitum ad fines Massyliorum admoveat: atque in agro, de quo saepe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie juris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime opus sit, acie dimicaturum. Sin per metum agro cedatur, in mediam regni eundum. Aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylios, aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax, Masinissae bellum infert: & primo certamine Massylios fundit, fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolae vocant) perfugit. Familiae aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem. Cetera Massyliorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exules montem, herbidus aquosusque est: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte vescentium abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maxime uri Carthaginiensis ager, quia & plus praedae quam inter Numidas & latrocinium tutius erat. Jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare devectam praedam venderent mercatoribus, appellentibus naves in idipsum; pluresque quam justo saepe in bello Carthaginiensium caederentur, caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. Sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

32. Boc-

32. Bocchar ex præfectis regiis, vir acer & impiger ad id delectus. Ei data quatuor millia peditum, duo equitum: præmiorumque ingentium ſpe oneratus, *ſi caput Maſiniſſæ retuliſſet, aut vivum (id vero inæſtimabile gaudium fore) cepiſſet.* Palatos incurioſeque agentes improviſo adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine à præſidio armatorum excluſa. Maſiniſſam ipſum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut jam debellato, nec præda modo pecorum hominumque captorum miſſa ad regem, ſed copiis etiam, ut aliquanto majoribus quam pro reliquiis belli, remiſſis, cum quingentis haud amplius peditibus, ducentiſque equitibus digreſſum jugis Maſiniſſam perſecutus in valle arcta, faucibus utrinque obſeſſis, incluſit. Ibi ingens cædes Maſſyliorum facta. Maſiniſſa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos ſequentibus ſe eripuit. Tenuit tamen veſtigia Bocchar: adeptuſque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumdedit, ut præter quatuor equites, omnes ad unum interfecerit. Cum iis ipſum quoque Maſiniſſam ſaucium prope è manibus inter tumultum amiſit. In conſpectu erant fugientis alæ equitum diſperſæ lato campo; quibuſdam ut occurrerent per obliqua tendentibus, quacunque hoſtis flectebat. Amnis ingens fugientes accepit (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiſerant equos) raptique gurgite, & in obliquum relati. Duobus in conſpectu hoſtium in præruptum gurgitem hauſtis, ipſe periiſſe creditus. Duo reliqui equites cum eo virgulta interioris ripæ tenuerunt. Is finis Bocchari ſequendi fuit, nec ingredi flumen auſo, nec habere credenti ſe jam quem ſequeretur. Inde *vanus auctor abſumpti Maſiniſſæ* ad regem redit: miſſique qui Carthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa fama mortis Maſiniſſæ repleta, varie animos affecit. Maſiniſſa in ſpelunca occulta quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. Ubi primum ducta cicatrix, patique poſſe viſus eſt jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum atque in ipſo itinere, haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Maſſylios palam jam quis eſſet ferens veniſſet, tantum motum quum favore priſtino, tum gaudio inſperato, quod quem periiſſe crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies ſex millia peditum armatorum quatuor equitum ad eum convenirent: atque non in poſſeſſione modo paterni regni eſſet, ſed etiam ſocios Carthaginienſium populos, Maſæſylorumq; fines (id Syphacis regnum erat) vaſtaret. Irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemq; in jugis opportuniorum ad omnia montium conſedit.

33. Ma-

33. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quam ut per præfectos ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, illum circumducto agmine, in se intentum hostem, ab tergo invadere jubet. Nocte profectus Verminа, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis collatis acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est; quo perveniſſe jam circummissi videri poterant: & ipse levi clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum præparatis à tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prœlium & diu anceps fuit; loco & virtute militum Masinissam, multitudine quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, quum pars à fronte urgeret, pars à tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: & ne effugium quidem patebat, hinc à fronte, hinc à tergo inclusis. Itaque cæteri pedites, equitesque cæsi aut capti. Ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes erumpere jubet, loco prædicto in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse qua intenderat, inter media tela hostium evasit. Duæ turmæ hæsere. Altera metu dedita hosti; altera pertinacior in repugnando, telis obruta & confixa est. Verminam prope vestigiis instantem in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandem fessum, absistere sequendo coegit. Ipse cum octoginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregie sæpe repetiti regni paterni, inter Punica emporia, gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Lælii, classisque Romanæ adventum in Africam consumsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quam cum magno præsidio equitum ad Scipionem quoque postea veniſſe Masinissam credam: quippe illa regnanti multitudo, hæc paucitas exulis fortunæ conveniens est.

34. Carthaginienses ala equitum cum præfecto amissa, alioque equitatu per novum delectum comparato, Hannonem Amilcaris filium præficiunt. Asdrubalem subinde ac Syphacem per literas nuncioſque, postremo etiam per legatos, accersunt; *Asdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ jubet: Syphacem orant, ut Carthagini & universæ Africæ subveniat.* Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat: translata à mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno nequaquam satis validus, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem à populationibus agros, equitatu accepto, id omnium

um primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. Nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conduxit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine urbem occupavit, quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *æstiva sub tectis agere equitatus: Sint*, inquit, *vel plures, dum talem ducem habeant.* Eoque minus cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent: *Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere* jubet. *Ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cedere paulatim: se in tempore pugnæ venturum.* Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui opportune circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa ex composito nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo cum timoris simulati specie audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur: alios vino & somno graves arma capere: & frenare equos cogendo: aliis, ne sparsi inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se invehentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi, æquaverant certamen: postremo jam omnis equitatus prœlio quum adesset, sustineri ultra nequivêre. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipsi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfundere: & Masinissa flexis subito equis in pugnam rediit. Mille ferme qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone intercluſi atque interfecti sunt. Cæteros, ducis præcipue territos cæde, effuse fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. Inter eos satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, & divitiis quosdam & genere illustres.

35. Eosdem fere quo hæc gesta sunt die, naves quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu redière: velut ominatæ ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem numero Carthaginiensium duces duobus equestribus prœliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Vale-

Valerius captum Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, & ante omnes Massinissam, insignibus donis donat. Et firmo præsidio Saleræ impositio, ipse cum cætero exercitu profectus, non agris modo quacunque incedebat populatis, sed urbibus etiam quibusdam viciisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die quam profectus erat, magnam vim hominum, & pecoris, & omnis generis prædæ trahens, in castra redit: gravesque iterum hostium spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit: eam deinde si cepisset, fessem ad cætera exsequenda habiturus. Simul & a classe navales socii, qua ex parte urbs mari alluitur: simul & terrestris exercitus, ab imminente prope ipsis mœnibus tumulo, est admotus. Tormenta machinasque & advexerat secum, & ex Sicilia cum commeatu missæ erant: & novæ in armamentario multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo; Carthaginiensibus in Asdrubale, ita si is movisset Syphacem, spes omnis erat. Sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Asdrubal intentissima inquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum effecisset; non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequiquam omnia experiens obsedisset Uticam, abcederet inde irrito incœpto. Jam enim hyems instabat. Castra hiberna in promontorio, quod tenui jugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo & navalia castra amplectitur. Jugo medio regionum castris impositis, littus ad septentrionem versum subductæ naves, navalesque socii tenebant, meridianam vallem ad alterum littus devexam equitatus.

36. Hæc in Africa usque ad extremum autumni gesta. Præter convectum undique ex populatis agris circa frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius propræter ex Sardinia ab T. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non solum ea quæ jam facta erant, repleta, sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant: id mandatum Octavio, *ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset.* Ea quoque haud segniter curata res.

Mille

Mille ducentæ togæ brevi ſpatio, duodecim millia tunicarum miſſa. Æſtate ea quæ hæc in Africa geſta ſunt, P. Sempronius conſul cui Bruttii provincia erat, in agro Crotonienſi cum Annibale in ipſo itinere tum ſtuario prœlio conflixit. Agminibus magis quam acie pugnatum eſt. Romani pulſi, & tumultu verius quam pugna, ad mille & ducentos de exercitu conſulis interfectis, in caſtra trepidi rediere: neque oppugnare tamen ea hoſtes auſi. Cæterum ſilentio proximæ noctis profectus inde conſul, præmiſſo nuncio ad P. Licinium proconſulem, ut ſuas legiones admoveret, copias conjunxit. Ita duo duces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. Nec mora dimicandi facta eſt; quum conſuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animos faceret. In primam aciem ſuas legiones Sempronius induxit: in ſubſidiis locatæ P. Licinii legiones. Conſul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet: compoſque ejus voti fuit: fuſi ac fugati Pœni. Supra quatuor millia armatorum cæſa: paulo minus trecenti vivi capti, equi quadraginta, & undecim militaria ſigna. Perculſus adverſo prœlio Annibal, Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius conſul altera parte Italiæ, non tam armis quam judiciorum terrore Etruriam continuit, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad ſpem novandi res verſam. Eas quæſtiones ex ſenatuſconſulto minime ambitioſe habuit. Multique nobiles Etruſci, qui aut ipſi ierant, aut miſerant ad Magonem de populorum ſuorum defectione primo præſentes condemnati: poſtea conſcientia ſibimetipſi exilium conſciſcentes, quum abſentes damnati eſſent, corporibus ſubtractis, bona tantum quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

37. Dum hæc conſules diverſis regionibus agunt, cenſores interim Romæ M. Livius & C. Claudius ſenatum recitarunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. Notati ſeptem, nemo tamen qui ſella curuli ſediſſet. Sarta tecta acriter, & cum ſumma fide exegerunt. Viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Martis magnæ in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex ſalaria annona ſtatuerunt. Sextante ſal & Romæ, & per totam Italiam erat. Romæ precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi precio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex cenſoribus ſatis credebant, populo iratum, quod iniquo judicio quondam damnatus eſſet: & in precio ſalis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde *Salinatori* Livio inditum cognomen. Luſtrum conditum ſerius, quia per

per provincias dimiſerunt cenſores, ut civium Romanorum in exercitibus, quantus ubique eſſet referretur numerus. Cenſa cum iis ducenta ſexaginta quinque millia hominum. Condidit luſtrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum (quod nunquam antea factum erat) deferentibus cenſoribus, cenſum receperunt: ut quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Equitum deinde cenſus agi cœptus eſt: & ambo forte cenſores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum eſt, in qua M. Livii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipſum cenſorem: *Cita*, inquit Nero, *M. Livium.* Et ſive ex reſidua & vetere ſimultate, ſive intempeſtiva jactatione ſeveritatis inflatus; *Livium quia populi judicio eſſet condemnatus, equum vendere juſſit.* Item M. Livius quum ad tribum Arnienſem & nomen collegæ ventum eſt, *vendere equum C. Claudium juſſit, duarum rerum cauſſa: unius, quod falſum adverſus ſe teſtimonium dixiſſet: alterius, quod non ſincera fide ſetum in gratiam rediſſet.* Itaque ibi fœdum certamen, inquinandi famam alterius cum ſuæ famæ damno, factum eſt. Exitu cenſuræ quum in leges juraſſet C. Claudius, & in ærarium eſcendiſſet, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, & præter Mæciam tribum, quæ ſe nec condemnaſſet, neque condemnatum conſulem aut cenſorem feciſſet; *populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quod & innocentem ſe condemnaſſent, & condemnatum conſulem & cenſorem feciſſent: neque inficiari poſſent, aut judicio ſemel, aut comitiis bis ab ſe peccatum eſſe. Inter quatuor & triginta tribus, & C. Claudium ærarium fore. Quod ſi exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim ſe inter ærarios fuiſſe relicturum.* Pravum certamen notarum inter cenſores. Caſtigatio inconſtantiæ populi, cenſoria gravitate temporum illorum digna. In invidia cenſores quum eſſent, creſcendi ex his ratus eſſe occaſionem, Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res conſenſu Patrum diſcuſſa eſt, ne poſtea obnoxia populari auræ cenſura eſſet.

38. Eadem æſtate in Bruttiis Clampetia à conſule vi capta; Conſentia & Pandoſia, & ignobiles aliæ civitates voluntate in deditionem venerunt. Et quum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is conſules Cn. Servilium Cæpionem, & C. Servilium Ge-

minum creavit. Inde prætoria comitia habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo quum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti, Tib. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Tib. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio, & M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Item per biduum plebeii, ab ædilibus P. Ælio, P. Villio. Et Jovis epulum fuit, ludorum caussa.

T. LIVII

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA

DECADIS TERTIÆ *Liber Trigeſimus.*

EPITOME *LIBRI* XXX.

5, 6. IN *Africa Scipio Carthaginienſes & eundem Syphacem Numidarum regem, Aſdrubalemq; pluribus prœliis vicit, adjuvante Maſiniſſa, binaq; hoſtium caſtra expugnavit, in quibus quadraginta millia hominum ferro igniq; conſumpta ſant.* 12. *Syphacem per C. Lælium & Maſiniſſam cepit.* 13, 14, 15. *Muſiniſſa Sophonisbam uxorem Syphacis, filiam Aſdrubalis captam, ſtatim adamat, & nuptiis factis uxorem habuit: caſtigatuſque à Scipione, venenum ei miſit: quo hauſto illa deceſſit.* 20, 25. *Effectumque eſt multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienſes in deſperationem acti, in auxilium publicæ ſalutis Annibalem ex Italia revocarent.* 30, &c. *Iſque anno decimoſexto Italia diſcedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium facem cum Scipione componere:* 35. *Et quum de*

conditionibus pacis non conveniſſet, acie victus eſt. 37. *Pax Carthaginienſibus data eſt petentibus. Annibal Giſgonem pacem diſſuadentem manu ſua detraxit: excuſata deinde temeritate facti, ipſe pacem ſuaſit.* 19. *Mago, qui bello in agro Inſubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus reverteretur, ex vulnere mortuus eſt.* 44. *Maſiniſſæ regnum reſtitutum eſt.* 45. *Reverſus in urbem Scipio, ampliſſimum nobiliſſimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo ſenator pileatus ſecutus eſt. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aura ita cognominatus) primus certe hic imperator victæ a ſe nomine gentis nobilitatus eſt.*

V. C. 547. 1. CN. Servilius Cæpio, & C. Servilius Geminus Conſules (ſextuſdecimus is annus belli Punici erat) quum de Republica belloque & provinciis ad ſenatum retuliſſent, cenſuerunt Patres, ut Conſules inter ſe compararent, ſortirenturve, uter Bruttios adverſus Annibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. Cui Bruttii eveniſſent, exercitum à P. Sempronio Conſule acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconſuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio ſuccederet: is Romam reverteretur. Bello quoque bonus habitus. Ad cætera (quibus nemo ea tempeſtate inſtructior cives habebatur, congeſtis omnibus humanis à natura fortunaque bonis) nobilis idem ac dives erat, forma viribuſque corporis excellebat. Facundiſſimus habebatur, ſeu cauſſa oranda, ſeu in ſenatu & ad populum ſuadendi ac diſſuadendi locus eſſet; juris pontificii peritiſſimus. Super hæc, bellicæ quoque laudis conſulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo conſuli tradere exercitum juſſus: ipſe prorogato imperio Galliam provinciam obtineret cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuiſſet. Sortiti deinde provincias: Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in ſortem conjectæ. Juriſdictionem urbanam P. Ælius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (ſub Spurio Lucretio eæ fuerant) Quintilius Varus eſt ſortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, ſed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium eſt: decretumque *ut ſupplicatio fieret, quod is in Africam provinciam*

traje-

rajeciſſet, ut ea res ſalutaris populo Romano, ipſique duci atque exercitui eſſet.

2. In Siciliam tria millia militum ſunt ſcripta, &, quia quod roboris ea provincia habuerat, in Africam tranſvectum erat, ne qua claſſis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus cuſtodiri placuerat Siciliæ maritimam oram, Tredecim novas naves Villius ſecum in Siciliam duxit: cæteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic claſſi M. Pomponius prioris anni prætor prorogato imperio præpoſitus, novos milites ex Italia advectos in naves impoſuit. Parem navium numerum Cn. Octavio Prætori item prioris anni cum pari jure imperii ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreverunt. Lentulus prætori duo millia militum dare in naves juſſus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quo miſſuri claſſem Carthaginienſes forent (videbantur autem quicquid nudatum præſidiis eſſet petituri) M. Marcio Prætori prioris anni cum totidem navibus tuenda data eſt: tria millia militum in eam claſſem ex decreto Patrum conſules ſcripſerunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hiſpaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, Lentulo & L. Manlio Acidino decretæ. Viginti omnino legionibus, & centum ſexaginta navibus longis res Romana eo anno geſta. Prætores in provincias ire juſſi. Conſulibus imperatum, *ut priuſquam ab urbe proficiſcerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum voviſſet, ſi eodem ſtatu Reſpublica ſtaret.* Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non laceraſſe tantum roſtris crediti, ſed etiam ediſſe. Mures Anagnii coronam auream arroſerunt. Circa Capuam omnem agrum locuſtarum vis ingens, ita ut unde adveniſſent, parum conſtaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus, Anagniæ ſparſi primum ignes cœlo, dein fax ingens arſit. Fruſinone arcus ſolem tenui linea amplexus: circulum deinde ipſum major ſolis orbis extrinſecus incluſit. Arpini terra campeſtri agro in ingentem ſinum conſedit. Conſulum alteri primam hoſtiam immolanti, caput jecinori defuit. Ea prodigia majoribus hoſtiis procurata. Editi à collegio pontificum Dii quibus ſacrificaretur.

3. Iis tranſactis, conſules prætoreſque in provincias profecti. Omnibus tamen (velut eam ſortitis) Africæ cura erat, ſeu quia ibi ſummam rerum bellique verti cernebant: ſeu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis verſa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (ſicut ante dictum) ſed ex Sicilia quoque & Hiſpania veſtimenta, frumentumque, &

arma etiam ex Sicilia & omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hyemis belli opera remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant. Uticam obsidebat. Castra in conspectu Asdrubalis erant. Carthaginienses deduxerant naves. Classem paratam instructamq; ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo dimiserat: si forte jam satias amoris in uxorem ex multa copia eum cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam si bellaretur, spes ulla desciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim (& ita pars major auctores sunt) quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad colloquium venisse. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admisit. Postea ut causa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere: ac spem facere, *sæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram.* Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis storeaque pars maxima tectis, passim nullo ordine. Quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra foſſam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant, castra hostium per occasionem incendendi.

4. Cum legatis quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordinis spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu mittebat: qui dum in colloquio legati essent, vagi per castra alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque & universorum castrorum, & partium, qua Pœni, qua Numidæ haberent, quantum intervalli inter Asdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum, vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores insidiantibus essent. Et inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agitata res certiorem spem pacis indies & Syphaci & Carthaginiensibus per eum faceret: legati Romani *vetitos se reverti ab imperatore* aiunt, *nisi certum responsum detur. Proinde seu ipsi staret jam sententia, seu consulendus Asdrubal & Carthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Asdrubal ab Syphace, ab Asdrubale Carthaginienses: & speculatores omnia visendi, & Scipio ad comparanda quæ in rem opus erant, tempus habuit: & ex mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidasque orta cavendi, nequid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere

Roma-

Romanus pacem videbatur) iniquis per occaſionem adjectis: quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni cauſſam præbuere. Ac nuncio regis, quum relaturum ſe ad conſilium dixiſſet, poſtero die reſpondit: *ſe uno fruſtra tendente, nulli alii pacem placuiſſe. Renunciaret igitur, nullam aliam ſpem pacis, quam relictis Carthaginienſibus, Syphaci cum Romanis eſſe.* Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exſequeretur. Deductiſque navibus (& jam veris principium erat) machinas tormentaque, velut à mari aggreſſurus Uticam, imponit. Duo millia militum ad capiendum quem antea tenuerat, tumulum ſuper Uticam mittit: ſimul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam converteret hoſtium animos: ſimul ne qua, quum ipſe ad Syphacem Aſdrubalemque profectus eſſet, eruptio ex urbe & impetus in caſtra ſua relicta cum levi præſidio fieret.

5. His præparatis, convocatoque concilio, & dicere exploratoribus juſſis, quæ comperta afferrent, Maſiniſſaque cui omnia hoſtium nota erant: poſtremo quid ipſe pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, *ut ubi prætorio ſimiſſo ſigna concinuiſſent, extemplo educerent è caſtris legiones.* Ita, ut imperaverat ſigna ſub occaſum ſolis efferri ſunt cœpta. Ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: media nocte (ſeptem enim millia itineris erant) modico gradu ad caſtra hoſtium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Maſiniſſamque ac Numidas attribuit: & *caſtra Syphacis invadere, igneſque conjicere* jubet. Singulos deinde ſeparatim, Lælium ac Maſiniſſam ſeductos obteſtatur, *ut quantum nox providentiæ adimat, tantum diligentia expleant, curaque: ſe Aſdrubalem Punicaque caſtra aggreſſurum. Cæterum non ante cæpturum, quam ignem in regis caſtris conſpexiſſet.* Neque ea res morata diu eſt. Nam ut proximis caſis injectus ignis hæſit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis ſe paſſim diſſipavit caſtris. Et trepidatio quidem, quanta neceſſe erat nocturno effuſo tam late incendio, orta eſt. Cæterum fortuitum, non hoſtilem ac bellicum ignem rati eſſe, ſine armis ad reſtinguendum incendium effuſi, in armatos inciderunt hoſtes, maxime Numidas, ab Maſiniſſa notitia regiorum caſtrorum ad exitus itinerum idoneis locis diſpoſitos. Multos in ipſis cubilibus ſemiſomnes hauſit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes ſuper alios alii in anguſtiis portarum obtriti ſunt.

6. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginienſium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conſpexiſſent, ab eodem errore *credere & ipſi ſua ſponte incendium ortum.* Et clamor inter cædem & vulnera ſublatus, an ex trepidatione

nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat, ea modo quæ restinguendo igni forent portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus, cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit, ignibusque in proxima tecta conjectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit. Dein per continua serpens, uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaque fœda primum fuga, dein strage obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti. Binaque castra clade una deleta, duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum, & quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique incendio effugerunt. Cæsa, aut hausta flammis ad quadraginta millia hominum sunt, capta sex millia: multi Carthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta octo; equi Numidici, supra duo millia septingenti: elephanti sex capti: octo flamma ferroque absumpti, magnaq; vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

7. Asdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. Metu deinde, ne deceretur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in deditionem, factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque. Ea præda, & quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco munito consedit. Asdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. Quo tantus primo terror est allatus, ut omissa Utica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque Suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi tribus dictis sententiis, una *de pace legatos ad Scipionem decernebat:* altera *Annibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat:* tertia *Romanæ in adversis rebus constantiæ exemplo reparandum exercitum, Syphacemque orandum, ne bello absisteret, censebat.* Hæc sententia, quia Asdrubal præsens, Barchinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agriſque haberi cœptus, & ad Syphacem legati missi, summa ope & ipsum reparantem bellum: quum uxor jam non ut ante blandiciis satis potentibus ad animum amantis, sed precibus & misericordia valuisset; plena lacrymarum obtestans, *ne patrem suum patriamque proderet: iisdemque*

mque flammis Carthaginem, quibus caſtra conflagraſſent, abſumi erent. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati: *atuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Olbam ab conqui-oribus ſuis conducta in Hiſpania, egregiæ juventutis ſibi occur-ſſe: & Aſdrubalem propediem affore cum manu haud quaquam con-mnenda.* Is non benigne modo legatis reſpondit, ſed oſten-it etiam multitudinem Numidarum agreſtium, quibus per e-ſdem dies arma equoſque dediſſet, & omnem juventutem ffirmat exciturum ex regno, *ſcire incendio, non prælio cladem ceptam. Eum bello inferiorem eſſe, qui armis vincatur.* Hæc egatis reſponſa. Et poſt dies paucos rurſus Aſdrubal & Sy-hax copias junxerunt. Is omnis exercitus fuit triginta ferme mil-ium armatorum.

8. Scipionem velut debellato jam, quod ad Syphacem Carthaginienſeſque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, amque machinas admoventem muris, avertit fama redinte-rati belli. Modiciſque præſidiis ad ſpeciem modo obſidio-is terra marique relictis, ipſe cum robore exercitus ire ad oſtes pergit. Primo in tumulo quatuor ferme millia diſtan-e ab caſtris regis conſedit. Poſtero die cum equitatu in agnos (ita vocant) campos ſubjectos ei tumulo degreſſus, uccedendo ad ſtationes hoſtium, laceſſendoque levibus prœ-iis, diem abſumpſit: & per inſequens biduum tumultuoſis inc atque illinc excurſionibus inyicem, nihil dictu ſatis dig-num fecerunt. Quarto die utrinque in aciem deſcenſum eſt. Romanus principes poſt haſtatorum prima ſigna, in ſubſidiis riarios conſtituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab ævo Numidas Maſiniſſamque oppoſuit. Syphax Aſdrubalque Numidis adverſus Italicum equitatum, Carthaginienſibus con-ra Maſiniſſam locatis; Celtiberos in mediam aciem in ad-verſa ſigna legionum accepere. Ita inſtructi concurrunt. Pri-mo impetu ſimul utraque cornua, & Numidæ & Carthagi-nienſes pulſi. Nam neque Numida, maxima pars agreſtis, Romanum equitatum: neque Carthaginienſes, & ipſe novus miles, Maſiniſſam recenti ſuper cætera victoria terribilem, ſuſtinuere. Nudata utrinque cornibus Celtiberorum acies ſtabat: quod nec in fuga ſalus ulla oſtendebatur locis ig-notis: neque ſpes veniæ ab Scipione erat, quem benemeri-tum de ſe & gente ſua, mercenariis armis in Africam op-pugnatum veniſſent. Igitur circumfuſis undique hoſtibus, alii ſuper alios cadentes obſtinati moriebantur. Omnibuſque in eos verſis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Aſdrubal præ-ceperunt. Fatigatos cæde diutius quam pugna, victores nox oppreſſit.

9. Poſtero die Scipio Lælium Maſiniſſamque cum omni Ro-

mano

mano & Numidico equitatu expeditiſſimiſque militum ad perſequendos Syphacem atque Aſdrubalem mittit. Ipſe cum robore exercitus, urbes circa omnes quæ Carthaginienſium ditionis erant, partim vi, partim metu ſubegit. Carthagini quidem erat ingens terror, & circumferentem arma Scipionem omnibus finitimis raptim perdomitis, ipſam Carthaginem repente aggreſſurum credebant. Itaque & muri reficiebantur propugnaculiſque armabantur: & pro ſe quiſque, quæ diutinæ obſidioni tolerandæ ſunt, ex agris convehebat. Rara mentio eſt pacis, frequentior legatorum ad Annibalem accerſendum mittendorum. Pars maxima claſſem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam ſtationem navium, ad Uticam incaute agentem: *forſitan etiam navalia caſtra relicta cum levi præſidio oppreſſuros.* In hoc conſilium maxime inclinant: legatos tamen ad Annibalem mittendos cenſent. *Quippe claſſe ut feliciſſime geratur res, parte aliqua levari Uticæ obſidionem: Carthaginem ipſam qui tueantur, neque imperatorem alium quam Annibalem, neque exercitum alium quam Annibalis ſupereſſe.* Deductæ ergo poſtero die naves, ſimul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia ſtimulante fortuna agebantur: *& in quo quiſque ceſſaſſet prodi ab ſe ſalutem omnium* rebatur. Scipio gravem jam ſpoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliaque præda in veteri caſtra ad Uticam miſſis, jam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga cuſtodum Tuneta (abeſt ab Carthagine duodecim millia ferme paſſuum) locus quum operibus, tum ſuapte natura tutus, & qui ab Carthagine conſpici, & præbere ipſe proſpectum quum ad urbem, tum ad circumfuſum mare urbi poſſet.

10. Inde quum maxime vallum Romani jacerent, conſpecta claſſis hoſtium eſt, Uticam Carthagine petens. Igitur omiſſo opere, pronunciatum iter, ſignaque raptim ferri ſunt cœpta, ne naves in terram & obſidionem verſæ, ac minime navali prœlio aptæ opprimerentur, *qui enim reſtitiſſent agili & nautico inſtrumento aptæ & armatæ claſſi, naves tormenta machinaſque portantes? & aut in onerariarum uſum verſæ: aut ita appulſæ muris, ut pro aggere ac pontibus præbere aſcenſum poſſent.* Itaque Scipio, contra quam in navali certamine ſolet, roſtratis quæ præſidio aliis eſſe poterant, in poſtremam aciem receptis prope terram; onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adverſus hoſtem oppoſuit: eaſque ipſas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines poſſent, malis antenniſque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter ſe vinculo illigatis, comprehendit: tabulaſque ſuperſtravit, ut pervius in totum navium ordo eſſet: & ſub

ipſis

ſis pontibus intervalla fecit, qua procurrere ſpeculatoriæ na-
es in hoſtem, ac tuto recipi poſſent. His raptim pro tem-
ore inſtructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis
nponuntur: telorum maxime miſſilium, ut quamvis longo
ertamine ſufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque
tenti hoſtium adventum operiebantur. Carthaginienſes, qui,
maturaſſent, omnia permiſta turba trepidantium primo im-
etu deprehendiſſent: percuſſi terreſtribus cladibus, atque in-
e ne in mari quidem ubi ipſi plus poterant, ſatis fidentes,
ie ſegni navigatione abſumpto, ſub occaſum ſolis in portum
Ruſcinona Afri vocant) claſſem appulere. Poſtero die ſub
rtum ſolis inſtruxere ab alto naves, veluti ad juſtum præ-
um navale, tanquam exituris contra Romanis. Quum diu
etiſſent, poſtquam nihil moveri ab hoſtibus viderunt, tum
emum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini
avali ſimilis proxime ſpeciem muros oppugnantium navium,
titudine aliquantum onerariæ ſuperabant. Ex roſtratis Pœ-
i vana pleraque (utpote ſupino jactu) tela in ſuperiorem
cum mittebant. Gravior ac pondere ipſo libratior ſuperne
x onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipſa na-
igia, quæ ſub conſtratis pontium per intervalla excurrebant,
rimo ipſo tantum impetu ac magnitudine roſtratarum obru-
bantur. Deinde & propugnatoribus quoque incommodæ e-
ant, quod permiſtæ cum hoſtium navibus inhibere ſæpe te-
cogebant, metu ne ambiguo ictu ſuis inciderent: poſtremo
ſſeres ferreo unco præfixi (*harpagones* vocant milites) ex Pu-
icis navibus injici in Romanas cœpti. Quos quum neque
ipſos neque catenas quibus ſuſpenſi injiciebantur, incidere poſ-
ent: ut quæque retro inhibita roſtrata onerariam hærentem
nco traheret, ſcindi videres vincula, quibus alia aliis innixa e-
at: ſeriemque aliam ſimul plurium navium trahi. Hoc ma-
ime modo lacerati quidem omnes pontes, & vix tranſilien-
i ſecundum ordinem navium ſpatium propugnatoribus datum
ſt. Sex ferme onerariæ puppibus abſtractæ Carthaginem
unt. Major quam pro re lætitia, ſed eo gratior, quod inter aſſi-
uas clades ac lacrymas unum quantumcunq; ex inſperato gaudi-
um affulſerat; cum eo, ut appareret haud procul exitio fuiſſe Ro-
manam claſſem ni ceſſatum à præfectis ſuarum navium foret, &
Scipio in tempore ſubveniſſet.

11. Per eoſdem forte dies quum Lælius & Maſiniſſa quin-
odecimo ferme die in Numidiam perveniſſent; Maſſylii reg-
um paternum Maſiniſſæ læti, ut ad regem diu deſideratum,
oncеſſere. Syphax, pulſis inde præfectis præſidiiſque ſuis,
vetere ſe continebat regno, neutiquam quieturus. Stimula-
bant ægrum amore, uxor ſocerque: & ita viris equiſque

abun-

abundabat, ut ſubjectæ oculis regni per multos florentis annos vires, etiam minus barbaro atque impotenti animo ſpiritus poſſent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela dividit: equites in turmas, pedites in cohortes, ſicut quondam à Romanis centurionibus didicerat, diſtribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, cæterum omni prope novo atque incondito, ire ad hoſtes pergit. Et caſtris in propinquo poſitis, primo pauci equites ex tuto ſpeculantes ab ſtationibus progredi, inde jaculis ſummoti recurrere ad ſuos: inde excurſiones invicem fieri, & quum pulſos indignatio accenderet, plures ſubire: quod irritamentum certaminum equeſtrium eſt, quum aut vincentibus ſpes, aut pulſis ira aggregat ſuos. Itum à paucis prœlio accenſo, omnem utrinque poſtremo exercitum certaminis ſtudium effudit. Ac dum equeſtre prœlium erat, multitudo Maſæſylorum, ingentia agmina Syphacis emittente, ſuſtineri vix poterat: deinde ut pedes Romanus repentino per turmas ſuas viam dantes intercurſu ſtabilem aciem fecit, abſterruitque effuſe invehentem ſeſe hoſtem: primo barbari ſegnius permittere equos, deinde ſtare ac prope turbari novo genere pugnæ: poſtremo non pediti ſolum cedere, ſed ne equitem quidem ſuſtinere peditis præſidio audentem. Jam ſigna quoque legionum appropinquabant; tum vero Maſæſyli non modo primum impetum, ſed ne conſpectum quidem ſignorum atque armorum tulerunt. Tantum ſeu memoria priorum cladium, ſeu præſens terror valuit.

12. Ibi Syphax, dum obequitat hoſtium turmis: ſi pudore, ſi periculo ſuo fugam ſiſtere poſſet, equo graviter icto effuſus opprimitur, capiturque: & vivus (lætum ante omnes Maſiniſſæ præbiturus ſpectaculum) ad Lælium attrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat: eoque ſe ingens vis hominum ex fuga contulerat. Cædes in eo prœlio minor quam victoria fuit, quia equeſtri tantummodo prœlio certatum fuerat. Non plus quinque millia occiſa, minus dimidium ejus hominum captum eſt. Impetu in caſtra facto; quo perculſa rege amiſſo multitudo ſe contulerat. Maſiniſſa Lælio dicere, *ſibi quidem nihil eſſe in præſentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto poſt intervallo, inviſere receptum patrium regnum: ſed tam ſecundis, quam adverſis rebus non dari ſpacium ad ceſſandum, ſi ſe Lælius cum equitatu victoque Syphace Cirtham præcedere ſinat; trepida omnia metu ſe oppreſſurum, Lælium cum peditibus ſubſequi modicis itineribus poſſe.* Aſſentiente Lælio prægreſſus Cirtham, evocari ad colloquium principes Cirthenſium jubet. Sed apud ignaros regis caſus, neque quæ acta eſ-

ſent

nt promendo, nec minis, nec ſuadendo ante valuit, quam x victus in conſpectum datus eſt. Tum ad ſpectaculum m fœdum comploratio orta: & partim pavore mœnia ſunt ferta, partim repentino conſenſu gratiam apud victorem ærentium patefactæ portæ. Et Maſiniſſa præſidio circa ortas opportunaque mœnium dimiſſo, ne cui fugæ pateret citûs, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti ſtibulum in ipſo limine Sophonisba uxor Syphacis, filia ſdrubalis Pœni occurrit: & quum in medio agmine armarum Maſiniſſam inſignem quum armis, tum cætero habitu onſpexiſſet, regem eſſe (id quod erat) rata, genibus advota ejus: *Omnia quidem*, inquit, *ut poſſes in nos, Dii tibi derunt, virtuſque & felicitas tua: ſed ſi captivæ apud dominum itæ neciſque ſuæ vocem ſupplicem mittere licet, ſi genua, ſi viricem attingere dextram, precor quæſoque per majeſtatem giam, in qua paulo ante nos quoque fuimus: perque gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit: per huſce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quam Syacem hinc miſerunt: hanc veniam ſupplici des, ut ipſe quodnque fert animus, de captiva ſtatuas, neque in cujuſquam Romani ſuperbum ac crudele arbitrium venire ſinas. Si nihil aliud am Syphacis uxor fuiſſem, tamen Numidæ atque in eadem mecum frica geniti, quam alienigenæ & externi fidem experiri malem. Quid Carthaginienſi ab Romano, quid filiæ, Aſdrubalis timendum ſit, vides. Si nulla alia re potes, morte me vindices b Romanorum arbitrio, oro obteſtorque.* Forma erat inſignis & florentiſſima ætas. Itaque quum modo dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem expoſceret, propiuſq; am blandicias oratio eſſet, quam preces: non in miſericordiam modo prolapſus eſt animus victoris, ſed (ut eſt genus Numidarum in Venerem præceps) amore captivæ victor captus, data dextera in id quod petebatur obligandæ fidei, in egiam concedit. Inſtitit deinde reputare ſecum ipſe, quemdmodum promiſſi fidem præſtaret. Quod quum expedire on poſſet: ab amore temerarium atque impudens mutuatur conſilium, nuptias in eum ipſum diem repente parari jubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipſi Scipioni conſulendi velut in captivam, quæ Maſiniſſæ jam nupta foret. Factis nuptiis ſupervenit Lælius: & adeo non diſſimulavit improbare factum, ut primo etiam cum Syphace & cæteris captivis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionem conatus ſit. Victus deinde precibus Maſiniſſæ orantis, *ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ acceſſio Sophonisba eſſet, ad Scipionem reiiceret*: miſſo Syphace & cæteris captivis, cæteras urbes Numidæ, quæ præſidiis regiis tenebantur, adjuvante Maſiniſſa recepit.

13. Sy-

13. *Syphacem in caſtra adduci*, quum eſſet nunciatum, omnis velut ad ſpectaculum triumphi multitudo effuſa eſt. Præcedebat is vinctus, ſequebatur grex nobilium Numidarum, tum quantum quiſque plurimum poſſet, magnitudini Syphacis famæque gentis victoriam ſuam augendo, addebat, *illum eſſe regem, cujus tantum majeſtati duo potentiſſimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginienſiſque, ut Scipio imperator ſuus ad amicitiam ejus petendam, relicta provincia Hiſpania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam navigarit: Aſdrubal Pœnorum imperator non ipſe modo ad eum in regnum venerit, ſed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuiſſe eum tempore uno in poteſtate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hoſtiis mactandis pacem petiſſet, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuiſſe opes, ut Maſiniſſam regno pulſum eo redegerit; ut vita ejus, fama mortis, & latebris, ferarum modo in ſilvis rapto viventis, tegeretur.* His ſermonibus circumſtantium celebratus rex, in prætorium ad Scipionem eſt perductus. Movit & Scipionem quum fortuna priſtina viri præſenti fortunæ collata: tum recordatio hoſpitii dextræque datæ, & fœderis publice ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. Nam quum Scipio *quid ſibi voluiſſet*, quæreret, *qui non ſocietatem ſolum abnuiſſet Romanam, ſed ultro bellum intuliſſet?* tum ille *peccaſſe quidem ſeſe, atque inſaniſſe fatebatur. Sed tum demum, quum arma adverſus populum Romanum cepiſſet. Exitum ſui furoris fuiſſe, non principium: tunc ſe inſaniſſe, quum hoſpitia privati & publica fœdera omnia ex animo ejeciſſet: quum Carthaginienſem matronam domum acceperit: illis nuptialibus facibus regiam conflagraſſe ſuam: illam furiam peſtemque omnibus delinimentis animum ſuum avertiſſe atque alienaſſe: nec quieviſſe, donec ipſa manibus ſuis nefaria ſibi arma adverſus hoſpitem atque amicum induerit, perdito tamen atque afflicto ſibi hoc in miſeriis ſolatii eſſe, quod in omnium hominum inimiciſſimi ſibi domum ac penates eandem peſtem ac furiam tranſiſſe videat. Neque prudentiorem, neque conſtantiorem Maſiniſſam quam Syphacem eſſe, etium ab juventa incautiorem. Certe ſtultius illum atque intemperantius eam quam ſe duxiſſe.*

14. Hæc non hoſtili modo odio, ſed amoris etiam ſtimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixiſſet, non mediocri cura Scipionis animum pepulit. Et fidem criminibus, raptæ prope inter arma nuptiæ, neque conſulto neque exſpectato Lælio, faciebant: tamque præceps feſtinatio, ut quo die captam reginam vidiſſet, eodem matrimonio junctam acciperet, & apud penates hoſtis ſuis nuptiale ſacrum conficeret. Et eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipſum in

Hiſpa-

Hiſpania juvenem nullius forma pepulerat captivæ, Hæc ſecum volutanti Lælius ac Maſiniſſa ſupervenerunt; quos quum pariter ambos & benigno vultu excepiſſet, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebraſſet; adductum in ſecretum Maſiniſſam ſic alloquitur: *Aliqua te exiſtimo, Maſiniſſa, intuentem in me bona, & principio in Hiſpaniam ad jungendam mecum amicitiam veniſſe, & poſtea in Africa teipſum, ſpeſque omnes tuas in fidem meam commiſiſſe. Atqui nulla earum virtus eſt, propter quas appetendus tibi viſus ſim, qua ego æque atque temperantia & continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad cæteras tuas eximias virtutes Maſiniſſa adjeciſſe velim. Nam non eſt (mihi crede) tantum ab hoſtibus armatis ætati noſtræ periculi, quantum ab circumfuſis undique voluptatibus. Qui eas ſua temperantia frenavit ac domuit, næ multo majus decus, majorem victoriam ſibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ me abſente ſtrenue ac fortiter feciſti, libenter & commemoravi, & memini; cætera teipſum reputare tecum, quam me dicente erubeſcere malo. Syphax populi Romani auſpiciis victuſque captuſque eſt: itaque ipſe, conjunx, regnum, ager, oppida, homines qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani eſt: & regem, conjugemque ejus, etiamſi non civis Carthaginienſis eſſet, etiamſi non patrem ejus imperatorem hoſtium videremus, Romam oporteret mitti, ac ſenatus populique Romani de ea judicium atque arbitrium eſſe: quæ regem nobis ſocium alienaſſe, Atque in arma coegiſſe præcipitem dicatur. Vince animum, cave deformes multa bona uno vitio, & tot meritorum gratiam majore culpa, quam cauſſa culpæ eſt, corrumpas.*

15. Maſiniſſæ hæc audienti non rubor ſolum ſuffuſus, ſed lacrymæ etiam obortæ: & quum *ſe quidem in poteſtate futurum imperatoris* dixiſſet, oraſſetque eum, *ut quantum res ſineret, fidei ſuæ temere obſtrictæ conſuleret: promiſiſſe enim, ſeſe in nullius poteſtatem eam traditurum*; ex prætorio in tabernaculum ſuum confuſus conceſſit. Ibi arbitris remotis quum crebro ſuſpirio, & gemitu, quod facile à circumſtantibus tabernaculum exaudiri poſſet, aliquantum temporis conſumpſiſſet, ingenti ad poſtremum edito gemitu, fido ex ſervis uno accito, ſub cujus cuſtodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, ei miſtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac ſimul nunciare: *Maſiniſſam libenter primam ei fidem præſtaturum fuiſſe, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui poſſint, adimant. Secundam fidem præſtare, ne viva in poteſtatem Romanorum veniat: memor patris imperatoris, patriæque, & duorum regum, quibus nupta fuiſſet: ſibi ipſa conſuleret.* Hunc nuncium, ac ſimul venenum ferens, miniſter, quum ad Sophonisbam veniſſet: *Accipio*, inquit, *nuptiale munus, nec ingratum: ſi nihil majus vir uxori præſtare potuit. Hoc tamen nuncia: melius*

melius me moritaram fuiſſe, ſi non in funere meo nupſiſſem. Nec locuta eſt ferocius, quam acceptum poculum nullo trepidationis ſigno dato impavide hauſit. Quod ubi nunciatum eſt Scipioni: ne quid æger animo ferox juvenis gravius conſuleret, accitum eum extemplo nunc ſolatur; nunc *quod temeritatem temeritate alia luerit, triſtioremque rem quam neceſſe fuit, fecerit,* leniter caſtigat. Poſtero die, ut à præſenti motu averteret animum ejus, in tribunal aſcendit: & concionem advocari juſſit. Ibi Maſiniſſam primum *regem appellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, ſella curuli, & ſcipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat.* Addit verbis honorem: *neque magnificentius quicquam triumphi apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu eſſe, qui unum omnium externorum dignum Maſiniſſam populus Romanus ducat.* Lælium deinde & ipſum collaudatum aurea corona donat. Et alii militares viri, prout à quoque navata opera erat, donati. Iis honoribus mollitus regis animus, erectuſque in ſpem propinquam, ſublato Syphace omnis Numidiæ potiundæ.

16. Scipio C. Lælio cum Syphace aliiſque captivis Romam miſſo, cum quibus & Maſiniſſæ legati profecti ſunt, ipſe ad Tuneta rurſum caſtra refert: & quæ munimenta inchoaverat, permuniit. Carthaginienſes non brevi ſolum, ſed prope vano gaudio ab ſatis proſpera in præſens oppugnatione claſſis perfuſi, poſt famam capti Syphacis, in quo plus prope, quam in Aſdrubale atque exercitu ſuo ſpei repoſuerant, perculſi, jam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta ſeniorum principes. Id erat ſanctius apud illos conſilium, maximaque ad ipſum ſenatum regendum vis. Qui ubi in caſtra Romana & prætorium pervenerunt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adorationi fuit, *non culpam purgantium, ſed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam ante everſæ, incolumi futuræ iterum hoſtium beneficio. Imperium ex victis hoſtibus populum Romanum, non perniciem petere. Paratis obedienter ſervire: quæ vellet, imperaret.* Scipio & veniſſe ea ſpe in Africam ſe ait, & ſpem ſuam proſpero belli eventu auctam, victoriam ſe, *non pacem domum reportaturum eſſe: tamen quum victoriam prope in manibus habeat pacem non abnuere; ut omnes gentes ſciant, populum Romanum & ſuſcipere juſte bella, & finire. Leges pacis ſe has dicere. Captivos & perfugas, & fugitivos reſtituant. Exercitus ex Italia & Gallia deducant. Hiſpania abſtineant. Inſulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam ſunt, de-*

cedant.

cedant. *Naves longas, præter viginti, omnes tradant; tritici quingenta; hordei trecenta millia modium.* Pecuniæ ſummam quantam imperaverit, parum convenit, alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex ſtipendium militibus imperatum invenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad conſultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad ſenatum mittite legatos.* Ita dimiſſi Carthaginienſes, nullas recuſandas conditiones pacis quum cenſuiſſent (quippe qui moram temporis quærerent, dum Annibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent: alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in ſpeciem captivos, perfugaſque & fugitivos, quo impetrabilior pax eſſet.

17. Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribuſq; Numidarum captivis Romam venit: quæque in Africa geſta eſſent, omnia expoſuit ordine Patribus, ingenti omnium & in præſens lætitia, & in futurum ſpe. Conſulti inde Patres. *Regem in cuſtodiam Albam mittendum cenſuerunt: Lælium retinendum, donec legati Carthaginienſes venirent.* Supplicatio in quadriduum decreta eſt. P. Ælius prætor ſenatu miſſo, & concione inde advocata, cum C. Lælio in Roſtra aſcendit. Ibi vero audientes *fuſos Carthaginienſium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam:* tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibuſque aliis multitudo ſolet, lætitiam immodicam ſignificarent. Itaque prætor extemplo edixit; *uti æditui ædes ſacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, ſalutandique Deos, agendique gratias per totum diem populo poteſtas fieret.* Poſtero die legatos Maſiniſſæ in ſenatum introduxit. *Gratulati primum ſenatui ſunt, quod P. Scipio proſpere res in Africa geſſiſſet: deinde gratias egerunt, quod Maſiniſſam non appellaſſet modo regem, ſed feciſſet, reſtituendo in paternum regnum: in quo poſt Syphacem ſublatum, ſi ita Patribus viſum eſſet, ſine metu & certamine eſſet regnaturus. Deinde, quod collaudatum pro concione ampliſſimis decoraſſet donis: quibus ne indignus eſſet, & dediſſe operam Maſiniſſam, & porro daturum eſſe. Petere, ut regium nomen, cæteraque Scipionis beneficia & munera ſenatus decreto confirmaret: & , niſi moleſtum eſſet, illud quoque petere Maſiniſſam, ut Numidas captivos, qui Romæ in cuſtodia eſſent, remitterent. Id ſibi amplum apud populares futurum eſſe.* Ad ea reſponſum legatis: *Rerum geſtarum in Africa proſpere communem ſibi cum rege gratulationem eſſe. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe, quod eum regem appellaſſet: & quicquid aliud feciſſet, quod honori foret Maſiniſſæ, ea patres comprobare*

atque laudare. Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: ſagula purpurea duo cum fibulis aureis ſingulis, & lato clavo tunicis: & equos duos phaleratos, bina equeſtria arma cum loricis: & tabernacula, militaremque ſupellectilem, qualem præberi conſuli mos eſſet. Hæc regi prætor mittere juſſus. *Legatis in ſingulos dona ne minus quinûm millium, comitibus eorum millium æris: & veſtimenta bina legatis, ſingula comitibus, Numidisque; qui ex cuſtodia miſſi redderentur regi. Ad hoc ædes, libera loca, lautia legatis decreta.*

18. Eadem æſtate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa geſta ſunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius proconſul in agro Inſubrium Gallorum cum Magone Pœno ſignis collatis pugnaverunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius ſuas in ſubſidiis tenuit, ipſe ad primum ſigna equo advectus: proque duobus cornibus prætor ac proconſul milites ad inferenda in hoſtes ſigna ſumma vi hortabantur. Poſteaquam nihil commovebant, tum Cornelio Quintilius: *Lentior, ut vides, fit pugna,* inquit: *& induratus prætor ſpem reſiſtendo hoſtium timor: ac ne vertat in audaciam periculum eſt. Equeſtrem procellam excitemus oportet, ſi turbare ac ſtatu movere volumus, itaque vel tu, ad prima ſigna prælium ſuſtine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hoſtem emittito.* Utram vellet Prætor muneris partem proconſule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene, ad equites pergit; juſſoſque aſcendere in equos, repente in hoſtem emittit. Tumultum equeſtrem auxit clamor ab legionibus additus: nec ſtetiſſet hoſtium acies, ni Magon ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in prœlium induxiſſet. Ad quorum ſtridorem odoremque & adſpectum territi equi, vanum equeſtre auxilium fecerunt. Et ut permixtus, ubi cuſpide uti & cominus gladio poſſet, roboris majoris Romanus eques erat: ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul & peditum legio duodecima magna ex parte cæſa, pudore magis quam viribus tenebat locum: nec diutius tenuiſſet, ni ex ſubſidiis XIII. legio in primam aciem inducta, prœlium dubium excepiſſet, Magoque ex ſubſidiis Gallos integræ legioni oppoſuiſſet. Quibus haud magno certamine fuſis, haſtati legionis undecimæ conglobant ſeſe, atque elephantos jam etiam peditum aciem turbantes invadunt. In quos quum pila confertos conjeciſſent, nullo ferme fruſtra emiſſo, omnes retro in aciem ſuorum averterunt. Quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hoſtium acies, ſimul omnibus peditibus, ut averſos videre elephantos, ad au-

gendum

gendum pavorem ac tumultum effusis. Sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnæ servabant: posteaquam femore transfixo cadentem, auferrique ex prœlio prope exsanguinem vidêre; extemplo in fugam omnes conversi. Ad quinque millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duodeviginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit; duo millia & trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima amissa, inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Mænius; tertiædecimæ quoque legionis, quæ postremo prœlio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, & duodeviginti ferme equites illustres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt. Et longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

19. Mago proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus adierunt, jubentes *primo quoque tempore in Africam trajicere, idem & fratrem ejus Annibalem* (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) *facturum. Non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago non imperio modo senatus periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret: Ligures que ipsi relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos quorum mox in potestate futuri essent, deficerent: simul sperans leniorem in navigatione quam in via jactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora: impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia ex vulnere moritur. Naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto à classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ jacet ad Alpes gesta. Consul C. Servilius nulla memorabili re in provincia Etruria, & Gallia (nam eo quoque processerat) gesta, patre C. Servilio, & C. Lutatio patruo ex servitute post decimum sextum annum receptis, qui ad vicum Tanetum à Boiis capti fuerant: hinc patre, hinc patruo latera circumdantibus, privato magis quam publico decore insignis Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quam sancitum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in provinciam rediit. Ad C. Servilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Ulfugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere

Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Annibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait. Quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Annibale gestum. Nam ad eum quoque legati ab Carthagine vocantes in Africam iis forte diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

20. Frendens gemensque ac vix lacrymis temperans, dicitur legatorum verba audisse. Posteaquam edita sunt mandata: *Jam non perplexe*, inquit, *sed palam revocant, qui, vetando supplementum & pecuniam mitti, jampridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione, atque invidia. Neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet se, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit.* Jam hoc ipsum præsagiens animo, præparaverat ante naves. Itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu, quam fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquam alium patriam exilii causa relinquentem, magis mœstum abisse ferunt, quam Annibalem hostium terra excedentem. Respexisse sæpe Italiæ littora, & Deos hominesque accusantem: *se quoque ac suum ipsius caput execratum, quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset: se centum millibus armatorum ad Trasimenum & Cannas cæsis, circa Casilinum, Cumas, Nolamq; consenuisse.* Hæc accusans, querensque, ex diutina possessione Italiæ est detractus.

21. Romam per eosdem dies, & Magonem & Annibalem profectos allatum est. Cujus duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quod parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur: & quod soliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt. Comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam trajecissent. Ducenta & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data,

ta, ac naves, quibus in Hiſpaniam reverterentur. Mentio deinde ab ſenioribus facta eſt; *ſegnius homines bona quam mala ſentire. Tranſitus Annibalis in Italiam quantum terroris pavoriſq; injeciſſet ſeſe meminiſſe. Quas deinde clades, quos luctus incidiſſe? viſa caſtra hoſtium e muris urbis: quæ vota ſingulorum, univerſorumque fuiſſe? quoties in conciliis voces, manus ad cælum porrigentium auditas? en unquam ille dies futurus eſſet, quo vacuam hoſtibus Italiam bona pace florentem viſuri eſſent? dediſſe tandem id Deos ſexto decimo demum poſt anno: nec eſſe qui Diis gratias agendas cenſeat. Adeone advenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut præteritæ ſatis memores ſint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiæ eſt, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, *ut quinque dies circa omnia pulvinaria ſupplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti.* Jam dimiſſo Lælio, legatiſque Maſiniſſæ, quum Carthaginienſium legatos de pace ad ſenatum venientes Puteolis viſos, inde terra venturos allatum eſſet: revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo legatus Scipionis Carthaginienſes Romam adduxit: quibus vetitis ingredi urbem, hoſpitium in villa publica, ſenatus ad ædem Bellonæ datus eſt.

22. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt, *culpam omnem belli à publico conſilio in Annibalem vertentes. Eum injuſſu ſenatus non Alpes modo, ſed Iberum quoque tranſgreſſum: nec Romanis ſolum, ſed ante etiam Saguntinis, privato conſilio bellum intuliſſe. Senatui ac populo Carthaginienſi, ſi quis vera æſtimet, fœdus ad eum diem inviolatum eſſe cum Romanis. Itaque nihil aliud ſibi mandatum eſſe uti peterent, quam ut in ea pace, quæ poſtremo cum conſule Lutatio facta eſſet, manere liceret.* Quum more tradito à Patribus poteſtatem interrogandi, ſi quis quid vellet, legatis prætor feciſſet: ſenioreſque qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminiſſe ſe per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiæ eſt. *Punica fraude electos; qui veterem pacem repeterent, cujus ipſi non meminiſſent.*

23. Emotis deinde curia legatis, ſententiæ interrogari cœptæ. M. Livius C. Servilium conſulem qui proprior eſſet, accerſendum, ut coram eo de pace ageretur, cenſebat. Quum de re majore quam quanta ea eſſet, conſultatio incidere non poſſet; *non videri ſibi abſente conſulum altero, ambobuſve eam rem agi, ſatis ex dignitate populi Romani eſſe.* Q. Metellus, qui triennio ante conſul, dictatorque fuerat: Quum *P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam neceſſitatem compuliſſent hoſtes, ut ſupplices pacem peterent: & nemo omnium ve-*

rius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is qui ante portas Carthaginis bellum gereret: nullius alterius consilio, quam Scipionis accipiendam, abnuendamque pacem esse. M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, *speculatores, non legatos venisse arguebat: jubendosq; eos Italia excedere, & custodes cum iis usq; ad naves mittendos: Scipioniq; scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fulviusque adjecerunt: *& Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Annibal & Mago Italia non revocarentur: cæterum omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercituſq; exspectantes: deinde, quamvis recentium fœderum & Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso dimissi.

24. Per eos dies C. Servilius consul, haud dubius quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Annibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, *senatum æquum censere in Italiam reverti eum:* deinde quum prætor *spreturum eum literas suas* diceret, dictator ad idipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii consulem in Italiam revocavit. Reliquum anni cum M. Servilio magistro equitum circumeundis in Italia urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisq; singularum caussis consumpsit. Per inducias tempus, & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves cum commeatu, & viginti rostratarum præsidio, & ab hoste, & ab tempestatibus mari tuto in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum, primo destituit ventus, dein versus in Africam turbavit, ac passim naves disjecit. Ipse cum rostratis, per adversos fluctus ingenti remigum labore enixus, Apollinis promontorium tenuit. Onerariæ pars maxima ad Ægimurum Insulam (ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est) triginta ferme millia ab urbe; alia adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. Itaque ex tota urbe in forum concursum est. Magistratus Senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii inducierum (nedum enim dies exierat) fidem opponerent: permisto pene senatus populique concilio, consensum est, ut classe quinquaginta navium Asdrubal Ægimurum trajiceret: inde per littora portusq; dispersas Romanas naves colligeret. Desertæ fuga nautarum, primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem pappibus tractæ sunt.

25. Non-

25. Nondum reverterant ab Roma legati, neque ſciebatur quæ ſenatus Romani de bello, aut pace ſententia eſſet: nec dum induciarum dies exierat, eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis qui petiiſſent pacem & inducias, ſpem pacis & fidem induciarum violatam eſſe; legatos Carthaginem, M. Bæbium, L. Servilium, L. Fabium extemplo miſit. Qui quum multitudinis concurſu prope violati eſſent, nec reditum tutiorem futurum cernerent: petierunt à magiſtratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, *ut naves mitterent, quæ ſe proſequerentur.* Datæ triremes duæ quum ad Bagradam flumen perveniſſent, unde caſtra Romana conſpiciebantur, Carthaginem rediere. Claſſis Punica ad Uticam ſtationem habebat: ex ea tres quadriremes, ſeu clam miſſo à Carthagine nuncio uti fieret, ſeu Aſdrubale qui claſſi præerat, ſine publica fraude auſo facinus, quinqueremem Romanam ſuperantem promontorium ex alto repente aggreſſæ ſunt. Sed neque roſtro ferire celeritate ſubter labentem poterant, neque tranſilire armati ex humilioribus in altiorem navem. Et defendebatur egregie, quoad tela ſuppeditarunt. Quibus deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ, multitudoque à caſtris in littus effuſa, tueri potuiſſet, concitatam remis quanto maximo impetu poterant, in terram quum immiſiſſent, navis tantum jactura facta; incolumes ipſi evaſerunt. Ita alio ſuper aliud ſcelere quum haud dubie induciæ ruptæ eſſent, Lælius Fulviuſque ab Roma cum legatis Carthaginienſibus ſupervenerunt. Quibus Scipio, *etſi non induciarum modo fides à Carthaginienſibus, ſed etiam jus gentium in legatis ſuis violatum eſſet; tamen ſe nihil nec inſtitutis populi Romani nec ſuis moribus indignum in iis facturum eſſe, quum dixiſſet*, legatis dimiſſis, bellum parabat. Annibale jam terræ appropinquante, juſſus è nautis unus aſcendere in malum, ut ſpecularetur quam tenerent regionem, quum dixiſſet *ſepulchrum dirutum proram ſpectare*, abominatus, prætervehi juſſo gubernatore, ad Leptim appulit claſſem, atque ibi copias expoſuit.

26. Hæc eo anno in Africa geſta. Inſequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magiſter equitum erat, & Tib. Claudius Nero conſules facti ſunt. Cæterum exitu ſuperioris anni quum legati ſociarum urbium ex Græcia queſti eſſent, *vaſtatos agros ab regiis præſidiis, miſſoſq; in Macedoniam legatos ad res repetendas, non admiſſos ad Philippum regem*: ſimul nunciaſſent, quatuor millia *militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut eſſent Carthaginienſibus præſidio, & pecuniæ aliquantum una miſſum: legatos ad regem, qui hæc adverſus fœdus facta videri Patribus nunciarent*, mittendos cenſuit ſenatus.

Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. Iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti (quo clivus Publicius ad solum exustus est) & aquarum magnitudine, & annonæ vilitate fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto, & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis; si quidem verum est, augurem duos & sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis, & majoribus proeliis avus insignis Rullus, sed omnia æquare unus hostis Annibal potest. Cautior tamen quam promptior hic habitus fuit. Et sicut dubites, utrum ingenio cunctatior fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quam *unum hominem nobis cunctando rem restituisse*, sicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius. In ejusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeii ter toti instaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino, & C. Tremellio Flacco. Ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia ejus anni utrum C. Servilius consul habuerit, an, quia eum res in Etruria retinuerit, quæstiones ex senatusconsulto de conjurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit diversi auctores faciunt.

V. C. 548. 27. Principio insequentis anni M. Servilius, Tib. Claudius senatu in Capitolium vocato de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. Cæterum Q. Metello maxime annitente, neque data, neque negata est Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere, *ut si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere.* Omnes tribus P. Scipionem jusserunt. Nihilominus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt. T. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam sortitus. In eadem provincia & C. Servilio prorogatum imperium, si consulem remorari ad urbem senatui placuisset. Prætores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones, provinciamque traderet ei P. Quintilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat: Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo

pulo Prætore prioris anni provinciam & duas legiones acciperet. Villius proprætor cum viginti navibus longis, militibus mille oram Siciliæ tuereretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. Cæteris ita, uti quisque obtinebant provincias, exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia inciperent, agerentque, quos ludos M. Claudio Marcello T. Quintio Consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, *si per quinquennium illud Respublica eodem statu fuisset*, ut eos ludos consules priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiæque quibus votæ erant Diis, cæsæ.

28. Inter hæc simul spes, simul cura indies crescebat: nec satis certum constare apud animos poterat, *utrum gaudio dignius esset, Annibalem post sextum decimum annum ex Italia decedentem, vacuam possessionem ejus reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam trajecisset. Locum nimirum, non periculum mutatum, cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviorem in sua terra futurum hostem Annibalem, quam in aliena fuisset. Nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, cui Statorius semilixas ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Asdrubale, fugacissimo duce rem futuram, aut tumultuariis exercitibus ex agrestium semiermi turba subito collectis: sed cum Annibale, prope nato in prætorio patris fortissimi ducis alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset, ducere exercitum æqualem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos: perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum modo, sed etiam imperatorum portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis. Pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præ se ferre posset Annibal.* Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant etiam, quod quum assuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Annibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentiores erant. Haud dispar

habitus

habitis animorum Carthaginienſibus erat *quos modo petiſſe pacem, intuentes Annibalem ac rerum geſtarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modo, quum reſpicerent, bis ſeſe acie victos, Sypha-cem captum, pulſos Hiſpania, pulſos Italia, atque ea omnia uniu virtute & conſilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium ſuum natum horrebant.*

29. Jam Adrumetum pervenerat Annibal. Unde ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus ſumptis, excitus pavidis nunciis, *omnia circa Carthaginem obtineri armis* afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Carthagine abeſt. Inde præmiſſi ſpeculatores, quum excepti à cuſtodibus Romanis deducti ad Scipionem eſſent: traditos eos tribunis militum, juſſoſque omiſſo metu viſere omnia, per caſtra, qua vellent circumduci juſſit: percunctatuſque, *Satin' percommode omnia expleraſſent?* datis qui proſequerentur, retro ad Annibalem dimiſit. Annibal nihil quidem eorum quæ nunciabantur (*nam & Maſiniſſam cum ſex millibus peditum, quatuor equitum veniſſe eo ipſo forte die afferebant*) lætо animo audivit: maxime hoſtis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta eſt, perculſus. Itaque quamquam & ipſe cauſſa belli ejus erat, & adventu ſuo turbaverat pactas inducias, & ſpem fœderum: tamen, ſi integer, quam ſi victus peteret pacem, æquiorem impetrari poſſe ratus, nuncium ad Scipionem miſit, *ut colloquendi ſecum poteſtatem faceret.* Id utrum ſua ſponte fecerit, an publico conſilio, neutrum cur affirmem habeo. Valerius Antias primo prœlio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie ſunt cæſa, mille & ſeptingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in caſtra ad Scipionem veniſſe. Cæterum Scipio quum colloquium haud abnuiſſet, ambo ex compoſito duces caſtra protulerunt, ut coire ex propinquo poſſent. Scipio haud procul Nadagara urbe, tum ad cætera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli conjectum erat, conſedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum commodumque alioqui, niſi quod longinquæ aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus conſpectus undique, ne quid inſidiarum eſſet, delectus.

30. Summotis pari ſpatio armatis, cum ſingulis interpretibus congreſſi ſunt, non ſuæ modo ætatis maximi duces, ſed omnis ante ſe memoriæ omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Pauliſper alter alterius conſpectu, admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Annibal prior: *Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem: lætor te mihi ſorte potiſſimum datum,*

tum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui de tot Romanis ducibus victoriam Dii dediſſent, tibi ceſſiſſe: teque huic bello veſtris prius quam noſtris cladibus inſignem finem impoſuiſſe. Hoc quoque ludibrium fortunæ caſus ediderit, ut cum patre tuo conſule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore ſigna contulerim, ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus noſtris mentem datam ab Diis eſſe, ut & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti eſſemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia atque Sardinia ſatis digna precia ſunt pro tot claſſibus, tot exercitibus, tot tamque egregiis amiſſis ducibus. Sed præterita magis reprehendi poſſunt, quam corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de noſtris dimicaremus. Nec in Italia ſolum vobis bellum, nobis in Africa eſſet: ſed & vos in portis veſtris prope, ac mœnibus ſigna armaque hoſtium vidiſtis: & nos ab Carthagine fremitum caſtrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore veſtra fortuna de pace agitur: agimuſque ii, quorum & maxime intereſt pacem eſſe, & qui quodcunque egerimus, ratum civitates noſtræ habituræ ſint. Animo tantum nobis opus eſt non abhorrente à quietis conſiliis. Quod ad me attinet: jam ætas ſenem in patriam revertentem unde puer profectus ſum: jam ſecundæ, jam adverſæ res, ita erudierunt, ut rationem ſequi quam fortunam malim. Tuam & adoleſcentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora utraque quam quietis opus eſt conſiliis, metuo. Non temere incerta caſuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Thraſimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vix dum militari ætate imperio accepto omnia audaciſſime incipientem nuſquam fefellit fortuna. Patris & patrui perſecutus mortem: & calamitate veſtræ domus decus inſigne virtutis pietatisque eximiæ cepiſti: amiſſas Hiſpanias recuperaſti, quatuor inde Punicis exercitibus puſſis conſul creatus, quum cæteris ad tutandam Italiam parum animi eſſet, tranſgreſſus in Africam, duobus hic exercitibus cæſis, binis eadem hora captis ſimul incenſiſque caſtris, Syphace potentiſſimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot noſtri imperii ereptis, me ſextumdecimum jam annum hærentem poſſeſſione Italiæ detraxiſti. Poteſt victoriam malle, quam pacem animus. Novi vobis ſpiritus magnos magis, quam utiles. Et mihi talis aliquando fortuna affulſit. Quod ſi in ſecundis rebus bonam quoque mentem darent Dii, non ea ſolum quæ eveniſſent, ſed etiam ea, quæ evenire poſſent, reputaremus. Ut omnium obliviſcaris aliorum, ſatis ego documenti in omnes caſus ſum. Quem modo caſtris inter Anienem atque urbem veſtram poſitis, ac jam prope ſcandentem mœnia Romæ videras; hic cernis, duobus fortiſſimis viris fratribus clariſſimis imperatoribus orbatum, ante mœnia prope obſeſſæ patriæ, quibus terrui veſtram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ

minime

minime credendum eſt. In bonis tuis rebus, noſtris dubiis, tibi ampla ac ſpecioſa danti eſt pax: nobis petentibus magis neceſſaria, quam honeſta. Melior tutiorque eſt certa pax, quam ſperata victoria. Hæc in tua, illa in Deorum manu eſt. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis diſcrimen. Quum tuas vires, tum vim fortunæ, Martemque belli communem, propone animo. Utrinque ferrum, corpora humana erunt. Nuſquam minus quam in bello eventus reſpondent. Non tantum ad id quod data pace jam habere potes, ſi prælio vincas, gloriæ adjeceris: quantum ademeris, ſi quid adverſi eveniat. Simul parta ac ſperata decora, unius horæ fortuna evertere poteſt. Omnia in pace jungenda tuæ poteſtatis ſunt P. Corneli. Tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutiſque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuiſſet, ſi victor pacem petentibus dediſſet patribus noſtris: ſed non ſtatuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem ſe fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Eſt quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: ſed forſitan non indigni ſimus, qui nobismetipſis mulctam irrogemus, non recuſamus quin omnia propter quæ bellum initum eſt, veſtra ſint, Sicilia, Sardinia, Hiſpania, quicquid inſularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Carthaginienſes incluſi Africæ littoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis ſincere petitam aut exſpectatam nuper pacem, ſuſpectam eſſe vobis Punicam fidem. Multum per quos petita ſit, ad fidem tuendæ pacis pertinet Scipio. Veſtri quoque (ut audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Annibal peto pacem: qui neque peterem niſi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. Et quemadmodum, quia à me bellum cœptum eſt, ne quem ejus pœniteret, quoad ipſi invidere Dei, præſtiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat.

31. Adverſus hæc imperator Romanus in hanc fere ſententiam reſpondit. Non me fallebat Annibal, adventus tui ſpe Carthaginienſes & præſentem induciarum fidem, & ſpem pacis turbaſſe. Neque tu id ſane diſſimulas, qui de conditionibus ſuperioribus pacis omnia ſubtrahas, præter ea quæ jampridem in noſtra poteſtate ſunt. Cæterum ſicut tibi curæ eſt, ſentire cives tuos, quanto per te onere leventur: ſic mihi laborandum eſt, ne quæ tunc pepegerunt, hodie ſubtracta ex conditionibus pacis præmia perfidiæ habeant. Indigni quibus eadem pateat conditio, ut etiam proſit vobis fraus petitis. Neque patres noſtri priores de Sicilia, neque nos de Hiſpania fecimus bellum. Et tunc Mamertinorum ſociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac juſta induerunt arma. Vos laceſſiſſe, & tu ipſe fateris, & Dii teſtes ſunt: qui & illius belli exitum ſecundum jus faſque dederunt; & hujus dant & dabunt.

Quod

Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia quæcunque agimus, ſubjecta eſſe mille caſibus ſcio. Cæterum quemadmodum ſuperbe, & violenter me faterer facere, ſi priuſquam in Africam trajeciſſem, te tua voluntate cedentem Italia & impoſito in naves exercitu ipſum venientem ad pacem petendam aſpernarer: ſic nunc, quum prope manu conſerta reſtitantem ac tergiverſantem in Africam attraxerim, nulla ſum tibi verecundia obſtrictus. Proinde ſi quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur (quæ ſunt, noſti: mulctæ navium cum commeatu per inducias expugnatarum, legatorumque violatorum) adjicitur, eſt quod referam ad concilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuiſtis. Ita infecta pace ex colloquio ad ſuos quum ſe recepiſſent, *fruſtra verbis tentatam rem,* nunciant: *armis decernendum eſſe, habendamque eam fortunam quam Dii dediſſent.*

32. In caſtra ut eſt ventum, pronunciant ambo, *arma expedirent milites, animoſque ad ſupremum certamen, non in unum diem, ſed in perpetuum, ſi felicitas adeſſet, victores. Roma an Carthago jura gentibus daret, ante craſtinam noctem ſcituros. Neque enim Africam, aut Italiam ſed orbem terrarum victoriæ præmium fore, par periculum præmio; quibus adverſæ pugnæ fortuna fuiſſet.* Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: & Carthagini ſupremo auxilio effuſo adeſſe videbatur præſens excidium. Ad hoc diſcrimen procedunt poſtero die duorum opulentiſſimorum populorum duo longe clariſſimi duces, duo fortiſſimi exercitus; multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut everſuri. Anceps igitur ſpes & metus miſcebant animos: contemplantibuſque modo ſuam, modo hoſtium aciem, quum oculis magis quam ratione penſarent vires, ſimul læta, ſimul triſtia obverſabantur. Quæ ipſis ſua ſponte non ſuccurrebant, ea duces admonendo atque hortando ſubjiciunt. Pœnus ſedecim *annorum in terra Italia res geſtas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occiſos: & ſua cuique decora, ubi ad inſignem alicujus pugnæ memoria militem venerat, referebat.* Scipio *Hiſpaniæ, & recentia in Africa prœlia, & confeſſionem hoſtium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ inſita animis perfidia potuiſſent. Ad hoc, colloquium Annibalis in ſecreto habitum,* ac liberum fingenti, qua velit flectit: *ominatur (quibus quondam auſpiciis patres eorum pugnaverint ad Ægateis inſulas, ea illis exeuntibus in aciem portendiſſe Deos) adeſſe finem belli, ac laboris: in manibus eſſe prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, penateſque Deos.* Adeo celſus hæc corpore, vultuſque ita læto, ut viciſſe jam crederes, dicebat.

33. In-

23. Instruit deinde primos hastatos post eos principes; triariis postremam aciem clausit. Non confertas autem cohortes ante sua quemque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus ante legati, eo anno quæstoris extra sortem ex Senatusconsulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro opposuit. Vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit: dato præcepto, *ut ad impetum elephantorum aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram lævamque discurju applicantes se antesignanis, viam qua irruerent in ancipiti tela, belluis darent.* Annibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum, Gallorumque, Balearibus, Mauriscque admistis: in secunda acie Carthaginienses Afrosque, & Macedonum legionem: modico deinde intervallo relicto subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures quam sua voluntate decedentem ex Italia secuti) instruxit. Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus; dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. *Auxiliaribus & præsens, & multiplicata merces et præda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasque impotenti Masinissæ futuro dominatu terret. Aliis aliæ spes ac metus jactantur. Carthaginiensibus mœnia patriæ, Dii penates, sepulchra majorum, liberi cum parentibus conjugesque pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum; nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur.* Quum maxime hæc imperator apud Carthaginienses duces suarum gentium, inter populares pleraque per interpretes intermistos alienigenis, ageret, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissa perculsis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucæ tamen bestiarum intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. Resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrinque conjiciebant hastas: nec pila ab antesignanis cessabant: donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie,

hi

ni quoque in ſuo dextro cornu ipſos Carthaginienſium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hoſtes, addit perculſis terrorem.

34. Utrinque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit nec ſpe, nec viribus jam par. Ad hoc, dictu parva, ſed magni eadem in re gerenda momenti res: congruens clamor a Romanis eoque major & terribilior: diſſonæ illis, ut gentium multarum diſcrepantibus linguis, voces. Pugna Romana ſtabilis, & ſuo & armorum pondere incumbentium in hoſtem: concurſatio & velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hoſtium aciem Romani: ala deinde, & umbonibus pulſantes, immotos gradu illato, aliquantum ſpacii, velut nullo reſiſtente, inceſſere: urgentibus & noviſſimis primos, ut ſemel motam aciem ſenſere; quod ipſum vim magnam ad pellendum hoſtem addebat. Apud hoſteis auxiliareis cedenteis ſecunda acies Afri & Carthaginienſes adeo non ſuſtinebant, ut contra etiam, ne reſiſtentes pertinaciter primos cædendo ad ſe perveniret hoſtis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in ſuos verſi, partim refugere in ſecundam aciem: partim non recipientes cædere: uti paulo ante non adjuti, & tunc excluſi. Et prope duo jam permiſta prœlia erant, quum Carthaginienſes ſimul cum hoſtibus, ſimul cum ſuis cogerentur conſerere manus. Non tamen ita perculſos iratoſque in aciem accepere; ſed denſatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prœlium ejecere, ne pavidos fuga, vulneribuſque milites in certam & integram aciem miſcerent. Cæterum tanta ſtrages hominum, armorumque locum, in quo ſteterant paulo ante auxiliares compleverat: ut prope difficilior tranſitus eſſet, quam per confertos hoſtes fuerat: itaque qui primi erant haſtati, per cumulos corporum armatorumque, & labem ſanguinis, qua quiſque poterat, ſequentes hoſtem & ſigna, & ordines confuderunt. Principum quoque ſigna fluctuare cœperant, vagam ante ſe cernentes aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere haſtatis juſſit: & ſauciis in poſtremam aciem ſubductis, principes triarioſque in cornua inducit, quo tutior firmiorq; media haſtatorum acies eſſet. Ita novum de integro prœlium ortum eſt: quippe ad veros hoſtes perventum erat, & armorum genere, & uſu militiæ, & fama rerum geſtarum, & magnitudine vel ſpei vel periculi pares: ſed & numero Romanus ſuperior erat, & animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat: jam prima acie pulſa, in ſecundam pugnabat.

35. In tempore Lælius ac Maſiniſſa pulſo per aliquantum ſpa-

33. Inſtruit deinde primos haſtatos poſt eos principes; triariis poſtremam aciem clauſit. Non confertas autem cohortes ante ſua quemque ſigna inſtruebat, ſed manipulos aliquantum inter ſe diſtantes, ut eſſet ſpatium, quo elephanti hoſtium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus ante legati, eo anno quæſtoris extra ſortem ex Senatuſconſulto opera utebatur) cum Italico equitatu ab ſiniſtro cornu, Maſiniſſam Numidaſque ab dextro oppoſuit. Vias patentes inter manipulos anteſignanorum velitibus (ea tunc levis armatura erat) complevit: dato præcepto, *ut ad impetum elephantorum aut poſt rectos refugerent ordines, aut in dextram lævamque diſcurſu applicantes ſe anteſignanis, viam qua irruerent in ancipiti telo, belluis darent.* Annibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) inſtruxit: deinde auxilia Ligurum, Gallorumque, Baleáribus, Mauriſque admiſtis: in ſecunda acie Carthaginienſes Afroſque, & Macedonum legionem: modico deinde intervallo relicto ſubſidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac neceſſitate plures quam ſua voluntate decedentem ex Italia ſecuti) inſtruxit. Equitatum etiam ipſum circumdedit cornibus; dextrum Carthaginienſes, ſiniſtrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non veſtitus habituſque, non cauſſa militandi eadem eſſet. *Auxiliaribus & præſens, & multiplicata merces et præda oſtentatur. Galli proprio atque inſito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ, deductis ex aſperrimis montibus, in ſpem victoriæ oſtentantur. Mauros Numidaſque impotenti Maſiniſſæ futuro dominatu terret. Aliis aliæ ſpes ac metus jactantur. Carthaginienſibus mœnia patriæ, Dii penates, ſepulchra majorum, liberi cum parentibus conjugeſque pavidæ, aut excidium ſervitiumque, aut imperium orbis terrarum; nihil aut in metum, aut in ſpem medium oſtentatur.* Quum maxime hæc imperator apud Carthaginienſes duces ſuarum gentium, inter populares pleraque per interpretes intermiſtos alienigenis, ageret, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantuſque clamor ortus, ut elephanti in ſuos, ſiniſtro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Maſiniſſa perculſis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equeſtri auxilio. Paucæ tamen beſtiarum intrepidæ in hoſtem actæ, inter velitum ordines cum multis ſuis vulneribus ingentem ſtragem edebant. Reſilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis ne obtererentur, feciſſent, in ancipites ad ictum utrinque conjiciebant haſtas: nec pila ab anteſignanis ceſſabant: donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie,

hi

ni quoque in ſuo dextro cornu ipſos Carthaginienſium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hoſtes, addit perculſis terrorem.

34. Utrinque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit nec ſpe, nec viribus jam par. Ad hoc, dicta parva, ſed magni eadem in re gerenda momenti res: congruens clamor a Romanis eoque major & terribilior: diſſonæ illis, ut gentium multarum diſcrepantibus linguis, voces. Pugna Romana ſtabilis, & ſuo & armorum pondere incumbentium in hoſtem: concurſatio & velocitas illinc major, quam vis. Igitur primo impetu extemplo movere loco hoſtium aciem Romani: ala deinde, & umbonibus pulſantes, in ſummotos gradu illato, aliquantum ſpacii, velut nullo reſiſtente, inceſſere: urgentibus & noviſſimis primos, ut ſemel motam aciem ſenſere; quod ipſum vim magnam ad pellendum hoſtem addebat. Apud hoſteis auxiliareis cedenteis ſecunda acies Afri & Carthaginienſes adeo non ſuſtinebant, ut contra etiam, ne reſiſtentes pertinaciter primos cædendo ad ſe perveniret hoſtis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in ſuos verſi, partim refugere in ſecundam aciem: partim non recipientes cædere: uti paulo ante non adjuti, & tunc excluſi. Et prope duo jam permiſta prœlia erant, quum Carthaginienſes ſimul cum hoſtibus, ſimul cum ſuis cogerentur conſerere manus. Non tamen ita perculſos iratoſque in aciem accepere; ſed denſatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prœlium ejecere, ne pavidos fuga, vulneribuſque milites in certam & integram aciem miſcerent. Cæterum tanta ſtrages hominum, armorumque locum, in quo ſteterant paulo ante auxiliares compleverat: ut prope difficilior tranſitus eſſet, quam per confertos hoſtes fuerat: itaque qui primi erant haſtati, per cumulos corporum armatorumque, & labem ſanguinis, qua quiſque poterat, ſequentes hoſtem & ſigna, & ordines confuderunt. Principum quoque ſigna fluctuare cœperant, vagam ante ſe cernentes aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere haſtatis juſſit: & ſauciis in poſtremam aciem ſubductis, principes triarioſque in cornua inducit, quo tutior firmiorq; media haſtatorum acies eſſet. Ita novum de integro prœlium ortum eſt: quippe ad veros hoſtes perventum erat, & armorum genere, & uſu militiæ, & fama rerum geſtarum, & magnitudine vel ſpei vel periculi pares: ſed & numero Romanus ſuperior erat, & animo: quod jam equites, jam elephantos fuderat: jam prima acie pulſa, in ſecundam pugnabat.

35. In tempore Lælius ac Maſiniſſa pulſo per aliquantum ſpa-

ſpacii ſecuti equites, revertentes in averſam hoſtium faciem incurrere. Is demum equitum impetus perculit hoſtem. Multi circumventi in acie cæſi: multi per patentem circa campum fuga ſparſi; tenente omnia equitatu, paſſim interierunt. Carthaginienſium ſociorumque cæſa eo die ſupra millia viginti. Par ferme numerus captus eſt, cum ſignis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidêre. Annibal cum paucis equitibus inter tumultum elapſus, Adrumetum perfugit: omnia & prœlio, & ante aciem, priuſquam excederet pugna, expertus: & confeſſione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, *ſingulari arte aciem eo die inſtruxiſſe: elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis ſigna ſequi, & ſervare ordines (in quo plurimum ſpei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Carthaginienſium aciem, ne homines miſti colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, ſed merces, liberum receptum fugæ haberent: ſimul primum ardorem atque impetum hoſtium excipientes fatigarent; ac ſi nihil aliud, vulneribus ſuis ferrum hoſtile hebetarent. Tum ubi omnis ſpes eſſet, milites Carthaginienſes, Afroſque, ut omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum feſſis ac ſauciis pugnarent, ſuperiores eſſent. Italicos intervallo quoque diremptos, incertos ſocii an hoſtes eſſent, in poſtremam aciem ſummotos.* Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Annibal quum Adrumetum refugiſſet, accituſque inde Carthaginem ſexto ac trigeſimo poſt anno, quam puer inde profectus erat, rediſſet: faſſus in curia eſt, *non prœlio modo ſe, ſed bello victum: nec ſpem ſalutis alibi quam in pace impetranda eſſe.*

36. Scipio confeſtim à prœlio expugnatis hoſtium caſtris, direptiſque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit, nuncio allato: *P. Lentulum cum quinquaginta roſtratis, centum onerariis, omni genere commeatus, ad Uticam acceſſiſſe.* Admovendum igitur undique terrorem perculſæ Carthagini ratus, miſſo Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terreſtri itinere ducere legiones Carthaginem jubet. Ipſe ad ſuam veterem nova Lentuli claſſe adjuncta, profectus ab Utica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramiſque oleæ Carthaginienſium occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Annibale miſſi ad petendam pacem. Qui cum ad puppim prætoriæ navis acceſſiſſent; velamenta ſupplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & miſericordiam Scipionis; nullum iis aliud reſponſum datum, quam *ut Tunetem venirent: eo ſe moturum caſtra.* Ipſe ab contemplato ſitu Carthaginis, non tam noſcendi in præſentia, quam terrendi hoſtis cauſſa, Uticam,

eodem

eodem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius allatus; *Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus, quam peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio.* Pars exercitus cum omni equitatu missa, Saturnalibus primis agmen aggressa, Numidas levi certamine fudit. Exitu quoq; fugæ intercluſi à parte omni circumdatis equitibus quindecim millia hominum cæsa, mille & ducenti vivi capti sunt, & equi Numidici mille & quingenti: signa militaria septuaginta duo. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt: & illi quidem multo miserabilius quam ante (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In concilio, quamquam justa ira omneis ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen quum & quanta res esset, & quàm longi temporis obsidio tam munitæ & validæ urbis, reputarent: & ipsum Scipionem exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius laborem ac periculo finiti belli famam solicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

37. Postero die revocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiæ monitis, *ut tot cladibus edocti, tandem Deos & jusjurandum esse crederent*, conditiones pacis dictæ: *Ut liberi legibus suis viverent, quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. Persugas, fugitivosque, & captivos omneis, & naves rostratas, præter decem triremes, traderent: elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellum neve in Africa, neve extra Africam injussu populi Romani gererent. Masiniſſæ res redderent, fœdusque cum eo facerent. Frumentum, stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, præstarent. Decem millia talentûm argenti descripta pensionibus æquis in annos quinquaginta solverent. Obsides centum arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse.* Has conditiones legati cum domum ferre jussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque à multitudine inquieta eadem & imbelli; indignatus Annibal, dici ea in tali tempore, audirique: arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit, quæ inſueta liberæ civitati species, quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate: *Novem*, inquit, *annorum à vobis profectus, post trigesimum sextum annum redii. Militares artes (quas me à puero fortuna nunc*

Privata nunc publica docuit) probe videor ſcire: urbis ac fori jura, leges, mores vos me oportet doceatis. Excuſata imprudentia, de pace multis verbis diſſeruit, *quam nec iniqua, & neceſſaria eſſet.* Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus per inducias captis nihil, præter ipſas comparebat naves: neque inquiſitio erat facilis. Quum adverſantes paci arguerentur; *placuit naves reddi, & homines utique inquiri: cætera, quæ abeſſent, æſtimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienſes.* Sunt qui Annibalem ex acie ad mare perveniſſe, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: poſtulantique ante omnia Scipioni, *ut Annibal ſibi traderetur:* reſponſum eſſe, *Annibalem in Africa non eſſe.*

38. Poſteaquam redierunt ad Scipionem legati: quæ publica in navibus fuerant, ex publicis deſcripta rationibus quæſtores, quæ privata profiteri domini juſſi: pro ea ſumma pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præſentia exacta. Induciæque Carthaginienſibus datæ in tres menſes. Additum, ne per induciarum tempus alio uſquam quam Romam mitterent legatos: & quicunque legati Carthaginem veniſſent, ne ante dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes veniſſent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginienſibus Romam miſſi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Poſt eos dies, commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nauti relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Carthaginienſium trepidatum fuerat: juſſuſque erat Tib. Claudius mature in Siciliam claſſem ducere, atque inde in Africam trajicere: & alter conſul M. Servilius ad urbem morari, donec quo ſtatu res in Africa eſſent, ſciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque claſſe pro Tib. Claudio conſule facta erant, quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium eſſe, quibus legibus daretur, quam conſulis cenſuerant. Prodigia quoque nunciata ſub ipſam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis ſolis orbis minui viſus & pluit lapideo imbri: & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis conſedit, arboreſque in profundum hauſtæ. Ariciæ forum, & circa tabernæ, Fruſinone murus aliquot locis, & porta, de cœlo tacta: & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali ſacro, cætera hoſtiis majoribus expiata. Inter quæ etiam aquarum inſolita magnitudo in religionem verſa. Nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati ſint. Cæterum ludorum ipſo die, ſerenitate ſubita orta,

ta, pompa duci coepta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum eſt, quum *deceſſiſſe inde aquam*, nunciatum eſſet: lætitiamq; populo & ludis celebritatem addidit ſedes ſua ſolenni ſpectaculo reddita.

39. Claudium Conſulem profectum tandem ab urbe inter portus Coſſanum Lauretanumque atrox vis tempeſtatis adorta, in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum perveniſſet, ſtetiſſetque ibi dum reliquum tempeſtatis exſæviret: Iluam Inſulam, & ab Ilua Corſicam, à Corſica in Sardiniam trajecit. Ibi ſuperantem Inſanos montes, multo & ſævior & infeſtioribus locis tempeſtas adorta disjecit claſſem. Multæ quaſſatæ, armamentiſque ſpoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata claſſis Carales tenuit. Ubi dum ſubductæ reficiuntur naves, hyems oppreſſit: circumactumque anni tempus: & nullo prorogante imperium privatus Tib. Claudius claſſem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum cauſſa ad urbem revocaretur: dictatore dicto C. Servilio Gemino, in provinciam eſt profectus. Dictator magiſtrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempeſtates prohibuerunt. Itaque quum pridie Idus Martias veteres magiſtratus abiiſſent, novi ſuffecti non eſſent, Reſpublica ſine curulibus magiſtratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus; in locum ejus ſuffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter toti inſtaurati. Pecuniam ex ærario ſcribæ, viatoreſque ædilitii clam egeſſiſſe per indicem comperti, damnati ſunt, non ſine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero, & L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magiſtratu ſe abdicarunt, quum ludos ludorumque cauſſa epulum Jovi feciſſent, & ſigna tria ex mulctaticio argento facta in Capitolio poſuiſſent. Cereales ludos dictator, & magiſter equitum ex ſenatuſconſulto fecerunt.

40. Legati ex Africa Romani ſimul Carthaginienſeſque quum veniſſent Romam, ſenatus ad ædem Bellonæ habitus eſt. Ubi quum L. Veturius Philo *pugnatum cum Annibale eſſe ſuprema Carthaginienſibus pugna, finemque tandem lugubri bello impoſitum:* ingenti lætitia Patrum expoſuiſſet, adjecit: *Verminam etiam Syphacis filium, quæ non parva bene geſtæ rei acceſſio erat, devictum.* In concionem inde prodire juſſus, gaudiumque id populo impertire. Tum patefacta gratulatione omnia in urbe templa, ſupplicationeſque in triduum decretæ. Legatis Carthaginienſium & Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, *ut ſenatus ſibi daretur*, reſponſum juſſu Patrum à dictatore eſt, *conſules novos eis ſenatum daturos eſſe.* Comitia

inde habita: creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: Prætores M. Junius Pennus, cui sors urbana evenit. M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis & Carthaginiensium auditi essent. Belli finem alterius, principum alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ: *seu bellum foret, facilem victoriam: seu jam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quicquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset*; concedente collega, moderato viro & prudenti: qui gloriæ ejus certamen cum Scipione præterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & Manius Glabrio tribuni plebis rem priore anno nequiquam tentatam ab Tib. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare aiebant. *Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse: omnes quinque & triginta tribus P. Scipioni id imperium decrevisse.* Multis contentionibus & in senatu, & ad populum acta res, postremo eo deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita convenerat) censuerunt, *uti consules provincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet, cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret. Si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam trajiceret: consul mari; Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terrestrem gereret. Si conditiones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem juberent pacem dare: & quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare, si pacem per P. Scipionem dari; atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones à M. Sextio Prætore acciperet.*

V. C. 549.

41. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat decretæ, P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus proprætor habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum esse. Ut ii consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispania imperium esse. Is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, & in quin-

decim

decim cohortes ſocios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius, & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio conſuli quinquaginta navium claſſis ex duabus claſſibus, Cn. Octavii, quæ in Africa eſſet, P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naves haberet, quas habuiſſet, quibus ſi Cn. Octavium, ſicut præfuiſſet, præeſſe vellet, Octavio proprætori in eum annum imperium eſſet: ſi Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus proconſuli uſus non eſſet. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et conſules duas legiones urbanas ſcribere juſſi, ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis Reſpublica adminiſtraretur.

42. Tum de legatis Philippi, & Carthaginienſium actum. Priores Macedonas introduci placuit. Quorum varia oratio fuit: partim *purgantium, quæ queſti erant miſſi ad regem à Roma legati de populatione ſociorum:* partim *ultro accuſantium quidem & ſocios populi Romani, ſed multo infeſtius M. Aurelium: quem ex tribus ad ſe miſſis legatis delectu habito ſubſtitiſſe, & ſe bello laceſſiſſe contra fœdus, & ſæpe cum præfectis ſuis ſignis collatis pugnaſſe:* partim *poſtulantium, ut Macedones, duxque eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militaſſent, captique in vinculis eſſent, ſibi reſtituerentur.* Adverſus ea M. Furius, miſſus ad idipſum ab Aurelio ex Macedonia, diſſeruit, *Aurelium relictum, ne ſocii populi Romani, feſſi populationibus atque injuria ad regem deficerent, finibus ſociorum non exceſſiſſe: dediſſe operam, ne impune in agros eorum tranſcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis eſſe: eum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia miſſum nuper in Africam eſſe, Annibali Carthaginienſibuſque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, quum perplexe reſponderent, ipſi ante reſponſum tulerunt: *Bellum quærere regem, & ſi pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quod ſociis populi Romani injurias fecerit, bello armiſque laceſſiverit: & quod hoſtes auxiliis & pecunia juverit. Et P. Scipionem recte atque ordine videri feciſſe, & facere, quod eos qui arma contra populum Romanum ferentes capti ſunt, hoſtium numero in vinculis habeat. Et M. Aurelium è Republica facere, gratumque id ſenatui eſſe, quod ſocios populi Romani quando jure fœderis non poſſet, armis tueatur.* Cum hoc tam triſti reſponſo dimiſſis Macedonibus, legati Carthaginienſes vocati: quorum ætatibus dignitatibuſque conſpectis (nam longe primi civitatis erant) tum pro ſe quiſque dicere, *vere de pace agi.* Inſignis tamen inter cæteros Aſdrubal erat (Hæ dum populares cognomine appellabant) pacis

ſemper auctor, adverſuſque factioni Barchinæ. Eo tum plus illi auctoritatis fuit, *belli culpam in paucorum cupiditatem a Republica transferenti.* Qui quum varia oratione uſus eſſet, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia eſſet: nunc monendo etiam Patres conſcriptos, ut rebus ſecundis modeſte ac moderate uterentur: *Si ſe atque Hannonem audiſſent Carthaginienſes, & tempore uti voluiſſent, daturos fuiſſe pacis conditiones quas tunc peterent. Raro ſimul hominibus bonam fortunam, bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum eſſe, quod in ſecundis rebus ſapere, & conſulere meminerit. Et hercule mirandum fuiſſe, ſi aliter facerent. Ex inſolentia, quibus nova bona fortuna ſit, impotentes lætitiæ inſanire: populo Romano uſitata, ac prope jam obſoleta ex victoria gaudia eſſe, ac plus pene parcendo victis, quam vincendo imperium auxiſſe.* Cæterorum miſerabilior oratio fuit, commemorantium, *ex quantis opibus quo recidiſſent Carthaginienſium res. Nihil eis qui modo orbem prope terrarum obtinuiſſent armis, ſupereſſe, præter Carthaginis mœnia. Iis incluſos, non terra, non mari quicquam ſui juris cernere: urbem quoque ipſam, ac penates ita habituros, ſi non in ea quoque, quo nihil ulterius ſit, ſævire populus Romanus velit.* Quum flecti miſericordia Patres appareret, ſenatorum unum infeſtum perfidiæ Carthaginienſium ſucclamaſſe ferunt: *per quos Deos fœdus icturi eſſent, quum eos, per quos ante ictum eſſet, fefelliſſent? Per eoſdem*, inquit Aſdrubal, *qui tam infeſti ſunt fœdera violantibus.*

43. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus conſul, cui claſſis provincia erat, Senatuſconſulto interceſſit. Tum M. Atilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt: *vellent, juberentne ſenatum decernere, ut cum Carthaginienſibus pax fieret. Et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent?* De pace uti rogatæ omnes tribus erant, *juſſerunt, pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare.* Ex hac rogatione ſenatus decrevit, *ut P. Scipio ex decem legatorum ſententia pacem cum populo Carthaginienſi, quibus legibus ei videretur, faceret.* Gratias deinde Patribus egere Carthaginienſes, petieruntque, *ut ſibi in urbem introire, & colloqui cum civibus ſuis liceret, qui capti in publica cuſtodia eſſent. Eſſe in iis partim propinquos, amicoſque ſuos, nobiles homines; partim ad quos mandata à propinquis haberent.* Quibus conventis quum rurſus peterent, *ut ſibi quos vellent, ex iis redimendi poteſtas fieret*, juſſi nomina edere. Et quum ducentos ferme ederent, Senatuſconſultum factum eſt, *ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Carthaginienſes vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut ſi pax conveniſſet, ſine precio eos Carthaginienſibus red-*

tederet. Feciales quum in Africam ad fœdus feriendum ire juberentur; ipſis poſtulantibus, Senatuſconſultum in hæc verba factum eſt: *ut privos lapides ſilices, privaſque verbenas ſecum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem ſagmina poſcerent.* Herbæ id genus ex arce ſumptum dari fecialibus ſolet. Ita dimiſſi ab Roma Carthaginienſes, quum in Africa veniſſent ad Scipionem, quibus ante dictum eſt legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. Inter quos Q. Terentius Culleo ſenator fuit. Naves provectas in altum incendi juſſit, quingentas fuiſſe omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conſpectum repente incendium tam lugubre fuiſſe pœnis, quam ſi ipſa Carthago arderet. De perfugis gravius, quam de fugitivis conſultum, nominis Latini qui erant, ſecuri percuſſi. Romani in crucem ſublati.

44. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginienſibus poſtremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio conſulibus. Bellum initum annis poſt tribus & viginti P. Cornelio, T. Sempronio conſulibus. Finitum eſt, octavodecimo anno Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto conſulibus. Sæpe poſtea ferunt Scipionem dixiſſe: *T. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuiſſe in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret.* Carthaginienſibus quum prima collatio pecuniæ diutino bello exhauſtis difficilis videretur, mœſtitiaque & fletus in curia eſſet, ridentem Annibalem ferunt conſpectum. Cujus quum Aſdrubal Hædus riſum increpareret in publico fletu, quum ipſe lacrymarum cauſſa eſſet: *Si quemadmodum oris habitus cernitur oculis,* inquit, *ſic & animus intus cerni poſſet, facile vobis appareret, non læti, ſed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, riſum eſſe, qui tamen nequaquam adeo eſt intempeſtivus, quam veſtræ iſtæ abſurdæ atque abhorrentes lacrymæ ſunt. Tunc fleſſe decuit, quum adempta nobis arma, incenſæ naves, interdictum externis bellis. Illo enim vulnere concidimus. Nec eſſe in vos odio veſtro conſultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quieſcere poteſt; ſi foris hoſtem non habet, domi invenit: ut prævalida corpora ab externis cauſſis tuta videntur, ſed ſuis ipſa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis ſentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quicquam acrius, quam pecuniæ damnum ſtimulat. Itaque quum ſpolia victæ Carthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam deſtitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. Nunc quia tributum ex privato conferendum eſt, tanquam in publico funere comploratis. Quam vereor, ne propediem ſentiatis leviſſimo in malo vos hodie lacrymaſſe.* Hæc Annibal apud Carthaginienſes.

enſes. Scipio concione advocata Maſiniſſam ad regnum paternum Cirtha oppido, & cæteris urbibus agriſque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani poteſtatem veniſſent, adjectis donavit. Cn. Octavium claſſem in Siciliam ductam Cn. Cornelio conſuli tradere juſſit. Legatos Carthaginienſium Romam proficiſci, ut quæ ab ſe ex decem legatorum ſententia pacta eſſent, ea Patrum auctoritate, populique juſſu confirmarentur.

45. Pace terra marique parta, exercitu in naves impoſito, in Siciliam Lilybæum trajecit. Inde magna parte militum in navibus miſſa, ipſe per lætam pace non minus quam victoria Italiam, effuſis non urbibus modo ad habendos honores, ſed agreſtium etiam turba obſidente vias, Romam pervenit; triumphoque omnium clariſſimo urbem eſt invectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia triginta tria militibus ex præda quadragenos æris diviſit. Morte ſubtractus ſpectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ Syphax eſt. Tybure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. Conſpecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere eſt elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam ſpernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem eſt pileo capiti impoſito Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. *Africanum* cognomen militaris prius favor, an popularis aura celebraverit: an ſicuti *Felicis* Sullæ, *Magnique* Pompeii patrum memoria cœptum ab aſſentatione familiari ſit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine victæ ab ſe gentis eſt nobilitatus: extemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares inſignes imaginum titulos, claraque cognomina familiæ fecere.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXI.

14. BElli adverſus Philippum Macedoniæ regem quod intermiſſum erat, repetiti cauſſæ feruntur hæ: Tempore initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in ſacrarium Cereris cum aliis populáribus ſuis intraverunt. Ob hoc, tanquam nefas ſummum commiſiſſent, ab Athenienſibus cæſi ſunt. Acarnanes mortibus ſuorum commoti, ad vindicandos illos auxilium à Philippo petierunt. 5. Paucis menſibus poſt pacem Carthaginienſibus datam, quingenteſimo quinquageſimo anno ab urbe condita, cum Athenienſium, qui obſidebantur à Philippo, legati auxilium à ſenatu petiſſent, & ſenatus id cenſuiſſet ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, diſſentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut ſociæ civitati ferri opem populus juberet. 6. Bellum id P. Sulpicio conſuli mandatum eſt: qui exercitu in Macedoniam ducto, equeſtribus prœliis cum Philippo proſpere pugnavit. 16, &c. Abydeni à Philippo obſeſſi ad exemplum Saguntinorum, ſuos ſeque occiderunt. 21. L. Furius prætor Gallos Inſubres rebellantes, & Amilcarem Pœnum bellum in ea parte molientem acie vicit. Amilcar eo bello occiſus eſt, & millia hominum triginta quinque. 15, &c. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicii conſulis, expugnationeſque urbium ab utroque factas continet. 46. Sulpicius conſul adjuvantibus rege Attalo, & Rhodiis, bellum gerebat. 49. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

1. ME quoque juvat, velut ipſe in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici perveniſſe. Nam etſi profiteri auſum, *perſcripturum res omneis Romanas*, in partibus ſingulis tanti operis fatigari minime convenit: tamen quum in mentem venit, tres & ſexaginta annos (tot enim ſunt à primo Punico ad ſecundum bellum finitum) æque multa volumina occupaſſe mihi, quam occuparint quadringenti octoginta octo anni à condita urbe ad Appium Claudium conſulem, qui primus bellum Carthaginienſibus intulit:

jam

jam provideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehi, & crescere pene opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustæque fama gentis, & magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majoremque partem Asiæ obtinuerant armis, prope nobilius. Cæterum cœptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat, quum Ætoli & belli & pacis fuissent causſæ. Vacuos deinde pace Punica jam Romanos, & infestos Philippo: quum ob infidam adversus Ætolos, alioſque regionis ejusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Annibali, Pœnisque: preces Athenienſium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege, & Rhodiis legati venerunt, nunciantes, *Asiæ quoque civitates solicitari.* His legationibus responsum est: *curæ Asianam rem senatui fore.*

2. Consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in prœlio cum Boiis erant, rejecta est. Interim ad Ptolomæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut & annunciarent victum Annibalem, Pœnosque: & gratias agerent regi, *quod in rebus dubiis, quum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset:* & peterent, *ut si coacti injuriis bellum adversus Philippum susciepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret.* Eodem fere tempore P. Ælius consul in Gallia, quum audisset à Boiis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus ejus causſa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium præfectum sociûm hac tumultuaria manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Boiorum invadere jussit. Ipse eodem aperto itinere per medios montes duxit. Oppius ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere, ac tuto fecit. Delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improviso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa: inter quos ipse C. Oppius præfectus. Cæteri in castra metu compulsi, inde

fine

ſine certo duce conſenſu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum ſuarum, ad conſulem per ſaltus prope invios pervenere. Qui, niſi quod populatus eſt Boiorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod eſſet memorabile, aliud in provincia quum geſſiſſet, Romam rediit.

3. Quum primum ſenatum habuit, univerſis poſtulantibus, *ne quam prius rem quam de Philippo ſociorumque querelis ageret*, relatum extemplo eſt: decreviſque frequens ſenatus, *ut P. Ælius conſul quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui claſſe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret.* M. Valerius Lævinus proprætor miſſus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis in Macedoniam tranſmiſit. Ad quem quum M. Aurelius legatus veniſſet, *edocuiſſetque eum quantos exercitus, quantum navium numerum comparaſſet rex: & quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, ſed etiam inſulas, partim ipſe adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma: majore conatu Romanis id capeſſendum bellum eſſe, ne cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus prius auſus ex aliquanto minore regno eſſet:* hæc eadem ſcribere Aurelium conſulibus & ſenatui placuit.

4. Exitu hujus anni quum de agris veterum militum relatum eſſet, qui ductu atque auſpicio P. Scipionis in Africa bellum perfeciſſent: decreverunt Patres, *ut M. Junius prætor urbis, ſi ei videretur, decemviros agro Samniti Apuloque, quod ejus publicum populi Romani eſſet, metiendo dividendoque crearet.* Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. & M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hoſtilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Ælio conſulum comitia habente, creati conſules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani ſcenici eo anno magnifice apparateque facti ab ædilibus curulibus, L. Valerio Flacco, & T. Quintio Flaminio, biduum inſtaurati ſunt: frumentique vim ingentem, quod ex Africa proconſul Scipio miſerat, quaternis æris populo cum ſumma fide & gratia diviſerunt. Et plebeii ludi ter toti inſtaurati ab ædilibus plebis, L. Apuſtio Fullone, & Q. Minucio Rufo: qui ex ædilitate prætor creatus erat. Et Jovis epulum fuit ludorum cauſſa.

5. Anno quingenteſimo quinquageſimo ab urbe condita, *V. C.* P. Sulpicio Galba, C. Aurelio conſulibus, bellum cum rege 550. Philippo initum eſt, paucis menſibus poſt pacem Carthaginienſibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis,

quo

quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit: senatusque decrevit, *uti consules majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus Diis ipsis videretur* cum precatione ea: *Quam rem senatus populusque Romanus de Republica, deque ineundo novo bello in animo haberet: ea res uti populo Romano, sociisque, ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret.* Secundum rem divinam, precationemque, ut de Republica, deque provinciis senatum consulerent. Per eos dies opportune irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato, & M. Valerio Lævino proprætore allatæ: & Athenienſium nova legatio venit, quæ *regem appropinquare finibus suis nunciaret: brevique non agros modo, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret.* Quum pronunciassent consules, *rem divinam rite perfectam esse, & precationi annuisse Deos*, aruspices respondere: *lætaque exta fuisse, & prolationem finium, victoriamque, & triumphum portendi:* tum literæ Valerii, Aureliique lectæ, & legati Athenienſium auditi. Senatus inde consultum factum est: *ut sociis gratiæ agerentur, quod diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent.* De auxilio mittendo tum respondere placere, quum consules provincias sortiti essent: atque is consul cui Macedonia provincia eveniſſet, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

6. P. Sulpicio provincia Macedonia sorte evenit, isque rogationem promulgavit: *vellent, juberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno ejus essent, ob injurias, armaque illata sociis populi Romani bellum indici.* Alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Provincias prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam: Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. Id quum fessi diuturnitate & gravitate belli sua sponte homines tædio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Bæbius tribunus plebis viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusaverat *bella ex bellis seri, ne pace unquam frui plebs posset.* Ægre eam rem passi Patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis: & consulem pro se quisque hortari, *ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiem populi: atque doceret quanto damno, dedecoreque dilatio ea belli futura esset.*

7. Consul in Campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione advocata. *Ignorare*, inquit, *videmini mihi Quirites, non utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli: (neque enim liberum id vobis permittet Philippus,*

lippus, qui terra marique ingens bellum molitur? ſed utrum in Macedoniam legiones tranſportetis, an hoſtem in Italiam accipiatis. Hoc quantum intereſt, ſi unquam ante alias, Punico certe proximo bello experti eſtis. Quis enim dubitat, quin, ſi Saguntinis obſeſſis fidemque noſtram implorantibus impigre tuliſſemus opem, ſicut patres noſtri Mamertinis tulerant: totum in Hiſpaniam averſuri bellum fuerimus; quod cunctando cum ſumma clade noſtra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium eſt, quin hunc ipſum Philippum pactum jam per legatos, literaſque cum Annibale in Italiam trajicere, miſſo cum claſſe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. Et quod tunc fecimus, quum hoſtem Annibalem in Italia haberemus: id nunc pulſo Italia Annibale, victis Carthaginienſibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, ſicut Sagunto expugnando Annibalem paſſi ſumus, ſegnitiem noſtram experiri regem? non quinto inde menſe, quemadmodum ab Sagunto Annibal, ſed quinto inde die, quam ab Corintho ſolverit naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Annibali Philippum, ne Carthaginienſibus Macedonas; Pyrrho certe æquabitis. Dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præſtat. Minima acceſſio ſemper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie eſt. Peloponneſum totam in ditione Philippus habet, Argoſque ipſos, non vetere fama magis, quam morte Pyrrhi nobilitatos. Noſtra nunc compara. Quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, ſalvis ducibus, ſalvis tot exercitibus, quos Punicum poſtea bellum abſumpſit: aggreſſus Pyrrhus tamen concuſſit, & victor prope ad ipſam urbem Romam venit. Nec Tarentini modo, oraque illa Italiæ, quam majorem Græciam vocant, ut linguam, ut nomen ſecutos credereſ: ſed Lucanus & Bruttius, & Samnis à nobis defecerunt. Hæc vos, ſi Philippus in Italiam tranſmiſerit, quietura aut manſura in fide creditis? manſerunt enim Punico poſtea bello. Nunquam iſti populi, niſi quum deerit ad quem deſciſcant, à nobis non deficient. Si piguiſſet vos in Africam trajicere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienſes hoſtes haberetis. Macedonia potius, quam Italia bellum habeat: hoſtium urbes agrique ferro atque igni vaſtentur. Experti jam ſumus foris nobis, quam domi feliciora, potentioraque arma eſſe. Ite in ſuffragium bene juvantibus Diis: & quæ Patres cenſuerunt, vos jubete. Hujus vobis ſententiæ non conſul modo auctor eſt, ſed etiam Dii immortales, qui mihi ſacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi, ſenatui, vobiſque & ſociis ac nomini Latino, claſſibus exercitibuſque noſtris bene ac feliciter eveniret: læta omnia, proſperaque portendere.

8. Ab hac oratione in ſuffragium miſſi, uti rogarat, bellum juſſerunt. Supplicatio inde à conſulibus in triduum ex Senatuſconſulto indicta eſt, obſecratique circa omnia pulvinaria Dii, *quod bellum cum Philippo populus juſſiſſet, id bene ac feliciter*

liciter eveniret. Consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nunciari juberent: an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eo nunciari: feciales decreverunt, *utrum eorum fecisset, recte facturum.* Consuli à Patribus permissum, ut quem videretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum, prætorumque actum. Consules binas legiones scribere jussi: veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum, ac magni nominis bellum decretum erat, permissum: *ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Prætoribus L. Furio Purpurioni, & Q. Minucio Rufo quina millia sociûm Latini nominis consul daret: quibus præsidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret.* Q. Fulvius Gillo & ipse jussus, ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia sociûm ac nominis Latini, effecisset: id præsidio Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priore anno Campaniam provinciam habuerat: prorogatum in annum imperium est, uti prætor in Sardiniam trajiceret. Atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi: quæ si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura Respublica erat.

9. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nunciarunt. *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. Cæterum etsi communes socii sint, tamen nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujusquam causa regem in Græciam missurum esse: vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum: atque ipsum auxilia, quæ facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum.* Gratiæ regi ab senatu actæ, responsumque: *tutari socios populo Romano in animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi. Regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suæ Reipublicæ esse.* Munera deinde legatis in singulos quinum millium æris ex Senatusconsulto missa. Quum delectum consules haberent, pararentque quæ ad bellum opus essent: civitatis religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, & obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando

quando factum eſſet: *ludos Jovi, donumque vovere conſulem, cui provincia Macedonia evenisſet, juſſit.* Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui *negavit ex incerta pecunia vovere deberi. Si ea pecunia non poſſet in bellum uſui eſſe: reponi ſtatim debere, nec cum alia pecunia miſceri. Quod niſi factum eſſet, votum rite ſolvi non poſſe.* Quamquam & res, & auctor movebat: tamen ad collegium pontificum referre conſul juſſus, ſi poſſet recte votum incertæ pecuniæ ſuſcipi: *poſſe, rectiuſque etiam eſſe, pontifices decreverunt.* Vovit in eadem verba conſul præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota ſuſcipi ſolita erant: præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quum ſolveretur, ſenatus cenſuiſſet, ludos, donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

10. Omnium animis in bellum Macedonicum verſis, repente nihil minus eo tempore timentibus, Gallici tumultus fama exorta eſt. Inſubres, Cœnomanique, & Boii, excitis Salyis, Iluatibuſque, & cæteris Liguſtinis populis, Amilcare Pœno duce, qui in iis locis de Aſdrubalis exercitu ſubſtiterat, Placentiam invaſerant, & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incenſa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinaſque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades, ſpacium colonis dedit ad claudendas portas, præſidiaque per muros diſponenda. Ut obſiderentur tamen prius quam expugnarentur: nuncioſque mitterent ad populum Romanum. L. Furius Purpureo tum provinciæ præerat. Cætero ex Senatuſconſulto exercitu dimiſſo, præter quinque millia ſociûm ac Latini nominis. Cum iis copiis in proxima regione provinciæ Ariminum ſubſtiterat. Is tum ſenatui ſcripſit, quo in tumultu provincia eſſet. *Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempeſtatem Punici belli ſubterfugiſſent, alteram captam ac direptam ab hoſtibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu ſuo ſatis præſidii coloni laborantibus fore, niſi quinque millia ſociûm quadraginta millibus hoſtium (tot enim in armis eſſe) trucidanda objicere velit, & tanta ſua clade jam inflatos excidio coloniæ Romanæ augere hoſtium animos.*

11. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius conſul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adeſſe juberet, & aut ipſe, ſi per commodum Reipublicæ poſſet, ad opprimendum Gallicum tumultum proficiſceretur: aut L. Furio prætori ſcriberet, ut quum ad eum legiones ex Etruria veniſſent, miſſis invicem earum quinque millibus ſociorum, qui interim Etruriæ præſidio

sidio essent, proficiscereturque ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masiniſſam. Carthaginem, ut nunciarent, *civem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Asdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra fœdus facere. Exercitus Gallorum, Ligurumque exciviſſe ad arma contra populum Romanum. Eum si pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano esse:* simul nunciare jussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse, magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur.* Hæc ad Carthaginienses mandata. Masiniſſæ *gratulari jussi, quod non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adjecta etiam auxisset.* Nunciare præterea *jussi, bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxilio juvisset, injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italiæ coegisset classes exercitusque in Græciam mitti; & distinendo copias, caussa imprimis fuisset serius in Africam trajiciendi. Peterent, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella, jussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enixe id populum Romanum merito ejus præstaturum.* Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes *errorem, adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes. Et Masiniſſam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annixurum, ne officiis in populum Romanum aut à Masiniſſa, aut ab ullo alio vincatur. Petere ut Rex, sociusque, & amicus ab senatu appellaretur.* Responsum legatis est: *& patrem ejus Syphacem sine caussa ex socio & amico hostem repente populi Romani factum: & eum ipsum rudimentum adolescentiæ bello lacessentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam à populo Romano esse, quam ut rex, sociusque & amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuesse. Legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, P. Lucretius, Cn. Octavius, quinqueremes singulis datæ.

12. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat: *pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam: nec ad quos pertineat facinus vesti-*

gia

gia ulla extare. Indigne paſſus Senatus, non ceſſari ab ſacrilegiis: & ne Pleminium quidem tam clarum recenſque noxæ ſimul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. Cn. Aurelio conſuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios ſcriberet: *ſenatui placere, quæſtionem de expilatis theſauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuiſſet. Qux inventa pecunia eſſet, reponi. Si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, ſi videretur, ſicut ante pontifices cenſuiſſent, fieri cauſa expiandæ violationis ejus templi.* Prodigia etiam ſub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arſiſſe afferebant. *Priverni ſereno per diem totum rubrum ſolem ſuiſſe. E Lanuvii templo Soſpitæ Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum.* Jam animalium obſcœni fœtus pluribus locis nunciabantur. In Sabinis incertus infans natus maſculus an fœmina eſſet. Alter ſexdecim jam annorum item ambiguo ſexu inventus. Fruſinone agnus cum ſuillo capite, Sinueſſæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantiſque in alienos fœtus naturæ viſa. Ante omnia abominati ſemimares, juſſique in mare extemplo deportari: ſicut proxime C. Claudio, M. Livio conſulibus deportatus ſimilis prodigii fœtus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo juſſerunt. Decemviri ex libris res divinas eaſdem, quæ proxime ſecundum id prodigium factæ eſſent, imperarunt. Carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem juſſerunt, donumque Junoni reginæ ferri. Ea uti fierent C. Aurelius conſul ex decemvirorum reſponſo curavit. Carmen ſicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

13. Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris ſacrilegium perveſtigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in theſauris repoſita) quum conſules in provincias proficiſci vellent: privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio & M. Claudio conſulibus mutuum dederant, tertia penſio debebatur eo anno, adierunt ſenatum: quia conſules, quum ad novum bellum, quod magna claſſe magniſque exercitibus gerendum eſſet, vix ærarium ſufficeret; negaverant eſſe, unde iis in præſentia ſolveretur. Senatus verentes eos non ſuſtinuit: *ſi in Punicum bellum pecunia data, & Macedonicum quoque bellum uti Reſpublica vellet: aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam pro beneficio tanquam in noxam ſuam pecuniam fore?* Quum & privati æquum poſtularent: nec tamen ſolvendo ære alieno Reſpublica eſſet, quod medium inter æquum & utile erat, decreverunt: *ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales eſſe diceret, &*

liciter eveniret. Consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nunciari juberent: an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eo nunciari: feciales decreverunt, *utrum eorum fecisset, recte facturum.* Consuli à Patribus permissum, ut quem videretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum, prætorumque actum. Consules binas legiones scribere jussi: veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum, ac magni nominis bellum decretum erat, permissum: *ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Prætoribus L. Furio Purpurioni, & Q. Minucio Rufo quina millia sociûm Latini nominis consul daret: quibus præsidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret.* Q. Fulvius Gillo & ipse jussus, ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia sociûm ac nominis Latini, effecisset: id præsidio Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priore anno Campaniam provinciam habuerat: prorogatum in annum imperium est, uti proprætor in Sardiniam trajiceret. Atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia sociûm nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi: quæ si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura Respublica erat.

9. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nunciarunt. *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. Cæterum etsi communes socii sint, tamen nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujusquam causa regem in Græciam missurum esse: vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum: atque ipsum auxilia, quæ facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum.* Gratiæ regi ab senatu actæ, responsumque: *tutari socios populo Romano in animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi. Regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suæ Reipublicæ esse.* Munera deinde legatis in singulos quinum millium æris ex Senatusconsulto missa. Quum delectum consules haberent, pararentque quæ ad bellum opus essent: civitatis religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, & obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando

quando factum eſſet: *ludos Jovi, donumque vovere conſulem, cui provincia Macedonia evenisſet, juſſit.* Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui *negavit ex incerta pecunia vovere deberi. Si ea pecunia non poſſet in bellum uſui eſſe: reponi ſtatim debere, nec cum alia pecunia miſceri. Quod niſi factum eſſet, votum rite ſolvi non poſſe.* Quamquam & res, & auctor movebat: tamen ad collegium pontificum referre conſul juſſus, ſi poſſet recte votum incertæ pecuniæ ſuſcipi: *poſſe, rectiuſque etiam eſſe, pontifices decreverunt.* Vovit in eadem verba conſul præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota ſuſcipi ſolita erant: præterquam quod tanta pecunia, quantam tum, quum ſolveretur, ſenatus cenſuiſſet, ludos, donaque facturum vovit. Toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

10. Omnium animis in bellum Macedonicum verſis, repente nihil minus eo tempore timentibus, Gallici tumultus fama exorta eſt. Inſubres, Cœnomanique, & Boii, excitis Salyis, Iluatibuſque, & cæteris Liguſtinis populis, Amilcare Pœno duce, qui in iis locis de Aſdrubalis exercitu ſubſtiterat, Placentiam invaſerant, & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incenſa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinaſque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades, ſpacium colonis dedit ad claudendas portas, præſidiaque per muros diſponenda. Ut obſiderentur tamen prius quam expugnarentur: nuncioſque mitterent ad populum Romanum. L. Furius Purpureo tum provinciæ præerat. Cætero ex Senatuſconſulto exercitu dimiſſo, præter quinque millia ſociûm ac Latini nominis. Cum iis copiis in proxima regione provinciæ Ariminum ſubſtiterat. Is tum ſenatui ſcripſit, quo in tumultu provincia eſſet. *Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempeſtatem Punici belli ſubterfugiſſent, alteram captam ac direptam ab hoſtibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu ſuo ſatis præſidii coloniis laborantibus fore, niſi quinque millia ſociûm quadraginta millibus hoſtium (tot enim in armis eſſe) trucidanda objicere velit, & tanta ſua clade jam inflatos excidio coloniæ Romanæ augere hoſtium animos.*

11. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius conſul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adeſſe juberet, & aut ipſe, ſi per commodum Reipublicæ poſſet, ad opprimendum Gallicum tumultum proficiſceretur: aut L. Furio prætori ſcriberet, ut quum ad eum legiones ex Etruria veniſſent, miſſis invicem earum quinque millibus ſociorum, qui interim Etruriæ præſidio

fidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam. Carthaginem, ut nunciarent, *civem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Asdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra fœdus facere. Exercitus Gallorum, Ligurumque exciviſſe ad arma contra populum Romanum. Eum si pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano esse:* simul nunciare jussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse, magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur.* Hæc ad Carthaginienses mandata. Masinissæ *gratulari jussi, quod non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adjecta etiam auxisset.* Nunciare præterea *jussi, bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxiliis juvisset, injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italiæ coegisset classes exercitusque in Græciam mitti; & distinendo copias, caussa imprimis fuisset serius in Africam trajiciendi. Peterent, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella, jussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enixe id populum Romanum merito ejus præstaturum.* Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes *errorem, adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes. Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annixurum, ne officiis in populum Romanum aut à Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere ut Rex, sociusque, & amicus ab senatu appellaretur.* Responsum legatis est: *& patrem ejus Syphacem sine caussa ex socio & amico hostem repente populi Romani factum: & eum ipsum rudimentum adolescentiæ bello lacessentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam à populo Romano esse, quam ut rex, sociusque & amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuesse. Legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, P. Lucretius, Cn. Octavius, quinqueremes singulis datæ.

12. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat: *pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam: nec ad quos pertineat facinus vesti-*

gia

gia ulla extare. Indigne paſſus Senatus, non ceſſari ab ſacrilegiis: & ne Pleminium quidem tam clarum recenſque noxæ ſimul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. Cn. Aurelio conſuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios ſcriberet: *ſenatui placere, quæſtionem de expilatis theſauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuiſſet. Quæ inventa pecunia eſſet, reponi. Si quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, ſi videretur, ſicut ante pontifices cenſuiſſent, fieri cauſa expiandæ violationis ejus templi.* Prodigia etiam ſub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arſiſſe afferebant. *Priverni ſereno per diem totum rubrum ſolem fuiſſe. E Lanuvii templo Soſpitæ Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum.* Jam animalium obſcœni fœtus pluribus locis nunciabantur. In Sabinis incertus infans natus maſculus an fœmina eſſet. Alter ſexdecim jam annorum item ambiguo ſexu inventus. Fruſinone agnus cum ſuillo capite, Sinueſſæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantiſque in alienos fœtus naturæ viſa. Ante omnia abominati ſemimares, juſſique in mare extemplo deportari: ſicut proxime C. Claudio, M. Livio conſulibus deportatus ſimilis prodigii fœtus erat. Nihilo minus decemviros adire libros de portento eo juſſerunt. Decemviri ex libris res divinas eaſdem, quæ proxime ſecundum id prodigium factæ eſſent, imperarunt. Carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem juſſerunt, donumque Junoni reginæ ferri. Ea uti fierent C. Aurelius conſul ex decemvirorum reſponſo curavit. Carmen ſicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

13. Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris ſacrilegium perveſtigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in theſauris repoſita) quum conſules in provincias proficiſci vellent: privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio & M. Claudio conſulibus mutuum dederant, tertia penſio debebatur eo anno, adierunt ſenatum: quia conſules, quum ad novum bellum, quod magna claſſe magniſque exercitibus gerendum eſſet, vix ærarium ſufficeret; negaverant eſſe, unde iis in præſentia ſolveretur. Senatus querentes eos non ſuſtinuit: *ſi in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti Reſpublica vellet: aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam pro beneficio tanquam ob noxam ſuam pecuniam fore?* Quum & privati æquum poſtularent: nec tamen ſolvendo ære alieno Reſpublica eſſet, quod medium inter æquum & utile erat, decreverunt: *ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales eſſe diceret, &*

ſibimet emptis opus eſſe; agri publici, qui intra quinquageſimum lapidem eſſet, copia iis fieret. Conſules agrum æſtimaturos, & in jugera aſſes vectigales, teſtandi cauſa publicum agrum eſſe, impoſiturос: ut ſi quis, quum ſolvere poſſet populus, pecuniam habere, quam agrum mallet, reſtitueret agrum populo. Læti eam conditionem privati accepere. Trientius, Tabuliuſque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ, datus erat, appellatus.

14. Tum P. Sulpicius ſecundum vota in Capitolio nuncupata paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brunduſium venit, & veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones deſcriptis navibuſque ex claſſe conſulis Cornelii lectis: altera die, quam à Brunduſio ſolvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præſto fuere Athenienſium legati, orantes, *ut ſe obſidione eximeret.* Miſſus extemplo Athenas eſt C. Claudius Cento cum viginti longis navibus, & militum copiis. Neque enim ipſe rex Athenas obſidebat. Eo maxime tempore Abydum oppugnabat, jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prœlio, vires experiens. Sed animos ei faciebat præter ferociam inſitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege: diviſæque jam cum eo Ægypti opes; cui morte audita Ptolemæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem ſibi cum Philippo bellum Athenienſes haudquaquam digna cauſſa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos ſervant. Acarnanes duo juvenes per initiorum diem non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cætera turba ingreſſi ſunt. Facile eos ſermo prodidit, abſurde quædam percunctantes: deductique ad antiſtites templi, quum palam eſſet per errorem ingreſſos; tanquam ob infandum ſcelus interfecti ſunt. Id tam fœde atque hoſtiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut datis Macedonum auxiliis, bellum ſe inferre Athenienſibus pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit. Et irritatio animorum ea prima fuit: poſtea juſtum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex, Rhodiique ſecuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Æginam veniſſent; rex Pyræeum, renovandæ firmandæque cum Athenienſibus ſocietatis cauſſa trajecit. Civitas omnis obviam effuſa cum conjugibus ac liberis, ſacerdotes cum inſignibus ſuis intrantem urbem, ac Dii prope ipſi excitis ſedibus ſuis exceperunt.

15. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex quæ vellet coram ageret: deinde *ex dignitate magis viſum, ſcribere eum, de quibus videretur, quam præſentem aut referendis ſuis in civitate*

vitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem quæ missæ in concionem, recitatæ sunt, *commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem sociam: deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset: ad postremum adhortatio: capessendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. Nequiquam postea, si tum cessassent, prætermissam occasionem quæsituros.* Rhodii deinde legati auditi sunt, quorum recens erat beneficium, quod naves longas quatuor Athenienſium captas nuper à Macedonibus recuperataſque remiſerant. Itaque ingenti conſenſu bellum adverſus Philippum decrerum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti: tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda: & Rhodiorum populus corona aurea virtutis ergo donatus, civitaſque Rhodiis data quemadmodum Rhodii prius Athenienſibus dederant. Secundum hæc rex Attalus Ægiſam ad claſſem ſe recepit. Rhodii Ciam ab Ægina, inde per inſulas Rhodum navigarunt, omnibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnum, quæ præſidiis Macedonum tenebantur, in ſocietatem acceptis. Attalum Æginæ miſſi in Ætoliam nuncii, exſpectaque inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere: & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcunque compoſita cum Philippo pace. Et ipſe, Rhodiique, ſi inſtitiſſent tunc Philippo, egregium liberatæ per ſe Græciæ titulum habere potuiſſent. Patiendo rurſus eum in Helleſpontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere. Gloriamque ejus geſti, perfectique Romanis conceſſerunt.

16. Philippus magis regio animo eſt uſus; qui quum Attalum Rhodioſque hoſtes non ſuſtinuiſſet, ne Romano quidem quod imminebat, bello territus; Philocle quodam ex præfectis ſuis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Athenienſium agros miſſo, claſſe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret: ipſe terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit. Ænum inde cum magno labore, poſtremo per proditionem Ganymedis præfecti Ptolemæi cepit. Deinceps alia caſtella, Cypſela, & Doriſcon, & Serrheum occupat. Inde progreſſus ad Cherſoneſum, Elæunta & Alopeconneſum, tradentibus ipſis, recipit. Callipolis quoque & Madytos dedita, & caſtella quædam ignobilia. Abydeni ne legatis quidem admiſſis, regi portas clauſerunt. Ea oppugnatio diu Philippum tenuit, eripique ex obſidione, ni ceſſatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt.

Attalus trecentos tantum milites in præſidium, Rhodii quadriremem unam ex claſſe, quum ad Tenedum ſtaret, miſerunt. Eodem poſtea quum jam vix ſuſtinerent obſidionem, & ipſe Attalus quum trajeciſſet, ſpem tantum auxilii ex propinquo oſtendit, neq; terra neque mari adjutis ſociis.

17. Abydeni primo tormentis per muros diſpoſitis, non terra modo adeuntes aditu arcebant: ſed navium quoque ſtationem infeſtam hoſti faciebant. Poſtea quum & muri pars ſtrata ruinis, & ad interiorem raptim oppoſitum murum cuniculis jam perventum eſſet: legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miſerunt. Paciſcebantur autem, *ut Rhodiam quadriremem cum ſociis navalibus, Attalique præſidium emitti liceret: atque ipſis urbe excedere, cum ſingulis veſtimentis.* Quibus quum Philippus nihil pacati, *niſi omnia permittentibus* reſpondiſſet. Adeo renunciata hæc legatio ab indignatione ſimul ac deſperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem verſi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virgineſque infantes etiam cum ſuis nutricibus in gymnaſium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri, veſtem precioſam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, conjici: ſacerdotes victimaſque adduci, & altaria in medio poni. Ibi delecti primum, qui ubi cæſam aciem ſuorum pro diruto muro pugnantem vidiſſent, extemplo conjuges liberoſque interficerent: aurum, argentum, veſtemque quæ in navibus eſſet, in mare dejicerent: tectis publicis, privatiſque quamplurimis locis poſſent, ignes ſubjicerent: & ſe facinus perpetraturos, præeuntibus execrabile carmen ſacerdotibus jurejurando adacti: tum militaris ætas jurare *neminem vivum, niſi victorem, acie exceſſurum.* Hi memores Deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut quum nox prœlium diremptura eſſet, rex prior, territus rabie eorum, pugna abſtiterit. Principes quibus atrocior pars facinoris delegata erat: quum paucos & confectos vulneribus ac laſſitudine ſupereſſe prœlio cernerent, luce prima ſacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

18. Ante deditionem ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam miſſi erant, M. Æmilius trium conſenſu minimus natu, audita obſidione Abydenorum ad Philippum venit. Qui queſtus *Attalo, Rhodiiſque arma illata, & quod tum maxime Abydum oppugnaret.* Quum rex *ab Attalo & Rhodiis ultro ſe bello laceſſitum* diceret: *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Inſueto vera audire, ferocior oratio viſa eſt, quam quæ habenda apud regem eſſet. *Ætas*, inquit, *& forma, & ſuper omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem*

tem primum velim nos fœderum memores ſervare mecum pacem. Si bello laceſſeritis, mihi quoque in animo eſt facere, ut regnum Macedonum, nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello ſentiatis. Ita dimiſſo legato, Philippus auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto; hominum prædam omnem amiſit. Tanta enim rabies multitudinem invaſit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuiſſent: perjuriumque aliis alii exprobrantes, & ſacerdotibus maxime, qui quos ad mortem devoviſſent, eorum deditionem vivorum hoſti feciſſent, repente omnes ad cædem conjugum liberorumque diſcurrerent, ſeque ipſi per omnes vias lethi interficerent. Obſtupefactus eo furore rex, ſuppreſſit impetum militum: & *triduum ſe ad moriendum Abydenis dare dixit:* quo ſpatio plura facinora in ſe victi ediderunt, quam infeſti edidiſſent victores. Nec niſi quem vincula, aut alia neceſſitas mori prohibuit, quiſquam vivus in poteſtatem venit. Philippus impoſito Abydi præſidio in regnum rediit. Quum velut Sagunti excidium Annibali, ſic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos feciſſet, nuncii occurrerunt, *conſulem jam in Epiro eſſe, & Apolloniam terreſtres copias, navales Corcyram in hiberna deduxiſſe.*

19. Inter hæc legatis, qui in Africam miſſi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, reſponſum à Carthaginienſibus eſt, *nihil ultra ſe facere poſſe, quam ut exilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas & fugitivos, quos inquirendo veſtigare potuerint, reddidiſſe. Et de ea re miſſuros legatos Romam, qui ſenatui ſatisfacerent.* Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miſerunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. Dona data Maſiniſſæ, mandataque edita. Equites mille Numidæ (quum duo millia daret) accepti; ipſe in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modiûm tritici, ducentis hordei, in Macedoniam miſit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obviam progreſſus, *ut ſcriberent ipſi quas vellent pacis conditiones permiſit. Omnem pacem bonam juſtamque fore ſibi cum populo Romano.* Datæ leges pacis, juſſuſque ad eam confirmandam, mittere legatos Romam.

20. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconſul ex Hiſpania rediit, qui quum in ſenatu res ab ſe per multos annos fortiter feliciterque geſtas expoſuiſſet, poſtulaſſetque ut triumphanti ſibi invehi liceret in urbem, *res triumpho dignas eſſe cenſebat ſenatus: ſed exemplum à majoribus non accepiſſe: ut qui neque dictator, neque conſul, neque prætor res geſſiſſet, triumpharet. Proconſulem illum Hiſpaniam provinciam, non conſulem,*

Attalus trecentos tantum milites in præſidium, Rhodii quadriremem unam ex claſſe, quum ad Tenedum ſtaret, miſerunt. Eodem poſtea quum jam vix ſuſtinerent obſidionem, & ipſe Attalus quum trajeciſſet, ſpem tantum auxilii ex propinquo oſtendit, neque terra neque mari adjutis ſociis.

17. Abydeni primo tormentis per muros diſpoſitis, non terra modo adeuntes aditu arcebant: ſed navium quoque ſtationem infeſtam hoſti faciebant. Poſtea quum & muri pars ſtrata ruinis, & ad interiorem raptim oppoſitum murum cuniculis jam perventum eſſet: legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miſerunt. Paciſcebantur autem, *ut Rhodiam quadriremem cum ſociis navalibus, Attalique præſidium emitti liceret: atque ipſis urbe excedere, cum ſingulis veſtimentis.* Quibus quum Philippus nihil pacati, *niſi omnia permittentibus* reſpondiſſet. Adeo renunciata hæc legatio ab indignatione ſimul ac deſperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem verſi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virgineſque infantes etiam cum ſuis nutricibus in gymnaſium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri, veſtem precioſam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, conjici: ſacerdotes victimaſque adduci, & altaria in medio poni. Ibi delecti primum, qui ubi cæſam aciem ſuorum pro diruto muro pugnantem vidiſſent, extemplo conjuges liberoſque interficerent: aurum, argentum, veſtemque quæ in navibus eſſet, in mare dejicerent: tectis publicis, privatiſque quamplurimis locis poſſent, ignes ſubjicerent: & ſe facinus perpetraturos, præeuntibus execrabile carmen ſacerdotibus jurejurando adacti: tum militaris ætas jurare *neminem vivum, niſi victorem, acie exceſſurum.* Hi memores Deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut quum nox prœlium diremptura eſſet, rex prior, territus rabie eorum, pugna abſtiterit. Principes quibus atrocior pars facinoris delegata erat: quum paucos & confectos vulneribus ac laſſitudine ſupereſſe prœlio cernerent, luce prima ſacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

18. Ante deditionem ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam miſſi erant, M. Æmilius trium conſenſu minimus natu, audita obſidione Abydenorum ad Philippum venit. Qui queſtus *Attalo, Rhodiiſque arma illata, & quod tum maxime Abydum oppugnaret.* Quum rex *ab Attalo & Rhodiis ultro ſe bello laceſſitum* diceret: *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Inſueto vera audire, ferocior oratio viſa eſt, quam quæ habenda apud regem eſſet. *Ætas*, inquit, *& forma, & ſuper omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem*

tem primum velim nos fœderum memores ſervare mecum pacem. Si bello laceſſeritis, mihi quoque in animo eſt facere, ut regnum Macedonum, nomenque, haud minus quam Romanum, nobile bello ſentiatis. Ita dimiſſo legato, Philippus auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto; hominum prædam omnem amiſit. Tanta enim rabies multitudinem invaſit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuiſſent: perjuriumque aliis alii exprobrantes, & ſacerdotibus maxime, qui quos ad mortem devoviſſent, eorum deditionem vivorum hoſti feciſſent, repente omnes ad cædem conjugum liberorumque diſcurrerent, ſeque ipſi per omnes vias lethi interficerent. Obſtupefactus eo furore rex, ſuppreſſit impetum militum: & *triduum ſe ad moriendum Abydenis dare dixit:* quo ſpatio plura facinora in ſe victi ediderunt, quam infeſti edidiſſent victores. Nec niſi quem vincula, aut alia neceſſitas mori prohibuit, quiſquam vivus in poteſtatem venit. Philippus impoſito Abydi præſidio in regnum rediit. Quum velut Sagunti excidium Annibali, ſic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos feciſſet, nuncii occurrerunt, *conſulem jam in Epiro eſſe, & Apolloniam terreſtres copias, navales Corcyram in hiberna deduxiſſe.*

19. Inter hæc legatis, qui in Africam miſſi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, reſponſum à Carthaginienſibus eſt, *nihil ultra ſe facere poſſe, quam ut exilio eum mulctarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas & fugitivos, quos inquirendo veſtigare potuerint, reddidiſſe. Et de ea re miſſuros legatos Romam, qui ſenatui ſatisfacerent.* Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miſerunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. Dona data Maſiniſſæ, mandataque edita. Equites mille Numidæ (quum duo millia daret) accepti; ipſe in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modiûm tritici, ducentis hordei, in Macedoniam miſit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obviam progreſſus, *ut ſcriberent ipſi quas vellent pacis conditiones permiſit. Omnem pacem bonam juſtamque fore ſibi cum populo Romano.* Datæ leges pacis, juſſuſque ad eam confirmandam, mittere legatos Romam.

20. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconſul ex Hiſpania rediit, qui quum in ſenatu res ab ſe per multos annos fortiter feliciterque geſtas expoſuiſſet, poſtulaſſetque ut triumphanti ſibi invehi liceret in urbem, *res triumpho dignas eſſe cenſebat ſenatus: ſed exemplum à majoribus non accepiſſe: ut qui neque dictator, neque conſul, neque prætor res geſſiſſet, triumpharet. Proconſulem illum Hiſpaniam provinciam, non conſulem,*

aut prætorem obtinuiſſe. Decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret; intercedente T. Sempronio Longo tribuno plebis, qui *nihilo magis id more majorum, aut ullo exemplo futurum diceret.* Poſtremo victus conſenſu Patrum tribunus ceſſit: & ex Senatuſconſulto L. Lentulus ovans urbem eſt ingreſſus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo; auri duo millia quadringenta. Militibus ex præda centum viginti aſſes diviſit.

21. Jam exercitus conſularis ab Aretio Ariminum traductus erat, & quinque millia ſociûm Latini nominis ex Gallia in Etruriam tranſierant. Itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino adverſus Gallos Cremonam tum obſidentes profectus, caſtra mille quingentorum paſſuum intervallo ab hoſte poſuit. Occaſio egregiæ rei gerendæ fuit, ſi protinus de vià ad caſtra oppugnanda duxiſſet. Palati paſſim vagabantur per agros, nullo ſatis firmo relicto præſidio. Laſſitudini militum tamen tulit, quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore ſuorum ex agris revocati, omiſſa præda, quæ in manibus erat, caſtra repetivere; & poſtero die in aciem progreſſi. Nec Romanus moram pugnandi fecit. Sed vix ſpatium inſtruendi fuit; eo curſu hoſtes in prœlium venerunt. Dextra alà (in alas diviſum ſocialem exercitum habebat) in prima acie locata eſt, in ſubſidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpoſiti. Prætor ſecum duos legatos, Cn. Lætorium, & P. Titinium habebat, cum quibus circumſpicere, & obire ad omnes hoſtium ſubitos conatus poſſet. Primo Galli omni multitudine in unum locum adnixi, obruere atque obterere ſeſe dextram alam, quæ prima erat, ſperarunt poſſe. Ubi id parum procedebat, circumvenire à cornibus, & amplecti hoſtium aciem (quod multitudini adverſus paucos facile videbatur) conati ſunt. Id ubi vidit prætor ut & ipſe dilataret aciem, duas legiones ex ſubſidiis dextra lævaque alæ, quæ in prima acie pugnabant, circumdat: *ædemque Deo Jovi vovit, ſi eo die hoſtes fudiſſet.* L. Valerio imperat, ut altera parte duarum legionum equites, altera ſociorum equitatum in cornu hoſtium emittat, nec circumvenire eos aciem patiatur. Simul & ipſe, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, ſigna inferre confertos milites, & perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, & medii à pedite pulſi. Ac repente, quum omni parte cæde ingenti ſternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effuſa repetunt caſtra. Fugientes perſecutus eques, mox & legiones inſecutæ in caſtra imperum fecerunt. Minus ſex millia hominum inde effugerunt. Cæſa & capta ſupra quinq;

&

& triginta millia cum ſignis militaribus octoginta carpentis Gallicis multa præda oneratis plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum, Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

22. Magna victoria, lætaque Romæ fuit. Literis allatis, ſupplicatio in triduum decreta eſt. Romanorum, ſociorumque ad duo millia eo prœlio ceciderunt, plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hoſtium illata eſt. Quamquam à prætore prope debellatum erat, conſul quoque C. Aurelius perfectis quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum à prætore accepit. Conſul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam veniſſet, circa Apolloniam hibernabat. Ab claſſe, quæ Corcyræ ſubducta erat, C. Claudius, triremeſque Romanæ (ſicut ante dictum eſt) Athenas miſſæ quum Piræeum perveniſſent, deſpondentibus jam animos ſociis ſpem ingentem attulerant. Nam & terreſtres ab Corintho, quæ per Megaram incurſiones in agros fieri ſolitæ erant, non fiebant, & prædonum à Chalcide naves, quæ non mare ſolum infeſtum, ſed etiam omnes maritimos agros Athenienſibus fecerant, non modo Sunium ſuperare, ſed nec extra fretum Euripi committere aperto mari ſe audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes, & erant Atticæ tres apertæ naves ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac claſſe ſi urbs agrique Athenienſium defenderentur, ſatis in præſentia exiſtimanti Claudio eſſe, majoris etiam rei fortuna oblata eſt.

23. Exules ab Chalcide regiorum injuriis pulſi, attulerunt, *recuperi Chalcidem ſine certamine ullo poſſe. Nam & Macedonas, quia nullus in propinquo ſit hoſtium metus, vagari paſſim, & oppidanos præſidio Macedonum fretos, cuſtodiam urbis negligere.* His auctoribus profectus, quamquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas anguſtias Euboeæ poſſet: ne ſuperato promontorio conſpiceretur, claſſem in ſtatione uſque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit: & tranquillo pervectus Chalcidem, paulo ante lucem, qua infrequentiſſima urbis ſunt, paucis militibus turrim proximam, murumque circa ſcalis cepit: alibi ſopitis cuſtodibus, alibi nullo cuſtodiente, progreſſi inde ad frequentia ædificiis loca, cuſtodibus interfectis, refractaque porta, cæteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem diſcurſum eſt: aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis injectus erat. Conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum, tormentorumque. Cædes inde paſſim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta eſt. Nec ullo

jam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso, aut fugato: Sopatro etiam Acarnane præfecto præsidii interfecto, præda omnis primo in forum collata, deinde in naves imposita. Carcer etiam ab Rhodiis refractus: emissique captivi, quos Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis, truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves: & Piræum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorum fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deseri præsidium Athenarum potuisset: magna res principio statim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent: nam ut terra Thermopylarum angustiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit.

24. Demetriade tum Philippus erat. Quo quum esset nunciata clades sociæ urbis, quamquam serum auxilium perditis erat, tamen quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, & trecentis equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. A qua destitutus spe, nec quicquam aliud, quam ad deformem spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ urbis, quum veniisset; paucis vix qui sepelirent bello absumptos relictis: æque raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum, per Bœotiam Athenas ducit; pari incœpto haud disparem eventum ratus responsurum. Et respondisset, ni speculator (*hemerodromos* vocant Græci, ingens die uno cursu emetientes spatium) contemplatus regium agmen è specula quadam, prægressus nocte media Athenas perveniisset. Idem ibi somnus, eademque negligentia erat; quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & prætor Athenienſium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari jubent, ut hostes adesse omnes scirent. Ita undique ad portas, post ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: & considere, ac conquiescere agmen jussit: via aperta propalam usurus; quando parum dolus profuerat. Ad Dipylon accessit. Porta ea, velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque, quam cæteræ est: & intra eam extraque latæ sunt viæ, ut & oppidani dirigere aciem à foro ad portam possent: & extra limes mille ferme passus in Academiæ gymnasium ferens, peditи equitique hostium liberum spacium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio, & cohorte Dioxippi, acie intra portam instructa signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in

pote-

poteſtate ratus, & diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum civitatum infeſtior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut ſe intuentes pugnarent, ſcirentque ibi ſigna, ibi aciem eſſe debere, ubi rex eſſet*, concitat in hoſtes equum, non ira tantum, ſed etiam gloria elatus: quod ingenti turba completis etiam ad ſpectaculum muris, conſpici ſe pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hoſtes, ingentem quum ſuis ardorem, tum pavorem hoſtibus injecit. Plurimos manu ſua cominus eminuſque vulneratos, compulſoſque in portam conſecutus & ipſe; quum majorem in anguſtiis trepidantium edidiſſet cædem, in temerario incœpto tutum tamen, receptum habuit: quia qui in turribus portæ erant, ſuſtinebant tela, ne in permiſtos hoſtibus ſuos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Athenienſibus, Philippus ſigno receptui dato, caſtra ad Cynoſarges (templum Herculis, gymnaſiumque & lucus erat circumjectus) poſuit. Sed & Cynoſarges, & Lyceum, & quicquid ſancti amœnique circa urbem erat, incenſum eſt: diruteque non tecta ſolum, ſed etiam ſepulcra: nec divini humanive juris quicquam præ impotenti ira eſt ſervatum.

21. Poſtero die quum primo clauſæ fuiſſent portæ, deinde ſubito apertæ: quia præſidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intraverant urbem; caſtra ab urbe retulit ex tria ferme millia paſſuum. Inde Eleuſinem profectus, ſpe improviſo templi caſtellique, quod & imminet & circumdatum eſt templo, capiendi; quum haudquaquam neglectas cuſtodias animadvertiſſet, & claſſem à Piræeo ſubſidio venire: omiſſo incœpto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. Et quum Argis Achæorum concilium eſſe audiſſet, inopinantibus Achæis, concioni ipſi ſupervenit. Conſultabant de bello adverſus Nabin tyrannum Lacedæmoniorum: qui tranſlato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapſa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, agroſque finitimorum vaſtabat; & jam urbibus quoque erat terribilis. Adverſus hunc hoſtem quum quantum ex quaque civitatum militum conſcriberetur conſulerent: Philippus *dempturum ſe eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios attineret*, pollicitus: *nec tantum agros ſociorum populationibus prohibiturum, ſed terrorem omnem belli in ipſam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, tranſlaturum.* Hæc oratio quum ingenti hominum aſſenſu acciperetur: *Ita tamen æquum eſt*, inquit, *me veſtra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præſidiis. Itaque ſi vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda ſatis ſint: ut*

meis

meis ab tergo tutis, ſecurus bellum Nabidi inferam & Lacedæmoniis. Non fefellit Achæos, quo ſpectaſſet tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adverſus Lacedæmonios: id quæri, ut obſidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponneſo, ad illigandam Romano bello gentem. Et id quidem coarguere Cycliades prætor Achæorum nihil attinere ratus, id modo quum dixiſſet, *non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quam propter quas convocati eſſent*, decreto de exercitu parando adverſus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimiſit, inter aſſentatores regios ante eam diem habitus. Philippus magna ſpe depulſus, voluntariis paucis militibus conſcriptis, Corinthum, atque in Atticam terram rediit.

26. Per eos ipſos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius ex Euboea profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Athenienſium fines, è regione Eleuſinis ſaltum Citharonis tranſcendit. Inde dimidia parte militum ad prædandum paſſim per agros dimiſſa, cum parte ipſe occultus loco ad inſidias opportuno conſedit, ut ſi ex caſtello ab Eleuſine in prædantes ſuos impetus fieret, repente hoſtes effuſos ex improviſo adoriretur. Non fefellere inſidiæ. Itaque revocatis, qui diſcurrerant ad prædandum, militibus, inſtructiſque ad oppugnandum caſtellum Eleuſinem profectus, cum multis inde vulneribus receſſit, Philippoque ſe venienti ex Achaia conjunxit. Tentata & ab ipſo rege oppugnatio ejus caſtelli eſt. Sed naves Romanæ Piræeo venientes, intromiſſumque præſidium, abſiſtere incœpto coegerunt. Diviſo deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipſe Piræeum pergit: ut dum Philocles ſubeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienſes, ipſi Piræeum levi cum præſidio relictum expugnandi facultas eſſet. Cæterum nihilo ei Piræei, quam Eleuſinis facilior, iiſdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit. Inde eruptione ſubita peditum equitumque inter anguſtias ſemiruti muri, qui brachiis duobus Piræeum Athenis jungit, repulſus: omiſſa oppugnatione urbis, diviſo cum Philocle rurſus exercitu, ad vaſtandos agros profectus: quum priorem populationem ſepulchris circa urbem diruendis exercuiſſet; ne quid inviolatum relinqueret, templa Deûm, quæ pagatim ſacrata habebant, dirui atque incendi juſſit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, & copia domeſtici marmoris, & ingeniis artificum, præbuit huic furori materiam. Neque enim diruere modo ipſa templa, ac ſimulacra evertere ſatis habuit: ſed lapides quoque ne integri cumularent;

ent ruinas, frangi jussit. Et posteaquam non tam ira satiata, quam iræ exercendæ materia hæc deerat, agro hostium in Boeotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit.

27. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra: quo accersitum P. Apustium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedoniæ populatus Corrhago, & Gerrhunio, & Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucibus angustis sitam urbem venit: ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde ubi magnitudine ac mœnibus, situque urbis freti dicta asperna-antur; vi atque armis adortus, expugnavit, puberibusque interfectis præda omni militibus concessa, diruit muros, atq; urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum & munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præsidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem quam oppidum, notius) vi capitur. Reverentem legatum ad consulem cum satis magna præda, Athenagoras quidam regius præfectus in transitu fluminis à novissimo agmine adortus, postremos turbavit. Ad quorum clamorem, & trepidationem quum revectus equo propere legatus signa convertisset, conjectisque in medium sarcinis aciem direxisset, non tulere impetum Romanorum militum Regii. Multi ex iis occisi, plures capti. Legatus incolumi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad Illassem.

28. Hæc satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdileti filius, & Aminander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia, respondit consul Dardanorum & Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. Aminandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, *ut Æginæ rex, ubi hibernabat, classem Romanam operiretur: qua adjuncta, bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret.* Ad Rhodios quoque missi legati, *ut capesserent partem belli.* Nec Philippus segnius (jam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem ejus regerent: cum parte copiarum ad obsidendas angustias, quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum, & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne

classi

classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret. Concilium Ætolorum statuta die, quod *Panætolium* vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerarunt, & ab consule missus L. Furius Purpurio legatus venit. Athenienſium quoque legati ad id concilium occurrerunt.

29. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, auditi sunt. Qui *nulla nova re nihil se novi habere, quod afferrent*, dixerunt: *quibus enim de caussis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari*, inquit unus ex legatis, *Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui quum legatis vestris Romæ responderi ita jussissent: quid ad nos venit Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? idem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant: & antea propter vos, & pro vobis arma sumpta adversus eum simulabant: nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messana ut auxilio esset, primo in Siciliam conscenderunt: iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam & Syracusas, & totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam securibus & fascibus subjecerunt. Scilicet sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus à vobis creatis concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro: sic Siculorum civitatibus Syracusas, aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor Romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelso in suggestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgæ tergo, secures cervicibus imminent: & quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt: quum Italiæ urbes, Rhegium, Tarentum, Capuam ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Roma, ejusdem subjectas videant imperio. Capua quidem sepulchrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri ejecto ipso populo, superest urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium, relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines plus lingua & moribus & legibus, quam maris terrarumque spatio discreti, hæc tenuerint, sperare quicquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestræ: qui quum merito vestro vobis infestus esset, & nihil à vobis ultra quam pacem petiit, fidemque; hodie pax pactæ desiderat? Assuefacite iis terris legiones externas, & jugum accipite: sero ac nequiquam, quum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguæ homines, leves ad tempus ortæ caussæ disjungunt,*

njunguntque: *cum alienis, cum barbaris æternum omnibus Græ-*
s bellum eſt, eritque. Natura enim, quæ perpetua eſt, non mu-
abilibus in diem cauſſis, hoſtes ſunt. Sed unde cœpit oratio mea,
i deſinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejuſdem Philippi
ace triennio ante decreviſtis, iiſdem improbantibus eam pacem. Ro-
anis, qui nunc pactam & compoſitam turbare volunt. In qua
nſultatione nihil fortuna mutavit: cur vos mutetis, non
ideo.

30. Secundum Macedonas, ipſis Romanis ita concedentibus
bentibuſque, Athenienſes, qui fœda paſſi, juſtius in crude-
catem ſævitiamque regis invehi poterant, introducti ſunt.
Deploraverunt vaſtationem populationemque miſerabilem a-
rorum. *Neque id ſe queri, quod hoſtilia ab hoſte paſſi forent.*
ſſe enim quædam belli jura: quæ ut facere, ita pati ſit fas.
ata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi; miſera
agis, quam indigna patienti eſſe. Verum enimvero id ſe queri,
od is qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia ſi-
ul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum
fernis Diis, ſecunda cum ſuperis bellum nefarium geſſerit: om-
ia ſepulchra monumentaque diruta eſſe in finibus, omnium nuda-
s manes, nullius oſſa terra tegi: delubra ſibi fuiſſe, quæ quon-
am pagatim habitantes in parvis illis caſtellis viciſque conſecrata,
in unam urbem quidem contributi majores ſui deſerta reliquerint. Circa ea omnia templa Philippum infeſtos circumtuliſſe ig-
es: ſemiuſta & truncata ſimulacra Deûm inter proſtratos jacere
oſtes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam
uondam, opulentamque: talem eum, ſi liceat, Ætoliam, Græci-
nq; omnem facturum. Urbis quoque ſuæ ſimilem deformitatem
aturam fuiſſe, niſi Romani veniſſent. Eodem enim ſcelere urbem
lenteis Deos, præſidemq; arcis Minervam petitam, eodem Eu-
ſine Cereris templum, eodem Piræei Jovem Minervamque, ſed
b eorum non templis modo, ſed etiam mœnibus vi atq; armis repulſum,
a ea delubra, quæ ſola religione tuta fuerint, ſæviſſe. Itaq; ſe orare
tq; obſecrare Ætolos, ut miſerti Athenienſium, ducibus Diis immortali-
ue, deinde Romanis, qui ſecundum Deos plurimum poſſint, bellum
ſciperent.

31. Tum Romanus legatus: *Totam orationis meæ formam Ma-*
edones primum, deinde Athenienſes mutarunt: nam & Macedones,
uum ad conquerendas Philippi injurias in tot ſocias nobis urbes
eniſſem, ultro accuſando Romanos, defenſionem ut accuſatione po-
iorem haberem, effecerunt: & Athenienſes in Deos ſuperos infe-
oſque nefanda atque inhumana ſcelera ejus referendo, quid mihi
ut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultra poſſim? Eadem Chios,
bydenos, Æneos, Maronitas, Thaſios, Parios, Samios, Lariſſen-
s, Meſſenios: hinc ex Achaia exiſtimate queri graviora etiam a-
erbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam

quod

quod ad ea attinet, quæ nobis objecit: nisi gloria digna sunt, fa-
teor ea defendi non posse. Rhegium, & Capuam, & Syracusa
nobis objecit. Rhegium Pyrrhi bello legio à nobis, Rheginis ipsis
ut mitteremus orantibus, in præsidium missa, urbem ad quam de-
fendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id
facinus? an bello persecuti sceleratam legionem in potestatem no-
stram redactam, tergo & cervicibus pœnas sociis pendere quum co-
egissemus, urbem, agros, suaq; omnia cum libertate, legibusq; Rhe-
ginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab exteris tyrannis, qua
indignius esset; quum tulissemus opem, & fatigati prope per tri-
ennium terra mariq; urbe munitissima oppugnanda essemus: quam
jam ipsi Syracusani servire tyrannis, quam capi à nobis mallent:
captam iisdem armis, & liberatam urbem reddidimus: neq; insci-
as imus, Siciliam provinciam nostram esse: & civitates quæ in
parte Carthaginiensium fuerunt, & uno animo cum illis adversus
nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis, ac vectigales esse. Quæ
contra, hoc & vos & omnes gentes scire volumus, pro merito cu-
iq; erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua nec
ipsi quidem queri possunt, nos pœniteat? Hi homines, quum pro im-
bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta, cum mag-
nis nostris cladibus gessissemus: ipsos fœdere primum, deinde con-
nubio, atq; inde cognationibus, postremo civitate nobis conjunxis-
mus: tempore nostro adverso primi omnium Italiæ populorum, præ-
sidio nostro fœde interfecto, ad Annibalem defecerunt: deinde in-
dignati se obsideri à nobis, Annibalem ad oppugnandam Romam
miserunt. Horum si neq; urbs ipsa, neq; homo quisquam superes-
set, quis durius quam pro merito ipsorum statutum indignari pos-
set? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciverunt,
quam à nobis supplicio affecti sint. Cæteris ita oppidum, ita agros
ademimus, ut agrum locumq; ad habitandum daremus: urbem in-
noxiam stare incolumem pateremur, ut qui hodie videat eam, nul-
lum oppugnatæ captæve ibi vestigium inveniat. Sed quid ego Ca-
puam dico? quum Carthagini victæ pacem ac libertatem dederi-
mus? magis illud est periculum: ne nimis facile victis ignoscendo
plures ob idipsum ad experiendam adversus nos fortunam belli incita-
temus. Hæc pro nobis dicta sint, hæc adversus Philippum: cujus
domestica parricidia, & cognatorum amicorumq; cædes, & libi-
dinem inhumaniorem prope quam crudelitatem, vos, quo propiores
Macedoniæ estis, melius nostis. Quod ad vos attinet Ætoli, non
pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum. Vos sine nobis cum
eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis: bello Punico occupatis no-
bis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat accu-
pisse: & nos quum alio majora urgerent, depositum à vobis bel-
lum, & ipsi omisimus. Nunc & nos Deûm benignitate Punico per-
fecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: &
vobis restituendi vos in amicitiam societatemq; nostram fortuna ob-

lata

lata est: nisi perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis ma-
uultis.

32. Hæc dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, *rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem, dixit. Celerem enim pœnitentiam, sed eandem seram atq; inutilem sequi: quum præcipitata raptim consilia neq; revocari, neq; in integrum restitui possint. Deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse, quum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panætolico, & Pylaico concilio ageretur, decernerent extemplo, ut prætor sine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium, & quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque sit, ac si in Panætolico, aut Pylaico concilio actum esset.* Dimissis ita suspensa re legatis, *egregie consultum genti* aiebat, *nam utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinaturos.* Hæc in concilio Ætolorum acta.

33. Philippus impigre terra marique parabat bellum: naves copias Demetriadem in Thessalia contrahebat. Attalum, Romanamque classem principio veris ab Ægina ratus moturos: navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & ante præfecerat. Ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens, ex una parte Ætolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam à filio Persco intercluſis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur jam bellum: per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum quod ex hibernis extulerat, integrum vehens, quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. Oppida vicique partim voluntate, partim metu se tradebant: quædam vi expugnata: quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lycum stativa posuit prope flumen Bevum: inde frumentum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pavoremq; ingentem hominum cernebat, sed parum gnarus quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. Movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans. Is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diverso, quum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. Itaque prius quam in conspectum venirent, equos armaque expedierant. Nec mora (ubi primum hostem videre) concurrendi facta est. Forte & numero, & virtute, utpote lecti utrinque, haud impares,

æquis

æquis viribus per aliquot horas pugnarunt: fatigatio ipſorum equorumque incerta victoria diremit prœlium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquam, in qua regione caſtra hoſtium eſſent, aut illi ad regem, aut hi ad conſulem retulerunt. Per transfugas cognitum eſt, quos levitas ingeniorum ad cognoſcendas hoſtium res in omnibus bellis præbet.

34. Philippus aliquid & ad charitatem ſuorum, & ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum ſe, ſi equitum, qui ceciderant in expeditione, ſepeliendorum curam habuiſſet: *afferri eos in caſtra* juſſit, *ut conſpiceretur ab omnibus funeris honos.* Nihil tam incertum, nec tam inæſtimabile eſt, quam animi multitudinis. Quod promptiores ad ſubeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incuſſit. Nam qui haſtis ſagittiſque, & rara lanceis vulnera facta vidiſſent, cum Græcis Illyriiſque pugnare aſſueti: poſteaquam gladio Hiſpanienſi detruncata corpora brachiis abſciſſis, aut tota cervice deſecta, diviſa à corpore capita, patentiaque viſcera, & fœditatem aliam vulnerum viderunt: adverſus quæ tela, quoſque viros pugnandum eſſet, pavidi vulgo cernebant. Ipſum quoque regem terror cœpit, nondum juſto prœlio cum Romanis congreſſum. Itaque revocato filio, præſidioque quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis ſuas augeret: Pleurato Dardaniſque iter in Macedoniam patefecit. Ipſe cum viginti millibus peditum, quatuor millibus equitum, ducibus transfugis ad hoſtem profectus, paulo plus ducentis paſſibus à caſtris Romanis tumulum propinquum Athaco, foſſa ac vallo communivit: ac ſubjecta cernens Romana caſtra, *admiratus eſſe dicitur, & univerſam ſpeciem caſtrorum, & deſcripta ſuis quaque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis: & negaſſe barbarorum ea caſtra ulli videri poſſe.* Biduum conſul & rex, alter alterius conatus exſpectantes, continuere ſuos intra vallum. Tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

35. Rex vero tam celerem aleam univerſi certaminis timens, quadringentos Tralleis (Illyriorum id, ſicut alio diximus loco, eſt genus) & Cretenſes trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad laceſſendos hoſtium equites miſit. Ab Romanis, quum aberat acies eorum paulo plus quingentos paſſus, velites & equitum duæ ferme alæ emiſſæ: ut numero quoque eques pedeſque hoſtem æquarent. Credidere regii genus pugnæ cui aſſueverant, fore, ut equites invicem inſequentes refu-

refugienteſque, nunc telis uterentur, nunc terga darent: Illyriorum velocitas ad excurſiones, & impetus ſubitos uſui eſſet: Cretenſes in invehentem ſe effuſe hoſtem ſagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quam pertinacior impetus Romanorum. Nam haud ſecus, quam ſi tota acie dimicarent, & velites emiſſis haſtis cominus gladiis rem gerebant: & equites ut ſemel in hoſtem evecti ſunt, ſtantibus equis, partim ex ipſis equis, partim deſilientes immiſcenteſq; ſe peditibus pugnabant. Ita nec eques regius equiti par erat, inſuetus ad ſtabilem pugnam; nec pedes concurſator, & vagus, & prope ſeminudus genere armorum veliti Romano, parmam gladiumque habenti, pariterque & ad ſe tuendum, & ad hoſtem petendum armato, non tulere itaque dimicationem; nec alia re quam velocitate tutantes ſe, in caſtra refugerunt.

36. Uno deinde intermiſſo die, quum omnibus copiis equitum leviſque armaturæ pugnaturus rex eſſet, nocte cetratos, quos peltaſtas vocant, loco opportuno inter bina caſtra in inſidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ & equitibus, *ut ſi aperto prælio procederet res, uterentur fortuna: ſi minus, cedendo ſenſim ad inſidiarum locum hoſtem pertraherent.* Et equitatus quidem ceſſit. duces cetratæ cohortis, non ſatis exſpectato ſigno ante tempus excitatis ſuis, occaſionem bene gerendæ rei amiſere. Romanus & aperto prœlio victor, & tutus fraude inſidiarum, in caſtra ſeſe recepit. Poſtero die omnibus copiis conſul in aciem deſcendit, ante prima ſigna locatis elephantis: quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, uſi ſunt. Ubi latentem intra vallum ſenſit, *exprobrans metum* ſucceſſit. Poſteaquam ne tum quidem poteſtas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis ſtativis parum tuta frumentatio erat, diſperſos milites per agros equitibus extemplo invaſuris; octo ferme inde millia intervallo tutiorem frumentationem habiturus, caſtra ad Octolophum (id eſt loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum eos tenuit, ut creſceret ſimul & negligentia cum audacia hoſti. Ubi effuſos vidit, cum omni equitatu, & Cretenſium auxiliaribus quantum equitem velociſſimi pedites curſu æquare poterant, citato profectus agmine, inter caſtra Romana & frumentatores conſtituit ſigna. Inde copiis diviſis partim ad conſectandos vagos frumentatores emiſit, dato ſigno, *ne quem vivum relinquerent:* cum parte ipſe ſubſtitit, itineraque, quibus ad caſtra recurſuri videbantur hoſtes, obſedit. Jam paſſim cædes ac fuga erat, nec dum quiſquam in caſtra Romana nuncius cladis pervenerat: quia refugientes in regiam

ſtationem incidebant: & plures ab obſidentibus vias, quam ab emiſſis ad cædem interficiebantur. Tandem inter medias hoſtium ſtationes elapſi quidam trepidi tumultum magis, quam certum nuncium intulerunt caſtris.

37. Conſul equitibus juſſis qua quiſque poſſet, opem ferre laborantibus; ipſe legiones è caſtris educit, & agmine quadrato ad hoſtem ducit. Diſperſi equites per agros quidem aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exiſtentibus loco. Pars obvios habuerunt hoſtes. Pluribus locis ſimul pugna cœpit. Regia ſtatio atrociſſimum prœlium edebat. Nam & ipſa multitudine equitum peditumque prope juſta acies erat: & Romanorum, quia medium obſederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque ſuperiores Macedones erant, quod & rex ipſe hortator aderat. Et Cretenſium auxiliares multos ex improviſo vulnerabant, conferti præparatique in diſperſos & effuſos pugnantes. Quod ſi modum in inſequendo habuiſſent, non in præſentis modo certaminis gloriam, ſed in ſummam etiam belli profectum foret: nunc aviditate cædis intemperantius inſecuti, in prægreſſas cum tribunis militum cohortes Romanas incidêre. Et fugiens eques ut primo ſigna ſuorum vidit, convertit in effuſum hoſtem equos; verſaque momento temporis fortuna pugnæ eſt, terga dantibus qui modo ſecuti erant. Multi cominus congreſſi, multi fugientes interfecti. Nec ferro tantum periere, ſed in paludes quidam conjecti profundo limo cum ipſis equis hauſti ſunt. Rex quoque in periculo fuit: nam ruente ſaucio equo præceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin jacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipſe deſiluit, pavidumque regem in equum ſubjecit. Ipſe quum pedes æquare curſu fugientes non poſſet equites, ab hoſtibus ad caſum regis concitatis confoſſus periit. Rex circumvectus paludes pervias inviaſque trepida fuga, in caſtra tandem, jam deſperantibus pleriſque incolumem evaſurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prœlio periere, centum ferme capti, octoginta admodum ornati equi, ſpoliis ſimul armorum relatis, abducti.

38. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, conſulem ſegnitiæ accuſarent. *Nam & Philippo quieſcendum fuiſſe, quum paucis diebus hoſtes exhauſto circa omni agro ad ultimum inopiæ venturos ſciret: & conſulem quum equitatum hoſtium levemque armaturam fudiſſet, ac prope regem ipſum cepiſſet, protinus ad caſtra hoſtium ducere debuiſſe: nec enim manſuros ita perculſos hoſtes fuiſſe, debellarique momento temporis potuiſſe.* Id dictu, quam re, ut pleraque facilius. Nam ſi omnibus peditum quoque copiis rex congreſſus fuiſſet, forſitan inter tumultum, quum omnes

nes victi metuque perculsi ex prœlio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex. Quum vero integræ copiæ peditum in castris mansissent, stationes ante portas, præsidiaque disposita essent, quid, nisi ut temeritatem regis effuse paulo ante secuti perculsos equites imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperæ pugnæ imposuisset. Eo quoque minus est mirum. Tentasse eum fortunam: quod fama erat, *Plcuratum, Dardanosque ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam transcendisse*: quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque secundum duas adversas equestres pugnas multo minus tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, quum abire inde, & fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui *inducias ad sepeliendos equites* peteret; frustratus hostem secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit.

39. Corpus jam curabat consul, quum *venisse caduceatorem, & quid venisset*, nunciatum est. Responso tantum dato, *mane postero die fore copiam conveniendi*, id quod quæsitum erat, nox, dieique insequentis pars, ad præcipiendum iter Philippo data est. Montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Consul prima luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sensisset, ignarus qua sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. Inde ad Pellinam est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus quum primo ad Bryarium stativa habuisset, profectus inde transversis limitibus, terrorem præbuit subitum hosti. Movere itaque ex Pellina Romani: & ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse, vallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolæ vocant) consedit. Inde satis comperto *Eordæam petituros Romanos*, ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditum possent, præcessit. Ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent: alia arboribus objectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permuniit, atque (ut ipse rebatur) viam suapte natura difficilem, objectis per omnes transitus operibus inexpugnabilem fecit. Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum: quæ, nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante clypeos objecit; (quod ut fiat,

libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thracas quoque romphææ, ingentis & ipsæ longitudinis, inter objectos undique ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat: sed quæ quoque ipsa, ut si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum, equitemque sagittas conjicere poterat: ita adversus scuta Romana nec ad trajiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, saxis passim tota valle jacentibus incessebant hostem. Ea majore cum sonitu, quam vulnere ullo, pulsatio scutorum, perrumper succedentes Romanos tenuit. Deinde iis quoque spretis, partim testudine facta per adversos vadunt hostes: partim brevi circuitu quum in jugum collis evasissent, trepidos ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant: &, ut in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant.

40. Ita angustiæ minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatæ: & in Eordæam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit. Inde imperium in Orestidem fecit: & oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm. Lacus mœnia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis imperium abnuere: deinde postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit: urbemque Pelium vi cepit. Servitia inde cum cætera præda abduxit, & libera capita sine precio dimisit: oppidumque iis reddidit. Præsidio valido impositio: nam & sita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos jam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac majore parte equitatus misit, jussum *instare ab tergo abeuntibus, & carpendo postremum agmen segniores eos ad movendos domo exercitus efficere.* Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: post famam equestris ad Octolophum pugnæ, Dardanorumque & Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam; ad hæc classis Romanæ adventum in Oreum; & super circumfusas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

41. Hæ causæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis:

manis: & Amynandro rege Athamanum adjuncto profecti, Cercinium obſedere. Clauſerant portas, incertum vi, an voluntate: quia regium habebant præſidium. Cæterum intra paucos dies captum eſt Cercinium, atque incenſum. Qui ſuperfuerant è magna clade, liberi ſervique inter cæteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis urbibus, montes coegit petere. Ætoli inopia prædæ inde averſi, in Perrœbiam ire pergunt. Cyretias ibi ii capiunt, fœdeque diripiunt: qui Malloeam incolunt, voluntate in deditionem ſocietatemque accepti. Ex Perrœbia Gomphos petendi Amynander auctor erat: & imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari ſine magno certamine poſſe. Ætoli campos Theſſaliæ opimos ad prædam petere, ſequente quanquam non probante, Amynandro, nec efuſas populationes Ætolorum, nec caſtra, quo ſors tuliſſet loco, ſine ullo diſcrimine ac cura muniendi poſita. Itaque e temeritas eorum, negligentiaque, ſibi ac ſuis etiam cladis alicujus cauſſa eſſet; quum campeſtribus locis ſubjicientes eos caſtra Phecado urbi videret, ipſe paulo plus quingentorum paſſuum inde tumulum ſuis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Quum Ætoli, niſi quod populabantur, vix meminiſſe viderentur ſe in hoſtium agro eſſe: alii palati ſemiermes vagarentur, alii in caſtris ſine ſtationibus per ſomnum vinumq; noctes noctibus æquarent. Philippus inopinantibus advenit. Quem quum adeſſe refugientes ex agris quidam pavidi nunciaſſent, trepidare Damocritus, cæterique duces: & erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo ſopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere *arma capere*, alios dimittere ac revocandos, qui palati per agros prædabantur. Tantaque trepidatio fuit, ut ſine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim educti, quum uniuerſi ſexcentorum ægre ſimul equites peditesque numerum exſtiſſent, incidunt in regium equitatum, numero, armiſq; præſtantem. Itaque primo impetu fuſi. Vix tentato certamine turpi fuga petunt caſtra. Cæſi, captique quidam, quos equites ab agmine fugientium intercluſere.

42. Philippus ſuis jam vallo appropinquantibus receptui canere juſſit. Fatigatos enim equos, viroſque non tam prœlio, quam itineris ſimul longitudine, ſimul præpropera celeritate habebat. Itaque turmatim equites, invicemque *manipulos leves armaturæ aquatum ire, & prandere jubet:* alios in ſtatione armatos retinet, operiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, & ipſis imperatum *ut ſtativis ſignis, armiſque ante ſe poſitis, raptim cibum caperent, binas, terniſve ſummum ex manipulis aquandi cauſſa miſſis:*

ſis: interim eques cum levi armatura paratus, inſtructiſque ſteit, ſi quid hoſtis moveret. Ætoli (jam enim & quæ per agros multitudo ſparſa fuerat, receperat ſe in caſtra) ut defenſuri munimenta, circa portas vallumque armatos diſponunt, dum quietos hoſtes ipſi feroces ex tuto ſpectabant. Poſteaquam mota ſigna Macedonum ſunt, & ſuccedere ad vallum parati atque inſtructi cœpere, omnes repente relictis ſtationibus, per averſam partem caſtrorum ad tumulum, ad caſtra Athamanum perfugiunt: Multi in hac quoque tam trepida fuga capti, cæſique ſunt Ætolorum. Philippus ſi ſatis diei ſupereſſet, non dubius quin Athamanes quoque exui caſtris potuiſſent, die per prœlium, deinde per direptionem caſtrorum abſumpto, ſub tumulo in proxima planicie conſedit, prima luce inſequentis diei hoſtem aggreſſurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo ſua caſtra reliquerant, nocte proxima diſperſi fugerunt. Maxime unus fuit Amynander, quo duce Athamanes itinerum periti ſummis montibus per calles ignotos ſequentibus eos hoſtibus in Ætoliam perduxerunt. Non ita multos in diſperſa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut deſertum tumulum vidit, ad carpendum hoſtium agmen miſit.

43. Per eos dies & Athenagoras regius præfectus Dardanos recipientes ſe in fines adeptus, poſtremum agmen primo turbavit. Dein poſteaquam Dardani converſis ſignis direxere aciem, æqua pugna juſto prœlio erat. Ubi rurſus procedere Dardani cœpiſſent, equite & levi armatura regii nullum talis auxilii genus habentes, Dardanos, oneratos immobilibus armis vexabant, & loca ipſa adjuvabant. Occiſi perpauci ſunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus ſuis, ſed confertim & pugnant & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coercitis gentibus reſtituerat Philippus incœpto fortè, non proſpero ſolum eventu. Minuit deinde ei, forte oblata res hoſtium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo miſſus, ſex millia peditum, & equites mercede conductos Ægyptum avexit. Nec ex juventute Ætolorum quemquam reliquiſſet, ni Damocritus, nunc belli quod inſtaret, nunc futuræ ſolitudinis admonens, (incertum curâ gentis, an ut adverſarium Scopæ, parum donis cultus) partem juniorum caſtigando domi continuiſſet. Hæc ea æſtate ab Romanis, Philippoque geſta erant.

44. Claſſis à Corcyra ejuſdem principio æſtatis cum L. Apuſtio legato profecta, Malea ſuperata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta eſt. Tum vero Athenienſium

ſum civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii præſentis ſpem effundit. Nec unquam ibi deſunt linguæ promptæ ad plebem concitandam, quod genus quum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebſque ſcivit, *ut Philippi ſtatuæ, imagines omnes, nominaque earum; item majorum ejus virilis ac muliebris ſexus omnium tollerentur, delerenturque: dies feſti, ſacra, ſacerdotes, quæ ipſius majorumve ejus honoris cauſa inſtituti eſſent, omnia profanarentur. Loca quoque in quibus poſitum aliquid inſcriptumve honoris ejus cauſſa fuiſſet, deteſtabilia eſſe, neque in iis quicquam poſtea poni dedicarique placere, eorum quæ in loco puro poni dedicarique fas eſſet. Sacerdotes publicos, quotieſcunque pro populo Athenienſi, ſociiſque & exercitibus, & claſſibus eorum precarentur, totiès deteſtari, atque execrari Philippum, liberos ejus, regnumque, terreſtres navaleſque copias, Macedonum genus omne, nomenque.* Additumque decreto: *ſi quis quid poſtea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Athenienſem juſſurum, ſi quis contra ignominiam, provè honore ejus dixiſſet, feciſſetve: qui occidiſſet eum, jure cæſurum.* Poſtremo incluſum, *ut omnia quæ adverſus Piſiſtraditas decreta quondam erant, eadem in Philippo ſervarentur.* Athenienſes quidem literis, verbiſque, quibus ſolis valent, bellum adverſus Philippum gerebant.

45. Attalus, Romanique quum Piræeum primo ab Hermione petiſſent: paucos ibi morati dies, oneratique æque immodicis ad honores ſociorum, ac quæ in iram adverſus hoſtem fuerant, Athenienſium decretis, navigant à Piræeo Andrum. Et quum in portu, quem Gaureleon vocant, conſtitiſſent, miſſis qui tentarent oppidanorum animos, ſi voluntate tradere urbem, quam vim experiri mallent; poſtquam *præſidio regio arcem teneri, nec ſe poteſtatis ſuæ eſſe* reſpondebant; expoſitis copiis, omnique apparatu urbium expugnandarum, diverſis partibus rex & legatus Romanus ad urbem ſubeunt. Plus aliquanto Græcos Romana ſigna, armaque non ante viſa, animique militum tam prompte ſuccedentium muro terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta eſt. Urbe hoſtes potiti. Et in arce, quum biduum loci ſe magis quam armorum fiducia tenuiſſent: tertio die, pacti ipſi præſidiumque, *ut cum ſingulis veſtimentis Delium Bœotiæ tranſveherentur.* Ea ab Romanis regi Attalo conceſſa, prædam ornamentaque urbis ipſi avexerunt. Attalus ne deſertam haberet inſulam, & Macedonum fere omnibus, & quibuſdam Andriorum ut manerent, perſuaſit. Poſtea & ab Delio, qui ex pacto tranſvecti eo fuerant, promiſſis regis, quum deſiderium quoque patriæ faci-

lius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. Ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequiquam absumpti: & quia vix operæpretium erat, abscesse-re. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Issæorum viginti lembi classi Romanorum adjuncti sunt. Ii missi ad populandos Carystiorum agros. Cætera classis Geræstum, nobilem Euboeæ portum, dum à Carysto Issæi redirent, tenuit. Inde omnes velis in altum datis, maris medio præter Scyrum insulam Icum pervenere. Ibi paucos dies sæviente Borea retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum trajecere, vastatam urbem, direptamque nuper à Philippo. Per agros palati milites frumentum; & si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere. Prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primo ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum tenuere. Inde quum superato promontorio ad ipsa mœnia urbis circumagere classem vellent, sæva coorta tempestate prope obruti fluctibus; dispersi magna ex parte amissis armamentis in terram effugerunt. Omen quòque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. Nam collectis in unum navibus, expositisque copiis aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi (& erat validum ibi regium præsidium) irrito incœpto regressi Canastrum Pallenes trajecere. Inde superato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta, ac direpta. Nec ultra progressi (jam enim & graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Euboeam repetunt.

46. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere, ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis fuit; qui ad communicanda consilia Heracleam cum rege, & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret. Tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis: quod illi quoque gravati prius essent ad populandum Macedoniam exire, quo tempore Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. Inde consultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea civitas & mœnibus, &, quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto, viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes: eam classem in stationem ad Zelasium mise-

miſerunt (Iſthmiæ id ſuper Demetriadem promontorium eſt, peropportune objectum) ut ſi quid inde moverent Macedonum naves in præſidio eſſent. Heraclides præfectus regius claſſem ibi tenebat: magis per occaſionem, ſi quam negligentia hoſtium dediſſet, quam aperta vi quicquam auſurus. Oreum diverſi Romani, & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regii adverſus vallem inter duas jacentem arces, qua & muro interſepta urbs eſt. Et ut loca diverſa, ſic diſpari modo etiam oppugnabant: Romani teſtudinibus & vineis, & ariete admovendo muris: regii baliſtis, catapultiſque, & alio omni genere tormentorum tela ingerentes, & pondere ingenti ſaxa jaciebant, & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Cæterum non plures tantum Macedones, quam ante tuebantur urbem, ſed etiam præſentioribus animis, & caſtigationibus regis in admiſſa culpa, & ſimul minarum, ſimul promiſſionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri ſpei eſſet. Interim & aliud agi poſſe ratus legatus, relictis quod ſatis videbatur ad opera perficienda, trajicit in proxima continentis: Lariſſamque (non illam in Theſſalia nobilem urbem, ſed alteram, quam Cremaſten vocant) ſubito adventu, præter arcem, cepit. Attalus quoque, Ægeleon, nihil minus quam tale quicquam in alterius oppugnatione, urbis timentibus, oppreſſit. Et jam quum opera in effectu erant circa Oreum: tum præſidium quod intus erat, labore aſſiduo, vigiliis diurnis pariter nocturniſque, & vulneribus confectum. Muri quoque pars ariete incuſſo ſubruta, multis jam locis prociderat. Perque apertum ruina iter nocte Romani, quodque ſuper portum eſt, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, ſigno ex arce dato ab Romanis, & ipſe urbem invaſit, ſtratis magna ex parte muris: præſidium, oppidanique in alteram arcem perfugere, unde biduo poſt deditio facta. Urbs regi, captiva corpora Romanis ceſſere.

47. Jam autumnale æquinoctium inſtabat: & eſt ſinus Euboicus, quem Cœla vocant, ſuſpectus nautis. Itaque ante hyemales motus evadere cupientes, Piræum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apuſtius triginta navibus ibi relictis, ſuper Maleam navigat Corcyram. Regem ſpatium initiorum Cereris, ut ſacris intereſſet, tenuit. Secundum initia & ipſe in Aſiam ſe recepit, Ageſimbroto & Rhodiis domum remiſſis. Hæc ea æſtate terra marique adverſus Philippum, ſocioſque ejus à conſule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis geſta. Conſul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam veniſſet, haud clam tulit iram adverſus prætorem,

quod

quod absente se rem gessisset. Missō igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque cum præda majore, quam gloria bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque invidente facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato quum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, *ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret*, petit.

48. Apud magnam partem senatus, & magnitudine rerum gestarum valebat, & gratia. Majores natu negabant triumphum: & *quod alieno exercitu rem gessisset, & quod provinciam reliquisset aviditate rapiendi occasionem triumphi: id vero eum nullo exemplo fecisse.* Consulares præcipue *exspectandum fuisse consulem dicebant. Potuisse enim castris prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. Et quod prætor non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem exspectarent: ubi coram disceptantes consulem & prætorem audissent, verius de causa existimaturos esse.* Magna pars senatus nihil præter res gestas, & *an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositæ fuissent, quum una direpta & incensa esset, trajecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? nam si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum prætori dederit: (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis exercitu rem geri voluerit: ita finire Senatusconsultum, ne per prætorem, sed per consulem gereretur:) aut consulem, qui non, quum exercitum ex Etruria transire in Galliam jussisset: ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras, & dilationes imperatorum. Et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam, eventumque pugnæ spectari oportere. Fusos cæsosque hostes: castra capta ac direpta coloniam liberatam obsidione: alterius coloniæ captivos recuperatos, restitutosque suis: debellatum uno prælio esse. Non homines tantum ea victoria lætatos, sed Diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas: quod bene ac feliciter, non quod male ac temere Respublica à L. Furio prætore gesta esset, data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella.*

49. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque, victa

ſta eſt præſentis gratia prætoris abſentis conſulis majeſtas: triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magiſtratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum ſeptuaginta millia pondo, neque captivi ulli ante currum ducti, neque ſpolia prælata, neque milites ſecuti. Omnia præter victoriam, penes conſulem eſſe apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos conſul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, *ut quot quiſque eorum annos in Hiſpania aut in Africa militaſſet, in ſingulos annos bina jugera acciperet. Eum agrum decemviri aſſignarent.* Triumviri inde creati ad ſupplendum Venuſinis colonorum numerum, quod bello Annibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant: C. Terentius Varro, L. Quintius Flamininus, P. Cornelius, Cn. F. Scipio. Hi colonos Venuſiam adſcripſerunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconſul Hiſpaniam obtinebat, magnum hoſtium exercitum in agro Sedetano fudit. Quindecim millia Hiſpanorum eo prœlio dicuntur cæſa, ſigna militaria capta octo & ſeptuaginta. C. Aurelius conſul, quum ex provincia Romam comitiorum cauſſa veniſſet, non id quod animis præceperant, queſtus eſt, *non exſpectatum ſe ab ſenatu, neque diſceptandi cum prætore conſuli poteſtatem factam: ſed ita triumphum decreviſſe ſenatum, ut nullius, niſi ejus qui triumphaturus eſſet, haud eorum qui bello interfuiſſent, verba audiret. Majores ideo inſtituiſſe ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adeſſent, ut veritas rerum geſtarum ejus, cui tantus honos haberetur, publice videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, ſi non militem, lixam ſaltem fuiſſe, quem percunctari poſſet ſenatus, quid veri prætor vanive referret?* Comitiis deinde diem indixit, quibus creati ſunt conſules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quintius Flaminius, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus. *V. C.* 551.

50. Annona quoque eo anno pervilis fuit. Frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviſerunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum inſtaurarunt: ſigna ænea quinque ex mulctaticio argento in ærario poſuerunt. Plebeii ludi ab ædilibus L. Terentio Maſſa & Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem deſignaverant, ter toti inſtaurati.

rati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerii Lævini causſa à P. & M. filiis ejus facti: & munus gladiatorium datum ab iis. Paria quinque & viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta decemvir ſacrorum mortuus: in ejus locum Manius Acilius Glabrio ſuffectus. Comitiis ædiles curules creati ſunt forte ambo, qui ſtatim occipere magiſtratum non poſſent. Nam C. Cornelius Cethegus abſens creatus erat, quum Hiſpaniam obtineret provinciam: C. Valerius Flaccus, quem præſentem crearant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magiſtratum autem plus quinque dies, niſi qui juraſſet in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, *ut legibus ſolveretur*: ſenatus decrevit, *ut ſi ædilis qui pro ſe juraret, arbitratu conſulum daret*: conſules *ſi eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent*. Datus qui juraret pro fratre, L. Valerius prætor deſignatus. Tribuni ad plebem tulerunt, plebeſque ſcivit, *ut perinde eſſet, ac ſi ipſe ædilis juraſſet*. Et de altero ædile plebiſcitum eſt factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hiſpaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magiſtratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos poſt annos. Plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconſulibus imperium eſſe in Hiſpania juſſit.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXII.

Complura prodigia ex diverſis regionibus nunciata referuntur: 9. Inter quæ, in Macedonia in puppi longæ navis lauream eſſe natam. T. Quintius Flamininus conſul adverſus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, 12, 13. fugatumque coegit in regnum reverti. Ipſe Theſſaliam, quæ eſt vicina Macedoniæ, ſociis Ætolis & Athamanibus, vexavit. L. Quintius Flamininus conſulis frater navali prælio, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, Euboeam & maritimam oram cepit. Achæi in amicitiam recepti ſunt. 20, 23. Conjuratio ſervorum facta de ſolvendis Carthaginienſibus obſidibus oppreſſa eſt. 26. Prætorum numerus ampliatus eſt, ut ſeni crearentur. Cornelius Cethegus conſul Gallos Inſubres prælio fudit. 30. Cum Lacedæmoniis, & tyranno eorum Nabide amicitia juncta eſt. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

1. Conſules, prætoreſque quum Idibus Martiis magiſtratum iniſſent, provincias ſortiti ſunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: prætoribus, L. Quintio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus conſul novas legiones ſcribere juſſus: Villius à P. Sulpicio exercitum acceipere. In ſupplementum ejus quantum militum videretur, ut ſcriberet, ipſi permiſſum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius conſul habuiſſet, ita decretæ, ut retineret eas, donec conſul novo cum exercitu ſuccederet. In Galliam ubi is veniſſet, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia ſociûm. His obtineri circa Ariminum provinciam ſatis eſſe. Prorogato imperio prætoribus prioris anni: Cn. Sergio, ut militibus qui in Hiſpania, Sicilia, Sardinia ſtipendia per multos annos feciſſent, agrum aſſignandum curaret: Q. Minucio, ut in Bruttiis idem de conjurationibus quæſtiones, quas præter cum fide curaque exercu-

exercuisset, perficeret: & eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium: quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ Pontificum decreto instauratæ sunt: quod legati ab Ardea questi in senatu erant, *sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse.* Abs Suessa nunciatum est, *duas portas, quodque inter eas muri erat, de cælo tactum: & Formiani legati, ædem Jovis: item Ostienses, ædem Jovis: & Veliterni, Apollinis & Sangi ædes: & in Herculis æde capillum enatum: & ex Brutiis ab Q. Minucio prætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse.* Inde à P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literæ allatæ, in quibus inter cætera scriptum erat, *lauream in puppi navis longæ enatam.*

2. Priorum prodigiorum caussa senatus censuerat, *ut consul majoribus hostiis quibus Dis videretur, sacrificaret.* Ob hoc unum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ. Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. Id quia *prebum non esse* quæstores renunciaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua sumpta, intertrimentum argenti supplevertunt. Petentibus deinde, ut si jam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. De cæteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, *ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur,* concessum ut Signiam & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præfectus Gadeis mitteretur adversus, quod iis in fidem populi Romani venientibus, cum L. Marcio Septimo convenisset. Et Narniensium legatis, querentibus *ad numerum sibi colonos non esse, & immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere,* earum rerum caussa triumviros creare L. Cornelius consul jussus. Creati P. & Sex. Ælii (Pæti fuit ambobus cognomen) & Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cosani petentes non impetraverunt.

3. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam quum venisset, atrox seditio militum jam ante irritata, nec satis in principio compressa excepit. Duo millia ea militum fuere, quæ ex Africa post devictum Annibalem in Siciliam, inde anno fere in Macedoniam pro voluntariis transportata erant. Id voluntate factum negabant: *ab tribunis recusantes in naves impositos. Sed utcunque seu injuncta, seu susceptа foret militia: & eam*

eum exhaustam, & finem aliquem militandi fuisse æquum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse, consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos jam se labore & opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse. Consul causam postulandæ missionis probabilem, si modeste peteretur, videri dixit: seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam causam esse. Itaque si manere ad signa, & dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestia facilius quam pertinacia quod velint imperaturos.

4. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus, vineisque: & jam arietem muris admoturus erat. Cæterum incœpto absistere eum coegit subitus Ætolorum adventus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi, nec die nec nocte finem ullum eruumpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum faciebant. Et adjuvabat eos natura ipsa loci. Namque Thaumaci à Pylis, sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis facibus imminentes, quam Cœlen vocant. Thessaliæque transeunti confragosa loca, implicataque flexibus vallium vias. Ubi ventum ad hanc urbem est, repente velut maris vasti, sic immensa panditur planities, ut subjectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo *Thaumaci* appellati. Nec altitudine solum tuta urbs, sed quod saxo undique abscisso rupibus imposita est. Hæ difficultates, & quod haud satis dignum tanti laboris periculique precium erat, ut absisteret incœpto Philippus, effecerunt. Hyems quoque jam instabat, quum inde abscessit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

5. Ibi cæteri quidem, data quantacunque quiete temporis, simul animos, corporaque remiserant. Philippum, quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat animum, tanto magis intentum in universum evenum belli curæ angunt: non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. Itaque & in Achaiam legatos misit, simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant *quotannis juraturos in verba Philippi*) exigerent: simul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam, & Triphyliam: *Eleis Alipheram contendentibus, nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui: quia una esset ex iis quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent.* Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliavit cum Heraclide. Nam quum eum maximæ invidiæ sibi esse cerneret multis criminibus onera-

neratum, in vincula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, ſi quando unquam ante alias, cum magna cura apparavit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora, omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoniam fauces ſunt (Sthena vocant Græci) miſit. Ipſe poſt paucis diebus graviore ſecutus agmine, quum ſitum omnem regionis adſpexiſſet, maxime idoneum ad muniendum locum credidit eſſe, præter amnem Aoum. Is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Aſſaum incolæ vocant, anguſta valle fluit, iter exiguum ſuper ripam præbens: Aſſaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipſe in Æropo poſuit caſtra. Qua abſciſſæ rupes erant, ſtatio paucorum armatorum tenebat: quæ minus tuta erant, alia foſſis, alia vallis, alia turribus muniebat, magna tormentorum etiam vis (ut miſſilibus procul arcerent hoſtem) idoneis locis diſpoſita eſt. Tabernaculum regium pro vallo in conſpecto maxime tumulo, ut terrorem hoſtibus, ſuiſque ſpem ex fiducia faceret, poſitum.

6. Conſul per Charopum Epirotem certior factus, quos ſaltus cum exercitu inſediſſet rex, & ipſe quum Corcyræ hibernaſſet, vere primo in continentem trajectus, ad hoſtem ducere pergit. Quinque millia ferme ab regiis caſtris quum abeſſet, loco munito relictis legionibus, ipſe cum expeditis progreſſus ad ſpeculanda loca, poſtero die concilium habuit, *utrum per inſeſſum ab hoſte ſaltum, quamquam labor ingens, periculumque proponeretur, tranſitum tentaret: an eodem itinere, qui priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias.* Hoc conſilium per multos dies agitanti nuncius venit: *T. Quintium conſulem factum, ſortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Corcyram trajeciſſe.* Valerius Antias intraſſe ſaltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus à rege inſeſſis, ſecutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim facto in ripam, in qua erant caſtra regia tranſgreſſum, acie conflixiſſe: fuſum, fugatumque regem, caſtris exutum: duodecim millia hoſtium eo prœlio cæſa, capta duo millia & ducentos: & ſigna militaria centum triginta & duo, equos ducentos triginta. Ædem etiam Jovi in prœlio votam, *ſi res proſpere geſta eſſet.* Cæteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum inſequentem conſulem, T. Quintium accepiſſe tradunt.

7. Dum hæc in Macedonia geruntur, conſul alter L. Lentulus,

tulus, qui Romæ ſubſtiterat, comitia cenſoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris creati cenſores P. Cornelius Scipio Africanus, & P. Ælius Pætus. Hi magna inter ſe concordia, & ſenatum ſine ullius nota legerunt: & portoria venalium Capuæ, Puteoliſque, item Caſtrorum portorium, quo in loco nunc oppidum eſt, fruendum locarunt: colonoſque eo trecentos (is enim numerus finitus ab ſenatu erat) adſcripſerunt, & ſub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hiſpania decedens, prohibitus à M. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum à ſenatu impetraſſet, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio conſule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingreſſus Gallorum Inſubrium fines prope cum toto exercitu eſt circumventus: ſupra ſex millia & ſexcentos milites amiſit. Tanta ex eo bello, quod jam timeri deſierat, clades accepta eſt. Ea res L. Lentulum conſulem ab urbe excivit. Qui ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum *provincia decedere, atque abire Romam juſſit.* Neque ipſe conſul memorabile quicquam geſſit: comitiorum cauſſa Romam revocatus, quæ ipſa per M. Fulvium, & Manium Curium tribunos plebis impediebantur: quod T. Quintium Flamininum conſulatum ex quæſtura petere non patiebantur. *Jam ædilitatem, prætoramque faſtidire: nec, per honorum gradus documentum ſui dantes, nobiles homines tendere ad conſulatum, ſed transcendendo media, ſumma imis continuare.* Res ex campeſtri certamine in ſenatum venit. Patres cenſuerunt, *qui honorem, quem ſibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi quem velit, poteſtatem fieri æquum eſſe.* In auctoritate Patrum fuere tribuni. Creati conſules Sex. Ælius Pætus, & T. Quintius Flamininus. Inde Prætorum comitia habita. Creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. Ab iis ludi plebeii inſtaurati. Et epulum Jovis fuit ludorum cauſſa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. & C. Sulpicii Galbæ pontifices eo anno mortui ſunt. In eorum locum M. Æmilius Lepidus, & Cn. Cornelius Scipio pontifices ſuffecti ſunt. *V. C.* 552.

8. Sex. Ælius Pætus, T. Quintius Flamininus conſules magiſtratu inito ſenatum in Capitolio quum habuiſſent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam conſules compararent inter ſe, ſortirenturve: utri eorum Macedoniæ*

evenisset, in supplementum legionum tria militum Romanorum scriberet, & trecentos equites: item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites. Alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est: *vetitusque aut ipse provincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis consul venisset.* Sortiti consules provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est cœptus. Nam præter consulares exercitus prætores quoque jussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum sociûm Latini nominis, & trecentos equites: Caroni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi prætores ambo quum in provincias veniissent, veteres dimitterent pedites, equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. *Hi regem classe sua, copiisque omnibus terra marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse,* quum expositissent: *vereri dixerunt, ne id præstari ei per Antiochum regem ultra non liceret. Vacuum namque præsidiis navalibus, terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare Patres conscriptos, si sua classe, suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum ejus tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita responderi jussit, *Quod rex Attalus classe, copiisque suis duces Romanos juvisset, id gratum senatui esse. Auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium & amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos ultra quam regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno usum: & principium & finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adjutos Romanos esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali, navium que ejus & militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum: gratum eum secturum senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. Æquum esse, socios & amicos populi Romani reges, inter se quoque ipsos pacem servare.*

9. Consulem T. Quintium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata, atque eorum procuratio, Romæ retinuerunt. De cœlo tacta erant, via publica Veiis, forum & ædes Jovis Lanuvii: Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus & turres, & ædes quæ Alba dicitur. Cœlum ardere visum erat Arretii. Terra Veliternis

tris trium jugerum ſpacio caverna ingenti deſederat. Sueſſæ Aurunceæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum: & Sinueſſæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum cauſſa ſupplicatio unum diem habita. Et conſules rebus divinis operam dederunt: placatiſque Diis profecti in provincias ſunt: Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam; exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit: ipſe novis legionibus, quas ſecum adduxerat, bellum geſturus: neque memorabilis rei quicquam geſſit. Et T. Quinctius alter conſul maturius, quam priores ſoliti erant conſules à Brunduſio quum tranſmiſiſſet, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. A Corcyra in proxima Epiri quinqueremi trajecit: & in caſtra Romana magnis itineribus contendit: inde Villio dimiſſo paucos moratus dies dum ſe copiæ à Corcyra aſſequerentur, conſilium habuit, *utrum recto itinere per caſtra hoſtium viam facere conaretur: an ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Daſſaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret.* Vicitſetque ea ſententia, ni timuiſſet, ne, quum à mari longius receſſiſſet, miſſo è manibus hoſte, ſi (quod antea fecerat) ſolitudinibus ſilviſque ſe tutari rex voluiſſet: ſine ullo effectu æſtas extraheretur. Utcunque eſſet igitur, illo ipſo tam iniquo loco aggredi hoſtem placuit. Sed magis fieri id placebat, quam quomodo fieret, ſatis expediebat: dieſque quadraginta ſine ullo conatu ſedentes in conſpectu hoſtium abumpſerant.

10. Inde ſpes data Philippo eſt, per Epirotarum gentem tentandæ pacis. Habitoque concilio delecti ad eam rem agendam, Pauſanias prætor, & Alexander magiſter equitum, conſulem & regem, ubi in arctiſſimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa poſtulatorum conſulis erat, *præſidia ex civitatibus rex deduceret: iis, quorum agros, urbeſque populatus eſſet, redderet res, quæ comparerent; cæterorum æquo arbitrio æſtimatio fieret.* Philippus *aliam aliarum civitatum conditionem eſſe reſpondit, quas ipſe cepiſſet, eas liberaturum. Quæ ſibi traditæ à majoribus eſſent, earum hereditaria ac juſta poſſeſſione non exceſſurum. Si quas quererentur belli clades ex civitates, cum quibus bellatum foret: arbitrio quo vellent populorum, cum quibus pax utriſque fuiſſet, ſe uſurum.* Conſul *nihil ad id quidem arbitrio aut judice opus eſſe* dicere: *cui enim non apparere, ab eo qui prior arma intuliſſet, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacceſſitum, ipſum priorem vim omnibus feciſſe.* Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ eſſent, Theſſalos primos omnium nominavit conſul. Ad id vero adeo accenſus indignatione eſt rex, ut exclamaret, *Quid victo*

gravius imperares T. Quinti? atque ita se ex colloquio proripuit. Et temperatum ægre est, quin missilibus quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id patenti multa levia commissa prœlia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta & contragosa loca, aviditate accensi certaminis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat, apcum urgendis regiis: pro hoste loca, & catapultæ balistæque in omnibus prope rupibus, quasi in muris dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in prœlio justo, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

11. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam à Charopo principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. *Is se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere ait: omnes montium eorum anfractus calleſque nosse. Si secum aliquot mittere velit, non iniquo, nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum.* Hæc, Charopus renunciari jubet, *ita crederet, ut suæ potius omnia, quam illius potestatis essent.* Quum magis vellet credere quam auderet consul, missumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit: & ut averteret rem à suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum: & trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quo ad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum. Pedites qua dux monstraret viam, ire: ubi, ut polliceatur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere quam ab se signo accepto pugnam cœptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri jubet (& pernox forte luna erat) interdiu cibi, quietisque sumeret tempus. Ducem promissis ingentibus oneratum, si fides extet, vinctum tamen tribuno tradidit. His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus undique instat capere stationes.

12. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse, ac tenere se fumo significarent: tum vero trifariam divisis copiis consul valle media cum militum robore succedit: cornua dextra lævaque admovet castris. Nec segnius hostes obviam eunt: & dum aviditate certaminis provecti extra munitiones pugnant, haud paulo superior est Romanus miles & virtute & scientia, & armorum genere. Posteaquam multis vulneratis interfectisque recepere se regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in

Roma-

Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustiis progressos. Neque impunitâ temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum à tergo auditus, dein pugna etiam cœpta, amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars quia magis locus fugæ deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, quum substitissent: ab hoste & à fronte & à tergo urgente circumventi sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiæ locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primo effuse ac sine respectu fugit: dein quinque millium spacium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia juga, vallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cætera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani quoad tutum fuit insecuti, cædentes, spolianteſque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque eâ nocte in suis castris manserunt.

13. Postero die consul per ipsas angustias, qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad castra Pyrrhi pervenit. Locus quem ita vocant, est in Triphylia terra Melotidis. Inde postero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lingon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interjecti Macedoniæ, Thessaliæque: latus quod vergit in Thessaliam, oriens spectat: septentrio à Macedonia objicitur. Vestiti frequentibus silvis sunt, juga summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi stativis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, *utrum protinus in regnum se reciperet, an reverti in Thessaliam præstaret.* Inclinavit sententia, suum in Thessaliam agmen dimitteret: Triccamque proximis limitibus petit: inde obvias urbes raptim pervagavit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat: oppida incendebat: rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis jus fiebat: cætera militis præda erat. Nec quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam fuit; quam quæ ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed è terra mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. Ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palæphatus. Pheras quum peteret excluſus: quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat: omisso incœpto, in Macedoniam transcendit. Nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. Qui audito prœlio, quod circa amnem Aoum factum erat,

proximis prius evastatis circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam Cymines & Argeas primo impetu potiti sunt. A Metropoli dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callichera inde aggressi similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra mœnia qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde, & Calathana vicos expugnant, diripiuntque. Achorras per deditionem receperunt. Xyniæ similî metu à cultoribus desertæ sunt. Hos sedibus suis extorre agmen in præsidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur: inconditi inermisque multitudo, mista imbelli turba, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportune Dolopiæ imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta. Nec Aminander atque Athamanes post famam prosperæ pugnæ Romanorum quievêrunt.

14. Cæterum Aminander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos, faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. Inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summa vi urbem tuentes, quum scalas ad mœnia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc deditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. Dedidêre deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lisinas, & Stimonem, & Lampsum habent, aliaque castella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique summoto Macedonum metu, in aliena victoria suam prædam faciunt: Thessaliaque tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, vastatur: consul faucibus, quas fuga hostium peruerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit ea parti, Charopo principe excepto, Epirotæ faviſſent: tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixe facere videt, ex præsenti eos potius, quam ex præterito æstimat habitu, & ipsa facilitate veniæ animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nunciis Corcyram, ut onerariæ naves in sinum venirent Ambracium: ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra; eodem Aminandro cum suis auxiliis accito; non tam virium ejus egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. Ab eodem consilio, & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

15. Primam urbium Thessaliæ Phaleriam est aggressus. Du-

mil-

millia Macedonum in præſidio habebat. Qui primo ſumma vi reſtiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant. Sed oppugnatio continua non die non nocte remiſſa; quum conſul in eo verti crederet cæterorum Theſſalorum animos, ſi primi vim Romanam non ſuſtinuiſſent, vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli & à Piera dedentes urbes venerunt, venia eiſdem petentibus datur. Phaleria incenſa ac direpta eſt. Inde Æginium petit. Quem locum quum vel modico præſidio tutum, ac prope inexpugnabilem vidiſſet, paucis in ſtationem proximam telis conjectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. Digreſſuſque in campos Theſſaliæ, quum jam omnia exercitui deeſſent, quia Epirotarum pepercerat agris: explorato ante, *utrum Leucadem, ac ſinum Ambracium onerariæ tenuiſſent*; frumentatum Ambraciam invicem cohortes miſit. Et eſt iter à Gomphis Ambraciam, ſicut impeditum ac difficile, ita ſpatio perbrevi. Intra paucos itaque dies, tranſvectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copia ſunt caſtra. Inde Atracem eſt profectus. Decem ferme millia à Lariſſa abeſt. Ex Perræbia oriundi ſunt: ſita eſt urbs ſuper Peneum amnem. Nihil trepidavere Theſſali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus ſicut in Theſſaliam ipſe progredi non audebat, ita intra Tempe ſtativis poſitis, ut quiſque locus ab hoſte tentabatur, præſidia per occaſiones ſubmittebat.

16. Sub idem fere tempus, quo conſul adverſus Philippum primum in Epiri faucibus caſtra poſuit, & L. Quintius frater conſulis, cui claſſis cura, maritimæque oræ imperium mandatum ab ſenatu erat, cum duobus quinqueremibus Corcyram tranſvectus, poſtquam profectam inde claſſem audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam Inſulam aſſecutus eſſet, dimiſſo L. Apuſtio, cui ſucceſſerat: tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quæ cum commeatu ſequebantur, pervenit. A Malea, juſſis cæteris quantum maxime poſſent maturate ſequi, ipſe tribus quinqueremibus expeditis Piræum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apuſtio legato ad præſidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Aſia claſſes profectæ, una cum Attalo rege: (eæ quatuor & viginti quinqueremes erant) Rhodia altera viginti navium tectarum. Ageſimbrotus præerat. Hæ circa Andrum Inſulam claſſes conjunctæ, Euboeam inde exiguo diſtantem freto trajecerunt. Caryſtiorum primum agros vaſtarunt: deinde ubi Caryſtus præſidio à Chalcide raptim miſſo, firma viſa eſt, ad Eretriam acceſſerunt. Eodem & L. Quintius cum iis navibus quæ Piræei fuerant, Attali regis

adventu audito venit, jussitque, *ut quæ ex sua classe venissent naves, Euboeam peterent.* Eretria summa vi oppugnabatur: nam & trium junctarum classium naves omnis generis tormenta, machinasque ad urbium excidia secum portabant: & agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia: deinde fessi vulneratique aliquot, quum & muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. Sed præsidium erat Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant: & Philocles regius præfectus à Chalcide nuncios mittebat, *se in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem.* Hæc mista metu spes ultra quam vellent, aut quam possent, trahere eos tempus cogebat. Deinde posteaquam Philoclem repulsum, trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum veniam, fidemque ejus petentes miserunt. Dum in spem pacis intenti, segnius munera belli obeunt: & ea modo parte, qua murus dirutus erat, cæteris neglectis stationes armatas opponunt: Quintius noctu ab ea parte, quæ minime suspecta erat, impetu facto, scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniæ auriq; & argenti haud sane multum fuit: signa, tabulæ priscæ artis, ornamentaque ejus generis plura, quam pro urbis magnitudine, aut opibus cæteris inventa.

17. Carystus inde repetita, unde priusquam è navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo urbe deserta in arcem confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. Oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus trecenti nummi in capita statutum est precium: & ut armis traditis abirent. Hac summa redempti, in Bœotiam inermes trajecti. Navales copiæ duabus claris urbibus Euboeæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrociorem-que oppugnationem habuit: & ea, qua minimum credidisse, resistebant hostes. Nam *omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde cædemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet.* Cæterum posteaquam parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati: illud principium veluti novi atque integri laboris fuit. Nam Macedones, qui in præsidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quam mœnibus urbem tuerentur: conferti pluribus introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem

ficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, *nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli pertinere ratus*, quod *ex momentis parvarum plerumque rerum penderet*: purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem promovit: & cohortes invicem sub signis, quæ cuneum Macedonum (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. Ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem, Romani pilis nequiquam emissis quum strinxissent gladios: neque congredi propius, neque præcidere hastas poterant: & si quam incidissent aut præfregissent, hastile fragmento ipso acuto inter spicula integrarum hastarum velut vallum explebat. Ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera: nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat: quæ res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. Nam quum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus trepidationemq; insanam superstantibus armatis præbuerit.

18. Quum parum quicquam succederet, consul minime æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul à mari, & in evastatis belli cladibus locis, hibernandi ullam cernebat. Itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui simul & omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet; & tecta ad hibernandum legionibus præberet; Anticyra in Phocide in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa, quia nec procul Thessalia, hostiumq; locis abibant: & ex adverso Peloponnesum exiguo maris spatio divisam; ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem & Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambrysus inde, Hyampolisque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis nec operibus capi poterat. Lacessendo missilibus eos qui in præsidio erant, quum ad excursiones elicuissent, refugiendo invicem, insequendoque, & levibus sine effectu certaminibus, eo negligentiæ & contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permisti impetum Romani facerent. Sex

alia

alia ignobilia castella Phocidis terrore magis, quam armis in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec nisi vi cogerentur, recepturi moenibus videbantur aut ducem, aut exercitum Romanum.

19. Elatiam obsidenti consuli rei majoris spes affulsit, Achaeorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadem, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristaenus, qui Romanis gentem jungi volebat, praetor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achaeorum mitti, pollicentes, *si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium.* Auctore consule legati a fratre ejus L. Quincio, & Attalo, & Rhodiis, & Atheniensibus ad Achaeos missi. Sicyone datum est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achaeos. Terrebat eos Lacedaemonius, gravis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant: pro ejus crudelitate perfidiaque ex iis, quae tum ad tempus faceret, aestimantes, graviorem post bellum dominum futurum cernebant. Neque solum quid in senatu quisque civitatis suae, aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. Postremi Atheniensis, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto, dimissa est.

20. Postero die advocatur concilium, ubi quum per praeconem, sicut Graecis mos est, *suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset*, nec quisquam prodiret: diu silentium aliorum alios intuentium fuit. Neque mirum, si quibus sua sponte volutantibus res inter se pugnantes obtorpuerant quodammodo animi: eos orationes quoque insuper turbaverant, utrinque quae difficilia essent promendo, admonendoque, per totum diem habitae. Tandem Aristaenus praetor Achaeorum, ne tacitum concilium dimitteret: *Vbi*, inquit, *illa certamina animorum Achaei sunt, quibus in convivis, & circulis, quum de*

Phi-

Philippo & Romanis mentio incidit, vix manibus temperatis? nunc in concilio ad eam rem unam indicto quum legatorum utrinque verba audieritis, quum referant magistratus: quum præco ad suadendum vocet, obmutuistis. Si non cura communis salutis, ne studia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos vestros inclinarunt, votum cuiquam possunt exprimere? quum præsertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi quod quisque aut velit, aut optimum putet, nunc occasionem esse priusquam quicquam decernamus: ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili fœdere defendendum. Hæc adhortatio prætoris, non modo quemquam unum elicuit ad suadendum: sed ne fremitum quidem, aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.

21. Tum Aristænus prætor rursus: *Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest, quam lingua: sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. Forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem. Nunc prætor, video aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. Respondere autem nisi ex vestro decreto qui possum? & quando nemo vestrum, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quicquam dicere vult, aut audet: orationes legatorum besterno die dictas pro sententiis percenseamus: perinde ac non postulaverint quæ è re sua essent, sed suaserint quæ nobis censerent utilia esse. Romani Rhodiique, & Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: & in bello quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adjuvari æquum censent. Philippus societatis secum admonet, & jurisjurandi: & modo postulat ut secum stemus: modo ne interstemus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur qui nondum socii sunt, plus petunt, quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque impudentia Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam postulantibus, & demunt. Philippi præter legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Eubœæ spolia præ se ferens: consulem, legionesque ejus exiguo maris spacio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo egerit. Qui si ex eodem fœdere aç jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis, & ab Romanis defendat: non modo præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus. Non hercle magis, quam ipse Philippus priore anno, qui pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, quum tentasset nostram juventutem hinc in Eubœam extrahere, posteaquam nos neq; decernere id sibi præsidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis ejus, quam nunc jactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæ-*

cedxmoniis reliquit. Ac mihi quidem minime conveniens inter ſe oratio Cleomedontis viſa eſt. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo geſſerint, dicebat. Cur igitur noſtrum ille auxilium abſens petit potius, quam præſens nos veteres ſocios ſimul ab Nabide ac Romanis tueatur? nos dico? quid ita paſſus eſt Eretriam, Caryſtumque capi? quid ita tot Theſſaliæ urbes? quid ita Locridem, Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur exceſſit faucibus Epiri, clauſtriſque illis inexpugnabilibus ſuper Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem inſidebat, ſaltu, penitus in regnum abiit? ſi ſua voluntate tot ſocios reliquit hoſtibus diripiendos, quid recuſare poteſt, quin & ſocii ſibi conſulant? ſi metu; nobis quoque ignoſcat timentibus. Si victus armis ceſſit, Achæi nos arma Romana ſuſtinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non ſuſtinuiſtis? An tibi potius credamus, Romanos non majoribus copiis, nec viribus nunc bellum gerere, quam antea geſſerint, potius quam res ipſas intueamur? Ætolos tum claſſe adjuverunt: nec duce conſulari, nec exercitu bellum geſſerunt. Sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant. Mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Ætolos nequiquam, opem Romanorum implorantes depopularetur. Nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per ſexdecim annos velut intra viſcera Italiæ toleraverunt; non præſidium Ætolis bellantibus miſerunt, ſed ipſi duces belli arma terra marique ſimul Macedoniæ intulerunt. Tertius jam conſul ſumma vi gerit bellum. Sulpicius in ipſa Macedonia congreſſus, fudit fugavitque regem, partem opulentiſſimam regni ejus depopulatus. Nunc Quintius tenentem clauſtra Epiri, natura loci, munimentis, exercituq; fretum, caſtris exuit: fugientem in Theſſaliam perſecutus, præſidia regia, ſociaſq; ejus urbes prope in conſpectu regis ipſius expugnavit. Ne ſint vera quæ Athenienſes modo legati de crudelitate, avaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica ſcelera in ſuperos inferoſque Deos ſint admiſſa: multo minus, quam quæ Ciani, Abydeniq; qui procul à nobis abſunt, paſſi ſunt: noſtrorum ipſi vulnerum, ſi vultis, oblivi ſcamur: cædes direptioneſq; bonorum Meſſenæ in media Peloponneſo factæ, & hoſpitem Cypariſſiæ Garitenem, contra jus omne ac fas, inter epulas prope ipſas occiſum: & Aratum patrem filiumq; Sicyonios, quum ſenem infelicem parentem etiam appellare ſolitus eſſet, interfectos: filii etiam uxorem libidinis cauſſa in Macedoniam aſportatam: cætera ſtupra virginum, matronarumq; oblivioni dentur. Ne ſint cum Philippo res, cujus crudelitatis metu obmutuiſtis omnes: nam quæ alia tacendi advocatis in concilium cauſſa eſt? cum Antigono miſſimo ac juſtiſſimo rege: & de nobis omnibus optime merito exiſtimemus diſceptationem eſſe: num id poſtularet nos, quod tum fieri non poſſet? Peninſula eſt Peloponneſus, anguſtis Iſthmi

fau-

faucibus continenti adhærens, nulli apertior atq; opportunior, quam navali bello. Si centum tectæ naves, & quinquaginta leviores apertæ, & triginta Illaici lembi maritimam oram vastare, & expositus prope in ipsis littoribus urbes cæperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tanquam non intestino, & hærente in ipsis visceribus uramur bello? quum terra Nabis, & Lacedæmonii, mari Romana classis urgebunt: unde regiam societatem, & præsidia Macedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent. Ne quæramus quemadmodum cæteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum vobis ac summa ope petendum erat, fastidire. Metu enim videlicet compulsi in aliena terra, quia sub umbra auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portubus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent, terras quascunq; adeunt, extemplo ditionis suæ faciunt. Quod rogant, cogere possunt: quia peperciſſe volunt, committere vos cur pereatis non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo tanquam mediam, & tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis, abstineretisq; armis ostendebat: ea non media, sed nulla via est. Etenim præterquam quod aut accipienda, aut aspernanda vobis Romana societas est: quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui eventum exspectaverimus, ut fortunæ applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus? Nolite, si quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, fastidire. Non quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper licituram est. Nec sæpe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos à Philippo jamdiu magis votis, quam armis audetis. Sine vestro labore & periculo, qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus, exercitibusq; mare trajecerunt. Hos si socios aspernamini, vix sanæ mentis estis: sed aut socios, aut hostes habeatis, oportet.

22. Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium. Et jam non singuli tantum, sed populi universi inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (Demiurgos vocant, decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem esse. Quinque *relaturos se de societate Romana aiebant, suffragiumq; daturos:* quinque *lege cautum testabantur ne quod adversus Philipi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio jus esset.* Hic quoque dies jurgiis est consumptus. Supererat unus justi concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes à liberis temperaverint. Rhisiasus Pellenensis erat, filium Demiurgum, nomine Memnonem habebat, partis

tis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is diu obtestatus filium, *ut consulere Achæos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret*: postea quam parum proficiebant preces, juratus se eum sua manu interempturum, nec pro filio, sed pro hoste habiturum: minis pervicit, ut postero die conjungeret iis se, qui referebant. Qui quum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac præ se ferentibus, quid decreturi essent: Dymæi, ac Megalopolitani, & quidam Argivorum priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium; neque mirante ullo, neque improbante. *Nam Megalopolitanos avorum memoria pulsos ab Lacedæmoniis restituerat in patriam Antigonus: & Dymæis captis nuper, direptisq; ab exercitu Romano, quum redimi eos ubicunq; servirent, Philippus jussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam reddiderat. Jam Argivi præterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis, familiaq; amicitia pleriq; illigati Philippo erant.* Ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem ineundam, excesserunt: veniaque iis hujus secessionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

23. Cæteri populi Achæorum, quum sententiæ perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis præsenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. In præsentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoveri: captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quintio oppugnante. Et ii quidem è regione portæ, quæ fert Sycionem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis: Attalus traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo alterius maris portu, oppugnábant primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium præsidium. Postea quam uno animo omnes, & Macedones tanquam communem patriam tuebantur: & Corinthii ducem præsidii Androsthenem haud secus quam civem & suffragio creatum suo imperio justo patiebantur, omnis inde spes pugnantibus in vi, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. In quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrissent, atrox prœlium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primo multitudine facile expellebantur Romani: assumptis deinde Achæorum, Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque

cosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat: pars ex Annibalis exercitu metu poenæ à Romanis Philippum secuti, pars navales socii relictis nuper classibus, ad spem honorationis militiæ transgressi. Hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem Junonis, quam vocant Acræam, in aleum excurrens: trajectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum, eo Philocles regius & ipse præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. Præsto fuere à Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus, *incensis operibus omittendæ extemplo oppugnationis.* Pertinacius Quintius in incepto perstabat. Is quoque ut pro omnibus portis disposita vidit præsidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. Ita irrito incepto, dimissis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræeum, Romani Corcyram petierunt.

24. Dum hæc à navali exercitu geruntur, Consul in Phocide ad Elatiam castris positis primo colloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: posteaquam *nihil esse in manu sua, & plures validioresque esse regios quam oppidanos*, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul & cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit: & ex omnibus oppidi partibus. Relictis suis quisque stationibus, in eum qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri supervadebant, & scalas ad stantia mœnia inferebant. Et dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt. Quo tumultu audito, territi hostes relicto, quem conferti tuebantur, loco in arcem omnes metu, inermi quoque sequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul. Qua direpta, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur fideque in hæc data, post paucos dies arcem recepit.

25. Cæterum adventu in Achaiam Philoclis regii præfecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est tentatus prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, velut ominis causa prætores pronunciare Jovem Apollinemque & Herculem: additum legi erat, *ut iis Philippus rex adjiceretur*, cujus nomen post pactam cum Romanis societatem quia

præco

præco non adjecit, fremitus primo multitudinis ortus: deinde clamor subjicientium Philippi nomen, jubentium legitimum honorem usurpare: donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Hujus fiducia favoris Philocles accersitus, nocte occupat collem imminentem urbi (Lariſſam eam arcem vocant) poſitoque ibi præſidio, quum lucis principio ſignis infeſtis ad ſubjectum arci forum vaderet, inſtructa acies ex adverſo occurrit. Præſidium erat Achæorum nuper impoſitum: quingenti fere juvenes delecti omnium civitatum. Æneſidemus Dymæus præerat. Adhortator à præfecto regio miſſus, qui excederet urbe juberet: (neque enim pares eos oppidanis ſolis, qui idem quod Macedones ſentirent, nedum adjunctis Macedonibus eſſe, quos ne Romani quidem ad Corinthum ſuſtinuiſſent) primo nihil nec ducem, nec ipſos movit: poſt paulo ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen caſum ſi pertinacior dux fuiſſet, videbantur ſubituri. Æneſidemus, ne flos Achæorum juventutis ſimul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle ut abire illis liceret, ipſe quo loco ſteterat, armatus cum paucis clientibus non exceſſit. Miſſus à Philocle qui quæreret, quid ſibi vellet; nihil fatus, tantummodo cum projecto præ ſe clypeo ſtaret, *in præſidio creditæ urbis moriturum ſe armatum* reſpondit. Tum juſſu præfecti à Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et poſt pactam inter Achæos & Romanos ſocietatem duæ nobiliſſimæ civitates, Argi & Corinthus, in poteſtate regis erant.

26. Hæc ab Romanis ea æſtate in Græcia terra marique geſta. In Gallia nihil ſane memorabile ab Sext. Ælio conſule geſtum, quum duos exercitus in provincia habuiſſet. Unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius Proconſul præfuerat (ipſe ei C. Helvium prætorem præfecit) alterum, quem in provinciam adduxit, totum prope annum Cremonenſibus Placentiniſque cogendis redire in colonias, unde belli caſibus diſſipati erant, conſumpſit. Quemadmodum Gallia præter ſpem quieta eo anno fuit, ita circa urbem ſervilis prope tumultus excitatus eſt. Obſides Carthaginienſium Setiæ cuſtodiebantur: cum iis, ut principum liberis, magna vis ſervorum erat. Augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, & ab ipſis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda empta mancipia. Quum conjurationem feciſſent, miſſis ex eo numero qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circeios ſervitia ſolicitarent: ſatis jam omnibus præparatis: ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, ſpectaculo intentum populum aggredi ſtatuerant: Setia per cædem

eædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circeios occupare. Hujus rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urbis delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia quæ acta futuraque erant, exposuerunt. Quibus domi custodiri jussis: prætor senatu vocato, edoctoque quæ indices afferrent, profectus ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam jussus. Cum quinque legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere, & sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, venit. Ibi raptim principibus conjurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est. Dimissi deinde per agros, qui vestigarent, Egregia duorum opera servorum indicum & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres jusserunt: servis vicena quina millia æris, & libertatem. Precium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex ejusdem conjurationis reliquiis nunciatum est, servitia Prænestæ occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore civitas fuit. Obsides captivosque Pœnorum ea moliri, itaque & Romæ vigiliæ per vicos servatæ: jussique *circumire eas minores magistratus, & triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere* jussi: & circa nomen Latinum à prætore literæ missæ; ut & obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; & captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quam in carceris publici custodia essent.

27. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream CCXLVI. pondo in Capitolio posuerunt: gratiasque senatui egerunt *quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset.* Eadem æstate equites ducenti, & elephanti decem & tritici modium ducenta millia ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore coercendo habitus. Fugatique ex insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum prætorum socii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sext. Ælius Consul ex Gallia comitiorum caussa Romam quum rediisset, creavit Consules C. Cornelium Cethegum, & Q. Minutium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati: crescentibus jam provinciis, & latius patef-

cente imperio. Creati autem hi: L. Manlius Vulso, Cn. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Minutius Rufus, L. Acilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erant. Ædiles curules, Q. Minucius Thermus, & T. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

28. Cn. Cornelio, & Q. Minucio Consulibus omnium primum de provinciis consulum prætorumque actum. Prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. Urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Acilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius, & Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, *quod longinqua provincia Macedonia esset: neq; ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod vixdum inchoatis rebus in ipso conatu gerendi belli prior Consul revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. Quærendo regem, & exercitum ejus, Sulpicium majorem partem anni absumpsisse. Villium congredientem cum hoste, re infecta revocatum. Quintium rebus divinis Romæ majorem partem anni retentum: ita gessisse tamen res, ut si aut maturius in provinciam venisset, aut hyems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut nisi successor impediat, perfecturus æstate proxima videatur.* His orationibus pervicerunt: ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quintio prorogarunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ: & ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defeciissent à populo Romano, gererent. Quintio in Macedoniam supplementum decretum, peditum quinque millia, & trecenti equites, & sociorum navalium tria millia: Præesse idem qui præerat classi, L. Quintius Flamininus jussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum socium ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem. Et terminare jussi, qua ulterior citeriorve provincia servaretur, Macedoniæ legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui Consules in ea provincia fuerant, adjecerunt.

29. Prius quam Consules prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod ædes Vulcani Summanique Romæ, quod & Fregellis murus & porta de cœlo tacta erant: & Frusinone inter noctem lux orta: & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formis

duo

duo lupi oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius Tribunus plebis tulit, *ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique: una Puteolos, una ad castrum Salerni.* His Buxentum adjectum. Tricenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti. Triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum, haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, T. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agendæ erant, perfectis, Consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cænomanis assumptis. Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter: Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium & Litubium, utraque Ligurum, & duæ gentis ejusdem civitates, Celelates, Cerdiciatesque sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Boios, Iluates Ligurum, sub ditione erant. Quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant.

30. Inde in agrum Boiorum legiones duxit. Boiorum exercitus haud ita multo ante trajecerat Padum, junxeratque se Insubribus & Cænomanis: quod ita acceperant, conjunctis legionibus Consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum vires firmarent. Posteaquam fama accidit, *alterum* Consulem *Boiorum urere agros*: seditio extemplo orta est. Postulare Boii, *ut laborantibus opem universi ferrent.* Insubres negare se sua deserturos. Ita divisæ copiæ. Boiisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cænomanis super amnis Mincii ripas consederunt. Infra eum locum quinque millia passuum, & consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. Inde mittendo in vicos Cænomanorum, Brixiamque, quæ caput gentis erat; ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cænomanos se adjunxisse, excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cænomani, & signis sublatis aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. Et id quidem impetrari nequiit. In id data fides Consuli est, ut in acie aut quiescerent: aut si qua etiam occasio fuisset, adjuvarent Romanos. Hæc ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis: labare fidem sociorum. Itaque quum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnæ *vovit ædem Sospitæ Junoni, si*

eo die hostes fusi fugatiq; essent. A militibus clamor sublatus, compotem voti Consulem se facturos, & imperus in hostes est factus. Non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam & à Cænomanis terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem injectum auctores sunt, cæsaque in medio quinque & triginta millia hostium, quinque millia & septingentos vivos captos: in iis Amilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli causa fuisset: signa militaria centum triginta, & carpenta supra ducenta. Oppida, quæ defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis.

31. Minucius consul primo effusis populationibus peragraverat fines Boiorum: deinde ut relictis Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boii detrectassent pugnam, nisi fama victos Insubres allata animos fregisset. Itaque relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua ut quisque defenderent: rationem gerendi belli hosti mutarunt. Omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendæ, rursus populari agros & urere tecta, vicosque expugnare cœpit. Per eosdem dies Clastidium incensum. Inde in Liguſtinos Iluates, qui soli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens ut Insubres acie victos, Boios, ita ut tentare spem certaminis non auderent, territos audivit, in deditionem venit. Literæ consulum è Gallia de gestis prospere sub idem tempus Romam allatæ, M. Sergius prætor urbanus in senatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. Supplicatio in quatriduum decreta.

32. Hyems jam eo tempore erat, quum T. Quintius capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet. Opunte seditio orta est. Factio una Ætolos qui propiores erant: altera Romanos accersebat. Ætoli, priores venerunt: sed opulentior factio exclusis Ætolis, missoque ad imperatorem Romanum nuncio, usque ad adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat præsidium: neque ut discederent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis Romani perpelli potuerunt. Mora cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit: quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravate concessum regi est. Non quin cuperet Quintius per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum. Necdum enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur: an, quod summa vi ut tenderent, amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur. Aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset; vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicæam littus elegere. Eo rex ab Demetri-

meuriade cum quinque lembis & una nave roſtrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, & Achæorum exul vir inſignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Animander erat, & Dionyſodorus Attali legatus, & Ageſimbrotus præfectus Rhodiæ claſſis, & Phaneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Ariſthenus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum litus progreſſus, quum rex in proram navis in anchoris ſtantis proceſſiſſet: *commodius*, inquit, *ſi in terram egrediaris, ex propinquo dicamus invicem, audiamuſque.* Quum rex facturum ſe id negaret: *Quem tandem*, inquit Quintius, *times?* Ad hoc ille ſuperbo & regio animo: *Neminem equidem timeo, præter Deos immortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atq; omnium minime Ætolis. Iſtud quidem*, ait Romanus, *par omnibus periculum eſt, qui cum hoſte ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides ſit. Non tamen*, inquit rex *T. Quinti, par perfidiæ præmium eſt, ſi fraude agatur, Philippus & Phaneas. Neq; enim æque difficulter Ætoli prætorem alium, ac Macedones regem in meum locum ſubſtituant.*

33. Secundum hæc ſilentium fuit. Quum Romanus *eum æquum cenſeret priorem dicere, qui petiſſet colloquium:* rex, *ejus eſſe priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet:* tum Romanus, *ſimplicem ſuam orationem eſſe: ea enim ſe dicturum, quæ ni fiant, nulla ſit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præſidia eſſe: captivos & transfugas ſociis populi Romani reddendos. Reſtituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ poſt pacem in Epiro factam occupaſſet. Ptolemæo regi Ægypti reddendas urbes, quas poſt Philopatoris Ptolemæi mortem occupaſſet. Suas populiq; Romani conditiones has eſſe: cæterum & ſociorum audiri poſtulata verum eſſe.* Attali regis legatus *naves captivoſque, quæ ad Cium navali prælio capta eſſent: & Nicephorium, Veneriſq; templum, quæ ſpoliaſſet evaſtaſſetque, pro incorruptis reſtitui:* Rhodii, Peræam (regio eſt continentis adverſus inſulam, vetuſtæ eorum ditionis) repetebant, poſtulabantque *præſidia deduci ab Iaſſo, & Bargyllis, & Euromenſium urbe, & in Helleſponto Seſto atq; Abydo, & Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris reſtitui, & liberari omnia Aſiæ emporia portuſque.* Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phaneas quum eadem fere quæ Romani, ut Græcia decederetur, poſtulaſſet, *redderenturq; Ætolis urbes, quæ quondam juris aut ditionis eorum fuiſſent*, excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir (ut inter Ætolos) facundus. *Jamdudum ſe reticere*, ait, *non quo quicquam agi putet eo colloquio, ſed ne quem ſociorum dicentem interpellet. Neq; de pace cum fide Philippum agere, neq; bella vera virtute unquam geſſiſſe. In colloquiis inſidiari & captare: in bello non congredi æquo campo, neq; collatis ſignis dimicare, ſed refugientem incendere ac diri-*

pere urbes, & vincentium præmia victum corrumpere. At non ſic antiquos Macedonum reges, ſed acie bellare ſolitos, urbibus parcere quantum poſſent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum poſſeſſione dimicetur tollentem, nihil ſibi præter bellum relinquere, quod conſilium eſſe? Plures priore anno ſociorum urbes in Theſſalia evaſtaſſe Philippum, quam omnes qui unquam hoſtes Theſſaliæ fuerint. Ipſis quoq; Ætolis eum plura ſocium, quam hoſtem ademiſſe. Lyſimachiam pulſo prætore & præſidio Ætolorum occupaſſe eum. Cium item ſuæ ditionis urbem ſunditus evertiſſe ac deleſſe. Eadem fraude habere eum Thebas, Phthias, Echinum, Lariſſam & Pharſalum.

34. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orſum eum dicere in Ætolos maxime violenter, Phaneas interfatus, *non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum eſſe. Apparet id quidem*, inquit Philippus *etiam cæco*: jocatus in valetudinem oculorum Phaneæ: & erat dicacior natura, quam regem decet: & ne inter ſeria quidem riſu ſatis temperans. Indignari inde cœpit: *Ætolos, tanquam Romanos decedi Græcia jubere: qui, quibus finibus Græcia ſit, dicere non poſſint. Ipſius enim Ætoliæ, Agræos Apodeotaſq; & Amphilochos, quæ permagna eorum pars ſit, Græciam non eſſe. An quod à ſociis eorum non abſtinuerim, juſtam querelam habent? quum ipſi pro lege hunc morem antiquitus ſervent: ut adverſus ſocios ipſi ſuos, publica tantum auctoritate dempta, juventutem ſuam militare ſinant: & contrariæ perſæpe acies in utraq; parte Ætolica auxilia habeant? Neq; ego Cium expugnavi, ſed Pruſiam ſocium & amicum oppugnantem adjuvi: & Lyſimachiam ab Thracibus vindicavi. Sed quia me neceſſitas ad hoc bellum à cuſtodia ejus avertit, Thraces habent. Et Ætolis hæc. Attalo autem Rhodiiſq; nihil jure debeo. Non enim à me, ſed ab illis principium belli ortum eſt. Romanorum autem honoris cauſſa Peræam Rhodiis, & naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, reſtituam. Nam quod ad Nicephorium Veneriſq; templi reſtitutionem attinet: quid ea reſtitui poſtulantibus reſpondeam? niſi quo uno modo luci ſilvæq; cæſæ reſtitui poſſunt, curam impenſamq; ſationis me præſtaturum: quoniam hæc inter ſe reges poſtulare & reſpondere placet.* Extrema ejus oratio adverſus Achæos fuit: *in qua orſus ab Antigoni primum, ſuis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum juſſit, omnes divinos humanoſq; honores complexa: atq; ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab ſe deſciviſſent, invectuſq; graviter in perfidiam eorum: Argos tamen ſe redditurum eis dixit. De Corintho, cum Imperatore Romano deliberaturum eſſe, quæſiturumq; ſimul ab eo, utrum iiſne urbibus decedere ſe æquum cenſeat, quas à ſe ipſo captas jure belli habeat, an iis etiam, quas à majoribus ſuis acceperiſſet.*

35. Paran-

35. Parantibus Achæis Ætoliſque ad ea reſpondere, quum prope occaſum ſol eſſet, dilato in poſterum diem colloquio, Philippus in ſtationem, ex qua profectus erat, Romani ſociique in caſtra redierunt. Quintius poſtero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad conſtitutum tempus venit. Philippi nullus uſquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat: & jam deſperantibus venturum, repente apparuerunt naves. Atque ipſe quidem, *quum tam gravia & indigna imperarentur, inopem conſilii diem ſe conſumpſiſſe deliberando* aiebat. Vulgo credebatur de induſtria rem in ſerum tractam, ne tempus dari poſſet Achæis Ætoliſque ad reſpondendum. Et eam opinionem ipſe affirmavit, petendo, *ut ſummotis aliis, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi poſſet, cum Imperatore Romano liceret ſibi colloqui.* Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur ſocii: deinde quum haud abſiſteret petere, ex omnium concilio Romanus Imperator cum Appio Claudio Tribuno militum cæteris ſummotis, ad extremum littus proceſſit, Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram eſt egreſſus. Ibi quum aliquamdiu ſecreto locuti eſſent, quæ acta ad ſuos Philippus retulerit, minus compertum eſt. Quintius hæc retulit ad ſocios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac ſi qui eſſent captivi. Attalo naves, & cum iis captos navales ſocios: Rhodiis regionem, quam Peræam vocant, reddere: Iaſſo & Bargyliis non ceſſurum. Ætolis Pharſalum Lariſſamq; reddere. Thebas non reddere. Achæis non Argis modo, ſed etiam Corintho ceſſurum.* Nulli omnium placere partium, quibus ceſſurus, aut non ceſſurus eſſet, deſtinatio. *Plus enim amitti in eis, quam acquiri. Nec unquam, niſi tota deduxiſſet Græcia præſidia, cauſſas certaminum deponere.*

36. Quum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul ſtantem vox eſt perlata. Itaque à Quintio petit, *ut rem totam in poſterum diem differret, profecto aut perſuaſurum ſe, aut perſuaderi ſibi paſſurum.* Littus ad Thronium colloquio deſtinatur, eo mature conventum eſt. Ibi Philippus primo & Quintium, & omnes qui aderant, rogare, *ne ſpem pacis turbare vellent.* Poſtremo *petere tempus, quo legatos Romam ad ſenatum mittere poſſet. Aut his conditionibus ſe pacem impetraturum, aut quaſcunque ſenatus dediſſet, leges pacis accepturum.* Id cæteris haudquaquam placebat. *Nec enim aliud, quam moram & dilationem ad colligendas vires quæri.* Quintius *verum id futurum fuiſſe*, dicere: *ſi æſtas, & tempus rerum gerendarum eſſet. Nunc hyeme inſtante nihil amitti, dato ſpatio ad legatos mittendos. Nam neque ſine auctori-*

tate senatus quicquam eorum ratum fore, quæ cum rege ipsi pepigissent: & explorari (dum bello necessariam quietem ipsa hyems daret) senatus auctoritatem posse. In hanc sententiam & cæteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, *ut regia præsidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur.* Et ipse Quintius cum sociorum legatis Aminandrum Athamanum regem; utque speciem legationis adjiceret, Q. Fabium (uxoris Quinctii sororis filius erat) & Q. Fulvium, & Appium Claudium misit.

37. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati, quam regis auditi sunt. Cætera eorum oratio convicis regis consumpta est. Moverunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis ejus situm: ut omnibus appareret. *Si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret: non posse liberam Græciam esse: & ipsum Philippum non contumeliosius, quam verius, compedes eas Græciæ appellare.* Legati deinde regis intromissi, quibus longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, *cessurusne iis tribus urbibus esset?* sermonem incidit: *quum mandatum sibi de his nominatim negarent quicquam.* Sic infecta pace regii dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis apparuit, non tædere belli senatum: & ipse victoriæ quam pacis avidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quæ omni Græcia decedi nunciaret, admissurum dixit.

38. Philippus quum acie decernendum videret, & undique ad se contrahendas vires, maxime de Achaiæ urbibus regionis ab se diversæ, & magis tamen de Argis, quam de Corintho solicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno, velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret: si quid adversi accidisset, ipse haberet. Philoeli, qui Corintho Argisque præerat, scribit, *ut tyrannum ipse conveniret.* Philocles præterquam quod jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primo negare *aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto accersitus ad auxilium urbis esset.* Deinde, ut frequenti concione non aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam despoliandi eos nactum ratus, *tradere ubi vellet urbem, Philoclem jussit.* Nocte

cte ignaris omnibus acceptus in urbem est tyrannus. Prima luce occupat superiora omnia loca, portæque clausæ. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ: præsentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniæ imperatæ ingentes, qui non cunctanter contulêre, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum laceraci atque extorti. Concione inde advocata, rogationem promulgavit, unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo. Duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

39. Posteaquam in potestate Nabidis Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, à quo eam civitatem, & quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quintium & Attalum Æginæ hibernantem mittit, qui nunciarent, *Argos in potestate sua esse: eo si veniret Quintius ad colloquium, non diffidere sibi omnia cum eo conventura.* Quintius, ut eo quoque præsidio Philippum nudaret, quum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret, ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quintius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat, qui quum *tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum* diceret; in sententiam suam Quintium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. In eo loco ut congrederentur, convenit. Quintus cum fratre & tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum prætor cum auxiliaribus paucis venit. Tyrannum ibi cum omnibus copiis operientem invenerunt. Progressus armatus cum satellitibus est in medium fere interjacentis campi: inermis Quintius cum fratre & duobus Tribunis militum, inermes item regi prætor Achæorum, & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum: *quod armatus ipse armatisq; septus, quum inermes Romanum imperatorem, regemq; cerneret, in colloquium venisset. Neque enim se illos timere dixit, sed exules Argivorum.* Inde ubi de conditionibus amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postulare res: unam, *ut bellum cum Achæis finiret:* alteram, *ut adversus Philippum mitteret secum auxilia.* Auxilia se missurum dixit. Pro pace cum Achæis, induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

40. De

40. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata, quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret: ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex postulabat, ut id sciri posset. Nec tyrannus abnuere; sed *deductis ex urbe præsidiis, liberam concionem, non immistis Lacedæmoniis declaraturam quid Argivi vellent, præberi debere* dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc disceptatio sine exitu fuit. De colloquio discessum: sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, indutiisque inter Nicostratum Prætorem Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quintius Corinthum est profectus; & ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli præfecto urbis appareret tyrannum à Philippo desciisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit: *ut distuliſſe rem magis, quam negaſſe videretur.* A Corintho Quintius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: & rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque ne sine aliqua munificentia præteriret civitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit: & decem millia medimnûm frumenti. Atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis firmato præsidio Argis Lacedæmonem regressus, quum ipse viros spoliasset; ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se junctas domum accersendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo iis, sed postremo vestem quoque, mundumque omnem muliebrem ademit.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXIII.

TItus Quintius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quintius Flamininus frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus à Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus decessit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data est. L. Furius Purpureo & Claudius Marcellus consules Boios, & Insubres, Gallos subegerunt: Marcellus triumphavit. Annibal frustra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epistolas adversæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.

HÆc per hyemem gesta. Initio autem veris Quintius Attalo Elatiam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suæ facere cupiens, profectus per Phocidem quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra. Inde postero die cum unius signi militibus, & Attalo, legationibusque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, jussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se, mille passuum intervallo distantes. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit: cætera multitudo è muris adventum imperatoris Romani regisque prospeculabatur. Rara arma, paucique milites circa eos apparebant: hastatos, sequentes procul, anfractus viarum vallesque interjectæ occulebant. Quum jam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat. Caussa erat moræ, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, insecutum confestim agmen armatorum, non ante, quam ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili Prætoris urbe cap-

captaque, obſtupuerunt omnes. Et apparebat nihil liberæ conſultationis concilio, quod in diem poſterum indictum erat, Bœotis relictum. Texerunt dolorem, quem & nequicquam, & non ſine periculo oſtendiſſent. In concilio Attalus primus primus verba fecit.

2. Orſus a majorum ſuorum, ſuiſque, & communibus in omnem Græciam & propriis in Bœotorum gentem meritis; ſegnior jam & infirmior, quam ut contentionem dicendi ſuſtineret, obmutuit, & concidit. Et dum regem auferunt perferuntque, parte membrorum captum, pauliſper concio intermiſſa eſt. Ariſtænus inde Achæorum prætor, eo cum majori auctoritate auditus, quod non alia, quam quæ Achæis ſuaſerat, Bœotis ſuadebat. Pauca ab ipſo Quintio adjecta; fidem magis Romanam quam arma, aut opes extollente verbis. Rogatio inde à Platæenſi Dicæarcho, lata, recitataque de ſocietate cum Romanis jungenda, nullo contra dicere audente, omnium Bœotiæ civitatum ſuffragiis accipitur, jubeturque. Concilio dimiſſo Quintius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens caſus coegit, poſtquam non vitæ præſens periculum vis morbi attuliſſe, ſed membrorum debilitatem viſa eſt, relicto eo ad curationem neceſſariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit: Bœotis quoque, ſicut prius Achæis, ad ſocietatem adſcitis, & quoniam tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat, converſis.

3. Philippus quoque primo vere, poſtquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere inſtituit, in magna inopia juniorum: abſumpſerant enim per multas jam ætates continua bella Macedonas, ipſo quoq; regnante: & navalibus bellis adverſus Rhodios, Attalumque, & terreſtribus adverſus Romanos ceciderat magnus numerus. Ita & tirones ab decem & ſex annis milites ſcribebat, & emeritis quidam ſtipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad ſigna revocabantur. Ita ſuppleto exercitu, ſecundum vernum æquinoctium omnes copias Dium contraxit, ibique ſtativis poſitis, exercendo quotidie milite, hoſtem opperiebatur. Et Quintius per eoſdem ferme dies ab Elatia profectus, præter Thronium & Scarpheam, ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, conſultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum ſequerentur. Cognitis ſociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progreſſus, in confinio Ænianum Theſſalorumq; poſitis caſtris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil moratı Ætoli ſunt. Phænea duce duo millia peditum cum equitibus qua-

quadringentis venerunt. Ne dubium esset quid exspectasset, confestim Quintius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortinii Cretensium, duce Cydate, & trecenti Apolloniatæ, haud dispari armatu se conjunxere: nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis & mille. Philippus, cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa jam sæpe memorata de majorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum quum deseruisset, ad ea quæ tum maxime animos terrebant, quibusq; erigi ad aliquam spem poterant, venit.

4. Acceptæ ad Aoum flumen in angustiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulsos Romanos opponebat: & illic tamen ubi insessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter custodias servassent: secundam, in ipso certamine, levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem, & tunc steterisse, & loco æquo justaque pugna semper mansuram invictam. Decem & sex millia militum hæc fuere; robur omne virium, & regni. Ad hoc duo millia cetratorum, quos peltastas appellant, Thracumque & Illyriorum, (Trallis nomen est genti) par numerus bina millia erant, & misti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, & duo millia equitum. Cum iis copiis Rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat, equitum copiis tantum, quod Ætoli accesserant, superabant.

5. Quintius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem drincipem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturæ ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret: ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. Et postquam nihil conceptæ temere spei succedebat, urbis quidem amplius tentandæ in præsentia conatu absistit: cæterum satis gnarus jam in Thessalia regem esse, nondum comperto quam in regionem venisset, milites per agros dimissos, vallum cædere & parare jubet. Vallo, & Macedones, & Græci usi sunt, sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmamentum aptaverunt. Nam & majores & magis ramosas arbores cædebant, quam quas ferre cum armis miles posset, & quum castra his ante objectis sepsissent, facilis molitio eorum valli erat. Nam & quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique & validi rami præbebant quod recte manu caperetur, duo aut summum tres juvenes connixi arborem unam evellebant. Qua vulsa, portæ instar,

instar, extemplo patebat, nec in promptu erat quod obmoliretur. Romanus leves, & bifurcos pleroſque, & trium, aut cum plurimum, quatuor ramorum vallos cædit, ut & ſuſpenſis ab tergo armis ferat plures ſimul apte miles; & ita denſos offigunt implicantque ramos, ut neque quæ cujuſque ſtipitis palma ſit, pervideri poſſit; & adeo acuti aliuſque per alium immiſſi radii locum ad inferendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, cum inter ſe innixi rami vinculum invicem præbeant, poſſit, & ſi evulſus forte eſt unus, nec loci multum aperit, & alium reponere perfacile eſt.

6. Quintius poſtero die, vallum ſecum ferente milite, ut paratus omni loco caſtris ponendis eſſet, progreſſus modicum iter, ſex ferme millia à Pheris quum conſediſſet, ſpeculatum in qua parte Theſſaliæ hoſtis eſſet, quidve pararet, miſit. Circa Lariſſam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis Pheras moviſſe, defungi quam primum & ipſe certamine cupiens, ducere ad hoſtem pergit, & quatuor millia fere à Pheris poſuit caſtra. Inde poſtero die quum expediti utrinque ad occupandos ſuper urbem tumulos proceſſiſſent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum erat, quum inter ſe conſpecti eſſent, conſtiterunt, nuncios in caſtra remiſſos, qui quid ſibi, cum præter ſpem hoſtis occurriſſet, faciendum eſſet, conſulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die nullo inito certamine in caſtra revocati ſunt. Poſtero die circa eoſdem tumulos equeſtre prœlium fuit: in quo non minima Ætolorum opera regii fugati, atque in caſtra compulſi ſunt. Magnum utriſque impedimentum ad rem gerendam fuit ager conſitus crebris arboribus, hortique, ut in ſuburbanis locis, & coarctata itinera maceriis, & quibuſdam locis intercluſa. Itaque pariter ducibus conſilium fuit excedendi ea regione, & velut ex prædicto, ambo Scotuſſam potierunt: Philippus ſpe frumentandi inde: Romanus ut prægreſſus corrumperet hoſti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conſpecta inter ſe loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus ſuper amnem Oncheſtum poſuit caſtra. Ne poſtero quidem die, cum Philippus ad Melambium, quod vocant Scotuſſæi agri, Quintius circa Thetidium Pharſaliæ terræ poſuiſſet caſtra, aut hi, aut illi, ubi hoſtis eſſet, ſatis compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effuſus, dein caligo noctis ſimillima Romanos metu inſidiarum tenuit.

7. Philippus maturandi itineris cauſſa, poſt imbrem nubibus in terram demiſſis, nihil deterritus, ſigna ferri juſſit. Sed tam denſa caligo obcæcaverat diem, ut neque ſigniferi viam, nec ſigna

signa milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoscephalæ vocantur, relicta ibi statione firma peditum, equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Theridium castris quum se tenuisset, exploratum tamen ubi hostis esset, decem turmas equitum, & mille pedites misit: monitos ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, præcaverent. Ubi ventum ad infestos tumulos est, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt. Dein nunciis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato visu consedit, non diutius certamine abstinuere. Principio à paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis ruentium pulsos aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani, alios super alios nuncios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites, & duo millia peditum, maxime Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versaque fortuna Macedones laborantes, opem regis per nuncios implorabant. Sed ut qui nihil minus illo die propter effusam caliginem quam prœlium exspectasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquamdiu inops consilii trepidavit: deinde postquam nuncii instabant, & jam juga montium detexerat nebula, & in conspectu erant Macedones, in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis quam armis tutantes; committendam rerum summam in discrimen utcunque ratus, ne partis indefensæ jactura fieret; Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, & equitatu Macedonum, ac Thessalorum mittit. Eorum adventu, depulsi ab jugo Romani, non ante restiterunt, quam in planiorem vallem perventum est. Ne effusa detruderentur fuga, plurimum in Ætolis equitibus præsidii fuit. Is longe tum optimus eques in Græcia erat: pedite inter finitimos vincebantur.

8. Lætior res quam pro successu pugnæ nunciata, quum alii super alios recurrentes ex prœlio clamarent fugere pavidos Romanos, invitum & cunctabundum, & dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus, magis necessitate quam occasione pugnæ inductus fecit. Dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: lævo cum omni levi armatura in hostem vadit. Simul admonens, *cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusq; septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, atq; expugnassent: cum iis quos P. Sulpicii prius ductu obsidentibus Eordææ aditum vicissent. Fama stetisse, non viribus, Macedoniæ*

doniæ regnum. Eam quoque famam tandem evanuiſſe. Jam perventum ad ſuos in ima valle ſtantes erat, qui adventu exercitus imperatoriſque, pugnam renovant, impetuque facto rurſus avertunt hoſtem. Philippus cum cetratis, & cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero curſu ad hoſtem vadit. Nicanori ex purpuratis imi, ut cum reliquis copiis confeſtim ſequatur, imperat. Primo ut in jugum evaſit, & jacentibus ibi paucis armis corporibuſque hoſtium, prœlium eo loco fuiſſe, pulſoſque inde Romanos, & pugnari prope caſtra hoſtium vidit, ingenti gaudio eſt elatus: mox refugientibus ſuis & terrore verſo, pauliſper, incertus an in caſtra reciperet copias, trepidavit: deinde ut appropinquabat hoſtis, & præterquam quod cædebantur averſi, nec niſi defenderentur, ſervari poterant, ac ne ipſi quidem in tuto jam receptus erat; coactus nondum adſecuta parte ſuorum periculum ſummæ rerum facere, equites, levemque armaturam, qui in prœlio fuerant, dextro in cornu locat. Cetratos & Macedonum phalangem, haſtis poſitis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet. Simul ne facile perrumperetur acies dimidium de fronte demptum introrſus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quam lata acies eſſet. Simul & denſari ordines juſſit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

9. Quintius his, qui in prœlio fuerant, inter ſigna & ordines acceptis, tuba dat ſignum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus. Nam forte utraque acies ſimul conclamavere. Nec ſolum qui pugnabant, ſed ſubſidia etiam, quique tum maxime in prœlium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat: ſiniſtro tum cum maxime appropinquante phalangis parte, quæ noviſſimi agminis fuerat, ſine ullo ordine trepidabatur. Media acies quæ propior dextrum cornu erat, ſtabat ſpectaculo velut nihil ad ſe pertinentis pugnæ intenta: phalanx, quæ venerat, agmen magis quam acies, aptiorque, itineri quam pugnæ, vix dum in jugum evaſerat. In hos incompoſitos Quintius, quamquam pedem referentes in dextro cornu ſuos cernebat, elephantis prius in hoſtem actis, impetum facit; ratus partem profligatam cætera tracturam. Non dubia res fuit. Extemplo terga vertêre Macedones terrore primo beſtiarum averſi. Et cæteri quidem hos pulſos ſequebantur: unus è tribunis militum extemplo capto conſilio cum viginti ſignorum militibus relicta ea parte ſuorum, quæ haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hoſtium averſum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbaſſet; cæterum

terum ad communem omnium in tali re trepidationem acceſſit, quod phalanx Macedonum gravis atque immobilis, nec circumagere ſe poterat, nec hoc qui a fronte paulo ante pedem referentes, tunc ultro territis inſtabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum ex quo pugnaverant, dum per proclive pulſos inſequuntur, tradiderant hoſti ad terga ſua circumducto. Pauliſper in medio cæſi, deinde omiſſis plerique armis capeſſunt fugam.

10. Philippus cum paucis peditum equitumque, primo tumulum altiorem inter cæteros cepit, ut ſpecularetur, quæ in læva parte ſuorum fortuna eſſet: deinde, poſtquam fugam effuſam animadvertit, & omnia circa juga ſignis atque armis fulgere, tum, & ipſe acie exceſſit. Quintius, quum cedentibus inſtiſſet, repente quia erigentes haſtas Macedonas conſpexerat, quidnam pararent incertus, pauliſper novitate rei conſtituit ſigna: deinde, ut accepit hunc morem eſſe Macedonum tradentium ſeſe, parcere victis in animum habebat. Cæterum ab ignaris militibus omiſſam ab hoſte pugnam & quid imperator vellet, impetus in eos factus, & primis cæſis, cæteri in fugam diſſipati ſunt. Rex effuſo curſu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum ſubſtitit, ad excipiendos ſi qui prœlio ſupereſſent. Romani victores in caſtra hoſtium ſpe prædæ irruunt: verum ea magna jam ex parte, directa ab Ætolis inveniunt. Cæſa eo die octo hoſtium millia, quinque capta. Ex victoribus ſeptingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat omnium rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia hoſtium eo die ſunt cæſa; capta, ubi modeſtius mendacium eſt, quinque millia ſeptingenti, ſigna militaria ducenta unum & quadraginta. Claudius quoque duo & triginta millia hoſtium cæſa ſcribit, capta quatuor millia & trecentos. Nos non minimo potiſſimum numero credidimus, ſed Polybium ſecuti ſumus, non incertum auctorem, cum omnium Romanarum rerum, tum præcipue in Græcia geſtarum.

11. Philippus collectis ex fuga, qui variis caſibus pugnæ diſſipati veſtigia ejus ſecuti fuerant, miſſiſque Lariſſam ad commentarios regios comburendos, ne in hoſtium venirent poteſtatem, in Macedoniam ceſſit. Quintius, captivis prædaque remundatis, partim militi conceſſis, Lariſſam eſt profectus; haud dum ſatis gnarus quam regionem petiſſet rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit; ſpecie ut induciæ eſſent, donec tollerentur ad ſepulturam, qui in acie cecidiſſent; re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab Romano impetratum. Adjecta & illa vox, *bono animo eſſe regem ut juberet*: quæ maxime Ætolos offendit, tumentes jam

querentesque, *mutatum victoria imperatorem. Ante pugnam omnia magna parvaq; communicare cum sociis solitum, nunc omnium expertes consiliorum esse: suo ipsum arbitrio cuncta agere: cum Philippo jam gratiæ privatæ locum quærere; ut dura atq; aspera belli Ætoli exhauserint, pacis gratiam, & fructum Romanus in se vertat.* Et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris. Sed cur negligerentur, ignorabant. Donis regiis immunere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: sed & succensebat non immerito Ætolis ob insatiabilem aviditatem prædæ, & arrogantiam eorum, victoriæ gloriam in se rapientium, quæ vanitate sua omnium aures offendebat: & Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent & viderentur, faciebat.

12. Induciæ quindecim dierum datæ hosti erant, & cum ipso rege constitutum colloquium: cujus priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios. Retulit quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit; *ita componendam pacem esse, ut Græcia etiam absentibus Romanis satis potens tuendæ simul pacis libertatisq; esset.* Ætolorum asperior oratio fuit, qui pauca præfati, *recte atq; ordine imperatorem Romanum facere, quod quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia. Falli autem eum totare, si aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso: quæ utraq; proclivia esse, si fortuna uti vellet.* Ad hæc Quinctius, *negare Ætolos, aut moris Romanorum memores, aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse; & illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque, de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, & Romanos, præter vetustissimum morem victis parcendi, præcipuum clementiæ documentum dedisse, pace Hannibali & Carthaginiensibus data. Omittere se Carthaginienses. Cum Philippo ipso quoties ventum in colloquium, nec unquam ut cederet regno actum esse: an quia victus prælio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis concurri debere: adversus victos, mitissimum quemque, animum maximum habere. Libertati Græciæ videri graves Macedonum reges. Si regnum, gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras & indomitas, in Macedoniam se, & in Græciam effusuras. Ne proxima quæq; amoliendo, majoribus gravioribusq; aditum ad se faceret.* Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, *Desistite tumultuari*, inquit, *ubi consultandum est. Non iis conditionibus inligabitur pax, ut movere bellum possit.*

13. Hoc

13. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe (is datus erat locus colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter iis, sine quibus pax impetrari non poterat, sua potius voluntate omissis, quam ut altercando extorquerentur, quæ priore colloquio aut imperata à Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de cæteris senatui permissurum dixit. Quamquam vel inimicissimis omnibus præclusisse vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus cunctis tacentibus, *Quid nobis*, (inquit) *Philippe, reddisne tandem Pharsalum, & Lariſſam Cremasten, & Echinum, & Thebas Phthias?* Quum Philippus nihil morari diceret quo minus reciperent; disceptatio inter imperatorem Romanum & Ætolos orta est de Thebis: nam eas populi Romani jure belli factas esse, Quintius dicebat, quod integris rebus, exercitu ab se admoto vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanæ præposuissent. Phæneas, & pro societate belli, quæ ante bellum habuissent, restitui Ætolis æquum censebat, & ita in fœdere primo cautum esse, ut belli præda, rerumque quæ ferri agique possent, Romanos; ager, urbesque captæ Ætolos sequerentur. *Vos*, inquit, *ipsi*, Quintius, *societatis istius leges rupistis, quo tempore relictis nobis cum Philippo pacem feciſtis: quæ si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Thessaliæ civitates sua voluntate in ditionem nostram venerunt.* Hæc cum omnium sociorum adsensu dicta, Ætolis non in præsentia modo gravia auditu, sed mox belli etiam causſæ, magnarumque ex eo cladium iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium, & quosdam ex amicorum numero obsides & ducenta talenta daret: de cæteris Romam mitteret legatos. Ad eam rem quatuor mensium induciæ essent. Si pax non impetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causſa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandæ, quam quod Antiochum bellum transiturumque in Europam moliri constabat.

14. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androsthenem justo prœlio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Græciæ civitates, & principes inde evocatos per speciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, & præter quingentos Macedonas, mistosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat,

& mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, & Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Bœoti, Thessalique, & Acarnanes mille, scutati omnes, & ex ipsorum Corinthiorum juventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androsthenì fecerunt acie decernendi. Nicostratus prætor Achæorum Sicyone erat cum duobus millibus peditum, centum equitibus, sed imparem se & numero & genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equitumque vagæ, Pellenensem, & Phliasium, & Cleonæum agrum, depopulabantur. Postremo exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transcendebant: navibus etiam circumvecti omnem oram Achaiæ vastabant. Quum id effusius hostes, &, ut fit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Niceratus spem nactus necopinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuncium occultum mittit, quo die, & quot, ex quaque civitate armati, ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines, nocte Cleonas, insciis omnibus quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturæ levis, & trecenti equites, cum iis copiis dimissi, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebantur.

15. Androsthenes, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis est Corinthium & Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam trifariam divisit, & omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium Sicyoniumque agros, & Phliasium, jubet. Hæc tria diversa agmina discessere. Quod ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum præmissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus ut prægrederentur locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi armatura, altera clypeati, dein aliarum gentium exercitus robur erat. Jam haud procul castris aberant peditesque equitesque, & Thracum quidam in vagos palatosque per agros hosteis impetum fecerunt, quum repens terror castris infertur. Trepidare dux, ut qui hostes nusquam, nisi raro, in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleo-

nas

nas quidem accessuros nunquam credidisset. Revocari tuba jubet vagos à castris dilapsos. Ipse raptim capere arma jussis militibus, infrequenti agmine porta egressus, super flumen instruit aciem. Cæteræ copiæ vix colligi atque instrui cum potuissent, primum hostium impetum non tulerunt. Macedones, & maxime omnium frequentes ad signa fuerant, & diu ancipitem victoriæ spem fecerunt: postremo fuga cæterorum nudati, quum duæ jam acies hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clypeati cetratique à fronte urgerent; & ipsi re inclinata primo retulere pedem: deinde impulsi terga vertunt, & plerique abjectis armis, nulla spe castrorum tuendorum relicta, Corinthum petierunt. Niceratus mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus, Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam ubique cædem edidit; majorem propè quam in prœlio ipso. Ex iis quoque qui Pellenem Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes tanquam in suas inlati sunt: partim ex discursu id quod erat, suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Cecidêrunt eo die mille & quingenti, capti trecenti. Achaia omnis magno liberata metu.

16. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quintius Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ sola Græciæ gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duæ autem maxime causæ eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Ætolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec ipsis qui convenerant, idem placuit. Sed & principes & magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes qui abfuerant, ægre passi, & in hoc fremitu gentis à Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles & Echedemus, non ad tollendum modo decretum Romanæ societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus & Bianor, principes gentis ambo, quod auctores ejus sententiæ fuissent, proditionis in concilio damnarentur, & Zeuxidæ prætori, quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, & Corcyram ad Romanos abirent; statue-

runt, offerre se multitudini, & ante eo ipso lenire iras, aut pati quod esset tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium, silentium mox & verecundia simul pristinæ dignitatis ac misericordia præsentis fortunæ orta est. Postulatæ quoque dicendi factæ, principio supplices, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta audacia, quantam innocentia dabat, disseruerunt: postremo altero aliquid etiam queri, & castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita adfecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent. Neque eo minus redeuntium in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, conferent.

17. Leucade hæc sunt decreta; id caput Acarnaniæ erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque quum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flaminium perlata esset, extemplo cum classe profectus Leucadem, ad Heræum quod vocant, naves adplicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit; ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur; tum vineas, turresque erigere, & arietem admovere muris cœpit. Acarnania universa, inter Ætoliam atque Epirum posita, solem occidentem & mare Siculum spectat. Leucadia nunc insula, & vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa; tum peninsula erat, occidentis regione arctis faucibus cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme passus longæ fauces erant; latæ haud amplius centum & viginti. In his angustiis Leucas posita est, colli applicata versa in orientem, & Acarnaniam. Ima urbis plana sunt, jacentia ad mare: quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique expugnabilis est. Nam & vada sunt stagno similiora, quam mari: & campus terrenus omnis, operique facilis. Itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. Die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere quæ patefacta ruinis erant; prœlia impigre inire, & armis magis muros quam ipsos mœnibus tutari. Diuturnaque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam Italici generis Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. Eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in fo-

ro

ro inſtructa juſto prœlio aliquamdiu Leucadii ſuſtinuerunt. Interim & ſcalis capta multis locis mœnia, & per ſtragem lapidum ac ruinas tranſcenſum in urbem. Jamque ipſe legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. Pars in medio cæſi, pars armis abjectis dediderunt ſe victori. Et poſt dies paucos audito prœlio, quod ad Cynoſcephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt.

18. Iiſdem diebus, omnia ſimul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam à Philippo continentem regionem (Peræam vocant) poſſeſſam à majoribus ſuis, Pauſiſtratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & noningentis fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miſerunt: Galli, & Niſuetæ, & Piſuetæ, Tamiani, & Arei ex Africa, & Laodiceni ex Aſia erant. Cum his copiis Pauſiſtratus Tendeba in Stratonicenſi agro locum peropportunum, ignaris regiis qui tenuerant, occupavit. In tempore & ad idipſum excitum auxilium mille Achæi pedites cum centum equitibus ſupervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates regius præfectus recuperandi caſtelli cauſſa primo caſtra ad ipſa Tendeba movit, inde ad alterum caſtellum, item Stratonicenſis agri: Aſtragon vocant. Omnibuſque ex præſidiis, quæ multifariam disjecta erant, devocatis, & ab ipſa Stratonicea Theſſalorum auxiliaribus, Alabanda, ubi hoſtes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. Atque caſtris, in propinquum collatis, extemplo in aciem deſcenſum eſt. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex caſtellorum (Cares maxime erant) præſidiis: equites cornibus circumdat. Cretenſium auxiliares Thracumque Rhodia cohors dextro cornu, ſiniſtro mercenarios milites, lectam peditum manum habuêre: medios miſta ex pluribus gentibus auxilia: equites leviſque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die ſteterunt tantum acies utræque ſuper ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: pauciſque telis emiſſis, in caſtra receperunt ſeſe. Poſtero die eodem ordine inſtructi, majus aliquanto prœlium quam pro numero edidêre pugnantium. Nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni ferme equites. Cæterum non numero tantum, nec armorum genere, ſed animis quoque paribus, & æqua ſpe pugnaverunt. Achæi primi torrente ſuperato in Agrianas impetum fecêre: deinde tota prope curſu tranſgreſſa amnem acies eſt. Diu anceps pugna ſtetit. Numero Achæi mille & ipſi quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne

cornu. Macedones, usque dum ordine & velut stipata phalanx consistebat, moveri nequiverunt. Postquam lævo latere nudato circumjacere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt: turbati extemplo, tumultum primo inter se fecerunt: terga deinde vertunt; postremo abjectis armis, in præcipitem fugam effusi, Bargyllas petentes fugerunt. Eodem & Dinocrates perfugit. Rhodii quantum diei superfuit secuti, receperunt sese ad castra. Satis constat, *si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse.* Prætermissa ejus rei occasio est, dum in castellis vicisque Perææ recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obtinebant, confirmati sunt. Mox & Dinocrates cum iis, qui prœlio superierant, copiis intravit muros. Nequiquam inde obsessa oppugnataque urbs est: recipi nisi aliquanto post per Antiochum non potuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaia, hæc in Asia per eosdem dies ferme gesta.

3. Philippus quum audisset *Dardanos transgressos fines ab contemtu conetsk tam regni, superiora Macedoniæ evastare*; quamvis toto prope orbe terrarum, undique se suosque prosligante fortuna urgebatur: tamen morte tristius ratus Macedoniæ etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum & quingentis equitibus circa Stobos Pæoniæ improviso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in prœlio, major prædandi cupidine palata per agros cæsa est. Quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta: refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul & cum Philippo foret bellandum: quam opportune jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus. Nam præterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contuliſſent vires, bellatum est: Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus quum priore æstate omnibus quæ in Cœle Syria sunt, civitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset: nihilo quietiores postea res habuit. Omnibus enim regni viribus connixus, quum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris præmissis terra cum exercitu filiis duobus Ardue & Mithridate, jussisque Sardibus se operiri, ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis, cercurisque ac lembis ducentis proficiscitur: simul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus urbes, quæ in deditione Ptolemæi essent; simul Philippum

pum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adjuturus.

20. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum Romanum proque universo nomine Græcorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quam quod ea tempestate non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt: *Nephelida* (promontorium Ciliciæ est, inclitum fœdere antiquo Athenienſium) *si eo non contineret copias suas, se obviam ituros*: non ab odio ullo, sed ne conjungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis, & Aphrodisiade, & Coryco, & superato Anemurio (promontorium id quoque Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque ejus oræ castellis, aut metu aut voluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. Et quamquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit iræ: & *legatos se Rhodum missurum*, respondit: *iisque mandaturum, ut renovarent vetusta jura cum ea civitate, sua majorumque suorum: & vetarent eos adventum pertimescere regis. Nihil his aut sociis eorum noxæ futurum fraudive. Nam Romanorum amicitiam se non violaturum. Argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & senatus honorifica in se decreta, responsaque.* Tum forte legati redierunt ab Roma, comiter auditi, dimissique, ut tempus postulabat. Incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius venit, *debellatum ad Cynoscephalas esse.* Hoc nuncio accepto, Rhodiis, dempto metu à Philippo omni, erat consilium obviam eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt, tuendæ libertatis civitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. Nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac prænonendo conatus hostis: caussaque libertatis fuerunt Cauniis, Mindiis, Halicarnassensibus Samiisque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint, quum ad ea quæ proprie Romani belli sunt, vix sufficiant.

21. Eodem tempore & Attalus rex æger Thebis Pergamum advectus moritur, altero & septuagesimo anno: quum quatuor & quadraginta annos regnasset. Huic viro præter divitias nihil ad ipsem regni fortuna dederat. His simul prudenter, simul magnifice utendo effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prœlio uno Gallis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium ascivit nomen, cujus magnitudini semper

per

per animum aequavit. Summa justitia suos rexit. Unicam fidem sociis praestitit. Uxorem, ac liberos quatuor superstites habuit. Mitis ac munificus amicis fuit. Regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit.

22. Quum is status rerum in Asia Graeciaque & Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis senatum certiorem fecit, *Celtam & Luscinum reguli in armis esse, cum Celtis decem & septem oppida, cum Luscino validae urbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam oram omnem, quae nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus consurrecturam.* His literis à M. Sergio Praetore, cujus jurisdictio inter cives & peregrinos erat, recitatis, decreverunt Patres, ut comitiis praetorum perfectis, cui praetori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniae ad senatum referret.

23. Sub idem tempus Consules Romam venerunt, quibus in aede Bellonae senatum habentibus, postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo, & C. Ursanius Trib. plebis, *ut separatim de triumpho agerent Consules postularunt, communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par bonos in dispari merito esset.* Cumque Minucius *utriq; provinciam Italiam obtigisse* diceret, *communi animo consilioque se & collegam res gessisse*, Cornelius adjiceret: *Boios adversus se transgredientes Padum, ut Insubribus Cenomanisq; auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda aversos esse:* tribuni *res tantas bello gessisse Cornelium fateri, ut non magis de triumpho ejus, quam de honore Diis immortalibus habendo dubitari posset: non tamen nec illum, nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut quum sibimet triumphum impetrasset, collegae eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia praelia, vix digna dictu fecisse: in Gallia magnum numerum militum amisisse. Nominabant etiam tribunos militum T. Juvencium, & Cneum Labeonis fratrem, qui adversa pugna cum multis aliis viris fortibus civibus ac sociis cecidissent. Oppidorum paucorum ac vicorum falsas, & in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones factas esse.* Hae inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim remiserunt.

24. Cn. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. Et Placentini Cremonenses que addiderunt favorem consuli, gratias agentes, commemorantesque *obsidione se esse ab eo liberatos,*

aris. *Plerosque etiam, quum apud hostes essent, servitute exceptos.* Q. Minucius, tentata tantum relatione, quum adversum omnem sensum videret, *in monte Albano se triumphaturum, & jure imperii consularis & multorum clarorum virorum exemplo*, dixit. Cn. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. Multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis trahivexit: multi nobiles Galli ante currum traducti, inter quos quidam Amilcarem ducem Poenorum fuisse, auctores sunt. Caeterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia quingentos aeris; argenti bigati septuaginta novem millia. Sepniagenos aeris militibus divisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius Consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte Albano triumphavit. Is triumphus ut loco, & fama rerum gestarum, & quod sumptum non erogatum ex aerario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisque, & spoliis ferme aequabat. Pecuniae etiam prope par summa fuit, aeris translata ducenta & quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenti. Militibus centurionibusque & equitibus, item in singulos datum, quod dederat collega.

25. Secundum triumphum consularia comitia habita. Creati Consules L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus. Praetores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Tib. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, Manius Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Laelius. Exitu ejus anni literae à T. Quintio venerunt, *se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse: hostium exercitum fusum, fugatumque.* Hae literae prius in senatu à Sergio praetore, deinde ex auctoritate patrum in concione sunt recitatae. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretae. Brevi post legati & à T. Quintio, & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam: ibique iis locus, & lautia praebita: & ad aedem Bellonae senatus est habitus. Haud multa verba facta, quum Macedones *quaecunque senatui censuisset, id regem facturum esse dicerent.* Decem legati more majorum, quorum ex consilio L. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti, adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius, & P. Villius essent: qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cossanis eo die postulantibus ut sibi colonorum numerus augeretur, mille ascribi jussi: *dum ne quis in eorum numero esset, qui post M. Cornelium & T. Sempronium* consulem *hostis fuisset.*

26. Ludi

26. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione, & Cn. Manlio Vulsone, & magnificentius quam alias facti, & lætius, propter res bello bene gestas spectati; totique ter instaurati, plebeii sepies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento multaticio tria signa ænea, Cereri Liberoque & Liberæ posuerunt. L. Furius, & M. Claudius Marcellus consulatu inito, quum de provinciis ageretur, & Italiam utriq; provinciam senatus decerneret: ut Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus provinciæ cupidior, *pacem simulatam ac fallacem* dicendo, *& rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem*, dubios sententiæ Patres fecerat. Et fortasse obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex, & C. Atinius Labeo, tribuni plebis *se intercessuros* dixissent: ni prius ipsi ad plebem tulissent, *vellent, juberentne cum rege Philippo pacem esse*. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est: omnes quinque & triginta tribus uti rogatæ jusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo lætarentur, tristis ex Hispania nuncius allatus effecit, vulgatæque literæ, *C. Sempronium Tuditanum* proconsulem, *in citeriore Hispania prælio victum, exercitum ejus fusum fugatumque: & illustres viros in acie cecidisse. Tuditanum cum gravi vulnere latum ex prælio, haud ita multo post exspirasse*. Consulibus ambo Italia provincia cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, & ut quatuor legiones novas scriberent; duas, quæ quo senatus censuisset, mitterentur: & T. Quintius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere jussus: imperium ei prorogatum satis jam ante video. Prætores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam jurisdictionem, Manius Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Tib. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni, & Q. Minucio, quibus Hispaniæ provinciæ evenerant, Consules legiones singulas ex quatuor ab se scriptis quas videretur, ut darent, decretum est: socium ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites. Hique primo quoque tempore in provincias ire jussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum.

V. C. 554.

27. Priusquam hi prætores ad bellum prope novum, quicum primum suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur; aut ipsi consules ab urbe moverent: procurare, ut assolet, prodigia, quæ nunciabantur, jussi. L. Julius Sequestris in Sabinos proficiscens, fulmine ip-

se

se equusque exanimati fuerant. Ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat. Ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant. Lupus Esquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis, quum in forum decurrisset, Tusco vico atque inde Melio, per portam Capenam prope intactus evaserat. Hæc prodigia majoribus hostiis sunt procurata.

28. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, quum ex senatusconsulto ovans urbem esset ingressus, tulit præ se auri mille & quingenta pondo quindecim, argenti viginti millia, signati denarios triginta quatuor millia, & quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit: & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem, & matris Matutæ, unum in maximo circo fecit: & his fornicibus signa aurata imposuit.

29. Hæc per hyemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quintius, à quo quum multa socii peterent, Bœoti petierunt, impetraverunt que *ut hi, qui suæ gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur.* Id à Quintio facile impetratum, non quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege jam suspecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia esset. Nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atq; ab ipso hi, & non à Quintio & Romanis dati essent, miserunt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob causam Brachyllam quendam, quam quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt; præteritis Zeuxippo, & Pisistrato, aliisque qui Romanæ societatis auctores fuerunt. Id ægre & in præsentia hi passi, & in futurum etiam serum ceperunt, quum ad portas prope sedente exercitu Romano ea fierent: *quidnam se futurum esset profectis in Italiam Romanis: Philippo ex propinquo socios adjuvante, & infesto his qui partis adversæ fuissent.*

30. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam principem fautorum regis statuerunt. Et tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum vinulentus, prosequentibus mollibus viris, qui joci caussa convivio celebri interfuerant: ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Ætoli erant, circumventus occiditur. Fuga comitum, & quiritatio facta & tumultus tota urbe discurrentium per luminibus. Percussores proxima porta evaserunt. Luce prima concio frequens, velut extante indicio, ad vocem præconis

conis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu, & obscoenis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem destinabant cædis. In præsentia plane comprehendi eos, qui simul fuissent, quæstionemque ex iis haberi. Qui dum quæruntur, Zeuxippus confirmia animo avertendi ab se criminis caussa in concionem progressus, *errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos fœminas crederent.* Multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit, *nunquam scitius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve cædis nullo lacessente facturum fuisse.* Alii non dubitare; *obviam eunde imprudenter criminis suspicionem averti.* Torti post paulo insontes, quum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeuxippum & Pisistratum nominaverunt: nullo adjecto, qui scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram; suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei conscientium metuens. Pisistratus spretis indicibus Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuncius & minister rei; quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium procraxit. Literas ad Zeuxippum mittit, *servum conscium tolleret. Non tam ideneum ad celandam rem eum videri sibi, quam ad agendam fuerit.* Has qui tulit literas, jussit Zeuxippo dare quamprimum. Is, quia non sibi conveniendi ejus copia fuit, ipsi illi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit: & adjecit, *a Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum esse.* Conscientia ictus, quum exemplo traditurum eas affirmasset, aperit. Perlectis literis pavidus Thebas refugit. Et Zeuxippus quidem fuga servi motus, Athenas, tutiorem exilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ quæstiones tormentis habitæ: & sumptum supplicium est.

31. Efferavit ea cædes Thebanos Bœotosque omnes ad execrabile odium Romanorum; *Zeuxippum principem gentis id facinus consciisse.* Ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios hospites, alios vagos per hiberna milites ad varios commeantes usus excipiebant. Quidam in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem diversoria devecti deductique opprimebantur. Postremo non tantum odio, sed etiam aviditate prædæ ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme caussa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Quum primo pauci, dein indies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis cœpit: & timidius quam in hostico egredi castris miles. Tum Quinctius legi-

tos

tos ad quærendum de latrociniis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi: ibi ex limo erutâ, extractaque ex ſtagno cadavera, ſaxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa. Multa facinora Acræphiæ, & Coronææ facta inveniebantur. Quintius primo *noxios tradi ſibi juſſit. Et pro quingentis militibus* (tot enim intercepti erant) *quingenta talenta Bœotos conferre.* Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excuſarent, *nihil publico conſilio factum eſſe*; miſſis Athenas, & in Achaiam legatis, qui teſtarentur ſocios, *juſto pioq; bello ſe perſecuturum Bœotos*: & cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire juſſo, cum parte Coroneam circumſedit; evaſtatis prius agris, quæ ab Elatia duo diverſa agmina ierè. Hac perculſi clade Bœoti, quum omnia terrore ac fugâ compleſſent, legatos mittunt. Qui quum in caſtra non admitterentur, Achæi Athenienſeſque ſupervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt deprecantes; ac ni impetraſſent pacem Bœotis, bellum ſimul gerere decreverunt. Per Achæos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta eſt, juſſiſque tradere noxios, & mulctæ nomine triginta talenta conferre, pax data: & ab oppugnatione receſſum.

32. Poſt paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex conſilio pax data Philippo in has leges eſt. *Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæq; in Aſia eſſent, libertatem ac ſuas leges haberent. Quæ earum ſub ditione Philippi fuiſſent, præſidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Aſia eſſent, Euromo Padaſiſque & Bargyllis, & Iaſſo, & Myrina, & Abydo & Thaſſo, & Perintho: eas quoque enim placere liberas eſſe. De Cianorum libertate, Quintius Pruſiæ Bithynorum regi ſcriberet, quid ſenatui & decem legatis placuiſſet. Captivos, tranſfugaſque reddere Philippum Romanis, & naves omnes tectas tradere: quin & regiam unam inhabilis propè magnitudinis, quam ſexdecim verſus remorum agebant: ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedoniæ fines ne injuſſu ſenatus gereret. Mille talentum daret populo Romano: dimidium præſens, dimidium penſionibus decem annorum.* Valerius Antias, quaternum millium pondo argenti vectigal in decem annos; triginta quaterna millia pondo, & ducenta, præſens viginti millia pondo. Idem nominatim adjectum ſcribit, *ne cum Eumene Attali filio* (novus is tum rex erat) *bellum gereret.* In hæc obſides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, *Attalo abſenti Æginam inſulam elephantoſq; dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariæ, atq; alias urbes, quas Philippus tenuiſſet: Athenienſibus inſulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.*

17. Om-

33. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. *Literas inanes vana specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas? alias nominari, & sine traditione juberi liberas esse? nisi ut quæ in Asia sunt, liberentur, longinquitate ipsa tutiores: quæ in Græcia sunt, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade.* Nec tota ex vano criminatio erat. Dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in senatusconsulto quo missi decem legati ab urbe erant, cæteræ Græciæ atque Asiæ haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora Reipublicæ postulassent, id è Republica fideque sua facere statuere jussi erant. Antiochus rex erat: quem transgressurum in Europam, quum primum ei res suæ placuissent, non dubitabant. Ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. Ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quintius, *liberandam omnem Græciam, si Ætolorum linguas retundere, si veram caritatem, majestatem apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium, se mare trajecisse.* Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. *Ceterum ipsis tutius esse, manere paulisper sub tutela præsidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi.* Postremo ita decretum est: *Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.*

34. Isthmiorum statum ludicrum aderat, semper quidem & alias frequens, quum propter spectaculi studium infinitum genti, quo certamina omnis generis artium viriumque ac pernicitatis visuntur: tum quia propter opportunitatem loci per duo diversa maria omnium Græcorum undique conventus erat. Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset: alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam ferebant. Romani ad spectaculum consederunt. Et præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde solenni carmine ludicrum indici solet, processit: & tuba silentio facto ita pronunciat: *Senatus populusque Romanus, & T. Quintius imperator, Philippo rege, Macedonibusque devictis, liberos, immunes suis legibus esse jubet Corinthios, Phocenses, Locrensesque omnes, & insulam Eubœam: & Magnetas, Thessalos, Perrhœbos, Achæos, Phthiotas.* Percensuerat omnes gentes, quæ sub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, majus gaudium fuit, quam quod universum homines cap-

caperent. Vix satis credere se quisque audisse: alii alios intueri mirabundi, velut somnii vanam speciem. Quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, quum unusquisque non audire, sed videre libertatis suæ nuncium averet: iterum pronunciaret eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, totiesque repetitus, ut facile appareret, nihil omnino bonorum multitudini gratius, quam libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent. Adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatum.

35. Ludis vero dimissis, cursu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut fuente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque jacentium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum, & quum robur juventæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu, vires suppeditabant. Nec præsens omnium modo effusa lætitia est, sed per multos dies gratis & cogitationibus & sermonibus revocata: *Esse aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. Nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præstet. Maria trajiciat; ne quod toto orbe terrarum injustum imperium sit, & ubique jus, fas, lex potentissima sint. Una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes. Hoc spe concipere audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis & fortunæ ingentis.*

36. Secundum ista jam Quintius, & decem legati, legationes regum, gentium, civitatumque audivere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. His eadem quæ fere Romæ erant verba sine fide rerum jactantibus, nihil jam perplexe, ut ante, quum dubiæ res incolumi Philippo erant: sed aperte pronunciatum, *ut excederet Asiæ urbibus: quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent: abstineret liberas, omnesque Græcas. Ante omnia* denunciatum, *ne in Europam aut ipse transiret: aut copias trajiceret.* Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatumque est haberi cœptus. Eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum civitates nominatim pronunciabant. Oresti, (Macedonum ea gens est) *quod primi ab rege defecissent*, suæ leges redditæ. Magnetes & Perrœbi, & Dolopes liberi quoque pronunciati. Thessalorum genti, præter libertatem concessam, Achæi Phthiotæ dati; Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Ætolos de Pharsalo & Leucade postulantes ut ex fœdere sibi restituerentur; ad senatum rejecerunt. Phocenses, Locrenses, & quæ

ficut ante fuerant adjecta, decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus & Triphylia & Heraea (Peloponnesi & ipsa urbs est) reddita Achaeis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant: dissentiente Quinctio, venit res in arbitrium senatus: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adjecto. Pleurato, Lycus & Partheni dati: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amynandrum tenere jusserunt cetera, quae per belli tempus Philippo capta ademisset.

37. Dimisso conventu, decem legati partiti munia inter se, ad liberandas suae quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargyllas, L. Stertinius Hephaestiam & Thassum & Thraciae urbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. Cui de minoribus rebus edictis mandatis, percunctatus, *si consilium non utile solum, sed etiam salutare admittere auribus posset*: quum rex *gratias quoque se acturum* diceret, *si quid quod in rem suam esset, ipse promeret*: magnopere ei suasit, *quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne si quid Antiochus moveret, exspectasse, & temporum opportunitates captasse ad bellandum videri posset.* Ad Tempe Thessaliae Philippus est conventus. Qui quum se missurum extemplo legatos respondisset. Cornelius Thermopylas, ubi frequens Graeciae statis diebus esse solet conventus (Pylaicum appellant) venit, Aetolos praecipue monuit, *ut constanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent.* Aetolorum principes alii interquesti sunt, *quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset*: alii ferocius incusarunt, exprobratumque: *non modo vinci sine Aetolis Philippum, sed ne transire quidem in Graeciam Romanos potuisse.* Adversus ea respondere (ne in altercationem exciderat res) quum supersedisset Romanus: *omnia eos aequa impetraturos, si Romam misissent*, dixit. Itaque ex auctoritate ejus decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

38. Quum haec in Graecia Macedoniaque, & Asia gererentur, Etruriam infestam prope conjuratio servorum fecit. Ad quaerendam opprimendamque eam Manius Acilius praetor, cui inter cives peregrinosque jurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios jam congregatos pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti: alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant: alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fines fatigato per diem totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Boiorum cum magna manu adortus, ad

tria

tria millia hominum occidit & illustres viri aliquot in illo tumultuario prælio ceciderunt: inter quos prætecti socium T. Sempronius Gracchus, M. Junius Sullanus: & tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius & P. Claudius. Castra tamen ab Romanis impigre permunita, retentaque, quum hostes à prospera pugna nequiquam oppugnassent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot fere tenuit. Dum & saucios curaret, & tanto terrore animos militum reficeret. Boii, ut est gens minime ob moræ tædium patiens, in castella sua vicosque dilapsi sunt. Marcellus Pado confestim trajecto in agrum Comensem, ubi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant, ducit. Legiones in ipso ardore proelium committunt. Et primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi animadvertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. Quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter inulit. Nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuse fugerent. In eo prælio supra quadraginta millia hominum cæsa, Valerius Antias scribit: *& quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis* Claudius *in Capitolio Jovi donum in æde positum* scribit. Castra eo die Gallorum expugnata, direptaque. Et Comum oppidum intra dies paucos captum, Castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoq; inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres consul exercitum induxerit, adversamque prospera pugna obliteraverit: an victoria ad Comum parta, deformata clade in Boiis accepta sit.

39. Sub hæc tam varia fortuna gesta, L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sappiniam in Boios venit. Jam castro Mutilo appropinquabat, quum veritus ne intercluderetur simul à Boiis Liguribusque, eadem via qua adduxerat, reduxit, & magno circuitu per aperta, eoque tuta loca ad collegam pervenit, dein junctis exercitibus primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. Ea urbs cæteraque castella, & Boii fere omnes, præter juventutem, quæ prædandi caussa in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in ditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. Quos non adepti, Pado repente navibus trajecto, Lævos Libuosque quum

pervastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agresti praeda in agmen incidunt Romanum. Celerius proelium acriusque commissum, quam si tempore locoque ad certamen destinatis, praeparatis animis concurrissent. Ibi quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. Nam ita caedis magis quam victoriae avidi pugnarunt Romani, ut vix nuncium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus, Comensibusque. Boiorum triumphi spem collegae reliquit: quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, collegae secunda. Multa spolia hostium capivis carpentis tradueta: multa militaria signa lata, aeris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. In pedites singulos dati octingenti aeris: triplex equiti, centurionique.

40. Eodem anno Antiochus rex quum hibernasset Ephesi, omnes Asiae civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positae erant, aut quia parum moenibus armisque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna & Lampsacus libertatem usurpabant, periculumque erat, ne si concessum his foret, quos metuebat, Smyrnam in Aeolide Ioniaque, Lampsacum in Hellespontо, aliae urbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: & quae Abydi copiae erant praesidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum jussit. Nec vi tantum terrebat: sed per legatos leniter alloquendo castigandoque temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, *brevi quae peterent habituros. Et tum satis & ipsis & omnibus aliis apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam habere.* Adversus quae respondebant, *nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si stem libertatis differri non satis aequo animo paterentur.* Ipse initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit. Terrestres copias Madytum trajicit, Chersonesi urbem: terrestri navalem exercitum junxit. Et quia clauserant portas, circumdedit moenia armatis, & jam opera admoventi, deditio est facta, idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. Quam quum desertam ac stratam prope ruinis invenisset, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, & loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni cura simul est aggressus,

greſſus, & tecta muroſque reſtituere, & partim redimere ſervientes Lyſimachienſes, partim fuga ſparſos per Helleſpontum Cherſoneſumque conquirere, contrahereque: partim novos colonos, ſpe commodorum propoſita, aſcribere, & omni modo frequentare. Simul ut Thracum ſummoveretur metus, ipſe parte dimidia terreſtrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ eſt profectus: partem, navaleſque ſocios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

41. Sub hoc tempus & C. Cornelius, miſſus ab ſenatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ ſubſtitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargyllis, P. Villius & L. Terentius à Thaſſo Lyſimachiam petierunt. Eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia poſt paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congreſſus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hoſpitalis fuit. Ut de mandatis ſtatuque præſenti Aſiæ agi cœptum eſt, animi exaſperati ſunt. Romani: *omnia acta ejus, ex quo tempore è Syria claſſe ſolviſſet, diſplicere ſenatui non diſſimulabant, reſtituique Ptolemæo civitates omnes, quæ ditionis ejus fuiſſent, æquum cenſebant. Nam quod ad eas civitates attineret, quas à Philippo poſſeſſas Antiochus per occaſionem, averſo Philippo in Romanum bellum, intercepiſſet, id vero ferendum non eſſe; Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhauſiſſe, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Aſiam adventus ejus diſſimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit: quod jam etiam in Europam omnibus navalibus terreſtribuſq; copiis tranſierit, quantum à bello aperto Romanis abeſſe? illum quidem etiam ſi in Italiam trajiciat, negaturum.*

42. Ad ea rex, *Satis jam ante videre ſe, Romanos inquirere, quid Regi Antiocho faciendum: at quouſque terra marique progrediendum fuerit ipſis, non cogitare. Aſiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum eſſe, quid Antiochus in Aſia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas civitates querantur: ſibi cum Ptolemæo & amicitiam eſſe: & id agere ſe, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adverſa fortuna ſpolia ulla ſe petiſſe: aut adverſus Romanos in Europam trajeciſſe ****** fuerit, quo victo omnia, quæ illius fuiſſent, jure belli Seleuci facta ſint, exiſtimare ſuæ ditionis eſſe. Occupatis majoribus ſuis rerum aliarum alia cura, primo quædam ex his Ptolemæum, deinde & Philippum uſurpando aliena poſſediſſe: ſicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitate Lyſimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum veniſſe: & Lyſimachiam delétam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus filius eam ſedem regni habeat.*

43. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus eventus imponeretur sermonibus. Nam dissimulabat pars utraque se audisse. Et L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemæumque mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat; ut prius quam moveretur aliquid in nova possessione regni, perveniret in Ægyptum. Et Antiochus suam fore Ægyptum, si tum occasio esset, censebat. Itaque dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat Lysimachiam: ipse omni classe navigans Ephesum; legatis ad Quintium missis, qui ad fidem de societate agerent, oram Asiæ legens, pervenit in Lyciam. Patarisque cognito vivere Ptolemæum, navigandi quidem in Ægyptum omissum consilium est. Cyprum nihilominus tendens, quum Chelidonium promontorium superasset, paulisper seditione remigum est retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) Sari fluminis, fœda tempestas oborta prope cum omni classe demersit. Multæ naves ejectæ: multæ ita haustæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo esset, ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine quam profectus erat, Seleuciam redit. Ibi subduci navibus jussis (jam enim hyems instabat) ipse in hiberna Antiochiam processit. In hoc statu regum erant res.

44. Romæ eo primum anno triumviri epulones facti, C. Licinius Lucullus, T. Romuleius qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Læca. His triumviris item, ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni, & L. Aurelio. Pecuniæ opus erat, quod ultimam pensionem pecuniæ in bellum collatæ persolvere placuerat privatis. Quæstores ab auguribus, pontificibus, quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. Ab sacerdotibus tribuni nequiquam appellati, omniumque annorum; per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum suffecti, M. Marcellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hispania decesserat: & L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum est suffectus. Comitia inde consularia habita à M. Marcello consule. Creati

ati Consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, & Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior, & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis assis populo diviserunt: id C. Flaminii honoris caussa, ipsius patrisque, advexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani & apparati magnifice sunt, & ter toti instaurati. Ædiles plebis Cn. Domitius Ænobarbus, & C. Scribonius curio maximus multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt: tres ex his condemnati sunt. Ex eorum multaticia pecunia ædem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebis per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum caussa. *V. C.* 555.

45. L. Valerius Flaccus, & M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de provinciis quum ad senatum retulissent, Patres censuerunt, *quum in Hispania tantum gliscceret bellum, ut jam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam provincias aut comparare inter se, aut sortiri. Utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones & quinque millia socium Latini nominis & quingentos equites secum portare, & naves longas viginti ducere. Alter Consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium & Boiorum animis.* Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde provincias sortiri, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset, P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor consuli datur. T. Quintio, suspectis non solum Antiocho & Ætolis, sed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. In eas si quid supplementi opus esset, consules scribere & mittere in Macedoniam jussi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, MM. peditum & CC. equites novos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus: & legio eadem quæ fuerat sub Minucio Prætore data. Et P. Porcio Læcæ ad Etruriam circa Pisas duo millia peditum & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

46. Provinciis ita distributis, consules priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificum jussu fecêre: quod A. Cornelius Mammula Prætor voverat de senatus sententia,

populique jussu, Cn. Servilio P. Flaminio consulibus annis post unum ac vigesimi factum est, quam votum. Per eosdem dies C. Claudius Ap. filius, Pulcher, augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus jam vulgo hominibus, quod Hispania moviſſet bellum, negligi literæ à Q. Minucio allatæ sunt, *se ad Turbam oppidum cum Budare & Besaside imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse: duodecim millia hostium cæsa: Budarem imperatorem captum: cæteros fusos fugatosque.* His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curæ post adventum utique decem legatorum in Antiochum regem conversæ. Hi expositis prius quæ cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum trajecisse. Nisi avertisset vana spes ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse. Neque enim ne Ætolos quidem quieturos, quam ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hærere & aliud in visceribus Græciæ ingens malum, Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox si liceat, universæ Græciæ futurum tyrannum, avaritia & crudelitate omnes fama celebratos tyrannos æquantem. Cui si Argos velut arcem Peloponneso impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequiquam liberatam à Philippo Græciam fore: pro rege, si nihil aliud, longinquo, vicinum tyrannum dominum habituram.*

47. Hæc quum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per seipsos explorata referrent, audirent majores; quod ad Antiochum attineret maturanda his, quum rex quacunque de caussa in Syriam concessisset: de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrum jam caussæ satis videretur, cur decerneretur: an permitterent T. Quintio, quod ad Nabin Lacedæmoniorum attineret, faceret quæ è Republica censeret esse, permiserunt: *eam rem esse rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem populi Romani esset: magis id animadvertendum esse, quid Annibal & Carthaginienses si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent.* Adversæ Annibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant: *nuncios literasque ab Annibale ad Antiochum missas, & ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut feras quasdam nunquam mitescere: sic immitem, implacabilem ejus viri animum esse, marcescere otio sitaque civitatem, queri eum, & inertia operis, nec sine armorum sonitu excitari posse.* Hæc probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

48. Ju-

48. Judicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur, eo maxime, quod iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitaque omnium in illorum potestate erat: qui unum ejus ordinis, idem omneis adversos habebat. Nec accusator apud judices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimiis opibus utebantur) Prætor factus Annibal, vocare ad se quæstorem. Idem pro nihilo habuit. Nam & adversæ factionis erat: & quia ex quæstura in judices, potentissimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Annibal: viatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis quam ordinem judicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quicquam essent, nec magistratus, accusavit: & ut secundis auribus accipi orationem animadverit, & infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum; legem exemplo promulgavit, perulitque, *ut in singulos annos judices legerentur, ne quis biennium continuum judex esset.* Cæterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quo, bono publico sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur: partim prædæ ac divisui principum quibusdam & magistratibus erant: quin & pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat: tributumque grave privatis imminere videbatur. Annibal postquam vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, & in quas res erogarentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii Reipublicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret: omnibus residuis pecuniis exactis tributo privatis remisso, *satis locupletem Rempublicam fore ad vectigal præstandum Romanis*, pronunciavit in concione, & præstitit promissum. Tum vero isti, quos paverat per aliquot annos, publicis peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati Romanos in Annibalem, & ipsos causam odii quærentes, instigabant.

49. Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Annibalis, & factionibus Carthaginiensium inferere publicam auctoritatem: nec satis habere bello vicisse Annibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent: tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur: qui apud senatum eorum arguerent *Annibalem cum Antiocho*

ecbo rege, consilio, belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo, qui quum venissent, ex consilio inimicorum Annibalis, quærentibus causam adventus, dici jusserunt; *venisse ad controversias, quæ cum Masinissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas.* Id creditum vulgo. Annibalem unum se peti ab Romanis non fallebat, & ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori & fortunæ, statuit: & præparatis jam omnibus ante ad fugam, obversatus eo die in foro, avertendæ suspitionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

50. Quum equi quo in loco jussi erant præsto fuissent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Achollam & Thapsum ad suam turrim pervenit. Ibi eum parata, instructaque remigio excepit navis. Ita Africa Annibal excessit, sæpius patriæ quam suorum eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit. Ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, & ad egressum eum è nave concursus salutantium esset factus: percontantibus, *legatum se Tyrum dici ivisse.* Veritus tamen ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Achollam nunciaret, se Cercinæ visum: sacrificio apparari jusso, magistros navium mercatoresque invitari jussit; & vela cum antennis & navibus corrogari, ut umbra (etenim media æstas forte erat), cœnantibus in littore fieret. Quantum res & tempus patiebatur apparatæ celebratæque ejus diei epulæ sunt: multoque vino in serum noctis convivium productum. Annibal quum primum fallendi eos qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. Cæteri sopiti quum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naves collocandis & aptandis armamentis, absumpserunt. Carthagine & multitudinis assuetæ domum Annibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus: & ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit, principem civitatis quærentium, & alii *fugam consciisse* (id quod erat) alii *fraude Romanorum interfectum*, idque magis ferebant: varioque vultus cerneres ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. *Visum* deinde *Cercinæ eum*, tandem allatum est.

51. Ro-

51. Romani legati quum in senatu exposuissent, *compertum Patribus Romanis esse, & Philippum regem ante ab Annibale maxime accensum, bellum populo Romano feciſe, & nunc literas nuncios que ab eo ad Antiochum regem profectos, haud quieturum ante, quam bellum toto orbe terrarum conciſet: ne his debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent: nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse.* Carthaginienſes responderunt, *quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse.* Annibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque à conditoribus Carthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. Ibi *profectum jam regem* quum audisset, filium ejus solenne ludorum ad Daphnem celebrantem convenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque de Romano bello. Sed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum, adventus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quoniam legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias civitates ex primo fœdere petentes, Flamininus ad Quintium rejecit.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXIV.

1, 2, &c. *Ex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de fingendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata est: quam Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur.* 8, 9, &c. *Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit.* 22, &c. *T. Quintius Flamininus bellum adversus Lacedæmonios, & tyrannum eorum Nabidem profligavit gestum: data iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit.* 43. *Scenicus tunc primum secretus à populo ludos spectavit: ut id fieret, sex Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt, cum indignatione plebis.* 44. *Coloniæ plures deductæ sunt.* 45. *M. Porcius Cato de Hispania triumphavit.* 46, &c. *Res praeterea in Hispania, & adversus Boios & Insubres Gallos feliciter gestæ referuntur.* 51. *T. Quintius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem, & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum, vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit.* 59. *Legati Carthaginiensium nunciaverunt, Annibalem qui ad Antiochum confugerat, bellum cum Romanis moliri.* 60. *Tentaverat autem Annibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Poenos concitare.*

1. INter bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium curas, intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius, & L. Valerius tribuni plebis ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, T. Sempronio consulibus in medio ardore Punici belli: *ne qua mulier plus semuncia auri haberet: neu vestimento versicolori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum caussa, veheretur.* M. & P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur. Nec eam se abrogari passuri

assuros aiebant. Ad ſtadendum diſſuadendumque multi nobi-
es prodibant. Capitolium turba hominum faventium adverſan-
umque legi complebatur. Matronæ nulla nec auctoritate, nec
erecundia, nec imperio virorum, contineri limine poterant:
mnes vias urbis, aditusque in forum obſidebant: viros de-
endentes ad forum orantes, *ut florente Republica, creſcente in-
ies privata omnium fortuna matronis quoque priſtinum ornatum
ddi paterentur.* Augebatur hæc frequentia mulierum indies.
am etiam ex oppidis conciliabuliſque conveniebant. Jam & con-
les prætoreſque, & alios magiſtratus adire & rogare audebant,
terum minime exorabilem alterum utique conſulem M. Porci-
n Catonem habebant, qui pro lege, quæ abrogabatur, ita
ſſeruit.

2. *Si in ſua quiſque noſtrûm matrefamilias Quirites, jus & ma-
latem viri retinere inſtituiſſet, minus cum univerſis fœminis ne-
tii haberemus. Nunc domi victa libertas noſtra impotentia mu-
bri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia ſingulas
inere non potuimus, univerſas horremus. Equidem fabulam &
am rem ducebam eſſe, virorum omne genus in aliqua Inſula
juratione muliebri à ſtirpe ſublatum eſſe. Ab nullo genere non
ue ſummum periculum eſt, ſi cœtus & concilia, & ſecretas con-
tationes eſſe ſinas. Atque ego vix ſtatuere apud animum meum
ſum, utrum pejor ipſa res, an pejore exemplo agatur: quorum
terum ad nos conſules, reliquoſque magiſtratus, alterum ad vos
irites magis pertinet. Nam utrum è Republica ſit, necne, id
od ad vos fertur, veſtra exiſtimatio eſt, qui in ſuffragium ituri
is. Hæc conſternatio muliebris, ſive ſua ſponte, ſive auctoribus
bis, M. Fundani, & L. Valeri, facta eſt, haud dubio ad cul-
n magiſtratuum pertinens, neſcio vobis tribuni, an conſulibus
gis ſit deformis. Vobis, ſi fœminas ad concitandas tribunitias
litiones jam adduxiſtis: nobis, ſi ut plebis quondam, ſic nunc mu-
rum ſeceſſione leges accipiendæ ſunt. Equidem non ſine rubore
odam paulo ante per medium agmen mulierum in forum per-
ni. Quod niſi me verecundia ſingularum magis majeſtatis &
doris, quam univerſarum tenuiſſet, ne compellatæ à conſule vide-
ntur, dixiſſem: Qui hic mos eſt in publicum procurrendi & ob-
endi vias, & viros alienos appellandi? iſtud ipſum ſuos quæque
mi rogare non potuiſtis? an blandiores in publico quam in pri-
to, & alienis quam veſtris eſtis? quamquam ne domi quidem
, ſi ſui juris ſinibus matronas contineret pudor, quæ leges hic
garentur abrogarenturve, curare decuit. Majores noſtri nullam
privatam quidem rem agere fœminas ſine auctore voluerunt:
manu eſſe parentum, fratrum, virorum. Nos (ſi Diis placet)
n etiam Rempublicam capeſſere eas patimur, & foro quoque, &
cionibus & comitiis immiſceri. Quid enim nunc aliud per vias
compita faciunt, quam quod aliæ rogationes tribunorum plebis*

ſuadent,

suadent, aliæ legem abrogandam censent? Date frenis impotentem naturæ, & indomito animali, & ferociæ ipsius modum dicionis vestræ facturas, nisi vos saciatis. Minimum hoc eorum est, quæ iniquo animo feminæ sibi, aut moribus aut legibus injunctum patiuntur. Omnium rerum libertatem, imo licentiam (si vera dicere volumus) desiderant. Quid enim si hoc expugnaverint, non impetrabunt?

3. Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam eorum detraxerint majores nostri, per quæque subjecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid si carpere singula & extorquere, & exæquari ad extremum viris patiamini, tolerabiles vobis eas fore creditis? exemplo simul pares esse cœperint, superiores erunt. At hercule ne quid novum in se revocetur, recusant: non jus, sed injuriam deprecantur. Imo ut quam acceptistis, jussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis: id est, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est: id modo quæritur, si majori parti, & in summam prodest, si quod cuiquam privatim officiet jus, id destruat ac demolietur: quid attinebit universos rogare leges, quas mox abrogare, in quas jurare sunt, possint? Volo tamen audire quid sit, propter quod matronæ consternatæ procurrant in publicum: ac vix foro se & conciliis abstineant. Ut captivi ab Annibale redimantur, parentes, viri, liberi, fratres eorum? procul absit, absitque semper talis fortuna Reipublicæ. Sed tamen quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At non pietas, nec solicitudo pro suis, sed religio congruit eas. Matrem Idæam a Pessinunte ex Phrygia venientem accepturæ sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni prætenditur muliebri? ut auro & purpura fulgeamus, inquiunt: ut carpentis festis per festosque diebus velut triumphantes de lege victa & abrogata, & captis & ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur: ne ullus modus sumptibus, nec luxuriæ sit.

4. Sæpe me querentem de feminarum, sæpe de virorum, nec privatorum modo sed etiam magistratuum sumptibus audistis, diversisque duobus vitiis, avaritia & luxuria civitatem laborare, quæ pestes omnia magna imperia everterunt. Hæc ego quo meliore lætiorque indies fortuna Reipublicæ est, quo magis imperium crescit: & jam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attrectamus gazas: eo plus horreo, ne illæ magis res nos cepernt, quam nos illas. Hæc festa, mihi credite, signa ab Syracusis, illata sunt huic urbi. Jam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudantes miranteisque, & antefixa fictilia Deorum Romanorum ridenteis. Ego hos malo propitios Deos, & ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cyneam Pyrrhus non virorum modo, sed etiam mulierum animos donis tentavit

tevit. Nondum lex Oppia ad coercendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam causam fuisse censetis? eadem fuit, quæ majoribus nostris, nihil de hac re legem faciendi: nulla erat luxuria quæ coerceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum; sic cupiditates prius natæ sunt quam leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Licinian excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? quid legem Cincian de donis & muneribus, nisi quia vectigalis jam & stipendiaria plebs esse senatui cœperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratum esse, quæ modum sumptibus mulierum faceret, quum aurum & purpurum data & oblata ultro non acciperent. Si nunc cum illis donis Cyneas urbem circumiret, flentes in publico invenisset quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum. Nam ut quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris, aut indignationis habeat: sic æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrum vereatur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniæ, vel paupertatis: sed utramque lex vobis demit, quum id quod habere non licet non habeatis. Hanc, inquit, ipsam exæquationem non fero, illa locupletes cur non insignis auro & purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut quod habere non possunt, habitura sese liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit? pauperes, ne ob hæc ipsam contemnantur, supra vires se extendant? Nec simul pudere, quod non oportet ceperit: quod oportet, non pudebit. Quæ de suo poterit, parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miseram illum virum, & qui exoratus & qui non exoratus erit! quum quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, & quod cujus est, legem & suffragia rogant; & à quibusdam impetrant, adversus te & rem tuam & liberos tuos inexorabiles. Simul lex modum sumptibus uxoris tuæ facere desierit, tu nunquam facies. Solite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et hominem improbum non accusari utius est, quam absolvi: & luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego ullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. Vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

5. Post hæc tribuni quoque plebis, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eandem sententiam adjecissent: tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit: *Si privati antiquomodo ad suadendum dissuadendumque id quod à nobis rogatur, processissent, ego quoque quum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem. Nunc quum vir gravissimus consul M. Porcius, non auctoritate solum, quæ tacita*

satis

satis momenti habuisse, sed oratione etiam longa & accurata effectus sit rogationem nostram, nemo est paucis reprehendere: quis tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda consumpsit: & quidem ut in dubio generet, utrum id quod reprehenderet matrona sua sponte, an nobis auctoribus fecissent: rem defendam, non me: in quas jecit magis hoc convitium, quam ut se infamarent. Coetus & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellavit, quod matronæ in publico vos rogassent, ut legem in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata Republica abrogaretis. Verba magna quæ rei augendæ causa conquirantur, & hæc & alia esse scio; & Catonem oratorem non solum gravem, sed interdum etiam truculentum esse scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matronæ fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? tuas adversus te Origines revolvum: accipe quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Jam a principio regnante Romulo, quum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercursu matronarum inter acies duas prælium sedatum est? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta hæc urbs esset, matronæ averterunt? Jam urbe capta a Gallis, quo redempta urbs est? nempe aurum matronæ consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adjuverunt ærarium? & quum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus accerserentur, matronæ universæ ad mare profectæ sunt, ad matrem Idæam accipiendam. Dissimiles, inquis, causæ sunt. Nec mihi causas æquare propositum est. Nihil novi factum, purgare satis est. Cæterum, quod in rebus ad omnes pariter vires fœminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? quid autem fecerunt? superbas medius fidius aures habemus, si quas domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis fœminis indignamur.

6. Venio nunc ad id de quo agitur, in quo duplex consulis ratio fuit. Nam & legem ullam omnino abrogari est indignatus: & eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coercendæ causa lata esset. Et illa communis pro legibus, visa consularis oratio est: & hæc adversus luxuriam, severissimis moribus conveniebat. Itaque periculum est, nisi quid in utraque re vani sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilitatis causa in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor; nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis Reipublicæ inutilem fecit: sic quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales (ut ita dicam)

& temporibus ipsis mutabiles esse video. Quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat. Quæ in bello, pax: ut in navis administratione alia in secunda, alia in adversa tempestate usui sunt. Hæc quum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? an vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? an (quod secundum est) à decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? sine qua quum majores nostri non existimarint matronale decus servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque fœminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio, T. Sempronio consulibus viginti annis ante latam? sine qua quum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicavit tempus. Annibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur. Defecerant socii: non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut precium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eandem diem frumentum & cætera quæ belli usus postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum & argentum omne, à senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: viduæ & pupilli pecunias suas in ærarium deferebant. Cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus signati argenti & æris domi haberemus. Tali tempore in luxuria & ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coercendam lex Oppia desiderata sit: quum, quia Cereris sacrificium lugentibus omnibus matronis intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus jussit. Cui non apparet, ob inopiam & miseriam civitatis, quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scriptam, tamdiu mansuram, quamdiu caussa scribendæ legis mansisset? nam si quæ tunc temporis caussa aut decrevit senatus, aut populus jussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præsenti pecunia locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut tunc dedimus?

7. Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum Reipublicæ sentient: ad conjuges tantum nostras pacis & tranquillitatis publicæ fructus non perveniet? Purpura viri utemur: prætextati in magistratibus, in sacerdotiis: liberi nostri prætextis purpura togis utentur, magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romæ infimo genere magistris vicorum: togæ prætextæ habendæ jus permittemus; nec id ut vivi solum habeant tantum in-

signe, sed etiam ut cum eo crementur mortui: fœminis duntaxat purpuræ usum interdicemus? & quum tibi viro liceat purpura in veste stragula uti, matrem familias tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus Speciosius instratus erit, quam uxor vestita? Sed in purpura, quæ teritur, absumitur, injustam quidem, sed aliquam tamen caussam tenacitatis video: in auro vero, in qua præter manus precium nihil intertrimenti sit, quæ malignitas est? præsidium potius in eo est & ad publicos & ad privatos usus, sicuti experti estis. Nullam æmulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At hercule universis dolor & indignatio est, quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quæ sibi adempta sint: quum insignes eas esse auro & purpura, quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi, tanquam in illarum civitatibus, non in sua imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid mulierc ularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona aut spolia bellica his contingere possunt: mundicia & ornatus, & cultus, hæc fœminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiorem ornatum adjiciunt? Scilicet si legem Oppiam abrogaveritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. Minus filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam salvis suis exuitur servitus muliebris. Et ipsæ libertatem, quam viduitas & orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse; & vos in manu & tutela non in servitio debetis habere eas: & malle patres vos aut viros, quam dominos dici. Invidiosis nominibus utebatur modo consul seditionem muliebrem & secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcunque vos censueritis. Quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis.

8. Hæc quum contra legem, proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit: unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio à tribunis est. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. Anno vigesimo post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul posteaquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire jusso, & edicto per oram maritimam misso, navibus omnis generis contractis, à Luna

profe-

proficiſcens edixit, *ut ad portum Pyrenæi ſequerentur, inde ſe frequenti claſſe ad hoſtes iturum.* Prætervecti Liguſtinos montes, ſinumque Gallicum, ad diem quam edixerat, convenerunt. Inde Rhodam ventum: & præſidium Hiſpanorum, quod in caſtello erat, vi dejectum. Ab Rhoda ſecundo vento Emporias pervenum. Ibi copiæ omnes, præter ſocios navales, in terram expoſitæ.

9. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro diviſa. Unum Græci habebant à Phocæa, unde & Maſſilienſes oriundi: alterum Hiſpani. Sed Græcum oppidum in mare expoſitum, totum orbem muri minus quadringentos paſſus patentem habebat: Hiſpanis retractior à mari trium millium paſſuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab Divo Cæſare poſt devictos Pompeii liberos adjecti. Nunc in corpus unum confuſi omnes: Hiſpanis prius, poſtremo & Græcis in civitatem Romanam aſcitis. Miraretur quis, quum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hiſpanis, tam feræ & bellicoſæ genti objectos, quæ res eos tutaretur. Diſciplina erat cuſtos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. Partem muri verſam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta impoſita: cujus aſſiduus cuſtos ſemper aliquis ex magiſtratibus erat. Nocte pars tertia civium in muris excubabat: neque moris tantum aut legis cauſſa, ſed quanta ſi hoſtis ad portas eſſet, ſervabant vigilias, & circumibant cura. Hiſpanum neminem in urbem recipiebant. Ne ipſi quidem temere urbe excedebant. Ad mare patebat omnibus exitus. Porta ad Hiſpanorum oppidum verſa nunquam niſi frequentes, pars tertia fere, cujus proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur, cauſſa exeundi hæc erat: commercio eorum Hiſpani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipſi ea quæ externa navibus inveherentur, & agrorum exigere fructus volebant. Hujus mutui uſus deſiderium ut Hiſpana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod ſub umbra Romanæ amicitiæ latebant. Quam ſicut minoribus viribus, quam Maſſilienſes, ita pari colebant fide. Tunc quoque conſulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi & quantæ hoſtium copiæ eſſent; ut ne mora quidem ſegnis eſſet, omne id tempus exercendis militibus conſumpſit. Id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis Hiſpani haberent. Itaque redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimiſſis: *Bellum*, inquit, *ſeipſum alet.* Profectus ab Emporiis agros hoſtium urit, vaſtatque: omnia fuga & terrore complet.

10. Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore Hiſpania cum præſidio ſex millium, dato ab Ap. Claudio prætore,

Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit, duodecim millia ex iis cæsa, oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit. Et quia tuta jam ab hostibus regio erat, præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso Romam est profectus, & ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: & signati bigatorum septemdecim millia viginti tria; & Oscensis argenti viginti millia quadringenta triginta octo. Caussa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio, & in aliena provincia, pugnasset. Cæterum biennio post redierat, quum provincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuisset. Itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus, quam successor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta: bigatorum septuaginta octo millia, & Oscensis argenti ducenta septuaginta octo millia.

11. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat, eo legati tres ab Ilergetum regulo Biliastage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes *castella sua oppugnari; nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidio Romanus miles esset. Quina millia militum satis esse: nec hostes si tanta manus venisset, mansuros.* Ad ea consul, *moveri quidem vel periculo eorum vel metu dicere: sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut quum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi indies exspectet, dividendo exercitum, minuere tuto vires posset.* Legati ubi hæc audiverunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. *Orant, ne se in rebus tam trepidis deserat. Quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum cæteris voluissent. Nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis & auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi à consule negetur, Deos hominesque se testes facere, invitos & coactos se, ne eadem quæ Saguntini passi sunt patiantur, defecturos: & cum cæteris, potius Hispanis, quam solos perituros esse.* Et illo quidem die sic sine responso dimissi.

12. Consulem nocte quæ insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios: nolle minuere exercitum: quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. Stat sententia, *non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ: socius spem pro re ostentandam censet. Sæpe vana pro veris, maxime in bello valuisse: & credentem se aliquid auxi-*

auxilii habere, perinde atque haberet, ipſa fiducia & ſperando atque audendo ſervatum. Poſtero die legatis reſpondit: *quamquam vereatur ne ſuas vires, aliis eas commodando minuat, tamen illorum ſe temporis ac periculi magis quam ſui rationem habere. Denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum quem in naves imponant, mature coquant. Naveſque in diem tertium expediri juſſit.* Duos ex legatis Biliſtagi atque Ilergetibus nunciare ea jubet: filium reguli comiter habendo, & muneribus apud ſe retinet. Legati non ante profecti, quam impoſitos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non ſuos modo, ſed etiam hoſtes fama Romani auxilii adventantis impleverunt.

13. Conſul ubi ſatis quod in ſpeciem fuit, oſtentatum eſt, revocari ex navibus milites jubet. Ipſe quum jam id tempus anni appeteret, quo geri res poſſent, caſtra hiberna mille paſſuum ab Emporiis poſuit, inde per occaſiones nunc hac parte, nunc illa, modico præſidio caſtris relicto, prædatum milites in hoſtium agros educebat. Nocte ferme proficiſcebantur, ut & quam longiſſime à caſtris procederent, & inopinantes opprimerent, & exercebat ea res novos milites, & hoſtium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta caſtellorum audebant. Ubi ſatis admodum & ſuorum & hoſtium animos eſt expertus, convocari tribunos præfectoſque & equites omnes & centuriones juſſit. *Tempus*, inquit, *quod ſæpe optaſtis, venit: quo vobis poteſtas fieret virtutem veſtram oſtendendi. Adhuc prædonum magis quam bellantium militaſtis more, nunc juſta pugna hoſtes cum hoſtibus conſeretis manus. Non agros inde populari, ſed urbium opes haurire licebit. Patres noſtri, quum in Hiſpania Carthaginienſium & imperatores ibi & exercitus eſſent, ipſi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent: tamen addere hoc in fadere voluerunt. Ut imperii ſui Iberus fluvius eſſet finis. Nunc quum duo prætores, quum conſul, quum tres exercitus Romani Hiſpaniam obtineant: Carthaginienſium jam prope decem annis nemo in his provinciis ſit, imperium nobis circa Iberum amiſſum eſt. Hoc armis & virtute recuperetis oportet: & nationem rebellantem magis temere, quam conſtanter bellantem, jugum quo ſe exuit, accipere rurſus cogatis.* In hunc modum maxime adhortatus, pronunciat *ſe nocte ad caſtra hoſtium ducturum.* Ita ad corpora curanda dimiſſi.

14. Media nocte quum auſpicio operam dediſſet, profectus, ut locum quem vellet, priuſquam hoſtes ſentirent, caperet, præter caſtra hoſtium circumducit, & prima luce acie inſtructa ſub ipſum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari à tergo apparuiſſe Romanos, diſcurrere ipſi ad arma. Interim conſul apud ſuos: *Nuſquam, niſi in virtute ſpes eſt mili-*

tes, inquit, *& ego ſedulo ne eſſet feci. Inter caſtra noſtra & nos medii hoſtes. Ab tergo hoſtium ager eſt. Quod pulcherrimum, idem tutiſſimum eſt, in virtute ſpem poſitam habere.* Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros ſimulatione fugæ eliceret. Id quod crediderat, evenit. Pertimuiſſe & cedere rati Romanos, porta erumpunt: & quantum inter caſtra ſua & hoſtium aciem relictum erat loci armatis complent. Dum trepidant acie inſtruenda, conſul jam paratis ordinatiſque omnibus, incompoſitos aggreditur. Equites primos ab utroque cornu in pugnam induxit. Sed in dextro extemplo pulſi, cedenteſque trepidi, etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit conſul duas cohortes delectas ab dextro latere hoſtium circumduci jubet: & ab tergo ſe oſtendere, prius quam concurrerent peditum acies. Is terror objectus hoſti, rem metu Romanorum equitum inclinatam æquavit. Tamen adeo turbati erant dexteræ alæ equites, pediteſque, ut quoſdam conſul manu ipſe reprehenderit, & adverſos in hoſtem verterit. Ita & quamdiu miſſilibus pugnatum eſt, anceps pugna erat & jam à dextra parte, unde terror & fuga ceperat, ægre Romanus reſiſtebat. A ſiniſtro cornu, & ab fronte urgebantur barbari: & cohortes ab tergo inſtantes pavidi reſpiciebant. Ut emiſſis ſoliferreis falariciſque gladios ſtrinxerunt, tum velut redintegrata eſt pugna. Non cæcis ictibus procul ex improviſo vulnerabantur: ſed pede collato, tota in virtute ac viribus ſpes erat.

15. Feſſos jam ſuos conſul ex ſecunda acie ſubſidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit: nova acies facta, integri recentibus telis fatigatos adorti hoſtes primum acri impetu velut cuneo perculerunt: deinde diſſipatos in fugam averterunt: effuſoque per agros curſu, caſtra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipſe ad ſecundam legionem quæ in ſubſidio poſita erat, equo revehitur: & ſigna præ ſe ferri, plenoque gradu ad caſtra hoſtium oppugnanda ſuccedere jubet. Si quis extra ordinem avidius procurrit, & ipſe interequitans ſparo percutit, & tribunos centurioneſque caſtigare jubet. Jam caſtra hoſtium oppugnabantur: ſaxiſque & ſubdibus & omni genere telorum ſummovebantur à vallo Romani. Ubi recens admota legio eſt. Tum & oppugnantibus animus crevit, & infenſius hoſtes pro vallo pugnabant. Conſul omnia oculis perlu rat, ut qua minima vi reſiſtatur, ea parte irrumpat. Ad ſiniſtram portam infrequentes videt: eo ſecundæ legionis principes haſtatoſque inducit. Non ſuſtinuit impetum eorum ſtatio, quæ portæ oppoſita erat. Et cæteri poſteaquam intra vallum hoſtes vident, ipſis caſtris exuti, ſigna armaque abjiciunt: cæduntur in portis ſuometipſi agmine in arcto hærentes. Se-

cun-

cundani terga hoſtium cædunt, cæteri caſtra diripiunt. Valerius Antias ſupra quadraginta millia hoſtium cæſa eo die ſcribit: Cato ipſe haud ſane detrectator laudum ſuarum, multos cæſos ait, numerum non ſcribit.

16. Tria eo die laudabilia feciſſe putatur: unum, quod circumducto exercitu, procul navibus ſuis caſtriſque, ubi ſpem niſi in virtute haberent, inter medios hoſteis prœlium commiſit: alterum quod cohortes ab tergo hoſtibus objecit: tertium, quod ſecundam legionem, cæteris omnibus effuſis ad ſequendos hoſteis pleno gradu ſub ſignis compoſitam, inſtructamque ſubire ad portam caſtrorum juſſit. Nihil deinde à victoria ceſſatum: quum receptui ſigno dato ſuos ſpoliis onuſtos in caſtra reduxiſſet paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effuſius, ut ſparſis hoſtibus fuga, prædati ſunt. Quæ res non minus, quam pugna pridie adverſa Emporitanos Hiſpanos, accolaſque eorum in deditionem compulit. Multi & aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt ſe. Quos omnes appellatos benigne, vinoque & cibo curatos, domos dimiſit. Confeſtim inde caſtra movit: & quacunque incedebat agmen, legati dedentium civitates ſuas occurrebant. Et quum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hiſpania perdomita erat, captivique & Romani & ſociûm ac Latini nominis variis caſibus in Hiſpania oppreſſi, donum conſuli à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur conſulem *in Turdetaniam exercitum ducturum: & ad devios montanos profecturum* etiam falſo perlatum eſt. Ad hunc vanum, & ſine auctore ullo rumorem Bergiſtanorum civitatis ſeptem caſtella defecerunt. Eos deducto exercitu conſul ſine memorando prœlio in poteſtatem redegit. Haud ita multo poſt iidem, regreſſo Tarraconem conſule, priuſquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum ſubacti: ſed non eadem venia victis fuit, ſub corona venîre omnes, ne ſæpius pacem ſolicitarent.

17. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere à Q. Minucio, cui ſucceſſerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hiſpania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiſcitur. Omnium Hiſpanorum maxime imbelles habentur Turdetani. Freti tamen multitudine ſua obviam ierunt agmini Romano. Eques immiſſus turbavit extemplo aciem eorum. Pedeſtre prœlium nullius ferme certaminis fuit. Milites veteres periti hoſtium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum eſt. Decem millia Celtiberûm mercede Turdetani conducunt, alieniſque armis parabant bellum. Conſul interim rebellione Bergiſtanorum ictus, cæteras quoque civitates ratus per occaſionem idem facturas,

cturas, arma omnibus cis Iberum Hiſpanis ademit. Quam rem adeo ægre paſſi, ut multi mortem ſibimetipſi conſcicerent: ferox gens *nullam vitam rati ſine armis eſſe.* Quod ubi conſuli renunciatum eſt, ſenatores omnium civitatum ad ſe vocari juſſit atque iis: *Non noſtra,* inquit, *magis, quam veſtra refert, vos non rebellare. Siquidem id majore Hiſpanorum malo, quam exercitus Romani labore ſemper adhuc factum eſt. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri poſſe, ſi effectum erit ne poſſitis rebellare. Volo id quam molliſſima via conſequi. Vos quoque in ea re conſilio me adjuvate. Nullum libentius ſequar, quam quod voſmetipſi attuleritis.* Tacentibus, ſpacium ſe ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. Quum revocati ſecundo quoque concilio tacuiſſent; uno die muris omnium dirutis, ad eos qui nondum parebant profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segeſticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit.

18. Eo majorem habebat difficultatem in ſubigendis hoſtibus, quam qui primi venerant in Hiſpaniam: quod ad illos tædio imperii Carthaginienſium Hiſpani deficiebant; huic ex uſurpata libertate in ſervitutem velut aſſerendi erant: & ita mota omnia accepit, ut alii in armis eſſent, alii obſidione ad defectionem cogerentur: nec, niſi in tempore ſubventum foret, ultra ſuſtentaturi fuerint. Sed in conſule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per ſe adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rem eſſent, ſed pleraque ipſe per ſe tranſigeret: nec in quemquam omnium gravius ſeveriuſque, quam in ſemetipſum imperium exerceret: parſimonia & vigiliis & labore cum ultimis militum certaret: nec quicquam in exercitu ſuo præcipui, præter honorem atque imperium haberet.

19. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hoſtibus ſicut ante dictum eſt, faciebant. Itaque eo conſul, accerſitus literis prætoris legiones duxit. Ubi eo venit (caſtra ſeparatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prœlia, incurſantes in ſtationes eorum Romani facere: ſemperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire conſul; atque iis trium conditionum electionem ferre jubet. Primam, *ſi tranſire ad Romanos velint, & duplex ſtipendium accipere, quam quantum à Turdetanis pepigiſſent:* alteram, *ſi domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxæ futuram, quod hoſtibus ſe Romanorum junxiſſent:* tertiam, *ſi utique bellum placeat, diem locumq; conſtituant, ubi ſecum armis decernant.* A Celtiberis di-

es

es ad conſultandum petita. Concilium immiſtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quicquam potuit. Quum incertum, bellum an pax cum Celtiberis eſſet, commeatus tamen haud ſecus quam in pace, ex agris caſtelliſque hoſtium Romani portabant: dein ſæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis ingredientes. Conſul ubi hoſtes ad pugnam elicere nequit, primum prædatum ſub ſignis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde audito, Seguntiæ Celtiberûm omnes ſarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. Poſteaquam nulla moventur re, perſoluto ſtipendio non ſuis modo, ſed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in caſtris prætorianis, ipſe cum ſeptem cohortibus ad Iberum eſt regreſſus.

20. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit; defecêre ad eum Sedetani, Auſetani, Sueſſetani. Lacetanos, deviam & ſilveſtrem gentem, quum inſita feritas continebat in armis: tum conſcientia, dum contul exercituſque Turdulo bello eſt occupatus, depopulatorum ſubitis incurſionibus ſociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum conſul ducit non Romanas modo cohortes, ſed juventutem etiam merito infenſorum iis ſociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. Quadringentos inde ferme paſſus conſtituit ſigna. Ibi delectarum cohortium ſtationem relinquens, præcepit eis, *ne ſe ex eo loco ante moverent, quam ipſe ad eos veniſſet.* Cæteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Sueſſetanæ juventutis habebat, eos ad murum oppugnandum ſubire jubet. Quorum ubi arma ſignaque Lacetani cognovere, memores, quam ſæpe in agro eorum impune perſultaſſent, quoties ipſos ſignis collatis fudiſſent, fugaſſentque, patefacta repente porta, univerſi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, ne dum impetum Sueſſetani tulere: quod poſteaquam ſicut futurum ratus erat, conſul fieri etiam vidit, equo citato ſubter murum hoſtium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effuſis omnibus ad ſequendos Sueſſetanos, qua ſilentium ac ſolitudo erat, in urbem inducit: priuſque omnia cepit, quam ſe reciperent Lacetani. Mox ipſos nihil præter arma habentes in deditionem accepit.

21. Confeſtim inde victor ad Vergium caſtrum ducit. Receptaculum id maxime prædonum erat: & inde incurſiones in agros pacatos provinciæ ejus fiebant. Transfugit inde ad conſulem princeps Vergeſtanus: & purgare ſe ac populares cœpit. *Non eſſe in manu ipſis Rempublicam. Prædones receptos totum ſuæ poteſtatis id caſtrum feciſſe. Conſul eum domum redire,*

conficta

confecta aliqua probabili cur abfuiſſet cauſſa juſſit. Quum ſe muros ſubiiſſe cerneret, intentoſque prædones ad tuenda mœnia eſſe; tum uti cum ſuæ factionis hominibus meminiſſet arcem occupare. Id uti præceperat, factum, repente anceps terror, hinc muros aſcendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvaſit. Hujus potitus loci conſul eos qui arcem tenuerant, liberos eſſe cum cognatis, ſuaque habere juſſit: Vergeſtanos cæteros quæſtori ut venderet imperavit: de prædonibus ſupplicium ſumpſit. Pacata provincia, vectigalia magna inſtituit ex ferrariis argentariiſque, quibus tum inſtitutis locupletior indies provincia fuit. Ob has res geſtas in Hiſpania ſupplicationem in triduum Patres decreverunt.

22. Eadem æſtate alter conſul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum manu propter Litanam ſilvam ſignis collatis ſecundo prœlio conflixit. Octo millia Gallorum cæſa traduntur, cæteri omiſſo bello in vicos ſuos atque agros dilapſi. Conſul reliquum æſtatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, reſtituitque quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Quum hic ſtatus rerum in Italia Hiſpaniaque eſſet, T. Quintio in Græcia ita hibernis actis, ut exceptis Ætolis, quibus nec pro ſpe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, univerſa Græcia ſimul pacis libertatiſque perfruens bonis, egregie ſtatu ſuo gauderet: nec magis in bello virtutem Romani ducis, quam in victoria temperantiam juſtitiamque & moderationem miraretur: ſenatuſconſultum, quo bellum adverſus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto Quintius, conventu Corinthum omnium ſociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Ætoli quidem abeſſent, tali oratione eſt uſus: *Bellum adverſus Philippum non magis communi animo conſilioque Romani & Græci geſſerunt, quam utriq; ſuas cauſas belli habuerunt. Nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienſes hoſtes eorum juvando, nunc hic ſociis noſtris oppugnandis violaverat: & in vos talis fuit, ut nobis etiamſi noſtrarum oblivifceremur injuriarum, veſtræ injuriæ ſatis digna cauſſa belli fuerint. Hodierna conſultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrum Argos, ſicut ſcitis ipſi, ab Nabide occupatos pati velitis ſub ditione ejus eſſe: an æquum cenſeatis nobiliſſimam vetuſtiſſimamq; civitatem in media Græcia ſitam, repeti in libertatem, & eodem ſtatu, quo cæteras urbes Peloponneſi & Græciæ eſſe. Hæc conſultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos eſt: Romanos nihil contingit, niſi quatenus liberatæ Græciæ unius civitatis ſervitus non plenam, nec integram gloriam eſſe ſinit. Cæterum ſi vos nec cura ejus civitatis nec exemplum, nec periculum movet, ne ſerpat latius contagio*

ejus

ejus mali: nos æqui boniq; facimus. De hac re vos consulo, staturus eo quod plures censueritis.

23. Post orationem Romani imperatoris percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Quum legatus Athenienſium quantum poterat gratiis agendis Romanorum in Græciam merita extuliſſet, *imploratos auxilium adverſus Philippum tuliſſe opem: non rogatos ultro adverſus tyrannum Nabin offerre auxilium:* indignatuſque eſſet *hæc tanta merita ſermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium, quum fateri potius præteritorum gratiam deberent*; apparebat inceſſi Ætolos. Igitur Alexander princeps gentis invectus primum in Athenienſes, qui *libertatis quondam duces & auctores, aſſentationis propriæ gratia communem cauſſam proderent*: queſtus deinde *Achæos Philippi quondam milites, poſtremum ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepiſſe, & id agere, ut Argos habeant: Ætolos, primos hoſtes Philippi, ſemper ſocios Romanorum, pactos in fœdere ſuas urbes agroſq; fore devicto Philippo: fraudari Echino & Pharſalo:* inſimulavit fraudis Romanos, *quod vano titulo libertatis oſtentato, Chalcidem & Demetriadem præſidiis tenerent: qui Philippo cunctanti deducere inde præſidia; objicere ſemper ſoliti ſunt: nunquam, donec Demetriæ Chalciſq; & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: poſtremo, manendi in Græcia retinendiq; exercitus, Argos & Nabin cauſſam facerent. Deportarent legiones in Italiam; Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate ſua Nabin præſidium Argis deducturum, aut vi atq; armis coacturos in poteſtate conſentientis Græciæ eſſe.*

24. Hæc vaniloquentia primum Ariſtænum prætorem Achæorum excitavit. *Ne iſtuc*, inquit, *Jupiter Optimus Maximus ſiverit, Junoq; regina: cujus in tutela Argi ſunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Ætolos primum ſit poſita in eo diſcrimine, ut miſerius à nobis recipiatur, quam ab illo capta eſt. Mare interjectum ab iſtis prædonibus non tuetur nos, T. Quinti. Quid, ſi in media Peloponneſo arcem ſibi fecerint, futurum nobis eſt? Linguam tantum Græcorum habent, ſicut ſpeciem hominum. Moribus ritibuſq; efferatioribus quam ulli barbari, imo quam rapaciſſimæ beluæ, utuntur. Itaq; vos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis; & ita res Græciæ conſtituatis, ut à latrocinio quoq; Ætolorum ſatis pacata hæc relinquatis.* Romanus cunctis undique increpantibus Ætolos, *reſponſurum ſe fuiſſe iis dixit, niſi ita infenſos omneis in eos videret, ut ſedandi potius, quam irritandi eſſent. Contentum itaq; opinione ea, quæ de Romanis Ætoliſq; eſſet, referre ſe dixit: quid de Nabidis bello placeret, niſi redderet Achæis Argos?* Quum omnes bellum decreſſent, *auxilia ut pro viribus ſuis quæque civitates mitterent*, eſt hortatus. Ad Ætolos legatum etiam miſit,

ſit, magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam ſpe imperari poſſe.

25. Tribunis militum *ut exercitum ab Elatia accerſerent*, imperavit. Per eoſdem dies & Antiochi legatis de ſocietate agentibus reſpondit, *nihil ſe abſentibus decem legatis ſententiæ habere, Romam eundum ad ſenatum iis eſſe.* Ipſe copias eductis ab Elatia ducere Argos pergit, atque ei circa Cleonas Ariſtænus prætor cum decem millibus Achæorum, equitibus mille occurrit. Et haud procul inde junctis exercitibus poſuerunt caſtra. Poſtero die in campum Argivorum deſcenderunt: & quatuor fere millia ab Argis locum caſtris capiunt. Præfectus præſidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, & uxoris ejus frater: qui ſub adventum Romanorum & utraſque arces (nam duas habent Argi) & loca alia quæ aut opportuna, aut ſuſpecta erant, validis præſidiis firmavit. Sed inter agenda hæc, pavorem injectum adventu Romanorum diſſimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem, inteſtina etiam ſeditio acceſſit. Damocles erat Argivus, adoleſcens majoris animi, quam conſilii: qui primo jurejurando interpoſito, de præſidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi ſtudet, incautior fidei æſtimator fuit. Colloquentem eum cum ſuis ſatelles à præfecto miſſus quum accerſeret, ſenſit proditum conſilium eſſe: hortatuſque conjuratos qui aderant, ut potius quam extorti morerentur, arma ſecum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit. Clamitans *ut qui ſalvam Rempublicam vellent, auctorem & ducem ſe libertatis ſequerentur.* Haud ſane movit quemquam, quia nihil uſquam ſpei propinquæ, nedum ſatis firmi præſidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii circumventum cum ſuis interfecerunt. Comprehenſi deinde quidam & alii: ex iis occiſi plures, pauci in cuſtodiam conjecti. Multi proxima nocte funibus per murum demiſſi ad Romanos transfugerunt.

26. Quintius affirmantibus iis, *ſi ad portas Romanus exercitus fuiſſet, non ſine effectu futurum eum motum fuiſſe: & ſi propius caſtra admoverentur, non quieturos Argivos:* miſit expeditos pedites equiteſque, qui circa Cylarabin (gymnaſium id eſt minus trecentos paſſus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedæmoniis prœlium commiſerunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem, & caſtra eo ipſo loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus poſuit. Diem inde unum in ſpeculis fuit, ſi quid novi motus oriretur. Poſteaquam oppreſſam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Ariſtænum, eadem ſententia erat, *quum cauſſa belli non alia eſſet, inde*

inde potissimum orditendum bellum. Quintio id nequaquam placebat, sed Aristænum contra omnium consensum differentem cum haud dubia approbatione audivit. Et ipse adjecit, *quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quam omisso hoste Argos oppugnari? se vero caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum.* Et dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturi erat circa, demessum & convectum est. Viride, ne hostes mox haberent, protritum & corruptum, castra deinde movit, & Parthenio monte superato, præter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. Ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Thessalorum equites quadringenti. Nec jam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quintius cum quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem & octo tectæ naves: jam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus triginta lembis, mistisque aliis minoris formæ navigiis. Ipsorum quoque Lacedæmoniorum exules permulti tyrannorum injuria pulsi, spe recuperandæ patriæ in castra Romana convenerant. Multi autem erant jam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exulum Agesipolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat: pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

27. Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, & prope nulla spes esset vires suas hostiumque æstimanti, non tamen omisit bellum: sed & à Creta mille delectos juventutis eorum excivit, quum mille jam haberet: & tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit: & fossa alloque urbem communivit. Et ne quid intestini motus oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos. Quoniam et salvum vellent tyrannum, sperare non poterat, quum suspectos quosdam civium haberet; eductis in campum omnibus opliis, (Dromon ipsi vocant) positis armis ad concionem vocari jussit Lacedæmonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit. Et pauca præfatus, *cur sibi omnia timenti inventiq; ignoscendum in tali tempore foret: & ipsorum referre, quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius ne quid moliri possint, quam puniri molientes: itaq; quosdam se incudia habiturum, donec ea quæ instet tempestas prætereat. Horibus repulsis (à quibus, si modo proditio intestina satis caveatur,*

minus

minus periculi esse) extemplo eos emissurum. Sub hæc ciciti nomina octoginta ferme principum juventutis jussit, atque eos ut quisque ad nomen respondérat, in custodiam tradidit: & nocte insequenti omnes interfecit. Ilocarum deinde quidam (hi sunt jam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet: & urbem relinquere tam suspensis & incertis omnium animis metuens.

28. Quintius satis jam omnibus paratis profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene Lacedæmoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. Inde, quum audisset ascensum difficilis & arctæ viæ esse, brevi per monteis circuitu præmissis qui munirent viam, lato facis & patenti limite ad Eurotam amnem sub ipsis prope fluentem mœnibus, pervenit. Ubi castra metantes Romanos, Quintiumque ipsum cum equitibus atque expeditis prægressum auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale exspectantes: quia nemo his obvius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciæ esset, trepidatum est. Tandem signa legionum supervenerunt: & quum primi agminis cohortes inductæ in prœlium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani quum tantum à muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa pauliper steterunt. Posteaquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quintius prope flumen præter urbem sub ipsas Menelaii montis radices ducere copias instructas pergit. Primæ legionariæ cohortes ibant: levis armatura & equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem aggrederetur. Posteaquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret; præparatis suorum animis; signa extemplo convertit, totumque in hostem agmen circumegit. Itaque velut rectæ acies concurrissent, justum aliquamdiu prœlium fuit. Tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt; quæ minus infida ac trepida fuisset, ni Achæi locorum prudentes institissent. Hi & cædem ingentem ediderunt, & dis-

persos

perſos paſſim fuga pleroſque armis exueruht. Quintius prope Amyclas poſuit caſtra. Inde quum perpopulatus omnia circumjecta urbi frequentis & amœni agri loca eſſet, nullo jam hoſtium porta excedente, movit caſtra ad flumen Eurotam. Inde vallem Taygeto ſubjectam, agroſque ad mare pertinentes evaſtat.

29. Eodem fere tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. Certior deinde factus, *Gytheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum eſſe; nec procul à mari caſtra Romana abeſſe:* omnibus id copiis aggredi conſtituit. Erat eo tempore valida urbs & multitudine civium incolarumque, & omni bellico apparatu inſtructa. In tempore Quintio rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes & claſſis Rhodiorum ſupervenerunt. Ingens multitudo navalium ſociorum è tribus contracta claſſibus intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis terra marique munitæ facienda opera erant, effecit. Jam teſtudinibus admotis murus ſubruebatur: jam arietibus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus everſa eſt turris; quodque circa muri erat, caſu ejus proſtratum: & Romani ſimul à porta, unde aditus planior erat, ut diſtenderent ab apertiore loco hoſtes; ſimul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. Nec multum abfuit, quin qua intenderant, penetrarent. Sed tardavit impetum eorum ſpes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miſerat nuncium ad legatum Romanum, *traditurum ſe urbem.* Et quum ad eam rem tempus & ratio conveniſſet, à Gorgopa proditor interficitur: intentiuſque ab uno urbs defendebatur. Et difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum ſuperveniſſet. Is quum ſupercilio haud procul diſtantis tumuli ab urbe inſtructam aciem oſtendiſſet, & ex altera parte L. Quintius ab operibus ſuis terra marique inſtaret: tum vera deſperatio Gorgopam quoque coegit id conſilii, quod in altero morte vindicaverat, capere. Et pactus *ut abducere inde milites, quos præſidii cauſſa habebat, liceret,* tradidit Quintio urbem. Priuſquam Gytheum traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictus, tradita cuſtodia urbis Timocrati Pellenenſi, cum mille mercenariis militibus, & duobus millibus Argivorum Lacedæmonem ad Nabin venit.

30. Nabis ſicut primo adventu Romanæ claſſis, & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, ſic parva ſpe quum acquieviſſet, Gytheo ab ſuis retento: poſteaquam id quoque traditum Romanis audivit eſſe; quum ab terra, omnibus

nibus circa hostibus, nihil spei esset: à mari quoque toto se intercluſum: cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, *si paterentur legatos ad se mitti.* Qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quam *ut tyranno colloqui cum imperatore liceat.* Concilio advocato, quum omnes, *dandum colloquium censuissent*, dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copiis sequentibus quum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrinque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristæno Achæorum prætore, tribunisque militum paucis descendit.

31. Ibi permisso ut seu dicere prius, seu audire mallet, ita cœpit tyrannus. *Si ipse per me T. Quinti, vosq; qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem; tacitus eventum fortunæ meæ exspectassem. Nunc imperare animo nequivi, quin priusquam perirem, cur periturus essem scirem. Et hercule si tales essetis, quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet: in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. Nunc vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis: quum me ipse rexi, eum esse spero, cui & publice, sicut cæteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit: & meo nomine privatim amicitia ac societas nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi, & everti, quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem præbet. Nam & ipsis vocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi, & accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod quum jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: & ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At hercle in ea controversia, quæ de Argis est, superior sum, & æquitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium: quod volentem, non vi coactam accepi: & vestra confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Cæterum nomen tyranni & facta me premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum: me qualiscunq; sum, eundem esse, qui fui quum tu ipse mecum T. Quinti societatem pepigisti. Tum me regem appellari a vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaq; si ego nomen imperii mutassem, mihi meæ inconstantiæ: quum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servis liberatis auctam, & egentibus divisum agrum attinet: possum quidem & in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram hæc, qualiacunq; sunt, quum societa-*

tatem

tatem mecum pepigiſtis, & auxilia in bello adverſum Philippum accepiſtis: ſed ſi nunc ea feciſſem: non dico, quid in eo vos læſiſſem, aut veſtram amicitiam violaſſem: ſed illud, me more atq; inſtituto majorum feciſſe. Nolite ad veſtras leges atq; inſtituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare ſingula neceſſe eſt. Vos a cenſu equitem, a cenſu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem ſubjectam eſſe illis vultis, noſter legumlator non in paucorum manu Rempublicam eſſe voluit, quem vos ſenatum appellatis: nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: ſed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut multi eſſent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregiſſe, quam pro patriæ ſermone brevitatis, fateor: & breviter peroratum eſſe potuit: nihil me, poſteaquam vobiſcum amicitiam inſtitui, cur ejus vos pœniteret commiſiſſe.

32. Ad hæc imperator Romanus: *Amititia & ſocietas nobis nulla tecum, ſed cum Pelope rege Lacedæmoniorum juſto ac legitimo facta eſt. Cujus jus tyranni quoque, quia poſtea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant) uſurparunt; ſicut tu quoq; hoc Macedonico bello feciſti. Nam quid minus conveniret, quam nos qui pro libertate Græciæ adverſus Philippum gereremus bellum, cum tyranno inſtituere amicitiam? & eo tyranno, quam qui unquam fuit, ſæviſſimo & violentiſſimo in ſuos? Nobis vero, etiam ſi Argos nec cepiſſes per fraudem nec teneres: liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoq; vindicanda in antiquam libertatem erat, atq; in leges ſuas: quarum modo, tanquam æmulus Lycurgi, mentionem feciſti. An ut ab Iaſſo & Bargyllis præſidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos & Lacedæmonem, duas clariſſimas urbes, lumina quondam Græciæ, ſub pedibus tuis relinquemus: quæ titulum nobis liberatæ Græciæ ſervientes deforment? At enim cum Philippo Argivi ſenſerunt. Remittimus hoc tibi, ne noſtram vicem iraſcaris. Satis compertum habemus, duorum, aut ſummum trium in ea re, non civitatis culpam eſſe: tam hercle, quam in te tuoq; præſidio accerſendo accipiendoq; in arcem, nihil ſit publico conſilio actum. Theſſalos & Phocenſes & Locrenſes conſenſu omnium ſcimus partium Philippi fuiſſe. Tamen quum cæteram liberaverimus Græciam, quid tandem cenſes in Argivis, qui inſontes publici conſilii ſint, facturos? Servorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri diviſi crimina tibi objici dicebas: non quidem nec ipſa mediocria: ſed quid iſta ſunt præ iis quæ à te tuiſq; quotidie alia ſuper alia facinora eduntur? exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedæmone, ſi audire juvat vera dominationis impotentiſſimæ crimina. Ut omnia alia vetuſtiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iſte gener tuus pene in oculis meis edidit? quam tu ipſe, quum jam prope in finibus Lacedæmoniorum eſſem? Agedum, quos in concione compre-*

benſos, omnibus audientibus civibus tuis, in cuſtodia te habiturum eſſe pronunciaſti: jube vinctos produci, ut miſeri parentes, quos falſo lugent, vivere ſciant. At enim ut jam ita ſint hæc, quid ad vos Romani? hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc ii, qui ut liberare poſſent, mare trajecerunt, terra mariq; geſſerunt bellum? Vos tamen, inquis, veſtramq; amicitiam ac ſocietatem proprie non violavi. Quoties vis te id arguam feciſſe? ſed nolo pluribus: ſummam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? nempe his maxime duabus, ſi ſocios meos pro hoſtibus habeas: ſi cum hoſtibus te conjungas. Utrumq; à te factum eſt. Nam & Meſſenen uno atq; eodem jure fœderis, quo & Lacedæmonem in amicitiam noſtram acceptam, ſocius ipſe ſociam nobis urbem vi atq; armis cepiſti: & cum Philippo hoſte noſtro non ſocietatem ſolum, ſed ſi Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem præfectum ejus pepigiſti: & bellum adverſum nos gerens mare circa Maleam infeſtum navibus piraticis feciſti: & plures prope cives Romanos, quam Philippus, cepiſti atq; occidiſti: tutiorq; Macedoniæ ora, quam promontorium Maleæ commeatus ad exercitus noſtros portantibus navibus fuit. Proinde parceſis fidem ac jura ſocietatis jactare: & omiſſa populari oratione. Tanquam tyrannus & hoſtis loquere.

33. Sub hæc Ariſtænus, nunc monere Nabin, nunc etiam orare: *ut dum liceret, dum occaſio eſſet, ſibi, ac fortunis ſuis conſuleret.* Referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum cœpit: *qui depoſito imperio, reſtitutaq; libertate ſuis, non tutam modo, ſed etiam honoratam inter cives ſenectutem egiſſent.* His dictis invicem, auditiſque, nox prope diremit colloquium. Poſtero die Nabis *Argis ſe cedere ac deducere præſidium, quando ita Romanis placeret: & captivos & perfugas redditurum dixit. Aliud ſi quid poſtularent, ſcriptum ut ederent petiit, ut deliberare cum amicis poſſet.* Ita & tyranno ad conſultandum tempus datum eſt: & Quintius ſociorum etiam principibus adhibitis, habuit concilium. Maximæ partis ſententia erat, *perſeverandum in bello eſſe, & tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. Satius multo fuiſſe, non moveri bellum adverſus eum, quam omitti motum. Et ipſum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore injuſti imperii aſſumpto populo Romano, & exemplo multos in aliis civitatibus ad inſidiandum libertati civium ſuorum incitaturum.* Ipſius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. Videbat enim, compulſo intra mœnia hoſte, nihil præter obſidionem reſtare. Eam autem fore diuturnam. *Non enim Gytheum, quod ipſum tamen traditum, non expugnatum eſſet: ſed Lacedæmonem validiſſimam urbem viris armiſq; oppugnaturos. Unam ſpem fuiſſe, ſi qua admoventibus exercitum diſſenſio inter ipſos ac ſeditio excitari poſſet. Quum ſigna portis prope inferri cernerent, neminem ſe moviſſe.*

Adjit-

Adjiciebat & cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nunciare, multo majoribus quam ante, terrestribus navalibusq; copiis in Europam eum transisse. Si occupasset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos? Hæc propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne novus consul Græciam provinciam sortiretur: & inchoati belli victoria successori tradenda esset.

34. Quum adversus tendendo nihil moveret socios: simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. *Bene vertat!* inquit, *obsideamus Lacedæmonem, quando ita placet. Cæterum quum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium sit: & obsidentibus prius sæpe quam obsessis tædium afferat: jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedæmonis mœnia esse: quæ mora si laborem tantum, ac periculum haberet, ut & animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc impensa quoq; magna eget in opera, in machinationes & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est, in commeatus nobis vobisq; in hyemem expediendos. Itaq; ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quæq; animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superq; habeo: sed quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum solum ager hostium habet: ad hoc hyems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis.* Hæc oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit: *segnitiem, invidiam & obtrectationem domi manentium adversus militantes: libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato.* Versis itaque subito voluntatibus, *facere quod è Republica populi Romani, sociorumq; esse crederet, imperatori permiserunt.*

35. Inde Quintius adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciæ ut essent Nabidi, Romanisque, & Eumeni regi, & Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam, T. Quintius & Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis cæterisq; oppidis, quæ in Argivorum agris essent, præsidia omnia deducerentur: vacuaq; & libera traderentur Romanis: ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; & si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naves quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, præter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas captivos omnibus so-*

ciis populi Romani civitatibus redderet, & Messeniis omnia quæ comparerent, quæq; domini cognoscerent. Exulibus quoq; Lacedæmonii liberos & conjuges restitueret quæ earum viros sequi voluissent: invita ne quæ exulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suæ omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ulla Cretensium, aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus quas ipse restituisset, quæq; se suaq; in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia præsidia deduceret: seque ipse, suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides ea ita futura, daret quinq; quos imperatori Romano placuisset; filium in his suum: & talenta centum argenti in præsenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

36. Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur. Nec sane quicquam eorum satis placebat tyranno: nisi quod præter spem, reducendorum exulum mentio nulla facta erat. Maxime autem omnium ea res offendebat, quod & naves & maritimæ civitates ademptæ erant. Fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram à Malea prædatoriis navibus infestam habenti. Juventutem præterea civitatum earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quamquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant; vanis, ut ad cæteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia universi, quam ea quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant. Qui exulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant; tanquam amissuri, non reddituri, indignabantur. Servis liberatis à tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo fœdior quam fuisset ante, servitus, redeuntibus in iratorum dominorum potestatem, ante oculos obversabatur. Mercenarii milites & precia militiæ casura in pace ægre ferebant, & reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum.

37. Hæc inter se primo in circulis serentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. Quo tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari jussit. Ibi quum ea quæ imperarentur à Romanis, exposuisset, & gravioia atque indigniora quædam falso affinxisset, & ad singula nunc ab universis, nunc à partibus concionis acclamaretur, interrogavit: *quid se respondere ad ea, aut quid facere vellent?* prope una voce omnes, *nihil respondere, bellum geri juste-*

jusserunt. Et pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere, & bene sperare jubentes, fortes fortunam adjuvare, aiebant. His vocibus incitatus tyrannus, *& Antiochum Ætolosq; adjuturos pronunciat: & sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim esse.* Exciderat pacis mentio ex omnium animis & in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio, & emissa jacula extemplo Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt, levia inde prœlia per quatriduum primum sine ullo satis certo eventu commissa. Quinto die prope justa pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulsi sunt, ut quidam milites Romani terga fugientium cædentes per interemissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarint.

38. Et tunc quidem Quintius satis eo terrore coercitis excursionibus hostium nihil præter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus: missis qui omnes navales socios à Gyttheo accerserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm mœnia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta. Tyranni nuper locis patentibus planisque objecerant murum: altiora loca, & difficiliora auditu, stationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit; corona oppugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestriumque ac navalium copiarum ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant. Jussi clamore sublato subire undique omnes, ut qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, tripartiam divisum, parte una à Phœbeo, altera à Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) aggredi jubet. Quum tantus undique terror circumvasisset, primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuncios trepidos motus, ut quisq; maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. Deinde circumfuso undiq; pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem esset, nec audire posset: nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset.

39. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedæmonii: mœque acies tempore uno locis diversis pugnabant. Deinde descente certamine, nequaquam erat prœlium par. Missilibus illum Lacedæmonii pugnabant, à quibus se & magnitudine scuti facile Romanus tuebatur miles, & quod alii vani, alii leves modum ictus erant. Nam propter angustias loci, confertamq; urbam non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum

concitantur tela, spacium habebant: sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis hærebant. A circumstantibus ex superioribus locis quidam vulnerati sunt: mox progressos jam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulæ quoque inopinantes percullerunt. Sublatis deinde supra capita scutis continuatisque ita inter se, ut non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta subibant. Et primo angustiæ paulisper sua hostiumque refertæ turba tenuerunt. Posteaquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hostem processere, non ultra vis eorum atque impetus sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedæmonii & effusa fuga superiora peterent loca: Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipse evaderet, circumspectabat. Pythagoras quum ad cætera animo officioque ducis fungebatur: tum vero unus ne caperetur urbs, causa fuit. Succendi enim ædificia proxima muro jussit, quæ quum momento temporis arsissent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos pervenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam majorem quam periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes recessere à muro: & qui jam intraverant, ne incendio à tergo oriente intercluderentur à suis, receperunt sese. Et Quintius posteaquam quid rei esset, vidit: receptui canere jussit. Ita jam à capta prope urbe revocati, redierunt in castra.

40. Quintius plus ex timore hostium quam ex re ipsa spei nactus, per triduum insequens territavit eos, nunc prœliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus, Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quintius primo aspernatus, *excedere castris jussit*: deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit, *omnia permittentis arbitrio Romanorum*: deinde quum ea velut vana & sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, ut his conditionibus, quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent pecuniaque & obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi nunciis aliis prope super alios referentibus, *tantum non jam captam Lacedæmonem esse*; erecti & ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima præsidii excesserat, contempta paucitate eorum qui in arce erant, duce Archippo quodam præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide data emi-

serunt.

ſerunt. Huic lætitiæ Quintius ſupervenit, pace data tyranno, dimiſſiſque ab Lacedæmone Eumene & Rhodiis, & L. Quintio fratre ad claſſem.

41. Læta civitas celeberrimum feſtorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die ſtata propter belli mala prætermiſſum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt: præfeceruntque ludis ipſum imperatorem. Multa erant quæ gaudium cumularent. Reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quoſque ante Nabis abduxerant. Redierant, qui poſt compertam à Pythagora conjurationem, & cæde jam cœpta effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatiſque auctores Romanos, quibus cauſſa bellandi cum tyranno ipſi fuiſſent, cernebant. Teſtata quoque ipſo Nemeorum die voce præconis *libertus eſt Argivorum.* Achæis quantum reſtituti Argi in communi Achaiæ concilium lætitiæ afferebant; tantum ſerva Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrannus, non ſincerum gaudium præbebant. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante deſitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus. Tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat caſtris, cæteroſq; nobiliſſimos cives in exilio victuros. Nabidis dominantis ſatellitem factum populum Romanum.* Quintius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiſcentem bellum geſſiſſe tyrannum tradant, ſed caſtris adverſus Romana caſtra poſitis. Diuque cunctatum, quum Ætolorum auxilia exſpectaſſet, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores ſuos ab Romanis facto, eo prœlio victum, caſtriſque exutum pacem petiſſe: quum cecidiſſent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia eſſent.

42. Eodem fere tempore & à T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem geſtis, & ab M. Porcio conſule, ex Hiſpania literæ allatæ. Utriuſque nomine ternos in dies ſupplicatio à ſenatu decreta eſt. L. Valerius conſul quum poſt fuſos circa Litanam ſilvam Boios, quietam provinciam habuiſſet, comitiorum cauſſa Romam rediit: & creavit conſules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno ſecundi Punici belli conſules fuerant. Prætoria inde comitia habita. Creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blaſio, & Cn. Domitius Ænobarbus, & Sex. Digitius, & T. Juvencius Thalna. Comitiis perfectis conſul in provinciam rediit. Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum, *ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dediſſent, cives Romani eſſent.* *V. C.* 556.

Puteolos, Salernumque & Buxentum ascripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, *non esse eos cives Romanos.*

43. Principio anni quo P. Scipio Africanus iterum, & Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt duo. His extra urbem in æde Apollinis senatus datus est. Pax, quæ cum T. Quintio convenisset, ut rata esset petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat: *ut, quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, satis esse Italiæ unum consulem censebat: alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere. Jam ipsum sua sponte in Europam transgressum, quid deinde facturum censerent? quum hinc Ætoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Annibal Romanis cladibus insignis imperator stimularet?* Dum de provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juvencio peregrina evenit. P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit. Eum qui esset ibi, reduci in Italiam à Quintio, ac dimitti. Item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambobus Italiam provinciam esse, & duas urbanas eo legiones scribere: ut dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

44. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio, & L. Valerio consulibus. Id quum P. Licinius pontifex *non esse recte factum* collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus renunciasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui una voti essent: tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos. *Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Cal. Martias, & pridie Calendas Maias, P. Cornelio Scipione & T. Sempronio Longo* consulibus. Censorum inde comitia habita sunt. Creati censores Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, principem senatus P. Scipionem consulem, quem & priores censores legerant, legerunt; treis omnino senatores, neminem curuli honore usum, prætererunt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis, ædilibus curulibus imperarunt, *ut loca senatoria secernerent à populo.* Nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem sævitum. Atrium Libertatis & villa publica ab eisdem refecta, amplificataque. Ver sacrum, ludique

dique votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba conſul, fa-
cti. Quum ſpectaculo eorum occupati animi omnium eſſent,
Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque ſcelera
Locris admiſſa, in carcerem conjectus fuerat, comparaverat
homines, qui pluribus ſimul locis urbis nocte incendia face-
rent, ut in conſternata nocturno tumultu civitate refringi car-
cer poſſet. Ea res indicio conſciorum palam facta, delataque
ad ſenatum eſt. Pleminius in inferiorem demiſſus carcerem eſt,
necatuſque.

45. Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ ſunt
Puteolos, Vulturnum, Liternum, treceni homines in ſingulas.
Item Salernum, Buxentumque coloniæ civium Romanorum de-
ductæ ſunt. Deduxêre triumviri, T. Sempronius Longus,
qui tum conſul erat: M. Servilius, Q. Minucius Thermus.
Ager diviſus eſt, qui Campanorum fuerat. Sipontum item
in agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum
alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M.
Helvius deduxerunt. Tempſam item, & Crotonem civium
Romanorum coloniæ deductæ. Tempſanus ager de Bruttiis
captus erat. Bruttii Græcos expulerant: Crotonem Græci
habebant. Triumviri, Cn. Octavius, L. Æmilius Paullus, C.
Pletorius Crotonem: Tempſam L. Cornelius Merula, & C.
Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia viſa eo anno
Romæ ſunt, alia nunciata. In foro & comitio & Capitolio
ſanguinis guttæ viſæ ſunt. Et terra aliquoties pluit. Et ca-
put Vulcani arſit. Nunciatum eſt, Interamnæ lac fluxiſſe:
pueros ingenuos Arimini ſine oculis ac naſo: & in Piceno
agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia
ex pontificum decreto procurata, & ſacrificium novendiale
factum, quod Adriani nunciaverant, in agro ſuo lapidibus
pluiſſe.

46. In Gallia L. Valerius Flaccus proconſul circa Media-
lanum cum Gallis Inſubribus, & Boiis, qui Dorulaco duce
ad concitandos Inſubres Padum tranſgreſſi erant, ſignis col-
latis depugnavit. Decem millia hoſtium ſunt cæſa. Per eos
dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hiſpania triumphavit.
Tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia
pondo, bigati centum viginti tria millia, Oſcenſis quingenta
quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex
præda diviſit, in ſingulos ducenos ſeptuagenos æris, triplex
equiti. T. Sempronius conſul in provinciam profectus, in
Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorix tum regu-
lus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad re-
bellandum, caſtra locis idoneis poſuit: ut appareret dimica-
turos, ſi hoſtis fines intraſſet. Conſul ubi quantæ copiæ,
quanta

quanta fiducia esset hosti, sensit: nuncium ad collegam mittit, *ut si videretur ei maturaret venire: se tergiversando in adventum ejus rem extracturum.* Quæ caussa consuli cunctandi, eadem Gallis, præterquam quod cunctatio hostium animos faciebat, rei maturandæ erat, ut priusquam conjungerentur consulum copiæ, rem transigerent. Per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnam si quis contra egrederetur, tertio vi subiêre ad vallum castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Consul extemplo arma capere milites jussit. Armatos inde paulisper continuit: ut & stolidam fiduciam hosti augeret, & disponeret copias, quibus quaque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre jussæ. Sed in ipso exitu ita conferti obstitêre Galli, ut claudereat viam. Diu in angustiis, pugnatum est: nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnixi urgebant: Romani, ut signa foras efferrent: Galli, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. Nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio, & C. Atinius Tribunus militum quartæ hic, ille secundæ legionis (rem in asperis proeliis sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes injecerunt. Dum repetunt enixe signum, priores secundani se porta ejecêre.

47. Jam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius tumultus ab aversa parte castrorum est exortus. In portam quæstoriam irruperant Galli: resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen: & M. Atinium, & P. Sempronium præfectos sociûm, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria missa à consule ad quendam quæstoriam portam, & eos qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. Ita simul tria proelia circa castra locis distantibus erant: clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus à præsenti certamine animos pugnantium avertebant. Usque ad meridiem æquis viribus, ac prope pari spe pugnatum est. Labor & æstus mollia & fluida corpora Gallorum, & minime patientia fitis, quum decedere pugna coegisset, in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui à consule datum est. Ad quod pars major receperunt sese: pars certaminis studio, & spe potiundi castris hostium perstitit ad vallum. Eorum paucitate contempta, Galli universi ex castris erumpunt fusi inde Romani; quæ

quæ imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. Ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese.

48. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii conjuncto exercitu cum collega, Boiorum Ligurumque agros populatum isse, quoad progredi silvæ paludesque passæ sint, scribunt: alii, nulla memorabili re gesta comitiorum causa rediisse Romam. Eodem hoc anno T. Quintius Elatiæ, quo in hiberna reduxerat copias, totum hyemis tempus jure dicundo consumpsit: mutandisque iis quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum ejus licentia in civitatibus facta erant, quum suæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, convento edicto, venit. Ibi omnium civitatum legationes in concionis modum circumfusas est allocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita, præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset. *Id minime conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solum patriæ gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ civitatis.*

49. Nec ignarus hujus habitus animorum Quintius. Si sine excidio Lacedæmoniis fieri potuisset, fatebatur *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse. Nunc quum aliter quam ruina gravissima civitatis opprimi non posset, satius visum esse; tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quam intermori vehementioribus, quam quæ pati posset, remediis civitatem finere, in ipsa vindicta libertatis periturum.* Præteritorum commemorationi subjecit: *proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisq; præsidia intra decimum diem audituros deductu: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis an Ætolis mentirimos esset; qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam unquam pensi fuisse. Reliquas civitates manere, ut ex factis, non ex dictis amicos pensent: intelligantq; quibus credendum, & a quibus cavendum sit. Libertate modice utantur. Temperatam eam salubrem & singulis & civitatibus esse: nimiam & aliis gravem, & ipsis qui habeant effrenatam & præcipitem esse. Concordiæ in civitatibus principes, & ordines inter se, & in commune omnes civitates consule-*

consulerent. Adversus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere; quum pars quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam civi cedat. Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent, servarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.

50. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrymæ, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paulisper fremitus approbantium dicta fuit: monentiumque aliorum alios, *ut eas voces velut oraculo missas in pectora, animosq; demitterent.* Silentio deinde facto petiit ab iis, *ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. Ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores ejus servire.* Omnes acclamarunt: gratias se inter cætera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio ac necessario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Annibal, quum à suis non redimerentur, venundederat. Multitudinis eorum argumentum est, quod Polybius scribit centum talentis eam rem Achæis stetisse: quum quingenos denarios precium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. Mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. Adjice nunc pro portione quot verisimile sit totam Græciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens protinus, ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, *servatorem liberatoremq;* acclamantibus, salutatis, dimissisque eis, eadem qua venerat via Elatiam rediit. Inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. Per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi se operiri. Inde namque in animo esse, exercitum in Italiam trajicere. Et L. Quintio fratri legato & præfecto classis scribit, *ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret.*

51. Ipse Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria præsidiis, conventum ibi Euboicarum civitatum habuit: commonitosque *in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret*, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Thessaliam: ubi non liberandæ modo civitates erant, sed ex omni colluvione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modo vitiis, ac violentia, & licentia regia turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis; nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non

per

per ſeditionem ac tumultum, jam inde à principio ad noſtram uſque ætatem traducentes. A cenſu maxime & ſenatum & judices legit: potentioremque eam partem civitatum fecit, cui ſalva tranquilla omnia magis eſſe expediebat.

52. Ita quum percenſuiſſet Theſſaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brunduſium tranſportatæ. Inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes non minore agmine rerum captarum, quam ſuo præ ſe acto venerunt. Poſteaquam Romam ventum eſt, ſenatus extra urbem Quintio ad res geſtas edifferendas datus eſt: triumphuſque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphavit, die primo arma, tela, ſignaque ærea, & marmorea tranſtulit: plura Philippo adempta, quam quæ ex civitatibus ceperat. Secundo die aurum argentumque, factum infectumque & ſignatum. Infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta ſeptuaginta facti: vaſa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea decem, ſignati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum. Tetradrachmum vocant: trium fere denariorum in ſingulis argenti eſt pondus. Auri pondo fuit tria millia ſeptingenta quatuordecim, & clypeum unum ex auro totum: & Philippei numi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona civitatum, tranſlatæ centum quatuordecim. Et hoſtiæ ductæ: & ante currum multi nobiles captivi, obſidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipſe deinde Quintius in urbem eſt invectus. Milites ſecuti currum frequentes; ut omni ex provincia exercitu deportato. bis ducenti quinquageni æris in pedites diviſi: duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt ſpeciem triumpho capitibus raſis ſecuti, qui ſervitute exempti fuerant.

53. Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex ſenatuſconſulto tulit ad plebem plebeſque ſcivit, *ut Latinæ duæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur.* His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium eſſet in Bruttios, Q. Nævius, M. Minucius Rufus, P. Furius Craſſipes: in Thurinum agrum A. Manlius, P. Æbutius, L. Apuſtius. Ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ ſunt: una Junonis Soſpitæ in foro olitorio; vota locataque quadriennio ante à C. Cornelio conſule Gallico bello. Cenſor idem dedicavit: altera Fauni. Ædiles eam biennio ante mulctaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn.

Cn. Domitius; qui prætor urbanus, eam dedicavit. Et ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad idipsum creatus. Voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus: locaverat idem censor. Et in insula Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit. Vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore, ab eodem postea consule locata. Hæc eo anno acta.

V.C. 54. P. Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos
557. rediit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula, & Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messala, L. Porcius Licinus, & C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædilium ludos Romanos primum senatus à populo secretus spectavit, præbuitque sermones (sicut omnis novitas solet) alius *tandem, quod multo ante debuerat, tributa consentibus amplissimo ordini*; aliis *demptum ex dignitate populi, quicquid majestati Patrum adjectum esset, interpretantibus, & omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, & concordiæ & libertati æque minuendæ esse. Ad quingentesimum quinquagesimum octavum annum in promiscuo spectatum esse. Quid repente factum? cur ministere sibi in cavea Patres plebem nollent? cur dives pauperem consessorem fastidiret? novam & superbam libidinem ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam.* Postremo ipsum quoque Africanum quod consul auctor ejus rei fuisset, pœnituisse ferunt. Adeo nihil motum ex antiquo, probabile est veteribus, nisi quæ usus evidenter arguit, stari malunt.

55. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terræmotus ita crebri nunciabantur, ut non res tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum homines tæderet. Nam neque senatus haberi, neque Respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo decemviris adire libros jussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. Coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt. Edictumque est, *ut omnes qui ex una familia essent, pariter supplicarent.* Item ex auctoritate senatus consules edixerunt, *ne quis, quo die terræmotu nunciato feriæ indictæ essent, eo die alium terræmotum nunciaret.* Provincias deinde consules prius, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

56. Nihil

56. Nihil belli eo anno exſpectantibus conſulibus, literæ M. Cincii (præfectus is Piſis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula univerſæ gentis facta, Lunenſem primum agrum depopulatos, Piſanum deinde finem tranſgreſſos, omnem oram maris peragraſſe.* Itaque Minucius conſul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Roſtra aſcendit: & edixit, *ut legiones duæ urbanæ, quæ ſuperiore anno conſcriptæ eſſent, poſt diem decimum Arretii adeſſent. In earum locum ſe duas legiones urbanas ſcripturum.* Item ſociis & Latini nominis magiſtratibus, legatiſque eorum, qui milites dare debebant, edixit, *ut in Capitolio ſe adirent.* Ex iis quindecim millia peditum & quingentos equites pro numero cujuſque juniorum deſcripſit: & inde è Capitolio protinus ire ad portam; & ut maturaretur res, proficiſci ad delectum juſſit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in ſupplementum, & quina millia ſociûm Latini nominis & duceni equites decreti: mandatumq; prætoribus, *ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam veniſſent.* Quum milites qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebeios adiſſent, *uti cauſſas cognoſcerent eorum, quibus aut emerita ſtipendia, aut morbus cauſſæ eſſent, quo minus militarent:* eam rem literæ T. Sempronii diſcuſſerunt, in quibus ſcriptum erat, *Ligurum quindecim millia in agrum Placentinum veniſſe: & eum uſq; ad ipſa coloniæ mœnia, & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos eſſe. Boiorum quoq; gentem ad rebellionem ſpectare: ob eas res tumultum eſſe.* Decrevit ſenatus, tribunos plebis *non placere cauſſas militares cognoſcere, quo minus ad edictum conveniretur.* Adjecerunt etiam, *ut ſocii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, T. Sempronii fuiſſent; & dimiſſi ab iis conſulibus eſſent, ad quam diem L. Cornelius conſul edixiſſet; & in quem locum edixiſſet Etruriæ, convenirent: & ut L. Cornelius conſul in provinciam proficiſcens in oppidis agriſque, qua iturus eſſet, ſi quos ei videretur, milites ſcriberet, armaretque, & duceret ſecum: dimittendiq; ei, quos eorum, quandoque vellet, jus eſſet.*

57. Poſteaquam conſules delectu habito profecti ſunt in provincias, tum T. Quintius poſtulavit, *ut de his, quæ cum decem legatis ipſe ſtatuiſſet, ſenatus audiret; eaque, ſi videretur, auctoritate ſua confirmaret. Id eos facilius facturos, ſi legatorum verba, qui ex univerſa Græcia, & magna parte Aſiæ, quique ab regibus veniſſent, audiſſent.* Hæ legationes à C. Scribonio prætore urbano in ſenatum introductæ ſunt; benigneque omnibus reſponſum. Cum Antiocho, quia longior diſceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Aſia aut Lyſimachiæ apud regem fuerant, delegata eſt. Quintio mandatum, *ut adhibitis*

hibitis iis legatorum regis verba audiret; responderetq; iis, quæ ex dignitate atq; utilitate populi Romani responderi possent. Menippus & Hegesianax principes regiæ legationis erant. Ex iis Menippus *ignorare se* dixit, *quidnam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam, jungendamq; societatem venissent. Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates, regesque. Unum, quum bello victis dicerentur leges. Ubi enim omnia ei qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus multari eos velit; ipsius jus atq; arbitrium esse. Alterum quum pares bello æquo fœdere in pacem atq; amicitiam venirent. Tunc enim repeti reddiq; per conventionem res, & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula juris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, quum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se jungendam coeant. Eos neq; dicere, neq; accipere leges; id enim victoris & victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, mirari se, quod Romani æquum censeant ei leges dicere, quas Asiæ urbium liberas & immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare præsidia regia regemq; vetent, cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse.*

58. Ad ea Quintius; *Quoniam vobis distincte agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuncietis amicitiæ cum populo Romano jungendæ. Unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiæ attinet, curare velit, ut & ipse omni Europa abstineat. Alteram, si se ille Asiæ finibus non contineat, & in Europam transcendat, ut & Romanis jus sit, Asiæ civitatum amicitias & tueri quas habeant, & novas complecti:* Enimvero, *id auditu etiam* dicere *indignum esse,* Hegesianax. *Thraciæ & Chersonesi urbibus arceri Antiochum. Quæ Selucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo, & in acie cæso, per summum decus parta reliquerit; paricum laude eadem ab Thracibus possessa, partim armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, & revocatis cultoribus frequentaverit: & quæ strata ruinis atq; incendiis erant, ingentibus impensis ædificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione ita parta, ita recuperata deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quæ impetrata gloriæ sibi, non pudori sit.* Ad hæc Quintius: *Quandoquidem,* inquit, *honesta pensamus: sic, ut aut sola aut prima certe pensari decet principi orbis terrarum populo, & tanto regi: utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes quæ ubiq; sunt Græciæ urbes, an servas & vectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterq; nunquam usurpaverint, pro suis eas repetere in servitutem: & populus Romanus susceptum patro-*

patrocinium libertatis Græcorum non deserere, fidei constantiæq; suæ ducit esse. Sicut à Philippo Græciam liberavit, ita & ab Antiocho Asiæ urbes, quæ Graii nominis sint, liberare in animo habet. Neq; enim in Æolidem Ioniamq; coloniæ in servitutem regiam missæ sunt: sed stirpis augendæ causſa, gentisq; vetustissimæ per orbem terrarum propagandæ.

59. Quum hæsitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem causſam libertatis quam servitutis prætexi titulo: *Quin mittimus ambages*, inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat, *alteram ex duabus conditionibus, quæ modo diserte à Quintio datæ sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere.* *Nos vero*, inquit Menippus, *nec volumus, nec possumus pacisci quicquam, quo regnum Antiochi minuatur.* Postero die Quintius legationes universas Græciæ Asiæq; quum in senatum introduxisset, ut scirent quali animo populus Romanus, qualiq; Antiochus erga civitates Græciæ essent: postulata & sua & regis exposuit. *Renunciarent civitatibus suis, populum Romanum qua virtute quaque fide libertatem eorum à Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa vindicaturum.* Tum Menippus deprecari & Quintium & Patres institit, *ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent: tempus & sibi sumerent; & regi ad cogitandum darent. Cogitaturum, quum renunciatæ conditiones essent, & impetraturum aliquid: aut pacis causſa consensurum.* Ita integra dilata res est. Legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit: P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

60. Vixdum ii profecti erant, quum à Carthagine legati *bellum haud dubie parare Antiochum Annibale ministro* attulerunt: injeceruntque curam, ne simul & Punicum bellum excitaretur. Annibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello, nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atq; eadem semper erat, *ut in Italia bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem præbituram externo hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatq; populo Romano viribus & copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere; neque regem neq; gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas naves, sedecim millia peditum, mille equites deposcebat. Ea se classe primum Africam petiturum. Magnopere confidere, & Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum cæteris omnibus transire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere: neq; trajicientem, & (quod in speciem famamq; belli satis sit) paratum trajicere.*

61. In hanc sententiam quum adduxisset regem, præparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas ne quo casu interceptæ palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam

Tyrum nactus Epheſi, expertuſq; ſolertiam levioribus miniſteriis, partim donis, partim ſpe præmiorum oneratum, quibus etiam ipſe rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit: edit nomina eorum, quibus conventis opus eſſet, inſtruit etiam ſecretis notis, per quas haud dubie agnoſcerent ſua mandata eſſe. Hunc Ariſtonem Carthagine obverſantem, non prius amici quam inimici Annibalis, qua de cauſſa veniſſet, cognoverunt & primo in circulis conviviiſq; celebrata ſermonibus res eſt. Deinde in ſenatu quidam *nihil actum eſſe dicere exilio Annibalis, ſi abſens quoq; novas moliri res, ſolicitandoq; animos hominum turbare ſtatum civitatis poſſet. Ariſtonem quendam Tyrium advenam, inſtructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege, veniſſe: certos homines quotidie cum eo ſecreta colloquia ſerere, & in occulto colloqui quod mox in omnium perniciem erupturum eſſet.* Conclamavere omnes, *vocari Ariſtonem debere, & quæri quid veniſſet: & niſi expromeret, cum legatis Romam mitti: ſatis pro temeritate unius hominis ſuppliciorum penſum eſſe. Privatos ſuo periculo peccaturos. Rempublicam non extra noxam modo, ſed etiam extra famam noxæ conſervandam eſſe.* Vocatus Ariſton purgare ſeſe, & firmiſſimo propugnaculo uti, *quod nihil literarum ad quemquam attuliſſet.* Cæterum nec cauſſam adventus ſatis expediebat: & in eo maxime hæſitabat, quod cum Barchinæ ſolum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio eſt, aliis *pro ſpeculatore comprehendi jam & cuſtodiri jubentibus*, aliis *negantibus tumultuandi cauſſam eſſe. Mali rem exempli eſſe, de nihilo hoſpites corripi. Idem Carthaginienſibus & Tyri, & in aliis emporiis in quæ frequenter commeent, eventurum.* Dilata eo die res eſt. Ariſton Punico ingenio inter Pœnos uſus, tabellas conſcriptas celeberrimo loco ſupra ſedem quotidianam magiſtratus prima veſpera ſuſpendit. Ipſe de tertia vigilia navem conſcendit & profugit. Poſtero die quum Suffetes ad jus dicendum conſediſſent, conſpectæ tabellæ, demptæque & lectæ. Scriptum erat: *Ariſtonem privatim ad neminem, publice ad ſeniores* (ita ſenatum vocabant) *mandata habuiſſe.* Publicato crimine, minus intenta de paucis quæſtio erat. Mitti tamen legatos Romam, qui rem ad conſules & ſenatum deferrent, placuit: ſimul qui de injuriis Maſiniſſæ quærerentur.

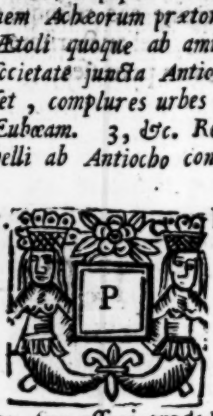
62. Maſiniſſa poſteaquam & infames Carthaginienſes, & inter ſe ipſos diſcordes ſenſit, principibus propter colloquia Ariſtonis ſenatui, ſenatu propter indicium ejuſdem Ariſtonis populo ſuſpecto, locum injuriæ eſſe ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus eſt, & quaſdam urbes vectigales Carthaginienſium ſibi coegit ſtipendium pendere. Emporia vocant eam regionem. Ora eſt minoris Syrtis, & agri uberis. Una civitas ejus Leptis: ea ſingula in dies talenta vectigal Carthaginienſibus dedit. Hanc tum regionem & totam infeſtam Maſiniſſa, & ex quadam parte dubiæ poſſeſſionis, ſui regni an Carthaginienſium eſſet, effecerat.

Et

Et quia simul ad purganda crimina, & questum de se Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent suspicionibus, & de jure vectigalium disceptarent; legatos & ipse Romam misit. Auditi de Tyrio advena primum Carthaginienses, curam injecere Patribus, *ne cum Antiocho simul & Pœnis bellandum esset.* Maxime ea suspicio crimen urgebat, quod quem comprehensum Romam mitti placuisset, neq; ipsum nec navem ejus custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari cœptum. Carthaginienses jure finium causam tutabantur, *quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris esset Carthaginiensium fecisset: & confessione regis, qui quum Aphirem profugum ex regno suo cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas persequeretur; precario ab se iter per eum ipsum agrum, tanquam haud dubie Carthaginiensium juris, petisset.* Numidæ *& de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant: & si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? advenis, quantum sesto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. Quicquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atq; injuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos posse: non modo semper, ex quo cœperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates nunc illos, nunc reges Numidarum usurpasse jus: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus, rex Numidarum esset, ejus sinerent esse: nec se interponeret, quo minus qui possent, tenerent.* Responderi legatis utriusque partis placuit *missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem, & regem in re præsenti disceptarent.* Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rutus: audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id utrum sua sponte fecerint an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui: nam ni ita esset, unus Scipio vel notitia rei, vel auctoritate, ita de utriusque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPITOME LIBRI XXXV.

14. *UB. Scipio Africanus legatus ad Antiochum, Ephesi cum Annibale, qui se Antiocho junxerat, collocutus est: ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quæreret, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet: respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset: quodque ultimas oras, quas visere supra fidem humanam esset, peragrasset. Quærenti deinde quem secundum poneret, Pyrrhum: inquit, castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. Exequenti quem tertium diceret: semetipsum dixit. Ridens Scipio:* Quidnam tu diceres, si me, *inquit*, vicisses? tunc vero *inquit*, me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem. 21. *Inter cætera prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bovem, Cn. Domitii consulis, locutum,* Roma cave tibi, *refertur.* 23. *Apparant in Antiochum bellum Romani.* 13, 25, *&c. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab Ætolis; qui & Philippum, & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano solicitabant, à populo Romano desciit: & bello adversus Philopœmenem Achæorum prætorem gesto,* 35. *ab Ætolis interfectus est.* 32. *Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. Cum quibus societate juncta Antiochus Syriæ rex quum bellum Græciæ intulisset, complures urbes occupavit, inter quas Chalcidem, & totam Eubœam.* 3, *&c. Res præterea in Liguribus gestas, & apparatum belli ab Antiocho continet.*

1. Rincipio anni, quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prætor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quæ post profectionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis quam digna dictu prœlia fecit: & adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum, quam quod acceperat, successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis Hispa-

nia

nia ſublatura animos fuerit, ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio, trans Iberum multa ſecunda prœlia feciſſet: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc geſſerat Scipio. Idem propræter Luſitanos pervaſtata ulteriori provincia cum ingenti præda domum redeuntes, in ipſo itinere aggreſſus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, ſuperior aliis: nam & acie frequenti armatis adverſus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite adverſus feſſos longo itinere concurrerat. Tertia namque vigilia exierant hoſtes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ acceſſerant: nec ulla quiete data, laborem viæ prœlium exceperat: itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animiſque fuit & turbaverant primo Romanos: deinde æquata pauliſper pugna eſt. In hoc diſcrimine *ludos Jovi, ſi fudiſſet cecidiſſetq; hoſtes, propræter vovit.* Tandem gradum acrius inulere Romani, ceſſitque Luſitanus: deinde prorſus terga dedit, & quum inſtitiſſent fugientibus victores, ad duodecim millia hoſtium ſunt cæſa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites: & ſigna militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu Romano ſeptuaginta & tres amiſſi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe eſt. Eo victorem opulentum præda exercitum P. Cornelius reduxit. Ea omnis ante urbem expoſita eſt: poteſtaſque dominis ſuas res cognoſcendi facta. Cætera vendenda quæſtori data: quod inde effectum, militi diviſum.

2. Nondum ab Roma profectus erat C. Flamininus prætor, quum hæc in Hiſpania gerebantur. Itaque tam adverſæ quam ſecundæ res per ipſum amicoſque ejus magnis ſermonibus celebrabantur: & tentaverat, *quoniam bellum ingens in provincia exarſiſſet, & exiguus reliquiæ exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipſas plenas pavoris ac fugæ accepturus eſſet, ut unam ſibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab ſe ipſo ſcriptum ex Senatuſconſulto adjeciſſet, eligeret ex omni numero tria millia & quingentos pedites, & equites trecentos. Ea ſe legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum ſpei eſſe) rem geſturum.* Seniores negare, *ad rumores à privatis temere in gratiam magiſtratuum conflctos, ſenatuſconſulta facienda eſſe. Niſi quod aut prætores ex provinciis ſcriberent, aut legati renunciarent: nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hiſpania eſſet, placere, tumultuarios milites extra Italiam ſcribi à prætore.* Mens ea ſenatus fuit, ut in Hiſpania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam navigaſſe delectus cauſſa C. Flamininum ſcribit: & ex Sicilia Hiſpaniam petentem, tempeſtate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani

ſacramento rogaſſe: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hiſpania adjeciſſe.

3. Nec in Italia ſegnius Ligurum bellum creſcebat. Piſas jam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli ſpemque prædæ, circumſedebant. Minucius Conſul, Arretium die, quem edixerat ad conveniendum militibus, venit. Inde quadrato agmine ad Piſas duxit, & quum hoſtes mille paſſuum ab oppido trans fluvium moviſſent caſtra, conſul urbem haud dubie ſervatam adventu ſuo eſt ingreſſus. Poſtero die & ipſe trans fluvium quingentos fere paſſus ab hoſte poſuit caſtra. Inde levibus prœliis à populationibus agrum ſociorum tutabatur. In aciem exire non audebat, novo milite & ex multis generibus hominum collecto, nec dum noto ſatis inter ſe, ut fidere aliis poſſent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de ſumma rerum decernere: & abundantes militum numero paſſim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: & quum cocta vis magna pecorum prædæque eſſet paratum erat præſidium, per quod in caſtella eorum vicoſque ageretur.

4. Quum bellum Liguſtinum ad Piſas conſtitiſſet, conſul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit, ubi longe alia belli ratio quam cum Liguribus erat. Conſul in aciem exibat, hoſtes pugnam detrectabant: prædatumque ubi nemo obviam exiret, diſcurrebant Romani: Boii diripi ſua impune, quam quando ea conſerere certamen malebant. Poſteaquam omnia ferro ignique ſatis evaſtata erant, conſul agro hoſtium exceſſit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos ducebat, Boii ubi egreſſum è finibus ſuis hoſtem ſenſere, ſequebantur ſilenti agmine, locum inſidiis quærentes. Nocte prætergreſſi caſtra Romana ſaltum, qua tranſeundum erat Romanis, inſederunt. Id quum parum occulte feciſſent, conſul qui multa nocte ſolitus erat movere caſtra, ne nox terrorem in tumultuario prœlio augeret, lucem exſpectavit. Et quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum miſit. Poſteaquam relatum eſt, quantæ copiæ & in quo loco eſſent, totius agminis ſarcinas in medium conjici juſſit, & triarios vallum circumjicere: cætero exercitu inſtructo ad hoſtem acceſſit. Idem & Galli fecerunt, poſteaquam apertas eſſe inſidias, & recto ac juſto prœlio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

5. Hora ſecunda ferme concurſum eſt. Siniſtra ſociorum equitum ala, & extraordinarii prima in acie pugnabant. Præerant duo conſulares legati, M. Marcellus, & Tib. Sempronius

us prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidiis, ne certaminis studio prius concurrerent, quam datum signum esset. Equites earum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minucios tribunos militum educere jussit. Inde quum signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncius venit à Tib. Sempronio Longo, *non sustinere extraordinarios impetum Gallorum, & cæsos permultos esse: & qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnæ. In legionem alteram ex duabus, si videretur, summitteret, priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio missa est, & extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna: quum & recens miles & frequens ordinibus legio succesisset: sinistra ala ex prœlio subducta est, dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia æstus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos immittere jubet: & legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris primo confudit & turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum, non tamen ut terga darent: obstabant duces, hastilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites: *ut paullulum adniterentur: victoriam in manibus esse, dum perturbatos & trepidantes viderent, instarent, si restitui ordines sivissent, integro rursus eos prælio & dubio dimicaturos.* Inferre vexillarios jussit signa. Omnes connixi tandem averterunt hostem, postquam terga dabant, & in fugam passim effundebantur: tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quatuordecim millia Boiorum eo die cæsa sunt, vivi capti mille nonaginta duo: equites ducenti viginti unus: tres duces eorum: signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. Supra quinque millia militum ipsorum aut sociorum sunt amissa: centuriones tres & viginti, præfecti socium quatuor, & M. Genucius, & M. Marcius tribunus militum secundæ legionis.

6. Eodem fere tempore duorum consulum literæ allatæ sunt; L. Cornelii de prœlio ad Mutinam cum Boiis facto, & Q. Minucii à Pisis. *Comitia suæ sortis esse. Cæterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum & damno Reipublicæ non possit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam: ut is qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret: si id facere gravaretur, quod*

non ſuæ ſortis id negotium eſſet, ſe quidem facturum quodcunque ſenatus cenſuiſſet: ſed etiam atque etiam viderent, ſi magis e Republica eſſet interregnum iniri, quam ab ſe in eo ſtatu relinqui provinciam. Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine ſenatorio mitteret ad L. Cornelium conſulem, qui literas collegæ ad ſenatum miſſas deferrent ad eum, & nunciarent, ſenatum, ni is ad magiſtratus ſubrogandos Romam veniret, potius quam Q. Minucius a bello integro avocaretur, interregnum iniri paſſurum. Miſſi legati renunciarunt, L. Cornelium ad magiſtratus ſubrogandos Romam venturum. De literis L. Cornelii, quas ſcripſerat ſecundum prœlium cum Boiis factum, diſceptio in ſenatu fuit: quia privatim pleriſque ſenatoribus legatus M. Claudius ſcripſerat, *fortunæ populi Romani & militum virtuti gratiam habendam quod res bene geſta eſſet. Conſulis opera & militum aliquantum amiſſum: & hoſtium exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerat, elapſum. Milites eo plures periſſe, quod tardius ex ſubſidiis, qui laborantibus opem ferrent, ſucceſſiſſent. Hoſtes è manibus emiſſos, quod equitibus legionariis & tardius datum ſignum eſſet, & perſequi fugientes, non licuiſſet.*

7. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores conſultatio delata eſt. Inſtabat enim cura alia, quod civitas fœnore laborabat: & quum multis fœnebribus legibus conſtricta avaritia eſſet, via fraudis inita erat, ut in ſocios qui non tenerentur iis legibus, nomina tranſcriberent: ita libero fœnore obruebant debitores. Cujus coercendi quum ratio quæreretur, *diem finiri placuit: Fœneralia quæ proxime fuiſſent, ut qui poſt eam diem ſocii civibus Romanis credidiſſent pecuniæ, profiterentur: & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur.* Deinde poſteaquam profeſſionibus detecta eſt magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti: M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit: plebeſque ſcivit, *ut cum ſociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ jus idem, quod cum civibus Romanis eſſet.* Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hiſpania nequaquam tantum belli fuit quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hiſpania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit, & per hyemem prœlia aliquot, nulla memoria digna adverſus latronum magis, quam hoſtium excurſiones, vario tamen eventu, nec ſine militum jactura, ſunt facta. Majores res geſtæ a M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vacceis Vectionibuſque & Celtiberis ſignis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit, fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

8. Dum

8. Dum hæc in Hiſpania agerentur, comitiorum jam appetebat dies. Itaque L. Cornelius conſul relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in ſenatu quum de rebus à ſe geſtis differuiſſet, quoque in ſtatu provincia eſſet: queſtus eſt cum Patribus conſcriptis, *quod tanto bello una ſecunda pugna tam feliciter perfecto, non eſſet habitus Diis immortalibus bonos.* Poſtulavit deinde, *ut ſupplicationem ſimul triumphumque decernerent.* Prius tamen quam relatio fieret, Q. Metellus, qui conſul dictatorque fuerat, *literas eodem tempore dixit & conſulis L. Cornelii ad ſenatum, & M. Marcelli ad magnam partem ſenatorum, allatas eſſe inter ſe pugnantes: eoque dilatam eſſe conſultationem, ut præſentibus auctoribus earum literarum diſceptaretur. Itaque exſpectaſſe ſeſe, ut conſul qui ſciret ab legato ſuo adverſus ſe ſcriptum aliquid, quum ipſi veniendum eſſet, duceret eum ſecum Romam: quum etiam veritus eſſet, T. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato nunc videri eſſe amotum de induſtria, ne ea quæ ſcripſiſſet, præſens diceret, aut argueret coram: & ſi quid vani afferret, argui poſſet, donec ad liquidum veritas explorata eſſet. Itaque nihil eorum quæ poſtularet conſul decernendum in præſentia cenſere.* Quum pergeret nihilo ſegnius referre, *ut ſupplicatio decerneretur, triumphantiq; ſibi in urbem invehi liceret:* M. & C. Titinii tribuni plebis *ſe interceſſuros, ſi de ea re fieret Senatuſconſultum*, dixerunt.

9. Cenſores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus: Cornelius luſtrum condidit. Cenſa ſunt civium capita centum quadraginta tria millia ſeptingenta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana urbis inundavit, circa portam Flumentanam etiam collapſa quædam ruinis ſunt. Et porta Cœlimontana fulmine icta eſt: muruſque circa multis locis de cœlo tactus. Et Ariciæ, Lanuvii & in Aventino lapidibus pluit. Et à Capua nunciatum eſt, *examen veſparum ingens in forum advolaſſe, & in Martis æde conſedisſe. Eas collectas cum cura, & igni crematas eſſe.* Horum prodigiorum cauſſa decemviri libros adire juſſi, & novendiale ſacrum factum, & ſupplicatio indicta eſt, atq; urbs luſtrata. Iiſdem diebus ædiculam Victoriæ Virginis prope ædem Victoriæ M. Porcius Cato dedicavit, biennio poſt, quam vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Ferentinum triumviri deduxerunt, Cn. Manlius Vulſo, L. Apuſtius Fullo, Q. Ælius Tubero, cujus lege deducebatur. Tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, ſexagena in equites. Apuſtio auctore tertia pars agri dempta eſt: quo poſtea ſi vellent, novos colonos aſcribere poſſent.

sent. Vicina jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

10. In exitu jam annus erat, & ambitio magis quam unquam alias exarserat consularibus comitiis. Multi & potentes petebant patricii, plebeiique: P. Cornelius Cn. filius, Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis: & L. Quintius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat: & Cn. Manlius Vulso: hi patricii. Plebei autem, C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, Manius Acilius. Sed omnium oculi in Quintium, Corneliumque conjecti. Nam & in unum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Cæterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores. Major gloria Scipionis: & quo major, eo propior invidiæ. Quintii recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post devictum Annibalem, censorque fuerat. In Quintio nova & recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat à populo post triumphum, nec adeptus erat: *Pro fratre germano, non patruele se petere aiebat: pro collega & participe administrati belli, se terra, fratrem mari rem gessisse.* Is obtinuit, ut præferretur candidato, quem Africanus fraterque deducebat: quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente: quem tantum præjudicium senatus; virum e civitate optimum judicatum, qui matrem Idæam Pessinunte venientem in urbem acciperet; L. Quintius & Cn. Domitius Ænobarbus consules facti. Adeo ne in plebeio quidem consule, quum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Postero die prætores creati, L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Ædilitas insignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi, & L. Æmilii Pauli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Jovis ædis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto: alteram à porta Fontinali ad Martis aram, qua in campum iter esset, perduxerunt.

V. C. 558.

11. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta est. Nam & castra consulis oppugnata, ægre sunt defensa: & non ita multo post per saltum angustum quum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit, qua quum exitus non pateret, converso agmine redire instituit consul: & à tergo fauces saltus occupatæ à parte hostium erant: Caudinæque

dinæque cladis memoria non animis modo, ſed prope oculis obverſabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. Eorum præfectus conſuli pollicetur *ſe parte utra vellet cum ſuis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis eſſet. In eos ſe impetum facturum: & nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere ſaltu quem obſiderent, & diſcurrere ad opem ferendam ſuis.* Collaudatum eum conſul ſpe præmiorum onerat. Numidæ equos conſcendunt, & obequitare ſtationibus hoſtium nemini lacceſſentes cœperunt. Nihil primo adſpectu contemptius. Equi homineſque paululi & graciles: diſcinctus & inermis eques, præterquam quod jacula ſecum portat: equi ſine frenis, deformis ipſe curſus, rigida cervice & extento capite, currentium. Hunc contemptum de induſtria augentes, labi ex equis, & per ludibrium ſpectaculo eſſe. Itaq; qui primo intenti paratique, ſi lacceſſerentur, in ſtationibus fuerant, jam inermes, ſedenteſque pars maxima ſpectabant. Numidæ adequitare, dein refugere: ſed propius ſaltum paulatim evehi: velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. Poſtremo ſubditis calcaribus per medias ſtationes hoſtium erupere: & in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt: proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervaſtant. Fumus primo conſpectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, poſtremo ſeniores puerique refugientes, tumultum in caſtris fecerunt: itaque ſine conſilio, ſine imperio pro ſe quiſque currere ad ſua tuenda: momentoque temporis caſtra relicta erant: & obſidione liberatus conſul, quo intenderat, pervenit.

12. Sed neque Boii, neque Hiſpani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infeſtique erant Romanis, quam Ætolorum gens. Ii poſt deportatos ex Græcia exercitus, primo in ſpe fuerant, *& Antiochum in vacuam Europæ poſſeſſionem venturum: nec Philippum aut Nabin quieturos.* Ubi nihil uſquam moveri viderunt, agitandum aliquid miſcendumque rati, ne cunctando ſeneſcerent conſilia: concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conqueſtus injurias Romanorum, ſtatumque Ætoliæ, *quod omnium Græciæ gentium civitatumque inhonoratiſſimi poſt eam victoriam eſſent, cujus cauſſa ipſi fuiſſent: legatos cenſuit circa reges mittendos, qui non ſolum tentarent animos eorum, ſed ſuis quemque ſtimulis moverent ad Romanum bellum.* Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum eſt miſſus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, *ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem dicere: inde militem, inde naves,*

nava-

sent. Vicina jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

10. In exitu jam annus erat, & ambitio magis quam unquam alias exarserat consularibus comitiis. Multi & potentes petebant patricii, plebeiique: P. Cornelius Cn. filius, Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis: & L. Quintius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat: & Cn. Manlius Vulso: hi patricii. Plebei autem, C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, Manius Acilius. Sed omnium oculi in Quintium, Corneliumque conjecti. Nam & in unum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Cæterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores. Major gloria Scipionis: & quo major, eo propior invidiæ. Quintii recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat, quod alter decimum jam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post devictum Annibalem, censorque fuerat. In Quintio nova & recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat à populo post triumphum, nec adeptus erat: *Pro fratre germano, non patruele se petere aiebat: pro collega & participe administrati belli, se terra, fratrem mari rem gessisse.* Is obtinuit, ut præferretur candidato, quem Africanus fraterque deducebat: quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente; quem tantum præjudicium senatus; virum e civitate optimum judicatum, qui matrem Idæam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quintius & Cn. Domitius Ænobarbus consules facti. Adeo ne in plebeio quidem consule, quum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Postero die prætores creati, L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Ædilitas insignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi, & L. Æmilii Pauli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Jovis ædis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adjecto: alteram à porta Fontinali ad Martis aram, qua in campum iter esset, perduxerunt.

V. C. 558.

11. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. Extremo ejus anni bis in magnum periculum res adducta est. Nam & castra consulis oppugnata, ægre sunt defensa: & non ita multo post per saltum angustum quum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit, qua quum exitus non pateret, converso agmine redire instituit consul: & à tergo fauces saltus occupatæ à parte hostium erant: Caudinæque

dinæque cladis memoria non animis modo, ſed prope oculis obverſabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. Eorum præfectus conſuli pollicetur *ſe parte utra vellet cum ſuis erupturum. Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis eſſet. In eos ſe impetum facturum: & nihil prius quam flammam tectis injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere ſaltu quem obſiderent, & diſcurrere ad opem ferendam ſuis.* Collaudatum eum conſul ſpe præmiorum onerat. Numidæ equos conſcendunt, & obequitare ſtationibus hoſtium neminem lacеſſentes cœperunt. Nihil primo adſpectu contemptius. Equi homineſque paululi & graciles: diſcinctus & inermis eques, præterquam quod jacula ſecum portat: equi ſine frenis, deformis ipſe curſus, rigida cervice & extento capite, currentium. Hunc contemptum de induſtria augentes, labi ex equis, & per ludibrium ſpectaculo eſſe. Itaque qui primo intenti paratique, ſi lacеſſerentur, in ſtationibus fuerant, jam inermes, ſedenteſque pars maxima ſpectabant. Numidæ adequitare, dein refugere: ſed propius ſaltum paulatim evehi: velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent. Poſtremo ſubditis calcaribus per medias ſtationes hoſtium erupere: & in agrum latiorem evecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt: proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervaſtant. Fumus primo conſpectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, poſtremo ſeniores puerique refugientes, tumultum in caſtris fecerunt: itaque ſine conſilio, ſine imperio pro ſe quiſque currere ad ſua tuenda: momentoque temporis caſtra relicta erant: & obſidione liberatus conſul, quo intenderat, pervenit.

12. Sed neque Boii, neque Hiſpani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infeſtique erant Romanis, quam Ætolorum gens. Ii poſt deportatos ex Græcia exercitus, primo in ſpe fuerant, *& Antiochum in vacuam Europæ poſſeſſionem venturum: nec Philippum aut Nabin quieturos.* Ubi nihil uſquam moveri viderunt, agitandum aliquid miſcendumque rati, ne cunctando ſeneſcerent conſilia: concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conqueſtus injurias Romanorum, ſtatumque Ætoliæ, *quod omnium Græciæ gentium civitatumque inhonoratiſſimi poſt eam victoriam eſſent, cujus cauſſa ipſi fuiſſent: legatos cenſuit circa reges mittendos, qui non ſolum tentarent animos eorum, ſed ſuis quemque ſtimulis moverent ad Romanum bellum.* Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum eſt miſſus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, *ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem dicere: inde militem, inde naves,*

nava-

navalesque socios habuisse: inclusum suis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneso: nunquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam quæ tum esset, prætermisisset. Nullum exercitum Romanum in Græcia esse: nec propter Gytheum, aut maritimos alios Laconas dignam causam existimaturos Romanos, ut legiones in Græciam rursum transmittant. Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur; ut quum in Græciam Antiochus trajecisset, conscientia violatæ per sociorum injurias Romanæ amicitiæ, conjungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. Erat etiam major orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quam tyrannus detractus erat; quoque plures ademptæ res. *Ad hoc vetusta regum Macedoniæ fama, peragratusque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. Et tutum vel incepto vel eventu se consilium afferre. Nam neque ut ante se moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu transiret in Græciam, suadere; & qui sine Antiocho adversus Romanos Ætolosque tamdiu sustinuerit bellum, ei adjuncto Antiocho, sociis Ætolis, qui tum graviores hostes quam Romani fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse?* Adjiciebat *de duce Annibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures & duces & milites eorum occidisset, quam quot superessent.* Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho: *& omnium primum, prædam de Philippo Romanorum esse dicere, victoriam Ætolorum, & aditum in Græciam Romanis nullos alios, quam Ætolos dedisse; & ad vincendum vires eosdem præbuisse. Deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum essent: quæ loca terrestribus copiis, quos portus maritimis.* Tum de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum esse: & primam quamque occasionem recuperandi ea quæ bello amisissent, arrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum. Reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

13. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit ad seditiones in iis miscendas: & alios principum donis ad suam causam perduxit. Alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum ab T. Quintio cura mandata erat. Itaque extemplo & ad tyrannum legatos miserunt, qui *admonerent fœderis eum Romani, denunciarentque ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret:* & auxilia ad Gytheum, quod jam oppugnabatur à tyranno: & Romam qui ea nunciarent, legatos miserunt. Antiochus rex ea hyeme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo regi Ægypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam Tauro monte superato, extremo jam hyemis Ephesum pervenit: inde principio veris,

Anti-

Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid absente se à tergo moveretur: ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Selgam incolunt, oppugnandos est Profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius, P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, jussi prius Eumenem adire, Elæam venere: inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) ascenderunt. Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat: *gravem si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens: eundem si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore quam Philippus fuisset: & aut funditus sublatum iri: aut si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura: ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset. Etiam si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcunque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi: aut abnuentem vi atque armis cogi.* Ob hæc quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

14. Sulpicius æger Pergami substitit. Villius quum Pisidiæ bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Annibale, qui tum ibi forte erat, sæpe congrederetur: ut animum ejus & tentaret, si qua posset: & metum demeret periculi ei quicquam ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Annibal, & suspectior ad omnia fieret. Claudius secutus Græcos Acilianos libros, *P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi collocutum cum Annibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet? respondisse Alexandrum Macedonum regem: quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset: quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset: quærenti deinde, quem secundum poneret? Pyrrhum dixisse. Castrametari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse: artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicæ gentes regis externi, quam populi Romani tamdiu principis in ea terra, imperium esse mallent. Exequenti, quem tertium duceret? haud dubie semetipsum dixisse: tum risum obortum Scipioni, & subjecisse: Quidnam tu diceres, si me vicisses? tum me vero, inquit, & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores esse. Et perplexum Punico astu responsum, & assentationis genus Scipionem movisse: quod è grege se imperatorum, velut inæstimabilem, secrevisset.*

15. Villius ab Epheso Apameam processit. Eo & Antiochus audito Romanorum legatorum adventu occurrit. Apa-

mex

meæ congressis disceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quinctium & legatos regis fuerat. Mors nunciata Antiochi filii regis, quem missum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis desiderium. Id enim jam specimen sui dederat, ut si vita longior contigisset, magni justique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus suspectior fuit, *gravem successorem eum instare senectuti suæ patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministerio facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse.* Eam quoque causam clandestino facinori adjiciebant. *Quod quum Seleuco filio Lysimachiam dedisset: Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se per honorem eum quoque ablegaret, non habuisset.* Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. Rex Ephesum, omisso quod inchoaverat bello, rediit. Ibi per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, secreta consilia agitavit. Minio ignarus omnium externorum, virosque æstimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu jam experto eam minus prosperam, seu mœrore recenti confuso, professus Minio, se quæ pro causa essent dicturum, persuasit ut à Pergamo accerserentur legati.

16. Jam convaluerat Sulpicius, itaque ambo Ephesum venerunt. Rex à Minione excusatus, & absente eo res agi cœpta est. Ibi præparata oratione Minio: *Specioso titulo, inquit, uti vos, Romani, Græcarum civitatum liberandarum videor: sed facta vestra orationi non conveniunt: & aliud Antiocho juris statuistis, alio ipsi utimini. Quî enim magis Smyrnæi Lampsaceni; Græci sunt, quam Neapolitani & Rhegini, & Tarentini, à quibus stipendium, à quibus naves ex fœdere exigitis? Cur Syracusas atq; in aliis Siciliæ Græcas urbes prætorem quotannis cum imperio & virgis & securibus mittitis? nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos in has leges imposuisse. Eandem de Smyrna & Lampsaco, civitatibusque quæ Ioniæ aut Æolidis sunt, causam ab Antiocho accipite. Bello superatas à majoribus, & stipendiarias ac vectigales factæ, in antiquum jus repetit. Itaque ad hæc ei responderi velim, si ex æquo disceptatur, & non belli causa quæritur.* Ad ea Sulpicius: *Fecit verecunde*, inquit, *Antiochus, qui, si alia pro causa ejus non erant, quæ dicerentur, quemlibet ista quam se dicere maluit. Quid enim simile habet civitatum earum, quas comparasti causa? Ab Rheginis & Neapolitanis & Tarentinis, ex quo in*

nostrum

noſtram venerunt poteſtatem, uno & perpetuo tenore juris ſemper uſurpato, nunquam intermiſſo, quæ ex fœdere debent, exigimus. Poteſne tandem dicere; ut ii populi non per ſe, non per alium quemquam fœdus mutaverint; ſic Aſiæ civitates, ut ſemel venerunt in majorum Antiochi poteſtatem, in perpetua poſſeſſione regni veſtri permanſiſſe? & non aliæ earum in Philippi, aliæ in Ptolemæi fuiſſe poteſtate? alias per multos annos nullo ambigente libertatem uſurpaſſe? Nam ſi quod aliquando ſervierunt temporum iniquitate preſſi, jus poſt tot ſecula aſſerendi eos in ſervitutem facit: quid abeſt quin actum nobis nihil ſit, quod a Philippo liberavimus Græciam? & repetant poſteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, & Theſſalorum totam gentem? Sed quid ego cauſſam civitatum ago: quam ipſis agentibus & nos, & regem ipſum cognoſcere æquum eſt.

17. Vocari deinde civitatum legationes juſſit, præparatas jam ante & inſtructas ab Eumene: qui quantumcunque virium Antiocho deceſſiſſet, ſuo id acceſſurum regno ducebat. Admiſſi plures, dum ſuas quiſque nunc querelas, nunc poſtulationes inſerit, æqua iniquis miſcentes, e diſceptatione altercationem fecerunt. Itaque neque remiſſa ulla re, neque impetrata, æque ac venerant omnium incerti legati Romam redierunt. Rex dimiſſis iis concilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius: quia quo quiſque aſperius adverſus Romanos locutus eſſet, eo ſpes gratiæ major erat. Alius *ſuperbiam poſtulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, ſic Antiocho, maximo Aſiæ regum, imponentium leges. Quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam ſuam, & patriam Lacedæmonem remiſſam. Antiocho, ſi Smyrna & Lampſacus imperata faciant, indignum videri.* Alii *parvas, & vix dictu dignas belli cauſſas tanto regi eas civitates eſſe. Sed initium ſemper per jus impetrandi fieri. Niſi crederent Perſas quum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ & hauſtu aquæ eguiſſe. Per ſimilem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. Et alias civitates, ſimul duas jugum exuiſſe vidiſſent, ad liberatorem populum defecturas. Si non libertas ſervitute potior ſit, tamen omni præſenti ſtatu ſpem cuique novandi res ſuas blandiorem eſſe.*

18. Alexander Acarnani in concilio erat, Philippo quondam amicus, nuper relicto eo ſecutus opulentiorem regiam Antiochi: & tanquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, ut conſiliis quoque arcanis intereſſet, acceptus erat. Is tanquam non utrum bellandum eſſet, nec ne, conſuleretur: ſed ubi & qua ratione bellum gereretur, *victoriam ſe haud dubiam proponere animo affirmabat; ſi in Europam tranſiſſet rex, & in aliqua Græciæ parte ſedem*

bello

bello cepisset. Jam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum; antesignanos ad asperrima quæque belli paratos, in duobus velut cornibus Græciæ Nabin a Peloponnenso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates: quibus eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent. A Macedonia Philippum, ubi primum bellicum canì audisset, arma capturum. Nosse se spiritus ejus, nosse animum: scire ferarum modo, quæ claustris aut vinculis teneantur, ingentes jamdiu iras eum in pectore volvere. Meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adjutorem. Cujus voti si compos nunc fiat, nullum moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse. In eo enim victoriam verti, si & loca opportuna, & socii præoccuparentur. Annibalem quoq; sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.

19. Annibal non adhibitus in concilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi, & in nullo postea honore habitus: primo eam contumeliam tacitus tulit; deinde melius esse ratus, & percunctari caussam repentinæ alienationis, & purgare se tempore apto, quæsita simpliciter iracundiæ caussa, auditaque: *Pater Amilcar*, inquit, *Antioche, parvum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani: sub hoc sacramento sex & triginta annos militavi: hoc me in pace patria mea extulit: hoc patria extorrem in tuam Regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicunque vires, ubi arma esse sciam, inveniam toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hostes. Itaque si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quærant. Odi odioque sum Romanis: id me verum dicere pater Amilcar, & Dii testes sunt. Proinde quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Annibalem habeto. Si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium cum quo deliberes quærito.* Non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Annibali. Ex concilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

20. Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihil dum ad id bellum præter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est: ita ut inter se compararent, sortirenturve, uter comitiis ejus anni præesset. Ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas, & sociûm ac Latini nominis viginti millia, & equites nongentos. Alteri consuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset: & sociûm ac Latini nominis ex eodem exer-

exercitu pedites quindecim millia, & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. Additum in ſupplementum, ut quatuor millia peditum Romanorum ſcriberentur, & centum quinquaginta equites: & ſociis eodem quinque millia peditum imperarentur, CCL. equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo ſenatus cenſuiſſet, provincia evenit, L. Quintio Gallia. Et comitia prætorum habita. Prætores deinde provincias ſortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam: L. Valerius Tappus Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hiſpaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum Senatuſconſulto, deinde plebis etiam ſcito permutatæ provinciæ ſunt. Atilio claſſis & Macedonia, Bæbio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hiſpaniis prorogatum imperium. Bæbio Tamphilo in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuiſſent: ut & ſociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, & quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere juſſus, & ex navalibus veteres deducere, ſi quæ utiles eſſent: & ſcribere navales ſocios. Et conſulibus imperatum, ut ei duo millia ſociûm ac Latini nominis, & mille pedites daret Romanos. Hi duo prætores & duo exercitus, terreſtris navaliſque adverſus Nabin aperte jam oppugnantem ſocios populi Romani dicebantur parari. Cæterum legati ad Antiochum miſſi exſpectabantur: priuſquam ii rediſſent, vetuerat Cn. Domitium conſulem ſenatus ab urbe diſcedere. Prætoribus Fulvio & Scribonio, quibus ut jus dicerent Romæ provincia erat, negotium datum, ut præter eam claſſem, cui Atilius præfuturus erat, centum quinqueremes parārent.

21. Priuſquam conſul prætoreſque in provincias proficiſcerentur, ſupplicatio fuit prodigiorum cauſſa. *Capram ſex hœdos uno fœtu edidiſſe, ex Piceno nunciatum eſt: & Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terra pluiſſe: Formiis portam murumque de cœlo tacta: &* (quod maxime terrebat) *Conſulis Cn. Domitii bovem locutum:* ROMA CAVE TIBI. Cæterorum prodigiorum cauſſa ſupplicatum eſt: bovem cum cura ſervari alique aruſpices juſſerunt. Tiberis infeſtiore, quam priore impetu illatus urbi, duos pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, ſive imbribus, ſive motu terræ leviore, quam ut alioqui ſentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, & multos oppreſſit. In agris paſſim inundatis pecua ablata: villarum ſtrages facta eſt. Priuſquam L. Quintius conſul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Piſano cum Liguribus

ribus signis collatis pugnavit: novem millia hostium occidit. Cæteros fusos fugatosque in castra compulit. Ea usque in noctem magno certamine oppugnata, defensaque sunt. Nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua castra invasit. Prædæ minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. Ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit. Ibi præda Etrusca, quæ missa à populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

22. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. Qui quum nihil, quod satis maturam caussam belli haberet, nisi adversus Lacedæmonium tyrannum attuliissent: quem & Achæi legati annunciabant, contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare: Atilius prætor cum classe missus est in Græciam ad socios tuendos. Consules quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambos in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit: Quintius per Ligures in Boios venit. Duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt. Primo equites eorum panci cum præfectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestæ. Nam & C. Flaminius oppidum Litabrum munitum opulentumque vineis expugnavit, & nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: & M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda prœlia fecit: oppida duo Hispanorum, Vesceliam, Holonemque, & castella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. Tum in Oretanos progressus, & ibi duobus potitus oppidis, Noliba & Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munita. Eam quum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis collatis prospere pugnavit: & fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

23. Cæterum eo tempore minus ea bella quæ gerebantur, curæ Patribus erant, quam exspectatio nondum cœpti cum Antiocho belli. Nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores temere sine ullis auctoribus orti multa falsa veris miscebant. Inter quæ allatum erat, *quumin Ætoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum.* Itaque senatus etsi prætorem Atilium cum classe miserat in Græciam: tamen quia non copiis modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos, T. Quintium & C. Octavium, & Cn. Servilium, & P. Villium legatos

gatos in Græciam misit: & ut M. Bæbius ex Bruttiis ad Tarentum & Brundusium promoveret legiones, decrevit: ut inde, si res poscceret, in Macedoniam trajiceret: & ut M. Fulvius prætor classem navium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram: & cum imperio esset, qui classem eam duceret; (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat) & ut idem prætor L. Valerio collegæ scriberet, *periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam trajiceret: itaque placere senatui, ad eum exercitum quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia pedites, & quadringentos equites scribere eum: quibus oram maritimam provinciæ, qua vergeret in Græciam, tueri posset.* Eum delectum prætor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumjacentibus Insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præsidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali Eumenis fratris, qui nunciavit, *Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse: Ætolos ita se parare, ut sub adventum ejus in armis essent.* Et Eumeni absenti, & præsenti Attalo gratiæ actæ: & ædes liberæ, locus, lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equestria arma, & vasa argentea centum pondo, & aurea viginti pondo.

24. Quum alii atque alii nuncii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. Itaque Senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius prætor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum: & ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul, & præmisso edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt: P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat: & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Volsco. P. Scipioni, ut dilatum viro tali non negatum honorem appareret, consulatus datus est, additus ei de plebe collega, Manius Acilius Glabrio. Postero die prætores creati L. Æmilius Paullus, M. Æmilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, & L. Oppius, utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Bœbius à Brundusio cum omnibus copiis transire in Epirum est jussus, & circa Apoloniam copias continere: & M. Fulvio prætori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

25. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, sed

summa vi Gyttheum oppugnabat: & infestus Achæis, quod miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati: ut quid senatui placeret, scirent: post reditum legatorum, & Sicyonem concilium edixerunt, & legatos ad T. Quintium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quintii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat, *prætorem classemque Romanam exspectandi.* Quum principum alii in sententia permanerent: alii utendum ejus, quem ipsi consuluissent consilio censerent: multitudo Philopœmenis sententiam exspectabat. Prætor is tum erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate anteibat. Is præfatus, *bene comparatum apud Ætolos esse, ne Prætor, quum de bello consuluissent, ipse sententiam diceret: statuere quamprimum ipsos quid vellent, jussit: prætorem decreta eorum cum fide & cura exsecuturum: annixurumque, ut quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pœniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus & ratio administrandi ejus libera prætori permissa sunt. Philopœmen præterquam quod ita Quintio placeret, & ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quæ à mari Gyttheum tueri posset, sed metuens, ne dilationem res non pateretur, & non Gyttheum solum, sed præsidium quoq; missum ad tuendam urbem amitterentur: naves Achæorum deduxit.

26. Comparaverat & tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur, præsidia, tres tectas naves, & lembos pristeisque; tradita vetere classe ex fœdere Romanis. Harum novarum navium agilitatem, ut experiretur: simul ut omnia satis apta ad certamen essent provectos in altum, quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnæ exercebat: in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima intercluisset. Prætor Achæorum, sicut terrestrium certaminum arte, quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat: Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante: quum Crateri uxorem Nicæam à Naupacto Corinthum veheret. Hujus fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum, & vetustate dilabentem jussit. Hac tum prætoria nave præcedente classem, quum in ea Patrensis Tiso præfectus classis vehe-

veheretur, occurrerunt è Gyttheo Laconum naves: & primo ſtatim incurſu ad novam & firmam navem vetus, quæ per ſe ipſa omnibus compagibus aquam acciperet, divulſa eſt: captique omnes, qui in nave erant. Cætera claſſis prætoria nave amiſſa, quantum quæque remis valuit, fugerunt. Ipſe Philopœmen in levi ſpeculatoria nave fuit: nec ante fugæ finem, quam Patras ventum ſit, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti caſus imminuit: quin contra, ſi in re navali, cujus eſſet ignarus, offendiſſet: eo plus in ea, quorum uſu calleret, ſpei nactus, *breve id tyranno gaudium ſe effecturum affirmabat.*

27. Nabis quum proſpera elatus re, tum ſpem etiam haud dubiam nactus, nihil jam à mari periculi fore, & terre res aditus claudere opportune poſitis præſidiis voluit. Tertia parte copiarum ab obſidione Gytthei abducta, ad Pleias poſuit caſtra. Imminet is locus & Leucis & Acris; qua videbantur hoſtes exercitum admoturi. Quum ibi ſtativa eſſent, & pauci tabernacula haberent, multitudo alia caſas ex arundinibus textas fronde, quæ umbram modo præberet, texiſſent: priuſquam in conſpectum hoſtium veniret Philopœmen, nec opinantem eum improviſo genere belli aggredi ſtatuit. Navigia parva in ſtationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, cetratos pleroſque, cum fundis & jaculis, & alio levi genere armaturæ impoſuit. Inde littora legens, quum ad propinquum caſtris hoſtium promontorium veniſſet, egreſſus callibus notis, nocte Pleias pervenit: & ſopitis vigilibus ut in nullo propinquo metu, ignem caſis ab omni parte caſtrorum injecit. Multi prius incendio abſumpti ſunt, quam hoſtium adventum ſentirent: & qui ſenſerant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammaque omnia abſumpta. Perpauci tamen ex tam ancipiti peſte ad Gyttheum in majora caſtra perfugerunt. Ita perculſis hoſtibus Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megapolitarum eſt, duxit: & magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priuſquam à Gyttheo tyrannus præſidium agris mitteret, diſceſſit. Idem Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis & ſociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuere principes, ſtatuit: quoniam ſatis & ſuorum à pudore maritimæ ignominiæ reſtituti animi, & hoſtium conterriti eſſent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obſidione Gytthei hoſtem abduci poſſe. Ad Carias primum in hoſtium terra poſuit caſtra. Eo ipſo die Gyttheum expugnatum eſt, cujus rei ignarus Philopœmen, caſtra ad Barboſthenem (mons eſt decem millia paſſuum ab Lacedæmone) promovit. Et

Nabis recepto Gytheo, cum expedito exercitu inde profectus, quum præter Lacedæmonem raptim duxisset, Pyrrhi (quæ vocant) castra occupavit: quem peti locum ab Achæis, non dubitabat. Inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viæ prope quinque millia passuum: cogebatur agmen ab equitibus, & maxime à parte auxiliorum: quod existimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, à tergo suos aggressurum. Duæ res simul inopinatæ perculerunt eum: una, præoccupatus quem petebat locus: altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat. Ubi quum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturæ præsidio signa ferri non videbat posse.

28. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine locisque capiendis solertiæ atque usus: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace ad id maxime animum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret, & ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum solus erat, secum ipse agitabat animo: quum comites haberet, ab iis quærebat: *si hostis eo loco apparuisset, quid si a fronte, quid si ab latere hoc, aut illo, quid si a tergo adoriretur, capiendum consilii foret? posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, & tantummodo aptum viæ occurrere. Quem locum ipse capturus esset, cogitando aut quærendo exsequebatur. Aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus: quo impedimenta, quo farcinas, quo turbam inermem rejiceret. Quanto ea, aut quali præsidio custodiret: & utrum pergere qua capisset ire via, an ea qua venisset repetere melius esset. Castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset: qua postero die castra movendi tutum maxime iter, quæ forma agminis foret.* His curis cogitationibusque ita ab ineunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares, & quos Tarentinos vocabant, equites binos secum trahentes equos ad prima signa misit: & jussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit: eo impedimenta omnia, & calonum turbam collectam armatis circumdedit: & pro natura loci castra communivit. Tabernacula statuere in asperis, & inæquabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. Ex eodem rivo utrinque cum præsidio levis armaturæ aquati sunt: & priusquam, (qualia in propinquis castris solent) contraheretur certamen, nox intervenit. Postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. Nocte in valle à conspectu hostium a-

versi

versa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit cetratorum.

29. Luce orta Cretensium levis armatura & Tarentini equites super torrentem prœlium commiserunt. Letemnasius Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenses & hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini præsidio aquatoribus erant. Aliquamdiu dubium prœlium fuit: ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus procedente certamine, & numero vicere tyranni auxiliares: & quia ita præceptum à Philopœmene præfectis erat, *ut modico edito prœlio in fugam inclinarent, hostemque ad insidiarum locum pertraherent.* Effuse secuti fugientes per convallem, plerique & vulnerati, & interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant: ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi: & in hostes inordinatos, effusos, labore etiam & vulneribus fessos impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit: extemplo terga dedit tyranni miles: & haud paulo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens, in castra est compulsus. Multi cæsi captiq; in ea fuga sunt. Et in castris quoque foret trepidatum ni Philopœmen receptui cani jussisset: loca magis confragosa, & quacunque temere processisset, iniqua, quam hostem metuens. Inde & ex fortuna pugnæ & ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret: *Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit mœnibus, procedere, ut intercluderent iter: ne aut tyrannus quum vellet, receptum ad urbem haberet: aut commeatus ab urbe in castra portarentur. Simul etiam tentaturus, si quorum animi solicitari ad defectionem à tyranno possent.* Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra caussam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro vallo jussit. Ipse tanquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad urbem jussit.

30. Philopœmen posteaquam citatum agmen per angustam & proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem & Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi ubi hostes adesse, & a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conari sunt: deinde posteaquam instructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplo cetrati Achæorum in castra im-

petum faciunt, & diripiunt: cæteri ad perſequendos hoſtes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hoſtili metu agmen expediri poſſet. Ut vero ad poſtremos prœlium ortum eſt, clamorque terribilis à tergo pavencium ad prima ſigna eſt peruatus, pro ſe quiſque armis abjectis in circumjectas itineri ſilvas diffugiunt, momentoque temporis ſtrage armorum ſepta via eſt, maxime haſtis, quæ plerasque adverſæ cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopœmen utcunque poſſent, inſtare & perſequi auxiliaribus juſſis (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipſe gravius agmen via patentiore ad Eurotam amnem dedixit. Ibi caſtris ſub occaſum ſolis poſitis, levem armaturam, quam ad perſequendum reliquerat hoſtem, operiebatur, qui ubi prima vigilia venerunt, nunciantes, *tyrannum cum paucis ad urbem penetraſſe, cæteram multitudinem inermem toto ſparſam vagari ſaltu*, corpora curare eos jubet, ipſe ex cætera copia militum (qui, quia priores in caſtra venerant, refecti & cibo ſumpto & modica quiete erant) delectos nihil præter gladios ſecum ferentes extemplo educit, & duarum portarum itineribus, quæ Pheras, quæque Barboſthenem ferunt, eos inſtruxit, qua ex fuga recepturos ſeſe hoſtes credebat. Nec eum opinio fefellit. Nam Lacedæmonii quoad lucis ſuperfuit quicquam, deviis callibus medio ſaltu ſe recipiebant. Primo veſpere ut lumina in caſtris hoſtium conſpexere, è regione eorum occultis ſemitis ſe tenuerunt. Ubi prætergreſſi ea ſunt, jam tutum rati, in patentes vias deſcenderunt. Ibi excepti ab inſidente hoſte paſſim ita multi cæſi captique ſunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaſerit. Philopœmen incluſo tyranno in urbem, inſequentes dies prope triginta vaſtandis agris Laconum abſumpſit, debilitatiſque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit: æquantibus eum gloria rerum Achæis Imperatori Romano, & quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam.

11. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire ſociorum urbes, ſoliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertiſſent, minimum operæ in Achæis adeundis conſumpſerunt; quos, quia Nabidi infeſti erant, ad cætera quoque ſatis fidos cenſebant eſſe. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Theſſaliam iêre: allocutique concilio frequenti Theſſalos, Demetriadem iter flexere: eo Magnetum concilium indictum eſt. Accuratior ibi habenda oratio fuit: quod pars principum alienati à Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant: quia *quum reddi filium obſidem Philippo allatum eſſet, ſtipendiumque impoſitum remitti, inter cætera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddi-*

reddituros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisque ejus quidam, omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita differendum erat: ne timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus esset. Illa tantum commemorata, *quum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem præcipue. Ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exædificatam; ut præsens semper in oculis habendus esset dominus. Cæterum nequiquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & novus & incognitus pro vetere & experto habendus rex esset.* Magnetarchen summum magistratum vocant. Is tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus, negavit dissimulandum sibi & Magnetibus esse, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. Id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus esse, & interdicendi contentionem inconsultius evectus projecit, *tum quoque specie liberam Demetriadem esse, revera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim assentientium, partim indignantium, dicere id ausum eum. Quintius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad cœlum tendens, *Deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret.* Hac voce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus, magnæ tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quintio legatisque aliis flens petiit, *ne unius amentiam, civitati assignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quintio & populo Romano debere, nihil quemquam à Dijs immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent: & in corpora sua citius per furorem sævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.* Hujus orationem subsecutæ multitudinis preces sunt.

32. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Jam enim, & id magis indies, Ætoli defectionem mutabant: eoque ipso forte tempore Thoas princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat: indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. Qui priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures, *terrestres, navalesque copias* commemorando: *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos accitos: ante omnia* (quo maxime moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit.* Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset: nam & venisse eos, & quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur.

tur. Et quamquam prope abscissa res erat, tamen non ab re esse Quintio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt, & propter civitatis dignitatem, & veterem societatem cum Ætolis. Ab iis Quintius petiit, ut legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus post eum intromissus: *Optimum fuisse omnibus, qui Græciam, Asiamque incolerent, ait, integris rebus Philippi potius esse intervenire Antiochum, sua quemque habiturum fuisse, atque omnia sub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque,* inquit, *si modo vos quæ inchoastis, consilia constanter perducitis ad exitum: poterit Dis juvantibus, & Ætolis socius, Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res restituere in pristinam dignitatem. Ea autem in libertate posita est, quæ suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi quæ vellent, potestas facta est, mentione omni regis prætermissa, Romanæ societatis Ætolos, meritoque in universam Græciam T. Quintii, admonuerunt, *ne temere eam celeritate nimia consiliorum everterent. Consilia callida & audacia prima specie læta, tractatu dura, eventu tristia esse. Legatos Romanos, & in iis T. Quintium, haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potius de iis qui ambigerentur disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.*

33. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. Principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundum in Ætoliam Quintio visum est. *Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Ætolos belli culpam esse: Romanos justa ac prope necessaria sumpturos arma.* Postquam ventum est eo, Quintius in concilio orsus à principio societatis Ætolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis esset; pauca de jure civitatum, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent: quam populum Romanum cum Antiocho laniatis Ætolis, non sine motu magno generis humani & pernicie Græciæ dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quam qui movissent.* Hæc nequiquam, velut vaticinatus Romanus: Thoas deinde cæterique factionis ejusdem cum assensu omnium auditi, pervicerunt, *ut ne dilato quidem concilio, & absentibus Romanis, decretum fieret, quo accerseretur Antiochus*

ad

ad liberandam Græciam, diſceptandumque inter Ætolos & Romanos. Huic tam ſuperbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus prætor eorum. Nam quum id ipſum decretum poſceret eum Quintius, non veritus majeſtatem viri, *aliud in præſentia, quod magis inſtaret, prævertendum ſibi eſſe* dixit: *decretum reſponſumque brevi in Italia, caſtris ſuper ripam Tiberis poſitis, daturum.* Tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantuſque magiſtratus eorum cepit.

34. Quintius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quæque de Antiocho nihil per ſe ipſi moti, & ſedentes exſpectare adventum viderentur regis. Concilium quidem univerſæ gentis poſt dimiſſos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant ſanctius concilium, ex delectis conſtat viris) id agitabant, *quonam modo res in Græcia novarentur.* Inter omnes conſtabat, *in civitatibus principes, & optimum quemque Romanæ ſocietatis eſſe, & præſenti ſtatu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex ſententia ipſorum eſſent, omnia novari velle.* Ætoli conſilium uno die ſpei quoque non audacis modo, ſed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonem occupandi. Singuli in ſingulas miſſi ſunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exul Eurylochus, de cujus fuga cauſſaque fugæ ante dictum eſt, quia reditus in patriam nulla ſpes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui ejuſdem factionis erant, liberos & conjugem ejus cum ſordida veſte tenentes vela menta ſupplicum concionem frequentem adire jubent, ſingulos univerſoſque obteſtantes, *ne inſontem, indemnatum conſeneſcare exilio ſinerent.* Et ſimplices homines miſericordia, & improbos ſeditioſoſque immiſcendi res tumultu Ætolico ſpes movit: pro ſe quiſque revocare jubebant. His præparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) ſpecie reducentis exulem hoſpitem profectus, die ac nocte ingens iter emenſus; quum millia ſex ab urbe abeſſet: luce prima tribus electis turmis, cætera multitudine equitum ſubſequi juſſa, præceſſit, poſteaquam portæ appropinquabat, deſilire omnes ex equis juſſit, & loris ducere equos, itineris maxime modo ſolutis ordinibus: ut comitatus magis præfecti videretur, quam præſidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi ſubſequens equitatus poſſet, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibuſque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. Tum in domus miſſi qui principes adverſæ factionis interficerent.

35. Ita Demetrias Ætolorum facta eſt. Lacedæmone non urbi

urbi vis afferenda, ſed tyrannus dolo capiendus erat: quem ſpoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulſum, qui occupaſſet occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios lanturum. Cauſſam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, *ut auxilia ſibi, quum illis auctoribus rebellaſſet, mitterentur.* Mille pedites Alexameno dati ſunt, & triginta delecti ex juventute equites. Iis à prætore Damocrito in conſilio arcano gentis de quo ante dictum eſt, denunciatum, *ne ſe ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam ſua quiſque opinione præcipere poſſet, crederent miſſos eſſe. Quicquid Alexamenum res moviſſet ſubiti conſilii capere: ad id quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exſequendum parati eſſent, ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum miſſos à domo ſe ſcirent.* Cum his ita præparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo ſpei implevit: *Antiochum jam in Europam tranſiſſe, non in Græcia fore, terras, maria, armis, viris completurum, non cum Philippo rem eſſe credituros Romanos, numerum iniri peditum equitumque, ac navium non poſſe: elephantorum aciem conſpectu ipſo debellaturam. Ætolos toto ſuo exercitu paratos eſſe venire Lacedæmonem, quum res poſcat: ſed frequentes armatos oſtendere advenienti regi voluiſſe. Nabidi quoque & ipſi faciendum eſſe, ut quas haberet copias, non ſineret ſub tectis marceſcere ocio: ſed educeret, & in armis decurrere cogeret, ſimul animos acueret, & corpora exerceret. Conſuetudine leviorem laborem fore: & comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri poſſe.* Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cœpere. Satellites tyranni media fere in acie conſiſtebant. Tyrannus cum tribus ſummum equitibus inter quos plerumq; Alexamenus erat ante ſigna vectabatur, cornua extrema inviſens. In dextro cornu Ætoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant: & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat ſibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum quæ in rem eſſe videbantur: nunc in dextrum cornu ad ſuos adequitandi: mox inde, velut imperato quod res poposciſſet, recipiendi ſe ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori ſtatuerat, eo pauliſper cum tyranno, vectatus, quum ad ſuos conceſſiſſet, cum equitibus à domo ſecum miſſis. *Agenda,* inquit, *res eſt juvenes, audendaque, quam me duce impigre exſequi juſſi eſtis, parate animos dextraſque, ne quis in eo quod me viderit facientem, ceſſet. Qui cunctatus fuerit, & ſuum conſilium meo interpoſuerit, ſciat ſibi reditum ad penates non eſſe.* Horror cunctos cepit: & meminerant, cum quibus mandatis exiſſent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat: Ponere haſtas equites Alexamenus

menus jubet, & ſe intueri, colligit & ipſe animum confuſum tantæ cogitatione rei. Poſteaquam appropinquabat, impetum facit: & transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt. Multis fruſtra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: & priuſquam à media acie ſuccurreretur, exſpiravit.

36. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes, quum res in oculis gereretur, pavor primo cepit: deinde poſteaquam abire Ætolorum agmen vidêre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & ſpectatorum turba ex cuſtodibus vitæ mortiſque ultoribus facta. Nec moviſſet ſe quiſquam, ſi extemplo poſitis armis vocata in concionem multitudo fuiſſet, & oratio habita tempori conveniens, frequentibus inde retentis in armis Ætolis, ſine injuria cujuſquam. Sed, ut oportuit in concilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorum qui fecerant, ſunt acta. Dux regia incluſus, diem ac noctem in ſcrutandis theſauris tyranni conſumpſit: Ætoli velut capta urbe, quam liberaſſe videri volebant, in prædam verſi. Simul indignitas rei, ſimul contemptus, animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. Alii dicere, *exturbandos Ætolos, & libertatem, quum reſtitui videretur, interceptam repetendam.* Alii, *ut caput agendæ rei eſſet, regii generis aliquem in ſpeciem aſſumendum.* Laconicus ejus ſtirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. Eum in equum imponunt, & armis arreptis Ætolos vagos per urbem cædunt. Tum regiam invadunt: ibi Alexamenum cum paucis reſiſtentem obtruncant. Ætoli circa Chalcioecon (Minervæ eſt templum æreum) congregati cæduntur. Pauci armis abjectis pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. Ibi comprehenſi à magiſtratibus, ſub corona venierunt.

37. Philopœmen audita cæde tyranni, profectus Lacedæmonem, quum omnia turbata metu inveniſſet; evocatis principibus, & oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, ſocietati Achæorum Lacedæmonios adjunxit: eo etiam facilius, quod ad idem forte tempus A. Atilius, cum quatuor & viginti quinqueremibus ad Gyttheum acceſſit. Iiſdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem pulſum, opibus eorum qui Romanæ ſocietatis erant, poſt T. Quintii legatorumque adventum, & Herodorum Cianum mercatorem, ſed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad proditionem iis qui Euthymidæ factionis erant: nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea proceſſit.

ſit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco ſinu duo millia peditum: & Thoas ducentos equites, oneraria leves ad triginta habebat, eas cum ſexcentis peditibus Herodorus trajicere in Inſulam Atalantam juſſus: ut inde, quum pedeſtres copias appropinquare jam Aulidi æque Euripo ſenſiſſet, Chalcidem trajiceret. Ipſe cæteras copias nocturnis maxime itineribus quanta poterat celeritate Chalcidem ducebat.

38. Mictio & Xenoclides, penes quos tum ſumma rerum, pulſo Euthymida, Chalcide erat: ſeu ipſi per ſe ſuſpicati, ſeu indicata re, primo pavidi, nihil uſquam ſpei, niſi in fuga ponebant. Deinde poſteaquam reſedit terror, & prodi & deſeri non patriam modo, ſed etiam Romanorum ſocietatem cernebant, conſilio tali animum adjecerunt: Sacrum anniverſarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modo, ſed Caryſtiorum etiam cœtu celebratur. Eo miſerunt qui orarent Eretrienſes Caryſtioſque, *ut & ſuarum fortunarum in eadem Inſula geniti miſererentur: & Romanam ſocietatem reſpicerent: ne ſinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Euboeam habituros, ſi Chalcidem habuiſſent. Græves fuiſſe Macedonas dominos, multo minus tolerabiles futuros Ætolos.* Romanorum maxime reſpectus civitates movit, & virtutem nuper in bello, & in victoria juſtitiam benignitatemque experta. Itaque quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit, miſitque: His tuenda mœnia Chalcidis oppidani quum tradidiſſent, ipſi omnibus copiis tranſgreſſi Euripum, ad Salganea poſuerunt caſtra. Inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos miſſi percunctatum: *quo ſuo dicto factove ſocii atque amici ad ſe oppugnandos venirent?* Reſpondit Thoas dux Ætolorum, *non ad oppugnandos, ſed ad liberandos ab Romanis venire ſeſe. Splendidiore nunc eos catena, ſed multo graviore vinctos eſſe, quam quum præſidium Macedonum in arce habuiſſent. Se vero* negare *Chalcidenſes aut ſervire ulli, aut præſidio cujuſquam egere.* Ita digreſſi ex colloquio legati ad ſuos. Thoas & Ætoli, ut qui ſpem omnem in eo, ut improviſo opprimerent, habuiſſent: ad juſtum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, poſteaquam caſtra popularium ad Salganea eſſe, profectoſque Ætolos audivit, & ipſe à Thebis Athenas rediit. Et Herodorus quum per aliquot dies intentus ab Atalanta ſignum nequiquam exſpectaſſet, miſſa ſpeculatoria nave, ut quid moræ eſſet, ſciret: poſteaquam rem omiſſam à ſociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

39. Quintius quoque his auditis, à Corintho veniens navibus,

vibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit, placuit, quingentos milites præſidii cauſſa relinqui Chalcide, ab Eumene rege: ipſum Athenas ire. Quintius quo profectus erat, Demetriadem contendit, ratus Chalcidem liberatam, momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam ſocietatem Romanam facturam. Et ut præſidii aliquid eſſet ſuæ partis hominibus, Eunomo prætori Theſſalorum ſcripſit, *ut armaret juventutem*, & Villium ad Demetriadem præmiſit ad tentandos animos: non aliter, niſi pars aliqua inclinaret ad reſpectum priſtinæ ſocietatis, rem aggreſſurus. Villius quinqueremi nave in oſtium portus eſt invectus. Eo multitudo Magnetum omnis quum ſe effudiſſet, quæſivit Villius, *utrum ad amicos, an ad hoſtes ſe ſe veniſſe mallent?* Reſpondit Magnetarches Eurylochus, *ad amicos veniſſe eum: ſed abſtineret ortu, & ſineret Magnetas in concordia & libertate eſſe, nec per colloquii ſpeciem multitudinem ſolicitaret.* Altercatio inde, non ſermo fuit: quum Romanus *ut ingratos increparet Magnetas, imminenteſque prædiceret clades*: multitudo obſtreperet, nunc ſenatum, nunc Quintium accuſando. Ita irrito incœpto Villius ad Quintium ſeſe recepit. At Quintius nuncio ad Prætorem miſſo, ut reduceret domum copias, ipſe navibus Corinthum rediit.

40. Abſtulerunt me velut de ſpacio, Græciæ res immiſtæ Romanis: non quia ipſas operæprecium eſſet perſcribere, ſed quia cauſſæ fuerunt cum Antiocho belli. Conſulibus deſignatis (inde namque diverteram) L. Quintius, & Cn. Domitius conſules in provincias profecti ſunt: Quintius in Ligures, Domitius adverſus Boios. Boii quieverunt: atque etiam ſenatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (ſumma omnium mille & quingenti) conſuli dediderunt ſeſe. Ab altero conſule ager Ligurum late eſt vaſtatus; caſtellaque aliquot capta: unde non præda modo omnis generis cum captivis parta, ſed recepti quoque aliquot cives ſociique, qui in hoſtium poteſtate fuerant. Eodem hoc anno Viboneni colonia deducta eſt Senatuſconſulto plebiſque ſcito. Tria millia & ſeptingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Mimucius, M. Furius Craſſipes. Quina dena jugera agri data in ſingulos pedites ſunt: duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager: Bruttii teperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi uerunt terrores, diutinus alter, ſed ſegnior; terra dies duodequadraginta movit, per totidem dies feriæ in ſolicitudine ac metu fuere. In triduum ejus rei cauſſa ſupplicatio habita eſt. Ille non avor vanus, ſed vera multorum clades fuit. Incendio à foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim verſa arſere, tabernæque omnes cum magni precii mercibus conflagraverunt.

41. Jam

41. Jam ſere in exitu annus erat: & indies magis fama de Antiochi bello, & cura Patribus creſcebat. Itaque de provinciis magiſtratuum deſignatorum, quo intentiores eſſent omnes, agitari cœptum eſt. Decrevere, ut conſulibus Italia, & quo ſenatus cenſuiſſet, (jam eſſe bellum adverſus Antiochum regem omnes ſciebant) provinciæ eſſent. Cujus ea ſors eſſet, quatuor millia peditum civium Romanorum, & trecenti equites, ſex millia ſociûm Latini nominis, cum quadringentis equitibus ſunt decreta. Eorum delectum habere L. Quintius conſul juſſus: nequid moraretur, quo minus conſul novus, quo ſenatus cenſuiſſet, extemplo proficiſci poſſet. Item de provinciis prætorum decretum eſt: prima ut ſors duæ, peregrina urbanaque, & inter cives ac peregrinos juriſdictio eſſet: ſecunda Bruttii: tertia claſſis, ut navigaret, quo ſenatus cenſuiſſet: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: ſexta, Hiſpania ulterior. Imperatum præterea L. Quintio conſuli eſt, ut duas legiones civium Romanorum novas conſcriberet: & ſociûm ac Latini nominis viginti millia peditum, & octingentos equites. Eum exercitum prætori, cui Bruttii provincia eveniſſet decreverunt. Ædes duæ Jovi eo anno in Capitolio dedicatæ ſunt. Voverat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unam, alteram conſul. Dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in fœneratores eo anno multa ſevere ſunt facta, accuſantibus privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Junio Bruto. De mulcta damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio poſitæ in cella Jovis ſupra faſtigium ædiculæ, & duodecim clypea inaurata, & iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

42. Intentis in apparatum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem ceſſabatur. Tres eum civitates tenebant, Smyrna, & Alexandria Troas, & Lampſacus: quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere: neque à tergo relinquere trajiciens ipſe in Europam volebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio: & primo naves apertæ, quas cum eo miſſurus in Africam fuerat, moratæ ſunt: deinde an omnino mittendus eſſet, conſultatio mota eſt: maxime à Thoante Ætolo, qui omnibus in Græcia tumultu completis, *Demetriadem afferebat in poteſtate eſſe:* & quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, erexerat multorum in Græcia animos, iiſdem & regis ſpem inflabat: *omnium votis eum accerſiri; concurſum ad littora futurum, unde claſſem regiam proſpexiſſent.* Hic idem auſus de Annibale eſt movere ſententiam prope jam certam regis. Nam *neque dimittendam partem navium à claſſe regia cenſebat:*

ſtbat: neque ſi mittendæ naves forent, minus quempiam ei claſſi, quam Annibalem præficiendum. Exulem illum, & Pœnum eſſe, cui mille indies nova conſilia vel fortuna ſua, vel ingenium poſſit facere. Et ipſam eam gloriam belli, qua velut dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio eſſe. Regem conſpici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si claſſem, ſi exercitum amittat Annibal, idem damni fore, ac ſi per alium ducem amittantur. Si quid proſpere eveniat, Annibalis eam, non Antiochi gloriam fore. Si vero univerſo bello vincendi Romanos fortuna detur; quam ſpem eſſe, ſub rege victurum Annibalem uni ſubjectum, qui patriam prope non tulerit? non ita ſe à juventa eum geſſiſſe, ſpe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in ſenectute dominum laturus videatur. Nihil opus eſſe regi Annibale duce: comite & conſiliario eodem ad bellum uti poſſe. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem neque inutilem fore. Si ſumma petantur, & dantem & accipientem prægravatura.

43. Nulla ingenia tam prona ad invidiam ſunt, quam eorum, qui genus ac fortunam ſuam animis non æquant: quia virtutem & bonum alienum oderunt. Extemplo conſilium mittendi Annibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum eſt. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultra differre profectionem in Græciam conſtituit. Priuſquam ſolveret naves, Ilium à mari aſcendit, ut Minervæ ſacrificaret. Inde ad claſſem regreſſus, proficiſcitur quadraginta tectis navibus, apertis ſexaginta; & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu, bellicoque alio apparatu ſequebantur. Imbrum primo Inſulam tenuit: inde Scyathum trajecit. Ibi collectis in alto quæ diſſipatæ erant navibus, ad Pteleum primum continentis venit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches, principeſq; Magnetum ab Demetriade occurrerunt: quorum frequentia lætus, die poſtero in urbis portum navibus eſt invectus. Copias haud procul inde expoſuit: decem millia peditum fuere, & quingenti equites, ſex elephanti: vix ad Græciam nudam occupandam ſatis copiarum, nedum ad ſuſtinendum Romanum bellum. Ætoli poſteaquam Demetriadem veniſſe Antiochum allatum eſt, concilio indicto decretum, quo accerſerent eum; fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos ſciebat, Phaleram in ſinum Maliacum proceſſerat. Inde decreto accepto Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis, cum plauſibus clamoribuſque, & quibus aliis lætitia effuſa vulgi ſignificatur.

44. In concilium ut ventum eſt, ægre à Phanea prætore principibuſque introductus; facto ſilentio rex dicere orſus.

Prima ejus oratio fuit excusantis, *quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re, & tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravate obsecutus esset: credidisse tque, quum se vidissent Ætoli, omnia vel in se uno posita præsidia existimaturos esse. Cæterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in præsentia videatur, spem abunde expleturum. Nam simul primum anni tempus navigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis; omnem oram maritimam classibus completurum: nec impensæ, nec labori, nec periculo parsurum: donec depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam atque in ea principes Ætolos fecisset. Cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asia venturos. In præsentia curæ esse Ætolis debere, ut copia frumenti suis & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur.*

45. In hanc sententiam rex, cum magno omnium assensu locutus, discessit. Post discessum regis inter duos principes Ætolorum, Phaneam & Thoantem, contentio fuit. Phaneas, reconciliatore pacis, & disceptatore de iis, quæ in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho censebat, quam duce belli. *Adventum ejus & majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quam arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non possint.* Thoas negare, *paci studere Phaneam: sed discutere apparatum belli velle: ut tædio & impetus elanguescat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quintio disceptando, satis experium esse. Nec nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse; quo celerius spe omnium oblato, non esse languescendum: sed orandum potius regem, ut quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres navalesque accersat. Armatum regem aliquid impetraturum: inermem non pro Ætolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti ullius futurum apud Romanos.* Hæc vicit sententia, *imperatoremque regem appellandum* censuerunt, & triginta principes, cum quibus si qua vellet, consultaret, delegerunt. Ita dimisso concilio multitudo omnis in suas civitates dilapsa est.

46. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat: *optimum visum est, Chalcidem frustra nuper ab Ætolis tentatam primum aggredi: & celeritate in eam rem magis quam magno conatu & apparatu opus esse.* Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est. Et alio itinere principes Ætoli, juni-

juniorum paucis evocatis, ad Chæroneam occurrerunt: & decem constratis navibus secuti sunt. Rex ad Salganea castris positis, navibus ipse cum principibus Ætolorum Euripum trajecit, & quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium & principes ante portam processerunt. Pauci utrinque ad colloquium congressi sunt. Ætoli magnopere suadere, *ut salva Romanorum amicitia, regem quoque assumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandæ Græciæ caussa in Europam trajecisse; & re liberandæ, non verbis & simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Græciæ civitatibus esse, quam utramque complecti amicitiam. Ita enim ab utriusque injuria tutam alterius semper præsidio & fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent quid patiendum iis extemplo foret: quum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset.* Ad hæc Mictio unus ex principibus, *mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam trajecisset. Nullam enim civitatem se in Græcia nosse, quæ aut præsidium habeat, aut stipendium Romanis pendat: aut fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neq; vindice libertatis ullo indigere, quum liberi sint, neque præsidio, quum pacem ejusdem populi Romani beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Ætolorum. Id primum eos pro amicis facturos, si Insula excedant, atque abeant. Nam ipsis certum esse, non modo non recipere mœnibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.*

47. Hæc renunciata regi ad naves, ubi resitterat, quum essent: in præsentia, (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quicquam posset) reverti Demetriadem placuit. Ibi, quoniam primum inane cœptum evasisset, consultare cum Ætolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achæos & Amynandrum regem Athamanum tentare. Bœotiorum gentem aversam ab Romanis jam inde à Brachyllæ morte, & quæ secuta eam fuerant, censebant. Achæorum Philopœmenem principem æmulatione gloriæ in bello Laconum, infestum invisumque esse Quintio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujusdam Megalopolitani habebat: qui se oriundum à Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, & filiæ Apamiam nomina imposuerat: quam regiis inclytam nuptiis, major ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio vanum Ætoli & Antiochus impulerant in spem, *quod is vere regum stirpis esset, regni Macedoniæ, si Amynandrum Athamanesq; Antiocho conjunxisset.* Et ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Amynandrum valuit.

48. In Achaia legatis Antiochi Ætolorumque coram T. Quintio Ægii datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Ætoli est auditus. Is, ut plerique quos opes regiæ alunt, vaniloquus maria terrasque inani sonitu verborum complevit. *Equitum innumerabilem vim trajici Hellespontо in Europam: partim loricatos, quos cataphractos vocant: partim sagittis ex equo utentes, & à quo nihil satis tecti sit, aversos refugiente equo certius figentes. His equestribus copiis (quamquam vel totius Europæ exercitus in unum coacti obrui possent) adjiciebat multiplices copias peditum: & nominibus quoq; gentium vix fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elimæosque & Cadusios appellans. Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, sinistrum Aradios, & ex Pamphylia Sidetas tenere. quas gentes nullæ unquam nec arte, nec virtute navali æquassent. Jam pecuniam, jam alios belli apparatus referre supervacaneum esse. Scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiæ. Itaque non cum Philippo, nec Annibale rem futuram Romanis: principe altero civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso, sed cum magno Asiæ totius, partisque Europæ rege. Eumtamen, quamquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorum adversus Romanos priores socios atq; amicos lædatur. Non enim ut secum adversus eos arma capiant: sed ut neutri parti sese conjungant, petere: pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant.* Idem ferme & Ætolorum legatus Archidamus petiit, *ut quæ facillima & tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli, fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum operirentur.* Provectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum: nunc proprie ipsius Quintii: *ingratos appellans, & exprobrans non victoriam modo de Philippo virtute Ætolorum partam, sed etiam salutem: ipsumque, & exercitum sua opera servatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? auspicantem immolantemque, & votа nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, quum ipse corpus suum pro eo telis hostium objiceret.*

49. Ad ea Quintius: *Coram quibus magis, quam apud quos verba faceret,* dicere *Archidamum rationem habuisse. Achæos enim probe scire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis esse: & in conciliis magis concionibusque, quam in acie apparere. Itaque parvi Achæorum existimationem, quibus notos esse se scirent, feciſſe: legatis regis, & per eos absenti regi eum se jactasse. Quod si quis antea ignorasset, quæ res Antiochum & Ætolos conjunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere: mentiendo invicem, jactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe, atq; inflatos esse: dum ii ab se Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, & quæ modo audiebatis, narrant: vos, cæteraſq; civitates & gentes, suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumq; nubes jactat & consternit maria suis classibus. Est autem res simillima cœnæ Chalcidensis hospitis mei, hominis & boni, & sciti con-*

convivatoris. Apud quem ſolſtitiali tempore comiter accepti, quum mirarentur, unde illi eo tempore anni tam multa & varia venatio: homo non quam iſti ſunt glorioſus, renidens, condimentis ait varietatem illam, & ſpeciem ferinæ carnis ex manſueto ſuę factam. Hoc dicti apte in copias regis, quæ paulo ante jactatæ ſint, poſſe. Varia enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Caduſios, Elimæos; Syros omnes eſſe: haud paulo mancipiorum melius, propter ſervilia ingenia, quam militum genus. Et utinam ſubjicere oculis veſtris Achæi poſſem concurſationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem. Videretis vix duarum male plenarum legiunculorum inſtar in caſtris regis, videretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fœnore in ſtipendium quærentem: nunc ad portas Chalcidis ſtantem: & mox inde excluſum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo ſpectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Ætolis, & Ætoli regiæ vanitati, quo minus vos decipi debetis, ſed expertæ toties ſpectatæq; Romanorum fidei credere. Nam quod optimum eſſe dicant, non interponi vos bello: nihil imo tam alienum rebus veſtris eſt. Quippe ſine gratia, ſine dignitate præmium victoris eritis.

50. Nec abſurde adverſus utroſque reſpondiſſe viſus eſt: & facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. Nulla enim nec diſceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eoſdem genti Achæorum hoſtes & amicos, quos populus Romanus cenſuiſſet, judicarent: bellumque & Antiocho & Ætolis nunciari juberent. Auxilia etiam quo cenſuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miſerunt. Erat enim haud procul ſeditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibuſdam ſpe largitionum venalem precio multitudinem, donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quintius eſt accitus, & accuſante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium eſt ejectus. Et ab Achæis quidem cum triſti reſponſo legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi reſponderunt, *quum Antiochus in Bœotiam veniſſet, tum quid ſibi faciundum eſſet, ſe deliberaturos eſſe.* Antiochus quum ad Chalcidis præſidium & Achæos & Eumenem regem miſiſſe audiſſet: maturandum ratus, ut & prævenirent ſui: & venientes ſi poſſent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, & cum omni claſſe Polyxenidam mittit. Ipſe paucos poſt dies ſex millia ſuorum militum, & ex ea copia quæ Lamiæ repente colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti ab Eumene rege modicum auxilium miſſum, duce Xenoclide Chalcidenſi, nondum obſeſſis itineribus, tuto tranſgreſſi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites quingenti ferme & ipſi, quum jam Menippus caſtra ante Salganea ad Hermæum, qua tranſitus ex Bœotia in Eubœam inſulam eſt, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis

legatus à Chalcide ad Quintium, ad id ipsum præsidium petendum missus. Qui postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Euboeam transmissurus.

51. Templum est Apollinis Delium, imminens mari: quinq; millia passuum à Tanagra abest. Minus quatuor millium inde in proxima Euboeæ est mari trajectus. Ubi & in fano lucoque, & ea religione & eo jure sancta, quo sunt templa, quæ *asyla* Græci appellant: & nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent: quum per magnum ocium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in littore inermes vagarentur: magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset: repente Menippus palatos passim aggressus eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. Perpauci effugerunt, in quibus Mictio parva oneraria nave exceptus. Ea res Quintio Romanisque, sicut jactura militum molesta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjecisse aliquantum videbatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu, quum rursus oratores partim ex suis, partim Ætolos Chalcidem misisset, qui eadem illa quæ nuper cum minis gravioribus agerent, nequiquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ sibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiæ caussa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achæi & Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt. Pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen quum terra marique obsiderentur, & jam machinas tormentaq; comportari viderent, non tulere obsidionem. Quum id quod caput erat Euboeæ, teneret rex, ne cæteræ quidem ejus insulæ urbes imperium abnuerunt. Magnoq; principio sibi orsus bellum videbatur: quod tanta insula & tot opportunæ urbes in suam ditionem venissent.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXVI.

19, 20. *Manius Acilius Glabrio consul Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Græcia expulit, 34, &c. Idemque Ætolos subegit. 36. P. Cornelius Scipio Nasica consul ædem matris Deûm, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus a senatu judicatus, dedicavit. 38, 39, 40. Idemque Boios Gallos victos in deditionem accepit, & de iis triumphavit. 44. Præterea navalia certamina prospera adversus præfectos Antiochi regis referuntur.*

PUblium Cornelium Cn. filium Scipionem, & Manium Acilium Glabrionem consules inito magistratu, Patres priusquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hostiis jusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium majorem partem anni fieri solet: precarique, *quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret.* Ea omnia sacrificia læta fuerunt: primisque hostiis perlitatum est: & ita aruspices responderunt, *eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi.* Hæc quum renunciata essent, solutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri jusserunt: *vellent juberentne cum Antiocho rege, quique sectam ejus secuti essent, bellum iniri: si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent.* P. Cornelius eam rogationem pertulit, tum senatus decrevit, ut consules Italiam & Græciam provincias sortirentur: cui Græcia evenisset, ut præter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam provinciam ex auctoritate senatus scripsisset, imperassetve, eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam trajecisset. Et extra Italiam permissum, ut si res postulasset, auxilia

V. C. 559.

ab ſociis ne ſupra quinque millium numerum acciperet. L. Quintium ſuperioris anni conſulem legari ad id bellum placuit. Alter conſul cui Italia provincia evenisſet, quum Boiis juſſus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos ſuperiores conſules habuiſſent: alterum ut mitteret Romam: eæque urbanæ legiones eſſent paratæ, quo ſenatus cenſuiſſet.

2. His ita in ſenatu ad id, quæ cujus provincia foret, decretis, tum demum ſortiri conſules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Certa deinde ſorte Senatuſconſultum factum eſt: *quod populus Romanus eo tempore duellum juſſiſſet cum rege Antiocho eſſe: quique ſub imperio ejus eſſent, ut ejus rei cauſſa ſupplicationem imperarent conſules: utique Manius Acilius conſul ludos magnos Jovi voveret, & dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in hæc verba præeunte P. Licinio pontifice maximo conſul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege ſumi populus juſſit, id ex ſententia ſenatus populique Romani confectum erit: tum tibi Jupiter populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet: donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam ſenatus decreverit. Quiſquis magiſtratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte ſunto.* Supplicatio inde ab duobus conſulibus edicta per biduum fuit. Conſulibus ſortitis provincias, extemplo & prætores ſortiti ſunt. M. Junio Bruto juriſdictio utraque evenit: A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori claſſis, L. Æmilio Paullo Hiſpania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites conſcripti priore anno ex Senatuſconſulto à L. Quintio conſule dati ſunt: juſſuſque tueri omnem oram circa Tarentum Brunduſiumque. L. Æmilio Paullo in ulteriorem Hiſpaniam præter eum exercitum, quem à M. Fulvio proprætore acceperat, decretum, *ut novorum militum tria millia duceret, & trecentos equites: ita ut in iis duæ partes ſocium Latini nominis, tertia civium Romanorum eſſet.* Idem ſupplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hiſpaniam citeriorem eſt miſſum. M. Æmilius Lepidus *à L. Valerio*, cui ſucceſſurus eſſet, *ſimul provinciam exercitumque accipere juſſus: L. Valerium, ſi ita videretur, proprætorem in provincia retinere: & provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum eſſet: altera à Pachyno Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis cuſtodiret.* Eidem prætori mandatum, *ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum, devehendumque in Græciam curaret.* Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Cæterum *non in Græciam, ſed*

ſed Romam id frumentum portari placere. C. Livius prætor, cui claſſis evenerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore juſſus, & ab Atilio naves accipere: veteres naves quæ in navalibus erant, ut reficeret & armaret, M. Junio prætori negotium datum eſt, & in eam claſſem ſocios navales libertinos legeret.

3. Legati terni in Africam ad Carthaginienſes, & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, miſſi: pro quo precium ſolveret populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius conſul ediceret, *qui ſenatores eſſent, quibuſque in ſenatu ſententiam dicere liceret, quique minores magiſtratus eſſent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire poſſet: neve uno tempore quinque ſenatores ab urbe Roma abeſſent.* In comparanda impigre claſſe, C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis, pauliſper tenuit. Nam quum cogerentur in claſſem, tribunos plebis appellarunt. Ab iis ad ſenatum rejecti ſunt. Senatus ita, ut ad unum omnes conſentirent, decrevit, *vacationem rei navalis his colonis non eſſe.* Hoſtia, & Fregenæ, & Caſtrum novum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & Sinueſſa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt. Conſul deinde Manius Acilius ex Senatuſconſulto ad collegium fecialium retulit: *ipſine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ſatis eſſet ad præſidium aliquod ejus nunciare? & num Ætolis quoque ſeparatim indici juberent bellum: & num prius ſocietas eis & amicitia renuncianda eſſet, quam bellum indicendum?* Feciales reſponderunt: *jam ante ſeſe, quum de Philippo conſulerentur, decreviſſe: nihil referre, ipſi coram, an ad præſidium nunciaretur. Amicitiam renunciatam videri, quum legatis toties repetentibus res, nec reddi, nec ſatisfieri æquum cenſuiſſent. Ætolos ultro ſibi bellum indixiſſe, quum Demetriadem ſociorum urbem per vim occupaſſent: Chalcidem terra marique oppugnatum iſſent: regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxiſſent.* Omnibus jam ſatis comparatis, Manius Acilius Conſul edixit: *ut quos L. Quintius milites conſcripſiſſet, & quos ſociis nominique Latino imperaſſet, quos ſecum in provinciam ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ, uti omnes Brunduſium idibus Maiis convenirent.* Ipſe ad quintum nonas Maias paludatus urbe egreſſus eſt. Per eoſdem dies & prætores in provincias profecti ſunt.

4. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolemæo Ægypti rege, Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam, & frumentum, ab Ptolemæo etiam talle pondo auri, XX. millia pondo argenti allata. Nihil

ejus

ejus acceptum. Gratiæ regibus actæ. Et quum uterque se cum omnibus copiis in Ætoliam venturum, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemæo id remissum. Philippi legatis responsum: *gratum eum senatui populoque Romano facturum, si Manio Acilio consuli non defuisset.* Item ab Carthaginiensibus & Masinissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam apportaturos polliciti sunt: *id ut ab se munus Romani acciperent*, petere se, *& classem suorum suo sumptu comparaturos: & stipendium quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne daturos.* Masinissæ legati quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam; Romam trecenta millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei, equites quingentos, elephantos viginti regem ad Manium Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum: *ita usurum eo populum Romanum, si precium acciperent.* De classe Carthaginiensibus remissum: præterquam si quid navium ex fœdere deberent. De pecunia ita responsum: *nullam ante diem accepturos.*

5. Quum hæc Romæ agebantur; Chalcide Antiochus ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse solicitabat civitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: sicut Epirotæ communi gentis consensu, & Elei è Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achæos petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum civitati suæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant, cum eo ut caverent ne quid offenderent Romanos: petebant enim, *ne se temere in caussam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Græcia, & primos impetus Romanorum excepturos: sed si ipse posset terrestribus navalibusque copiis præsidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas & urbibus & portubus suis accepturos. Si id non posset: deprecari, ne se nudos atque inermes Romano bello obiceret.* Hac legatione id agi apparebat, ut sive (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quod accepturi fuissent venientem: sive venisset, sic quoque spes veniæ ab Romanis foret, quod non expectato longinquo auxilio ab se, præsentis viribus succubuissent. Huic tam perplexæ legationi, quia non satis in promptu erat quid responderet, *legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis quæ ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.*

6. In Bœotiam ipse profectus est, caussas in speciem iræ adver-

adverſus Romanos eas, quas ante dixi, habentem: *Brachylle necem, & bellum à Quintio Coroneæ propter Romanorum militum cædes illatum:* revera per multa jam ſecula publice privatimque labente egregia quodam diſciplina gentis, & multorum eo ſtatu qui diuturnas eſſe ſine mutatione rerum non poſſet. Obviam effuſis undique Bœotiæ principibus, Thebas venit. Ibi in concilio gentis; quamquam & ad Delium impetu in præſidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiſerat, nec à parvis nec dubiis principiis bellum: tamen eandem orationem exorſus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum uſus erat, *ut amicitiam ſecum inſtitui, non bellum indici Romanis poſtularet*; neminem quid ageretur, fallebat. Decretum tamen ſub levi verborum prætextu pro rege adverſus Romanos factum eſt. Hac quoque gente adjuncta, Chalcidem regreſſus, præmiſſis inde literis, *ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de ſumma rerum deliberaret:* navibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Amynander accitus ad conſultandum ex Athamania, & Annibal Pœnus jam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Conſultatum de Theſſalorum gente eſt, quorum omnibus qui aderant, voluntas tentanda videbatur. In eo modo diverſæ ſententiæ erant: quod alii *extemplo agendum*, alii ex *hyeme*, quæ tunc ferme media erat, *differendum in veris principium:* & alii *legatos tantummodo mittendos:* alii *cum omnibus copiis eundem* cenſebant, *terrendoſque metu ſi cunctarentur.*

7. Quum circa hanc fere conſultationem diſceptatio omnis verteretur, Annibal nominatim interrogatus ſententiam, in univerſi belli cogitationem regem atque eos qui aderant, tali oratione avertit: *Si ex quo trajecimus in Græciam, adhibitus eſſem in conſilium: quum de Eubœa, de Achæis, de Bœotia agebatur; eam ſententiam dixiſſem, quam hodie quum de Theſſalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in ſocietatem belli quacunque ratione cenſeo deducendos eſſe. Nam quod ad Eubœam Bœotoſque & Theſſalos attinet, cui dubium eſt, quin ut quibus nullæ ſuæ vires ſint, præſentibus adulando ſemper, quem metum in conſilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur, ſimul ac Romanum exercitum in Græcia viderint, ad conſuetum imperium ſe avertant? nec iis noxæ futurum ſit, quod quum Romani procul abeſſent, vim tuam præſentis, exercituſque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiuſque eſt Philippum nobis conjungere, quam hos: cui ſi ſemel in cauſſam deſcenderit, nihil integri futurum ſit: quique eas vires afferat, quæ non acceſſio tantum ad Romanum eſſe bellum, ſed per ſe ipſæ nuper ſuſtinere potuerint Romanos? Hoc ego adjunctio (abſit verbo invidia) qui dubitare de eventu*

ventu possim? quum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, iis nunc, fore videam ut ipsi oppugnentur. Ætoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Ætolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiæ Europæque viribus adversus unum populum (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum regi parem, quicquid tandem erit vobiscum comparatus, geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet conjungi nobis Philippum posse? una, communis utilitas, quæ societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos Ætoli. Vesler enim legatus hic Thoas inter cætera, quæ ad exciendum in Græciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit: fremere Philippum, & ægre pati, sub specie pacis leges servitutis sibi impositas. Ille quidem feræ bestiæ vinctæ aut clausæ, & refringere claustra cupienti, regis iram verbis æquabat. Cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, & claustra refringamus: ut erumpere diu coercita ira in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra moverit: at nos, quoniam nobis eum adjungere non possumus, ne hostibus nostris ille adjungi possit, caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiæ est: qui si eo exercitu quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari: facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem jam ab initio non ignorasti. Quod si tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam, & castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque & Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere: & qui maximus iis terror est, Annibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque accersenda censeo omnes navales terrestresque copias: sequantur classem onerariæ cum commeatibus. Nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. Quum omnes tuas contraxeris vires, divisa classe partem Corcyræ in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partem ad littus Italiæ, quod Sardiniam Africamque spectat, trajicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllinum agrum procedes: inde Græciæ præsidebis, & Speciem Romanis trajecturum te præbens, & si res poposcerit, trajecturus. Hæc suadeo, qui, ut non omnis peritissimus sim belli; cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici. In quæ consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dii approbent eam sententiam, quæ tibi optima visa fuerit.

8. Hæc ferme Annibalis oratio fuit, quam laudarunt magis in præsentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt. Nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque acce-

accersendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Lariſſam ad concilium Theſſalorum ſunt miſſi, & Ætolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras eſt indictus: eodem & rex cum ſuis copiis confeſtim venit. Ibi dum operiretur Amynandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda oſſa Macedonum circa Cynoſcephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, miſit: ſive ab ipſo quærente ſibi commendationem ad Macedonum gentem & invidiam regi, quod inſepultos milites reliquiſſet, monitus: ſive ab inſita regibus vanitate, ad conſilium ſpecie ampli um, re inane, animo adjecto. Tumulus eſt in unum oſſibus, quæ paſſim ſtrata erant, coacervatis factus: qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque qui ad id tempus fortunam eſſet in conſilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem miſit, *Antiochum in Theſſaliam impetum feciſſe: ſi videretur ei moveret ex hibernis, ſe obviam proceſſurum, ut quid agendum eſſet, conſultarent.*

9. Antiocho ad Pheras jam caſtra habenti, ubi conjunxerant ei ſe Ætoli & Amynander: legati ab Lariſſa venerunt, quærentes, *quod ob factum dictumve Theſſalorum bello laceſſeret eos:* ſimul orantes, *ut remoto exercitu per legatos, ſi quid ei videretur, ſecum diſceptaret.* Eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in præſidium miſerunt: hi excluſi aditu, jam omnia itinera obſidentibus regiis, Scotuſſam ſe receperunt. Legatis Lariſſæorum rex clementer reſpondit: *non belli faciendi, ſed tuendæ & ſtabiliendæ libertatis Theſſalorum cauſſa ſe Theſſaliam intraſſe.* Similia his qui cum Pheræis ageret miſſus, cui nullo dato reſponſo, Pheræi ipſi ſuum legatum ad regem, principem civitatis Pauſaniam miſerunt. Qui quum haud diſſimilia his, ut in cauſſa pari, quæ pro Chalcidenſibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius egiſſet: rex *etiam atque etiam delibetare eos juſſos, ne id conſilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti & providi eſſent, extemplo pœniteret,* dimiſit. Hæc renunciata Pheras legatio quum eſſet, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quicquid fors belli tuliſſet, paterentur. Itaque & hi ſumma ope parabant ſe ad urbem defendendam: & rex ab omni parte ſimul oppugnare mœnia eſt aggreſſus: ut qui ſatis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis poſitum eſſe, quam primam aggreſſus eſſet: aut ſperni deinde ab univerſa gente Theſſalorum, aut timeri ſe: omnem undique terrorem obſeſſis injecit. Primum impetum oppugnationis ſatis conſtanter ſuſtinuerunt: deinde quum multi propugnantes caderent, aut vulne-

vulnerarentur, labare animi cœpere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri deficientibus jam copiis, in interiorem partem urbis concessetunt: cui brevior orbis munitionis circumjectus erat. Postremo victi malis quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. Nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum: qui quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. Cum ipsa urbe Hippolochus Lariſſæorumque deditum est præsidium. Dimissi ab rege inviolati omnes: quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Lariſſæorum animos credebat.

10. Intra decimum diem quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. Inde Cypæram & Metropolim, & iis circumjecta castella recepit: omniaque jam regionis ejus, præter Atracem & Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Lariſſam constituit: ratus vel terrore cæteratum expugnatarum, vel beneficio præsidii dimissi, vel exemplo tot civitatum dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris caussa jussis, quadrato agmine ad urbem incessit: ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Lariſſæorum inter metum præsentem hostium, & verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynander cum Athamanum juventute occupat Pellinæum: & Menippus cum tribus millibus peditum Ætolorum, & ducentis equitibus in Perrœbiam profectus, Malloeam & Cyretias vi cepit, depopulatusque est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Lariſſam ad regem redeunt: consultanti *quidnam agendum esset de Lariſſa*, supervenerunt. Ibi in diversum sententiæ tendebant: aliis *vim adhibendam, & non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique mœnia aggrederentur urbis sitæ in plano, à parte campestri undique facilis aditu:* aliis *nunc vires urbis, nequaquam Pheris conferendæ, memorantibus; nunc hyemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minime obsidioni atque oppugnationi urbium aptum.* Incerto regi inter spem metumque legati à Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte venerant, animos auxerunt. M. Bœbius interim cum Philippo in Dassaretiis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Lariſſæ misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Lariſſa abest, in ipsis faucibus saltus, quæ Tempe appellantur, situm. Ibi castrametatus

natus lætius quam pro copiis, & plures quam quot satis in usum erant, ignes quum accendisset, speciem quam quæsierat, hosti fecit: *omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse.* Itaque hyemem instare apud suos caussatus rex, unum tantum moratus diem ab Larissa recessit, & Demetriadem rediit. Ætoliique & Athamanes in suos receperunt se fines. Appius etsi, cujus rei caussa missus erat, solutam cernebat obsidionem: tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexque lætitia erat, quod & hostes excesserant finibus & intra mœnia præsidium Romanum cernebant.

11. Rex Chalcidem à Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis Cleoptolemi filiæ: quum patrem, primo allegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, invitum se gravioris fortunæ conditioni illigantem; tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat: & reliquum hyemis, oblitus quantas simul duas res susceperisset, bellum Romanum & Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conviviis & vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis quam satietate earum in somno traduxit. Eadem omnes præfectos regios (qui ubique ad Bœotiam maxime præpositi hibernis erant) cepit luxuria: in eandem & milites effusi sunt: nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem aut vigilias servavit: aut quicquam quod militaris operis aut muneris esset, fecit. Itaque principio veris quum per Phocidem in Acarnaniam, quo convenire omnem undique exercitum jusserat, venisset; facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites quam ducem hibernasse. Alexandrum inde Acarnanem & Menippum Macedonem, Stratum Ætoliæ copias ducere jussit. Ipse Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. Concilio principum Ætoliæ habito, via quæ præter Chalcidem & Lysimachiam fert ad Stratum, suis qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum multis emptus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniæ caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio quæve circa Cephaleniam erat, arte eos est aggressus. Nam quum in concilio dixisset, *tuenda mediterranea Acarnaniæ esse, & omnibus qui arma ferrent, exeundum ad Medeonem & Thyrium, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur:* fuere qui dicerent, *nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum præsidium.* Eam juventutem nactus, trecen-

centis Medeone, ducentis Thyrii in præſidio poſitis; id agebat, ut pro obſidibus futuri venirent in poteſtatem regis.

12. Per eoſdem dies legati regis Medeonem venerunt. Quibus auditis, quum in concione quidnam reſpondendum regi eſſet, conſultaretur: & alii manendum in Romana ſocietate, alii non aſpernandam amicitiam regis cenſerent: media viſa eſt Clyti ſententia, eóque accepta eſt, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, *ut Medeonios ſuper tanta re conſultare in concilio Acarnanum pateretur.* In eam legationem Mneſilochus, & qui ejus factionis erant, de induſtria conjecti. Clàm miſſis qui regem admovere copias juberent, ipſi terebant tempus. Itaque vixdum iis egreſſis legatis, Antiochus in finibus, & mox ad portas erat, & trepidantibus qui expertes proditionis fuerant, tumultuoſeque juventutem *ad arma* vocantibus, ab Clyto & Mneſilocho in urbem eſt inductus. Et aliis ſua voluntate affluentibus, metu coacti etiam qui diſſentiebant, ad regem convenerunt. Quos placida oratione territos quum permulſiſſet, ad ſpem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Thyrium à Medeone profectus eſt, Mneſilocho eodem & legatis præmiſſis. Cæterum detecta Medeone fraus cautiores, non timidiores Thyrienſes fecit: dato ei haud perplexo reſponſo, *nullam ſe novam ſocietatem, niſi ex auctoritate Romanorum Imperatorum accepturos:* portiſque clauſis, armatos in muris diſpoſuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius miſſus à Quintio, quum præſidium & paucas naves ab A. Poſtumio, qui ab Atilio legato Cephaleniæ præpoſitus fuerat, accepiſſet; Leucadem venit, implevitque ſpei ſocios: *M. Acilium Conſulem jam cum legionibus mare trajeciſſe, & in Theſſalia caſtra Romana eſſe.* Hunc rumorem quia ſimilem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex præſidio Medeone impoſito, & in quibuſdam aliis Acarnaniæ oppidis, Thyrio abſceſſit: & per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

13. Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex jam ante per hyemem in Daſſaretiis congreſſi, quum Ap. Claudium, ut obſidione Lariſſam eximeret, in Theſſaliam miſiſſent: quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regreſſi, principio veris conjunctis copiis in Theſſaliam deſcenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Adventes, Philippus Malloeam Perræbiæ, Bæbius Phacium eſt aggreſſus. Quo primo prope impetu capto, Phæſtum eadem celeritate capit, inde Atracem cum ſe recepiſſet, Chiretias hinc

hinc & Phricium occupat: præſidiiſque per recepta oppida diſpoſitis, Philippo rurſus obſidenti Malloeam ſe conjungit. Sub adventum Romani exercitus ſeu ad metum virium, ſeu ad ſpem veniæ quum dediſſent ſeſe, ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem hæc: Æginium, Ericinum, Gomphi, Silana, Trioca, Melibœa, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus quadraginta in præſidio erat, & circumſidunt, & priuſquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille ſatis ferociter reſpondit: *vel Romanis vel Theſſalis ſe crediturum fuiſſe: in Philippi ſe poteſtatem commiſurum non eſſe.* Poſteaquam apparuit vi agendum; quia videbatur & Limnæam eodem tempore oppugnari poſſe, regem ad Limnæam ire placuit; Bæbius reſtitit ad Pellinæum oppidum.

14. Per eos forte dies Manius Acilius conſul cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis mari trajecto, pedeſtres copias Lariſſam ducere delectos militum tribunos juſſit: ipſe cum equitatu Limnæam ad Philippum venit. Adventu conſulis deditio ſine cunctatione eſt facta: traditumque præſidium regium, & cum iis Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum conſul proficiſcitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt ſeſe; deinde & Philippus Megalopolitanus, cui decedenti de præſidio, quum obvius forte fuiſſet Philippus rex, ad ludibrium *Regem* eum conſalutari juſſit; ipſe congreſſus *fratrem*, haud ſane decoro majeſtati ſuæ joco appellavit. Deductus inde ad conſulem cuſtodiri juſſus: & haud ita multo poſt in vinculis Romam miſſus. Cætera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præſidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi eſt. Fuere autem ad tria millia hominum. Conſul Lariſſam eſt profectus, ibi de ſumma belli conſultaturus. In itinere ab Pieria & Metropoli legati tradentes urbes ſuas occurrerunt. Philippus Athamanum præcipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus ſpem Athamaniæ potiundæ, exercitum eo duxit, præmiſſis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga ſe regis munificentiamque commemorantes. Et Amynander, cujus præſentis majeſtas aliquos in fide continuiſſet, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hoſti, & Romanis merito tum propter defectionem infenſis, cum conjuge ac liberis regno exceſſit, Ambraciamq; ſe contulit. Ita Athamania omnis in jus deditionemque Philippi conceſſit. Conſul ad reficienda maxime jumenta, quæ

& navigatione & postea itineribus fatigata erant, paucos Lariſſæ moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu, Cranonem eſt profectus. Venienti Pharſalus, Scotuſſa, & Pheræ, quæque in eis præſidia Antiochi erant, deduntur. Ex iis interrogatis, *qui manere ſecum vellent*, mille volentes Philippo tradit: cæteros inermes Demetriadem remittit. Proemam inde recepit, & quæ circa eam caſtella erant. Ducere tum porro in ſinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, ſuper quas ſiti Thaumaci ſunt, deſerta urbe juventus omnis armata, ſilvas & itinera inſedit: & in agmen Romanum ex ſuperioribus locis incurſavit. Conſul primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos à tali furore, poſteaquam perſeverare in incœpto vidit, tribuno cum duorum ſignorum militibus circummiſſo, interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. Tum clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex ſilvis inſidiatorum cædes facta eſt. A Thaumacis altero die conſul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypatæorum agros vaſtavit.

15. Quum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus. Qui jam tum cernens, nihil ſe ex Græciâ, præter amœna Chalcide hiberna & infames nuptias petiſſe, *Ætolorum vana promiſſa incuſare, & Thoantem: Annibalem vero non ut prudentem tantum virum, ſed prope vatem omnium quæ tum evenirent, admirari.* Ne tamen temere cœpta, ſegnitia inſuper everteret, nuncios in Ætoliam mittit, ut omni contracta juventute convenirent. Jam & ipſe eo decem millia fere peditum ex iis qui poſtea venerant ex Aſia, expleta, & equites quingentos duxit. Quo quum aliquanto pauciores quam unquam antea conveniſſent, & principes tantummodo cum paucis clientibus eſſent, atque ii dicerent *omnia ſedulo ab ſe facta, ut quamplurimos ex civitatibus ſuis evocarent: nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adverſus detrectantes militiam valuiſſe*; deſtitutus undique & ab ſuis qui morabantur in Aſia, & ab ſociis, qui ea in quorum ſpem vocaverant, non præſtabant: intra ſaltum Thermopylarum ſeſe recepit. Id jugum, ſicut Apennini dorſo Italia dividitur, ita mediam Græcia dirimit. Ante ſaltum Thermopylarum ſeptentrionem verſa Epirus, & Perræbia, & Magneſia & Theſſalia eſt, & Phthiotæ Achæi, & ſinus Maliacus. Intra fauces ad meridiem vergunt, Ætoliæ pars major, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia, adjunctaque inſula Eubœa, & excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra ſita ab tergo & Peloponneſus. Hoc jugum ab Leucate & mari ad occidentem verſo per Ætoliam ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aſpreta rupeſque

que interjectas habet, ut non modo exercitus, ſed ne expediti quidem facile ullos ad tranſitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant. Quorum quod altiſſimum eſt, Callidromon appellatur: in cujus valle ad Maliacum ſinum vergente iter eſt non latius quam ſexaginta paſſus, hæc una militaris via eſt, qua traduci exercitus, ſi non prohibeantur, poſſint. Ideo Pylæ, & ab aliis, quia calidæ aquæ in ipſis faucibus ſunt, Thermopylæ locus appellatur, nobilis Lacedæmoniorum adverſus Perſas morte magis memorabili, quam pugna.

16. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci ejus caſtris poſitis, munitionibus inſuper ſaltum impediebat, & quum duplici vallo foſſaque, & muro etiam qua res poſtulabat, ex multa copia paſſim jacentium lapidum permuniſſet omnia; ſatis fidens nunquam ea vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præſidio obtinendam, quæ ante ipſas fauces poſita eſt, partim Hypatam mittit: & Heracleam haud dubius conſulem oppugnaturum, & jam multis nunciantibus circa Hypatam omnia evaſtari. Conſul depopulatus Hypatenſem primo, deinde Heracleenſem agrum, inutili utrobique auxilio Ætolorum, in ipſis faucibus prope fontes calidarum aquarum adverſus regem caſtra poſuit. Ætolorum utræque manus Heracleam ſeſe incluſerunt. Antiochum, cui priuſquam hoſtem cerneret, ſatis omnia permunita & præſidiis obſepta videbantur, timor deinde inceſſit, ne quos per imminentia juga calles inveniret ad tranſitum Romanus. Nam & Lacedæmonios quondam ita à Perſis circumitos fama erat; & nuper Philippum ab iiſdem Romanis. Itaque nuncium Heracleam ad Ætolos mittit, *ut hanc ſaltem ſibi operam eo bello præſtarent, ut vertices circa montium occuparent, obſiderentque, ne qua tranſire Romanus poſſet.* Hoc nuncio audito, diſſenſio inter Ætolos orta eſt. Pars imperio parendum regis atque eundum cenſebant: pars ſubſiſtendum Heracleæ ad utramque fortunam, ut ſive victus à conſule rex eſſet, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus ſuis: ſive vinceret; ut diſſipatos in fugam Romanos perſequerentur. Utraque pars non manſit modo in ſententia ſua, ſed etiam exſecuta eſt conſilium: duo millia Heracleæ ſubſtiterunt: duo trifariam diviſa, Callidromum & Rhoduntiam, & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus ſunt) occupavere.

17. Conſul poſteaquam inſeſſa ſuperiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum conſulares legatos cum binis millibus delectorum peditum ad caſtella

stella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. Ipse priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in concionem milites, paucis est allocutus: *Plerosque omnium ordinum milites inter vos esse video, qui in hac eadem provincia T. Quintii ductu auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Avum fuit, quam hic. Quippe portæ sunt hæ; & unus inter duo maria clausis omnibus, velut naturalis transitus est. Munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & validiores impositæ. Exercitus hostium ille & numero major, & militum genere aliquanto melior: quippe illic Macedones Thracesque & Illyrii erant, ferocissimæ omnes gentes: hic Syri & Asiatici Græci sunt, levissima genera hominum, & servituti nata: rex ille bellicosissimus, exercitatus jam inde ab juventa finitimis Thracum atque Illyriorum, & circa omnium accolarum bellis: hic ut aliam omnem vitam omittam, is est, qui quum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris caussa ex domo privata & obscuri etiam inter populares generis uxorem duxit: & novus maritus velut seginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam processit. Summa virium & ejus in Ætolis fuit, gente vanissima, & ingratissima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, & in seditione ipsi inter se sunt: & quum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati, pars refugerunt in juga montium, pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse confessus nusquam æquo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quondam Lacedæmonios fama est, sed intra penitus retractis castris. Quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicujus urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiæ: nec Ætolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique provisum atque præcautum est, ne quid adversus vos in pugna præter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Græciæ libertate tantum dimicare (quamquam is quoque egregius titulus esset, liberatam à Philippo ante, nunc ab Ætolis & ab Antiocho liberare) neque ea tantum in præmium vestrum cessura, quæ nunc in regiis castris sunt: sed illum quoque omnem apparatum, qui indies ab Epheso exspectatur, prædæ futurum: Asiam deinde Syriamque, & omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit: & omne humanum genus secundum Deorum nomen Romanum veneretur? In hæc tanta præmia dignos parate animos, ut crastino die bene juvantibus Diis acie decernamus.*

18. Ab

18. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima signo pugnæ proposito, instruit aciem consul arcta fronte, ad naturam & angustias loci. Rex posteaquam signa hostium conspexit, & ipse copias eduxit. Levis armaturæ partem ante vallum in primo locavit: tum Macedonum robur, quos Sarrissophoros appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. His ab siniſtro cornu jaculatorum sagittariorumque & funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. Ab dextro Macedonibus ad ipsum muimentorum finem, qua loca usque ad mare invia paluſtri limo & voraginibus claudunt. Elephantos cum assueto præsidio posuit: post eos equites: tum modico intervallo relicto, cæteras copias in secunda acie. Macedones pro vallo locati, primo facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adjuvantibus qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes & sagittas simul & jacula ingerebant. Deinde, ut major nec jam toleranda vis hostium inferebat se; pulsi loco intra munimenta subductis ordinibus concesserunt. Inde ex vallo prope alterum vallum, hastis præ se objectis, fecerunt. Et ita modica altitudo valli erat, ut & locum superiorem ad pugnandum suis præberet: & propter longitudinem hastarum subjectum haberet hostem. Multi temere subeuntes vallum transfixi sunt: & aut incœpto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis, & magna ex parte cæsis, (incautos enim & plerosque sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset.

19. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequiquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regiis erant, primo, dum procul nihil aliud quam turba & agmen apparebat; Ætolos credere visa procul pugna subsidio venire. Cæterum ut primum signaque & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut abjectis armis fugerent. Et munimenta sequentes impedierunt, & angustiæ vallis, per quam sequendi erant: & maxime omnium, quod elephanti novissimi agminis erant, quos pedes ægre præterire, eques nullo poterat modo; timentibus equis, tumultumque inter se majorem quam in prœlio edentibus. Aliquantum temporis & direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere cæsis captisque, nonequis viriſque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quæ tentata eo ie inter ipsum pugnæ tempus ab Ætolis Heracleam ob-

tinentibus præsidio, sine ullo haud parum audacis inceptu effectu fuerant. Consul noctis insequentis tertia vigilia præmisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum prima luce movit. Aliquantum viæ præceperat rex; ut qui non ante quam Elateæ ab effuso constiterit cursu: ubi primum reliquis pulsisque & fugæ collectis, cum perexigua manu semermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elateæ affecutus non est, sed magnam partem agminis aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent: dissipatos oppresserunt. Nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos Polybio auctore trajecisse secum regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus. quid si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, sup a quinque millia capta cum signis militaribus ducentis triginta? Romanorum CL. in ipso certamine pugnæ, ab incursu Ætolorum se tuentes non plus L. interfecti sunt.

10. Consule per Phocidem & Bœotiam exercitum ducente, conscriæ defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur: cæterum per omnes dies haud secus quam in pacato agro sine violatione ullius rei agmine processit; donec in agrum Coronæum ventum est. Ibi statua regis Antiochi posita in templo Minervæ Itoneæ iram accendit: permissumque militi est, ut circumjectum templo agrum popularetur. Deinde cogitatio animum subiit, *quum communi decreto Bœotiorum posita esset statua, indignum esse in unum Coronensem agrum sævire*, revocato extemplo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Bœoti, ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnæ tempus decem naves regiæ cum præfecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. Eo gravis vulneribus Alexander Acarnan nuncius adversæ pugnæ quum perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum Euboeæ petierunt. Ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quæ ex Asia profectæ eundem portum tenuerant naves, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, trajecit. Per eosdem dies A. Atilius præfectus Romanæ classis magnos regios commeatus jam fretum, quod ad Andrum insulam est, prætervectos excepit. Alias mersit, alias cepit naves. Quæ novissimæ agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piræeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus, magnam vim frumenti & Athe-

nien-

nensibus, & aliis ejusdem regionis sociis divisit.

21. Antiochus sub adventum consulis à Chalcide profectus, Tenum primo tenuit. Inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portæ patuerunt, quum appropinquante eo Aristoteles præfectus regis urbe excessisset. Et cæteræ urbes in Euboea sine certamine traditæ, paucosque per dies omnibus perpacatis, sine ullius noxæ urbis, exercitus Thermopylas reductus. Multo modestia post victoriam, quam ipsa victoria laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem quæ gesta essent, senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is à Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiæ petit. A Patris Corcyram usque Ætoliæ atque Acarnaniæ littora legit: atque ita ad Hydruntum Italiæ trajecit. Quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit. Ante lucem ingressus urbem, à porta ad prætorem M. Junium iter intendit. Is prima luce senatum vocavit. Quo L. Cornelius Scipio aliquot diebus ante à consule dimissus, quum adveniens audisset prægressum Catonem in senatu esse, supervenit exponenti quæ gesta essent. Duo inde legati jussu senatus in concionem sunt producti: atque ibi eadem, quæ in senatu de rebus in Ætolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est: & ut quadraginta hostiis majoribus prætor, quibus Diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies & M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante prætor in ulteriorem Hispaniam erat profectus, ovans urbem est ingressus: Argenti bigati præ se tulit centum & triginta millia: & extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti septem.

22. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmisit, *ut tunc saltem experti regiam vanitatem resipiscerent, traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu, seu furoris sui, seu erroris venia. Et cæteras Græciæ civitates defecisse eo bello ab optime de se meritis Romanis: sed quia post fugam regis, cujus fiducia ab officio decessissent, non addidisse pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. Ætolos quoque quamquam non secuti sint regem, sed accersierint: & duces belli, non socii fuerint: si panitere possint, posse & incolumes esse.* Ad ea quum pacati nihil responderetur, appareretque armis rem gerendam: & rege superato bellum Ætolicum integrum restare, castra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo mœnia est circumvectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetæ montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto, & undique præcipiti

habet. Contemplatus omnia quæ noſcenda erant, quatuor ſimul locis aggredi urbem conſtituit. A flumine Aſopo, qua & gymnaſium eſt, L. Valerium operibus atque oppugnationi præpoſuit: arcem extra muros, quæ frequentius prope quam urbs habitabatur, T. Sempronio Longo oppugnandam dedit: à ſinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium: ab altero amniculo, quam Melana vocant adverſus Dianæ templum, Appium Claudium oppoſuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arieteſque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et quum ager Heracleenſis paluſter omnis, frequentique proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam ſuppeditabat; tum quia refugerant intra mœnia Ætoli, deſertaque in veſtibulo urbis erant tecta, in varios uſus non tigna modo & tabulas, ſed laterem quoque & cæmenta & ſaxa variæ magnitudinis præbebant.

23. Et Romani quidem operibus magis quam armis urbem oppugnabant: Ætoli contra armis ſe tuebantur. Nam quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut ſolet, exceptos declinabant ictus: ſed armati frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. Fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipſi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hoſtem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, & frequentes & impigre fecerunt: indies deinde pauciores, & ſegnius. Etenim quum multis urgerentur rebus, nulla eos res æque ac vigiliæ conficiebant: Romanis in magna copia militum ſuccedentibus aliis in ſtationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eoſdem dies noctesque aſſiduo labore urgente. Per quatuor & viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione eſſet, adverſus quatuor è partibus ſimul oppugnantem hoſtem nocturnus diurno continuatus labor eſt. Quum fatigatos jam Ætolos ſciret conſul, & ex ratione temporis, & quod ita transfugæ affirmabant, tale conſilium iniit; media nocte receptui ſignum dedit, & ab oppugnatione ſimul omnes milites deductos uſque ad tertiam diei horam quietos in caſtris tenuit: inde cœpta oppugnatio ad mediam rurſus noctem perducta eſt, intermiſſa deinde uſque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati cauſſam eſſe Ætoli non continuandæ oppugnationis, quæ & ipſos affecerat: ubi Romanis datum receptui ſignum eſſet, velut ipſi quoque hoc revocati, pro ſe quiſque ex ſtationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

24. Conſul quum nocte media intermiſiſſet oppugnationem, quarta

quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi aggressus; ab una T. Sempronium tenere intentos milites signumque exspectare jussit: ad ea nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Ætoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas jacentis muri transcendere conantur: partim scalis ascensus tentant. Adversus quos undique ad opem ferendam concurrunt Ætoli. Pars una, in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: sed qui oppugnarent, intenti signum exspectabant, defensor nemo aderat. Jam diluescebat, quum signum consul dedit: & sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor index capti oppidi est exauditus, undique Ætoli desertis stationibus in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quam ut miles coercitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus aliquo tandem loco fructum victoriæ sentiret. Revocatos inde à medio ferme die milites quum in duas divisisset partes: unam radicibus montium circumduci ad rupem jussit: quæ fastigio altitudinis par, media valle velut abrupta ab arce erat: sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem possent, cum dimidia militum parte consul ab urbe ascensurus in arcem, signum ab iis qui ab tergo in rupem evasuri erant, exspectabat.

25. Non tulere qui in arce erant Ætoli primum eorum qui rupem ceperant clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum, & fractis jam animis, & nulla ibi præparata re ad obsidionem diutius tolerandam: utpote congregatis fœminis puerisque, & imbelli alia turba in arcem, quæ vix capere, nedum tueri multitudinem tantam posset. Itaque ad primum impetum abjectis armis dediderunt sese. Traditus inter cæteros principes Ætolorum & Damocritus est: qui principio belli decretum Ætolorum, quo accersendum Antiochum censuerant, T. Quintio poscenti responderat: *In Italia daturum; quum castra ibi Ætoli posuissent.* Ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditum fuit. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur, excusaretque *quod morbo impeditus bello non interfuisset*, congressus. Inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum. Et quia Lamia quum

posita

posita est in tumulo, tum regionem ea maxime despectat oppidum, qua breve intervallum videtur, & omnia in conspectu sunt: quum enixe velut proposito certamine Romani Macedonesque diem ac noctem, aut in operibus aut in proeliis essent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere & vineis & omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in asperis locis silex sæpe impenetrabilis ferro occurrebat. Et quum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent: haud dubius, quin si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius quam sibi dediturі essent: suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuncius venit, *ut oppugnatione abstineret. Æquius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum Ætolis, præmia victoriæ habere.* Ita recessum ab Lamia est, & propinquæ clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

26. Paucis priusquam Heraclea caperetur diebus, Ætoli concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos & Thoas idem, qui & antea, missus est. Mandata erant, ut ab rege peterent primum, *ut ipse coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Græciam trajiceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. Id quum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi socios, tum etiam ad incolumitatem regni, non sinere Romanos omni cura vacuos, quum Ætolorum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam trajicere.* Vera erant quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in præsentia pecuniam quæ ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria navaliaque affirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, & ipsum haud invitum morantem, ut exactor præsens promissorum adesset.

27. Cæterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum: & post paucos dies quam ad bellum renovandum, acciendumque regem in Asiam miserant legatos: abjectis belli conciliis, pacis petendæ oratores, ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, quum *alia sibi prævertenda esse* dixisset: redire Hypatam eos datis dierum decem induciis, & L. Valerio Flacco cum iis misso, jussit. Ei quæ secum acturi fuissent, exponere: & si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt, consultantes *quonam agendum modo apud consulem foret.* Parantibus iis antiqua jura fœderum orditi, meritaque in populum Romanum, *absistere iis Flaccus jussit,*

jussit, quæ ipsi violassent: confessionem iis culpæ magis profuturam & totam in preces orationem versam. Nec enim in causa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse. Et se suppliciter agentibus iis adfuturum, & apud consulem & Romæ in senatu: eo quoque enim mittendos fore legatos. Hæc una via omnibus ad salutem visa est, *ut in fidem se permitterent Romanorum. Ita enim & illis violandi supplices verecundiam se imposituros: & ipsos nihilominus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.*

28. Postea quam ad consulem ventum est, Phæneas legationis princeps longam orationem, & varie ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret, *Ætolos se suaque omnia fidei populi Romani permittere.* Id consul ubi audivit: *Etiam atque etiam videte,* inquit, *Ætoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phæneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. *Quando ergo,* inquit, *ita permittitis, postulo ut mihi Dicæarchum civem vestrum, & Menetam Epirotam,* (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) *& Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defeciſtis, sine mora dedatis.* Prope dicentem interfatus Romanum Phæneas: *Non in servitutem,* inquit, *sed in fidem tuam nos tradimus: & certum habeo te imprudentia labi: qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non sint.* Ad hæc consul: *Nec hercle,* inquit, *magnopere nunc curo, quid Ætoli satis ex more Græcorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium id habeam in deditos: modo decreto suo, ante armis victos. Itaque ni propere fit quod impero, vinciri vos jam jubeo:* afferrique catenas, & circumsistere lictores jussit. Tum fracta Phæneæ ferocia, Ætolisque aliis est: & tandem cujus conditionis essent, sensere. Et se quidem Phæneas, & qui adsint Ætolorum, *scire facienda esse quæ imperentur,* dixit: *sed ad decernenda ea concilio Ætolorum opus esse. Ad id petere, ut decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Ætolis, inducia datæ: & Hypatam reditum est. Ubi quum in concilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phæneas & quæ imperarentur, & quæ ipsis prope accidissent, exposuisset: ingemuerunt quidem principes conditioni suæ, parendum tamen victori censebant, & ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad concilium.

29. Postea quam vero omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeo sævitia imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut si in pace fuissent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quæ imperarentur: *quonam modo enim utique regem Amynandrum se tradere posse?* & spes forte oblata, quod Nicander

der eo ipſo tempore ab rege Antiocho veniens, implevit exſpectatione vana multitudinem: *terra marique ingens parari bellum.* Is duodecimo die quam conſcenderat navem, in Ætoliam perfecta legatione rediens Phalaram in ſinu Maliaco tenuit. Inde Lamiam pecuniam quum devexiſſet, ipſe cum expeditis veſpera prima inter Macedonum Romanaque caſtra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in ſtationem incidit Macedonum: deductuſque ad regem eſt, nondum convivio dimiſſo. Quod ubi nunciatum eſt, velut hoſpitis non hoſtis adventu motus Philippus, *accumbere eum epularique juſſit*: atque inde dimiſſis aliis ſolum retentum, *ipſum quidem de ſe timere quicquam vetuit. Ætolorum prava conſilia, atque in ipſorum caput ſemper recidentia, accuſavit. Qui primum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxiſſent.: Sed præteritorum, quæ magis reprehendi quam corrigi poſſent, oblitum ſe, non facturum, ut inſultet adverſis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adverſus ſe odia debere; & Nicandrum privatim ejus diei, quo ſervatus à ſe foret, meminiſſe.* Ita datis qui in tutum eum proſequerentur, Hypatam Nicander conſultantibus de pace Romana ſupervenit.

30. Manius Acilius vendita aut conceſſa militi circa Heracleam præda, poſteaquam nec Hypatæ pacata eſſe conſilia, & Naupactum concurriſſe Ætolos, ut inde totum impetum belli ſuſtinerent, audivit: præmiſſo Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, qua difficiles tranſitus montium erant, ipſe Oetam aſcendit: Herculique ſacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus ejus Dei ſit crematum, appellant. Inde toto exercitu profectus, reliquum iter ſatis expedito agmine fecit. Ut ad Coracem eſt ventum (mons eſt altiſſimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipſis oneribus ſunt, & homines vexati. Et facile apparebat, quam cum inerti hoſte res eſſet, qui tam impeditum ſaltum nullo præſidio, ut clauderet tranſitum, inſediſſet. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum deſcendit: & uno caſtello adverſus arcem poſito, cæteras partes urbis, diviſis copiis pro ſitu mœnium, circumſedit. Nec minus operis laboriſque ea oppugnatio, quam Heracleæ habuit.

31. Eodem tempore & Meſſene in Peloponneſo ab Achæis, quod concilii eorum recuſaret eſſe, oppugnari cœpta eſt. Etenim duæ civitates Meſſene & Elis extra concilium Achaicum erant, cum Ætolis ſentiebant. Elei tamen poſt fugatum ex Græcia Antiochum legatis Achæorum lenius reſponderant; *dimiſſo præſidio regio cogitaturos ſe quid ſibi faciendum eſſet.* Meſſenii ſine reſponſo dimiſſis legatis moverant bellum:

tre-

trepidique rerum ſuarum, quum jam ager effuſo exercitu paſſim ureretur, caſtraque prope urbem poni viderent: legatos Chalcidem ad T. Quintium auctorem libertatis miſerunt, qui nunciarent, *Meſſenios Romanis, non Achæis, & aperire portas, & dedere urbem paratos eſſe.* Auditis legatis extemplo profectus Quintius, Megalopolim ad Diophanem Prætorem Achæorum miſit, qui extemplo reducere eum à Meſſene exercitum, & venire ad ſe juberet. Dicto paruit Diophanes: & ſoluta obſidione expeditus ipſe prægreſſus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum inter Megalopolim Meſſenemque poſitum, Quintio occurrit. Et quum cauſſas oppugnationis exponeret, caſtigatum leniter, *quod tantam rem ſine auctoritate ſua conatus eſſet, dimittere exercitum juſſit: nec pacem omnium bono partam turbare:* Meſſeniis imperavit, *ut exules reducerent, & Achæorum concilii eſſent. Si qua haberent, de quibus aut recuſare, aut in poſterum cavere ſibi vellent, Corinthum ad ſe venirent.* Diophanem concilium Achæorum extemplo ſibi præbere juſſit. Ibi de Zacyntho intercepta per fraudem inſula queſtus, poſtulavit, *ut reſtitueretur Romanis.* Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in ſuperiorem partem Ætoliæ liceret: qua expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum inſulæ præfecit: poſtea per bellum, quo ſe Antiocho adverſus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum ſucceſſorem miſit. Is poſt fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque à Philippo Athamania pulſum, miſſis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nunciis, pecuniam pactus, inſulam Achæis tradidit. Id præmium belli ſuum eſſe, æquum cenſebant Romani; non enim Manium Acilium conſulem legioneſque Romanas Diophani & Achæis ad Thermopylas pugnaſſe: Diophanes adverſus hæc purgare interdum ſeſe, gentemque: interdum de jure facti differere. Quidam Achæorum & initio eam ſe rem aſpernatos teſtabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribuſque iis decretum eſt, *ut T. Quintio ea res permitteretur.*

32. Erat Quintius ſicut adverſantibus aſper: ita, ſi cederes, idem placabilis. Omiſſa igitur contentione vocis vultuſque: *Si utilem,* inquit, *poſſeſſionem ejus inſulæ cenſerem Achæis eſſe, auctor eſſem ſenatui populoque Romano, ut eam vos habere ſinerent. Cæterum ſicut teſtudinem, ubi collecta in ſuum teginen eſt, tutam ad omnes ictus video eſſe: ubi exerit partes aliquas, quodcunque nudavit, obnoxium atque infirmum habere: haud diſſimiliter vos Achæi clauſos undique mari, quæ intra Peloponneſi ſint ter-*

terminos, ea & jungere vobis, & juncta tueri facile: simul exiditate plura amplectendi hinc excedatis: nuda vobis omnia, quæ extra sint, & expósita ad omnes ictus esse. Assentiente omni consilio, nec Diophane ultra tendere ausо, Zacynthus Romanis traditur.

33. Per idem tempus Philippus rex proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, *si se interim quæ defecissent ab societate Romana urbes, recipere vellet*, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, quum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerent: dies noctesque aut Philippi hostis adventum, aut infestiorem etiam, quo justius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui primo pauci in præsidio relicti, postea plures, plerique inermes ex prœlio adverso fuga delati, nec virium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. Itaque præmissis à Philippo, qui spem impetrabilis veniæ ostendebant: responderunt, *patere portas regi.* Ad primum ejus ingressum principum quidam urbe excesserunt: Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant & paucæ naves Demetriade, quibus præerat Isidorus: eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt. Inde Dolopiam & Aperantiam & Perræbiæ quasdam civitates recepit.

34. Dum hæc à Philippo geruntur, T. Quintius recepta Zacyntho ab Achaico consilio, Naupactum trajecit: quæ jam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur, & si capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Cæterum quamquam merito iratus erat Ætolis, quod solos obtrectasse gloriæ suæ, quum liberaret Græciam, meminerat, & nihil auctoritate sua motos esse, quum quæ tum maxime acciderant, casura prænonens, à furioso incœpto eos deterreret: tamen, sui maxime operis esse credens, *nullam gentem liberatæ à se Græciæ funditus everti*, obambulare muris, ut facile noscceretur ab Ætolis cœpit. Confestim à primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, *Quintium esse.* Itaque concursu facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim *Quintium orare, ut opem ferret, ac servaret.* Et tum quidem, quamquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit, quiddam opis in se esse. Cæterum posteaquam ad consulem venit: *Utrum fallit*, inquit, *te Mani Acili, quid agatur? an quum satis provideas, nihil id magnopere ad summam*

Reipub-

Reipublicæ pertinere censes? Erexerat exspectatione consulem; &, *Quin expromis*, inquit, *quid rei sit?* Tum Quintius: *Ecquid vides te devicto Antiocho in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, quum jam prope annus circumactus sit imperii tui. Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot jam gentes, Athamaniam, Perræbiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adjunxisse? atqui non tantum interest nostra, Ætolorum opes ac vires minui, quantum, non supra modum Philippum crescere, & victoriæ tuæ præmium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Græciæ habere.*

35. Assentiebatur his consul sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, occurrebat: tota inde Quintio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paulo ante vociferati Ætoli fuerant, rediit: ibi quum impensius orarent: ut miseraretur gentis Ætolorum, exire aliquos ad se jussit. Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. Quibus provolutis ad pedes: *Fortuna*, inquit, *vestra facit, ut & iræ meæ & orationi temperem. Evenerunt quæ prædixi eventura. Et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen forte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere abstinam. Mittite oratores ad Cos. qui induciæ tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. Ego apud Cos. deprecator defensorque vobis adero.* Ita ut consuerat Quintius, fecerunt: nec aspernatus est legationem consul. Induciisque in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma posset, soluta obsidio est, & exercitus in Phocidem missus. Consul cum L. Quintio ad Achaicum concilium Ægium trajecit. Ibi *de Æleis & exulibus Lacedæmoniorum restituendis actum.* Et neutra perfecta res: quia *suæ gratiæ reservari eam Achæi, Elei per se ipsi, quam per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio.* Epirotarum legati ad consulem venerunt: quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant, pecunia juvisse eum insimulabantur, legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, *ut in amicitia pristina esse liceret*, respondit consul, *se, utrum hostium, an pacatorum eos numero haberet, non dum scire: senatum ejus rei judicem fore: integram se causam eorum Romam rejicere: inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotæ Romam missi senatum adierunt. Iis magis quæ non fecissent hostilia referentibus, quam purgantibus ea de quibus arguebantur, responsum datum est, quo *veniam impetrasse, non causam probasse videri possent.* Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria. Iis petentibus, *ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Jovis Optimi Maxi-*

Maximi; permiſſum ab ſenatu. Centum pondo coronam auream poſuerunt. Non reſponſum ſolum benigne legatis eſt; ſed Philippi quoque filius Demetrius, qui obſes Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus eſt. Bellum quod cum Antiocho rege in Græcia geſtum eſt à Manio Acilio conſule hunc finem habuit.

36. Alter conſul P. Cornelius Scipio Galliam provinciam ſortitus, priuſquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficiſceretur, poſtulavit ab ſenatu, *ut pecunia ſibi decerneretur ad ludos, quos prætor in Hiſpania inter ipſum diſcrimen pugnæ voviſſet.* Novum atque iniquum poſtulare eſt viſus, cenſuerunt ergo, *quos ludos inconſulto ſenatu ex ſua unius ſententia voviſſet, eos vel de manubiis, ſi quam pecuniam ad id reſervaſſet, vel ſua ipſe impenſa faceret.* Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata eſt: quam Deam is P. Cornelius advectam ex Aſia, P. Cornelio Scipione, cui poſt Africano fuit cognomen, P. Licinio conſulibus in Palatium à mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex ſenatuſconſulto M. Livius, C. Claudius cenſores, M. Cornelio, T. Sempronio conſulibus, tredecim annis poſtquam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus: ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos ſcenicos fuiſſe, Valerius Antias eſt auctor, Megaleſia appellatos. Item Juventutis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam ſexdecim annis ante M. Livius conſul quo die Aſdrubalem exercitumque ejus cecidit. Idem cenſor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio conſulibus. Hujus quoque dedicandæ cauſſa ludi facti: & eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho inſtabat bellum.

37. Principio ejus anni, quo hæc jam profecto ad bellum Manio Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio conſule agebantur; boves duos domitos in Carinis per ſcalas perveniſſe in tegulas ædificii, proditum memoriæ eſt. *Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim*, aruſpices juſſerunt. Tarracinæ & Amiterni nunciarum eſt, *aliquoties lapidibus pluiſſe. Minturnis ædem Jovis, & tabernas circa forum de cœlo tactas eſſe: Vulturni in oſtio fluminis duas naves fulmine ictas conflagraſſe.* Eorum prodigiorum cauſſa libros Sibyllinos ex Senatuſconſulto decemviri quum adiſſent, renunciarunt, *jejunium inſtituendum Cereri eſſe, & id quinto quoque anno ſervandum: & ut novendiale ſacrum fieret: & unum diem ſupplicatio eſſet: coronati ſupplicarent: & conſul P. Cornelius quibus Diis quibuſque hoſtiis edidiſſent decemviri, ſacrificaret.* Placatis Diis nunc voris

rite

rite ſolvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiſcitur conſul, atque inde Cn. Domitium proconſulem dimiſſo exercitu, Romam decedere juſſit: ipſe in agrum Boiorum legiones induxit.

38. Sub idem fere tempus Ligures lege ſacrata coacto exercitu, nocte improviſa caſtra Q. Minucii proconſulis aggreſſi ſunt. Minucius uſque ad lucem intra vallum militem inſtructum tenuit. Intentus ne qua tranſcenderet hoſtis munimenta: prima luce duabus ſimul portis eruptionem fecit. Nec primo impetu, quod ſperaverat, Ligures pulſi ſunt: duas amplius horas dubium certamen ſuſtinuere. Poſtremo quum alia atque alia agmina erumperent, & integri feſſis ſuccederent ad pugnam, tandem Ligures inter cætera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. Cæſa ſuper quatuor millia hoſtium. Ex Romanis, ſociiſque minus trecenti perierunt. Duobus fere poſt menſibus, P. Cornelius conſul cum Boiorum exercitu ſignis collatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hoſtium cæſa, Antias Valerius ſcribit: capta tria millia & quadringentos: ſigna militaria centum viginti quatuor: equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadraginta ſeptem; ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidiſſe. Ubi, ut in numero ſcriptori parum fidei ſit (quia in augendo eo non alius intemperantior eſt) magnam tamen victoriam fuiſſe apparet, quod & caſtra capta ſunt, & Boii poſt eam pugnam extemplo dediderunt ſeſe, & quod ſupplicatio ejus victoriæ cauſa decreta ab ſenatu, victimæque majores cæſæ.

39. Per eoſdem dies M. Fulvius Nobiliſor ex ulteriore Hiſpania ovans urbem eſt ingreſſus, argenti tranſtulit decem millia pondo: bigati argenti centum & triginta. Auri centum viginti quinque. P. Cornelius conſul primo obſidibus à Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos multavit: quo ſi vellet, populus Romanus colonias mittere poſſet. Inde Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimiſit, & adeſſe Romæ ad diem triumphi juſſit. Ipſe poſtero die quam venit, ſenatu in ædem Bellonæ vocato, quum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, poſtulavit, ut ſibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blæſus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, ſed differendum honorem triumphi cenſebat. Bella Ligurum Gallicis ſemper juncta fuiſſe: eas inter ſe gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio devictis acie Boiis, aut ipſe cum victore exercitu in agrum Ligurum tranſiſſet, aut partem copiarum Q. Minucio miſiſſet; qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuiſſe. Nunc ad triumphum fre-*

Maximi; permiſſum ab ſenatu. Centum pondo coronam auream poſuerunt. Non reſponſum ſolum benigne legatis eſt; ſed Philippi quoque filius Demetrius, qui obſes Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus eſt. Bellum quod cum Antiocho rege in Græcia geſtum eſt à Manio Acilio conſule hunc finem habuit.

36. Alter conſul P. Cornelius Scipio Galliam provinciam ſortitus, priuſquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficiſceretur, poſtulavit ab ſenatu, *ut pecunia ſibi decerneretur ad ludos, quos prætor in Hiſpania inter ipſum diſrimen pugnæ voviſſet.* Novum atque iniquum poſtulare eſt viſus, cenſuerunt ergo, *quos ludos inconſulto ſenatu ex ſua unius ſententia voviſſet, eos vel de manubiis, ſi quam pecuniam ad id reſervaſſet, vel ſua ipſe impenſa faceret.* Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata eſt: quam Deam is P. Cornelius advectam ex Aſia, P. Cornelio Scipione, cui poſt Africano fuit cognomen, P. Licinio conſulibus in Palatium à mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex ſenatuſconſulto M. Livius, C. Claudius cenſores, M. Cornelio, T. Sempronio conſulibus, tredecim annis poſtquam locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus: ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos ſcenicos fuiſſe, Valerius Antias eſt auctor, Megaleſia appellatos. Item Juventutis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam ſexdecim annis ante M. Livius conſul quo die Aſdrubalem exercitumque ejus cecidit. Idem cenſor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio conſulibus. Hujus quoque dedicandæ cauſſa ludi facti: & eo omnia cum majore religione facta, quod novum cum Antiocho inſtabat bellum.

37. Principio ejus anni, quo hæc jam profecto ad bellum Manio Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio conſule agebantur; boves duos domitos in Carinis per ſcalas perveniſſe in tegulas ædificii, proditum memoriæ eſt. *Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim*, aruſpices juſſerunt. Tarracinæ & Amiterni nunciatum eſt, *aliquoties lapidibus pluiſſe. Minturnis ædem Jovis, & tabernas circa forum de cælo tactas eſſe: Vulturni in oſtio fluminis duas naves fulmine ictas conflagraſſe.* Eorum prodigiorum cauſſa libros Sibyllinos ex Senatuſconſulto decemviri quum adiſſent, renunciarunt, *jejunium inſtituendum Cereri eſſe, & id quinto quoque anno ſervandum: & ut novendiale ſacrum fieret: & unum diem ſupplicatio eſſet: coronati ſupplicarent: & conſul P. Cornelius quibus Diis quibuſque hoſtiis edidiſſent decemviri, ſacrificaret.* Placatis Diis nunc votis

rite

rite ſolvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiſcitur conſul, atque inde Cn. Domitium proconſulem dimiſſo exercitu, Romam decedere juſſit: ipſe in agrum Boiorum legiones induxit.

38. Sub idem fere tempus Ligures lege ſacrata coacto exercitu, nocte improviſa caſtra Q. Minucii proconſulis aggreſſi ſunt. Minucius uſque ad lucem intra vallum militem inſtructum tenuit. Intentus ne qua tranſcenderet hoſtis munimenta: prima luce duabus ſimul portis eruptionem fecit. Nec primo impetu, quod ſperaverat, Ligures pulſi ſunt: duas amplius horas dubium certamen ſuſtinuere. Poſtremo quum alia atque alia agmina erumperent, & integri feſſis ſuccederent ad pugnam, tandem Ligures inter cætera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. Cæſa ſuper quatuor millia hoſtium. Ex Romanis, ſociiſque minus trecenti perierunt. Duobus fere poſt menſibus, P. Cornelius conſul cum Boiorum exercitu ſignis collatis egregie pugnavit. Duodetriginta millia hoſtium cæſa, Antias Valerius ſcribit: capta tria millia & quadringentos: ſigna militaria centum viginti quatuor: equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadraginta ſeptem; ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidiſſe. Ubi, ut in numero ſcriptori parum fidei ſit (quia in augendo eo non alius intemperantior eſt) magnam tamen victoriam fuiſſe apparet, quod & caſtra capta ſunt, & Boii poſt eam pugnam extemplo dediderunt ſeſe, & quod ſupplicatio ejus victoriæ cauſa decreta ab ſenatu, victimæque majores cæſæ.

39. Per eoſdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hiſpania ovans urbem eſt ingreſſus, argenti tranſtulit decem millia pondo: bigati argenti centum & triginta. Auri centum viginti quinque. P. Cornelius conſul primo obſidibus à Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos mulctavit: quo ſi vellet, populus Romanus colonias mittere poſſet. Inde Romam, ut ad triumphum haud dubium, decedens, exercitum dimiſit, & adeſſe Romæ ad diem triumphi juſſit. Ipſe poſtero die quam venit, ſenatu in ædem Bellonæ vocato, quum de rebus ab ſe geſtis diſſeruiſſet, poſtulavit, ut ſibi triumphanti liceret in urbem invehi. P. Sempronius Blæſus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, ſed differendum honorem triumphi cenſebat. Bella Ligurum Gallicis ſemper juncta fuiſſe: eas inter ſe gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio devictis acie Boiis, aut ipſe cum victore exercitu in agrum Ligurum tranſiſſet, aut partem copiarum Q. Minucio miſiſſet; qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuiſſe. Nunc ad triumphum frequentan-*

quentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam Reipublicæ potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi prætermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Juberent consulem cum legionibus redire in provinciam: dare operam ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in jus ditionemque populi Romani; ne Boios quidem quieturos, aut pacem, aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus paucos post menses proconsulem P. Cornelium, multorum exemplo qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse.

40. Ad ea consul: *neque se Ligures provinciam sortitum esse ait, neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi subactis iis meritum triumphum postulaturum atque impetraturum esse. Se de Gallis Boiis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem, à quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimvero illud multo majus esse, quod tantum numerum Gallorum ceciderit in acie, quod cum tot millibus certe Boiorum nemo ante se imperator pugnaverit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæsam, multa millia capta: senes puerosque Boiis supersse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, quum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum fide & in alia provincia opera uti senatus velit: utro tandem modo promptiores ad aliud periculum, novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem prolatam ferentes dimittant, jam semel in prima spe deceptos? Nam quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die satis quæsitum esse; quo se virum optimum judicatum ad accipiendam matrem Idæam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus, nec triumphus addatur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicæ imaginem fore.* Universus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Boiis. In eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque & spolia omnis generis transvexit, & vasa ænea Gallica: & cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit: aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta. Ad hæc auri pondo ducenta quadraginta quinque, argenti infecti factique in Gallicis vasis non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta tria. Militibus, qui currum secuti sunt, trecentos vicenos quinos asses divisit: duplex centurioni, triplex equiti. Postero die concione advocata de rebus ab se gestis, & de injuria tribuni bello alieno se illigantis, ut suæ victoriæ fructu

fructu se defraudaret, quum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

41. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tanquam non transituris in Asiam Romanis. Quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando faciebat. Annibal unus, cujus eo tempore maxima apud regem auctoritas erat, *magis mirari se aiebat, quod non jam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse in Asiam ex Græcia, quam ex Italia in Græciam trajicere: & multo majorem causam Antiochum, quam Ætolos esse: neque enim mari minus, quam terra pollere Romana arma, jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese nuper novas naves, novumq; imperatorem rei gerendæ causa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse & vana facere: in Asia, & de ipsa Asia brevi terra mariq; dimicandum ei cum Romanis esse: & aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum.* Unus vera & providere & fideliter prædicere visus. Itaque ipse rex navibus, quæ paratæ instructæque erat, Chersonesum petit: ut ea loca, si forte terra venirent Romani, præsidiis firmaret. Cæteram classem Polyxenidam parare, & deducere jussit: speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

42. C. Livius præfectus Romanæ classis cum quinquaginta navibus tectis profectus, ab Roma Neapolim, quo ab sociis ejus oræ convenire jusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam prætervectus, quum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset: ab Rheginis Locrisque, & ejusdem juris sociis debitas exegisset naves: lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatem adiit, quum venisset, percunctatus *de statu belli* (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) *& ubi classis Romana esset*, postea quam audivit *circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piræei stare:* maturandum ratus omnium rerum causa, pergit protinus navigare Peloponnesum, Samum Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: & prospera navigatione usus, paucis diebus Piræeum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit, quum Æginæ diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum: (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piræeo A. Atilius traditis successori quinque & viginti navibus tectis, Romam est profectus.

fectus. Livius una & octoginta roſtratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ roſtratæ aut ſine roſtris ſpeculatoriæ erant, Delum trajecit.

43. Eo fere tempore conſul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (& eſt ventoſiſſima regio inter Cycladas, fretis alias majoribus, alias minoribus diviſas) adverſi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per diſpoſitas ſpeculatorias naves factus, *Deli ſtare Romanam claſſem*, nuncios ad regem miſit. Qui omiſſis, quæ in Helleſponto agebat, cum roſtratis navibus, quantum accelerare potuit, Epheſum rediit: & conſilium extemplo habuit, *faciendúmne periculum navalis certaminis foret.* Polyxenidas *negabat ceſſandum: & utiq; prius confligendum, quam claſſis Eumenis, & Rhodiæ naves conjungerentur Romanis: ita numero non ferme impares futuros ſe, cæteris omnibus ſuperiores, & celeritate navium, & varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, quum ipſas inſcite factas immobiles eſſe, tum etiam, ut quæ in terram hoſtium veniant, oneratas commeatu venire, ſuas autem, ut pacata omnia circa ſe relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras, multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumq; & ventorum, que omnia ignaros turbatura hoſtes eſſent.* Movit omnes auctor conſilii, qui & re conſilium exſecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum navibus, quarum ſeptuaginta tectæ, cæteræ apertæ, minoris omnes formæ erant, profecti Phocæam petierunt. Inde quum audiſſet appropinquare jam Romanam claſſem rex, quia non interfuturus navali certamini erat; Magneſiam, quæ ad Sipylum eſt, conceſſit ad terreſtres copias comparandas. Claſſis ad Cyſſuntem portum Erythræorum (tanquam ibi aptius exſpectatura hoſtem) contendit. Romani, ubi primum aquilones, (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægeum mare verſum, petunt: inde ad urbem circumegere naves commeatuque ſumpto, Phocæam trajiciunt. Eumenes Elæam ad ſuam claſſem profectus, paucis poſt inde diebus cum quatuor & viginti navibus tectis, apertis pluribus, paulo à Phocæa ad Romanos parantes inſtruenteſque ſe ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis navibus, apertis ferme quinquaginta profecti, primo aquilonibus tranſverſis quum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem ſingulæ naves ire: deinde ut lenita paulum vis venti eſt, ad Corycum portum, qui ſuper Cyſſuntem eſt, conati ſunt trajicere.

44. Polyxenidas, *ut appropinquare hoſtes* allatum eſt, occaſione pugnandi lætus, ſiniſtrum ipſe cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos navium ad terram explicare jubet, &

& æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, maloſque inclinat, & ſimul armamenta componens operitur inſequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant; quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: juſſis, qui ſequebantur, adverſus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. Cæterum ut demendis armamentis tumultuari primum cœptum eſt, & ipſe quanta maxima celeritate poteſt, concitat naves. Jam omnibus in conſpectu erant; duæ Punicæ naves antecedebant Romanam claſſem, quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves, & ut in numero impari, duæ regiæ unam circumſiſtunt. Et primum ab utroque latere remos detergunt: deinde tranſcendunt armati, & dejectis cæſiſque propugnatoribus, navem capiunt. Una quæ compari Marte concurrerat, poſtquam captam alteram navem vidit, priuſquam à tribus ſimul circumveniretur, retro ad claſſem refugit. Livius indignatione accenſus, prætoria nave in hoſtes tendit. Adverſus quam eadem ſpe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, quum inferretur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges ſtabiliendæ naviſ cauſſa juſſit, & in advenientes hoſtium naves ferreas manus injicere: & ubi pugnam pedeſtri ſimilem feciſſet, *meminiſſe Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia.* Haud paulo facilius, quam ante duæ unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam claſſes quoque undique concurrerant, & paſſim permiſtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commiſſo certamine advenerat, ut animadvertit lævum cornu hoſtium ab Livio turbatum: dextrum ipſe, ubi æqua pugna erat, invadit. Nec ita multo poſt, primum ab lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim ut virtute militum haud dubie ſuperari ſe vidit, ſublatis dolonibus effuſe fugere intendit: mox idem & qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt.

45. Romani & Eumenes, quoad ſufficere remiges potuerunt, & in ſpe erant extremi agminis vexandi, ſatis pertinaciter ſecuti ſunt. Poſteaquam celeritate navium utpote levium, ſuas commeatu onuſtas eludi fruſtra tendentes viderunt, tandem ſubſtiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demerſit. Romanæ claſſis una Punica navis in primo certamine ab duabus circumventa periit. Polyxenidas non prius quam in portu Epheſi fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egreſſa regia claſſis erat, manſerunt: poſtero die hoſtem perſequi intenderunt. Medio fere in curſu obviæ fuere iis quinque & viginti tectæ Rhodiæ naves, cum Pauſiſtrato præfecto claſſis. Iis adjunctis Epheſum hoſtem perſe-

cuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postea quam confessionem victis satis expressérunt, Rhodii & Eumenes domos dimissi: Romani Chium petentes Phœnicuntem primum portum Erythreæ terræ prætervecti, nocte anchoris jactis, postero die in insulam ad ipsam urbem trajecerunt. Ubi paucos dies remige máxime reficiendo morati, Phocæam transmittunt. Ibi relictis ad præsidium urbis quatuor quinqueremibus ad Canas classis venit: & quum jam hyems appeteret, fossa valloque circumdatis naves subductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio, & C. Lælius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die prætores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Junius, C. Atinius Labeo.

EPITOME
LIBRI XXXVII.

1. *Lucius Cornelius Scipio consul legato P. Scipione Africano, qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Græcia & Asia provincia decerneretur, quum C. Lælio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur: profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum trajecit.* 29, 30. *Æmilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonnesum, Rhodiis adjuvantibus.* 37. *Filius Africani ab Antiocho captus, patri remissus est.* 46. *Manius Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græcia expulerat, & de Ætolis triumphavit.* 45. *Victo deinde Antiocho à L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Attali Pergameni filio, pax data ea conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet.* 56. *Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum,* 56. *Rhodiis quoque, qui & ipsi juverant, quædam civitates concessa.* 57. *Colonia deducta est Bononia.* 58. *Æmilius Regillus, qui præfectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum*

umphum duxit. 58. *L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri coæquatus, Aſiaticus appellatus eſt.*

1. LUcio Cornelio Scipione, & C. Lælio conſulibus, nulla prius, ſecundum religiones acta in ſenatu res eſt, quam de Ætolis, & legati eorum inſtitere, quia brevem inducíarum diem habebant: & ab T. Quintio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adjuti ſunt. Ætoli, ut quibus plus in miſericordia ſenatus, quam in cauſſa ſpei eſſet, ſuppliciter egerunt, *veteribus benefactis nova penſantes maleficia.* Cæterum & præſentes interrogationibus undique ſenatorum, confeſſionem magis noxæ, quam reſponſa exprimentium, fatigati ſunt: & excedere curia juſſi, magnum certamen præbuere. Plus ira, quam miſericordia, in cauſſa eorum valebat, quia non ut hoſtibus modo, ſed tanquam indomitæ & inſociabili genti, ſuccenſebant. Per aliquot dies quum certatum eſſet, poſtremo neque dari, neque negari pacem placuit. Duæ conditiones eis latæ ſunt: *vel ſenatui liberum arbitrium de ſe permitterent; vel mille talentum darent, eoſdemque amicos atque inimicos haberent.* Exprimere cupientibus, *quarum rerum in ſe arbitrium ſenatui permitterent*, nihil certi reſponſum eſt. Ita infecta pace dimiſſi, urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere juſſi. Tum de conſulum provinciis cœptum eſt agi. Ambo Græciam cupiebant. Multum Lælius in ſenatu poterat. Is quum ſenatus aut ſortiri aut comparare inter ſe provincias conſules juſſiſſet, *elegantius facturos dixit, ſi judicio Patrum, quam ſi ſorti eam rem permiſiſſent.* Scipio reſponſo ad hoc dato, *cogitaturum quid ſibi faciendum eſſet*, cum fratre uno locutus; juſſuſque ab eo permittere audacter ſenatui, renunciat collegæ, *facturum ſe quod is cenſeret.* Quum res aut nova, aut vetuſtate exemplorum memoriæ jam exoletæ, relata exſpectatione certaminis ſenatum erexiſſet, P. Scipio Africanus dixit: *ſi L. Scipioni fratri ſuo provinciam Græciam decreviſſent, ſe legatum iturum.* Hæc vox magno aſſenſu audita, ſuſtulit certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Annibale victo, an in victore Africano conſuli legionibuſque Romanis auxilii foret: ac prope omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam decreverunt. *V. C.* 560.

2. Prætores inde provincias ſortiti, L. Aurunculeius urbanam, Cn. Fulvius peregrinam: L. Æmilius Regillus claſſem,

P. Junius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam & Bruttios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Græcia provincia decreta erat: ad eum exercitum quem à Manio Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus esset: in supplementum additi peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, & socium Latini nominis quinque millia, equites ducenti: & adjectum, *ut quum in provinciam venisset, si è Republica videretur esse, exercitum in Asiam trajiceret.* Alteri consuli totus novus exercitus decretus: duæ legiones Romanæ, & socium Latini nominis, quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Quintus Minucius (*jam enim conse-ctam provinciam scripserat, & Ligurum omne nomen in deditionem venisse*) traducere in Boios, & Publio Cornelio proconsuli tradere jussus. Ex agro quo victos bello mulctaverat Boios, deductæ urbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio prætori datæ, & socium Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni prætori qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, *si ita consuli videretur, ut legiones in Ætoliam trajectas Manio Acilio traderet: si is manere ibi vellet. Si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Ætolia remaneret.* C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque à M. Æmilio accipere placuit, & in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia, & centum equites. P. Junius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam, & decem millia socium Latini nominis scribere, & quadringentos equites: L. Æmilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, & socios navales à M. Junio prætore superioris anni accipere jussus, & scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum: cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, & classem à C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardinamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, & iidem exercitus decreti: Siciliæ Sardiniæque binæ ex eo anno decumæ frumenti imperatæ: Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitum portari jussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Ætoliam, eodem quo Siculum.

3. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romæ Junonis Lucinæ templum de cœlo tactum erat, ita ut fastigium valvæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus, & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nursiæ sereno satis constabat nimbum ortum, ibi quoque duos liberos homines exanimatos. *Terra apud se pluisse Tusculani nunciabant: & Re-*

atini

atini malam in agro ſuo peperiſſe. Ea procurata: Latinæque inſtauratæ, quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum cauſſa fuit, Quibus Diis decemviri ex libris fieret, ediderunt. Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique ad id ſacrificium adhibiti: & decemviri nocte latentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priuſquam proficiſceretur, fornicem in Capitolio adverſus viam, qua in Capitolium aſcenditur cum ſignis ſeptem auratis, duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem poſuit. Per eoſdem dies principes Ætolorum tres & quadraginta, inter quos Damocritus & frater ejus erant, ab duabus cohortibus miſſis à Manio Acilio Romam deducti, & in Lautumias conjecti ſunt. Cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius conſul juſſit: legati ab Ptolemæo & Cleopatra, regibus Ægypti, gratulantes quod Manius Acilius conſul Antiochum regem Græcia expuliſſet, venerunt: adhortanteſque, *ut in Aſiam exercitum traducerent, omnia perculſa metu non in Aſia modo, ſed etiam in Syria eſſe. Reges Ægypti ad ea quæ cenſuiſſet ſenatus, paratos fore.* Gratiæ regibus actæ: legatis munera dari juſſa, in ſingulos quaternum millium æris.

4. L. Cornelius conſul peractis quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, *ut milites, quos ipſe in ſupplementum ſcripſiſſet, quique in Bruttiis cum A. Cornelio prætore eſſent, ut ii omnes Idibus Quintilibus Brunduſium convenirent.* Item treis legatos nominavit: Sex. Digitium, L. Apuſtium, C. Fabricium Luſcinum, qui ex ora maritima undique naves Brunduſium contraherent: & omnibus jam paratis, paludatus ab urbe eſt profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis ſociiſque, qui emerita ſtipendia ſub imperatore P. Africano habebant, præſto fuere exeunti conſuli, & nomina dederunt. Per eos dies, quibus eſt profectus ad bellum conſul, ludis Apollinaribus, ad quintum Idus Quintiles cœlo ſereno interdiu obſcurata lux eſt, quum luna ſub orbem ſolis ſubiiſſet. Et L. Æmilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus eſt. L. Aurunculeio negotium ab ſenatu datum eſt, *ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret:* quia fama erat, Antiochum poſt prœlium navale majorem claſſem aliquanto reparare, Ætoli priuſquam legati ab Roma retulerunt, *nullam ſpem pacis eſſe:* quamquam omnis ora maritima eorum quæ in Peloponneſum verſa eſt, depopulata ab Achæis erat, periculi magis quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. Neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros eſſe. Acilio, qui id exſpectari

ſcie-

ſciebat, ſatius viſum eſt inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. Nam & a Philippo prope ad excidium adductos eſſe. Et tunc eo ipſo, quod nihil tale timerent, opprimi incautos poſſe. Profectus ab Elatia primum in hoſtium terra circa Sperchium amnem poſuit caſtra: inde nocte motis ſignis, prima luce corona mœnia eſt aggreſſus.

5. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improviſa fuit. Conſtantius tamen, quam quis facturos crederet, in tam ſubito periculo, quum viri propugnarent, fœminæ tela omnis generis ſaxaque in muros gererent, multifariam ſcalis appoſitis, urbem eo die defenderunt. Acilius ſigno receptui dato, ſuos in caſtra medio ferme die reduxit: & tunc cibo & quiete refectis corporibus, priuſquam prætorium dimitteret, denunciavit, *ut ante lucem armati paratiq; eſſent: niſi expugnata urbe ſe eos in caſtra non reducturum.* Eodem tempore quo pridie pluribus locis aggreſſus, quum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi partim divendita, partim diviſa præda, conſilium habitum, *quid deinde faceret.* Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Ætolis ſaltu. Ne tamen ſegnia æſtiva eſſent, & Ætoli non impetratam pacem ab ſenatu, nihilominus per ſuam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphiſſam ſtatuit. Ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Quum ad mœnia caſtra poſuiſſet, non corona ſicut Lamiam, ſed operibus oppugnare urbem eſt adortus. Pluribus ſimul locis aries admovebatur: & quum quaterentur muri, nihil adverſus tale machinationis genus parare, aut comminiſci oppidani conabantur: omnis ſpes in armis & audacia erat, eruptionibuſque crebris & ſtationes hoſtium, & eos ipſos qui circa opera & machinas erant, turbabant.

6. Multis tamen locis murus decuſſus erat, quum allatum eſt, *ſucceſſorem Apolloniæ expoſito exercitu, per Epirum ac Theſſaliam venire.* Cum tredecim millibus peditum & quingentis equitibus conſul veniebat. Jam in ſinum Maliacum venerat. Et præmiſſis Hypatam, qui tradere urbem juberent, poſteaquam reſponſum eſt, *nihil niſi ex communi Ætolorum decreto facturos.* Ne teneret ſe oppugnatio Hypatæ nondum Amphyſſa recepta: præmiſſo fratre Africano, Amphyſſam ducit. Sub adventum eorum oppidani relicta urbe (jam enim magna ex parte nudata mœnibus erat) in arce, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes conceſſere. Conſul ſex millia ferme paſſuum inde poſuit caſtra. Eo legati Athenienſes primum ad P. Scipionem prægreſſum agmen (ſicut ante dictum eſt) deinde ad conſulem venerunt, deprecantes pro Ætolis.

tolis. Clementius reſponſum ab Africano tulerunt, qui cauſſam relinquendi honeſte Ætolici belli quærens, Aſiam & regem Antiochum ſpectabat: *juſſeratque Athenienſes non Romanis ſolum, ut pacem bello præferrent, ſed etiam Ætolis perſuadere.* Celeriter auctoribus Athenienſibus frequens ab Hypata legatio Ætolorum venit. Et ſpem pacis eis ſermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, *multas gentes populoſque in Hiſpania prius, deinde in Africa in fidem ſuam veniſſe: in omnibus ſe majora clementiæ benignitatiſque, quam virtutis bellicæ monimenta reliquiſſe.* Perfecta videbatur res, quum aditus conſul idem illud reſponſum retulit, quo fugati ab ſenatu fuerant. Eo tanquam novo quum icti Ætoli eſſent (nihil enim nec legatione Athenienſium, nec placido Africani reſponſo profectum videbant) *referre ad ſuos dixerunt velle.*

7. Reditum inde Hypatam eſt, nec conſilium expediebatur; nam neque unde mille talentum daretur, erat: & permiſſo libero arbitrio, ne in corpora ſua ſæviretur, metuebant. Redire itaque eoſdem legatos ad conſulem & Africanum juſſerunt, & petere, *ut ſi dare vere pacem, non tantum oſtendere, fruſtrantes ſpem miſerorum, vellent, aut ex ſumma pecuniæ demerent, aut permiſſionem extra civium corpora fieri juberent.* Nihil impetratum, ut mutaret conſul: & ea quoque irrita legatio dimiſſa eſt. Secuti & Athenienſes ſunt, & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulſis Ætolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad ſpem revocavit auctor inducias ſex menſium petendi: ut legatos Romam mittere poſſent. *Dilationem nihil ad præſentia mala quippe quæ ultima eſſent, adjecturam: levari per multos caſus tempore interpoſito præſentes clades poſſe.* Auctore Echedemo iidem miſſi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus, quod petebant à conſule impetraverunt: & ſoluta obſidione Amphyſſæ, M. Acilius tradito conſuli exercitu, provincia deceſſit. Et conſul ab Amphyſſa Theſſaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Aſiam. Tum Africanus fratri: *Iter, quod inſiſtis, L. Scipio, ego quoque approbo: ſed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui ſi imperio noſtro fidus eſt, & iter, & commeatus, & omnia quæ in longo itinere exercitus alunt juvantque, nobis ſuppeditabit: ſi is deſtituat: nihil per Thraciam ſatis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet: optime explorabitur, ſi nihil ex præparato agentem opprimet qui mittetur.* T. Sempronius Gracchus longe tum acerrimus juvenum ad id delectus, per diſpoſitos equos prope incredibili celeritate ab Amphyſſa (inde enim eſt dimiſſus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, & in multum

multum vini processerat: ea ipsa remissio animi, suspicionem dempsit, novare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. Postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi tranitu difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens eadem, qua ierat celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore & majore spe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu accepit, & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas & humanitas visa, quæ commendabilia apud Africanum erant; virum sicut ad cætera egregium, ita à comitate, quæ sine luxuria esset, non aversum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam prosequente & præparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

8. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam, quum totam hyemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset: classi maxime reparandæ, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat *superatum se quum classis abfuisset Rhodiorum: quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus & magnitudine classem hostium æquaret.* Itaque & Annibalem in Syriam miserat ad Phœnicum accersendas naves, & Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enixius & eas quæ erant reficere, & alias parare naves jussit. Ipse in Phrygia hibernavit. Undique auxilia accersens, etiam in Gallograeciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes, quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Erythrisque, Romani solicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est, ad Canas hibernabat. Eo media ferme hyeme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum venit. Is quum *magnam prædam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset*, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum secum mitteret. Missi ingentem prædam intra paucos dies averterunt.

9. Inter hæc Phocææ seditio orta, quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant, grave tributum, quod togæ quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis: gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque & præsidium Romanum excessit. Tum vero liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus & optimates in Romana societate perstandum censebant. Defectionis auctores

ctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis ceſſatum priore æſtate erat, eo maturius æquinoctio verno eundem Pauſiſtratum claſſis præfectum cum ſex & triginta navibus miſerunt. Jam Livius à Ganis cum triginta navibus, & ſeptem quadriremibus, quas ſecum Eumenes rex adduxerat, Helleſpontum petebat, ut ad tranſitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, præpararet quæ opus eſſent. In portum, quem vocant Achæorum, claſſem primum advertit: inde Ilium aſcendit, ſacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab Eleunte & Dardano & Rhœteo, tradentes in fidem civitates ſuas, benigne audivit. Inde ad Helleſponti fauces navigat, & decem navibus in ſtatione contra Abydum, relictis, cætera claſſe in Europam ad Seſton oppugnandum trajecit. Jam ſubeuntibus armatis muros, fanatici Galli primum cum ſolenni habitu ante portam occurrunt. *Juſſu ſe matris Deum famulos Deæ venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret mœnibus urbique.* Nemo eorum violatus eſt: mox univerſus ſenatus cum magiſtratibus ad dedendam urbem proceſſit. Inde Abydum trajecta claſſis. Ubi quum tentatis per colloquia animis, nihil pacati reſponderetur, ad oppugnationem ſeſe expediebant.

10. Dum hæc in Helleſponto geruntur, Polyxenidas regius præfectus (erat autem exul Rhodius) quum audiſſet, profectam ab domo popularium ſuorum claſſem, & Pauſiſtratum præfectum ſuperbe quædam & contemptim in ſe concionatum dixiſſe, præcipuo certamine animi adverſus eum ſumpto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum qui diceret: *& ſe Pauſiſtrato patriæque ſuæ magno uſui, ſi liceat, fore: & à Pauſiſtrato ſe reſtitui in patriam poſſe.* Quum *quonam modo ea fieri poſſent*, mirabundus Pauſiſtratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei, aut ſilentio tegendæ. Tum internuncius aperit, *regiam claſſem aut totam aut majorem ejus partem Polyxenidam traditurum ei. Pretium tanti meriti nullum aliud paciſci, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aſpernaretur dicta, effecit. Panormum Samiæ terræ petit, ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, ſubſiſtit. Ultro citroque nuncii curſare: nec fides ante Pauſiſtrato facta eſt, quam coram nuncio ejus Polyxenidas ſua manu ſcripſit, *ſe ea quæ pollicitus eſſet, factum:* ſignoque ſuo impreſſas tabellas miſit. Eo vero pignore velut auctoratum ſibi proditorem ratus eſt, *Neque enim eum qui ſub rege viveret, commiſſurum fuiſſe, ut adverſus ſemetipſum indicia manu ſua teſtata daret.* Inde ratio ſimulatæ proditionis compoſita, *Omnem ſe rerum apparatum omiſſurum*, Polyxe-

lyxenidas dicere, *non remigem, non socios navales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimissurum, paucas ante portum Ephesi in solo habiturum: quæ, si exire res cogeret, objecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audivit, eam ipse exemplo habuit. Partem navium ad commeatus accersendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit, ut paratus esset, quum signum aggrediendi à proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem, subducit quasdam naves, alias velut subducturus esset, navalia reficit: remiges ex hibernis non Ephesum accersit, sed Magnesiam occulte cogit.

11. Forte quidam Antiochi miles, quum Samum rei privatæ caussa venisset, pro speculatore comprehensus deducitur Panormum ad præfectum. Is percunctanti *quid Ephesi ageretur*, incertum metu, an erga suos haud sincera fide, omnia aperit: classem instructam paratamque in portu stare: remigum omne Magnesiam ad Sipylum missum: perpaucas naves subductas esse, & navalia tegi: nunquam intentius rem navalem administratam esse. Hæc ne pro veris audirentur, animus errore & spe vana præoccupatus fecit. Polyxenidas satis omnibus comparatis, nocte remige à Magnesia accersito, deductisque raptim quæ subductæ erant navibus, quum diem non tam in apparatu absumpsisset, quam quod conspici proficiscentem classem nolebat: post solis occasum profectus septuaginta navibus tectis, vento adverso ante lucem Pygelæ portum tenuit. Ubi quum interdiu ob eandem caussam quievisset, nocte in proxima Samiæ terræ trajecit. Hinc Nicandro quodam archipirata cum quinque navibus tectis Palinurum jusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere: ipse interim classe divisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pausistratus primo, ut in re nec opinata, turbatus parumper, deinde vetus miles celeriter collecto animo, *terra melius arceri, quam mari hostes posse ratus*, armatos duobus agminibus ad promontoria quæ cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hostem summoturus. Id incœptum ejus Nicander à terra missus quum turbasset, repente mutato consilio naves conscendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, & veluti fuga in naves fieri, quum se mari terraque simul cernerent circumventos. Pausistratus unam viam salutis esse ratus, si viam facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum posset: posteaquam

quam conſcendiſſe ſuos vidit, ſequi cæteris juſſis, ipſe princeps concitata nave remis ad oſtium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas tribus quinqueremibus circumſiſtit. Navis roſtris icta ſupprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos & Pauſiſtratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehenſæ: quædam à Nicandro, dum moliuntur à terra, captæ. Quinque tantum Rhodiæ naves, cum duabus Cois effugerunt: terrore flammæ micantis via ſibi inter confertas naves facta. Contis enim binis à prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem præ ſe portabant. Erythrææ triremes, quum haud procul à Samo Rhodiis navibus, quibus ut eſſent præſidio veniebant, obviæ fugientibus fuiſſent, in Helleſpontum ad Romanos curſum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam porta una per cuſtodes aperta, recepit: & Cymæ aliæque ejuſdem oræ urbes ad eum metu defecerunt.

12. Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies obſidionem toleraſſet, præſidio regio tutante mœnia, jam omnibus feſſis, Philota quoque præfecto præſidii permittente, magiſtratus eorum cum Livio de conditionibus tradendæ urbis agebant. Rem deſtinebat, quod utrum armati, an inermes emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus quum interveniſſet nuncius Rhodiorum cladis, emiſſa de manibus res eſt. Metuens enim Livius, ne ſucceſſu tantæ rei elatus Polyxenidas, claſſem quæ ad Canas erat opprimeret: Abydi obſidione cuſtodiaque Helleſponti extemplo relicta, naves, quæ ſubductæ Canis erant deduxit. Et Eumenes Eleam venit. Livius omni claſſe cui adjunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. Quam quum teneri valido regio præſidio audiſſet, nec procul Seleuci caſtra eſſe: depopulatus maritimam oram, & præda maxime hominum raptim in naves impoſita, tantum moratus, dum Eumenes cum claſſe aſſequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades ſimul pavorem, ſimul luctum ingentem fecit. Nam præter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiſerant: multis nobilibus ſecutis inter cætera auctoritatem Pauſiſtrati, quæ inter ſuos merito maxima erat. Deinde quod fraude capti, quod à cive potiſſimum ſuo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, & diebus poſt paucis decem alios præfecto omnium Eudamo miſerunt: quem aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pauſiſtrato parem; cautiorem quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erithræam primum claſſem applicaverunt. Ibi noctem unam morati,

multum vini proceſſerat: ea ipſa remiſſio animi, ſuſpicionem dempſit, novare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hoſpes. Poſtero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi tranſitu difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens eadem, qua ierat celeritate Thaumacis occurrit conſuli. Inde certiore & majore ſpe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu accepit, & proſecutus eſt rex. Multa in eo & dexteritas & humanitas viſa, quæ commendabilia apud Africanum erant; virum ſicut ad cætera egregium, ita à comitate, quæ ſine luxuria eſſet, non averſum. Inde non per Macedoniam modo, ſed etiam Thraciam proſequente & præparante omnia Philippo, ad Helleſpontum perventum eſt.

8. Antiochus poſt navalem ad Corycum pugnam, quum totam hyemem liberam in apparatus terreſtres maritimoſque habuiſſet: claſſi maxime reparandæ, ne tota maris poſſeſſione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat *ſuperatum ſe quum claſſis abfuiſſet Rhodiorum: quod ſi ea quoque (nec commiſturos Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adeſſet, magno ſibi navium numero opus fore, ut viribus & magnitudine claſſem hoſtium æquaret.* Itaque & Annibalem in Syriam miſerat ad Phœnicum accerſendas naves, & Polyxenidam, quo minus proſpere geſta res erat, eo enixius & eas quæ erant reficere, & alias parare naves juſſit. Ipſe in Phrygia hibernavit. Undique auxilia accerſens, etiam in Gallogræciam miſerat. Bellicoſiores ea tempeſtate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta ſtirpe gentis, ſervantes animos. Filium Seleucum in Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes, quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Erythriſque, Romani ſolicitabant. Claſſis Romana, ſicut ante dictum eſt, ad Canas hibernabat. Eo media ferme hyeme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum venit. Is quum *magnam prædam agi poſſe dixiſſet ex hoſtium agro, qui circa Thyatira eſſet*, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum ſecum mitteret. Miſſi ingentem prædam intra paucos dies averterunt.

9. Inter hæc Phocææ ſeditio orta, quibuſdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant, grave tributum, quod togæ quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis: gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque & præſidium Romanum exceſſit. Tum vero liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus & optimates in Romana ſocietate perſtandum cenſebant. Defectionis auctores

ctores plus apud multitudinem valuerunt, Rhodii, quo magis ceſſarum priore æſtate erat, eo maturius æquinoctio verno eundem Pauſiſtratum claſſis præfectum cum ſex & triginta navibus miſerunt. Jam Livius à Canis cum triginta navibus, & ſeptem quadriremibus, quas ſecum Eumenes rex adduxerat, Helleſpontum petebat, ut ad tranſitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, præpararet quæ opus eſſent. In portum, quem vocant Achæorum, claſſem primum advertit: inde Ilium aſcendit, ſacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab Eleunte & Dardano & Rhœteo, tradentes in fidem civitates ſuas, benigne audivit. Inde ad Helleſponti fauces navigat, & decem navibus in ſtatione contra Abydum, relictis, cætera claſſe in Europam ad Seſton oppugnandum trajecit. Jam ſubeuntibus armatis muros, fanatici Galli primum cum ſolenni habitu ante portam occurrunt. *Juſſu ſe matris Deum famulos Deæ venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret mœnibus urbique.* Nemo eorum violatus eſt: mox univerſus ſenatus cum magiſtratibus ad dedendam urbem proceſſit. Inde Abydum trajecta claſſis. Ubi quum tentatis per colloquia animis, nihil pacati reſponderetur, ad oppugnationem ſeſe expediebant.

10. Dum hæc in Helleſponto geruntur, Polyxenidas regius præfectus (erat autem exul Rhodius) quum audiſſet, profectam ab domo popularium ſuorum claſſem, & Pauſiſtratum præfectum ſuperbe quædam & contemptim in ſe concionatum dixiſſe, præcipuo certamine animi adverſus eum ſumpto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum qui diceret: *& ſe Pauſiſtrato patriæque ſuæ magno uſui, ſi liceat, fore: & à Pauſiſtrato ſe reſtitui in patriam poſſe.* Quum *quonam modo ea fieri poſſent*, mirabundus Pauſiſtratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei, aut ſilentio tegendæ. Tum internuncius aperit, *regiam claſſem aut totam aut majorem ejus partem Polyxenidam traditurum ei. Precium tanti meriti nullum aliud paciſci, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aſpernaretur dicta, effecit. Panormum Samiæ terræ petit, ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, ſubſiſtit. Ultro citroque nuncii curſare: nec fides ante Pauſiſtrato facta eſt, quam coram nuncio ejus Polyxenidas ſua manu ſcripſit, *ſe ea quæ pollicitus eſſet, facturum*: ſignoque ſuo impreſſas tabellas miſit. Eo vero pignore velut auctoratum ſibi proditorem ratus eſt, *Neque enim eum qui ſub rege viveret, commiſſurum fuiſſe, ut adverſus ſemetipſum indicia manu ſua teſtata daret.* Inde ratio ſimulatæ proditionis compoſita, *Omnem ſe rerum apparatum omiſſurum*, Polyxe-

lyxenidas dicere, *non remigem, non ſocios navales ad claſſem frequentes habiturum: ſubducturum per ſimulationem reficiendi quaſdam naves, alias in propinquos portus dimiſſurum, paucas ante portum Epheſi in ſolo habiturum: quas, ſi exire res cogeret, objecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidam in claſſe ſua habiturum Pauſiſtratus audivit, eam ipſe extemplo habuit. Partem navium ad commeatus accerſendos Halicarnaſſum, partem Samum ad urbem miſit, ut paratus eſſet, quum ſignum aggrediendi à proditore accepiſſet. Polyxenidas augere ſimulando errorem, ſubducit quaſdam naves, alias velut ſubducturus eſſet, navalia reficit: remiges ex hibernis non Epheſum accerſit, ſed Magneſiam occulte cogit.

11. Forte quidam Antiochi miles, quum Samum rei privatæ cauſſa veniſſet, pro ſpeculatore comprehenſus deducitur Panormum ad præfectum. Is percunctanti *quid Epheſi ageretur*, incertum metu, an erga ſuos haud ſincera fide, omnia aperit: claſſem inſtructam paratamque in portu ſtare: remigium omne Magneſiam ad Sipylum miſſum: perpaucas naves ſubductas eſſe, & navalia tegi: nunquam intentius rem navalem adminiſtratam eſſe. Hæc ne pro veris audirentur, animus errore & ſpe vana præoccupatus fecit. Polyxenidas ſatis omnibus comparatis, nocte remige à Magneſia accerſito, deductiſque raptim quæ ſubductæ erant navibus, quum diem non tam in apparatu abſumpſiſſet, quam quod conſpici proficiſcentem claſſem nolebat: poſt ſolis occaſum profectus ſeptuaginta navibus tectis, vento adverſo ante lucem Pygela portum tenuit. Ubi quum interdiu ob eandem cauſſam quieviſſet, nocte in proxima Samiæ terræ trajecit. Hinc Nicandro quodam archipirata cum quinque navibus tectis Palinurum juſſo petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter eſſet, Panormum ad tergum hoſtium ducere: ipſe interim claſſe diviſa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pauſiſtratus primo, ut in re nec opinata, turbatus parumper, deinde vetus miles celeriter collecto animo, *terra melius arceri, quam mari hoſtes poſſe ratus*, armatos duobus agminibus ad promontoria quæ cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hoſtem ſummoturus. Id incœptum ejus Nicander à terra miſſus quum turbaſſet, repente mutato conſilio naves conſcendere omnes jubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, & veluti fuga in naves fieri, quum ſe mari terraque ſimul cernerent circumventos. Pauſiſtratus unam viam ſalutis eſſe ratus, ſi viam facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum poſſet: poſtea-

quam

quam conſcendiſſe ſuos vidit, ſequi cæteris juſſis, ipſe princeps concitata nave remis ad oſtium portus tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas tribus quinqueremibus circumſiſtit. Navis roſtris icta ſupprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos & Pauſiſtratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehenſæ: quædam à Nicandro, dum moliuntur à terra, captæ. Quinque tantum Rhodiæ naves, cum duabus Cois effugerunt: terrore flammæ micantis via ſibi inter confertas naves facta. Contis enim binis à prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem præ ſe portabant. Erythrææ triremes, quum haud procul à Samo Rhodiis navibus, quibus ut eſſent præſidio veniebant, obviæ fugientibus fuiſſent, in Helleſpontum ad Romanos curſum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam porta una per cuſtodes aperta, recepit: & Cymæ aliæque ejuſdem oræ urbes ad eum metu defecerunt.

12. Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies obſidionem toleraſſet, præſidio regio tutante mœnia, jam omnibus feſſis, Philota quoque præfecto præſidii permittente, magiſtratus eorum cum Livio de conditionibus tradendæ urbis agebant. Rem deſtinebat, quod utrum armati, an inermes emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus quum interveniſſet nuncius Rhodiorum cladis, emiſſa de manibus res eſt. Metuens enim Livius, ne ſucceſſu tantæ rei elatus Polyxenidas, claſſem quæ ad Canas erat opprimeret: Abydi obſidione cuſtodiaque Helleſponti extemplo relicta, naves, quæ ſubductæ Canis erant deduxit. Et Eumenes Eleam venit. Livius omni claſſe cui adjunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. Quam quum teneri valido regio præſidio audiſſet, nec procul Seleuci caſtra eſſe: depopulatus maritimam oram, & præda maxime hominum raptim in naves impoſita, tantum moratus, dum Eumenes cum claſſe aſſequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades ſimul pavorem, ſimul luctum ingentem fecit. Nam præter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiſerant: multis nobilibus ſecutis inter cætera auctoritatem Pauſiſtrati, quæ inter ſuos merito maxima erat. Deinde quod fraude capti, quod à cive potiſſimum ſuo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naves, & diebus poſt paucis decem alios præfecto omnium Eudamo miſerunt: quem aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pauſiſtrato parem; cautiorem quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erithræam primum claſſem applicaverunt. Ibi noctem unam morati,

morati, postero die Corycum Teiorum promontorium tenuerunt, inde quum in proxima Samiæ vellent trajicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum cœli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt. Medio in cursu aquilone in septentrionem verso, exasperato fluctibus mari jactari cœperunt.

13. Polyxenidas Samum petituros ratus hostes, ut se Rhodiæ classi conjungerent, ab Epheso profectus, primo ad Myonnesum stetit: inde ad Macrin (quam vocant) Insulam trajecit: ut prætervehentis classis, si quas aberrantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. Posteaquam sparsam tempestate classem vidit, occasionem primo aggrediendi ratus, paulo post increbrescente vento, & majores jam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Æthaliam Insulam trajecit: ut inde postero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiæ desertum tenuerunt: classis cætera noctem totam in alto jactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, *hostium naves ad Æthaliam stare*: concilium habitum *utrum extemplo decernerent, an Rhodiam exspectarent classem*. Dilata re (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt. Polyxenidas quoque quum frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum Romanæ naves vacuo ab hostibus mari Samum trajecerunt. Eodem & Rhodia classis post dies paucos venit. Quam ut exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent navali certamine, aut si detrectaret hostis pugnam (quod plurimum intererat ad animos civitatum) timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem navium acie stetere. Posteaquam nemo adversus ibat, classe divisa, pars in salo ad ostium portus in anchoris stetit: pars in terram milites exposuit. In eos jam ingentem prædam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo qui in præsidio Ephesi erat, jam mœnibus appropinquantes eruptionem fecit, exutosque magna parte prædæ, ad mare ac naves redegit. Postero die insidiis medio ferme viæ positis, ad eliciendum extra mœnia Macedonem, Romani ad urbem agmine iere. Inde, quum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naves: & terra marique fugientibus certamen hostibus, Samum, unde venerat, classis repetit. Inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephaleniæ tuendum prætor misit: infestum id latrocinio Lacedæmonius Hybristas cum juventute Cephalenum faciebat: clausumque jam mare commeatibus Italicis erat.

14. Pi-

14. Piræei L. Æmilio Regillo ſuccedenti ad navale imperium Epicrates occurrit. Qui audita clade Rhodiorum, quum ipſe duas tantum quinqueremes haberet: Epicratem cum quatuor navibus in Aſiam ſecum reduxit. Proſecutæ etiam apertæ Athenienſium naves ſunt. Ægeo mari trajecit. Eodem Timaſierates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempeſta venit: deductuſque ad Æmilium, *præſidii cauſſa ſe miſſum ait, quod eam oram maris infeſtam onerariis regiæ naves excurſionibus crebris ab Helleſponto atque Abydo facerent.* Trajicienti Æmilio à Chio Samum, duæ Rhodiæ quadriremes miſſæ obviam à Livio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum poſteaquam venum eſt, accepta à Livio claſſe, & ſacrificio, ut aſſolet, rite facto, Æmilius concilium advocavit. Ibi C. Livius (is enim eſt primus rogatus ſententiam) *neminem fidelius dare poſſe conſilium* dixit, *quam eum, qui id alteri ſuaderet, quod ipſe ſi in eodem loco eſſet, facturus fuerit. Se in animo habuiſſe tota claſſe Epheſum petere, & onerarias ducere multa ſaburra gravatas, atque eas in faucibus portus ſupprimere. Et eo minoris molimenti ea clauſtra eſſe, quod in fluminis modum, longum & anguſtum & vadoſum oſtium portus ſit. Ita adenturum ſe maris uſum hoſtibus fuiſſe, inutilemq; claſſem facturum.*

15. Nulli ea placere ſententia. Eumenes rex quæſivit: *quid tandem ubi demerſis navibus frenaſſent clauſtra maris? utrum libera ſua claſſe abſceſſuri inde forent ad opem ferendam ſociis terroremque hoſtibus præbendum? an nihilo minus tota claſſe portum obſeſſuri? ſive enim abſcedant, cui dubium eſſe quin hoſtes extracturi demerſas moles ſint, & minore molimento aperturi portum quam obſtruatur? ſin autem manendum ibi nihilominus ſit, quid attinere claudi portum? Quin contra, illos tutiſſimo portu, opulentiſſima urbe fruentes, omnia Aſia præbente, quieta æſtiva acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempeſtatibuſque objectos, omnium inopes in aſſidua ſtatione futuros: ipſos magis alligatos impeditoſque, ne quid eorum quæ agenda ſint, poſſint agere, quam ut hoſtes clauſos habeant.* Eudamus præfectus Rhodiæ claſſis magis eam ſibi diſplicere ſententiam oſtendit, quam ipſe quid cenſeret, faciendum dixit. Epicrates Rhodius, omiſſa in præſentia Epheſo, *mittendam navium partem in Lyciam cenſuit: & Patara, caput gentis, in ſocietatem adjungendam, in duas res magnas id uſui fore. Et Rhodios pacatis contra Inſulam ſuam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adverſus Antiochum ſit, curam poſſe: & eam claſſem quæ in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ conjungatur.* Hæc maxime movit ſententia, placuit tamen Regillum tota claſſe evehi ad portum Epheſi, ad inferendum hoſtibus terrorem.

16. C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodiis & duabus apertis Smyrnæis in Lyciam est missus; Rhodum prius jussus agere, & omnia cum iis communicare consilia. Civitates, quas prætervectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut est ventum, simul & ad quam rem missus esset, iis exposuit, & consuluit eos. Approbantibus cunctis, & ad eam quam habebat classem, assumptis tribus quadriremibus navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos: sperabantque subito terrore aliquid moturos. Posteaquam circumagere se vento, fluctibus dubiis volvi coeptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salo stare poterant, aperto mari & nocte imminente. Prætervecti mœnia, portum Phœnicum minus duum millium spacio inde distantem petiere; navibus à maritima vi tutum: sed altæ rupes insuper imminebant, quas celeriter oppidani assumptis regiis militibus, quos in præsidio habebant, ceperunt. Adversus quos Livius, quamquam erat iniqua ac difficilia ad exitus loca: Iliæos auxiliares, & Smyrnæorum expeditos juvenes misit. Ii, dum missilibus primo, & adversus paucos levibus excursionibus lacessebatur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen. Posteaquam plures ab urbe affluebant, & jam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium, *ne & auxiliares circumvenirentur, & navibus etiam ab terra periculum esset*: ita non milites solum, sed etiam navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prœlium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit: neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario prœlio cecidit. Postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi: & Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in Thelmessicum profecti sinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi spe, Rhodii domum dimissi sunt. Livius prætervectus Asiam, in Græciam transmisit, ut conventis Scipionibus (qui tum circa Thessaliam erant) in Italiam trajiceret.

17. Æmilius posteaquam omissas in Lycia res, & Livium profectum in Italiam cognovit, quum ipse ab Epheso repulsus tempestate irrito incœpto Samum revertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, & summa vi aggredi urbem statuit. Miletum & cæteram oram sociorum prætervecti, in Bargylletico sinu excensionem ad Iassum fecerunt. Urbem regium tenebat præsidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde qui per colloquia

quia principum & magistratuum tentarent animos, posteaquam *nihil in potestate sua respondêrunt esse*, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Iassensium exules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare instituerunt, *ne urbem & vitiam sibi & cognatam inuriam perire sinerent. Sibi exilii nullam aliam causam esse, quam fidem erga Romanos. Eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos qui in urbe maneant omnium Iassensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effugere vellent.* Rhodii moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessæ regio præsidio urbis causam miserando pervicerunt, ut oppugnatione abstineretur. Profecti inde pacatis cæteris, quum oram Asiæ legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Æmilii pervenit, *abduci classem ab Ephesо, ab suo bello, ut ab tergo liber relictus hostis, in tot propinquos sociorum urbes omnia impune conari posset.* Movere ea Æmilium: vocatosque Rhodios quum percunctatus esset, *possetne Patavii universa classis in portu stare?* quum respondissent, *non posse*: causam nactus omittendæ rei, Samum reducit naves.

18. Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, quum per omne hibernorum tempus, exercitum in Æolide continuisset, partim socios ferendo opem, partim quos in societatem pellicere non poterat, depopulandis: transire in fines regni Eumenis, dum is procul a domo cum Romanis & Rhodiis Lyciæ maritima oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit: deinde omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandam. Attalus primo stationibus ante urbem positis, & excursionibus equitum deviscque armaturæ, magis lacessebat, quam sustinebat hostem. Postremo quum per levia certamina expertus, nulla parte virium se parem esse, intra mœnia se recepisset, obsideri urbs cœpta est. Eodem ferme tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci castris ad caput Cayci amnis stativa habuit, cum magno exercitu misto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millibus erat. Hos, paucis admissis, ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit. Quæ posteaquam Samum sunt nunciata, primo Eumenes avocatus domestico bello cum classe Elæam petit: inde quum præsto fuissent equites peditumque expediti; præsidio eorum tutus primoquum hostes sentirent aut moverentur, Pergamum contendit. Ibi rursus levia per excursiones prœlia fieri cœpta, Eumene summæ rei dis-

crimen haud dubie detrectante. Paucos post dies Romana Rhodiaque classis, ut regi opem ferrent, Elæam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias Elææ, & tot classes in unum convenisse portum, Antiocho allatum est: & sub idem tempus audivit *consulem cum exercitu jam in Macedonia esse parariique quæ ad transitum Hellesponti opus essent*, tempus venisse ratus, prius quam terra marique simul urgeretur, agendi de pace, tumulum quendam adversus Elæam castris cepit. Ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elææ mœnia descendit: misso caduceatore ad Æmilium, *velle se de pace agere.*

19. Æmilius Eumene à Pergamo accito, adhibitis & Rhodiis, concilium habuit. Rhodii haud aspernari pacem: Eumenes *nec honestum esse dicere, eo tempore de pace agi: nec exitum rei imponi posse. Qui enim*, inquit, *aut honeste inclusi manibus & obsessi velut leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule, non ex auctoritate senatus, non jussu populi Romani peregerimus? Quæro enim, pace per te facta, redituruſne extemplo in Italiam sis? classem exercitumque deducturus? aut exspectaturus, quid de ea re consuli placeat? quid senatus censeat, aut populus jubeat? Restat ergo, ut maneas in Asia, & rursus in hiberna copiæ reductæ, omisso bello, exhauriant commeatibus præbendis socios: deinde (si ita visum sit iis penes quos potestas fuerit) instauremus novum de integro bellum. Quod posumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hyemem Dis volentibus perfeciſſe.* Hæc sententia vicit, responsumque Antiocho est, *ante consulis adventum de pace agi non posse.* Antiochus pace nequiquam tentata, vastatis Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto petit: agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. Neque alio ullo loco Asiæ major regiis militibus parta est præda. Eodem Adramytteum, ut urbi præsidio essent, navibus circumvecti Æmilius & Eumenes venerunt.

20. Per eosdem forte dies Elæam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis præposito, accesserunt. Quos egressos navibus obviam missi ab Attalo, nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes & periti belli erant, & ipse dux, Philopœmenis, summi tum omnium Græcorum imperatoris discipulus. Qui biduum simul ad quietem hominum equorumque, & ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusque accederent, reciperentque se, sumpserunt. Ad radices fere collis, in quo posita est urbs,

quibus, regii ſuccedebant: ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in ſtationes quidem qui procul jacularentur, excurrente. Poſtquam ſemel compulſi metu ſe mœnibus incluſerunt, contemptus eorum, & inde negligentia apud regios oritur: non ſtratos, non infrenatos magna pars habebant equos; paucis ad arma & ordines relictis, dilapſi cæteri ſparſerant ſe toto paſſim campo: pars in juveniles luſus laſciviamque verſi, pars veſcentes ſub umbra, quidam ſomno etiam ſtrati. Hæc Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma ſuos capere, & ad portam præſto eſſe jubet: ipſe Attalum adiit, *& in animo ſibi eſſe dixit, hoſtium ſtationem tentare.* Ægre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adverſus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret. Porta egreſſus, haud procul ſtatione hoſtium occaſionem operiens conſedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis quam audaciam credere eſſe: & hoſtes pauliſper in eos verſi, ut nihil moveri viderunt, nec ipſi quicquam ex ſolita negligentia, inſuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu ſuos, velut ad ſpectaculum modo eductos, continuit: poſteaquam dilapſos ab ordinibus hoſtes vidit, peditibus quantum accelerare poſſent, ſequi juſſis, ipſe princeps inter equites cum turma ſua quantum potuit effuſiſſimis habenis, clamore ab omni ſimul pedite atque equite ſublato, ſtationem hoſtium improviſo invadit. Non homines ſolum, ſed equi etiam territi, quum vincula abrupiſſent, trepidationem & tumultum inter ſuos fecerunt. Pauci ſtabant impavidi equi: eos ipſos non ſternere, non infrenare, aut aſcendere facile poterant: multo majorem quam pro numero equitum terrorem Achæis inferentibus. Pedites vero ordinati & præparati ſparſos per negligentiam, & ſemiſomnes prope adorti ſunt: cædes paſſim fugaque per campos facta eſt: Diophanes ſecutus effuſos quoad tutum fuit, magno Achæorum genti decore parto (ſpectaverant enim e mœnibus Pergami non viri modo, ſed fœminæ etiam) in præſidium urbis rediit.

21. Poſtero die regiæ magis compoſitæ & ordinatæ ſtationes, quingentis paſſibus longius ab urbe poſuerunt caſtra: & Achæi eodem ferme tempore atque in eundem locum proceſſerunt. Per multas horas intenti utrinque, velut jam futurum impetum exſpectavêre: poſteaquam haud procul occaſu ſolis redeundi in caſtra tempus erat, regiis ſignis collatis abire agmine ad iter magis quam ad pugnam compoſito cœpêre. Quievit Diophanes, dum in conſpectu erant. Deinde eodem, quo pridie, impetu in poſtremum agmen incurrit: tantumque rurſus pavoris ac tumultus inciſſit, ut quum terga

cæderentur, nemo pugnandi causſa restiterit: trepidantesque, & vix ordinem agminis servantes, in castra compulsi sunt. Hac Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergamo movere castra coegit. Antiochus postequam Romanos & Eumenem ad Thyatiram Adramyttenum venisse audivit, ea quidem urbe abstinuit; depopulatus agros, Perææam inde Colonidam, Mitylenæorum expugnavit. Cotton & Cotylenus & Aphrodisias & Crene, primo impetu captæ sunt. Inde per Thyatira Sardeis rediit. Seleucus in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis præsidio erat. Classis Romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elæam redit. Inde Phocæam petentes ad insulam quam Bachium vocant, (immineturbi Phocæensium) appulerunt, & quibus ante abstinuerant templis, signisque (egregie autem exornata insula erat) quum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt. Eam divisis inter se partibus quum oppugnarent & viderent sine operibus, armis, scalisque capi non posse: missum ab Antiocho præsidium trium millium armatorum, quum intrasset urbem: extemplo oppugnatione omissa, classis ad insulam se recepit: nihil aliud quam depopulato circa urbem hostium agro.

22. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & *præparare consuli atque exercitui, quæ ad transitum Hellesponti opus essent: Romanum Rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret.* Rex Elæam, Romani & Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Æmilius frater prætoris decessit. Rhodii, celebratis exsequiis, adversus classem quam fama erat, ex Syria venire, tredecim suis navibus & una Coa quinquereme, altera Gnidia, Rhodum ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo ante quam Eudamus cum classe à Samo veniret, tredecim à Rhodo naves cum Pamphilida præfecto adversus eandem Syriacam classem missæ, assumptis navibus quatuor quæ Cariæ præsidio erant, oppugnantibus regiis Dædala, & quædam alia parva castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit. Additæ huic quoque sunt ad eam classem, quam habebat, sex apertæ naves. Profectus quum quantum accelerare poterat, maturasset: ad portum quem Megisten vocant, prægressos consequitur. Inde uno agmine Phaselidem quum venissent, optimum visum est ibi hostem operiri.

23. In confinio Lyciæ & Pamphyliæ Phaselis est: prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarum Rhodum à Cilicia petentibus, & procul navium præbet prospectum: eo maxime ut in obvio classi hostium essent, electus locus est. Cæterum quod non providerunt, & loco gravi & tempore

anni

anni (medium enim æstatis erat) ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges cœperunt. Cujus pestilentiæ metu profecti, quum prætervehérentur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis ad Sidam jam hostes esse. Tardius navigaverant regii, adverso tempore Etesiarum, quod velut statum Favoniis ventis esset. Rhodiorum duæ & triginta quadriremes, quatuor triremes fuêre. Regia classis septem & triginta majoris formæ navium erat, in quibus tres hepteres & quatuor hexeres habebat. Præter has decem triremes erant. Et alii adesse hostes ex specula quadam cognovêre. Utraque classis postero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, e portu movit: & posteaquam superavêre Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum; extemplo & conspecti ab hostibus sunt, & ipsi eos viderunt. Ab regio sinistro cornu, quod ab alto objectum erat, Annibal; dextro Apollonius purpuratorum unus præerat. Et jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. Prima prætoria navis Eudami erat: cogebat agmen Chariclitus: Pamphylidas mediæ classi præerat. Eudamus posteaquam hostium aciem instructam & paratam ad concurrendum vidit, & ipse in altum evehitur; & deinceps quæ sequebantur, servantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primo tumultum præbuit. Nam nec sic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari posset: & festinans ipse præpropere cum quinque solis navibus Annibali occurrit. Cæteri quia in frontem dirigere jussi erant, non sequebantur. Extremo agmine loci nihil ad terram relicti erat: trepidantibusque iis inter se, jam in dextro cornu adversus Annibalem pugnabatur.

24. Sed momento temporis & navium virtus & usus rei maritimæ terrorem omnem Rhodiis dempsit. Nam & in altum celeriter evectæ naves, locum post se quæque venienti ad terram dedêre: & si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines discursu prætervecta in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia à multo minore Rhodia nave uno ictu demersa. Itaque jam haud dubie dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto multitudine navium maxime Annibal, cæteris omnibus longe præstantem, urgebat: & circumvenisset, ni signo sublato ex prætoria nave, (quo dispersam classem in unum colligi mos erat) omnes quæ in dextro cornu vicerant naves, ad opem ferendam suis concurrissent. Tum & Annibal, quæque circa eum erant naves, capessunt fugam: nec insequi Rhodii, ex magna

Parte ægris, & ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Quum in alto ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes claudas mutilasque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paulo amplius integras abscedentes, è turri prætoriæ navis silentio facto, *Exsurgite*, inquit, *& egregium spectaculum capessite oculis!* Consurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hostium, prope una voce exclamavere omnes, *ut sequerentur*. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat, Pamphilidam & Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, jussit. Aliquamdiu secuti sunt: posteaquam terræ appropinquabat Annibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum revecti hepterem captam, quæ primo concursu icta erat, ægre Phaselidem pertraxerunt. Inde Rhodum non tam victoria læti, quam alius alium accusantes, *quod quum potuisset, non omnis summersa aut capta classis hostium foret*, redierunt. Annibal ictus uno prœlio adverso, ne tum quidem prætervehi Lyciam audebat, quum conjungi veteri regiæ classi quam primum cuperet. Et id ne ei facere liberum esset, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus rostratis ad Patara & Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem navibus maximis ex ea classe cui præfuerat, Samum redire ad Romanos jusserunt: ut quantum consilio, quantum auctoritate valeret; compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

25. Magnam lætitiam Romanis jam prius nuncius victoriæ, deinde adventus attulit Rhodiorum. Et apparebat, si ea cura Rhodiis dempta esset, vacuos eos tuta ejus regionis maria præstituros. Sed profecto Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimæ, abscedere custodia Ioniæ atque Æolidis prohibuerunt. Pamphilidam cum quatuor navibus tectis ad eam classem quæ circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatum modo, quæ circa se erant, contrahebat præsidia, sed ad Prusiam Bithyniæ regem miserat legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat: *venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi Romanum imperium esset. Philippum & Nabin expugnatos, se tertium peti ut quisque proximus ab oppresso sit, per omneis, velut continens incendium, pervasurum. Ab se, gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset.* His motum Prusiam literæ Scipionis consulis, sed magis ejus fratris Africani, à suspicione tali averterunt. Qui præter consuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum sociorum majestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse: Masiniſſam om-*

in

in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis à quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse, & esse eum non Africæ modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel majestate vel viribus parem. Philippum & Nabin hostes, ut bello superatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos: Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, & filium obsidem redditum: & quosdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisse eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Ætolorum absumpsisset. Maxime confirmatus est animus regis, postea quam ad eum C. Livius, qui prætor ante classi prætuerat legatus ab Roma venit; & edocuit *quanto & spes victoriæ certior Romanis quam Antiocho, & amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.*

26. Antiochus postea quam à spe societatis Prusiæ decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quæ per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam: magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse, quam quod res navalis ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ esset. Erat tamen momentum in præsentia spei: quod & magnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse, & Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviam in Hellespontum profectum audierat. Aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia ad Samum per occasionem fraude præparatam absumpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: (id oppidum Colophonium mari imminens, abest à vetere Colophone duo ferme millia passuum) & ipsam urbem suæ esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra marive ageret, quod non subjectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos audita obsidione non dubitabat ad opem ferendam sociæ urbi classem à Samo moturos: eam occasionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare urbem aggressus, & ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrinque vineas & aggerem muro injunxit, & testudinibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Æmilium, *fidem prætoris populique Romani implorantes*, miserunt. Æmilium & Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem quam Polyxenidam bis nequiquam ab se provocatum, potestatem pugnæ facturum esse: & turpe existimabat, Eumenis classem adjuvare consulem ad trajiciendas in Asiam legiones: se Colophonis obsessæ auxilio incertam finem habituro

turo alligari. Eudamus Rhodius, qui & temerat cum Sami cupientem proficiſci in Helleſpontum, cunctique inſtare & dicere: *quanto ſatius eſſe vel ſocios obſidione eximere, vel victam jam ſemel claſſem vincere iterum, totamque maris poſſeſſionem hoſti eripere, quam deſertis ſociis, tradita Antiocho Aſia terra marique, in Helleſpontum, ubi ſatis eſſet Eumenis claſſis, a ſua parte belli diſcedere.*

27. Profecti à Samo ad petendos commeatus, conſumpeis jam omnibus, Chium parabant trajicere. Id erat horreum Romanis: eoque omnes ex Italia miſſæ onerariæ dirigebant curſum. Circumvecti ab urbe ad averſa inſulæ, (objecta aquiloni, ad Chium & Erythras ſunt) quum pararent trajicere, literis certior fit prætor, *frumenti vim magnam Chium ex Italia veniſſe: vinum portantes naves tempeſtatibus retentas eſſe.* Simul allatum eſt, *Teios regiæ claſſi benigne commeatus præbuiſſe: quinque millia vaſorum vini eſſe pollicitos.* Teium ex medio curſu claſſem repente avertit: aut volentibus iis uſurus commeatu parato hoſtibus, aut ipſos pro hoſtibus habiturus. Quum direxiſſent ad terram proras quindecim ferme eis naves circa Myonneſum apparuerunt. Quas primo ex claſſe regia prætor eſſe ratus, inſtitit ſequi: apparuit inde *piraticas celoces & lembos eſſe.* Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis præda revertentes, poſteaquam videre ex alto claſſem, in fugam verterunt. Et celeritate ſuperabant levioribus & ad id fabrefactis navigiis, & propiores terræ erant. Itaque priuſquam appropinquaret claſſis, Myonneſum perfugerunt. Unde ſe à portu ratus abſtracturum naves, ignarus loci ſequebatur prætor. Myonneſus promontorium inter Teium Samumque eſt: ipſe collis eſt in modum metæ, in acutum acumen à fundo ſatis lato faſtigiatus: à continenti arctæ ſemitæ aditum habet: à mari exeſæ fluctibus rupes claudunt; ita ut quibuſdam locis ſuperpendentia ſaxa plus in altum quam quæ in ſtatione ſunt naves, promineant. Circa ea appropinquare non auſæ naves, ne ſub ictu ſuperſtantium in rupibus piratarum eſſent, diem trivêre. Tandem ſub noctem vano incœpto quum abſtitiſſent, Teium poſtero die acceſſere: & in portu qui à tergo urbis eſt (Geræſticum ipſi appellant) navibus conſtitutis prætor ad depopulandum circa urbem agrum milites emiſit.

28. Teii quum in oculis populatio eſſet, oratores cum inſulis & velamentis ad Romanum miſerunt. Quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hoſtilis adverſus Romanos: *& juviſſe eos commeatu claſſem hoſtium arguit, & quantum vini Polyxenidæ promiſiſſent. Quæ ſi eadem claſſi Romanæ darent, revocaturum ſe a populatione militem: ſin minus, pro hoſtibus eos habitu-*

habiturum. Hoc tam triste responsum, quum remulissent legati, vocatur in concionem à magistratibus populus, ut quid agerent, consultarent. Eo forte Polyxenidas cum regia classe à Colophone profectus, posteaquam moviſſe à Samo Romanos audivit, & ad Myonnesum piratas persecutos, Teiorum agrum depopulari, naves in Geraſtico portu ſtare: ipſe adverſus Myonneſum in inſula (Macrin nautici vocant) anchoras portu occulto jecit. Inde ex propinquo explorans quid hoſtes agerent; primo in magna ſpe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum circumſeſſis ad exitum faucibus portus expugnaſſet, ſic & Romanam expugnaturum: nec eſt diſſimilis natura loci, promontoriis coeuntibus inter ſe ita clauditur portus, ut vix duæ ſimul inde naves poſſint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, & denis navibus ad promontoria ſtantibus, quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent: ex cætera claſſe, ſicut ad Panormum fecerat, armatis in littora expoſitis, terra, marique ſimul hoſtes opprimere. Quod non vanum ei conſilium fuiſſet, ni quum Teii *facturos ſe imperata* promiſſent, ad accipiendos commeatus aptius viſum eſſet Romanis in eum portum qui ante urbem eſt, claſſem tranſire. Dicitur & Eudamus Rhodius vitium alterius portus oſtendiſſe, quum forte duæ naves in arcto oſtio implicitos remos fregiſſent. Et inter alia id quoq; movit prætorem, ut traduceret claſſem quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho ſtativa habente.

29. Traducta claſſe ad urbem, ignaris omnibus egreſſi milites nautæque ſunt, ad commeatus & vinum maxime dividendum in naves; quum medio forte die agreſtis quidam ad prætorem adductus nunciat: *alterum jam diem claſſem ſtare ad inſulam Macrin, & paulo ante viſas quaſdam moveri tanquam ad profectionem naves.* Re ſubita perculſus prætor, tubicines canere jubet, ut ſi qui per agros palati eſſent, redirent, tribunos in urbem mittit ad cogendos milites, nautaſque in naves. Haud ſecus quam in repentino incendio aut capta urbe trepidatur: aliis in urbem currentibus ad ſuos revocandos, aliis ex urbe naves curſu repetentibus: incertiſque clamoribus (quibus ipſis tubæ obſtreperent) turbatis imperiis, tandem concurſum ad naves eſt. Vix ſuam quiſque noſcere aut adire præ tumultu poterat: trepidatumque cum periculo & in mari & in terra foret, ni partibus diviſis Æmilius cum prætoria nave primus è portu in altum evectus, excipiens inſequenteis ſuo quamque ordine in frontem inſtruxiſſet: Eudamus Rhodiaque claſſis ſubſtitiſſent ad terram, ut & ſine trepidatione conſcenderent, & ut quæque parata eſſet, exiret navis. Ita & explicuere ordinem primæ in conſpectu

prætо-

prætoris, & coactum agmen ab Rhodiis eſt: inſtructaque acies velut cerneret regios, in altum proceſſit. Inter Myonneſum & Corycum promontorium erant, quum hoſtem conſpexere. Et regia claſſis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, & ipſa aciem adverſam explicuit, tantum lævo evecta cornu, ut amplecti & circumire dexterum cornu Romanorum poſſet. Quod ubi Eudamus qui cogebat agmen, vidit, non poſſe exæquare ordinem Romanos, & tantum non jam circumiri à dextro cornu: concitat naves, (& erant Rhodiæ naves longe omnium celerrimæ tota claſſe) æquatoque cornu, prætoriæ navi, in qua Polyxenidas erat, ſuam objecit.

30. Jam totis claſſibus ſimul ab omni parte pugna conſerta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ & viginti erant. Hoſtium claſſis undenonaginta navium fuit, & maximæ formæ naves, tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium & virtute militum Romani longe Rhodios præſtabant: Rhodiæ naves agilitate & arte gubernatorum & ſcientia remigum, Maximo tamen hoſtibus terrori fuere, quæ ignes præ ſe portabant: & quod unum iis ad Panormum circumventis ſaluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. Nam metu ignis adverſi regiæ naves, ne prora concurrerent, quum declinaſſent, neque ipſæ ferire roſtro hoſtem poterant, & obliquas ſe ipſæ ad ictus præbebant: & ſi qua concurrerat, obruebatur infuſo igni: magiſque ad incendium, quam ad prœlium, trepidabant. Plurimum tamen, quæ ſolet, militum virtus in bello valuit. Mediam namque aciem hoſtium Romani quum rupiſſent, circumvecti ab tergo pugnantibus adverſus Rhodios regiis ſeſe objecere: momentoque temporis & media acies Antiochi, & lævo in cornu circumventæ naves mergebantur. Dextera pars integra, ſociorum magis clade quam ſuo periculo terrebatur? cæterum poſteaquam alias circumventas, prætoriam navem Polyxenidæ relictis ſociis vela dantem videre: ſublatis raptim dolonibus (& erat ſecundus petentibus Epheſum ventus) capeſſunt fugam: quadraginta duabus navibus in ea pugna amiſſis, quarum tredecim captæ in poteſtatem hoſtium venerunt, cæteræ incenſæ aut demerſæ. Romanorum duæ naves fractæ ſunt, vulneratæ aliquot. Rhodia una capta, memorabili caſu. Nam quum roſtro percuſſiſſet Sidoniam navem, anchora ictu ipſo excuſſa è nave ſua, unco dente velut manu ferrea injecta, alligavit alterius proram: inde tumultu injecto quum divellere ſe ab hoſte cupientes inhiberent Rhodii, tractum anchorale & implicitum remis latus alterum deterſit, & debilitatam ea ipſa quæ icta cohæſerat, navim

vim cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali prœlio pugnatum est.

31. Quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, præsidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio jussit. Non enim tueri solum Lysimachiam à primo impetu Romanorum facile erat: sed obsidionem etiam per totam hyemem tolerare, & obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione absessit, & Sardeis recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia accerseret, & quocunque alio poterat ad copias contrahendas, in unum jam consilium ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Æmilius post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, quum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale prœlium cursum à Samo intenderat, navigat. Ibi naves in prœlio quassatas quum refecisset, L. Æmilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum trajiciendum misit: Rhodias parte prædæ & spoliis navalibus decoratas domum redire jubet. Rhodii impigre prævertere, ad trajiciendasque copias consulis iere: atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocæam trajecit. In sinu maris intimo posita hæc urbs est, oblonga forma, duum millium & quingentorum passuum spacium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipsi appellant. Mille & ducentos passus ibi latitudo patet, inde in altum lingua mille passuum excurrens medium fere sinum velut nota distinguit, ubi cohæret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet. Qui in meridiem vergit, Naustathmos ab re appellatur, quia ingentem vim navium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

32. Hos portus tutissimos quum occupasset Romana classis: priusquam aut scalis, aut operibus mœnia aggrederetur, mittendos censuit prætor qui principum magistratuumque animos tentarent. Posteaquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat: templa Deum aliquantum tenebant loci. Ea prius ariete admoto, quatere muros turresque cœpit. Deinde quum eo multitudo occurreret ad defendendum; altera quoque parte admotus aries, & jam utrinque sternebantur muri. Ad quorum casum quum impetum Romani milites per ipsam stragem

ruin-

ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros tentarent, adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile appareret plus in armis & virtute, quam in mœnibus auxilii esse. Cœdebus ergo periculo hostium prætor, receptui cani jussit, ne desperatione ac rabie. Diripiebant pro præsidio, ne tum quidem ad quietem versi, sed undique omnes ad munienda & obmolienda quæ ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius, a prætore missus: qui castigata pertinacia eorum, *majorem iram Romanis quam illis ostenderat esse, ne in perniciem urbis ruerent. Si abstinere furore vellent, potestatem iis dare eadem conditione qua prius C. Livii in fidem venissent, se truncis.* Hæc quum audissent, quinque dierum spacio ad deliberandum sumpto, tentata interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem *nihil in eo esse præsidii* retulerunt: cum portas aperuerunt, pacti *ne quid hostile paterentur.* Quum signa in urbem inferrentur, & prompciasset prætor *parci se velle civibus*: clamor undique est sublatus, *indignum facinus esse, Phocæenses nunquam fidos socios semper infestos hostes, impune lædere.* Ab hac voce (velut signo à prætore dato) ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Æmilius primo resistere & revocare, dicendo *captas, non deditas diripi urbes: & in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* Postquam ira & avaritia imperio potentiora erant: præconibus per urbem missis, *liberos omnes in forum ad se convenire jubet, ne violarentur*: & in omnibus quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prætoris. Urbem agrosque & suas leges ut restituit: & quia jam hyems appetebat, Phocææ portus ad hibernandum classi delegit.

53. Per idem fere tempus consuli transgresso Æniorum Marónitarumque fines nunciatur, *victam regiam classem ad Myonnesum, relictamque a præsidio Lysimachiam esse.* Id multo quam de navali victoria lætius fuit, utique postquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus præparatis, eos excepit: ubi inopiam ultimam, laboremque in obsidenda urbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies stativa habuere, ut impedimenta ægrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella fessi morbis ac longitudine viæ relicti erant. Receptis omnibus ingressi rursus iter per Chersonesum, Hellespontum perveniunt. Ubi omnibus cura regis Eumenis ad trajiciendum præparatis, velut in pacata littora nullo prohibente, aliis alio delatis navibus, sine tumultu trajecere. Ea vero res Romanis auxit animos, concessum sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde

ad

ad Helleſpontum aliquamdiu habuerunt: quia dies forte quibus Ancilia moventur, religioſi ad iter inciderant. Iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salius erat, disjunxerant ab exercitu, cauſſaque & is ipſe moræ erat, dum conſequerentur.

34. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in caſtra venerat, Byzantius Heraclides, de pace afferens mandata: quam impetrabilem fore magnam ei ſpem attulit mora & cunctatio Romanorum, quos simul Aſiam attigiſſent, effuſo agmine ad caſtra regia muros tredidiſſet. Statuit tamen non prius adire conſulem, quam P. Scipionem: & ita mandatum ab rege erat. In eo maximam ſpem habebat, præterquam quod & magnitudo animi & ſatietas gloriæ, placabilem eum maxime faciebat. Notumque erat gentibus, qui victor ille in Hiſpania, qui deinde in Africa fuiſſet, etiam quod filius ejus captus in poteſtate regis erat. Is ubi & quando, & quo caſu captus ſit, ſicut pleraque alia, parum inter auctores conſtat. Alii principio belli a Chalcide Oream petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt: alii, poſtquam tranſitum in Aſiam eſt, cum turma Pregellana miſſum exploratum ad regia caſtra, effuſo obviam equitatu quum reciperet ſeſe, in eo tumultu delapſum equo cum duobus equitibus oppreſſum, ita ad regem deductum eſſe. Illud ſatis conſtat, ſi pax cum populo Romano maneret, hoſpitiumque privatum regi cum Scipionibus eſſet, neque liberalius neque benignius haberi, colique adoleſcentem, quam cultus eſt, potuiſſe. Ob hæc quum adventum P. Scipionis legatus exſpectaſſet, ubi is venit, conſulem adit, petitque ut mandata audiret.

35. Advocato frequenti concilio legati verba ſunt audita. Is multis ante legationibus nequiquam ultro citroque de pace miſſis, *eam ipſam fiduciam impetrandi ſibi eſſe dixit, quod priores legati nihil impetraſſent. Smyrnam enim & Lampſacum, & Alexandriam Troadem, & Lyſimachiam in Europa, jactatas in illis diſceptationibus eſſe: quarum Lyſimachia jam ceſſiſſe regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas quæ in Aſia ſint, civitates tradere paratum eſſe: & ſi quas alias Romani quod ſuarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint, impenſæ quoque in bellum factæ partem dimidiam regem præſtiturum populo Romano.* Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, *ut memores rerum humanarum, & ſuæ fortunæ moderarentur, & aliam ne urgerent. Finirent Europæ imperium, id quoque immenſum eſſe. Paruri ſingula acquirendo facilius potuiſſe, quam univerſa teneri poſſe. Quod ſi Aſiæ quoque partem aliquam abſtrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant: vinci ſuam temperantiam Romana cupiditate, pacis & concordiæ cauſſa. regem*

paſſu-

passurum. Ex quæ legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa. *Nam & imperatum quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem æquum censebant; cujus culpa bellum excitatum esset: & non Ionia modo atque Æolide deduci debere præsidia regia: sed sicut Græcia omnis liberata esset, ita quæ in Asia sint, omnes liberari urbes. Id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montem possessione Asiæ Antiochus cedat.*

36. Legatus posteaquam nihil æqui in concilio impetrare se censebat: privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum conatus. *Omnium primum filium ei sine pretio redditurum regem* dixit: deinde ignarus & animi Scipionis & moris Romani, *auri pondus ingens est pollicitus; & nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset.* Ad ea Scipio: *Quod Romanos omneis, quod me ad quem missus es, ignoras, minus miror; quum te fortunam ejus a quo venis, ignorare cernam, Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus: aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam trajiceremus; si pacem tanquam a solicitis de belli eventu petituri eratis. Concesso vero in Asiam transitu, & non solum frustra, sed etiam jugo accepto, quæ disceptatio ex æquo, quum imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, Deos precor, ne unquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit. Publice nec habebo quicquam ab illo, nec dabo. Quod in præsentia dare possim, fidele consilium est: abi, nuncia meis verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset.* Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo jam sibi leges dicerentur. Omissa igitur in præsentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit.

37. Consul omnibus præparatis ad proposita exsequenda, quum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhœteum, utraque civitate obviam effusa, venit. Inde Ilium processit, castrisque in campo qui est subjectus mœnibus, positis, in urbem arcemque quum ascendisset, sacrificavit Minervæ præsidi arcis, & Ilienſibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lætis origine sua. Inde profecti sextis castris ad caput Cayci amnis pervenerunt. Eo & Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hibernа Elæam, adversis deinde ventis quum aliquot diebus superare Lectoo promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra Romana cum

parva

parva manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus jusserat consul in eadem stativa rediit. Inde plurium dierum præparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem priusquam hyems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi quum audisset Antiochus P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatusque tandem complexu filii, *Renunciate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam ut in castra me rediisse audierit.* Quamquam septuaginta millia peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus, omnis fortunæ posuerat subsidia, recepit se transgressus Phrygium amnem: circaque Magnesiam, quæ ad Sipylum est, posuit castra. Et ne, si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fossam sex cubitis altam, duodecim latam quum duxisset, extra duplex vallum fossæ circumdedit, interiore labro murum cum turribus crebris objecit: unde facile arceri transitu fossæ hostis posset.

38. Consul circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. Inde quum profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste posuit castra. Eo mille ferme equites, (maxima pars Gallogræci erant, & Dahæ quidam, aliarumque gentium sagittarii equites intermisti) tumultuose amne trajecto, in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompositos. Deinde quum longius certamen fieret, Romanorum ex propinquis castris facili subsidio, crescerent numerus, regii fessi jam & plures non sustinentes recipere se conati, circa ripam amnis priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. Tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt & duo millia ferme & quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus & muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum, magno terrore ac tumultu advenere. Aliquanto pauciores in statione erant, & tamen per se nullo à munimento castrorum milite avocato, & primo æquum prœlium sustinuere, & crescente certamine pepulerunt hostes; centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quatriduum insequens, instructæ utrinque acies pro vallo stetere. Quinto die Romani processere in medium campi. Antio-

chus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille pedes à vallo abessent.

39. Consul posteaquam detrectari certamen vidit, postero die in concilium advocavit, *quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? instare hyemem: aut sub pellibus habendos milites fore, aut si concedere in hiberna vellent, differendum esse in æstatem bellum.* Nullum unquam hostem Romani æque contempserunt. Conclamatum undique est, *duceret extemplo, & uteretur ardore militum,* qui tanquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra invadere parati erant, si in prœlium hostis non exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter, & qua parte adiri vallum hostium posset, missus, posteaquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoveri placuit. Tertio signa in medium campi prolata: & instrui acies cœpta est. Nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne & suorum animos minueret detrectando certamen, & hostium spem augeret & ipse copias eduxit: tantum progressus a castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formæ fuit, & hominum & armorum genere. Duæ legiones Romanæ, duæ socium ac Latini nominis erant: quina millia & quadringenos singulæ habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt. Hastatorum prima signa, deinde principum erant, triarii postremos claudebant. Extra hanc, veluti justam aciem, à parte dextera consul Achæorum cetratis immistos auxiliares Eumenis tria millia ferme peditum æquata fronte instruxit, ultra eos equitum minus tria millia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat, extremos Tralles & Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. Lævum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripæque diruptæ claudebant. Quatuor tamen inde turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarum erat Romanis: & duo millia mistorum Macedonum, Thracumque, qui voluntate secuti erant, præsidio relicti sunt castris. Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. Nam præterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor & quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt, sive quia magnitudine (longe enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.

40. Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. Decem & sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui *phalangitæ* appellabantur. Hæc media acies fuit in fronte in decem partes divisa. Partes

tes eas interpositis binis elephantis distinguebat: à fronte introrsus in duos & triginta ordines armatorum acies patebat. Hoc & roboris in regis copiis erat, & perinde quum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbebat. Ingentes ipsi erant, addebant speciem frontalia & cristæ & tergo impositæ turres, turribusque superstantes præter rectorem quaterni armati. Ad lævum dexterum phalangitarum mille, & quingentos equites Gallogræcorum opposuit. His tria millia equitum loricatorum (*cataphractos* ipsi appellant) adjunxit. Addita his ala mille ferme equitum, *agema* eam vocabant. Medi erant lecti viri, & ejusdem regionis misti multarum gentium equites. Continens his grex sedecim elephantorum erat oppositus in subsidiis: ab eadem parte paululum producto cornu regia cohors erat: *Argyraspides* à genere armorum appellabantur. Dahæ deinde equites sagittarii mille & ducenti cum levis armaturæ trium millium, pari ferme numero pars Cretenses, pars Tralles, duo millia & quingenti Mysi, sagittariis adjuncti erant. Extremum cornu claudebant quatuor millia misti Cirtæi funditores, & Elymæi sagittarii. Ab lævo cornu phalangitis adjuncti erant Gallogræci equites mille & quingenti, & similiter his armati duo millia Cappadocum ab Ariarathe missi rege. Inde auxiliares misti omnium generum duo millia & septingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immisti. Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ & cameli, quos appellant *dromadas*. His insidebant Arabes sagittarii: gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. Inde alia multitudo par ei quæ in dextro cornu erat, primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille, & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Pisidæ hi erant, & Pamphylii & Lycii. Tum Cyrtæorum & Elymæorum paria in dextro cornu locatis auxilia, & sexdecim elephanti modico intervallo distantes.

41. Rex ipse in dextero cornu erat, Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in lævo præposuit: media acies tribus permissa, Minioni, & Zeuxidi, & Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina crescente die levata in nubes caliginem dedit. Humor inde ab austro velut perfudit omnia. Quæ nihil admodum Romanis, eadem per incommoda regiis erant: nam & obscuritas lucis in acie modica Romanis non

adimebat in omnes partes conſpectum, & humor toto fere gravi armatu nihil gladios aut pila hebetabat: regii tam lata acie, ne ex medio quidem cornua ſua circumſpicere poterant, nedum extremi inter ſe conſpicerentur: & humor arcus fundaſque, & jaculorum amenta emollierat. Falcatæ quoque quadrigæ, quibus ſe perturbaturum hoſtium aciem Antiochus crediderat, in ſuos terrorem verterunt. Armatæ autem in hunc maxime modum erant: cuſpides circa temonem ab jugo decem cubita extantes, velut cornua habebant: quibus quicquid obvium daretur, transfigerent, & in extremis jugis binæ circa eminebant falces, altera æquata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut quicquid ab latere objiceretur, abſcinderet: hæc, ut prolapſos ſubeunteſque contingeret. Item ab axibus rotarum utrinque binæ eodem modo diverſæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia ſi in extremo aut in medio locatæ forent, per ſuos agendæ erant, in prima acie, ut ante dictum eſt, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnæ & quam anceps eſſet auxilii genus, ſi quis pavorem magis equis injiceret, quam juſta adoriretur pugna, Cretenſes ſagittarios funditoreſque & jaculatores equitum non confertos, ſed quam maxime poſſent diſperſos excurrere jubet, ſimul omnibus partibus tela ingerere. Hæc velut procella partim vulneribus miſſilium undique conjectorum, partim clamoribus diſſonis ita conſternavit equos, ut repente velut effrenati paſſim incerto curſu ferrentur: quorum impetus & levis armatura, & expediti funditores, & velox Cretenſis momento declinabant: & eques inſequendo, tumultum ac pavorem equis cameliſque & ipſis ſimul conſternatis augebat; clamore & ab alia circumſtantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ: amotoque inani ludibrio, tum demum ad juſtum prœlium, ſigno utrinque dato, concurſum eſt.

42. Cæterum vana illa res veræ mox cladis cauſſa fuit. Auxilia enim ſubſidiaria, quæ proxima locata erant, pavore & conſternatione quadrigarum territa, & ipſa in fugam verſa, nudarunt omnia uſque ad cataphractos equites. Ad quos quum diſſipatis ſubſidiis perveniſſet equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum ſuſtinuerunt, alii fuſi ſunt, alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppreſſi ſunt: totum deinde lævum cornu inclinavit; & turbaris auxiliaribus, qui inter equitem & quos appellant, *phalangitas* erant: uſque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi ſimul perturbati ordines & impeditus intercurſu ſuorum uſus prælongarum haſtarum (*ſariſſas* Macedones vocant) intulere ſigna Romanæ legiones, & pila in perturbatos conjecere. Ne

inter-

interpoſiti quidem elephanti militem Romanum deterrebant, aſſuetum jam ab Africis bellis, & vitare impetum belluæ, & ex tranſverſo aut pilis inceſſere; aut ſi propius ſubire poſſet, gladio nervos incidere. Jam media acies fere omnis à fronte proſtrata erat, & ſubſidia circumita à tergo cædebantur: quum in parte alia fugam ſuorum, & prope jam ad ipſa caſtra clamorem paventium accepere. Namque Antiochus à dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla ſubſidia cerneret, præter quatuor turmas equitum, & eas dum applicant ſe ſuis, ripam nudantes: impetum in eam partem cum auxiliis & cataphracto equitatu facit. Nec à fronte tantum inſtabat, ſed circumito à flumine cornu, jam ab latere urgebat; donec fugari equites, primum, deinde proximi peditum effuſo curſu ad caſtra compulſi ſunt.

43. Præerat caſtris M. Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui poſt annos paucos pontifex maximus factus eſt: is qua fugam cernebat ſuorum, cum præſidio omni occurrit: & ſtare primo, deinde redire in pugnam jubebat, pavorem & turpem fugam increpans. Minæ exinde erant: *in perniciem ſuam cæcos ruere, ni dicto parerent.* Poſtremo dat ſignum ſuis, ut primos fugientium cædant: turbam inſequentium ferro & vulneribus in hoſtes redigant. Hic major timor minorem vicit. Ancipiti coacti metu primo conſtiterunt, deinde & ipſi redierunt in pugnam, & Æmilius cum ſuo præſidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuſe ſequenti regi acriter reſtitit: & Attalus Eumenis frater à dextro cornu, à quo lævum hoſtium primo impetu fugatum fuerat, ut ab ſiniſtro fugam ſuorum & tumultum circa caſtra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus poſteaquam & eos quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, & aliam à caſtris & ex acie affluentem turbam conſpexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in media maxime acie cumulaverant, ubi & robur fortiſſimorum virorum & arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad caſtra diripienda. Equites primi omnium Eumenis, deinde & alius equitatus toto paſſim campo ſequuntur hoſtem, & poſtremos, ut quoſque adepti ſunt, cædunt. Cæterum fugientibus major peſtis intermiſtis quadrigis elephantiſque & camelis erat, ſua ipſorum turba: quum ſolutis ordinibus velut cæci ſuper alios alii ruentes, incurſu belluarum obtererentur. In caſtris quoque ingens & major prope quam in acie cædes eſt edita. Nam & primorum fuga in caſtra maxime inclinavit, & hujus fiducia multitudinis, qui in præſidio erant pertinacius pro vallo pugnarunt. Retenti in portis valloque, quæ ſe impetu ipſo capturos crediderant

diderant Romani, posteaquam tandem perruperunt, ab ira gravi-orem ediderunt cædem.

44. Ad quinquaginta millia peditum cæsa ea die dicun-tur: equitum quatuor millia. Mille & quadringenti capti, & quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt. Ceciderunt non plus trecenti pedites, qua-tuor & viginti equites, & de Eumenis exercitu quinque & viginti. Et illo quidem die victores direptis hostium castris cum magna præda in sua reverterunt. Postero die spoli-abant cæsorum corpora, & captivos contrahebant. Legati ab Thyatira & à Magnesia ad Sipylum ad dedendas urbes vene-runt: Antiochus cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme no-cte Sardeis concessit: inde quum audisset Seleucum filium & quosdam amicorum Apameam prægressos, & ipse quarta vi-gilia cum conjuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita cu-stodia urbis, Timone Lydiæ præposito, quibus spretis con-sensu oppidanorum & militum qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt. Sub idem fere tempus & ab Trallibus & à Magnesia, quæ super Mæandrum est, & ab Epheso legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna, & classe usque ad Patara Lyciæ pervectus, metu stationis Rhodiarum navium quæ ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petit. A-siæ civitates in fidem consulis ditionemque populi Ro-mani sese tradebant. Sardibus jam consul erat. Eo & P. Scipio ab Elæa, cum primum pati laborem viæ po-tuit, venit.

45. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem à consule petit, impetravitque, *ut oratores mittere liceret regi*, paucos post dies Zeuxis, qui præfectus Lydiæ fu-erat & Antipater fratris filius, venerunt. Hi prius Eumene convento, quem propter vetera certamina aversum maxime à pace credebant esse: & placatiore eo & sua & regis spe in-vento, tum P. Scipionem, & per eum consulem adierunt: præbitoque iis petentibus frequenti concilio ad mandata eden-da. *Non tam quid ipsi dicamus, habemus*, inquit Zeuxis, *quam ut à vobis quæramus Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare à victoribus possimus. Maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis, quanto id majore & placatiore animo decet vos facere in hac victoria quæ vos domi-nos orbis terrarum fecit? positis jam adversus omnes mortales cer-taminibus, haud secus quam Deos consulere & parcere vos generi humano oportet.* Jam antequam legati venirent, decretum erat, quid responderetur. Respondere Africanum placuit. Is in

hunc

hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis, quæ in Deûm immortalium potestate erant, ea habemus, quæ Dii dederunt: animos qui nostræ mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque: neque eos secundæ res extulerunt, nec adversæ minuerunt. Ejus rei, ut alios omittam, Annibalem vestrum vobis darem testem, nisi vosipsos dare possem. Posteaquam Hellespontum trajecimus; priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, quum communis Mars, & incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abstinete, Asiaque omni, quæ cis Taurum montem est, decedite. Pro impensis deinde in bellum factis quindecim millia talentum Euboicorum dabitis, quingenta præsentia, duo millia & quingenta, quum Senatus populusque Romanus, pacem comprobaverint. Millia deinde talentûm per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringinta talenta, & quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum est, placet. Hæc quum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed nusquam satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo Romano, ubi Annibal erit. Eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Ætolum, concitatorem Ætolici belli, qui & illorum fiducia vos, & vestra illos in nos armavit, dedetis, & cum eo Mnasinachum Acarnana, & Chalcidenses Philonem & Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum majestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quam à mediis ad ima præcipitari.* Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. Itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Mæandrum & Tralleis Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: & legati, qui Romam irent, venerunt. Eumenes quoq; eodem tempore profectus est Romam quo legati regis. Secutæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum.

46. Dum hæc in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt. Q. Minucius ex Liguribus, Manius Acilius ex Ætolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus: isque trinmphans de rege Antiocho & Ætolis urbem est invectus. Prælati sunt in triumpho signa militaria ducenta triginta. Et argenti infecti tria millia pondo; signati tetradrachmûm Atticûm centum tredecim millia: cistophorûm ducenta quadraginta octo: vasa argentea cælata multa, magnique ponderis: tulit & suppellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam: coronas aureas, dona sociarum civitatum quadra-

ginta quinque: ſpolia omnis generis. Captivos nobiles, Ætolos, & regios duces ſex & triginta duxit. Damocritus Ætolorum dux paucos ante dies quum e carcere nocte effugiſſet, in ripa Tiberis conſecutis cuſtodibus, priuſquam comprehenderetur, gladio ſe transfixit. Milites tantum, qui ſequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus & ſpectaculo, & fama rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit lætitiam nuncius ex Hiſpania triſtis, *adverſa pugna in Vaſtetanis, ductu L. Æmilii proconſulis apud oppidum Lyconem cum Luſitanis, ſex millia de exercitu Romano cecidiſſe: cæteros paventes intra vallum compulſos, ægre caſtra defendiſſe, & ad modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos.* Hæc ex Hiſpania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum, & Cremonenſium L. Aurunculeius prætor in ſenatum introduxit. Iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli caſibus, aliis morbo abſumptis, quoſdam tædio accolarum Gallorum reliquiſſe colonias: decrevit ſenatus, *uti C. Lælius conſul, ſi ei videretur, ſex millia familiarum conſcriberet, quæ in eas colonias dividerentur, & ut L. Aurunculeius prætor triumviros crearet ad eos colonos deducendos.*

47. Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. Haud ita multo poſt quum jam conſularium comitiorum appeteret tempus, C. Lælius conſul ex Gallia Romam rediit. Is non ſolum ex facto abſente ſe Senatuſconſulto in ſupplementum Cremonæ & Placentiæ colonos ſcripſit, ſed *ut novæ coloniæ duæ in agrum, qui Boiorum fuiſſet, deducerentur* & retulit, & auctore eo Patres cenſuerunt. Eodem tempore L. Æmilii prætoris literæ allatæ de navali pugna ad Myonneſum facta, & L. Scipionem conſulem exercitum in Aſiam trajeciſſe. Victoriæ navalis ergo in unum diem ſupplicatio decreta eſt: in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Aſia poſuiſſet caſtra, *ut ea res proſpera & læta eveniret:* vicenis majoribus hoſtiis in ſingulas ſupplicationes ſacrificare conſul eſt juſſus. Inde conſularia comitia magna contentione habita. M. Æmilius Lepidus petebat, adverſa fama hominum, quod provinciam Siciliam petendi cauſſa, non conſulto ſenatu ut ſibi id facere liceret, reliquiſſet. Petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulſo, M. Valerius Meſſala. Fulvius conſul unus creatur quum cæteri centurias non expleſſent: iſque poſtero die Cn. Manlium, Lepido dejecto (nam Meſſala tacuit) collegam dixit. Prætores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo & Pictor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Poſtumius Albinus, L. Plautius Hypſæus, L. Bæbius Dives.

V. C. 48. M. Fulvio Nobiliore, & Cn. Manlio Vulſone conſulibus, 561. Valerius Antias auctor eſt, *rumorem celebrem Romæ fuiſſe, & pene*

pro

pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis caussa, Consulem L. Scipionem, & cum eo P. Africanum in colloquium evocatos regis, & ipsos comprehensos esse, & ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, & deletas omnes copias Romanorum esse: ob hæc Ætolos sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam & in Dardanos & in Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos: hæc qui nunciarent Romam, A. Terentium Varronem, & M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio propretore ex Ætolia missos esse. Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in Senatu inter cætera hoc quoque interrogatos esse: *unde audissent imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum esse?* Ætolos respondisse, *ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos.* Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione sit, nec pro vana prætermissa.

49. Ætoli legati in senatum introducti, quum & caussa eos sua & fortuna hortaretur, ut confitendo seu suæ culpæ, seu erroris veniam peterent supplices: orsi à beneficiis in populum Romanum, & prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bello; & offenderunt aures insolentia sermonis: & eo, vetera & obliterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum memoria subiret animos Patrum: & quibus misericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, *permitterentne arbitrium de se populo Romano?* deinde ab altero, *habiturine eosdem, quos populus Romanus, socios & hostes essent?* nihil ad ea respondentes, egredi templo jussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo senatu est, *totos adhuc Antiochi Ætolos esse, & ex unica ea spe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosq; feroces animos esse.* Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatusconsultum in M. Acilii sententiam, qui Antiochum Ætolosque devicerat, factum est, *ut Ætoli eo die juberentur proficisci ab urbe, & intra quintum decimum diem Italia excedere.* A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus: denunciatumque *si qua deinde legatio ex Ætolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, & cum legato Romano venisset Romam, pro hostibus omnes futuros.* Ita dimissi Ætoli.

50. De provinciis deinde consules retulerunt: sortiri eos Ætoliam & Asiam placuit. Qui Asiam sortitus esset, exercitus ei quam L. Scipio haberet, est decretus, & in ejus supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & sociorum ac Latini nominis octo millia peditum & quadringenti equites, his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri consuli exercitus qui erat in Ætolia, est decretus;

& ut in ſupplementum ſcriberet permiſſum, civium ſociorumq; eundem numerum quem collega: naves quoque idem conſul quæ priore anno paratæ erant, ornare juſſus, ac ducere ſecum; nec cum Ætolis ſolum bellum gerere, ſed etiam in Cephaleniam inſulam trajicere: Mandatum eidem, *ſi per commodum Reipublicæ facere poſſet, ut ad comitia Romam rediret.* Nam præterquam quod magiſtratus annui ſubrogandi eſſent, cenſores quoque placere creari. Si qua res eum teneret, ſenatum certiorem faceret, ſe ad comitiorum tempus occurrere non poſſe. Ætolia M. Fulvio, Aſia Cn. Manlio ſorte evenit. Prætores deinde ſortiti ſunt, Sp. Poſthumius Albinus urbanam, & inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo claſſem, L. Plautius Hypſæus Hiſpaniam citeriorem, L. Bæbius Dives Hiſpaniam ulteriorem. Siciliæ legio una, & claſſis, quæ in ea provincia erat, decreta. Et ut duas decumas frumenti novus Prætor imperaret Siculis, earum alteram in Aſiam, alteram in Ætoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eoſdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari juſſum. L. Bæbio ſupplementum in Hiſpaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, & ſex millia peditum Latini nominis, & ducenti equites. Plautio Hypſæo in Hiſpaniam citeriorem mille Romani dati ſunt pedites, duo millia ſociûm Latini nominis, & ducenti equites. Cum his ſupplementis, ut ſingulas legiones duæ Hiſpaniæ haberent. Prioris anni magiſtratibus, C. Lælio cum ſuo exercitu prorogatum in annum imperium eſt. Prorogatum & P. Junio proprætori in Etruria cum eo exercitu qui in provincia eſſet; & M. Tuccio prætori in Bruttiis & Apulia.

51. Priuſquam in Provincias Prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem Flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum & Poſthumium Albinum fuerat. Conſulem illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad claſſem proficiſcentem, ad ſacra retinuerat Metellus pontifex maximus: prætorem hunc, ne in Sardiniam proficiſceretur, P. Licinius tenuit & in ſenatu & ad populum magnis contentionibus certatum eſt: & imperia inhibita ultro citroque & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni appellati, & provocatum ad populum eſt. Religio ad poſtremum vicit, & dicto audiens eſſe flamen pontifici juſſus; & mulctæ ex juſſu populi remiſſæ. Ira provinciæ ereptæ, prætorem magiſtratu abdicare ſe conantem, Patres auctoritate ſua deterruerunt: & ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, conſules prætoreſque in provincias proſi-

proficiſcuntur. Fama deinde de rebus in Aſia geſtis temere vulgata ſine auctore: & poſt dies paucos nuncii certi, literæque imperatoris Romam allatæ, quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt (deſierant enim victum in Ætolia metuere) quam averterunt famam: quod ineuntibus id bellum gravis hoſtis, & ſuis viribus, & quod Annibalem rectorem militiæ haberet, viſus fuerat. Nihil tamen aut de Conſule mittendo in Aſiam mutandum, aut minuendas eas copias cenſuerunt: metu, ne cum Gallis foret bellandum.

52. Haud multo poſt M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in ſenatu primum, deinde in concione juſſu Patrum, quæ acta in Aſia eſſent, expoſuit. Supplicatio inde in triduum decreta eſt, & quadraginta majores hoſtiæ immolari juſſæ. Tum omnium primum Eumeni ſenatus datus eſt. Is quum breviter *& egiſſet gratias Patribus, quod obſidione ſe ac fratrem exemiſſent, regnumq; ab injuriis Antiochi vindicaſſent, & gratulatus eſſet, quod mari terraq; proſpere res geſſiſſent: quodq; regem Antiochum fuſum fugatumque & exutum caſtris, prius Europa, poſt & Aſia, quæ cis Taurum montem eſt, expuliſſent: ſua deinde merita malle eos ex imperatoribus ſuis legatiſq; quam ſe commemorante, cognoſcere, dixit.* Hæc approbantibus cunctis, jubentibuſque dicere ipſum, *omiſſa in id verecundia, quid ſibi a Senatu populoque Romano tribui æquum cenſeret: propenſius cumulatiuſque, ſi quo poſſit, prout ejus merita ſint, ſenatum facturum:* ad ea rex: *Si ab aliis ſibi præmiorum optio deferretur, libenter data modo facultate conſulendi ſenatum Romanum, conſilio ampliſſimi ordinis uſurum fuiſſe, ne quid aut immoderate cupiſſe, aut petiſſe parum modeſte videri poſſet: verum enimvero quum ipſi daturi ſint, multo magis munificentiam eorum in ſe fratreſq; ſuos, ipſorum arbitrii debere eſſe.* Nihil hac oratione ejus Patres conſcripti deterriti ſunt, quo minus dicere ipſum juberent. Et quum aliquamdiu, hinc indulgentia, hinc modeſtia, inter permittentes invicem non magis mutua, quam inexplicabili facilitate certatum eſſet, Eumenes templo exceſſit. Senatus in eadem perſtare ſententia, *ut abſurdum eſſe diceret, ignorare regem quid ſperans aut petens venerit. Quæ commoda regno ſuo ſint, ipſum optime ſcire: Aſiam longe melius, quam ſenatum noſſe. Revocandum igitur & cogendum quæ vellet, quæque ſentiret, expromere.*

53. Reductus à prætore in templum rex, & dicere juſſus: *Perſeveraſſem, inquit, tacere, P.C. niſi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos ſcirem: & illis auditis, mihi neceſſitatem fore dicendi. Quæ quidem eo difficilior oratio erit, quod ea poſtulata eorum futura ſunt, ut non ſolum nihil quod contra me ſit, ſed ne quod ad ipſos quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim cauſſam civitatum, Græcarum, & liberari eas dicent debere. Quo imperato, cui dubium*

eſt,

est, quin & à nobis aversuri sint, non eas modo civitates, quæ liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras? ipsi autem tanto obligatos beneficio, verbo socios, re vera subjectos imperio & obnoxios habituri sint? & (si Diis placet) quum has tantas opes affectabunt, dissimulabunt ulla parte id ad se pertinere: vos modo id decere, & conveniens esse antefactis, dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit: neve non solum inæqualiter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios præter modum extollatis: sed etiam ne qui adversus vos arma tulerint, in meliore statu sint, quam socii & amici vestri. Quod ad me attinet, in aliis rebus cessisse intra finem juris mei cuilibet videri malim, quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse: in certamine autem amicitiæ vestræ, benevolentiæ erga vos, honoris qui à vobis habebitur, minime æquo animo vinci possum. Hanc ego maximam hæreditatem à patre accepi, qui primus omnium Asiam Græciamque incolentium in amicitiam vestram venit, eamq; perpetua & constanti fide ad extremum finem vitæ perduxit: nec animum duntaxat vobis bonum ac fidelem præstitit, sed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia gessistis, terrestribus navalibusque: omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorum vestrorum æquari ulla parte posset, vos adjuvit. Postremo quum Bœotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsa concione intermortuus, haud multo post exspiravit. Hujus ego vestigia ingressus, voluntati quidem & studio in colendis vobis adjicere (etenim inexsuperabilia hæc erant) nihil potui: rebus ipsis meritisq; & impensis officiorum ut superare possem, fortuna, tempora, Antiochus, & bellum in Asia gestum præbuerunt materiam. Rex Asiæ & partis Europæ Antiochus, filiam suam in matrimonium mihi dabat: restituebat extemplo civitates quæ defecerant à nobis: spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat, si secum adversus vos bellum gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim. Illa potius, quæ vetustissima domus nostræ vobiscum amicitia digna sunt, referam. Terrestribus navalibusq; copiis, ut nemo vestrorum sociorum me æquiparare posset, imperatores vestros adjuvi: commeatus terra mariq; suppeditavi: navalibus præliis, quæ multis locis factæ sunt, omnibus affui: nec labori meo, nec periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum distrimine ultimo simul vitæ regnique. Liberatus deinde obsidione cum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis rebus meis tota classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli vestro occurri, ut eum in trajiciendo exercitu adjuvarem. Postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, nunquam à consule abscessi: nemo miles Romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quam ego fratresq; mei. Nulla expeditio, nullum equestre prælium sine me factum est. In acie ibi steti: eam partem sum tutatus, in qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus Patres conscripti, quis hoc bello meritus erga vos mecum comparari potest, ego nulli omnium neq; populorum neq; regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Masinissa hostis vobis ante quam socius fuit: nec

inco-

incolumi regno cum auxiliis ſuis, ſed extorris, expulſus, amiſſis omnibus copiis, cum turma equitum in caſtra confugit veſtra. Tamen eum, quia in Africa adverſus Syphacem & Carthaginienſes fideliter atque impigre vobiſcum ſtetit, non in patrium ſolum regnum reſtituiſtis, ſed adjecta opulentiſſima parte Syphacis regni, præpotentem inter Africæ reges feciſtis. Quo tandem igitur nos præmio atque honore digni apud vos ſumus, qui nunquam hoſtes, ſemper ſocii fuimus? pater, ego, fratreſque mei non in Aſia tantum, ſed etiam procul ab domo in Peloponneſo, in Bœotia, in Ætolia, Philippi, Antiochi, Ætolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo poſtulas? dicat aliquis. Ego, Patres conſcripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum eſt, ſi vos ea mente ultra Tauri juga Antiochum emoviſtis, ut ipſi teneretis eas terras: nullos accolas, nec finitimos habere, quam vos malo; nec ulla alia re tutius ſtabiliuſque regnum meum futurum ſpero. Sed ſi vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo eſt: neminem digniorem eſſe ex ſociis veſtris, qui bello à vobis parta poſſideat, quam me, dicere auſim. At enim magnificum eſt liberare civitates ſervas? ita opinor, ſi nihil hoſtile adverſus vos fecerunt: ſin autem Antiochi partis fuerunt, quanto eſt veſtra prudentia & æquitate dignius, ſociis benemeritis, quam hoſtibus vos conſulere?

54. Grata oratio regis Patribus fuit, & facile apparebat munifice omnia & propenſo animo facturos. Interpoſita Smyrnæorum brevis legatio eſt, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis, quod omnia ultima pati, quam ſe regi tradere maluiſſent: introducti Rhodii ſunt, quorum princeps legationis expoſitis initiis amicitiæ cum populo Romano meritiſque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: *Nihil*, inquit, *nobis tota noſtra actione, Patres conſcripti, neque difficilius, neque moleſtius eſt, quam quod cum Eumene nobis diſceptatio eſt, cum quo uno maxime regum, & privatum ſingulis, & quod magis nos movet, publicum civitati noſtræ hoſpitium eſt. Cæterum non animi noſtri, Patres conſcripti nos, ſed rerum natura, quæ potentiſſima eſt, disjungit: ut nos liberi etiam aliorum libertatis cauſſam agamus; reges ſerva omnia, & ſubjecta imperio ſuo eſſe velint. Utcunq; tamen res ſe habet, magis verecundia noſtra adverſus regem nobis obſtat, quam ipſa diſceptatio aut nobis impedita eſt, aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. Nam ſi aliter ſocio, atque amico regi, & benemerito hoc ipſo in bello, de cujus præmiis agitur, bonos haberi nullus poſſet, niſi liberas civitates ei in ſervitutem traderetis; eſſet deliberatio anceps: ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis, inſtituto veſtro, & gloriam Philippi bello partam nunc ſervitute tot civitatum deformaretis: ſed ab hac neceſſitate aut gratiæ in amicum minuendæ, aut gloriæ veſtræ, egregie vos fortuna vindicat. Eſt enim Deûm benignitate non glorioſa magis, quam dives victoria veſtra: quæ vos facile iſto velut ære alieno exſol-*

exſolvat. Nam & Lycaonia & Phrygia utraque & Piſidia omnis, & Chersonesus, quæque circumjacent Europæ, in veſtra ſunt poteſtate: quarum una quælibet regi adjecta, multiplicare regnum Eumenis poteſt: omnes vero datæ, maximis eum regibus æquare. Licet ergo vobis & præmiis belli ditare ſocios, & non decedere inſtituto veſtro: & meminiſſe, quem titulum prætenderitis prius adverſus Philippum, nunc adverſus Antiochum belli: quid feceritis Philippo victo, quid nitve a vobis non magis quia feciſtis, quam quia id vos facere decet, deſideretur atque exſpectetur. Alia enim aliis & honeſta & probabilis eſt cauſſa armorum. Illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus oramque aliquam maris ut poſſideant. Vos nec cupiſtis hæc, antequam haberetis: nec nunc, quum orbis terrarum in ditione veſtra ſit capere poteſtis. Pro dignitate & gloria apud omne genus humanum, quod veſtrum nomen imperiumque juxta ac Deos immortales jampridem intuetur, pugnaſtis. Quæ parare & quærere arduum fuit, neſcio an tueri difficilius ſit. Gentis vetuſtiſſimæ nobiliſſimæque, vel fama rerum geſtarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab ſervitio regio libertatem ſuſcepiſtis. Hoc patrocinium receptæ in fidem & clientelam veſtram univerſæ gentis perpetuum vos præſtare decet. Non quæ in ſolo modo antiquo ſunt, Græcæ magis urbes ſunt, quam coloniæ earum, illinc quondam profectæ in Aſiam: nec terra mutata mutavit genus aut mores. Certare pio certamine cujuſlibet bonæ artis ac virtutis auſi ſumus cum parentibus quæq; civitas, & conditoribus ſuis. Adiſtis Græciæ, adiſtis Aſiæ urbes plerique. Niſi quod longius a vobis abſumus, nulla vincimur alia re. Maſſilienſes, quos, ſi natura inſita velut ingenio terræ vinci poſſet, jampridem efferaſſent tot indomitæ circumfuſæ gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos eſſe, ac ſi medium umbilicum Græciæ incolerent. Non enim ſonum modo linguæ, veſtitumque & habitum, ſed ante omnia mores & leges & ingenium ſincerum integrumque a contagione accolarum ſervarunt. Terminus eſt nunc imperii veſtri mons Taurus. Quicquid intra eum cardinem eſt, nihil longinquum vobis videri debet. Quo arma veſtra perverunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus ſemper dominorum imperia fuerunt, quò gaudent, reges habeant: Græci ſuam fortunam, veſtros animos gerunt. Domeſticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur. Nunc imperium ubi eſt, ibi ut ſit perpetuum, optant. Libertatem veſtris tueri armis ſatis habent, quoniam ſuis non poſſunt. At enim quædam civitates cum Antiocho ſenſerunt. Et aliæ prius cum Philippo & cum Pyrrho Tarentini. Ne alios populos enumerem, Carthago libera cum ſuis legibus eſt. Huic veſtro exemplo quantum debebatis, videte Patres conſcripti. Inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod juſtiſſimæ iræ veſtræ negaſtis. Rhodii & in hoc & in omnibus bellis, quæ in illa ora geſſiſtis, quam forti fideliq; opera vos adjuverimus, veſtro judicio relinquimus. Nunc in pace id conſilium afferimus, quod ſi comprobaveritis, magnificentius vos victoria uſos eſſe, quam viciſſe, omnes exiſtimaturi ſint.

55. Apta

55. Apta magnitudini Romanæ oratio visa est. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. Ii vulgato peregrinum more, *errorem sassi regis, obtestati sunt Patres conscriptos, ut sua potius clementiæ, quam regis culpæ, qui satis superque pœnarum dedisset, memores consulerent: postremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua.* Et senatus eam pacem servandam censuit, & paucos post dies populus jussit. Fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodem fratris filio regis Antiochi est ictum. Auditæ deinde & aliæ legiones ex Asia sunt. Quibus omnibus datum est responsum, *decem legatos more majorum senatum missurum ad res Asiæ disceptandas, componendasque: summam tamen hanc fore, ut ea Taurum montem quæ intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, præter Lyciam Cariamque usque ad Mæandrum amnem: ea civitatis Rhodiorum essent. Cæteræ civitates Asiæ, quæ Attali stipendiariæ fuissent, eædem Eumeni vectigal penderent: quæ vectigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque immunes essent.* Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpurionem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Junium Brutum, L. Aurunculeium, L. Æmilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Ælium Tuberonem.

56. His, quæ præsentis disceptationis essent, libera mandata: de summa rerum senatus constituit. *Lycaoniam omnem & Phrygiam utramque & Mysiam, regias silvas, & Lydiæ Ioniæque, extra ea oppida quæ libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, & nominatim Magnesiam ad Sipylum, & Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumque Hydreletanum ad Phrygiam vergentem, & castella vicosque ad Mæandrum amnem, & oppida, nisi quæ libera ante bellum fuissent: Telmissum item nominatim, & castra Telmissum, præter agrum qui Ptolemæi Telmissi fuisset: hæc omnia, quæ supra scripta sunt, regi Eumeni jussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmissum, & castra Telmissium, & agrum qui Ptolemæi Telmissi fuisset: hæc & ab Eumene & ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariæ, quæ propior Rhodum insulam trans Mæandrum amnem est, oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt: nisi quæ eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est.* Pro his quum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quæ in Cilicia est, egerunt. *Argis & illos, sicut sese, oriundos esse. Ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regia eximerent.* Vocati sunt regis Antiochi legati, actumq; cum iis est: nec quicquam impetratum, testante fœdera Antipatro: adversus quæ ab Rhodiis non Solos, sed Ciliciam peti, & juga Tauri transcendi.

Revo-

Revocatis in senatum Rhodiis, quum quantopere tenderet legatus regius, exposuissent Patres, adjecerunt: *si utique eum non ad civitatis suæ dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatus eum modo expugnatorum pertinaciam legatorum.* Tum vero impensius, quam ante, Rhodii gratias egerunt. *Cessarosque se potius arroganti Antipatri, quam causam turbandæ pacis præbituros,* dixerunt. Ita nihil de Solis mutatum est.

57. Per eos dies, quibus hæc gesta sunt, legati Massilienses nunciaverunt, *L. Beblium prætorem in provinciam Hispaniam proficiscentem, ab Ligaribus circumventum, magna parte comitum cæsa, vulneratum ipsum cum paucis suæ licentiæ Massiliam perfugisse, & intra triduum exspirasse.* Senatus ea re audita decrevit, uti P. Junius Brutus, qui prætor in Etruria esset, provincia exercituque traditis uni cui videretur ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei provincia esset. Hoc Senatusconsultum, literæque a Sp. Postumio prætore in Etruriam missæ sunt. Profectusque in Hispaniam est P. Junius prætor. In qua provincia prius aliquanto, quam successor venisset, L. Æmilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, quum priore anno haud prospere rem gessisset: tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique sunt hostes. Cæsa decem & octo millia armatorum, tria millia trecenti capti, & castra expugnata. Hujus victoriæ fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Januarias, Bononiam Latinam coloniam ex Senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. Tria millia hominum sunt deducta, equitibus septuagena jugera, cæteris colonis quinquagena sunt data. Ager captus de Gallis Boiis fuerat. Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi & clari viri petierunt. Quæ res tanquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. Petebant T. Quintius Flamininus, P. Cornelius, Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, Manius Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætolosque devicerat. In hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, favor populi se inclinabat. Id quum ægre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum præferri; P. Sempronius Gracchus, & C. Sempronius Rutilus Tribuni plebis ei diem dixerunt, *quod pecuniæ regiæ prædæque aliquantum captæ in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in ærarium detulisset.* Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur: cujus auctoritatem perpetuo tenore vitæ partum, toga candida elevabat. Is testis, *quæ vasa aurea atque argentea capta in castris*

castris inter alia praeda regium vidisset, eo se in triumpho negabat vidisse. Postremo in hujus maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit; quando quod tacite indignarentur nobiles homines, id aeque novus competitor inaestimabili pari jurio inferret.

38. Centum millium mulcta irrogata erat. Bis de ea re certatum est. Tertio, quum de petitione desticisset reus, nec populus de mulcta suffragium ferre voluit, & tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quintius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem L. Aemilio Regillo, qui classe praefectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in aede Apollinis quum senatus datus esset, auditis rebus gestis ejus, quantis cum classibus hostium dimicasset, quos inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu Patrum triumphus navalis est decretus. Triumphavit Calendis Februariis. In eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt, pecunia nequaquam tanta pro specie regii triumphi: tetradrachma Attica triginta quatuor millia septingenta. Cistophorum centum triginta unum millia trecenta. Supplicationes deinde fuerunt ex Senatusconsulto, *quod L. Aemilius Paullus in Hispania prospere rem gessisset.* Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit. Qui ne cognomine fratri cederet, *Asiaticum* se appellari voluit. Et in senatu, & in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant qui fama id majus bellum, quam difficultate rei fuisse interpretarentur *uno memorabili praelio debellatum, gloriamque ejus victoriae praestrictam ad Thermopylas esse.* Caeterum vere aestimanti, *Aetolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. Quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? in Asia totius Asiae steterunt vires, ab ultimis Orientis omnium gentium contractis auxiliis.* Merito ergo & Diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent, & imperatori triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario pridie Calendas Martias. Qui triumphus spectaculo oculorum major, quam Africani fratris ejus fuit, recordatione rerum, & aestimatione periculi certaminisque, non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Annibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum simulacra centum triginta quatuor: eburneos dentes mille ducentos viginti: aureas coronas ducentas viginti quatuor. Argenti pondo centum triginta septem millia & CCCCXX: tetradrachmum Atticorum ducenta viginti quatuor millia: cistophorum trecenta triginti unum millia, & LXX: numos aureos Philippeos CXL. millia: vasorum argenteorum (omnia caelata erant) mille pondo, & CCCCXXIV:

aureorum mille pondo XXIV. & duces regii præfecti, & purpurati duo & triginta ante currum ducti. Militibus quinivicēni denarii dati; duplex centurioni; triplex equiti. Et ſtipendium militare, & frumentum duplex poſt triumphum datum. Proelio in Aſia facto duplex dederat. Triumphavit anno fere, poſtquam conſulatu abiit.

39. Eodem fere tempore, & Cn. Manlius conſul in Aſiam, & Q. Fabius Labeo prætor ad claſſem venit. Cæterum conſuli non deerat cum Gallis belli materia. Mare pacatum erat, devicto Antiocho. Cogitanti itaque Fabio, cui rei potiſſimum inſiſteret, ne ocioſam provinciam habuiſſe videri poſſet; optimum viſum eſt, in Cretam inſulam trajicere. Cydoniatæ bellum adverſus Gortynioſque Gnoſſioſque gerebant, & captivorum Romanorum, atque Italici generis magnus numerus in ſervitute eſſe per totam inſulam dicebatur. Claſſe ab Epheſo profectus, quum primum Cretæ litus attigit, nuncios circa civitates miſit, *ut armis abſiſterent, captivoſque in ſuis quæque urbibus agriſque conquiſitos reduerent, & legatos mitterent ad ſe, cum quibus de rebus ad Cretenſes paritet Romanoſque pertinentibus ageret.* Nihil magnopere ea Cretenſes moverunt. Captivos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota inſula redditi ſcripſit: eamque cauſſam Fabio, quum rem nullam aliam geſſiſſet, navalis triumphi impetrandi ab ſenatu fuiſſe. A Creta Epheſum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciæ oram miſſis, ab Æno & Maronia præſidia Antiochi deduci juſſit, ut in libertate eæ civitates eſſent.

EPI-

EPITOME LIBRI XXXVIII.

1, &c. Marcus Fulvius consul in Epiro Ambracienses obsessos, per deditionem accepit: 28. Cephaleniam subegit: Ætolis perdomitis pacem dedit. 12, 13, &c. Cn. Manlius consul collega ejus Gallogræcos, Tholistobogios, Tectosagos, & Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, quum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. 16. Eorum origo, & quando ea loca quæ tenent, occupaverint, referuntur. 24. Exemplum quoque virtutis & pudicitiæ in fœmina traditur. Quæ cum regis Gallogræcorum uxor fuisset, capta, centurionem qui ei vim intulerat, occidit. 36. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCLVIII. millia, & CCCXXVIII. 39. Cum Ariarathe rege Cappadociæ amicitia juncta est. 45, 46, &c. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio, fœdus cum Antiocho conscripserat, de Gallogræcis, bella prosecutus, in senatu, triumphavit. 50. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam aiunt, à Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam à Nævio, quod præda ex Antiocho capta ærarium fraudasset: Posteaquam is dies venit, evocatus in rostra: Hac die, inquit, Quirites Carthaginem vici: & prosequente populo, Capitolium ascendit: 53. Inde, ne amplius tribuniciis injuriis vexaretur, in voluntarium exilium interdum concessit, incertum ibi an Romæ defunctus. Nam ejus monumentum utrobique fuit. 55, &c. Scipio Asiaticus frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus, damnatusque, quum in vincula & carcerem duceretur: Tib. Sempronius Gracchus, tribunus plebis qui antea Scipionibus inimicus erat, intercessit: & ob id beneficium Africani filiam duxit. 60. Cum prætor quæstores in bona ejus publice possidenda misisset, non modo in iis ullum vestigium pecuniæ regiæ comparuit, sed nequaquam tantum redactum, quantæ summæ erat æstimatus: collatam à cognatis & amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ necessaria ei erant ad cultum, redempta.

1. UM in Asia bellum geritur, ne in Ætolia quidem quietæ res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Amynandro, sub præfectis Philippi regio tenebatur præsidio: qui superbo atque immodico imperio desiderium Amynandri fecerant. Exulanti cum Amynandro in Ætolia literis suorum, indicantium statum Athamaniæ, spes recuperandi regni facta est. Remissique nuncii ab eo ad principes Argitheam, (id enim caput Athamaniæ erat) *si popularium animos satis perspectos haberet, impetrato ab Ætolis auxilio in Athamaniam se venturum cum delectis Ætolorum, quod concilium esset gentis, & Nicandro prætore.* Quos ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, *quo die cum exercitu Athamaniam ingressus esset.* Quatuor primo fuere conjurati adversus Macedonum præsidium. Hi senos sibi adjutores ad rem gerendam assumpserunt. Deinde paucitate parum fieri, quæ celandæ rei quam agendæ aptior erat, parem priori numerum adjecerunt. Ita duo & quinquaginta facti, quadrifariam se divisere: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiæ pecuniæ esse solita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter omnes convenit, *ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro obversarentur: die certa multitudinem omnem convocarent, ad præsidia Macedonum arcibus expellenda.* Ubi ea dies advenit, & Amynander cum mille Ætolis in finibus erat: ex composito quatuor simul locis præsidia Macedonum expulsa. Literæque in alias urbes passim dimissæ, *ut vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi, & restituerent in patrium ac legitimum regnum.* Undique Macedones expelluntur. Theium oppidum, literis à Zenone præfecto præsidii interceptis, & arce ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit: deinde id quoque traditum Amynandro est, & omnis Athamania in potestate erat, præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ subjectum.

2. Philippus audita defectione Athamaniæ, cum sex millibus armatorum profectus ingenti celeritate Gomphos pervenit. Ibi relicta majore parte exercitus, (neque enim ad tanta itinera sufficissent) cum duobus millibus Athenæum, quod unum à præsidio suo retentum fuerat pervenit. Inde proximis tentatis, quum facile animadvertisset cætera hostilia esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde cum mille peditibus præmissum Ethopiam

am occupare juvet, opportune Argitheæ imminentem, quem ubi teneri à ſuis locum vidit, ipſe circa templum Jovis Acræi poſuit caſtra. Ibi unum diem fœda tempeſtate retentus, poſtero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes viæ diſcurrentes. Ad quorum conſpectum conſtitere prima ſigna, totoque agmine pavor & trepidatio erat: & pro ſe quiſque, quidnam futurum eſſet, cogitare, ſi in valles ſubjectas rupibus agmen foret demiſſum. Hæc tumultuatio regem cupientem, ſi ſe ſequerentur, raptim evadere anguſtias, revocare primos, & eadem qua venerat via referre coegit ſigna. Athamanes primo ex intervallo quieti ſequebantur. Poſteaquam Ætoli ſe conjunxerunt, hos, ut ab tergo agmini inſtarent, reliquerunt. Ipſi à lateribus ſe circumtuderunt. Quidam per notos calles breviore via prægreſſi, tranſitus inſedere: tantumque tumultus Macedonibus eſt injectum, ut fugæ magis effuſæ, quam itineris ordinati modo, multis armis viriſque relictis, flumen trajecerint. Hic finis ſequendi fuit. Inde tuto Macedones Gomphos, & à Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Ætolique Ethopiam, ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos, undique concurrerunt. Macedones parum loco freti, ab Ethopia in altiorem diruptioremque undique tumulum conceſſere. Quo pluribus locis aditu invento, expulere eos Athamanes: diſperſoſque & per invias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt. Multi pavore in derupta præcipitati, perpauci cum Zenone ad regem evaſerunt. Poſtero die per inducias ſepeliendi cæſos poteſtas facta eſt.

3. Amynander recuperato regno legatos Romam ad ſenatum, & ad Scipiones in Aſiam, Epheſi poſt magnum cum Antiocho prœlium morantes, miſit. Pacem petebat, excuſabatque ſeſe, *quod per Ætolos recuperaſſet paternum regnum.* Philippum incuſabat. Ætoli ex Athamania in Amphilochos profecti ſunt, & majoris partis voluntate in jus ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Ætolorum) eadem ſpe in Aperantiam tranſcenderunt. Ea quoque magna ex parte ſine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant: Philippi erant. Hi primum ad arma concurrerunt: cæterum poſteaquam Amphilochos cum Ætolis eſſe, fugamque ex Athamania Philippi, & cædem præſidii ejus accepere, & ipſi à Philippo ad Ætolos deficiunt. Quibus circumjectis gentibus jam undique ſe à Macedonibus tutos credentibus eſſe Ætolis, fama affertur, *Antiochum in Aſia victum ab Romanis.* Nec ita multo poſt legati ab Roma rediere, ſine ſpe pacis: Fulvi-

unque consulem nunciantes jam cum exercitu trajecisse. His territi, prius ab Rhodo & Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem civitatum earum suæ preces nuper repudiatæ faciliorem aditum ad senatum haberent; principes gentis ad tentandum ultimam spem Romam miserunt, nihil ne bellum haberent, priusquam pene in conspectu hostis erat, præmeditati. Jam M. Fulvius Apolloniam exercitu trajecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi: quæ tum contribuerat se Ætolis *sive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circa campos ad dimicandum esse: sive detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. Nam & copiam in propinquo materiæ ad aggeres excitandos, & cætera opera esse: & Arethontem navigabilem amnem opportunum ad comportanda quæ usui sint, præter ipsa mœnia fluere: & æstatem aptam rei gerendæ adesse.* His persuaserunt, ut per Epirum duceret.

4. Consuli ad Ambraciam advenienti, magni operis oppugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subjecta, Perranthem incolæ vocant. Urbs qua murus vergit in campos & flumen, occidentem; arx, quæ posita in tumulo est, orientem spectat. Amnis Arethon ex Acarnania fluens cadit in sinum maris, ab nomine propinquæ urbis Ambracium appellatum. Præterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli, muro quoque firmo septa erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia passuum. Fulvius bina à campo castra modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem objecit. Ea omnia vallo ac fossa ita jungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambraciæ stratum jam edicto Nicandri Prætoris convenerant Ætoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. Deinde postquam urbem jam magna ex parte operibus septam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse: dividere copias placuit. Cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro cum cætera manu primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat; haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. Deinde periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent Romani & regressus inde in tutum non esset, deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

5. Consul jam munimentis, quibus sepienda urbs erat; jam operibus, quæ admovere muris parabat, perfectis, quinque simul locis mœnia est aggressus: tria paribus intervallis faci-

faciliore aditu à campo adverſus Pyrrheum, quod vocant, admovit: unum è regione Æſculapii, unum adverſus arcem. Arietibus muros quatiebat; aſſeribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo & ad ſpeciem, & ad ictus mœnium cum terribili ſonitu editos, pavor ac trepidatio cepit. Deinde ut præter ſpem ſtare muros viderunt: collectis rurſus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut ſaxorum, ſtipiteſve robuſtos incutiebant, falces anchoris ferreis injectis in interiorem partem muri trahentes aſſerem perfringebant, ad hoc eruptionibus & nocturnis in cuſtodias operum, & diurnis in ſtationes ultro terrorem inferebant. In hoc ſtatu res ad Ambraciam quum eſſent, jam Ætoli à populatione Acarnaniæ Stratum redierant. Inde Nicander Prætor ſpem nactus ſolvendæ incœpto forti obſidionis, Nicodamum quendam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit. Noctem certam, tempuſque etiam noctis conſtituit, quo & illi ab urbe opera hoſtium, quæ adverſus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipſe ad caſtra Romana terrorem faceret: *poſſe ratus ancipiti tumultu, nocte augente pavorem, memorabilem rem geri:* Et Nicodamus intempeſta nocte, quum alias cuſtodias fefelliſſet, per alias impetu conſtanti erupiſſet, ſuperato brachio in urbem penetrat; animique aliquantum ad omnia audenda & ſpei obſeſſis adjecit: & ſimul conſtituta nox venit, ex compoſito repente opera eſt aggreſſus. Id incœptum conatu, quam effectu gravius fuit. Quia nulla ab exteriore parte vis admota eſt: ſeu metu deterrito prætore Ætolorum, ſeu quia potius viſum eſt Amphilochis opem ferre nuper receptis, quos Perſeus Philippi filius miſſus ad Dolopiam Amphilochoſque recipiendos, ſumma vi oppugnabat.

6. Tribus locis, ſicut ante dictum eſt, ad Pyrrheum opera Romana erant, quæ omnia ſimul, ſed nec apparatu, nec vi ſimili, Ætoli aggreſſi ſunt. Alii cum ardentibus facibus, alii ſtuppam picemque & malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, advenere: multos primo impetu cuſtodes oppreſſerunt. Deinde poſteaquam clamor tumultuſque in caſtra eſt perlatus, datumque à conſule ſignum, arma capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique geſta res eſt. A duobus irrito incœpto, quum tentaſſent magis quam iniſſent certamen, Ætoli abſceſſerunt. Atrox pugna in unum inclinaverat locum. Ibi diverſis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & prope certa fovebant ſpe, *jam Nicandrum ex compoſito affore, & terga hoſtium invaſurum.* Hæc res aliquamdiu animos pugnantium ſuſtinuit. Cæterum poſteaquam nullum ex compoſito ſignum à ſuis accipiebant, & creſcere numerum hoſtium cer-

nebant, destituti segnius instare: postremo re omissa, jam vix tuto recepta, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, & pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. Quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat expugnari una utique parte opera cum magna cæde hostium potuisse. Ambracienses, quique intus erant Ætoli, non ab ejus solum noctis inceptо recessere, sed in reliquum quoque tempus, velut proditi à suis, segniores ad pericula erant. Jam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed dispositi per muros & turres ex tuto pugnabant.

7. Perseus ubi adesse Ætolos audivit, omissa obsidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia excessit, atque in Macedoniam rediit. Et Ætolos inde avocavit populatio maritimæ oræ. Pleuratus Illyriorum rex cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus, adjunctis Achæorum, quæ Patris erant, navibus maritima Ætoliæ vastabat. Adversus quos mille Ætoli missi, quacunque se classis circumegerat, per littorum anfractus brevioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant: nec tamen penetrare in urbem poterant. Nam & pari celeritate novus pro diruto murus objiciebatur, & armati ruinis superstantes instar munimenti erant. Itaque quum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum occultum, vineis ante tecto loco, agere instituit. Et aliquamdiu, quum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellêre hostem. Cumulus repente terræ eminens, index operis oppidanis fuit. Pavidique ne jam subrutis muris facta in urbem via esset, fossam intra murum è regione ejus operis, quod vineis contectum erat, ducere instituunt. Cujus ubi ad tantam altitudinem, quantæ esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, silentio facto pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. Quem ubi acceperant, aperiunt rectam in cuniculum viam. Nec fuit magni operis. Momento enim ad inane, suspenso fulturis ab hostibus muro, pervenerunt. Ibi commissis operibus, quum è fossa in cuniculum patêret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant: dein celeriter armati etiam subeuntes, occultam sub terra ediderunt pugnam. Segnior deinde ea facta est, intersepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim objectis. Nova etiam haud magni operis adversus eos qui in cuniculo erant, excogitata res est. Dolium à fundo pertusum, qua fistula modica inseri posset, & fistulam ferream operculumque

dolii

dolii ferreum, & ipſum pluribus locis perforatum fecerunt. Hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verſo poſuerunt per operculi foramina prælongæ haſtæ, quas ſariſſas vocant, ad ſummovendos hoſtes eminebant, ſcintillam levem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fiſtulæ impoſito, flando accenderunt. Inde non ſolum magna vis fumi, ſed acrior etiam fœdo quodam nidore ex aduſta pluma quum totum cuniculum compleſſet, vix durare quiſquam intus poterat.

8. Quum in hoc ſtatu res ad Ambraciam eſſet: legati ab Ætolis Phæneas & Damoteles cum liberis mandatis decreto gentis ad conſulem venerunt. Nam Prætor eorum quum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infeſtam oram navibus hoſtium eſſe, alia Amphilochos Dolopiamque à Macedonibus vaſtari: nec Ætolos ſimul ad tria diverſa bella occurſantes ſufficere: convocato concilio, Ætolos principes, *quid agendum eſſet*, conſuluit. Omnium eo ſententiæ decurrerunt, *ut pax, ſi poſſet, æquis: ſi minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum ſuſceptum. Antiocho terra marique ſuperato, & prope extra orbem terræ ultra juga Tauri exacto, quam ſpem eſſe ſuſtinendi belli? Phæneas & Damoteles, quod è re Ætolorum, ut in tali caſu fideque ſua eſſe cenſerent, agerent. Quod enim ſibi conſilium, aut cujus rei electionem à fortuna relictam?* Cum his mandatis legati miſſi, *orare conſulem, ut parceret urbi, miſereretur gentis quondam ſociæ, nolle dicere injuriis, miſeriis certe coactæ inſanire. Non plus mali meritos Ætolos Antiochi bello, quam boni ante, quum adverſus Philippum bellatum ſit, feciſſe. Nec tum large gratiam relatam ſibi, nec nunc immodice pœnam injungi debere.* Ad ea conſul reſpondit: *Magis ſæpe, quam vere unquam Ætolos pacem petere. Imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxiſſent. Non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum ſit, ſed omni Aſia cis Taurum montem, opimo regno exceſſiſſe. Ætolos, niſi inermes, de pace agentes non auditurum ſe. Arma illis prius, equoſque omnes tradendos eſſe; deinde mille talentûm argenti populo Romano dandum: cujus ſummæ dimidium præſens numeretur, ſi pacem habere vellent. Ad ea adjecturum etiam in fœdus eſſe ut eoſdem, quos populus Romanus amicos atque hoſtes habeant.*

9. Adverſus quæ legati, & quia gravia erant, & quia ſuorum animos indomitos ac immutabiles noverant: nullo reddito reſponſo, domum regreſſi ſunt; ut etiam atque etiam, quid agendum eſſet, re integra prætorem & principes conſulerent. Clamore & jurgio excepti, *quid rem traherent, qualemcunque pacem referri juſſi?* quum redirent Ambraciam, Acarnanum inſidiis prope viam poſitis, quibuſcum bellum erat, circum-

circumventi, Tyrrheum custodiendi deducuntur. Hæc mora injecta est pacti. Quum jam Athenienſium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud conſulem eſſent: Amynander quoque Athamanum rex fide accepta venerat in caſtra Romana, magis pro Ambracia, ubi majorem partem temporis exſtiterat, quam pro Ætolis ſolicitus. Per hos certior factus conſul de caſu legatorum, adduci eos à Tyrrheo juſſit, quorum poſt adventum agi cœptum eſt de pace. Amynander, quod ſui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienſes compelleret ad deditionem. Id quum per colloquia principum ſuccedens muris parum proficeret; poſtremo conſulis permiſſu ingreſſus urbem, partim conſilio, partim precibus evicit, *ut permitterent ſe Romanis*. Et Ætolos C. Valerius Lævini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, conſulis frater, matre genitus eadem, egregie adjuvit. Ambracienſes prius pacti, *ut Ætolorum auxiliares ſine fraude emitterent*, aperuerunt portas. Dein *ut quingenta Euboica darent talenta, ex quibus ducenta præſentia, trecenta per annos ſex penſionibus æquis: captivos perfugaſque redderent Romanis. Urbem ne quam formulæ ſui juris facerent, quæ poſt id tempus, quo T. Quintius trajeciſſet in Græciam, aut vi capta ab Romanis eſſet, aut voluntate in amicitiam veniſſet. Cephalenia inſula (ut extra jus fœderis eſſet.* Hæc quamquam ſpe. ipſorum aliquanto leviora erant: petentibus Ætolis, *ut ad concilium referrent*, permiſſum eſt. Parva diſceptatio de urbibus tenuit. Quæ quum ſui juris aliquando fuiſſent, avelli velut à corpore ſuo ægre patiebantur. Ad unum tamen omnes *accipi pacem* juſſerunt. Ambracienſes coronam auream conſuli centum & quinquaginta pondo dederunt, ſigna ænea marmoreaque & tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quam cæteræ regionis ejus urbes erant, ſublata omnia, avectaque. Nihil præterea tactum, violatumve.

10. Profectus ab Ambracia conſul in mediterranea Ætoliæ, ad Argos Amphilochum (viginti duo millia ab Ambracia abeſt) caſtra poſuit. Eo tandem legati Ætoli mirante conſule quod morarentur, venerunt. Inde poſteaquam *approbaſſe pacem concilium Ætolorum* accepit, juſſis proficiſci Romam ad ſenatum, permiſſoque, ut & Athenienſes & Rhodii deprecatores irent, dato qui ſimul cum iis proficiſceretur, C. Valerio fratre, ipſe in Cephaleniam trajecit. Præoccupatas aures animoſque principum Romæ criminibus Philippi invenerunt. Qui per legatos, per literas *Dolopas, Amphilochoſque & Athamaniam ereptas ſibi querens, præſidiaque ſua, poſtremo etiam filium Perſea ex Amphilochis pulſum*, averterat ſenatum ab audi-

audiendis precibus eorum. Rhodii tamen & Athenienſes cum ſilentio auditi ſunt. Athenienſis legatus Leon, Iceſiæ filius, eloquentia etiam dicitur moviſſe: qui vulgata ſimilitudine, *mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Ætolorum, uſus, quum in fide Romanæ ſocietatis manſiſſent, inſita gentis tranquillitate quieſſe eos aiebat. Poſteaquam flare ab Aſia Thoas & Dicæarchus, ab Europa Menetas & Damocritus cœpiſſent: tum illam tempeſtatem coortam, quæ ad Antiochum eos, ſicuti in ſtopulum, intuliſſet.*

11. Diu jactati Ætoli, tandem ut conditiones pacis convenirent, effecerunt. Fuerunt autem hæ: *Imperium majeſtatemque populi Romani gens Ætolorum conſervato ſine dolo malo. Ne quem exercitum, qui adverſus ſocios amicoſque eorum ducetur, per fines ſuos tranſire ſinito: neve illa ope juvato. Hoſtes eoſdem habeto, quos populus Romanus; armaque in eos ferto, bellum pariter gerito. Perfugas, fugitivos captivoſque reddito Romanis ſociiſque: præterquam ſi qui capti, quum domos rediſſent, iterum capti ſunt: aut ſi qui eo tempore ex iis capti ſunt, qui tum hoſtes erant Romanis, quum inter præſidia Romana Ætoli eſſent. Aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyræorum magiſtratibus ſine dolo malo tradantur. Qui non comparebunt, quando quiſque eorum primum inventus fuerit, reddatur. Obſides quadraginta arbitratu conſulis Romani dato: ne minores duodecim annorum, neu majores quadraginta. Obſes ne eſto prætor, præfectus equitum, ſcriba publicus: neu quis, qui ante obſes fuerit apud Romanos. Cephalenia extra pacis leges eſto.* De pecuniæ ſumma, quam penderent, penſionibuſque ejus nihil ex eo quod cum conſule convenerat, mutatum. Pro argento ſi aurum dare mallent, darent, convenit. Dum pro argenteis decem aureus unus valeret. *Quæ urbes, qui agri, qui homines Ætolorum juris aliquando fuerunt: qui eorum L. Quintio, Cn. Domitio conſulibus, poſtve eos conſules armis ſubacti, aut voluntate in ditionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Ætoli recepiſſe velint. Oeniadæ cum urbe agriſque Acarnanum ſunto.* His legibus fœdus ictum cum Ætolis eſt.

12. Eadem non æſtate ſolum, ſed etiam iiſdem prope diebus, quibus hæc à M. Fulvio conſule in Ætolia geſta ſunt: conſul alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum geſſit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Epheſum conſul venit, acceptiſque copiis à L. Scipione, & exercitu luſtrato, concionem apud milites habuit. Qua, *collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno prælio debellaſſent: adhortatus eos ad novum cum Gallis ſuſcipiendum bellum, qui & auxiliis Antiochum juviſſent: & adeo indomita haberent ingenia, ut nequiquam Antiochus emotus ultra juga Tauri montis eſſet, niſi frangerentur opes Gallorum:*

rum: de se quoque pauca, nec falsa, nec immodica adjecit. Læti cum frequenti assensu consulem audiverunt, *partem virtutis Antiochi fuisse Gallos credentes: rege superato, nullum momentum in aliis per se Gallorum copiis fore.* Eumenem haud ita tempore abesse (Romæ tunc erat) credere consul, gnarum locorum hominumque, & cujus interesset frangi Gallorum opes, Attalum igitur fratrem ejus accersit à Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam, domum ad comparandum copias dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consule ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis; Athenæo fratre jusso cum cæteris copiis subsequi: commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. Consul collaudato juvene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progressus, castra posuit, quia vado superari amnis non poterat; & contrahendæ naves erant ad exercitum trajiciendum.

13. Transgressi Mæandrum, ad Hierancomen pervenerunt. Fanum ibi augustum Apollinis, & oraculum: sortes versibus haud incondítis dare vates dicuntur. Hic alteris castris ad Harpasum flumen ventum est, quo legati ab Alabandis venerunt, ut castellum quod ab ipsis nuper desciisset, aut auctoritate aut armis cogeret jura antiqua pati. Eodem & Athenæus Eumenis & Attali frater cum Cretensi Leuso, & Corrago Macedone venit. Mille pedites mistarum gentium, & trecentos equites secum adduxerunt. Consul tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi receptum Alabandensibus reddit. Ipse nihil via digressus, ad Antiochiam super Mæandrum amnem posuit castra. Hujus amnis fontes Celænis oriuntur. Gelænæ urbs caput quondam Phrygiæ fuit. Migratum inde haud procul veteribus Celænis: novæque urbi Apameæ nomen inditum ab Apamea sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis haud procul à Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit. Famaque ita tenet: Celænis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Mæander ex arce summa Celænarum ortus, media urbe decurrens per Garas primum, deinde Ionas, in sinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus Antiochi filius ex fœdere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum venit. Parva disceptatio de Attali auxiliaribus orta est: quod Romano tantum militi pactum Antiochum: ut daretur frumentum Seleucus dicebat. Discussa ea quoque est constantia consulis, qui misso tribuno edixit, *ne Romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepissent.* Inde ad Gordiutichos quos vocant, processum est. Ex eo

loco

loco ad Tabas tertiis castris perventum. In finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte quæ vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis ejus, feroces ad bellandum habebat viros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbavere. Deinde ut apparuit, nec numero se nec virtute pares esse, in urbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere urbem parati. Quinque & viginti talenta argenti, & decem millia medimnûm tritici imperata. Ita in deditionem accepti.

14. Tertio inde die ad Chaum amnem perventum: inde profecti Erizam urbem, primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum imminens flumini Indo ventum est. Cui fecerat nomen Indus ab elephanto dejectus. Haud procul à Cibyra aberant: nec legatio ulla à Moagete tyranno civitatis ejus homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad tentandum ejus animum C. Helvium cum quatuor millibus peditum & quingentis equitibus consul præmisit. Huic agmini jam fines ingredienti legati occurrerunt, nunciantes, paratum esse tyrannum imperata facere. Orabant, *ut pacatus finis iniret, cohiberetque à populatione agri militem.* Et in coronam auream quindecim talenta afferebant, Helvius integros à populatione agros servaturum pollicitus, ire ad consulem legatos jussit. Quibus eadem referentibus, consul: *Neque Romani*, inquit, *bonæ voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus: & ipsum talem esse inter omnes constat, ut de pœna ejus magis quam de amicitia nobis cogitandum sit.* Perturbati hac voce legati, nihil aliud petere, quam ut coronam acciperet: venirentque ad eum potestatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi se, faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus venit, vestitus comitatusque vix ad privati modice locupletis habitum. Et oratio fuit summissa & infracta, extenuantis opes suas, urbiumque suæ ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo, præter Cibyram, Syleum, & quæ Alimne appellatur. Ex his, ut se suosque spoliaret, quinque & viginti talenta se confecturum, prope ut diffidens pollicebatur. *Enimvero*, inquit consul, *ferri jam ludificatio ista non potest. Parum est, non erubuisse absentem, cum per legatos frustrareris nos, nisi præsens quoque in eadem impudentia persistas? quinque & viginti talenta tyrannidem tuam exhaurient? quingenta ergo talenta nisi triduo numeras populationem in agris, obsidionem in urbe exspecta.* Hac denunciatione conterritus: perstare tamen in pertinaci simulatione inopiæ, & paulatim illiberali adjectione, nunc per cavillationem, nunc precibus & simulatis lacrymis, ad centum talenta est perductus. Adjecta decem millia medimnûm frumenti. Hæc omnia intra sex dies acta.

15. A

14. A Cibyra per agros Sindenſium exercitus ductus, tranſgreſſuſque Calaurem amnem, poſuit caſtra. Poſtero die eſt præter Caralitin paludem agmen ductum. Ad Mandropolim manſerunt. Inde progredientibus ad Lagon proximam urbem, metu incolæ fugerunt. Vacuum hominibus, & refertum rerum omnium copia oppidum diripuerunt. Inde ab Lyſis fluminis fonte, poſtero die ad Cobulacum amnem progreſſi. Termeſſenſes eo tempore Iſiondenſium arcem urbe capta oppugnabant: iuclufi quum alia ſpes auxilii nulla eſſet, legatos ad conſulem orantes opem miſerunt. *Cum conjugibus ac liberis in arce incluſos ſe mortem indies aut ferro aut fame patiendam expectare.* Volenti conſuli cauſſa in Pamphyliam divertendi oblata eſt. Adveniens obſidione Iſiondenſes exemit. Termeſſo pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aſpendiis, cæteriſque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia rediens ad flumen Taurum primo die, poſtero ad Xylinen (quam vocant) comen poſuit caſtra. Profectus inde continentibus itineribus, ad Cormaſam urbem pervenit. Darſa proxima urbs erat. Eam metu incolarum defertam, plenam omnium rerum copia invenit. Progredienti prætor paludes, legati ab Lyſinoe dedentes civitatem venerunt. Inde in agrum Sagalaſſenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum eſt. Colunt Piſidæ, longe optimi bello regionis ejus. Quum ea res animos facit: tum agri fœcunditas & multitudo hominum, & ſitus inter paucas munitæ urbis. Conſul, quia nulla legatio ad fines præſto fuerat, prædatum in agros miſit. Tum demum fracta pertinacia eſt, ut ferri agique res ſuas viderunt. Legatis miſſis pacti quinquaginta talentis, & viginti millibus medimnûm tritici, & viginti hordei, pacem impetraverunt. Progreſſus inde ad Obrimæ fontes, ad vicum quem Aporidos comen vocant, poſuit caſtra. Eo Seleucus ab Apamea poſtero die venit. Ægros inde & inutilia impedimenta quum Apameam dimiſiſſet, ducibus itinerum a Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, poſtero die Dinias Phrygiæ proceſſit. Inde Synnada venit: metu omnibus circa oppidis deſertis. Quorum jam præda grave agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod vetus appellant, pervenit. Ad Anaburam inde, & altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbaſſum poſuit caſtra. Ibi plures dies ſtativa habuit: quia perventum erat ad Toliſtoboiorum fines.

16. Hi Galli, magna hominum vis, ſeu inopia agri, ſeu prædæ ſpe, nullam gentem per quas ituri eſſent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. Ibi ſeditio orta, & ad viginti millia hominum cum Leonorio ac Lutario regulis,

regulis; secessione facta à Brenno, in Thraciam iter averterunt. Ubi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium quum perveniſſent; aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis ejus urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi, *audientes ex propinquo quanta ubertas terræ ejus esset*, cœpit. Et Lysimachia fraude capta, Chersonesoque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. Ibi vero exiguo divisis freto cernentibus Asiam, multo magis animi ad transeundum accensi, nunciosque ad Antipatrum præfectum ejus oræ de transitu mittebant. Quæ res quum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter regulos orta seditio est. Leonorius retro, unde venerat, cum majore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naves, & tres lembos adimit. His alios atque alios dies noctesque transvehendo, intra paucos dies omnes copias trajecit. Haud ita multo post Leonorius, adjuvante Nicomede Bithyniæ rege, à Byzantio transmisit. Coeunt deinde in unum rursus Galli, & auxilia Nicomedi dant, adversus Zybœam, partem tenentem Bithyniæ, gerenti bellum, atque eorum maxime opera devictus Zybœa est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. Non plus ex viginti millibus hominum quam decem armata erant, tamen tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus injecerunt; ut quas adissent, quasque non adissent, pariter ultimæ propinquis imperio parerent. Postremo quum tres essent gentes, Tolistoboii, Trocmi, Tectosagi: in tres partes, qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data: Tolistoboii Æolida atque Ioniam, Tectosagi mediterranea Asiæ sortiti sunt. Et stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. Sedem autem ipsi circa Halyn flumen ceperunt. Tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriæ quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis. Audacique incœpto præter omnium opinionem affuit fortuna: & signis collatis superior fuit. Non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eisdem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. Tum quoque pulso Antiocho, magnam spem habuerunt: *quia procul mari insolerent, Romanum exercitum ad se non perventurum.*

17. Cum hoc hoste tam terribili omnibus regioni ejus, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum

modum allocutus est consul: *Non me præterit milites, omnium quæ Asiam colunt, gentium, Gallos fama belli præstare. Inter mitissimum genus hominum, ferox natio pervagata bello prope orbem terrarum, sedem capit. Procera corpora, promissæ & rutilatæ comæ, vasta scuta, prælongi gladii: ad hæc cantus ineuntium prælium, & ululatus & tripudia, & quatientium scuta in patrium quendam morem horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorem. Sed hæc, quibus insolita atque insueta sunt, Græci & Phryges & Cares timeant: Romanis Gallici tumultus assuetis, etiam vanitates notæ sunt. Semel primo congressu ad Alliam oliui fuderunt majores nostros: ex eo tempore per ducentos jam annos pecorum in modum consternatos cædunt, fugantque: & plures prope de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum acti sunt. Jam usu hoc cognitum est: si primum impetum, quem fervido ingenio & cæca ira effundunt, sustinueris: fluunt sudore & lassitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles ubi ira consedit animos, sol, pulvis, sitis, ut ferrum non admoveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir unus cum viro congrediendo. T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. Jam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. Et illis majoribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. Hi jam degeneres sunt, misti, & Gallogræci vere, quod appellantur. Sicut in frugibus pecudibusque, non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terræ proprietas, cælique sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam, ac Babyloniam, quique alias sparsæ per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Ægyptios degenerarunt. Massilia inter Gallos sita traxit aliquantum ab accolis animorum: Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida disciplina mansit? Generosius in sua quidque sede gignitur. Infectum alienæ terræ in id quo alitur, natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores cædetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriæ quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex sæpe fudit, fugavitque. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam silvestrem primo servare: deinde quum diu manibus humanis alantur, mitescere: in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum avique fuerunt? exterres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram, Pæoniam inde & Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus emensi, has terras ceperunt. Duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copia rerum omnium saginaret. Uberrimo agro, mitissimo cælo, clementibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis mehercule Martis viris cavenda ac fugienda quamprimum*

unum amanitæ est Asiæ. Tantum hæ peregrinæ voluptates ad extinguendum vigorem animorum possunt, tantum contagio disciplinæ morisque accolarum valet. Hoc tamen feliciter evenit, quod sicut vim adversus vos nequaquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent, cum qua venerunt: bellique gloriam victores eandem inter socios habebitis quam si servantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis.

18. Concione dimissa, missisque ad Epossognatum legatis, qui unus ex regulis, & in Eumenis amicitia manserat, & negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. Primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum quem vocant Tiscon, ventum. Eo legati Oroandensium quum venissent amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata: precantibusque ut domum renunciarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum, deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Epossognatum redierunt, & legati Compulsi reguli orantes *ne Tectosagis bellum inferrent: & ipsum in eam gentem iturum, & Epossognatum: persuasurumque ut imperata faciant.* Data venia regulo. Duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram, cœptus. Ab re nomen habet. Non ligni modo quicquam, sed ne spinas quidem, aut ullum aliud alimentum fert ignis: fimo bubulo pro lignis uruntur. Ad Cuballum Gallograeciæ castellum castra habentibus Romanis, apparuere cum magno tumultu hostium equites. Nec turbarunt tantum stationes Romanas repente invecti, sed quosdam etiam occiderunt. Qui tumultus quum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit, fugavitque Gallos, & aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui jam ad hostes perventum cerneret, exploratо deinde, & cum cura coacto agmine procedebat; & continentibus itineribus quum ad Sangarium flumen perveniset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Thymbri fluvio. Inde major jam gemmatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem sese effundit, non tamen tam magnitudine memorabilis, quam quod piscium accolis ingentem vim præbet. Transgressus ponte perfecto flumen præter ripam euntibus Galli Matris magnæ à Pessunte occurrere cum insignibus suis; vaticinantes fanatico carmine, *Deam Romanis viam belli & victoriam dare, imperiumque ejus regionis. Accipere se omen* quum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. Postero die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed p'usquam mediterraneum celebre & frequens emporium. Tria maria pari ferme distantia intervallo habet. Hellespontum ad Si-

nopen, & alterius oræ littora, qua Gilices maritimi colunt. Multarum magnarumque præterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt. Ibi stativa habentibus legati ab Epossognato venerunt, nunciantes *profectum eum ad regulos Gallorum, nihil æqui impetrasse. Ex campestribus vicis egrisque frequentes demigrare, & cum conjugibus ac liberis quæ ferre atque agere possent, præ se agentes portantesque: Olympum montem petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur.*

19. Certiora postea Oroandensium legati attulerunt, *Tolistoboiorum civitatem Olympum montem cepisse: diversos Tectosagos alium montem, qui Magaba dicatur, petisse. Trocmos, conjugibus ac liberis apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistoboiis statuisse auxilium ferre.* Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon & Combolomarus, & Gaulotus. Iis hæc maxime belli ratio sumendi fuerat, quod quum montes ediriffimos ejus regionis tenerent, convectis omnibus, quæ ad usum quamvis longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostes censebant. *Nam neque auturos per tam ardua atque iniqua loca subire eos: & si conarentur, vel parva manu prohiberi ac deturbari posse: nec quietos in radicibus gelidorum montium sedentes frigus, aut inopiam laturos.* Et quum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque & alia munimenta verticibus iis quos insederant, circumjecere. Minima apparatus missilium telorum cura fuit: quod saxa affatim præbituram asperitatem ipsam locorum credebant.

20. Consul, quia non cominus pugnam, sed procul, loco oppugnandis futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum, glandisque & modicorum, qui funda mitti possent, lapidum paraverat. Instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit: & a quinque ferme millibus locat castra. Postero die cum quadringentis equitibus, & Attalo progressum eum ad naturam montis, situmque Gallicorum castrorum visendum, equites hostium, duplex numerus, effusi castris in fugam averterunt. Occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit: tuto circumvectus montem animadvertit meridiana regione terrenos, & placide acclives ad quendam finem colles esse, ad septentrionem arduas & rectas prope rupes. Atque omnibus ferme aliis inviis, itinera tria esse: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hiberno solis ortu, & ab æstivo occasu. Hæc cum templ

templatus eo die, sub ipsis radicibus posuit castra. Postero die sacrificio facto, quum primis hostiis litasset, trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit, ipse cum maxima parte copiarum, qua æquissimum aditum præbebat mons, ascendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, & tuto possit, subire jubet. Si qua periculosa & prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus vim afferre: sed obliquo monte ad se declinare, & suo agmini conjungi. C. Helvium cum tertia parte circumire sensim per infima montis, deinde ab æstivo occasu erigere agmen. Et Attali auxilia trifariam æquo numero divisit: secum esse ipsum juvenem jussit. Equitatum cum elephantis in proxima tumulis planicie reliquit. Edictum præfectis, *ut intenti quid ubiq; geratur, animadvertant: opemq; ferre, quo postulent res, properent.*

21. Galli duobus lateribus satis fidentes, invia esse, ab ea parte, quæ in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quatuor ferme millia armatorum ad tumulum imminentem viæ, minus mille passuum à castris occupandum mittunt: eo se rati velut castello iter impedituros. Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. Ante signa modico intervallo velites eunt, & ab Attalo Cretenses sagittarii, & funditores, & Tralli Thraces: signa peditum ut per arduum leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex intervallo loci prœlium commissum est, primo par, Gallos loco adjuvante: Romanos varietate & copia telorum. Procedente certamine nihil jam æqui erat. Scuta longa, cæterum ad amplitudinem corporum parum lata, & ea ipsa plana male tegebant Gallos. Nec jam tela habebant, præter gladios: quorum, quum manum hostis non consereret, nullus usus erat. Saxis, nec modicis, ut quæ non præparassent; sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, ut insueti, nec arte, nec viribus adjuvantes ictum, utebantur. Sagittis, glande, jaculis incauti, ab omni parte configebantur: nec quid agerent, ira & pavore obcæcatis animis, cernebant: & erant deprehensi genere pugnæ, in quo minime apti sunt, nam quemadmodum cominus, ubi invicem vulnerati ac inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum: ita ubi ex occulto & procul levibus telis vulnerantur, nec quo ruant cœco impetu, habent, velut feræ transfixæ in suos temere incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, & sunt fusa & candida corpora, ut quæ nunquam nisi in pugna nudentur: ita & plus sanguinis è multa carne fundebatur, & fœdiores patebant plagæ, & candor corporum

magis sanguine atro maculabatur: sed non tam patentibus plagis moventur, interdum insecta cute, ubi latior, quam altior plaga est, etiam glorioſius se pugnare putant. Idem, quum aculeus sagittæ aut glandis abditæ introrsus tenui vulnere in speciem urit, & scrutantes quæ vellant, telum non sequitur: tum in rabiem & pudorem tam parvæ perimentis peltis versi, prosternunt corpora humi, sic ut passim procumberent. Alii ruentes in hostem undique configebantur: & quum cominus venerant, gladiis à velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam habet: & in dextera hastas, quibus eminus utitur. Gladio Hispanienſi est cinctus. Quod si pede collato pugnandum est, translatis in lævam hastis, stringit gladium. Pauci supererant jam Gallorum. Qui posteaquam ab levi armatura superatos se viderunt, & instare legionum signa, effusa fuga castra repetunt, pavoris & tumultus jam plena: ut ubi fœminæ, puerique, & alia imbellis turba permista esset. Romanos victores deserti fuga hostium acceperunt tumuli.

22. Sub idem tempus L. Manlius, & C. Helvius, quum quoad viam colles obliqui dederunt, ascendissent: posteaquam ad invia ventum est, flexere iter in partem montis, quæ una habebat iter: & sequi consulis agmen modico uterque intervallo, velut ex composito, cœperunt: quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa compulsi. Subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo sæpe usui fuerunt: ut primis forte deturbatis, secundi & tegant pulsos, & integri pugnam excipiant. Consul, posteaquam ad tumulos ab levi armatura captos prima signa legionum pervenerunt, respirare, & conquiescere paulisper militem jubet: simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat: *& quum levis armatura tale prælium ediderit, quid ab legionibus, quid ab justis armis, quid ab animis fortissimorum militum exspectari? castra illis capienda esse, in quæ compulsus ab levi armatura hostis trepidat.* Præcedere tamen jubet levem armaturam: quæ, quum staret agmen, colligendis per tumulos telis, ut missilia sufficerent, haud segne idipsum tempus consumpserat. Jam castris appropinquabant: & Galli, ne parum se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant. Obruti deinde omni genere telorum, quum quo plures ac densiores erant, eo minus vani quicquam intercideret teli: intra vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem compulsam in castra vis ingens missilium telorum conjiciebatur: & vulnerari multos, clamor permistus mulierum atque puerorum ploratibus significabat. In eos qui portas stationibus suis clauserant, legio-

legionum antesignani pila conjecerunt. Hi vero non vulnerabantur, sed transverberatis scutis plerique inter se conserti hærebant. Nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt.

23. Patentibus jam portis, priusquam irrumperent victores, fuga è castris Gallorum in omnes partes facta est. Ruunt cæci per vias, per invia: nulla præcipitia saxa, nullæ rupes obstant: nihil præter hostem metuunt. Itaque plerique præcipites per vastam altitudinem prolapsi, aut debilitati exanimantur. Consul castris captis, direptione prædaque abstinet. *Militem sequi pro se quemque & instare, & perculsis pavorem addere* jubet. Supervenit & alterum cum L. Manlio agmen, nec eos castra intrare finit. Protinus ad persequendos hostes mittit. Et ipse paulo post, tradita captivorum custodia tribunis militum sequitur: debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi cæsi forent aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit. Nec continere suos à direptione castrorum valuit: prædaque eorum iniquissima sorte, qui pugnæ non interfuerant, facta est. Equites diu ignari & pugnæ, & victoriæ suorum steterunt. Deinde & ipsi, quantum equi in colles subire poterant; sparsos fuga Gallos circa radices montis consectati cecidere, aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque & cædes fuit: & magna pars rupibus inviis in profundæ altitudinis convalles delapsa est, pars in silvis vepribusque occisa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad quadraginta millia hominum cæsa auctor est. Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus decem millia. Numerus captivorum, haud dubie millia quadraginta explevit: quia omnis generis, ætatisque turbam secum traxerant, demigrantium magis quam in bellum euntium modo. Consul armis hostium in uno concrematis cumulo, cæteram prædam conferre omnes jussit, & aut vendidit quod ejus in publicum redigendum erat: aut cum cura, ut quam æquissima esset, per milites divisit. Laudati quoque pro concione omnes sunt, donatique pro merito quisque. Ante omnes Attalus; summo cæterorum assensu: nam singularis ejus juvenis quum virtus & industria in omnibus laboribus, periculisque, tum modestia etiam fuerat.

24. Supererat bellum integrum cum Tectosagis. Ad eos profectus consul, tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit: unde hostes paulo plus decem millia aberant. Ubi quum stativa essent, facinus memorabile à captiva factum est. Ortiagontis reguli uxor forma eximia cu-

ſtodiebatur inter plures captivos, cui cuſtodiæ centurio præ-
rat, & libidinis & avaritiæ militaris. Is primo ejus animum
tentavit. Quem quum abhorrentem à voluntario videret ſtu-
pro, corpori quod ſervum fortuna erat, vim fecit. Deinde
ad leniendam indignitatem injuriæ, ſpem reditus ad ſuos mu-
lieri facit, & ne eam quidem, ut amans, gratuitam, certo
auri pondere pactus. Ne quem conſcium ſuorum haberet, ipſi
permittit, *ut quem vellet, unum ex captivis nuncium ad ſuos mit-
teret.* Locum prope flumen conſtituit: quo, duo, nec plus,
neceſſarii captivæ cum auro venirent nocte inſequenti, ad eam
accipiendam. Forte ipſius mulieris ſervus inter captivos e-
juſdem cuſtodiæ erat. Hunc nuncium primis tenebris extra
ſtationes centurio educit. Nocte inſequenti & duo neceſſarii
mulieris ad conſtitutum locum, & centurio cum captiva ve-
nit. Ubi quum aurum oſtenderent, quod ſummam talenti At-
tici (tanti enim pepigerat) expleret: mulier linguâ ſuâ, ſtrin-
gerent ferrum, & centurionem prenſantem aurum occiderent,
imperavit. Jugulati præciſum caput ipſa involutum veſte fe-
rens ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugi-
rat, pervenit. Quem priuſquam complecteretur, caput cen-
turionis ante pedes ejus abjecit. Mirantique cujuſnam id ca-
put hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre eſ-
ſet: *& injuriam corporis & ultionem violatæ per vim pudicitiæ
confeſſa viro eſt, aliaque* (ut traditur) *ſanctitate & gra-
vitate vitæ hujus matronalis facinoris decus ad ultimum conſer-
vavit.*

25. Ad Ancyram in ſtativa Tectoſagum oratores ad conſu-
lem venerunt, petentes, *ne ante ab Ancyra caſtra moveret, quam
collocutus cum ſuis regibus eſſet. Nullas conditiones pacis iis non
bello fore potiores.* Tempus in poſterum diem conſtituitur:
locuſque qui maxime medius inter caſtra Gallorum & An-
cyram eſt viſus. Quo quum conſul ad tempus cum præſi-
dio quingentorum equitum veniſſet, nec ullo Gallorum ibi
viſo, regreſſus in caſtra eſſet: oratores iidem redeunt excu-
ſantes *religione objecta venire reges non poſſe. Principes gentis,
per quos æque res tranſigi poſſet, venturos.* Conſul *ſe quoque
Attalum miſſurum* dixit. Ad hoc colloquium utrinque ventum
eſt. Trecentos equites Attalus præſidii cauſſa quum addux-
iſſet, jactæ ſunt pacis conditiones. Finis rei quia abſentibus
ducibus imponi non poterat, convenit, *uti conſul regeſque eo lo-
co poſtero die congrederentur.* Fruſtratio Gallorum eo ſpecta-
bat: primum ut tererent tempus, donec res ſuas cum quibus
periclitari nolebant, cum conjugibus ac liberis trans Halyn
flumen trajicerent: deinde quod ipſi conſuli parum cauto ad-
verſus colloquii fraudem inſidiabantur. Mille ad eam rem
ex

et omni numero audaciæ expertæ, delegerunt equites. Et ſucceſſiſſet fraus, ni pro jure gentium, cujus violandi conſilium initum erat, ſteciſſet fortuna. Pabulatores lignatoreſque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti ſunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia conſulis præſidium & ipſum pro ſtatione habituri erant, hoſti oppoſitum. Suam tamen alteram ſtationem propius caſtra ſexcentorum equitum poſuerunt. Conſul affirmante Attalo *venturos reges & tranſigi rem poſſe*, profectus è caſtris, quum eodem quo antea præſidio equitum, quinque millia fere proceſſiſſet, nec multum à conſtituto loco abeſſet: repente concitatis equis cum impetu hoſtili videt Gallos venientes. Conſtituit agmen, & expedire tela animoſque equitibus juſſis, primo conſtanter initium pugnæ accepit, nec ceſſit: dein quum prægravaret multitudo cedere ſenſim, nihil conſuſis turmarum ordinibus cœpit. Poſtremo quum jam plus in mora periculi quam in ordinibus conſervandis præſidii eſſet, omnes paſſim in fugam effuſi ſunt. Tum vero inſtare diſſipatis Galli, & cædere. Magnaque pars oppreſſa foret, ni ſtatio pabulatorum ſexcenti equites occurriſſent. Ii procul clamore pavido ſuorum exaudito, quum tela equoſque expediſſent: integri profligatam pugnam acceperunt. Itaque verſa extemplo fortuna eſt, verſus in victores à victis terror. Et primo impetu fuſi Galli ſunt, & ex agris concurrebant pabulatores, & undiq; obvius hoſtis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent; quia recentibus equis Romani feſſos ſequebantur. Pauci ergo effugerunt: captus eſt nemo. Major multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt. Romani ardentibus ira animis poſtero die omnibus copiis ad hoſtem perveniunt.

26. Biduum natura montis per ſeipſum exploranda, ne quid ignoti eſſet, abſumpſit conſul. Tertio die quum auſpicio operam dediſſet, deinde immolaſſet, in quatuor partes diviſas copias educit: duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adverſus cornua Gallorum erigeret. Hoſtium quod roboris erat, Tectoſagi & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. Equitatum (quia equorum nullus inter inæquales rupes uſus erat) ad pedes deductum, decem millia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces & Morzi auxiliares in lævo quatuor ferme millium numerum explebant. Conſul, ſicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis, ut æque magna vis ad manum eſſet, curavit. Ubi appropinquarunt, omnia eadem utrinque quæ fuerant in priore prœlio, erant: præter animos & victoribus ab re ſecun-

da auctos, & hostibus fractus, quia & si non ipsi victi erant, suæ gentis hominum cladem pro sua ducebant. Itaque à paribus initiis cœpta res, eundem exitum habuit. Velut nubes levium telorum conjecta obruit aciem Gallorum: nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudaret undique corpus ad ictus, audebat: & stantes quo densiores erant, hoc plura, velut destinatum petentibus, vulnera accipiebant. Consul jam per se turbatos si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam omnes ratus, receptis inter ordines velitibus & alia turba auxiliorum, aciem promovit.

27. Galli & memoria Tholistoboiorum cladis territi, & inhærentia corporibus gerentes tela, fessique & stando & vulneribus, ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit: sed pauci intra munimenta se recepere. Pars major dextra lævaque prælati, qua quemque impetus tulit, fugerunt. Victores usque ad castra secuti, ceciderunt terga. Deinde in castris cupiditate prædæ hæserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est. Cæterum ne primum quidem conjectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat: eos qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit. Per aliquantum spacium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt. Reliqui flumen Halyn trajecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mansit. Cæteros in sua castra consul reduxit. Postero die captivos prædamque recensuit: quæ tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, quum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coacervare potuit. Galli ex dissipata passim fuga, in unum locum congregati magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum venire jussit. Ipse (jam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hiberna maritimæ oræ reduxit.

28. Dum hæc in Asia geruntur, in cæteris provinciis tranquillæ res fuerunt. Censores Romæ T. Quinctius Flamininus, & M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. Princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus. Quatuor soli præteriti sunt, nemo curuli usus honore. Et in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. Substructionem super Æquimelium in Capitolio, & viam silice sternendam à porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi censerentur; sena-

ſenatum conſuluerunt. Decretum, uti Romæ cenſerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium, planaque urbis inundavit. Ab Cn. Manlio conſule bello in Aſia cum Gallis perfecto, alter conſul M. Fulvius perdomitis Ætolis, quum trajeciſſet in Cephaleniam, circa civitates inſulæ miſit percunctatum, *utrum ſe dedere Romanis, an belli fortunam experiri mallent?* metus ad omnes valuit, ne deditionem recuſarent. Obſides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Neſiotæ, Cranii, Pallenſes, & Samæi dederunt. Inſperata pax Cephaleniæ affulſerat: quum repente una civitas, incertum quam ob cauſſam Samæi deſciverunt. *Quia opportuno loco urbs poſita eſſet, timuiſſe ſe* aiebant, *ne demigrare cogerentur ab Romanis.* Cæterum ipſi ne ſibi eum fixerint metum, & timore vano quietem exuerint: an jactata ſermonibus res apud Romanos perlata ad eos ſit, nihil comperti eſt: niſi quod datis jam obſidibus, repente portas clauſerunt: & ne ſuorum quidem precibus (miſerat enim ſub muros conſul ad tentandam miſericordiam parentum populariumque) deſiſtere ab incœpto voluerunt. Oppugnari deinde, poſteaquam nihil pacati reſpondebatur, cœpta urbs eſt. Apparatum omnem tormentorum machinarumque tranſvectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat: & opera quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt. Duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros.

29. Nec ab Samæis quicquam, quo aut opera aut hoſtis arceri poſſet, prætermiſſum eſt. Duabus tamen maxime reſiſtebant rebus; una, interiorem ſemper juxta validum pro diruto novum obſtruentes murum: altera, erupcionibus ſubitis, nunc in opera hoſtium, nunc in ſtationes: & plerumque iis prœliis ſuperiores erant. Una ad coercendos inventa haud magna memoratu res eſt. Centum funditores ab Ægio & Patris & Dymis acciti. A pueris ii more quodam gentis, ſaxis globoſis, quibus ferme arenæ immiſtis ſtrata littora ſunt, funda mare apertum inceſſentes, exercebantur. Itaque longius certiuſque & validiore ictu quam Balearis funditor, eo telo uſi ſunt. Et eſt non ſimplicis habenæ, ut Balearica aliarumque gentium funda: ſed triplex ſcutale crebris ſuturis duratum; ne fluxa habena voluterur in jactu glans, ſed librata quum ſederit, velut nervo miſſa excutiatur. Coronas modici circuli magno ex intervallo loci aſſueti trajicere, non capita ſolum hoſtium vulnerabant: ſed quem locum deſtinaſſent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro; neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achæos, *ut parumper abſcederent: & ſe cum Romanis ſtationibus pugnantes quiete ſpectarent.* Quatuor menſes obſidionem Samæi ſuſtinuerunt.

Quum

Quum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut vulnerarentur: & qui superarent, fessi & corporibus & animis essent: Romani nocte per arcem quam Cyatidem vocant (nam urbs in mare devexa, in occidentem vergit) muro superato in forum pervenerunt. Samæi posteaquam captam urbis partem ab hostibus senserunt, cum conjugibus ac liberis in majorem refugerunt arcem, inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes venierunt.

30. Consul compositis rebus Cephaleniæ, præsidio Samæ imposito, in Peloponnesum, jamdiu accersentibus Ægiensibus maxime ac Lacedæmoniis trajecit. Ægium à principio Achaici concilii semper conventus gentis indicti sunt, seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. Hunc morem Philopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus quæ Achaici concilii essent, invicem conventus agerentur. Et sub adventum consulis Damiurgis civitatum, qui summus est magistratus, Ægium evocantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum edixit. Quo cum appareret omnes fere conventuros: consul quoque quamquam Ægiensium favebat causæ, Argos venit: ubi quum discepatio fuisset, & rem inclinatam cerneret, incœpto destitit. Lacedæmonii deinde eum in sua certamina averterunt. Sollicitam eam civitatem exules maxime habebant. Quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ castellis, quæ omnis adempta erat, habitabant. Id ægre patientes Lacedæmonii, ut aliquem liberum ad mare haberent aditum: si quando Romam, aliove quo mitterent legatos: simulque ut emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset: nocte adorti vicum maritimum, nomine Lan, improviso occupavere. Vicani, quique ibi exules habitabant, primo inopinata re territi sunt: deinde sub lucem congregati, levi certamine expulerunt Lacedæmonios. Terror tamen omnem maritimam oram pervasit: legatosque communiter & castella omnia vicique, & exules quibus ibi domicilia erant, ad Achæos miserunt.

31. Philopœmen prætor, jam inde ab initio exulum causæ amicus, & auctor semper Achæis minuendi opes & auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium quærentibus dedit. Decretumque eo referente factum est, *quum in fidem Achæorum tutelamque T. Quintius & Romani Laconicæ oræ castella & vicos tradidissent, & quum abstinere his ex fœdere Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus esset, cædesque ibi facta: qui ejus rei auctores affinesque essent, nisi dederentur Achæis, violatum videri fœdus.* Ad exposcendos eos legati extemplo Lacedæmonem

missi

missi sunt. Id imperium adeo superbum & indignum Lacedæmoniis visum est, ut si antiqua civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. Maxime autem consternavit eos metus, si semel primis imperiis obediendo jugum accepissent, ne id quod jamdiu moliretur, Philopœmen exulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopœmeni atque exulibus erat, interfectis, decreverunt renunciandam societatem Achæis: legatosque extemplo Cephaleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio, quique Romanis Lacedæmonem dederent: orarentque eum, *ut veniret in Peloponnesum ad urbem Lacedæmonem in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.*

32. Id ubi legati ad Achæos retulerunt, omnium civitatum quæ ejus concilii erant, consensu, bellum Lacedæmoniis indictum est. Ne extemplo gereretur, hyems impedit. Incursionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, sed etiam navibus à mari fines eorum vastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit: jussuque ejus Elin concilio indicto, Lacedæmonii ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit. Cui consul quum alia satis ambitiose partem utramque fovendo, incerta respondisset: una denunciatione, *ut bello abstinerent, donec Romam legatos ad senatum misissent*, finem imposuit. Utrinque legatio missa Romam est. Exules quoque Lacedæmoniorum suam causam legationemque Achæis injunxerunt. Diophanes & Lycortas Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt. Qui diffidentes in Republica tum quoque minime inter se convenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat, *eos optime controversias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros esse*: Lycortas ex præceptis Philopœmenis postulabat, *ut Achæis ex fœdere ac legibus suis quæ decrevissent, agere liceret: libertatemque sibi illibatam, cujus ipsi auctores essent, præstarent.* Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat: novari tamen nihil de Lacedæmoniis placebat. Cæterum responsum ita perplexum fuit, ut & Achæi sibi de Lacedæmone permissum acciperent: & Lacedæmonii non omnia concessa iis interpretarentur. Hac potestate immodice Achæi ac superbe usi sunt.

33. Philopœmeni continuatur magistratus, qui veris initio exercitu indicto castra in finibus Lacedæmoniorum posuit. Legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, *& civitatem in pace futuram, si id fecissent*, pollicens: *& illos nihil indicta causa passuros.* Silentium præ metu cæterorum fuit.

Quos

Quos nominatim depopoſcerat, ipſi ſe ituros profeſſi ſunt: fide accepta ab legatis, *vim abfuturam, donec cauſſam dixiſſent.* Ierunt alii etiam illuſtres viri, & advocati privatis: & quia pertinere cauſſam eorum ad Rempublicam cenſebant. Nunquam alias exules Lacedæmoniorum Achæi ſecum adduxerant in fines: quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur. Tunc exercitus totius prope anteſignani exules erant. Ii venientibus Lacedæmoniis ad portam caſtrorum agmine facto occurrerunt. Et primo laceſſere jurgiis: deinde altercatione orta, quum accenderentur iræ, ferociſſimi exulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. Quum illi *Deos & fidem legatorum teſtarentur:* & legati & prætor ſummoveret turbas, & protegeret Lacedæmonios: vinculaque jam quoſdam injicientes arceret, creſcebat tumultus concitata turba. Et Achæi ad ſpectaculum primo concurrerunt. Deinde vociferantibus exulibus quæ paſſi forent, & orantibus opem, affirmantibuſque ſimul, *nunquam talem occaſionem habituros, ſi eam prætermiſiſſent: fœdus, quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis ſacratum fuiſſet, irritum per illos eſſe: priuſquam alio de integro fœdere obligarentur, noxios puniendos eſſe:* accenſa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui ut *ferirent,* inclamavit, ſaxa conjecit: atque ita ſeptemdecim quibus vincula per tumultum injecta erant, interfecti ſunt. Sexaginta tres poſtero die comprehenſi, à quibus prætor vim arcuerat, non quia ſalvos vellet, ſed quia perire cauſſa indicta nolebat, objecti multitudini iratæ, quum averſis auribus pauca locuti eſſent, damnati omnes: & traditi ſunt ad ſupplicium.

34. Hoc metu injecto Lacedæmoniis, imperatum primum, *ut muros diruerent:* deinde *ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannnos militaſſent, terra Laconica excederent.* Tum, *uti quæ ſervitia tyranni liberaſſent* (ea magna multitudo erat) *ante diem certam abirent. Qui ibi manſiſſent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis jus eſſet. Lycurgi leges, mores que abrogarent. Achæorum aſſuefcerent legibus, inſtitutiſque. Ita unius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius conſenſuros.* Nihil obedientius fecerunt, quam ut muros diruerent: nec ægrius paſſi ſunt quam exules reduci. Decretum Tegeæ in concilio communi Achæorum de reſtituendis iis factum eſt. Et mentione illata, externos auxiliares dimiſſos, & Lacedæmoniis aſcriptos (ita enim vocabant, qui à tyrannis liberati erant) urbe exceſſiſſe, in agros dilapſos, priuſquam dimitteretur exercitus: ire prætorem cum expeditis, & comprehendere id genus hominum, & vendere jure prædæ placuit. Multi comprehenſi venierunt. Porticus ex ea pecunia Megalopoli

lopoli permiſſu Achæorum refecta eſt: quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinitis, quem injuria tyranni Lacedæmoniorum poſſederant, reſtitutus eidem civitati, ex decreto vetere Achæorum; quod factum erat Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc velut enervata civitas Lacedæmoniorum diu Achæis obnoxia fuit. Nulla tamen res tanto erat damno, quam diſciplina Lycurgi, cui per ſeptingentos annos aſſueverant, ſublata.

35. A concilio ubi apud conſulem inter Achæos, Lacedæmonioſque diſceptatum eſt, M. Fulvius, quia jam in exitu annus erat, comitiorum cauſſa profectus Romam, creavit conſules M. Valerium Meſſalam, & C. Livium Salinatorem: quum M. Æmilium Lepidum inimicum eo quoque anno petentem dejeciſſet. Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, conſulem M. Fulvium in provinciam ad exercitum redire placuit; eiq; & collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum eſt. Eo anno in ædem Herculis ſignum Dei ipſius ex decemvirorum reſponſo, & ſejuges in Capitolio aurati ab G. Cornelio poſiti. *Conſulem dediſſe*, inſcriptum eſt. Et duodecim clypea ærata ab ædilibus curulibus P. Claudio & Ser. Sulpicio Galba, ſunt poſita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compreſſam damnarunt. Et ædilis plebis Q. Fulvius Flaccus duo ſigna aurata, uno reo damnato (nam ſeparatim accuſaverant) poſuit. Collega ejus A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, Plebeii quinquies toti inſtaurati. Marcus Valerius Meſſala inde, & C. Livius Salinator conſulatum idibus Martiis quum iniſſent, *de Republica deque provinciis, & exercitibus ſenatum conſuluerunt.* De Ætolia & Aſia nihil mutatum eſt. Conſulibus, alteri Piſæ cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta eſt. Comparare inter ſe, aut ſortiri juſſi: & novos exercitus, binas legiones ſcribere: & ut ſociis Latini nominis quindecim millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Meſſalæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Prætores inde ſortiti ſunt. Marco Claudio urbana, Publio Claudio peregrina juriſdictio evenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hiſpaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem eſt ſortitus. *V. C.* 562.

36. De exercitibus ita placuit: *è Gallia legiones, quæ ſub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium proprætorem in Bruttios traduci: & qui in Sicilia eſſet, dimitti exercitum: & claſſem, quæ ibi eſſet, Romam reducere M. Sempronium proprætorem.* Hiſpaniis legiones ſingulæ, quæ tum in iis provinciis erant, decretæ:

&

& ut terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme & quartam tenebræ obortæ fuerant. Et novendiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluisset. Campani, quum eos ex senatusconsulto quod priore anno factum erat, censores Romæ censeri coegissent (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, *ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret: & si qui prius duxissent, ut habere eas: & ante eam diem nati, uti justi sibi liberi hæredesque essent.* Utraque res impetrata. De Formianis Fundanisque municipibus, & Arpinatibus, C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgavit: *uti iis suffragii latio* (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) *esset.* Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur; quum intercederent: edocti, *populi esse, non senatus jus, suffragium quibus velit impartiri,* destiterunt incœpto. Rogatio perlata est, *ut in Æmilia tribu Formiani & Fundani; in Cornelia Arpinates ferrent.* Atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quintio, lustrum condidit, censa civium capita ducenta quinquaginta octo millia, trecenta octo. Lustro perfecto, consules in provincias profecti sunt.

37. Hyeme ea qua hæc Romæ gesta sunt, ad Cn. Manlium consulem primum, deinde proconsulem hibernantem in Asia, legationes undique ex omnibus civitatibus, gentibusque, quæ cis Taurum montem incolunt, conveniebant: & ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quam de Gallis; ita lætior sociis erat de Gallis quam de Antiocho. Tolerabilior regia servitus fuerat, quam feritas immanium barbarorum, incerrusque in dies terror; quo velut tempestas eos populantes inferret. Itaque ut quibus libertas Antiocho pulso, pax, Gallis domitis, data esset: non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas pro suis quzque facultatibus attulerant. Et ab Antiocho legati, & ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur: & ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum juvisset. Ei ducenta talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, *quum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges.* Civitatum legationes cum benignis responsis lætiores etiam quam venerant, dimissæ. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere jussi advehere, eo se cum

cum exercitu venturum. Principio deinde veris luſtrato exercitu profectus, die octavo Apameam venit. Ibi triduum ſtativis habitis, tertiis rurſus ab Apamea caſtris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere juſſerat, pervenit. Mille & quinquaginta talenta argenti accepta Apameam deportantur. Frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit: quæ una in iis locis regio tenebatur præſidio. Appropinquanti præfectus præſidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda conſuleret. Dato tempore, ad eam diem præſidio deceſſum eſt. à Perga L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda ad reliquum pecuniæ ex eo quod pepigerant exigendum miſſo, ipſe quia Eumenem regem & decem legatos ab Roma Epheſum veniſſe audierat, juſſis ſequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit.

38. Ibi ex decem legatorum ſententia fœdus in hæc verba fere cum Antiocho conſcriptum eſt. *Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus & conditionibus eſto. Ne quem exercitum qui cum populo Romano ſociiſve bellum geſturus erit, rex per fines regni ſui, eorumve qui ſub ditione ejus erunt, tranſire ſinito. Neu commeatu, neu qua alia ope juvato. Idem Romani ſociique Antiocho, & iis qui ſub imperio ejus erunt, præſtent. Belli gerendi jus Antiocho ne eſto cum iis qui inſulas colunt, neve in Europam tranſeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, caſtellis cis Taurum montem uſque ad Halym amnem, & à valle Tauri uſque ad juga qua in Lycaoniam vergit. Ne quæ arma efferto ex iis oppidis, agris, caſtelliſque, quibus excedat. Si qua extulit, quæ quoque oportebit, recte reſtituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qua earum urbium cives quæ regno abſcedunt, cum rege Antiocho, intraque fines ejus regni ſunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos ſocioſque ſunt, iis jus abeundi manendique eſto. Servos, ſeu fugitivos, ſeu bello captos, ſeu qui liber captus aut tranſfuga erit, reddito Romanis, ſociiſque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito & naves longas armamentaque earum: neve plures quam decem naves actuarias, nulla quarum plus quam triginta remis agatur, habeto: neve monerem ex belli cauſſa, quod ipſe illaturus erit. Neve navigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria: extra quam ſi qua navis pecuniam, ſtipendium, aut legatos, aut obſides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ ſub ditione populi Romani ſunt, Antiocho, regi jus ne eſto. Ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum ſociorumve quæ ædes ædificiaque intra fines regni Antiochi ſunt, quo jure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum ſociorumve ſunto. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio eſto. Si quid ablatum eſt, id conquirendi, cognoſcendi, repeten-*

petendique jus item esto. Si quæ urbes quæ tradi oportet, ii habent, quibus Antiochus dedit, ex iis præsidia deducito: utique recte tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Attica talenta dato intra duodecim annos pensionibus æquis. Talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat. Et tritici quingenta quadraginta millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato: & pro frumento quod æstimatione fiat, talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato: & pro triennio mutato, ne minores octonum denum annorum neu majores quinumquadragenum. Si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi jus esto: dum ne quam urbem aut belli jure teneat, aut in amicitiam accipiat. Controversias inter se jure ac judicio disceptent: aut si utrisque placebit, bello. De Annibale Pœno, & Ætolo Thoante, & Mnasimacho Acarnane, & Chalcidensibus, Eubulida & Philone dedendis, in hoc quoque fœdere ascriptum est. *Et si quid postea addi mutarive placuisset, ut id salvo fœdere fieret.*

39. Consul juravit in hoc fœdus: ab rege qui exigerent jusjurandum, profecti; Q. Minucius Thermus, & L. Manlius qui tum forte ab Oroandis rediit, & Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur: quæque ibi naves regiæ essent, concideret, cremaretque. Profectus ab Epheso quinquaginta tectas naves aut concidit, aut incendit. Telmessum eadem expeditione (territis subito adventu classis oppidanis) recepit. Ex Lycia protinus, jussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Græciam trajecit. Athenis paucos moratus dies, dum Pyræum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Gn. Manlius, quum inter cætera, quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset; deinde caussas civitatum, multis inter novas res turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatum autem cognitis caussis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quæ stipendiariæ regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano senserant, iis immunitatem dederunt: quæ partium Antiochi fuerant aut stipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni jusserunt. Nominatim præterea Colophoniis qui in Notio habitant, & Cymeis & Milesiis immunitatem concesserunt. Clazomeniis super immunitatem & Drymusam insulam dono dederunt. Et Milesiis, quem sacrum appellant agrum restituerunt. Et Iliensibus Rhœteum & Gergithum addiderunt. Non tam ob recentia ulla meri-

tā, quām originum memoria. Eadem & Dardanum liberandi cauſſa fuit. Chios quoque & Smyrnæos, & Erythræos, pro ſingulari fide quam eo bello præſtiterunt, & agro donarunt, & in omni præcipuo honore habuerunt. Phocæenſibus & ager quem ante bellum habuerant, redditus: & ut legibus antiquis uterentur, permiſſum. Rhodiis affirmata, quæ data priore decreto erant. Lycia & Caria datæ uſque ad Mæandrum amnem, præter Telmeſſum. Regi Eumeni Cherſoneſum in Europa, & Lyſimachiam, caſtella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adjecerunt: in Aſia Phrygiam utramque: alteram ad Helleſpontum, majorem alteram vocant: & Myſiam, quam Pruſias rex ademerat ei reſtituerunt: & Lycaoniam & Myliada, & Lydiam, & nominatim urbes, Tralles, atque Epheſum & Telmeſſum. De Pamphylia diſceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos quum eſſet, quia pars ejus citra, pars ultra Taurum eſt: integra res ad ſenatum rejicitur.

40. His fœderibus decretiſque datis, Manlius cum decem legatis, omniquè exercitu ad Helleſpontum profectus, evocatis eo regulis Gallorum, leges quibus pacem cum Eumene ſervarent, dixit, denunciavitque: *ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque ſuorum terminis ſe continerent.* Contractis deinde ex omni ora navibus, & Eumenis etiam claſſe per Athenæum fratrem regis ab Elæa adducta copias omnes in Europam trajecit. Inde per Cherſoneſum modicis itineribus, grave præda omnis generis agmen trahens, Lyſimachiæ ſtativa habuit: ut quam maxime recentibus & integris jumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus eſt ab Lyſimachia die ad amnem Melana, quem vocant: inde poſtero die Cypſela pervenit. A Cypſelis via decem millium fere ſilveſtris, anguſta, confragroſa excipiebat. Propter cujus difficultatem itineris in duas partes diviſus exercitus, & præcedere una juſſa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interpoſuit: plauſtra cum pecunia publica erant, precioſaque alia præda. Itaq; quum per ſaltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Aſtii & Cæni & Maduateni & Cœletæ ad ipſas anguſtias viam circumſederunt. Opinio erat, non ſine Philippi regis Macedonum fraude id factum. *Eum ſciſſe, non alia quam per Thraciam redituros Romanos, & quantam pecuniam ſecum portarent.* In primo agmine imperator erat, ſolicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil ſe moverunt, donec armati tranſirent: Poſteaquam primos ſuperaſſe anguſtias viderunt, poſtremos nondum appropinquantes, impedimenta & ſarcinas invadunt. Cæſiſque cuſtodibus, partim ea

quæ in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus jumenta abstrahere. Unde posteaquam clamor primum ad eos qui jam ingressi saltum sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrinque in medium concurritur, & inordinatum simul pluribus locis prœlium conseritur. Thracas præda ipsa impeditos oneribus, & plerosque (ut ad rapiendum manus vacuas haberent) inermes ad cædem præbet: Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notos incursantibus, & latentibus interdum per cavas valles, prodebat. Ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode objecta pugnantibus impedimento sunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit. Prout locus iniquus æquusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus (alii enim pluribus quam ipsi erant, alii paucioribus occurrerant) variæ pugnæ fortuna est: multi utrinque cadunt. Jam nox appetebat, quum prœlio excedunt Thraces, non fuga vulnerum, aut mortis, sed quia satis prædæ habebant.

41. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit. Pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu duplici circumdata vallo mansit. Postero die, prius explorato saltu quam moverent, primis se conjungunt. In eo prœlio, quum & impedimentorum pars & calonum, & milites aliquot, quum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent; plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum est. Inde Æniorum fines præter Apollinis Zerynthum quem vocant incolæ, templum superant. Aliæ angustiæ circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen est) nec minus confragosæ, quam priores: sed quia nihil silvestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eandem spem prædæ Thrausi (gens & ipsa Thracum) convenere: sed quia nudæ valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant: minus terroris tumultusque fuit apud Romanos. Quippe etsi iniquo loco; prœlio tamen justo, acie aperta, collatis signis dimicandum erat. Conferti subeuntes cum clamore impetu facto primum expulere loco hostes; deinde avertere. Fuga inde cædesque suis ipsos impedientibus angustiis, fieri cœpta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. Postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit, triduumque ibi frumentum accipientes manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex navibus suis, quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam fuit. Hinc per

Abde-

Abderitarum agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit. Reliquum inde per medios Thraces dies noctesque, & si non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, quum à Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam caussam, quam quod prædæ minus quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque Claudius auctor est, *ad quindecim millia Thracum præcedenti ad exploranda loca, agmen Mutini Numidæ occurrisse. Quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hostes cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse. Eundem mox quum jam Mutines in medio elephantis collocatis in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse: atque inde turbatos equestri velut procella hostes, ad peditum agmen non accessisse.* Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. Inde per Epirum Apolloniam quum perveniſſet: nondum adeo hiberno contempto mari, ut trajicere auderet, Apolloniæ hiberna vit.

42. Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re gesta, ut ea probabilis moræ caussa esset, quod solito serius ad comitia veniſſet. Comitia consulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Calendas Martias. Creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die prætores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massaliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitiis perfectis, quas provincias prætoribus esse placeret, rogavit ad senatum consul. Decreverunt duas Romæ juris dicendi caussa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia, Tarentum & Galliam. Et extemplo, priusquam inirent magistratum, sortiri jussi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus, & L. Manlius, *quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, jussu M. Claudii prætoris urbis per feciales traditi sunt legatis, & Carthaginem acti.* In Liguribus magni belli, & gliscentis indies magis fama erat. Itaque consulibus novis, quo die de provinciis & de Republica retulerunt, senatus utrique Ligures provincium decrevit. Huic senatusconsulto Lepidus consul intercedebat, *indignum esse prædicans, consules ambos in valles Ligurum includi. M. Fulvium & Cn. Manlium biennium jam alterum in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos regnare, si exercitus in his terris esse placeat, consules in*

V. C. 563.

potius quam privatos præesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem precio venditantes. Si eas provincias exercitibus obtinere opus esset: sicut M. Acilio, L. Scipioni consulibus M. Fulvius & Cn. Manlius successissent consules: ita Fulvio Manlioque C. Livium, & M. Valerium consules debuisse succedere. Nunc certe perfecto Ætolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, Consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddique tandem Reipublicæ debere. Senatus his auditis, in sententia perseverit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset: Manlium Fulviumque decederé de provinciis, & exercitus inde deducere, ac redire Romam placuit.

43. Inimicitiæ inter M. Fulvium & M. Æmilium consules erant: & super cætera Æmilius *serius biennio se consulem factum M. Fulvii opera* aiebat. Itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum subornatos criminibus introduxit. *Qui sibi, quum in pace essent, imperataque à prioribus consulibus fecissent, & eadem præstare obedienter M. Fulvio parati essent, bellum illatum questi: agros primum depopulatos, terrorem direptionis & cædis urbi injectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. Obsessos deinde, & oppugnatos se, & omnia exempla belli edita in se, cædibus, incendiis, ruinis, direptione urbis. Conjuges, liberos in servitium abstractos: bona adempta: &, quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis. Simulacra Deum, Deos demum ipsos convulsos ex sedibus suis ablatos esse: parietes postesque nudatos: quos adorent, ad quos precentur & supplicent, Ambraciensibus non superesse.* Hæc querentes, interrogando criminose ex composito consul ad plura, velut non sua sponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus, alter consul C. Flaminius M. Fulvii caussam excepit: qui *veterem & obsoletam viam ingressos Ambracienses* dixit. *Sic M. Marcellum à Syracusanis, sic Q. Fulvium à Campanis accusatos. Quin eadem opera T. Quintium à Philippo rege, M. Acilium & L. Scipionem ab Antiocho, C. Manlium à Gallis, ipsum Fulvium ab Ætolis & Cephaleniæ populis accusari paterentur. Ambraciam oppugnatam & captam, & signa inde ornamentaque ablata, & cætera facta, quæ captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio, aut ipsum M. Fulvium censetis, Patres conscripti? qui ob has res gestas triumphum à vobis postulaturus sit? Ambraciam captam, signaque, quæ ablata criminantur, & cætera spolia ejus urbis ante currum laturus, & fixurus in postibus suis? Nihil est, quod se ab Ætolis separent. Eadem Ambraciensium & Ætolorum causa est. Itaq; collega meus, vel in alia caussa inimicitias exerceat: vel sine hac utiq; mavult; retineat Ambracienses suos in adventum M. Fulvii. Ego nec de Ambraciensibus, nec de Ætolis decerni quicquam absente M. Fulvio patiar.*

44. Quum

44. Quum Æmilius *callidam malitiam inimici, velut omnibus notam insimularet, & tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam veniret*, certamine consulum biduum absumptum est. Nec præsente Flaminio decerni quicquam videbatur posse. Captata occasio est, quum æger forte Flaminius abesset. & referente Æmilio senatusconsultum factum est, *ut Ambracienſibus omnes suæ res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis uterentur. Portoria, quæ vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii Latini nominis essent. Signa aliaque ornamenta, quæ quererentur ex ædibus sacris sublata esse: de iis quum M. Fulvius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum referri, & quod ii censuissent, fieri.* Neque his contentus consul fuit, sed postea per infrequentiam adjecit senatusconsulto, *Ambraciam non videri vi captam esse.* Supplicatio inde ex decemvirorum decreto prævalentudine populi fuit per triduum: quia gravis pestilentia urbem atque agros vastabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus liberati consules & delectu perfecto (novis enim uterque maluit uti militibus) in provinciam profecti sunt: veteresque omnes dimiserunt. Post consulum profectionem Cn. Manlius proconsul Romam venit, cui quum ab Ser. Sulpicio prætore senatus ad ædem Bellonæ datus esset: & ipse commemoratis rebus ab se gestis postulasset, *ut ob eas Diis immortalibus honos haberetur, sibique triumphanti urbem invehi liceret:* contradixerunt pars major decem legatorum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Æmilius Paullus.

45. *Legatos sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ causa, fœderisque & legum, quæ cum L. Scipione inchoatæ fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret: & Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis excipere: sed illum cognita fraude consulis, quum sæpe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam ejus vitasse. Cupientem transire Taurum, ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ prædictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. Admovisse tamen exercitum, & prope ipsis jugis ad divortia aquarum castra posuisse. Quum nullam ibi caussam belli inveniret, quiescentibus regis, circumegisse exercitum ad Gallogræcos, cui nationi non ex senatus auctoritate: non populi jussu bellum illatum: quod quem unquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Annibalis, & Pœnorum recentissima bella esse. De omnibus his consultum senatum, populum jussisse. Sæpe legatos ante missos res repetitas: postremo qui bellum indixerent missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum populi Romani bellum, & non tuum privatum latrocinium dicamus? At eo ipso contentus fuisti, recto itinere duxisti*

exercitum ad eos, quos tibi hostes desumpseras: an & per omnes anfractus viarum, quum ad bivia consisteres, ut quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mercenarius, cum exercitu Romano sequereris, Pisidiæ Lycaoniæque & Phrygiæ recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem a tyrannis castellanisque devia colligens? quid enim tibi cum Oenoandis? quid cum aliis æque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cujus nomine triumphum petis, quo modo gessisti? loco æquo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, ut Diis immortalibus bonos habeatur, postulas: primum quod pro temeritate imperatoris, nullo jure gentium bellum inferentis, pœnas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes nobis objecerunt.

46. Nolito nomen tantum existimare missum esse Gallogræcorum, multo ante & corpora & animi missi ac vitiati sunt. An si illi Galli essent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuncius illinc rediisset? his cum iis pugnatum est, his loco iniquo subiit, in valle inferiore pedibus pene hostium aciem subjecit, ut si non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda injicerent, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna populi Romani est, magnum & terribile nomen. Recenti ruina Annibalis, Philippi, Antiochi, prope attonitæ erant, tantæ corporum moles. Fundæ sagittæque in fugam consternatæ sunt. Gladius in acie cruentatus non est Gallico bello: velut avium examina, ad crepitum primum missilium avolavere. At hercule nos iidem (admonente fortuna, quid si hostem habuissemus, casurum fuisset) quum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus, cæsi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cujus temeritate ea clades incidérat perisset, cum multis viris fortibus cecidit. Exercitus spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus: alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta; inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes senatus, aut populus Romanus dedisset. Sic huic L. Scipioni, sic illi Manio Acilio de rege Antiocho, sic paulo ante T. Quintio de rege Philippo, sic P. Africano de Annibale & Pœnis & Syphace triumphus datus. Et minima illa, quum jam senatus censuisset bellum, quæsita tamen sunt: quibus nunciandum esset: ipsis utique regibus nunciaretur, an satis esset ad præsidium aliquod nunciari? Vultis ergo hæc omnia pollui & confundi? tolli fecialia jura? nullos esse feciales? fiat (pace Deum dixerim) jactura religionis: oblivio Deorum capiat pectora vestra. Num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint, jubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe consule Græciam atque Asiam

ſam volebant. Tamen perſeverantibus vobis Ligures provinciam decernere, dicto audientes fuerant. Merito ergo à vobis proſpere bello geſto triumphum petent, quibus auctoribus geſſerunt.

47. Talis oratio Furii & Æmilii fuit. Manlium in hunc maxime modum reſpondiſſe accepimus: *Tribuni plebis antea ſolebant triumphum poſtulantibus adverſari, Patres conſcripti. Quibus ego gratiam habeo, quod ſeu mihi, ſeu magnitudini rerum geſtarum hoc dederunt, ut non ſolum ſilentio comprobarent honorem meum, ſed referre etiam, ſi opus eſſet, viderentur parati eſſe. Ex decem legatis, ſi Diis placet, quod concilium diſpenſandæ cohoneſtandæque victoriæ imperatoribus majores dederunt noſtri, adverſarios habeo. L. Furius, L. Æmilius currum triumphalem me conſcendere prohibent, coronam inſignem capiti detrahunt. Quos ego, ſi tribuni me triumphare prohiberent, teſtes citaturus fui rerum à me geſtarum. Nullius equidem invideo honori, Patres conſcripti, vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac ſtrenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate veſtra deterruiſtis. Triumphavit, quem non bellum injuſtum geſſiſſe, ſed hoſtem omnino non vidiſſe, inimici jactabant. Ego, qui cum centum millibus ferociſſimorum hoſtium, ſignis collatis toties pugnavi: qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi, qui bina caſtra eorum expugnavi, qui citra juga Tauri omnia pacatiora quam terra Italia eſt, reliqui: non triumpho modo fraudor, ſed cauſſam apud vos, Patres conſcripti, accuſantibus meis ipſe legatis dico. Duplex eorum, ut animadverteſtis, Patres conſcripti, accuſatio fuit: nam nec gerendum mihi fuiſſe bellum cum Gallis, & geſtum temere atque imprudenter, dixerunt. Non erant Galli hoſtes, ſed tu eos pacatos imperata facientes violaſti. Non ſum poſtulaturus à vobis, Patres conſcripti, ut quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de infeſtiſſimo odio in nomen Romanum ſcitis: ea de illis quoque, qui Aſiam incolunt, exiſtimetis. Gallos, remota univerſæ gentis infamia atque invidia, per ſe ipſos æſtimate. Utinam rex Eumenes, utinam Aſiæ civitates omnes adeſſent, & illos potius querentes, quam me accuſantem audiretis! mittite agedum legatos circa omnes Aſiæ urbes, & quærite, utrum à graviori ſervitute, Antiocho ultra Tauri juga emoto, an Gallis ſubactis, liberati ſint? quoties agri eorum vaſtati ſint, quoties prædæ abactæ, referant: quum vix redimendi captivos copia eſſet, & mactatas humanas hoſtias, immolatoſque liberos ſuos audirent. Stipendium ſcitote pependiſſe ſocios veſtros Gallis: & nunc liberatos per vos regio imperio, fuiſſe penſuros, ſi à me foret ceſſatum. Quo longius Antiochus emotus eſſet, hoc impotentius in Aſia Galli dominarentur: & quicquid eſt terrarum citra Tauri juga, Gallorum imperio, non veſtro adjeciſſetis. At enim ſunt quidem iſta vera etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum,*

umbilicum orbis terrarum, Galli spoliaverunt: nec ideo populus Romanus bis bellum indixit aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus quo nondum in jure ac ditione vestra Græcia atque Asia erat, ad curandum animadvertendumque quid in his terris fieret: & hoc quo finem imperii Romani Taurum montem statuistis, quo libertatem immunitatemve civitatibus datis, quo aliis fines adjicitis. Alias ergo mulctatis, aliis vectigal imponitis: regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curæ vestræ censetis esse, ut pacem terra marique habeant. An nisi præsidia deduxisset Antiochus, quæ quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagaretur, rata dona vestra, quæ dedistis regi Eumeni, rata libertas civitatibus esset?

48. Sed quid ego hæc ita argumentor? tanquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te L. Scipio appello. Cujus ego mihi succedens invicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab Diis immortalibus precatus sum: te P. Scipio, qui legati jus, collegæ majestatem, & apud fratrem consulem, & apud exercitum habuisti: sciatisne in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaveritis, ut cum hostibus justis? ceciderit is? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis bellum bis senatus decreverat, & populus jusserat. Sed simul, ut opinor, cum bis decreverant jusserantque, qui inter ejus præsidia fuissent. Ex quibus præter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, & cum quo nominatim fœdus ut fieri, mandaveratis: omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. In qua causa quum Galli ante omnes fuissent, & reguli quidam & tyranni: ego tamen & cum aliis pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi: & Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, tentavi: & postea quam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coercendos ratus sum. Nunc quoniam suscepti belli purgatum est crimen; gesti reddenda est ratio. In quo considerem equidem causæ meæ, etiamsi non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem: ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniæ subjicit ea, quæ Dii comprobaverunt; & in solennibus verbis habet, quum supplicationem aut triumphum decernit; Quod bene ac feliciter Rempublicam administrarit: si nollem, si grave ac superbum existimarem virtute gloriari: pro felicitate mea exercitusq. mei, quod tantam nationem sine ulla militum jactura devicimus postularem, ut Diis immortalibus bonos haberetur, & ipse triumphans in Capitolium ascenderem, unde votis rite nuncupatis profectus sum: negaretis hoc mihi cum Diis immortalibus?

49. In quo

49. *Iniquo enim loco dimicavi. Dic igitur, quo æquiore potuerim dimicare? quum montem hostes cepissent? loco munito se tenerent? nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid? si urbem eo loco haberent? & mœnibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco Manius Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem juga tenentem montium T. Quintius dejecit? Equidem adhuc qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. Si degenerem & emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum & feritate animorum & robore corporum, huic ne tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca invidia est, Patres conscripti, nec quidquam aliud scit, quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum. Mihi, quæso, ita ignoscatis, Patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, & plana ex arduis, & culta ex silvestribus facere potui? & præstare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces? ne quid sarcinarum raperetur? ne quod jumentum ex tanto agmine abstraheretur? ne quis vulneraretur? ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, hærent quod saltu iniquo, loco alieno, quum adortus hostis nos esset, duæ simul acies primi & novissimi agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt: quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt & ceperunt: hoc si ipsi tacuerint, vos scituros, quum testis orationis meæ totus exercitus sit, non credunt. Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem: tamen Proconsul triumphum in Thracia duobus prœliis merueram. Sed jam dictum satis est, quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigavi, veniam à vobis petitam impetratamque velim, Patres conscripti.*

50. Plus crimina eo die; quam defensio, valuissent, ni altercationem in serum perduxissent. Dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die & cognati amicique Cn. Manlii summis opibus annixi sunt, & auctoritas seniorum valuit, negantium *exemplum proditum memoriæ esse, ut imperator, qui perduellibus devictis, confecta provincia, exercitum reportasset, sine curru & laurea privatus, inhonoratusque urbem iniret.* Hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis hujus, majus, & cum majore & clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petillii diem dixerunt. Id, prout cujusque ingenium erat, interpre-

terpretabatur, Alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quæ id pati posset, incusabant. *Duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas, Romam ingrattorem: si quidem victa Carthago victum Annibalem in exilium expulisset; Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *neminem unum civem tantam eminere debere, ut legibus interrogari non possit: nihil tam æquandæ libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere causam. Quid autem tuto cuiquam nedum summam Reipub. permitti, si ratio non sit reddenda? cui jus æquum pati non possit, in eum vim haud injustam esse.* Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ causæ venit. Nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio consul censorve majore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die in forum est deductus. Jussus dicere causam, sine ullo criminum mentione, orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius, neque verius laudatum esse. Dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, à quo gesta erant. Et aurium fastidium aberat: quia pro periculo, non in gloriam, referebantur.

51. Tribuni plebis vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hibernorum, & Locris Pleminianum tumultum: quum ad fidem præsentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis pecuniæ captæ reum accusarunt. *Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tanquam in ejus unius manu pax Romana bellumque esset ab Antiocho cultum. Dictatorem eum consuli, non legatum in provincia fuisse: nec ad aliam rem eo profectum, quam ut id quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ jampridem perfusum esset, hoc Græciæ Asiæque & omnibus ad Orientem versis regibus gentibusque appareret, unum hominem caput columenque imperii Romani esse: sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere: nutus ejus pro decretis Patrum, pro populi jussis esse. Infamia intactam, invidia qua possunt urgent.* Orationibus in noctem perductis, prodicta dies est. Ubi ea venit, tribuni in Rostris primâ luce consederunt. Citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subiit. Silentioque facto: *Hoc,* inquit, „ *die tribuni plebis, vosque Quirites, cum Annibale & Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnavi. Itaque quum hodie litibus & jurgiis supersederi æquum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Jovem optimum maximum, Junonemque & Minervam, cæterosque Deos, qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi & hoc ipso die, & sæpe alias egregie Reipub. gerendæ mentem, facultatemque dederunt: vestrum quo-*

que

que quibus commodum eſt, ite mecum Quirites: & orate Deos, ut mei ſimiles principes habeatis: ita, ſi ab annis ſeptendecim ad ſenectutem ſemper vos ætatem meam honoribus veſtris anteiſtis, ego veſtros honores rebus gerendis præceſſi. Ab Roſtris in Capitolium aſcendit. Simul ſe univerſa concio avertit, & ſecuta Scipionem eſt: adeo, ut poſtremo ſcribæ viatoreſque tribunos relinquerent: nec cum iis præter ſervilem comitatum, & præconem, qui reum ex Roſtris citabat, quiſquam eſſet. Scipio non in Capitolio modo, ſed per totam urbem omnia templa Deum cum populo Romano circumiit. Celebratior is prope dies favore hominum, & æſtimatione veræ magnitudinis ejus fuit, quam quo triumphans de Syphace rege & Carthaginienſibus urbem eſt invectus.

52. Hic ſpecioſus ultimus dies P. Scipioni illuxit. Poſt quem, quum invidiam & certamina cum tribunis proſpiceret: die longiore prodicta, in Liternium conceſſit, certo conſilio ne ad cauſſam dicendam adeſſet, major animus & natura erat, ac majori fortunæ aſſuetus, quam ut reus eſſe ſciret, & ſummittere ſe in humilitatem cauſſam dicentium. Ubi dies venit, citarique abſens eſt cœptus, L. Scipio *morbum cauſſæ eſſe cur abeſſet*, excuſabat. Quam excuſationem quum tribuni qui diem dixerant, non acciperent: *& ab eadem ſuperbia non venire ad cauſſam dicendam arguerent, qua judicium & tribunos plebis & concionem reliquiſſet: & quibus jus de ſe dicendæ ſententiæ & libertatem ademiſſet, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egiſſet: ſeceſſionemque eo die in Capitolium à tribunis plebis feciſſet: Habetis ergo temeritatis illius mercedem. Quo duce & auctore nos reliquiſtis, ab eo ipſi relicti eſtis, & tantum animorum indies nobis decreſcit, ut ad quem ante annis ſeptemdecim, exercitum & claſſem habentem tribunos plebis ædilemque in Siciliam mittere auſi ſumus: qui prehenderent eum, & Romam reducerent: ad eum privatum ex villa ſua extrahendum ad cauſſam dicendam mittere non audeamus?* Tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt, *ſi morbi cauſſa excuſaretur, ſibi placere accipi eam cauſſam, diemque à collegis prodici.* Tribunus plebis eo tempore Tib. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant. Is, quum vetuiſſet nomen ſuum decreto collegarum aſcribi, triſtioremque omnes ſententiam exſpectarent, ita decrevit: *Quum L. Scipio excuſet morbum eſſe cauſſæ fratri, ſatis id ſibi videri: ſe P. Scipionem, priuſquam Romam rediſſet, actuſari non paſſurum. Tum quoque, ſi je appellet, auxilio ei futurum, ne cauſſam dicat. Ad id faſtigium rebus geſtis, beneficiis populi Romani P. Scipionem Deorum hominumque conſenſu perveniſſe, ut ſub Roſtris reum ſtare; & præbere au-*

res

res adolescentium conviciis, populo Romano magis deforme, quam ipsi sit.

53. Adjecit decreto indignationem: *Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africæ Scipio? ideo quatuor nobilissimos duces Pœnorum in Hispania, quatuor exercitus fudit, fugavitque; ideo Syphacem cepit, Annibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem hujus gloriæ L. Scipio) ultra Tauri juga emovit, ut duobus Petilliis succumberet? vos de P. Africano palmam peteretis? nullisve meritis suis, nullis vestris honoribus unquam in arcem tutam, & velut sanctam clari viri pervenient: ubi si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat?* Movit & decretum, & adjecta oratio non cæteros modo, sed ipsos etiam accusatores: *& deliberaturos se quid sui juris & officii esset*, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. Ibi gratiæ ingentes ab universo ordine, præcipue à consularibus senioribusque Tib. Graccho actæ sunt, *quod Rempublicam privatis simultatibus potiorem habuisset.* Et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent, & spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit, sine desiderio urbis. *Morientem rure eo ipso loco sepeliri se* jussisse ferunt, *monumentumque ibi ædificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret.* Vir memorabilis, bellicis tamen quam pacis artibus; memorabilior prima pars vitæ, quam postrema fuit: quia in juventa bella assidue gesta, quum senecta res quoque defloruere; nec præbita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adjicias? quid Asiatica legatio & valetudine adversa inutilis, & filii casu deformata? & post reditum necessitate aut subeundi judicii, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque majus neque periculosius Romani gessere, unus præcipuam gloriam tulit.

54. Morte Africani creyere inimicorum animi. Quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare ejus magnitudinem solitus erat. Hoc auctore existimantur Petillii & vivo Africano rem ingressi, & mortuo rogationem promulgasse. Fuit autem rogatio talis: *Velitis, jubeatis, quæratur, quæ pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quique sub ejus imperio fuerunt: quod ejus in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius prætor urbanus ad senatum referat? quem eam rem velit senatus quærere de iis, qui prætores nunc sunt?* Huic rogationi primo Q. & L. Mummii intercedebant. *Senatum quærere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, æquum censebant.* Petilii, no-

nobilitatem & regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, *latius rogandum censebat: non quæ ab Antiocho modo pecuniæ captæ forent, sed quæ ab aliis regibus gentibusque:* Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis pro se, quam adversus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. Is *post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. Parum enim fuisse, non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. Et, Carthaginienses exilio Annibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari: nisi & ipsius fama sepulti laceretur, & frater insuper, accessio invidiæ, mactetur.* M. Cato suasit rogationem. Extat oratio ejus de pecunia regis Antiochi: & Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus uti rogasset, jusserunt.

55. Ser. Sulpicio deinde referente, *quem rogatione Petillia quærere vellent.* Q. Terentium Culleonem Patres jusserunt. Ad hunc prætorem adeo amicum Corneliæ familiæ, ut qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho erat, in funere quoque ante lectum isse, memoriæ prodiderint: & ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset: aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem ab ea factione quæ adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quæstionem exercendam: cæterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem, reus extemplo factus L. Scipio: simul & delata & recepta nomina legatorum ejus, A. & L. Hostiliorum Catonum, & C. Furii Aculeonis quæstoris. Et, ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribæ quoque duo & accensus. L. Hostilius, & scribæ, & accensus, priusquam de Scipione judicium fieret, absoluti sunt: Scipio & A. Hostilius legatus, & G. Furius damnati: *quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in ærarium retulerit: A. Hostilium octoginta pondo auri, argenti quadringenta tria. Furium quæstorem auri centum triginta, argenti ducenta pondo.* Has ego summas auri & argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quam mendacium scriptoris esse, in summa auri atque argenti. Similius enim veri est, argenti quam auri majus pondus fuisse: & potius quadragies quam ducenties quadragies litem æstimatam: eo magis, *quod tantæ summæ rationem*

nem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu tradunt: librumque rationis ejus quum Lucium fratrem afferre jussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse: indignantem quod quum bis millies in ærarium intulisset, quadragies ratio ab se poscereturr. Ab eadem fiducia animi, quum quæstores pecuniam in ærario contra legem promere non auderent; *popposcisse claves, & se aperturum ærarium* dixisse: *qui ut clauderetur, effecisset.*

56. Multa alia in Scipionis exitu maxime vitæ, dictaque dicta, morte, funere, sepulchro, in diversum trahunt: ut qui famæ, quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore convenit; alii M. Nævium, alii Petillios diem dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies sit: non de anno, quo mortuus sit: non ubi mortuus: aut elatus sit. Alii Romæ, alii Literni & mortuum & sepultum. Utrobique monumenta ostenduntur, & statuæ. Nam & Literni monumentum, monumentoque statua superimposita fuit: quam tempestate disjectam nuper vidimus ipsi. Et Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt: quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur esse: tertia poetæ Q. Ennii. Nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque (si modo ipsorum sunt, quæ feruntur, P. Scipionis & Tib. Gracchi) abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Nævii tribuni plebis habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris: *nebulonem* modo, modo *nugatorem* appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum accusatorum Africani, aut diei dictæ Africano ullam mentionem habet. Alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens: & illi auctores sequendi sunt, qui, quum L. Scipio & accusatus & damnatus sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt. *Quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione cucurrisse eum Romam: & quum à porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, repulisse à corpore ejus viatorem, & tribunis retinentibus magis pie quam civiliter vim fecisse.* Hæc enim ipse Gracchus queritur, *dissolutam esse à privato tribuniciam potestatem.* Et ad postremum, quum auxilium L. Scipioni polliceretur, adjicit, *tolerabilioris exempli esse à tribuno plebis potius, quam à privato victam videri & tribunician potestatem & Rempublicam esse:* sed ita hanc unam impotentem ejus injuriam invidia onerat, ut increpando quod degenerarit tantum à se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis & temperantiæ pro reprehensione præsenti reddat: *castigatum enim quondam ab eo populum,* ait, *quod eum perpetuum consulem & dictatorem vellet facere. Prohibuisse statuas sibi in comitio,*

in

in roſtris, in curia, in Capitolio, in cella Jovis poni. Prohibuiſſe ne decerneretur, ut imago ſua triumphali ornatu e templo Jovis optimi maximi exiret.

57. Hæc vel in laudatione poſita ingentem magnitudinem animi moderandis ad civilem habitum honoribus ſignificarent: quæ exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam major P. Cornelio Naſicæ haud dubie à patre collocata erat) nuptam fuiſſe convenit. Illud parum conſtat, utrum poſt mortem patris & deſponſata ſit, & nupſerit: an veræ illæ opiniones ſint, Gracchum, quum L. Scipio in vincula duceretur, nec quiſquam collegarum auxilio *eſſet juraſſe ſibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuiſſent, manere, nec ſe gratiæ quærendæ cauſſa quicquam facere. Sed in quem carcerem reges & imperatores hoſtium ducentem vidiſſet P. Africanum, in eum ſe fratrem ejus duci, non paſſurum.* Senatum eo die forte cœnantem in Capitolio conſurrexiſſe, & petiſſe, *ut inter epulas Graccho filiam Africanus deſponderet.* Quibus ita inter publicum ſolenne ſponſalibus rite factis, quum ſe domum recepiſſet, Scipionem Æmiliæ uxori dixiſſe *filiam ſe minorem deſpondiſſe.* Quum illa muliebriter indignabunda nihil de communi filia ſecum conſultatum, adjeciſſet, *non ſi Tib. Graccho daret, expertem conſilii debuiſſe matrem eſſe:* lætum Scipionem tam concordi judicio, *ipſi deſponſam* reſpondiſſe. Hæc de tanto viro, quamquam & opinionibus & monumentis literarum variarent, proponenda erant.

58. Judiciis à Q. Terentio prætore perfectis, Hoſtilius & Furius damnati, prædes eodem die quæſtoribus urbanis dederunt. Scipio quum contenderet, omnem quam acceperat pecuniam, in ærario eſſe: nec ſe quicquam publici habere, in vincula duci eſt cœptus. P. Scipio Naſica tribunos appellavit: orationemque habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliæ gentis, ſed proprie familiæ ſuæ. *Parentes ſuos & P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuiſſe Cn. & P. Scipiones, clariſſimos viros. Eos, quum per aliquot annos in terra Hiſpania adverſus multos Pœnorum Hiſpanorumque & duces & exercitus nominis Romani famam auxiſſent, non bello ſolum, ſed quod Romanæ temperantiæ fideique ſpecimen illis gentibus dediſſent, ad extremum ambos pro populo Romano morte occubuiſſe. Quum illorum tueri gloriam poſteris ſatis eſſet: P. Africanum tantum paternas ſuperaviſſe laudes, ut fidem fecerit, non ſanguine humano, ſed ſtirpe divina*

ſatum

ſatum ſe eſſe. L. Scipionem, de quo agatur (ut quæ in Hiſpania, quæ in Africa, quum legatus fratris eſſet, geſſiſſet, prætereantur) conſulem, & ab ſenatu dignum viſum, cui extra ſortem Aſia provincia, & bellum cum Antiocho rege decerneretur: & à fratre, cui poſt duos conſulatus cenſuramque & triumphum legatus in Aſiam iret; ibi ne magnitudo & ſplendor legati laudibus conſulis officeret: forte ita incidiſſe, ut quo die ad Magneſiam ſignis collatis L. Scipio Antiochum deviciſſet, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot via abeſſet. Non fuiſſe minorem eum exercitum, quam Annibalis, cum quo in Africa eſſet pugnatum. Annibalem eundem fuiſſe inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. Et bellum quidem ita geſtum eſſe, ut ne fortunam quidem quiſquam criminari poſſit. In pace crimen quæri: eam dici veniſſe. Hic decem legatos ſimul argui, quorum ex conſilio data pax eſſet. Quin extitiſſe ex decem legatis, qui M. Manlium accuſarent: tamen non modo ad criminis fidem, ſed ne ad moram quidem triumphi eam accuſationem valuiſſe.

59. At hercule in Scipione ipſas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, ſuſpectas eſſe. Integrum enim ei regnum relictum, omnia poſſidere eum victum, quæ ante bellum ejus fuerint: auri & argenti quum vim magnam habuiſſet, nihil in publicum relatum, omne in privatum verſum. An non præter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, ſi omne in unum conferatur, ſit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Aſiam omnem, & proxima Europæ tenuiſſe Antiochum: ea quanta regio orbis terrarum ſit, à Tauro monte in Ægeum uſque prominens mare: quot non urbes modo ſed gentes amplectatur, omnes ſcire. Hanc regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, aſque ad Tauri montis juga Antiocho ademptam, expulſo in ultimum angulum orbis terrarum. Quid, ſi gratuita pax eſſet, plus adimi ei potuiſſe? Philippo victo Macedoniam; Nabidi Lacedæmonem relictam. Nec Quintio crimen quæſitum: non enim habuiſſe eum Africanum fratrem: cujus quum gloria prodeſſe L. Scipioni debuiſſet, invidiam nocuiſſe. Tantum auri argentique judicatum eſſe in domum L. Scipionis illatum, quantum venditis omnibus bonis redigi non poſſet. Ubi ergo eſſe regium aurum? ubi tot hæreditates acceptas? in domo, quam ſumptus non exhauſerint, extare debuiſſe novæ fortunæ cumulum. At enim quod ex bonis redigi non poſſit, ex corpore & tergo per vexationem & contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos & latrones vir clariſſimus includatur, & in robore & tenebris exſpiret: deinde nudus ante carcerem

erem projiciatur: non id Corneliæ magis familiæ, quam urbi Romanæ fore erubescendum.

60. Adversus ea Terentius prætor rogationem Petilliam, & Senatusconsultum, & judicium de L. Scipione factum recitavit: *se, ni referatur pecunia in publicum, quæ judicata sit, nihil habere quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, & in vincula duci jubeat.* Tribuni quum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, præter Gracchum, sententia pronunciavit: *prætori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur.* Tib. Gracchus ita decrevit: *Quo minus ex bonis L. Scipionis quod judicatum sit, relligatur, se non intercedere prætori. L. Scipionem (qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines: regem Eumenem, Rhodios, aliasque tot urbes Asiæ devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit;) non passurum inter hostes populi Romani L. Scipionem in carcere & in vinculis esse, mittique eum se jubere.* Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem læti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum judicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quæstores prætor misit. Neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniæ regiæ, sed nec tantum redactum est, quantæ summæ damnatus fuerat. Collata pecunia à cognatis amicisque & clientibus est L. Scipioni; ut si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. Nihil accepit. Quæ necessaria ad cultum erant, redempta ei à proximis cognatis sunt. Verteratque Scipionum invidia in prætorem, & consilium ejus, & accusatores.

EPITOME
LIBRI XXXIX.

2. *Milius Consul Liguribus subactis, viam à Placentia usque Ariminum perductam, Flaminiæ junxit.* 6. *Initia luxuriæ introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures quicunque citra Apenninum erant subacti sunt.* 8, 9, *&c. Bacchanalia, sacrum Græcum, & quidem nocturnum, scelerum omnium seminarium, quum ad ingentis turbæ conjurationem pervenisset: à consule investigatum, & multorum pœna sublatum est.* 42. *A Censoribus L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone, viro & belli & pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quintius Flaminius, T. Quintii frater, eo quod cum Galliam provinciam Consul obtinuerat, rogatus à Philippo Pœno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat: sive, ut quidam tradiderunt, unum damnatorum securi percusserat, rogatus à meretrice Placentina, cujus amore deperibat. Extat in eum M. Catonis oratio.* 52. *Scipio Literni decessit.* 51. *Et, tanquam jungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Annibal à Prusia Bithyniæ rege, ad quem victo Antiocho confugerat, quum dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum, T. Quintium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit.* 50. *Philopœmen quoque, dux Achæorum, vir maximus, à Messeniis interemptus veneno, cum ab iis bello captus esset.* 55. *Coloniæ, Potentia & Pisaurum, & Mutina & Parma deductæ sunt.* 56. *Præterea res adversum Celtiberos prospere gestæ,* 23. *Et initia causasque belli Macedonici continet. Cujus origo inde fluxit, quod Philippus ægre ferebat regnum suum imminui à Romanis, & quod cogeretur à Thracibus, aliisque locis præsidia deducere.*

1. Dum

DUM hæc (ſi modo hoc anno acta ſunt) Romæ aguntur; Conſules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hoſtis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem diſciplinam erat: nec alia provincia militem magis ad virtutem acue-
it. Nam Aſia & amœnitate urbium, & copia terreſtrium aritimarumque rerum, & mollicia hoſtium, regiiſque opiis ditiores, quam fortiores exercitus faciebat. Præcipue o imperio Cn. Manlii ſolute ac negligenter habiti ſunt. Ique aſperius paulo iter in Thracia & exercitatior hoſtis agna clade eos caſtigavit. In Liguribus omnia erant, quæ ilitem excitarent: loca montana & aſpera, quæ & ipſis pere labor eſt, & ex præoccupatis dejicere hoſtem; itira ardua, anguſta, inſeſta inſidiis: hoſtis levis, & velox, repentinus, qui nullum uſquam tempus, nullum locum quium aut ſecurum eſſe ſineret: oppugnatio neceſſaria munirum caſtellorum, laborioſa ſimul, periculoſaque: inops gio, quæ parſimonia aſtringeret milites, prædæ haud multum præberet. Itaque non lixa ſequebatur, non jumentorum gus ordo agmen extendebat: nihil, præter arma & viros omm ſpem in armis habentes, erat. Nec deerat unquam cum iis vel teria belli, vel cauſſa: quia propter domeſticam inopiam vici agros incurſabant: nec tamen in diſcrimen ſummæ rerum gnabatur.

. C. Flaminius Conſul cum Friniatibus Liguribus in a- eorum pluribus prœliis ſecundis factis, in deditionem rem accepit, & arma ademit: & quia non ſincera fide debant, quum caſtigarentur, relictis vicis in montem Auum confugerunt. Confeſtim ſecutus eſt conſul. Cæterum ſi rurſus, & pars maxima inermes per invia & rupes dias præcipitantes fugerunt, qua ſequi hoſtis non poſſet: trans Apenninum abierunt. Qui caſtris ſe tenuerant, circonſeſſi & expugnati ſunt. Inde trans Apenninum ductæ leones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine pauliſper ſe ati, mox in deditionem conceſſerunt. Tum conquiſita cum ntiore cura arma, & omnia adempta. Tranſlatum deinad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Piſanum Boienſemque ita incurſaverant, ut coli non poſſet. His quoperdomitis, conſul pacem dedit finitimis. Et quia à bel- quieta ut eſſet provincia effecerat: ne in ocio militem eret, viam à Bononia perduxit Arretium. M. Æmilius alConſul agros Ligurum, vicoſque, qui in campis aut val-

libus erant: ipsis montes duos, Balliſtam Suiſmontiumque tenentibus, deuſſit, depopulatuſque eſt: deinde eos qui in montibus erant adortus, primo levibus prœliis fatigavit: poſtremo coactos in aciem deſcendere, juſto prœlio devicit: in quo ædem Dianæ vovit. Subactis eis Apenninum omnibus, tum tranſmontanos adortus (in his & Briniates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes Æmilius ſubegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit. Viamque ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. Prœlio ultimo, quo cum Liguribus ſignis collatis conflixit, ædem Junoni reginæ vovit. Hæc in Liguribus eo anno geſta.

3. In Gallia M. Furius Prætor inſontibus Cænomanis in pace ſpeciem belli quærens, ademerat arma. Id Cænomani conquelli Romæ apud ſenatum, rejectique ad conſulem Æmilium, cui ut cognoſceret ſtatueretque ſenatus permiſerat: magno certamine cum Prætore habito, tenuerunt cauſſam, armis reddita Cænomanis; decedere è provincia Prætor juſſus. Legatis deinde ſociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, ſenatus datus eſt. His querentibus *magnam multitudinem civium ſuorum Romam commigraſſe, & ibi cenſos eſſe:* Q. Terentio Culleoni prætori negotium datum eſt, *ut eos conquireret, & quem C. Claudio M. Livio cenſoribus poſtve eos cenſores, ipſum, parentemve ejus apud ſe cenſum eſſe probaſſent ſocii, ut redire eo cogeret, ubi cenſi eſſent.* Hac conquiſitione duodecim millia Latinorum domos redierunt: jam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

4. Priuſquam Conſules redirent Romam, M. Fulvius proconſul, ex Ætolia rediit. Itaque ad ædem Apollinis in ſenatu quum de rebus in Ætolia Cephaleniaque ab ſe geſtis diſſeruiſſet, petiit à Patribus, *ut æquum cenſerent ob Rempublicam bene ac feliciter geſtam, & Diis immortalibus honorem beneficium jubere, & ſibi triumphum decernere.* M. Abutius tribunus plebis, ſi quid de ea re ante M. Æmilii conſulis adventum decerneretur, interceſſurum ſe oſtendit: *eum contradicere velle, proficiſcentemque in provinciam ita ſibi mandaſſe, ut ea diſceptatio integra in adventum ſuum ſervaretur. Fulvium temporis jacturam facere. Senatum etiam præſente conſule quod vellet decreturum.* M. Fulvius. *Si aut ſimultas M. Æmilii, ſecum ignota hominibus eſſet, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret; tamen non fuiſſe ferendum, abſentem conſulem de Deorum immortalium honori obſtare, & meritum debitumque triumphum morari: imperatorem rebus egregie geſtis, victorem*

exercitum cum præda ac captivis ante portas ſtare, donec conſuli ob hoc ipſum moranti, redire Romam libitum eſſet. Verum enimvero quum ſint notiſſimæ ſibi cum conſule inimicitiæ, quid ab eo quemquam poſſe æqui exſpectare, qui per infrequentiam furtim Senatuſconſultum factum ad ærarium detulerit? Ambraciam non videri ſibi captam; quæ aggere ac vineis oppugnata ſit; ubi incenſis operibus alia de integro facta ſint; ubi circa muros ſupra ſubterque terram per dies quindecim pugnatum, ubi à prima luce, quum iam tranſcendiſſet muros miles, uſque ad noctem diu anceps prælium tenuerit; ubi plus tria millia hoſtium ſint cæſa. Jam de Deorum immortalium templis ſpoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? niſi Syracuſarum cæterarumque captarum civitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit; in Ambraciam unam captam non valuerit belli jus. Se & Patres conſcriptos orare, & à tribunis petere, ne ſe ſuperbiſſimo inimico ludibrio eſſe ſinant.

5. Undique omnes alii deprecari tribunum, alii caſtigare. Tib. Gracchi collegæ plurimum oratio movit: *Ne ſuas quidem ſimultates pro magiſtratu exercere boni exempli eſſe alienarum vero ſimultatum tribunum plebis cognitorem fieri, turpe & indignum collegii ejus poteſtate & ſacratis legibus eſſe. Suo quemque judicio & homines odiſſe, aut diligere, & res probare aut improbare debere: non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, aſtipularique irato conſuli tribunum plebis, & quid privatim M. Æmilius mandaverit, meminiſſe: tribunatum ſibi à populo Romano mandatum oblivi ſci; & mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro conſulari regno. Ne hoc quidem cernere eum, fore ut memoriæ ac poſteritati mandetur, ejuſdem collegii alterum è duobus tribunis plebis ſuas inimicitias remiſiſſe Reipublicæ, alterum alienas & mandatas exercuiſſe.* His victus caſtigationibus tribunus, quum templo exceſſiſſet, referente Ser. Sulpicio prætore triumphus M. Fulvio eſt decretus. Is quum gratias Patribus conſcriptis egiſſet, adjecit *ludos magnos ſe Jovi optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepiſſet, voviſſe. In eam rem ſibi centum decem pondo auri à civitatibus collatum. Petere ut ex ea pecunia quam in triumpho latam in ærario poſiturus eſſet, id aurum ſecerni juberent.* Senatus pontificum collegium conſuli juſſit, num omne id aurum in ludos conſumi neceſſum eſſet? quum pontifices negaſſent ad religionem pertinere, quanta impenſa in ludos fieret: ſenatus Fulvio, quantum vellet impenderet, permiſit, dum ne ſummam octoginta millium excederet. Triumphare menſe Januario ſtatuerat, ſed quum audiſſet conſulem Æmilium literis Abutii tribuni plebis acceptis de remiſſa interceſſione, ipſum ad impediendum triumphum Romam venientem, ægrum in via

ſubſtitiſſe, ne plus in triumpho certaminum quam in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphavit ante diem decimum Calendas Januarias de Ætolis, & de Cephalenia. Aureæ coronæ centum duodecim pondo ante currum latæ ſunt: argenti pondo millia octoginta tria: auri pondo CCXLIII. tetradrachma Attici centum octodecim millia: Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: ſigna ænea ducenta octoginta quinque: ſigna marmorea ducenta triginta: arma, tela, cætera ſpolia hoſtium, magnus numerus. Ad hæc catapultæ, balliſtæ, tormenta omnis generis: duces aut Ætoli & Cephalenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti ad ſeptem & viginti. Multos eo die, priuſquam in urbem inveheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos ſocioſque donis militaribus donavit: militibus ex præda vicenos quinos denarios diviſit: duplex centurioni, triplex equiti.

6. Jam conſularium comitiorum appetebat tempus, quibus quia M. Æmilius, cujus ſortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. Ab eo creati Conſules Sp. Poſtumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Prætores inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piſo, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Criſpinus. Extremo anni magiſtratibus jam creatis tertiam ante diem nonas Martias Cn. Manlius Vulſo de Gallis, qui Aſiam incolunt, triumphavit. Serius ei triumphandi cauſſa fuit, ne Q. Terentio Culleone prætore cauſſam lege Petillia diceret, & incendio alieni judicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infenſioribus in ſe, quam in illum judicibus, quod diſciplinam militarem ſevere ab eo conſervatam, ſucceſſor ipſe omni genere licentiæ corruperat. Neque ea ſola infamiæ erant, quæ in provincia procul ab oculis facta narrabantur: ſed etiam magis, quæ in militibus ejus quotidie conſpiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Aſiatico invecta in urbem eſt. Hi primum lectos æratos, veſtem ſtragulam precioſam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ ſupellectilis habebantur, monopodia & abacos, Romam advexerunt. Tum pſaltriæ ſambuciſtriæque, & convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulæ quoque ipſæ & cura, & ſumptu majore apparari cœptæ, tum coquus, viliſſimum antiquis mancipium, & æſtimatione & uſu, in precio eſſe: & quod miniſterium fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen illa, quæ tum conſpiciebantur, ſemina erant futuræ luxuriæ.

7. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas CC. duodecim pondo: argenti pondo CCXX. millia: auri pondo MMCCIII. te-

MMCCIII. tetradrachmum Atticum CXXVII. millia, cistophorum CCL. Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia CCCXX. & arma spoliaque multa Gallica, carpentis transvecta. Duces hostium duo & quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni; & stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum donati militaribus donis, currum secuti sunt. Carminaque à militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici: triumphum esse militari magis favore, quam populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt, quibus annitentibus Senatusconsultum factum est, *ut ex pecunia, quæ in triumpho translata esset, stipendium collatum à populo in publicum, quod eo solutum antea non esset, solveretur. Vicenosquinos & semisses in millia æris quæstores urbani cum fide & cura solverent.* Per idem tempus Tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum literis C. Atinii & L. Manlii, qui eas provincias obtinebant, venerunt. Ex iis literis cognitum est, *Celtiberos Lusitanosque in armis esse, & sociorum agros populari.* De ea re consultationem integram senatus ad novos magistratus rejecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiæ procidit, atque id dejecit. Ea religione moti Patres, & diem unum adjiciendum ludorum celebritati censuerunt; & signa duo pro uno reponenda; & novum auratum faciendum. Et plebeii ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso, & M. Furio Lusco diem unum instaurati sunt.

8. Insequens annus Sp. Postumium Albinum, & Q. Marcium Philippum Consules ab exercitu bellorumque & provinciarum cura ad intestinæ conjurationis vindictam avertit. Prætores provincias sortiti sunt. T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives & peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quintius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. Consulibus ambobus quæstio de clandestinis conjurationibus decreta est. Græcus ignobilis in Etruriam primum venit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit, sed sacrificulus & vates: nec is qui aperta religione propalam & quæstum & disciplinam profitendo, animos horrore imbueret, sed occultorum antistes sacrorum initia erant, quæ primo paucis tradita sunt: deinde vulgari cœpta per viros, mulieresque. Additæ voluptates religioni vini & epula-

epularum, quo plurium animi illicerentur. Quum vinum animos & nox, & mixti fœminis mares, ætatis teneræ maioribus, discrimen omne pudoris exstinxissent; corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ, quum ad id quisque quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxæ; stupra promiscua ingenuorum fœminarumque erant: sed falsi testes, falsa signa testimoniaque & judicia ex eadem officina exibant. Venena indidem, intestinæque cædes, ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam extarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur. Occultabat vim, quod præ ululatibus tympanorumque & cymbalorum strepitu nulla vox quiritantium inter stupra & cædes audiri poterat.

9. Hujus mali labes ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. Primo urbis magnitudo capacior, patentiorque talium malorum ea celavit. Tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Æbutius, cujus pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniæ matris & vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat, & mater dedita viro erat: & vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset; aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. Via una corruptelæ Bacchanalium erant. Mater adolescentulum appellat, *se pro ægroto vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam. Damnatam voti, Deûm benignitate, exsolvere id velle. Decem dierum castimonia opus esse. Decimo die cœnatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna quæstu cui ancillula assueverat; etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. Huic consuetudo juxta vicinitatem cum Æbutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famæ damnosa. Ultro enim amatus appetitusque erat; & maligne omnia præbentibus suis, meretriculæ munificentia sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore à tribunis & prætore petito, quum testamentum faceret, unum Æbutium institueret hæredem.

10. Hæc amoris pignora quum essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per jocum adolescens *vetulam mirari, si per aliquot noctes secubuisset. Religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle.* Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora!* inquit: *mori & sibi & illi satius esse, quam id faceret, & in caput eorum detestari minas periculaque qui id suasissent.* Admi-

ratus

ratus quum verba, tum perturbationem tantam adoleſcens, *parcere execrationibus jubet. Matrem id ſibi aſſentiente vitrico imperaſſe. Vitricus ergo*, inquit, *tuus (matrem enim inſimulare ſorſitan fas non ſit) pudicitiam, famam, ſpem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.* Eo magis mirabundo, quærentique quid rei eſſet, *pacem veniamque precata Deorum Dearumque ſi coacta caritate ejus, ſilenda enunciaſſet: ancillam ſe ait dominæ comitem id ſacrarium intraſſe, liberam nunquam eo acceſſiſſe. Scire corruptelarum omnis generis eam officinam eſſe: & jam biennio conſtare, neminem initiatum ibi majorem annis viginti. Ut quiſque introductus ſit, velut victimam tradi ſacerdotibus. Eos deducere in locum, qui circumſonet ululatibus, cantuque ſymphoniæ, & cymbalorum & tympanorum pulſu, ne vox quiritantis, quum per vim ſtuprum inferatur, exaudiri poſſit. Orare deinde atque obſecrare, ut eam rem quocunque diſcuteret modo: nec ſe eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda eſſent:* neque ante dimiſit eum, quam fidem dedit adoleſcens, ab his ſacris ſe temperaturum.

11. Poſteaquam domum venit, & mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps cæteris quæ ad ſacra pertinerent, faciendum eſſet: *negat eorum ſe quicquam facturum, nec initiari ſibi in animo eſſe:* aderat ſermoni vitricus. Confeſtim mulier exclamat: *Hiſpalæ concubitu carere eum decem noctes non poſſe. Illius excetræ delinimentis & venenis imbutum, nec vitrici, nec parentis, nec Deorum verecundiam habere:* jurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum ſervis domo exegerunt. Adoleſcens inde ad Æbutiam ſe amitam contulit: cauſſamque ei, cur eſſet à matre ejectus, narravit. Deinde ex auctoritate ejus poſtero die ad conſulem Poſtumium, arbitris remotis, rem detulit. Conſul poſt diem tertium ad ſe juſſum redire dimiſit. Ipſe Sulpiciam gravem fœminam, ſocrum ſuam percunctatus eſt: *ecquam anum Æbutiam ex Aventino noſſet?* quum eam *noſſe probam, & antiqui moris fœminam*, reſpondiſſet: *opus eſſe ſibi ea conventa* dixit. *Mitteret nuncium ad eam, ut veniret.* Æbutia accita ad Sulpiciam venit. Et conſul paulo poſt, velut forte interveniſſet, ſermonem de Æbutio fratris ejus filio infert. Lacrymæ mulieri obortæ, & miſerari caſum adoleſcentis cœpit: qui ſpoliatus fortunis, quibus minime oporteret, apud ſe tunc eſſet, ejectus à matre: quod probus adoleſcens (Dii propitii eſſent) obſcœnis, ut fama eſſet, ſacris initiari nollet.

12. Satis de Æbutio exploratum ratus conſul, non vanum auctorem eſſe: dimiſſa Æbutia, ſocrum rogat, *ut Hiſpalam indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniæ, accerſeret*

ad

sese. Eam quoque esse quæ percunctari vellet. Ad cujus nuncium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem & gravem fœminam ignara caussæ accerseretur: posteaquam lictores in vestibulo turbamque consularem & consulem ipsum conspexit: prope exanimata est. In interiorem partem ædium abductam socru adhibita consul, *si vera dicere inducere in animum posset, negat perturbari debere, fidem vel ab Sulpicia tali fœmina, vel ab se acciperet. Expromeret sibi quæ in luco Similæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, *puellam admodum se ancillam initiatam cum domina ait. Aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil quid ibi fiat, scire.* Jam idipsum consul *laudare, quod initiatam se non inficiaretur, sed & cætera eadem fide expromeret.* Neganti *ultra quicquam scire. Non eandem* dicere, *si coarguatur ab alio ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore eum sibi omnia expositse, qui ab illo audisset.*

13. Mulier haud dubie, id quod erat, Æbutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit: & eam primo orare cœpit, *ne mulieris libertinæ cum amatore sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam verti vellet: terrendi ejus caussa, non quod sciret quicquam, ea locutam esse.* Hic Postumius accensus ira, *tum quoque ait eam cum Æbutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimæ fœminæ & cum consule loqui.* Et Sulpicia attollere paventem, simul illam adhortari. Simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Æbutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset: *magnum sibi metum Deorum, quorum occulta enunciaret, majorem multo dixit hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. Itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitæ degere tuto posset.* Bono animo esse jubere eam consul, *& sibi curæ fore dicere, ut Romæ tuto habitaret.* Tum Hispala originem sacrorum expromit. *Primo sacrarium id fœminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum. Tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur. Sacerdotes invicem matronas creari solitas. Paculam Miniam Campanam sacerdotem omnia, tanquam Deum monitu, immutasse. Nam & viros eam primam suos filios initiasse, Minium & Herennium Ceriniios, & nocturnum sacrum ex diurno: & pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint, & permisti viri fœminis, & noctis licentia accesserit; nihil ibi facinoris, nihil flagitii prætermissum. Plura virorum inter sese, quam fœminarum esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint, & pigriores ad facinus; pro victimis immolari: nihil nefas ducere. Hanc summam inter eos religio-*

nem

nem esse. Viros velut mente capta cum jactatione fanatica corporis vaticinari: matronas Bacchārum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim: demissasque in aquam faces (quia vivum sulphur cum calce insit) integra flamma efferre. Raptos à Diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conspectu in abditos secum abripiant. Eos esse, qui aut conjurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum jam prope populum esse: in his nobiles quosdam viros, fœminasque. Biennio proximo institutum esse, ne quis major viginti annis initiaretur. Captari ætates & erroris & stupri patientes.

14. Peracto indicio, advoluta rursus genibus, preces easdem, *ut se ablegaret*, repetivit. Consul rogat socrum, *ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hispala immigraret.* Cœnaculum super ædes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in ædes verso. Res omnes Feceniæ extemplo translatæ, & familia accersita: & Æbutius migrare ad consulis clientem jussus. Ita quum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert. Omnibus ordine expositis, quæ delata primo, quæ deinde ab se inquisita forent, Patres pavor ingens cepit: quum publico nomine, ne quid ea conjurationes, cœtusque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent: tum privatim suorum quisque vicem, ne quis affinis ei noxæ esset. Censuit autem senatus *gratias consuli agendas, quod eam rem & cum singulari cura, & sine ullo tumultu investigasset.* Quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandat: indicibus Æbutio ac Feceniæ ne fraudi ea res sit, curare: & alios indices præmiis invitare jubet. Sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu fœminæ essent. Non Romæ modo, sed per omnia fora & conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent. Edici præterea in urbe Roma, & per totam Italiam edicta mitti, *ne quis qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse causa sacrorum velit, neu quid talis rei divinæ fecisse. Ante omnia. Ut quæstio de his habeatur, qui coierint, conjuraverintve, quo stuprum flagitiumve inferretur.* Hæc senatus decrevit. Consules ædilibus curulibus imperarunt, *ut sacerdotes ejus sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclavi ad quæstionem servarent. Ædiles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent.* Triumviris capitalibus mandatum est, *ut vigilias disponerent per urbem, servarentque ne qui nocturni cœtus fierent: utque ab incendiis caveretur.* Adjutores triumviris quinque viri dati, ut eis Tiberim suæ quisque regionis ædificiis præessent.

15. Ad hæc officia dimissis magistratibus, consules in rostra

stra escenderint, & concione advocata, quum solemne carmen precationis, quod præfari priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita cœpit: *Nulli unquam concioni Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria hæc solennis Deorum comprecatio fuit, quæ vos admoneret: vos esse Deos, quos colere, venerari, precarique majores vestri instituissent: non illos, qui pravis & externis religionibus capta mentes velut furialibus stimulis ad omne scelus & ad omnem libidinem agerent. Equidem nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio. Si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ detis: si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. Quicquid dixero, minus quam pro atrocitate & magnitudine rei dictum scitote esse, ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota jam pridem Italia, & nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo: cæterum quæ ea res sit ignorare: alios Deorum aliquem cultum, alios concessum ludum & lasciviam esse credere: & qualecunque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudem eorum attinet, si dixero multa millia hominum esse, ilico necesse est exterreamini, nisi adjunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est, & is fons mali hujusce fuit: deinde simillimi fœminis mares stuprati & constupratores, fanatici vigiles, vino, strepitibus clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires conjuratio: cæterum incrementum ingens virium habet, quod indies plures fiunt. Majores vestri, ne vos quidem, nisi quum aut vexillo in arce posito comitiorum causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire noluerunt: & ubicunque multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos cœtus, deinde promiscuos mulierum ac virorum esse creditis? si quibus ætatibus initientur mares scitis: non misereat vos eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos juvenes milites faciendos censetis Quirites? iis ex obscœno sacrario eductis arma committenda? hi cooperti stupris suis alienisque pro pudicitia conjugum ac liberorum vestrorum ferrodecernent?*

16. *Minus tamen esset, si flagitiis tantum effœminati forent (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) à facinoribus manus, mentem à fraudibus abstinuissent. Nunquam tantum malum in Republica fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. Quicquid his annis libidine, quicquid fraude, quicquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. Nec dum omnia in quæ conjuraverunt, edita facinora habent. Adhuc privatis noxiis, quia nondum ad Rempublicam opprimendam satis virium est, conjuratio sese impia tenet: crescit & serpit quotidie malum; jam majus est, quam ut capere id privata fortuna possit: ad summam Reipublicæ sta-*

flectat; nisi prævaletis Quirites: jam huic diurnæ legitime ab consule vocatæ par nocturna concio esse poterit. Nunc illi vos singuli universos concionantes timent. Jam ubi vos dilapsi domos, & in rura vestra eritis, illi coierint: consultabunt de sua salute simul, ac vestra pernicie. Tum singulis vobis universi timendi erunt. Optare igitur unusquisque vestrûm debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. Si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium & facinus conjuravit, non suum judicet esse. Ne quis etiam errore labatur vestrûm quoque, non sum securus. Nihil enim in speciem fallacius est, quam prava religio. Ubi Deorum numen prætenditur sceleribus, subit animum timor ne fraudibus humanis vindicandis divini juris aliquid immistum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, Senatusconsulta, aruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque ætate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri vetarent? sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent? vaticinos libros conquirerent, comburerentque? omnem disciplinam sacrificandi, præterquam more Romano, abolerent? Judicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique juris, nihil æque dissolvendæ religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum, ne quia superstitio agitaret animos vestros, quum demolientes nos Bacchanalia, discutientesque nefarios cœtus cerneretis. Omnia Diis propitiis, volentibus, ea faciemus: qui quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt: nec patefieri ut impunita essent, sed ut vindicarentur & opprimerentur, voluerunt. Senatus quæstionem extra ordinem de ea re mihi collegæque meo mandavit: nos, quæ ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur: vigiliarum nocturnarum curam, per urbem minoribus magistratibus mandavimus. Vos quoque æquum est quæ vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre præstare: & dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur.

17. Recitari deinde Senatusconsulta jusserunt, indicique præmium proposuerunt: *si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset, qui nominatus profugisset, diem certam se finituros: ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. Si quis eorum qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si venire ad caussamdicendam vellet.* Edixerunt deinde *ne quis quid fugæ caussa vendidisse, neve emisse vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla juvaret fugientes.* Concione dimissa, terror magnus urbe tota fuit. Nec mœnibus se tantum urbis, aut finibus Romanis continuit: sed passim per totam Italiam, literis hospitum de Senatusconsulto, & concione, & edicto consulum acceptis, trepidari cœptum est.

Multi

Multi ea nocte quæ diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodiis circa portas positis, fugientes à triumviris comprehensi & reducti sunt: multorum nomina delata. Quidam ex iis viri fœminæque mortem sibi consciverunt. Conjurasse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur. Capita autem conjurationis constabat esse, M. & L. Catinios de plebe Romana, & Faliscum, L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. Ab his omnia facinora & flagitia orta, eos maximos sacerdotes conditoresque ejus sacri esse. Data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consules fassique, de se nullam moram judicio fecerunt.

18. Cæterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut quia multis actiones & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius & M. Licinius per senatum res in diem trigesimum differre, donec quæstiones à consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quærere & judicia exercere. Qui tantum initiati erant, & ex carmine sacro, præeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda conjuratio in omne facinus ac libidinem continebatur: nec earum rerum ullam rem, in quas jurejurando obligati erant, in se aut alios admiserant. Eos in vinculis relinquebant; qui stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subjectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati; eos capitali pœna afficiebant. Plures necati, quam in vincula conjecti sunt. Magni vis in utraque caussa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant: ut ipsi in privato animadverterent in eas. Si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, *ut omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam diruerent: extra quam si qua ibi vetusta ara, aut signum consecratum esset.* In reliquum deinde Senatusconsulto cautum est, *ne qua Bacchanalia Romæ, neve in Italia essent. Si quis tale sacrum solenne & necessarium duceret, nec sine religione & piaculo se id omittere posse apud prætorem urbanum profiteretur: prætor senatum consuleret, si ei permissum esset, quum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent; neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.*

19. Aliud deinde huic conjunctum, referente Q. Marcio consule, Senatusconsultum factum est, *ut de iis quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur,*

quum

quam Sp. Poſtumius quæſtionibus perfectis Romam rediſſet. Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum cenſuerunt: magiſtratibuſque Ardeatium prædicendum ut in intentiore eum cuſtodia aſſervarent; non ſolum ne effugeret, ſed ne morris conſciſcendæ locum haberet; Sp. Poſtumius aliquanto poſt Romam venit. Eo referente P. Æbutii & Hiſpalæ Feceniæ præmio, quod eorum opera indicata Bacchanalia eſſent, S. C. factum eſt, *ut ſingulis his centena millia æris quæſtores urbani ex ærario darent; utique conſul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Æbutio emerita ſtipendia eſſent, ne invitus militaret, neve cenſor ei equum publicum aſſignaret; utique Feceniæ Hiſpalæ datio, diminutio, gentis enuptio, tutoris optio item eſſet: quaſi ei vir teſtamento dediſſet, utique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei qui eam duxiſſet, ob id fraudi ignominiæve eſſet: utique conſules prætoreſque qui nunc eſſent, quive poſtea futuri eſſent, curarent, ne quid ei mulieri injuriæ fieret, utique tuto eſſet. In ſenatum velle, & æquum cenſere, ut ita fieret.* Ea omnia lata ad plebem, factaque ſunt ex Senatuſconſulto, & de cæterorum indicum impunitate præmiiſque conſulibus permiſſum eſt.

20. Et jam Q. Marcius quæſtionibus ſuæ regionis perfectis, in Ligures provinciam proficiſci parabat, tribus millibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, & quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in ſupplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque & collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius & M. Æmilius conſules habuerunt. Duas præterea legiones novas ex Senatuſconſulto ſcribere juſſi ſunt. Et viginti millia peditum ſociis & nomini Latino imperarunt; & equites mille trecentos: & tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. Totum hunc exercitum præter legiones in ſupplementum Hiſpanienſis exercitus duci placebat. Itaque conſules dum ipſi quæſtionibus impediebantur, T. Mænium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæſtionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos eſt profectus. Dum penitus in abditos ſaltus (quæ latebræ receptaculaque ſemper illis fuerant) perſequitur; in præoccupatis anguſtiis, loco iniquo eſt circumventus. Quatuor millia militum amiſſa, & legionis ſecundæ ſigna tria, undecim vexilla ſociûm Latini nominis in poteſtatem hoſtium venerunt: & arma multa, quæ quia impedimento fugientibus per ſilveſtres ſemitas erant, paſſim jactabantur. Prius ſequendi Ligures finem quam fugæ Romani fecerunt. Conſul ubi primum ex hoſtium agro evaſit, ne quantum diminu-

tæ

tæ copiæ forent appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. Non tamen obliterare famam rei male gestæ potuit. Nam saltus, unde cum Ligures fugaverant, *Marcius* est appellatus.

21. Sub hunc nuncium ex Liguſtinis vulgatum, literæ ex Hiſpania miſtam gaudio triſtitiam afferentes recitatæ ſunt. C. Atinius, qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum Luſitanis in agro Aſtenſi ſignis collatis pugnavit. Ad ſex millia hoſtium ſunt cæſa: cæteri fuſi, fugati, caſtriſque exuti. Ad oppidum deinde Aſtam oppugnandam legiones ducit. Id quoque haud multo majore certamine cepit, quam caſtra; ſed dum incautius ſubit muros, ictus ex vulnere poſt dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, ſenatus cenſuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem conſequeretur: nunciaretque *ſenatum æquum cenſere, ne ſine imperio provincia eſſet, maturare eum proficiſci.* Quarto die, qui miſſus erat, Lunam venit. Paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hiſpania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore quo C. Atinius in provinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. Incerta victoria diſceſſum eſt, niſi quod Celtiberi caſtra inde nocte proxima moverunt: Romanis & ſuos ſepeliendi, & ſpolia legendi ex hoſtibus poteſtas facta eſt. Paucos poſt dies coacto majore exercitu Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro laceſſiverunt prœlio Romanos. Nihil traditur, quæ cauſſa numero aucto infirmiores eos fecerit. Superati prœlio ſunt. Ad duodecim millia hominum cæſa, plus duo capta, & caſtris Romanus potitus. Et niſi ſucceſſor adventu ſuo inhibuiſſet impetum victoris, ſubacti Celtiberi forent. Novi prætores ambos exercitus in hiberna deduxerunt.

22. Per eos dies quibus hæc ex Hiſpania nunciata ſunt, ludi Taurilia per biduum facti religionis cauſſa. Per dies decem apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello, fecit. Multi artifices ex Græcia venerant honoris ejus cauſſa. Athletarum quoque certamen tum primo Romanis ſpectaculo fuit, & venatio data leonum & pantherarum: & prope hujus ſeculi copia ac varietate ludicrum celebratum eſt. Novendiale deinde ſacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, igneſque cæleſtes multifariam aduſſiſſe complurium levi afflatu veſtimenta maxime dicebantur. Addita & unum diem ſupplicatio eſt ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio de cœlo tacta erat. Hoſtiis majoribus conſules procurarunt, urbemque luſtraverunt. Sub idem tempus & ex Umbria nunciatum eſt: *ſemi-*

mari-

matrem duodecim ferme annos natum juvencum. Id prodigium abominantes, arceri Romano agro, necarique quamprimum jusserunt. Eodem anno Galli transalpini transgressi in Veneriam, sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis de ea re trans Alpes missis, responsum est: *neque profectos ex auctoritate gentis eos: nec quid in Italia facerent, se scire.* L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque, per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem & bona vendita, missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor. Tum collatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices; & quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

23 Quum jam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius quæstionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renunciaverat, *peragrantem se propter quæstiones utrumque littus Italiæ desertas colonias Siponum supero, Buxentum infero mari inveniisse.* Triumviri ad colonos eo scribendos ex Senatusconsulto ab T. Mænio prætore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus. Cum Perseo rege & Macedonibus bellum quod imminebat, non unde plerique opinantur: nec ab ipso Perseo causa cepit, inchoata initia à Philippo sunt. Et is ipse, si diutius vixisset id bellum gessisset. Una eum res, quum victo leges imponerentur, maxime angebat: quod qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos jus sæviendi ademptum ei ab senatu erat: quum, quia rem integram Quinctius in conditionibus pacis distulerat, non desperasset imperari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus, quum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset: capta Heraclea quia jussus abscedere à mœnibus Lamiæ erat, Romanisque oppidum deditum est, ægre eam rem tulerat. Permulsit iram ejus consul quod ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniæ Amynandro bellum inferret: & urbes quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adjiceret. Haud magno certamine &

V. C. 565.

Amynandrum Athamania expulerat, & urbes aliquot cepe-
rat. Demetriadem quoque urbem validam, & ad omnia o-
portunam, & Magnetum gentem ſuæ ditionis fecit. Inde i
in Thracia quaſdam urbes novæ atque inſuetæ liberta-
tis vitio, ſeditionibus principum turbatas, partibus qu
domeſtico certamine vincerentur, adjungendo ſe, co-
pit.

24. His ſedata in præſentia regis ira in Romanos eſt. Nu-
quam tamen remiſit animum à colligendis in pace viribus
quibus quandocunque data fortuna eſſet, ad bellum uteren
Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum, portoriſq
maritimis auxit: ſed metalla etiam & vetera intermiſſa reco-
luit, & nova multis locis inſtituit. Ut vero antiquam mul-
titudinem hominum, quæ belli cladibus amiſſa erat, reſtitue-
ret, non ſobolem tantum ſtirpis parabat, cogendis omnibu
procreare atque educare liberos: ſed Thracum etiam mag-
nam multitudinem in Macedoniam traduxerat: quietuſque a-
liquamdiu à bellis omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde cauſſæ, quæ de integro iram mo-
verent in Romanos. Theſſalorum & Perræbiorum querelæ de
urbibus ſuis ab eo poſſeſſis, & legatorum Eumenis regis de
Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedo-
niam multitudine, ita auditæ erant, ut eas non negligi ſatis
appareret. Maxime moverat ſenatum, quod jam Æni & Ma-
roneæ affectari poſſeſſionem audierant; minus Theſſalos tu-
rabant. Athamanes quoque legati venerunt, non partis amiſ-
ſæ, non finium jacturam querentes, ſed totam Athamaniam
ſub jus judiciumque regis veniſſe. Et Maronitarum exules
erant pulſi, quia libertatis cauſſam defendiſſent, ab regio præ-
ſidio. Ii non Maroneam modo, ſed etiam Ænum in potesta-
te nunciabant Philippi eſſe. Venerant & à Philippo legati
ad purganda ea: qui *nihil niſi permiſſu Romanorum imperatorum factum* affirmabant. *Civitates Theſſalorum & Perræbiorum &
Magnetum, & cum Amynandro Athamanum gentem in eadem cau-
ſa, qua Ætolos fuiſſe. Antiocho rege pulſo, occupatum oppugna-
dis Ætolicis urbibus conſulem ad recipiendas eas civitates Philip-
pum miſiſſe. Armis ſubactos parere.* Senatus ne quid abſen-
rege ſtatueret, legatos ad eas controverſias diſceptandas mi
ſit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Tamphilum, T. Sem
pronium. Quorum ſub adventum, ad Theſſalica Tempe omn
bus iis civitatibus, quibus cum rege diſceptatio erat, concilium
indictum eſt.

25 Ibi quum Romani legati diſceptatorum loco, Theſſa
Perræbiique & Athamanes haud dubii accuſatores, Philippu
ad audienda crimina tanquam reus, conſediſſent: pro ingen
quiſq

quisque eorum qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controversiam autem veniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, & Eurymene, & cætera circa eas oppida; utrum Thessalorum juris, quum vi ademptæ possessæque ab Ætolis forent (nam Philippum Ætolis ademisse eas constabat) an Ætolica antiquitus ea oppida fuissent. Ita enim Acilium regi concessisse, *si Ætolorum fuissent: & si voluntate, non vi atque armis coacti, cum Ætolis essent.* Ejusdem formulæ disceptatio de Perrhæbiorum Magnetumque oppidis fuit. Omnium enim jura possidendo per occasiones Ætoli miscuerant. Ad hæc quæ disceptationis erant, querelæ Thessalorum adjectæ, *quod ea oppida, si jam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. Nam præter belli casibus amissos, quingentos principes juventutis in Macedoniam abduxisse, & opera eorum in servilibus abuti ministeriis: & quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse, quondam Thessalis quæstuosum & frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis regem, quæ præter Thebas Demetriadem cursum dirigerent; negotiationem maritimam omnem eo avertisse. Jam ne legatis quidem, qui jure gentium sancti sint, violandis abstinere. Insidias positas euntibus ad T. Quintium. Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos conjectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis quisquam hiscere audeat. Procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhærere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani: quid autem si vox libera non sit, liberum esse? nunc se fiducia & præsidio legatorum ingemiscere magis quam loqui. Nisi provideant aliquid Romani, quo & Græcis Macedoniam accolentibus metus, & audacia Philippi minuatur; nequiquam & illum victum, & se liberatos esse. Ut equum tenacem non parentem, frenis asperioribus castigandum esse.* Hæc acerbe postremi: quum priores leniter permulsissent iram ejus, petentes, *ut ignosceret pro libertate loquentibus: & ut deposita domini acerbitate assuesceret socium atque amicum sese præstare: & imitaretur populum Romanum, qui caritate quam metu adjungere sibi socios mallet.* Thessalis auditis, Perrhæbii Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perrhæbiæ fuisse, & ut sibi restitueretur, agebant. Et de Malloea & Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, & castella Athenæum & Œtæum.

26 Philippus, ut accusatoris potius quam rei speciem haberet, & ipse à querelis orsus, *Menelaidem in Dolopia quæ regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnasse questus est. Item Petram in Pieria ab iisdem Thessalis Perrhæbiisque captam.*

Xyniæ quidem haud dubie Ætolicum oppidum sibi eos contribuisse; & Parachelοida, quæ sub Athamania esset, nullo jure Thessalorum formulæ factam. Nam quæ sibi crimina objiciantur, de insidiis legatorum, & maritimis portubus frequentatis aut deseritis: alterum deridiculum esse: se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant: alterum mores suos respuere; tot annos esse, per quos nunquam cessaverint legati nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre, quem unquam verbo violatum esse? semel ad Quintium euntibus insidiæ dici factæ: sed quid iis acciderit, non adjici. Quærentium quid falso objiciant, quum veri nihil habeant, ea crimina esse. Insolenter & immodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis avide meram haurientes libertatem. Ita servorum modo præter spem repente manumissorum, licentiam vocis & linguæ experiri. Et jactare se insectatione & convitiis dominorum. Elatus deinde ira adjecit, *nondum omnium dierum solem occidisse.* Id minaciter dictum, non Thessali modo in se se, sed etiam Romani acceperunt. Et quum fremitus post eam vocem ortus, & tandem sedatus esset: Perræbiorum inde Athamanumque legatis respondit, *eandem de quibus illi agant, civitatum causam esse. Consulem Acilium & Romanos sibi dedisse eas, quum hostium essent. Si suum munus qui dedissent, adimere velint, scire se cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico, in gratiam levium & inutilium sociorum injuriam eos esse facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quam libertatis: præsertim apud eos qui male utendo eam corrupturi sint.* Causa cognita pronunciaverunt legati, *placere deduci præsidia Macedonum ex iis urbibus: & antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. De injuriis quas ultro citroque illatas querantur; quo modo inter eas gentes & Macedonas disceptetur; formulam juris exsequendi constituendam esse.*

27. Inde graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciæ urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis *Si liberas esse Ænum & Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant: re, non verbo eos liberos relinquant; nec suum munus intercipi ab alio patiantur. Sin autem minor cura sit civitatum in Thracia positarum; multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia belli, Eumenem quam Philippum habere: vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus Romanus: vel suis, quod Antiochi bello terra mariq; laboribus periculisq; omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorum in eam rem præjudicium. Qui quum Chersonesum, Lysimachiamq; dederint; Maroneam quoq; atque Ænum profecto dedisse: quæ ipsa propinquitate regionis velut appendices majoris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut jure in*

per

gerii, quum tam procul à finibus Macedoniæ absint, civitatibus his præsidia imposuisse? vocari Maronitas juberent. Ab iis certiora omnia de statu civitatum earum scituros. Legati Maronitarum vocati, non uno loco tantum urbis præsidium regium esse, sicut in aliis civitatibus, dixerunt: sed pluribus simul, & plenum Macedonum Maroneam esse. Itaq; dominari assentatores regios. His solis loqui & in senatu & in concionibus licere: eos omnes honores & capere ipsos, & dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exulare pulsos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios silere. De jure pauca etiam finium adjecerunt: Q. Fabium Labeonem, quum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem: Philippum novam postea deflexisse viam: qua Maronitarum urbes agrosq; amplectatur.

28. Ad ea Philippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perræbiosque nuper, ingressus disserendi viam. Non cum Maronitis, inquit, mihi aut cum Eumene disceptatio est, sed etiam vobiscum Romani, à quibus nihil æqui me impetrare jam diu animadverto. Civitates Macedonum quæ à me inter inducias defecerant, reddi mihi æquum censebam; non quia magna accessio ea regni futura esset (sunt enim & parva oppida, & in finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat: negatum est mihi. Bello Ætolico Lamiam oppugnare jussus à consule Manio Acilio, quum diu fatigatum ibi præliis operibusq; essem: transcendentem me jam muros, & capta prope urbe revocavit consul, & abducere copias inde coegit. Ad hujus solatium injuriæ permissum est, ut Thessaliæ Perræbiæq; & Athamanum reciperem quædam castella magis quam urbes. Ea quoq; ipsa vos mihi, Q. Cæcili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paulo ante, si Diis placet, legati Eumenis nunciabant, quæ Antiochi fuerunt. Eumenem æquius esse quam me habere. Id ego aliter longe judico esse. Eumenes enim non nisi juvissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. Itaq; ille vestrum meritum habet, non vos illius. Mei autem regni tantum aberat ut ulla pars in discrimine fuerit: ut tria millia talentum & quinquaginta tectas naves, & omnes Græciæ civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis, sim aspernatus. Hostemq; ei me esse prius etiam quam Manius Acilius exercitum in Græciam traduceret, præ me tuli: & cum eo consule belli partem quamcunque mihi delegavit, gessi. Et insequenti consule L. Scipioni, quum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus præbui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam; ubi etiam inter cætera pax quoq; præstanda à barbaris erat.

Pro hoc ſtudio meo erga vos, ne dicam merito: utrum odiſſe vos Romani aliquid, & ampliſicare & augere regnum meum munificentia veſtra oportebat, an quæ haberem aut meo jure, aut beneficio veſtro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum civitates quæ regni mei fuiſſe fatemini, non reſtituuntur. Eumenes tanquam ad Antiochum ſpoliandum me venit, &, ſi Diis placet, decem legatorum decretum calumniæ impudentiſſimæ prætendit, qua maxime & refelli & coargui poteſt. Diſertiſſime enim planiſſimeq; in eo ſcriptum eſt: Cherſonneſum & Lyſimachiam Eumeni dari, Ubi tandem Ænus & Maroneæ & Thraciæ civitates aſcriptæ ſunt? quod ab illis ne poſtulare quidem eſt auſus, id apud vos tanquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos eſſe velitis, refert; ſi tanquam inimicum & hoſtem inſectari propoſitum eſt: pergite ut cœpiſtis, facere. Sin aliquis reſpectus eſt mei, ut ſocii atq; amici regis: deprecor, ne me tanta injuria dignum judicetis.

29. Movit aliquantum oratio regis legatos. Itaque medio reſponſo rem ſuſpenderunt: *Si decem legatorum decreto Eumeni datæ civitates eæ eſſent, nihil ſe mutare. Si Philippus bello cepiſſet eas, præmium victoriæ jure belli habiturum: ſi neutrum eorum foret, placere cognitionem ſenatui reſervari: & ut omnia in integro manerent, præſidia quæ in iis urbibus ſint, deduci.* Hæ cauſſæ maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis, ut non à Perſeo filio ejus novis cauſſis motum, ſed ob has à patre bellum relictum filio videri poſſit. Romæ nulla belli Macedonici ſuſpicio erat. L. Manlius proconſul ex Hiſpania redierat. Cui poſtulanti ab ſenatu in æde Bellonæ triumphum, rerum geſtarum magnitudo impetrabilem faciebat: exemplum obſtabat, *quod ita comparatum more majorum erat, ne quis qui exercitum non deportaſſet, triumpharet, niſi perdomitam pacatamque provinciam tradidiſſet ſucceſſori.* Medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri præterea pondo centum viginti duo: argenti ſedecim millia trecenta: & pronunciavit in ſenatu, decem millia pondo argenti, & octogenta auri Q. Fabium quæſtorem advehere. Id quoque ſe in ærarium illaturum. Magnus motus ſervilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Poſtumius prætor habebat. Is de paſtorum conjuratione, qui vias latrociniis paſcuaque publica infeſta habuerant, quæſtionem ſevere exercuit. Ad ſeptem millia hominum condemnavit: multi inde ſe gerunt. De multis ſumptum eſt ſupplicium. Conſules dum retenti ad urbem delectibus, tandem in provincias proſecti ſunt.

30. Eodem anno in Hiſpania prætores C. Calpurnius & [illegible]

Quint

Quintius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in Beturia junxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone & Toleto urbibus, inter pabulatores pugna orta est. Quibus dum utrinque subvenitur à castris, paulatim omnes copiæ in aciem eductæ sunt. In eo tumultuario certamine, & loca sua & genus pugnæ pro hoste fuere. Duo exercitus Romani fusi, atque in castra compulsi sunt. Non institere perculsis hostes. Prætores Romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proximæ noctis tacito signo exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt, vacuaque præter spem castra ingressi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regressique in sua castra, paucos dies quietis stativis manserunt. Romanorum sociorumque in prœlio fusaque ad quinque millia occisa, quorum se spoliis hostes armarunt. Inde ad Tagum flumen profecti sunt. Prætores interim Romani, omne id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore adversæ pugnæ militum animis consumpserunt. Ubi satis placuêre vires, & jam mites quoque, ad delendam priorem ignominiam, hostem poscebat, duodecim millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. Inde tertia vigilia sublatis signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium castra erant. Extemplo qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, læva Quintius exercitum traduxêrunt: quieto hoste, dum curatur subitum adventum, consultatque; qui tumultum injicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. Interim Romani impedimentis quoque omnibus traductis contractisq; in unum locum, quia jam moveri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. In medio locatæ quinta Calpurnii legio, & octava Quintii: id robur totius exercitus erat. Campum apertum usque ad hostium castra habebant liberum à metu insidiarum.

31. Hispani postea quam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut priusquam se jungere atque instruere possent, occuparent eos: castris repente effusi cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prœlium fuit, & Hispanis recenti victoria inflatis, & insueta ignominia milite Romano repenso. Acerrime media acies, duæ fortissimæ legiones dimicabant, quos quum aliter moveri loco non posse hostis certaret, cuneo institit pugnare: & usque plures confertiores, medios urgebant. Ibi postea quam laborare aciem Cal-

purnius prætor vidit, T. Quintilium Varum, L. Juventium Thalnam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit. Docere & monere jubet, *in illis spem omnem vincendi & retinendæ Hispaniæ esse. Si illi loco cedant, neminem ejus exercitus modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam usquam visurum.* Ipse cum equitibus duarum legionum paulum circumvectus, in cuneum, hostium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quintius cum suis equitibus alterum hostium latus invadit: sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, & Prætor ipse ante alios, nam & primus hostem percussit, & ita se immiscuit mediis, ut vix utrius partis esset, nosci posset. Et equites prætoris eximia virtute, & equitum pedites accensi sunt. Pudor movit primos centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt. Itaque urgere signiferos pro se quisque, jubere *inferre signa*, & confestim militem sequi renovatur ab omnibus clamor. Impetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo quam torrentis modo fundunt, sternuntque perculsos, nec sustinere alii super alios inferentes sese possunt. Fugientes in castra equites persecuti sunt, & permisti turbæ hostium intra vallum penetraverunt. Ubi ab relictis in præsidio castrorum prœlium instauratum: coactique sunt Romani equites descendere ex equis. Dimicantibus iis legio quinta supervenit: deinde, ut quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per tota castra: nec plus quam quatuor millia hominum effugerunt. Inde tria millia fere qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maxime per agros palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ superfuit. Signa capta centum triginta tria. Romani sociique paulo plus sexcenti, & provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. Tribuni militum quinque amissi, & pauci equites Romani, cruentæ maxime victoriæ speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spacium sua communiendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati, donatique à C. Calpurnio equites, phaleris, pronunciavitque eorum *maxime opera hostes fusos, castra capta & expugnata esse.* Quintius alter prætor suos equites catellis ac fibulis donavit. Donati & centuriones ex utriusque exercitu permulti, maxime qui mediam aciem tenuerunt.

32. Consules delectibus aliisque quæ Romæ agenda erant peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius à Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastatoque agros, urendoque vicos & castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium Macram & Lunæ portum. Hostes monte

antiquam ſedem majorum ſuorum, ceperunt. Et inde, ſuperata locorum iniquitate, prœlio dejecti ſunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquavit ſecundis aliquot prœliis: ex præterea oppida eorum expugnavit. Multa millia hominum in iis cepit. Belli auctores tres & quadraginta ſecuri percuſſit. Jam comitiorum appetebat tempus. Prior tamen Claudius quam Sempronius, cui ſors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater ejus conſulatum petebat. Competitoreſque habebat patricios L. Æmilium, Q. Fabium Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos & ab repulſis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. Etiam quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeii quoque gratioſi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Tamphilus, & ii repulſi, in ſpem impetrandi tandem aliquando honoris, dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie deſtinabantur Q. Fabius Labeo & L. Porcius Licinus. Sed Claudius conſul ſine lectoribus cum fratre toto foro volitando, clamantibus adverſariis, & majore parte ſenatus, *meminiſſe eum debere prius ſe conſulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii eſſe: quin ille ſedens pro tribunali aut arbitrum, aut comitiorum tacitum ſpectatorem ſe præberet*: coerceri tamen ab effuſo ſtudio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebis, qui aut contra conſulem, aut pro ſtudio ejus pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec pervicit Appius, ut dejecto Fabio fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher, præter ſpem ſuam & cæterorum: locum ſuum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis ſtudiis, non vi Claudiana, inter plebeios certatum eſt. Prætorum inde comitia ſunt habita. C. Decimius Flavus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius Matho, C. Sempronius Blæſus, A. Terentius Varo, prætores facti. Hæc eo anno quo Ap. Claudius, M. Sempronius conſules fuerunt, domi militiæque geſta.

33 Principio inſequentis anni, quo P. Claudius, L. Porcius conſules erant: quum Q. Cæcilius, M. Bæbius, & T. Sempronius qui ad diſceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Theſſalorumque civitates miſſi erant, legationem renunciaſſent: regum quoque eorum civitatumque legatos in ſenatum introduxerunt. Eadem utrinque iterata quæ dicta apud legatos in Græcia erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cujus princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Græciam decreverunt, ad viſendum, redditæne civita- *V. C.* 566.

tes

Rhodiis & Theſſalis & Perræbiis eſſent. Iiſdem mandatum, *ut ab Æno & Maronea præſidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciæ ora à Philippo & Macedonibus liberaretur.* Peloponneſum quoque adire juſſi, unde prior legatio diſceſſerat incertiore ſtatu rerum, quam ſi non veniſſent. Nam ſuper cætera etiam ſine reſponſo dimiſſi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. De qua re querente graviter Q. Cæcilio; ſimul Lacedæmoniis deplorantibus *mania diruta, abductam plebem in Achaiam & venundatam: ademptas quibus ad eam diem civitas ſtetiſſet, Lycurgi leges.* Achæi maxime concilii negati crimen excuſabant, recitando legem; quæ *niſi belli pacisve cauſſa, & quum legati ab ſenatu cum literis, aut ſcriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium.* Ea ne poſtea excuſatio eſſet, oſtendit ſenatus *curæ iis eſſe debere, ut Romanis legatis ſemper adeundi concilium gentis poteſtas fieret: quemadmodum & illis quotiens vellent, ſenatus daretur.*

34. Dimiſſis iis legationibus, Philippus à ſuis certior factus *cedendum civitatibus, deducendaque præſidia eſſe*; inſenſus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomaſto qui præerat maritimæ oræ, mandat, ut partis adverſæ principes interficeret. Ille per Caſandrum quendam, unum ex regiis jam diu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromiſſis, velut in bello capta urbe, cædem fecit. Id apud Romanos legatos querentes, *tam crudeliter adverſus innoxios Maronitas, tam ſuperbe adverſus populum Romanum factum, ut quibus libertatem reſtituendam ſenatus cenſuiſſet, ii pro hoſtibus trucidarentur*; abnuebat *quicquam eorum ad ſe, aut quemquam ſuorum pertinere. Seditione inter ipſos dimicatum, quum alii ad ſe, alii ad Eumenem civitatem traherent. Id facile ſcituros eſſe, ſi percunctarentur ipſos Maronitas:* haud dubius, perculſis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiſcere adverſus ſe auſurum. Negare Appius, *rem evidentem pro dubia quærendam. Si ab ſe culpam removere vellet, Onomaſtum & Caſandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos ſenatus percunctari poſſet.* Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei conſtaret. Deinde collecto tandem animo, *Caſandrum, qui Maroneæ fuiſſet, ſi utique vellent, ſe miſſurum dixit. Ad Onomaſtum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneæ, ſed ne in regione quidem propinqua fuiſſet?* Et parcebat magis Onomaſto honoratiori amico, & eundem indicem haud paulo plus timebat: quia & ipſe ſermonem cum eo contulerat, & multorum talium miniſtrum & conſcium habebat. Caſander quoque, miſſis qui per Epirum ad mare proſequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur ſublatus.

35. Et legati à Philippi colloquio ita digreſſi ſunt, ut præ ſe

ferrent *nihil eorum sibi placere*: & Philippus minime quin rebellandum esset dubius, quia tamen immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium minorem filium mittere Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus statuit: satis credens ipsum etiam juvenem, quod Romæ obses specimen regiæ indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum injiciendum profectus, perculsis iis uno prœlio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit, missis ad accolas Istri finitimis barbaros, ut in Italiam irrumperent, solicitandos. Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire jussi erant, exspectabatur: adversus quos ut præparata consilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. *Ex hostibus eos accusatores factos. Et periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. Quippe in bello sociis Romanis Achæos usos: nunc eosdem Romanos æquiores Lacedæmoniis quam Achæis esse: ubi Areus etiam & Alcibiades, ambo exules suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam viderentur.* Clamor undique ortus, *referri nominatim de iis.* Et quum omnia ira, non consilio gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt, his Clitore in Arcadia datum est consilium.

36. Priusquam agerent quicquam, terror Achæis injectus erat, & cogitatio, quam non ex æquo disceptatio futura esset; quod Areum & Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant: nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quæ apud senatum questi erant Lacedæmonii, *displicere senatui ostendit: cædem primum ad conflictum factum eorum, qua à Philopœmene ad caussam dicendam vocati venissent: deinde quum in homines ita sævitum esset, nec ulla parte crudelitas eorum cessaret: muros dirutos urbis nobilissimæ esse, leges vetustissimas abrogatas, inclitamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam.* Hæc quum Appius dixisset, Lycortas & quia prætor, & quia Philopœmenis auctoris omnium quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: *Difficilior nobis Ap. Claudi apud vos oratio est, quam Romæ nuper apud senatum fuit. Tunc enim Lacedæmoniis accusantibus respondendum erat: nunc à vobis ipsis accusati sumus, apud quos caussa dicenda est. Quam iniquitatem conditionis subimus illa te, judicis animo te auditurum esse, posita contentione, qua paulo ante egisti. Ego certe, quum ea, quæ & hic antea apud Q.*

Cæ-

Cæcilium, & poſtea Romæ queſti ſunt Lacedæmonii, à te paulo ante relata ſint, non tibi ſed illis me apud te reſpondere credas. Cædem objiciris eorum, qui à Philopœmene prætore evocati ad cauſſam dicendam interfecti ſunt: hoc ergo crimen non modo non à vobis Romani, ſed ne apud vos quidem nobis objiciendum fuiſſe arbitror. Quid ita? quia in veſtro fœdere erat, ut maritimis urbibus abſtinerent Lacedæmonii. Quo tempore armis captis urbes, à quibus abſtinere juſſi erant, nocturno impetu occupaverant, ſi T. Quintius, ſi exercitus Romanus, ſicut antea in Peloponneſo fuiſſet, eo nimirum capti & oppreſſi confugiſſent. Quum vos procul eſſetis, quo alio, niſi ad nos ſocios veſtros, quos antea Gytheo opem ferentes, quos Lacedæmonem vobiſcum ſimili de cauſa oppugnantes videram, confugerent? Pro vobis igitur juſtum piumque bellum ſuſcepimus. Quod quum alii laudent, reprehendere ne Lacedæmonii quidem poſſint: & Dii quoq; ipſi comprobaverint, qui nobis victoriam dederunt: quonam modo ea quæ belli jure acta ſunt, in diſceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. Noſtrum eſt, quod evocavimus eos ad cauſſam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principum fecerant; quod vero illi venientes in caſtra interfecti ſunt: veſtrum eſt Areu & Alcibiade, qui nunc nos, ſi Diis placet, accuſatis, non noſtrum. Exules Lacedæmoniorum, quo in numero ii quoq; duo fuerunt, & tunc vobiſcum erant, quod domicilio ſibi delegerant, maritima oppida, ſe petitos credentes: in eos quorum opera patria extorres, ne in tuto quidem exilio poſſe conſeneſcere ſe indignabantur, impetum fecerunt. Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi interfecerunt. Nec jure, an injuria cæſi ſint, argumentari refert.

37. At enim illa certe veſtra ſunt Achæi, quod leges diſciplinamque vetuſtiſſimam Lycurgi ſuſtuliſtis, quod muros diruiſtis. Quæ utraque ab iiſdem objici qui poſſunt; quum muri Lacedæmoniis non ab Lycurgo, ſed paucos ante annos ad diſſolvendam Lycurgi diſciplinam extructi ſint? tyranni enim nuper eos arcem & munimentum ſibi, non civitati paraverunt. Et ſi exiſtat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum; & nunc ſe patriam & Spartam antiquam agnoſcere dicat. Non Philopœmenem exſpectare, nec Achæos: ſed vos ipſi Lacedæmonii veſtra manibus amoliri & diruere omnia tyrannidis veſtigia debuiſtis. Veſtræ enim illæ deformes veluti cicatrices ſervitutis erant, & quum ſine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuiſſetis, muris velut compedibus circumdatis vincti per centum annos ſerviſtis. Quod ad leges ademptas attinet, ego antiquas Lacedæmoniis leges tyrannos ademiſſe arbitror: nos non ſuas ademiſſe quas non habebant, ſed noſtras leges dediſſe: nec male conſultum civitati, quum concilii noſtri eam fecerimus, & nobis miſcuerimus.

mus: ut corpus unum & concilium totius Peloponnesi esset, tunc opinor, si alius ipsi legibus viveremus, alias istis injunxissemus, queri se iniquo jure esse, & indignari possent. Scio ego Appi Claudi hanc orationem, qua sum adhuc usus, neq; sociorum apud socios, neq; liberæ gentis esse: sed servorum verius disceptantium apud dominos. Nam si non vana illa vox præconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achæos jussistis: si fœdus ratum est, si societas & amicitia ex æquo observatur: cur ego quid Capuâ capta feceritis Romani, non quæro, vos rationem repositis, quid Achæi Lacedæmoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt, finge, à nobis. Quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? muros diruimus. Vos non muros tantum, sed urbem & agros ademistis. Specie inquis, æquum est fœdus apud Achæos: re precaria libertas: apud Romanos etiam imperium est. Sentio Appi: & si non oportet, non indignor. Sed oro vos, quantumlibet interfit inter Romanos & Achæos, modo ne in æquo hostes vestri, nostriq; apud vos sint, ac nos socii, imo ne meliore jure sint. Nam ut in æquo essent, nos fecimus: quum leges iis nostras dedimus: quum ut Achæi concilii esset, effecimus. Parum est victis, quod victoribus satis est. Plus postulant hostes, quam socii habent. Quæ jurejurando, quæ monumentis literarum in lapide insculptis in æternam memoriam sancta atq; sacrata sunt, ea cum perjurio nostro tollere parant. Veremur quidem vos Romani, & si ita vultis, etiam timemus: sed plus & veremur & timemus Deos immortales. Cum assensu maximæ partis est auditus, & ocunum omnes pro majestate magistratus, censebant: ut facile appareret, molliter agendo dignitatem suam tenere apud Romanos non posse. Tum Appius, *suadere se magnopere Achæis dixit, ut dum liceret voluntate sua facere, gratiam iniret, ne mox inviti & coacti facerent.* Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum injecit imperata eculandi. Id modo petierunt: *ut Romani, quæ viderentur, e Lacedæmoniis mutarent, nec Achæos religione obstringerent, rita ea, quæ jurejurando sanxissent, faciendi.* Damnatio tantum Arei & Alcibiadis, quæ nuper facta erat, ublata est.

38. Romæ principio ejus anni quum de provinciis consulum & prætorum actum esset, consulibus Ligures, quia belum nusquam alibi erat, decreti. Prætores C. Decimius yus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives & peregrinos sortiti sunt. C. Sempronius Blæsus Siciliam, Q. Nævius Matho Sardiniam, & ut idem de veneficiis quæreret. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius ogus Hispaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis leti per id fere tempus L. Juventius Thalna, & T. Quintilius

tilius Varus venerunt. Qui quantum bellum jam profligatum in Hispania esset, senatu edocto, postularunt simul, ut *pro rebus tam prospere gestis Diis immortalibus haberetur bonis, & ut prætoribus exercitum deportare liceret.* Supplicatio in biduum decreta est. De legionibus deportandis, quum de consulum prætorumque exercitibus ageretur, rem integram referri jusserunt. Paucos post dies consuli in Ligures binæ legiones, quas Appius Claudius & M. Sempronius habuerant, decretæ sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter novos prætores & amicos absentium, Calpurnii Quintiique. Utraque caussa tribunos plebis, utraque consules habebat. Ii *se intercessuros Senatusconsulto, si deportandos censerent exercitus* denunciabant; illi *si hæc intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros.* Victa postremo absentium gratia est, & Senatusconsultum factum, *ut prætores quatuor millia peditum Romanorum scriberent, quadringentos equites: & quinque millia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. Quum eas legiones quatuor descripsissent, quod plus quam quina millia peditum, treceni equites in singulis legionibus esset, dimitterent: eos primum qui emerita stipendia haberent, deinde ut cujusque fortissima opera Calpurnius & Quintius in prælio usi essent.*

39. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii Prætoris morte exorta est. Gn. Sicinius, & L. Puppius, qui ædiles proximo anno fuerant: & C. Valerius Flamen Dialis, & Q. Fulvius Flaccus: is quia ædilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione petebat: certamenque ei cum flamine erat. Et postea quam primo æquare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare *rationem ejus habendam esse, quod duos simul unus magistratus, præsertim curules, neque capere posset, nec gerere:* pars *legibus eum solvi æquum censere, ut quem vellet, prætorem creandi, populo potestas fieret.* L. Porcius consul primo in ea sententia esse, ne *nomen ejus acciperet.* Deinde ut ex auctoritate senatus idem faceret: convocatis Patribus, referre se ad eos dixit, *quod nec jure ullo, nec exemplo tolerabili liberæ civitati ædilis curulis designatus prætoram peteret: sibi, nisi quid aliud videretur, in animo esse e lege comitia habere.* Patres censuerunt, *uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento esset, quo minus comitia Prætoris in locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur.* Agenti consuli ex Senatusconsulto, respondit Flaccus: *nihil, quod se indignum esset facturum.* Medio responso spem ad voluntatem interpretan-

bu

bus fecerat; ceſſurum Patrum auctoritati eſſe. Comitiis ſuis eriam quum ante petebat, criminando *extorqueri ſibi à conſule & ſenatu populi Romani beneficium, & invidiam geminati honoris fieri: itaquum non appareret, ubi deſignatus Prætor eſſet extempla edilitate ſe abdicaturum.* Conſul cum & pertinaciam petentis creſcere, & favorem populi magis magiſque in eum inclinari cerneret, dimiſſis comitiis ſenatum vocavit. Cenſuerunt frequentes, *quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil moviſſet, ad populum cum Flacco agendum.* Concione advocata quum egiſſet conſul, ne tum quidem de ſententia motus, gratias populo Romano egit, *quod tanto ſtudio, quotieſcunque declarandæ voluntatis poteſtas facta eſſet, Prætorem ſe voluiſſet facere. Ea ſibi ſtudia civium ſuorum deſtituere non in animo eſſe.* Hæc vero tam obſtinata vox, tantum ei favorem accendit, ut haud dubius Prætor eſſet, ſi conſul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis & inter ſe ipſos, & cum conſule fuit donec ſenatus à conſule eſt habitus, decreumque: *quoniam prætoris ſubrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & prava ſtudia hominum impedirent, ſenatum cenſere ſatis prætorum eſſe: P. Cornelius utramq; in urbe juriſdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.*

40. His comitiis prudentia & virtute ſenatus ſublatis, alia majoris certaminis, quo & majore de re, & inter plures potentioreſque viros ſunt exorta. Cenſuram ſumma contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Vulſo. L. Furius Purpureo, patricii: plebeii autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, T. & M. Sempronii, Longus & Tuditanus. Sed omneis patricios plebeioſque nobiliſſimarum familiarum M. Porcius longe antebat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut quocunque loco natus eſſet, fortunam ſibi ipſe facturus fuiſſe videretur: nulla ars neque privatæ, neque publicæ rei gerendæ ei defuit. Urbanas ruſticaſque res pariter callebat. Ad ſummos honores alios ſcientia juris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit. Huic verſatile ingenium ſic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcunque ageret. In bello manu fortiſſimus, multiſque inſignibus clarus pugnis: idem poſteaquam ad magnos honores pervenit, ſummus imperator: idem in pace, ſi jus conſuleres, peritiſſimus: ſi cauſſa oranda eſſet, eloquentiſſimus: nec is tantum, cujus lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiæ nullum extet: vivit imo, vigetque eloquentia ejus, ſcripta omnis generis. Orationes & pro ſe multæ, & pro aliis, & in alios. Nam non ſolum accuſando, ſed etiam

tiam cauſſam dicendo fatigavit inimicos. Simultates nimio plures & exercuerunt eum, & ipſe exercuit eas. Nec facile dixeris, *utrum magis preſſerit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem.* Aſperi proculdubio animi, & linguæ acerbæ, & immodice liberæ fuit: ſed invicti cupiditatibus animi, & rigidæ innocentiæ, contemptor gratiæ, divitiarum: in parſimonia, in patientia laboris periculique, ferrei prope corporis, animique: quem ne ſenectus quidem, quæ ſolvit omnia, fregerit: qui ſextum & octogeſimum annum agens cauſſam dixerit, ipſe pro ſe oraverit, ſcripſeritque, nonageſimo anno Sergium Galbam ad populi adduxerit judicium.

41. Hunc, ſicut omni vita, ita tum petentem premebat nobilitas: coierantque (præter L. Flaccum, qui collega in conſulatu fuerat) candidati omnes, ad dejiciendum honore eum: non ſolum ut ipſi potius adipiſcerentur: nec quia indignabantur novum hominem cenſorem videre, ſed etiam quod triſtem cenſuram, periculoſamque multorum famæ, & ab læſo à pleriſque, & lædendi cupido exſpectabant. Etenim tum quoque minitabundus petebat. *refragari ſibi, qui liberam & fortem cenſuram timerent*, criminando; & ſimul L. Valerio ſuffragabatur. *Illo uno collega caſtigare ſe nova flagitia, & priſcos mores revocare poſſe.* His accenſi homines, adverſa nobilitate non M. Porcium modo cenſorem fecerunt, ſed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adjecerunt. Secundum comitia cenſorum conſules prætoreſque in provincias profecti ſunt, præter Q. Nævium, quem quatuor non minus menſes, priuſquam in Sardiniam iret, quæſtiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius viſum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Poſtumius prætor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas paſtorum conjurationes vindicavit, & reliquias Bacchanalium quæſtionis cum omni executus eſt cura. Multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deſeruerant, in ea regione Italiæ latentes, partim noxios judicavit, partim comprehenſos Romam ad ſenatum miſit. In carcerem omnes à P. Cornelio conjecti ſunt.

42. In Hiſpania ulteriore, fractis proximo bello Luſitanis, quietæ res fuerunt. In citeriore A. Terentius, in Sueſſetanis oppidum Corbionem vineis & operibus expugnavit, captivos vendidit. Quieta deinde hiberna & citerior provincia habuit. Veteres prætores C. Calpurnius Piſo, & L. Quinctius Romam redierunt: utrique magno patrum conſenſu triumphi

umphis est decretis: prior C. Calpurnius de Lusitanis & Celtiberis triumphavit. Coronas aureas tulit octoginta tres, & duodecim millia pondo argenti. Paucos post dies L. Quintius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit. Tantundem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores, M. Porcius & L. Valerius, motu misto exspectatione senatum legerunt. Septem moverunt senatu: ex quibus unum insignem & nobilitate & honoribus, L. Quintium Flamininum consularem. Patrum memoria institutum fertur, ut censores motis senatu ascriberent notas. Catonis & aliæ quidem acerbæ orationes extant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit. Longe gravissima in L. Quintium oratio est, quia si accusator ante notam, non censor post notam usus esset, retinere Quintium in senatu ne frater quidem T. Quintius, si tum censor esset, potuisset. Inter cætera objecit ei: *Philippum Pœnum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spectaculi gratia ingentium donorum perductum. Eum puerum, per lasciviam quum cavillaretur, exprobrare consuli persæpe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut hospitium amatori venditaret. Forte epulantibus iis, quum nimis vino incaluissent, nunciatum in convivio esse, nobilem hostium cum liberis transfugam venisse. Convenire consulem velle, ut ab eo fidem præsens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem alloqui consulem cœpisse. Inter cujus sermonem Quintius scorto, Vis tu, inquit, quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, jam hunc Gallum morientem aspicere? & quum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti, fidemque populi Romani atque eorum qui aderant imploranti, latus transfodisse.*

43. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, & fabulæ tantum sine auctore editæ credidisset; aliud argumentum, simile tamen & libidine & crudelitate peragit. *Placentiæ famosam mulierem, cujus amore deperiret, in convivium accersitam scribit. Ibi jactantem sese scorto inter cætera retulisse, quam acriter quæstionem exercuisset, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum illam infra accubantem negasse, unquam vidisse quemquum securi feriri, & pervelle id videri. Hic indulgentem amatorem, ut ex illis miseris attrahi jussum, securi percussisse.* Falsus sive eo modo quo censor objecit, sive ut Valerius

rius tradit, commissum est, sævum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare Diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse, & cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis condicio Quintio fertur, *ut si id factum negaret, cæteraque quæ objecisset, sponsione defenderet sese: si fateretur, ignominiane sua quemquam dolituram censeret, quum ipse vino & venere umens, sanguine hominis in convivio lusisset?*

44. In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiatico ademptus equus. In censibus quoque accipiendis tristis & aspera in omnes ordines censura fuit. Ornamenta & vestem muliebrem & vehicula, quæ pluris quam quindecim millium æris essent, in censum referre viatores jussit. Item mancipia minora annis viginti, quæ post proximum lustrum decem millibus æris, aut eo pluris venissent, ut ea quoque decem, tanto pluris quam quanti essent, æstimarentur, & his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur. Aquam publicam omnem in privatum ædificium aut agrum fluentem ademerunt. Et quæ in loca publica inædificata, immolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti sunt: opera deinde faciendа ex pecunia in eam rem decreta. Lacus sternendos lapide, detergendasque qua opus esset cloacas; in Aventino & in aliis partibus qua nondum erant, faciendas locaverunt. Et separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, & viam per Fermianum montem. Cato atria duo, Menium & Tirium in lautumiis, & quatuor tabernas in publicum emit: basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est. Et vectigalia summis preciis, ultro tributa infimis locaverunt. Quas locationes quum senatu precibus & lacrymis publicanorum victus induci, & de integro locari jussisset: censores edicto summotis ab hasta, qui ædificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis preciis locaverunt. Nobilis censura fuit, simultatumque plena: quæ M. Porcium (cui acerbitas ea assignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum deductæ sunt. Sena jugera in singulos data. Diviserunt agrum, coloniasque deduxerunt iidem triumviri, Q. Fabius Labeo, & M. & Q. Fulvii, Flaccus & Nobilior. Consules ejus anni nec domi, nec militiæ memorabile quicquam egerunt.

45. I

45. In insequentem annum creârunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis prætorumque retulerunt. Prætores creati erant, C. Valerius flamen Dialis, qui & priore anno petierat. Et Sp. Postumius Albinus, & P. Cornelius Sisenna, L. Puppius, L. Julius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius, & M. Porcius habuerant, provincia decreta est. Hispaniæ extra sortem prioris anni prætoribus cum suis exercitibus servatæ. Prætores ita sorciri jussi, *uti flamini Diali utique altera juris dicendi Romæ provincia esset.* Peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Puppio Apulia, L. Julio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Julius proficisci maturè est jussus. Galli transalpini per saltus ignotæ antea viæ (ut ante dictum est) in Italiam transgressi, oppidum in agro, qui nunc Aquileiensis est, ædificabant. Id eos ut prohiberet, quoad ejus fieri bello posset, prætori mandatum est. Si armis prohibendi essent, consules certiores faceret, ex his placere alterum adversus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita erant. In demortui Cn. Cornelii Lentuli locum creatus erat Sp. Postumius Albinus. V. C. 567.

46. Hujus principio anni P. Licinius Crassus Pontifex maximus mortuus est: in cujus locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus. Pontifex maximus est creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris caussa visceratio data, & gladiatores centum viginti pugnaverunt: & ludi funebres per triduum facti; post ludos epulum. In quo, quum toto foro strata triclinia essent, tempestas cum magnis procellis exorta coegit plerosque tabernacula statuere in foro. Eadem paulo post, quum undique conserenassent, sublata. Defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates ceciniissent, *necesse est tabernacula in foro statui.* Hac religione levatis altera injecta, quod sanguine per biduum pluisset in area Vulcani: & per decemviros supplicatio indicta erat ejus prodigii expiandi caussa. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, legationes transmarinas in senatum introduxerunt. Nec unquam ante tantum regionis ejus hominum Romæ fuerat. Nam ex quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata est, *crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operæ pretium fuisse veri:* pro se quæque civitates gentesque, singuli etiam privatim (gravis enim accola omnibus erat) Romam aut ad rem levandæ injuriæ, aut ad defendæ solatium venerunt.

Et ab Eumene rege legatio cum fratre ejus Athenæo venit ad querendum, simul quod non deducerentur ex Thracia præsidia: simul quod in Bithyniam Prusiæ bellum adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent.

47. Respondendum ad omnia juveni tum admodum Demetrio erat: quum haud facile esset, aut ea quæ objicerentur, aut quæ adversus ea dicenda erant, memoria complecti, nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controversia finium, de hominibus raptis, pecoribusque abactis, de jure aut dicto per libidinem, aut non dicto; de rebus per vim aut per gratiam judicatis. Nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus quum cerneret posse: simul & tyrocinio & perturbatione juvenis moveretur, quæri jussit ab eo, *ecquem de his rebus commentarium a patre accepisset?* quum respondisset, *accepisse se*: nihil prius nec potius visum est, quam regis ipsius de singulis responsa accipere. Librum extemplo popoſcerunt; deinde ut ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breve coactæ causſæ: *ut alia feciſſe ſe ſecundum decreta legatorum doceret: alia non per ſe ſtetiſſe, quo minus faceret, ſed per eos ipſos qui accuſarent.* Interposuerat & querelas *de inquitate decretorum, & quam non ex æquo diſceptatum apud Cæciium foret: indigneque ſibi, nec ullo ſuo merito, inſultatum ab omnibus eſſet.* Has notas irritati ejus animi collegit senatus; cæterum alia excusanti juveni, alia recipienti *futura ita, ut maxime vellet ſenatus*, responderi placuit: *Nihil Patrem ejus neque rectius, nec magis quod ex voluntate ſenatus eſſet, feciſſe: quam quod, utcunque ea geſta eſſent, per Demetrium filium ſatisfieri voluiſſet Romanis. Multa & diſſimulare & obliviſci & pati præterita ſenatum poſſe, & credere etiam Demetrio credendum eſſe. Obſidem enim ſe animum ejus habere, etſi patri corpus reddiderit: & ſcire quantum ſalva in patrem pietate poſſit, amicum eum populo Romano eſſe. Honoriſque ejus cauſſa miſſuros in Macedoniam legatos: ut ſi quid minus factum ſit quam debuerit, tum quoque ſine piaculo rerum prætermiſſarum fiat. Velle etiam ſentire Philippum, integra omnia ſibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio eſſe.*

48. Hæc quæ augendæ amplitudinis ejus cauſſa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verterunt. Lacedæmonii deinde introducti sunt. Multæ & parvæ disceptationes jactabantur, sed quæ maxime rem continerent, erant: *utrum reſtituerentur quos Achæi damnaverant, nec ne: inique an jure occidiſſent, quos occiderant,* vertebatur & *utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii: an, ut ante fuerat, ſecretum ejus unius in Peloponneſo civi-*

civitatis jus esset. Restitui, judiciaque facta tolli placuit, Lacedæmonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum, & consignari à Lacedæmoniis & Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus: jussus idem in Peloponneso sociorum res adspicere. Nam ibi quoque & ex veteribus discordiis residui motus erant, & Messenii desciverant à consilio Achaico. Cujus belli & causam & ordinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohærent rebus.

49. Eventus memorabilis est, quod quum bello superiores essent Achæi, Philopœmen Prætor eorum capitur ad præoccupandam Coronen, profectus, quam hostes petebant: in valle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt. Sed pudor relinquendi equites nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit: quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen præbet, sustinens impetus hostium; prolapso equo, & suo ipse casu, & onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit quin exanimaretur; septuagintà annos jam natus, & diutino morbo ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis, jacentem hostes superfusi oppresserunt. Cognitumque primum à verecundia memoriaque meritorum haud secus quam ducem suum attollunt, reficiuntque, & ex valle devia in viam portant; vix sibimetipsi præ necopinato gaudio credentes: pars nuncios Messenem præmittunt *debellatum esse; Philopœmenem captum adduci.* Primum adeo incredibilis visa res, ut non pro sano modo, sed vix pro sano nuncius audiretur. Deinde ut super alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides. Et priusquam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes simul liberi ac servi, pueri quoque cum fœminis effunduntur. Itaque clauserat portam turba, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperto tantam rem habiturus videretur. Ægre summoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopœmenem potuerunt, atque turba conferta iter reliquum clauserat. Et cum pars maxima excluſa à spectaculo esset, theatrum repentè, quod viæ propinquum erat, compleverunt, & ut eo in conspectum populi adduceretur, una voce omnes exposcebant. Magistratus & principes, veriti ne tantem motum misericordia præsentis tanti viri faceret, quum illos verecundia pristinæ majestatis collata præsenti fortunæ, illos recordatio ingentium meritorum mo ura esset, procul à conspectu eum statuerunt. Deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt: Prætore Dinocrate dicente, *esse quæ*

pertinentia ad summam belli percunctari eum magistratu vellent. Inde adducto eo in curiam, & senatu vocato, consultari coeptum.

50. Iam invesperascebat, & non modo cætera, sed ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur, expediebant. Obstupuerant ad magnitudinem pristinæ ejus fortunæ virtutisque: & neque ipsi domum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiam ejus satis credebant. Admonent deinde quidam *esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato septum:* eo vinctus demittitur, & saxum ingens, quo operitur, machina super impositum est. Ita loco potius quam homini cuiquam credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum ejus in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quærenda esse præsentium malorum, censebat: defectionis auctores, quorum in manu Respublica erat, in secreto consultantes omnes ad necem ejus consentiebant: sed utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior pœnæ; missusque qui venenum ferret. Accepto poculo nihil aliud locutum ferunt, quam quæsisse *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achæorum erat) *equitesque evasissent?* posteaquam dictum est, *incolumes esse: Bene habet*, inquit, & poculo impavide exhausto, haud ita multo post exspiravit. Nec diuturnum mortis ejus gaudium auctoribus crudelitatis fuit. Victa namque Messene bello exposcentibus Achæis noxios dedidit, ossaque reddita Philopœmenis sunt: & sepultus ab universo Achaico concilio: adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Græcis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut à quibusdam eorum velut ad insignem notam hujus anni memoriæ mandatum sit: *tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Annibalem, P. Scipionem:* adeo in æquo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

51. Ad Prusiam regem legatus, T. Quinctius Flamininus venit, quem suspectum Romanis & receptis post fugam Antiochi Annibal, & bellum adversus Eumenem motum faciebat. Ibi seu quia à Flaminino inter cætera objectum Prusiæ erat: *hominem omnium qui viverent, infestissimum populo Romano apud eum esse, qui patriæ suæ primum, deinde fractis ejus opibus, Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum fuisset:* seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur præsenti Flaminino, Romanisque, per se necandi aut tradendi ejus potestatem consilium cepit: à primo colloquio Flamininomi

milites extemplo ad domum Annibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum vitæ suæ Annibal prospexerat animo; & Romanorum inexpiabile odium in se cernens, & fidei regum nihil sane confisus: Prusiæ vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. Ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod præparatum fugæ haberet, septem exitus è domo fecerat: & ex iis quosdam occultos, ne custodia sepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod investigari volunt, efficit. Totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde elabi posset. Annibal, posteaquam est nunciatum *milites regios in vestibulo esse*: postico, quod devium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occursu militum obseptum sensit, & omnia circa clausa custodiis dispositis esse, venenum (quod multo ante præparatum ad tales habebat casus) poposcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura populum Romanum; quando mortem senis exspectare longum censent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. Mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi hosti armato exercitum in Italia habenti, ut a veneno caveret, prædixerunt. Hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis, miserunt.* Execratus deinde in caput regnumque Prusiæ; & hospitales Deos violatæ ab eo fidei testes invocans, poculum exhausit. Hic vitæ exitus fuit Annibalis.

51. Scipionem & Polybius & Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio assentior: his, quod censoribus M. Porcio, L. Valerio principem senatus ipsum L. Valerium censorem lectum invenio, quum superioribus duobus lustris Africanus fuisset: quo vivo, nisi ut ille senatu moveretur quam notam nemo memoriæ prodidit, alius princeps in locum ejus electus non esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Nævius, adversus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Nævius in magistratuum libris est tribunus plebis P. Claudio, L. Porcio consulibus: sed iniit tribunatum Appio Claudio, M. Sempronio consulibus, ad quartum idus Decembres: inde tres menses ad idus Martias sunt; quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt. Ita & vixisse in tribunatu Nævii videtur: diesque ei dici ab eo potuisse; decessisse autem ante L. Valerii & M. Porcii censuram. Trium clarissimorum suæ cujusque gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum habuit. Jam primum omnes non in patrio solo

mortui, nec sepulti sunt. Veneno absumpti Annibal & Philopœmen: exul Annibal proditus ab hospite, captus Philopœmen, in carcere & in vinculis exspiravit. Scipio, etsi non exul, neque damnatus, die tamen dicta, ad quam non afferat, reus absens, citatus, voluntarium non sibimetipse solum, sed etiam funeri suo exilium indixit.

53. Dum ea in Peloponneso (à quibus divertit oratio) gerunntur: reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque, aliter aliorum affecerat animos. Vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium ut pacis auctorem cum ingenti favore conspiciebant: simul & spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. *Nam etsi minore ætate, quam Perseus esset, hunc tamen justa matrefamilias, illum pellice ortam esse: illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere, hunc insignem Philippi similitudinem præferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos: Persei nullam apud eos gratiam esse.* Hæc vulgo loquebantur. Itaque & Persea cura angebat, ne parum pro se una ætas valeret, quam omnibus aliis rebus frater superior esset: & Philippus ipse, vix sui arbitrii fore quem hæredem regni relinqueret credens, filio quoq; graviorem esse quam vellet, minorem filium censebat. Offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum: & alteram jam se vivo regiam esse indignabatur. Et ipse juvenis haud dubie inflatior redierat, subnixus erga se judiciis senatus, concessisque sibi, quæ patri negata essent: & omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem ei apud cæteros Macedonas, tantam invidiam non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem conciliabat: utique posteaquam alii legati Romani venerunt, & cogebatur decedere Thracia, præsidiaque deducere, & alia aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione Senatus facere: sed omnia mœrens quidem & gemens. Eo magis, quod filium frequentiorem prope cum illis, quam secum cernebat: obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam præberet: avertendos etiam animos à suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam, exercitum in Odrysas & Dentheletas & Bessos duxit. Philippopolin urbem fuga desertam oppidanorum qui in proxima montium juga cum familiis receperant sese, cepit: campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. Relicto inde ad Philippopolin præsidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit.

54. Pæoniæ ea regio est prope Erigonum fluvium, qui ex Illyrico per Pæoniam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere urbe, novam urbem Perseida, ut his filio major haberetur honos, appellari jussit. Dum hæc in Macedonia geruntur

tur, consules in provincias profecti, Marcellus nuncium præmisit ad L. Porcium proconsulem; *ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret.* Advenienti consuli Galli sese dediderunt. Duodecim millia armatorum erant. Plerique arma ex agris rapta habebant. Ea ægre patientibus iis adempta, quæque alia populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. De his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum à C. Valerio prætore exposuerunt; *se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egestate, ad quærendam sedem Alpes transgressos. Quæ inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius injuria consedisse. Oppidum quoq; ædificare cœpisse: quod indicium esset, nec agro, nec urbi ullis vim allaturos venisse. Nuper M. Claudium ad se nuncium misisse: bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se certam, etsi non speciosam pacem, quam incerta belli præoptantes, dedidisse se prius in fidem, quàm in potestatem populi Romani. Post paucos dies jussos & agro & urbe decedere, sese tacitos abire quo terrarum possent, in animo habuisse. Arma deinde sibi, & postremo omnia alia quæ ferrent agerentve, adempta. Orare se Senatum populumq; Romanum, ne in se injustos deditos acerbius quam in hostes sævirent.* Huic orationi senatus ita responderi jussit: *Neque illos recte fecisse, quum in Italiam venirent, oppidumque in alieno agro nullius Romani magistratu, qui ei provinciæ præesset, permisu ædificare conati sint: neque senatui placere, deditos spoliari. Itaque se cum iis legatos ad consules missuros: qui, si redeant, unde venerint, omnia iis sua reddi jubeant: quique protinus eant trans Alpes, & denuncient Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant. Alpes prope inexsuperabilem finem in medio esse. Non utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias fecissent.* Legati missi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, P. Manlius Acidinus. Galli redditis omnibus; quæ sine cujusquam injuria habebant, Italia excesserunt.

55 Legatis Romanis transalpini populi benigne responderunt. Seniores eorum *nimiam lenitatem populi Romani castigarunt: quod eos homines, qui gentis injussu profecti occupare agrum imperii Romani, & in alieno solo ædificare oppidum conati sunt, impunitos dimiserint: debuisse gravem temeritatis mercedem statui. Quod vero etiam sua reddiderint, vereri ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.* Et exceperunt & prosecuti cum donis legatos sunt. M. Claudius consul Gallis ex provincia exactis, Istricum bellum moliri cœpit: literis ad senatum missis, *ut sibi in Istriam traducere legiones liceret.* Id senatui placuit. Illud agitabant, *uti colonia Aquileia deduceretur.* Nec satis constabat, *utrum Latinam, an civium Romanorum deduci placeret.* Postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt. Triumviri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem anno Mutina & Parma coloniæ Romanorum civium sunt deductæ. Bina millia homi-

hominum in agro, qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat. Octona jugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt triumviri, M. Æmilius Lepidus, T. Æburius Garus, L. Quintius Crispinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. Deduxerunt triumviri, Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Tib. Sempronius Gracchus. Jugera in singulos data decem.

56. Eodem anno A. Terentius prætor haud procul flumine Ibero in agro Ausetano, & prœlia secunda cum Celtiberis fecit: & oppida, quæ ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hispania eo anno in pace fuit: quia & P. Sempronius prætor diutino morbo est implicitus: & nullo lacessente, peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quicquam: Q. Fabio consule gestum. M. Marcellus ex Istria revocatus, exercitu dimisso Romam comitiorum caussa rediit. Creavit consules Cn. Bæbium Tamphilum, & L. Æmilium Paullum. Cum M. Æmilio Lepido hic ædilis curulis fuerat. A quo consule quinus annus erat: quam is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset. Prætores inde facti, Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Lævinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum caussa: quod sanguine per biduum pluisse in area Concordiæ satis credebant: nunciatumque erat, *haud procul Sicilia insulam, quæ non ante fuerat, novam editam è mari esse.* Annalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est: legatis ad eam rem ad Prusiam missis, præter Quintium Flaminium (cujus in ea re celebre est nomen) L. Scipione Asiatico, & P. Scipione Nasica.

EPI-

EPITOME LIBRI XL.

Quum Philippus liberos eorum, quos in vinculis nobilissimorum hominum habebat, conquiri ad mortem jussisset, Theoxena, pro liberis suis & sororis admodum pueris veritа regis libidinem, prolatis in medium gladiis, & poculo, in quo erat venenum, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent: & quum persuasisset, ipsa etiam se interemit. 5, 6, &c. Certamina inter Philippi Macedoniæ regis liberos Perseum & Demetrium referuntur: 8. Et in fraude fratris sui Demetrius fictis criminibus, inter quæ accusatione parricidii, & affectati regni, primum petitus: 24. Ad ultimum quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est. Regnumque Macedoniæ mortuo Philippo ad Perseum devenit. 26. 25, &c. Item, res in Liguribus & Hispania contra Celtiberos à compluribus feliciter gestas continet. 29. Libri Numæ Pompilii in agro L. Petillii scribæ sub Janiculo à culteribus agri in arca lapidea clausi, & Græci & Latini inventi sunt, in quibus scripturæ, quæ dissolvendarum religionum, prætor, ad quem delati erant, quum legisset, juravit Senatui, contra Rempublicam esse, ut legerentur, servarenturque. Et ex Senatusconsulto in comitio exusti sunt. 34. Colonia Aquileia deducta est. 54, &c. Philippus ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium falsis alterius filii in eundem delationibus impulsus veneno sustulisset, & de pœna Persei cogitaret, voluitque Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere. Sed in hac cogitatione morte raptus est: regnum Perseus excepit.

Prin-

1. PRincipio insequentis anni consules prætoresque sortiti provincias sunt. Consulibus nulla præter Ligures, quæ decerneretur, erat. Jurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio evenit. Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. L. Cæcilio Denteri Sicilia, C. Terentio Istra Sardinia. Consules delectus habere jussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, *Apuanos ad rebellionem spectare: periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent.* Et ex Hispaniis *citeriores in armis esse, & cum Celtiberis bellari fœdam: in ulteriore, quia diu ager Prætor esset, luxuria & ocio solutam disciplinam militarem esse.* Ob ea novos exercitus conscribi placuit: quatuor legiones in Ligures; uti singulæ quina millia, & denos pedites, trecenos haberent equites: sociorum iisdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, & septingeni equites. Hi duo consulares exercitus essent. Scribere præterea jussi septem millia peditum sociorum, ac Latini nominis, & sexcentos equites, & mittere ad M. Marcellum in Galliam: cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam etiam utramque, quæ ducerentur, quatuor millia peditum civium Romanorum, & ducenti equites, & sociorum septem millia peditum cum trecentis equitibus scribi jussa. Et Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est.

2. Ver procellosum eo anno fuit. Pridie Parilia medioseme die atrox cum vento tempestas coorta, multis sacris profanisque locis stragem fecit. Signa ænea in Capitolio dejecit, forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit, & in posticis parietibus Cereris templi affixit: signa alia in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, evertit: fastigia aliquot templorum à culminibus abrupta, fœde dissipavit. Itaque in prodigium versa ea tempestas, procuratique aurispices jusserunt. Simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate natum nunciatum erat: & à Formis ædem Apollinis ac Caietæ de cœlo tactam. Ob ea prodigia viginti hostiis majoribus sacrificatum est, & diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentii prætoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore provincia, quum plus annum ager fuisset, mortuum esse. Eo maturius in Hispaniam prætores jussi proficisci. Legationes transmarinæ deinde in senatum introductæ sunt. Prima Eumenis & Pharnacis regum, & Rhodiorum querentium de Sinopensium clade.

clade. Philippi quoque legati & Achæorum & Lacedæmoniorum sub idem tempus venerunt: ii prius Marcio audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque visendas missus erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodiis responsum est, *legatos, ad eas res visendas missurum senatum.*

3. De Philippo auferat curam Marcius. *Nam ita fecisse eum, quæ senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quam necesse esset, facturum: neque obscurum erat, rebellaturum, omniaque, quæ tunc ageret diceretque, eo spectare.* Jam primum omnem fere multitudinem equitum ex maritimis civitatibus cum familiis suis in Emathiam, quæ nunc dicitur, quondam appellata Pæonica est, traduxit: Thracibusque & aliis barbaris urbes tradidit habitandas: fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum in tota Macedonia fecit, relinquentesque penates suos cum conjugibus ac liberis pauci tacitum dolorem continebant: execrationesque in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. Postremo negare propalam cœpit, *satis tutum sibi quicquam esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret.*

4. Eam crudelitatem fœdam per se, fœdiorem unius domus clades fecit. Herodicum principem Thessalorum multis ante annis occiderat: generos quoque ejus postea interfecit. In viduitate relictæ filiæ, singulos filios parvos habentes: Theoxena & Archo nomina his mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam longe principi gentis Æneatum nupsit: & apud eum binos enixa partus, parvis admodum relictis omnibus decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit: & tanquam omnes ipsa enixa foret, suum sororisque filios in eadem habebat cura. Posteaquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent, accepit: ludibrio futuros, non regis modo, sed custodum etiam libidini rata, ad rem atrocem animum adjecit, itaque est dicere, *se sua manu potius omnes interfecturam, quam in potestatem Philippi venirent.* Poris abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit, comitemque ipsum fugæ futurum esse. Profiscuntur ab Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magna cæremonia quotannis faciunt. Ibi die per solennes epulas consumpto, navem præparant à Poride sopitis omnibus, de tertia vigilia conscendunt, tanquam redituri in Thessalonicam: sed trajicere in

Euboe-

Eubœam erat proficiscens. Cæterum ne adversum ventum noquiquam eos tendentes prope terram ire oppressi: regii, qui præerant custodiæ portus lembum armatum ad deprehendam eam navim miserunt, cum gravi edicto, *ne averterentur sine ea.* Quum jam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nauta utique intentus erat: interdum manus ad cœlum tendens, *opem ut Dii ferrent*, orabat. Perox interim fœmina ad multo ante præcogitatum revoluta facinus, venenum diluit, ferrumque promit: et posito in conspectu poculo, strictisque gladiis, *Mors*, inquit, *una vindicta est. Vitæ ad mortem hæ sunt: qua quemque animus ferat, effugite superbum regiam. Agite juvenes mei primum, qui majores estis, capite ferrum: aut haurite poculum, si segnior nos juvat.* Et hostes aderant, & auctor mortis instabat. Alii alio leto absumpti semianimes è nave præcipitantur. Ipsa deinde virum comitem mortis complexa in mare sese dejecit. Nave vacua dominis regii potiti sunt.

5 Hujus atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adjecit, *ut vulgo ipsum liberosque ejus exsecrarentur*, quæ diræ brevi ab omnibus Diis exauditæ, ut sæviret ipse in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim, quum in dies magis cerneret favorem dignitatemque Demetrii fratris apud Macedonum multitudinem crescere, & gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni supereſſe, nisi in scelere ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. Cæterum quum se ne ad id quidem quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris tentare sermonibus perplexis instituit. Et primo quidam ex his, aspernantium tale quicquam speciem præbuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant. Deinde crescente indies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur: prospicientes animo exitum incauti à fraude fraterna juvenis, adjuvandum quod futurum erat rati, fovendamque spem potentioris, Perseo se adjungunt. Cætera in suum quæque tempus agenda differunt. In præsentia placet omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quæ jam sua sponte animum inclinasset. Simul, ut Demetrius indies suspectior esset, ex composito sermones ad spem Romanorum trahebant. Ibi quum alii mores & instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis nondum exornatæ, neque publicis, neque privatis locis, alii singulos principum, eluderent: juvenis incautus & amore nominis Romani, & certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri, & opportunum criminibus faciebat. Itaque experiem eum pater omnium de rebus Romanis, consiliorum

habe

habebat, nonis in Perſea verſus; cum eo cogitationes ejus nè dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miſerat in Baltarnas ad accerſenda auxilia, adduxeruntque inde nobiles juvenes, & regii quoſdam generis: quorum unus ſororem ſuam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: crexeratque conſociatio gentis ejus animum regis. Tum Perſeus: *Quid ista proſunt?* inquit, *nequaquam tantum in externis auxiliis eſt præſidii, quantum periculi fraude domeſtica. Proditorem nolo dicere. Certe Speculatorem habemus in ſinu: cujus, ex quo vir ſes Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipſi habent. Omnium pene Macedonum in eum ora converſa ſunt, nec regem ſe alium habituros aiunt, quam quem Romani dediſſent.* His per ſe ægra mens ſenis ſtimulabatur, & animo magis, quam vultu, ea crimina accipiebat.

6. Forte luſtrandi exercitus venit tempus cujus ſolenne eſt tale: Caput mediæ canis præciſæ, & prior pars ad dexteram cum extis, poſterior ad lævam viæ ponitur, inter hanc diviſam hoſtiam copiæ armatæ traducuntur, præferuntur primo agmini arma inſignia omnium ab ultima origine Macedoniæ regum, deinde rex ipſe cum liberis ſequitur. Proxima eſt regia cohors cuſtodeſque corporis: poſtremum agmen Macedonum cætera multitudo claudit. Latera regis duo fili juvenes cingebant, Perſeus jam triceſimum annum agens, Demetrius quinquennio minor: medio juventæ robore ille, hic flore: *fortunati patris matura ſoboles, ſi mens ſana fuiſſet.* Mos erat luſtrationis, ſacro peracto exercitum decurrere; & diviſis bifariam duas acies concurrere ad ſimulacrum pugnæ. Regii juvenes duces ei ludicro certamini dati. Cæterum non imago fuit pugnæ, ſed tanquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt: multaque vulnera ſudibus facta, nec præterierunt quicquam defuit ad juſtam belli ſpeciem. Par ea, quæ ſub Demetrio erat, longe ſuperior fuit. Id ægre patiente Perſeo, lætari prudentes amici ejus, eamque rem ipſam dicere præbituram cauſſam criminandi juvenis.

7. Convivium eo die ſodalium, qui ſimul decurrerant, fuerque habuit: quum vocatus ad cœnam ab Demetrio Perſeus negaſſet, feſto die invitatio benigna, & hilaritas juvenilis utroſque in vinum traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri, & jocoſa dicta in adverſarios; ita ut ne ipſis quidem lacrimis abſtineretur, jactabantur. Ad has accipiendas voces Speculator ex convivis Perſei miſſus, quum incautior obſervaretur, exceptus à juvenibus forte triclinio egreſſis, male mulctatur. Hujus rei ignarus Demetrius, *Quin comeſſatum*, inquit, *ad fratrem imus? & iram ejus, ſi qua ex certamine reſidet, ſimplicitate & hilaritate noſtra lenimus?* Omnes ſe ire conclama-

clamarant, præter eos, qui speculatoris ab se pulsati præsentem ultionem metuebant. Quum eos quoque Demetrius haberet: ferrum veste abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil occulti esse in intestina discordia potest. Utraque domus speculatorum & proditorum plena erat. Præcurrit index ad Persea, ferro succinctos nuncians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. Etsi caussa apparebat, (nam ab iis pulsatum convivam suum audierat) tamen infamandæ rei caussa januam obserari jubet: & ex parte superiore ædium, versisque in viam fenestris, comessatores tanquam ad cædem suam venientes aditu januæ arcet. Demetrius per viam; quod excluderetur, paulisper vociferatus, in convivium redit. Totius rei ignarus.

8. Postero die Perseus quum primum conveniendi potestas patris fuit, regiam ingressus perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit. Cui pater, *Satin' salve?* & quænam ea mœstitia esset? interrogaret eum: *De lucro pater,* inquit, *vivere me scito. Jam non occultis à fratre petimur insidiis. Nocte cum armatis domum ad interficiendum me venit: clausisque foribus parietum præsidio me à furore ejus sum tutatus.* Quum pavorem mistum admiratione patri injecisset: *Atqui si aures præbere potes,* inquit, *manifestam rem teneas, faciæ.* Enimvero se Philippus dicere auditurum, vocarique extemplo Demetrium jussit: & seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum, infrequentes jam in regia, Lysimachum & Onomastum accersit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo voluntans inambulavit. Posteaquam venisse eos nunciatum est, secessit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem custodibus corporis, filiis ut ternos inermes secum introducerent permisit. Ibi quum consedisset: *Sedeo,* inquit, *miserrimus pater judex inter duos filios, accusatorem parricidii, & reum; aut confecti, aut admissi criminis labem apud meos inventurus. Jampridem quidem hanc procellam imminentem timebam, quum vultus inter vos minime fraternos cernerem, quum voces quasdam exaudirem. Sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse. Etiam hostes armis positis fœdus icisse, & privatas multorum simultates finitas. Subituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetudinisque inter vos, meorum denique præceptorum: quæ vereor, ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego audientibus vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos eventus eorum retuli? quibus se stirpemque suam, domos, regna funditus evertissent? meliora quoque exempla parte altera posui; sociabilem consortionem inter binos Lacedæmoniorum reges, salutarem per*

multi

multa ſecula ipſis patriæque. Eandem civitatem, poſteaquam mos ſibi cuique rapiendi tyrannidem exortus ſit, everſam: jam hos Eumenem Attalumque fratres à quam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis, mihi, Antiocho, & cuilibet regum hujus ætatis, nulla re magis, quam fraterna unanimitate regnum æquaſſe. Ne Romanis quidem exemplis abſtinui, quæ aut viſa, aut audita habeham: T. & L. Quintiorum, qui bellum mecum geſſerunt: P. & L. Scipionum: qui Antiochum devicerunt: patris patruique eorum, quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoque miſcuit. Neque vos illorum ſcelus, ſimiliſque ſceleri eventus deterrere à vecordi diſcordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad ſanitatem flectere. Vivo, & ſpirante me hæreditatem meam ambo & ſpe & cupiditate improba creviſtis. Eouſque me vivere vultis, donec alterius veſtrum ſuperſtes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem, nec patrem poteſtis pati. Nihil cari, nihil ſancti eſt: in omnium vicem regni unius inſatiabilis ardor ſucceſſit. Agite! conſcelerate aures paternas: decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam, quicquid aut veri poteſtis, aut comminiſci libet: reſeratæ aures ſunt, quæ poſthac ſe reis alterius ab altero criminibus claudentur. Hæc furens ira tum dixiſſet, lacrymæ omnibus obortæ, & diu mœſtum ſilentium tenuit.

9. Tum Perſeus: *Aperienda nimirum nocte janua fuit, & arcuti comeſſatores accipiendi, præbendumque ferro jugulum, quando non creditur, niſi perpetratum facinus; & eadem petitus inſidiis audio, quæ latro atque inſidiator. Non nequiquam iſti ultro Demetrium filium te habere, me ſubditum & pellice genitum appellant. Nam ſi gradum, ſi caritatem filii apud te haberem: non in me querentem deprehenſas inſidias, ſed in eum, qui feciſſet, ſævires; nec adeo tibi vilis vita eſſet noſtra, ut nec præterito periculo meo movereris, neque futuro, ſi inſidiantibus ſit impune. Itaque ſi mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum deos, ut à me cœptum ſcelus in me finem habeat, nec per meum ſcelus tu petaris. Sin autem, quod circumventis in ſolitudine natura ipſa ſubjicit, ut hominum, quos nunquam viderint, fidem tandem implorent: mihi quoque ferrum in me ſtrictum cernenti vociferari mittere liceat: per te patriumque nomen, quod, utri noſtrum falſius ſit, jampridem ſentis, ita me audias, precor; tanquam ſi ejulatu & comploratione nocturna excitus mihi quiritanti interveniſſem Demetrium cum armatis nocte intempeſta in veſtibulo meo deprehendiſſes. Quod tum vociferarer in re præſenti pavidus, hoc à te poſtero die queror. Frater, non comeſſantium in vicem jam vivimus inter nos: regnare utique vis: huic ſpei tuæ obſtat vita mea, obſtat gentium jus, obſtat vetuſtus Macedoniæ mos, obſtat vero etiam patris judicium. Huc tranſcendere, niſi per meum ſanguinem, non potes. Omnia moliris & tentas. Adhuc ſeu cura*

mea, seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesterno die in lu-
stratione & decursu & simulacro ludicro pugnæ, funestum pro-
prælium fecisti. Nec me aliud à morte vindicavit, quam quod
ne ac meos vinci passus sum. Ab hostili prælio, tanquam frater-
no lusu, pertrahere me ad cænam voluisti. Credis me pater in-
ter inermes convivas cænaturum fuisse, ad quem armati comes-
tum venerunt? credis nihil à gladiis nocte periculum fuisse, quæ
fidibus te inspectante prope occiderunt? Quid hoc noctis? quid
inimicus ad iratum? quid cum ferro succinctis juvenibus veni-
convivam me tibi committere ausus non sum, comessatorem te cu
armatis venientem recipiam? Si aperta janua fuisset, funus meum
pararet hoc tempore pater, quo querentem audis. Nihil ego, tan-
quam accusator criminose, nec dubia argumentis colligendo ag-
Quid enim? negat se cum multitudine venisse ad januam meam
an ferro succinctos secum fuisse? quos nominavero, accerse. Pos-
sunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt, non tamen audebu
negare. Si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te dedu-
cerem, pro manifesto haberes: fatentes pro deprehens
habe.

10. Execrare nunc cupiditatem regni, & furias fraternas ci-
cita! sed ne sint cæcæ pater execrationes tuæ, discerne & di-
pice insidiatorem & petitum insidiis. * * * noxium huic esse ca
qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos
qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris miseri
dia & justitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non fol
ne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, n
epulæ, non nox ad quietem data naturæ beneficio mortalibus, tu
est? si iero ad fratrem invitatus, moriendum est: si recepero
ira januam comessatum fratrem, moriendum est. Nec eundo, n
manendo insidias evito. Quo me conferam? Nihil præter D
pater, & te colui. Non Romanos habeo, ad quos confugia
Perisse expetunt, quia tuis injuriis doleo, quia tibi adempta
urbes, tot gentes, modo Thraciæ maritimam oram indignor. A
me, nec te incolumi, Macedoniam suam futuram sperant. Si
scelus fratris, te senectus, absumpserit, aut ne ea quidem ex
tata fuerit; regem regnumque Macedoniæ sua futura sciunt.
quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque
relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis pr
dii est. Vidisti hesterno die impetum in me militum, quid
defuit, nisi ferrum? quod illis defuit interdiu, convivæ fra
noctu assumpserunt. Quid de magna parte principum loq
qui in Romanis spem omnem dignitatis & fortunæ posuerunt,
in eo, qui omnia apud Romanos potest? neque hercule ipsum
hi tantum fratri majori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi
& patri præferant. Iste enim est, cujus beneficio pœnam tibi
natus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui te
se

ſenectutem obligatam & obnoxiam adoleſcentiæ ſuæ eſſe æquum cenſet. Pro iſto Romani ſtant, pro iſto omnes urbes tuo imperio liberatæ, pro iſto Macedones, qui pace Romana gaudent. Mihi præter te pater, quid uſquam aut ſpei, aut præſidii eſt?

11. Quo ſpectare illas literas ad te nunc miſſas T. Quintii credis, quibus bene te conſuluiſſe rebus tuis ait, quod Demetrium Romam miſeris: & hortatur, ut iterum & cum pluribus legatis, & primoribus quoque Macedonum remittas eum? T. Quintius nunc eſt auctor omnium rerum iſti, & magiſter. Eum ſibi, te abdicato patre, in locum tuum ſubſtituit. Illinc ante omnia clandeſtina concocta ſunt conſilia. Quæruntur adjutores conſiliis, quum te plures, & principes Macedonum cum iſto mittere jubet. Qui hinc integri & ſinceri Romam eunt, Philippum regem ſe habere credentes, imbuti illinc & infecti Romanis delinimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia eſt: eum jam regem vivo patre appellant. Hæc ſi indignor, audiendum eſt ſtatim, non ab aliis ſolum, ſed etiam à te pater cupiditatis regni crimen. Ego vero, ſi in medio ponitur, non agnoſco. Quem enim ſuo loco moveo, ut ipſe in ejus locum ſuccedam? unus ante me pater eſt: & ut diu ſit, Deos rogo. Superſtes ei ita ſim, ſi merebor, ut ipſe me eſſe velit. Hæreditatem regni ſi pater tradet, accipiam. Cupit regnum, & quidem ſcelerate cupit, qui tranſcendere feſtinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, juris gentium. Obſtat frater major, ad quem jure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. Tollatur: non primus regnum fraterna cæde petiero. Patet ſenex, & filio ſolus orbatus, de ſe magis timebit, quam ut filii necem ulciſcatur. Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum. Hæc ſpes incerta pater, ſed non inanes ſunt. Ita enim res ſe habet: periculum vitæ propellere à me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum impſerunt: ſi facinori eorum ſucceſſerit, mortem meam idem tu perſequi non poteris.

12 Poſteaquam dicendi finem Perſeus fecit conjecti eorum, qui aderant oculi, in Demetrium ſunt, velut confeſtim reſponſurus eſſet. Deinde diu ſilentium fuit. Quum perfuſum omnibus, appareret omnibus loqui non poſſe: tandem vicit dolorem ipſa neceſſitas, quum dicere juberent: atque ita orſus eſt: *Omnia, quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præcepit accuſator. Simulatis lacrymis in alterius perniciem, vestras meas lacrymas ſuſpectas tibi fecit. Quum ipſe, ex quo ab Roma redii, per occulta cum ſuis colloquia dies noctesque inſidietur patri mihi; non inſidiatoris modo, ſed latronis manifeſti & perfoſſoris ſpeciem induit. Periculo ſuo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. Perfugium ſibi nuſquam tutum eſſe ait, ut ego ne apud te quidem quicquam ſpei reliqui habeam. Circumventum, ſolum, inopem, invidia gratiæ externæ,*

terna, quæ obeſt potius, quam prodeſt, onerat. Jam illud quam accuſatorie, quod noctis hujus crimen miſcuit cum cætera inſectatione vitæ meæ? ut & hoc, quod jam quale ſit, ſcies, ſuſpectum alio vitæ noſtræ tenore faceret: & illam vanam criminationem ſpei, voluntatis, conſiliorum meorum, nocturno hoc ficto & compoſito argumento fulciret. Simul & illud quæſivit, ut repentina & minime præparata accuſatio videretur: quippe ex noctis hujus metu & tumultu repentino exorta. Oportuit autem Perſeum, ſi proditor ego patris regnique eram, ſi cum Romanis, ſi cum aliis inimicis patris inieram conſilia, non exſpectatam fabulam noctis hujus eſſe, ſed proditionis meæ ante me accuſatum: ſi illa ſeparata ab hac vana accuſatio erat, invidiamque tuam adverſus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti, aut in aliud tempus differri: ut perſpiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi novo quidem & ſingulari genere odii, inſidias feciſſes. Ego tamen quantum in hac ſubita perturbatione potero, ſeparabo ea quæ tu confudiſti: & noctis hujus inſidias aut tuas aut meas detegam. Occidendi ſui conſilium me iniſſe, videri vult: ut ſcilicet majore fratre ſublato, cujus jure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, judicio regnum eſt futurum: ego minor in ejus quem occidiſſem, ſuccederem locum. Quid ergo illa ſibi vult pars altera orationis, qua Romanos à me cultos ait, atque eorum fiducia in ſpem regni me veniſſe? nam ſi & in Romanis tantum momenti eſſe credebam, ut quem vellent, imponerent Macedoniæ regem: & meæ tantum apud eos gratiæ confidebam; quid opus parricidio fuit? an ut cruentum fraterna cæde diadema gererem? ut illis ipſis, apud quos aut vera, aut certe ſimulata probitate partam gratiam habeo, ſi quam forte habeo, execrabilis & inviſus eſſem? niſi T. Quintium credis, cujus virtute & conſiliis me nunc arguis regi, quum & ipſe tali pietate vivat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuiſſe auctorem. Idem non Romanorum ſolum gratiam, ſed Macedonum judicia, ac pene omnium Deorum hominumque conſenſum collegit, per quæ omnia ſe mihi parem in certamine non futurum crediderit: idem tanquam in aliis omnibus rebus infirmior eſſem, ad ſceleris ſpem ultimam confugiſſe me inſimulat. Vis hanc formulam cognitionis eſſe? ut uter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is conſilium opprimendi fratris cepiſſe judicetur?

13. *Exſequamur tamen quocunque modo confecti ordinem criminis. Pluribus modis ſe petitum criminatus eſt: & omnes inſidiarum vias in unum diem contulit. Volui interdiu eum poſt luſtrationem, quum concurrimus, & quidem, ſi Diis placet, luſtrationum die occidere: volui, quum ad cœnam invitavi, venenum ſcilicet tollere: volui quum comeſſatum gladiis accincti me ſecuti ſunt, ferro interficere. Tempora quidem qualia ſint ad parricidium electa, vides: luſus, convivii, comeſſationis: quis dies?*

qualis?

qualis? quo luſtratus exercitus, quo inter diviſam victimam prælatis omnium qui unquam fuere Macedoniæ regum armis regiis, duo ſoli tua tegentes latera, pater, prævecti ſumus, & ſecutum eſt Macedonum agmen. Hoc ego, etiam ſi quid ante admiſiſſem piaculo dignum, luſtratus, & expiatus ſacro, tum quam maxime in hoſtiam itineri noſtro circumdatam intuens, parricidium, venena, gladios in comeſſationem præparatos volutabam in animo: ut quibus aliis deinde ſacris contaminatam omni ſcelere mentem expiarem? ſed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia ſuſpecta efficere vult, aliud alio confundit. Nam ſi veneno te inter cœnam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine & concurſu iratum te efficere? ut merito, ſicut feciſti, invitatus ad cœnam abnueres? quum autem iratus negaſſes, utrum ut placarem te danda opera fuit, ut aliam quærerem occaſionem, quoniam ſemel venenum paraveram: an ab illo conſilio velut tranſiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, & quidem eo die per ſpeciem comeſſationis occiderem? quo deinde modo, ſi te metu mortis credebam cœnam evitaſſe meam, non ab eodem metu comeſſationem quoque evitaturum exiſtimabam?

14. Non eſt res, qua erubeſcam pater, ſi die feſto inter æquales largiore vino ſum uſus: tu quoque velim inquiras, qua lætitia, quo luſu apud me celebratum heſternum convivium ſit, illo etiam (pravo forſitan) gaudio provehente quod in juvenili armorum certamine pars noſtra non inferior fuerat. Miſeria hæc & metus crapulam facile excuſſerunt, qui ſi non interveniſſent, inſidiatores nos ſopiti jaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum interfecturus eram, non temperaſſem vino in unum diem? non milites abſtinuiſſem meos? Et ne ego me ſolus nimia ſimplicitate tuear, ipſe quoque minime malus ac ſuſpicax frater, nihil aliud ſcio, inquit, nihil arguo, niſi quod cum ferro comeſſatum venerunt. ſi quæram, unde id ipſum ſcieris: neceſſe erit te fateri, aut ſpeculatorum tuorum plenam domum fuiſſe meam, aut illos ita aperte ſumpſiſſe ferrum, ut omnes viderent. Et ne quid ipſe aut prius inquiſiſſe, aut nunc criminoſe argumentari videretur, te quærere ex iis quos nominaſſet, jubebat: an ferrum habuiſſent? ut tanquam in re dubia quum id quæſiſſes, quod ipſi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quæri jubes? num tui occidendi cauſſa ferrum ſumpſerint? num me auctore & ſciente? hoc enim videri vis, non illud quod fatentur & palam eſt, & ſui ſe tuendi cauſſa ſumpſiſſe dicunt. Recte an perperam fecerint, ipſi ſui facti rationem reddent. Meam cauſſam quæ nihil eo facto contingitur, ne miſcueris: aut explica, utrum aperte an clam te aggreſſuri fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos qui tuum ſpeculatorem pulſarunt? ſi clam, quis ordo conſilii fuit? convivio ſoluto, quum comeſſator ego diſceſſiſſem, quatuor ſubſtitiſſent, ut ſopitum te aggrede-

grederentur? quomodo fefellissent, & alieni, & tui, & maxime suspecti, quia paulo ante in rixa fuerant? quomodo autem trucidato te ipsi evasuri fuerint? quatuor gladiis domus tua capi & expugnari potuit.

15. *Quin tu omissa ista nocturna fabula, ad id quod doles, quod invidiam urit, reverteris? cur usquam regni tui mentio sit Demetri? cur dignior patris fortunæ successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quæ si tu non esses, certa erat, dubiam & solicitam facis? Hæc sentit Perseus, etsi non dicit: hæc istum inimicum, hæc accusatorem faciunt: hæc domum, hæc regnum tuum, criminibus & suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere unquam de eo forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me majori cedere vis: sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus videar. Id enim vitiis meis, non cedendo cui jus fasque est, non modestia consequar. Romanos objicis mihi: & ea quæ gloriæ esse debent in crimen vertis. Ego nec obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer Roman, petii. A te missus, ire non recusavi. Utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. Istaque mihi cum Romanis amicitiæ caussa tu fuisti pater. Quod tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit. Si bellum esse cœperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo: ne obsit, tantum deprecor. Nec in bello capit, nec ad bellum reservatur. Pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus missus sum. Neutra res mihi nec gloriæ nec crimini sit. Ego si quid impie in te pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor pœnam. Si innocens sum, ne invidia conflagrem, quum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succensoret, te majorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ, te errori veniam impetrare; in eo ubi præsidium esse oportebat, ibi exitium est. E convivio & comessationibus probe semisomnus raptus sum ad caussam parricidii dicendam. Sine advocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandam & componendam orationem sumpsissem, quum quid aliud quam ingenii fama periclitarer? ignarus quid accersitus esem, iratum & jubentem dicere caussam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante præparata, meditata in me oratione est usus: ego in tantum temporis, quo accusatus sum, ad cognoscendum quid agerem tur habui. Utrum momento illo horæ accusatorem audirem? an defensionem meditarer? attonitus repentino atque inopinato malo vix quid objiceretur, intelligere potui: nedum satis sciam quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem judicem haberem*

apu

apud quem etiam ſi caritate à fratre majore vincor, miſericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim ut me mihi tibique ſerves, precor. Ille ut me in ſecuritatem ſuam occidat, poſtulat. Quid eum quum regnum ei tradideris, facturum credis in me eſſe, qui jam nunc ſanguine meo ſibi indulgeri æquum cenſet?

16. Dicenti hæc lacrymæ ſimul ſpiritum & vocem intercluſerunt. Philippus ſummotis iis, paulliſper collocutus cum amicis, pronunciavit: *non verbis ſe nec unius horæ diſceptatione cauſam eorum dijudicaturum, ſed inquirendo in utriuſque vitam, mores & dicta factaque, in magnis parviſque rebus obſervando:* ut omnibus appareret, noctis proximæ crimen facile revictum; ſuſpectam nimiam cum Romanis Demetrii gratiam eſſe. Hæc vivo Philippo velut ſemina jacta ſunt Macedonici belli, quod maxime cum Perſeo gerendum erat. Conſules ambo in Ligures, quæ tum una conſularis provincia erat, proficiſcuntur. Et quia proſpere ibi res geſſerunt; ſupplicatio in unum diem decreta eſt. Ligurum duo millia fere ad extremum finem provinciæ Galliæ, ubi caſtra Marcellus habebat, venerunt, uti reciperentur orantes. Marcellus operiri eodem loco Liguribus juſſis, ſenatum per literas conſuluit. Senatus rescribere M. Ogulnium prætorem Marcello juſſit: *verius fuiſſe, conſules, quorum provincia eſſet, quam ſe, quid è Republica eſſet, decernere. Tum quoque non placere ſibi, per deditionem Ligures recipi, & receptis arma adimi. Atque eos ad conſulem mitti ſenatum æquum cenſere.* Prætores eodem tempore P. Manlius in ulteriorem Hiſpaniam, quam & priore prætura provinciam obtinuerat; Q. Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque à Terentio accepit. Nam ulterior morte P. Sempronii proprætoris ſine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum Hiſpanum Urbicuam nomine, oppugnantem Celtiberi adorti ſunt. Dura ibi prœlia aliquot facta: multi Romani milites & vulnerati & interfecti ſunt. Vicit perſeverantia Fulvius, quod nulla vi abſtrahi ab obſidione potuit. Celtiberi feſſi prœliis variis abſceſſerunt. Urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta & direpta eſt. Prædam militibus prætor conceſſit. Fulvius hoc oppido capto, P. Manlius exercitu tantum in unum coacto, qui diſſipatus fuerat; nulla alia memorabili geſta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Hæc ea æſtate in Hiſpania geſta. Terentius, qui ex ea provincia deceſſerat ovans urbem iniit. Tranſlatum, argenti pondo novem millia trecenta viginti. Auri octoginta pondo, & duæ coronæ aureæ pondo ſexaginta ſeptem.

17. Eodem anno inter populum Carthaginienſem & regem Maſiniſſam in re præſenti diſceptatores Romani de agro fue-

runt. Ceperat eum ab Carthaginiensibus pater Masiniſſæ Gala, Galam Syphax inde expulerat: poſtea in gratiam ſoceri Aſdrubalis Carthaginienſibus dono dederat. Carthaginienſes eo anno Maſiniſſa expulerat. Haud minore certamine animorum quam quum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienſes, *quod primo majorum ſuorum fuiſſet, deinde à Syphace ad ſe perveniſſet, repetebant.* Maſiniſſa *paterni regni agrum ſe & recepiſſe, & habere jure gentium aiebat; & cauſſa & poſſeſſione ſuperiorem eſſe; nihil aliud ſe in ea diſceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur ne quid ſocio atque amico regi adverſus communes ſuos atque illius hoſtes indulſiſſe videantur, damno ſit.* Legati poſſeſſionis jus non mutarunt. Cauſſam integram Romam ad ſenatum rejecerunt. In Liguribus nihil poſtea geſtum. Receſſerant primum in devios ſaltus, deinde dimiſſo exercitu, paſſim in vicos caſtellaque ſua dilapſi ſunt. Conſules quoque dimittere exercitum voluerunt; ac de ea re Patres conſuluerunt. Alterum ex his dimiſſo exercitu ad magiſtratus in annum creandos venire Romam juſſerunt; alterum cum legionibus ſuis Piſis hiemare. Fama erat, Gallos tranſalpinos juventutem armare: nec in quam regionem Italiæ effuſura ſe multitudo eſſet, ſciebatur. Ita inter ſe conſules compararunt, ut Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater ejus conſulatum petebat.

18. Comitia conſulibus rogandis fuere. Creati P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus. Prætores inde facti duo Q. Fabii, Maximus & Buteo, C. Claudius Nero,
V. C. Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Poſca, L. Duronius.
569. His inito magiſtratu provinciæ ita ſorte evenerunt. Ligures conſulibus, prætoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, C. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia; L. Duronio Apulia, & Iſtri adjecti, quod Tarentini Brunduſinique nunciabant *maritimos agros infeſtos tranſmarinarum navium latrociniis eſſe.* Eadem Maſſilienſes de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti. Quatuor legiones conſulibus, quæ quina millia ducenos Romanos pedites, trecentos haberent equites, & quindecim millia ſocium ac Latini nominis, octingentos equites. In Hiſpaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium eſt, cum exercitibus quos haberent: & in ſupplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites; & ſocium Latini nominis, ſex millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omiſſa. Duumviros in eam rem conſules creare juſſi, per quos naves viginti deductæ navalibus ſociis civibus Romanis, qui ſervitutem ſerviſſent, complerentur inge-

ingenii tantum ut iis præessent. Inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervæ velut cardo in medio esset: alter in dexteram partem usque ad Massiliam, lævam alter usque ad Barium tueretur.

19. Prodigia multa fœda & Romæ eo anno visa, & nunciata peregre. In area Vulcani & Concordiæ sanguinem pluit, & pontifices hastas motas nunciavere: & Lanuvii simulacrum Junonis Sospitæ lacrymasse. Et pestilentia in agris forisque & conciliabulis, & in urbe tanta erat, ut Libitina tunc vix sufficeret. His prodigiis cladibusque anxii Patres decreverunt, *ut & consules quibus Diis videretur, hostiis majoribus sacrificarent, & decemviri libros adirent.* Eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta est. Iisdem auctoribus & senatus censuit, & consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio & feriæ essent. Pestilentiæ tanta vis erat, ut quum propter defectionem Corsorum, bellumque ab Ilienſibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex sociis Latini nominis scribi placuisset, & trecentos equites, quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam trajiceret, tantum hominum demortuum esset, tantum ubique ægrorum consules renunciaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. Quod deerat militum, sumere à Cn. Bæbio proconsule, qui Pisis hibernabat, jussus prætor, atque inde in Sardiniam trajicere. L. Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adjecta de Bacchanalibus quæstio est, cujus residua quædam velut semina ex prioribus malis jam priore anno apparuerant. Sed magis inchoatæ apud L. Puppium prætorem quæstiones erant, quam ad exitum ullum perductæ. Id persecare novum prætorem, ne serperet iterum latius, Patres jusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt.

20. Legationes deinde in senatum introduxerunt: regum prima Eumenis & Ariarathis Cappadocis, & Pharnacis Ponti. Nec ultra quicquam eis responsum est, quam missuros qui de controversiis eorum cognoscerent, statuerentque. Lacedæmoniorum deinde exulum & Achæorum legati introducti sunt. Et spes data exulibus est, scripturum senatum Achæis, ut restituerentur. Achæi de Messene recepta, compositisque ibi rebus cum assensu Patrum exposuerunt. Et à Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles & Apelles, nulla super re quæ ab senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum cum Romanis; maxime cum

T. Quin-

T. Quintio adversus fratrem de regno habitorum. Hos tamquam medios, nec in alterius favorem inclinatos miserat rex. Erant autem & hi Persei fraudis in fratrem ministri & participes. Demetrius omnium præterquam fraterni sceleris quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. Minus, deinde indies patris animo fidebat, quum obsideri aures à fratre cerneret. Itaque circumspiciens dicta factaque sua, ne cujus suspiciones augeret, maxime ab omni mentione & contagione Romanorum abstinebat, ut neque scribi sibi vellet; quia hoc præcipue criminum genere exasperari animum sentiebat.

21. Philippus simul ne ocio miles deterior fieret, simul avertendæ suspicionis caussa quicquam à se agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ exercitu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Æmi montis ascendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat, Ponticum simul & Adriaticum mare, & Istrum amnem, & Alpes conspici posse: subjecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Percunctatus regionis peritos de ascensu Æmi, quum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis & expeditis per difficillimum aditum: ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum: primum quærit ab eo, *quum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseverandum sit in incepto, an abstinendum? si pergat tamen ire, non posse obliviscí se in talibus rebus Antigoni: qui sæva tempestate jactatus, quum in eadem nave secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, ut & ipsi meminissent, & ita posteris proderent, ne quicum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. Memorem ergo se præcepti ejus, duos simul filios non commissurum in eadem ejus, qui proponeretur, casus. Et quoniam majorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei & custodiam regni remissurum in Macedoniam esse.* Non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio; quum in conspectu locorum constitaret, qua proxime itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio esset futura. Sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne invitum parêre suspicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex prætoribus regiis unus, qui Pæoniæ præerat, jussus est prosequi eum cum modico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum ex quo haud dubium cuiquam esse cœperat, ad quem inclinato regis animo hæreditas regni pertineret, inter conjuratos in fratris perniciem habuit. In præsentia dat ei man-

dat

ret, ut per omne obſequium inſinuaret ſe in quam maxime familiarem uſum, ut elicere omnia arcana, ſpecularique abditos ejus ſenſus poſſit. Ita digreditur Demetrius cum infeſtioribus, quam ſi ſolus foret, præſidiis.

22. Philippus Mædicam primum, deinde ſolitudines interiacentes Mædicæ atque Æmo tranſgreſſus, ſeptimis demum caſtris ad radices montis pervenit. Ibi unum moratus diem, dum ad deligendos quos duceret ſecum, tertio die iter eſt ingreſſus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. Quantum altitudinem egrediebantur, magis magiſque ſilveſtria & aſperaque invia loca excipiebant. Pervenere deinde in opacum iter, ut præ denſitate arborum immiſſorumque aliorum in alios ramorum, perſpici cœlum vix poſſet. Ut vero jugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis eſſet, adeo omnia contecta nebula, ut haud ſecus quam nocturno itinere impedirentur. Tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatæ opinioni digreſſi inde detraxerunt: magis credo ne vanitas itineris ludibrio eſſet, quam quod diverſa inter ſe maria monteſque & amnes ex uno loco conſpici poſſent. Vexati omnes, & ante alios rex ipſe, quo gravior ætate erat, difficultate viæ eſt. Duabus aris ibi, Jovi & Soli ſacratis, quum immolaſſet: qui triduo aſcenderat biduo ſe degreſſus, frigora nocturna maxime metuens, quæ canicularis ortui ſimilia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in caſtris invenit: ubi omnia penuria erat, ut in regione quam ab omni parte ſolitudines clauderent: itaque unum tantum moratus diem, quibus eorum cauſſa quos habuerat ſecum, itinere inde ſimili venit in Dentheletas tranſcurrit. Socii erant: ſed propter quos quoque haud ſecus quam hoſtium fines Macedones populati ſunt. Rapiendo enim paſſim villas primum, dein quoſdam ex ipſis etiam evaſtarunt, non ſine magno pudore regis; quum ſociorum voces, nequiquam *Deos ſociales nomenque ſuum implorantes* audiret. Frumento inde ſublato, in Mædicam regreſſus, urbem quam Petram appellant, oppugnare eſt adortus. Ipſe à campeſtri aditu caſtra poſuit. Perſeum filium cum valida manu circummiſit, ut à ſuperioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, quum terror undique inſtaret, obſidibus datis, in præſentia dediderunt ſeſe. Iidem, poſtea quam exercitus receſſit, obliti obſidum, relicta urbe, in loca aſpera & montes refugerunt. Philippus omni genere laboris ſine ullo effectu fatigatis militibus, & fraude præfectis Didæ auctis in filium ſuſpicionibus, in Macedoniam rediit.

23. Miſſus hic comes (ut ante dictum eſt) quum ſimplicitatem

juvenis incauti, & ſuis haud immerito ſuccenſentis, aſſentando indignandoque & ipſe vicem ejus captaret: in omnia ultro ſuam offerens operam, fide data arcana ejus elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. Cui conſilio adjutor Deûm beneficio oblatus videbatur Pæoniæ prætor, per cujus provinciam ſpem ceperat, elabi tuto poſſe. Hoc conſilium extemplo & fratri proditur, & auctore eo indicatur patri. Literæ primum ad obſidentem Petram allatæ ſunt. Inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in cuſtodiam eſt conjectus: & Demetrius diſſimulanter aſſervari juſſus. Hæc ſuper cætera triſtem adventum in Macedoniam regi fecerunt. Movebant eum, & præſentia crimina: exſpectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miſerat, cenſebat. His anxius curis, quum aliquot menſes egiſſet, tandem legati, jam ante præmeditatis in Macedonia, quæ ab Roma renunciarent, venerunt. Qui ſuper cætera ſceleri falſas etiam literas ſigno adulterino T. Quintii ſignatas reddiderunt regi. Deprecatio erat in literis: *Si quid adoleſcens cupiditate regni prolapſus ſecum egiſſet, nihil eum adverſus ſuorum quemquam facturum: neque eum ſeſe eſſe, qui ullius impii conſilii auctor futurus videri poſſit.* Hæ literæ fidem Perſei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus extemplo diu excruciatus, ſine indicio rei ullius in tormentis moritur.

24. Demetrium iterum ad patrem accuſavit Perſeus de fuga per Pæoniam præparata: Arguebant eum corrupti quidam, ut comites itineris eſſent. Maxime falſæ literæ T. Quintii urgebant. Nihil tamen palam gravius pronunciatum de eo eſt, ut dolo potius interficeretur: nec id cura ipſius, ſed ne pœna ejus conſilia adverſus Romanos nudaret. Ab Theſſalonica Demetriadem ipſi quum iter eſſet, Aſterium Pæoniæ Demetrium mittit, cum eodem comite Dida: Perſeum Amphipolim, ad obſides Thracum accipiendos. Digredienti ab ſe Didæ mandata dediſſe dicitur, de filio occidendo. Sacrificium ab Dida ſeu inſtitutum, ſeu ſimulatum eſt: ad quod celebrandum invitatus Demetrius ab Aſterio Heracleam venit: in ea cœna dicitur venenum datum. Poculo epoto, extemplo ſenſit. Et mox coortis doloribus, relicto convivio, quum in cubiculum recepiſſet ſeſe, *crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didæ ſcelus incuſans*, torquebatur. Intromiſſi deinde Thyrſis quidam Stuberæus, & Berrœus Alexander, injectis tapetibus in caput fauceſque ſpiritum intercluſerunt. Ita innoxius adoleſcens; quum in eo ne ſimplici quidem genere mortis contenti inimici fuiſſent interficitur.

25. Dum hæc in Macedonia geruntur, L. Æmilius Paullus pro-

prorogato ex consulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Ubi primum in hostium finibus castra posuit: legati ad eum, per speciem pacis petendæ, speculatum venerunt. Neganti Paullo, *nisi cum deditis pacisci se pacem:* non tam id recusabant, quam *tempore opus esse aiebant, ut generi agresti hominum persuaderetur.* Ad hoc decem dierum induciæ quum darentur, petierunt *deinde, ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. Culta ea loca suorum finium esse.* Id ubi impetravere; post eos ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt. Summa vi totum unum diem oppugnarunt: ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spacium, nec ad explicandam aciem locus esset. Conferti in portis obstando magis, quam pugnando castra tutabantur. Sub occasum Solis quum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Bæbium proconsulem cum literis Pisas mittit, *ut obsessis sibi per inducias quamprimum subsidio veniret.* Bæbius exercitum M. Pinario prætori eunti in Sardiniam tradiderat. Cæterum & senatum literis certiorem fecit, *obsideri à Liguribus L. Æmilium:* & Marco Claudio Marcello, cujus proxima inde provincia erat, scripsit, *ut si videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, & L. Æmilium liberaret obsidione.* Hæc sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Æmilius quum & venturos sciisset, & duceret in aciem copias potuisset, intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Bæbius cum exercitu venire à Pisis posset.

16. Romæ magnam trepidationem literæ Bæbii fecerunt: eo majorem, quod paucos post dies Marcellus tradito exercitu Fabio Romam quum venisset, spem ademit, eum, qui in Gallia esset, exercitum in Ligures traduci posse, quia bellum cum Istris esset prohibentibus coloniam Aquileiam deduci. Eo profectum Fabium, neque inde regredi bello inchoato posse. Una, & ea ipsa tardior, quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules maturassent in provinciam ire. Id ut facerent, pro se quisque Patrum vociferari. Consules, *nisi confecto delectu negare se ituros, nec suam segnitiem, sed vim morbi in caussa esse, quo serius perficeretur:* non omnem potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati irent, & militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent. Permissum, ut qua irent, prosus subitarios milites scriberent, ducerentque secum. Et prætoribus, Q. Petillio & Q. Fabio imperatum est, *ut Petillius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scriberet, & omnes*

omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret: Fabio a
ciis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equi-
tes imperaret. Duumviri navales creati C. Matienius, & C.
Lucretius, naveſque iis ornatæ ſunt: Matienioque cujus ad
Gallicum finum provincia erat, imperatum, *ut claſſem primo quo-*
tempore duceret in Ligurum oram; ſi quo uſui eſſe L. Æmilio atque e-
jus exercitui poſſet.

27. Æmilius, poſteaquam nihil uſquam auxilii oſtendeba-
tur, interceptos credens equites, non ultra differendum ra-
tus, quin per ſe fortunam tentaret, priuſquam hoſtes venirent,
qui jam ſegnius ſecordiuſque oppugnabant: ad quatuor por-
tas exercitum inſtruxit, ut ſigno dato ſimul ex omnibus par-
tibus eruptionem facerent. Quatuor extraordinariis cohor-
tibus duas adjunxit, præpoſito M. Valerio legato: erumpere
extraordinaria porta juſſit. Ad dexteram principalem haſta-
tos legionis primæ inſtruxit: principes ex eadem legione in
ſubſidiis poſuit. M. Servilius & L. Sulpicius tribuni mili-
tum his præpoſiti. Tertia legio adverſus principalem ſini-
ſtram portam inſtructa eſt. Id tantum mutatum: principes
primi, & haſtati in ſubſidiis locati: Sex. Julius Cæſar & L.
Aurelius Cotta, tribuni militum huic legioni præfecti ſunt.
Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala ad quæſtoriam
portam poſitus, duæ cohortes & triarii duarum legionum in
præſidio caſtrorum manere juſſi. Omnes portas concionabun-
dus ipſe Imperator circumiit: & quibuſcunque irritamen-
poterat, iras militum acuebat: *nunc fraudem hoſtium incuſa*
qui pace petita, induciis datis, per ipſum induciarum tempus co
tra jus gentium ad caſtra oppugnanda veniſſent: nunc quantus fu
dor eſſet, edocens, ab Liguribus latronibus verius, quam hoſti
juſtis Romanum exercitum obſideri. Quo ore quiſquam veſtrum,
hinc alieno præſidio, non veſtra virtute evaſeritis, occurret, n
dico eis militibus, qui Annibalem, qui Philippum, qui Antioch
maximos noſtræ ætatis reges duceſque vicerunt: ſed iis, qui l
ipſos Ligures aliquoties pecorum modo fugientes, per ſaltus inv
conſectati ceciderunt? quod Hiſpani, quod Galli, quod Mace
nes Pœnive non audeant; Liguſtinus hoſtis vallum Romanum ſu
it? obſidet ultro, & oppugnat, quem ſcrutantes antea devios ſa
tus, abditum, & latentem vix inveniebamus? Ad hæc cotidie
tiens reddebatur militum clamor, *nullam militum culp*
eſſe: quibus nemo ad erumpendum ſignum dediſſet. Daret ſ
num: intellecturum, eoſdem, qui antea fuerint, & Romanos
Ligures eſſe.

28. Bina cis montes caſtra Ligurum erant. Ex iis, p
mis diebus ſole orto pariter omnes compoſiti & inſtruc
procedebant: tum niſi exſatiati cibo vinoque arma non cap
ebant

ebant. Dispersi, inordinati exibant: ut quibus pro spe certum esset, hostes extra vallum signa non elaturos. Adversus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque & lixarum sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improvisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumveni forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. Fuga deinde effusa, & fugientium passim cædes erat: equitibus dato signo, *ut conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent:* in castra omnes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa: capta duo millia & quingenti. Triduo post Liguum Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in deditionem venit. Gubernatores nautæque conquisiti, qui prædatores fuissent navibus: atque omnes in custodiam conjecti. Et a C. Matienio duumviro naves ejus generis in Ligustina ora duæ ac triginta captæ sunt. Hæc, qui nunciarent, literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi: simulque peterent, *ut L. Æmilio confecta provincia decedere, & deducere secum milites liceret, atque dimittere.* Utrumque permissum ab senatu, & supplicatio ad omnia pulvinaria per triduum decreta, jussique prætores, Petilius urbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum: & uti prætor urbanus consulibus scriberet, *senatum æquum censere, subitarios milites tumultus causa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.*

29. Colonia Graviscæ eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniensibus quondam captum: quina jugera agri data. Triumviri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Clandius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate & inopia frugum insignis annus fuit. *Sex menses nunquam pluisse*, memoriæ proditum est. Eodem anno in agro L. Petillii scribæ ab Janiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ inventæ sunt, operculis plumbo devinctis. Literis Latinis præcisque utraque arca inscripta erat; *in altera Numam Pomilium, Pomponis filium, regem Romanorum sepultum esse: in altera, libros Numæ Pompilii inesse.* Eas arcas quum ex amicorum sententia dominus aperuisset, quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inventa, sine ullo vestigio corporis humani, ne ullius rei, per tabem tot annorum omnibus absumptis. In altera duo fasces candelis involuti, septenos habuere libros, non integros modo, sed recentissima specie. Septem Latini de jure pontificio erant: septem Græci de disciplina sapi-

ſapientiæ, quæ illius ætatis eſſe potuit. Adjicit Antias Valerius, *Pythagoricos fuiſſe:* vulgatæ opinioni, qua creditur Pythagoræ auditorem fuiſſe Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui in re præſenti fuerunt, libri lecti. Mox pluribus legentibus quum vulgarentur: Q. Petillius prætor urbanus, ſtudioſus legendi eos libros à L. Petillio ſumpſit, & erat familiaris ulus, quod ſcribam eum quæſtor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum ſummis, quum animadvertiſſet pleraque diſſolvendarum religionum eſſe. L. Petillio dixit, *ſeſe eos libros in ignem conjecturum eſſe. Prius quam id faceret, ſe ei permittere uti, ſi quod ſeu jus, ſeu auxilium ſe habere ad eos libros repetendos exiſtimaret, experiretur: id integra ſua gratia eum facturum.* Scriba tribunos plebis adit. Ab tribunis ad ſenatum res eſt rejecta. Prætor *ſe jusjurandum dare paratum eſſe aiebat, libros eos legi, ſervarique non oportere.* Senatus cenſuit *ſatis habendum, quod prætor jusjurandum polliceretur. Libros primo quoque tempore in comitio cremandos eſſe. Precium prò libris quantum Q. Petillio prætori majorique parti tribunorum plebis videretur, domino eſſe ſolvendum.* Id ſcriba non accepit. Libri in comitio, igne à victimariis facto, in conſpectu populi cremati ſunt.

30. Magnum bellum ea æſtate coortum in Hiſpania citeriore. Ad quinque & triginta millia hominum, quantum nunquam ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus eam obtinebat provinciam. Is quia armare juventutem Celtiberos audierat, & ipſe quanta poterat, à ſociis auxilia contraxerat; ſed nequaquam numero militum hoſtem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, & caſtra locavit ad oppidum Eburam, modico præſidio in urbe poſito. Paucis poſt diebus Celtiberi millia duo ferme inde ſub colle poſuerunt caſtra. Quos, ubi adeſſe prætor Romanus ſenſit, M. Fulvium fratrem cum duabus turmis ſociorum equitum ad caſtra hoſtium ſpeculatum miſit, quam proxime ſuccedere ad vallum juſſum, ut viſeret, quanta eſſent: *pugna abſtineret, reciperetque ſeſe, ſi hoſtium equitatum exeuntem vidiſſet.* Ita ut præceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra motum, quam ut hæ duæ turmæ oſtenderentur: dein ſubducerentur, ubi equitatus hoſtium caſtris procurriſſet. Poſtremo & Celtiberi omnibus ſimul peditum equitumque copiis caſtris egreſſi, acie directa medio ferme ſpacio inter bina caſtra conſtiterunt. Campus erat planus omnis, & apta pugnæ, ibi ſtetere Hiſpani hoſtem exſpectantes. Romanus intra vallum ſuos continuit per quatriduum continuum, & illi eodem loco aciem inſtructam tenuerunt. Ab Romanis nihil motum

notum. Inde quievere in castris Celtiberi, quia pugnæ co-
ia non fiebat. Equites tantum in stationem egrediebantur,
t parati essent, si quid ab hoste moveretur. Pone castra
terque pabulatum & lignatum ibant, neutri alteros impe-
dientes.

31. Prætor Romanus, ubi satis tot dierum quiete credidit
pem factam hosti, nihil ie priorem moturum: L. Acilium
um ala sinistra, & sex millibus provincialium auxiliorum
circumire montem jubet, qui ab tergo hostibus erat: inde u-
bi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. Nocte
profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C.
cribonium præfectum socium ad vallum hostium cum equi-
bus extraordinariis sinistræ alæ mittit. Quos, ubi & pro-
ius accedere, & plures, quam soliti erant, Celtiberi con-
exerunt, omnis equitatus effunditur castris: simul & pedi-
bus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti præcep-
um erat, ubi primum fremitum equestrium audivit, avertit
quos, & castra repetit. Eo effusius sequi hostes. Primo e-
uites, mox & peditum acies aderat, haud dubia spe, castra
o die se oppugnaturos. Quingentos passus non plus à vallo
berant. Itaque ubi Flaccus satis abstractos eos à præsidio
astrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo,
ribus partibus simul erumpit: clamore non tantum ad ar-
orem pugnæ excitandum sublato, sed etiam, ut qui in mon-
ibus erant, exaudirent. Nec morati sunt, quin decurrerent,
ut imperatum erat, ad castra: ubi quingentorum armato-
um, non amplius, relictum erat præsidium. Quos quum &
uncitas sua & multitudo hostium & improvisa res terruis-
et, prope sine certamine capiuntur castra. Castris, quæ pars
axime à pugnantibus conspici poterat, injecit Acilius
gnem.

32. Postremi Celtiberorum, qui in acie erant, primi flam-
am conspexere. Deinde per totam aciem vulgatum est,
astra amissa esse, & tum cum maxime ardere: unde illis terror,
de Romanis animus crevit. Jam clamor suorum vincentium
ccidebat, jam ardentia hostium castra apparebant. Celtibe-
i parumper incertis animis fluctuati sunt. Cæterum postea-
uam receptus pulsis nullus erat, nec usquam, nisi in certa-
ine, spes: pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie
edia urgebantur acriter à quinta legione adversus lævum
ornu, in quo sui generis provincialia auxilia instruxisse Ro-
anos cernebant, cum majore fiducia intulerunt signa. Jam
ope erat, ut sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima
gio successisset: simul ab oppido Ebura, qui in præsidio re-
cti erant, in medio ardore pugnæ advenerunt, & Acilius

ab tergo erat. Diu in medio cæsi Celtiberi. Qui superaverant, in omnes passim partes capessunt fugam. Equites bipartito in eos emissi, magnam cædem edidere. Ad viginti tria millia hostium eo die cæsa: capta quatuor millia, & octingenti cum equis plus quingentis: & signa militaria nonaginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus ducenti, socium Latini nominis octingenti triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt. Prætor in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis jussus. Postero die spolia de hostibus lecta: & pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat.

33. Sauciis deinde in oppidum Eburam devectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. Ea urbs circumsessa quum à Celtiberis auxilia accersissent, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos à domo inexplicabiles continuis imbribus viæ, & inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum in deditionem venit. Flaccus quoque tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui domo profecti erant, deditionis ignari, quum tandem superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus Contrebiam veniissent: posteaquam castra nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi, ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, & incompositos adorti fuderunt. Quæ res ad resistendum eos, & ad capessendam pugnam impediit, quod non uno agmine, nec ad signa frequentes veniebant. Eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit. Sparsi enim toto passim campo se diffuderunt: nec usquam confertos eos hostis circumvenit. Tamen ad duodecim millia sunt cæsa, capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati è fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ, & suam cladem narrando, averterunt. Extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus à Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa castella oppugnavit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit.

34. Hæc in citeriore Hispania eo anno gesta. E[t] in ulteriore Manlius prætor secunda aliquot prœli[a] cum Lusitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno [in] agro Gallorum est deducta. Tria millia peditum, quinqua[ge]na jugera, centuriones centena; centena quadragena equ[i]

tes acceperunt. Triumviri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Naſica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ ſunt: una Veneris Erycinæ ad portam Collinam, dedicavit L. Porcius L. F. Licinus duumvir, vota erat ab conſule L. Porcio, Liguſtino bello: altera in foro oliterio Pietatis. Eam ædem dedicavit Manius Acilius Glábrio duumvir: ſtatuamque auratam; quæ prima omnium in Italia ſtatuta aurata eſt, patri Glabrioni poſuit. Is erat, qui ipſe eam ædem voverat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnaſſet: locaveratque idem ex ſenatuſconſulto. Per eoſdem dies quibus hæ ædes dedicatæ ſunt, L. Æmilius Paullus proconſul ex Liguribus Ingauſſis triumphavit. Tranſtulit coronas aureas quinque & viginti. Nec præterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. Captivi multi principes Ligurum ante currum ducti. Æris trecenos militibus diviſit. Auxerunt ejus triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: *ita in animum induxiſſe Ligurum gentem, nulla unquam arma, niſi imperata à populo Romano ſumere.* Reſponſum à Q. Fabio prætore eſt Liguribus juſſu ſenatus, *orationem eam non novam Liguribus eſſe: mens vero ut nova & orationi conveniens eſſet, ipſorum id plurimum referre. Ad conſules irent, & quæ ab iis imperata eſſent, facerent. Nulli alii, quam conſulibus ſenatum creditum eſſe, ſincera fide in pace Ligures eſſe.* Pax in Liguribus fuit. In Corſica pugnatum eſt cum Corſis. Ad duo millia eorum M. Pinarius prætor in acie occidit; qua clade compulſi, obſides dederunt, & ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus: & cum Ilienſibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, ſecunda prœlia facta. Carthaginienſibus eodem anno centum obſides redditi, pacemque cum iis populus Romanus non ab ſe tantum, ſed ab rege etiam Maſiniſſa præſtitit: qui tum præſidio armato agrum, qui in controverſia erat, obtinebat.

35. Ocioſam provinciam conſules habuerunt. M. Bæbius comitiorum cauſſa Romam revocatus, conſules creavit A. Poſtumium Albinum Luſcum, & C. Calpurnium Piſonem. Prætores exinde facti, Tib. Sempronius Gracchus, L. Poſtumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Tib. Minucius Mollículus, A. Hoſtilius Mancinus, C. Mænius. Ii omnes magiſtratum Idibus Martiis inierunt. Principio ejus anni, quo A. Poſtumius Albinus, & C. Calpurnius Piſo fuerant, ab A. Poſtumio conſule in ſenatum introducti, qui ex Hiſpania citeriore venerant à Q. Fulvio Flacco: L. Minucius legatus, & duo Tribuni militum T. Mænius, & L. Terentius Maſſa. Hi quum duo ſecunda prœlia, deditionem Celtiberiæ, confectam pro- *V. C.* 570.

vinciam nunciassent: nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse: petierunt ab senatu primum, *ut ob res prospere gestas Diis immortalibus honos haberetur: deinde, ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cujus forti opera & ipse, & multi ante eum prætores usi essent, liceret. Quod fieri, præterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset. Ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in provincia viderentur: injussuque abituri inde essent si non dimitterentur: aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri.* Consulibus ambobus provinciam Ligures esse senatus jussit. Prætores inde sortiti sunt: A. Hostilio urbana, Tib. Minucio peregrina obvenit: P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, Tib. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio erat, ne veteri exercitu provincia spoliaretur: *Quæro*, inquit, *de te L. Minuci, quum confectam provinciam nuncies, existimesne Celtiberos perpetuo in fide mansuros; ita ut sine exercitu ea provincia obtineri possit? si neque de fide barbarorum quidquam recipere, aut affirmare nobis potes: & habendum illic utique exercitum censes: utrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi? ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur: veteribus militibus tyrones immiscentur? an deductis de provincia veteribus legionibus novas conscribendi & mittendi: quum contemptum tyrocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? dictu, quam re facilius sit, provinciam ingeni ferocem rebellatricem confecisse. Paucæ civitates, ut quidem eg audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in jus ditionemqu venerunt, ulteriores in armis sunt. Quæ cum ita sint, ego jam hinc prædico, Patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc est Rempublicam administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loc pacata me ad hibernacula electurum, neque novum militem ferocissimo hosti objecturum.*

36. Legatus ad ea, quæ interrogatus erat, respondit: *neq se, neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, qui rectius sit, etiam ad pacatos barbaros nondum satis assuetos imperi exercitum mitti: novo autem, an vetere exercitu opus sit, ejus es dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint simul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionantem imperatorem significent quid sentiant, conjectandum sit: palam vociferatos esse, aut imperatorem in provincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse.* Disceptationem inter prætorem legatumque, consu-

jam relatio interrupit: qui ſuas ornari provincias, priuſquam de prætoris exercitu ageretur, æquum cenſebant. Novus omnis exercitus conſulibus eſt decretus: binæ legiones Romanæ cum ſuo equitatu, & ſocium Latini nominis, quantus ſemper numerus, quindecim millia peditum, & octingenti equites. Cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum inferrent, mandatum eſt. P. Cornelio, & M. Bæbio prorogatum imperium: juſſique provincias obtinere, donec Conſules veniſſent. Tum imperatum, ut dimiſſo, quem haberent exercitu, reverterentur Romam. De Tib. Sempronii deinde exercitu actum eſt. Novam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus quadringentis conſules ſcribere juſſi: & mille præterea peditum Romanorum, quinquaginta equites: & ſociis à nomine Latino imperare ſeptem millia peditum, trecentos equites. Cum hoc exercitu placuit ire in Hiſpaniam citeriorem Tib. Sempronium. Q. Fulvio permiſſum, ut qui milites ante Sp. Poſtumium & Q. Marcium conſules, cives Romani ſociive in Hiſpaniam tranſportati eſſent: & præterea ſupplemento adducto, quot amplius duabus legionibus, quam decem millia, & quadringenti pedites, ſexcenti equites eſſent, & ſocium Latini nominis duodecim millia, ſexcenti equites, quorum forti opera duobus adverſus Celtiberos prœliis uſus Q. Fulvius eſſet, eos, ſi videretur, ſecum deportaret. Et ſupplicationes decreta, quod is proſpere Rempublicam geſſiſſet: & cæteri prætores in provincias miſſi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium eſt. Octo legiones præter exercitum veterem, qui in Liguribus in ſpe propinqua miſſionis erat, eo anno eſſe placuit. Et is ipſe exercitus ægre explebatur propter peſtilentiam, quæ jam tertium annum urbem Romanam atque Italiam vaſtabat.

37. Prætor Tib. Minucius, & haud ita multo poſt conſul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum illuſtres viri. Poſtremo, prodigii loco ea clades haberi cœpta eſt. C. Servilius pontifex maximus piacula iræ Deum inquirere juſſus, decemviri libros inſpicere: conſul Apollini, Æſculapio, Saluti dona vovere, & dare ſigna inaurata, quæ vovit, deditque. Decemviri ſupplicationem in biduum valetudinis cauſſa in urbe, & per omnia fora conciliabulaque edixerunt: majores duodecim annis omnes coronati; & auream in manu tenentes ſupplicaverunt. Fraudis quoque humanæ inſinuaverat ſuſpicio animis: & veneficii quæſtio ex ſenatuſconſulto, quod in urbe propiuſve urbem decem millibus paſſuum eſſet commiſſum C. Claudio prætori, qui in locum Tib. Minucii erat ſuffectus: ultra decimum lapidem per

fora conciliabulaque C. Mænio, priusquam in Sardiniam provinciam trajiceret, decreta. Suspecta consulis mors maxime. Necatus à Quarta Hostilia uxore dicebatur. Ut quidem filius ejus Q. Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus: aliquanto magis infamis mors Pisonis cœpit esse: & testes existebant, qui post declaratos consules Albinum & Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, & exprobratum ei à matre diceretur *quod jam ei tertium negatus consulatus petenti esset*: & adjecisse, *pararet se ad petendum: intra duos menses effecturam, ut consul fieret.* Inter multa alia testimonia ad causam pertinentia, hæc quoque vox nimis vero eventu comprobata, valuit, cur Hostilia damnarentur. Veris principio hujus, dum consules novos delectus Romæ tenet: mors deinde alterius, & creandi comitia consulis in locum ejus omnia tardiora fecerunt: interim P. Cornelius & M. Bæbius, qui in consulatu nil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

38. Ligures, qui ante adventum in provinciam consulum non exspectassent bellum; improviso oppressi; ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius & Bæbius statuerunt: nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Taurasinorum fuerat. In eum quum traducere Ligures Apuani vellent, edixerunt, *Ligures ab Anido montibus descendere cum liberis conjugibusque: sua omnia secum portarent.* Ligures sæpe per legatos deprecati, *ne penates, sedem in qua geniti essent, sepulchra majorum cogerentur relinquere, arma, obsides pelli bantur.* Postea quam nihil impetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumptu ad quadraginta millia liberorum capitum cum fœminis puerisque. Argenti data centum & quinquaginta millia sestertium, unde in novas ædes compararent quæ opus essent agro dividendo dandoque, iidem qui traduxerant, Cornelius & Bæbius præpositi. Postulantibus tamen ipsis, quinque viri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re quum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. Tantum hostes ducti ante currum: quia nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quicquam in triumphis eorum fuerat.

39. Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus Prætor, quia successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad

ifionem non venerant, inſtitit vaſtare: qua re irritavit magis, quam conterruit animos barbarorum: & clam comparatis copiis ſaltum Manlianum, per quem tranſiturum exercitum Romanum ſatis ſciebant, obſederunt. In Hiſpaniam ulteriorem eunti L. Poſtumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Q. Fulvium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. Ibi dimitti veteranos, ſupplementumque diſtribuere, & ordinare omnem exercitum ſeſe velle: dies quoque, & ea propinquo edita Flacco eſt, qua ſucceſſor eſſet venturus. Hæc nova allata res, omiſſis quæ agere inſtituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia ſaltum coegiſſet; barbari cauſſæ ignari, ſuam defectionem, & clam comparata arma ſenſiſſe eum, & pertimuiſſe rati, eo ferocius ſaltum inſederunt. Ubi eum ſaltum prima luce agmen Romanum intravit; repente ex duabus partibus ſimul exorti hoſtes Romanos invaſerunt. Quod ubi vidit Flaccus, primos tumultus (in agmine per centuriones ſtare omnes ſuo quemque loco, & arma expedire jubendo) ſedavit: & ſarcinis jumentiſque in unum locum coactis, copias omnes partim ipſe, partim per legatos tribunoſque militum, ut tempus & locus poſtulabat, ſine ulla trepidatione inſtruxit: *cum bis feliciter rem eſſe admonens. Scelus & perfidiam illis, non virtutem ac animum acceſſiſſe. Reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos ſibi feciſſe: cruentos ex recenti cæde hoſtium glarios, & manantia ſanguine ſpolia, Romam ad triumphum delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. Invehebant ſe hoſtes, & in partibus extremis jam pugnabatur. Deinde acies concurrerunt.

40. Atrox ubique prœlium, ſed varia fortuna erat: egregie legiones, nec ſegnius duæ alæ pugnabant: externa auxilia ab ſimili armatura, meliore aliquantum militum genere urgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi ubi ordinata acie, & ſignis collatis ſe non eſſe pares legionibus enſerunt, cuneo impreſſionem fecerunt. Quo tantum valent enere pugnæ, ut quacunque parte perculêre impetu ſuo, ſuineri nequeant. Tunc quoque turbatæ legiones ſunt, proe interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conpexit, equo advehitur ad legionarios equites: &, *Ecquid auxilii in vobis eſt? actum jam de hoc exercitu erit?* quum undique acclamaſſent, *quin ederet quid fieri velit, non ſegniter imperium exſecuturos: Duplicate turmas*, inquit, *duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hoſtium, quo noſtros urgent. Id cum majore vi equorum facietis, ſi effrenatos in eos quos immittitis:* quod ſæpe Romanos equites cum magna laude feciſſe ſua, memoriæ proditum eſt. Dicto paruerunt, de-

tractiſque frenis bis ultro citroque cum magna ſtrage hoſtium infractis omnibus haſtis tranſcurrerunt. Diſſipato cuneo, in quo omnis ſpes fuerat, Celtiberi trepidare, & prope omiſſa pugna locum fugæ circumſpicere. Et alarii equites, poſtquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, & ipſi virtute eorum accenſi, ſine ullius imperio, in perturbatos jam hoſtes equos immittunt. Tunc vero Celtiberi omnes in fugam effunduntur, & imperator Romanus averſos hoſtes contemplatus, *ædem Fortunæ Equeſtri, Jovique optimo maximo ludos vovit:* cæduntur Celtiberi per totum ſaltum diſſipati fuga. Decem & ſeptem millia hoſtium cæſa eo die traduntur: vivi capti plus tria millia, ducentis ſeptuaginta ſeptem cum ſignis militaribus: equis prope mille centum. Nullis caſtris eo die victor exercitus manſit: victoria non ſine jactura militum fuit, quadringenti ſeptuaginta duo milites Romani, ſociûm ac Latini nominis mille decem & novem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. Ita victor exercitus renovata priore gloria, Tarraconem eſt perductus. Venienti Fulvio Tib. Sempronius prætor, qui biduo ante venerat, obviam proceſſit: gratulatuſque eſt, *quod Rempublicam egregie geſſiſſet*; cum ſumma concordia quos dimitterent, quoſque retinerent milites, compoſuerunt. Inde Fulvius exauctoratis militibus in naves impoſitis, Romam eſt profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit. Conſules ambo in Ligures exercitus induxerunt, diverſis partibus.

41. Poſtumius prima & tertia legione Baliſtam Suiſmontiumque montes obſedit. Et premendo præſidiis anguſtos ſaltus eorum commeatus interclusit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fulvius ſecunda & quarta legione adortus à Piſis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos, ad ſeptem millia hominum in naves impoſitos, præter oram Etruſci maris Neapolim tranſmiſit: inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus eſt. Montanorum Ligurum ab A. Poſtumio vineæ cæſæ, frumentaque deuſta: donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Navibus inde Poſtumius ad viſendam oram Ingaunorum Intemeliorumque Ligurum proceſſit. Priuſquam hi conſules venirent ad exercitum, qui Piſas inductus erat, præerant A. Poſtumius, & frater Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior. Secundæ legionis Fulvius tribunus militum erat. Is menſibus ſuis dimiſit legionem, jurejurando adactis centurionibus, *æs in ærarium ad quæſtores eſſe delaturos.* Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Fulvio nunciatum eſt,

eſt, cum equitibus expeditis ſecutus dimiſſos, quos eorum potuit aſſequi, deduxit caſtigatos Piſas. De cæteris conſulem certiorem fecit: *eo referente ſenatuſconſultum factum eſt, ut M. Fulvius in Hiſpaniam relegaretur ultra novam Carthaginem.* Literæque ei datæ ſunt à conſule ad P. Manlium in Hiſpaniam ulteriorem deferendæ. Milites juſſi ad ſigna redire. Cauſſa ignominiæ, *uti ſemeſtre ſtipendium in eum annum eſſet ei legioni, decretum. Qui miles ad exercitum non rediſſet, eum ipſum bonaque ejus vendere conſul juſſus.*

42. Eodem anno L. Duronius, qui prætor anno ſuperiore ex Illyrico cum decem navibus Brunduſium redierat: inde in portu relictis navibus quum veniſſet Romam, inter exponendas res, quas ibi geſſiſſet, haud dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi cauſſam avertit. *Ex regno ejus omnes naves eſſe, quæ ſuperi maris oram depopulatæ eſſent. De his rebus ſe legatos miſiſſe, nec conveniendi Regis poteſtatem factam.* Venerant Romam legati à Gentio, qui *quo tempore Romani conveniendi Regis cauſſa veniſſent, ægrum forte eum in ultimis partibus fuiſſe regni dicerent; petere Gentium ab ſenatu, ne crederent confictis criminibus in ſe, quæ inimici detuliſſent.* Ad ea Duronius adjecit, *multis civibus Romanis & ſociis Latini nominis injurias factas, in regno ejus, & cives Romanos dici Corcyræ retineri.* Eos omnes Romam adduci placuit: C. Claudium prætorem cognoſcere: neque ante Gentio regi legatiſve ejus reſponſum reddi. Inter multos alios, quos peſtilentia ejus anni abſumpſit, ſacerdotes quoque aliquot mortui ſunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus eſt: in ejus locum ſuffectus eſt Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hiſpania redierat, triumvir epulo; Q. Fulvius M. F. in locum ejus triumvir cooptatus. Tum prætextatus erat. De rege ſacrifico ſufficiendo in locum C. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Servilium Pontificem maximum fuit, & L. Cornelium Dolabellam duumvirum navalem, quem ut inauguraret pontifex, magiſtratu ſeſe abdicare jubebat. Recuſantique id facere, ob eam rem mulcta duumviro dicta à pontifice, deque ea quum provocaſſet, certatum ad populum. Quum plures jam tribus intro vocatæ, dicto eſſe audientem pontifici duumvirum juberent, mulctamque remitti, ſi magiſtratu ſe abdicaſſet; ultimum de cœlo, quod comitia turbaret, intervenit. Religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellæ. P. Cloelium Siculum inaugurarunt: qui ſecundo loco inauguratus erat. Exitu anni & C. Servilius Geminus pontifex Maximus deceſſit: idem decemvir ſacrorum fuit: pontifex in locum ejus à collegio cooptatus eſt, Q. Fulvius Flaccus. At in pontificem maximum Æmilius

Le-

Lepidus, quum multi clari viri petiſſent: & decemvir ſacrorum Q. Marcius Philippus in ejuſdem locum eſt cooptatus. Et augur Sp. Poſtumius Albinus deceſſit: in locum ejus P. Scipionem filium Africani augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permiſſum, *ut publice Latine loquerentur, & præconibus Latine vendendi jus eſſet.*

43. Piſanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab ſenatu actæ. Triumviri creati ad eam rem, Q. Fabius Buteo, M. & P. Pompillii Lænates. A. C. Manio prætore (cui provincia Sardinia quum eveniſſet, additum erat, *ut quæreret de veneficiis longius ab urbe decem millibus paſſuum)* literæ allatæ: *ſe jam tria millia hominum damnaſſe, & creſcere ſibi quæſtionem indiciis. Aut eam ſibi eſſe deſerendam, aut provinciam dimittendam.* Q. Fulvius Flaccus ex Hiſpania rediit Romam cum magna fama geſtarum rerum, qui quum extra urbem triumphi cauſſa eſſet, conſul eſt creatus cum L. Manlio Acidino. Et poſt paucos dies cum militibus, quos ſecum deduxerat, triumphans urbem eſt invectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: auri pondo triginta unum; præterea ſignati Oſcenſis nummûm centum ſeptuaginta tria millia ducentos. Militibus de præda quinquagenos denarios dedit: duplex centurionibus, triplex equiti, tantundem ſociis Latini nominis: & ſtipendium omnibus duplex. Eo anno rogatio primum lata eſt ab L. Villio tribuno plebis, *quot annos nati quemque magiſtratum peterent, caperentque.* Inde cognomen familiæ inditum, ut *Annales* appellarentur.

V. C. 571.

44. Prætores quatuor poſt multos annos lege Bæbia creati, quæ alternis quaternos jubebat creari. Hi facti, C. Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus, Q. & P. Mucii Scævolæ. Q. Fulvio, & L. Manlio conſulibus eadem provincia, quæ ſuperioribus, pari numero copiæ peditum, equitum, civium, ſociorum decretæ. In Hiſpaniis duabus Tib. Sempronio & L. Poſtumio cum iiſdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium eſt. Et in ſupplementum conſules ſcribere juſſi ad tria millia peditum Romanorum trecentos equites: quinque millia ſociorum Latini nominis, & quadringentos equites. P. Mucius Scævola urbanam ſortitus provinciam eſt: & ut idem quæreret de veneficiis in urbe, & propius urbem decem millia paſſuum. Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scævola Siciliam, C. Valerius Lævinus Sardiniam, Q. Fulvius conſul prius quam ullam rem publicam ageret, liberare & ſe, & Rempublicam religione votis ſolvendis dixit velle. Voviſſe ſe, quo die poſtremum cum Celtiberis pugnaſſet, ludos Jovi optimo maxi-

mo,

mo, & ædem Equeſtri Fortunæ ſeſe facturum: in eas res ſibi pecuniam collatam eſſe ab Hiſpanis. Ludi decreti, & ut duumviri ad ædem locandam crearentur. De pecunia finitur, *ne major cauſſa ludorum conſumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori poſt Ætolicum bellum ludos faciendi decreta eſſet: neve quid ad eos ludos arceſſeret, cogeret, acciperet, faceret, adverſus id ſenatuſconſultum quod L. Æmilio, Cn. Bæbio conſulibus de ludis factum eſſet.* Decreverat id ſenatus propter effuſos ſumptus factos in ludos Tib. Sempronii ædilis, qui graves non modo Italiæ ac ſociis Latini nominis, ſed etiam provinciis externis fuerant.

45. Hyems eo anno nive ſæva & omni tempeſtatum genere fuit: arbores, quæ obnoxiæ frigoribus ſunt, deuſſit cunctas. Et ea tum aliquanto quam alias longior fuit: itaque Latinas mox ſubito coorta & intolerabilis tempeſtas in monte turbavit; inſtauratæque ſunt ex decreto pontificum. Eadem tempeſtas & in Capitolio aliquot ſigna conſtravit, fulminibuſque complura loca deformavit; ædem Jovis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ, portamque Romanam: muri pinnas aliquot locis decuſſit. Hæc inter prodigia, nunciatum & ab Reate, *tripedem natum mulum.* Ob ea decemviri juſſi adire libros: edidere quibus Diis, & quot hoſtiis ſacrificaretur: & ob fulminibus complura loca deformata, ad ædem Jovis ut ſupplicatio diem unum eſſet. Ludi deinde votivi Q. Fulvii conſulis per dies decem magno apparatu facti. Cenſorum inde comitia habita, creati M. Æmilius Lepidus pontifex maximus, & M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitiæ erant, ſæpe multis in ſenatu, & ad populum atrocioribus celebratæ certaminibus. Comitiis confectis, ut traditum antiquitus eſt, cenſores in campo ad aram Martis ſellis curulibus conſederunt; quo repente principes ſenatorum cum agmine venerunt civitatis: inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit.

46. *Non obliti ſumus, cenſores, vos paulo ante ab univerſo populo Romano moribus noſtris præpoſitos eſſe: & nos à vobis & admoneri & regi, non vos à nobis debere. Indicandum tamen eſt, quid omneis bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos quum intuemur, M. Æmili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem ſi revocemur in ſuffragium, velimus vobis prælatum eſſe. Ambo quum ſimul aſpicimus, non poſſumus non vereri, ne male comparati ſitis, nec tantum Reipublicæ proſit, quod omnibus nobis egregie placetis, quam quod alter alteri diſplicetis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipſis graves & atroces geritis: quæ, periculum eſt, ne ex hac die nobis & Reipublicæ, quam vobis graviores fiant. De quibus cauſſis hoc timea-*

meamus, multa succurrunt quæ dicerentur; nisi forte implacabiles vestræ iræ implicaverint animos vestros. Hucut hodie, ut in isto templo finiatis simultates, quæsumus vos universi; & quos conjunxit suffragiis suis populus Romanus, hac etiam reconciliatione gratiæ conjungi à nobis finatis. Uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis. Quod in omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis: Ut ea res mihi collegæque meo bene & feliciter eveniat: id ita ut vere ut ex animo velitis evenire: efficiatisque, ut quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius & Romulus, in cujus urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. Ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt. Albani diruta Alba Romam traducti sunt: Latini Sabini in civitatem accepti. Vulgatum illud quia verum erat, in proverbium venit: Amicitias immortaleis, inimicitias mortaleis debere esse. Fremitus ortus cum assensu, deinde universorum voces idem petentium confusæ in unum, orationem interpellarunt. Inde Æmilius quæstus quum alia, tum *bis à M. Fulvio se certo consulatu dejectum.* Fulvius contra queri, *se ab eo semper lacessitum, & in probrum suum sponsionem factam*; tamen ambo significare, *si alter vellet, se in potestate tot principum civitatis futuros.* Omnibus instantibus qui aderant, dexteras fidemque dedere, *mittere vere ac finire odium.* Deinde collaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium. Et cura super tali re principum, & facilitas censorum egregie comprobata ab senatu, & laudata est. Censoribus deinde postulantibus, *ut pecuniæ summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur:* vectigal annuum decretum est.

47. Eodem anno in Hispania L. Postumius & Tib. Sempronius proprætores comparaverunt ita inter se, ut in Vacceos per Lusitaniam iret Albinus, inde in Celtiberiam reverteretur Gracchus, quod majus ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetravit. Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex improviso aggressus. Acceptis deinde obsidibus, præsidioque imposito, castella oppugnare, agros urere, donec ad prævalidam aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit. Ubi quum jam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires essent. *Petierunt enim ut sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda. Si non impetrassent, tum seorsum eos ab illis se consulturos.* Permittente Graccho ierunt, & post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. Nihil prius petierunt à prætore quam *ut bibere sibi juberet dari.* Epotis primis poculis, *iterum poposcerunt*, magno risu circumstantium in tam rudibus

&

& moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu ex iis: *Miſi ſumus*, inquit, *à gente noſtra qui ſciſcitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres?* Ad hanc percunctationem Gracchus, *exercitu ſe egregiè fidentem veniſſe*, reſpondit, *quem ſi ipſi viſere velint, quo certiora ad ſuos referant, poteſtatem ſe eis facturum eſſe*, tribuniſque militum imperat, *ut ornari omneis copias peditum equitumque, & decurrere jubeant armatas.* Ab hoc ſpectaculo legati miſſi deterruerunt ſuos, ab auxilio circumſeſſæ urbi ferendo. Oppidani quum ignes nocte turribus nequiquam (quod ſignum convenerat) ſuſtuliſſent, deſtituti ab unica ſpe auxilii, in deditionem venerunt. Seſtertium nummûm quater & vicies ab iis eſt exactum, quadraginta nobiliſſimi equites: nec obſidum nomine (nam militare juſſi ſunt) & tamen reipſâ ut pignus fidei eſſent.

48. Inde jam duxit ad Alcen urbem, ubi caſtra Celtiberorum erunt. à quibus venerant nuper legati, eos quum per aliquot dies armaturam levem immittendo in ſtationes laceſſiſſet parvis prœliis, indies majora certamina ſerebat, ut omnes extra munitiones eliceret. Ubi quod petebatur, ſenſit effectum, auxiliorum præfectis imperat, *ut contracto certamine, itaquam multitudine ſuperarentur, repente tergis datis ad caſtra effuſe fugerent:* ipſe intra vallum ad omneis portas inſtruxit copias. Haud multum temporis interceſſit, quum ex compoſito refugientium ſuorum agmen, poſt effuſe ſequentes barbaros conſpexit. Inſtructam ad hoc ipſum intra vallum habebat aciem. Itaque tantum moratus, ut ſuos refugere in caſtra libero introitu ſineret, clamore ſublato ſimul omnibus portis erupit. Non ſuſtinuere impetum, nec opinatum hoſtes: qui ad caſtra oppugnanda venerant, ne ſua quidem tueri potuerunt. Jam extemplo fuſi, fugati, mox intra vallum paventes compulſi. Poſtremo exuuntur caſtris. Eo die novem millia hoſtium cæſa: capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim: ſigna militaria triginta ſeptem. De exercitu Romano centum novem ceciderunt.

49. Ab hoc prœlio Gracchus duxit ad populandum Celtiberiam legiones, & quum ferret paſſim cuncta atque agerent populique, alii voluntate, alii metu jugum acciperent, etiam tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit. Præda potitus ingenti eſt. Convertit inde agmen retro, unde venerat, ad Alcen, atque eam urbem oppugnare inſtitit. Oppidani primum impetum hoſtium ſuſtinuerunt, deinde quum haud non armis modo, ſed etiam operibus oppugnarentur, diffidentes præſidio urbis, in arcem univerſi conceſſerunt. Poſtremo inde, præmiſſis oratoribus, *in ditionem ſe ſuaque omnia omnis permiſerunt.* Magna inde præda facta eſt. Multi captivi

tivi nobiles in potestatem venerunt; inter quos & Turri filii duo, & filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent, venit. Et primum quæsivit, *ab eo, ne sibi liceret ac suis vivere?* quum prætor victurum respondisset: quæsivit iterum, *si cum Romanis militare liceret?* id quoque Graccho permittente: *Sequar*, inquit, *vos adversus veteres socios meos, quoniam illos ad me propiunt suspicere.* Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adjuvit.

50. Ergavia inde nobilis & potens civitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum *haud cum fide factam*, quidam auctores sunt. *E qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoque eum postea prælio ad montem Caunum cum Celtiberis à prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse: multos utrinque cecidisse: nec aliud magnopere victores fuisse Romanos, nisi quod postero die manentes intra vallum prælio lacessierint: spolia per totum diem legisse; tertio die prælio majore iterum pugnatum; & tunc demum haud dubie victos Celtiberos: castraque eorum capta & direpta esse. Viginti duo millia hostium eo die esse cæsa: plus trecentos captos: parem fere equorum numerum: & signa militaria septuaginta duo: inde debellatum, veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide Celtiberos fecisse.* Eadem æstate & Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vacceis egregie pugnasse scribunt; ad triginta & quinque millia hominum occidisse, & castra oppugnasse. Propius vero est, serius in provinciam perveniſſe, quam ut ea æstate potuerit res gerere.

51. Censores fideli concordia senatum legerunt. Princeps electus est ipse censor M. Æmilius Lepidus pontifex maximus: tres ejecti de senatu. Retinuit quosdam Lepidus à collega præteritos. Opera ex pecunia attributa divisaque inter se, hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam; ingratum opus, quod prædia habebat ibi, privatamque publicæ impensam insuerat. Theatrum & proscenium ad Apollinis ædem Jovis in Capitolio, columnasque circa poliendas alb locavit. Et ab his columnis, quæ incommode opposita vid bantur, signa amovit: clypeaque de columnis, & signa mi taria affixa omnis generis dempsit. M. Fulvius plura, & m joris locavit usus. Portum & pilas pontis in Tiberim, q bus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus, L. Mummius censores locaverunt imponendos; basilicam p argentarias novas, & forum piscatorium circumdatis taber

quas vendidit in privatum; & forum & porticum extra portam Trigeminam, & aliam poſt navalia, & ad fanum Herculis, & poſt Spei ad Tiberim ædem Apollinis Medici. Habuere & in promiſcuo præterea pecuniam. Ex ea communiter locarunt aquam adducendam, forniceſque faciendos. Impedimento operi fuit M. Licinius Craſſus, qui per fundum ſuum duci non eſt paſſus. Portoria quoque & vectigalia iidem multa inſtituerunt. Complura ſacella publica, quæ occupata à privatis, publicaque ſacra ut eſſent paterentque populo, curarunt. Mutarunt ſuffragia: regionatimque generibus hominum, cauſſiſque & quæſtibus, tribus deſcripſerunt.

52. Et alter ex cenſoribus M. Æmilius petiit ab ſenatu, *ut ſibi dedicationis templorum Reginæ Junonis & Dianæ, quæ bello Liguſtino ante annis octo voviſſet, pecunia ad ludos decerneretur.* Viginti millia æris decreverunt. Dedicavit eas ædes utramque in circo Flaminio. Ludoſque ſcenicos triduum poſt dedicationem templi Junonis, biduum poſt Dianæ, & ſingulos dies fecit in circo. Idem dedicavit ædem Larium Permarinûm in campo: voverat eam annis undecim ante L. Æmilius Regillus, navali prœlio adverſus præfectos regis Antiochi. Supra valvas templi tabula cum titulo hoc fixa eſt: *Duello magno regibus dirimendo * caput ſubigendis * patrandæ pacis * hæc pugna exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio, auſpicio, imperio, felicitate ductuque ejus inter Epheſum Samum Cibumque inſpectante Cos. ipſo Antiocho exercitu omni, equitatu, elephantiſque claſſis regis Antiochi antea ſic victa, fuſa contuſa fugataque eſt, ibique eo die naves longæ cum omnibus ſociis captæ ſexaginta duæ. Ea pugna pugnata * rex Antiochus, regnumque ejus. Ejus rei ergo ædem Laribus permarinis vovit.* Eodem templo tabula in æde Jovis in Capitolio ſupra valvas fixa eſt.

53. Biduo quo ſenatum legerunt cenſores, Q. Fulvius conſul profectus in Ligures, per invios montes valleſque ſaltus in exercitu tranſgreſſus, ſignis collatis cum hoſte pugnavit. Neque tantum acie vicit, ſed caſtra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hoſtium, omniſque ea regio Ligurum in deditionem venit. Conſul deditos in campeſtres agros deduxit, præſidiaque montibus impoſuit. Celeriter & ex provincia literæ Romam venerunt. Supplicationes ob eas res geſtas in triduum decretæ ſunt. Prætores quadraginta octo majoribus per ſupplicationes rem divinam fecerunt. Ab altero conſule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus eſt geſtum. Galli tranſalpini tria millia hominum in Italiam tranſgreſſi, neminem bello laceſſentes, agrum à conſule

sule & senatui precabant, ut pacati sub imperio populi Romani essent. Eos senatus excedere Italia jussit: & consulem Q. Fulvium quærere & animadvertere in eos, qui principes & auctores transcendendi Alpes fuissent.

54. Eodem anno Philippus rex Macedonum senio & mœrore consumptus, post mortem filii decessit. Demetriade hibernabat, quum desiderio anxius filii, cum pœnitentia crudelitatis suæ. Stimulabat animum & alter filius, haud dubie & sua & aliorum opinione rex; conversique in eum omnium oculi, & destituta senectus: aliis exspectantibus suam mortem: aliis ne exspectantibus quidem. Quo magis angebatur: & cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat; regiæ vir majestatis, nobili etiam pugna adversus Cleomenem Lacedæmonium clarus. *Tutorem* eum Græci ut cognomine a cæteris regibus distinguerent appellarunt. Hujus fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat: eique ea fides nequaquam amicum Persea inimicissimum fecerat. Is prospiciens animo, quanto cum periculo suo hæreditas regni ventura esset ad Persea: ut primum labare animum regis, & ingemiscere interdum filii desiderio sensit: nunc præbendo aureis, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actæ: sæpe querenti querens & ipse aderat. Et quum multa adsoleat veritas præbere vestigia sui, omni ope adjuvabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti & ministri facinoris Apelles maxime & Philocles erant, qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant. *Eas falsas esse, & a scriba vitiatas, signumq; adulterinum*, vulgo in regia fremebant.

55. Cæterum quum suspecta magis, quam manifesta esset res, forte Xychus obvius fit Antigono, comprehensusque ab eo, in regiam est perductus. Relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. *Multis*, inquit, *sermonibus intellexisse videor, magno te æstimaturum si scire vera omnia possis de filiis tuis, uter ab utro petitus fraude & insidiis esset. Homo unus omnium qui nodum hujus erroris exsolvere possit, in potestate tua est Xychus. Forte vocatum perductumque in regiam, vocari juberet.* Adductus, primo, ita negare inconstanter, ut parvo metu admoto, paratum indicem esse appareret. Conspectum tortoris verberumque non sustinuit: ordinemque omnem facinoris legatorum ministeriique sui exposuit. Extemplo missi qui legatos comprehenderent: Philoclem, qui præsens erat, oppressérunt. Appelles missus ad Chæream quendam persequendum indicio Xychi audito, in Italiam trajecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. Alii *primo audacter negantem, postquam in conspectum*

ipsum addidisse sit Xyphe, non ultra tetendisse: alii *tormenta etiam ipsius tentum perfossum affirmant.* Philippo redintegratus est luctus omnisque; & infelicitatem suam in liberis graviorem quod alter periisset, censebat.

56. Perseus certior factus, omnia detecta esse, potentior quidem erat quam ut fugam necessariam duceret: tantum ut procul abesset, curabat. Interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viveret, se defensurus. Qui ipse potiundi ad pœnam corporis ejus amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat, cui & palam facti parricidii gratia obnoxius erat; neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus propter recentem patrui Antigoni gloriam fore censebat. *Quando in eam fortunam veni,* inquit, *Antigone, ut orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse debeat: regnum, quod à patruo tuo forti, nec solum fideli tutela ejus custoditum & auctum etiam accepi, id tibi cedere in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno judicem. Si alium haberem, perire & extingui id mallem, quam Perseo scelestæ audis præmium esse. Demetrium excitatum ab inferis, restitutumque mihi, fi te, qui morti innocentis, qui meo infeliti errori unus lacrymasti, in locum ejus substitutum relinquam.* Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. Quum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniæ urbes, principibusque Antigonum commendare: & si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. Inde quum Amphipolim venisset, gravi morbo est implicitus. Sed animo tamen ægrum magis fuisse, quam corpore, constat: curisque & vigiliis (quum identidem species & umbræ insontis interempti filii eum diris agitarent) exstinctum esse, cum execrationibus alterius. Admoveri tamen potuisset Antigonus, si haud statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non exspectata morte regis, primis desperationis notis nuncios prædispositos, ita ut convenerat, misit ad Perseum: & mortem regis in adventum ejus omnes, qui extra regiam erant, celavit.

57. Oppressit igitur nec opinantes ignarosque omnes Perseus, & regnum scelere partum invasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad vires bello contrahendas. Quum post paucis diebus gens Bastarnarum diu solicitata, ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Istrum trajecit. Ibi prægressi qui nunciarent regi, Antigonus & Cotto: nobilis is erat Bastarna. Erat Antigonus perinvitus cum Cotto Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus: haud procul Amphipoli famæ incerti nuncii occurrerunt, *mortuum*

esse regem: quæ res omnem ordinem consilii turbavit. Com-
positum autem sic fuerat: transitum per Thraciam iturum, &
commeatus Bastarnis ut Philippus præstaret, id ut facere pos-
set, regionum principes donis coluerat: *fide sua obligata, pa-
cato agmine transituros Bastarnas.* Dardanorum gentem delec-
propositum erat, inque eorum agro sedes dare Bastarnis. Du-
plex inde erat commodum futurum, si & Dardani gens se-
per infestissima Macedoniæ, temporibusque iniquis regum im-
minens, tolleretur: & Bastarnæ, relictis in Dardania conjug-
bus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. Fa-
Scordiscos iter esse ad mare Adriaticum, Italiamque. Ali-
via traduci exercitum non posse: facile Bastarnis Scordisc-
iter daturos. Nec enim aut lingua aut moribus æquales ab-
horrere; & ipsos adjuncturos se, quum ad prædam opule-
tissimæ gentis ire vidissent. Inde in omnem eventum consili
commodabantur. Sive cæsi ab Romanis forent Bastarnæ, Dar-
danos tamen sublatos, prædamque ex reliquiis Bastarnarum
& possessionem liberam Dardaniæ, solatio fore: sive prospe-
re gessissent: Romanis aversis in Bastarnarum bellum, rec-
peraturum se in Græcia quæ amisissent. Hæc Philippi consi-
fuerant.

58. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis & Amigo-
ni. Sed haud multo post famam mortis Philippi, neque Thra-
ces commercio faciles erant, neque Bastarnæ empto contem
esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent vi
Inde injuriæ ultro citroque fieri: quarum indies incremen
bellum exarsit. Postremo Thraces, quum vim ac multitudi-
nem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vic
in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) concess-
runt. Quo ubi ire Bastarnæ vellent, quali tempestate Ga-
los spoliantes Delphos fama est peremptos esse, talis tum Ba-
starnas, nequicquam ad juga montium appropinquantes, op-
pressit. Neque enim imbre tantum effuso, dein creberrim
grandine obruti sunt, cum ingenti fragore cœli tonitribusq
& fulguribus præstringentibus aciem oculorum, sed fulmina e
tiam sic undique micabant, ut peti viderentur corpora: ne
solum milites, sed etiam principes icti caderent. Itaque qum
præcipiti fuga per rupes præaltas improvidi sternerentur, ru
rentque; instabant quidem perculsis Thraces: sed ipsi Dei
auctores fugæ esse, cœlumque in se ruere aiebant. Dissip
procella, quum tanquam ex naufragio plerique semiermes
castra, unde profecti erant, rediissent, consultari quid agere
cœptum: inde orta dissensio, aliis *redeundum*, aliis *penetra-
dum in Dardaniam censentibus.* Triginta ferme millia hominu
(Clondico duce profecti erant) pervenerunt. Cætera multi-
tu

ndo retro qua venerat, Transdanubianam regionem repetiit. Perseus potitus regno, interfici Antigonum jussit: & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam, petendamque *ut rex ab senatu appellaretur*, misit. Hæc eo anno in Macedonia gesta.

59. Alter consulum, Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit. Quem triumphum magis gratiæ, quam rerum gestarum magnitudini datum, constat. Armorum hostilium magnam vim transtulit: nullam pecuniam admodum. Divisit tamen in singulos milites tricenos æris: duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt M. Junius Brutus, A. Manlius Vulso. Prætorum inde tribus creatis, comitia tempestas diremit. Postero die reliqui tres facti, ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curvus, Tib. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ap. Claudio Centone, propter prodigia quæ evenerant. Terra movit, in foris publicis, ubi lectisternium erat. Deorum capita, quæ in lectis erant, averterunt se: lanaque cum integumentis, quæ Jovi oppositæ fuit, decidit. De mensa oleas quoque degustasse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam *ut ludi instaurarentur*, actum est. V. C. 572.

EPITOME LIBRI XLI.

IGnis in æde Vestæ exstinctus est. 7. Tib. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit: monimentumque operum suorum, Graccburim oppidum in Hispania constituit. Et à Postumio Albino proconsule Vaccei ac Lusitani subacti sunt. Uterque triumphavit. Antiochus Antiochi filius obsidibus Romanis à patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriæ dimissus. Lustrum à censoribus conditum est: Censa sunt civium capita ducenta septuaginta tria millia ducenta quadraginta quatuor. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis hæredem mulierem institueret: suasit legem M. Cato. Extat oratio ejus. Præterea res contra Ligures, Istros, Sardos, & Celtiberos à compluribus ducibus prospere gestæ: quæ initia belli Macedonici continet, quod Perseus Philippi filius molibatur. Miserat enim ad Carthaginienses legationem & abitum ejus ex audita erat: 22, &c. sed & alias Græciæ civitates solicitabat. Qui præter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Jovis Olympii, & Antiochiæ Capitolini, & regem egit.

ACEPHALUS.

* *

1. A patre in pace habitam armasse, eoque juvene prædanti cupidæ pergratus esse dicebatur. Consilium de strico bello quum haberet consul, alii *gerendum extemplo*,

quam contrahere copias hostes possent: alii *consulendum prius senatum censebant*. Vicit sententia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileia consul, castra ad lacum Timavi posuit. Imminet mari is lacus. Eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Adversus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui tuendam viginti navibus mari superiore Anconam, velut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra littora usque ad Tarentum, C. Furius læva usque ad Aquileiam tueretur. Eæ naves ad proximum portum in Istriæ fines cum onerariis & magno commeatu missæ: ipseque cum legionibus consul, quinque ferme millia a mari posuit castra. In portu emporium brevi perfrequens factum, omniaque hinc in castra supportabantur: & quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatæ sunt: in Istriamque sinum præsidium stativum, repentina cohors Placentina opposita inter mare & castra: & ut item aquatoribus ad fluvium esset præsidium. M. Æbutius tribunus militum secundæ legionis duos manipulos militum adjicere jussus est. T. & C. Ælii tribuni militum legionem tertiam, quæ pabulatores & lignatores tueretur, via quæ Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Carmelus pro regulo erat tribus et amplius, millibus armatorum.

2. Istri ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana ausi, ipsi post collem occulto loco consederunt: & inde obscuris itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quicquam eos quæ terra marique agerentur, fallebat. Postquam stationes invalidas esse pro castris, eoque turba inermis frequens inter castra & mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento viderunt, duo simul præsidia, Placentinæ cohortis, & manipulorum secundæ legionis aggrediuntur. Nebula matutina texerat incœptum: ea dilabante ad primum tenorem solis, perlucens, jam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo majorem iis quam erat hostium aciem ostendit: qua territi primusque stationis milites ingenti tumultu quum in castra confugissent, haud paulo ibi plus, quam quod secum ipsi timuerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere quid fugisset, nec percontantibus reddere responsum poterant: & clamor in portis (ut ubi nulla esset statio, quæ sustineret impetum) audiebatur: & concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios, incertum fecerat, an hostis intra vallum esset. Una vox audiebatur, *ad mare* vocantium. Id forte temere ab uno exclamatum totis passim personabat castris. Itaque

primo velut jussi id facere, pauci armati, major pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes, & ipse consul, quum frustra revocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremum valuisset. Unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc in vacua castra impetu facto Istri, quum alius armatis nemo obviam isset, in prætorio instruentem atque adhortantem suos oppressérunt. Prœlium atrocius, quam pro paucitate resistentium fuit; nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Prætorio dejecto, direptis quæ ibi fuerant, ad quæstorium forum, quintanamque hostes pervenerunt. Ibi quum omnium rerum paratam expositamque copiam, & stratos lectos in quæstorio invenissent, regulus accubans epulari cœpit: mox idem cæteri omnes armorum hostiumque obliti faciunt: & ut quibus insuetus liberalior victus esset avidius vino ciboque corpora onerant.

3. Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos. terra mari trepidatur, nautici tabernacula deripiunt, commeatumque in littore expositum in naves rapiunt: milites in scaphas & mare territi ruunt: nautæ metu ne compleantur navigia, alii turbæ obsistunt, alii ab littore naves in altum expellunt: inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus & cæde invicem militum nautarumque oritur, donec jussu consulis procul à terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis cœpit: vix mille & ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt: cætera deformis turba, velut lixarum calonumque, præda vere futura, si belli hostes ne minissent. Tunc demum nuncius ad tertiam legionem revocandam, & Gallorum præsidium venit: & simul ex omnibus locis ad castra recipienda, dedendamque ignominiam reditum cœptum est. Tribuni militum tertiæ legionis *pabulum ligatumque projicere jubent: centurionibus imperant, ut graviores etiam milites binos in ea jumenta, ex quibus onera dejecta erant, imponant: equites, ut singulos è juvenibus pedites secum in equos tollant. Egregiam gloriam legionis fore, si castra metu secundorum amissa, sua virtute recipiant: & recipi facile esse, si præda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, ita capi.* Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur: priores tamen consul copiæque, quæ à mari reducebantur ad vallum, accesserunt. L. Atius tribunus primus secundæ legionis non hortabatur modo milites, sed docebat etiam: *Si victores*

ri quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fusos, deinde stationes certe pro vallo habituros: vino somnoque vesimile esse mersos jacere.

4. Sub hæc A. Bæculonium signiferum suum, notæ fortitudinis virum, inferre signum jussit. Ille si unum se sequerentur, quo celerius fieret, facturum dixit: connixusque quum ans vallum signum trajecisset, primus omnium portam invit. E parte alia T. & C. Ælii tribuni militum tertiæ egionis cum equitatu adveniunt: confestim & quos binos eraria in jumenta imposuerant secuti: & consul cum toto mine. At Istrorum panci, qui modice vinosi erant, memores fuerunt fugæ, aliis somno mors continuata est: integraue sua omnia Romani, præterquam quod vini cibique abmptum erat, receperunt. Ægri quoque milites, qui in caris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, mis arreptis cædem ingentem fecerunt. Ante omnes insigis opera fuit C. Popilii equitis, Sabello cognomen erat. Is de saucio relictus, longe plurimum hostium occidit. Ad o millia Istrorum sunt cæsa, captus nemo. Quia ira & dignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Istrorum reatus ex convivio raptim à suis in equum impositus fu. Ex victoribus ducenti triginta septem milites perunt; plures in matutina fuga quam in recipiendis ca-

5. Forte ita evenit, ut Cn. & L. Gavillii, novelli Aquilies, cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra Istris inciderent. Ii quum Aquileiam relictis impedimenrefugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiæ modo, sed Romæ quoque post paucos dies impleverunt: quo capta tantum castra ab hostibus, nec fuga quæ vera esset, sed perditas res deletumque exercitum omnem allatum Itaque, quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinem non in urbe tantum, sed tota Italia indicti. Duæ legiones civium Romanorum conscriptæ, & decem millia pedicum equitibus quingentis sociis nominis Latini imperaM. Junius consul transire in Galliam, & ab civitatibus provinciæ ejus quantum quæque posset militum exigere jussimul decretum, *ut Tib. Claudius prætor militibus legionis tiæ, & socium Latini nominis quinque millibus, equitibus ducenquinquaginta Pisas ut convenirent ediceret, eamque provinciam consul inde abesset tutaretur. M. Titinius prætor legionem nam, parem numerum sociorum peditum equitumque Ariminum venire juberet.* Nero paludatus Pisas in provinciam est fectus. Titinius C. Cassio tribuno militum Ariminum,

qui præesset legioni misso, delectum Romæ habuit. M. Junius consul ex Liguribus in provinciam Galliam transgressus auxiliis, protinus per civitates Galliæ militibusque colonis imperatis, Aquileiam pervenit. Ibi certior factus exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam ne tumultuarentur, remissis auxiliis quæ Gallis imperaverat, ad collegam profectus. Romæ magna ex nec opinato lætitia fuit: decretus omissus est. Exauctorati, qui sacramento dixerant: exercitus qui Arimini pestilentia affectus erat, domum dimissus. Istri magnis copiis quum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu novo adveniisse audierunt, passim in civitates dilapsi sunt; consules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt.

6. Sedato tandem Istrico tumultu Senatusconsultum factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Quum absentem Manlium tribunus plebis A. Licinius Nerva, & C. Papirius Turdus in concionibus lacerarent, rogationemque promulgarent, *ne Manlius post Idus Martias* (prorogatæ namque consulibus jam in annum provinciæ erant) *imperium retineret: uti causam extemplo daret, quum abisset magistratu, posset:* huic rogationi Q. Ælius collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit ne perferretur. Per eos dies Tib. Sempronius Gracchus, & A. Postumius Albinus ex Hispania Romam quum revertissent, senatus iis à M. Titinio Prætore datus in æde Bellonæ, de disserendas res quas gessissent, postulandosque honores meritos, ut Diis immortalibus haberetur honos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultum esse, literis T. Æbutii prætoris cognitum est, quas filius ejus ad senatum attulerat. Ilienses, adjunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaserant: nec eis invalido exercitu, & magna parte pestilentia absumpto resisti poterat. Eadem & Sardorum legati nunciabant, orantes ut urbibus saltem (jam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Hæc legatio totum quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos magistratus rejecta est. Æque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipioni attributi erant, querebantur: *fuisse sub ditione Antiochi; eam regiam servitutem collatam cum præsenti statu, præclaram libertatem visam. Non publico tantum se premi imperio, sed singulos justum pati servitium: juxta se conjuges liberosque vexari: in corpus, in tergum sæviri: famam, quod indignum sit, maculari, dehonestarique: palam res odiosas fieri, juris etiam usurpandi causa: ne pro dominio habeant, nihil inter se & argento parata mancipia interesse.*

Mo

Motis his ſenatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: *nec Lyciis Rhodiis nec ullos alicui, quam qui nati liberi ſint, in ſervitutem dari placere. Lycios ita ſub Rhodiorum ſimul imperio & tutela eſſe, ut in ditione populi Romani civitates ſociæ ſint.*

7. Triumphi deinde ex Hiſpania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis, ſocliſque eorum: poſtero die L. Poſtumius de Luſitanis, aliiſque ejuſdem regionis Hiſpanis triumphavit. Quadraginta millia pondo argenti Tib. Gracchus tranſtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diviſerunt, ſociis tantundem quantum Romanis. Per eoſdem forte dies M. Junius conſul ex Iſtria comitiorum cauſſa Romam venit. Eum quum in ſenatu fatigaſſent interrogationibus tribuni plebis Papirius & Licinius, de his quæ in Iſtria eſſent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ quum conſul, *ſe dies non plus undecim in ea provincia fuiſſe*, reſponderet: *quæ ſe abſente acta eſſent, ſe quoque ut illos, ſana comperta habere*: exſequebantur deinde, quærentes, *quid ita non potius A. Manlius Romam veniſſet, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia provincia quam ſortitus eſſet, in Iſtriam tranſiſſet: quando id bellum ſenatus decreviſſet? quando id bellum populus Romanus juſſiſſet? At hercule privato quidem conſilio bellum ſuſceptum eſſe, ſed geſtum prudenter, fortiterque. Immo utrum ſuſceptum ſit nequius, an inconſultius geſtum, dici non poſſe. Stationes duas nec opinantes ab Iſtris oppreſſas, caſtra Romana capta: quod peditum quod equitum in caſtris fuerit. Ceteros inermes, fuſoſque, ante omnes conſulem ipſum ad mare ac naves fugiſſe. Privatum rationem redditurum earum rerum eſſe, quoniam conſul noluiſſet.*

8. Comitia deinde habita: conſules creati C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus: & poſtero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, C. Quintius Flamininus, C. Numiſius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, P. Valerius Lævinus. Tuberoni urbana juriſdictio, Quintio peregrina evenit, Numiſio Sicilia, Mummio Sardinia: ſed ea propter belli magnitudinem provincia conſularis facta. Gracchus eam ſortitur; Iſtriam Claudius, Scipio & Lævinus Galliam in duas diviſam provincias ſortiti ſunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiuſque conſulatum inierunt, mentio tantum de provinciis Sardinia Iſtriaque & utriuſque hoſtibus fuit, qui in his provinciis bellum conſciviſſent. Poſtero die legati Sardorum qui ad novos magiſtratus delati erant: L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii conſulis in Iſtria fuerat, in ſenatum venit. Ab his edoctus eſt ſenatus quantum belli eæ provinciæ haberent. Moverunt ſenatum & *V. C.* 573.

legā-

legationes ſocium nominis Latini, quæ & cenſores, & priores conſules fatigaverunt, tandem in ſenatum introductæ. Summa querelarum erat, *cives ſuos Romæ cenſos pleroſque Romam commigraſſe. Quod ſi permittatur, perpaucis luſtris futurum, ut deſerta oppida, deſerti agri, nullum militem dare poſſent. Fregellas quoque millia quatuor familiarium tranſiſſe ab ſe, Samnites Peligniique querebantur: neque eo minus aut hos, aut illos indelectum militum dare.* Genera autem fraudis duo mutandæ viritim civitatis inducta erant. Lex ſociis ac nominis Latini, qui ſtirpem ex ſeſe domi relinquerent, dabat, ut cives Romani fierent. Ea lege male utendo, alii ſociis, alii populo Romano injuriam faciebant. Nam & ne ſtirpem domi relinquerent, liberos ſuos quibuſquibus Romanis in eam conditionem ut manumitterentur mancipia dabant, libertinique cives eſſent: & quibus ſtirpes deeſſet quam relinquerent, ii cives Romani fiebant. Poſtea his quoque imaginibus juris ſpretis, promiſcue ſine lege, ſine ſtirpe, in civitatem Romanam per migrationem & cenſum tranſibant. Hæc ne poſtea fierent, petebant legati, *& ut redire in civitates juberent ſocios, deinde ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandæ cauſſa ſuum faceret, neve alienaret, & ſi quis ita civis Romanus factus eſſet, civis non eſſet.* Hæc impetrata ab ſenatu.

9. Provinciæ deinde quæ in bello erant, Sardinia atque Iſtria decretæ. In Sardiniam duæ legiones ſcribi juſſæ, quina millia in ſingulas, & ducenti pedites, triceni equites, & duodecim millia peditum ſociorum ac Latini nominis, & ſexcenti equites, & decem quinqueremes naves, ſi deducere ex navalibus vellet. Tantundem peditum equitumque in Iſtriam, quantum in Sardiniam decretum. Et legionem unam cum equitibus trecentis, & quinque millia peditum ſociorum, & ducentos quinquaginta mittere equites in Hiſpaniam conſules ad M. Titinium juſſi. Priuſquam conſules provincias ſortirentur, prodigia nunciata ſunt: *Lapidem in agro Cruſtumino in lacum Martis de cœlo cecidiſſe. Puerum trunci corporis in agro Romano natum, & quadrupedem anguem viſum; & Capuæ multa in foro ædificia de cœlo tacta, & Puteolis duas naves fulminis ictu concrematas eſſe.* Inter hæc quæ nunciabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, quum Collina porta intraſſet, per Eſquilinam magno conſectantium tumultu evaſit. Eorum prodigiorum cauſſa conſules majores hoſtias immolarunt, & diem unum circa omnia pulvinaria ſupplicatio fuit. Sacrificiis rite perfectis, provincias ſortiti ſunt: Claudio Iſtria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem deinde ſociis C. Claudius tulit Senatuſconſulto, & edixit: *qui ſocii ac nominis Latini ipſi majoreſve eorum M. Claudio, T. Quintio cenſoribus, poſtque ea apud ſocios nominis Latini cenſi eſſent,*

sua, ut omnes in suam quisque civitatem ante Calendas Novembris redirent. Quæstio, qui ita non rediissent L. Mummio Prætori decreta est. Ad legem & edictum consulis Senatusconsultum adjectum est: *ut dictator, consul, interrex, censor, prætor qui nunc esset apud forum, darent operam, ut qui manumitteretur, in libertatem vindicaretur, jusjurandum daret: qui eum manumitteret, civitatis mutandæ caussa mala non mitteret: qui id non juraret, eum manumittendum non censuerunt.* Hæc in posterum caussa jurisque dictio C. Claudio consuli decreta est.

10 Dum hæc Romæ geruntur, M. Junius, & A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, quum Apuleiæ hiemassent, Principio veris in fines Istrorum exercitum introduxerunt: ubi quum effuse popularentur, dolor magis & indignatio diripi res suas cernentes Istros, quam certa spes sui sibi victum adversus duos exercitus, excivit. Concursu ex omnibus populis juventutis facto, repentinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perseverantius pugnavit. Ad quatuor millia eorum in acie cæsa, cæteri omisso bello in civitates passim diffugerunt. Inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos miserunt. Hæc quum Romæ cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatus, sine lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus præceps in provinciam abiit: ubi inconsultius quam venerat, se gessit. Nam quum concione advocata fugam è castris A. Manlii adversis auribus militum (quippe qui primi ipsi fugissent) jactasset ingessisseque probra M. Junio, quod se dedecoris socium collegæ feciisset: ad extremum utrumque decedere provincia jussit. Quod quum milites *consulis imperio dicto audientes futuros sese dicerent, quum more majorum secundum vota in Capitolio nuncupata, cum lictoribus paludatus profectus ab urbe esset*: furens ira vocatum qui pro quæstore Manlii erat, catenas poposcit, vinctos se Junium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque iterum consulis imperium est: & circumfusus exercitus favens imperatorum caussæ, &, consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremo fatigatus consul & contumeliis singulorum, & multitudinis (nam insuper irridebant) ludibrio, nave eadem qua venerat, Aquileiam rediit. Inde collegæ scripsit, *ut militum novorum ei parti, quæ scripta in Istriam provinciam esset, ediceret, Aquileiam ut conveniret: ne quid se Romæ teneret, quo minus votis nuncupatis paludatus ab urbe exiret.* Hæc collegæ obsequenter facta, brevisque dies

ad

ad conveniendum edicta est. Claudius prope confectus ed literas suas. Concione adveniens de Manlio & Junio habita, non ultra triduum moratus Romæ paludatus cum lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in provinciam æque ac prius præcipiti celeritate abit.

11. Paucis ante diebus Junius Manliusque oppidum Nesactium, quo se principes Istrorum & regulus ipse Æpulo receperat, summa vi oppugnant. Eo Claudius duabus legionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedit, & vineis oppugnare incendit: amnemque præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnantibus erat, & aquationem Istris præbebat, multorum dierum opere exceptum novo alveo avertit. Ea res barbaros miraculo terruit absciſſæ aquæ: & ne tum quidem memores pacis, in cædem conjugum ac liberorum versi, etiam ut spectaculo hostibus tam fœdum facinus esset, palam in muris crucidatos præcipitabant. Inter simul complorationem fœminarum puerorumque, simul nefandam cædem, milites transgressi murum, oppidum intrarunt. Cujus capti tumultum ut ex pavido clamore fugientium accepit rex, trajecit ferro pectus, ne vivus caperetur: cæteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida Mutila & Faveria vi capta, & deleta. Præda, ut in gente inopi spe major fuit, & omnis militibus concessa est. Quinque millia capitum sexcenta triginta duo sub corona venerunt. Auctores belli virgis cæsi, & securi percussi. Istria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata est: omnesque undique populi obsidibus datis in deditionem venerunt. Sub Istrici finem belli, apud Ligures concilia de bello haberi cœpta.

12. Tib. Claudius proconsul, qui Prætor priore anno fuerat, cum præsidio legionis unius Pisis præerat. Cujus literis senatus certior factus, eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter consul jam in Sardiniam trajecerat) deferendas censet, & adjicit decretum, *quoniam Istria provincia confecta esset, ei videretur, exercitum traduceret in Ligures.* Simul ex literis consulis, quas de rebus in Istria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule Tib. Sempronio in Sardinia prospere res gestæ. Exercitum in agrum Sardorum Ilienſium induxit. Balarorum magna auxilia Ilienſibus venerant. Cum utraque gente signis collatis conflixit. Fusi fugatique hostes, castrisque exuti: duodecim millia armatorum cæsa. Postero die arma lecta conjici in acervum jussit consul, sacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exercitum in hiberna sociarum urbium reduxit. Et C. Claudius literis Tib. Claudii & Senatusconsulto accepto, ex Istria legio-

legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum, quindecim millia cæsa, plus septingenti in prœlio, aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti; & signa militaria unum & quinquaginta capta. Ligures reliquiæ cædis, in montes refugerunt passim, populantesque campestres agros consuli nulla usquam apparuerunt arma. Claudius duarum gentium uno anno victor, duabus, quod raro alius, in consulatu pacatis provinciis Romam revertit.

13. Prodigia eo anno nunciata: *in Crustumino avem sangualem (quam vocant) sacrum lapidem rostro cetidisse. Bovem in Campania locutum. Vaccam æneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam, ac semine aspersam.* In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit. Et in Campania bos Calenda publice data: Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab aruspicibus Diis, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorque fuerat. In ejus locum suffectus est pontifex filius ejus M. Marcellus. Et Lunam colonia eodem anno duo millia civium Romanorum sunt deducta. Triumviri deduxerunt P.Ælius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena & singula jugera & semisses agri in singulos dati sunt. De Ligure capto is ager erat: Etruscorum ante, quam Ligurum fuerat. C. Claudius consul ad urbem venit: cui (quum in senatu de rebus in Histria Liguribusque prospere gestis disseruisset) postulanti triumphus est decretus. Triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denarium trecenta septem millia, & victoriatum octoginta quinque millia septingenta duo. Militibus in singulos quindecim denarii dati, triplex centurioni, triplex equiti: sociis dimidio minus, quam civibus datum. Itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt agrum.

14. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam deductum, sed legionem ab Tib. Claudio Pisis dimissam: soluti metu clam exercitu indicto, per transversos limites superatis montibus in campos digressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam allatum est, senatus *C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere jussit, creatisque in annum magistratibus provinciam redire, & coloniam ex hostibus eripere.* Ita uti visum fuit senatus, comitia habita: Consules creati, Cn. Cornelius Scipio Hispalus, Q. Petillius Spurinus. Prætores inde facti, M. Popillius Lænas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Sci- *V. C.* 574.

Scipio, L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquillius Gallus, C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium, & Galliæ provinciæ: & ne Istri quoque idem, quod & Ligures facerent, socios nominis Latini in Istriam mitteret, quos triumphi causa de provincia deduxisset. Cn. Cornelio, & Q. Petillio consulibus quo die magistratum inierunt, immolantibus Jovi singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petillius sacrificavit, in jecinore caput non inventum. Id quum ad senatum retulisset, bove perlitare jussus. De provinciis deinde consultus senatus, Pisas & Ligures provincias consulibus decrevit. Cui Pisæ provincia obvenisset, quum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reverti jussit. Additum decreto, *ut binas legiones novas scriberent, & trecentos equites: & dena millia peditum sociis nominique Latino; & sexcentos imperarent equites.* T. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam consul veniisset.

15. Dum de his rebus in senatu agitur, C. Cornelius evocatus à viatore, quum templo egressus esset, paulo post rediit confuso vultu; & exposuit Patribus conscriptis *bovem sescenaris, quem immolavisset, jecur defluxisse: id se victimarios nuncianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla ubi exta coquerentur, jussisse, & vidisse cæteram integram partem extorum, jecur omne inenarrabiliter absumptum.* Territis eo prodigio Patribus & alter consul curam adjecit: qui se, quod caput jecinori defuisset tribus bubus perlitasse negavit. Senatus majoribus hostiis usque ad litationem sacrificari jussit. Cæteris Diis perlitatum ferunt. Saluti Petillium perlitasse negant. Inde consules prætoresque provincias sortiti. Pisæ Cn. Cornelio, Ligures Petillio obvenerunt. Prætores L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem. L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati sunt, ne in provincias irent: M. Popillius in Sardiniam. *Gracchum eam provinciam pacare, & T. Æbutium prætorem adjutorem ab senatu datum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minime convenire. Inter traditionem imperii, novitatemque successoris, quæ noscendis prius quam agendis rebus imbuenda sit, sæpe bene gerendæ rei occasiones intercidere.* Probata Popillii excusatio est. P. Licinius Crassus *sacrificiis se impediri solennibus excusabat, ne in provinciam iret.* Citerior Hispania obvenerat. Cæterum aut ire jussus aut jurare pro concione, *solenni sacrificio se prohiberi.* Id ubi in P. Licinio ita statutum est; & ab se uti jusjurandum acciperent, M. Cornelius postulavit, ne in Hispaniam ulterio-

rem

rem iret. Prætores ambo in eadem verba jurejurarunt. M. Titinius & T. Fonteius proconſules manere cum eodem imperii jure in Hiſpania juſſi: & ut in ſupplementum his tria millia civium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia ſocium Latini nominis, & trecenti equites mitterentur.

16. Latinæ feriæ fuere ante diem tertium Nonas Maii, in quibus quia in una hoſtia magiſtratus Lanuvinus precatus non erat, *populo Romano Quiritium*, religioni fuit. Id quum ad ſenatum relatum eſſet, ſenatuſque ad pontificum collegium rejeciſſet: pontificibus, quia non recte factæ Latinæ eſſent, inſtauratis Latinis, placuit Lanuvinos, quorum opera inſtauratæ eſſent, hoſtias præbere. Acceſſerat ad religionem, quod Cn. Cornelius conſul ex monte Albano rediens concidit: & parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus, ingraveſcente morbo Cumis deceſſit: ſed inde mortuus Romam allatus, & funere magnifico elatus, ſepultuſque eſt. Pontifex idem fuerat. Conſul Q. Petillius quum primum per auſpicia poſſet, collegæ ſubrogando, comitia habere juſſus, & Latinas edicere: comitia in ante diem tertium Nonas ſextiles, Latinas in ante diem tertium Idus Sextiles, edixit. Plenis religionum animis, prodigia inſuper nunciata: *Tuſculi facem in cælo viſam: Gabiis ædem Apollinis, & privata ædificia complura; Graviſcis murum portamque de cælo tacta.* Ea Patres procurari, uti pontifices cenſuiſſent, juſſerunt. Dum conſules primum religiones, deinde alterum alterius mors & comitia, & Latinarum inſtaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admovit. Ante triduum quam oppugnare cœperat, receptam ex hoſtibus, colonis reſtituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros cæſa: literæque Romam extemplo ſcriptæ, quibus non modo rem exponeret ſed etiam gloriaretur: *ea virtute ac felicitate neminem jam cis Alpes hoſtem populi Romani: egrique aliquantum captum, qui multis millibus hominum dividi viri-um poſſet.*

17. Et Tib. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis ſecundis prœliis Sardos perdomuit. Quindecim millia hominum ſunt cæſa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque: cæteri frumentum contulerunt. Pacata provincia, obſidibuſque ex tota inſula ducentis triginta acceptis. Legati Romam, qui ea nunciarent, miſſi: quique de ſenatu peterent, *ut ob eas res ductu auſpicioque Tib. Sempronii proſpere geſtas, Diis immortalibus bonos haberetur, ipſique redeunti de provincia exercitum ſecum deportare liceret.* Sena-

tus

tus in æde Apollinis legatorum verbis auditis, ſimplicationem in biduum decrevit, & quadraginta majoribus hoſtiis conſules ſacrificare juſſit: Tib. Sempronium proconſulem exercitumque eo anno in provincia manere. Comitia deinde conſulis unius ſubrogandi, quæ in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipſo die ſunt confecta. Q. Petillius conſul collegam, qui exemplo magiſtratum occiperet, creavit, M. Valerium Lævinum. Is jam diu cupidus provinciæ, quum opportunæ cupiditati ejus literæ allatæ eſſent, *Ligures rebellaſſe:* Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus ejus cauſſa legionem tertiam ad C. Claudium proconſulem in Galliam proficiſci juſſit: & duumviros navales cum claſſe Piſas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admoventes, circumvectarentur. Eodem & Q. Petillius Conſul ad conveniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconſul, audita rebellione Ligurum, præter eas copias quas ſecum Parmæ habebat, ſubitariis collectis militibus exercitum ad fines Ligurum admovit.

18. Hoſtes ſub adventum C. Claudii, à quo duce ſe meminerant nuper ad Sculennam flumen victos, fugatoſque, locorum magis præſidio adverſus infeliciter expertam vim, quam armis ſe defenſuri, duos montes Letum & Baliſtam ceperunt: muroque inſuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppreſſi ad mille & quingentos perierunt. Cæteri montibus ſe tenebant, & ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, ſæviunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat: captivos cum fœda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius paſſim, quam rite ſacrificant. Satiati cæde animantium: quæ in anima erant parietibus affligunt, vaſa omnis generis uſui magis quam ornamento in ſpeciem fact Q. Petillius conſul ne abſente ſe debellaretur, literas ad C Claudium miſit, *ut cum exercitu ad ſe in Galliam veniret campis Macris ſe eum exſpectaturum.* Literis acceptis Claudi ex Liguribus caſtra movit, exercitumque ad campos Macro conſuli tradidit. Eodem paucis poſt diebus C. Valeriusco ſul alter venit. Ibi diviſis copiis, priuſquam digrederentu communiter ambo exercitus luſtraverunt. Tum ſortiti, qu non ab eadem utrumque parte aggredi hoſtem placebat, r giones quas peterent. Valerium auſpicato ſortitum conſtaba quod in templo fuiſſet: in Petillio id vitio factum, poſt augures reſponderunt, quod extra templum ſortem in ſed lam in templum latam foris ipſe poſuerit. Profecti inde diverſas regiones: Petillius adverſus Baliſtæ & Leti jugu quod eos montes perpetuo dorſo inter ſe jungit, caſtra h bu

buit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemo-
rem ambiguitatis verbi ominatum ferunt: *se eo die Letum*
capturum esse. Duabus simul partibus subire in adversos mon-
tes cœpit. Ea pars, in qua ipse erat, impigre succedebat.
Alteram hostes quum propulissent, ut restitueret rem inclina-
tam, consul equo advectus, suos quidem à fuga revocavit:
ipse dum incautius ante signa obversatur, missili trajectus ce-
cidit. Nec hostes ducem occisum senserunt: & suorum pau-
ci qui viderant, haud negligenter, ut qui in eo victoriam
verti scirent, corpus occultavere. Alia multitudo peditum
equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere.
Ad quinque millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu
mo & quinquaginta ceciderunt. Super tam evidentem tri-
tis ominis eventum, etiam ex pullario auditum est, *vi-*
tium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse. C. Vale-
ius audita

* * *

eriti religionum juris que publici, quando duo ordinarii consu-
s ejus anni, alter morbo alter ferro periisset, suffectum consulem
gabant comitia habere posse

* * *

duxit.

19. Cis Apenninum Garuli & Lapicini, & Hercates, trans
penninum Briniates fuerant. Inter Audenam amnem P. Mu-
ius cum iis qui Lunam Pisasque depopulati erant, bellum
sit: omnibusque in ditionem redactis, arma adémit. Ob
s res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum du-
u auspicioque, senatus in triduum supplicationes decrevit,
quadraginta hostiis sacrificari jussit. Et tumultus quidem
llicus & Liguſtinus, qui in principio ejus anni exortus
rat, haud magno conatu brevi oppressus erat. Belli Mace-
nici subibat jam cura, miscente Perseo inter Dardanos Ba-
rnasque certamina. Et legati, qui missi ad res visendas in
cedoniam erant, jam reverterant Romam, renunciaverant
e *bellum in Dardania esse.* Simul venerant & ab rege Per-
oratores qui purgarent, *nec accitos ab eo Bastarnas, nec au-*
e eo quicquam facere. Senatus nec liberavit ejus culpæ re-
, neque arguit: moneri eum tantummodo jussit, *ut etiam*
e etiam curaret, ut sanctum haberet fœdus, quod ei cum Ro-
is esse videri posset. Dardani quum Bastarnas non modo
excedere finibus suis, quod speraverant sed graviores fi-
indies cernerent, subnixos Thracum accolarum & Scor-
orum auxiliis: audendum aliquid vel temere rati, omnes
ique armati ad oppidum quod proximum castris Bastarna-
erat, convenerunt. Hyems erat, & id anni tempus ele-

gerant, ut Thraces Scordiſcique in fines ſuos abirent. Quo ubi ita factum, & ſolos jam eſſe Baſtarnas audierunt, bifariam dividunt copias: pars, ut recto itinere ad laceſſendum ex aperto iret: pars devio ſaltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Cæterum priuſquam circumire caſtra hoſtium poſſent, pugnatum eſt: victique Dardani compelluntur in urbem, quæ fere duodecim millia ab caſtris Baſtarnarum aberat. Victores confeſtim circumſidunt urbem, haud dubii poſtero die aut metu dedituris ſe hoſtibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quæ circumducta erat, ignara cladis ſuorum, caſtra Baſtarnarum ſine præſidio relicta.

* * *

20. More ſella eburnea poſita jus dicebat, diſceptabatque controverſias minimarum rerum: adeoque nulli fortunæ adhærebat animus, per omnia genera vitæ errans, uti nec ſibi nec aliis, quinam homo eſſet ſatis conſtaret. Non alloqui amicos, vix notis familiariter arridere. Munificentia inæqualis ſeſe alioſque ludificari: quibuſdam honoratis magnoque æſtimantibus ſe, puerilia ut eſcæ aut luſus, munera dare, alios nihil exſpectantes ditare. Itaque *neſcire quid ſibi vellet* quibuſdam videri. Quidam *ludere eum ſimpliciter*, quidam *haud dubie inſanire* aiebant. In duabus tamen magnis honeſtiſque rebus vere regius erat animus, in urbium donis, & Deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum ſe circumdaturum urbi eſt pollicitus, majoremque partem pecuniæ dedit. Theageæ theatrum magnificum è marmore facere inſtituit. Cyzyci in Prytaneum, id eſt penetrale urbis, ubi publice quibus is honos datus eſt veſcuntur, vaſa aurea menſæ unius poſuit. Rhodiis ut nihil unum inſigne, ita omnis generis, ut quæque uſus eorum poſtulaverunt, dona dedit. Magnificentia vero in Deos vel Jovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine Dei, poteſt teſtis eſſe. Sed & Delon aris inſignibus, ſtatuarumque copia exornavit. Et Antiochiæ Jovis Capitolini magnificum templum non laqueatum auro tantum, ſed parietibus totis lamina inauratum; & alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbrevi tempus regni ejus fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia ſuperiores reges vicit, reliquorum ſui moris & copia Græcorum artificum. Gladiatorum munus Romanæ conſuetudinis, primo majore cum terrore hominum inſuetorum ad tale ſpectaculum, quam voluptate dedit: deinde ſæpius dando, & modo vulneribus tenus, modo ſine miſſione etiam; & familiare oculis gratumque id ſpectaculum fecit, & armorum ſtudium pleriſque juve-

juvenum accendit. Itaque qui primo ab Roma magnis præmiis paratos gladiatores accersere solitus erat, jam suo.

* * *

21. L. Cornelius Scipio inter peregrinos. M. Atilio prætori provincia Sardinia obvenerat: sed cum legione nova, quam consules conscripserant, quinque millibus peditum, trecentis equitibus in Corsicam jussus est transire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, ut obtineret Sardiniam. Cn. Servilio Cæpioni in Hispaniam ulteriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, & socium Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites: Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones consules scribere jussi, cum justo numero peditum equitumque, & decem millia peditum sociis imperare, & sexcentos equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quæ priore anno in boves ingruerat, eo verterat in hominum morbos. Qui inciderant, haud facile septimum diem superabant: qui superabant, longinquo, maxime quartanæ, implicabantur morbo. Servitia maxime moriebantur: eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat. Cadavera intacta à canibus ac vulturibus tabes absumebat: atisque constabat, nec illo, nec priore anno in tanta strage boum hominumque vulturium usquam visum. Sacerdotes ublici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Servilius Cæpio pontifex pater prætoris, & Tib. Sempronius C. F. Longus decemvir sacrorum, & P. Ælius Pætus augur, & Tib. Sempronius Gracchus, & C. Mamilius Vitulus curio maximus, & M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba in locum Tuditani. Augures suffectu unt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus: n P. Ælii, Q. Ælius Pætus. Decemvir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio suffitur. Quum pestilentiæ finis non fieret: senatus decrevit, ti *Decemviri libros Sibyllinos adirent.* Ex decreto eorum, dim unum supplicatio fuit. Et Q. Marcio Philippo verba præeunte, populus in foro votum concepit: *si morbus pestientiaque ex agro Romano emota esset, biduum feriæ ac supplicationem se habiturum.* In Veienti agro biceps natus puer, & nuessæ unimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus erdiu sereno cœlo super ædem Saturni in foro Romano centus, & tres simul soles effulserunt: & faces eadem cte plures per cœlum lapsæ sunt in Lanuvino. Cæri-

teſque *anguem in oppido ſuo jubatum aureis maculis ſparſum apparuiſſe* affirmabant & *in agro Campano bovem locutum eſſe*, ſatis conſtabat.

22. Legati Nonis Junii ex Africa redierunt, qui convento prius Maſiniſſa rege, Carthaginem ierant: cæterum certius aliquanto quæ Carthagine acta eſſent ab rege reſcierant, quam ab ipſis Carthaginienſibus. Compertum tamen affirmaverunt, *legatos ab rege Perſeo veniſſe, iiſque noctu ſenatum in æde Æſculapii datum eſſe.* Ab Carthagine legatos in Macedoniam miſſos, & rex affirmaverat, & ipſi parum conſtanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos ſenatus cenſuit. Tres miſſi ſunt, C. Lælius, M. Valerius Meſſala, Ser. Digitius. Perſeus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, & de quibus ambigebatur rebus diſceptationem ab rege ad Romanos revocabant: cum exercitu profectus, ſub jus judiciumque ſuum totam coegit gentem. Inde per Oetæos montes tranigreſſus, religionibus quibuſdam animo objectis, oraculum aditurus Delphos aſcendit. Quum in media repente Græcia apparuiſſet, magnum non finitimis modo urbibus terrorem præbuit, ſed in Aſiam quoque ad regem Eumenem nuncius tumultus ejus venit. Triduum non plus Delphis moratus per Phthiotidem Achaiam, Theſſaliamque, ſine damno injuriaq agrorum per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tan tum civitatum, per quas iturus erat, ſatis habuit animos ſibi con ciliare: ſed aut legatos, aut literas dimiſit, petens *ne diutius ſi multatum, quæ cum patre ſuo fuiſſent, meminiſſent: nec enim tam atro ces fuiſſe eas, ut non cum ipſo potuerint ac debuerint finiri. Secum qui dem omnia illis integra eſſe ad inſtituendam fideliter amicitiam.* Cur Achæorum maxime gente reconciliandæ gratiæ viam quæ rebat.

23. Hæc una ex omni Græcia gens, & Athenienſium civita eo proceſſerat irarum, *ut finibus interdiceret Macedonibus.* Itaqu ſervitiis ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat quia quum finibus ſuis interdixiſſent, intrare regni terminos ip non audebant. Id quum Perſeus animadvertiſſet, comprehen omnibus literas ad Achæos miſit, quibus *ſe, ſervos eorum, qui ad transfugerant, benigne remittere*, illis ſcripſit. *Cæterum ne ſimilis fu ga ſervorum poſtea fieret, cogitandum & illis eſſe.* Recitatis his liter per Xenarchum prætorem, qui privatæ gratiæ aditum apud rege quærebat: & pleriſque moderate & benigne ſcriptas eſſe cen tibus literas, atque his maxime, qui præter ſpem recepturi eſſe amiſſa mancipia: Callicrates ex iis qui in eo verti ſalutem gen crederent, ſi cum Romanis inviolatum fœdus ſervaretur: *Par* inquit, *aut mediocris res Achæi quibuſdam videtur agi: ego max graviſſimam omnium, non agiq; tantum arbitror, ſed quodammodo act*

esse. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibusq; ipsis, finibus interdixissemus, manereq; id decretum voluimus, scilicet ne legatos, ne nuncios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi solicitarentur: ii concionantem quodammodo absentem audimus regem, & si Diis placet, orationem ejus probamus, & quum feræ bestiæ cibum ad fraudem suam positum plerumque aspernentur & refugiant, nos cæci specie parvi beneficii inescamur: & servulorum minimi precii recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui & tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiæ societatis quæri, qua Romanorum fœdus, quo nostra omnia continentur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo esse, & quod vivo Philippo exspectatum, morte ejus interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium & Persea. Genere materno, virtute, ingenio, favore Macedonum, longe præstitit Demetrius. Sed quia in Romanos odii regnum posuerat præmium, Demetrium nullo alio crimine, quam Romanæ amicitiæ initæ, occidit: Persea, quem populus Romanus prius pœnæ quam regni hæredem futurum sciebat regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quam bellum paravit? Illaturas primum ad terrorem omnium in Dardaniam immisit: qui si fuissent tam tenuissent, graviores eos accolas Græcia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: imo si vera volumus dicere, jam inchoavit bellum. Dolopiam armis subegit, ex provinciis de controversis ad disceptationem populi Romani revocatem audivit. Inde transgressus Oetam, ut revente in medio umbilico Græciæ conspiceretur, Delphos ascendit. Hæc usurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit. Quod sine ullius eorum quos oderat noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit: & cogitare jubet, quomodo in aliquum hoc munere non egeamus: hoc est, ut decretum quo arcentur Peloponneso Macedones, tollamus: rursus legatos regios, & hospitia cum principibus, & mox Macedonum exercitus, ipsum quoque à Delphis (quantum enim interluit fretum?) trajicientem in Peloponnesum videamus. Immisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos. Ego nihil novi censeo decernendum, servandaque omnia integra donec certum dirigatur, vanusne hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia & commercium sit: nunc de eo cogitare periculosum & immaturum videtur.

24. Post hunc Arco frater Xenarchi prætoris ita disseruit: *Dissentiem orationem Callicrates, & mihi & omnibus qui ab eo dissentimus, obtigit; agendo enim Romanæ societatis causam ipse, tentarique & oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat neque oppugnat: effecit ut qui non dissentiret, adversus Romanos dicere videretur. Ac primum omnia tanquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia populi Romani venisset, aut regum arcanis interesset: omnia scit & nunciat quæ occulte acta sunt: divinat etiam quæ futura fuerant, si Philippus vixisset.*

Quid ita Perſeus regni hæres ſit, quid parent Macedones, quid tol-
tent Romani. Nos autem qui nec ob quam cauſſam, nec quemadmo-
perierat Demetrius, ſcimus: nec quid Philippus, ſi vixiſſet, facturus
fuerit: ad hæc quæ palam geruntur, conſilia noſtra accommodare oportet.
Ac ſcimus Perſea regno accepto ad legatos Romanos veniſſe, ac regem Per-
ſea a populo Romano appellatum: audimus, legatos Romanos veniſſe, ad
regem, & eos benigne exceptos. Hæc omnia pacis equidem ſigna eſſe ju-
dico, non belli: nec Romanos offendi poſſe, ſi ut bellum gerentes ea
ſecuti ſumus, nunc quoque pacis auctores ſequamur. Cur quidem nos in-
expiabile omnium ſoli bellum adverſus regnum Macedonum geramus, non
video. Opportuni propinquitate ipſa Macedoniæ ſumus: an infirmiſſi-
omnium, tanquam quos nuper ſubjecit, Dolopes? imo contra ea ve-
viribus noſtris, Deum benignitate vel regionis intervallo tuti. Sed ſu-
mus æque ſubjecti ac Theſſali, Ætolique. Nihilo plus fidei auctoritati-
que habemus adverſus Romanos, qui ſemper ſocii atque amici fuimus,
quam Ætoli, qui paulo ante hoſtes fuerunt. Quod Ætolis, quod Theſſa-
lis, quod Epirotis, omni denique Græciæ, cum Macedonibus juris eſt,
idem & nobis ſit. Cur execrabilis iſta nobis ſolis velut deſertio juris
humani eſt? Fecerit aliquid Philippus, cur adverſus eum armatum &
bellum gerentem hoc decerneremus: quid Perſeus novus rex, omnis
injuriæ inſons, ſuo beneficio paternas ſimultates obliterans meruit? cur
ſoli omnium hoſtes ei ſumus? Quamquam & illud dicere poteram, tam
priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuiſſe, ut Philippi unius in-
jurias, ſi quæ forte fuerunt, oblivisceremur, utique poſt mortem. Quum
claſſis Romana Cenchreis ſtaret, Conſul cum exercitu Velatiæ eſſet, tri-
duum in concilio fuimus, conſultantes utrum Romanos an Philippum fo-
queremur. Nonnihil metus præſens ab Romanis ſententias noſtras incli-
narit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam deliberationem face-
ret: id quod erat vetuſta conjunctio cum Macedonibus, vetera & ma-
gna in nos regum merita. Valeant & nunc eadem illa, non ut præcipui
amici, ſed ne præcipue inimici ſimus. Ne id quod non agitur Callicrates fi-
mulaverimus: nemo novæ ſocietatis aut novi fœderis, quo nos tenere
illigemus, conſcribendi eſt auctor: ſed commercium tantum juris præ-
bendi repetendique ſit, ne interdictione finium noſtrorum & nos quoque
regno arceamus: ne ſervis noſtris aliquo fugere liceat. Quid hoc ad-
verſus Romana fœdera eſt? Quid rem parvam & apertam, magnam &
ſuſpectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid ut ipſi locum
aſſentandi Romanis habeamus, ſuſpectos alios ac inviſos efficimus? Si
bellum erit, ne Perſeus quidem dubitat quin Romanos ſecuturi ſimus. In
pace etiamſi non odia finiuntur, intermittantur. Quum iidem huic o-
rationi, qui literis regis adſentierant, adſentirentur, indignation
principum, quod quam rem ne legatione quidem dignam judicii
ſet Perſeus, literis paucorum verſuum impetraret, decretum differ
tur. Legati deinde poſtea miſſi ab rege, quum Megalopoli conci
lium eſſet: dataq; opera eſt ab iis qui offenſionem apud Romano
timebant, ne admitterentur.

25. Per hæc tempora Ætolorum in semetipsos versus furor, mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Cessi deinde & Romam utraque pars miserunt legatos, & inter se ssi de reconciliandâ concordiâ agebant: quæ novo facinore dis-ssares, veteres etiam iras excitavit. Exulibus Hypatæis qui ctionis Proxeni erant, quum reditus in patriam promissus esset, esque data per principem civitatis Eupolemum, octoginta illu-es homines, quibus redeuntibus inter cæteram multitudinem upolemus obvius exierat, quum salutatione benigne excepti ent, dextræque datæ: ingredientes portam, *fidem datam De-ue testes* nequiquam invocantes, interfecti sunt. Inde gravius integro bellum exarsit. C. Valerius Lævinus, & Appius laudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popilius, & L. Ca-leius missi ab senatu venerant. Apud eos quum Delphis u-iusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maxi-e quum caussa tum eloquentia præstare visus est: qui paucos st dies ab Orthobula uxore veneno est sublatus: damnataque crimine, in exilium abiit. Idem furor & Cretenses lacerabat. dventu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem navibus mis-s ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant: terum induciæ & antea sex mensium fuerunt: inde multo gra-us bellum exarsit. Lycii quoque per idem tempus ab Rhodiis llo vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quæq; mo-gesta sunt, persequi non operæ est, satis superque oneris sustu-nti res à populo Romano gestas scribere.

26. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Tib. Graccho ediderant, pacati manserant, M. Titinio Prætore obtinente pro-nciam: rebellarunt sub adventum Ap. Claudii; orsiq; bellum nt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima x ferme erat, quum vigiles in vallo, quique in portarum sta-onibus erant, quum vidissent procul venientem hostem, *ad ar-* conclamaverunt. Ap. Claudius signo proposito pugnæ, ac ucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsisten-bus ad exitum Celtiberis, primo par utrinque prœlium fuit. uia propter angustias non omnes in faucibus pugnare pote-rant omani: urgentes deinde alii alios secuti evaserunt extra val-m, ut pandere aciem, & exæquari cornibus, hostibus quibus rcumibantur, possent: ita repente eruperunt, ut sustinere im-etum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi nt: ad quindecim millia cæsa aut capta: signa adempta duo triginta. Castra etiam eo die expugnata. Debellatumque: im qui superfuere prœlio, in oppida sua dilapsi sunt. Quieti einde paruerunt imperio.

27. Censores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus, & A. Po-umius Albinus legerunt lenatum: princeps lectus M. Æmilius

Lepidus pontifex maximus. De ſenatu novem ejecerunt. Inſignes notæ fuerunt M. Cornelii Maluginenſis, qui biennio ante prætor in Hiſpania fuerat: & L. Cornelii Scipionis prætoris cujus tum inter cives & peregrinos juriſdictio erat: & Cn. Fulvii, qui frater germanus, & ut Valerius Anias tradit, conſors etiam cenſoris erat. Conſules votis etiam in Capitolio nuncupatis in provincias profecti ſunt. Ex iis M. Æmilio ſenatus negotium dedit, *ut Patavinorum in Venetia ſeditionem comprimeret, quos certamine factionum ad inteſtinum bellum exarſiſſe & ipſorum legati attulerant.* Legati qui in Ætoliam ad ſimiles motus comprimendos ierant, renunciarunt, *coerceri rabiem gentis non poſſe.* Patavinis ſalubris fuit adventus conſulis: neque aliud quod ageret in provincia quum habuiſſet, Romam rediit. Cenſores vias ſternendas ſilice in urbe, glarea extra urbem ſubſternendas, marginandaſque primi omnium locaverunt, ponteſque multis locis faciendos: & ſcænam ædilibus prætoribuſque præbendam: & carceres in circo & ova ad notas curriculis numerandis, & * dam. Et metas trans * & caveas ferras pe intromitterentur * ferreis in monte Albano conſulibus & clivum Capitolinum ſilice ſternendum curaverunt, & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad ſenaculum, ac ſuper id curiam. Et extra portam Trigeminam emporium lapide ſtraverunt, ſtipitibuſque ſepſerunt: & porticum Æmiliam reficiendam curarunt: gradibuſque aſcenſum ab Tiber in emporium fecerunt. Et extra eandem portam in Aventinam porticum ſilice ſtraverunt, & eo publico ab æde Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ & Oximi muros faciendos locaverunt: venditiſque ibi publicis locis, pecuniam quæ redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis conſumpſerunt. Et alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Poſtumius *nihil niſi ſenatus Romani populive juſſu ſe locaturum ipſorum pecunia* dicebat) Jovis ædem Piſauri & Fundis, & Pollentiæ etiam aquam adducendam, & Piſauri viam ſilice ſternendam, & Sinueſſam aga * aviariæ. In his & cloacam circumducendam & forum porticibus taberniſque claudendum, & Janos tres faciendos. Hæc ab uno cenſore opera locata, cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens & severa cenſura fuit: multis equi adempti.

28. Exitu prope anni diem unum ſupplicatio fuit, ob res proſpere geſtas in Hiſpania, ductu auſpicioque Ap. Claudii proconſulis; & majoribus hoſtiis viginti ſacrificatum: & alterum diem ſupplicatio ad Cereris Liberi Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræmotus ingens cum multis ædificiorum ruinis nunciatus erat. Quum Ap. Claudius ex Hiſpania Romam re-

diſſet

disset, decrevit senatus, ut ovans urbem iniret. Jam consularia comitia appetebant, quibus magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Postumius Albinus, & M. Pompilius Lænas. Prætores inde facti Numerius Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Crassipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitiis perfectis Ap. Claudius Cento ex Celtiberis ovans quum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in ærarium tulit. Flamen dialis inauguratus est Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in ædem matris Matutæ cum indice hoc posita est: *Tib. Sempronii Gracchi consulis imperio auspicioque legio exercitusque populi Romani Sardiniam subegit. In ea provincia hostium cæsa aut capta supra octoginta millia. Republica felicissime gesta, atque liberatis vectigalibus * restitutis exercitum salvum atque incolumem plenissimum præda domum reportavit: iterum triumphans in urbem Romam rediit: cujus rei ergo hanc tabulam donum Jovi dedit.* Sardiniæ insulæ forma erat, atque in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data, unum ante cætera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis causa patris sui, cum visceratione epuloque & ludis scenicis quatriduum dedit. Magni tamen muneris ea summa fuit, ut per triduum quatuor & septuaginta homines pugnarint. V. C. 577.

EPI-

EPITOME LIBRI XLII.

3. *Fulvius Flaccus censor templum Junonis Luciniæ tegulis marmoreis spoliavit, ut æden quam dedicaverat, tegeret. Tegulæ ex senatusconsulto reportatæ.* 11, 12, &c. *Eumenes Asiæ rex in senatu de Perseo Macedoniæ rege questus est; cujus injuriæ in populum Romanum referuntur.* 32, &c. *Ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus Consul cui Macedonia decreta erat, in Macedoniam transiit, levibusque expeditionibus, equestribus prœliis in Thessalia cum Perseo parum felici eventu pugnavit.* 23, &c. *Inter Masinissam, & Carthaginienses de agro fuit dies ad disceptandum à senatu datus. Legati missi ad civitates socias, & reges rogandos, an in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis.* 10. *Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita* CCLVII *millia* CCXXXI. 7, &c *Res præterea adversus Corsos & Ligures prospere gestas continet.*

1. Lucius Postumius Albinus, M. Popillius Lænas, quum omnium primum de provinciis exercitibusque ad senatum retulissent, Ligures utrique decreti sunt: ut novas ambo quibus eam provinciam obtinerent legiones (binæ singulis decretæ) & socium Latini nominis dena millia peditum, & sexcentos equites, & supplementum Hispaniæ tria millia peditum Romanorum scriberent, & ducentos equites. Ad hoc, mille & quingenti pedites Romani cum centum equitibus scribi jussi; cum quibus prætor cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret: interim M. Ati-

Atilius vetus prætor provinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde provincias ſortiti ſunt: A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives & peregrinos, Num. Fabius Buteo Hiſpaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Craſſipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priuſquam magiſtratus proficiſcerentur, ſenatui placuit. *L. Poſtumium Conſulem ad agrum publicum à privato terminandum, in Campaniam ire:* cujus ingentem modum poſſidere privatos, paulatim proferendo fines, conſtabat. Hic iratus Prænestinis, quod quum eo privatus, ſacrificii in templo Fortunæ faciundi cauſſa profectus eſſet, nihil in ſe honorifice, neque publice, neq; privatim factum à Prænestinis eſſet: priuſquam ab Roma proficiſceretur, literas Prænestæ miſit, *ut ſibi magiſtratus obviam exiret, locum publice pararet ubi diverteretur, jumentaque quum exiret inde præſto eſſent.* Ante hunc conſulem nemo unquam ſociis in ulla re oneri aut ſumptui fuit. Ideo magiſtratus mulis tabernaculiſque, & omni alio inſtrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent ſociis: privata hoſpitia habebant; ea benigne comiterque colebant: domuſque eorum Romæ hoſpitibus patebant, apud quos ipſis diverti mos eſſet. Legati qui repente aliquo mitterentur, ſingula jumenta per oppida, iter qua faciendum erat, imperabant: aliam impenſam ſocii in magiſtratus Romanos non faciebant. Injuria conſulis etiamſi juſta, non tamen in magiſtratu exercenda, & ſilentium nimis aut modeſtum, aut timidum Prænestinorum, jus, velut probato exemplo, magiſtratibus fecit graviorum indies talis generis imperiorum.

2. Principio hujus anni, legati qui in Ætoliam & Macedoniam miſſi erant, renunciarunt, *ſibi conveniendi regis Perſei, quum alii abeſſe eum, alii ægrum eſſe, falſo utrumque fingerent, poteſtatem non factam. Facile tamen apparuiſſe ſibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Ætolia ſeditionem gliſcere indies, neque diſcordiarum principes auctoritate ſua coerceri potuiſſe.* Quum bellum Macedonicum in exſpectatione eſſet, priuſquam id ſuſciperetur, prodigia expiari, pacemque Deum peti precationibus, quæ editæ ex fatalibus libris eſſent, placuit. Lanuvii claſſis magnæ ſpecies in cœlo viſæ dicebantur: & Priverni lana pulla terra enata: & in Veienti apud Rementem lapidatum: Pomptinum omne velut nubibus locuſtarum coopertum eſſe: in Gallico agro, qua induceretur aratrum, ſub exiſtentibus glebis piſces emerſiſſe. Ob hæc prodigia libri fatales inſpecti, editumque ab decemviris eſt, & quibus Diis, quibuſque hoſtiis ſacrificaretur, & ut ſupplicatio prodigiis expiandis fieret: altera quæ priore anno valetudinis populi cauſſa vota eſſet, ea uti feriæque

riæque essent. Itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderunt.

3. Eodem anno ædes Junonis Laciniæ detecta. Q. Fulvius Flaccus censor ædem Fortunæ Equestris, quam in Hispania Prætor bello Celtiberico voverat, faciebat enixo studio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adjecturum, si tegulæ marmoreæ essent: profectus in Bruttios, ædem Junonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt, quæ tollerent atque asportarent; auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulæ expositæ de navibus, ad templum portabantur. Quamquam unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, *ut consules eam rem ad senatum referrent.* Ut vero accersitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique præsentem lacerare: *templum augustissimum regionis ejus, quod non Pyrrhus, non Annibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset fœde, ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. Censorem moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, & loca tuenda more majorum traditum esset: eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemque tecta ædium sacrarum vagari: & quod si in privatis sociorum ædificiis faceret, indignum videri posset, id Deum immortalium templa demolientem facere, & obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa ædificantem: tanquam non iidem ubique Dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique.* Quum priusquam referretur, appareret quid sentirent Patres, relatione facta in unam omnes sententiam ierunt, *ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piacularia que Junoni fierent.* Quæ ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redemptores nunciarunt.

4. Ex prætoribus qui in provincias ierant, Num. Fabius Massiliæ moritur, quum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque quum id nunciatum à Massilienſibus legatis esset, senatus decrevit: ut P. Furius & Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit, P. Furius idem, cujus ea provincia fuerat, remaneret. Eodem anno quum agri Ligustini & Gallici quod bello captum erat, aliquantum vacaret, Senatusconsultum factum, *ut is ager viritim divideretur.* Decemviros in eam rem ex senatusconsulto creavit A. Atti-

Atilius prætor urbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Cassium, T. Æbutium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Apuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Divisérunt dena jugera in singulos, sociis nominis Latini terna. Per idem tempus quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Romam venerunt, de discordiis seditionibusque suis: & Thessali legati, nunciantes quæ in Macedonia gererentur.

5. Perseus jam bellum vivo patre cogitatum in animo volvens, omnes non gentes modo Græciæ, sed civitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura quam præstando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad favorem ejus inclinati animi, & aliquanto quam in Eumenem propensiores: quum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Græciæ civitates & plerique principum obligati essent; & ita se in regno suo gereret, ut quæ sub ditione ejus urbes essent, nullius liberæ civitatis fortunam secum mutatam vellent. Contra Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse: Apellem ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum à Philippo ad supplicium, exulantem, accersitum post patris mortem ingentibus promissis ad præmia tantæ perpetratæ rei, clam interfeciisse. Intestinis externisque præterea multis cædibus infamem, nec ullo commendabilem merito, præferebant vulgo civitates, tam pio erga propinquos, tam justo in cives, tam munifico erga omnes homines regi: seu fama & majestate Macedonum regum præoccupati ad spernendum originem novi regni: seu mutationis rerum cupidi; seu quia eum objectum esse Romanis volebant. Erant autem non Ætoli modo in seditionibus propter ingentem vim æris alieni, sed Thessali etiam: ea contagione velut tabes in Perræbiam quoque id pervaserat malum. Quum *Thessalos in armis esse* nunciatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciendas componendasque senatus misit. Qui utriusque partis principibus castigatis, quum iniquo fœnore gravatum æs alienum, ipsis magna ex parte concedentibus qui onerarent, levasset, justi crediti solutionem in annorum pensiones distribuit. Per eundem Appium eosdemque modo compositæ in Perræbia res. Ætolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello, cognovit. Quum certatum utrinque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut levare, aut onerare voluit: commutatis ab utriusque petiit, *abstinerent bello, & oblivione præteritarum, discordias finirent.* Hujus reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroque datis firmata est.

Co-

Corinthum, ut ibi deponerentur obſides, conveniſtur.

6. A Delphis & Ætolico concilio Marcellus in Peloponneſum trajecit, quo Achæis edixerat conventum. Ubi collaudata gente, *quod conſtanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuiſſent* inſigne adverſus Perſea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens ſecum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinque legati ad regem miſſi, qui res in Macedonia adſpicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemæum renovandæ amicitiæ cauſſa proficiſci juſſi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Baebius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege ſub idem tempus legati venerunt: quorum princeps Apollonius in ſenatum introductus multis juſtiſque cauſſis regem excuſavit, *quod ſtipendium ſerius quo ad diem præſtaret: id ſe omne advexiſſe, ne cujus niſi temporis grâtia regi fieret. Donum præterea afferre, vaſa aurea quingentûm pondo. Petere regem, ut quæ cum patre ſuo ſocietas atque amicitia fuiſſet, ea ſecum renovaretur: imperaretque ſibi populus Romanus, quæ bono fidelique ſocio regi eſſent imperanda: ſe nullo uſquam ceſſaturum officio. Ea merita in ſe ſenatus fuiſſe, quum Romæ eſſet, eam comitatem juventutis, ut pro rege, non pro obſide omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benigne reſponſum, & ſocietatem renovare cum Antiocho quæ cum patre ejus fuerat, A. Atilius prætor urbanus juſſus: Quæſtores urbani ſtipendium, vaſa aurea cenſores acceperunt: eiſq; negotium datum eſt, ut ponerent ea in quibus templis videretur: legatoque centum millium æris munus miſſum, & ædes liberæ hoſpitio datæ, ſumptuſque decretus, donec in Italia eſſet. Legati qui in Syria fuerant, renunciaverunt, *in maximo eum honore apud regem eſſe: amiciſſimumque populo Romano.*

7. In provinciis eo anno hæc. C. Cicereius prætor in Corſica ſignis collatis pugnavit: ſeptem millia Corſorum cæſa: capti amplius MDCC. Voverat ex ea pugna prætor ædem Junonis Monetæ. Pax deinde data petentibus Corſis, & exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corſica ſubacta Cicereius in Sardiniam tranſmiſit. Et in Liguribus in agro Statiellati pugnatum ad oppidum Caryſtum. Eo ſe magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo ſub adventum M. Popillii conſulis mœnibus ſeſe continebant: deinde poſtquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progreſſi ante portas aciem ſtruxerunt: nec conſul, (ut qui idipſum oppugnatione comminanda quæſiſſet) moram certamini fecit. Pugna-

tum

tum eſt amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret ſpes. Quod ubi conſul vidit, nulla parte moveri Ligurum ſigna, imperat equitibus ut equos conſcendant, ac tribus ſimul partibus in hoſtes quanto maximo poſſent tumultu incurrant. Pars magna equitum, mediam trajecit aciem, & ad terga pugnantium pervaſit. Inde terror injectus Liguribus. Diverſi in omnes partes fugerunt, perpauci retro in oppidum, quia inde ſe maxime objecerat eques, & pugna tam pervicax multos abſumpſerat Ligurum; & in fuga paſſim cæſi ſunt. Decem millia hominum cæſa traduntur. Amplius ſeptingenti paſſim capti: ſigna militaria relata octoginta duo. Nec incruenta victoria fuit, amplius tria millia militum amiſſa, quum cedentibus neutris ex parte utraque primores caderent.

8. Poſt hanc pugnam ex diverſa fuga in unum collecti Ligures, quum majorem multo partem civium amiſſam quam ſupereſſe cernerent (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt ſeſe, nihil quidem illi pacti: ſperaverant tamen non atrocius quam ſuperiores imperatores, conſulem in ſe ſæviturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipſos bonaque eorum vendidit: literaſque ſenatui de rebus à ſe geſtis miſit. Quas quum A. Atilius prætor in curia recitaſſet (nam conſul alter Poſtumius agris recognoſcendis in Campania occupatus aberat) atrox res viſa ſenatui: *Statiellates, quæ uni ex Ligurum gente non tuliſſent arma adverſus Romanos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum, deditos in fidem populi Romani, omni ultimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos eſſe: tot millia capitum innoxiorum fidem implorantia populi Romani, ne quis unquam ſe poſtea dedere auderet, peſſimo exemplo veniſſe: & diſtractos paſſim, juſtis quondam hoſtibus populi Romani pacatis ſervire.* Quas ob res Senatuſconſultum factum eſt, *placere ſenatui, M. Popillium conſulem Ligures precio emptoribus reddito, ipſus reſtituere in libertatem: bonaque ut iis, quicquid ejus recuperari poſſit, reddantur curare: arma primo quoque tempore fieri in ea gente. Conſulem de provincia decedere, quum deditos in ſedem ſuam Ligures reſtituiſſet. Claram victoriam vincendo oppugnantes, non ſæviendo in afflictos fieri.*

9. Conſul qua ferocia animi uſus erat in Liguribus, eandem ad non parendum ſenatui habuit: legionibus extemplo laſas in hibernacula miſſis, iratus Patribus, infeſtus prætori Romam rediit: ſenatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato, multis verbis invectus eſt in prætorem: *qui quum ob bello non bene geſtam, uti Diis immortalibus bonos haberetur, referre ad ſenatum debuiſſet, adverſus ſe pro hoſtibus ſenatuſconſultum feciſſet,*

ciſſet, quo victoriam ſuam ad Ligures transferret, dedique iis prope conſulem prætor juberet. Itaque multam ei ſe dicere. A Patribus poſtulare, ut ſenatuſconſultum in ſe factum tolli juberent: ſupplicationemque, quam abſentes ex literis de bene geſta Republica miſſis decernere debuerint, præſentes honoris Deorum primum cauſſa, deinde & ſui aliquo tandem reſpectu decernerent. Nihilo lenioribus quam abſens ſenatorum aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re in provinciam redit. Alter conſul Poſtumius, conſumpta æſtate in recognoſcendis agris, ne viſa quidem provincia ſua, comitiorum cauſſa Romam rediit:
V. C. Conſules C. Popillium Lænatem, P. Ælium Ligurem cre-
578. avit. Prætores exinde facti, C. Licinius Graſſus, M. Junius Penmus, Sp. Lucretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

10. Eo anno luſtrum conditum eſt. Cenſores erant Q. Fulvius Flaccus, L. Poſtumius Albinus. Poſtumius condidit. Cenſa ſunt civium Romanorum capita ducenta ſexaginta novem millia & quindecim; minor aliquanto numerus, quia L. Poſtumius conſul pro concione edixerat, *qui ſocium Latini nominis ex edicto C. Claudii Conſulis redire in civitates ſuas debuiſſent, ne quis eorum Romæ, ſed omnes in ſuis civitatibus cenſerentur.* Concors & è Republica cenſura fuit: omnes quos ſenatu moverunt, quibuſque equos ademerunt, ærarios fecerunt, & tribu moverunt: neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius ædem Fortunæ Equeſtris, quam proconſul in Hiſpania dimicans cum Celtiberorum legionibus voverat, annos ſex poſtquam voverat, dedicavit: & ſenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus Decemvir ſacrorum eo anno mortuus eſt: in locum ejus ſuffectus A. Poſtumius Albinus. Locuſtarum tantæ nubes à mari vento repente in Apuliam illatæ ſunt, ut examinibus ſuis agros late operirent. Ad quam peſtem frugum tollendam, C. Sicinius Prætor deſignatus cum imperio in Apuliam miſſus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis abſumpſit. Principium inſequentis anni, quo C. Popillius & P. Ælius fuerunt conſules reſiduas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus renovarique ſenatuſconſultum volebant, & conſul Ælius referebat. Popillius & collegam & ſenatum pro fratre deprecabatur: & præ ſe ferens, ſi quid decernerent interceſſurum, collegam deterruit. Patres eo magis utrique paritei conſulum infenſi, incœpto perſtabant. Itaque quum de provinciis ageretur, & Macedonia jam imminente Perſei bello peteretur, Ligures ambobus conſulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur Poſtu-

Poſtulantibus deinde, *ut novos exercitus ſcribere, aut ſupplementum veteribus liceret*, utrumque negatum eſt. Prætoribus quoque in Hiſpaniam ſupplementum petentibus negatum: M. Junio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Craſſus urbanam juriſdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat ſortitus: C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius Sardiniam. Conſules ob ea irati ſenatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in provinciam abituros ſe denunciarunt: nec quicquam Reipublicæ acturos, præterquam quod ad provinciarum adminiſtrationem attineret.

11. Attalum regis Eumenis fratrem legatum veniſſe Romam, Valerius Antias his conſulibus ſcribit, ad deferenda de Perſeo crimina indicandoſque apparatus belli. Plurium annales, & quibus credidiſſe malis, ipſum Eumenem veniſſe tradunt. Eumenes igitur ut Romam venit, exceptus cum ingenti honore, quantum non meritis tantum ejus, ſed beneficiis etiam ſuis, ingentia quæ in eum congeſta erant, exiſtimaret deberi populus Romanus, in ſenatum eſt introductus. *Cauſam veniendi ſibi Romam fuiſſe*, dixit, *præter cupiditatem viſendi Deos, hominesque, quorum beneficio in ea fortuna eſſet, ſuperas quam ne optare quidem auderet: etiam ut coram moneret ſenatum, ut Perſei conatis obviam iret.* Orſus inde à Philippi filiis, necem Demetrii filii retulit, adverſantis Romano bello; *Baſtarnarum gentem excitam ſedibus ſuis, quorum auxiliis uſus in Italiam tranſiret. Hæc eum volutantem in animo, ipſum fato regnum ei reliquiſſe, quem infeſtiſſimum eſſe ſenſiſſet Romanis. Itaque Perſea, hæreditarium à patre relictum bellum, una ſimul cum imperio traditum, jamjam primum alere ac fovere occultis conſiliis. Florere præterea juventute, quam ſtirpem longa pace ediderit: florere opibus regni, florere etiam ætate. Quæ quum corporis robore ac viribus vigeat, animum eſſe inveteratum diuturna arte atque uſu belli. Jam inde à puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum aſſuetum, miſſum à patre in expeditiones multas, variaſque. Jam ex quo ipſe accepiſſet regnum, multa quæ non vi, non dolo, Philippus omnia expertus poſſet moliri, admirando rerum ſucceſſu tenuiſſe. Acceſſiſſe ad vires opes, quæ longo tempore, multis magniſque meritis pareretur, auctoritatem.*

12. *Nam apud Græciæ atque Aſiæ civitates, vereri majeſtatem ejus omnes. Nec pro quibus meritis, pro qua munificentia, tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo poſſe utrum fortunæ id quadam ejus accidat: an, quod ipſe vereatur dicere, invidia adverſus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipſos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxiſſe eum non petentem,*

tentem, sed petitum ultro: sororem dedisse Prusiæ precanti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisque inmerabilium legationum, & velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Bæotorum gentem captatam Philippo, nunquam adsentiendum amicitiæ fœdus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo fœdus incisum literis esse: uno Thebis, altero ad Sidenum augustissimo & celeberrimo in templo, tertio Delphis. In Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium interantes esset, eo rem prope adductam, ut additus & in Achaicum daretur. At hercule suos honores, cujus merita in eam gentem privatim an publice sint majora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Jam Ætolos quem ignorare in seditionibus suis non ab Romanis sed a Perseo præsidium petisse? His eum fultum societatibus et amicitiis, eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat. Triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum præparare, ut abstinere & suo & hostium ad frumentandi causa possit. Jam pecuniam tantam habere, ut decem millibus mercenariorum militum præter Macedonum copias, stipendium in totidem annos præparatum habeat: præter annuum quod ex metallis regiis capiat vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Juventutem, ut jam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde hauriat, Thracian subjectam esse.

13. Reliquum orationis adhortatio fuit. Non ego hæc, inquit, incertis jactata rumoribus, & cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebam, adfero ad vos Patres conscripti, sed comperta & explorata, haud secus quam si speculator missus a vobis subjecta oculis referrem. Neque relicto regno meo, quod amplum & egregium vos fecistis, mare tantum trajecissem, nisi vana ad vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiæ & Græciæ civitates indies magis denudantes judicia sua, quæ mox si permitteretur, eo processuras unde receptum ad pœnitendum non haberent. Cernebam Persea non continentem se Macedoniæ regno, alia armis occupantem: alia quæ vi subigi non possunt, favore ac benevolentia complectentem. Videbam quam impar esset sors, quum ille vobis bellum, vos ei securam pacem præstaretis: Quamquam mihi quidem non parare, sed gerere jam bellum videbatur. Abrupolim socium atque amicum vestrum regno expulit. Artetarum Illyrium, quia scripta ab eo quædam vestra comperit, socium item atque amicum vestrum interfecit. Everum & Callicritum, Thebanos, principes civitatis, quia liberius adversus eum in concilio Bæotorum locuti fuerant, delaturosque ad vos quæ agerentur professi erant, tollendos curavit. Auxilium Byzantiis adversus fœdus tulit. Dolopiæ bella intulit. Thessaliam Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello intestino dater

partis auxilio meliorem afflgeret. Confudit & miſcuit omnia in Theſſalia, Perrhæbiaque ſpe novarum tabularum, ut manu debitorum obnoxia ſibi optimates opprimeret. Hæc quum vobis quieſcentibus & patientibus fecerit, & conceſſam ſibi Græciam eſſe à vobis videat; pro certo habet, neminem ſibi antequam in Italiam trajecerit, armatum occurſurum. Hoc quam vobis tutum aut honeſtum ſit, vos videritis: ego certe mihi turpe eſſe duxi prius Perſea ad bellum inferendum, quam me ſocium ad prædicendum ut veretis venire in Italiam. Functus neceſſario mihi officio, & quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere poſſum, quam uti Deos Deaſque precer, ut vos & veſtræ reipublicæ, & nobis ſociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, conſulatis?

14. Hæc oratio movit Patres conſcriptos. Cæterum in præſentia nihil, præterquam *fuiſſe in curia regem*, ſcire quiſquam potuit: eo ſilentio clauſa curia erat. Bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæq; reſponſa eſſent, emanavere. Perſei deinde regis legatis poſt paucos dies ſenatus datus eſt. Cæterum præoccupatis non auribus magis quam animis ab Eumene rege, omnis & defenſio & deprecatio legatorum reſpuebatur: & exaſperavit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. *Is velle quidem & laudare dixit regem, ut purganti ſe nihil hoſtile dixiſſe aut feciſſe fides habeatur: cæterum ſi pervicacius cauſſam belli quæri videat, fortiſſimo defenſurum ſe: Martem communem eſſe, & eventum incertum belli.* Omnibus civitatibus Græciæ atque Aſiæ curæ erat, quid Perſei legati, quid Eumenes in ſenatu egiſſet: & propter adventum ejus quem moturum aliquid rebantur, mirabant pleræque civitates, alia in ſpeciem præferentes, legatos. Et legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes civitatem quoque ſuam Perſei criminibus junxiſſet. Itaque omni modo per patronos hoſpiteſque inceptandi cum rege locum in ſenatu quærebat. Quod quum intelligiſſet, libertate intemperantius invectus in regem, *quod ferorum gentem adverſus Rhodios concitaſſet, graviorque Aſiæ eſſet, quam Antiochus fuiſſet*: popularem quidem ac gratam populis fore (nam eo quoque jam favor Perſei venerat) orationem fecerat: cæterum inviſam ſenatui, inutilemque ſibi & civitati ſuæ. Eumeni vero conſpiratio adverſus eum, favorem apud Romanos fecit: ita omnes ei honores habiti, itaque quam ampliſſima data, cum ſella curuli atque eburneo ſcipione.

15. Legationibus dimiſſis, quum Harpalus, quanta eximia celeritate poterat, regreſſus in Macedoniam, nunciaſſet regi: *Eadem quidem parantes bellum reliquiſſe ſe Romanos, ſed ita in-*

festos, ut facile appareret non dilaturos: & ipse præterquam quod & ita credebat futurum, jam etiam volebat in flore virium se credens esse: Eumeni ante omnes infestus erat: à cujus sanguine ordiens bellum, Evandrum Cretensem ducem auxiliorum, & Macedonas tres assuetos ministeriis talium facinorum, ad cædem regis subornat: literasque eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem ut sacrificaret Apollini, Delphos accensurum. Progressi cum Evandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum incœptum, quam loci opportunitatem omnia circumeuntes, quærebant. Ascendentibus ad templum à Cirrha priusquam perveniretur ad frequentia ædificiis loca, macerias erat ab læva semitæ paulum extans à fundamento, qua singuli transirent: dextra pars labe tetræ in aliquantum altitudinis diruta erat post maceriam se abdiderunt, gradibus astructis, ut ex ea, velut è muro tela in prætereuntem conjicerent. Primo à mari circumfusa turba amicorum ac satellitum procedebat: deinde extenuabant paulatim angustiæ agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia devolvunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus: ex semita proclivi in declive multis super prolapsum jam saxis congestis. Et cæteri quidem etiam amicorum & satellitum, postquam cadentem videre diffugiunt: Pantaleon constanter impavidus mansit ad protegendum regem.

16. Latrones quum brevi circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re in jugum Parnassi refugerunt eo cursu, ut quum unus, non facile sequendo per invia atque ardua, moraretur fugam eorum, ne comprehenso indicium emanaret, occiderint comitem. At corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt: tollentes sopitum vulnere, ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore & spiritu remanente in præcordiis sensere: victurum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus secuti latronum vestigia, quum usque ad jugum Parnassi nequiquam fatigati pervenissent; re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones ut inconsulte, ita audacter cœptum, nec consulte & timide reliquerunt. Compotem jam sui regem, amici postero die deferunt ad navem, inde Corinthum: à Corintho per Isthmi jugum navibus traductis Æginam trajiciunt. Ibi adeo secreta ejus curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama *mortuum* in Asiam perferret. Attalus quoque celerius quam dignum concordia fra-

ter-

erna erat, credidit. Nam & cum uxore fratris, & præfecto arci, tanquam jam haud dubius regni hæres eſt locutus. Quæ poſtea non fefellere Eumenem: & quamquam diſſimulare & tacite habere id patique ſtatuerat, tamen in primo congreſſu non temperavit, quin *uxoris petendæ præmaturam ſeparationem* fratri objiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata eſt.

17. Sub idem tempus C. Valerius ex Græcia, qui legatus ad viſendum ſtatum regionis ejus, ſpeculandaque conſilia Perſei regis miſſus erat, rediit: congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat: ſimul & adduxerat ſecum Praxo à Delphis, cujus domus receptaculum latronum fuerat: & L. Rammium Brunduſinum, qui talis indicii delator erat. Princeps Brunduſii Rammius fuit, hoſpitio quoque & ducis Romanos omnes, & legatos, exterarum quoque gentium inſignes, præcipue regios, accipiebat. Ex eo notitia ei cum abſente Perſeo fuerat: literiſque ſpem amicitiæ interioris magnæque inde fortunæ facientibus ad regem profectus; brevi perfamiliaris haberi, trahique magis quam vellet in arcanos ſermones eſt cœptus. Promiſſis enim ingentibus præmiis petere inſtitit ab eo rex, *quoniam duces omnes legatique Romani hoſpitio ejus uti aſſueſſent, quibus eorum ipſe ſcripſiſſet, ut venenum dandum curaret. Cujus ſcire ſe comparationem plurimum difficultatis, & periculi habere, pluribus conſciis comparari: eventu præterea incerto eſſe, ut aut ſatis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur, ſe daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo ſigno deprehendi poſſet.* Rammius verius ne ſi abnuiſſet, primus ipſe veneni experimentum eſſet, facturum pollicitus proficiſcitur. Nec Brunduſium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem eſſe dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, juſſu ejus Romam ſimul venit. Introductus in curiam, quæ acta erant expoſuit.

18. Hæc ad ea quæ ab Eumene delata erant acceſſere, quo maturius hoſtis Perſeus judicaretur. Quippe quem non juſtum modo apparare bellum regio animo, ſed per omnia clandeſtina graſſari ſcelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli adminiſtratio ad novos conſules rejecta eſt: in præſentia tamen Cn. Sicinium Prætorem, cujus inter cives & peregrinos juriſdictio erat, ſcribere milites placuit; qui Brunduſium ducti primo quoque tempore Apolloniam in Epirum trajicerentur, ad occupandas maritimas urbes; ubi conſul cui provincia Macedonia obveniſſet, claſſem appellere tuto, & copias per commodum exponere poſſet. Eumenes aliquamdiu Æginæ retentus periculoſa & difficile curatione, quum pri-

num tuto potuit profectus Pergamum, præter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa vi parabat bellum. Legati eo ab Roma *gratulantes quod e tanto periculo evasisset*, venerunt. Quum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, cæteris prætoribus jam in provincias profectis, M. Junius & Sp. Lucretius, quibus Hispaniæ provinciæ obvenerant, fatigato sæpe idem petendo senatu, tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur. Tria millia peditum, centum & quinquaginta equites in Romanas legiones, in socialem exercitum quinque millia peditum, & trecenti equites imperare sociis jussi. Hoc copiarum in Hispanias cum Prætoribus novis portatum est.

19. Eodem anno quia per recognitionem Postumii consulis magna pars agri Campani, quem privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, *ut agrum Campanum censores frui endum locarent*: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Quum in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen jam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes, Romam venerunt. Quorum oratio fuit, *regem educandum filium Romam misisse, ut jam inde à puero assuesceret moribus Romanis, hominibusque*. Petere, *ut eum non sub hospitum modo privatorum custodia, sed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent esse*. Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreverunt ut Cn. Sicinius prætor ædes instructas locaret, ubi filius regis comitesque ejus habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus, & societatem amicitiamque petentibus; & quod petebant datum est, & munera bis denum millium æris summæ in singulos missa. Hos utique populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia esset, assumptos in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque & insulis explorata omnia essent, T. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. Adire eos Cretam & Rhodum jusserunt, simul renovare amicitiam, simul speculari, *num solicitati animi sociorum ab rege Perseo essent*.

20. In suspensa civitate ad exspectationem novi belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio, bello Punico priore posita à M. Æmilio consule, cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres ad aruspices referre, & decemviros adire libros jusserunt. Decemviri *lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemque habendam, vi-*

Etimus

finis majoribus sacrificandum, & in Capitolio Romæ & in Campania ad Minervæ promontorium renunciarunt. Ludos per decem dies Jovi optimo maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Aruſpices *in bonum verſurum id prodigium, prolationemque finium, & interitum perduellium portendi* reſponderunt: *quod ex hoſtibus ſpolia fuiſſent ea noſtra, quæ tempeſtas dejeciſſet.* Acceſſerunt quæ cumularent religiones animis. *Saturniæ nunciatum erat ſanguine per triduum in foro pluiſſe: Calatiæ aſinum tripedem natum, & taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos. Oximi terra pluiſſe.* Horum quoque prodigiorum cauſſa res divinæ factæ, & ſupplicatio trium diem feriæque habitæ.

21. Conſules ad id tempus in provincias non exierant: quia neque uti de M. Popillio referrent ſenatui obſequebantur, & nihil aliud decernere prius, ſtatutum Patribus erat. Aucta etiam invidia eſt Popillii literis ejus, quibus *verum cum Statiellatibus Liguribus proconſul pugnaſſe ſe* ſcripſit, *& ſe decem millia eorum occidiſſe.* Propter cujus injuriam bellum, cæteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non abſens modo Popillius, qui deditis contra jus ac fas bellum intuliſſet, & pacatos ad rebellandum incitaſſet: ad conſules, quod non exirent in provinciam, in ſenatu increpiti. Hoc conſenſu Patrum accenſi M. Marcius Sermo, & Quintius Marcius Scylla tribuni plebis, *& conſulibus multam dicturos, niſi in provinciam exirent,* denunciarunt: & rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo habebant in ſenatu recitarunt. Sanciebatur *ut qui ex Statiellis deditis in libertatem reſtitutus ante Calendas Sextiles primas non eſſet, cujus dolo malo is in ſervitutem veniſſet, ut juratus ſenatus decerneret, qui eam rem quæreret, animadverteretque.* Ex auctoritate deinde ſenatus eam rogationem promulgarunt. Priſquam proficiſcerentur conſules, Caio Cicereio prætori prioris anni ad ædem Bellonæ ſenatus datus eſt. Is expoſitis, quas in Corſica res geſſiſſet, poſtulatoque fruſtra triumpho, in monte Albano, quod jam in morem venerat ut ſine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno conſenſu plebes ſcivit, juſſitque. Ex eo plebiſcito Caius Licinius prætor conſuluit ſenatum, quem quærere ex rogatione vellet. Patres ipſum eum quærere juſſerunt.

22. Tum demum conſules in provinciam profecti ſunt, exercitumque à M. Popillio ceperunt. Neque tamen Marcus Popillius reverti Romam audebat, ne cauſſam diceret adverſo ſenatu, infeſtiore populo, apud prætorem qui de quæſtione in ſe poſita ſenatum conſuluiſſet. Huic detre-

ctationi ejus, tribuni plebis alterius rogationis denunciatione occurrerunt: *ut si non ante Idus Novembris Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac judicaret.* Hoc tractus vinculo quum rediisset, ingenti cum invidia in senatum venit. Ibi quum laceratus jurgiis multorum esset, senatusconsultum factum est, *ut qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manlium consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius praetores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum consul C. Popillius daret.* Multa millia hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatem, traductisque Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium causam dixit: tertio praetor gratia consulis absentis & Popilliae familiae precibus victus, *Idibus Martiis adesse reum jussit*, quo die novi magistratus inituri erant honorem: ne diceret jus qui privatus futurus esset. Ita rogatio de Ligu-bus arte fallaci elusa est.

23. Legati Carthaginienses eo tempore Romae erant, 8 Gulussa filius Masinissae: inter eos magnae contentiones inse natu fuere. Carthaginienses querebantur, *praeter agrum, a quo ante legati à Roma qui in re praesenti cognoscerent, miss sent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Carthaginiensis b enuio proximo Masinissam vi atque armis possedisse, Id illi, cui n hil pensi sit, facile esse. Carthaginienses fœdere illigatos sile Prohibere enim extra fines efferre arma. Quamquam sciant suis finibus si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum: i haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diserte vetentur c sociis populi Romani bellum gerere. Sed jam ultra superbiam cr delitatemque & avaritiam ejus non pati posse Carthaginien Missos esse qui orarent senatum, ut trium harum rerum unam ab impetrari sinerent: ut vel ex æquo apud socium populum quid jusque esset, disceptarent: vel permitterent Carthaginiensibus, adversus injusta arma pio justoq; se tutarentur bello: vel ad e tremum, si gratia plus quam veritas apud eos valeret, semel tuerent, quid donatum ex alieno Masinissae vellent. Modes certe daturos eos, & scituros quid dedissent: ipsum nullum pr terquam suae libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si n impetrarent, & aliquod suum post datam à P. Scipione pacem dictum esset, ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitut se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad injur Masinissae malle. Perire namque semel ipsis satius esse quam sub cerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere.* Sub hæc dicta trymantes procubuerunt, stratique humi, non sibi magis mise cordiam quam regi invidiam concitarunt.

24. Interrogari Gulussam placuit, *quid ad ea respondeat aut si prius mallet, expromeret super qua re Romam veni*

Gulussa neque sibi facile esse dixit de iis rebus agere, de quibus nihil mandati à patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, quum Carthaginienses nec de qua re acturi essent, nec omnino ituros se Romam indicaverint. In æde Æsculapii clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam causam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam causam nisi propter constantem fidem erga populum Romanum odissent. His utrinque auditis, senatus de postulatis Carthaginiensium consultus, respondere ita jussit: Gulussam placere exemplo in Numidiam proficisci, & nunciare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quamprimum ad senatum mittat: denuncietque Carthaginiensibus, ut ad disceptandum veniant. Si aliquid possent Masinissæ honoris caussa & fociſe, & facturos esse: jus gratiæ non dare: agrum qua cujusque sit possideri velle: nec novos statuere fines, sed veteres observari, in animo habere. Carthaginiensibus victis se & urbes & agros concessisse, non ut in pace eriperent per injuriam, quæ jure belli non ademissent. Ita regulus Carthaginienseſque dimissi. Munera ex instituto data utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata.

25. Sub idem tempus Cn. Servilius Cæpio, Ap. Claudius Cento, T. Annius Luscus, legati ad res repetendas in Macedoniam, renunciandamque amicitiam regis missi, redierunt: qui jam sua sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis ordine quæ vidissent, quæque audissent. Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa vi parari bellum. Quum ad regem perveniſſent, per multos dies conveniendi ejus potestatem non factam. Postremo quum desperato jam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere revocatos, & ad eum introductos esse. Sue orationis summam fuisse, fœdus cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renovatum: in quo diserte prohiberi eum extra fines arma efferre, prohiberi socios populi Romani lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quæ ipsi nuper in senatu Eumenem vera omnia & comperta referentem audissent. Samothraciæ præterea per multos dies occultum consilium cum legationibus civitatum Asiæ regem habuisse. Pro his injuriis satisfieri senatum æquum censere; reddique sibi res sociſque suis, quas contra jus fœderis habeat. Regem ad ea primo accensum ira inclementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis objicientem frequenter; quod alii super alios legati venirent speculari dicta factaque sua, quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere æquum censerent. Postremo multum ac diu vociferatum, reverti postero die jussisse: scriptum se responsum dare velle:

tum

tum ita sibi scriptum traditum esse: *Fœdus cum patre Illum, ad se nihil pertinere. Id se renovari, non quia probaret, sed quia in nova possessione regni patienda omnia essent, passum. Si novum fœdus secum facere vellent, convenire prius de conditionibus deberet & si in animum inducerent, ut ex æquo fœdus fieret, & se visurum quid sibi faciendum esset, & illos credere Reipublicæ consulturos. Atque ita se proripuisse, & summoveri è regia omnes cœptos. Tum se amicitiam & societatem renunciasse. Qua voce eum accensum restitisse, atque voce clara denunciasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos, nec sibi aut venientibus aut manentibus quicquam hospitaliter aut benigne factum.* Thessali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, ut scirent quam primum quibus ducibus usura Respublica esset, literas mitti consulibus placuit, *ut uter eorum posset, Romam ad magistratus creandos veniret.*

26. Nihil magnopere quod memorari attineat Reipublicæ eo anno consules gesserant. Magis è Republica visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures. Quum Macedonicum bellum exspectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerunt: simul questi *fines suos secundo populatum*, simul nunciantes, *uno animo vivere Macedonum atque Illyriorum regem; communi consilio parare Romanis bellum: & specie legatorum Illyrios speculatores Romæ esse, Perseo auctore missos, ut quid ageretur scirent.* Illyrii vocati in senatum: qui quum *legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent:* quæsitum, *ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca lautia acciperent: sciretur denique veniſſe eos, & super qua re venissent?* Hæsitantibus in responso, *ut curia excederent* dictum: *responsum tanquam legatis, ut qui adire senatum non postulassent, dari non placuit:* mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nunciarent, *qui socii quererentur apud senatum exustum à rege agrum. Non æquum eum facere qui ab sociis suis non abstineret injuriam.* In hanc legationem missi, A. Terentius Varro, C. Plætorius, C. Cicereius. Ex Asia, qui circa socios reges missi erant legati redierunt, qui renunciarunt, *Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria sese convenisse. Omnes solicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quæ populus Romanus imperasset præstaturos. Et civitates sociας adesse, cæteras satis fidas: solos Rhodios fluctuantes & imbutos Persei consiliis invenisse.* Venerant Rhodii legati ad purganda ea quæ vulgo jactari de civitate sciebant: cæterum senatum iis dare, quum novi consules magistratum iniissent, placuit.

27. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio

cinio prætori negotium datur, ut ex veteribus quinqueremibus in navalibus Romæ ſubductis, quæ poſſent uſui eſſe reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deeſſet, C. Memmio collegæ in Siciliam ſcriberet, ut eas quæ in Sicilia naves eſſent, reficeret atque expediret, ut Brunduſium primo quoque tempore mitti poſſent. Socios navales libertini ordinis in viginti & quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius prætor ſcribere juſſus; in quinque & viginti parem numerum Cn. Sicinius ſociis imperaret: idem prætor peditum octo millia, trecentos equites à ſociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brunduſii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius prætor qui exercitum paratum ad trajiciendum haberet. C. Popillio conſuli ex auctoritate ſenatus C. Licinius prætor ſcribit, *ut & legionem ſecundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat, & ſocios Latini nominis quatuor millia peditum, ducentos equites Idibus Februariis Brunduſii adeſſe juberet.* Hac claſſe & hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam obtinere, donec ſucceſſor veniret juſſus, prorogato in annum imperio. Ea omnia quæ ſenatus cenſuit impigre facta ſunt. Duodequadraginta quinqueremes ex navalibus deductæ: qui deduceret eas Brunduſium, L. Porcius Licinus præpoſitus: duodecim ex Sicilia miſſæ. Ad frumentum claſſi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati miſſi, Sex. Digitius, T. Juventius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor paludatus ex urbe profectus Brunduſium venit.

28. Exitu prope anni C. Popillius conſul Romam rediit, aliquanto ſerius quam ſenatus cenſuerat: cui primo quoque tempore magiſtratus creare, quum tantum bellum immineret, juſſum erat. Itaque non ſecundis auribus patrum auditus eſt conſul quum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus geſtis diſſereret: ſuccłamationes frequentes erant, interrogationeſque, *cur ſcelere fratris oppreſſos Ligures in libertatem non reſtituiſſet?* Comitia conſularia in quam edicta erant diem in ante diem Calendas Martias ſunt habita, Creati conſules P. Licinius Craſſus, C. Caſſius Longinus. Poſtero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His prætoribus provinciæ decretæ; duæ jure Romæ dicendo, Hiſpania, & Sicilia, & Sardinia, ut uni ſors integra eſſet, quo ſenatus cenſuiſſet. Conſulibus deſignatis imperavit ſenatus, *ut qua die magiſtratum iniſſent, hoſtiis majoribus rite mactatis precarentur, ut quod bellum populus Romanus* *V. C.* 579.

in

animo haberet gerere, ut prosperum eveniret. Eodem die decrevit senatus, *ut C. Popillius consul ludos per decem dies Jovi Opt. Max. voveret, donaque circa omnia pulvinaria dari, si Respublica decem annos in eodem statu fuisset.* Ita ut censuerant, in Capitolio vovit consul ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decrevisset senatus. Quum centum & quinquaginta non minus adessent, præeunte verba Lepido pontifice maximo id votum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Æmilius Papus decemvir sacrorum, & Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic fœda morte periit. Ex duobus filiis ejus qui tum in Illyrico militabant, nunciatum *alterum decessisse, alterum gravi & periculoso morbo ægrum esse.* Obruit animum simul luctus, metusque: mane ingressi cubiculum servi, laqueo dependentem invenere. Erat opinio, *post censuram minus compotem fuisse sui:* vulgo *Junonis Laciniæ iram ob spoliatum templum alienasse mentem* ferebant. Suffectus in Æmilii locum decemvir M. Valerius Messala: in Fulvii, pontifex Cn. Domitius Ænobarbus, oppido adolescens sacerdos lectus.

29. P. Licinio, C. Cassio consulibus non urbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges civitatesque quæ in Europa, quæque in Asia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem quum vetus odium stimulabat, tum recens ira quod scelere ejus prope ut victima mactatus Delphis esset. Prusias Bithyniæ rex statuerat *abstinere armis, eventumque exspectare. Nam neque pro Romanis se æquum censere adversus fratrem uxoris arma ferre: & apud Persea victorem veniam per sororem impetrabilem fore.* Ariarathes Cappadocum rex, præterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est junctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisque se consociaverat consilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno, & pueritiam regis, & inertiam tutorum spernens, & ambigendo de Cœlesyria caussam belli se habiturum existimabat, gesturumque sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per suos legatos senatui, & ipse legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemæus propter ætatem alieni etiam tum arbitrii erat. Tutores & bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Cœlesyriam, & Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masinissa & frumento juvabat Romanos, & auxilii cum elephantis, Misagenemque filium mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat: *Si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque ultra quidquam movendum: non eni-*

pos-

paſſuros Romanos vim Carthaginienſibus afferri. Si fractæ eſſent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienſes, ſuam omnem Africam fore. Gentius rex Illyriorum fecerat potius cur ſuſpectus eſſet Romanis, quàm ſatis ſtatuerat utram foveret partem; impetuque magis quam conſilio his aut illis ſe adjuncturus videbatur. Cotys Thrax Odryſarum rex evidenter Macedonum partis erat.

30. Hæc ſententia regibus quum eſſet de bello, in liberis gentibus populiſque plebs ubique omnis ferme, ut ſolet, deterioribus erat ob regem Macedonaſque inclinata. Principum diverſa cerneres ſtudia. Pars ita in Romanos effuſi erant, ut auctoritatem immodico favore corrumperent: pauci ex ils juſtitia imperii Romani capti: plures ita, ſi præcipuam operam navaſſent, potentes ſeſe in civitatibus ſuis futuros rati. Pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum & deſperatio rerum ſuarum eodem manente ſtatu, præcipites ad novanda omnia agebat: quoſdam ventoſum ingenium, quia Perſeus magis auræ popularis erat. Tertia pars optima eadem & prudentiſſima, *ſi utique optio domini potioris daretur, ſub Romanis quam ſub rege malebat eſſe: ſi liberum inde arbitrium fortunæ eſſet, neutram partem volebant potentiorem altera oppreſſa fieri: ſed illibatis potius viribus utriuſque partis, pacem ex eo manere: ita inter utroſque optimam conditionem civitatum fore; protegente altero ſemper inopem ab alterius injuria.* Hæc ſentientes, certamina fautorum utriuſque partis taciti ex tuto ſpectabant. Conſules quo die magiſtratum inierunt ex Senatuſconſulto, quum circa omnia fana in quibus lectiſternium majorem partem anni eſſet, majoribus hoſtiis immolaſſent, inde preces ſuas acceptas ab Diis immortalibus ominati, ſenatui *rite ſacrificatum, precationemque de bello factam* renunciarunt. Aruſpices ita reſponderunt *ſi quid rei novæ inciperetur, id maturandum eſſe. victoriam, triumphum prorogationem imperii portendi.* Patres: *quod fauſtum felixque populo Romano eſſet, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum conſules juſſerunt, ut quod Perſeus Philippi filius Macedonum rex adverſus fœdus cum patre Philippo ictum, & ſecum poſt mortem ejus renovatum, ſociis populi Romani arma intuliſſet, agros vaſtaſſet, urbeſque occupaſſet: quodque belli parandi adverſus populum Romanum conſilia iniſſet, arma, milites, claſſem ejus rei cauſſa comparaſſet, ut iis de iis rebus ſatisfeciſſet, bellum cum eo iniretur.*

31. Hæc rogatio ad populum lata eſt. Senatuſconſultum inde factum eſt, *ut conſules inter ſe provincias Italiam & Macedoniam compararent ſortirenturve. Cui Macedonia obveniſſet, ut is regem Perſea, quique ejus ſectam ſecuti eſſent, niſi populo Romano ſatisfeciſſent, bello perſequeretur.* Legiones

ones quatuor novas scribi placuit, binas singulis consulibus. Id præcipue provinciæ Macedoniæ datum, quod quum alterius consulis legionibus quina millia & duceni equites et vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena millia peditum scribi jussa, equites treceni æqualiter in singulas legiones. Et in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus: sexdecim millia peditum, octingentos equites (præter eos quos Cn. Sicinius duxisset, sexcentos equites) in Macedoniam trajiceret. Italiæ satis visa duodecim millia sociorum peditum, sexcenti equites. Illud quoque præcipuum datum sorti Macedoniæ, *ut centuriones militesque veteres scriberet, quos vellet consul usque ad quinquaginta annos.* In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex Senatusconsulto ad populum tulerunt *ne Tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed consulum prætorumque in iis faciendis judicium arbitriumque esset.* Inter prætores ita partita imperia. Prætorem cujus sors fuisset ut iret quo senatus censuisset, Brundusium ad classem ire placuit: utque ibi recognosceret socios navales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis: & daret operam, ut duæ partes civium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque, ut ex Sicilia Sardiniaque subveherentur, prætoribus, qui eas provincias sortiti essent mandari placuit, *ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, utque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur.* Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam jurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos, C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors evenit.

32. Inter consules magis cavillatio quam magna contentio de provincia fuit. Cassius *sine sorte se Macedoniam oppugnaturum* dicebat, *nec posse collegam salvo jurejurando secum sortiri. Prætorem eum ne in provinciam iret, in concione jurasse se statoque loco statisque diebus sacrificia habere, quæ absente se recte fieri non possent: quæ non magis consule, quam prætore absente recte fieri possent. Si senatus non quid vellet in consulatu potius, quam quid in prætura juraverit P. Licinius, animadvertendum esse censeat: se tamen futurum in senatus potestate.* Consulti Patres cui consulatum populus Romanus non negasset, ab se provinciam negari superbum rati, sortiri consules jusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. Legiones inde sortiti sunt. Prima & tertia in Macedoniam trajicerentur, secunda & quarta ut in Italia remanerent. Delectus consules multo intentiorem quam alias curam habebant. Licinius

veteres quoque ſcribebat milites, centurioneſque: & multi voluntate nomina dabant, quia locupletes eos videbant, qui priore Macedonico bello, aut adverſus Antiochum in Aſia ſtipendia fecerant. Quum tribuni militum centuriones, ſed primum quemque citarent, tres & viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio, M. Fulvius Nobilior, & M. Claudius Marcellus ad conſules rejiciebant: *Eorum cognitionem eſſe debere, quibus delectus, quibuſque bellum mandatum eſſet. Cæteri cognituros ſe de quo appellati eſſent, aiebant; & ſi injuria fieret, auxilium civibus laturos.*

33. Ad ſubſellia tribunorum res agebatur. Eo M. Popillius conſularis advocatus, centuriones, & conſul venerunt: conſuli inde poſtulanti ut in concione ea res ageretur, populus in concionem advocatus. Pro centurionibus, M. Popillius, qui biennio ante conſul fuerat, ita verba fecit. *Militares homines, & ſtipendia juſta, & corpora & ætate & aſſidue laboribus confecta habere, nihil recuſare tamen, quo minus operam Reipublicæ dent: id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines quam quos quum militaſſent, habuiſſent, attribuerentur.* P. Licinius conſul Senatuſconſultum recitari juſſit, primum, quod bellum ſenatus Perſeo juſſiſſet: deinde quod veteres centuriones, quam plurimum ad id bellum ſcribi cenſuiſſet: nec ulli qui non major annis quinquaginta eſſet, vacationem militiæ eſſe. Deprecatus eſt deinde, *ne novo bello, tam propinquo Italiæ, adverſus regem potentiſſimum, aut tribunos militum delectum habentes impedirent: aut prohiberent conſulem quem cuique ordinem aſſignari è Republica eſſet, eum aſſignare. Si quid in ea re dubium eſſet, ad ſenatum rejicerent.*

34. Poſtquam conſul quæ voluerat dixit, Sp. Liguſtinus ex eo numero qui tribunos plebis appellaverant, à conſule & ab tribunis petiit, ut ſibi paucis ad populum agere liceret. Permiſſu omnium ita locutus fertur. *Sp. Liguſtinus tribus Cruſtuminæ ex Sabinis ſum oriundus, Quirites. Pater mihi jugerum agri reliquit, & parvum tugurium, in quo natus educatuſque ſum: hodieque ibi habito. Quum primum in ætatem veni, pater mihi uxorem fratris ſui filiam dedit: quæ ſecum nihil attulit præter libertatem, pudicitiamque, & cum his fœcunditatem quanta vel locupleti domo ſatis eſſet. Sex filii nobis, duæ filiæ ſunt, utræque jam nuptæ. Filii quatuor togas viriles habent, duo prætextati ſunt. Miles ſum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio conſulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam eſt tranſportatus, biennium miles gregarius fui adverſus Philippum regem: tertio anno virtutis cauſa mihi T. Quintius Flaminius decumum ordinem haſtatum aſſignavit. Devicto Philippo Macedonibuſque, quum in Italiam porta-*

portati ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum qui vivant, acriorem virtutis spectatorem ac judicem fuisse sciunt, qui & illum & alios duces longe militia experti sunt. Hic me imperator dignum judicavit, cui primum hastatum prioris centuriæ assignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversus Ætolos & Antiochum regem est missus, à Manio Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Ætolis reportati sumus in Italiam, & deinceps bis quæ annua merebant legiones stipendia feci. Bis deinde in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum Tib. Sempronio Graccho prætore. A Flacco inter cæteros, quos virtutis causa secum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus sum. A Tib. Graccho rogatus in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: quater & tricies virtutis causa donatus ab imperatoribus sum. Sex civicas coronas accepi: viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, & major annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, nec dum ætas vacationem daret, tamen quum quatuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, possem; æquum erat me dimitti. Sed hæc pro causa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam qui exercitus scribit idoneum militem judicabit, nunquam sum excusaturus. Ordinem quo me dignum judicent tribuni militum, ipsorum est potestatis: ne quis me virtute in exercitu præstet, dabo operam: ut semper ita feciſſe me & imperatores mei, & qui una stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque æquum est, commilitones, etsi appellationis vobis usurpatis jus, quum adolescentes nihil adversus magistratuum senatusq; auctoritatem usquam feceritis, nunc quoq; in potestate senatus ac consulum esse, & omnia honesta loca ducere, quibus Rempublicam defensuri sitis.

35. Hæc ubi dixit, collaudatum multis verbis consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiæ actæ, tribunique militares in legione prima primum pilum virtutis causa ei assignarunt. Cæteri centuriones omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinæ Calendis Juniis fuere: eoque solenni perfecto C. Lucretius prætor omnibus quæ ad classem opus erant præmissis, Brundusium est profectus. Præter eos exercitus quos consules comparabant, C. Sulpicio Galbæ prætori negotium datum, ut quatuor legiones scriberet urbanas, justo numero peditum equitumque: iisq; quatuor tribunos militum ex senatu legeret qui præessent. Sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille & ducentos equites. Is exercitus uti paratus

set, quæ senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum civilem socialemque petenti addita auxilia, Ligurum duo millia; Cretenses sagittarii (incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent) Numidæ item equites, elephantique. In eam rem legati ad Masiniſſam, Carthaginienſesque missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

36. Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. Eos in oppidum intromitti non placuit, quum jam bellum regi eorum & Macedonibus, & senatus decressset, & populus jussisset. In ædem Bellonæ in senatum, introducti, ita verba fecerunt. *Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari à senatu posset, ut ii revocentur, regem de injuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitratu senatus satisfacturum esse.* Sp. Carvilius, ad eam ipsam rem ex Græcia remissus ab Cn. Sicinio, in senatu erat. *Is Perrhæbiam expugnatam armis, Thessaliæ aliquot urbes captas, cætera quæ aut ageret, aut pararet rex,* quum argueret: respondere ad ea legati jussi. Postquam hæsitabant, negantes *sibi ultra quicquam mandatum esse*, jussi renunciare regi, *Consulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia esse. Ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos: Romam quod ulterea mitteret non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum.* Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem juberet eos Italia excedere, & Sp. Carvilium mitteret, qui donec navem conscendissent, custodiret. Hæc Romæ acta nondum profectis in provinciam consulibus. Jam Cn. Sicinius, qui priusquam magistratu abiret, Brundusium ad classem & ad exercitum præmissus erat, trajectis in Epirum quinque millibus peditum, trecentis equitibus ad Nymphæum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum, ad occupanda Dassaretiorum & Illyriorum castella, ipsis accersentibus præsidia, ut tutiores à finitimorum impetu Macedonum essent, misit.

37. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, & P. & Cn. Cornelii Lentuli, & L. Decimius, legati in Græciam missi, Corcyram peditum mille secum advexerunt: ibi inter civitates regiones quas obirent, & milites divisserunt. Decimius missus est ad Gentium regem Illyriorum, quem, si alium respectum amicitiæ eum habere cerneret, tentare: aut etiam ad belli societatem pellicere, jussus. Lentuli in Cephaleniam missi, ut in Peloponnesum trajicerent, oramque maris

in occidentem versi ante hyemem circumirent. Marcio & Atilio Epirus, Ætolia & Thessalia circumeundæ assignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam aspicere jussi, tum in Peloponnesum trajicere; ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur à Corcyra, literæ à Perseo allatæ sunt: quibus quærebat, *quæ causa Romanis aut in Græciam trajiciendi copias, aut urbes occupandi esset?* Cui rescribi nihil placuit: nuncio ipsius qui literas attulerat dici, *præsidii causa ipsarum urbium Romanos facere.* Lentuli circumeuntes Peloponnesi oppida, quum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, *ut quo animo, qua fide adjuvissent Romanos, Philippi primum deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea juvarent:* fremitum in concionibus audiebant: Achæis indignantibus *eodem se loco esse (qui omnia à principiis Macedonici belli præstitissent Romanis, & Macedonum Philippi bello hostes fuissent) quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma adversus populum Romanum tulissent: ac nuper in Achaicum contributi concilium, velut præmium belli se victoribus Achæis tradi quererentur.*

38. Marcius & Atilius ad Gitanas Epiri oppidum decem millia ab mari quum ascenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: & quadringentos juventutis eorum in Oretas, ut præsidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Ætoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius sufficeretur, & Lycisco Pr. facto, quem Romanorum favere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eo legati Acarnanum & Bœotorum exules venerunt. Acarnanes nunciare jussi, *quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello decepti pollicitationibus regis adversus populum Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur.* Bœotis exprobratum, *societatem eos cum Perseo junxisse.* Iis, quum culpam in Ismeniam principem alterius partis conferrent, & quasdam civitates dissentientes in causam deductas; *apparaturum id esse,* Marcius respondit: *singulis enim civitatibus de seipsis consulendi potestatem facturos.* Thessalorum Lariss fuit concilium, ibi & Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit: & legatis quod & Philippi prius & post Antiochi bello enixe adjuvassent a gente Thessalorum essent. Hac mutua commemoratione meritorum, accensi animi multitudinis ad omnia decernenda quæ Romani vellent. Secundum hoc consilium legati à Perseo rege venerunt, privati maxime hospitii fiducia, quod paternum cum Marcio erat. Ab hujus necessitudinis con-

mem

memoratione orsi, petierunt legati *in colloquium veniendi regi potestatem faceret.* Marcius: *& se ita à patre suo accepisse dixit, amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse: minime immemorem necessitudinis ejus legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode valeret, non fuisse dilaturum: nunc ubi primum posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Omolio Dium esset, præmissis quæ nunciarent regi, venturos.*

39. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recepit se, levi aura spei objecta, quod Marcius ipsius caussa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, quum amicorum, tum satellitum turba stipante: non minore agmine legati venerunt, & ab Lariſſa multis prosequentibus, & legationibus civitatum, quæ convenerant Lariſſam, & renunciare domum certa quæ audiſſent volebant. Inerat cura insita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt dirimente amne, pauliſper internunciando cunctatio fuit, *utri transgrederentur:* aliquid illi regiæ majestati, aliquid hi populi Romani nomini, quum præsertim Perseus petiſſet colloquium, existimabant deberi. Joco etiam Marcius cunctantes movit, *Minor,* inquit, *ad majorem,* & (quod Philippo ipsi cognomen erat) *filius ad patrem transeat.* Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, *cum quam multis transiret.* Rex *cum omni comitatu transire æquum censebat:* legati *vel cum tribus venire jubebant, vel si tantum agmen traduceret obsides daret, nihil fraudis fore in colloquio.* Hippian & Pataucum, quos & legatos miserat, principes amicorum obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut appareret sociis, *nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis.* Salutatio non tanquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit, positisque sedibus conſederunt.

40. Quum pauliſper silentium fuiſſet: *Exspectari nos,* inquit Marcius, *arbitror, ut respondeamus literis tuis quas Corcyram misisti, in quibus quæris, quid ita legati cum militibus veniremus, & præsidia in singulas urbes dimittamus? ad hanc interrogationem tuam, & non respondere vereor, ne superbum sit; & vera respondere, ne minis acerbum audienti tibi videatur. Sed quum aut verbis castigandus aut armis sit, qui fœdus rumpit: si vult bellum adversus te alii quam mihi mandatum malim, ita orationis acerbitatem adversus hospitem, utcunque est, subibo: sicut dici, quum salutis caussa tristiora remedia adhibent. Ex quo legatum adeptus es, unam rem te quæ facienda fuerit senatus fecisse censet, quod legatos Romam ad renovandum fœdus miseris,*

in occidentem verſi ante hyemem circumirent. Marcio & Atilio Epirus, Ætolia & Theſſalia circumeundæ aſſignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam aſpicere juſſi, tum in Peloponneſum trajicere; ibi congreſſuros ſe cum Lentulis conſtituunt. Priuſquam digrederentur à Corcyra, literæ à Perſeo allatæ ſunt: quibus quærebat, *quæ cauſſa Romanis aut in Græciam trajictendi copias, aut urbes occupandi eſſet?* Cui reſcribi nihil placuit: nuncio ipſius qui literas attulerat dici, *præſidii cauſſa ipſarum urbium Romanos facere.* Lentuli circumeuntes Peloponneſi oppida, quum ſine diſcrimine omnes civitates adhortarentur, *ut quo animo, qua fide adjuviſſent Romanos, Philippi primum deinde Antiochi bello, eodem adverſus Perſea juvarent:* fremitum in concionibus audiebant: Achæis indignantibus *eodem ſe loco eſſe (qui omnia à principiis Macedonici belli præſtitiſſent Romanis, & Macedonum Philippi bello hoſtes fuiſſent) quo Meſſenii atque Elii, qui pro Antiocho hoſte arma adverſus populum Romanum tuliſſent: ac nuper in Achaicum contributi concilium, velut præmium belli ſe victoribus Achæis tradi quererentur.*

38. Marcius & Atilius ad Gitanas Epiri oppidum decem millia ab mari quum aſcenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium aſſenſu auditi ſunt: & quadringentos juventutis eorum in Oreſtas, ut præſidio eſſent liberatis ab ſe Macedonibus, miſerunt. Inde in Ætoliam progreſſi, ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius ſufficeretur, & Lyciſco Pr. facto, quem Romanorum fuvere rebus ſatis compertum erat, tranſierunt in Theſſaliam. Eo legati Acarnanum & Bœotorum exules venerunt. Acarnanes nunciare juſſi, *quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello decepti pollicitationibus regis adverſus populum Romanum commiſiſſent, ea corrigendi occaſionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi Romani experti eſſent, bene merendo liberalitatem experirentur.* Bœotis exprobratum, *ſocietatem eos cum Perſeo junxiſſe.* Iis, quum culpam in Iſmeniam principem alterius partis conferrent, & quaſdam civitates diſſentientes in cauſſam deductas; *apparaturum id eſſe,* Marcius reſpondit: *ſingulis enim civitatibus de ſeipſis conſulendi poteſtatem facturos.* Theſſalorum Lariſſæ fuit concilium, ibi & Theſſalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit: & legatis, quod & Philippi prius & poſt Antiochi bello enixe adjuti a gente Theſſalorum eſſent. Hac mutua commemoratione meritorum, accenſi animi multitudinis ad omnia decernenda quæ Romani vellent. Secundum hoc conſilium legati à Perſeo rege venerunt, privati maxime hoſpitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab hujus neceſſitudinis com-

memo-

memoratione orſi, petierunt legati *in colloquium veniendi regi poteſtatem faceret.* Marcius: *& ſe ita à patre ſuo accepiſſe dixit, amicitiam hoſpitiumque cum Philippo fuiſſe: minime immemorem neceſſitudinis ejus legationem eam ſuſcepiſſe. Colloquium, ſi ſatis commode valeret, non fuiſſe dilaturum: nunc ubi primum poſſet, ad Peneum flumen, qua tranſitus ab Omolio Dium eſſet, præmiſſis quæ nunciarent regi, venturos.*

39. Et tum quidem ab Dio Perſeus in interiora regni recepit ſe, levi aura ſpei objecta, quod Marcius ipſius cauſſa ſuſcepiſſe ſe legationem dixiſſet. Poſt dies paucos ad conſtitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, quum amicorum, tum ſatellitum turba ſtipante: non minore agmine legati venerunt, & ab Lariſſa multis proſequentibus, & legationibus civitatum, quæ convenerant Lariſſam, & renunciare domum certa quæ audiſſent volebant. Inerat cura inſita mortalibus videndi congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. Poſtquam in conſpectu ſteterunt dirimente amne, pauliſper internunciando cunctatio fuit, *utri tranſgrederentur:* aliquid illi regiæ majeſtati, aliquid hi populi Romani nomini, quum præſertim Perſeus petiſſet colloquium, exiſtimabant deberi. Joco etiam Marcius cunctantes movit, *Minor,* inquit, *ad majorem,* & (quod Philippo ipſi cognomen erat) *filius ad patrem tranſeat.* Facile perſuaſum id regi eſt. Aliud deinde ambigebatur, *cum quam multis tranſiret.* Rex *cum omni comitatu tranſire æquum cenſebat:* legati *vel cum tribus venire jubebant, vel ſi tantum agmen traduceret obſides daret, nihil fraudis fore in colloquio.* Hippian & Pataucum, quos & legatos miſerat, principes amicorum obſides dedit. Nec tam in pignus fidei obſides deſiderati erant, quam ut appareret ſociis, *nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis.* Salutatio non tanquam hoſtium, ſed hoſpitalis ac benigna fuit, poſitiſque ſedibus conſederunt.

40. Quum pauliſper ſilentium fuiſſet: *Exſpectari nos,* inquit Marcius, *arbitror, ut reſpondeamus literis tuis quas Corcyram miſiſti, in quibus quæris, quid ita legati cum militibus venerimus, & præſidia in ſingulas urbes dimittamus? ad hanc interrogationem tuam, & non reſpondere vereor, ne ſuperbum ſit; & ſic reſpondere, ne minis acerbum audienti tibi videatur. Sed quum aut verbis caſtigandus aut armis ſit, qui fœdus rumpit: ſive bellum adverſus te alii quam mihi mandatum malim, ita oranis acerbitatem adverſus hoſpitem, utcunque eſt, ſubibo: ſicut medici, quum ſalutis cauſſa triſtiora remedia adhibent. Ex quo unum adeptus es, unam rem te quæ facienda fuerit ſenatus ſecenſet, quod legatos Romam ad renovandum fœdus miſeris,*

quod tamen ipſum tibi fuiſſe non renovandum judicat potius quam quum renovatum eſſet violandum. Abrypolim ſocium atque amicum populi Romani regno expuliſti. Artetari interfectores, ut cæde (ne quid ultra dicam) lætatum appareret, recepiſti: qui omnium Illyriorum fidiſſimum Romano nomini regulum occiderant. Per Theſſaliam & Malienſem agrum cum exercitu contra fœdus Delphos iſti. Byzantiis item contra fœdus miſiſti auxilia. Cum Bœotis ſociis noſtris ſecretam tibi ipſi ſocietatem quam non licebat, jurejurando pepegiſti. Thebanos legatos Everſam & Callicritum, venientes à nobis, quærere malo quis interfecerit, quam arguere. In Ætolia bellum inteſtinum & cædes principum, per quos niſi per tuos facta videri poſſunt? Dolores à te ipſo evaſtati ſunt. Eumenes rex ab Roma quum in regnum rediret, prope ut victima Delphis in ſacrato loco ante aras mactatus, quem inſimulet, piget referre. Quæ hoſpes Brunduſinus occulta facinora indicet, certum habeo & ſcripta tibi omnia ab Roma eſſe, & legatos tuos renunciaſſe. Hæc ne dicerentur à me, uno modo vitare potuiſti, non quærendo quam ob cauſſam exercitus in Macedoniam trajicerentur, aut præſidia in ſociorum urbes mitteremus. Quærenti tibi, ſuperbius tacuiſſemus, quam vera reſpondimus. Equidem pro paterno noſtro hoſpitio faveo orationi tuæ, & opto ut aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud ſenatum cauſſæ.

41. Ad ea Rex, *Bonam cauſſam, ſi apud judices æquos ageretur, apud eoſdem & accuſatores & judices agam. Eorum autem quæ objecta ſunt mihi, partim ea ſunt quibus neſcio an gloriari debeam, partim quæ fateri non erubeſcam, partim quæ verbo objecta verbo negare ſit. Quid enim, ſi legibus veſtris hodie reus ſim, aut index Brunduſinus, aut Eumenes mihi objiciat, ut accuſare potius vere, quam conviciari videantur? Scilicet nec Eumenes, quum tam multis gravis publice ac privatim ſit, alium quam me inimicum habuit: neque ego potiorem quemquam ad miniſteria facinorum, quam Rammium (quem neque unquam ante videram, nec eram poſtea viſurus) invenire potui. Et Thebanorum, quos naufragio periſſe conſtat, & Artetari cædis mihi reddenda ratio eſt: in qua tamen nihil ultra objicitur, quam interfectores ejus in regno exulaſſe meo. Cujus conditionis iniquitatem ita non ſum recuſaturus, ſi vos quoque accipitis, ut quicunque exules in Italiam aut Romam ſe contulerunt, his facinorum, propter quæ damnati ſunt, auctores vos fuiſſe fateamini. Si hoc & vos recuſabitis, & omnes aliæ gentes, ego quoque inter cæteros ero. Et hercule quid attinet cuiquam exilium patere, ſi nuſquam exuli futurus locus eſt? Ego tamen iſtos, ut primum in Macedonia eſſe admonitus à vobis comperi, requiſitos abire ex regno juſſi, & in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi tanquam cauſſam dicenti reo objecta ſunt: illa tanquam regi, & quæ de fœdere quod mihi eſt vobiſcum, diſceptationem habe-*

habeant. Nam ſi eſt in fœdere ita ſcriptum, ut ne ſi bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat: mihi faciendum eſt, quod me armis adverſus Abrypolim ſocium populi Romani defenderim, fœdus violatum eſſe. Sin autem hoc & ex fœdere licuit, & jure gentium ita comparatum eſt, ut arma armis propulſentur: quid tandem me facere decuit, quum Abrypolis fines mei regni uſque ad Amphipolim pervaſtaſſet, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegiſſet? Quieſcerem & paterer, donec Pellam & in regiam meam armatus perveniſſet? At enim bello quidem juſto ſum perſecutus: ſed vinci non oportuit eum, neque ea quæ victis accidunt pati: quorum caſum quum ego ſubierim, qui ſum armis laceſſitus, qui poteſt queri ſibi accidiſſe, qui cauſſa belli fuit? Non ſum eodem modo defenſurus, Romani, quod Dolopas armis coercuerim, quia etſi non merito eorum, jure feci meo: quum mei regni, meæ ditionis eſſent, veſtro decreto patri attributi meo. Nec, ſi cauſſa reddenda ſit, non vobis, nec fœderatis, ſed iis qui ne in ſervos quidem ſæva atque injuſta imperia probant, plus æquo & bono ſæviſſe in eos videri poſſum: quippe Euphranorem præfectum à me impoſitum ita occiderunt, ut mors pœnarum ejus leviſſima fuerit.

42. At quum proceſſiſſem inde ad viſendas Lariſſam & Antrona & Pylleon, quo in propinquo multo ante debita vota perſolverem, Delphos ſacrificandi cauſſa aſcendi. Et hic criminis augendi cauſſa cum exercitu me fuiſſe adjicitur: ſcilicet, ut quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem præſidia. Vocate in concilium Græciæ civitates, per quas iter feci: queratur unuſquiſque libet militis mei injuriam; non recuſabo quin ſimulato ſacrificio aliud petiſſe videar. Ætolis & Byzantiis præſidia miſimus, & cum Bœotis amicitiam fecimus. Hæc qualiacunque ſunt, per legatos meos non ſolum indicata ſed etiam excuſata ſunt ſæpe in ſenatu veſtro: ubi aliquos ego diſceptatores, non tam æquos quam te Q. Marci paternum amicum & hoſpitem, habebam. Sed nondum Romam accuſator Eumenes venerat, qui calumniando omnia detorquendoque ſuſpecta & inviſa efficeret; & perſuadere vobis conaretur, non poſſe Græciam in libertate eſſe, & veſtro munere frui quoad regnum Macedoniæ incolume eſſet. Circumagetur hic orbis: erit mox qui arguat, nequidquam Antiochum ultra juga Tauri remotum: graviorem multo Aſiæ quam Antiochus fuerit, Eumenem eſſe: nec conquieſcere ſocios veſtros poſſe, quoad regia Pergami ſit: eam arcem ſupra capita finitimarum civitatum impoſitam. Ego hæc, Q. Marci & A. Atili, quæ aut à vobis objecta, aut purgata à me ſunt, talia eſſe ſcio, ut aures, ut animi audientium ſint: nec tam referre, quid ego aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Conſcius mihi ſum, nihil me ſcientem deliquiſſe: & ſi quid fecerim imprudentia lapſus, corrigi me ac emendari caſtigatione hac poſſe. Nihil certe inſanabile,

nabile, nec quod bello & armis persequendum esse censeatis, commisi: aut frustra clementiæ gravitatisque vestræ fama vulgata per gentes est, si talibus de causis, quæ vix querela & expostulatione dignæ sunt, arma capitis & regibus sociis bella infertis.

43. Hæc dicenti tum assensus Marcius, auctor fuit *mittendi Romam legati, quum experienda omnia ad ultimum, nec prætermittendam spem ullam censuisset.* Reliqua consultatio erat, *quonam modo tutum iter legatis esset.* Ad id quum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetque Marcius; neque aliud colloquio petisset; gravate & in magnam gratiam petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in præsentia habebant Romani, non exercitum, non ducem: quum Perseus (ni spes vana pacis occæcasset consilia) omnia præparata, atque instructa haberet, & suo maxime tempore atque alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Bœotiam comparati sunt. Ibi jam motus cœperat esse, discedentibus à societate communis concilii Bœotorum quibusdam populis; ex quo renunciatum erat, respondisse legatos, *apparaturum quibus populis proprie societatem cum rege jungi displicuisset.* Primi à Chæronea legati, deinde à Thebis in ipso itinere occurrerunt, affirmantes *non interfuisse se quo societas ea decreta esset concilio:* queis legati nullo in præsentia responso dato; *Chalcidem se sequi* jusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis prætoriis Bœotorum victa pars injuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, *ne Bœotarchæ urbibus reciperentur.* Exules Thespias universi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas jam mutatis animis revocati decretum faciunt, *ut duodecim qui privati cœtum & concilium habuissent, exilio mulctarentur.* Novus deinde prætor, Ismenias, is erat vir nobilis atque potens, capitalis pœnæ absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Lariſſam profecti, causam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen: utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt & exules accusatoresque Ismeniæ, & Ismenias ipse.

44. Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis suo quique proprio decreto Persei societatem aspernati, Romanis se adjungebant: Ismenias gentem Bœotorum in fidem Romanorum permitti æquum censebat: inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset haud multum abfuit quin ab exulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebæ quoque ipsæ, quæ

Bœ-

Bœotiæ caput eſt, in magno tumultu erant, aliis ad regem trahentibus civitatem, aliis ad Romanos: & turba Coronæorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiæ ſocietatis. Sed conſtantia principum, docentium *cladibus Philippi Antiochique quanta eſſet vis & fortuna imperii Romani*, victa eadem multitudo, & ut tolleretur regia ſocietas, decrevit, & eos qui auctores pacilcendæ amicitiæ fuerant ad ſatisfaciendum legatis Chalcidem miſit, fideique legatorum commendari civitatem juſſit. Thebanos Marcius & Atilius læti audierunt, auctoreſque & his ſeparatim ſingulis fuerunt ad renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules reſtitui juſſerunt: & auctores regiæ ſocietatis decreto ſuo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, diſcuſſo Bœotico concilio, Peloponneſum proficiſcuntur. Ser. Cornelio Chalcidem accerſito, Argis præbitum eſt iis concilium: ubi nihil aliud à gente Achæorum petierunt, quam ut mille milites darent. Id præſidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam trajiceretur, miſſum eſt. Marcius & Atilius, peractis quæ agenda in Græcia erant, principio hyemis Romam redierunt.

45. Inde legatio ſub idem tempus in Aſiam circum inſulas miſſa. Tres erant legati, Ti. Claudius, P. Poſtumius, M. Junius. Ii circumeuntes, hortabantur ſocios *ad ſuſcipiendum adverſus Perſea pro Romanis bellum*: & quo quæque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant: quia minores ſecuturæ majorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur: quia non favere tantum, ſed adjuvare etiam viribus ſuis bellum poterant; quadraginta navibus auctore Hegeſilocho comparatis. qui quum in ſummo magiſtratu eſſet (Prytanin ipſi vocant) multis rationibus pervicerat Rhodios, *ut omiſſa, quam ſæpe vanam experti eſſent, regum fovendorum ſpe, Romanam ſocietatem (unam tum in terris vel viribus, vel fide ſtabilem) retinerent. Bellum imminere cum Perſeo: deſideraturos Romanos eundem navalem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidiſſent: trepidaturos tum repente paranda claſſe, quum mittenda eſſet; niſi reficere naves, niſi inſtruere navalibus ſociis cœpiſſent. Id eo magis enixe faciendum eſſe, ut crimina delata ab Eumene, fide rerum refellerent.* His incitati, quadraginta navium claſſem inſtructam, ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non exſpectatam adhortationem eſſe appareret, oſtenderunt. Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos civitatum Aſiæ momentum fuit. Demetrius unus ſine ullo effectu (captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum ſuſpicione infamis) Romam rediit.

46. Perseus quum à colloquio Romanorum in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit: & Byzantium & Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem sententia ad omnes erat: *collocutum se cum Romanorum legatis. Quæ audisset quæque dixisset, ita disposita, ut superior fuisse in disceptatione videri posset.* Apud Rhodios legati addiderunt, *confidere pacem futuram, auctoribus enim Marcio atque Atilio, missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus movere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum ne omnium rerum jus ac potestas ad unum populum perveniat: quum cæterorum id interesse, tum præcipue Rhodiorum, qui plus inter alias civitates dignitate atque opibus excellant: quæ serva atque obnoxia forent, si nullus alio sit quam ad Romanos respectus.* Magis & literæ & verba legatorum benigne sunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt: potentior esse partis melioris auctoritas cœperat. Responsum ex decreto est, *optare pacem Rhodios; si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, dijungeret sibi ab Romanis.* Ab Rhodo redeuntes Bœotiæ quoque civitates & Thebas, & Coroneam, & Haliartum adierunt: quibus expressum invitis existimabatur, ut relicta regia societate Romanis adjungerentur. Thebani nihil moti sunt, quamquam nonnihil & damnatis principibus & restitutis exulibus succensebant Romanis. Coronæi & Haliartii, favore quodam insito in reges, legatos in Macedoniam miserunt, præsidium petentes, quo se adversus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, *præsidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse, tamen suadere ita à Thebanorum injuriis quæ possent, ut se vindicarent, ne Romanis præberent caussam in se succurrendi.*

47. Marcius & Atilius Romam quum venissent, legationem in Capitolio ita renunciarunt, *ut nulla re magis gloriarentur quam decepto per inducias & spem pacis rege. Adeo enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Græciam traiceretur. Spatio autem induciarum sumpto, ventorum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus instructiores rebus cœpturos bellum. Bœotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne conjungi amplius ullo consensu Macedonibus possent.* Hæc, *ut sua ratione acta*, magna pars senatus approbabat: veteres, & moris antiqui memores, *negabant se in ea legatione Romana agnoscere artes. Non per insidias & nocturna prælia, nec sine*

Lat.

latam fugam improviſoſque ad incautum hoſtem reditus, nec ut aſtu magis quam vera virtute gloriarentur, bella majores geſſiſſe. Indicere prius quam gerere ſolitos bella, denunciare etiam; interdum locum finire in quo dimicaturi eſſent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitæ ejus inſidiantem: eadem Faliſcis vinctum traditum proditorem liberorum regis. Hæc Romana eſſe, non verſutiarum Punicarum, neque calliditatis Græcæ: apud quos fallere hoſtem quam vi ſuperare glorioſius fuerit. Interdum in præſens tempus plus profici dolo, quam virtute: ſed ejus demum animum in perpetuum vinci, cui confeſſio expreſſa ſit ſe neq; arte, neq; caſu, ſed collatis cominus viribus juſto ac pio bello eſſe ſuperatum. Hæc ſeniores, quibus nova hæc minus placebat ſapientia. Vicit tamen ea pars ſenatus, cui potior utilis quam honeſti cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcii: & eodem rurſus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, juberetque cætera, uti è Republica, maxime viſum eſſet, agere. A. quoque Atilium miſerunt ad occupandam Lariſſam in Theſſalia, timentes ne ſi induciarum dies exiſſet, Perſeus præſidio eo miſſo, caput Theſſaliæ in poteſtate haberet. Duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam juſſus: & P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, treceni milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in poteſtate Bœotia eſſet.

48. His præparatis, quamquam ad bellum conſilia erant deſtinata, ſenatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Inſidiarum Eumeni factarum crimen, & maxima cura, & minime tamen probabiliter (manifeſta enim res erat) defenſum. Cætera deprecatio erat: ſed non eis animis audiebantur, qui aut doceri aut flecti poſſent. Denunciatum. *extemplo mœnibus urbis Romæ, Italia intra trigeſimum diem excederent.* P. Licinio deinde conſuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denunciatum, *ut exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum.* C. Lucretius prætor, cui claſſis provincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab urbe profectus: nam ex reſectis navibus alias in alium uſum retineri ad urbem placuit. Præmiſſus à prætore eſt frater Lucretius cum quinquereme una, juſſuſque ab ſociis ex fœdere acceptis navibus ad Cephaleniam claſſi occurrere. Ab Rheginis triremi una, ab Locris duabus, ab Uritibus quatuor, præter oram Italiæ ſupervectus Calabriæ extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium trajicit. Ibi decem ipſorum Dyrrhachinorum, duodecim Iſſæorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos ſactus, ſimulans ſe credere *eos in uſum Romanorum comparatos eſſe*; omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus

in

in Cephaleniam trajicit. C. Lucretius prætor ab Neapoli profectus, superato freto die quinto in Cephaleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul operiens ut terrestres copiæ trajicerentur, simul ut onerariæ ex agmine suo per altum dissipatæ consequerentur.

49. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidem ea res, cum magna dignitate ac majestate geritur: præcipue tamen convertit oculos animosque, quum ad magnum nobilemque aut virtute, aut fortuna hostem, euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut videant ducem suum, cujus imperio consilioque summam Rempublicam tuendam permiserunt. Subit inde cogitatio animum, *qui belli casus, quam incertus fortunæ eventus, communisque Mars belli sit: adversa, secunda, quæque insciti & temeritate ducum clades sæpe acciderint: quæ contra bona prudentia & virtus attulerit. Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunæ consulem ad bellum mittant: triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem Capitolium, ad eosdem Deos à quibus proficiscatur, visurie an hostibus eam præbituri lætitiam sint.* Persi autem regi, adversus quem ibatur, famam, & bello clara Macedonum gens, & Philippus pater, inter multa prospere gesta, Romano etiam nobilitatus bello, præbebat: tum ipsius Persei nunquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli exspectatione celebrari nomen. Cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentem consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi. C. Claudius, Q. Mucius: & tres illustres juvenes, P. Lentulus & duo Manlii Acidini: alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cum iis consul Brundusium ad exercitum, atque inde cum omnibus copiis transvectus ad Nymphæum in Apolloniati agro posuit castra.

50. Paucos ante dies Perseus postquam legati ab Roma regressi præciderant spem pacis, concilium habuit. Ibi aliquamdiu diversis sententiis certatum est. Erant quibus *vel stipendium pendendum, si injungeretur, vel agri parte cedendum si mulctarent: quidquid denique aliud pacis caussa patiendum esset, non recusandum* videretur: *nec committendum ut in aleam tanti casus se regnumque daret. Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed timendus ultro iis esse, quos nunc timeret, posset.* Cæterum multo major pars ferocioris sententiæ erat: *Quicquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse* affirmabant. *Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: sed hoc*

scire

scire quum omnia humana, tum maxima quæque & regna & imperia sub casibus multis esse. Carthaginiensium opes fregisse sese, & cervicibus eorum præpotententem finitimum regem imposuisse: Antiochum progeniemque ejus ultra juga Tauri remotum. Unum esse Macedoniæ regnum, & regione propinquum, & quod sicubi populus Romanus sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere. Dum integræ res sint apud animum suum Persea debere statuere: utrum singula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam insulam petere ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemptu atque inopia consenescat, malit: an armatus vindex fortunæ dignitatisque suæ, ita ut viro forti dignum sit, patiatur quodcunque casus belli tulerit: aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Græcia pelli, quam Annibalem Italia pulsum esse. Neque hercule videre, qui conveniat, fratri affectante per injuriam regnum, summa vi restitisse; alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello & pace quæri, ut inter omnes conveniat, nec turpius quicquam esse, quam sine certamine cessisse regno, nec præclarius quicquam quum pro dignitate ac majestate omnem fortunam expertum esse.

51. Pellæ in vetere regia Macedonum hoc consilium erat, *Geramus ergo*, inquit, *Diis bene juvantibus, quando ita videtur, bellum*: literisque circa præfectos dimissis, Citium (Macedoniæ oppidum est) copias omnes contrahit. Ipse centum hostiis sacrificio regaliter Minervæ, quam vocant Alcidem confecto, cum purpuratorum & satellitum manu profectus Citium est. Eo jam omnes Macedonum externorumque auxiliorum convenerant copiæ. Castra ante urbem ponit, omnesque armatos in campo struxit. Summa omnium quadraginta millia armata fuere: quorum pars ferme dimidia phalangitæ erant: Hippias Berœæus præerat. Delecta deinde & viribus & robore ætatis ex omni cetratorum numero duo erant agemata, hanc ipsi legionem vocabant, præfectos habebant Leonatum & Thrasippum Eulyestas. Cæterorum cetratorum trium ferme millium hominum dux erat Antiphilus Eressæus. Pæones, & ex Parorea & Pastrymonia (sunt autem ea loca subjecta Thraciæ) & Agrianes, admistis etiam Thracibus incolis, trium millium ferme & ipsi expleverunt numerum. Armaverat contraxeratque eos Didas Pæon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, præfecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex finitiis tria millia Thracum liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pene numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarneum & Syllum Gnossium. Et Leonides Lacedæmonius quin-

quingentis ex Græcia, misso generi hominum, præerat. Regii is generis ferebatur: exul damnatus frequenti concilio Achæorum, literis ad Persea deprehensis. Ætolorum & Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erat. Ex his mistis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys Seuthæ filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus triginta novem millia peditum erant, quatuor equitum. Satis constabat *secundum eum exercitum, quem magnus Alexander in Asiam trajecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse.*

52. Sextus & vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia, & progeniem ediderat, cujus magna pars matura militiæ esset, & levibus bellis Thracum accolarum, quæ exercerent magis quam fatigarent, sub assidua tamen militia fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde & Persi Romanum bellum, omnia ut instructa parataque essent effecerat. Mota parumper acies, non justo decursu tamen, ne stetisse tantum in armis viderentur: armatosque, sicut erant, ad concionem vocavit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos: quorum major Philippus, natura frater, adoptione filius: minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum, injuriam populi Romani in patrem seque commemoravit: *Illum omnibus indignitatibus, compulsum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Græciæ urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandæ pacis, extractam hyemem, ut tempus ad comparandum haberent. Consulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ trecenos equites habeant, & pari ferme numero sociorum peditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia Eumenis & Massinissæ, non plus septem millia peditum, duo equitum futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exercitum, quantum numero, quantum genere militum præstarent tyronibus raptim ad id bellum conscriptis, ipsi à pueris eruditi artibus militiæ, tot subacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas, & Numidas esse: sibi Thracas, Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quæ sibi quisque paraverit pauper miles: Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura & impensa facta. Commeatum illis quum procul, tum omnibus subcasibus maritimis fore: se & pecuniam & frumentum, præter re-*

ditus

ditus metallorum, in decem annos ſepoſuiſſe. Omnia quæ Deorum indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas: animum habendum eſſe, quem habuerunt majores eorum: qui Europa omni domita tranſgreſſi in Aſiam, incognitum famæ aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere deſierint, quam rubro mari incluſis, quod vincerent defuerit. At hercule nunc non de ultimis Indiæ oris, ſed de ipſius Macedoniæ poſſeſſione certamen fortunam indixiſſe. Cum patre ſuo gerentes bellum Romanos, ſpecioſum Græciæ liberandæ tuliſſe titulum. Nunc propalam Macedoniam in ſervitutem petere: ne rex vicinus imperio ſit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda ſuperbis dominis eſſe cum rege regnoque, ſi abſiſtere bello & facere imperata velint.

53. Quum per omnem orationem ſatis frequenti aſſenſu ſucclamatum eſſet, tum vero ea vociferatio, ſimul indignantium minitantiumque, partim jubentium *bonum animum habere regem*, exorta eſt, ut finem dicendi faceret: tantum juſſis ad iter parari: jam enim dici *movere caſtra ab Nymphæo Romanos*. Concione dimiſſa, ad audiendas legationes civitatum Macedoniæ ſe contulit. Venerant autem ad pecunias, profacultatibus quæque ſuis, & frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiæ actæ, remiſſum omnibus: *ſatis regios apparatus ad ea* dictum *ſufficere*: vehicula tantum imperata, ut tormenta, telorumque miſſilium ingentem vim præparatam, bellicumque aliud inſtrumentum veherent. Profectus inde toto exercitu Eordeam petens, ad Begorritem quem vocant lacum, poſitis caſtris, poſtero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium proceſſit. Deinde ſaltu anguſto ſuperatis montibus: quos Cambunios vocant, deſcendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythium, & Dolichen incolentes. Hæc tria oppida pauliſper cunctata, quia obſides Lariſſeis dederant: victa tamen præſenti metu, in deditionem conceſſerunt. Benigne his appellatis, haud dubius Perræbios quoque idem facturos, urbem nihil cunctatis qui incolebant, primo advenienti recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo etiam die, cruenti concurſu ad portas armatorum eſt repulſus: poſtero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

54. Mylæ proximum oppidum, ita munitum, ut inexſuperabilis munimenti ſpes incolas ferociores faceret: non portas audere regi ſatis habuerunt, ſed probris quoque in ipſum Macedonaſque procacibus jaculati ſunt. Quæ res quum inferiorem hoſtem ad oppugnandum feciſſet, ipſos deſperatione miæ ad tuendos ſeſe acrius accendit. Itaque per triduum gentibus utrinque animis & oppugnatæ ſunt, & defenſæ.

Mul-

Multitudo Macedonum ad ſubeundum invicem prœlium haud difficulter ſuccedebat: oppidanos diem noctem eoſdem tuentes mœnia, non vulnera modo, ſed etiam vigiliæ & continens labor conficiebat. Quarto die quum & ſcalæ undique ad muros erigerentur, & porta vi majore oppugnaretur: oppidani depulſi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hoſtes faciunt. Quæ quum iræ magis inconſultæ, quam veræ fiduciæ virium eſſet, pauci & feſſi ab integris pulſi terga dederunt, fugientesque per patentem portam hoſtes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta eſt. Libera quoque corpora, quæ cædibus ſuperfuerunt, venundata. Diruto magna ex parte & incenſo oppido, profectus ad Phalannam caſtra movit: inde poſtera die Gyrtonem pervenit. Quo quum T. Minucium Rufum & Hippiam Theſſalorum prætorem cum præſidio intraſſe accepiſſet, ne tentata quidem oppugnatione prætergreſſus, Elatias & Gonnum, perculſis inopinato adventu oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus ſunt, quæ Tempe adeunt, magis Gonnus: itaque & firmiore id præſidio tutum equitum peditumque, ad hoc foſſa triplici ac vallo munitum reliquit. Ipſe ad Sycurium progreſſus, operiri ibi hoſtium adventum ſtatuit: ſimul & frumentari paſſim exercitum jubet in ſubjecto hoſtium agro. Namque Sycurium eſt ſub radicibus Oſſæ montis. Qua in meridiem vergit, ſubjectos habet Theſſaliæ campos: ab tergo Macedoniam atque Magneſiam. Ad has opportunitates accedit ſumma ſalubritas & copia pluribus circumjectis fontibus perennium aquarum.

55. Conſul Romanus per eoſdem dies Theſſaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde poſtquam in Athamaniam eſt tranſgreſſus: aſperi ac prope invii ſoli, cum ingenti difficultate parvis itineribus ægre Gomphos pervenit. Cui ſi vexatis hominibus equiſque tyronem exercitum ducenti acie inſtructa & loco ſuo & tempore obſtitiſſet rex, ne Romani quidem abnuunt *magna ſua cum clade fuiſſe pugnaturos.* Poſtquam Gomphos ſine certamine ventum eſt, præter gaudium periculoſi ſaltus ſuperati, contemptus quoque hoſtium (adeo ignorantium opportunitates ſuas) acceſſit. Sacrificio rite perfecto conſul, & frumento dato militibus, paucos ad requiem jumentorum hominumque moratus dies: quum audiret *vagari Macedonas efſuſos per Theſſaliam, vaſtarique ſociorum agros*, ſatis jam refectum militem ad Lariſſam ducit. Inde quum tria millia ferme abeſſet à Tripoli (Sceam vocant) ſuper Peneum amnem poſuit caſtra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus acceſſit cum Attalo atque Athenæo fratribus, Philetæro fra-

tre relicto Pergami ad tutelam regni. Inde cum Attalo & quatuor millibus peditum, mille equitum ad conſulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpoſitus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ populis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in oblivionem adducta. Apolloniatæ trecentos equites, centum pedites miſerunt. Ætolorum alæ unius inſtar, quantum in tota gente equitum erat, venerant. Et Theſſalorum omnis equitatus ſeparatus erat: non plus quam trecenti erant equites in caſtris Romanis. Achæi juventutis ſuæ, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt.

56. Sub idem tempus & C. Lucretius prætor, qui navibus præerat ad Cephaleniam, M. Lucretio fratre cum claſſe ſuper Maleam Chalcidem juſſo petere, ipſe triremem conſcendit, ſinum Corinthium petens, ad præoccupandas in Bœotia res: tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adveniens, quum à P. Lentulo Haliartum oppugnari audiſſet, nuncium prætoris verbis, qui abſcedere eum inde juberet, miſit. Bœotorum juventutem, quæ pars cum Romanis ſtabat, eam rem aggreſſus legatus, à mœnibus abſceſſit. Hæc ſoluta obſidio locum alteri novæ obſidioni dedit. Namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum qui ſub Athenæo erant, Haliartum circumdedit: parantibuſque jam oppugnare, ſupervenit à Creuſa prætor. Ad idem fere tempus ab ſociis naves Chalcidem convenerunt. Duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Prætor quia nuſquam erat maritimum bellum, remiſit ſociis. Et Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Halope capta, Lariſſa quæ Cremaſte dicitur, oppugnata. Quum hic ſtatus in Bœotia eſſet, Perſeus quum ad Sycurium (ſicut ante dictum eſt) ſtativa habebat, frumento undique circa ex agris convecto, ad vaſtandum agrum Pheræorum miſit: ratus ad juvandas ſociorum urbes longius ab caſtris abſtractos deprehendi Romanos poſſe. Quos quum eo tumultu nihil motos animadverſiſſet, prædam quidem, præterquam hominum, pecora autem maxime omnis generis fuere, diviſit ad epulandum militibus.

57. Sub idem deinde tempus concilium & conſul & rex habuerunt, *unde bellum ordirentur*. Regis creverunt animi vacatione conceſſa ſibi ab hoſte Pheræi agri. Itaque *eundum ad caſtra, nec dandum ultra ſpatium cunctandi* cenſebat.

Et

Et Romani censebant, *cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferentes non latam Pheraeis opem.* Consultantibus quid agerent (aderant autem Eumenes, & Attalus in concilio) trepidus nuncius affert, *hostem magno agmine adesse.* Concilio dimisso, signum extemplo datur, *ut arma capiant.* Interim placet ex regiis auxiliis centum equites & parem numerum jaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta, quum paulo plus mille passus abesset à castris Romanis, consistere signa peditum jussit: prægressus ipse cum equitibus ac levi armatura, & Cotys cum eo ducesque aliorum auxiliorum præcesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, quum in conspectu fuere hostium equites: duæ alæ erant magna ex parte Gallorum, Cassignatus præerat: & levis armaturæ centum fere & quinquaginta, Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretensium cohortibus & Thracum misit. Proelium, quum pares numero essent, neque ab hac aut illa parte nova auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis ferme triginta interfecti: inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. Et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit: postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admovit, plaustris cum aqua sequentibus: nam duodecim millium passuum via omnis sine aqua & plurimi pulveris erat, affectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. Quum Romani quiessent, stationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore ut Romani equites abeuntium novissimum agmen aggrederentur: inde certamine orto, quum longius à castris eos elicuissent, facile ubiubi essent, se, qui equitatu & levi armatura plus possent, conversuros aciem.

58. Postquam incœptum non succedebat, castra propius hostem movit rex, & à quinque millibus passuum communiit. Inde luce prima in eodem quo solebat loco peditum acie instructa, equitatum omnem levemque armaturam ad castra hostium ducit. Visus & plurium & propior solito pulvis, trepidationem in castris Romanis fecit: & primo vix creditum nuncianti est; quia prioribus continuis diebus, nunquam ante horam quartam hostis apparuerat. Tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore & cursu à portis dubitatio exempta est: tumultus ingens oboritur: tribuni præfectique & centuriones in prætorium, miles ad sua quisque tentoria discurrit. Minus quingentos passus à vallo instruxerat

ſtruxerat Perſeus ſuos, circa tumulum quem Calicinum vocant. Lævo cornu Cotys rex præerat cum omnibus ſuæ gentis: equitum ordines levis armatura interpoſita diſtinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites, intermixti turmis eorum Cretenſes. Huic armaturæ Milo Berœæus, equitibus & ſummæ partis ejus Meno Antigonenſis præerat. Proximi cornibus conſtiterant regii equites, &, mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonenſis hic, & Pæoniæ præfectus Didas, erant præpoſiti. Medius omnium rex erat: circa eum agema quod vocant, equitumque ſacræ alæ. Ante ſe ſtatuit funditores jaculatoreſque: quadringentorum manus utraque numerum expleverat. Ionem Theſſalonicenſem & Timanora Dolopem iis præfecit. Sic regii conſtiterant. Conſul intra vallum peditum acie inſtructa, & ipſe equitatum omnem cum levi armatura emiſit. Pro vallo inſtructi ſunt. Dextro cornu præpoſitus C. Licinius Craſſus conſulis frater cum omni Italico equitatu, velitibus intermixtis: ſiniſtro M. Valerius Lævinus ſociorum ex Græcis populis equites habebat, ejuſdem gentis levem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius. Ducenti equites Galli ante ſigna horum inſtructi, & de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Theſſali quadringenti equites paryo intervallo ſuper lævum cornu locati. Eumenes rex Attaluſque cum omni manu ſua ab tergo inter poſtremam aciem ac vallum ſteterunt.

59. In hunc modum maxime inſtructæ acies, par ferme utrinque numerus equitum ac levis armaturæ concurrunt, à funditoribus jaculatoribuſque, qui præceſſerunt prœlio orto. Primi omnium Thraces, haud ſecus quamdiu clauſtris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equites incurrerunt, ut uſu belli & ingenio impavida gens turbaretur. Gladiis haſtas petere pedites, nunc ſuccidere crura equis, nunc ilia ſuffodere. Perſeus in mediam invectus aciem, Græcos primo impetu avertit: quibus quum gravius ab tergo inſtaret hoſtis, Theſſalorum equitatus, qui à lævo cornu brevi ſpacio disjunctus in ſubſidiis fuerat, extra concurſum primo ſpectator certaminis, deinde inclinata re, maximo uſui fuit. Cedentes enim ſenſim integris ordinibus, poſtquam ſe Eumenis auxiliis adjunxerunt, & cum eo tutum inter ordines ſuos receptum ſociis fuga diſſipatis dabant: & quum minus conferti hoſtes inſtarent, progredi etiam auſi multos fugientium obvios exceperunt. Nec regii ſparſi jam ipſi paſſim ſequendo, cum ordinatis & certo incedentibus gradu manus conſerere audebant. Quum victor equeſtri prœ-

lio res parvo momento si adjuvisset, debellatum esset. Opportune adhortanti supervenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci coepto deessent, Hippias & Leonatus raptim adduxerant, postquam prospere pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantæ rei conandæ, Crotoniensis Evander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen impeditum venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, & monere instituit, *ne elatus felicitate summam rerum tenere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestæ conditionem habiturum, vel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque collaudato Euandro, signa referri, peditumque agmen redire in castra jubet, equitibus recipientibus cedere.

60. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia haud minus peditum. Capti ferme ducenti equites. Ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem læti, ante alios Thracum insolens lætitia eminebat: cum cantu enim suspensa capita hostium portantes redierunt. Apud Romanos non mœstitia tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, *ut trans Peneum transferret castra: ut pro munimento amnem haberet*, dum perculsi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione, silentio noctis traductis copiis, castra in ulteriore ripa communit. Rex postero die ad lacessendos prœlio hostes progressus, postquam trans amnem in tuto posita castra animadvertit, *fatebatur quidem peccatum, quod pridie non instituisset: sed aliquanto majorem culpam esse, quod nocte foret ostium. Nam ut neminem alium suorum moveret, levi armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse.* Romanis quidem præsens pavor demptus erat; in tuto castra habentibus damnum inter cætera præcipue famæ movebat. Et in concilio apud consulem pro se quisque in Ætolos conferebant causam; *ab iis fugæ terroris principium ortum, secutas pavorem Ætolorum & cæteros socios Græcorum populorum.* Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conspecti dicebantur.

61. Thessali pro concione laudati, ducesque eorum ejusdem virtutis causa donati. Ad regem spolia cæsorum hostium referebantur: dona ex his aliis arma insignia, aliis equos quibusdam captivos dono dabat. Scuta erant supra mille quingena loricæ thoracesque mille amplius summam exp

bant: galearum gladiorumque & missilium omnis generis major aliquanto numerus. Hæc per se ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quæ ad concionem vocato exercitu habuit. *Præjudicatum eventum belli habetis: meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo invictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes juventutis, equites seminarium senatus: inde lectos in Patrum numerum consules, inde imperatores creant. Horum spolia paulo ante divisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis, quæ nocturna fuga vobis subtractæ, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit, transgressique exemplo castra oppugnabimus, quæ hodie cepissemus, ni fugissent. Aut si acie decernere volent, eundem pugnæ pedestris eventum exspectate, qui equitum in certamine fuerit.* Et qui vicerant alacres, spolia cæsorum hostium humeris gerentes ante ora sua, audivere; ex eo quod acciderat spem futuri præcipientes: & pedites aliena gloria accensi, præcipue qui in Macedonum phalangitis erant, sibi quoque & navandæ regi operæ, & similem gloriam ex hoste pariendi occasionem optabant. Concione dimissa, postero die profectus inde ad Mopsium posuit castra: tumulus hic inter Tempe & Lariſſam medius est.

62. Romani non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus & viginti. Per eos dies concilium habenti regi de summa, quum jam consedisset ferocia ab re bene gesta; ausi sunt quidam amicorum consilium dare, *ut secunda fortuna in conditione honestæ pacis uteretur, potius quam spe vana evectus in casum irrevocabilem se daret. Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ, prudentis hominis & merito felicis esse. Mitteret ad consulem, qui fœdus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater ejus pacem a T. Quintio victore accepisset. Neque finiri bellum magnificentius, quam tam memorabili pugna: neq; spem firmiorem pacis perpetuæ dari, quam quæ perculsos adverso prælio Romanos molliores faciura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoq; insita pervicacia æqua aspernarentur: Deos hominesque, & moderationis testes, & illorum pervicacis superbiæ, futuros testes.* Nunquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus: itaque plurium assensu comprobata est sententia. Legati ad consulem missi, adhibito frequenti concilio auditi sunt. *Pacem petere, vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis pollicentes: urbibus agris locisque, quibus Philippus*

cessisset, cessurum Persium. Haec legati. Summotis his, quum consultarent, Romana constantia vicit in concilio. Ita tum mos erat, *in adversis vultum secundae fortunae gerere, moderari animos in secundis.* Responderi placuit, *ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex, de se deque universa Macedonia statuendi jus.* Haec quum renunciassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse: & plerique *vetare amplius mentionem pacis facere, ultro mox quaesturos quod oblatum fastidiant.* Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse, timere: & summam pecuniae augens, si precio pacem emere posset, non destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo quod primo responderat, mutabat: desperata pace ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus.

63. Fama equestris pugnae vulgata per Graeciam, nudavit voluntates hominum. Non enim solum qui partis Macedonum erant, sed plerique ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque experti, laeti eam famam accepere: non ob aliam causam quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur, deteriori atque infirmiori favendo. Eodem tempore in Boeotia summa vi Haliartum Lucretius praetor oppugnarat: & quamquam nec habebant externa auxilia obsessi, praeter Coronaeorum juniores, qui prima obsidione moenia intraverant, neque sperabant: tamen ipsi animis magis quam viribus resistebant. Nam & eruptiones in opera crebro faciebant: & arietem admotum, libramento plumbi gravatum ad terram urgebant: & si qua declinarent qui agebant ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipsa strage congestis saxis, extruebant. Quum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos dividi praetor jussit, ut corona undique moenia aggressurus: eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod qua parte palus urbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab ea parte, qua duae turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admovit; ut eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto, scalis vacua defensoribus moenia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim ejus arcere parant. Nam super stratum ruinis locum fascibus aridis sarmentorum injectis, stantes cum ardentibus fascibus accensuros ea se saepe minabantur, ut incendio interseptis ab hoste, spatium ad objiciendum interiorem murum haberent: quod incoeptum eorum fors impediit. Nam tan-

tus

tus repente effusus est imber, ut nec accendi facile paterentur, & extingueret accensa. Itaque & transitus per distracta fumantia virgulta patuit: & in unius loci præsidium omnibus versis, moenia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis seniores impuberesque, quos casus obvios obtulit, passim cæsi: armati in arcem confugerunt. Et postero die quum spei nihil superasset, deditione facta, sub corona venierunt. Fuerunt autem duo millia ferme & quingenti: ornamenta urbis, statuæ & tabulæ pictæ & quicquid precioſæ prædæ fuit, ad naves delatum: urbs diruta à fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus sine certamine receptis, urbem tradidit exulibus, & qui Romanorum partis erant: adversæ factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum, familias sub corona vendidit, His gestis in Bœotia; ad mare ac naves rediit.

64. Quum hæc in Bœotia gererentur, Perseus ad Sycurium stativa dierum aliquot habuit. Ubi quum audisset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas falcibus desecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota castra stramentorum feciſſe: ratus incendio opportuna esse, faces tædamque & malleolos stuppæ illitos pice parari jubet: atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret. Nequiquam primæ stationes oppressæ; tumultu ac terrore suo cæteros exciverunt: signumque datum est arma extemplo capiendi; simulque in vallo, ad portas, miles instructus erat, & intentus propugnationi castrorum. Perseus & extemplo circumegit aciem, & prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri jussit. Ipse cum equitatu & levi armatura substitit ad agmen cogendum. Ratus id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. Breve certamen levis armaturæ maxime cum procursatoribus fuit. Equites peditesque sine tumultu in castra redierunt. Denesſis circa segetibus, Romani ad Crannonium intactum agrum castra movent. Ibi quum securi, & propter castrorum propinquitatem, & viæ inopis aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium & Crannona est, stativa haberent, repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub lucem reliquerant in proxima planicie. Stetit paulisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos: qui postquam nihil movebant, equitem mittit qui pedites referre ad Sycurium signa juberet, ipse nox insecutus. Romani equites modico intervallo sequentes,

ficubi ſparſos ac diſſipatos invadere poſſent: poſtquam conferros abire ſigna atque ordines ſervantes viderunt, & ipſi in caſtra redeunt.

65. Inde offenſus longinquitate itineris rex, ad Mopſium caſtra movit, & Romani demeſſis Crannonis ſegetibus, in Phalannæum agrum tranſeunt. Ibi quum ex transfuga cognoviſſet rex, *ſine ullo armato præſidio paſſim vagantes per agros Romanos metere*, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum & Cretenſium profectus, quum quantum accelerare poterat effuſo agmine iſſent, improviſo aggreſſus eſt Romanos. Juncta vehicula, pleraque onuſta, mille admodum capiuntur, ſexcenti ferme homines. Prædam cuſtodiendam ducendamque in caſtra trecenti Cretenſium dedit. Ipſe revocato ab effuſa cæde equite, & reliquis peditum, ducit ad proximum præſidium, ratus haud magno certamine opprimi poſſe. L. Pompeius tribunus militum præerat, qui perculſos milites repentino hoſtium adventu in propinquum tumulum recepit, loci ſe præſidio, quia numero & viribus impar erat, defenſurus. Ibi quum in orbem milites coegiſſet, ut denſatis ſcutis ab jactu ſagittarum & jaculorum ſeſe tuerentur: Perſeus circumdato armatis tumulo, alios aſcenſum undique tentare jubet, & cominus prœlium conſerere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumſtabat: nam neque conferti pugnare, propter eos qui aſcendere in tumulum conabantur, poterant: & ubi ordines procurſando ſolviſſent, patebant jaculis ſagittiſve. Maximo teſtroſphendonis vulnerabantur: hoc illo bello novum genus teli inventum eſt. Bipalme ſpiculum haſtili ſemicubitali inſixum erat, craſſitudine digiti: huic ad libramen pinnæ tres velut ſagittis ſolent, circumdabantur: funda media, duo funalia imparia habebat: cum majori ſinu libratum funditor habena rotaret, excuſſum velut glans emicabat. Quum & hoc & alio omni genere telorum, pars vulnerata militum eſſet, non facile jam arma feſſi ſuſtinerent: inſtare rex ut dederent ſe, fidem dare, præmia interdum polliceri: nec cujuſquam ad deditionem flectebatur animus, quum ex inſperato jam obſtinato mori ſpes affulſit. Nam quum ex frumentatoribus refugientes quidam in caſtra, nunciaſſent conſuli *circumſideri præſidium*: magnus periculo tot civium (nam octingenti ferme, & omnes Romani erant) cum equitatu ac levi armatura (acceſſerant non auxilia Numidæ pedites equiteſque & elephanti) caſtris egreditur; & tribunis militum imperat, *ut legionum ſignа ſequantur*. Ipſe velitibus ad firmanda levium armatorum auxilia adjectis ad tumulum præcedit. Conſulis tentoria tegunt, Eumenes, Attalus, & Miſagenes regulus Numidarum.

66. Qui

68. Quum in conſpectu prima ſigna ſuorum circumſeſſis fuerunt, Romanis quidem ab ultima deſperatione recreatis eſt animus: Perſeus, cui primum omnium fuerat, ut contentus fortuito ſucceſſu, captis aliquot frumentatoribus, occiſiſque, non tereret tempus in obſidione præſidii: ſecundum, ea quoque tentata utcunque, quum ſciret nihil roboris ſecum eſſe, dum liceret intacto, abire: & ipſe hoſtium adventum elatus ſucceſſu manſit: & qui phalangem accerſerent, propere miſit. Qua & ſerius quam res poſtulabat, & rapim acta, turbati curſu adverſus inſtructos & præparatos erant adventuri. Conſul ante veniens, extemplo prœlium conſeruit. Primo reſiſtere Macedones: deinde ut nulla re pares erant, amiſſis trecenis peditibus, viginti quatuor primoribus equitum ex ala quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Cæterum iter prope ipſo prœlio tumultuoſius fuit. Phalanx abs trepido nuncio accita, quum rapim ducerentur, primo in anguſtiis captivorum agmini oblata vehiculiſque frumento onuſtis: iis cæſis ingens ibi vexatio partis utriuſque fuit, nullo exſpectante utcunque explicaretur agmen: ſed armatis detrudentibus per præceps impedimenta (neque enim aliter via aperiri poterat) jumentis quum ſtimularentur in turba ſævientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant ſeſe, quum regio agmini perculſiſque equitibus occurrunt. Ibi vero clamor jubentium *referre ſigna*, ruinæ quoque prope ſimilem trepidationem fecit: ut ſi hoſtes introire anguſtias auſi longius inſecuti eſſent, magna clades accipi potuerit. Conſul recepto ex tumulo præſidio, contentus modico ſucceſſu, in caſtra copias reduxit. Sunt qui eo die magno prœlio pugnatum autores ſint, octo millia hoſtium cæſa; in his Sopatrum & Antipatrum regios duces: vivos captos circiter duo millia octingentos; ſigna militaria capta viginti ſeptem. Nec incruentam victoriam fuiſſe: ſupra quatuor millia & trecentos de exercitu conſulis cecidiſſe: ſigna ſiniſtræ alæ quinque amiſſa.

67. Hic dies & Romanis refecit animos, & Perſea perculit: et dies paucos ad Mopſium moratus, ſepulturæ maxime militum miſſorum cura, præſidio ſatis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam, juſſum Magnetas & propinquos tentare. Quum Pellam veniſſet exercitu in hiberna dimiſſo, ipſe cum Cotye Theſſalonicam eſt profectus. Eo fama ferebat, *Atlesbim regulum Thracum, & Corragum Eumenis præfectum, in Cotyis fines impetum feciſſe: & regionem Marenen (quam vocant) cepiſſe.* Itaque dimittendum Cotyn ad ſua tuenda ratus, magnis proficiſcentem donis proſequitur. Ducenta talenta, ſemeſtre ſtipendium equitatui numerat, quum primo annuum dare con-

constitisset. Consul postquam profectum Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniæ claustra tutissima præbet, & in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Quum & loco & præsidio valido inexpugnabilis res esset, abstitit incepto. In Perræbiam flexis itineribus, Malloea primo impetu capta ac direpta. Tripoli, aliaque Perræbia recepta, Lariſſam rediit. Inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessaliæ urbibus distribuit, & partem exercitus ita per totam Thessaliam divisit, ut & hiberna commoda omnes haberent, & præsidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Græcarum civitatum socios omnes præter Achæos dimisit. Cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim; Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit à fundamentis; Antrona voluntate colentium recepit. Ad Lariſſam deinde exercitum admovit: urbs deserta erat, in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones, regium præsidium, metu excesserant; à quibus relicti oppidani, in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, utrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotia adipiscendæ res. Thebani veterantibus eos Coronæis, in Bœotiam accersebant: ad horum preces, quia hibernis aptior regio quam Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

EPI

EPITOME LIBRI XLIII.

PRætores nonnulli, eo quod avare & crudeliter provincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Græcia urbes expugnavit, & crudeliter diripuit. Ob id captivi, qui ab eo sub corona venierant ex senatusconsulto postea restituti sunt. Item à præfectis classium Romanorum multa impotenter in socios facta. 18, &c. Res præterea à Perseo rege in Thracia prospere gestæ continet: victis Dardanis, & Illyrico, cujus pars erat Gentius. Motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat, ipso interempto consedit. M. Æmilius Lepidus à censoribus princeps in senatu lectus.

EAdem æstate, qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani, legatus in Illyricum à consule missus, opulenta duo oppida vi atque armis coegit in deditionem; omniaque iis sua concessit, ut opinione clementiæ eos, qui Carnuntem munitam urbem incolebant, alliceret. Postquam nec ut dederent se compellere, neque capere obsidendo poterat, ne duabus oppugnationibus nequiquam fatigatus miles esset, quam prius intactam urbem reliquerat, diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incœpto est conatus, ingressum hoc per consulem, senatus ex Aquileiensium legatis cognovit: illi querentes *coloniam suam novam & infirmam, nec dum satis munitam inter infestas nationes Istrorum & Illyriorum esse*, quum pete-

peterent *ut senatus curæ haberet, quomodo ea colonia muniretur*: interrogati *vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari?* respondêrunt, *Cassium Aquileiam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam esse.* Ea res primo incredibilis visa; & pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum illatum. Tum Aquileienses, *nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum, & duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos, abductosque.* Enimvero senatus indignari, *tantum consulem ausum, ut suam provinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitum novo periculoso itinere inter exteras gentes duceret, viam tot nationibus in Italiam aperiret.* Decernunt frequentes, *ut C. Sulpicius prætor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe: & quantum accelerare possent, Cassium consulem ubicunque sit persequantur: nuncient, ne bellum cum ulla gente moveat, nisi cum qua senatus gerendum censuerat.* Legati hi profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius, P. Marcius Rex. Mens de consule atque exercitu, distulit eo tempore muniendæ Aquileiæ curam.

2. Hispaniæ deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ii de magistratuum Romanorum avaritia superbiaque conquesti, nixi genibus ab senatu petunt, *ne se socios fœdius spoliari vexarique, quam hostes patiantur.* Quum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecuniæ captas; L. Canuleio prætori qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, *ut in singulos à quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret, patronos quos vellent sumendi potestatem faceret.* Vocatis in curiam legatis recitatum est senatusconsultum, jussique nominare patronos: quatuor nominaverunt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium, Cn. F. Scipionem, L. Æmilium, L. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui prætor A. Manlio, M. Junio consulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumpserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Dissensio inter duarum provinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniæ populi M. Catonem & Scipionem: ulterioris L. Paullum & Gallum Sulpicium patronos sumpserunt. Ad recuperatores adducti à citerioribus populis P. Furius Philus: ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Postumio, Q. Mucio consulibus triennio ante, hic biennio post eus L. Postumio, M. Popillio consulibus prætor fuerat. Gravissimis criminibus accusati ambo ampliatique: quum dicendi de integro causa esset, excusati *exilii causa solum verti.* Furius Præneste, Matienus Tibur exulatum abierunt. Fama erat, *prohiberi à patronis nobiles ac potentes compellare:* [illegible]

ique eam ſuſpicionem Canuleius prætor, quod omiſſa ea re lectum habere inſtituit. Dein repente in provinciam abiit, e plures ab Hiſpanis vexarentur. Ita præteritis ſilentio oberatis, in futurum conſultum ab ſenatu Hiſpanis, quod imetrarunt *ne frumenti æſtimationem magiſtratus Romanus haberet: eve cogeret viceſimas vendere Hiſpanos quanti ipſe vellet: s ne præfecti in oppida ſua ad pecunias cogendas imponentur.*

3. Et alia novi generis hominum ex Hiſpania legatio veit. Ex militibus Romanis, & ex Hiſpanis mulieribus, cum uibus connubium non eſſet, natos ſe memorantes, ſupra quaor millia hominum, orabant, *ut ſibi oppidum in quo habitaent, daretur:* ſenatus decrevit, *uti nomina ſua apud L. Canuium profiterentur: eorumque ſi quos manumiſiſſet, eos Carteiam d Oceanum deduci placere. Qui Carteienſium domi manere velnt, poteſtatem fore, uti numero colonorum eſſent, agro aſſignato. atinam eam coloniam fuiſſe, libertinorumque appellari.* Eodem mpore ex Africa & Guluſſa Maſiniſſæ regis filius legatus uris, & Carthaginienſes venerunt. Guluſſa prior in ſenaum introductus, & quæ miſſa erant ad bellum Macedonicum patre ſuo expoſuit: & ſi qua præterea vellent imperare, æſtaturum merito populi Romani eſt pollicitus: & monuit atres conſcriptos, *ut a fraude Carthaginienſium caverent. Claſſis eos agnæ parandæ conſilium cepiſſe, ſpecie pro Romanis, & adverſus Maonas: ubi ea parata inſtructaque eſſet, ipſorum fore poteſtatis quem oſtem aut ſocium habeant.*

* * *

4. Tantum pavorem ingreſſi caſtra, oſtentantes capita fe- *V. C.*
runt, ut ſi admotus extemplo exercitus foret, capi caſtra 580.
ecuerint. Tum quoque fuga ingens facta eſt: & erant qui *gatos mittendos, ad pacem precibus petendam,* cenſerent: civitaque complures eo nuncio audito, in deditionem venerunt. uibus purgantibus ſeſe, culpamque in duorum amentiam nferentibus, qui ſe ultro ad pœnam ipſi obtuliſſent, quum niam dediſſet prætor: profectus extemplo ad alias civita, omnibus imperata facientibus quieto exercitu pacatum rum, qui paulo ante ingenti tumultu arſerat, peragravit. ec lenitas prætoris, qua ſine ſanguine ferociſſimam gentem muerat, eo gratior plebi Patribuſque fuit, quo crudelius ariuſque in Græcia bellatum & ab conſule Licinio & ab ucretio prætore erat. Lucretium tribuni plebis abſentem ncionibus aſſiduis lacerabant: quum Reipublicæ cauſſa abe excuſaretur: ſed tum adeo vicina etiam inexplorata e-nt, ut is eo tempore in agro ſuo Antiati eſſet, aquamque manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus

centum

centum triginta millibus æris locasse dicitur: tabulis quoque pictis ex præda fanum Æsculapii exornavit. Invidiam infamiamque ab Lucretio averterunt in Hortensium successorem ejus Abderitæ legati, flentes ante curiam, querentesque *oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Causam excidii fuisse urbi, quod quum centum millia denarium, & tritici quinquaginta millia modium imperaret, spacium petierunt quo de ea re & ad Hostilium consulem, & Romam mitterent legatos. Vix dum ad consulem se perveniss, & audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona cæteros venisse.* Indigna senatui visa: decreveruntque eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decreverant priore anno: eademque pro concione edicere Q. Mænium prætorem jusserunt. Et legati duo C. Sempronius Blæsus, Sext. Julius Cæsar ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, ut & Hostilio consuli & Hortensio prætori nunciarent, *senatum, Abderitis injustum bellum illatum, conquirique omnes qui in servitute sint, & restitui in libertatem, æquum censere.*

5. Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querelæ ad senatum delatæ sunt: & legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in senatu fecit, questus *Alpinorum populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse: & inde multa millia hominum in servitutem abripuisse.* Sub id tempus Carnorum Istrorumque & Iapidum legati venerunt: *Duces sibi ab Consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se tanquam ad aliud bellum gerendum abisse: inde ex medio regressum itinere, hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasque & incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint.* Et regulo Gallorum absenti, & his populis responsum est, *senatum ea quæ facta querantur, neque scisse futura, neque si sint facta, probare. Sed indicta causa damnari absentem consularem virum, injurium esse quum is Reipublicæ causa absit. Ubi ex Macedonia rediset C. Cassius: tum si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam uti satisfiat.* Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent quæ Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus æris censuerunt: duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, & vasa argentea quinque et viginti pondo, & duo equi phalerati cum agasonibus, & equestria arma ac sagula: & comitibus eorum vestimenta liberis servisque. Hæc missa: illa petentibus data, *ut denorum equo*

eorum iis commercium esset, educendique ex Italia potestas fieret. Legati cum Gallis missi trans Alpes, C. Lælius. M. Æmilius Lepidus: ad cæteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.

6. Multarum simul Græciæ Asiæque civitatum legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti: *ii se quod navium habuerint militumque P. Licinio consuli & C. Lucretio prætori misisse exposuerunt, quibus eos non usos; frumenti sibi centum millia imperasse: quod quamquam sterilem terram arent, ipsos; etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen ne deessent officio, confecisse: & alia quæ imperarentur, præstare paratos esse.* Milesii nihil præstitisse memorantes, *si quid imperare ad bellum senatus vellet, præstare se paratos esse* polliciti sunt. Alabandenses templum urbis Romæ se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divæ instituisse: & coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Jovi optimo maximo attulisse, & scuta equestria trecenta, ea cui jussissent, tradituros, *Donum ut in Capitolio ponere, & sacrificare liceret, petebant.* Hoc Lampsaceni octoginta pondo coronam afferentes petebant, commemorantes, *discessisse se à Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam veniset, quam sub ditione Persei & ante Philippi fuissent. Pro eo, & quod imperatoribus Romanis omnia præstitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur, & si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur.* Cæteris legatis comiter responsum. Lampsacenos in sociorum formulam referre, Q. Mænius prætor jussus. Munera omnibus in singulos binum millium æris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam jussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium *tritici decies centum millia & hordei quingenta, indicantes se ad ea parata devecta habere, ut quo senatus censuisset, deportarent. Id munus officiumq; suum scire minus esse, quam pro meritis populi Romani ex voluntate sua: sed sæpe alias bonis in rebus utriusque populi se fortunorum fideliumq; socium muneribus functos esse.* Item Massiliæ legati, tritici eandem summam polliciti, *& mille & ducentos equites, duodecim elephantos, & si quid aliud opus esset, ut imperaret senatus: æque propenso animo, ac quæ ipse ullo pollicitus sit, præstaturum esse.* Gratiæ & Carthaginiensibus & Massiliæ actæ; rogatique *ut ea quæ pollicerentur ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent.* Legatis in singulos binum millium æris munera missa.

7. Cretensium legatis commemorantibus, se quantum sibi imperatum à P. Licinio consule esset sagittariorum in Macedoniam misisse: quum interrogati non inficiarentur, *apud Persea majorem nume-*

centum triginta millibus æris locasse dicitur: tabulis quoque pictis ex præda fanum Æsculapii exornavit. Invidiam inimiamque ab Lucretio averterunt in Hortensium successorem ejus Abderitæ legati, flentes ante curiam, querentesque *oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Causam excidii fuisse urbi, quod quum centum millia denarium, & tritici quinquaginta millia modium imperaret, spacium petierunt quo de ea re & ad Hostilium consulem, & Romam mitterent legatos. Vix dum ad consulem se pervenisse, & audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona cæteros venisse.* Indigna senatui visa: decreveruntque eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decreverant priore anno: eademque pro concione edicere Q. Mænium prætorem jusserunt. Et legati duo C. Sempronius Blæsus, Sext. Julius Cæsar ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, ut & Hostilio consuli & Hortensio prætori nunciarent, *senatum, Abderitis injustum bellum illatum, conquirique omnes qui in servitute sint, & restitui in libertatem, æquum censere.*

5. Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querelæ ad senatum delatæ sunt: & legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater ejus verba in senatu fecit, questus *Alpinorum populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse: & inde multa millia hominum in servitutem abripuisse.* Sub id tempus Carnorum Istrorumque & Iapidum legati venerunt: *Duces sibi ab Consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se tanquam ad aliud bellum gerendum abisse: inde ex medio regressum itinere, hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasque & incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam caussam consuli pro hostibus fuerint.* Et regulo Gallorum absenti, & his populis responsum est, *senatum ea quæ facta querantur, neque sciisse futura, neque si sint facta, probare. Sed indicta caussa damnari absentem consularem virum, injurium esse quum is Reipublicæ caussa absit. Ubi ex Macedonia rediisset C. Cassius: tum si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam uti satisfiat.* Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent quæ Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus æris centum fuerunt: duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, & vasa argentea quinque et viginti pondo, & duo equi phalerati cum agasonibus, & e questria arma ac sagula: & comitibus eorum vestimenta li heris servisque. Hæc missa: illa petentibus data, *ut denos equ*

ejusdem iis commercium esset, educendique ex Italia potestas fieret. Legati cum Gallis missi trans Alpes, C. Lælius. M. Æmilius Lepidus: ad cæteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius.

6. Multarum simul Græciæ Asiæque civitatum legati Romam convenerunt. Primi Athenienses introducti: *ii se quod navium habuerint militumque P. Licinio consuli & C. Lucretio prætori misisse exposuerunt, quibus eos non usos; frumenti sibi centum millia imperasse: quod quamquam sterilem terram arent, ipsosq; etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen ne deesset officio, confecisse: & alia quæ imperarentur, præstare paratos esse.* Milesii nihil præstitisse memorantes, *si quid imperare ad bellum senatus vellet, præstare se paratos esse* polliciti sunt. Alabandenses templum urbis Romæ se fecisse commemoraverunt, ludosque anniversarios ei Divæ instituisse: & coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Jovi optimo maximo attulisse, & scuta equestria trecenta, ea cui jussissent, tradituros, *Donum ut in Capitolio ponere, & sacrificare liceret, petebant.* Hoc Lampsaceni octoginta pondo coronam afferentes petebant, commemorantes, *discessisse se à Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, quam sub ditione Persei & ante Philippi fuissent. Pro hoc, & quod imperatoribus Romanis omnia præstitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur, & si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur.* Cæteris legatis comiter responsum. Lampsacenos in sociorum formulam referre, Q. Mænius prætor jussus. Munera omnibus in singulos binum millium æris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam jussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium *triginti decies centum millia & hordei quingenta, indicantes se ad bellum devecta habere, ut quo senatus censuisset, deportarent. Id unum officium; suum scire minus esse, quam pro meritis populi Romani de voluntate sua: sed sæpe alias bonis in rebus utriusque populi se beneficiorum fideliumq; socium munéribus functos esse.* Item Massiliæ legati, trititi eandem summam polliciti, *& mille & trecentos equites, duodecim elephantos, & si quid aliud opus esset, ut imperaret senatus: æque propenso animo, ac quæ ipse ultro pollicitus sit, præstaturum esse.* Gratiæ & Carthaginiensibus & Massiliæ actæ; rogatique *ut ea quæ pollicerentur ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent.* Legatis in singulos binum millium æris munera missa.

7. Cretensium legatis commemorantibus, se quantum sibi imperatum à P. Licinio consule esset sagittariorum in Macedoniam misisse: quum interrogati non inficiarentur, *apud Persea majorem nume-*

numerum sagittariorum quam apud Romanos militare responsum est: *si Cretenses bene ac gnaviter destinarent potiorem populi Romani quam regis Persei amicitiam habere: senatum quoq; Romanum ita tanquam certis sociis responsum daturum esse. Interea nuntiarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses ut quos milites inter præsidia regia Persei haberent, eos primo quoq; tempore domum revocarent.* Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati: quorum legatio ipso introitu, ob id quod Miction princeps eorum pedibus captus lectica est introlatus, ultimæ necessitatis extemplo visa res: in qua ita affecto excusatio valetudinis, aut ne ipsi quidem petenda visa foret, aut data petenti non esset. Quum *sibi nihil vivi reliquum præterquam linguam ad deplorandas patriæ suæ calamitates* præfatus esset, *exposuit civitatis primum suæ benefacta, & vetera, & ea quæ Persei bello præstitissent, ducibus exercitibusq; Romanis: tum quæ primo C. Lucretius in populares suos prætor Romanus superbe, avare, crudeliter fecisset: deinde quæ tum cum maxime L. Hortensius faceret. Quemadmodum omnia sibi, etiam ea quæ patiantur tristiora, patienda esse ducant, potius quam se dedant Persi. Quod ad Lucretium Hortensiumq; attineret: scire, tutius fuisse claudere portas, quam in urbem eos accipere. Quæ exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata, spoliatoque sacrilegiis: C. Lucretium navibus Antium devexisse. Liberorum corpora in servitutem abrepta. Fortunas sociorum populi Romani direptas esse, & quotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucretii Hortensium quoq; in tectis hyeme pariter atq; æstate navales scyphos habere, & domos suas plenas turba nautica esse: versari inter se conjuges liberosq; suos, quibus nihil neq; dicere pensi, neq; facere.*

8. Accersere in senatum Lucretium placuit, ut disceptare coram purgaretque sese. Cæterum multo plura præsens audivit, quam in absentem jacta erant: & graviores potentia resque accessere accusatores duo tribuni plebis, M. Juventius Thalna, & Cn. Aufidius. Ii non in senatu modo eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis objectis probris diem dixerunt. Senatus jussu Chalcidensibus Q. Mamilius prætor respondit. *Quæ bene meritos sese, & ante, & in eo bello quod geratur, de populo Romano dicant, ea & scire vera & referre senatum, & perinde ac debeant grata esse. Quæ falsa C. Lucretio, fieriq; ab L. Hortensio prætoribus Romanis querantur, ea neque facta, neque fieri voluntate senatus, quem non posse existimare? qui sciat, bellum Persei & ante Philippo patri eius intulisse populum Romanum pro libertate Græciæ, non ut eo magistratibus sociis atq; amicis paterentur. Literas se ad L. Hortensium*

ipsum praetorem daturos esse, quae Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere. Si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquirendos primo quoq; tempore restituendosq; in libertatem curaret. Sociorum navalium neminem praeter magistros in hostia deduci aequum censere. Haec Hortensio jussu senatus scripta. Munera binum millium aeris legatis missa; & vehicula Miciioni publice locata, quae eum Brundusium commode pervehereot. C. Lucretium ubi dies quae dicta erat venit, tribuni ad populum accusarunt, mulctamq; decies centum millium aeris dixerunt. Comitiis habitis omnes quinque & triginta tribus eum condemnarunt.

9. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. Nam nec hostes moverunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: & satis explorata pace ejus anni, milites duarum legionum Romanarum, intra dies sexaginta, quam in provinciam venit, dimisit: sociorum nominis Latini exercitu maiure in hiberna Lunam & Pisas deducto, ipse cum equitibus Galliae provinciae pleraque oppida adiit. Nusquam alibi quam in Macedonia bellum erat; suspectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. Itaque & octo naves ornatas à Brundusio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issensium navium insulae praerat. Duo millia militum in eas naves sunt imposita, quae Q. Maenius praetor, ex senatusconsulto in ea parte Italiae, quae objecta Illyrico est, conscripsit. Et consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, ut accolas Illyrici tutarentur. Qui non contentus iis quas adduxerat copiis, auxilia ab sociis corrogando ad octo millia hominum vario genere armavit: peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Dassaretiorum condidit.

10. Haud procul inde Uscana oppidum finium plerumque Persei erat, decem millia civium habebat, & modicum, custodiae caussa, Cretensium praesidium. Inde nuncii ad Claudium occulti veniebant. *Si propius copias admovisset, paratos esse qui proderent urbem. Et operaeprecium esse: non se amicos; praedam, sed etiam milites praeda expleturum.* Spes cupiditati simota ita occaecavit animum, ut nec ex iis qui venerunt quemquam retineret, nec obsides, pignus futuros furto & fraude agendae rei, poscceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet: die tantum statuta profectus à Lychnido, duodecim millia ab urbe, ad quam tendebat, posuit castra. Quarta inde vigilia signa movit, mille ferme ad praesidium hostium relictis: incompositi longo agmine effusi, infrequentes, quum nocturnus error dissiparet, ad urbem pervenerunt.

nerunt. Crevit negligentia, postquam neminem armatum in muris viderunt. Cæterum ubi primum sub jactu teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur; & ad clamorem erumpentium ingens strepitus è muris ortus, ululantium mulierum cum crepitu undique æris: & incondita multitudo, turba immista servili, variis vocibus personabat. Hic tam multiplex undique objectus tertot effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent. Itaque fugientes plures quam pugnantes interempti sunt: vix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. Ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret (quæ res palatis per agros saluti fuisset) ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit.

11. Hæc & alia haud prospere in Macedonia gesta, et Sexto Digitio Tribuno militum, qui sacrificii causa Romam venerat, sunt audita. Propter quæ veriti Patres, ne quæ major ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam M. Fulvium Flaccum & M. Caninium Rebilum miserunt, qui comperta quæ agerentur referrent: & ut A. Hostilius consul comitia consulibus subrogandis ita ediceret, uti mense Januario comitia haberi possent, & ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. Recio prætori mandatum, *ut edicto senatores omnes ex tota Italia (nisi qui Reipublicæ causa abessent) Romam revocaret: qui Romæ essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset.* Ea uti senatus censuit, sunt facta. Comitia consularia ante diem quintum Calendas Septembres
V. C. fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum, &
581. Cn. Servilius Cæpio. Post diem tertium prætores sunt facti C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis prætoribus præter duas urbanas, quatuor provinciæ sunt decretæ, Hispania, & Sardinia, & Sicilia, & classis. Legati ex Macedonia exacto admodum mense Februario redierunt. Hi *quas res ea æstate prospere gessisset rex Perseus, referebant: quantusq; timor socios populi Romani cæpisset, urbibus in potestatem regis redactis. Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam ejus rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam Claudii temeritate acceptam, elevare eos Patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, & magna ex parte mercenario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant.* Consules designati ubi primum magistratum iniissent, de Macedonia referre ad senatum jussi: destinataeque provinciæ iis sunt, Italia & Macedonia. Hoc anno intercalatum est: tertio

post Terminalia Calendæ intercalares fuere. Sacerdotes in- ra eum annum mortui, L. Flamininus *; pontifices duo de- esserunt, L. Furius Philus, & C. Livius Salinator. In ocum Furii T. Manlium Torquatum, in Livii M. Servilium ontifices legerunt.

11. Principio insequentis anni quum consules novi Q. Mar- ius & Cn. Servilius de provinciis retulissent, primo quoque empore aut comparare eos inter se Italiam & Macedoniam, ut sortiri placuit. Priusquam id sors cerneret, in incertum, e quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam uod res desideraret supplementi decerni. In Macedoniam editum Romanorum sex millia, sociorum nominis Latini sex illia: equites Romanos ducentos quinquaginta, socios tre- entos. Veteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas egiones, ne plus sena millia peditum, trecenti equites essent. Alteri consuli nullus certus finitus numerus civium Romano- m, quem in supplementum legeret: id modo finitum, *ut ua legiones scriberet, quæ quina millia peditum & ducenos ha- rent, equites trecenos.* Peditum Latinorum major quam ollegæ decretus numerus: peditum decem millia & sexcenti quites. Quatuor præterea legiones scribi jussæ, quæ si quo pus esset, educerentur. Tribunos militum non permissum, ut onsules facerent: populus creavit. Sociis nominis Latini xdecim millia peditum, & mille equites imperati. Hunc ercitum parari tantum placuit, ut exiret si quo res posce- t. Macedonia maxime curam præbebat: in classem mille cii navales cives Romani, libertini ordinis ex Italia scribi ssi: totidem ut ex Sicilia scriberentur: &, cui ea provin- a eveniset, mandatum, ut eos in Macedoniam ubicunque assis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia ditum Romanorum in supplementum, trecenti equites decreti. nitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina illia, trecenti & triginta equites. Et sociis imperare prætor, cui spania obvenisset, jussus quatuor millia peditum, & trecentos uites.

13. Non sum nescius, ab eadem negligentia qua nihil Deos rtendere vulgo nunc credant, neque nunciari admodum nul- prodigia in publicum, neque in annales referri. Cæterum mihi vetustas res scribenti, nescio quo pacto antiquus fit mus: & quædam religio tenet, quæ illi prudentissimi viri blice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere quæ in os annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nciata, *facem in cœlo conspectam, & bovem fœminam locutam blice ali.* Minturnis quoque per eos dies cœli ardentis spe- s affulserat. Reate imbri lapidavit. Cumis in arce Apollo

triduum ac tres noctes lacrymavit. In urbe Romana duo prodicii nunciarunt, alter *in ade Fortunæ anguem jubatum à compluribus visum esse*: alter *in ede Primigeniæ Fortunæ, quæ in colle est, duo diversa prodigia: palmam in area enatam, & sanguine interdiu pluisse.* Duo non suscepta prodigia sunt, alterum quòd in privato loco factum esset: *palmam enatam in pluvio sua T. Marcius Figulus* nunciabat. Alterum, quod in loco peregrino: *Fregellis in domo L. Atrei hasta, quam filius militi tulerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil ejus exburreret ignis*, dicebatur. Publicorum prodigiorum caussa libri à decemviris aditi, quadraginta majoribus hostiis, quibus Diis consules sacrificarent. Et addiderunt uti supplicatio fieret, cunctiq; magistratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus sacrificarent, populusque coronatus esset. Omnia uti decemviri præierunt, facta.

14. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. Petierunt censuram principes civitatis C. Valerius Lævinus, L. Postumius Albinus, P. Mucius Scævola, M. Junius Brutus, C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus. Hos duos censores creavit populus Romanus. Quum delectus habendi major quam alias propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, *quod & juniores non respondere*. Adversus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni plebis caussam egerunt. *Non consulibus, sed ambitiosis consulibus delectum difficilem esse: neminem invitum militem ab iis fieri. Id ita ut esse scirent & Patres conscripti: prætores, quibus & vis imperii minor & auctoritas esset, delectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse.* Id prætoribus magna Patrum consensione, non sine suggillatione consulum, mandatum est. Censores ut eam rem adjuvarent, ita in concione edixerunt: *legem censui censendo dicturos esse, ut præter commune omnium civium jusjurandum hæc adjurarent: Tu minor annis sex & quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Tib. Sempronii censorum ad delectum prodito, & quotiescunque delectus erit, quicunque censores magistratum habebunt, si miles factus non eris, in delectu prædibis.* Item quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abesse: edixerunt de militibus P. Ælio, C. Popillio consulibus, postve eos consules in Macedoniam scripti, *ut qui eorum in Italia essent, intra dies triginta censi prius apud se sese in provinciam redirent. Qui in patris aut avi potestate essent, eorum nomina ad se ederentur. Missorum quoque caussas sese cognituros esse: & quorum ante emerita stipendia gratiosa missio fuisset, eos milites fieri jussuros.* Hoc edicto literisque censorum per fora & conciliabula dimissis, tanta mul-

tu

cido juniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba insolita esset.

15. Præter delectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quatuor à C. Sulpicio prætore scriptæ legiones sunt, intraque undecim dies delectus est perfectus. Consules deinde sortiti provincias sunt; nam prætores propter jurisdictionem maturius sortiti erant. Urbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat, Hispaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. Consulum Cn. Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit. Latinisque actis Marcius extemplo est profectus. Cæpione deinde referente ad senatum, *quas ex novis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret?* decrevêre Patres, *ut C. Sulpicius, M. Claudius prætores ex his quas scripsissent legionibus, quas videretur consuli darent.* Indigne patiente prætorum arbitrio consulem subjectum, dimisso senatu ad tribunal prætorum stans postulavit, *ex Senatusconsulto destinarent sibi duas legiones.* Prætores consuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde censores legerunt: M. Æmilius Lepidus princeps, ab tertiis jam censoribus lectus. Septem è senatu ejecti sunt. In censu accipiendo populi, milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in provinciam cogebant: causas stipendiis missorum cognoscebant: & cujus nondum justa missio visa esset, ita jusjurandum adigebant: *Ex tui animi sententia, tu ex edicto C. Claudii, Tib. Sempronii censorum in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris.*

16. In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt, in ea re quum equestrem ordinem offendissent, flammam invidiæ adjecêre, edicto quo edixerunt, *ne quis eorum qui Q. Fulvio, A. Postumio censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut affinis ejus conductionis esset.* Sæpe id querendo veteres publicani, quum impetrare nequissent ab senatu, *ut modum potestati censoriæ imponerent*; tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei privatæ contentione iratum censoribus, patronum causæ nacti sunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via adversus ædes publicas demoliri jusserunt, quod publico inædificatus esset. Appellati à privato tribuni, quum præter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda misérunt; mulctamque pro concione privato dixerunt. Hic contentione orta, quum veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repente sub unius tribuni nomine

mine promulgatur: *Quæ publica vectigalia, ultro tributa, C. Claudius & Tib. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset: de integro locarentur, & ut omnibus redimendi & conducendi promiscue jus esset.* Diem ad ejus rogationem concilio tribunus plebis dixit. Qui postquam venit, ut censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silentium fuit: quum Claudio obstreperetur, audientiam facere præconem jussit. Eo facto: *avocatam à se concionem* tribunus questus, *& in ordinem se coactum*, ex Capitolio ubi erat concilium, abiit. Postero die ingentes tumultus ciére. Tib. Gracchi primum bona consecravit, *quod in mulcta pignoribusque ejus, qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset*, C. Claudio diem dixit, *quod concionem ab se avocasset*; & utrique censori *perduellionem se judicare* pronunciavit, diemque comitiis à C. Sulpicio prætore urbano petiit. Non recusantibus censoribus quo minus primo quoque tempore judicium de se populus faceret, in ante dies VIII. & VII. Calend. Octobr. comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt: & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis servis publicis, negarunt *se priùs quidquam publici negotii gesturos, quam judicium populi de se factum esset.* Prior Claudius caussam dixit. Et quum ex duodecim centuriis equitum octo censorem condemnassent, multæque aliæ primæ classis: extemplo principes civitates in conspectu populi annulis aureis positis, vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam vertisse dicitur Tib. Gracchus, quod quum clamor undique plebis esset, *periculum Graccho non esse*, conceptis verbis juravit: *si collega damnatus esset, non exspectato de se judicio, comitem exilii ejus futurum.* Adeo tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriæ ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio tribunus plebis negavit se Gracchum morari.

17. Eo anno postulantibus à senatu Aquileiensium legatis, *ut numerum colonorum augeret*, mille & quingentæ familiæ ex Senatusconsulto scriptæ: triumvirique qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius & Cn. Octavius legati, qui in Græciam missi erant, Senatusconsultum Thebis primum recitatum, per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, *ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam quod senatus censuisset.* Hoc fiduciam in posterum quoque præbuerat, levatos se oneribus impensisque, quibus alia aliis imperantibus exhauriebantur.

batur. Achaico concilio Argis agitato, benigne locuti audirique. Egregia spe futuri status fidissima gente relicta in Ætoliam trajecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta, criminumque inter ipsos plena. Ob quæ obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrii concilium legatis Acarnanes dederunt Ibi quoque inter factiones erat certamen: quidam principum postulare, *ut præsidia in urbes suas inducerentur, adversus amentiam eorum qui ad Macedonas gentem trahebant:* pars recusare, *ne quod bello captis & hostibus mos esset, id pacatæ & socie civitates ignominiæ acciperent.* Justa deprecatio hæc visa. Lariſſam ad Hostilium proconsulem, (ab eo enim missi erant) legati redierunt. Octavium retinuit secum, Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam misit.

18. Perseus principio hyemis egredi Macedoniæ finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani, sub tempus brumæ, quum inexsuperabiles ab Thessalia montes nivis altitudo facit, occasionem esse ratus, frangendi finitimorum spes animosque, ne quid aversо se in Romanum bellum periculi subesset: quum à Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione à Romanis præstarent, Dardanos recens domuisset bello: solum infestum esse Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis; & aditum præbentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem jam diu dubium in societatem perlici posse: cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitæ erant, & duobus millibus levium armatorum, & quingentis equitibus profectus, Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum sumpto, jussoque apparatu oppugnandarum urbium sequi, tertio die ad Uscanam (Penestianæ terræ ea maxima urbs est) posuit castra: prius tamen quam vim admoveret, missis qui tentarent nunc præfectorum præsidii, nunc oppidanorum animos. Erant autem ibi cum juventute Illyriorum Romanum præsidium. Postquam nihil pacati referebant, oppugnare est adortus, & corona eam capere conatus est. Quum sine intermissione interdiu noctuque alii aliis succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis: quia spes erat, neque hyemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. Cæterum postquam vineas agi, turresque excitari viderunt, victa pertinacia est. Nam præterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem

aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obsidione. Itaque quum spei nihil ad resistendum esset, C. Carvilius Spoletinus, & C. Afranius a præsidio Romano missi, qui à Perseo peterent: primo *ut armatos suaque secum ferentes abire sineret.* Dein, si id minus impetrarent, *vitæ tantum libertatisque fidem acciperent.* Promissum id benignius est ab rege, quam præstitum. Exire enim sua secum efferentibus jussis, primum arma ademit. His urbe egressis, & Illyriorum cohors (quingenti erant) & Uscanenses se urbemque dediderunt.

19. Perseus præsidio Uscanæ impositio, multitudinem omnem deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis (quatuor millia autem hominum erant, præter principes) in custodiam civitatum divisis, Uscanensibus Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oæneum oppidum in potestatem redigendum, & alioqui opportune situm: & transitus ea est in Labeates, ubi Gentius regnabat. Prætereunti frequens castellum Draudacum nomine, peritorum quidam regiones ejus, *nihil Oæneo capto opus esse* ait, *nisi in potestate & Draudacum sit: opportunius enim ad omnia positum esse.* Admoto exercitu omnes extemplo dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione erectus, postquam animadvertit quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella eodem metu in potestatem redegit. Ad perpauca vi opus fuit, cætera voluntate dedita: & in his recepti mille & quingenti dispositi per præsidia milites Romani. Magno usui Carvilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo, *nihil in ipsos sævitum.* Ad Oæneum perventum est, quod sine justa oppugnatione capi non poterat: & majore aliquanto quam cætera juventute & validum oppidum mœnibus erat, & hinc amnis Artatus nomine, hinc mons præaltus & aditu difficilis cingebat. Hæc spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus circumvallato oppido, aggerem à parte superiore ducere instituit, cujus altitudine muros superaret. Quod opus dum perficitur, crebris interim prœliis, quibus per excursiones & mœnia sua oppidani tutabantur, & opera hostium impediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumpta est: & qui supererant, labore diurno nocturnoque, & vulneribus inutiles erant. Ubi primum agger injunctus muro est, & cohors regia, quos *Nicatoras* appellant, transcendit, & scalis multis simul partibus impetus in urbem est factus: puberes omnes interfecti sunt, conjuges, liberosque eorum in custodiam dedit: prædæ alia militum cessere. Stuberam inde victor revertens ad Gen-

tium

rium legatos, Pleuratum Illyrium exulantem apud se, & Aputeum Macedonem à Beroea, mittit. Iis mandat, *ut exponerent ætatis ejus hyemisque acta sua adversus Romanos, Dardanosque: adjicerent recentia in Illyrico hibernæ expeditionis opera: hortarentur Gentium in amicitiam secum & cum Macedonibus jungendam.*

10. Hi transgressi jugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi rex Genius erat eo acciti legati mandata exponentes, benigne auditi sunt. Qui responsum sine effectu tulerunt: *voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: cæterum ad coniandum id quod vellit, pecuniam maxime deesse.* Hæc Studeram retulere regi, tum maxime captivos ex Illyrico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex numero custodum corporis, remittuntur, sine mentione pecuniæ, qua una barbarus inops impelli ad bellum potest. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisque Uscanæ, & circa eam per omnia castella quæ receperat, præsidiis, in Macedoniam sese recipit.

11. L. Cælius legatus Romanis præerat Illyrico: qui movere non ausus, quum in iis locis rex esset, post profectionem demum ejus conatus in Penestis Uscanam recepit, à præsidio quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit, ad obsides ab his urbibus quæ in amicitia cum fide permanserant accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii quoque obsides dare pepigerant) jussit: ab utraque gente sine tumultu exigi. Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrhachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) missi. Ap. Claudius acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Thesprotorumque præter Romanum exercitum ad sex millia hominum cum adduxit: neque operæprecium fecit; Cleva qui relictus à Perseo erat cum valido præsidio defendente. Et Perseus in Limeam profectus & circa eam exercitu lustrato, ad Stratum vocantibus Epirotis ducit. Stratus validissima tum urbs Ætoliæ erat. Sita est super Ambracium sinum, prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eo profectus est, & equitibus trecentis: quos pauciores propter angustias viarum & asperitatem duxit: Tertio die quum perveniisset ad

Citium montem, vix transgressus propter altitudinem nivis, locum quoque castris aegre invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut via, aut tempestas esset, cum ingenti vexatione praecipue jumentorum, altero die ad templum Jovis, quem Nicaeum vocant, posuit castra. Ad Arachthum inde flumen itinere ingenti emensо, retentus altitudine amnis mansit. Quo spacio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progressus iter, obvium Archidamum principem Aetolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit.

22. Eo die ad finem agri Aetoli castra posita. Inde altero die ad Stratum perventum: ubi prope Acheloum amnem castris positis, quum expectaret effusos omnibus portis Aetolos in fidem suam venturos, clausas portas, atque ipse e nocte qua venerat receptum Romanum praesidium cum C. Popillio legato, invenit. Principes qui praesentis Archidami auctoritate compulsi regem accersierant, obvium egresso Archidamo segniores facti locum adversae factioni dederant, ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia accersendum. In tempore & Dinarchus praefectus equitum gentis Aetolorum cum sexcentis peditibus, & equitibus centum venit. Satis constabat eum tanquam ad Persea tendentem Stratum venisse: mutato deinde cum fortuna animo, Romanis se, adversus quos venerat, junxisse. Nec Popillius securior quam debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat: claves portarum custodiamque murorum suae extemplo potestatis fecit: Dinarchum Aetolosque cum juventute Stratiorum in arcem per praesidii speciem amovit. Persеus ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquiis, quum obstinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi concilio advocato, quum Archidamus Epirotarumque transfugae retinerent, *Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni* censerent, *nullis praeparatis commeatibus: quum inopiam prius obsidentes quam obsessi sensuri essent, maxime quod hostium haud procul inde hiberna erant*, territus in Aperantiam castra movit. Aperantii eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque consensu omnium acceperunt: is ipse cum octingentorum militum praesidio his est praepositus.

23. Rex non minore vexatione jumentorum hominumque quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab obsidione Phanotis, fama ducentis ad Stratum Persei, summovit. Clevas cum praesidio impigrorum juvenum insecutus, sub radicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius superatis angustiis in campo quam Eleona vocant, stativa dierum paucorum habuit. Inter

Interim Clevas assumpto Philostrato qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum cohorte sua in insidiis loco obscuro consedit. In palatos populatores quum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in vallem insessam ab hostibus præcipitant. Ibi ad mille occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope stativa Appii castra movent, ne qua vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius nequiquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque, & si qui alii Epirotæ erant præsidiis, cum Italicis militibus in Illryicum regressus, per Parthinorum socias urbes in hiberna militibus dimissis, ipse Romam sacrificii causa rediit. Perseus ex Penestrarum gente mille pedites, ducentos equites revocatos Cassandriam præsidio ut essent, misit: Ab Gentio eadem adferentes redierunt. Nec deinde alios atque alios mittendo tentare eum destitit, quum appareret quantum in eo præsidii esset: nec tamen impetrare ab animo posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

* * * *

EPI-

EPITOME LIBRI XLIV.

1, 2, &c. *Quintus Marcius Philippus per invios saltus penetravit in Macedoniam, complureſque urbes occupavit.* 14. *Rhodii miſere legatos Romam, minantes, ut Perſeo eſſent auxilio, niſi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam conjungeret. Indigne id latum.* 18, &c. *Quum id bellum L. Æmilio Paullo ſequentis anni conſuli iterum mandatum eſſet, Paullus in concione precatus eſt, ut quicquid diri populo Romano immineret ſupra domum ſuam converteretur: & in Macedoniam profectus Perſeum vicit, univerſamque Macedoniam in poteſtatem redegit.* 37. *Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum prædixit exercitui, ne miraretur, quod Luna nocte proxima defectura eſſet.* 31, 32. *Gentius quoque rex Illyriorum, quum rebellaſſet, ab Anicio prætore victus venit in deditionem, & cum uxore & liberis & propinquis Romam miſſus.* 19. *Ab Alexandria legati à Cleopatra & Ptolemæo regibus venerunt, querentes de Antiocho Rege Syriæ, quod eis bellum inferret.* 23, &c. *Perſeus ſolicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, & Gentio rege Illyriorum, quia is pecuniam quam promiſerat, non dabat, ab eis relictus eſt.*

1. PRincipio veris, quod hyemem eam qua hæc geſta ſunt inſecutum eſt, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus conſul cum quinque millibus (quod in ſupplementum legionum ſecum trajecturus erat) Brunduſium pervenit. M. Popillius conſularis & alii pari nobilitate adoleſcentes tribuni militum in Macedonicas legiones conſulem ſecuti

curi sunt. Per eos dies & C. Marcius Figulus prætor, cui classis provincia evenerat, Brundusium venit: & simul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniæ portum tenuerunt. Inde consul ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Prætor superato Leucata Corinthium sinum invectus, & Creusæ relictis navibus, terra & ipse per mediam Bœotiam, diei unius expedito itinere, Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palæpharsalum habebat; sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, & sociis cum fide cultis, & ab omni genere injuriæ defensis. Audito successoris adventu, quum arma, viros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis. * Proconsul enim ad exercitum * Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. Orsus à parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem: adjecit post, *scelere partum regnum, veneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, injurias in populum Romanum, directiones sociarum urbium contra fœdus: ea omnia quam Diis quoq; invisa essent, sensurum in exitu terum suarum. Favere enim pietati fideiq; Deos, per quæ populus Romanus ad tantum fastigii venerit. Vires deinde populi Romani jam terrarum orbem complectentis cum viribus Macedoniæ, exercitus cum exercitibus comparavit. Quanto majores Philippi Antiochique opes non majoribus copiis fractæ esse?*

2. Hujus generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summa gerendi belli cœpit. Eo & C. Marcius Prætor à Chalcide classe accepta venit. Placuit *non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed movere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam; & prætorem dare operam, ut eodem tempore classis quoq; invehatur hostium littoribus.* Prætore dimisso, consul menstruum jusso milite secum habere, profectus decimo post die quam exercitum acceperat, castra movit: & unius diei progressus iter, convocatis itinerum ducibus, quum exponerent in concilio jussisset, qua quisque ducturus esset; summotis iis, qua potissimum peteret, retulit ad concilium. Aliis *per Pythium placebat via: aliis per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hostilius consul, aliis præter Ascuridem paludem.* Restabat aliquantum rei communis: itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum castra posituri erant, deliberatio ejus rei differtur. Perræbiam inde ducit, & inter Azorum & Dolichen sta-

tiua

tiva habuit, ad consulendum rursus, quam potissimum ci- pesseret viam. Per eosdem dies Perseus, quum appropin- quare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omnes saltus insidere praesidiis statuit. In jugum Cambuniorum mon- tium (*Valustana* ipsi vocant) decem millia levis armaturae ju- venum cum duce Asclepiodoto mittit ad castellum quod su- per Ascuridem paludem erat (*Lapathus* vocatur locus) Hippias tenere saltum cum duodecim millium Macedonum praesidio jussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa Dium stativa habuit. Deinde adeo, ut obtorpuisse inops consilii vide- retur, cum equitibus expeditis littore nunc Heracleam, nunc Philam percurrebat, eodem inde cursu Dium repe- tens.

3. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis castra Philippi fuisse. Praemitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportu- na praeoccupanda placuit, queis praepositi sunt M. Claudius & Q. Marcius consulis filius: confestim universae copiae se- quebantur. Caeterum adeo ardua & aspera & confragosa via fuit, ut praemissi expediti biduo quindecim millium passuum aegre itinere confecto, castra posuerint: turrim Eudieru, quem coepere locum appellant. Inde postero die septem millia pro- gressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuncium ad consulem remittunt: *perventum ad hostem esse, loco tuto & ad omnia opportuno consedisse: ut quantum extendere iter posset, con- sequeretur.* Solicito consuli, & propter itineris difficultatem quod ingressus erat, & eorum vicem quos paucos inter me- dia praesidia hostium praemiserat, nuncius ad Ascuridem pa- ludem occurrit. Addita igitur & ipsi fiducia est, conjun- ctisque copiis, castra tumulo qui tenebatur, qua aptissimus ad loci naturam erat, sunt acclinata. Non hostium modo castra, quae paulo plus mille passuum aberant, sed omnis re- gio ad Dium & Philam, oraque maris, late patente ex tam alto jugo prospectu, oculis subjicitur. Quae res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes co- pias, terramque hostilem tam è propinquo conspexerunt. Itaque quum alacres, *protinus duceret ad castra hostium*, consu- lem hortarentur: dies unus fessis labore viae ad quietem datus est. Tertio die, parte copiarum ad praesidium castrorum relicta, con- sul ad hostem ducit.

4. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat, qui ex quo castra Romana in tumulo conspexit, praeparat ad certamen animis suorum, venienti agmine Consulis obvi- us fuit: & Romani expediti ad pugnam exierant, & hostis levis armatura erat promptissimum genus ad lacessendum cer- tamen

rimen. Congressi igitur extemplo tela conjecerunt: multa utrinque vulnera temerario incursu, & accepta & illata: pauci utriusque partis ceciderunt. Irritatis in posterum diem animis, majoribus copiis atque infestius concursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem fuisset: jugum montis in angustum dorsum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque paucis pugnantibus, cætera multitudo, præcipue qui gravium armorum erant, spectatores pugnæ stabant: levis armatura etiam per anfractus jugi procurrere, & ab lateribus cum levi armatura conferere, per iniqua atque æqua loca pugnam petere. Ac pluribus ea die vulneratis quam interfectis, prœlium nocte diremptum est. Tertio die egere consilio Romanus imperator: nam neque manere in jugo inopi, neque regredi sine flagitio atque etiam periculo. Sed cederiti ex superioribus locis instare hostis poterat: *nec aliud restabat, quam audacter commissum, pertinaci audacia, quæ prudens interdum in exitu est, corrigere.* Ventum quidem erat eo, ut si hostem similem antiquis Macedonum rebus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. Sed quum ad Dium per littora cum equitibus vagaretur rex, & cum duodecim millibus prope clamorem & strepitum pugnantium audiret; nec auxit copias integros fessis submittendo: neque ipse, quod plurimum intererat, certamini affuit: quum Romanus imperator major sexaginta annis, & prægravis corpore, omnia militaria munera ipse impigre obiret: egregie ad ultimum in audacter commisso perseveraverit: & Popillio relicto in custodia jugi per invia transgressus: præmissis qui purgarent iter, Attalum & Misagenem, cum suæ gentis utrumque auxiliaribus, præsidio esse saltum aperientibus, jubet: ipse impedimentaque præ se habens, cum legionibus agmen agit.

5. Inenarrabilis labor descendentibus tum ruina jumentorum sarcinarumque, progressis vix dum quatuor millia passuum, nihil optabilius esse, quam redire qua venerant, si possent. Consilem prope tumultum agmini elephanti præbebant: qui ad invia venerant, dejectis rectoribus, cum horrendo fragore pavorem ingentem equis maxime incutiebant; donec reducendi eos ratio inita est. Per proclive sumpto fastigio, ingi duo validi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes inter se paulo plus quam quanta belluæ latitudo est: in eos transversi incumbentes tigni, ad tricenos longos pedes, ut pons esset, injungebantur: humusque insuper injiciebatur. Modico deinde infra intervallo, similis alter pons: inde tertius, & plures ex ordine, qua rupes abscissæ erant, sternebant. Solido præcedebat elephas in pontem: cujus priusquam

quam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus pons, usque alterius initium pontis prolabi cum leniter cogebat: alii elephanti pedibus insistentes, alii clunibus subsidentes prolabebantur. Ubi planicies altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiorem vallem perventum est. Paulo plus septem millia die Romani processerunt: minimum pedibus itineris confectum: plerumque provolventes se simul cum armis aliisque oneribus, cum omni genere vexationis processerunt: adeo ut ne dux quidem & auctor itineris inficiaretur, *parva manu deleri omnem exercitum potuisse.* Nocte ad modicam planiciem pervenerunt: neque an infestus is locus esset, septus undique, circumspiciendi spacium fuit. Vix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum, postero quoque die in tam cava valle operiri Popillium ac relictas cum eo copias necesse fuit: quos & ipsos quum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter vexavit. Tertio die conjunctis copiis eunt per saltum, quem incolæ Callipeucen appellant. Quarta inde die per æque invia, sed assuetudine peritius & meliore cum spe, quod nec hostis usquam apparebat, & mari appropinquabant: digressi in campos, inter Heracleum & Libethrum posuerunt castra peditum, quorum pars major tumulos tenebat: ii vallem, campi quoque partem ubi equites tenderet, amplectabantur.

6. Lavanti regi dicitur nunciatum, *hostes adesse:* quo nuncio quum pavidus exiluisset è solio, *victum se sine prælio* clamitans, proripuit, & subinde per alia atque alia pavida consilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam, alterum, Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat, ex præsidiis revocat: omnesque aditus aperit bello. Ipse ab Dio auratis statuis omnibus raptim, ne præda hosti essent, in classem congestis, ocius demigrare Pydnam cogit: & quæ temeritas consulis videri potuisset (quod eo processisset, unde invito hoste regredi nequiret) eam non inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde evadere possent, habebant Romani: unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam præter Dium, quæ utraque regiis tenebantur præsidiis. Itaque si dux intrepidus decem dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanis per Tempe in Thessaliam, neque commeatibus pervehendis eo patuisset iter. Sunt enim Tempe, saltus, etiamsi non bello sit infestus, transitu difficilis. Nam præter anguſtias per quinque millia, qua exiguum jumento onusto iter est, rupes utrinque ita abscissæ sunt, ut despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit. Terret & sonitus & altitudo per media

mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus tam ſuapte natura infeſtus, per quatuor diſtantia loca præſidiis regis fuit infeſſus. Unum in primo aditu ad Gonnum erat. Alterum Condylon caſtello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant: quartum, viæ ipſi, qua & media & anguſtiſſima vallis eſt, impoſitum: quam vel decem armatis mori facile eſt. Intercluſo per Tempe ſimul aditu commeatibus, ſimul reditu; ipſi montes, per quos deſcenderant, repetendi erant. Quod ut furto fefellerant: ita propalam, tenentibus ſuperiora cacumina hoſtibus, non poterant: & experta difficultas, ſpem omnem incidiſſet. Supererat nihil aliud in temere commiſſo, quam in Macedoniam ad Dium per medios evadere hoſtes: quod, niſi Dii mentem regi ademiſſent, ipſum ingentis difficultatis erat. Nam quum Olympi radices montis, paulo plus quam mille paſſuum ad mare relinquant ſpacium, cujus dimidium loci occupat oſtium late reſtagnans Baphyri amnis: partem planiciei aut Jovis templum, aut oppidum tenet; reliquum per exiguum foſſa modica valloque claudi poterat, & ſaxorum ad manum ſilveſtriſque materiæ tantum erat, ut vel murus objici, turreſque excitari potuerint. Quorum nihil quum diſpexiſſet cæcata mens ſubito terrore, mandatis omnibus præſidiis, patefactiſque bello, ad Pydnam refugit.

7. Conſul plurimum & præſidii & ſpei cernens in ſtultitia & ſegnitie hoſtis, remiſſo nuncio ad Sp. Lucretium Lariſſam, ut caſtella relicta ab hoſte, circa Tempe occuparet: præmiſſo Popillio ad explorandos tranſitus circa Dium. Poſtquam omnia in omnes partes animadvertit, ſecundis caſtris pervenit ad Dium: metarique ſub ipſo templo, ne quid ſacro in loco violaretur, juſſit. Ipſe urbem ingreſſus, ſicut non magnam, ita exornatam publicis locis & multitudine ſtatuarum: munitamque egregie, vix ſatis credere *in tantis rebus ſine cauſſa relictis non aliquem ſubeſſe dolum.* Unum diem ad explorandia circa omnia moratus, caſtra movet: ſatiſque credens paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn proceſſit. Poſtero die progreſſus, Agaſſam urbem tradentibus ſe ipſis, recepit: & ut reliquorum Macedonum animos ſibi conciliaret, obſidibus contentus, ſine præſidio relinquere ſe eis urbem, immuneſque ac ſuis legibus victuros eſt pollicitus. Progreſſus inde diei iter, ad Axordum flumen poſuit caſtra: & quantum procederet longius à Theſſalia, eo majorem rerum omnium inopiam ſentiens, regreſſus ad Dium eſt: dubitatione omnibus exempta, *quid intercluſo ab Theſſalia patiendum eſſet, cui procul inde abſcedere tutum non eſſet.* Perſeus contractis in unum omnibus copiis ducibuſque, increpare præfectos

ctos præsidiorum, ante omnes Asclepiodotum atque Hippiam: *ab his* dicere *claustra Macedoniæ tradita Romanis esse*: cujus culpæ reus nemo justius quam ipse fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit cum commeatu naves venire (ingens enim caritas annonæ ac prope inopia erat) ab invectis jam portum audit, onerarias naves Magnesiæ relictas esse. Incerto inde quidnam agendum foret (adeo sine ulla ope hostis quæ aggravaret, cum ipsa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literæ à Sp. Lucretio allatæ sunt: *castella se quæ super Tempe essent & circa Philam, tenere omnia, frumentique in iis & aliarum in usum rerum copiam invenisse.*

8. His magnopere lætus consul, ab Dio ad Philam ducit, simul ut præsidium ejus firmaret, simul ut militi frumentum, cujus tarda subvectio erat, divideret. Ea profectio famam haudquaquam secundam habuit: nam alii *metu recessisse eum ab hoste ferebant, quia manenti imperatori prælio dimicandum foret*: alii *ignarum belli quæ indies fortuna novaret: ut qui offerentibus sese rebus, omisisset è manibus ea quæ mox repeti non possent.* Simul enim cessit possessione Dii, excitavit hostem: ut tunc tandem sentiret recuperanda esse, quæ prius culpa amissa forent. Audita enim profectione consulis, regressus Dium quæ disjecta ac vastata ab Romanis erant, reficit, pinnas mœnium decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinq millia passuum ab urbe citra ripam Enipei amnis castra po nit, amnem ipsum transitu perdifficilem pro munimento habi turus. Fluit ex valle Olympi montis, æstate exiguus, hiber nis idem incitatus pluviis & supra rupes ingentes gurgitibu facit: & intra prorupta in mare evolvendo terram præalt voragines, cavatoque medio alveo ripas utrinque præcipite Hoc flumine Perseus septum iter hostis credens, extrahere re liquum tempus ejus æstatis in animo habebat. Inter hæc con sul à Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Her cleam mittit. Abest à Phila quinque millia ferme passuum, m dia regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente p situm.

9. Popillius priusquam armatos muris admoveret, misit q magistratibus principibusque suaderent: *fidem clementiamque R manorum quam vim experiri mallent.* Nihil ea consilia mov runt, quia ignes ad Enipeum ex regis castris apparebant. Tu terra marique (& classis appulsa ab littore stabat) simul a mis, simul operibus machinisque oppugnari cœpti. Juven etiam quidam Romani, ludicro Circensi ad usum belli ver partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum nondu hac effusione inducta bestiis omnium gentium Circum co plend

plendi, varia ſpectaculorum conquirere genera: nec ſemel quadrigis, ſemel deſultore miſſo vix unius horæ tempus utrumque circulum complebat. Inter cætera ſexageni ferme juvenes, interdum plures ab apparitoribus ludi, armati inducebantur. Horum inductio in parte ſimulacrum decurrentis exercitus erat: ex parte elegantioris exercitii quam militaris artis; propiorq; gladiatorium armorum uſum. Quum alios deinde ſurſus edidiſſent motus: quadrato agmine facto, ſcutis ſuper capita denſatis, ſtantibus primis, ſecundis ſummiſſioribus, tertiis magis & quartis, poſtremis etiam genu nixis, faſtigatam, ut tecta ædificiorum ſunt, teſtudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum ſpacio diſtantes, duo armati procurrebant, comminatique inter ſe, ab ima in ſummam teſtudinem per denſata ſcuta quam evaſiſſent, nunc velut propugnantes per oras extremæ teſtudinis, nunc in media inter ſe procurrentes, haud ſecus quam ſtabili ſolo perſultabant. Huic teſtudini ſimillima parti muri admota, quum armati ſuperantes ſubiſſent, propugnatoribus muri faſtigio altitudinis æquabantur: depulſiſque iis, in urbem duorum ſignorum militum tranſcenderunt. Id tantum diſſimile fuit, quod & in frontem extrema, & ex lateribus, ſoli non habebant ſuper capita ſua ſcuta, ne nudarent corpora: ſed prætecta pugnantium erant. Ira nec ipſos tela ex muro miſſa ſubeuntes læſerunt, nec teſtudini injecta imbris in modum lubrico faſtigio innoxia in imum labebantur. Et conſul capto jam Heracleo, caſtra promovit, tanquam Dium, atque inde ſummoto rege, in Macedoniam etiam progreſſurus. Sed hiberna jam præparans, vi-commeatibus ſubvehendis ex Theſſalia muniri jubet, & eligi ſibi opportuna loca, tectaque ædificari ubi diverſari portantes commeatus poſſent.

10. Perſeus tandem à pavore eo, quo attonitus fuerat, recepto animo, malle imperiis ſuis non obtemperatum eſſe, quum pecuniam gazam in mare dejici Pellæ, Theſſalonicæ navalia jubebat incendi. Andronicus Theſſalonicam miſſus traxerat conſilium, id ipſum quod accidit, pœnitentiæ relinquens locum. Impatientior Nicias Pellæ projiciendo pecuniæ partem, quod fuerat nactus: ſed in rem emendabilem viſus lapſus eſſe, quod per urinatores omne ferme extractum eſt. Tantuſque pudor regi victoris ejus fuit, ut urinatores clam interfici juſſerit: deinde Andronicum quoque & Niciam, ne quis tam dementis facti conſcius exiſteret. Inter hæc C. Marcius cum claſſe ab Heracleo Theſſalonicam profectus, & agrum pluribus locis hoſtis per littora armatis late vaſtavit: & procurrentes ab eo, ſecundis aliquot prœliis trepidos intra mœnia compulit. Jamque ipſi urbi terribilis erat, quum diſpoſitis omnis

generis tormentis non vagi modo circa muros cernere appro-
pinquantes, sed etiam qui in navibus erant, saxis tormento-
emissantibus, percutiebantur. Revocatis igitur in naves mili-
tibus, omissaque Thessalonicæ oppugnatione, finium inde pro-
tum. Quindecim millia passuum ea urbs abest, adversus Pyd-
nam posita, fertili agro. Pervastatis finibus ejus legiones o-
ram Antigoneam perveniunt. Ibi egressi in terram, primo
vastarunt agros passim, & aliquantum prædæ conulerunt a
naves; dein palatos eos adorti Macedones mixti peditis equi-
tesque fugientes effuse ad mare persecuti, quingentos ferm
occiderunt, & non minus ceperunt. Nec aliud quam ultim
necessitas, quum recipere se tuto ad naves prohiberentur, a-
nimos militum Romanorum, simul desperatione alia salutis
simul indignitate irritavit. Redintegrata in littore pugna est
adjuvere & qui in navibus erant. Ibi Macedonum ducent
ferme cæsi, par numerus captus. Ab Antigonea classis pro-
fecta ad agrum Pallenensem exscensionem ad populandum fe-
cit. Finium is ager Cassandrensium erat, longe fertilissim
omnis oræ quam prætervecti fuerant. Ibi Eumenes rex vigint
rectis navibus ab Elea profectus obvius fuit, & quinque missæ
Prusia rege tectæ naves.

11. Hac virium accessione animus crevit prætori ut Cassa-
dream oppugnaret. Condita est à Cassandro rege in ipsis fau-
cibus quæ Pallenensem agrum cæteræ Macedoniæ jungunt,
hinc Toronaico, hinc Macedonico septa mari. Eminet man-
que in altum lingua in qua sita est: nec minus quam in altu
magnitudine Atho mons excurrit, obversa in regionem Mag
nesiæ duobus imparibus promontoriis: quorum majori Pos
deum est nomen, minori Canastræum. Divisis partibus op
pugnare adorti. Romanus ad Clytas quas vocant, munimen
ta cervis etiam objectis ut viam intercluderet, à Macedonic
ad Toronaicum mare perducit. Ab altera parte Euripus est
inde Eumenes oppugnabat. Romanis in fossa complenda, qua
nuper objecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi qua
renti prætori quia nusquam cumuli apparebant, *quo regesta*
fossa terra foret: monstrati sunt fornices, non ad eandem cra
situdinem qua veterem murum, sed simplici laterum ordi
structos esse. Consilium igitur cepit, transfosso pariete ite
in urbem patefacere. Fallere autem ita se posse, si muros
parte alia scalis adortus, tumultu injecto in custodiam ej
loci propugnatores urbis avertisset. Erant in præsidio Ca
sandreæ, præter non contemnendam juventutem oppidanorum
octingenti Agrianes, & duo millia Penestarum Illyriorum,
Pleurato inde missi, bellicosum utrumque genus. His mœ
tibus muros, quum subire Romani summa vi niterentur, m
men

tanto temporis parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt. Quod si qui irruperat armati fuissent, extemplo cepissent. Hoc ubi perfectum esse suis militibus nunciatum est, clamorem ac gaudio repente tollunt, aliis parte alia in urbem irrumpentibus.

12. Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus clamor vellet. Postquam *patere urbem* accepere, præfecti confidii, Pycho & Philippus pro eo, qui occupasset aggredi, opus factum esse rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt: Romanosque, qui alii aliunde coibant, convocabantque ut signa in urbem inferrent, incompositos atque inordinatos fugant; persequunturque ad fossam: in quam compulsos ruina cumulant. Sexcenti ferme ibi interfecti, omnesque prope, qui inter murum fossamque deprehensi erant, trucidantur. Ita suo ipse conatu perculsus prætor, segnior ad alia factus consilia erat: & ne Eumeni quidem simul à mari, simul à terra aggredienti quidquam satis procedebat. Placuit igitur utrique, custodiis firmatis ne quod præsidium ex Macedonia intromitti posset: quoniam vis aperta non processisset, operibus mœnia oppugnare. Hæc parantibus his, decem regii lembi ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, quum in salo stantes hostium naves conspexissent, ipsi obscura nocte simplici ordine quam poterant proxime litus tenentes, intrarunt urbem. Hujus novi præsidii fama absistere oppugnatione simul Romanos regemque coegit, circumvecti promontorium, ad Toronem classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, ubi valida defendi manu animadverterunt, irrito incœpto Demetriadem petunt. Ibi quum appropinquantes repleta mœnia armatis vidissent, prætervecti ad Iolcon classem appulerunt, inde agro vastato, Demetriadem quoque aggressuri.

13. Inter hæc & consul ne segnis sederet tantum in agro Dystico, M. Popillium cum quinque millibus militum ad Meliboeam urbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus ipsius montis: qua parte in Thessaliam vergit, opportune immineris super Demetriadem. Primus adventus hostium perculit incolas loci: collectis deinde ex necopinato pavore animis, accurrunt armati ad portas ac mœnia qua suspecti aditus erant: ibique extemplo inciderunt, capi primo impetu possent. Obsidio igitur parabatur, & opera oppugnationum fieri cœpta. Perseus quum audisset simul Meliboeam à consulis exercitu oppugnari, simul classem Iolci stare, ut inde Demetriadem aggrederetur; Euphranorem quemdam ex ducibus cum delectis duobus millibus Meliboeam mittit. Eidem imperatum, *ut si à Meliboea submovisset Romanos Demetriadem prius oc-*

cultu itinere intrarent, quam ab Iolco ad urbem castra imperent
Romani. Et ab oppugnatoribus Melibœæ, quum in superio-
ribus locis repente apparuissent, cum trepidatione multa relict
opera sunt, igniseque injectis: ita Meliboea abscessum est. Eu
phranor soluta unius urbis obsidione, Demetriadem extemplo
ducit. Nec tum mœnia modo, sed agros etiam considerum
se à populationibus tueri posse: & eruptiones in vagos po
pulatores non sine virtutibus hostium factæ sunt. Circumve
ti tamen mœnia sunt prætor & rex, situm urbis contem
plantes, si qua parte tentare aut opere, aut vi possent. Fa
ma fuit, per Cydam Cretensem, & Antimachum qui Deme
triadi præerat tractatas inter Eumenem & Persea condito
nes amicitiæ. Ab Demetriade certe abscessum est. Eumene
ad consulem navigat, gratulatus *quod profligere Macedonian in*
trasset, Pergamum in regnum abiit. Marcius Figulus prætor
parte classis in hiberna Sciathum missa, cum reliquis navi
bus Oreum Bœotiæ petit: eam urbem aptissimam ratus, un
de exercitibus, qui in Macedonia, quique in Thessalia era
mitti commeatus possent. De Eumene rege longe diversa tra
dunt. Si Valerio Antiati credas, *nec classe adjutum ab eo pa*
torem esse, quam sæpe eum literis accersisset, tradit: *nec cum gra*
tia ab consule profectum in Asiam: indignatum quod ut iisdem ca
striis tenderet permissum non fuerit: ne ut equites quidem Ga
los, quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo po
tuisse. Attalum fratrem ejus & remansisse apud consulem, & fi
dem ejus fidem æquali tenore, egregiamque operam in eo bel
fuisse.

14. Dum bellum in Macedonia geritur, legati transalpi
ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen, gentis e
qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes
Macedonicum bellum auxilia. Gratiæ ab senatu actæ, mu
raque missa. Torquis aureus duo pondo, & pateræ aur
quatuor pondo, equus phaleratus, armaque equestria. Secu
dum Gallos, Pamphyli legati coronam auream ex viginti m
libus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibu
que iis *ut id donum in cella Jovis optimi maximi ponere, &*
crificare in Capitolio liceret, permissum: benigneque amicitia
renovare volentibus legatis responsum, & binum millium
ris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia & paulo p
ab Rhodiis, de eadem re longe aliter differentes legati au
sunt; utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Per
egit. Prusiæ preces magis quam postulatio fuere, profiten
& ad id tempus se cum Romanis stetisse, & quoad bellum fore
staturum. Cæterum quum ad se à Perseo legati venissent de fa
endo cum Romanis bello, & iis pollicitum deprecatorem apud
rat

atum futurum: petere; si possent inducere in animum ut finiant rem, se quoque in gratia reconciliata pacis posse uti. Hæc regii legati. Rhodii superbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, & pene victoriæ, utique de Antiocho rege, maiore parte ad se vindicata, adjecerunt: *Quum pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi amicitiam cum rege Perseo captam, non se invitos, nullo ejus in se merito, quoniam ita Romanis visum sit, in societatem se belli trahere, interrupisse. Tertium se annum multa ejus incommoda belli sentire: mari intercluso inopia annonæ premi, amissis maritimis vectigalibus atque commeatibus. Quum ulterius pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei denunciarent, Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis: se Romam eadem nunciatum missos. Per quos statuisset is annus belli finis fieret, adversus eos quid sibi faciendum esset, Rhodios consideraturos esse.* Ne nunc quidem hæc sine indignatione legi audirive posse certum habeo; inde existimari potest qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit.

15. Claudius *nihil responsum* auctor est: tantum Senatusconsultum recitatum, quo *Carus & Lycios liberos esse juberet populus Romanus*, literasque extemplo ad utramque gentem ut id sciret indicatum mitti. Qua audita re, principem legationis, cujus magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, remisse. Alii responsum esse tradunt, *populum Romanum de principio hujus belli, haud vanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege adversus Rempublicam suam occulta consilia iniisse: & si id ante dubium fuisset, legatorum paulo ante verba ad certum redegisse: & plerumque ipsam se fraudem, etiam si ratio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuncio in orbe terrarum ultro belli pacisque agere. Deorum nutu arma sumpturos posteroque Romanos esse. Jam non Deos fœderum testes, sed Rhodios futuros. Itane tandem iis pareatur, exercitusque de Macedonia deportentur? Visuros esse quid sibi faciendum sit. Quid Rhodii facturi sint, ipsos scire. Populum certe Romanum devicto Perseo, ad propediem sperent fore, visurum, ut pro meritis cujusque in bello civitatis gratiam dignam referat.* Munus tamen legatis singulos binum millium æris missum est, quod ii non acceperunt.

16. Literæ deinde recitatæ Q. Marcii consulis sunt, *quemadmodum saltu superato in Macedoniam transisset: & ibi & ex aliis locis commeatus à prætore prospectos in hyemem habere, & ab Apollonia viginti millia modium tritici, decem hordei sumpsisse: ut pro frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: equis ducentis ferme opus esse, maxime Numidis, nec sibi in his locis ullam copiam esse.* Senatusconsul-

consulturn ut ea omnia ex literis consulis fierent, factum est. C. Salpicius prædæ sex millia togarum, triginta tunicarum, & equos deportanda in Macedoniam, præbendaque arbitratu consulis locavit; & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento solvit. Et Onesimum Pythonis filium nobilem Macedonem in senatum introduxit: Is pacis semper auctor regi fuerat, monueratque, *sicut pater ejus Philippus institutum usq; ad ultimum vitæ diem servabat, quotidie bis in die fœderis ictum cum Romanis perlegendi; ut eum morem si non semper, crebro tamen usurparet.* Postquam deterrere eum à bello nequiit, primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis, quæ non probabat, cœpit: postremo quum suspectum se esse cerneret, & proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit: magnoque usui consuli fuit: Ea introductus in curiam quum memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri jussit: locum lautia præberi; agri Tarentini, qui publicus populi Romani esset, ducenta jugera dari, & ædes Tarenti emi: uti ea curaret, C. Decimio prætori mandatum. Censores censum idibus Decembribus severiorem quam ante habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio qui tribunus plebis eos violenter accusarat: tribu quoque is motus, & ærarius factus. Ad opera publica faciendum quum eis dimidium ex vectigalibus ejus anni attributum esset Senatusconsulto à quæstoribus esset: Tib. Sempronius ex pecunia quæ ipsi attributa erat, ædes P. Africani pone Veteres Vortumni signum, lanienasque & tabernas conjunctas in publicum emit, basilicamque faciendam curavit, quæ postea Sempronia appellata est.

17. Jam in exitu annus erat, & propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant, *quos annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent.* Itaque Senatusconsultum factum est, ut Cn. Servilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatusconsultum Spicius prætor ad consulem * post paucos dies recitavit, qui ante diem * in urbem venturum. Et consul maturavit: & co-
V. C. tia eo die qui dictus erat, sunt perfecta. Consules creati
582. Æmilius Paullus iterum, septimodecimo anno postquam pri-
consul fuerat, & C. Licinius Crassus. Prætores postero facti Cn. Bæbius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fonteius Balbus, M. Æbutius Helva, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. Itaque designatos extemplo sortiri placuit provincias; *ut utri Macedoniæ consuli, cuiq; prætori classis venisset, cogitarent: ut jam inde cogitarent, pararentque quæ bello usui forent, senatumq; consulerent, si qua re consulto opus esset.* L

ubi magistratum iniissent, quod per religiones posset, primo quoq; tempore fieri placere: neq; consulem, cui eundum in Macedoniam esset, teneri. His decretis, consulibus Italia & Macedonia, prætoribus præter duas jurisdictiones in urbe, classis, & Hispania, & Sicilia, & Sardinia provinciæ nominatæ sunt. Consulum Æmilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Prætores Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam, & si quo senatus censuisset, Cn. Octavius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Æbutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus.

18. Extemplo apparuit omnibus non segniter id bellum L. Æmilium gesturum, præterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctesque intentus, ea sola, quæ ad id bellum pertinerent, animo cogitabat. Jam omnium primum a senatu petivit, *ut Legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus visendos dilectumque, & comperta referenda, quid aut terrestribus, aut navalibus copiis opus esset.* Præterea *ut explorarent copias regias quantum possent, quaque provincia nostra, qua hostium foret: utrum intra saltus castra Romani haberent, an jam omnes angustiæ desperatæ, & in æqua loca pervenissent: qui fideles nobis socii, qui dubii suspensique ex fortuna fidei, qui certi hostes viderentur: quanti præparati commeatus, & unde terrestri itinere, unde navibus supportarentur: quid ea æstate terra marique rerum gestarum esset:* ex his bene cognitis, certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Servilio consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam quos L. Æmilio videretur, legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ænobarbus, A. Licinius Nerva, L. Bæbius. Bis in exitu anni ejus lapidatum esse, nunciatum est, in Romano agro, simul in Veientibus: novendiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quintilius Varus flamen Martialis: & M. Claudius Marcellus Decemvir, in cujus locum Cn. Octavius suffectus. Et jam magnificentia crescente notatum est, ludis Circensibus P. Cornelii Scipionis Naficæ, & P. Lentuli ædilium curulium sexaginta tres Africanas, & quadraginta ursos & elephantos dedisse.

19. L. Æmilio Paullo, C. Licinio consulibus Idibus Martiis principio insequentis anni, quum in exspectatione Patres essent, maxime quidnam consul de Macedonia, cujus ea provincia esset, referret: *nihil se habere*, Paullus *quod referret, quum nondum legati redissent*, dixit. *Cæterum Brundusii legatos suos esse, bis ex cursu Dyrrhachium ejectos, Cognitis mox, quæ nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et ne quid profectionem suam teneret, pridie Calendas Aprilis Latinas esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se & Cn. Octavi-*

Asiæ, simul senatus censuisset, exituros esse: C. Licinio collegæ suo fore curæ se absente, ut si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse. Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolemæo & Cleopatra regibus vocati sunt. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleæ ingressi curiam, procubuerunt: & oratio quam habitus fuit miserabilior. *Antiochus Syriæ rex, qui obsessa Romæ fuerat per honestam speciem majoris Ptolemæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre ejus, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, & ad Pelusium navali prælio victus fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilum facto transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam, terrebat; nec procul abesse quin potiretur regno opulentissimo, videbatur.* Ea legati querentes orabant senatum, ut *opem regno regibusque amicis imperio ferret. Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesq; auctoritatem esse, ut si legatos misissent, qui denunciarent, non placere senatui sociis regibus bellum fieri, extemplo abscessurus à mœnibus Alexandriæ, abductursq; exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, brevi exterres regno Ptolemæum & Cleopatram Romam venturos cum pudore quodam populi Romani, quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent.* Moti Patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Lænatem, & C. Decimium, & C. Hostilium, legatos ad finiendum inter reges bellum miserunt. Primus Antiochum, dein Ptolemæum adire jussi & nunciare, *ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico, nec pro socio habituros esse.*

20. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus ultimis adeo exspectati venerunt, uti nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt. Ii nunciant, *majore periculo quam emolumento exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, qua processisset, regem tenere: castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interjecto arceantur: neq; regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. Hyemem etiam asperam rebus gerendis interveniisse. In otio militem ali, nec plus quam sex dierum frumentum habere. Macedonum dici triginta millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem: nunc & Appium & quod cum eo præsidii sit, in summo periculo esse: nisi propere aut justus exercitus eo mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos; sociorum navalium partem, morbo audisse absumptam: partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, & homines navibus deesse: qui sint, neq; stipendium accepisse,*

esse, neq; vestimenta habere. Eumenem classemq; ejus, tanquam vento allatas naves sine causa & venisse, & abisse: nec animum ejus regia constare satis visum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nunciabant.

21. Legatis auditis, tunc de bello referre sese L. Æmilius dixit. Senatus decrevit, *ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules & populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus tribunis militum uti L. Æmilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, & ut solenni Latinarum perfecto, L. Æmilius consul, Cn. Octavius Prætor, cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur.* Additus est his tertius L. Anicius Prætor, cujus inter peregrinos jurisdictio erat. Eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio consuli imposita: is septem millia civium Romanorum, & equites ducentos scribere jussus: & sociis nominis Latini septem millia peditum imperare, quadringentos equites: & Cn. Servilio Galliam obtinenti provinciam literas mittere, ut sexcentos equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam jussus, neque in ea provincia plus quam duas legiones esse, eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. Cæteros equites peditesque in præsidiis disponi. Qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. Decem præterea millia peditum imperata sociis: & octingenti equites. Id præsidii additum Anicio præter duas legiones, quas portare in Macedoniam est jussus, quina millia peditum & ducenos habentes, trecenos equites; & in classem quinque millia navalium sociûm sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere provinciam jussus: eo addere sociorum decem millia peditum, & sexcentos equites.

22. Senatusconsultis perfectis L. Æmilius consul è curia in concionem processit, orationemque talem habuit: *Animadvertisse videor, Quirites, majorem mihi, sortito Macedoniam provinciam, gratulationem factam, quam quum aut consul essem consalutatus, aut quo die magistratum inissem: neq; id ob aliam causam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur; existimastis dignum majestate populi Romani exitum per me imponi posse. Deos quoq; huic favisse sorti spero; eosdemq; in rebus gerendis affuturos esse. Hæc partim opinari, partim sperare possum. Illud affirmare pro certo habeo, audeoque me omni ope adnisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. Quæ ad bellum opus sunt, & senatus decrevit, & (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, vir egregius, æque e-*

nixe

*nixe parabit, ea si ipse id bellum gesturus esset. Vos quæ scripsero senatui aut vobis, credite. Rumores credulitatæ vestræ ne edideris, quorum auctor nemo extabit. Nam nunc quidem, quod vulgo fieri hoc præcipue bello animadverti, nemo tam sanus contemptor est, cujus non debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si Diis placet) in convivis sunt, qui exercitum in Macedoniam ducant; ubi castra locanda sint sciant; quæ loca præsidiis occupanda; quando aut quo saltu intranda Macedonia; ubi horrea ponenda; qua terra, mari subvehantur commeatus; quando cum hoste manus conferendæ, quando quiescendum sit. Nec quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed quidquid aliter quam ipsi censuere factum est; consulem veluti dicta die accusant. Hæc magna impedimenta rem gerentibus sunt. Neque enim omnes tam firmi & constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi malait, quam secunda fama male rem gerere. Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: imo eum, qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum judico magis, quam sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus, & proprie rei militaris peritis, & usu doctis monendi imperatores sunt: deinde ab his qui interfuturi gerendis * * * loca, qui hostem, qui temporum opportunitatem videant, qui in eodem velut navigio participes sint periculi. Itaque si quis est, qui quod è Republica sit suadere sibi in eo bello, quod gesturus sum, confidat: ne denegat operam Reipublicæ, & in Macedoniam metum veniat, nave, equo, tabernaculo, viatico etiam à me juvabitur. Si quem id facere piget, & ocium urbanum militiæ laboribus præoptat: è terra ne gubernaverit. Sermonum satis ipsa præbet urbs: loquacitatem suam contineat: nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat.* Ab hac concione, Latinis quæ pridie Calendas Aprilis fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde & consul & prætor Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriæ, majore quam solita frequentia prosequentium consulem celebratum. Ac prope certa spe ominatos esse homines *finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.*

23. Dum hæc in Italia geruntur, Perseus quod jam inchoatum perficere, quia impensa pecuniæ facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adjungeret; hoc postquam intrasse saltum Romanos, & adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus, quum per Hippiam legatum trecenta argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultro citroque darentur, Pantaucum misit ex fidissimis amicis ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terræ Pantaucus regi Illyrio occurrit: ibi & jusjuran-

dum

dum ab rege, & obſides accepit. Miſſus & à Gentio eſt legatus nomine Olympio, qui juſjurandum à Perſeo obſideſque exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam miſſi ſunt: & auctore Pantauco, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio & Morcus deſtinantur. Quibus ita mandatum, ut jurejurando obſidibuſque & pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiſcerentur; *duorum ſimul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum poſſe. Adjunctam civitatem, penes quam unam tam rei navalis gloria eſſet, nec terra, nec mari ſpem relicturam Romanis.* Volentibus Illyriis, Perſeus ab Empeo amnis ex caſtris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea quæ convenerant circumfuſo agmine equitum facta, quos adeſſe fœderi ſanciæ cum Gentio ſocietatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adjecturam. Et obſides in conſpectu omnium dati, acceptique: & Pellam ad theſauros regios miſſis qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis Theſſalonicæ conſtendere juſſi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo venerat auctoribuſque Dinone & Polyarato principibus civitatis ejus, affirmabat *Rhodios paratos ad bellum eſſe.* Is princeps junctæ cum Illyriis legationis datus eſt.

14. Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata, quæ ſubjicere conditio rerum poterat. *Natura inimica inter ſe eſſe liberam civitatem & regem. Singulos populum Romanum aggredi, & quod indignius ſit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adjutore patrem ſuum oppreſſum. Eumene adjuvante, & quadam ex parte etiam Philippo patre ſuo, Antiochum oppugnatum: in ſe nunc & Eumenem & Pruſiam armatos eſſe. Si Macedoniæ regnum ſublatum foret, proximam Aſiam eſſe: quam jam ex parte ſub ſpecie liberandarum civitatum ſuam fecerint: deinde Syriam. Jam Pruſiam Eumeni honore præferri, jam Antiochum victorem præmio belli ab Ægypto arceri. Hæc cogitantem providere jubebat, ut aut an pacem ſecum faciendam compelleret Romanos, aut perſeverantes im bello injuſto communes duceret omnium regum hoſtes.* Ad Antiochum aperta mandata erant: ad Eumenem per ſpeciem captivorum redimendorum miſſus legatus erat: verum occultiora quædam agebantur, quæ in præſentia inviſum quidem & ſuſpectum Romanis Eumenem falſis gravioribus *** Proditor enim ac prope hoſtis habitus dum inter ſe duo reges captantes fraude & avaritia certant. Cydas erat Cretenſis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari ſuo, militante apud Perſea, inde poſtea Demetriadem ſemel cum Menecrate quodam. Iterum cum Antimacho regiis ducibus ſub ipſis mœnibus urbis collocutus fuerat. Eropon quoque, qui

tum

tum missus est, duabus ad eundem Eumenem jam ante legationibus functus erat. Quæ colloquia occulta & legationes infames quidem erant: sed quid actum esset, quidve inter reges convenisset, ignorabatur. Res autem ita se habuit.

25. Eumenes neque favit victoriæ Persei, neque bello eum invadere in animo habuit: non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quam ipsorum odiis inter se accensæ. Non ea regum æmulatio, ut æquo animo Persea tantas adipisci opes tantamque gloriam quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat & Persea jam inde ab initio belli omni modo spem pacis tentasse, & indies magis quo propior admoveretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum; & ipsos duces & senatum non abhorrere a finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte tædio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam modo ne juvaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandæ cum Romanis paciscebatur mercedem, ne bello interesset, mille & quingena talenta. In utroque non fidem modo se, sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat. Perseus ad rem inchoandam promptissimus erat cogente metu, & de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conveneratque ut accepti Cretam mitterentur. Ubi ad pecuniæ mentionem ventum erat, ibi hæsitabat: & *utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam & danti & magis accipienti mercedem esse.* Malebat in spem Romanæ pacis non recusare impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum. Interea Samothracæ in templo depositurum. Ea insula quum ipsius ditionis esset, videre Eumenes nihil interesse, an Pellæ pecunia esset: id agere, ut partem aliquam præsentem ferret. Ita nequiquam inter se captati, nihil præter infamiam movere.

26. Nec hæc tantum Perseo per avaritiam est dimissa res, quum pecuniam tutam & pacem habere per Eumenem, quæ vel parte regni redimenda esset: ac receptus protrahere inimicum mercede onustum, & hostes merito ei Romanos posset facere: sed etiam Gentii regis parata societas, & tum Gallorum effusorum per Illyricum ingens agmen oblatum, avaritia dimissum est. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, & ipsorum jungentium cursum equis, & in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, *eques denos præsentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum.* Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus

ſecus obviam cum dimidia copiarum parte, denunciare per vicos urbeſque quæ viæ propinquæ ſunt, cœpit, *ut commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum ut copia eſſet.* Ipſe equos phaleraſque & ſagula donum principibus ferre, & parum auri quod inter paucos divideret: multitudinem credens trahi ſpe poſſe. Ad Almanam urbem pervenit, & in ripa fluminis Axii poſuit caſtra: circa Deſudabam in Mædica exercitus Gallorum conſederat, mercedem pactam operiens. Eo mittit Antigonum ex purpuratis unum, qui juberet multitudinem Gallorum ad Bylazora (Pæoniæ is locus eſt) caſtra movere, principes ad ſe venire frequentes. Septuaginta quinque millia ab Axio flumine & caſtris regis aberant. Hæc mandata ad eos quum pertuliſſet Antigonus, adjeciſſetque per viam quanta omnium præparata cura regis copia multitudini foret, quibuſque muneribus principes advenientes veſtis, argenti, equorumque exceptarus rex eſſet: *de his quidem ſe coram cognituros reſpondent; illud quod præſens pepigiſſent interrogant, ecquid aurum, quod in ſingulos pedites equiteſq; dividendum eſſet, ſecum adduxiſſet?* Quum ad id nihil reſponderetur, Clondicus regulus eorum: *Abi, renuncia ergo*, inquit, *regi, niſi aurum obſideſque, accepiſſent, nuſquam inde Gallos longius veſtigium moturos.* Hæc relata regi quum eſſent, advocato concilio, quum quid omnes ſuaſuri eſſent, appareret: ipſe, pecuniæ quam regni melior cuſtos, inſtitit de perfidia & feritate Gallorum differere, *Multorum jam ante cladibus expertum, periculoſum eſſe tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne gravius eos ſocios habeant, quam hoſtes Romanos. Quinque millia equitum ſat eſſe, quibus & uti ad bellum poſſent, & quorum multitudinem ipſi non timeant.*

27. Apparebat in omnibus mercedem multitudinis timere, nec quicquam aliud: ſed quum ſuadere conſulenti nemo auderet, remittitur Antigonus qui nunciaret, quinque millium equitum opera tantum uti regem: contempere multitudinem etiam. Quod ubi audivere barbari, cæterorum quidem fremitus fuit, indignantium ſe fruſtra excitos ſedibus ſuis: Clondicus rurſus interrogat, *ecquid ipſis quinque millibus, quod conveniſſet numeraret?* Quum adverſus id quoque miſceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuncio (quod vix ſperaverat ipſe poſſe contingere) retro ad Iſtrum perpopulati Thraciam, qua vicina erat viæ, redierunt, quæ manus, quieto ſedente rege ad Enipeum adverſus Romanos Perræbiæ ſaltum in Theſſaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exſpectarent, ſed ipſas rescindere urbes, tenente ad Enipeum Perſeo Romanos, ne urbibus ſociis opitulari poſſent. Ipſis quoque Romanis de ſe cogi-

cogitandum fuisset: quando neque manere amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, cum ex adverso castra Macedonum, *** qui ea pependerant spe, haud mediocriter debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem sibi alienavit, nam quum trecenta talenta Pellæ missus à Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus est. Inde decem talenta ad Pantaucum missa eaque præsentia dari regi iussit: reliquam pecuniam signatam Illyriorum signo, portantibus iis præcipit *parvis itineribus veherent: dein quum ad finem Macedoniæ ventum esset, subsisterent ibi, ac nuncios ab se operirentur.* Gentius exigua parte pecuniæ accepta, quum assidue à Pantaucо ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M. Perpernam & L. Petilium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in custodiam conjecit. Hoc audito Perseus contraxisse eum necessitates suas ad bellum utique cum Romanis, ad revocandum qui pecuniam portabat misit; velut nihil aliud agens, quam ut quanta maxima posset præda ex victo Romanis reservaretur. Et ab Eumene Eropon, ignoris quæ occulte acta erant, redit. De captivis actum esse & ipsi evulgaverant, & Eumenes consulem vitandæ suspicionis caussa certiorem fecit.

28. Perseus post reditum ab Eumene Eroponis spe dejectus, Antenorem & Callippum præfectos classis cum quadraginta lembis (adjectæ ad hunc numerum quinque prîstes erant) Tenedum mittit, ut inde sparsæ per Cycladas insulas naves, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Cassandreæ deductæ naves, in portus primum qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari quum trajecissent: stantes in portu Rhodias apertas naves, Eudamumque præfectum earum, inviolatas atque etiam benigne appellatos dimiserunt. Cognito deinde in latere altero quinquaginta onerarias suarum, stantibus in ostio portus Eumenis rostratis, quibus Damius præerat, inclusas esse: circumvectis propere ac summotis terrore hostium navibus, onerarias, datis qui prosequerentur decem lembis, in Macedoniam mittunt: ita uti in tutum prosecuti redirent Tenedum. Nono post die ad classem jam ad Sigeum stantem redierunt. Inde Subota (insula est interjecta Eleæ & Atho) trajiciunt. Forte postero die quam Subota classis tenuit, quinque & triginta naves, quas hippagogos vocant, ab Elea profectæ cum equitibus Gallis, equisque, Phanas promontorium Chiorum petebant, unde transmittere in Macedoniam possent: Attalo ab Eumene mittebantur. Has naves per altum ferri quum ex specula signum datum Antenori esset, profectus à Subotis, inter Erythrarum promontorium, Chiumque, quæ arctissimum fretum est, iis occur-

ri-

rie. Nihil minus credere præfecti Eumenis, quam Macedonum classem in illo vagari mari: nunc Romanos esse, nunc Attalum, aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis Pergamum petere. Sed quum jam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, & concitatio remorum, directæque in se proræ, hostes appropinquare apparuisset: tunc infecta trepidatio est, quum resistendi spes nulla esset, inhabilique navium genere & Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum qui propiores continenti littori erant, in Erythream enarunt: pars velis datis ad Chium naves ejecere, relictisque equis effusa fuga urbem petebant. Sed propius urbem lembi accessuque commodiore quum exposuissent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones cecidere: partim ante portam exclusos: clauserant enim Chii portam, ignari qui fugerent, aut sequerentur. Octingenti ferme Gallorum occisi, ducenti vivi capti: equi, pars in mari fractis navibus, absumpti; partim nervos succiderunt in littore Macedones. Viginti eximiæ equos formæ cum captivis, eosdem decem lembos, quos ante miserat, Antenor, devehere Thessalonicam jussit, & primo quoque tempore ad classem reverti: Phanis se eos exspectaturum. Triduum ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt, & spe cetarius reversis decem lembis evecti, Ægeo mari Delum trajecerunt.

19. Dum hæc geruntur, legati Romani C. Popillius, C. Decimius & C. Hostilius à Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum quum veniissent, lembos ibi Macedonum quatraginta & quinque regis Eumenis quinqueremes invenerunt. Sanctitas templi insulæque inviolatos præstabat omnes. Itaque permixti Romanique & Macedones, & Eumenis navales socii, in templo, inducias religione loci præbente, versabantur. Antenor Persei præfectus quum aliquas alto præferri onerarias naves ex speculis significatum foret, parte lemborum se insequens, parte per Cycladas disposita, præterquam si qua Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat, aut spoliabat naves: quibus poterat Popillius, aut Eumenis naves, occurrebat: sed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedonis Illyriique simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit, non lemborum modo adventus passim per Cycladas atque Ægeum vagantium mare, sed etiam conjunctio ipsa rerum Persei Gentiique, & fama cum magno numero peditum equitumque venientium Gallorum. Et jam quum accessissent primi Dinoni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne modo responsum regibus est, sed palam pronunciatum,

tum, *bello finem se auctoritate sua imposituros esse; itaque ipsi quoque reges aequos adhiberent animos ad pacem accipiendam.*

30. Jam veris principium erat, novique duces in provinciam venerant. Consul Æmilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adversus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum, & matre Eurydica genitus, fratres duos Platorem utroque parente, Caravantium matre eadem natum habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto, Platorem occidit: & duos amicos ejus, Etritum & Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, *Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum invidisse, tanquam his nuptiis adjungenti sibi Dardanorum gentem.* Et similius id vero fecit ducta ea virgo Platore interfecto. Gravis deinde dempto fratris metu popularibus esse cœpit: & violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat. Cæterum, sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit, quindecim millia armatorum fuerunt. Inde fratre in Caviorum gentem vi aut terrore subigendam cum mille peditibus & quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam urbem quinque millia ab Lisso ducit. Socii erant Romanorum: itaque per missos nuncios prius tentari, obsidionem pati quam dedere sese maluerunt. Caravantium in Caviis Durnium oppidum advenientem benigne accepit: Caravantis altera urbs excluſit, & quum agros eorum effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Jam & Ap. Claudius, adsumptis ad eum exercitum quem habebat Bulinorum & Appolloniatium & Dyrrhachinorum auxiliis, profectus ex hibernis circa Genusuum amnem castra habebat: audito fœdere inter Persea & Gentium, & legatorum violatorum injuria accensus, bellum haud dubie adversus eum gesturus. Anicius Prætor eo tempore Apolloniæ, auditis quæ in Illyrico gererentur, præmisissisque ad Appium literis, *ut se ad Genusuum operiretur*, triduo & ipse in castra venit: & ad ea quæ habebat auxilia assumptis Parthinorum juventutis duobus millibus peditum, & equitibus ducentis, peditibus Epicadus, equitibus Agalsius præerat. Parabat ducere in Illyricum, maxime ut Passanitas solveret obsidione: tenuit impetum ejus fama lemborum, vastantium maritimam oram. Octoginta erant lembi, auctore Pantauco missi à Gentio ad Dyrrhachinorum, & Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad

* * *

31. to eo tradiderunt se: deinceps & urbes regionis ejus idem facie-

faciebatur, adjuvante inclinationem animorum clementia in omnes & justitia prætoris Romani. Ad Scodram inde ventum est, id quod belli caput fuerat: non eo solum quod Gentius eam sibi ceperat, velut regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est & difficilis aditu. Duo cingunt eum flumina, Clausala latere urbis quod in orientem patet præfluens, Barbana ab regione occidentis ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriundi fluminis, quod ortum ex monte Scodro, multis & aliis auctum aquis mari Hadriatico infertur. Mons Scodros longe altissimus regionis ejus, ab oriente Dardaniam subjectam habet, à meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. Quamquam munitum situ naturali oppidum erat, gensque id tota Illyriorum & rex ipse tuebatur: tamen prætor Romanus, quia prima successerant prospere, *fortunam totius rei principia secuturam esse* ratus, *& repentinum valiturum terrorem*, instructo exercitu ad mœnia succedit. Quod si clausis portis muros portarumque turres dispositis armatis defendissent, vano cum incœpto mœnibus pepulissent Romanos. Nunc porta egressi prœlium loco æquo majore animo commiserunt, quam sustinuerunt. Pulsi enim & fuga conglobati, quum ducenti amplius in ipsis faucibus portæ cecidissent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad prætorem mitteret Gentius Teuticum & Bellum principes gentis, per quos inducias peteret, *ut deliberare de statu rerum suarum posset.* Triduo in hoc dato, quum castra Romana quingentos ferme passus ab urbe abessent, navem conscendit, & flumine Barbana navigat in lacum Labeatum, velut secretum locum petens ad consultandum: sed, ut apparuit, falsa ipe excitus, *Caravantium fratrem multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam missus erat, adventare.* Qui postquam evanuit rumor, tertio post die navem eandem secundo amni Scodram demisit: præmissisque nunciis, *ut sibi appellandi prætoris potestas fieret:* copia facta, in castra venit. Et principium orationis ab accusatione stultitiæ ipsius suæ, postremo ad preces lacrymasque effusus, genibus prætoris accidens, in potestatem sese dedit. Primo *bonum animum habere jussus*, ad cœnam etiam invitatus, in urbem ad suos rediit, & cum prætore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret.

32. Anicius Scodra recepta, nihil prius quam requisitos Perpernamque legatos ad se duci jussit: quibus splendore suo restituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosque regis: qui Medeonem Labeatium

tium gentis nobeas profectus, Erdevum uxorem cum filiis duobus Scordisco Plenratoque, & Caravantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius bello Illyrio intra triginta dies perfecto, nuncium victoriæ Perpernam Romam misit: & post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente, conjuge, liberis ac fratre, aliisque principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum, quam cœptum, Romæ auditum est. Quibus diebus hæc agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat, propter adventum simul Æmilii novi consulis, quem cum ingentibus minis adventare audiebat, simul Octavii prætoris. Nec minus terroris à classe Romana & periculo maritimæ oræ habebat. Thessalonicæ Eumenes & Athenagoras præerant cum parvo præsidio duorum millium cetratorum. Eo & Androclen præfectum mittit, jussum subipsis navalibus castra habere. Æniam mille equites cum Antigono misit ad tutandam maritimam oram, ut quocunque littore applicuisse naves hostium audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. Quinque millia Macedonum missa ad præsidium Pythii & Petræ quibus præpositi erant Histiæus & Theogenes & Milo. His profectis ripam munire Enipei fluminis aggressus est, quia sicco alveo transiri poterat. Huic ut omnis multitudo vacaret, fœminæ ex propinquis urbibus coactæ, cibaria in castra afferebant: miles jussus ex propinquis silvis

* * *

33. Postremo sequi se utrarios ad mare, quod minus trecentos passus aberat, jussit, & in littore alios alibi modicis intervallis fodere. Montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos continere latices, quorum venæ in mare permanantes undæ miscerentur. Vix deducta summa arena erat, quum scaturigines turbidæ primo & tenues emicare, dein liquidam multamque fundere aquam, velut Deum dono, cœperunt. Aliquantum ea quoque res ducí famæ & auctoritatis apud milites adjecit. Jussis deinde militibus *expedire arma*, ipse cum tribunis primisque ordinibus vadit ad contemplandos transitus, qua descensus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime iniquus ascensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum, ut ordine ac fine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit: *ubi omnibus simul pronunciaretur quod fieret, neque omnes exaudirent: incerto imperio accepto, alios ab se adjicientes, plus eo quod imperatum sit; alios minus facere: clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, & priusquam hostes quamipsos quid paretur scire. Placere igitur, tribunum militum primopilo legionis secretum edere imperium: illum & deinde*

sin-

singulos proximè eunque in ordine centurioni dicere quæ opus fiat: sive à primis signis ad novissimum agmen, sive ab extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam novo more scutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnam vigilem ire, ut armis uratur, sed ad vigilandum, ut quum senserit hostium adventum, recipiat se, exciteque ad arma alios. Scuto præ se erecto stare galeatos: dein ubi fessi sint innixos pilo, capite super marginem scuti posito sopitos stare; ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possint, ipse nihil provideat. Stationum quoque morem mutavit. Armati omnes, & frenatis equis equites, diem totum perstabant, id quum æstivis diebus urente assiduo sole fieret, tot horarum æstu & languore ipsos equosque fessos integri sæpe adorti hostes, vel pauci plures vexabant. Itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, & in postmeridianam succedere alios jussit: ita nunquam fatigatos recens hostis aggredi poterat.

34. Hæc quum ita fieri placere concione advocata pronunciasset, adjecit urbanæ concioni convenientem orationem. *Unum imperatorem in exercitu providere & consulere quid agendum sit debere, nunc per se nunc cum iis quos advocaverit in concilium: qui non sint advocati, eos nec palam, nec secreto jactare consilia sua. Militem hæc tria curare debere, corpus ut quam validissimum & pernicissimum habeat, arma apta, animum paratum ad subita imperia: cætera scire de se Deis immortalibus & imperatori suo curæ esse. In quo exercitu, milites, consul, & imperator, rumoribus vulgi circumagatur, ibi nihil salutare esse. Se quod sit officium imperatoris, provisurum ut bene gerendæ rei occasionem ei præbeat: illos nihil quod futurum sit quærere: ubi datum signum sit, tum militarem operam navare.* Ab his præceptis concionem dimisit: vulgo etiam veteranis fatentibus, *se illo primum die, tanquam tyrones, quid agendum esset in re militari, didicisse.* Non sermonibus, tantum his, cum quanto assensu audissent verba consulis, ostenderunt: sed rerum præsens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum videres: acuere alii gladios, alii galeas bucculasque, scuta alii, loricasque tergere: alii aptare corpori arma, experirique sub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conserendi manum cum hoste data occasio esset, aut victoria egregia, aut morte memorabili inituros bellum. Perseus quoque quum adventu consulis simul & veris principio, streperet omnia moverique apud hostes, velut novo bello, cerneret, movit à Phila castra in adversa ripa posita: nunc ad contem-

plenda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem.

* * *

norum esse.

35. Quæ res Romanis auxit animos, Macedonibus regique eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto fatorum ejus rei est conatus; missis qui Pantalicum inde venientem appropinquare castris vetarent: sed jam & pueri quidam visi ab suis erant inter obsides Illyrios ductivi; & quo quæque accuratius curantur, eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant. Sub idem tempus Rhodii legati in castra venerunt, cum iisdem de pace mandatis, quæ Romæ ingentem iram Patrum excitavere. Multo iniquioribus animis a castrensi consilio audiri sunt. Itaque quum alii præcipites sine responso * agendos castris, pronunciavit *post diem quintum decimum se responsum daturum.* Interim, ut appareret quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuisset, consultare de ratione belli gerendi cœpit. Placebat quibusdam, & maxime majoribus natu *per Enipei ripam munitioneque vim facere: confertis & vim facientibus resistere Macedonas non posse, ex tot castellis aliquanto altioribus ac munitioribus quæ validis præsidiis insedissent, priore anno dejectos.* Aliis placebat, *Octavium cum classe Thessalonicam petere, & populatione maritimæ oræ distringere copias regias, ut altero ab tergo se ostendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur.* Ipsi natura, & operibus inexsuperabilis ripa videbatur: & præterquam quod tormenta utique disposita essent, missilibus etiam melius & certiore ictu hostes uti audierat. Alio spectabat mens tota ducis: dimissoque concilio Perræbos mercatores Schœnum & Menophilum, notæ & fidei jam sibi & prudentiæ homines, accersitos secreto percunctatur, *quales ad Perræbiam transitus sint.* Quum loca non iniqua esse dicerent, præsidiis autem regis obsideri: spem cepit, *si nocte improviso valida manu aggressus nec opinantes esset, dejici præsidia posse. Jacula enim & sagittas & cætera missilia in tenebris, ubi quid petatur procul provideri nequeat, inutilia esse. Gladio cominus geri rem in permixta turba: quo miles Romanus vincat.* His ducibus usurus, prætorem Octavium accersitum: exposito quid pararet, *Heracleum cum classe petere* jubet, *& mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere.* Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleum mittit, velut classem conscensuros ad maritimam oram interioris Macedoniæ quod in concilio agitatum erat, vastandam. Secreto indicatum, *cibaria his præparata ad*

clausum esse, ne quid eos moraretur. Inde jussi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio die Pythium adoriri possent. Ipse postero die, ut distineret regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in alveo cum stationibus hostium proelium commisit: pugnatumque utrinque est levi armatura; nec gravioribus armis in tam inæquali alveo pugnari poterat. Deiectus ripæ utriusque in alveum trecentorum ferme passuum erat: medium spatium torrentis alibi aliter cavati paulo plus quam mille passus patebat. Ibi in medio, spectantibus utrinque ex vallo castrorum hinc rege, hinc consule cum suis legionibus, pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant, cominus stabilior & tutior aut parma aut scuto Ligustino Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis consul jussit: ita eo die diremptum proelium est haud paucis utrinque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, etiam aerius concursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quæ disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime vulnerabantur. Ubi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perveniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paulo serius recepit suos. Tertio die proelio abstinuit, digressus ad imam partem castrorum, veluti per devexum in mare brachium transitum tentaturus. Perseus quod in oculis erat

* * *

36. Anni post circumactum solstitium erat, hora diei jam ad meridiem vergebat, iter multo pulvere & incalescente sole factum erat. Lassitudo & sitis jam sentiebatur, & meridie instante magis accessurum utrumque apparebat. Statuit sic affectos recenti atque integro hosti non objicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrinque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos quam ad hostes opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum *ut maturarent instruere*: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant: deinde quantum increscere æstus, & vultus minus vigentes, & voces segniores erant, & quidam incumbentes scutis nixique pilis stabant. Tum jam aperte primis ordinibus imperat, *metarentur frontem castrorum, & impedimenta constituerent.* Quod ubi fieri milites sensere, alii gaudere palam quod fessos viæ labore flagrantissimo æstu non coegisset pugnare: legati circa imperatorem ducesque externi erant, inter quos & Attalus: omnes approbantes; quum pugnaturum consulem credebant: neque enim ne his cunctationem aperue-

rat suam. Tunc mutatione consilii subita, quum alii fierent, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem, *ut hostium quidem iudificatos priores imperatores, fugiendo certamen manibus eripuisse. Veteri ne nocte abeat, sequendus maxima labore ac periculo in intima Macedoniæ: exercitusque, sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedonicorum montium vagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat.* Consul nihil offensus liberæ admonitione tam clari adolescentis: *Ergo*, inquit, *animum istum habui Nasica, quem tu nunc habes: et quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna sit. Non aperæ sit stanti nunc in acie docere, quibus de causis hodie quiesse melius sit: rationes alias reposcito, nunc auctoritate veteris imperatoris contentus eris.* Conticuit adolescens, haud dubie videre aliqua impedimenta pugnæ consulem, quæ sibi non apparerent.

37. Paullus postquam metata castra impedimentaque collocata animadvertit, ex postrema acie triarios primos subducit, deinde principes, stantibus in prima acie hastatis, si quid hostis moveret: postremo hastatos, ab dextero primum cornu singulorum paulatim signorum milites subtrahens. Ita pedites equitibus cum levi armatura ante aciem hosti oppositis, sine tumultu abducti: nec ante quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites revocati sunt. Rex quoque, quum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus quod per hostem moram fuisse pugnæ scirent, & ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus militum secundæ legionis, qui prætor superiore anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus vocatis pronunciavit: *nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda usque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse. Id quia naturali ordine statis temporibus fiat, & sciri ante & prædici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunæque & ortus & occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur: ita ne obscurari quidem, quum condatur umbra terræ, trahere in prodigium debere.* Nocte, quam pridie Nonas Septembres insecuta est dies, edita hora luna quum defecisset, Romanis militibus Galli sapientia prope divina videri: Macedonas *ut triste prodigium occasum regni perniciemque gentis portendens* movit: nec aliter vates. Clamor ululatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. Postero die tantus utique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut & regem & consulem suorum quidam, quod sine prœlio discessum esset, accu-

accusarent. Regi prompta defensio erat, non eo solum, quod hostis prior aperto pugnam detrectans, in castra copias reduxisset: sed etiam, quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non posset. Consul ad id, quod pridie praetermissse pugnandi occasionem videbatur, & locum dedisse hosti, si nocte abire vellet; tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur tempus, quum luce prima signum propositum pugnæ ad exeundum in aciem fuisset. Tertia demum hora, sacrificio rite perpetrato, concilium advocavit: atque ibi, quod rei gerendæ tempus esset, loquendo & intempestive consultando videbatur quibusdam extrahere: post sermones tamen consul orationem habuit.

38. *P. Nasica egregius adolescens, ex omnibus unus, quibus hesterna die pugnari placuit, denudavit mihi suum consilium: idem postea, ita ut transisse in sententiam meam videri posset, tacuit. Quibusdam aliis, absentem carpere imperatorem, quam praesentem monere, melius visum est. Et tibi P. Nasica, & quicunque idem, quod tu occultius senserunt, non gravabor reddere dilatæ pugnæ rationem. Nam tantum abest, ut me hesternæ quietis pœniteat, ut servatum à me exercitum eo consilio credam. In qua me opinione esse, ne quis sine caussa vestrûm credat, recognoscat agedum mecum, si videtur, quam multa pro hoste & adversus nos fuerint. Jam omnium primum, quantum numero nos præstent, neminem vestrûm nec ante ignoravisse, & hesterno die implicatam intuentes aciem animadvertisse certum habeo. Ex hac nostra paucitate quarta pars militum præsidio impedimentis relicta erat: nec ignavissimum quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes: parvum hoc tandem esse credimus, quod ex his castris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die, si ita videbitur, Diis bene juvantibus, sumus? Nihilne interest, utrum militem, quem nec viæ labor hodie, neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere jubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem & corpore & animo educas: an longo itinere fatigatum, & onere fessum, malentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis pulvere, torrentem meridiano sole, hosti objicias recenti, quinto, qui nulla re ante consumptas vires ad prælium adferat? Quis, pro Deûm fidem! ita comparatus vel iners atque imbellis fortissimum virum non vicerit? Quid quod hostes per summum otium instruxerant aciem, reparaverant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus: nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat, & incompositis concurrendum?*

39. *At herculè aciem quidem inconditam inordinatamque habuissemus: castra munita, provisam aquationem, tutum ad eam iter præsidiis impositis, explorata circa omnia: hic nihil nostri habentes præter nudum campum in quo pugnaremus? Majores vestri castra munita, portum ad omnes casus exercitus dicebant esse: unde ad pugnam exirent, quo jactati tempestate pugnæ receptum haberent. Ideo quum munimentis ea sepissent, præsidio quoque valido firmabant: quod qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. Castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus prospera pugnæ fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo, interdum momento post eruptione facta victorem hostem pepulerunt? patria altera est militaris hæc sedes, vallumque pro mœnibus, & tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine ulla sede vagi dimicassemus, ut quo victores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnæ illud opponitur: quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem neque mansurum eum, neque in aciem copias educturum fuisse certum habeo: sic edere hinc statuisset. Quanto enim facilius abire fuit quum procul abessemus, quam nunc quum in cervicibus sumus? Nec falleret nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quam ut quorum castra prærupta fluminis ripa tuta, vallo insuper septa ac crebris turribus oppugnare adorti sumus, eos relictis munimentis agmine effuso abeuntes in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hæ dilatæ pugnæ ex hesterno die in hodiernum causse fuerunt. Pugnare enim & ipsi mihi placet; & ideo quia per Enipeum amnem septa ad hostem via erat, alio saltu dejectis hostium præsidiis novum iter aperui: neque prius quam debellavero, absistam.*

40. Post hanc orationem silentium fuit, partim traductis in sententiam ejus, partim verentibus nequiquam offendere in eo, quod utcunque prætermissum revocari non posset. Ac ne illo ipso quidem die aut consule aut rege optante pugnatum est; rege quod nec fessos ut pridie ex via, neque trepidantes in acie instruenda & vix dum compositos, aggressurus erat: consule, quod in novis castris non ligna, non pabulum convectum erat, ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum è castris exierat. Neutro imperatorum volente, fortuna, quæ plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, præsidiis ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent. Duæ cohortes à parte Romanorum erant, Marrucinæ

cita, & Peligna; duæ turmæ Samnitium equitum, quibus præerat M. Sergius Silus legatus: & aliud pro caſtris ſtativum erat præſidium ſub C. Cluvio legato; tres cohortes, Firmana, Veſtina, Cremonenſis: duæ turmæ equitum, Placentina & Æſernina. Quum ocium ad flumen eſſet neutris laceſſentibus, hora circiter quarta jumentum è manibus curantium elapſum, in ulteriorem ripam effugit. Quod quum per aquam ferme genu tenus altam tres milites ſequeretur, Thraces duo id jumentum ex medio alveo in ſuam ripam trahentes; altero eorum occiſo, receptoque eo jumento, ad ſtationem ſuorum ſe recipiebant. Octingentorum Thracum præſidium in hoſtium ripa erat: ex his pauci primo ægre paſſi populatem in ſuo conſpectu cæſum, ad perſequendos interfectores fluvium tranſgreſſi ſunt: dein plures, poſtremo omnes, & cum præſidio

* * *

prœlium ducit.

41. Movebat imperii majeſtas, gloria viri, ante omnia ætas, quod major ſexaginta annis juvenum munia in parte præcipua laboris periculique capeſſebat. Intervallum, quod inter cetratos & phalangem erat, implevit legio, atque aciem hoſtium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem adverſus clypeatos habebat: aglaſpides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus conſularis ducere adverſus leucaſpidem phalangem juſſus: ea media acies hoſtium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluvium commiſſum prœlium erat, elephantes inducti, & ala ſociorum: & hinc primum fuga Macedonum eſt orta. Nam ſicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim habent, experiendo, quum agi, non quemadmodum agantur edifferi oportet, ſine ullo effectu evaneſcunt: ita tum elephanti in acie nomen tantum ſine uſu fuerunt. Elephantorum impetum ſubſecuti ſunt ſocii nominis Latini, pepuleruntque lævum cornu. In medio ſecunda legio immiſſa diſſipavit phalangem. Neque ulla evidentior cauſſa victoriæ fuit, quam quod multa paſſim prœlia erant, quæ fluctuantem turbarunt primo, deinde diſjecerunt phalangem: cujus confertæ & intentis horrentis haſtis intolerabiles vires ſunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine & gravitate haſtam cogas, confuſa ſtrue implicantur: ſi vero ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinæ modo turbantur. Sicut tum adverſus catervatim incurrentes Romanos, & interrupta multifariam acie obviam ire cogebantur: & Romani quacunque data intervalla eſſent, inſinuabant ordines ſuos. Qui ſi univerſa

versa acie in frontem adversus instructam phalangem concurrissent, quod Peligni principio pugnæ incante congressis adversus cetratos evenit; induissent se hastis, nec confertam aciem sustinuissent.

42. Cæterum sicut peditum passim cædes fiebant, nisi qui abjectis armis fugerunt: sic equitatus prope integer pugna excessit. Princeps fugæ rex ipse erat: jam à Pydna cum sacris aliis equitum Pellam petebat. Confestim Cœtocus sequebatur, Odrysarumque equitatus, cæteræ quoque Macedonum alæ integris abibant ordinibus; quia interjecta peditum acies, cujus cædes victores tenebat, immemores fecerat, sequendi equites. Diu phalanx à fronte, à lateribus, ab tergo cæsa est, postremo, qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingressi, manus ad eos, qui in classe erant, tendentes, suppliciter vitam orabant: & quum scaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad excipiendos sese venire rati, ut caperent potius, quam occiderent, longius in aquam quidam etiam natantes progressi sunt. Sed quum hostiliter è scaphis cæderentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephanti enim ab rectoribus ad litus acti, exeuntes terebant, elidebantque. Facile conveniebat Romanis, nunquam una acie tantum Macedonum interfectum. Cæsa enim ad viginti millia hominum sunt: ad sex millia, qui Pydnam ex acie perfugerant, vivi in potestatem pervenerunt: & vagi è fuga quinque millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo major pars Peligni: vulnerati aliquanto plures sunt. Quod si maturius pugnari cœptum esset, ut satis diei victoribus ad persequendum superesset, deletæ omnes copiæ forent: nunc imminens nox & fugientes texit, & Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit.

43. Perseus ad Pieriam silvam via militari frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in silvam ventum est, ubi plures diversæ semitæ erant, & nox appropinquabat, cum perpaucis maxime fidis via divertit. Equites sine duce relicti, alii alia in civitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius, quam ipse Perseus, quia recta expedita via ierant, pervenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore & variis difficultatibus viæ vexatus est. In regia Perseo, qui Pellæ præerat Eudus, regiique pueri præsto erant: contra ea amicorum, qui alii alio casu servati ex prœlio Pellam venerant, quum sæpe accersiti essent, nemo ad eum venit. Tres erant tantum cum eo fugæ comites, Evander

ander Cretenſis, Neon Boeotius, & Archidamus Aetolus. Cum iis, jam metuens, ne qui venire ab ſe abmeneo, majus aliquid mox auderent, quarta vigilia profigit. Secuti enim ſunt admodum quingenti Cretenſes: pevenit Amphipolim: ſed nocte a Pella exierat, propeanis ante lucem Axium amnem trajicere; eum finem ſequendi propter difficultatem tranſitus fore ratus Roma-

44. Conſulem quum ſe in caſtra victor recepiſſet, ne cero gaudio lueretur, cura de minore filio ſtimula-P. Scipio is erat, Africanus & ipſe poſtea deCarthagine appellatus, naturalis conſulis Paulli, adcione Africani nepos. Is ſeptimum decimum tunc annum ens, quod ipſum curam augebat; dum effuſe ſequitur oſtes, in partem aliam turba ablatus erat: & ſerius quum diſſet, tunc demum recepto ſoſpite filio, victoriae tangaudium conſul ſenſit. Amphipolim quum jam fama gnae perveniſſet, concurſuſque matronarum in templum Diae, quam Tauropolon vocant, ad opem expoſcendam fie-Diodorus, qui praerat urbi, metuens, ne Thraces, norum duo millia in praeſidio erant, urbem in tumultu diperent, ab ſubornato ab ſe per fallaciam in tabellarii ſpeem, literas in foro medio accepit. Scriptum in iis erat, d Emathiam claſſem Romanam appulſam eſſe: agroſque circa vaſtari: orare praefectos Emathiae, ut praeſidium adverſus populatomittat. His lectis, hortatur Thracas, ut ad tuendam Emathiae oram proficiſcantur: magnam eos caedem praedamque palaſſim per agros Romanis facturos. Simul elevat famam adſe pugnae, quae ſi vera foret, alium ſuper alium recenex fuga venturos fuiſſe. Per hanc cauſſam Thracibus abgatis, ſimul tranſgreſſos eos Strymonem vidit, portas auſit.

45. Tertio die Perſeus, quam pugnatum erat, Amphilum venit: inde oratores cum caduceo ad Paullum miſit. erim Hippias & Milo & Pantaucus principes amicorum gis Beroeam, quo ex acie confugerant, ipſi ad conſulem ofecti, Romanis dedunt: hoc idem & aliae deinceps meperculſae parabant facere. Conſul nunciis victoriae Q. bio filio & L. Lentulo, & Q. Metello cum literis Romiſſis, ſpolia jacentis hoſtium exercitus peditibus conſit. Equitibus praedam circumjecti agri, dum ne amplidubus noctibus a caſtris abeſſent. Ipſe propius mare ad dnam caſtra movit. Beroea primum, deinde Theſſaloni& Pella, & deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum

dum dedita. Pydnei, qui proximi erant, nondum miserant legatos: multitudo incondita plurium simul gentium, turbaque, quæ ex acie fuga in unum compulsa erat, consilium & consensum civitatis impediebat: nec clausæ modo portæ, sed etiam inædificatæ erant. Missi Milo & Pantaucus sub muros ad colloquium Solonis, qui præsidio erat: per eum emittitur militaris turba. Oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus una tantum spe Bisaltarum auxilii tentata, ad quos nequiquam miserat legatos, in concionem processit, Philippum secum filium habens, ut & ipsos Amphipolitanos, & equitum peditumque, qui aut semper secuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquoties dicere incipientem quum lacrymæ præpedissent, quia ipse dicere nequit, Evandro Cretensi editis, quæ agi cum multitudine vellet, de templo descendit. Multitudo, sicut ad conspectum regis flentemque tam miserabilem & ipsa ingemuerat lacrymaveratque, ita Evandri orationem asperuabatur: & quidam ausi sunt media ex concione succlamare, *Abite hinc, ne, qui pauci superstumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Evandri clausit. Rex in domum se recepit, pecuniaque & auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant, delatis, & ipse ad flumen descendit. Thraces navibus se committere non ausi, domos dilapsi & aliæ militaris generis turbæ. Cretenses spem pecuniæ secuti, & quoniam in dividendo plus offensionum quam gratiæ erat, quinquaginta talenta iis posita sunt in ripa diripienda. Ab hac direptione quum per tumultum naves conscenderent, lembus unum in ostio amnis multitudine gravatum mersere. Galepsum eo die, postero Samothracam quam petebant perveniunt: ad duo millia talentum pervecta eo dicuntur.

46. Paullus per omnes deditas civitates dimissis qui præessent, ne qua injuria in nova pace victis fieret: retentisq; apud se caduceatoribus regis, P. Naficam, ignarus fugæ regis, Amphipolim misit cum modica peditum equitumq; manu: simul ut Sinticen evastaret, & ad omnes conatus regis impedimento esset. Inter has Meliboea à Cn. Octavio capitur diripiturque: ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti eruptione ex oppido facta amissi sunt, ignaris Æginiensibus debellatum esse. Consul à Pydna profectus cum toto exercitu die altero Pellam pervenit: & quum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi statiua habuit, situm urbis undique adspiciens quam *non sine causa delectam esse regiam* advertit. Sita est in tumulo ve-

gen

gente in occidentem hibernum: cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis, æstate & hyeme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude qua proxima urbi est, velut insula eminet aggeri operis ingentis imposita: qui & murum sustinet, & humore circumfusæ paludis nihil lædatur. Muro urbis conjuncta procul videtur: divisa est intermurali amni, & eadem ponte juncta: ut nec oppugnante externo aditum ab ulla parte habeat: nec si quem ibi rex includat ullum nisi per facillimæ custodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat, sed tum nihil præter trecenta talenta, quæ missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inventum est. Per quos dies ad Pellam stativa fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum convenerant, maxime ex Thessalia, auditæ sunt. Nuncio deinde accepto, Persea Samothracam trajecisse, profectus à Pella consul quartis castris Amphipolim pervenit. Effusa omnis obvia turba, cuivis indicio erat non bono ac juco rege ob ra

* * * *

EPI-

EPITOME LIBRI XLV.

6. *Perſeus ab Æmilio Paullo in Samothracia captus eſt.* 11, &c. *Quum Antiochus, Syriæ rex Ptolemæum & Cleopatram, Ægypti reges obſideret, & miſſis ad eum a ſenatu legatis, qui juberent, ab obſidione ſocii regis abſiſtere: editiſque mandatis conſideraturum ſe ille, quid faciundum eſſet, reſpondiſſet: unus ex legatis Popillius virga regem circumſcripſit, juſſitque antequam circulo excederet, reſponſum daret. Qua aſperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret.* 13. *Legationes gratulantium populorum, ac regum in ſenatum admiſſæ.* 20. *Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, excluſa.* 21. *Poſtero die quum de eo quæreretur, ut iis bellum indiceretur: cauſſam in ſenatu patriæ ſuæ legati egerunt, nec tanquam hoſtes, nec tanquam ſocii dimiſſi.* 31, &c. *Macedonia in provinciæ formam redacta.* 35, &c. *Æmilius Paullus repugnantibus militibus ſuis propter minorem prædam, & contradicente Servio Sulpicio Galba triumphavit: & Perſeum cum tribus filiis ante currum duxit.* 40. *Cujus triumphi lætitia, ne ſolida contingeret, duorum filiorum funeribus inſignita eſt, quorum alterius mors patris triumphum præceſſit, alterius ſecuta eſt. Luſtrum conditum eſt à cenſoribus. Cenſa ſunt civium capita trecenta duodecim millia, octingenta decem.* 44. *Pruſias Bithyniæ rex Romam, ut ſenatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit: & Nicomedem filium ſenatui commendavit: rex plenus adulationis, libertum ſe populi Romani dicebat.*

1. Victo

Victoriæ nuncii, Quintus Fabius & Lucius Lentulus & Quintus Metellus, quanta potuit omnium celeritate festinatio, celeriter Romam quum venissent, præcerpeam tamen ejus rei lætitiam invenerunt. Quarto post die quam cum rege est pugnatum, quum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula pervasit, *pugnatum in Macedonia, & devictum regem esse*: dein fremitus increbuit, postremo clamor plaususque, velut certo nuncio victoriæ allato, est exortus. Mirari magistratus, & quærere auctorem repentinæ lætitiæ: qui postquam nullus erat, evanuit quidem tanquam incertæ rei gaudium, omen tamen lætum insidebat animis. Quod postquam veris nunciis Fabii Lentulique & Metelli adventu firmatum est, quum victoria ipsa, tum augurio animorum suorum lætabantur. Et aliter traditur, Circensis turbæ non minus similis veri lætitia: ante diem decimum Calend. Octobris ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio consuli ad quadrigas mittendas escendenti, tabellarius, qui se ex Macedonia venire diceret, reddidisse laureatas literas. Quadrigis missis consul currum conscendit: & quum per circum veheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis, repente immemor spectaculi populus in medium decurrit: eo senatum consul vocavit, recitatisque tabellis, ex auctoritate Patrum pro foris publicis denunciavit populo: *L. Æmilium collegam signis collatis cum rege ipso pugnasse: Macedonum exercitum cæsum fusumque: regem cum paucis fugisse: civitates omnes Macedoniæ in ditionem populi Romani venisse.* His auditis, clamor cum ingenti plausu ortus, ludis relictis domos magna pars hominum ad conjuges liberosq; lætum nuncium portabant. Tertiusdecimus dies erat ab eo quo in Macedonia pugnatum est.

2. Postero die senatus in curia habitus, supplicationesque decretæ: & senatusconsultum factum est, *ut consul quos præterea milites socios[que] navales conjuratos haberet, dimitteret: de militibus sociisque navalibus dimittendis referretur*, quum legati ab Æmilio consule à quibus præmissus tabellarius esset, venissent. Ante diem sextum Calend. Octobris, hora fere secunda legati urbem ingressi sunt, ingentem secum occurrentium quacunque ibant, prosequentiumque trahentes turbam, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: quos legatos consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, *quantæ regiæ copiæ peditum equitumque fuissent, quot milia ex his cæsa, quot capta forent; quam paucorum militum jactura*

Cura tanta hostium strages facta; quam cum paucis rex fugisset; existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse. Neque terra, neque mari elabi posse. Eadem hæc paulo post in concionem traducti exposuerunt: renovataque lætitia, quum Consul edixisset, *ut omnes ædes sacræ aperirentur, pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire Diis:* ingentique turba, non virorum modo, sed etiam fœminarum, conferta tota urbe Deûm immortalium templa. Senatus revocatus in curiam, supplicationes ob rem egregie gestam ab L. Æmilio consule in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit, hostiisque majoribus sacrificari jussit. Naves, quæ in Tiberi paratæ instructæque stabant, ut si rex posset resistere in Macedoniam mitterentur, subduci, & in navalibus collocari; socios navales dato annuo stipendio dimitti, & cum his omnes, qui in consulis verba juraverant: & quod militum Corcyræ, Brundusii, ad mare superum, aut in agro Larinati esset (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res posceret, C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est exante diem quintum Idus Octobris, cum eo die in quinque dies.

3. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva & P. Decimus nunciarunt, *exercitum Illyriorum cæsum, Gentium regem captum in ditione populi Romani & Illyricum esse.* Ob eas res gestas ductu auspicioque L. Anicii prætoris senatus in triduum supplicationes decrevit, ut Latinæ dictæ à consule sunt inante quartum & tertium & pridie Idus Novembr. Tradidere quidam *legatos Rhodios nondum missos: post victoriam nunciatum, velut ad ludibrium stolidæ superbiæ, in senatum vocatos esse.* Ibi Agesipolim principem eorum ita locutum: *Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos & Persea faciendam, quod id bellum grave atque incommodum Græciæ omni, sumptuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. Fortunam perbene feciſſe, quando finitum aliter bello, gratulandi sibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dedisset.* Hæc ab Rhodio dicta. Responsum ab senatu esse; *Rhodios nec utilitatum Græciæ, neque cura impensarum populi Romani, sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam si ea fuisset cura, quæ simularetur, tum mittendos legatos fuisse, quum Perseus in Thessalia exercitu inducto per biennium Græcas urbes alias obsideret, alias denunciatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam: postquam superatos saltus transgressosque in Macedoniam Romanos audirent, & inclusum tenere Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem quam ad Persea ex imminenti periculo eripiendum.* Cum hoc responso legatos dimissos.

4. Pe

4. Per eosdem dies & M. Marcellus ex provincia Hispania decedens, Marcolica nobili urbe capta, decem pondo auri, & argenti ad summam sestertii decies in ærarium retulit. Paullus Æmilius consul quum castra, ut supra dictum est, ad Siras terræ Odomanticæ haberet, quum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, & ipse illacrymasse dicitur sorti humanæ: quod qui paulo ante non contentus regno Macedoniæ, Dardanos Illyriosque oppugnasset, Basternarum exciviſſet auxilia: is tum amisso exercitu, extorris regno, in parvam insulam compulsus, supplex, tam religione, non viribus suis tutus esset. Sed postquam, *regem Persea consuli Paullo salutem* legit, miserationem omnem stultitia ignominiæ fortunam suam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte literarum minime regiæ preces erant, tamen sine responso ac sine literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus, cujus nominis obliviscendum victo esset: itaque alteræ literæ cum privati nominis titulo missæ, & petiere, & impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu & conditione suæ fortunæ posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. Nihil ea legatione perfectum est. Perseo *regium nomen omni vi amplectente*: Paullo, *ut se suaque omnia in fidem & clementiam populi Romani permitteret*, contendente.

5. Dum hæc aguntur, classis Cn. Octavii Samothracam est appulsa. Is quoque præsenti admoto terrore, modo minis, modo spe perficere, ut se traderet quum conaretur; adjuvit in eo rem seu casu contracta, seu consilio. L. Atilius illustris adolescens quum in concione esse populum Samothracum, animum advertisset, à magistratibus petit, ut sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso, *Virum nos, inquit, Samothraces, vere accepimus, an falso sacram hanc insulam, augusti totam atque inviolati soli esse?* Quum creditæ sanctitati assentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollutam homicidio sanguine regis Eumenis violavit? & quum omnis præfatio sacrorum eos, quibus non sint puræ manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?* Nobilis jam erat apud omnes Græciæ civitates, Eumenis regis per Evandrum Delphis prope perpetrata cædes. Itaque præterquam quod in potestate Romanorum sese insulamque totam & templum cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat (regem ipsi appellant) ad Persea mittunt, qui nunciaret, *arguidis Evandrum Cretensem: esse autem judicia apud sese more patrium comparata, de iis, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Evander, innoxium se*

vel capitalis argui, veniret ad causam dicendam: si committere se judicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consateret. Perseus evocato Evandro, *judicium subeundi nullo pacto auctor esse, nec causa, nec gratia parem fore.* Suberat & illa *metuis, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. Reliqui quid esset, nisi ut fortiter moriatur?* Nihil palam abnuere Evander: sed quum, *veneno se malle mori, quam ferro*, dixisset, occulte fugam parabat. Quod quum renunciatum regi esset, metuens, ne tanquam à se subtracto pœnæ reo iram Samothracum in se converteret, interfici Evandrum jussit. Qui perpetrata temere cæde, subiit extemplo animum, *in se nimirum receptam labem, quæ Evandri fuisset: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab se Samothracæ Evandrum occisum: ita duo sanctissima in terris templa se uno auctore sanguine humano violata.* Hujus rei crimen, corrupto pecunia Theonda, avertitur, ut renunciaret populo *Evandrum sibiipsum mortem conscivisse.*

6. Cæterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipso per tot casus experum, proditumque, quia non prodiderat, omnium ab se alienavit animos, pro se quisque transire ad Romanos: fugæque consilium capere solum prope relictum coegerunt: Oroandemque Cretensem, cui nota Thraciæ ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat *ut se sublatum in lembum ad Cotyn deveheret:* Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracæ: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur, quæ ad usum necessaria erant: deferuntur & pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipse nocte media, cum tribus conscriis fugæ, per posticum ædium in propinquum cubiculo hortum, atque inde maceriam egressus transgressus, ad mare pervenit. Oroandes jam tum, dum pecunia deferretur, primis tenebris solverat navem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu navis non inventa est, vagatus Perseus aliquamdiu in littore, postremo timens lucem jam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regii, apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis: ea cohors prosecuta regem fugientem, nec tum quidem abscedebat, donec jussu Cn. Octavii pronunciatum est per præconem, *regios pueros, Macedonasque alios, qui Samothracæ essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem libertatemque & sua omnia servaturos, quæ aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent.* Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque parvos regios Ion Thessalonicensis Octavio tradidit: nec quisquam, præter Philippum, maximum natu filium

filiis, cum rege relictus. Tum sese filiumque Octavio tradidit, *fortunam Deosque, quorum in templo erant, nulla ope suppliciter juvantes*, accusans. In prætoriam navem imponi jussus, eodem & pecunia, quæ superfuit, delata est: extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octavius regem in castra ad consulem misit, præmissis literis, *ut in potestate eum esse & adduci sciret.*

7. Secundam eam Paullus, sicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuncio, & concilio advocato, literas prætoris quum recitasset, Q. Ælium Tuberonem obviam regi misit, cæteros manere in prætorio frequentes jussit. Non alius ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum erant Syphax rex captus, in castra Romana adductus erat: præterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus: tunc quoque accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat: nec ipsius tantum patris avique, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum faciebat: sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus villo Perseus ingressus est castra, nullo suorum alio comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. Progredi præ turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec consul lictores misisset, qui summovendo iter ad prætorium facerent. Consurrexit consul, & jussis sedere aliis, progressusque paulum, introeunti regi dextram porrexit: sumentemque se ad pedes sustulit: nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum, adversus advocatos in concilium sedere jussit.

8. Prima percontatio fuit, *qua subactus injuria contra populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset, quo se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret?* Quum responsum spectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus fleret, rursum consul: *Si juvenis regnum accepisses, minus equidem mirarer ignoravisse te, quam gravis aut amicus, aut inimicus esset populus Romanus. Nunc vero, quum & bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, & pacis postea, quam cum summa fide adversus eum coluimus, meminisses: quod consilium, quorum & vim belli, & fidem in pace expertus esset, cum iis tibi bellum esse, quam eum malle?* Nec interrogatus, nec accusatus, quum responderet: *Utcunque tamen hæc, sive errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum casibus, cognita populi Romani clementia, non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis præbet.* Hæc Græco sermone Perseo, Latine deinde suis: *Exemplum insigne cernitis, quid, mutationis rerum humanarum? vobis hoc præcipue dico juvenes.*

vens. Ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ; quum quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir erit, cujus animum secundis prosperisque statu suo efferet, nec adversa infringet. Concilio dimisso, mandi cura regis Q. Ælio mandatur. Eo die & invitatus ad consilium Perseus, & alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat.

9. Exercitus deinde in hiberna dimissus est: maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ urbes accepe-runt. Hic finis belli, quum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit: idemque finis inclini per Europæ plerumque atque Asiam omnem regni. Vicesimus ab Carano, qui primus regnavit, Persea numerabant. Perseus Q. Fulvio L. Manlio consulibus regnum accepit: à senatu rex est appellatus M. Junio, A. Manlio consulibus: regnavit undecim annos. Macedonum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntæ filium fuit: inde & per eum crescere cum coepisset, Europæ se tamen finibus continuit, Graciam omnem ac partem Thraciæ atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam: & tredecim annis, quibus Alexander regnavit, primum omnia, quæ Persarum prope immenso spacio imperium fuerat, suæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimus finis Rubrum mare amplectitur, peragravit. Tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque. Inde morte Alexandri distractum in multa regna: dum ad se quisque opes rapiunt lacerantes viribus, summo culmine fortunæ ad ultimum finem centum quinquaginta annos stetit.

10. Victoriæ Romanæ fama quum pervasisset in Asiam, Antenor, qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandriam inde trajecit. C. Popillius, qui ad Delum præsidio navibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia, & stationes summotos hostium lembos audivit, dimissis & ipse Atticis navibus, ad susceptam legationem peragendam navigare Ægyptum pergit: ut prius occurrere Antiocho posset, quam ad Alexandriæ mœnia accederet. Cum præterveherentur Asiam legati, & Loryma venissent, qui portus viginti paulo amplius millia ab Rhodo abest, ex adverso urbi ipsi positus: principes Rhodiorum occurrunt (jam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes, *ut Rhodum adveherentur: pertinere id ad famam salutemque civitatis: nosse ipsos omnia, quæ acta essent, agerenturque Rhodi, & comperta sibi se non vulgata fama Romam referre.* Diu negantes perpulerunt ut moram navigationis brevem pro salute sociæ urbis paterentur. Postquam Rhodum ventum est, in concionem quo-

eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus legatorum auxit potius timorem civitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quæ singuli universique eo bello hostiliter dixerant, fecerantque, retulit, & vir asper ingenio, augebat atrocitatem eorum, quæ dicerentur, vultu truci & accusatoria voce: ut quum propriæ simultatis nulla caussa cum civitate esset, ex unius senatoris Romani acerbitate, qualis in se universi senatus animus esset, conjectarent. C. Decimii moderatior oratio fuit, qui in plerisque eorum, quæ commemorata à Popillio essent, *culpam non penes populum, sed penes paucos concitores vulgi esse dixit: eos venalem linguam habentes decreta plena regiæ assentationis fecisse: & eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam pœniteret. Quæ omnia, si potestas populo fiat, in capita noxiorum versura.* Cum magno assensu auditus est, non magis eo, quod multitudinis noxam elevabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque quum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui, quæ Popillius objecerat diluere utcunque conati sunt; quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad pauculum noxæ objiciendis assensi sunt. Decretum igitur exemplo, *ut qui pro Perseo adversus Romanos dixisse quid, aut fecisse convincerentur, capitis condemnarentur.* Excesserunt urbe ob adventu Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. Legati non ultra, quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius judicia ex decreto eorum his facto Rhodi exercebantur, quam perseverantiam in exequenda re Decimii lenitas afferebat.

11. Quum hæc gererentur, Antiochus frustra tentatis mœnibus Alexandriæ abscesserat, cæteraque Ægypto potitus, recepto Memphi majore Ptolemæo, cui regnum quæri suis viribus simulabat, ut victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec hujus voluntatis ejus ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem habet, posse se recipi Alexandriæ & sorore adjuvante & non repugnantibus fratris amicis ratus: primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque ejus non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod cætera Ægypto sibi tradita, Pelusii validum relictum erat præsidium: *apparebat claustra Ægypti teneri, ut quum vellet, rursus exercitum induceret. Bello intestino cum fratre eum victum fore, ut victor fessus certamine, nequaquam par Antiocho futurus esset.* Hæc prudenter animadversa à majore, cum assensu minor frater, quique cum eo erant, acceperunt: soror primum adjuvit, non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque consentientibus cunctis pace facta Alexandria recipi-

ut, ne multo illinc quidem adversante: quæ in bello non per obsidionem modo, sed etiam postquam à mœnibus abscessum est, quia nihil ex Ægypto subvehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His quum lætari Antiochum conveniens esset, si reducendi ejus causa exercitum Ægyptum induxisset, quo speciosо titulo ad omnes Asiæ & Græciæ civitates legationibus recipiendis literisque dimittendis usus erat, adeo est offensus, ut multo acrius infestiusque adversus duos, quam ante adversus unum pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse primo vere cum exercitu Ægyptum petens in Cœlen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque, *ut suum munus tueretur, & diceret potius, quid fieri vellet, quam hostis ex socio factus, vi atque armis ageret*, respondit, *non aliter neque classem revocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi & tota Cypro & Pelusio, agroque, qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederent*: diemque præstituit, intra quam de conditionibus peractis responsum acciperet.

12. Postquam dies data inducis præteriit. * navigantibus ostio Nili ad Pelusium per deserta Arabiæ * ad Memphim incolebant, & ab cæteris Ægyptiis partim voluntate, partim metu ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Ad Leusinem transgresso flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abest, legati Romani occurrerunt. Quos quum advenientes salutasset, dextramque Popillio porrigeret, tabellas ei Popillius scriptum habentes tradit, atque *omnium primum id legere* jubet. Quibus perlectis, quum *se consideraturum adhibitis amicis, quid faciendum sibi esset*, dixisset: Popillius pro cætera asperitate animi, virga quam in manu gerebat, circumscripsit regem: ac *Priusquam hoc circulo excedas*, inquit, *redde responsum senatui quod referam*. Obstupefactus tam violento imperio, parumper quum hæsitasset: *Faciam*, inquit, *quod censet senatus*. Tum demum Popillius dextram regi, tanquam socio atque amico porrexit. Die deinde finita quum excessisset Ægypto Antiochus legati concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vix dum convenerat, pars Cyprum navigant: & inde, quæ jam vicerat proelio Ægyptias naves classem Antiochi dimittunt. Clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Ægyptus habenti jam, redditumque paterium regnum stirpi Ptolemæi fuerat. Consulum ejus anni, fi alterius clarus consulatus insigni victoria, ita alterius obscu fama; quia materiam res gerendi non habuit. Jam primum c legionibus ad conveniendum diem dixit, non auspicato te plum intravit: *vitio diem dictam esse* augures, quum ad eos latum est, decreverunt. Profectus in Galliam circa Mac

C

campos ad montes Siciminam & Papinum ſtativa habuit: deinde circa eadem loca cum ſociis nominis Latini hibernabat. Legiones Romanæ, quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romæ manſerant. Et prætores, præter C. Papirium Carbonem, cui Sardinia evenerat, in provincias iére. Eum jus dicere Romæ (nam eam quoque ſortem habebat) inter cives & peregrinos Patres cenſuerant.

13. Ut Popillius, & ea legatio, quæ miſſa ad Antiochum erat, Romam rediit: retulit *controverſias inter reges ſublatas eſſe, exercitumque ex Ægypto in Syriam reductum.* Poſt, ipſorum regum legati venerunt: Antiochi legati referentes *omni victoria potiorem pacem regi, quæ ſenatui placuiſſet, viſam: eumque haud ſecus, quam Deorum imperio, legatorum Romanorum juſſis paruiſſe.* Gratulati deinde victoriam ſunt, ad quam ſumma ope, ſi quid imperatum foret, ad futurum regem fuiſſe. Ptolemæi legati communi nomine regis & Cleopatræ gratias egerunt, *plus eos ſenatui populoque Romano, quam parentibus ſuis, plus quam Diis immortalibus debere: per quos obſidione miſerrima liberati eſſent, regnum patrium prope amiſſum recepiſſent.* Reſponſum ab ſenatu eſt, *Antiochum recte atque ordine feciſſe, quod legatis paruiſſet, gratumque id eſſe ſenatui populoque Romano. Regibus Ægypti, Ptolemæo Cleopatræque, ſi quid per ſe boni commodique eveniſſet, id magnopere ſenatum lætari: daturumque operam, ut regni ſui maximum ſemper præſidium, poſitum eſſe in fide populi Romani ducant.* Munera legatis ut ex inſtituto mittenda curaret, C. Papirio prætori mandatum. Literæ deinde Macedonia allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: *Perſea regem in poteſtatem conſulis veniſſe.* Dimiſſis legatis, diſceptatum inter Piſanos Lunenſeſq; legatos: Piſanis querentibus *agro ſe à colonis Romanis pelli:* Lunenſibus affirmantibus, *eum, de quo agatur, à triumviris agrum ſibi aſſignatum eſſe.* Senatus, qui de finibus cognoſcerent, ſtatuerentque, quinque viros miſit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blaſionem, T. Sempronium Muſcam, L. Nævium Balbum, C. Apuleium Saturninum. Et ab Eumene & ab Attalo, & ab Athenæo fratribus, communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Maſgabæ regis Maſiniſſæ filio Puteolis navem egreſſo, præſto fuit obviam miſſus cum pecunia L. Manlius quæſtor, qui Romam eum publico ſumptu perduceret. Advenienti extemplo ſenatus datus eſt. Is adoleſcens ita locutus eſt, ut quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit quot pedites equiteſque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater ſuus in Macedoniam miſiſſet. *Sed duas res ei rubori fuiſſe: unam, quod rogaſſet eum per legatos ſenatus, quæ ad bellum opus eſſent, & non imperaſſet: alteram, quod pecuniam ei pro frumento miſiſſet. Maſiniſſam meminiſſe, regnum à populo*

pulo Romano partum auctumque & multiplicatum habere: usu regni contentum, scire dominium & jus eorum qui dederint, esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare æquum esse, neque emere ea ex fructibus agri ab se dati, quæ ibi proveniant. Id Masinissæ satis esse & fore, quod populo Romano superesset. Cum iis mandatis a patre profectum, postea consecutos equites, qui devictam Macedoniam nunciarent: gratulatumque senatui juberent indicare, tantæ eam rem lætitiæ patri suo esse, ut Romam venire velit, Jovi optimo maximo in Capitolio sacrificare, & grates agere: id, nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab senatu petere.

14. Responsum regulo est: Facere patrem ejus Masinissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium honori ejus debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo, bello Punico forti fideliq; opera adjutum, & illum favente populo Romano regnum adeptum: æquitate sua postea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. Victoria vero populi Romani lætari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunæ regniq; sui cum rebus Romanis immiscuisset. Grates diis pro populi Romani victoria apud suos penates ageret, Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoq; satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum, & Africa excedere, præterquam quod illi inutile esset, non esse è republica populi Romani senatum censere. Petenti Masgabæ, ut Hanno Hamilcaris filius * obses in locum exigeret. Munera ex senatusconsulto emere regulo quæstor jussus ex centum pondo argenti, & prosequi eum Puteolos, omnemque sumptum, quoad in Italia esset, præbere, & duas naves conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deveherentur: & comitibus omnibus liberis servisque vestimenta data. Haud ita multo post de altero Masinissæ filio Misagene literæ allatæ sunt, missum eum ab L. Paullo post devictum Persea in Africam cum equitibus suis, navigantem dispersa classe in Hadriatico mari Brundusium tribus navibus ægrum delatum. Ad eum cum iisdem muneribus, quæ data Romæ fratri ejus erant, L. Stertinius quæstor Brundusium missus: jussusque curare, ut ædes hospi

* * *

15. In quatuor urbanas tribus descripti erant libertini, præter eos, quibus filius quinquenni major ex Senatusconsulto esset. Eos ubi proximo lustro censi essent, censeri jusserunt: & eos, qui prædium prædiave rustica pluris sestertium triginta millium haberent, censendi jus factum est. Hoc quum ita servatum esset, negabat Claudius *suffragii lationem injussu populi censorem cuiquam homini, nedum ordini universo adimere posse. Neq; enim si tribu movere posset, quod sit nihil aliud, quam mutare jubere tribum, ideo omnibus quinque & triginta tribubus emovere posse: id*

est:

ob civitatem libertatemque eripere, non ubi censeatur finire, sed censu excludere. Hæc inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palam in area Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui servitutem servissent, conjicerent. Exquilinæ sors exiit: in ea Tib. Gracchus pronunciavit libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit. Gratiæ actæ & Sempronio, qui in bene cœpto perseverasset: & Claudio, qui non impedisset. Plures quam à superioribus, & senatu emoti sunt; & equos vendere jussi: omnes iidem ab utroque & tribu remoti, & ærarii facti: neque ullius, quem alter notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, *ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, & ad opera, quæ locassent, probanda, anni & bimestris tempus prorogaretur:* Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodem anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicavit, quinquennio postquam vovit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus.

16. Q. Ælio, M. Junio consulibus, de provinciis referentibus, censuere patres duas provincias Hispaniam rursus fieri, quæ una per bellum Macedonicum fuerat: & Macedoniam Illyricumque eosdem L. Paullum, & L. Anicium obtinere, donec de sententia legatorum & res bello turbatas, & statum alium ejus regni formando composuissent. Consulibus Pisæ & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum, & equitum quadringentenis. Prætorum sortes fuere, Qu. Cassii urbana, Manii Juvencii Thalnæ inter peregrinos, Tib. Claudii Neronis Sicilia, Cn. Fulvii Hispania citerior, C. Licinii Nervæ ulterior. A. Manlio Torquato Sardinia obvenerat: nequiit ire in provinciam, ad res capitales quærendas, ex senatusconsulto retentus. De prodigiis deinde nunciatis senatus est consultus. Ædes Deorum Penatium in Velia de cœlo tacta erat, & in oppido Minervio duæ portæ & muri aliquantum. Anagniæ terra pluerat: & Lanuvii fax in cœlo visa erat. Et Calatiæ in publico agro M. Valerius civis Romanus nunciabat *è foco suo sanguinem per triduum & duas noctes manasse.* Ob id maxime decemviri libros adire jussi, supplicationem in diem unum populo edixerunt; & quinquaginta capris in foro sacrificaverunt: & aliorum prodigiorum caussa diem alterum supplicatio circa omnia pulvinaria fuit, & hostiis majoribus sacrificatum est, & urbs lustrata. Inde quod ad honorem Deûm immortalium pertineret, decrevit senatus, *ut quoniam per duelles superati, Perseus & Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate populi Romani essent, ut quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio Consulibus ob devictum Antiochum regem data ad omnia pulvina-*

V. C. 583.

ria esset, tanta Q. Cassius & M. Juventius prætores curarent danda.

17. Legatos deinde, quorum de sententia Impp. L. Paulus, L. Anicius, componerent res decreverunt: decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius, ambo censorii: C. Licinius Crassus, collega in consulatu Paulli, tum prorogato imperio provinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitium Ænobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Junium, C. Ancistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus consularis, G. Cicereius, & Cn. Bæbius Tamphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis prætor fuerat) P. Terentius Tusciveicanus, P. Manilius. Moniti deinde consules à Patribus, ut quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret: primo quoque tempore provincias aut compararent inter se aut sortirentur. Sortiti sunt. M. Junio Pisæ obvenerunt (quem prius quam in provinciam iret, legationes quæ undique Romam gratulatum convenerunt, introducere in senatum placuit) Q. Ælio Gallia. Cæterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset, Imperatores nihil indignum nec clementia, nec gravitate populi Romani decreturos esse: tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent.

18. *Omnium primum liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios; ut omnibus gentibus appareret, arma populi Romani non libertatem, sed contra servientibus libertatem afferre. Ut & in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela populi Romani esse: & quæ sub regibus viverent, & in præsens tempus mitiores eos justioresque respectu populi Romani habere se: & si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum ejus victoriam Romanis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationesque prædiorum rusticorum tolli placebat. Nam neque sine publicano exerceri posse: & ubi publicanus est, ibi aut jus publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse. Ubi in medio præda administrantibus esset, ibi nunquam causas seditionum & certaminis defore. Commune concilium gentis esset, ne improbum vulgus à senatu aliquando libertatem salubri moderationi datam, ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, ut suum quæque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi quam quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere.* Similia his & in Illyricum man-

mandata. Cætera ipſis imperatoribus legatiſque relicta, in quibus præſens tractatio rerum certiora ſubjectura erat conſilia.

19. Inter multas regum gentiumque & populorum legationes Attalus frater regis Eumenis maxime convertit in ſe omnium oculos, animoſque: exceptus enim eſt ab his qui ſimul eo bello militaverunt, haud paulo benignius quam ſi ipſe rex Eumenes veniſſet. Adduxerant eum duæ in ſpeciem honeſtæ res: una, gratulatio conveniens in ea victoria quam ipſe adjuviſſet: altera, querimonia Gallici tumultus, *Advertæq; gladiis regnum in dubium adductum eſſe.* Suberat & ſecreta ſpes honorum præmiorumque ab ſenatu, quæ vix ſalva pietate ejus contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui ſpe cupiditatem ejus elicerent: *tum opinionem de Attalo & Eumene Romæ eſſe, tanquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Perſei fido ſocio. Itaque vix ſtatui poſſe, utrum quæ pro ſe, an quæ contra fratrem petiturus eſſet, ab ſenatu magis impetrabilia forent: adeo univerſos omnia & huic tribuere & illi vero negare.* Eorum hominum (ut res docuit) Attalus erat, qui quantum ſpes ſpopondiſſet, cuperent ni unius amici prudens monitio velut frenos animo ejus geſtienti ſecundis rebus impoſuiſſet. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipſum à non ſecuro Eumene Romam miſſus ſpeculator rerum, quæ à fratre agerentur, monitorque fidus ſi decedi fide vidiſſet. Is ad occupatas jam aures ſolicitatumque jam animum quum veniſſet, aggreſſus tempeſtivis temporibus rem prope prolapſam reſtituit: *aliis alia regna creviſſe rebus*, dicendo. *Regnum eorum novum, nullis vetuſtis fundatum opibus fraterna ſtare concordia: quod unus nomen regium & præcipuum capitis inſigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo ſolum quia tantas præſentes ejus opes cernat, ſed quod haud ambiguum propediem regnaturum eum infirmitate ætateque Eumenis eſſet, nullam ſtirpem liberum habentis.* (nec dum enim agnoverat eum, qui poſtea regnavit.) *Quid attineret vim afferre rei ſuæ fonte mox ad eum adventuræ? Acceſſiſſe etiam novam tempeſtatem regno tumultus Gallici, cui vix conſenſu & concordia Regum reſiſti queat. Si vero ad externum bellum domeſtica ſeditio adjiciatur, iſti non poſſe: nec aliud eum quam ne frater in regno moriatur, ſibiipſi ſpem propinquam regni erepturum. Si utraque glorioſa res eſſet, & ſervaſſe fratri regnum, & eripuiſſe: ſervati tamen regni quæ juncta pietati ſit, potiorem laudem fuiſſe. Sed enimvero quum deteſtabilis altera res, & proxima parricidio ſit, quid ad deliberationem dubii ſupereſſe? Utrum enim partem regni petiturum eſſe, an totum erepturum? ſi partem; ambo infirmos diſtractis viribus,*

& omnibus injuriis obnoxios fore: si totum; privatumne ergo majorem fratrem, an exulem illa ætate, illa corporis infirmitate, an ultimum mori jussurum? Egregium enim (ut fabulis traditus impiorum fratrum eventus taceatur) Persei exitum videri, qui ex fraterna cæde raptum diadema, in templo Samothracum, velut præsentibus Diis exigentibus pœnas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pietatem constantiamque laudaturos, si fidem ad ultimum fratri præstitisset.

20. Hæc plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in senatum, gratulatus victoriam, & sua merita eo bello, fratrisque, si qua erant, & Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petiit *ut legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur.* His pro regni utilitate editis mandatis, *Ænum sibi & Maroneam petiit.* Ita destituta eorum spe, qui fratre accusato partitionem regni petiturum crediderant, curia excessit. Ut raro alias quisquam rex aut privatus, tanto favore tantoque omnium assensu est auditus: omnibus honoribus muneribusque & præsens est cultus, & proficiscentem prosecuti sunt. Inter multas Asiæ Græciæque legationes, Rhodiorum maxime legati civitatem converterunt. Nam quum primo in veste candida visi essent, quod gratulantes decebat, & si sordidam vestem habuissent, lugentium Persei casum præbere speciem poterant: postquam consulti ab Marco Junio consule Patres, *stantibus in comitio legatis, an locum, lautia, senatumque darent?* nullum hospitale jus in iis servandum censuerunt: egressus è curia consul, quum Rhodii gratulatum se de victoria, purgatumque civitatis crimina dicentes venisse, petissent ut senatus sibi daretur, pronunciat: *sociis & amicis, & alia comiter atque hospitaliter præstare Romanos, & senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum numero habendi sint.* His auditis prostraverunt se omnes humi, consulemque & curules, qui aderant, orantes, *ne nova falsaque crimina plus odii esse Rhodiis æquum censerent, quam antiqua merita, quorum ipsi testes essent.* Extemplo veste sordida sumpta domos principum cum precibus ac lacrymis circumibant orantes, ut prius cognoscerent causam, quam condemnarentur.

21. Manius Juvencius Thalna prætor, cujus inter cives & peregrinos jurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat: rogationemque promulgaverat, *ut Rhodiis bellum indiceretur, & ex magistratibus ejus anni deligerent qui ad id bellum cum classe mitteretur*; se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius & M. Pomponius tribuni plebis adversabantur. Sed & prætor novo maloque exemplo rem ingressus

erat, quod ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret, *vellent juberentne Rhodiis bellum indici*, quum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populum latum: & tribuni plebis, quum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique legem potestas facta esset, eoque persæpe evenisset, ut qui non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis, ex ratione dissuadentium, intercederent: & qui ad intercedendum veniissent, desisterent, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter prætorem tribunosque omnia intempestive agendi certamen erat. Tribuni festinationem prætoris ante tempus intercedendo in adventum imperatoris

* * *
* * *

22. *Peccaverimusne adhuc dubium est, pœnas, ignominias omnes jam patimur. Antea Carthaginiensibus victis, Philippo Antiocho superatis, quum Romam venissemus, ex publico hospitio in curiam gradatum vobis, Patres conscripti, ex curia in Capitolium ad Deos vestros dona ferentes veniebamus: nunc ex sordido diversorio vix mercede recepti, ac prope hostium more, extra urbem manere jussi, in hoc squalore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Lycia atque Caria, quos præmiis atque honoribus amplissimis donastis. Et Macedonas Illyriosque liberos esse (ut audivimus) jubetis, quum servierint antequam vobiscum bellarent (nec cujusquam fortunæ invidemus, imo agnoscimus clementiam populi Romani) Rhodios qui nihil aliud quam quieverunt hoc bello, hostes ex sociis facturi estis? Certe quidem vos estis Romani, qui ideo felicia bella vestra esse, quia justa sint, præ vobis fertis, nec tam initu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non sine causa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata, Carthaginienses, Athenæ oppugnatæ, & Græcia in servitutem petita, & adjutus Annibal pecunia, auxiliis, Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse ultro ab Ætolis hostibus vestris accersitus, ex Asia classe in Græciam trajecit: Demetriade & Chalcide, & saltu Thermopylarum occupato, de possessione imperii vos dejicere conatus. Cum Perseo, socii vestri oppugnati, alii interfecti reguli principesque gentium aut populorum, caussa belli vobis fuere. Quem tandem finem nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondum prorsus civitatis caussam à Polyarato, & Dinone civibus nostris, & quos ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii æque rei essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partes favimus: & quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis adversus reges, sic nunc pro rege, adversus vos stetimus. Quemadmodum soleamus socios juvare, & quam impigre capessere bella,*

G. Li-

C. Lœlium, L. Æmilium Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asia præfuerunt. Nunquam vestræ naves pugnavere sine nobis. Nostra classe pugnavimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia adversus Annibalem imperatorem; quæ victoria nobis eo gloriosior est, quod quum ad Samum magnam partem navium adversæ pugnæ & egregiam juventutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum auxi summa regia classe ex Syria venienti obviam ivi. Hæc non gloriandi causa retuli, neque enim ea nunc nostra est fortuna: sed ut admonerem, quemadmodum adjuvare socios solerent Rhodii.

23. Præmia Philippo & Antiocho devictis amplissima accepimus à vobis. Si quæ vestra nunc est fortuna, Deum benignitate & virtute vestra, ea Persei fuisset: & præmia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecuniane à nobis adjutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an navalibus? Quod præsidium tenuisse nos? Ubi pugnasse, aut sub illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quæreret, ubi miles noster, ubi navis intra præsidia sua fuisset, quid responderemus? Causam fortasse diceremus, apud victorem quemadmodum apud vos dicimus. Hos enim legatos utroque de pace mittendo consecuti sumus, ut neab utraque parte gratiam iniremus, ab altera etiam crimen & periculum esset. Quanquam Perseus vere objiceret, id quod vos non potestis Patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis quæ ad bellum opus essent: navalibus armis, juventute nostra, sicut prioribus bellis ad omnia paratos fore. Non præstaremus, per vos stetit, qui de quacunque causa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quicquam tanquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio, sed à vobis prohibiti præstare fuimus. Quid igitur? nihil factum neque dictum est in civitate vestra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc jam non quod factum est, defensurus sum, non adeo insanio: sed publicam causam à privatorum culpa, segregaturus. Nulla enim est civitas, quæ non & improbos cives aliquando, & imperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audivi, qui assentando multitudini grassarentur: & sæpe cessisse aliquando à vobis plebem, nec in potestate vestra Rempublicam fuisse. Si hoc in hac tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quisquam potest aliquos fuisse apud nos, qui regis amicitiam petentes plebem nostram consiliis depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in officio cessaremus. Non præteribo id quod gravissimum est in hoc bello crimen civitatis nostræ. Legatos eodem tempore & ad vos & ad Persea de pace misimus: quod infelix consilium furiosus (ut postea audivimus) orator stultissimum fecit: quem sic locutum constat, tanquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad summovendos à bello Antiochum & Ptolemæum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea sive superbia sive stulti-

fallitia, appellanda est, eadem quæ apud vos, & apud Persea fuit. Tam civitatum quam singulorum hominum mores sunt: gentes quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in vinum, in Venerem proniores aliæ sunt. Athenienſium populum fama est celerem & ſupra vires audacem eſſe ad conandum: Lacedæmoniorum cunctatorem, & vix in ea quibus ſidit ingredientem. Non negaverim & totam Aſiæ regionem inaniora parere ingenia, & noſtrorum tumidiorem ſermonem eſſe, quod excellere inter finitimas civitates videamur: & idipſum non tam viribus noſtris, quam veſtris bonis ac judiciis. Satis quidem & tunc in præſentia caſtigata illa legatio erat, quum tam triſti reſponſo veſtro dimiſſa. Si tum parum ignominiæ penſum eſt, hæc certe tam miſerabilis ac ſupplex legatio, etiam inſolentioris quam illa fuit legationis ſatis magnum piaculum eſſet. Superbiam, verborum præſertim, iracundi oderunt, prudentes irrident; utiq; ſi inferioris adverſus ſuperiorem eſt: capitali pœna nemo unquam dignam judicavit. Id enimvero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent. Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum vidimus.

24. Quid igitur ſuperat quod purgemus, ſi nec factum hoſtile ullum noſtrum eſt, & verba tumidiora legati offenſionem aurium, non perniciem civitatis, meruerunt? Voluntatis noſtræ tacite velut ipſam æſtimari, veſtris inter vos ſermonibus audio, Patres conſcripti; ſæviſſe nos regi, & illum vincere maluiſſe: ideo bello perſequendos eſſe credunt. Alii veſtrum, voluiſſe quidem nos hoc, non tamen ob id bello perſequendos eſſe: neque moribus, neque legibus ullius civitatis ita comparatum eſſe, ut ſi quis vellet inimicum perire, ſi nihil fecerit quo id fiat, capitis damnetur. His ita nos pœna, non crimine liberant, gratiam quidem habemus: ipſi nobis hanc dicimus legem; ſi omnes voluimus quod arguimur, non diſtinguimus voluntatem à facto, omnes plectamur. Si alii principum noſtrorum vobis, alii regi faverunt: non poſtulo ut propter eos, qui partium veſtrarum fuimus, regis fautores ſalvi ſint, illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non eſtis vos iſtis offenſiores, quam civitas ipſa, & hoc qui ſciebant, plerique eorum in profugerunt aut mortem ſibi conſciverunt. Alii damnati à nobis, in poteſtate veſtra erunt, Patres conſcripti. Cæteri Rhodii, ut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne pœnam quidem ſuam. Priorum noſtrorum benefactorum cumulus, hoc quod nunc ceſſatum in officio eſt, expleat. Cum tribus regibus geſſiſtis bella per annos. Ne plus obſit nobis quod uno bello ceſſavimus, quam ad duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum, ſingula tanquam tres ſententias ponite. Duæ nos abſolvunt: una damnat eſt, ut gravior ſit. Illi de nobis ſi judicarent, damnati eſſemus. Vos judicate, Patres conſcripti, ſit Rhodus in terris, an ex ditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres conſcripti,

C. Livium, L. Æmilium Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asia præfuerunt. Nunquam vestræ naves pugnavere sine nobis. Nostra classe pugnavimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia adversus Annibalem imperatorem; quæ victoria nobis eo gloriosior est, quod quum ad Samum magnam partem navium adversa pugna & egregiam juventutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum aucti sumus regia classe ex Syria venienti obviam ivimus. Hæc non gloriandi causa retuli, neque enim ea nunc nostra est fortuna: sed ut admonerem, quemadmodum adjuvare socios solerent Rhodii.

23. Præmia Philippo & Antiocho devictis amplissima accepimus à vobis. Si quæ vestra nunc est fortuna, Deum benignitate & virtute vestra, ea Persei fuisset: & præmia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecuniane à nobis adjutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an navalibus? Quod præsidium tenuisse nos? Ubi pugnasse, aut sub illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quæreret, ubi miles noster, ubi navis intra præsidia sua fuisset, quid responderemus? Causam fortasse diceremus, apud victorem quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo consecuti sumus, ut neutra utraque parte gratiam iniremus, ab altera etiam crimen & periculum esset. Quanquam Perseus vere objiceret, id quod vos non potestis Patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis quæ ad bellum opus essent: navalibus armis, juventute nostra, sicut prioribus bellis ad omnia paratos fore. Non præstaremus, per vos stetit, qui de quacunque causa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quicquam tanquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio, sed à vobis prohibiti præstare fuimus. Quid igitur? nihil factum neque dictum est in civitate vestra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc jam non quod factum est, defensurus sum, non adeo insanio: sed publicam causam à privatorum culpa, segregaturus. Nulla enim est civitas, quæ non & improbos cives aliquando, & imperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audivi, qui assentando multitudini grassarentur: & successisse aliquando à vobis plebem, nec in potestate vestra Rempublicam fuisse. Si hoc in hac tam bene morata civitate accidere potuit, mirari quisquam potest aliquos fuisse apud nos, qui regis amicitiam petentes plebem nostram consiliis depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in officio cessaremus. Non præteribo id quod gravissimum est in hoc bello crimen civitatis nostræ. Legatos eodem tempore & ad vos & ad Persea de pace misimus: quod infelix consilium furiosus (ut postea audivimus) orator stultissimum fecit: quem sic locutum constat, tanquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad summovendos à bello Antiochum & Ptolemæum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea sive superbia sive stulti-

ſubſtitia, appellanda eſt, eadem quæ apud vos, & apud Perſeā fu-
it. Tam civitatum quam ſingulorum hominum mores ſunt: gentes
quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in vinum,
in Venerem proniores aliæ ſunt. Athenienſium populum fama eſt ce-
lerem & ſupra vires audacem eſſe ad conandum: Lacedæmoniorum
conſtatorem, & vix in ea quibus fidit ingredientem. Non nega-
verim & totam Aſiæ regionem tnaniora parere ingenia, & noſtro-
rum tumidiorem ſermonem eſſe, quod excellere inter finitimas civi-
tates videamur: & idipſum non tam viribus noſtris, quam veſtris
bonoribus ac judiciis. Satis quidem & tunc in præſentia caſtigata
illa legatio erat, quum tam triſti reſponſo veſtro dimiſſa. Si tum
rorum ignominiæ penſum eſt, hæc certe tam miſerabilis ac ſup-
plex legatio, etiam inſolentioris quam illa fuit legationis ſatis mag-
um piaculum eſſet. Superbiam, verborum præſertim, iracundi o-
derunt, prudentes irrident; utiq; ſi inferioris adverſus ſuperiorem
t: capitali pœna nemo unquam dignam judicavit. Id enimvero
periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent. Etiam Deos ali-
qui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum
idimus.

14. Quid igitur ſuperat quod purgemus, ſi nec factum hoſtile
ſtrum noſtrum eſt, & verba tumidiora legati offenſionem aurium,
n perniciem civitatis, meruerunt? Voluntatis noſtræ tacite velut
ſtem eſtimari, veſtris inter vos ſermonibus audio, Patres conſcri-
ti; fauiſſe nos regi, & illum vincere maluiſſe: ideo bello per-
quendos eſſe credunt. Alii veſtrum, voluiſſe quidem nos hoc,
n tamen ob id bello perſequendos eſſe: neque moribus, neque le-
ibus ullius civitatis ita comparatum eſſe, ut ſi quis vellet inimi-
m perire, ſi nihil fecerit quo id fiat, capitis damnetur. His
i nos pœna, non crimine liberant, gratiam quidem habemus: ip-
nobis hanc dicimus legem; ſi omnes voluimus quod arguimur, non
ſtinguimus voluntatem à facto, omnes plectamur. Si alii prin-
um noſtrorum vobis, alii regi faverunt: non poſtulo ut propter
, qui partium veſtrarum fuimus, regis fautores ſalvi ſint, il-
d deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non eſtis vos iſtis
ſtiores, quam civitas ipſa, & hoc qui ſciebant, plerique eorum
profugerunt aut mortem ſibi conſciverunt. Alii damnati à no-
, in poteſtate veſtra erunt, Patres conſcripti. Cæteri Rhodii,
t gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne pœnam quidem ſu-
. Priorum noſtrorum benefactorum cumulus, hoc quod nunc ceſ-
m in officio eſt, expleat. Cum tribus regibus geſſiſtis bella per
annos. Ne plus obſit nobis quod uno bello ceſſavimus, quam
d duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, Antiochum,
ſea tanquam tres ſententias ponite. Duæ nos abſolvunt: una
ia eſt, ut gravior ſit. Illi de nobis ſi judicarent, damnati eſ-
us. Vos judicate, Patres conſcripti, ſit Rhodus in terris, an
ditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres conſcri-

pti,

pti, quod inferre poteſtis, gerere non poteſtis; quum nemo Rhodiorum arma adverſus vos laturus ſit. Si perſeverabitis in ira, tempus à vobis petemus quo hanc funeſtam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum fœminarum eſt, cum omni pecunia noſtra naves conſcendemus; ac relictis penatibus publicis privatiſque, Romam veniemus: ibi omni auro & argento, quicquid publici, quicquid privati eſt in comitio, in veſtibulo curiæ veſtræ cumulato, corpora noſtra conjugumque ac liberorum veſtræ poteſtati permittemus; hic paſſuri quodcunque patiendum erit. Procul ab oculis noſtris urbs noſtra diripiatur, incendatur. Hoſtes Rhodios eſſe; Romani judicare poſſunt: eſt tamen & noſtrum aliquod de nobis judicium, quo nunquam judicavimus nos veſtros hoſtes: nec quicquam hoſtile, etiam ſi omnia patiemur, faciemus.

25. Secundum talem orationem univerſi rurſus procidere ramoſque oleæ ſupplices jactantes, tandem excitati curia ceſſerunt. Tunc ſententiæ interrogari cœptæ. Infeſtiſſimi Rhodiis erant, qui conſules prætoreſve aut legati geſſerant in Macedonia bellum. Plurimum cauſſam eorum adjuvit, M Porcius Cato, qui aſper ingenio, tum lenem mitemque ſenatorem egit. Non inferam ſimulacrum viri copioſi, quæ dixerit referendo: ipſius oratio ſcripta exat, Originum quin libro incluſa. Rhodiis reſponſum ita redditum eſt, *ut nec hoſtes fierent, nec ſocii permanerent.* Philocrates & Aſtymede principes legationis erant: *partem cum Philocrate renunciare Rhodum legationem placuit, partem cum Aſtymede Romæ ſubſiſtere quæque agerentur ſcirent, certioreſque ſuos faceret.* In præſenti deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque juſſerunt præfectos. Hæc Rhodum nunciata, quæ per ſe triſtia fuiſſent quia majoris mali levatus erat timor, quum bellum timuiſſen in gaudium renunciata verterunt. Itaque extemplo coronam viginti millium aureorum decreverunt: Theodotum præfectu claſſis in eam legationem miſerunt. *Societatem ab Romanis i volebant peti, ut nullam de ea re ſcitum populi fieret, aut lite mandaretur: quod niſi impetrarent, major repulſis ignominia e ſet.* Præfecti claſſis id unius erat jus, ut agere de ea re ſ rogatione ulla perlata poſſet. Nam ita per tot annos in micitia fuerant, ut ſociali fœdere ſe cum Romanis non il garent: ob nullam aliam cauſſam, quam ne ſpem regibus a ſcinderent auxilii ſui, ſi cui opus eſſet, neu ſibiipſis fructus benignitate & fortuna eorum percipiendi. Tunc utique renda ſocietas videbatur, non quæ tutiores eos ab aliis ceret (nec enim timebant quemquam præter Romanos) quæ ipſis Romanis minus ſuſpectos. Sub idem fere tempu Caunii deſcivere ab his; & Mylaſſenſes Euromenſium op

occuparunt. Non ita fracti animi civitatis erant, ut non sentirent; *si Lycia & Caria ademptæ ab Romanis forent, cætera aut se ipsa per defectionem liberarent, aut à finitimis occuparentur: includi se insulæ parvæ, & sterilis agri littoribus, quæ nequaquam alere tantæ urbis populum posset.* Missa igitur juventute propere ad Caunios, quanquam Cibyratarum asciverant auxilia, coegerunt imperio parere; & Mylassenses Alabandenosque, qui Euromensium provincia adempta, ad ipsos conjuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie vicerunt.

16. Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur; interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodræ quæ regia fuerat præsidio impositio Gabinium præfecit: Rhizoni & Olzinio urbibus opportunis C. Licinium. Præpositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus. Ubi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum infulis obviam effusa. Hic præsidio imposito in Molossidem transgressus: cujus omnibus oppidis præter Passaronem & Tecmonem, & Phylacen & Horreum receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous & Theodotus principes ejus civitatis erant, insignes & favore Persei, & odio adversus Romanos, iidem universæ genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscientia privatæ noxæ, quia ipsis nulla spes veniæ erat, ut communi ruina patriæ opprimerentur, clausserunt portas: multitudinem, *ut mortem servituti præponerent*, hortantes. Nemo adversus præpotentes vires hiscere audebat. Tandem Theodotus quidam, nobilis & ferox adolescens, quum major à Romanis metus timorem à principibus suis vicisset: *Quæ vos rabies*, inquit, *agitat qui duorum hominum noxæ civitatis accessionem facitis? Equidem pro patria mihi letum oppetissent, sæpe fando audivi: qui patriam pro se perire æquum censerent, hi primi inventi sunt. Quin aperimus portas, & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?* Hæc dicentem quum multitudo sequeretur, Antinous & Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi offerentes se pro vulneribus interfecti: urbs dedita est Romanis. Similiter Pinacia Cephali principis clausum Tecmonem, ipso interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum expugnationem tulerunt. Pacata Epiro, divisisque in hiberna castra per opportunas urbes, regressus ipse in Illyricum, Scodram, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronunciavit de sententia concilii: *Senatum populumque Romanum Illyrios esse liberos jubere, præsidia ex omnibus oppidis, arcibus & castellis sese deducturum. Non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses & Taulantios. Dassaretiorum Pirustas, Rizoni-*

ronitas, Olciniatas, *quod incolumi Gentio ad Romanos defeciſſent. Daorſeis quoq; immunitatem dare, quod relicto Caravantio cum armis ad Romanos tranſiſſent. Scodrenſibus & Daſſarenſibus & Selepitanis, cæteriſq; Illyriis vectigal dimidium ejus quod regi penderant.* Inde in tres partes Illyricum diviſit. Unam eam fecit quæ ſupra dicta eſt, alteram Labeatas omnes, tertiam Agrauonitas & Rizonitas, & Olciniatas, accolaſque eorum. Hac formula dicta in Illyrico; ipſe in Epiri Paſſaronem in hiberna rediit.

27. Dum hæc in Illyrico geruntur, Paullus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium jam ab Roma regreſſum ad Æginium & Agaſſas diripiendas mittit: Agaſſas, quod quum Marcio conſuli tradidiſſent urbem, petita ultro ſocietate Romana, defecerant rurſus ad Perſea: Æginienſium novum crimen erat. Famæ de victoria Romanorum fidem non habentes, in quoſdam militum urbem ingreſſos hoſtiliter ſævierant. Ad Ænianorum quoque hoſtiliter urbem diripiendam L. Poſthumium miſit, quod pertinacius quam finitimæ civitates in armis fuerant. Autumni fere tempus erat, cujus temporis initio circumeundam Græciam, viſendaque quæ nobilitata fama magis auribus accepta ſunt, quam oculis noſcuntur, ut ſtatuit, præpoſito caſtris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenæo Eumenis regis fratre, per Theſſaliam Delphos petit, inclytum Oraculum, ubi ſacrificio Apollini facto, inchoatas in veſtibulo columnas, quibus impoſituri ſtatuas regis Perſei fuerant, ſuis ſtatuis victor deſtinavit. Lebadiæ quoque templum Jovi Trophonii adiit: ibi quum vidiſſet os ſpecus, per quod oraculo utentes ſciſcitatum Deos deſcendunt: ſacrificio Jovi Hercynnæque facto, quorum ibi templum eſt, Chalcidem ad ſpectaculum Euripi, * ævoque ante inſulæ ponte continenti junctæ deſcendit. A Chalcide Aulidem trajicit, trium millium ſpacio diſtantem, portum inclytum ſtatione quondam mille navium Agamemnoniæ claſſis: Dianæque templum, ubi navibus curſum ad Trojam, filia victima aris admota, rex illegum petiit. Inde Oropum Atticæ ventum eſt, ubi pro Devates Amphilochus colitur: templumque vetuſtum eſt fontibus riviſque circa amœnum. Athenas inde plenas quidem & ipſas vetuſtate famæ, multa tamen viſenda habentes: arcem, portus, muros Piræum urbi jungentes, navalia magnorum imperatorum, ſimulacra Deorum hominumque, omni genere & materiæ & artium inſignia.

28. Sacrificio Minervæ præſidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die pervenit. Urbs erat tunc præclara ante excidium, arx quoque & Iſthmus præbuere ſpectacu-

lum

lum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, ſcatens fontibus: Iſthmus duo maria ab occaſu & ortu ſolis finitima, arctis faucibus dirimens. Sicyonem inde & Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, ſed inclytam Æſculapii nobili templo: quod quinque millibus paſſuum ab urbe diſtans, nunc veſtigiis revulſorum donorum, tum donis dives erat, quæ remediorum ſalutarium ægri mercedem ſacrauerant Deo. Inde Lacedæmonem adit, non operum magnificentia, ſed diſciplina inſtitutiſque memorabilem: unde per Megalopolin Olympiam aſcendit. Ubi & alia quidam ſpectanda viſa, & Jovem velut præſentem intuens, motus animo eſt. Itaque haud ſecus quam ſi in Capitolio immolaturus eſſet, ſacrificium amplius ſolito apparari juſſit. Ita peragrata Græcia, ut nihil eorum quæ quiſque Perſei bello priuatim ac publice ſenſiſſet, inquireret; ne cujus metu ſolicitaret animos ſociorum: Demetriadem quum revertit, in itinere ſordidata turba Ætolorum occurrit; mirantique & percunctanti *quid eſſet?* defertur: quingentos quinquaginta principes ab Lyciſco & Tiſippo circumſeſſo ſenatu per milites Romanos, miſſos à Bæbio præſide, interfectos; alios in exilium actos eſſe: bonaque eorum qui interfecti eſſent, & exulum, poſſidere qui arguebant. Juſſis Amphipolim adeſſe, ipſe convento Cn. Octavio Demetriade, poſtquam fama accidit trajeciſſe jam mare decem legatos, omnibus aliis omiſſis Apolloniam ad eos pergit. Quo quum Perſeus obviam Amphipoli nimis ſoluta cuſtodia proceſſiſſet (id diei iter eſt) ipſum quidem benigne allocutus eſt: cæterum poſtquam in caſtra ad Amphipolim venit, graviter increpuiſſe traditur C. Sulpicium: *primum quod Perſea tam procul à ſe vagari per provinciam paſſus eſſet: deinde quod adeo indulſiſſet militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula ſua pateretur: referrique tegulas & reſarciri tecta ſicut fuerant, juſſit.* Et Perſea quidem cum majore filio Philippo traditos, A. Poſtumio in cuſtodiam miſit: filiam cum minore filio à Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

29. Ipſe ubi dies venit, quo adeſſe Amphipoli denos principes civitatum juſſerat, literaſque omnes, quæ ubique depoſitæ eſſent, & pecuniam regiam conferri, cum decem legatis circumfuſa omni multitudine Macedonum in tribunali conſedit. Aſſuetis regio imperio, tamen novum formam terribilem præbuit tribunal, ſummotor aditus, præco, accenſus, inſueta omnia oculis auribuſque; quæ vel ſocios, nedum hoſtes victos terrere poſſent. Silentio per præconem facto Paullus Latine quæ ſenatui, quæ ſibi ex concilii ſententia viſa eſſent, pronunciavit: ea Cn. Octavius prætor (nam & ipſe aderat) in-

terpretata sermone Græco referebat. *Omnium primum liberos esse jubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantes magistratus: tributum dimidium ejus quod pependissent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quatuor regiones dividi Macedoniam. Unam fore & primam partem, quod agri inter Strymonem & Nessum amnem sit: accessurum huic parti trans Nessum ad orientem versum, qua Perseus tenuisset vicos, castella, oppida, præter Ænum & Maroneam & Abdera: trans Strymonem autem vergentia ad occasum Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem, quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen, Heracleam & Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluvius, additis Pæombus, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ab occasu, cingunt: ad septentrionem Bora mons objicitur. Adjecta huic parti regio Pæoniæ, qua ab occasu præter Axium amnem porrigitur: Edessa quoque & Berræa eodem concesserunt. Quarta regio trans Boram montem una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, secundæ Thessalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eo concilia suæ cujusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari jussit.* Pronunciavit deinde *neque connubium, neque commercium agrorum ædificiorumq; inter se placere cuiquam extra fines regionis suæ esse. Metalla quoq; auri atque argenti non exerceri: ferri & æris permitti. Vectigal exercentibus dimidium ejus impositum quod pependissent regi. Et sale invecto uti vetuit Dardanis repetentibus Pæoniam, quod & sua fuisset, & continens esset finibus suis: omnibus dare libertatem pronunciavit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratam Pæoniam, salis commercium dedit: tertiæ regioni imperavit, ut Stobos Pæoniæ deveherent, preciumque statuit. Navalem materiam & ipsos cædere, & alios pati vetuit. Regionibus, quæ affines barbaris essent* (exceptâ autem tertia, omnes erant) *permisit, ut præsidia armata in finibus extremis haberent.*

30. Hæc pronunciata primo die conventus, varie affecerunt animos. Libertas præter spem data arrexit, & levatum annuum vectigal. Regionatim commerciis interruptis ita videlacerata tanquam animalia in artus alterum alterius indigentes distracta: adeo quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, & à seipsa quæque contempta pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet, fortissimos virros (trans Nessum amnem incolunt, & circa Strymonem) multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis, quæ objecta claudit omnes ab oriente sole Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes Thes-

Ionic

lonicem & Caſſandriam habet; ad hoc Pallenem fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei præbent portus ad Toronem, ac montem Athо (Æneæ vocant hunc) alii ad inſulam Euboeam, alii ad Helleſpontum opportune verſi. Tertia regio nobiles urbes Edeſſam & Beroeam, & Pellam habet, & Vettiorum bellicoſam gentem: incolas quoque permultos Gallos & Illyrios impigros cultores. Quartam regionem Eordæi & Lynceſtæ & Pelagones incolunt: juncta his Atintania, & Stymphalis, & Elimiotis. Frigida hæc omnis, duraque cultu & aſpera plaga eſt: cultorum quoque ingenia terræ ſimilia habet: ferociores eos & accolæ barbari faciunt, nunc bello exercentes, nunc in pace miſcentes ritus ſuos. Diviſa itaq; Macedoniæ partium uſibus ſeparatis, quanta univerſos teneat Macedonas formula dicta, quum leges quoque ſe daturum oſtendiſſet.

31. Ætoli deinde citati, in qua cognitione magis utra pars Romanis, utra regi faviſſet, quæſitum eſt, quam utri feciſſent injuriam, aut accepiſſent. Noxa liberati interfectores: exilium pulſis æque ratum fuit, ac mors interfectis. A. Bæbius unus eſt damnatus, quod milites Romanos præbuiſſet ad miniſterium cædis. Hic eventus Ætolorum cauſſæ, in omnibus Græciæ gentibus populiſque eorum qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem ſuperbiam animos: & oboxiis pedibus eorum ſubjecit, quos aliqua parte ſuſpicio favoris in regem contigerat. Tria genera principum in civitatibus erant: duo, quæ adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum, ſibi privatim opes oppreſſis faciebant civitatibus: medium unum, utrique generi adverſum, libertatem & leges tuebatur: His ut major apud ſuos caritas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis ejus fautores, ſoli tum in magiſtratibus, ſoli in legationibus erant. Hi quum frequentes & ex Peloponneſo, & ex Bœotia, & ex aliis Græciæ conciliis adeſſent, impetrevere aures decem legatorum: *non eos tantum, qui ſe propalam per vanitatem jactaſſent, tanquam hoſpites & amicos Perſei, ſed multo plures alios ex occulto faviſſe. Reliquos per ſpeciem tutandæ libertatis in conciliis adverſus Romanos omnia inſtruxiſſe: nec diutius eas manſuras in fide gentes, niſi fractis animis partium, auctoritatem confirmaturque auctoritas eorum, qui nihil præter imperium Romanorum exſpectarent.* Ab his editis nominibus, evocati literis imperatoris ex Ætolia Acarnaniaque & Epiro & Bœotia, qui Romam ad cauſſam dicendam ſequerentur: in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius, & Cn. Domitius, ut ipſi edicto evocarent. Id duabus cauſſis factum: una, quod fiduciæ plus animorumque eſſe

Achæis ad non parendum credebant, & forsitan etiam in periculo fore Callicratem & cæteros criminum auctores delatoresque: altera, cur præsentes evocarent, caussa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprehensas in commentariis regiis habebant: in Achæis cæcum erat crimen, nullis eorum literis inventis. Ætolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil novatum, nisi quod Leucas exempta est Acarnanum concilio. Quærendo deinde latius, *qui publice aut privatim partium regis jussent*, in Asiam quoque cognitionem extendere: & ad Antissan in Lesbo insula diruendam, traducendos Methymnam Antissæos, Labeonem miserunt: *quod Antenorem regium præfectum quo tempore cum lembis circa Lesbum est vagatus, portu receptum commeatibus juvissent.* Duo securi percussi viri insignes: Andronicus Andronici filius Ætolus, quod patrem secutus, arma contra populum Romanum tulisset: & Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo junxerant.

32. His rerum externarum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus advocatum concilium: pronunciatum, *quod ad statum Macedoniæ pertinebat, senatores quos Synedros vocant, legendos esse, quorum consilio Respublica administraretur.* Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis majoribus quam quindecim annos natis præcedere in Italiam placeret. Id prima specie sævum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factum. Nominati sunt enim regis amici purpuratique duces exercituum, præfecti navium, aut præsidiorum; servire regi humiliter, aliis superbe imperare assueti: prædivites alii, alii quos fortuna non æquaret, his sumptibus pares: regius omnibus victus vestitusque, nulli civilis animus, neque legum, neque libertatis æquæ patiens. Omnes igitur qui in aliquibus ministeriis regis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, *jussi Macedonia excedere: atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denunciata.* Leges Macedoniæ dedit cum tanta cura, ut non hostibus victis, sed sociis bene meritis dare videretur: & quas ne usus quidem longo tempore (qui unus est legum corrector) experiendo argueret. Ab seriis rebus ludicrum, quod ex multo ante præparato, & in Asiæ civitates, & ad reges missis qui denunciarent, & quum circumiret ipse Græciæ civitates indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. Nam & artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo & athletarum & nobilium equorum convenit: & legationes cum victimis, & quidquid aliud Deorum hominumque caussa fieri magnis ludis in Græcia solet. Ita factum est, ut non magnificentiam tantum, sed pru-

dentiam

denciam in dandis ſpectaculis, ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ, & opulentia, & cura eadem. Vulgo dictum ipſius ferebant, *& convivium inſtruere, & ludos parare, ejuſdem eſſe qui vincere bello ſciret.*

33. Edito ludicro omnis generis, clypeiſque æreis in naves impoſitis, cætera omnis generis arma cumulata in ingentem acervum, precatus Martem, Minervam Luamque matrem & cæteros Deos, quibus ſpolia hoſtium dicare jus faſque eſt, ipſe imperator face ſubdita ſuccendit. Deinde circumſtantes tribuni militum pro ſe quiſque ignes conjecerunt. Notata eſt in illo conventu Europæ Aſiæque undique partim ad gratulationem, partim ad ſpectaculum contracta multitudine, tantis navalibus terreſtribuſque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonæ; ut & privatis, & civitatibus, & gentibus dona data pleraque ejus generis ſint ab imperatore, non in uſum modo præſentem, ſed etiam quod domos aveherent. Spectaculo fuit ei quæ venerat turbæ, non ſcenicum magis ludicrum, non certamina hominum, aut curricula equorum, quam præda Macedonica omnis ut viſeretur expoſita, ſtatuarum tabularumque, textilium, & vaſorum ex auro & argento, & ære, & ebore factorum ingenti cura in ea regia: ut non in præſentem modo ſpeciem, qualibus referta regia Alexandriæ erat, ſed in perpetuum uſum fierent. Hæc in claſſem impoſita, devehenda Romam Cn. Octavio data. Paullus benigne legatis dimiſſis, tranſgreſſus Strymonem, mille paſſuum ab Amphipoli caſtra poſuit: inde profectus, Pellam quinto die pervenit. Prætergreſſus urbem, ad Spelæum (quod vocant) biduum moratus, P. Naſicam, & Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Perſea juverant bello, miſit; juſſos ad Oricum ſibi occurrere: ipſe Epirum petens, quintiſdecimis caſtris Paſſaronem pervenit.

34. Haud procul inde Anicii caſtra aberant. Ad quem literis miſſis, *ne quid ad ea quæ fierent moveretur: ſenatum prædam Epiri civitatum, quæ ad Perſea defeciſſent exercitui dediſſe*; immiſſis centurionibus in ſingulas urbes, qui ſe dicerent *ad præſidia deducenda veniſſe, ut liberi Epirotæ ſicut Macedones eſſent*: denos principes ex ſingulis evocavit civitatibus. Quibus quum denunciaſſet, *ut aurum atque argentum in publicum proferretur*, per omnes civitates cohortes dimiſit. Ante in ulteriores quam in propiores profecti, ut uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibuſque erant quæ agerentur: mane omne aurum, argentumque collatum: hora quarta ſignum ad diripiendas urbes datum eſt militibus: tantaque præda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni

ceni dividerentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere oppida circa septuaginta. Vendita prædæ omnium, de ea summa, militi numeratum est. Paullus ad mare Oricum descendit, nequaquam ut ratus erat explenis militum animis; qui tanquam nullum in Macedonia gestum bellum, experes regiæ prædæ esse indignabantur. Oricum quum missas cum Scipione Nasica Maximoque filio copias invenisset, exercitu in naves impositio, in Italiam trajecit. Et post paucos dies Anicius conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, jussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causlæ reservaret: & ipse navibus exspectatis, quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiam trajecit. Quum hæc in Macedonia Epiroque gesta sunt, legati qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem missi erant, in Asiam pervenerunt. Induciis per hyemem factis, & Galli domos abierunt, & rex in hiberna concesserat Pergamum, gravique morbo æger fuerat. Ver primum ex domo excivit: jamque Synnada pervenerant, quum Eumenes ad Sardeis undique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solovettium ducem Gallorum Synnadis allocuti, & Attalus cum eis profectus: sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum est locutus, retulitque ferociorem eum deprecando factum: ut mirum videri posset, *inter opulentos reges Antiochum Ptolemæumque tantum legatorum Romanorum verba valuisse, ut extemplo pacem facerent, apud Gallos nullius momenti fuisse.*

35. Romam primum reges captivi Perseus & Gentius in custodiam cum liberis abducti, dein turba alia captivorum tum quibus Macedonum denunciatum erat, ut Romam venirent, principumque Græciæ. Nam hi quoque non solum præsentes exciti erant, sed etiam si qui apud reges esse dicebantur, literis accersiti sunt. Paullus ipse post dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant, ornata Macedonicis spoliis, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, adverso Tiberi ad urbem est subvectus, completis ripis obviam effusa multitudine. Paucos post dies Anicius & Octavius classe sua advecti. Tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus mandatumque Q. Cassio prætori cum tribunis plebis ex auctoritate Patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, *iis quo die urbem triumphantes inveherentur, imperium esset.* Intacta invidia media sunt, ad summa ferme tendit. Nec de Anicii, nec de Octavii triumpho dubitatum est. Paullum,

ipſi quoque ſe comparare erubuiſſent, obtrectatio carpſit. Antiqua diſciplina milites habuerat, de præda parcius quam ſperaverant ex tantis regiis opibus dederat: nihil relicturus (ſi aviditati indulgeretur) quod in ærarium deferret: totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter adfuturus comitiis ferendæ legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum ſecundæ legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus, prenſando ipſe, & per ſuæ legionis milites ſolicitando ſtimulaverat, ut frequentes ad ſuffragium adeſſent: *imperioſum ducem & malignum, antiquando rogationem quæ de triumpho ejus ferretur, ulciſcerentur. Plebem urbanam ſeituram eſſe militum judicia. Pecuniam illum dare non potuiſſe, militem honorem dare poſſe? ne ſperaret ibi fructum gratiæ, ubi non meruiſſet.*

36. His incitatis, quum in Capitolio rogationem eam T. Sempronius tribunus plebis ferret, & privatis lege dicendi locus eſſet, nec ad ſuadendum, ut in re minime dubia, quiſquam procederet; Servilius Galba repente proceſſit, & a tribuno poſtulavit, *ut quoniam hora jam octava diei eſſet, nec ſatis temporis ad demonſtrandum haberet, cur L. Æmilium non juberent triumphare, in poſterum diem different, & mane eam rem agerent. Integro ſibi die, ad cauſſam eam orandam opus eſſe.* Quum tribunus dicere eo die, ſi quid vellet, juberet, in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque *exacta acerbe munia militiæ, plus laboris, plus periculi quam deſideraſſet res injunctum, contra in præmiis, in honoribus, omnia arctata, militiamque, ſi talibus ſuccedat ducibus, horridiorem aſperioremque bellantibus; eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortuna, quam milites Romanos, eſſe. Si frequentes poſtero die ad legem antiquandam adeſſent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid & militum manu eſſe.* His vocibus incitati, poſtero die milites tanta frequentia Capitolium compleverunt, ut aditus nulli præterea ad ſuffragium ferendum eſſet. Intro vocatæ primæ tribus quum antiquarent, concurſus in Capitolium principum civitatis factus eſt, *indignum facinus eſſe* clamitantium, *L. Paullum tanti belli victorem diſpoliari triumpho, obnoxios imperatores tradi licentiæ atque avaritiæ militari: in uno nimis ſe per ambitionem peccare. Quid ſi domini milites imperatoribus imponantur?* in Galbam pro ſe quiſque probra ingerere. Tandem hoc tumultu ſedato, M. Servilius qui conſul, & magiſter equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent ab tribunis petere, dicendique ſibi ad populum poteſtatem facerent. Tribuni quum ad deliberandum ſeceſſiſſent victi auctoritatibus principum, de integro agere cœperunt, revocaturoſque ſe eaſdem tribus re-

nun-

nunciarunt, si M. Servilius aliique privati qui dicere vellent, dixissent.

37. Tum Servilius: *Quantus imperator L. Æmilius fuerit, Quirites, si ex alia re nulla æstimari possit, vel hoc satis erat, quod quum tam seditiosos & leves milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem severitas imperii, quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque antiqua disciplina habiti neque fecerunt. Servius quidem Galba, si in L. Paullo accusando tyrocinium ponere & documentum eloquentiæ dare voluit; non triumphum impedire debuit, quem, si nihil aliud, senatus justum esse judicaverat: sed postero die quam triumphatum est, privatum quum visurus esset, nomen deferret, & legibus interrogaret: aut serius paulo quum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita & precium recte facti, triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello gesto: & pœnam, si quid & vetere gloria sua & nova indignum fecisset. Sed videlicet cui crimen nullum, nullum probrum dicere poterat, ejus obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paullum petiit: quatuor horas, quantum superat diei, dicendo absumpsit. Quis unquam tam nocens reus fuit, cujus vitia vitæ tot horis expromi non possent? Quid interim objecit, quod L. Paullus, si caussam dicat, negatum velit? Duæ mihi aliquis conciones parumper faciat: unam militum Macedonicorum, puram alteram, integrioris judicii, & à favore & odio, universo judicante populo Romano. Apud concionem togatam & urbanam prius reus agatur. Quid apud Quirites Romanos, Servi Galba, diceres? illa enim tibi tota abscissa oratio esset: in statione severius & intentius institisti: vigiliæ acerbius, & diligentius circumitæ sunt, operis plus quam antea feciſti, quum ipse imperator & exactor circumires. Eodem die & iter feciſti, & in aciem ex itinere duxiſti. Ne victorem quidem te acquiescere passus est: statim ad persequendos hostes duxit. Quum te præda partienda locupletem facere posset, pecuniam regiam transtaturus in triumpho est, & in ærarium laturus. Hæc sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiæ, parum avaritiæ suæ inservitum censent: ita apud populum Romanum nihil valuissent: qui ut vetera atque audita à parentibus suis non repetat, quæ ambitione imperatorum clades acceptæ sint, quæ severitate imperii victoriæ partæ; proximo certe Punico bello, quid inter M. Minucium magistrum equitum, & Q. Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, & supervacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, sed milites videor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, & verecundiam aliquam imperatoris violandi afferre possit.*

38. Equi-

38. *Equidem ipse aliter affectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paulo ante eram, quum ad plebem urbanam dicebat oratio. Quid etiam dicitis milites? Aliquis est Romæ, præter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit: & eum non iisdem manibus discerpitis, quibus Macedonas vicistis? Vincere vos prohibuisset, si potuisset, qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis milites, si triumphum imperatoris tantum, & non militum quoque, & universi populi Romani esse decus censetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam qui ab senatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest, quam C. Lutatio primi Punici belli, quam P. Cornelio secundi; quam illis qui post eos triumpharunt. Nec L. Paullum minorem aut majorem imperatorem triumphus faciet. Militum magis in hoc universique populi Romani fama agitur: primum ne invidiæ & ingrati animi adversus clarissimum quemque civem opinionem habeat: & imitari in hoc populum Athenienſem lacerantem invidia principes suos videatur. Satis peccatum in Camillo à majoribus vestris est, quem tamen ante receptam per eum à Gallis urbem violarunt: satis insuper à vobis in P. Africano, Literni domicilium & sedem fuisse domitoris Africæ; Literni sepulchrum ostendi. Erubescamus, gloria si par illis viris L. Paullus, injuria vestra exæquetur. Hæc igitur primum infamia deleatur; fœda apud aliæ gentes, damnosa apud nostros. Quis enim aut Africani, aut Paulli similis esse in ingrata & inimica bonis civitate, velit? Si infamia nulla esset, & de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Pœnis, ipsorum tantum imperatorum, an populi Romani dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Annibale, sed de Epirotis Carthaginiensibusque triumphi acti sunt: sic non Manius Curius tantum, nec P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum quidem propria est causa, qui & ipsi laurati, & quisque donis quibus donati sunt insignes, triumphum nocine cient, suasque & Imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex provincia milites ad triumphum sint, fremunt, & tamen tum quoque se absentes, quod suis manibus parta victoria sit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites ad quam rem in Italiam deportati, & non statim confecta provincia dimissi sitis: quid Romam frequentes sub signis veneritis, quid veremini hic, & non diversi domos quisque abeatis vestras: quid aliud respondeatis, quam vos triumphantes videri velle? Vos certe victores auspici velle debebatis.*

39. *Triumphatum nuper de Philippo patre hujus, & de Antioco est: ambo regnabant, quum de his triumphatum est. De Perseo capto, in urbem cum liberis abducto, non triumphabitur? Quod in curru scandentes, Capitolium auratos purpuratosque ex inferiore*

loco

loco Lucius Paullus in turba togatorum unus privatus interrogét; Luci Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho esse? an me censetis? currum ei cessuri, & prædore videntur insignia ipsi sua tradituri. Et vos Gentium quam Persea duci in triumphum mavultis Quirites, & de accessione potius belli quam de bello triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatæ urbem inibunt, & navales socii: Macedonicæ legiones suo abrogato, triumphos alienos spectabunt? Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ victoriæ spoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia regia? An noctu, tanquam furtiva, in ærarium deportabuntur? Quid illud spectaculum maximum? nobilissimus opulentissimusque rex captus ubi victori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus, accessio Punici belli, concursus fecerit, plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus & Alexander filii regis, tanta nomina subtrahentur civitatis oculis? Ipsum L. Paullum, bis consulem domitorem Græciæ, omnium oculi conspicere urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus consulem, ut bellum per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum perficeret: cui sortito provinciam, cui proficiscenti præsagientibus animis victoriam triumphumque destinavimus: ei victori triumphum negaturi? & quidem non homines tantum, sed Deos etiam suo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non solum hominibus, debetur. Utrum majores vestri omnium magnarum rerum & principia exorsi ab Diis sunt, & finem eum statuerunt? Consul proficiscens prætorve paludatis lictoribus in provinciam & ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor perpetrato eodem, in Capitolio triumphans, ad eosdem Deos quibus vota nuncupavit, merita dona populi Romani traducit: pars non minima triumphi est, victimæ præcedentes, ut appareat Diis grates agentem Imperatorem, ob Rempublicam bene gestam redire. Omnes illas victimas quas traducendas in triumpho vindicavit, alias alio cædente mactate. Illas quidem epulas senatus, quæ nec privato loco, nec publico profano, sed in Capitolio edantur: utrum hominum voluptatis caussa, an Deorum hominumque, auctore Servio Galba turbaturi estis? L. Paulli triumpho portæ claudentur? rex Macedonum Perseus cum liberis & turba alia captivorum, spolia Macedonum, citra flumen relinquentur? L. Paullus privatus, tanquam rure rediens, à porta domum ibit? Et tu centurio, miles, quid de imperatore Paullo senatus decrevit potius, quam quid Servius Galba fabuletur, audi: & hoc dicere me potius quam illum audi. Ille nihil præter quam loqui, & ipsum maledice ac maligne, didicit: ego ter & vicies cum hoste per provocationem pugnavi: ex omnibus cum quibus manum conserui, spolia retuli. Insigne corpus honestis cicatricibus omnibus adverso corpore exceptis habeo; nudasse deinde se dicitur: & quo quæque

bel

bello vulnera accepta essent, retulisse. Quæ dum ostentat, adapertis forte quæ velanda erant, tumor inguinum proximis risum movit. Tum: *Hoc quoque quod ridetis*, inquit, *in equo dies noctesque persedendo habeo: nec magis me ejus quam cicatricum harum pudet, pœnitetque; quando nunquam mihi impedimento ad Rempulicam bene gerendam domi militiæque fuit. Ego hoc ferro sæpe vexatum corpus vetus miles adolescentibus militibus ostendi. Galba nitens & integrum denudet. Revocate, si videtur, tribuni ad suffragium tribus: ego ad vos milites.*

* * *

40. Summam omnis captivi auri argentique translati sestertium millies ducenties fuisse, Valerius Antias tradit: quæ haud dubie major aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque auri argenti generatim ab ipso scriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumptum, aut in fuga cum Samothracem peteret dissipatum, tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniæ intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus, Perseus contra prædives, bellare cum Romanis cœpit. Ipse postremo Paullus in curru magnam quum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa majestatem præ se ferens, post currum inter alios illustres viros filii duo, Q. Maximus, & P. Scipio: deinde equites turmatim, & cohortes peditum suis quæque ordinibus. Pediti in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti: tantum pediti daturum fuisse credunt, & pro rata aliis, si aut non refragati honori ejus fuissent, aut benigne hac ipsa summa nunciata acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per urbem hostium ductus: sed etiam victor Paullus auro purpuraque fulgens. Nam duobus è filiis, quos duobus datis in adoptionem, solos nominis, sacrorum familiæque hæredes retinuerat domi: minor ferme duodecim annos natus, quinque diebus ante triumphum; major quatuordecim annorum triduo post triumphum decessit: quos prætextatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes prædestinantes triumphos, oportuerat. Paucis post diebus data à M. Antonio triduo plebis concione, quum de suis rebus gestis more cæterorum imperatorum disseruisset, memorabilis ejus oratio & digna Romano principe fuit.

41. *Quamquam & quam feliciter Rempublicam administraverim, & quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos Quirites, arbitror, quum spectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint: tamen paucis*

quæso

quæso sinatis me cum publica felicitate comparare eo quo debeo animo, privatam meam fortunam. Profectus ex Italia classem a Brundusio sole orto solvi: nona diei hora cum omnibus meis navibus Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini pro me exercitibusque & classibus lustra sacrificavi. A Delphis quinto die in castra perveni: ubi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quæ magna impedimenta victoriæ erant, progressus quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter præsidia ejus saltum ad Petram evasi: & ad pugnam rege coacto acie vici: Macedoniam in potestatem populi Romani redegi & quod bellum per quadriennium quatuor ante me consules ita gesserunt, ut semper successori traderent gravius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut proventus secutus: civitates omnes Macedoniæ se dediderunt: gaza regia in potestatem venit: rex ipse tradentibus prope ipsis Diis, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia jam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timere cœpi in tanta pecunia regia in Italiam trajicienda, & victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo navium cursu in Italiam perveneruut, neque erat quod ultra precarer: illud optavi, ut quum ex summo retro volui fortuna consuesset, mutationem ejus domus mea potius, quam Respublica sentiret. Itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero; quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et quum ego & Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spectemur, ille qui ante se captivos captivus ipse duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego qui de illo triumphavi, alterius funere filii curru ex Capitolio ad alterum prope jam exspirantem veni: neque ex tanta stirpe liberum supererit, qui L. Æmilii Paulli nomen ferat. Duos enim tanquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos, Cornelia & Fabia gens habent; Paulli in domo præter se nemo superest. Sed hanc eandem domus meæ, vestra felicitas & secunda fortuna publica consolatur.

42. Hæc tanto dicta animo magis confudere audientium animos, quam si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset: Cn. Octavius Calendis Decembribus de rege Perseo navalem triumphum egit. Is triumphus sine captivis fuit, sine spoliis. Dedit sociis navalibus in singulos denarios septuagenos quinos, gubernatoribus qui in navibus fuerant duplex magistris navium quadruplex. Senatus deinde habitus est. Patres censuerunt, *ut Quintus Cassius Perseam regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret, comites, pecuniam, argentum, instrumentum quod haberet.* Bitis regis Thracum filius cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Cæteros captivos qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Pau-

cos post dies quam hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium alioſque obſides apportantes. Eis in ſenatum introductis, & idipſum argumenti prætendentibus orationis, *non ſua voluntate Cotyn bello juviſſe Perſea, quod obſides dare coactus eſſet:* orantibuſque *ut eos precio, quantum ipſi ſtatuiſſent Patres, redimi paterentur:* reſponſum ex auctoritate ſenatus eſt: *populum Romanum meminiſſe amicitiæ, quæ cum Cotye majoribuſque ejus & gente Thracum fuiſſet. Obſides datos crimen, non criminis defenſionem eſſe, quum Thracum genti ne quietus quidem Perſeus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Cæterum etſi Cotys Perſei gratiam prætuliſſet amicitiæ populi Romani; magis quid ſe dignum eſſet, quam quid merito ejus fieri poſſet, æſtimaturum: filium atque obſides ei remiſſurum. Beneficia gratuita eſſe populi Romani; precium eorum nulle relinquere in accipientium animis, quam præſens exigere.* Legati nominati, T. Quintius Flamininus, C. Licinius Nerva, M. Caninius Rebilus, qui obſides in Thraciam reducerent: & Thracibus munera data in ſingulos binum millium æris. Bitis cum cæteris obſidibus à Carſeolis accerſitus, ad patrem cum legatis miſſus. Naves regiæ captæ de Macedonibus inuſitatæ ante magnitudinis in campo Martio ſubductæ ſunt.

43. Hærente adhuc non in animis modo, ſed pene in oculis memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphavit de rege Gentio, Illyriiſque. Similia omnia magis viſa hominibus, quam paria: minor ipſe imperator, & nobilitate Anicius cum Æmilio, & jure imperii prætor cum conſule collatus: non Gentius Perſeo, non Illyrii Macedonibus, non ſpolia ſpoliis, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari poterant. Itaque ſicut præfulgebat huic triumphus recens; ita apparebat ipſum per ſe intuentibus nequaquam eſſe contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies terra marique ferocem, loſque munitis fretam gentem Illyriorum: regem, regiæque omes ſtirpis ceperat: tranſtulit in triumpho multa militaria figa, ſpoliaque alia & ſupellectilem regiam: auri viginti & ſepm, argenti decem & novem pondo: denariûm tria millia: & ntum viginti millia Illyrici argenti. Ante currum ducti Genus rex cum conjuge & liberis, & Caravantius frater regis, aliquot nobiles Illyrii. De præda militibus in ſingulos quagenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti: ciis nominis Latini quantum civibus; & ſociis navalibus de quantum militibus. Lætior hunc triumphum eſt ſecutus mi, multiſque dux ipſe carminibus celebratus. Seſtertium duties ex ea præda redactum eſſe, auctor eſt Antias, præter um argentumque quod in ærarium ſit latum: quod quia

unde

unde redigi potuerit, non apparebat, auctorem pro re posſui. Rex Gentius cum liberis & conjuge & fratre Spoletium in cuſtodiam ex ſenatuſconſulto ductus, cæteri captivi Romæ in carcerem conjecti: recuſantibuſque cuſtodiam Spoletinis, Igiturvium reges traducti. Reliquum ex Illyrico prædæ ducenti viginti lembi erant: de Gentio rege captos eos Corcyreis & Apolloniatibus & Dyrrhachinis Q. Caſſius ex ſenatuſconſulto tribuit.

44. Conſules eo anno, agro tantum Ligurum populato, quum hoſtes exercitus nunquam eduxiſſent, nulla re memorabili geſta, Romam ad magiſtratus ſubrogandos redierunt: & primo comitiali die conſules crearunt, M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde prætores poſtero die L. Livium, L. Apuleium Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. His prætoribus duæ urbanæ provinciæ ſunt decretæ, duæ Hiſpaniæ, Sicilia & Sardinia. Intercalatum eo anno: poſtridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus eſt, C. Claudius: in ejus locum augures legerunt T. Quintium Flamininum. Et flamen Quirinalis mortuus, Q Fabius Pictor. Eo anno rex Pruſias venit Romam cum filio Nicomede. Is magno comitatu urbem ingreſſus, ad forum à porta, tribunalque Q. Caſſii prætoris perrexit: concurſuque undique facto, *Deos qui urbem Romam incolerent, ſenatumque & populum Romanum ſalutatum ſe dixit veniſſe: & gratulatum quod Perſea Gentiumque reges viciſſent, Macedonibuſque & Illyriis in ditionem redactis, auxiſſent imperium.* Quum prætor ſenatum ei, ſi velit, eo die daturum dixiſſet: biduum petiit, quo templa Deûm urbemque & hoſpites amicoſque viſeret. Datus qui circumduceret eum L. Cornelius Scipio quæſtor, qui & Capuam ei obviam miſſus fuerat: & ædes, quæ ipſum comiteſque ejus benigne reciperent, conductæ. Tertio poſt die ſenatum adit, gratulatus victoriam eſt: merita ſua in eo bello commemoravit: petiit, *ut votum ſibi ſolvere, Romæ in Capitolio decem majores hoſtias, & Præneſte unam Fortunæ liceret: ea vota pro victoria populi Romani eſſe. Et ut ſocietas ſecum renovaretur. Agerque ſibi de rege Antiocho captus, quem nulli datum à populo Romano Galli poſſiderent, daretur. Filium poſtremo Nicomedem ſenatui commendavit.* Omnium qui in Macedonia imperatores fuerant, favore eſt adjutus. Itaque cætera quæ petebat conceſſa; de agro reſponſum eſt, *legatos ad rem inſpiciendam miſſuros. Si ager populi Romani fuiſſet, nec cuiquam datus eſſet; digniſſimum eo dono Pruſiam habituros eſſe. Si autem Antiochi non fuiſſet, eo ne populi quidem Romani factum apparere: aut ſi datus Gallis eſſet; ignoſcere Pruſiam debere, ſi ex nullius injuria quidquam ei datum vellet populus Romanus. Ne quod detur quidem, gra-*

tum

tum esse donum posse, quod eum qui det ubi vellet ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta curâ regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, documento Ptolemæum Ægypti regem esse. Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex sestertiis * jussa dari, & vasorum argenteorum pondo quinquaginta; & filio Regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabæ filio regis Masiniſſæ data essent: & ut victimæ aliaque quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ, seu Prænesse immolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis, præberentur: & ut ex classe quæ Brundusii esset, naves longæ viginti assignarentur, quibus uteretur: donec ad classem dono datam ei rex perveniſſet. L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumptumque ipsi & comitibus præberet, donec navem conscendissent. Mire lætum & ea benignitate in se populi Romani regem fuisse; ferunt: munera sibi ipsum emisse: filium jussisse *donum populi Romani accipere.* Hæc de Prusia nostri scriptores. Polybius eum regem indignum majestate nominis tanti tradit: *pileatum capite raso, obviam ire legatis solitum, libertumque se populi Romani ferre: & ideo insignia ordinis ejus gerere. Romæ quoque quum veniret in curiam, summisisse se, & osculo limen curiæ contigisse: & Deos servatores suos senatum appellasse: aliamq; orationem, non tam honorificam audientibus, quam sibi deformem habuisse.* Moratus circa urbem triginta haud amplius dies; in regnum est profectus.

IN RELIQUOS T. LIVII LIBROS qui desiderantur, EPITOME LIBRI XLVI.

V. C. 584.

EUmenes Rex Romam venit: qui, quia Macedonico bello se medium egerat, ne aut hostis judicatus videretur, si excluſus esset; aut liberatus crimine, si admitteretur: in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Pruſiæ regis conquesti sunt de Eumene, quod fines suos depopularetur: dixerunitque eum conspiraſſe cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum deprecantibus Rhodiis juncta est. Luſtrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta viginti septem millia viginti duo. Princeps senatus lectus M. Æmilius Lepidus. Ptolemæus Ægyptiorum rex à minore fratre è regno pulsus, missis ad eum legatis, restitutus est. Ariarathe Cappadociæ rege mortuo, filius ejus Ariarathes accepit regnum: & amicitiam per legatos cum populo Romano renovavit. Res præterea adverſus Ligures, Corſos, & Luſitanos variis eventu gestas, & motus Syriæ mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum patrem cum Lysia tutore ejus Demetrius, Seleuci filius, qui Romæ obses missus fuerat, clam, quia minime dimittebatur à Romanis, interemit: & ipse in regnum receptus. L. Æmilius Paullus, qui Perſe

Perſeum vicerat, mortuus, cujus tanta abſtinentia fuit, ut quum ex Hiſpania & Macedonia maximas opes retuliſſet, vix ex auctione bonorum ejus redactum ſit, unde dos uxori ejus redderetur. Pomptinæ paludes à Cornelio Cethego conſule, cui ea provincia evenerat, ſiccatæ, agerque ex iis factus. V. C. 590.

LIBRI XLVII.

C. Tremellio tribuno plebis multa dicta eſt, quod cum M. Æmilio Lepido pontifice maximo injuriose contenderat: ſacrorumque quam magiſtratuum jus potentius fuit. Lex de ambitu lata. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps ſenatus lectus Æmilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui diſſidebant, fœdus ictum, ut alter in Ægypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociæ rex conſilio Demetrii regis Syriæ, & viribus pulſus regno, à ſenatu reſtitutus eſt. Miſſi à ſenatu qui inter Maſiniſſam & Carthaginienſes de agro judicarent. C. Marcius conſul adverſum Dalmatas parum proſpere primum, poſtea feliciter pugnavit, cum quibus bello confligendi cauſſa fuit, quod Illyrios populi Romani ſocios vaſtaverant. Eandemque gentem Cornelius Naſica conſul domuit. Q. Opimius conſul tranſalpinos Ligures, qui Maſſilienſium oppida Antipolim & Nicæam vaſtabant, ſubegit. Præterea res in Hiſpania à compluribus parum proſpere geſtas continet. Conſules anno quingenteſimo nonageſimo octavo ab urbe condita magiſtratum, peractis comitiis, inſequentiſq; anni conſulibus creatis, inire cœperunt. Mutandi comitii cauſſa fuit, quod Hiſpani rebellabant. Legati ad diſceptandum inter Maſiniſſam & Carthaginienſes miſſi, nunciaverunt, vim navalis materiæ ſe Carthagine deprehendiſſe. Aliquot prætores à provinciis avaritiæ nomine accuſati, damnati ſunt. V. C. 594. V. C. 595. V. C. 596. V. C. 598.

LIBRI XLVIII.

Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa ſunt civium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli Punici reſeruntur. Quum in finibus Carthaginienſium maximus Numidarum exercitus, Archobarzane duce, Syphacis nepote, diceretur eſſe. M. Porcius Cato ſuaſit, ut Carthaginienſibus, qui exercitum ſpecie contra Maſiniſſam regem, ſed revera contra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. Contradicente P. Cornelio Naſica, placuit legatos mitti Carthaginem, qui ſpecularentur, quid ageretur.

tur. Caſtigato ſenatu Carthaginienſium, quod contra fœdus exercitum & navales materias haberent, pacem inter eos & Maſinſſam facere voluerunt: Maſiniſſa agro, de quo lis erat, cedente. Sed Giſgo, Hamilcaris filius, homo ſeditioſus, qui tunc in magiſtratu erat, quum ſenatus pariturum ſe judicio legatorum dixiſſet, ita bellum adverſus Romanos ſuadendo concitavit; ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes, infeſtum jam ſenatum Carthaginienſibus, infeſtiorem fecerunt. M. Porcius Cato funus mortui filii in prætura tenuiſſimo, ut valuit (nam pauper erat) ſumptu fecit. Andriſcus, qui ſe Perſei filium, regis quondam Macedoniæ, ingenti aſſeveratione mentiretur Romam miſſus. M. Æmilius Lepidus qui princeps ſenatus ab ſextis jam cenſoribus erat lectus, antequam exſpiraret præcepit filiis lecto ſe ſtrato ſine linteis, ſine purpura efferrent: in reliquum funus ne plus quam æris denos conſumerent: imaginum ſpecie, non ſumptibus nobilitari maiorum virorum funera ſolere. De veneficiis quæſitum. Publicia, & Licinia nobiles fœminæ, quæ viros ſuos necaſſe inſimulabantur, cognita cauſſa, quum prætori prædes vadeſq; dediſſent, cognatorum decreto necatæ ſunt. Guluſſa Maſiniſſæ filius denunciavit, Carthagine delectus agi, claſſem comparari, & haud dubium bellum ſtrui. Quum Cato ſuaderet, ut iis bellum indiceretur: P. Cornelio Naſica dicente, nihil temere faciundum, placuit, decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Poſtumius Albinus conſules quum delectum ſevere agerent, nec quemquam gratia dimitterent: à tribunis plebis, qui pro amicis ſuis vacationem impetrare non poterant,
V. C. in carcerem conjecti ſunt. Hiſpanienſe bellum quum parum proſpere aliquoties geſtum ita confudiſſet civitatem Romanam, ut ne iis
599. quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent. P. Cornelius Æmilianus proceſſit: & excepturum ſe militiæ genus, quodcunq; imperatum eſſet, profeſſus eſt. Quo exemplo ad militandi ſtudium omnes incitavit. L. Lucullus conſul quum Claudius Marcellus, cui ſucceſſerat, pacaſſe omnes Celtiberiæ populos videretur, Vaccæos Cantabros, & alias incognitas adhuc nationes in Hiſpania ſubegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Æmilianus, L. Paulli filius, Africani nepos, ſed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit: & in oppugnatione Intercatiæ urbis majus multo etiam periculum adiit. Nam murum primus omnium tranſcendit. Servius Sulpicius Galba prætor male adverſus Luſitanos pugnavit. Quum legati ex Africa cum Carthaginienſium oratoribus, & Guluſſa Maſiniſſæ filio rediſſent, dicerentq; & exercitum ſe & claſſem Carthagine deprehendiſſe, perrogari ſententias placuit; Catone, & aliis principibus ſenatus ſuadentibus ut in Africam confeſtim tranſportaretur exercitus. Quia vero Cornelius Naſica dicebat, nondum ſibi juſtam cauſſam belli videri: placuit ut bello deſiſteretur, ſi Carthaginienſes claſſem exuiſſent, & exercitum dimiſiſſent: ſin minus, proximi conſules de bello Punico re-

ferrent.

ferrent. Quum locatum à Censoribus theatrum extrueretur; P. Cornelio Naſica auctore, tanquam inutile, & nociturum publicis moribus, ex ſenatuſconſulto deſtructum eſt; populuſque aliquamdiu ſtans ludos ſpectavit. Carthaginienſes quum adverſum fœdus bellum Maſiniſſæ intuliſſent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos, & ſine pulpamine mandere, & guſtare panem tantummodo ſolito, inſuper Romanum bellum meruerunt.

LIBRI XLIX.

TErtii Punici belli initium altero & ſexcenteſimo anno ab urbe condita, intra quintum annum, quam erat cœptum conſummatur. Inter M. Portium Catonem, & Scipionem Naſicam, quorum alter ſapientiſſimus vir in civitate habebatur, alter etiam vir optimus à ſenatu judicatus erat, diverſis certatum eſt ſententiis; Catone ſuadente bellum, & ut tolleretur, deleretur que Carthago: Naſica diſſuadente: placuit tamen, eo quod contra fœdus naves haberent, quod extra fines exercitum duxiſſent, quod ſocio populi Romani & amico Maſiniſſæ arma intuliſſent, quod filium ejus Guluſſen, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepiſſent, bellum iis indici. Prius quam ullæ copiæ in naves imponerentur, Uticenſes legati Romam venerunt, ſe ſuaq; omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata patribus, acerba Carthaginienſibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum, ex præcepto librorum Sibyllinorum, facti, qui anno centeſimo, primo bello Punico, quingenteſimo & altero anno ab urbe condita facti fuerant. Legati triginta Romam venerunt. Per quos ſe Carthaginienſes dedebant. Catonis ſententia vicit, ut in decreto perſtaretur, & ut conſules quam primum proficiſcerentur ad bellum. Qui ubi in Africam tranſierunt, acceptis, quos imperaverant, trecentis obſidibus, & armis omnibus, inſtrumentiſq; belli, ſi qua Carthagine erant: tunc quum ex auctoritate Patrum juberent, ut in alium locum, dum procul à mari decem millia paſſuum nec minus remotum, oppidum facerent: indignitate rei ad bellandum Carthaginienſes compulerunt. Obſideri, oppugnarique cœpta eſt Carthago à L. Marcio, Manio Manilio conſulibus. In ea oppugnatione, quum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus, irrupiſſent, & ab oppidanis graviter cæderentur, à Scipione Africano expliciti ſunt. Per quem & caſtellum Romanorum, quod nocte oppugnabant, paucis equitibus juvantibus liberatum eſt: caſtrorumque, quæ Carthaginienſes omnibus copiis pariter ab urbe egreſſi oppugnabant, liberatorum is ipſe præcipuam gloriam tulit. Præterea quum ab irrita oppugnatione Carthaginis conſul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret adverſus Haſdrubalem, qui cum altera manu iniquum ſaltum

V. C. 601.

insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco consligeret. Victus deinde complurium, qui & prudentiæ ejus, & virtuti invidebant, sententiis, & ipse saltum ingressus est. Quumque sicut præmiserat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus: & duæ cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reversus, liberavit eas, & incolumes reduxit. Quam virtutem ejus & Cato, vir promptioris ad vituperandum linguæ, in senatu sic prosecutus est, ut diceret, reliquos, qui in Africa militarent, umbras militare, Scipionem vigere. *Et populus Romanus eo favore & illum complexus est, ut comitiis complurimæ eum tribus consulem scriberent, quum hoc per ætatem minime liceret. Quum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, ut Lusitani qui in fidem populo Romano dediti, à Sergio Galba in Gallia venissent in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. Extat oratio in Annalibus ejus inclusa. Q. Fulvius Nobilior, & sæpe ab eo in senatu lacessitus, respondit pro Galba, ipse quoq; Galba quum se damnari videret, complexus duos filios prætextatos, & filium Galli Sulpicii, cujus tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. Extant tres orationes ejus: duæ adversum Libonem tribunum plebis, rogationemque ejus habitam de Lusitanis: una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos propter sese castra habentes cæsos fatetur: quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis per speciem pacis adoriri exercitum suum animo habuisse. Andriscus quidam ultimæ sortis homo, Persei regis se filium ferens, & mutato nomine Philippus vocatus, quum ab urbe Roma, quo illum Demetrius Syriæ rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset: multis ad falsam ejus fabulam, velut ad veram coeuntibus; contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupavit. Fabulam autem hujusmodi finxerat: Ex pellice se & Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen stirpis regiæ extaret. Perseo demortuo, Adramytti se educatum usque ad duodecimum annum ætatis, patrem eum esse credentem, à quo educaretur, ignarum generis sui fuisse. Affecto deinde eo, quum propè ultimum finem vitæ esset, detectam sibi tandem originem suam falsæque matri libellum datum signo Persei regis signatum, quem filio traderet, quum ad puberem ætatem venisset: obtestationesq; ultimas adjectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur: pubescenti libellum traditum: in quo relicti sibi duo thesauri à patre dicerentur. Tum scientem mulierem subditicium se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus: atq; obtestatam, ut prius quam ad Eumenem manaret res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. Eo se exterritum, simul sperantem aliquod auxilium à Demetrio, in Syriam se contulisse atq; ibi primum quis ipse omnino esset, palam expromere ausum.*

LIBR

LIBRI L.

Theſſalia, quum & illam invadere armis, atque occupare Pſeudophilippus vellet, per Romanorum legatos auxilio Achæorum defenſa eſt. Pruſiæ rex Bythiniæ omniumq; humilimorum ſitiorum, à Nicomede filio, adjuvante Attalo rege Pergami occiſus eſt. Habebat alterum filium, qui pro ſuperiore ordine dentium octum habuiſſe unum os continens dicitur. Quum legatos ad pacem inter Nicomedem & Pruſiam faciendam Romani miſiſſent: & unus ex iis caput multis cicatricibus ſparſum haberet, alter pedibus eger eſſet, tertius ingenio ſocors haberetur: dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. In Syria, quæ eo tempore ex ſtirpe generis Perſei regis Macedonum, inertiæ ſocordiaq; ſimilem Pruſiæ regem habebat: jacente eo in ganeo & luſtris, Hammonius regnabat, per quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus Demetrii filius, occiſi. Maſiniſſa Numidiæ rex, major nonaginta annis, deceſſit, vir inſignis. Inter cetera opera juvenilia, quæ ad ultimum edidit, adeo etiam verſu in ſenectam viguit, ut poſt ſextum & octogeſimum annum filium genuerit. Inter tres liberos ejus, maximus natu Micipſam, Guluſam, Manaſtabalem, qui etiam Græcis literis eruditus erat, P. Scipio Æmilianus (quum commune eis pater regnum reliquiſſet, & dividere eos arbitro Scipione juſſiſſet) adminiſtrationem regni diviſit. Item Phameæ Himilconis præfecto equitum Carthaginienſium, viro ſorti, & cujus præcipua opera Pœni utebantur, perſuaſit, ut cum equitatu ſuo ad Romanos tranſiret. Ex tribus legatis qui ad Maſiniſſam miſſi fuerant, Claudius Marcellus coorta tempeſtate fluctibus obrutus eſt. Carthaginienſes Aſdrubalem Maſiniſſæ nepotem, quem prætorem habebant, proditionis ſuſpectum, in curia interemerunt: quæ ſuſpicio inde emanavit, quod propinquus eſſet Guluſſæ, Romanorum auxilia juvantis. P. Scipio Æmilianus quum ædilitatem peteret, conſul à populo dictus, quoniam per annos conſulem fieri non licebat, cum maximo certamine ſuffragantibus plebeis, & repugnantibus aliquamdiu Patribus, legibus ſolutus, & conſul creatus eſt. Manius Manilius aliquot urbes circumpoſitas Carthagini expugnavit. Pſeudophilippus in Macedonia, cæſo cum exercitu P. Juvencio prætore, à Q. Cæcilio victus, captuſque eſt: & recepta Macedonia.

LIBRI LI.

Carthago in circuitu viginti tria millia paſſus patens, magno labore obſeſſa, & per partes capta eſt: primum à Mancino legato, V. C. 603.

legato, deinde à Scipione conſule, cui extra ſortem provincia Africa data erat. Carthaginienſes portu novo (quia vetus à Scipione erat obſtructus) facto; & contracta, clam exiguo tempore ampla claſſe, navali prælio infeliciter pugnaverunt, Haſdrubalis quoq; eorum ducis caſtra ad Nepherim oppidum loco difficillimo ſita cum exercitu deleta ſunt à Scipione, qui tandem urbem expugnavit, ſeptuageſimo anno, quam erat condita ſpoliorum major pars Siculis, quibus ablata erant reddita. Ultimo urbis excidio quum ſe Haſdrubal Scipioni dediciſſet, uxor ejus, quæ paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugeret, in medium ſe flagrantis urbis incendium duobus cum liberis, ex arce præcipitavit. Scipio exemplo patris ſui naturalis Æmilii Paulli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit. Transfugaſq; ac fugitivos beſtiis objecit. Belli Achaici ſemina referuntur hæc: quod legati populi Romani ab Achaicis pulſati ſint; Corinthum miſſi, ut eas civitates quæ ſub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio ſecernerent.

LIBRI LII.

V. C. 604. *Cum Achæis, qui in auxilium Bœotos & Chalcidenſes habebant, Q. Cæcilius Metellus ad Thermopylas conflixit, quibus victis, dux eorum Critolaus veneno ſibi mortem conſcivit. In cujus locum Diæus Achaici motus primus auctor ab Achæis dux creatus, ad Iſthmon à L. Mummio conſule victus eſt. Qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthum ex Senatuſconſulto diruit; quia ibi legati Romani violati erant. Thebæ quoq; & Chalcis, quæ auxilio fuerant, dirutæ. Ipſe L. Mummius abſtinentiſſimum virum egit. Nec quicquam ex iis opibus ornamentiſq; quæ prædives Corinthus habuit, in domum ejus pervenit. Q. Cæcilius Metellus de Andriſco triumphavit. P. Cornelius Africanus Scipio Æmilianus de Carthagine & Aſdrubale. Viriathus in Hiſpania primum expaſtor, venator, è venatore latro, mox juſti quoq; exercitus dux factus, univerſam Luſitaniam occupavit. M. Vitilium prætorem, fuſo ejus exercitu, cepit: poſt quem C. Plautius prætor nihilo felicius res geſſit, tantumq; terrorem is hoſtis intulit, ut adverſus eum conſulari opus eſſet & duce & exercitu. Præterea motus Syriæ, & bella inter reges geſta referuntur: Alexander homo ignotus, & incertæ ſtirpis, occiſo (ſicut ante dictum eſt) Demetrio rege, in Syria regnabat. Hunc Demetrius, Demetrii filius, qui à patre quondam, ob incertos belli caſus, ablegatus Gnidon fuerat, contempta ſocordia inertiaq; ejus, adjuvante Ptolemæo Ægypti rege, cujus filiam Cleopatram acceperat in matrimonium, bello interemit. Ptolemæus in caput graviter vulneratus, inter curationem, dum ob-*

uxo-

medici terebrare contenderunt, exſpiravit: atq; in locum ejus frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, ſucceſſit. Demetrius ob crudelitatem quam per tormenta in ſuos exercebat, à Diodoto quodam uno ex ſubjectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum aſſerebat, bello ſuperatus, Seleuciam confugit. L. Mummius de Achæis triumphavit. Signa ærea, marmoreaque, & tabulas pictas in triumpho tulit.

LIBRI LIII.

A P. Claudius conſul Salaſſos, gentem Alpinam domuit. Alter Pſeudophilippus in Macedonia à L. Tremellio quæſtore cum exercitu cæſus eſt. Q. Cæcilius Metellus proconſul Celtiberos cecidit. A Q. Fabio proconſule pars maxima Luſitaniæ, expugnatis aliquot urbibus, recepta eſt. C. Julius ſenator Græce res Romanas ſcribit. V. C. 607.

LIBRI LIV.

Q. Pompeius conſul in Hiſpania Thermeſtinos ſubegit, cum eiſdem & Numantinis pacem ab infirmitate fecit. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa civium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quadraginta duo. Quum Macedonum legati conqueſtum veniſſent de D. Junio Syllano prætore, quod acceptis pecuniis provinciam ſpoliaſſet, & ſenatus de querelis eorum vellet cognoſcere: T. Manlius Torquatus, Silani pater, petiit impetravitque, ut ſibi cognitio mandaretur. Et domi cauſſa cognita, filium condemnavit, abdicavitque. Ac ne funeri quidem ejus (quum ſuſpendio vitam finiſſet) interfuit: ſedenſq; domi poteſtatem conſultantibus ex inſtituto fecit. Q. Fabius proconſul, rebus in Hiſpania proſpere geſtis labem impoſuit, pace cum Viriatho æquis conditionibus facta. Viriathus à proditoribus, conſilio Servilii Cæpionis, interemptus eſt, & ab exercitu ſuo multum comploratus ac nobiliſſime tumulatus, vir duxque magnus, & per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum geſſit, frequentius ſuperior. V. C. 609.

LIBRI

LIBRI LV.

V. C. 613. Publio Cornelio Naſica, cui cognomen Serapioni fuit, ab irridente Curatio tribuno plebis impoſitum: & D. Junio Bruto conſulibus delectum habentibus in conſpectu tyronum, res ſaluberrimi exempli facta eſt: nam C. Matienus accuſatus eſt apud tribunos plebis, quod exercitum in Hiſpania deſeruiſſet: damnatuſq; ſub furca, diu virgis cæſus eſt, & ſeſtertio nummo veniit. Tribuni plebis quia non impetrarant, ut ſibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, conſules in carcerem duci juſſerunt. Junius Brutus conſul in Hiſpania, iis qui ſub Viriatho militaverant agros, oppidumq; dedit, quod Valentia vocatum eſt. M. Popillius à Numantinis, cum quibus pacem factam ſenatus irritam fieri cenſuerat, cum exercitu fuſus fugatuſque. C. Hoſtilio Mancino conſule ſacrificante, pulli ex cavea evolaverunt. Conſcendenti deinde in navim ut in Hiſpaniam proficiſceretur, accidit audiri: mane mane Mancine: quæ auſpicia triſtia fuiſſe, eventu probatum eſt. Victus enim à Numantinis, & caſtris exutus, quum ſpes nulla ſervandi exercitus eſſet, pacem cum eis fecit ignominioſam, quam ratam eſſe ſenatus vetuit. Triginta millia Romanorum à Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Junius Luſitaniam triginta urbium expugnationibus uſq; ad Occaſum & Oceanum perdomuit: & quum fluvium Oblivionem tranſire nollent milites, ereptum ſignifero ſignum ipſe tranſtulit, & ſic ut tranſgrederentur perſuaſit. Alexandri filius rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoto; qui Typhon cognominabatur, tutore ſuo, per fraudem occiſus eſt: corruptis medicis, qui ipſum calculi dolore conſumi, ad populum mentiti, dum ſecant occiderunt.

LIBRI LVI.

Decimus Junius Brutus in ulteriore Hiſpania feliciter adverſus Gallæcos pugnavit. Diſſimili eventu M. Æmilius Lepidus proconſul adverſus Vaccæos rem geſſit: clademq; ſimilem Numantinæ paſſus eſt. Ad exſolvendum Numantini fœderis religione populum Mancinus, quum hujus rei auctor fuiſſet, deditus Numantinis, non eſt receptus. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. Cenſa civium capita trecenta viginti tria millia. Fulvius Flaccus conſul Vardæos in Illyrico ſubegit. M. Coſconius prætor in Thracia cum Scordiſcis proſpere pugnavit. Quum vitio ducum bellum Numantinum non ſine publico pudore duraret, delatus eſt ultro Scipio-

V. C. 615.

pio Africano à senatu populoq; Romano consulatus: quem quum illi capere ob legem, quæ vetebat quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum servile in Sicilia ortum, quum opprimi à prætoribus non potuisset, C. Fulvio consuli mandatum est. Hujus belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus, qui contracta agrestium servorum manu & solutis ergastulis, justi exercitus numerum implevit. Cleon quoq; alter servus ad septuaginta millia servorum contraxit: & capitis junctis, contra populum Romanum, exercitumq; ejus bella sæpe gesserunt.

LIBRI LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit: & corruptum licentia luxuriaq; exercitum, ad severissimam militiæ disciplinam revocavit. Omnia deliciarum instrumenta recidit: duo millia scortorum castris ejecit, militem quotidie in opere habuit: & triginta iterum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat, ægre propter onus incedenti dicebat: Cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito. Alii scutum parvum habiliter ferenti, eum scutum amplius justo ferre jussit: neq; id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus, si extraneus, virgis cecidit. Jumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Sæpe adversus eruptiones hostium feliciter pugnavit. Vaccæi obsessi, liberis & conjugibus trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera sibi ab Antiocho rege Syriæ missa, quum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali acceptum se esse dixit, eaq; omnia referre quæstorem in publicas tabulas jussit: ex iis, viris fortibus dona se daturum. Quum undiq; Numantiam obsidione clausisset, & oppressos fame videret urgeri hostes, qui pabulatum exierant, vetuit interimi: quod diceret, velocius eos absumpturos frumentum, quod haberent, si plures fuissent. V. C. 616.

LIBRI LVIII.

Tib. Sempronius Gracchus tribunus plebis, quum agrariam legem ferret adversus voluntatem senatus, & equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam quingenta jugera possideret, in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegæ, causam diversæ partis V. C. 617.

partis defendenti, potestatem lege lata abrogaret: seq; & fratrem Gracchum, & Ap. Claudium socerum triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit & aliam legem Agrariam, qua sibi latius agrum patefaceret, ut iidem triumviri judicarent qua publicus ager, qua privatus esset. Deinde quum minus agri esset, quam quod dividi posset sine offensa etiam plebis (quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat) legem se promulgaturum ostendit, ut iis qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia quæ regis Attali fuisset, divideretur. Hæredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignitatibus commotus graviter senatus, ante omnes Pub. Mucius consul qui quum in senatu in Gracchum peroraſſet, raptus ab eo ad populum, delatusq; plebi, rursus in eum pro rostris concionatus est. Quum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus; auctore P. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum: & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus in flumen projectus. Res præterea in Sicilia vario eventu adversum fugitivos gestas continet.

LIBRI LIX.

V. C. 618. Numantini fame coacti, ipsi se per vicem tradentes trucidaverunt. Captam urbem Scipio Africanus delevit, & de ea triumphavit, quartodecimò anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius consul in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus regis Eumenis filius, Asiam occupavit, quum testamento Attali regis legata populo Romano, libera esse deberet. Adversus eum P. Licinius Crassus consul, quum idem pontifex maximus esset (quod nunquam antea factum erat) extra Italiam profectus prælio victus, & interemptus est. M. Perperna consul victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius, & Q. Metellus, tunc primum uterq; ex plebe censores facti, lustrum condiderunt. Censa sunt civium capita trecenta tredecim millia, octingena viginti tria, præter pupillos & viduas. Q. Metellus censor censuit, ut omnes cogerentur ducere uxores liberorum creandorum causſa, extat oratio ejus, quam Augustus Cæsar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in hæc tempora scriptam in senatu recitavit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorem, à quo in senatu legendo præteritus erat, de saxo dejici jussit: quod ne fieret, cæteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Quum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eun-

V. C. 620.

dem

dem tribunum plebis quoties vellet, creari liceret: rogationem ejus P. Africanus gravissima oratione dissuasit. in qua dixit, Ti. Gracchum jure cæsum videri. Gracchus contra suasit rogationem: sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriæ: & Phrahatem Parthorum regem gesta. Nec magis quietæ res Ægypti resciuntur. Ptolemæus Euergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem suis invisus, incensa à populo regia, clam in Cyprum profugit. Et quum sorori ejus Cleopatræ, quam (filia ejus virgine per vim compressa, atq; in matrimonium ducta) repudiaverat, regnum à populo datum esset, infensus, filium quem ex illa habebat, in Cypro occidit, caputq; ejus, & manus, & pedes matri misit. Seditiones à triumviris Fulvio Flacco, & C. Graccho, & C. Carbone agro dividendo creatis excitatæ. Quibus quum P. Scipio Africanus adversarctur, fortisq; ac validus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit, tanquam ei venenum dedisset, Sempronia uxor: hinc maxime, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat. De morte tamen ejus nulla quæstio acta. Eo defuncto, seditiones triumvirales acrius exarserunt. C. Sempronius consul contra Iapydas primo rem male gessit, mox victoria cladem acceptam emendavit, virtute D. Junii Bruti, ejus qui Lusitaniam subegerat. V. C. 621.

LIBRI LX.

L. Aurelius consul rebellantes Sardos subegit. M. Fulvius Flaccus primus omnium Transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massilienſibus adversus Salvios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit: Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti multitudine locustarum, & deinde necatarum strage, fuisse traditur. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecena nonaginta millia septingena triginta sex. C. Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis eloquentior quam frater, pernicioſas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, ut semisse & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam & frater ejus tulerat, tertiam, qua equestrem ordinem tunc cum senatu consentientem corrumperet: sexcenti ex equitibus ut trecentis senatoribus admiscerentur, id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet. Et continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniæ in Italia deducerentur, & una in solo dirutæ Carthaginis, quo ipse triumvir creatus, coloniam deduxit. Præterea V. C. 624.

res

V. C. 627. res à Q. Metello consule adversus Baleares gestas continet; quas Græci Gymnesias appellant, quia ætatem nudi exigant. Baleares à veteri missu appellati: vel à Baleo Herculis comite ibi relicto tunc, quum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoq; Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum, & Seleucum filium, indignata, quod occiso patre ejus à se, injussu suo diadema sumpsisset, interemit.

LIBRI LXI.

CAius Sextius proconsul, victa Salviorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam, & calidis & frigidis fontibus, atq; à nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul contra Allobroges ad oppidum Vindalium feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium Salviorum regem fugientem recepissent, & omni ope juvissent: quodq; Æduorum agros, sociorum populi Romani, vastavissent. C. Gracchus seditioso tribunatu acto, quum Aventinum quoq; armata multitudine occupavisset, à L. Opimio consule ex Senatusconsulto vo-
V. C. 629. cato ad arma populo pulsus, interemptus est, & cum eo Fulvius Flaccus consularis, socius ejusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Paulli nepos, adversus Allobroges, & Bituitum Arvernorum regem, feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu cæsa millia hominum centum viginti. Et quum ipse ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albæ custodiendus datus est; quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum quoq; est ut Congentiatus, filius ejus, comprehensus, Romam mitteretur: Allobroges in deditionem recepti. L. Opimius accusatus apud populum à Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem conjecisset, absolutus est.

LIBRI LXII.

V. C. 632. QVintus Marcius consul Stonos, gentem Alpinam, expugnavit. Micipsa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempsali, & Jugurthæ fratris filio, quem odio optaverat. L. Cæcilius Metellus Dalmatas subegit. Jugurtha Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum interemit: Adherbalem regno expulit, qui à senatu restitutus est. L. Cæcilius Metellus, Cn. Do-
mi

ultio, Ahenobarbus censores, duos & triginta senatu moverunt. Praeterea motus Syriae regum continet.

LIBRI LXIII.

CAto Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt civium capita trecenta nonaginta quatuor millia trecenta triginta sex. Aemilia, Licinia, Marcia, virgines Vestales incesti damnatae sunt: idq; incestum quemadmodum & commissum, & deprehensum, & vindicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga: populabundi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem à Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit, magnumq; honorem tulit. V. C. 636. V. C. 637. V. C. 638.

LIBRI LXIV.

ADherbal bello petitus à Jugurtha, & in oppido Cirta obsessus, contra denunciationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Jugurthae bellum indictum: idq; Calpurnius Bestia consul gerere jussus, pacem cum Jugurtha injussu populi & senatus fecit. Jugurtha fide publica evocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum (quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur) Romam venit: & propter caedem admissam in regulum quendam nomine Massivam, qui regnum ejus populo Romano invisi appetebat, Romae interfectum, quum periclitaretur: caussam capitis dicere jussus, illam profugit, & cedens urbe fertur dixisse: O urbem venalem! & cito perituram, si emptorem invenerit. *A. Postumius legatus infeliciter praelio adversus Jugurtham gesto conflixit, pacem quoq; adjecit ignominiosam, quam non esse servandam senatus censuit.* V. C. 639.

LIBRI LXV.

QVintus Caecilius Metellus consul duobus praeliis Jugurtham fudit, totamq; Numidiam vastavit. M. Junius Silanus consul adversum Cimbros infeliciter pugnavit. Legatis Cimbrorum sedem & agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul contra Thracas prospere pugnavit. L. Cassius V. C. 641.

con-

V. C. 643. *consul à Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, qui à civitate sua cesserant, in finibus Allobrogum, cum exercitu cæsus est. Milites qui ex ea clade superaverunt, obsidibus datis, & dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.*

LIBRI LXVI.

Jugurtha pulsus à C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adjutus est: & cæsis prælio Bocchi quoq; copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, victus ab eo & Mario traditus est; in qua re præcipua opera L. Cornelii Sullæ, quæstoris Marii fuit.

LIBRI LXVII.

M. Aurelius Scaurus legatus consulis à Cimbris fuso exercitu captus est: & quum in consilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod dicere Romanos vinci non posse, à Bolo rege feroce juvene occisus est.

V. C. 645. *Ab iisdem hostibus Cn. Manlius consul & Q. Servilius Cæpio proconsul victi prælio castris quoq; binis exuti sunt: octoginta millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta. Secundum populi Romani jussionem, Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt: primi post regem Tarquinium: imperiumq; ei abrogatum. In triumpho C. Marii ductus ante currum ejus Jugurtha cum duobus filiis, & in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat, eiq; propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est. Consulatu secundo & tertio absens consul creatus. Quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, vastatis omnibus quæ inter Rhodanum & Pyrenæum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibiq; multa loca populati, à Celtiberis fugati sunt: reversiq; in Galliam, bellicosis se Teutonis conjunxerunt.*

LIBRI

LIBRI LXVIII.

M. Antonius prætor in Ciliciam maritimos prædones perſecutus eſt. C. Marius conſul ſumma vi oppugnata à Teutonis & Ambronibus caſtra defendit: duobus deinde prœliis circa Aquas Sextias eos hoſtes delevit: in quibus cæſa traduntur hoſtium ducenta millia, capta nonaginta. Marius abſens quintum conſul creatus eſt. Triumphum oblatum, donec & Cimbros vinceret, diſtulit. Cimbri repulſo ab Alpibus fugatoq; Q. Catulo proconſule, qui fauces Alpium obſederat, & ad flumen Atheſim caſtellum editum inſederat, reliqueratque, quum virtute ſua expliciti fugientem proconſulem, exercitumq; conſecuti, in Italiam trajeciſſent, junctis ejuſdem Catuli & C. Marii exercitibus, prœlio victi ſunt ab eis: in quo cæſa traduntur hoſtium centum quadraginta millia, capta ſexaginta. Marius totius civitatis conſenſu exceptus, pro duobus triumphis qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis, qui aliquamdiu, ut novo homini ad tantos honores evecto, invideranr, conſervatam ab eo Rempublicam fatebantur. Publicius Malleolus, matre interempta, primus omnium inſutus culleo, in mare præcipitatus eſt. Ancilia cum ſtrepitu mota eſſe, antequam Cimbricum bellum conſummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges geſta continet. V. C. 648.

LIBRI LXIX.

L. Apuleius Saturninus adjuvante C. Mario, & per milites occiſo A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, geſſit; & quum legem Agrariam per vim tuliſſet, Metello Numidico, eo quod in eam non juraverat, diem dixit, qui quum à bonis civibus defenderetur, ne cauſſa majorum certaminum eſſet, in voluntarium exilium Rhodum profectus eſt, Ibiq; legendo, & audiendis magnis viris avocabatur. Profecto C. Marius ſeditionis auctor, qui ſextum conſulatum per tribus ſparſa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Apuleius Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum conſulatus petitorem, quem maxime adverſarium actionibus ſuis timebat, interemit. Quibus rebus, concitato ſenatu in ejus cauſſam, & C. Marius homo mutabilis & varii conſilii ingeniiq; qui ſemper ſecundam fortunam tranſierat, quum eum tueri minime poſſet, oppreſſus armis cum Glaucia Prætore, & aliis ejuſdem furoris ſociis à Rabirio quodam interfectus eſt. Q. Cæcilius Metellus ab exilio, ingenti totius favore civi- V. C. 649. V. C. 650.

tatis reductus est. Man. Aquilius proconsul in Sicilia bellum servile excitatum confecit.

LIBRI LXX.

Quum Manius Aquilius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse rogare judices noluit. M. Antonius qui pro eo peroraba: tunicam à pectore ejus discidit, ut honestæ cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero ejus rei solus auctor. T. Didius proconsul adversum Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemæus Cyrenarum rex, cui cognomentum Apion fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit, & ejus regni civitates senatus liberas esse jussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ, à L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati a rege Arsace missi ad Sullam venerunt, ut amicitiam populi Romani peterent. P. Rutilius vir summæ innocentiæ, quoniam legatus Q. Mucii proconsulis à publicanorum injuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem judicia erant, repetundarum damnatus, in exilium missus est. C. Sentius prætor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus quum impotentiam equestris ordinis in judiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti cæpit, ut ad se judicia transferrentur, sustinente causam ejus M. Livio Druso tribuno plebis, qui, ut vires sibi acquireret, pernicioſa spe largitionum plebem concitavit. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXXI.

Marcus Livius Drusus tribunus plebis ut majoribus viribus senatus causam susceptam tueretur, socios, & Italicos populos spe civitatis Romanæ solicitavit: iisq; adjuvantibus, per vim legibus agrariis frumentariisq; latis, judiciariam quoq; pertulit; ut æqua parte judicia penes senatum & equestrem ordinem essent. Quam deinde promissa sociis civitas præstari non posset; irati Italici defectionem agitare cœperunt. Eorum coitus, conjurationes, orationes in conciliis principum referuntur: propter quæ Livius Drusus etiam senatui invisus factus, velut socialis belli auctor, incertum à quo, domi occisus est.

LIBRI

LIBRI LXXII.

Italici populi defecerunt, Picentes, Veſtini, Marſi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani: initio belli à Picentibus moto. Q. Servilius proconſul in oppido Aſculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occiſus eſt: ſæva populus ſumpſit. Servius Galba à Lucanis comprehenſus: unius fœminæ opera, ad quam devertebatur, captivitate exemptus eſt. Æſernia & Alba coloniæ ab Italicis obſeſſæ ſunt. Auxilia deinde Latini nominis, externarumq; gentium miſſa populo Romano, & expeditiones invicem, urbiumq; expugnationes referuntur.

LIBRI LXXIII.

L. Julius Cæſar conſul male adverſus Samnites pugnavit. Nola V. C. *L. colonia in poteſtatem Samnitium venit cum L. Poſtumio præ-* 660. *tore, qui ab iis interemptus eſt. Complures populi ad hoſtes defecerunt, quum P. Rutilius conſul parum proſpere contra Marſos pugnaſſet, & in prælio cecidiſſet, C. Marius legatus ejus meliore eventu cum hoſtibus conflixit. Servius Sulpicius Pelignos prælio fudit. Q. Cæpio legatus Rutilii, quum obſeſſus proſpere in hoſtes eruiſſet, & ob eum ſucceſſum æquatum ei cum C. Mario eſſet imperium, temerarius factus, & circumventus inſidiis fuſo exercitu cecidit. L. Cæſar Conſul feliciter contra Samnites pugnavit. Ob eam victoriam Romæ ſaga poſita ſunt, &, ut varia belli fortuna eſſet, Æſernia colonia cum M. Marcello in poteſtatem Samnitium venit. Sed C. Marius prælio Marſos fudit Herio Aſinio prætore Marrucinorum occiſo. C. Cæcilius in Gallia tranſalpina Salvios rebellantes vicit.*

LIBRI LXXIV.

Cn. Pompeius Picentes prælio fudit, & obſedit, propter quam victoriam Romæ prætextæ, aliaque magiſtratuum ornamenta & inſignia ſumpta ſunt. C. Marius cum Marſis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare cæperunt. Aulus Plotius legatus Umbros, L. Porcius prætor Marſos, quum uterque populus defeciſſet, prælio vicerunt. Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ regna reducti ſunt. Cn. Pompeius conſul Marſos

V. C. 661. acie vicit. Quum ære alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellio prætor, quoniam secundum debitores jus dicebat, ab iis qui fœnerabantur, in foro occisus est. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesq; continet.

LIBRI LXXV.

AVlus Postumius Albinus legatus, quum classi præesset, infamis crimine proditionis, ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sulla legatus Samnites prælio vicit, & bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius consul rebus prospere gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. Ea res hostibus victoriam ejus prælii dedit. Cosconius & Lucceius Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem occiderunt, complura eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis prœliis fudit; aliquot populos recepit: quantisq; raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LIBRI LXXVI.

AVlus Gabinius legatus, rebus adversum Lucanos prospere gestis, & pluribus oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, totamque eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos & Peligno in deditionem accepit. Marsi quoq; à L. Muræna, & Cæcilio Pinna legatis aliquot prœliis fracti, pacem petierunt. Asculum à Cn. Pompeio captum est, cæsis & à Mamerco Æmilio legato Italicis. Silo Popædius, dux Marsorum, auctor hujus rei, in prœlio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ regno à Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LIBRI LXXVII.

V. C. 662. QVum P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, pernitiosas leges promulgasset, ut exules revocarentur, & novi cives, libertinique distribuerentur in tribus, & ut Marius adver-

ſus Mithridatem Ponti regem dux crearetur: & adverſantibus conſulibus Q. Pompeio, & L. Sullæ, vim intuliſſet; occiſoq; Pompeii conſulis filio, genero Sullæ: L. Sulla conſul cum exercitu in urbem venit, & adverſus factionem Sulpicii & Marii in ipſa urbe pugnavit, eamq; expulit. Ex qua duodecim à ſenatu hoſtes, inter quos C. Marius pater & filius judicati ſunt. P. Sulpicius quum in quadam villa lateret, indicio ſervi ſui retractus & occiſus eſt. Servus, ut præmium promiſſi indicii haberet, manumiſſus eſt, & ob ſcelus proditi domini de ſaxo dejectus. C. Marius filius in Africam trajecit, C. Marius pater, quum in paludibus Minturnenſium lateret, extractus eſt ab oppidanis: & quum ad occidendum eum miſſus ſervus natione Gallus, majeſtate tanti viri perterritus receſſiſſet, impoſitus publicæ navi delatus eſt in Africam. L. Sulla civitatis ſtatum ordinavit. Exinde colonias deduxit. Q. Pompeius conſul ad accipiendum à Cn. Pompeio proconſule exercitum perfectus, conſilio ejus occiſus eſt. Mithridates Ponti rex Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulſo Aquilio legato, Phrygiam provinciam populi Romani cum ingenti exercitu intravit.

LIBRI LXXVIII.

Mithridates Aſiam occupavit: Q. Oppium proconſulem, item Aquilium legatum in vincula conjecit: juſſuq; ejus quicquid civium Romanorum in Aſia fuit, uno die trucidatum eſt. Urbem Rhodum, quæ ſola in fide permanſerat, oppugnavit, & aliquot præliis navalibus victus receſſit. Archelaus præfectus regis in Græciam cum exercitu venit; Athenas occupavit. Præterea trepidationem urbium inſularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates ſuas trahentibus continet.

LIBRI LXXIX.

L. Cornelius Cinna quum perniciosas leges per vim atque arma ferret, pulſus urbe à Cn. Octavio collega, cum ſex tribunis plebis: imperioq; ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in poteſtatem ſuam redegit, & bellum urbi intulit, accerſito C. Mario ex Africa cum aliis exulibus: in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ, ignorantes concurrerunt: & quum victor ſpoliaret occiſum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita rogo ei exſtructo ipſe ſupra rogum ſe transfodit, V. C. 663.

dit, & eodem igni consumptus est. Et quum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeii fraude qui utramq; partem fovendo, vires Cinnæ dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & consulis segnitie confirmati Cinna & Marius quatuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio & Carboni dati sunt, urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit, & crudeliter diripuit.

LIBRI LXXX.

Italicis populis à senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma recipiebant, Cinnæ & Mario se conjunxerunt. Ab iis Plancius cum exercitu cæsus est. Cinna & Marius cum Carbone & Sertorio Janiculum occupaverunt, & fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium, & Ariciam, & Lanuvium colonias devastavit. Quum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem & perfidiam & ducum & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant, Cinna & Marius in urbem recepti sunt, qui velut captam eam cædibus & rapinis vastarunt: Cn. Octavio consule occiso, & omnibus adverse partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. & C. Cæsare, quorum capita in rostra posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriæ interemptus est. Pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum seipsos renunciaverunt.
V.C. 664. Eodemq; die quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium Senatorem de saxo dejici jussit: editisque multis sceleribus, Idibus Januariis decessit: vir, cujus si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. Adeo quam Rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

LIBRI LXXXI.

L. Sulla Athenas, quas Archelaus præfectus Mithridatis occupa[verat], circumsedit, & cum maximo labore expugnavit. Urbi libertatem & civibus quæ habuerant, reddidit. Magnesia quæ sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute ad[versus]

versus Mithridatem defensa est. Præterea transitus Thracum in Macedoniam continet.

LIBRI LXXXII.

Sylla copias regis, quæ Macedonia occupata in Thessaliam venerant, prælio vicit, cæsis hostium centum millibus, & castris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Syllæ se tradidit. L. Valerius Flaccus consul collega Cinnæ missus, ut Sullæ succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo, à C. Fimbria legato ipsius ultimæ audaciæ homine occisus est: & imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnatæ in Asia urbes à Mithridate, & crudeliter direpta provincia, incursionesque Thracum in Macedoniam referuntur. V. C. 665.

LIBRI LXXXIII.

Caius Fimbria in Asia fusis prælio aliquot copiis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem non multum abfuit quin caperet. Urbem Ilion, quæ se potestati Sullæ reservasset, expugnavit ac delevit, & magnam partem Asiæ recepit. Sylla multis prœliis Thracas cecidit. Quum L. Cinna & Cn. Papirius Carbo, à seipsis consules per biennium creati bellum contra Sullam pararent: effectum quidem est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, & per eos qui concordiæ studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, et adversus Sullam proficisci, interemptus est. Consulatum Carbo solus gessit. Sulla quum in Asiam trajecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita ut his cederet provinciis, Asia, Bythinia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Sullam transiisset, ipse se percussit: impetravitque de servo suo, præbens cervicem, ut se interficeret. V. C. 666.

LIBRI LXXXIV.

Sulla legatis, qui à senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si cives qui à Cinna pulsi ad se fugerant, restituerentur. Quæ conditio quum justa senatui videretur, per Carbonem factionemque ejus, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, quum ab omnibus oppidis Italiæ coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem illorum contra Sullam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus Senatusconsulto suffragium datum est. Q. Metellus Pius qui partes optimatium sequutus erat, quum in Africa bellum moliretur, à C. Fabio prætore pulsus est senatusque consultum per factionem Carbonis, & Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque & triginta tribus distributi sunt. Præterea belli apparatum quod contra Sullam excitabatur, continet.

LIBRI LXXXV.

V. C. 667. Sulla in Italiam cum exercitu trajecit, missisque legatis qui de pace agerent, & à consule C. Norbano violatis eundem Norbanum prælio vicit. Et quum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem jungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis, solicitatus per emissos à Sulla milites, signa ad Sullam transtulit. Scipio, quum interimi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. F. ejus qui Asculum ceperat, conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat; ita ut deserta urbe ad castra veniretur. Præterea expeditiones per universam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

LIBRI LXXXVI.

V. C. 668. Quum C. Marius, C. Marii filius consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem & avaritiam in prætorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Sullæ Sardiniam, Qu. Antonio prætore pulso & occiso, occupavit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, velut recepturus civitatem, & suffragii jus nuper datum, fœdus percussit. Idem

Idemque, ex fiducia jam certæ victoriæ litigatores à quibus adibatur, vadimonia Romam differre jussit, quum à parte diversa urbs adhuc teneretur. L. Damasippus prætor, ex voluntate C. Marii consulis, quum senatum contraxisset, omnem, quæ in urbe erat, nobilitatem trucidavit. Ex cujus quidem numero Q. Mucius Scævola pontifex maximus fugiens, in vestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum à L. Muræna adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

LIBRI LXXXVII.

Sylla C. Marium, exercitu ejus fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Præneste obsedit: urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res à legatis ejus, eadem ubique fortuna partium, gestas continet.

LIBRI LXXXVIII.

Sylla Carbonem, exercitu ejus ad Clusium, ad Faventiam, Fidentiamque cæso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli Italicorum populorum nondum arma posuerant, juxta urbem Romam ante portam Collinam debellavit: recuperataque Republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum unquam fuit, inquinavit. Octo millia deditorum in villa publica trucidavit: tabulam proscriptionis posuit: urbem ac totam Italiam cædibus replevit: inter quas omnes Prænestinos inermes concidi jussit: Marium senatorii ordinis virum, cruribus brachiisque fractis, auribus præfectis, & oculis effossis, necavit. C. Marius Prænestæ obsessus ab Lucretio Ofella, Sullanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit: id est, in ipso cuniculo, quum sentiret se evadere non posse, cum Pontio Telesino fugæ comite, stricto utrinque gladio concurrit: quem quum occidisset, ipse saucius impetravit à servo, ut se occideret.

LIBRI

LIBRI LXXXIX.

M. Brutus à Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus nave piscatoria Lilybæum, ut exploraret an ibi Pompeius esset, & circumventus navibus, quas Pompeius miserat, in se mucrone verso, ad transtrum navis obnixus corporis pondere, incubuit. Cn. Pompeius in Siciliam cum imperio ab senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla dictator factus, quod nemo unquam fecerat, cum fascibus viginti quatuor processit. Rebus novis Reipublicæ statum confirmavit, tribunorum plebis potestatem minuit, & omne jus legum ferendarum ademit. Pontificum, augurumque collegium ampliavit, ut essent quindecim; senatum ex equestri ordine supplevit: proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit, & bona eorum vendidit: ex quibus plurima primo rapuit. Redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Ofellam, consulatum, contra voluntatem suam, petere ausum, jussit interimi in foro: & quum hoc indigne ferret populus Romanus, concione advocata, se jussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum & Hiarbam, regem Numidiæ, bellum molientes, victos interemit: & quatuor & viginti annos natus, adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. Cn. Norbanus consularis proscriptus, in urbe Rhodo quum comprehenderetur, ipse se interemit. Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto, ad posticas ædes Bastiæ uxoris quum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret: itaque se transfodit, & sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla Nolam in Samnio recepit. Quadraginta septem legiones in agros captos deduxit, & eos iis divisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum, in deditionem accepit. Mitylenæ quoq, in Asia, quæ sola urbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatæ dirutæque sunt.

LIBRI XC.

V. C. 672. Sulla decessit, honosque ei ab senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Æmilius Lepidus, quum acta Sullæ tentaret rescindere, bellum excitavit: & à Q. Catulo collega Italia pulsus est: & in Sardinia, frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam tenebat, à Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus, in ulteriore Hispa-

ni-

gia ingens bellum excitavit. L. Manilius proconsul, & M. Domitius legatus, ab Herculeio quæstore prælio victi sunt. Præterea res à P. Servilio proconsule adversus Cilicas gestas continet.

LIBRI XCI.

CN. Pompeius quum adhuc equester esset, cum imperio consulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit, plurimasque civitates in potestatem suam redegit. Appius Claudius proconsul Thracas pluribus prœliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Herculeium, quæstorem Sertorii, omni cum exercitu cecidit.

LIBRI XCII.

CN. Pompeius dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utraque porte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium, & Perpernam cum duobus exercitibus prœlio fudit: cujus victoriæ partem cupiens ferre Pompeius: parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Cluniæ Sertorius, assiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Præterea ab Curione proconsule in Thracia res gestas adversus Dardanos & Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet. Qui plurimos ex amicis & secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, interemit.

LIBRI XCIII.

P. Servilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, & aliquot urbes piratarum expugnavit. Nicomedes, Bythiniæ rex, moriens, populum Romanum fecit heredem, regnumque ejus in provinciæ formam redactum est. Mithridates, fœdere cum Sertorio icto, bellum populo Romano intulit. Apparatus deinde rerum copiarum pedestrium navaliumque: & occupata Bythinia, M. Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem prœlio ab rege victus est. Resque à Pompeio & Metello adversum Sertorium gestas continet, qui omnibus belli militiæque artibus par fuit. Quos etiam ab obsidione Calagurii oppidi depulsos, coegit diversas regiones V. C. 676.

giones petere, Metellum ulteriorem Hiſpaniam, Pompeium Galliam.

LIBRI XCIV.

L. Licinius Lucullus conſul adverſus Mithridatem equeſtribus prælis feliciter pugnavit: & aliquot expeditiones proſperas fecit, poſcentesq; pugnam milites à ſeditione inhibuit. Deiotarus Gallograeciæ tetrarches, præfectos Mithridatis bellum in Phrygia moventes cecidit. Præterea res à Cn. Pompeio in Hiſpania contra Sertorium proſpere geſtas continet.

LIBRI XCV.

C. Curio proconſul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor & ſeptuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Lentuli profugerunt: & congregata ſervitiorum ergaſtulorumque multitudine, Crixo & Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum, & P. Varenum prætorem, prælio vicerunt. L. Lucullus proconſul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit, pulſumque Bithynia regem, variis belli ac naufragiorum caſibus fractum, coegit in Pontum profugere.

LIBRI XCVI.

Q. Arrius prætor Crixum, fugitivorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus conſul male adverſus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius conſul, & Q. Arrius prætor acie victi ſunt. Sertorius à Manio Antonio & M. Perperna & aliis conjuratis in convivio interfectus eſt; octavo ducatus ſui anno: magnus dux, & adverſus duos imperatores, Pompeium & Metellum, ſæpe par, vel frequentius victor: ad ultimum deſertus & proditus. Imperium partium ad Marcum tranſlatum eſt: quem Cn. Pompeius victum captumq; interemit, ac recepit Hiſpanias decimo fere anno, quam cœptum eſt bellum. C. Caſſius proconſul, Cn. Manlius prætor, male adverſus Spartacum pugnaverunt: idque bellum M. Craſſo prætori mandatum eſt.

V. C. 678.

LIBRI

LIBRI XCVII.

M. Craſſus prætor primum cum parte fugitivorum, quæ ex Gallis Germaniſque conſtabat, feliciter pugnavit; cæſis hoſtium triginta quinque millibus, & duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde bellavit; cæſis cum ipſo millibus quadraginta. M. Antonius prætor bellum adverſus Cretenſes parum proſpere ſuſceptum, morte ſua finivit: M. Lucullus proconſul Thracas ſubegit. L. Lucullus in Ponto adverſus Mithridatem feliciter pugnavit; cæſis hoſtium amplius quam ſexaginta millibus. M. Craſſus & Cn. Pompeius Conſules facti (Pompeius, antequam quæſturam gereret, ex equite Romano) tribunitiam poteſtatem reſtituerunt. Judicia quoque per L. Aurelium Cottam prætorem ad equites Romanos tranſlata ſunt. Mithridates, deſperatione rerum ſuarum coactus, ad Tigranem Armeniæ regem confugit. V. C. 680.

LIBRI XCVIII.

Machares filius Mithridatis, Boſpori rex, ab L. Lucullo in amicitiam receptus eſt. Cn. Lentulus, & L. Gellius cenſores ſperam cenſuram egerunt, quatuor & ſexaginta ſenatu motis. A quibus, luſtro condito, cenſa ſunt civium capita quadringenta quinquaginta millia. L. Metellus prætor in Sicilia adverſum piratas proſpere rem geſſit. Templum Jovis in Capitolio, quod incendio conſumptum ac reſectum erat, ab Q. Catulo dedicatum eſt. L. Lucullus, in Armenia Mithridatem & Tigranem, & immenſas utriuſque regis copias, pluribus prœliis fudit. Q. Metellus proconſul, bello ſibi adverſum Cretenſes mandato, Cydoniam urbem obſedit. L. Triarius legatus Luculli adverſus Mithridatem parum proſpere pugnavit. Lucullum, ne perſequeretur Mithridatem, ac Tigranem, ſummamque victoriæ imponeret, ſeditio militum tenuit, qui ſequi nolebant: id eſt, legiones Valerianæ, impleta ab ſe ſtipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

LIBRI XCIX.

Q. Metellus proconſul Gnoſſon, & Lyctum, & Cydoniam, & alias plurimas civitates expugnavit. L. Roſcius tribunus plebis legem tulit,

tulit, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur. Cn. Pompeius lege ad populum lata, persequi piratas jussus, qui commercium annonæ intercluserant; intrà quadragesimum diem toto mari eos expulit, belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis, agros & urbes dedit. Præterea res gestas à Q. Metello adversus Cretenses continet: & epistolas Metelli & Cn. Pompeii invicem missas. Queritur Metellus gloriam rerum ab se gestarum à Pompeio sublatam præteriri, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbium deditiones. Pompeius rationem reddit, hoc se facere debuisse.

LIBRI C.

C. Manilius tribunus plebis, magna indignatione nobilitatis, legem tulit, ut Pompeio Mithridaticum bellum mandaretur. Concio ejus bona. Q. Metellus, perdomitis Cretensibus, liberæ in id tempus insulæ leges dedit. Cnæus Pompeius ad regendum bellum adversus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit, equestri prælio Mithridatem vicit. Præterea bellum inter Phraatem Parthorum regem, & Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum continet.

LIBRI CI.

Cn. Pompeius Mithridatem nocturno prælio victum coegit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique ademptis Syria, Phœnice, Cilicia, regnum Armeniæ restituit. Conjuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompeius quum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit, Iberos, Albanosque, qui transitum non dabant, prælio vicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, & res ab eo in Bosporo gestas, continet.

LIBR

LIBRI CII.

CN. Pompeius in provincia formam Ponti redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit. Ab eo Mithridates obsessus in regia, quum veneno sumpto parum profecisset ad mortem, a milite Gallo, nomine Bitaeto, a quo, ut adjuvaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Judaeos subegit: fanum eorum Hierosolymae, inviolatum ante id tempus, cepit. L. Catalina bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo praetore & Cethego, & pluribus aliis, conjuravit de caede consulum & senatus, incendiis urbis, & opprimenda Republica: exercitu quoque in Etruria comparato. Ea conjuratio industria M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso, de reliquis conjuratis supplicium sumptum est.

LIBRI CIII.

CAtilina a C. Antonio proconsule cum exercitu caesus est. P. Clodius accusatus, quod in habitu mulieris in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrasset: quumque uxorem Maximi Pontificis stupravisset, absolutus est. Cn. Pontinus praetor Allobroges, qui rebellaverant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Caesar Lusitanos subegit: eoque consulatus candidato, & captante rempublicam invadere, conspiratio inter tres principes civitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Caesarem. Leges Agrariae a Caesare consule cum magna contentione, invito senatu, & altero consule M. Bibulo, latae sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero, lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necavisset, in exilium missus est. Caesar in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit: quae sedem quaerens, per provinciam Caesaris Narbonem iter facere volebat. Praeterea situm Galliarum continet. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigranae & Tigranis filio, triumphavit: magnusque a tota concione consalutatus est. V. C. 691.

LIBRI CIV.

PRima pars libri situm Germaniae, moresque continet. C. Caesar cum contra Germanos, qui Ariovisto duce in Galliam tranj-

transcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Æduis & Sequanis, quorum ager possidebatur; trepidationem militum, propter metum novorum hostium ortam, allocutione exercitus inhibuit, & victos prælio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, & T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio senatus, ac totius Italiæ, ab exilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonæ cura mandata est. Cæsar Ambianos, Suessiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, prælio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios unam harum civitatum cum maximo discrimine pugnavit, eamque gentem delevit: quæ bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti supererent: ex quadringentis senatoribus tres tantummodo evaderent. Lege lata de redigenda in provinciæ formam Cypro, & publicanda pecunia regia, C. Catoni administratio ejus rei mandata est. Ptolemæus Ægypti rex, ob injurias quas patiebatur à suis, regno pulsus, Romam venit. C. Cæsar Venetos, gentem Oceano junctam, navali prælio vicit. Præterea res ab legatis ejus eadem fortuna gestas continet.

LIBRI CV.

V. C. 695. QUum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato, in petitione præturæ prælato Vatinio, repulsam tulit. Idem quum legem impediret, qua provinciæ consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniæ, Crasso Syria & Parthicum bellum, Cæsari Gallia & Germania dabantur, à C. Trebonio tribuno plebis legis auctore in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemæum reduxit in regnum Ægypti, ejecto Archelao, quem sibi regem adsciverant. Cæsar, victis Germanis, & in Gallia cæsis, Rhenum transcendit, & proximam partem Germaniæ domuit: ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus adversis, trajecit: iterum parum felicius, magnaque multitudine hostium cæsa, aliquam partem insulæ in potestatem redegit.

LIBRI

LIBRI CVI.

Julia Cæsaris filia, Pompeii uxor, decessit: honosque ei à populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige, duce Eburonum, defecerunt. A quibus Cotta & Titurius legati Cæsaris circumventi insidiis, cum exercitu, cui præerant, cæsi sunt. Et quum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, interque eos, qui in Treviris præerat, Q. Cicero; ab ipso Cæsare hostes prælio fusi sunt. M. Crassus bellum Parthis illaturus, Euphratem fluvium transiit, victusque prælio, in quo & filius ejus cecidit, quum reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in colloquium ab hostibus, velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, & ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

LIBRI CVII.

C. Cæsar, Treviris in Gallia victis: iterum in Germaniam transiit: nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam, Eburones, & alias civitates, quæ conspiraverant, vicit, & Ambiorigem in fuga persecutus. P. Clodii à T. Annio Milone, candidato consulatus, in Appia via ad Bovillas occisi corpus plebs in curia cremavit. Quum seditiones inter candidatos consulatus Hypseum, Scipionem, & Milonem essent, qui armis ac vi contendebant; ad comprimendas eas, Cn. Pompeius legatus à senatu consul tertium factus est, absens & solus, quod nulli alii unquam contigit. Quæstione decreta de morte P. Clodii, Milo judicio damnatus in exilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Cæsaris in petitione consulatus haberetur, invito & contradicente M. Catone. Præterea res gestas à C. Cæsare adversum Gallos, qui prope universi, Vercingentorige Arverno duce, defecerunt, & laboriosas obsidiones urbium, continet: inter quas Avarici Biturigum, & Gergoviæ Arvernorum. V. C. 678.

LIBRI CVIII.

C. Cæsar Gallos ad Alesiam vicit, omnesque Galliæ civitates, quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius

quæstor M. Crassi, Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit; creatis consulibus
V. C. Ser. Sulpicio, & M. Marcello. C. Cæsar Bellovacos cum aliis Gal-
699. lorum populis domuit. Præterea contentiones inter consules, de successore C. Cæsari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, ut Cæsar ad petitionem consulatus veniret, quum, lege lata in id tempus consulatus, provincias obtinere deberet, resque à M. Bibulo in Syria gestas, continet.

LIBRI CIX.

CAussæ civilium armorum & initia referuntur, contentionesque de successore C. Cæsari mittendo; quum se dimissurum exercitus negaret, nisi à Pompeio dimitterentur. Et C. Curionis tribuni plebis primum adversus Cæsarem, dein pro Cæsare actiones continet. Quum Senatusconsultum factum esset; ut successor Cæsari mitteretur, M. Antonio, & Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatusconsultum impediebant, urbe pulsis; mandatum ab senatu Consulibus, & Cn. Pompeio ut viderent, ne quid Respublica detrimenti caperet. C. Cæsar bello inimicos persecuturus, cum exercitu in Italiam venit: Corfinium cum L. Domitio, & L. Lentulo cepit, eosque dimisit. Cn. Pompeium, cæterosque partium ejus, Italia expulit.

LIBRI CX.

CCæsar Massiliam, quæ portas ipsi clauserat, obsedit: & relictis in obsidione urbis ejus legatis, C. Trebonio, & D. Bruto, profectus in Hispaniam, L. Afranium, & C. Petreium legatos Cn. Pompeii, cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit. Varrone quoque legato Pompeii cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Massilienses duobus navalibus prœliis victi, postlongam obsidionem potestati Cæsaris se permiserunt. C. Antonius legatus Cæsaris, male contra Pompeianos in Illyrico rebus gestis captus est. In quo bello Opitergini Transpadani Cæsaris auxiliares, rate sua ab hostilibus navibus clausa, potius quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio legatus Cæsaris in Africa cum prospere adversus Varum Pompeianarum partium ducem pugnasset, à Ju-

a rege Mauritaniæ cum exercitu cæſus eſt. C. Cæſar in Græciam trajecit.

LIBRI CXI.

M. Cælius Rufus prætor quum ſeditiones in urbe concitaret, novarum tabularum ſpe plebe ſollicitata, abrogato magiſtratu pulſus urbe, Miloni exuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, ſe conjunxit. Uterque quum bellum molirentur, interempti ſunt. Cleopatra Ægypti regina à Ptolemæo fratre regno pulſa eſt. Propter Q. Caſſii prætoris avaritiam crudelitatemque, Cordubenſes in Hiſpania cum duabus Varianis legionibus à partibus Cæſaris deſciverunt. Gnæus Pompeius ad Dyrrhachium obſeſſus à Cæſare, & præſidiis ejus cum magna clade diverſæ partis expugnatis, obſidione liberatus, tranſlato in Theſſaliam bello, apud Pharſaliam acie victus eſt. Cicero in caſtris remanſit; vir nihil minus quam ad bella natus, omnibuſque adverſarum partium, qui ſe poteſtati victoris permiſerunt, Cæſar ignovit.

LIBRI CXII.

TRepidatio victarum partium per diverſas orbis terrarum partes, & fuga referuntur. Cn. Pompeius quum Ægyptum peteret, juſſu Ptolemæi regis pupilli, auctore Theodoto præceptore, cujus magna apud regem auctoritas erat, & Pothino, occiſus eſt ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor, & Sex. Pompeius filius, Cypron refugerunt. Cæſar poſt tertium diem inſecutus, quum ei Theodotus caput Pompeii & annulum obtuliſſet, & infenſus eſt, & illacrymavit, ſine periculo Alexandriam tumultuantem intravit. Cæſar dictator creatus, Cleopatram in regnum Ægypti reduxit, & inferentem bellum, iiſdem auctoribus Ptolemæum, quibus Pompeium interfecerat, cum magno ſuo diſcrimine vicit. Ptolemæus, dum fugit, in Nilo navicula ſubſedit. Præterea laborioſum M. Catonis in Africa, per deſerta cum legionibus iter, & bellum à Cn. Domitio contra Pharnacem parum proſpere geſtum continet.

LIBRI CXIII.

Confirmatis in Africa Pompeianis partibus, imperium earum P. Scipioni delatum est; Catone, cui ex æquo deferebatur, cedente. Et quum de diruenda urbe Vtica propter favorem civitatis ejus in Cæsarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset, Juba suadente, ut dirueretur; tutela ejus, & custodia mandata est Catoni. Inde Pompeius Magni filius in Hispania contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius nec Petreius excipere volebant, bellum adversus Cæsarem renovavit. Pharnaces Mithridatis filius rex Ponti, sine ulla belli mora victus est. Quum seditiones Romæ à P. Dolabella tribuno plebis, legem ferente de novis tabulis, excitatæ essent, & ex ea causa plebs tumultuaretur, inductis à M. Antonio magistro equitum in urbem militibus, octingenti è plebe cæsi sunt. Cæsar, veteranis cum seditione missionem postulantibus, dedit: & quum in Africam trajecisset, contra copias Jubæ regis cum discrimine magno pugnavit.

LIBRI CXIV.

Bellum in Syria Cæcilius Bassus eques Romanus Pompeianarum partium excitavit; relicto à legione Sexto Cæsare, quæ ad Bassum transierat: occisoque eo, Cæsar Scipionem prætorem, Afranium, Juhamq; vicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato audita re, quum se percussisset Vticæ, & interveniente filio curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspiravit, anno ætatis quadragesimo nono. Petreius Jubam, seque interemit. P. Scipio in nave circumventus honestè morti vocem quoq; adjecit. Quærentibus enim imperatorem hostibus, dixit, Imperator bene se habet. Faustus & Afranius occisi. Catonis filio venia data: Brutus, legatus Cæsaris, in Gallia Bellovacos rebellantes prælio vicit.

LIBRI CXV.

Cæsar quatuor triumphos duxit; ex Gallia, ex Ægypto, ex Ponto, ex Africa. Epulum, & omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, reditum concessit. Qui Marcellus beneficio ejus frui non potuit; à Cn. Magio Cilone cliente suo Athenis occisus. Recensum egit, quo censa sunt civium capita centum quinquagi-

millia. Profectusq; in Hispaniam adversus Cn. Pompeium, multis utrinq; expeditionibus factis, & aliquot urbibus expugnatis, summam victoriam cum magno discrimine ad Mundam urbem consecutus est. Pompeius Sextus effugit.

LIBRI CXVI.

C. Cæsar ex Hispania quintum triumphum egit. Et quum plurimi maximique honores ei ab senatu decreti essent; inter quos, ut Pater Patriæ appellaretur, & sacrosanctus, ac Dictator in perpetuum esset, invidiæ causam adversus eum præstitere, quod senatui deferenti hos honores, quum ante ædem Veneris Genitricis sederet, non assurrexit: & quod à M. Antonio consule collega suo, inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum in sella reposuit: & quod Epidio Marullo, & Cæsetio Flavo tribunis plebis, invidiam ei tanquam regnum affectanti moventibus, potestas abrogata est. Ex iis causis conspiratione in eum facta (cujus capita fuerunt, M. Brutus, & C. Cassius, & ex Cæsaris partibus D. Brutus & C. Trebonius) Pompeii in curia occisus est viginti tribus vulneribus, occupatumque ab interfectoribus ejus Capitolium. Oblivione deinde cædis ejus ab senatu decreta, obsidibus Antonii & Lepidi liberis acceptis, conjurati à Capitolio descenderunt. Testamento Cæsaris hæres ex parte dimidia institutus C. Octavius sororis nepos, & in nomen adoptatus est. Cæsaris corpus, quum in campum Martium ferretur, à plebe ante rostra crematum est. Dictaturæ honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius humillimæ sortis homo, qui se C. Marii filium ferebat, quum apud credulam plebem seditiones moveret, necatus est. V. C. 706.

LIBRI CXVII.

C. Octavius Romam ex Epiro venit (eo enim illum Cæsar præmiserat bellum in Macedonia gesturus) ominibusque prosperis exceptus; etiam nomen Cæsaris sumpsit. In confusione rerum, ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius consul, quum impotenter dominaretur, legemque de permutatione provinciarum per vim tulisset, & Cæsarem quoque petentem, ut sibi adversus percussores avunculi adesset, magnis injuriis affecisset; Cæsar, & sibi, & Reipublicæ vires contra eum paraturus deductos in coloniis veteranos excitavit. Legiones quoque quarta & Martia, signa à Antonio ad Cæsarem tulerunt. Deinde & complures sævitia M.

Antonii passim in castris suis trucidati, quia & suspecti erant, ad Cæsarem desiverunt. D. Brutus, ut petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Præterea discursus utriusque partis virorum ad accipiendas provincias, apparatusque belli continet.

LIBRI CXVIII.

M. Brutus in Græcia, sub prætextu Reipublicæ, & suscepti contra M. Antonium belli, exercitum, cui Vatinius præerat, cum provincia in potestatem suam redegit. C. Cæsari, qui primus Reipublicæ arma sumpserat, proprætoris imperium ab senatu datum est cum consularibus ornamentis; adjectumque, ut senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinæ obsedit. Missi; ad eum ab senatu legati de pace, parum ad eam componendam valuerunt. Populus Romanus saga sumpsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium prætorem cum exercitu potestati suæ subjecit.

LIBRI CXIX.

C. Trebonius in Asia fraude P. Dolabellæ occisus est. Oh id facinus C. Dolabella hostis ab senatu judicatus est. Quum Pansa Consul male adversus Antonium pugnasset, A. Hirtius Consul cum exercitu superveniens, fusis M. Antonii copiis, fortunam utriusque partis æquavit. Victus deinde ab Hirtio & Cæsare Antonius, in Galliam confugit, & M. Lepidum cum legionibus, quæ sub ipso erant, sibi junxit: hostisque ab senatu cum omnibus, qui intra præsidia ejus essent, judicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam in ipsis hostium castris ceciderat, & L. Pansa è vulnere, quod in adverso prælio exceperat, defunctus, in Campo Martio sepulti sunt. Adversus C. Cæsarem, qui solus è tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit: qui D. Bruto obsidione Mutinensi ab Cæsare liberato, honore triumphi decreto, Cæsaris militumque ejus mentionem non satis gratam habuit: ob quæ C. Cæsar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, & perculsis adventu ejus iis qui in eum iniqui erant, cum annos novendecim haberet, consul creatus est.

V. C. 707.

LIBRI

LIBRI CXX.

CÆsar Consul legem tulit de quæstione habenda in eos, quorum opera pater occisus esset: postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius, D. Brutus, absentes damnati sunt. Quum M. Antonio vires Asinius quoque Pollio, & Munatius Plancus cum exercitibus suis adjuncti ampliassent, & D. Brutus, cui senatus ut persequeretur Antonium mandaverat, relictus à legionibus suis profugisset; jussu Antonii, in cujus potestatem venerat, ab Capeno Sequano interemptus est. Cæsar pacem cum M. Antonio, & Lepido fecit: ita ut Treviri Reipublicæ constituendæ per quinquennium essent, ipse, & Lepidus, & Antonius, ut suos quisque inimicos proscriberent. In qua proscriptione plurimi equites Romani, CXXX senatorum nomina fuerunt, & inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi, & L. Cæsaris Antonii avunculi, & M. Ciceronis. Hujus occisi à Popillio legionario milite, quum haberet annos sexaginta tres, caput quoque cum dextra manu in rostris positum est. Præterea res à M. Bruto in Græcia gestas continet.

LIBRI CXXI.

CCassius, cui mandatum à senatu erat, ut Dolabellam hostem judicatum bello persequeretur; auctoritate Reipublicæ adjutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in potestatem suam redegit: Dolabellam in urbe Laodicea obsessum mori coegit. M. quoque Bruti jussu C. Antonius captus, occisus est.

LIBRI CXXII.

M. Brutus adversus Thracas parum prospere rem gessit; omnibusque transmarinis provinciis exercitibusque in potestatem ejus & C. Cassii redactis, coierunt Smyrnæ uterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messalæ Publicolam fratrem victum, communi consilio condonaverunt.

LIBRI CXXIII.

Sex. Pompeius, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu, sine ulla loci cujusquam possessione, prædatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit: occisoque A Pompeio Bithynico prætore, Q. Salvidienum legatum Cæsaris navali prælio vicit. Cæsar & Antonius cum exercitibus in Græciam trajecerunt; bellum contra Brutum & Cassium gesturi. Q. Cornificus in Africa T. Sestium, Cassianarum partium ducem, prælio vicit.

LIBRI CXXIV.

C. Cæsar, & Antonius, apud Philippos vario eventu contra Brutum & Cassium pugnaverunt: ita ut dextra utriusque cornua vincerent, & castra quoque utrinque ab iis, qui vicerant, expugnarentur. Sed inæqualem fortunam partium mors Cassii fecit: qui quum in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi conscivit. Altero deinde prælio victus M. Brutus, & ipse vitam finivit; exorato Stratone fugæ comite, ut sibi gladium adigeret, annorum circiter quadraginta. Inter quos Q. Hortensius occisus est.

LIBRI CXXV.

C. Cæsar relicto Antonio transmarinæ provinciæ ex parte imperium ei cessit, reversus in Italiam, veteranis agros divisit. Seditiones exercitus sui, quas corrupti à Fulvia M. Antonii uxore milites contra imperatorem suum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit. L. Antonius consul, M. Antonii frater, eadem Fulvia consiliante, bellum Cæsari intulit: receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis assignati erant, & M. Lepido, qui custodiæ urbis cum exercitu præerat, fuso, hostiliter in urbem irrupit.

V. C. 707.

LIBRI CXXVI.

C. Cæsar, quum esset annorum viginti trium, obsessum in oppido Perusiæ L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere & repul-

repulsum, fame coegit in deditionem venire: ipsique, & omnibus militibus ejus ignovit. Perusiam diruit. Redactis in potestatem suam omnibus diversæ partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.

LIBRI CXXVII.

Parthi Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce, in Syriam irruperunt: victoque Decidio Saxa, M. Antonii legato, universam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius quum ad bellum contra Cæsarem gerendum incitaretur, uxore Fulvia dimissa, ne concordiæ ducum obstaret; pace facta cum Cæsare, sororem ejus Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum consilia nefaria contra Cæsarem molitum, indicio suo protraxit, isque damnatus mortem sibi conscivit. P. Ventidius, Antonii legatus, Parthos prælio victos Syria expulit; Labieno eorum duce occiso. Quum vicinus Italiæ hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret, & commercium annonæ impediret, cum ea postulatam pacem Cæsar & Antonius fecerunt: ita ut Siciliam provinciam haberet. Præterea motus Africæ & bella gesta continet.

LIBRI CXXVIII.

Quum Sex. Pompeius rursus latrociniis mare infestum redderet, nec pacem, quam acceperat, præstaret, Cæsar necessario adversus eum bello suscepto, duobus navalibus prœliis dubio eventu pugnavit. P. Ventidius, legatus M. Antonii, Parthos in Syria prœlio vicit, regemque eorum interemit. Judæi quoque à legatis Antonii subacti sunt. Præterea belli Siculi apparatum continet.

LIBRI CXXIX.

Adversus Sex. Pompeium vario eventu navalibus certaminibus pugnatum est: ita ut ex duabus Cæsaris classibus, altera, cui Agrippa præerat, vinceret; altera, quam Cæsar duxerat, deleta, expositi in terram milites in magno periculo essent. Victus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa velut ad societatem belli contra Sex. Pompeium à Cæsare gerendi trajecerat;

cerat; quum bellum Cæsari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore, vitam impetravit. M. Agrippa novali corona ab Cæsare donatus est: qui honos nemini ante eum habitus erat.

LIBRI CXXX.

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriaretur, tarde Mediam ingressus, bellum, cum legionibus octodecim & sexdecim millibus equitum, Parthis intulit: & quum, duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente retro rediret, insecutis subinde Parthis, & ingenti trepidatione, & magno totius exercitus periculo, in Armeniam reversus est; viginti & uno diebus trecenta millia fuga emensus. Circa octo millia hominum tempestatibus amisit. Tempestates quoque infestas super tam infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est: quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

LIBRI CXXXI.

Sex. Pompeius, quum in fidem M. Antonii veniret, bellum adversus eum in Asia moliens, oppressus à legatis ejus, occisus est. Cæsar seditionem veteranorum cum magna pernicie motam inhibuit: Iapidas, & Dalmatas, & Pannonios, subegit. Antonius Artavasdem, Armeniæ regem, fide data perductum, in vincula conjici jussit, regnumq; Armeniæ filio suo ex Cleopatra nato dedit: quam uxoris loco, jam pridem captus amore ejus, habere cœperat.

LIBRI CXXXII.

Cæsar in Illyrico Dalmatas domuit. Quum M. Antonius ob amorem Cleopatræ, ex qua duos filios habebat, Philadelphum & Alexandrum, neque in urbem venire vellet, neque finito triumviratus tempore imperium deponere, bellumq; moliretur, quod urbi & Italiæ inferret: ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoq; Octaviæ sorori Cæsaris repudio, Cæsar in Epirum cum exercitu trajecit. Pugnæ deinde navales & prœlia equestria secunda Cæsaris referuntur.

LIBR

LIBRI CXXXIII.

M. Antonius ad Actium classe victus Alexandriam profugit, obsessus; à Cæsare, in ultima rerum desperatione, præcipue occisæ Cleopatræ falso rumore impulsus, se ipse interemit. Cæsar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta, in urbem reversus, tres triumphos egit: unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra: impositofine civilibus bellis altero & vicesimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, conjuratione contra Cæsarem facta, bellum moliens, oppressus & occisus est.

LIBRI CXXXIV.

C. Cæsar rebus compositis, & omnibus provinciis in certam formam redactis, Augustus quoq; cognominatus est: & mensis Sextilis in honorem ejus appellatus est. Quum ille conventum Narbone ageret, census à tribus Galliis, quas Cæsar pater vicerat, actus. Bellum contra Bastarnas, & Mœsos, & alias gentes, à M. Crasso gestum, refertur.

LIBRI CXXXV.

Bellum à M. Crasso adversus Thracas, & ab Cæsare adversus Hispanos gestum refertur: & Salassi, gens Alpina, perdomiti.

LIBRI CXXXVI.

Rhætia à Tiberio Nerone, & Druso Cæsaris privignis, domita. Agrippa Cæsaris gener mortuus. Ab Druso census actus est.

LIBRI CXXXVII.

Civitates Germaniæ, cis Rhenum & trans Rhenum positæ, oppugnantur à Druso: & tumultus, qui ob censum exortus in Gallia erat, compositus. Ara D. Cæsari, ad confluentem Araris & Rhodani, dedicata; sacerdote creato C. Julio Vercondaridubio Æduo.

LIBRI

LIBRI CXXXVIII.

THraces domiti à L. Pisone: item Cheruſci, Tenchtheri, Chatti, aliæq; Germanorum trans Rhenum gentes ſubactæ à Druſo referuntur. Octavia ſoror Auguſti defuncta; antea amiſſo filio Marcello: cujus monumenta ſunt, theatrum & porticus, nomine ejus dicata.

LIBRI CXXXIX.

BEllum contra Tranſrhenanas gentes à Druſo geſtum refertur. In quo inter primores pugnaverunt Seneccius & Anecius, tribuni civitatis Nerviorum. Dalmatas & Pannonios Nero frater Druſi ſubegit. Pax cum Parthis facta eſt: ſignis à rege eorum, quæ ſub Graſſo, & poſtea ſub Antonio capta erant, redditis.

LIBRI CXL.

V. C. 722. *BEllum, adverſus Germanorum trans Rhenum civitates geſtum à Druſo, refertur. Ipſe à fractura, equo ſuper crus ejus collapſo, triceſimo die, quam id acciderat, mortuus eſt. Corpus à Nerone fratre, qui nuncio valetudinis evocatus raptim adcurrerat, Romam perveſtum, & in C. Julii tumulo conditum. Laudatus eſt à Cæſare Auguſto vitrico: & ſupremis ejus plures honores additi.*

FINIS.

FRAGMENTA DUO LIVII

Ex Seneca Patre ſuaſoria ſexta.

Cicero, ſub adventum triumvirorum ceſſerat urbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi ſe, quam Cæſari Caſſium & Brutum, poſſe. Primo in Tuſculanum fugit, inde tranſverſis itineribus in Formianum, ut ab Cajeta navim conſcenſurus, proficiſcitur. Unde aliquoties in altum provectum, cum modo venti adverſi retuliſſent, modo ipſe jactationem navis, cæco volvente fluctu, pati non poſſet; tædium tandem eum & fugæ & vitæ cepit. Regreſſuſque ad ſuperiorem villam, quæ paulo plus mille paſſibus à mari abeſt, *Moriar*, inquit, *in patria ſæpe ſervata*. Satis conſtat, ſervos fortiter fideliterque paratos fuiſſe ad dimicandum: ipſum deponi lecticam, & quietos pati, quod ſors iniqua cogeret, juſſiſſe. Prominenti ex lectica, præbentique immotam cervicem, caput præciſum eſt. Nec ſatis ſtolidæ crudelitati militum fuit. Manus quoque, ſcripſiſſe in Antonium aliquid exprobrantes, præciderunt. Ita relatum caput ad Antonium juſſuque ejus inter duas manus in roſtris poſitum, ubi ille conſul, ubi ſæpe conſularis, ubi eo ipſo anno adverſus Antonium, quanta nulla unquam humana vox, cum admiratione eloquentiæ auditus fuerat. Vix attollentes lacrymis oculos, homines, intueri trucidata membra ejus poterant.

IBIDEM.

IBIDEM.

VIxit tres & ſexaginta annos: ut ſi vis abfuiſſet, ne immatura quidem mors videri poſſit. Ingenium & operibus, & præmiis operum felix. Ipſe fortunæ diu proſperæ, & in longo tenore feliciratis, magnis interim ictus vulneribus, exilio, ruina partium, pro quibus ſteterat, filiæ morte; exitu tam triſti atque acerbo omnium adverſorum, nihil, ut viro dignum erat, tulit, præter mortem. Quæ, vere æſtimanti, minus indigna videri potuit, quod à victore inimico nihil crudelius paſſurus erat, quam, quod ejuſdem fortunæ compos, ipſe feciſſet. Si quis tamen virtutibus vitia penſarit, vir magnus, acer, memorabilis fuit, & in cujus laudes perſequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

FINIS.

INDEX.

A.

Abaci Romam advecti. 1148
Abbassum opp. 1108
Abdera urbs 1298
Abdicandi mos 256
Abdrupolis regno expulsus 1256
Abelox 490
Aborigines 4
Abydus oppugnatur 856
Academiæ gymnasium 862
Acanthus opp. captum 878
Acarnania in potest. Rom. redacta 913
Acarnaniam Ætoli populantur 659
Acarnanes 735
Accensi 313, 335
Accius Nævius augur 31
Accius Tullius 74
Accua opp. 574
Acerræ incensæ 532. reædificatæ 684
Achæi funditores 1119
Achæi Phthiotæ Thessalis dati 935
Achæi Zacynthum recipiunt 144
Achæorum cum Nabide bellum 863
Achæorum portus 1059
Achæorum concilium 738
Acies Romana 314
Acilius 904 ejus in Ætolia expeditiones 1055
Aciliani annales 993
Acillæ urbs 586
Acradina Syracusanorum capitur 575
Acradinæ præfecti proditio 626
Acradinæ Syracusanæ munitio 621
Acræa promontorium 901
Actium Acarnaniæ portus 1313
Ad arma in bellis solenne proclamare 106, 783, 1245
Addictorum vincula 264
Adherbal Carthaginiensis prætor 757
Adoreus mons 1111
Adramytteum urbs 1066
Adria Tuscorum colonia 425
Adriani colona Romani 692
Adrumetum 832
Adulationes odiosæ 857
Adulterii mulcta 410
Ædiles curules primi Romanorum 270
Ædilis ante legitimam ætatem factus 600
Ædiles curules & ædiles plebis 703
Ædiles curules partim patricii, partim plebeii 688
Ægates insulæ 437 ad easdem accepta clades 457
Ægeria nympha 18
Ægienses funditores 1119
Ægimurus insula 798
Æginium opp. 893
Æginium opp. diripitur 1031
Ægium opp. 738, 1120
Ægoleos urbs opp. 879
Ælius Ligur Consularis 1360
Æmus mons 1200
Æmilius Regulus 1095
Æmilius prætor 763
Æneas 4
Æneæ in excidio Trojano parsum ib.

Æneæ jactatio, & in Italiam adventus ibid.
Æneas Silvius 6
Æneſidemi obſtinatio in oppetenda morte 502
Ænianes 735
de Æno & Maronea urbibus controverſia 857
Æolis & Ionia Toliſtoboiis attributa 1109
Æquicolæ populi 27
Æquimælium 160
Æqui Latinos bello petunt 122 *eorum fuga, & clades* 112 *rebellio* 391
Æqui ſubjugum miſſi 112
Ærarium ſanctius 692
Ærarii Romani inopia 573
Ærarii facti, & tribu moti 573
Æris alieni invidia 64
Æropus mons 886
Æs grave plauſtris in ærarium convectum ad militum ſtipendia 192
Æſculapii templum Epidauri 1369
Æſculapium propugnaculum 1101
Æſculapius peſtilentiæ ergo Romam advectus 784
Aſterum Pæoniæ urbs 1262
Æthalia inſula 10.2
Ætnæ ignes 663
Ætoli quales 960
Ætoli in umbilico Græciæ 998
Ætolicum bellum 1007
Ætolorum cum Roman. fœdus 659 *Ætolorum ferocia* 973 *concilium* 1009
Afri & Numidæ quales 795
Africæ provinciæ difficultas 767
Africanæ 63 *ludis Circenſibus exhibitæ* 1323
Africi belli difficultas 767
Agamemnonia claſſis 1368
Agaſſa urbs Romanis dedita 1317
Agaſſæ inſulæ 1368
Agathocles Syracuſanus 769
Agatirna Siciliæ 693
Ageſimbrotus 878
Ageſipolis exul 963
Ager ſacer 1126
Ager veteranis militibus aſſignatus 849
Ager populo diviſus 96
Agnus idem mas & fœmina 741
Agnus biceps cum 5 pedibus 504 *cum Suillo capite* 855
Agraria lex 203 *tribunitium venenum* ibid.
Agrariæ legis dulcedo 77 *promulgatio* 126 *ſtimuli* 88 *tumultus* 93
Agravonitæ Illyrici 1368
Agrianes populi 1231
Agrigentinum bellum 586
Agrigentum Himilco recepit 589 *à Romanis proditur* 672
Agrippa Tiberini filius 6
Agrippa Menenius 71 *Lanatus* 157
Agri diviſi invidia 38
Agrorum modus præſcriptus 262 *ejus exceſſus mulctatus* ibid.
Abarna oppidum 404
Aius Locutius 230
Ala ſacra 1293
Alabandenſium erga Romanos obſervatio 1219
Alabandorum legati 1105
Alander fluvius 1111
Alba Rom. colonia 787
Alba Latini filia 6
Alba longa ab Aſcanio condita ibid. *à Lavinio orta* ibid. *diruta* 29
Albani in Romanorum imperium cedunt 21
Albani lacus prodigium 20
Albani montis ſacra 23
Albanorum cum Rom. bellum 19
Albii, & Caleni Atrii Umbri extus 75
Albis equis vehi magnificentia 21
Albula qui & Tiberis
Alce urbs 121
Alcibiades & Areus capitis damnati 116
Alcon Saguntinus 43

Alexander Mag. 1282
Alexander Epiri Rex 322 *ejus mors* 327
Alexander Mag. 308 *ejus mater Olympias* 328 *indoles* 357 *vitia* ibid. *copiæ* 358
Alexandria Ægypti 327
Alexamenus Ætolus 1009
Alexandri Mag. præstantia 1354
Alexander Acarnan. 997 *ejus mors* 1036
Alexander Ætolus 961
Alexander Berrœus 1202
Allifæ urbs 328 *capta* ibid.
Alimne urbs 1107
Alipheræ urbs 885
Allienſis clades 236 *dies* ibid.
Allia flumen 222
Allobrogum ſitus 450
Allucius 680
Alopeconneſum Philippus recipit 857
Alpes Gallos primùm tranſiſſe 450 *ab Annibale ſuperatæ* 454
Alpium horror 451 *earum tranſitus difficultas* 453
Alpes Gallorum terminus 1183
Alyatti opp. 1111
Amadocus dux 1169
Amarynthis Diana 1012
Ambarri Galli 219
Ambigatus Celtarum Rex 219
Ambitus lex 1199
Ambracia op. 893 *obſidetur* 1100 *capta vi* ibid.
Ambraſius ſinus 893
Ambryſius urbs 895
Ameriola opp. 32
Amicitia quibus rebus violetur 967
Amicitiæ immortales inimicitiæ mortales eſſe debent 1218
Amilcar Hannibalem jurejurando adduxit, hoſtem pop. Roman. fore 431
Amilcaris clades 905 *mors* ibid.
Amilcar Annibalis pater 431 *Mars alter* 437 *à Romanis victus* 558
Amilcar Giſg. F. 463 *præfectus præſidii Locrenſis* 781 *ejus clades* 908 *progenies inquieta* 437
Aminander 710
Amitternum opp. 647
Amoris impatientia 130
Amphilochia recipitur 1099
Amphiſſa Ætoliæ oppugnata 1056
Amuſitus Lacetanorum princeps 471
Ancilia 17
Ancus Martius tertius Roman. Rex 27
Ancyra opp. 1115
Andania 1043
Androgyni 692
Andronodorus Syracuſanus 563
Andronicus Macedo 1062
Andronici Macedonis prudentia 1319
Androcles 1336
Anemurium promontorium 927
Angues piſcium more laſcivientes 685
Angues in bello prælati 283
Anguis prodigioſus 1232
Anicius 1324 *ejuſdem de Illyriis victoria* 1374 *triumphus* ibid.
Anienſis tribus 391
Anitorgis 628
Annibal Carth. dux 431 *altero oculo captus* 476 *admirandus* 742 *Carthaginem revocatus* 816 *cum Scipione confligit* 460
Annibal, & Marcellus pares 706
Annibal Herculis vota exolvit 444
Annibal imperator primùm ſalutatus 432 *vulneratur* 435 *vitia* 433 *fraus, aſtutia, & inſidiæ* 434 *perfidia* 826 *fuga, & clades* 838 *clementia* 526 *modeſtia* 569 *comitas* 52
Annibalis copiæ 150000 *hominum* 436
Annibalis de ſe judicium 995
Annibalis errata 533
Annibalis exercitus malis indomitus luxuriâ emollitur 534 *fama Romæ* 455

Annibal in acie strenuè pugnat 838 *ejus indoles* 433 *insidiæ* 503
Annibal quot annos in Italia fuerit 847
Annibalis apud Antiochum purgatio 998 *ejus mors* 1181
Anni principium olim Calendis Sextilibus 109
Annonæ viliores 1126
Antennates populi 10
Antenor 4
Antepilani 313
Antiates 188
Antiochus pacis cupidus 1056
Antiochus socius pop. Rom. 1252
Antiochus Syriæ Rex 856
de Antiocho triumphus 1085
Antiochi otium, & securitas 1029 *clades* 135 *expeditiones* 926 *mollities* 1036
Antiochus Rex virgâ circumscriptus à Popillio legato Romano 1356
Antigonus Macedoniæ rex 964 *ejus mors* 1225
Antii deditio 95
Antipatria diruta 865
Antipater 1084
Antipater præfectus Persei 1107 *occiditur* 1293
Antissa diruta 1372
Antium colonia deducta 319
Anticyra 738
Anxur colonia missa 325
Anxur, nunc Tarracinæ 191 *ejus direptio* ibid.
Aous amnis 886
Apparitores 33
Apellis mors 1251
Appennini transitus difficilis 406
Apollinis ædes dicata 286
Apollini aurea cratera ex decimâ prædæ conflata 213
Apollinare sacrum 390
Apollinaris circus 140
Apologus Menenii Agrippæ 71
Apollinis Delphis Oraculum 784
Apollinis promontorium 828
Apollinares ludi 609 *quando primùm facti* ibid.
Apolloniæ castellum 738
Apolloniatæ obsidentur 590
Apollo Medicus 1221
Apollo Zerynthius 1128
Appiolæ opp. 30
Appius Claudius App. F. Cos. 379 *urbis præfectus* 174
Appius Claudius Crassus Cos. 194 *dictator* 275 *in carcerem projectus* 136 *Xvir* 118 *prætor* 405 *interrex* 393
App. Claudius unde cæcus factus 367 *ejus mors* 290 *ferocia* 92
Appii Claudii ingenium 65 *superbia* 50 *libido* 126 *sævitia* 91
Appii Claudii prudentia 1251
Appio Claudio reo gens Claudia vestem mutat 250
Appius Herdonius 107 *ejus mores* ibid.
Apsus fl. 865
Apuani Ligures 1214
Apuliæ motus 562
Apuli ad Pœnos deficiunt 527
Apuli fusi 396
Apulum bellum 338
Apulia per domita 359
Apuleius Pansa Cos. 388
Apum prodigium 401
Aquarum inundatio 830
Aquarum penuria 170
Aquationis ergo pugna 1005
Aquileia colonia 1183
Aquilii fratres 51
Aquilonia Samnitium 417
Ara Herculis 9
Aradii 1018
Araris & Rhodani commixtio 450
Arcani celandi religio 417
Arcæ lapideæ è terrâ effossæ 1205
Archidamus dux Ætolorum 885
Archippus Argivorum dux 972
Archimedis Syracusani industria 585

Arcbo matrona 1187
Arconis oratio 1243
Ardea colonia 691
Ardeatium defectio 149
Ardues Antiochi F. 926
Arethon fl. 1100
Arethusa fons 626
Areus, & Alcibiades capitis damnati 1169 absoluti ibid.
Argentanum opp. 825
Argentum nondum signatum 192
Argentum bigatum 929
Argi in tutelâ Junonis 961
Argivorum proditio 501
Argivis libertas per Romanos restituta 973
Argithea urbs 1098
Argorum nobilitas 851
Argos Amphilochium 1104
Argyraspides 1081
Ariarathes Rex ibid.
Articæ oppugnata 59
Aricini fusi 59 in civitatem accepti ibid.
Arminum olim Gallia dicta 763
Aristomachus Crotensis 562
Aristhenus 896
Aristodemus tyrannus 63
Ariston tragicus 578
Aristonis astutia 578
Aristoteles Antiochi Regis præfectus 1037
Armenes Nabidis F. 979
Armes præfectus 679
Armiensis tribus 239
Arnus fluvius 475
Arpi Romanis restituti 382
Arpi Rom. commeatum suppeditant 352
Arpinates cives facti 385
Arpinum de Samnitibus captum 382
Arretiani pacem à Romanis petunt 374
Arretium Hetruriæ opp. ibid.
Arsia sylva 53
Artatus fluv. 1308
Artetarus 1256
Arverni Galli 219
Aruns Clusinus 219 Porsenæ filius 59
Aruns Tarquinius 53 ejus mors ibid.
Aruspices Hetrusci 205
Ascanius Æneæ filius 5
Asclepiodotus 1281
Astordus 1317
Asturus Palus 1314
Astrubal Annibalis frater 244 capitur & cum exercitu deletur 742
Asdrubal Gisgonis F. 591 Amilcaris gener 432
Asdrubali Hœdus 843
Asdrubalis apophthegma 844
Asdrubalis Barchini clypeus 535
Asdrubalis fraus & astutia 652 fuga 701 gloria 722 nobilitas ibid. mors. 726
Asena 540
Asinus tripes 1261
Asiæ ingenia 1110 opulentia 1018
Asinaus mons 886
Asopus fluvius 1038
Aspendiis pax data 1108
Astapa sine prædâ militum, ferro, igniq; absumpta 750
Astii Thraces 1127
Astragos castellum 925
Astronomicæ peritiæ utilitas 1340
Asylorum religio 1010
Atalanta insula 1012
Athacum urbs 870
Athamanes deduntur 1031
Athamaniæ tumultus 892
Athanagia in deditionem accepta 471
Athenæus Eumenis regis frater 1106
Athenagoras præfectus 865 dux 886
Athenarum periculum 862
Athenienses ibid.
Athenienſium erga Romanos gratitudo, & benevolentia 961
Atho mons 1320
Atrace urbs 1028

Atrius Umber 751
Attali fuga 737
Attalis tribus 857
Attalus Eumenis frater 1001
Attali munificentia 912 *classis* 893 *mors* 927 *constantia* 1357
Attanes regulus 744
Atellani 518
Atellani liberi esse jussi 666
Attica terra 864
Atilius prætor Lilybæ 497
Atticæ leges Romam allatæ 1118
Attintania 1371
Atys Albæ filius 6
Avaritiæ cæcitas 232
Avaritia perniciosa 1948
Audacia pavore tutior 3521
Audena 1239
Aventinum Politorianis populis incolendum datur 28
Aventinum publicatur ibid.
Aventinus collis unde dictus 6
Averni lacus 568
Aufidus fluv. 506
Aufidena in Samnio capta 394
Auginus mons 1145
Auguralis artis assertio 31
Augures 151
Augurum authoritas 31 *numerus* 389 *sacerdotium* 16 *habitus* 390
Augurii observatio in bello 162
Augures sacerdotes 808
Augurii ritus 16
Augusti contemporaneus Livius 163
Aulerci Galli 219
Aulidis portus 1368
Aulii opp 1012
Auli Acilii triumphus 1085
Aulus Posthumius Albinus Cos. 1209
Aulus Cornelius trib. mil. 263
A. Cornelius cons. 411 *dictator* 189 *mag. equit.* 291
A. Cornelius Pontifex Maximus 167
A. Cornelius quæstor 112
A. Manlius trib. mil. 192
A. Posthumius dictator 61 *ejus virtus* 62
A. Regillensis trib. mil. 252
A. Posthumius Tubertus 163
A. Sempronius Cos. 63
A. Sempronius Atratinus trib. mil. 143
A. Servilius dictator 164
A. Valerius publicola trib. milit. 194
A. Virgilius 393 *trib. pleb.* 134 *triumvir* 96
A. Virginii criminatio 135
A. Cornelius Mammula propr. Sardiniæ 941
A. Manlii trib. mil. mors 707
A. Hostilii militaris disciplina 1313
A. Posthumius Albinus Luscus Consul 1209
Aurata statua quando primùm in Italia posita ibid.
Auri inopia apud Romanos 231
Aurinx urbs 591
Aurum Jovis à muribus rosum 2104
Ausetani ad Catonem deficiunt 959
Ausetani pop. à Rom. deduntur 471 *ab Annibale subiguntur* 445
Ausones capti 320
Auspiciorum religio 699
Austicula urbs 550
Auxilia ultima apud Romanos 348
Axius fluvius 1182
Azorum opp. 1285

B.

Bacchanaliorum ortus ac scelera 1150
Bacchorum sacrum ibid.
Badii ingratitudo 615 *fuga* 616
Bætis fluv. 756
Bagrada fluv. 824
Balbus mons 801
Baleares insula 545
Baleares funditores 466, 684
Balanos regulus 1322
Balliſta mons 1140
Barbæ demulcendæ indignatio 22
Barbana fluvius 1333
Barbarorum fluxa fides 74

Barchina factio 432
Barchylla Bœotarches 931 ejus clades 1017
Bardo & Cardo opp. 928
Barguſii 443
Bargylleticus ſinus 1064
Baſilica Porcia 1176
Baſſanitæ 1334
Baſtarnarum potentia 1223
Baſtarnæ 1189
Bato Longari F. 865
Bebia Lex 1216
Bellinatis ager 1123
Begocrites lacus 1283
Bella bene geſta pacem æquiorem dant 528
Belligenis bonos 656
Belli alea varia 1079
Belli jure multa perperam facta defendi 664
Belli jura, ut pacis 214
Belli indicendi ritus 27
Bello Actiaco finito Janus clauſus 17
Bello à majoribus ſubacta an repetant filii 997
Bellonæ Deæ ædes 656
in Bello nil tam leve eſt quod non magnæ rei momentum faciat 615
Belloveſus & Sigoveſus fratres 219
Bellum quibus neceſſarium, eis eſt juſtum 342
Bellum in hoſtico potiùs, quàm inſuis finibus gerendum 851
Beneficii memoria hoſti grata 927
Beneventani coloni Romani 427
Beneventanorum humanitas erga Romanos 692
Beneventum opp. olim Maleventum 366
Beræa urbs Romanis dedita 1345
Bergiſtani in potentiam Roman. acti 957
Beſſi oppidum 1182
Betula urbs 743
Beudos vetus 1108
Bevus fluvius 869
Bigatum argentum 929
Bigerra urbs 591
Biliſtages Regulus 954
Biſaltæ 1370
Bituriges Celtarum caput 219
Blaſius ac Daſius Salapiæ principes 669
Blandæ opp. 574
Bloſiorum fratrum conjuratio 684
Bocchar Mauxorum Rex 800 præfectus Regis Syphacis 802
Bœotarches magiſtratus 1276
Bœbe palus 875
Bœotiæ motus 1282
Bœotorum cum Perſeo conciliatio 1256
Bœotorum animus à Romanis alienus 931 eorum caſtigatio 1038
Bœotorum cum Antiocho conciliatio 1025
Boii Alpes tranſgreſſi 220
Boii Romanos cædunt 1048 Romanis ſe dedunt & triumphantur ibid.
in Boiorum agrum coloniæ deductæ 905
Boiorum defectio 446
Bomilcaris claſſis fuga 624
à Bononiâ ad Aretium uſque via perducta 1145
Bora mons 1370
Bos equuleum pariens 544
Bos fœmina locuta 103
Bos loquutus 999
Boſtar Saguntius 490
Bovianum opp. captum 368
Bovillarum via ſilice ſtrata 424
Boum cornibus faces & faſces alligatæ, & incenſæ 486
Brennus regulus Gallorum 222
Brixia Cenomanorum caput 220
Brixiani Galli 446
Brundyſium idem quod Brunduſium 430
Brunniates populi 1239
Bruſiorum à Romanis defectio 518
Bruttii extremus Italiæ angulus 728

Bomanis deditî 826
Brutus libertatis vindex & cassas 50 ejus bonos ibid. ingenium novum 47 ejus mors 53
Budares 942
Bullini pop. 1334
Busa muliercula 511
Busta Gallica 484
Butrotus fluvius 781
Buxenti colonia deducta 975
Buxentum 905
Bylazora 1331
Byzantium Galli tenent 1109

C.

Cacus ab Hercule cæsus 8
Cædes prima Romæ 22
Cæso duellius Xvir 120 triumvir coloniæ deducendæ 321
Cæso Fabius Cos. 83
Cæso Quintius 104
Cæsonis filii laus 109
Cæsonis pater L. Quintius Cincinnatus Cos. ibid.
Cæsoniarum crimen 113
Caicus fluvius 1055
C. Æmilius trib. mil. 213
C. Albius Calenus 751
C. Appius præfectus 848
C. Aquilius Cos. 163
C. Arian. trib. pleb. 687
C. Atrius Umber 751
C. Atinius Labo præ. 1052 tri. pl. 928
C. Attilius prætor 447
C. Aurelius Cotta Cos. 849 prætor 830
C. Aurunculeius præt. 687 tertiæ legionis tribunus 720
C. Bæbius Pamphilus præ. 1094
C. Calpurnius Piso Cos. 1211 præ. 1148
C. Calpurnii præt. virtus adversus Hispanos 1166 triumphus 1174
C. Canuleius trib. pleb. 48
C. Cassius Longinus Cos. 1265
C. Atinius mors 1158
C. Centronius propr. 410
C. Cento dictator 599
C. Cicereius præt. 1247
C. Claudius Appii filius 498 Appii patruus 136
C. Claudius Cicero 117
C. Claudius Hortator mag. equit. 320
C. Claudius precator pro Appio Claudio 1367
C. Claudius Regillensis 320
C. Claudius Nero Cons. 714 censor 806
C. Claudius Appii F. 106 augur 942
C. Claudius Pulcher 1231
C. Cornelii Cethegi virtus 905
C. Curiatius 153
C. Decimii Flavi virtus 696
C. Fabius Ambustus trib. mil. 190
C. Fabii strenuum factum 227
C. Flaminius Cos. 1129 quæstor 678 ejus triumphus 529
C. Flaminii res in citeriori Hispaniâ 973 in Liguriâ 1145
C. Fulvius Flaccus legat. 666 Capuam cepit 649 ejus severitas 650
C. Furius Pacilius Cos. 157
C. Genusius Cos. 273 augur 391
C. Ahala mag. equ. 190 tribun. mil. ibid.
C. Horatii Pulvilli aug. mors 118
C. Hostilius Tubul. prætor. 687
C. Julius Xvir 118 Cons. 142 dictator 287
C. Julius bubulcus 359 mag. equit. 374
C. Julius Roman. legat. 131 trib. mil. 188
C. Lacerius trib. pleb. 201
C. Lælius Orator ad Syphacem cum donis missus 745
C. Lælius 674
C. Lectorius legat. 860
C. Livius Salinator pr. 1001

C. Licinius Craſſus 1254
C. Licinius Calvus 277
C. Licinus Stolo 261
C. Livii expeditiones 1049
C. Luctatius 446
C. Mænius Conſ. 318 dictator 364
C. Manlius Coſ. 311 tribun. mil. 258
C. Mamilius Vitulus Curio maximus 689
C. Martius Rutilius cenſor 288 conſul 287 dictator primus ex plebe 284 pontifex 391
C. Martius trib. pleb. 356
C. Martius Figulus prætor 1313
C. Menenius Coſ. 1302
C. Minucii mors 509
C. Mutii adoleſcentis virtus 57
C. Nero 1198
C. Octavius 763
C. Oppii trib. pleb. lex de ornatu muliebri 646
C. Papirius L. F. ſacerdos 599 Maſſo Xvir ſacrorum ibid.
C. Pætilius Balbus Conſ. 278
C. Plautius Coſ. 279
C. Popillius Lenas Coſ. 1254
C. Quintius Cincinnatus 260
C. Scribonius Curio maximus 941
C. Sempronius Atratinus magiſt. equit. 257
C. Sempronius Conſ. reus 180
C. Sempronius Blæſus 1149
C. Sergius trib. mil. 239
C. Servilius Conſ. 458
C. Servilius Abala Conſ. 170 mag. equ. 159 trib. mil. 188
C. Servilius Q. Servilii Priſci filius trib. mil. 181
C. Servilius Caſca trib. pleb. 601
C. Servilius mag. equit. 713
C. Servilius prætor 740
C. Servilii Gemini Pont. max. mors 1215
C. Sextilius trib. mil. 258
C. Sincinius trib. pleb. 134
C. Sulpitius Camerinus Cenſor 256
C. Sulpitius Coſ. 362 dictator 279 trib. mil. 252
C. Sulpitii de Gallis triumphus 282
C. Sulpitius Pæticus Conſ. 284
C. Sulpitius Galba Pont. 1241
C. Sulpitius Gallus trib. mil. 1340
Caius Terentius Iſtra 1184
C. Terentillus Arſa trib. pleb. 102
C. Trebonius trib. pleb. 701
C. Julius Conſ. 797
C. Valerius Lævini F. 1104
C. Valerius Potitus tribun. mil. 183
C. Valerius Flaccus 887
C. Viturius Conſ. 117 tribun. mil. 204
C. Veturius Conſ. 601
Caletranus ager 1184
Calatii muri facti 1246
Calatini liberi eſſe juſſi 667
Calavii Campani incendiarii 661
Calauris ſt. 1108
Cales urbs capta 321
Callicratis oratio 1142
Callicula mons 485
Callipenæ ſaltus 1316
Callidromas Oetæ vertex 1033
Callife urbs capta 328
Calligeris medici aſtutia 1223
Callipolis Philippo deditur 857
Callithera opp. 892
Calænus ager vaſtatus 400
Calo conjurationis index 563
Calonum habitu exploratores miſſi 812
Calores fluv 569
Camars opp. 405
Cambunii montes 1283
Cameria urbs 32
Camertes Umbri 373 eorum fœdus cum Romanis ibid.
Camillus dictator 228 ejuſdem virtus 214 præſtantia 215 triumphus 238
Camænarum lucus 18

Campani à Samnitibus victi 293 Rom. se dedunt 295
Campani Annibalem arcessunt 522 fames 609 luxuria & lascivia 555 perfidia 648 socordia 610 strages 515
Campani Romanis censiti 1124
Campanis Rom. uxores ducere permissum est ibid.
Campanorum cædes 515 eis civitas data 666
Campi macri 1238
Campus Martius qui & unde dictus 52
Canastræum promontorium 1329
Canna vicus 505
Cannensis clades 510 Carthaginiensibus exponitur 527 excusatio 603 magnitudo 511
Cannensis victoriæ elatio 513
Cannusini dediti pop. Rom. 359
Capenates Romanis infesti 199
Capitolii inauguratio 54
Capitolii signa tempestate dejecta 1217
Capitolii limina ænea 403
Capitolii lustratio 117
Capitolii Romani capiendi difficultas 228 ejus servator de saxo Tarpeio præcipitatus 251
Capitolii cognomen Manlio datum 248
Capitolini ludi 230
Capitolium à servis occupatur 106
Capitum radendorum mos. 979
Capra hædos pariens 999
Capua 520
Capua à Rom. obsessa 617
Capua Italiæ caput 616
Capuana conjuratio 684
Capuæ voluptates 652
Capys Atys filius 6
Caræ liberi esse jussi 1323
Caraleis urbs 551
Caralitus palus 1108
Caravantis & Caravantium urbes 1834
Caravantius 1134
Carcer Romæ in mediâ urbe 29
Carceres in Circo 323
Careeres privati 928
Cardo & Bardo opp. 928
Carmenta fatiloqua 8
Carni pop 1298
Carnis pluv. 103
Carnus urbs 1295
Carnutes Galli 219
Carpesiorum gentis defectio 539
Carpetana regio 1165
Carpetani populi 434
Carseoli colonia 787
Carseoli Rom. coloni ibid.
Carteia 433
Carthaginis ingratitudo erga Annibalem 1135
Carthago nova 434 ejusdem urbis oppugnatio 677
Carthaginienses Romanis inferiores 778
Carthaginiensium clades 591 compensatæ 512
Carthaginiensium classis 462
Carthaginiensium & Rom. res variis casibus mistæ 627
Carthaginiensium rebellio 840 in acie perturbatio 837 superbia & crudelitas 969 terror & pavor 778
Carventana arx 186
Carystii pop. 878
Carystus urbs ibid.
Casander proditor 1168
Casca Servilius 601
Casilinum opp. oppugnatum 573
Casinus ager & Casilinus 644
Cassignatus alæ Gall. præf. cæsus 1286
Cassinum colonia deducta 266
Castitatis commendatio 45
Castoris ædes 78
Castrum Mutilum 848
Castulo urbs 743

Castulonensium defectio 746 eorundum deditio 747
Cato Orator 947
Catonis de Hispan. victoria 956 encomium 957 in bello virtus ibid.
Catonis Porcii laus 1173 ejus sanctitas 903 triumphus 975
Caudinæ furculæ 343
Caviorum pop. 1354
Caudina pax 342
Caunii pop. 1367
Celeres custodes corporis 14
Celelates Rom. dediti 905
Celene urbs 1105
Celetrum opp. 874
Celoces piraticæ 1072
Celtæ pop. 219
Celtiberia 458
Celtibericum bellum 489
Celtiberi mercenarii milites 597
Celtiberorum cædes ac fuga 1158
de Celtiberis triumphatum 1175
Cenchreæ opp. 894
Cenchreæ captæ 900
Cenæum urbs 1036
Ceninenses populi 11
Cenomani 466
Geno opp. 93
Censores primi Romæ 155
Censoria animadversio urbem vitiis purgat 572
Censuræ ratio 165
Cephallenia 1088 ejusdem patum 1073 urbs 1119
Cephalo 1367
Cerdubellus Castulonensis 748
Cereales ludi 831
Ceremoniarum cultus neglectus 481
Cereris ædes 741
Cereris sacrum intermissum 951
Cereris templum non initiatis ingredi illicitum 856
Cestrophendonis telum 12,2
Chalcis urbs 910 ejus turbatio 1300
Chalcis Euboïca 710
Charelaus Palæpolitanus 328
Chariclitus Rhodius 1096
Charopus Epirotes 816
Chaus Fluvius 1107
Chersonesus 857
Chium promont. 1072
Chiretiæ Thess. à Romanis captæ 1030
Cimbris 762
Cinciæ legis ortus 949
Circeis colonia 787
Circenses ludi 1318
Circetius mons 892
Circina insula 945
Cirrha 1258
Citium opp. 1281
Cittus mons 1309
Civismarus regulus 592
Clammetia opp. 825
Classis Romanæ in Africam expeditio 797
Classis prima, secunda, tertia, quarta, quinta, & earum arma 34 & 35
Classis in ære visa 1249
Clastidium Annibali proditum 462
Clastidium se Rom. dedit 905 incenditur 906
Claudia gens patriciatûs assertrix 267 peregrina ibid.
Claudiæ Quintiæ Matronæ pudicitia 787
Claudiæ gentis nobilitas 1143
Claudii Romani Asselli virtus 556
Claudius Historicus 269
Claudius Nero 600 ejus laudes 740
Claudius Crassus trib. mil. 194
Clavi figendi caussa dictator dictus 322
Clausula fluv. 1335
Cleomedon legatus 897
Cleomenes Lacedæmoniorum tyrannus 963
Cleone opp. 962
Cleonymus Lacedæmoniorum dux 385 ejus fuga ibid.
Cleopatra 328
Cleopatra Ptolomæorum soror 1357

Cloeliæ præfectus 1309
Clitæ urbs 1320
Clitumnum opp. 595
Clivus Publicius Romanis exustus 830
Cloaca maxima Romæ 44
Cloacæ Romæ factæ ibid.
Cloacinæ ædes 129
Clodius Licinius Historicus 794
Cloeliæ virginis Rom. facinus memorabile 58
Claelii Albani 25
Cluilius, & Cluilia fossa 19
Clupea urbs 710
Clusinorum potentia 55
Clytus Acar. præ. 1030
Cn. Bœbius Pamphilus 1159
Cn. Cornelius Cethegus Cos. 903
Cn. Cornelius Lentulus Cos. 842
Cn. Cornelius Cossus trib. mil. 188
Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum 715
Cn. Cornelius Lentulus 842
Cn. Cornelii Leutuli trib. mil. nobilis animus 508
Cn. Cornelius Scipio 591
Cn. Cornelius Scipio P. frater vulneratur ibid.
Cn. Domitius Abenobarbus Ædilis 392
Cn. & Publii Scipionum laus 1141
Cn. & Q. Ogulnii ædiles 403
Cn. Flavius Cn. F. scriba 383
Cn. Fulvius propr. 406
Cn. Fulvius Centumalus 592
Cn. Fulvius præ. ibid.
Cn. Genutius plebeius tribun. mil. 204
Cn. Julius Mento Cos. 166
Cn. Manlius Volso Cons. 1086
Cn. Manlius Capitolinus 178
Cn. Magius Attellanus 573
Cn. Manlius Cos. 80 ejus virtus 228
Cn. Martius Coriolanus 72
Cn. Ogulnius trib. pleb. 389
Cn. Octavius prætor 763
Cn. Plautius 367
Cn. Pupius & Cæso Quintius Flaminius duumviri 498
Cn. Quintius Capitolinus 271
Cn. Scipio à Pœnis obsessus 631 virtus 629 mors 631
Cn. Sempronius Blæsus 1149
Cn. Sergius Plancus pr. 849
Cn. Sergius trib. mil. 239
Cn. Sergius trib. mil. 256
Cn. Servilius Cæpio pont. 1241
Cn. Servilius Geminus Cos. 497
Cn. Sicinius trib. pleb. 134
Cobulatus fluv. 1108
Codrio opp. 865
Cœletæ Thraces 1127
Cœlum ardens 99
Cœli chasma 274
Cœlo mutato mores non mutati 1110
Collatia urbs adempta Sabinis 22
Collatinus Lucretiæ Maritus 45
Collatinus Tarquinius Egerii filius ibid.
Colophonii 1071
Colophoniorum situs 1071
Columen locus 112
Combolomarus regulus 112
Comensis ager bello infestatus 937
Comenses triumphati 938
Comessandi mos à convivio 1189
Cominium opp. 417
Compulteria urbs 574
Concilia bula Romæ interdicta 1154
Concordiæ ædes 492
Concordiæ laus 402
Connubiales leges 148
Consentia urbs 327 ad Roman. deficit 498 à Samnitibus capta 382
Consualia 10
Consules quando cœperint 151
Consules eligendi potestas, unde & penes quem 149
Consulare imperium 49
Contenebra urbs 238
Contrebia urbs 1028
Coquus quando pretio habere cœpit 1148

Caracesium urbs 927
Coragus Macedo 1293
Corax mons 1042
Corbio oppidum 116
Corbis & Orsuæ monomachia 748
Corinthus Achaica 711
Corinthi oppugnatio 900 ejus splendor 1368
Coriolani oppugnantur 72 capiuntur ibid.
Coriolanus Rom. infestus 74
Coriolani mors 77
Cormasa urbs 1108
Corneliæ & Fabiæ splendor 1143
Cornelia tribus 1141
Corniculum 32
Carnus opp. 551
Coronæi pop. 1278
Corribilo regulus 1000
Corsorum cædes 1209
Cortona urbs 477
Corvi cantus in prælii commissione 419
Corvus pro Romanis adversus Gallos pugnans 290
Corvus in pulvinario Jovis sedens 471
Corvi aurum edentes 811
Corycum promon. 1062
Corylenus 1068
Cos. novaculâ discissa 31
Cossana colonia aucta 929
Cossani coloni Romani 427
Costoci fuga 1344
Cotton urbs 1068
Cotys Rex 1267
Cranon opp. 1032
Cranonii pop. ibid.
Cremera fluv. 85
Cremerensis clades ibid.
Cremonia colonia 430
Cremonenses coloni Rom. 692
Cremonensis colonia aucta 1086
Cremonis jugum 455
Cretenses sagittarii 1082
Creusa opp. 1037
Creusa emporium ibid.
Crispini Cons. mors 909
Cristatæ galeæ 418
Crotoniensis colonia deducta 975
Cretoniense bellum 791
Cuballum castellum 1111
Colca & Lucinus reguli 928
Cumani municipes Rom. 544
Cures Quirites dicti 13
Curiæ unde dictæ ibid.
Curia Hostilia 234
Curiata lex 228
Curiatii Albani 20
Curiatii, & Horatii fratres tergemini ibid.
Curionis maximi comitia 689
Cursor cur dictus L. Papirius 555
Curtius lacus 275
Curulis ædilitas quando instituta 1271
Curulis sellæ honos 88
Cutina 331
Cycliadas Ætolorum princeps 712
Cydas Cretensis 1329
Cydoniatæ adversus Gortynios & Gnossios 1096
Cylarabis gymnasium 962
Cymæ ad Seleucum deficiunt 1061
Cymæi immunitate donati 1128
Cymines, opp. 892
Cynosarges 863
Cynoscephalæ 923
Cypricus vicus 38
Cyretiæ Persei deditæ 875
Cyretiæ captæ, & direptæ 1283
Cyrenæ urbs 526
Cyrus unde tam magnus fuit 356
Cythnum opp. 878

D.

Dahæ milites 1018
Damippus Lacedæmonius 619
Damoclis temeritas 962
Damocritus prætor 869 gladio se transfigit 1086
Daorsei immunes esse jussi 1368
Dardanorum motus 1224

Dardanorum urbs 1127
Dardani à Bastarnis victi 1240
Darsa urbs 1108
Dasaritii populi 713
Daulis urbs 895
Decemvirorum oratio 123 *abrogatio* 133 *imperium* 120 *facinus immane* 125
Decimatio militum 92
Decius Cons. se devovet 314 *idem facit ejus filius* 408
Decius Jubellius tribunus militum seditiosus 755
Decius Junius Brutus Scæva legatus 421 *Cons.* 424
Decius Magius 526
Decii Quintii mors 671
Dædala castellum 1068
Deditionis forma 32
Deli regio ventosissima 1030
Delium Apollinis templum 1020
Delium Bœotiæ 877
Delphi umbilicus orbis 1133
Delphorum oraculum 205
Demaratæ Hieronis F. superbia mors 576 579
Demaratus Corinthus 29
Demetrias urbs 713
Demetrii Philippi præstantia 1178
Demetriacus sinus 736
Demetrius Pharius à Rom. victus 498
Democrates Annibalis præfectus 670
Democratis classis ibid.
Denthelethæ opp. 1182
Desalces 799
Devotio Deciorum 314 *ejus faciendæ ritus* ibid.
Dexagoridæ 965
Diales flamines 17
Diana Ephesia 36
Diana Tauropolos 1345
Dianium 39
Diaphanes Achæorum præt. 1043
Dictatoris creandi ratio 61 *ejus terror & potestas* ibid.
Dictaturæ tempus 338
Dictaturæ terror 61
Didas Pæon 1202
Diesreligiosi 236
Dimallum opp. 785
Diniæ urbs 1108
Dinocrates præt. 1179
Diocles 1009
Diodori prudentia 1345
Dionisidorus 907
Dionysii tyranni luxuria 563 *ejus vox de retinenda tyrannide* 576
Dioxippus 862
Disciplina militaris soluta 1216
Disciplinæ militaris severitas 312
Discordiæ malum 143
Diverbium 272
Divinatio ex insomniis 74
Divitiarum malum 948
Divitiarum æstimatio apud antiquos 114
Dium opp. 1273
Doliche 1313
Dolopes liberi facti 935
Domini nomen odiosum 952
Dorrulacus dux 975
Doriscon 857
Draudicum castellum 1008
Druentiæ fluv. 450
Drymæ opp 737
Drymusa insula 1126
Ducis boni munus 501
Ducis amissi terror 408
Ducis amor milites facilè allicit 404
Ducum discordiæ 199
Duronia 1150
Duronia urbs Samnitium expugnata 417
Duumviri navales 367 *sacrorum faciendorum* 103
Dux itineris falsi in crucem sublatus 484
Dymæ 1119
Dymenses funditores ibid.
Dyrrachium 785

E.

Ebura opp. 1205
Ebusa insula 489
Ebutia anus 1151
Ecetra urbs 103
Ecetrani Volsci 66
Edesco 699
Edessa 1370
Egerius dictus Aruns 29 Tarquinii nepos ibid.
Elatiæ obsidio 901 expugnatio ibid.
Elæensium vexatio 1066
Eleorum de Alipbera urbe contentio 885
Elephanti Afri Indicis inferiores 1080 *Antiochi* 1125
Elephanti Annibalis 696
Elephanti castellorum speciem præbentes 744
Elephanti in triumpho ducti Punicæ victoriæ signum 656
Elephanti ut facilè interimantur 726
Elephantorum consternatio 743
Elephantorum strages 720 *& cæsorum moles* 194
Elephantino capite puer 693
Eleusine castellum 864
Elimæi sagittarii 1081
Elimea urbs 874
Elimiotis Macedoniæ regio 1371
Elis à Romanis occupata 712
Elitorius 22
Emathia 1187
Emporiæ urbs 951 *regio* 984
Emporitani Hispani 468
Emporium opp 468
Empulum 284
Enipeus fluv. 1326
Ennii statua 1140
Eordia opp. 1283
Eordii pop. 1371
Epanterii 773
Ephesus Eumeni attributa 1127
Epicides Sidon 624
Epidamnus olim Dyrrhachium 1309
Epidaurum opp. 422
Epirus 1374
Eposognatus regulus 1111
Equestres notæ 693
Equus publicus 1157
Equis pugnantibus fræna detracta 1213
Equites legionarii alarii 1254
Equitum centuriæ 13
Equorum dispositorum celeritas 1067
Equorum albornm quadrigæ 211
Eordæa urbs 873
Erea & Tryphilia Achæis redditæ 738
Eretria opp. 891
Ergavia Rom. dedita 1220
Ericinium opp. 1031
Erigonus fluv. 873
Eriza urbs 1107
Eropus Lychnidum capit 712
Erythrarum prom. 1332
Erythræ 1058
ad Erycem montem calamitas Carthaginiensium 457
Esquiliæ urbi additæ 36
Essernini coloni Romani 692
Ethiopia urbs 1098
Etovissa urbs 445
Evander Cretensis 1258
Eubœa insula 878
Eubœenses 735
Euboicorum civitatum conventus 978
Euboicus sinus Cœla dictus 879
Eudamus Rhod. classis præf. 1061
Eudieri turris 1314
Eventus stultorum magister 502
Eversa & Callicritus Thebani à Perseo sublati 1256
Euganei ab Hennetis pulsi 4
Eugenium opp. 785
Eubydrium opp. 891
Eumenes Attali F. 1089 *Antiochi hostis* 997 *Ariaratbis filiam uxorem ducit* 1126 *Livio adversus Antiochum se sociat* 1049
Eumenes mortuus creditur 1259 *ut victi-*

victima prope casus 1351 sollicitatur ut à Rom. desciat 1329
Eumeni Asia attributa 1163
Eumenis ab Romanos 1257 in Romanos beneficentia 1251
Eumenis acta bello Macedonico 1332
Eumenis casus & vulnus 1258
Eumenis inconstantia 1330
Eunomus 1013
Euphranor dux 1321
Eupolemus dux 1100
Eurylochus exul 1007 Antiochi fautor ibid. ejus mors 1044
Eurymedon flu. 1069
Eurimene urbs 1161
Euripi fretum 736
Euromensium urbs 907
Eurotas fluv. 964
Euryalus tumulus 621
Euthymidas 1011
Exercitus ex variis hominum generibus conscriptus non satis fidus 988
Exercitus Romanus quo numero constet 313
Exodia 272
Exulum invidia 1122
Exulum & servorum conjuratio 106

F.

FAbia gens ultro veiens bellum à Senatu deposcit sibi 84 eorum cædes 86
Fabiæ gentis gloria 84 sacrum 227
Fabiæ gentis nomen plebi invisum 78 patribus gratum & illustre 79 populare 83
Fabii 3 trib. mil. Cons. potestate 221
Fabii Maximi virtus 332 criminatio 333
Fabii Ambusti prænomine M. filii 190
Fabii dictatoris, cognomine cunctatoris cum Annibale conflictationes 545 ejus facetum dictum 698 dexteritas 495 amor patriæ 494 præclarè gesta 765 criminatio 493
Fabius Maximus Fabii F. trib. mil. 511 Consul 544 ejus religio 699 abstinentia 698 criminatio 432
Fabius Cæso & L. Valerius quæstores 78
Fabius unus ex Fabiis reliquus 86
Fabius Pictor scriptorum antiquissimus 416
Fabius prænomine Q. Gallorum ducem legatum occidit 221
Fabraterni in fidem Rom. se dedunt 323
Fabri Locrenses capti 780
Fabrum centuriæ 25
Fabularum agendarum initium Romæ 272
Fabulæ græcæ 769
Factionum intestinarum pernicies 155
Falaricæ 956
Falcatæ quadrigæ 1081
Falernus ager 318
Faliscus ager 317
Faliscum bellum 422
Falisci cum Hetruscis juncti ibid. fœdus à Rom. petunt 424 Rom. se dedunt 215
Faliscorum ager vastatus 213
Faliscorum cædes 208
Faliscorũ Ludi-magistri proditio 214
Fama in majus omnia auget 751
Famæ celeritas 575
Famæ damnum maximum 147
Fames 72
Fames Romanorum in Capitolio obsessorum 229 ejusque dissimulandæ æstus ibid.
Fames Capuanorum 648
Fasces ac secures in tergum usurpatorum versi 751
Fata vitando incurruntur 327

Fata-

Fatales libri 204
Fati necessitas 603
Faucia curia 275
Faucula Cluvia 666
Faveria urbs 1234
Fauni ædes 979,
Faustulus pastor 7
Fax in cœlo 1303
Felix unde dictus Scylla 846
Felsina opp. 817
Feneſtani campi 317
Feneralia 990
Ferentani Rom. dediti 277
Ferentinæ lucus 40
Ferentinates pop. 381
Ferentini pacem petunt 383
Ferentinum opp. deſertum à Rom. capitur 412
Feretrii Jovis templum 11
Feroniæ ſanum 25
Feſcennini verſus 272
Feſti diei negligentia 202
Fetiales 20
Fecana urbs 28
Ficulnea urbs 32
Ficulenſis via 132
Fidei ſolennè à Numa inſtitutum 20
Fideniæ colonia à Roman. capta 173
Fidenarum obſidio 61
Fidenate bellum 13
Firmani coloni Rom. 692
Flaccus Valerius Romanus legatus 122
Flamen Martis 17 *Quirini* ibid.
Flamen dialis ibid.
Flaminia prata quæ nunc Flaminius circus appellantur 134
Flamminii cæſi corpus non inventum 479
Flavii Lucani defectio 613
Flaronia & Opimia Veſtales ſtupri compertæ 513
Flumentana porta 251
Fœderum tria genera 982
Fœderis ruptio 418
Fœderum feriendorum ritus 20
Fœminarum virtus 747
Fœminarum concitatio Romæ de lege Oppiâ 947
Fœnebres leges 890
Fœneratio vetita 305
in Fœneratores judicia exercita 293
Fœneratoribus dies dicta, & multa 1014
Fons Herculis 474
Fons ſubterraneus 567
Fontinalis porta 992
Fori, loca in ludis ſpectandis in foro facta 30
Formiana ſaxa 486
Formiani ſuffragii jus accipiunt 1124
Formianis civitas data ibid
Fortes fortuna adjuvat 331
Fortuna primigenia 105
Fortuna belli varia 1280
Fortunæ equeſtris ædes 1254
Fortunæ Fortis ædes 424
Fortunæ muliebris templum 77
Fortunæ ædes 535
Foſſæ Cluiliæ 76
Foſſa Græca 772
Forum Boarium 717
Forum piſcatorium 661
Fraternæ diſcordiæ malum 450
Fregellæ occupantur 351
Fregellani agri populati 645
Fregellas colonia deducta 325
Freſilia capta 386
Frimates ſubacti 1145
Fruſinates 385
Fulſulæ opp. 574
Fulmine icti aliquot milites 410
Fulmine icti aliquot homines 500
Fulmine tacta 567
Fulminis prodigia 18
Fulvius prætor. 562
Fundanis civitas data 320
Funebria juſta 18
Furiæ genti Gallica bella fatalia 880

G.

Gabii dolo capti 43
Gabinus cinctus 227
Gadibus exclusus Mago 762
Gaditana provincia 733
Gaditani Rom. dediuntur 763
Gala Numidarum Rex 597
Galeagra turris 620
Galearia tribus 657
Galeæ 372
Galesus fluvius 607
Galli armorum avidi 288 auri avidi 443 constant & clamant in bello 222
Galli Brixiani 505
Galli mercenarii milites 392
Galli impetu feruntur 443 pugnaces 288 religiosi 227
Galli Brenno duce Romam capiunt 224
Galli animis indomitis 1109 æstûs impatientes 407 bellicosi 397 feroces 1110 nudantur in bello 1113 magno corpore 1110 robusti ibid. terribiles 1109
Galli Boii 505 ad Dardanos penetrant 1108
Galli Delphos spoliare volentes, tempestate repulsi. 1224
Galli Insubres 430
Galli fanatici deûm matris sacerdotes 1059
Galli transalpini 1159
Galli Asiæ incolæ 1109 Macedoniæ accolæ 1371
Galli cisalpini 717
Gallia olim Ariminum dicta 763
Gallica spolia 592
Gallicum bellum 269
Gallica arma & armamenta spolia 278
Gallicus tumultus 1110
Galliæ ferilitas 218
Gallorum enses 1110
Gallorum descriptio 1110
Gallogræci milites ibid.
Gallorum tria genera 1109
Gallorum fuga & clades 403
Ganymedes proditor 857
Garitenis mors 898
Garuli pop. 1239
Gaulotus regulus 1112
Gaurcolos portus 877
Gaurus mons 297
Gaza Persei in mare dejecta 1319 per urinatores extracta ibid.
Gellii Egnatii cædes 401
Gelo Hieronis regis F. 543 ejus mors ibid.
Geminius Metius 311
Gentilitia sacra 232
Gentii majores 1334
Gentius rex Romanis suspectus 1254
Genua urbs 451
Geræstus portus 878
Geræsticus portus Teiorum 1073
Gergithum Ilienses attributum 1126
Gerion urbs 487 horreum Annibalis 491
Germani Alpes superant 454
Gerrhunium castellum 865
Geryon ab Hercule cæsus 8
Gisgo legatus 546
Gladiatorum munus 543
Gloriæ cupiditas 635
Gomphi pop. 1031
Gonni opp. 1028
Gordiutichos 1106
Gorgopas 965
Gordium opp. 1111
Gracchus Cluilius 116
Græcia major 851
Græciæ compedes 910
Græciæ bella intestina 391
Græciæ motus 735
Græci linguâ magis, quàm factis strenui 325
Græcis literis instituebantur pueri Romani 373
Græcorum leges sibi describendas, curant Romani 118
Graviscæ colonia 1205

Gyrto urbs 1284
Gytthium opp. à Nabide oppugnatum 965

H.

Halicarnassus 1064
Halis fluv. 1109
Hamæ urbs 547
Hanno Bomilcaris F. 447
Hanno captus 733 ejus clades ac fuga 756 mors 799
Harmoniæ mors 1579
Harpali legati ferocia 1257
Harsicora Sardorum civitatem armat 545 sibi mortem consciuit ibid.
Hastati 313
Hebrus fluv. 1128
Hegesili prudentia 1277
Hellespontus 907
Hellespontum Romani trajiciunt 1059
Heneti pop. 4
Hepteris navis 1069
Heraclea quæ & Minoa vocatur 586
Heraclea Hieronis F. 579
Heraclea urbs 624
Hera cleense concilium 735
Heraclides leg. 1077
Heraclitus 550
Herbesum receptum 586
Hercates pop. 1239
Hercules Alpes superat 219
Hercules Cacum occidit 8 in deorum numerum recipitur 9
Herculis ædes 1221 ara 9
Herculis simulachrum in Capitolio 382
Herculis corpus crematum 1042
Herculis signum 1123
Herculaneum captum 423
Hercynnæ templum 1368
Herdonea urbs 682
Heræa urbs 885
Heræa & Nemia ludicra 711
Herennius Bassus 554
Hermandica capta 434
Hernici victi 77
Hernicum bellum 276
Herodoci calamitas 1187
Herodorus in carcere necatus 1202
Hersilia Romuli conjux 11
Hetruriæ concilium 165 fertilitas 72
Hetruscum bellum 398
Hetrusci pop. auguriorum periti 205 ludiones 272 religionibus dediti 44 eorum literis instituebantur pueri Rom. 373
Hexapylum Syracusanum 620
Hieracome 1106
Hierocles præfectus 1043
Hiero rex à Pœnis vexatur 513 ejus amor erga Rom. 500 benevolentia ibid. beneficentia ibid. fides 502 observatio ibid. charitas apud Syracusanos ibid. testamentum publice recitatum 562 memoria 563
Hieronymus Syracusanus tyrannus 562 ejus mors 564
Himera 564
Himilco 623 ejus copiæ 586 mors 623
Hiostus fusus fugatusque 551
Hippagogi naves 1332
Hippias Berræus 1281
Hippo opp. 1165
Hippocrates & Epicides 564
Hippocratis mors 623
Hipponiates 636
Hirpini à Rom. deficiunt 518
Hispania usque ad Oceanum à Roman. subdita 930
Hispaniæ res variæ 628
Hispani gens fera & bellicosa 489
Hispan. inquieto & avido in res vanas ingenio 489
Hispani triumphati 1231
Hispanicus gladius 277
Hispanorum clades 1094
Hispanorum & Ligurum clades 726

Helo opp. 1000
Homicidii apud veteres abominatio 1351
Honori & Virtuti ædes vota 706
Honorum gradus apud Romanos 389
Honos virtutem excitat 174
Honoſca capta 489
Horatia Lex 134
Horatius 1334
Horatius ſororem interficit 22 *ejus parricidii reus, abſolvitur* 23
Horatiæ virginis cædes 22
Horatii Coclis virtus 55
Horatii & Curiatii trigemini fratres 24 *eorum monomachia* 25
Horatius Putvillus conſ. 117
Hordeum pro tritico ignavis militibus datum 695
Horreum oppidum Romanis deditur 1383
Hoſpitalitas Romanorum 59
Hoſpitii neceſſitudo 1274
Hoſpitii religio 615
ab Hoſpite proditus Annibal 525
Hoſtem frangendi ratio 407
Hoſtia in ore Tiberis condita 72
Hoſtes in patriam admittas, an in hoſticum legiones inducas multum refert 851
Hoſtiis humanis ſacrificatum Romæ 514
Hoſtilis colloquii nulla fides 907
Hoſtis contempti & neglecti malum 632
Hoſtus Hoſtilius 12
Hoſtilius Lucretius 320
Humanis hoſtiis ſacrificatum. v. hoſtias.
Hyampolis urbs 895
Hybriſtas pirata 1062
Hybla & Magella urbes ad Pœnos deficiunt 856
Hydrela Caria 1093
Hydrontum opp. 1037
Hypata urbs 1056
Hypatei pop. 1245
Hyrcanus campus 1079

I.

Iamphorina 660
Janiculum à Tuſcis captum 86
Janus pacis & belli index 17
Iberæ urbs 541
Iberus fl. ibid. *eum Aſdrubal trajicit* 470
Icilia familia patribus infenſa 126
Icilia lex 140
Idæa mater 783
Jejunii edictio ibid.
Ilercaonenſes pop. 489
Ilienſes 785
Ilergetes pop. 471
Illiberis urbs 445
Illiturgi opp. 558
Illiturganorum defectio ibid.
Illyrici feroces 385
Illyrici ſolitudines 1309
Illyriorum deſcriptio 1360
Iluates Rom. infenſi 905
Imbrum inſula 1015
Imperatoris munus 1337
Imperia Manliana 199
Indibulis regulus 629 *ejus fraus* 758
Indiges Jupiter, dictus Æneas 5
Induciæ 100 *annorum* 14
Infans in utero matris clamans 567
Ingauni Ligures 1214
Initia Cereris 879
Inſubres 446
Inſubres à Cænomanis ſalluntur 905
Inſubres triumphati 938
Inſubrium clades 906
Inſula, ubi Arar & Rhodanus confluunt 450
Interamna colonia Rom. 691
Intercalares menſes 1095
Intercalatum, & intercalares Calendæ 1302 & 1303
Intermelii Ligures 1214
Interregnum Romæ primum 16
Ion Theſſalonicenſis 1352

Ira-

Iræ vis 938
Iresiæ opp. 391
Isalca 533
Isidorus præfectus 1036
Ismeniæ prin. 1272
Isenses & Talanii immunes 1367
Iseorum lembi 899
Isthmiorum ludicrum 934
Istricum bellum 1233
Istrorum clades ibid.
Italia supero & infero mari, tanquam insula, cingitur 219
Italiæ aditûs difficultas ibid.
Itineris dux vinctus 890
Jubellius Taurea 525 *ejus mors* 651
Jugum ut fiat 116 *ejus subeundi ignominia* ibid.
Juliæ Alpes 220
Juliæ gentis Author 5
Juliæ ante Calendas messis Romana 545
Julius, qui & Ascanius 5
Julius Iulus trib. mil. 192
Junius Brutus Scæva Cos. 424
Juno Regina 209 *Juno Sospita* 475
Juno Veiis delendis evocata 20 *in Aventinum translata* 211
Junonis domus 210 *bonos* ibid.
Junonis Laciniæ templum 120
Junonis Laciniæ templum de cœlo tactum 1054
Junonis ædes 1221
Junonis Sospitæ simulachrum lachrymans 1199
Junonis Laciniæ templum semidirutum 1251 *ejus spoliati ultio*, 1266
Junoni Laciniæ aram Annibal dedicat 773 *ejus delubrum violat* 826
Junoni Monetæ ædes vota, 1252
Junoni Sospitæ ædes vota 979
Jupiter Feretrius 11 *Elicius* 18 *Stator* 12
Jovis ædes de cœlo tacta 593
Jovis epulum 600
Jovis porta Capuæ 650
Jovis cella & quadrigæ 403
Jovis Acræi templum 1099
Jovis Lanuvii ædes de cœlo tacta 888
Juramenti in fœderibus interponendi ritus 1126
Juris divini condendi Numa author 34
Jurisjurandi ad altare faciendi, & simul sacra tangendi ritus 431
Jus civile Cn. Flavius scriba invulgavit 383
Jus, qua re constet 370
Justitium 59

L.

Labeates Illyrici 1038
Labici Rom. adempti 76
Lacedæmon oppugnata 964
Lacedæmoniorum clades 1011
Lacetani 470
Lacetanorum cædes 471
Laciniæ Junonis fanum 545
Lacinium opp. 706
Laconica regio 1096
Lactea pluvia 975
Lacumanes regno pulsus 800
Lacus Albanus 208
Lacus Curtii historia 13
Lacus Fucinus 189 *Regillus* 110
Lacus Hostiæ 692
Lacus Thrasymenus 477
Lago urbs 1108
Lamia urbs 710
Lampsacus urbs 1014
Lampter Phocææ urbs 1075
Larissa Rom. capta 1234
Lanuvium 991
Lapidum pluvia ibid.
Larium Permarinûm ædes 1221
Larissa urbs 893
Larissa Thessaliæ 1285
Lars, seu Lais Tolumnius 160 *ejus cædes* 162

Lartes Porſena Rex 55
Lab vicus 1120
Latinæ feriæ 206
Latinæ coloniæ deductæ 979
Latini priſci 5
Latinus Rex Laurentum 4
Latinus Silvius Rex Latinorum 6
Latinorum regum genealogia ibid.
Latinorum cum Romanis bellum & ab iis clades 313 *fœdera* 64
Latini agri diviſio 317
Latinum bellum 209
Latomiæ ſeu Lautumiæ 661
Latona 204
Lavicana colonia deducta 182
Lavici capti ibid.
Lavinia Æneæ uxor 5
Lavinium ibid.
Laureatæ literæ & tabellæ 1349
Laureæ coronæ geſtandæ ritus 527
Laurea in puppi navis enata 884
Laurentia Fauſtuli uxor 7
Lectiſternium quando primum in urbe factum 471
Lectiſternium iteratum 272
Lectorius legatus 860
Legati jure gentium ſacri 52 *eorum violatorum ſcelus* 436
Legatorum admittendorum jus gentium 13
Leges à Græcis petunt Romani 118
Leges Romanorum 12 *tabulæ* 119
Leges Conſulares 117 *decemvirales* 136 *tribunitiæ* 262
Legio non eodem ſemper conſtabat numero 662
Legio linteata 417
Legionum robur 831
Lembi piraticæ 1072
Lemnus inſula 735
Leon Iceſiæ F. 1105
Leonatus & Thraſippus duces 1281
Leontia urbs 589
Leontinorum tumultus ibid.
Leptis inſ. 829
Letemnaſtus dux 1005
Leucadia 524
Leucadis ſitus ibid.
Leucadii 925
Lævi Ligures 220
Lævini Conſulis oratio 668
Leuſines ſitus 1356
Leuſus Cretenſis 1106
Lex regia 236
Lex ſacrata 72
Liberi & Liberæ ædes 134
Libri Numæ Pompilii in arcâ lapideâ ſub terrâ inventi 1205 *in comitio publicè combuſti* 1206
Libri Lintei 154
Libui Galli 455
Licinia lex 263
Licinii Hiſtorici fides elevatur 154
Licinium genus 386
Licinius Menenius 259
Licinius Craſſus 1254
Lictorum numerus 88
Ligures Apuani 1214
Ligures ſubacti 1054
Ligures triumphati 929
Ligurum cædes ac fuga 1205
Ligurum celeritas & adverſus Rom. fraus 1204
Liguſtini montes 953
Lilybæum promon. 462
Lingones 220
Lingos mons 891
Liparenſium piratæ 215
Liris fluvius 401
Litabrum opp. 1000
Litana ſylva 538
Liternum colonia deducta 975
Liternus fluv. 905
Litubium ibid.
Lituus auguralis 16
Livii ſæculum 163
Livius quo tempore fuit ibid.
Locrenſes Romanis portas claudunt 552
Locrenſibus libertas, leges, & ſenatus reſtituuntur 793
Locrorum obſidio 706 *ejuſque ſolutio*

tio ibid.
Locuſtarum nubes 1254
Locutius deus 230
Leonorius ac Lutatius Reguli 1108
Longula opp. 72
Longuntica opp. 489
Loryma portus 1065
Lua mater dea 307
Luam colonia deducta 1235
Lucanorum defectio 330
Lucanorum deditio 656
Luceres equites 389
Lucerina victoria 415
Lucerini coloni Rom. 692
Luci, & Junonis Luciniæ meræ paſcua 561
Luci ac Fana ſacroſancta 1020
Lucius Valerius Flaccus mag. equitum 348
Lucretia terrore expugnata 46 ejus mors ibid.
Lucretii prætoris invidia apud trib. pleb. 1300
Lucretius urbis præfectus 112
Lucretius Tricipitinus 182
Luctatii Conſulis in conficiendo bello celeritas 430
Lucumo & Aruns Damarati F. 29
Lucumonis ambitio ibid.
Ludi Apollinares 705
Ludi Jovi votivi facti, 1261
Ludi magni 278
Ludi magni inſtaurati 600
Ludi maximi 270
Ludi plebeii 1149
Ludi ſcenici quando primum facti 272
Ludi Taurilia 1158
Ludi Votivi per 10 dies facti 1261
Ludorum apud priſcos conſuetudo 272
Ludorum ſumptus circumſcriptus 1217
Ludorum celebritas & initium Romæ 272 intermiſſorum indignatio 194
Ludorum Apollinis certus dies dictus
Lunæ portus 952
Lunæ eclipſin futuram prædicit Sulpitius Gallus 1340
Lunæ ædes in Aventino 475
Lunæ duæ interdiu 474
Lunarem annum deſcribit Numa 17
Lunenſis ager 981
Lunenſium & Piſcanorum de agro contentio ibid.
Lupa meretrix 7
Lupercal ludicrum ibid.
Lupus Martius 407
Lupus vigilem laniat 471
Lupus urbem ingreſſus 1232
Luſcinus & Colca reguli 928
Luſitanorum clades 1094
Luſtrale ſacrificium 24
Luſtratio urbis 471
Luſtrum conditum 97
Lutarius ac Leonorius regali 1108
Lycaonia 1125
Lyceum in cenſum 863
Lychnidum 1327
Lycia 1062
Lyciorum fuga 1064
Lyco opp. 1086
Lycortas 1005
Lycurgus tyrannus 963 ejus diſciplina 80 annis obſervata abrogatur 1122
de eâ re querela 1123
Lycis fluv. 1108
Lydia & Ionia Eumeni datæ 1127
Lyſimachia urbs fraude capta 1109
Lyſimachus 1190
Lyſiones urbs ſe Romanis dedit 1108

M.

Macedones feroces 1034
Macedones graves accolis 658
Macedonicum bellum Antiochi bello majus 848

Macedonicum nov. 1300
Macedonum arma 358
Macedonum clades ac fuga 918
Machanidas Lacedæmon. tyrannus 750
Macra Come opp. 892
Macri campi 1238
Macris insula 1002
Mæandri fluv 1093
Menelaus mons 964
Menium atrium 1176
Mœsia silva 29
Magella 636
Magister equitum de plebe primus 284
Magister equ. dictatorio imperio equatus 494
Magistratus Patricii & plebeii 268
Magistratibus ineundis solennes Idus Maiæ 122
Magistratuum electio ut fieri solita Romæ 686
Magius Decius 526
Magnesia 1060
Magnetarches magistratus 1007
Magnetes liberi facti. 934
Magnetum concilium 1006
Magni campi in Africa 815
Magni ludi 278
Magnus unde dictus Pompeius 846
Magonis Amilcaris F. 528 res gestæ 546
Mahabal Himilconis F. 438
Mala prævisa minus terrere 181
Maliacus sinus 878
Malicusa sylva 26
Malea urbs 879
Mamercus Æmilius dictator 321
Mamertini periculum 755
Mamilius Octavius Tuscus 62
Mancipiorum censura 1176
Manduria 696
Manlii virtus 83
Manium placandorum ritus 18
Manliana imperia 169
Manlianus saltus 1213
Manlii Capitolini popularitas 268
Manii servi indicium 651
Mannitorum vicessima lex 283
Marcellus Claudius 530 ejusque res gestæ 581
Mare Adriaticum 219
Marene regio 1293
Marius Alsius 548
Marrucinæ pop. 867
Marrucini 331
Marsia ibid, Marsias fl. 1106
Martii equitis Romani gloria ac prodigium 275
Martis ædes dedicata 230
Martius campus 52
Martius Coriolanus exulat 74
Martius Rutilius 284
Martius saltus 407
Martius vates 608
Masæsylorum descriptio 745
Masanissa 597
Masguba 1357
Massilienses Rom. socii 443
Massyla gens 597
Matalus regulus 449
Mater deum 784 ut Romam recepta 787
Matronarum honos 213
Mauritii 597
Matuta mater 604 ejus ædes 741
Medixtuticus 573
Medoh urbs 1029
Mediolanum à quibus conditum 220
Meduacus fluv. 385
Medullia oppug. 28
Megalesia 787
Megalopolitani restituti 900
Megistæ portus 1068
Melan fluv. 1038
Meles captæ 682
Meleses pop. 733
Melibœa opp. 1034
Melita ins. 463
Menelai urbs 964
Menenii Agrippæ honor 60 ejus mors 72

Menippus dux 713
Meninx inſ. 497
Mentiſſa opp. 652
Mentis ædes 544
Mercenarium militem quando primùm habere cæperint Romani 597
Mercurii ædes 63
Mercurii promont. 798
Mercurius Teutates 676
Merici proditio 626
Meſſenes Peloponeſiacæ urbis expugnatio 1042
Meſſeniorum à Romanis defectio 1043
Metapontinorum fraus 698
Metaurus fl. 725
Metia tribus 322
Metilius trib. mil. 202
Metius Curtius 12
Metius Suffetius 19 *ejus ſupplicium* 24
Metropolis Theſſaliæ Romanis deditur 892
Metropolis 892
Mevania urbs 378
Mezentius 5
Mezetulus 799
Miſſio 1012
Militum decimatio 92
Militum modeſtia 720 *patientia & labor* ibid.
Milvius pons 727
Mincius amnis 567
Minerva Alcis 1281
Minerva præſes arcis Athenienſis 867
Minio 996
Minius Cerrinius 1152
Minturnæ colonia 401
Minutia Veſtalis 320
Minutii cum Annibale pugna 495
Maſſagenes Maſiniſſæ filius 1358
Mithridates Antiochi fil.
Mitis amnis 1317
Moloſſis fluvius 327
Monomachia 556
Monopodiorum uſus quando cæperint Romæ 1148
Mopſilus tumulus 1289
Mortuorum cremandorum mos Rom. 952
Mortuorum laudationes 341
Mula pariens 678
Muliebris ſuperbia 756
Mulierum preces movent 77
Mulieris Fortunæ templum 13
Mulieris ambitio 262
Mulierum bonos apud Romanos 13
Mulierum ſeceſſio 947
Mulus tripes 1186
Munda urbs 591
Mundus muliebris qui olim 952
Muralis coronæ certamen 250
Murguntia urbs 656
Muribus aurum arroſum 811
Mutia prata 58
Mutii cui prænomen C. facinus audax 57
Mutila & Faveria opp. vi captæ 1234
Mutines qui & Hipponiates 636
Mutinæ 446
Mycenica 911
Myla fluv. 582
Mylæ 1283
Mylaſſenſes 1366
Myndus 1064
Myoneſius promon 1062
Myſi ſagittarii 1081
Myſia 1127

N.

Nabis Lacedæmoniorum tyrannus 785
Nadagara urbs 832
Nævius Criſta 590
Narnia Rom. colonia 691
Naſon inſ. 621
Navalis pugna 463
Navalis pugnæ deſcriptio 817 *triumphus* 1380

Neapolitana 448
Neapolis urbs obsidio 1028
Neapolitum urbs 1042
Nauſtathmos 1075
Neapolis & Tycha Siracuſarum regiones 621
Neapolin Annibal capit 520
Neapolitarum erga Rom. animus infidelis 324
Neceſſitas maximum telum 169
Nemeorum ludorum ſolennitas 711
Neocrites 1081
Nepete colonia 691
Nephelis promont. 927
Neptuni ara ſudore manans 741
Nequinum opp. 391
Neronis celeritas & diligentia 600
Neſattium opp. 1234
Neſiotæ opp. 1119
Nexi ob æs alienum 64
Nicæa urbs 736
Nicander Archi-pirata 1050
Nicatores 1308
Nicander Achæorum prætor 1101
Nicephonium 907
Nicomedes Rex 1109
Nicopercon 671
Nicoſtratus 911
Nico Tarentinus 698
Nola opp. 529
Nolana colonia 692
Norba & Scotia coloniæ Romanæ 173
Norbana colonia 692
Nortia Dea 273
Numentum 164
Nova Carthago 745
Novendiale ſacrum 658
Novi hominis invidia 383
Nuceria in deditionem recepta 530
Nucerini Calatiâ traducti 685
Numa Pompilius 26 *ejus religio, & opera* ibid. *commentarii de rebus ſacris* 1205
Numæ Pompilii commentaria publicè combuſta 1206
Numerius Fabius Vibulanus Coſ. 178
Numerus Minervæ inventus 273
Numitius ſtuv. 5
Numidæ libidinoſi 795 *ſtrenui* 596
Numiſius dux 316
Numitori Albæ regnum reſtituitur 6
Nymphius Palæpolitanus 328

O.

OEneum opp. 1308
Ocii mala 18
Ocretani 438
Octacilii prætoris Siculi angustiæ 513
Octavius Metius 419
Octolophum 871
Odomantica terra 1351
Odryſæ opp. 1182
Oeta mons 1037
Oetæi montes 1033
Ofilius Calavius 347
Olba urbs 815
Olcades 433
Olzinium opp. 1367
Olympias Alexandr. Epir. ſoror 328
Olympias olim Gonnocondylum 1161
Olympii Jovis templum 575
Olympio legatus 1329
Olympiorum ſolenne iudicrum 1368
Olympus mons 1112
Oneſimus 1324
Opis ædes 1158
Opiternius Bacchanaliorum author 1149
Oppia virgo Veſtalis 79
Oppiæ legis contentiones 949
Opuntis urbis ſeditio 906
Oraculum Apollinis Delphicum 784
Orbitanium opp. 574
Orchomenos Achæis reddita 885
Oreum urbs 874
Oreſtis urbs ibid.
Oretani 438
Oreum urbs 1322
Orgeſſum caſtellum 865
Ortiagon regulus 1112

Oricum de Macedonibus receptum 590
Originum Catonis liber 1366
Orinx 733
Oriundus fluv. 1335
Orthobula 1245
Ortona urbs 117
Osca lingua 400
Osphagus fluv. 873
Ossa mons 1284
Ostia condita in ore Tyberis 72
Ovius Paccius 417

P.

PAcis petendæ ritus 75
Paculla Minia Campana 1152
Pacuvii Calavii facinus 524
Padus Rhodano violentior 458
Pæonia 1110
Pæstani coloni Rom. 692
Palæphatus opp. 891
Palanteum urbs 7
Palæpolis urbs 326
Palatinus mons 7
Palinurus promont. 1060
Pallenenſis agri ſertilitas 1320
Pallenſes pop. 1119
Pallori & Pavori fana vota 23
Palmata tunica 390
Pamphilia 1068
Pamphilius ſinus 1069
Pamphiliæ legati 1322
Pan Lycæus 7
Panætolium 866
Pantaleontis fides 1258
Pandoſia urbs 327
Panopolis 907
Panormus 1060
Pantaucus 1273
Papinus mons 1357
Parma colonia deducta 1183
Paroreia Thraciæ 1163
Paros inſ. 857
Parthenius mons 963
Paſſaro urbs 1063
Patara 1063
Pater patratus 20
Patres unde dicti & qui patricii 9
Patriæ amor 231
Paulus Æmilius 499
Pauſanias 1027
Pauſiſtratus 925 *ejus cædes* 1059
Pedani in civitatem accepti 319
Pedanii virtus 611
Pedeum opp. 318
Pelignis 311
Pelignia cohors 610
Pella Macedoniæ urbs 1346
Pellinæum opp. 1028
Pellina opp. 873
Pelops rex 967
Peloponneſius peninſ. 8
Peluſium 1326
Peneſtiæ regio 1309
Peneus amnis 893
Penninus mons 455
Pentri Samnites 368
Peparethus opp. 736
Peræa 1068
Perduellionem judicare 522
Perduelles hoſtes 1359
Perga urbs 1125
Pergamum Eumenis regio 784
Perolla Calavii F. 525
Perræbia 875
Perſeis urbs 1182
Perſeus Rex ejuſque res præclaræ 1210
Peruſia Hetruriæ 374 *Rom. deditur* 377
Peruſini inquieti 410 *eorum clades* ibid.
Peſtilentia Romæ 26 & *alib.*
Peſtilentiæ ſecundæ ſacrum 1273
Peſtilentiæ ſedandæ ergo Æſculapius ab Epidauro accerſitus 784
Petelinus lucus 251
Petellia 542

Petillini pop. 535
Petilia lex 212
Petilius trib. pleb. ibid.
Petiturus fluvius 1310
Petra opp. 1161
Phacium opp. 1038
Phalangitæ 1080
Phalanna opp. 1284
Phalanx Macedonica 895
Phalera 711
Phaleria 892
Phaloria opp. 1161
Phanæ 1050
Phancas 1389
Phanos cast. 1309
Pharsalus 908
Phaselis urbs 1068
Phæstum 1030
Pheræ opp. 891
Phila 1293
Philacæ opp. 1367
Philippei nummi 1095
Philippopolis 1161
Philippus Mac. Rex, ejusque res gestæ 659
Philipp. Megalopolitanus 1031
Philo 365
Philocles 1199
Philodamus Argivus 621
Philomenes Tarentinus 605
Philopœmen 1002
Phocæa inf. 1058
Phocis 1029
Phrygia duplex 1127
Phrygius amnis 1079
Piaculare sacrum 792
Piera 1161
Pieria, silva 1344
Pila Horatia 22
Pinarii ac Potitii 9
Pineus Rex 498
Piræum Athenarum 864
Pisæ 455
Pisaurus colonia 1176
Pisidæ pop. 1107
Pisidia Rom. subjecta ibid.
Pisistrati pertinacia 932 *supplicium* ibid.
Pisistratidarum execrationes 877
Pisuetæ pop. 925
Pityusa insula 772
Placentia 446
Placentini Romani coloni 692
Plator 736
Plebis cum Patribus contentio, ac secessus 71
Pleia opp. 1003
Pleminius legatus 782 *ejus mors* 383
Plestina urbs 386
Pleuratus rex 659
Plistia capta 360
Pluvia carnea 103
Pluvia sanguine mista 474 *lapidea* 544
Pœnorum clades 532
Polyaratus 1329
Potentia colonia 1176
Polusca urbs 76
Polyxenidas exul 1051
Pomerium quid 22
Pompeius 1048
Pomptina tribus 282
Pons sublicius 32
Pontia colonia Romana 692
Pontifex sacrificulus factus 18
Pontifices de plebe primi 389
Pontificis institutio 18
Pontii Cominii fatum 228
Popilii obstinacia 1356
Populi potestas 336
Porcia lex 391
Porcus cum humano capite 889
Porcus biceps 741
Porsena rex ejusque benevolentia 58
Porta Capena 22
Porta Decumana 99
Porticus Romæ 30
Portoria instituta 887
Posideum promontorium 1320
Posthumia Vestalis rea 180
Posthumius Albinus 1158
Posthumius Regillensis 252
Posthumius Pyrgensis 600

Potidania urbs 738
Potitii ac Pinarii 9
Potitiorum interitus 367
Præneſte 258
Prænestinorum defectio 252 *fuga & clades* 258
Prætextæ honos apud Romanos 88
Prætor urbanus primus Romæ 271
Praſiæ 878
Prata Quintia 114 *Faminia* 134
Praxo Delphica 1258
Primipili ductor primus centurio 304
Principes in militia 313
Privernum opp. & Privernates 282
Proca Rex 6
Proculi Julii de Romulo teſtimonium 16
Proculus Virginius Coſ. 77
Prodigiorum procuratio & expiatio Romæ ibid.
Proërna urbs 1032
Promontorium Mercurii 798
Proſerpinæ theſauri violati 782 *ejus ultio* ibid.
Proverb. Ad triarios res rediit 313
Prov. Non omnium dierum ſol occidit 1162
Provocationis lex 22
Proxenus 1245
Pruſias rex 737
Prytaneum Cyzyci 1240
Pſaltriæ quando Romæ in pretio 1148
Pteleum opp. 1010
Ptolomæus & Cleopatra 1126
Ptolemæus Ægypti rex 994
Ptolemæus major 1126
Publicanorum fraus 600
Pudicitiæ memorabile exemplum 46
Pudicitiæ Patriciæ, & plebeiæ templum 403
Pudicitiæ violatæ ultio 47
Puer ſine oculis & naſo 975 *unimanus* 999
Pulli Gallinacei ternorum pedum 884
Punica verſutia 1279
Punicum primum bellum 738
Inter Punicum primum bellum, & ſecundum finitum, ſexaginta tres anni 847
Purpuræ pretium, & honos apud Romanos 951
Puteolorum colonia 905
Pylæ unde dictæ 885
Pyra locus 1042
Pyrenæi portus 653
Pyrenæus ſaltus 445
Pyrene promont 655
Pyrgum caſtellum 612
Pyrrheum propugnaculum 1101
Pyrrhi liberalitas 715
Pyrrhi audacia & virtus 995 *caſtra* 891
Pyrrias 710
Pythagoræ auditorem fuiſſe Numam 1206
Pythagoras Samius 17
Pythagoras Nabidis gener 962
Pythagoras Quintio ſupplex 972
Pytho Macedo 1321
Pythium opp. 1283

Q.

Quadrigarum falcatarum Antiochi deſcriptio 1081
Quadruplatoris nomen infame 147
Quæſtores ex quibus crearentur 187
Quæſtores plebeii primum creati 187
Quæſtorium in caſtris 411
Quintii Albani 25
Quintii ingenium 1043
Quintii bonos apud Græcos 960
Quintius Capitolinus 113
Quintius Cincinnatus 161
Quirinalis & Viminalis colles Romæ additi 36
Quirini ædes 423
Quirites unde dicti 13
Quititium foſſa 28

Quinquatrus 661
Quinquatria 1326

R.

Rabies Saguntina 440
Racilia 114
Rauennenſes equites 31
Raphia 994
Raſi capitis ſymbolum apud Roman. 479
Regem Rom. petunt 16 omnino aduerſantur 56
Regia poteſtas Romæ non tam imminuta conſulatu inducto, quam velut annua facta 49 regii nominis faſtus, & invidia apud Romanos 50
Regibus quam diu Roma paruerit 47
Regis & Tyranni diſcrimen 966
Regis exemplum omnes ſequi 18
Regis mali typus 506
Regnandi libidinis malum 437
Religionis externæ inductio perniciosa 599
Religionis pravæ malum 27
Religionis cura Romanis 205
Religionis neglectæ malum 26
Religioſi dies 235
Remus Romuli frater 7 ejus cædes 8
Rhege urbs 893
Rheginorum fides 543
Rhegium opp. 559
Rhinocolura urbs 1356
Rhion fretum inter Naupactum & Patras 710
Rhiſiaſus 899
Rhium 738
Rhizonitæ 1367
Rhodani oſtia 447
Rhodia claſſis 893 clades 1061
Rhodii neque ſocii, neque hoſtes à Rom. habendi 1866
Rhodiorum auxilia ſociis 1365 eorum ſermo arrogans & tumidus 1230
Rhodiorum cum Antiocho res 927
Rhoduntia 1033
Rhoteum opp. 1078
Roma caput orbis 450
Roma muro lapideo cincta 32
Roma à Gallis capta 224
Romæ initia & ſitus 9
Romæ reverentia apud hoſtes, 1084
Romanæ hiſtoriæ difficultas 3
Romanæ Reipublicæ inſtitutio 966
Romani imperii dilatatio 948 propagatio à Gadibus uſque ad mare rubrum 1034
Romani imperii finis & terminus 1134
Romani nominis metus apud hoſtes 393
Romanæ reipublicæ laus 4
Romana gens victa quieſcere neſcit 344
Romanorum ordo in bellis 872
Romanorum legati ad Carthaginienſes 829
Romanorum benignitas 685 felicitas in bellis & gratitudo 692
Romanorum timor, anxietas, & ſuſpenſa animi 467
Romanorum æquitas 966 clementia, lenitas & ſeveritas 736 de majeſtate nominis ſui cura 784 munera ad exteras gentes 685
Romanorum crudelitas & ambitio 459
Romanum civem verberare, aut necare vetitum 391
Romulea Samnitium capta 397
Romuli caſa 234
Romulus & Remus ſub lupâ jacentes 4
Romulus quot annos regnavit 16
Rorarii 313
Roſellanus ager 415
Roſtra in foro 537
Ruffrium 328
Ruminalis vicus 6
Ruſcino portus 817
Rutilorum & Aboriginum bellum 45

S.

Sabatini pop. 666
Sabatini liberi esse jussi ibid.
Sabellus ager 307
Sabinarum raptus 10 audacia earundum 13
Sabini in civitatem accepti 28
Sabini populi ibid.
Sabinorum ac Romanorum conciliatio 13
Sabinorum veterum disciplina 16 clades 140
Sacerdotes patricii 390
Sacerdotum creandorum author Numa 17 eorum ornamenta ibid.
Sacer lapis 1235
Sacer mons 71
Sacrificulus rex 50
Sacrilegii ultio 1265
Sacriportus 670
Sacrum novendiale 604
Sagmina fetialium 20
Saguntì situs 435
Saguntina oppugnatio 438
Sagalassenus ager 1108
Salentinum bellum 379
Salera urbs 804
Salernum colonia 975
Salganea opp. 1011
Salii Martii 17
Salinator unde dictus 806
Salpinates 217
Salutis ædes Rom. 381
Salyum bellum 853
Samæi sub coronâ venditi 1120
Samnium vastatur 396
Samnites triumphati 416
Samniticum bellum 292
Samnitium clades & fuga 300 defectio 360 insidiæ 368
Sanctius ærarium 692
Sanctius concilium 1009
Sangualis avis 1235
Sangi ædes de cœlo tacta 884
Sanguinea pluvia 1261
Sardinia domita 1247
Sardorum legati 1231
Sate 1123
Sarissæ Macedonum 358
Sassyla urbs 285
Saticula 296
Saticulani 692
Satricum Rom. ademptum 76 expugnatum 241 dirutum 260
Saturnia colonia 1184
Savo opp. 773
Scævola unde dictus 58
Scaptius 147
Sceleratus campus 320
Scenici ludi quando primum Rom. facti 272
Scerdiletus 659
Schola publica 17
Scisatum oppidum 878
Scipio Carthaginiensium fatalis hostis 831
Scipio facta sua recenset 755
Scipionis cum Fabio contentio 768
Scipionis Junioris Africani descriptio 654
Scipionis exilium & mors 1182
Scipionum clades in Hispaniâ 673
Scipionum mors 633 virtus 755
Scipionum fratrum triumphi 1095
Scipionis monumenta 1140
Scodra urbs 1039
Scordus mons ibid.
Scotussa urbs 1032
Scultenna fluv 1235
Scutati 313
Secundani milites 956
Secundani priores ibid.
Sedetani Rom. socii 959
Segestica expugnatio 958
Seleucus Antiochi F. 939
Sella curulis 271
Selymbria urbs 939
Semo Sango deus 324
Sempronii Blæsi mors 497
Sempronius Coss. 63
Seniores idem ac senatores 191

Seno-

Gravium Gallorum robur 320. Romam capiunt 324
Sentinas ager 406
Sepinum 422
Seppius Lesius 648
Septimi Marcii virtus 631
Sepulchrum dirutum promontorium Africæ 829
Sergii & Virginii, tribunorum militum criminatio 202
Serrheum castellum 857
Servi ad pileum vocati 107
Servile bellum 1393
Servilii Albani 25
Servilii Consulis labor in plebis miseriâ levandâ 65
Servilius Ahala 159
Servius Sulpitius Cons. 61
Servius Sulpitius Camerinus tribunil. Cons. potest. 205
Servius Sulpitius Galba 703
Servius Tullius Corniculi princeps 32 Rom. rex servâ natus 34 ei dormienti caput ardere visum 32 Tarquinii Prisci gener asciscitur ibid.
Servorum cædendorum mos 74
Servorum delectus 514
Setia colonia 691
Sexti Digitii virtus 679
Sexti Tarquinii dolus in Gabinos 42 ejus libido 45
Sexti Tempanii virtus 175
Sextius Tullius militum princeps 280
Sex. Ælius Pætus Cons. 887
Sextus Antistius legatus 715
Sextus Furius 79
Sextus Julius Tullius tribun. mil. 282
Sextus Tempanius 175
Sibyllæ in Italiam adventus 9
Sibyllæ carmina de termino fatali Rom. Imperii 1131
Sibyllinorum librorum usus 204
Siccii cædes 125
Siccinius plebi secessionis author 134
Sicilia tota in Rom. deditionem venit 672
ex Siciliâ frumentum Romæ portatum 686
Siciliæ fertilitas ibid.
Siciliæ Tyranni 291
Siculum fretum 655
Siculorum querelæ 663
Sicyone urbs 711
Sida opp. 1069
Siditini pop. 307
Signina colonia 692
Silpia urbs 743
Similæ lucus 1152
Synadensium ager 1108
Sinope urbs 402
Sinuessa urbs 402
Sipontum colonia deducta 975
Sipylum opp. 1079
Siræ opp. 1361
Soles 3 simul visi 1241
Soles duo visi 741
Soli castellum 927
Solis ara 1201
Solis orbis minui visus 474
Solonis leges Romanis descriptæ 118
Solovertius dux Gallorum 1374
Sopater Macedo 829
Sopatri mors 1193
Sophonisba 819 ejus mors 821
Sora Rom. colonia 691
Sororum tigillum 17
Sosis 621
Sospitæ Junonis lucus & ædes 905
Spadonum ministeria regibus 996
Sperchiæ opp. 803
Spei ædes 86
Sperchius fluv. 1032
Spolitani col. Rom. 692
Spurius trib. pleb. 192
Statius 519
Statius Metius 573
Statellas ager 125
Stiffis opp. 4
Stobi opp. 1200
Stragulæ vestis usus quando primus Romæ 1148

Stratagema Gallorum 538
Stratii medici prudentia 1361
Stratonicea urbs 925
Stratonicensis ager ibid.
Stratum urbs 1100
Strymo fluv. 1345
Stubera urbs 873
Stymphalis Regio Macedoniæ 1379
Subota insula 1332
Sucro opp. 753
Suessa colonia Rom. 691
Suessa olim, nunc Aurunca 328
Suessetani ad Catonem deficiunt 959
Suessula opp. ibid.
Suovetaurilibus lustratus exercitus 35
Suismontium mons 1146
Sunium opp. 738
Superbus cur dictus Tarquinius 39
Superstitionis malum 239
Supplicatio belli ergo 851
Supplicationes triduæ ibid.
Sutrium Rom. colon. 787
Sutrium bis eodem die captum 237
Sutrium clavstra Hetruriæ 369
Silvani vox 53
Silvius Ascanii F. unde dictus 6
Synedri magistratus 1378
Synope urbs Græca 402
Syphacis historia 597 *& alibi. cum Rom. fœdus* 685
Sypheum 825
Syracusarum obsidio 619
Syracusarum direptio 627

T.

TAbæ urbs 1107
Tabernæ circa forum ædificatæ 30
Tabularium 1306
Tabularum 10 *leges fons omnis juris* 119
Tagus fluv. 434
Talassus 10
Talentum Eubœicum 1139
Tanetus vicus 825
Tanaquil Lucumonis uxor 29
Tarenti opulentia 698
Tarento potiuntur Rom. 698
Tarentum Livius amittit 165 *Fabius expugnat, & recuperat* ibid.
Tarpeiæ virginis proditio 12
Tarpeio de saxo præcipitatus M. Manlius Capitolinus 251
Tarquinii opp. 29
Tarquinienses subacti 606
Tarquinius Collatinus 50
Tarquinius Priscus 29
Tarquinius Sextus Lucretiam violat 46
Tarquinii Aruntis mors 53
Tarquinius cognomine Superbus 39 *ejus res gestæ* ibid. *mores* ibid.
Tarraconensis conventus 651
Tatius, cui prænomen T. Sabinorũ Rex 11 *cum Rom. simul regnat* ibid. *ejus cædes* ibid.
Taurasinorum ager 1212
Taurilia ludi 1158
Taurini saltus 220
Taurus flumen 1108 *mons* 713
Tectosagi Galli 1109
Telleni capti 28
Telmessicus sinus 1064
Tempanii virtus 175
Tempe 893
Templum primum Romæ 11
Tempsa colonia deducta 975
Tempyrorum angustiæ 1128
Terentius Massaliota 1129
Terentius Istra 1184
Terentilla lex 103
Trigemina porta 160
Trigemini fratres 21
Termessenses Isionensium arcem oppugnant 1108
Terminalia festa 1103
Terminus Deus de sede sua non movendus 234

Terra omnium communis mater 1083
Terra motus insignes & portenta 1083
Terra ardens 685
Terra Pomitia Romæ 338
Tessera militaris 739
Thebasium castellum 1107
Thamugadi 1032 eorum clades 1031
Thealenses in deditionem pop. Rom. veniunt 359
Theanus Sidicinus 514
Thebæ 359
Thebæ Phthiotidæ 737
Theodorus & Sosis Syracusani 575
Theondæ magistratus 1351
Theoxenæ virtus 1187
Thermopylarum saltus 737
Thessaliæ vastatio 1251
Thessalonicæ 925
Thendorea urbs 1098
Theuma & Calatbuna vici expugnantur 892
Thioneum opp. 892
Thraso 563
ad Thrasimenum lacum clades 478
Thuriæ captæ 358
Thuribulorum usus apud Rom. 787
Thurini 595
Thurinus ager 979
Thurrus regulus 1220
Tuscorum strages 227
Tiberius Bruti F. 5
Tiberius Cons. 1230
Tiberius Sempronius Gracchus augur 808
Tibicinum honos Romæ 368
Tichius 1033
Ticinus fluv. 220
Ticinus ponte junctus 459
Tifata collis 293
Tigillum sororium 23
Timocrates Pellenensis 965
Timon Lydiæ præpositus 1084
Tiseus mons 736
Tiso Patrensis 1002
Titiensis equites 359
Titium atrium 1178
Titæ pilæ honos 822
Titium 990
Tolistobogii Galli 1109
Tonsa urbs 1321
Torquatum mare 1320
Totilæ prænom. 878
Tralles sagittarii Rom. dediti 1084
Transfuga nomen ignominiosum 523
Transfugarum proditio 625 supplicium 1390
Trebia fluv. 461
Trebiensis clades 457
Trebonia lex 201
Trebula urbs 550
Trebulani cives Rom. facti 385
ad Triarios rem rediisse, quid 313
Tralli 1113
Tribu movere, quid 1358
Tribuni plebi sacrosancti 134
Tribuni militum primò creati decem 131 deinde semideni 367 eorum creandorum causa ibid.
Tribunalia prætorum ad piscinam publicam posita 544
Tribunatus militum Consulari potestate & summum imperium 166
Tribunitia comitia 263 leges 202
Tribunorum plebis numerus 117
Tribus, unde dicta 35
Tribus Rom. 35 constat ibid.
Tribus Velina & Quirina 430
Tribus additæ ad veteres ibid.
Tribus urbanæ 384
Tributa comitia 91
Tributi indictio 543
Tricastini pop. 450
Tricæa urbs 1031
Tricori pop. 450
Trifanum 316
Trigemina porta 160
Triphylia 885.
Tripolis 1003
Tritanon opp. 737
Triumphus, ad quos pertinet 859
Trium-

Triumviri coloniæ deducendæ creati 266
Triumviri capitales 425 *sacris conquirendis, donis persignandis, alteri reficiendis ædibus sacris* 604
Trocmi Galli 1103
Trogiliorum portus 620
Troja altera, Troja tertia, Trojæ capta 4
Trojanus pagus ibid.
Troja 10 *annos oppugnata* 196
Troclium opp. 424
Trophonis specus 1368
Tubero Historicus 164
Tulliæ duæ Servii Tullii filiæ 37
Turdetani sub coronâ venditi 592
Tutia fluvius 646
Turnus Rex 5
Turnus Herdonius 40
Tuscus vicus 59
Tusculum 261
Tusculana arx ibid.
Tiberinus Capeti F. 6
Tiberinus fluv. ibid.
Tyberis inundatio 566
Tiburtinum bellum 277
Tyrrheum opp. 1111
Tysios vicus

U.

Vacciprata 323
Vacceorum cædes 990
Vacceos bello petit Annibal 434
Vadimonis lacus 376
Valeria lex 391
Valerius Cons. 51 *ejus victoria & triumphus* 53
Valerius Antias 546
Valerius Lævinus 850
Valerius Potitus Cons. 186
Varro Cannensi pugnâ ablatus 512
Varronis Cons. arrogantia 501
Vectii Messii virtus 168
Vectones pop. 990 *fusi* ibid.
Veiens bellum 53
Veientium expugnatio 210
Velia 54
Veliterni 282
Velitræ expugnatæ 258
Velitras coloni missi 308
Velitum arma 836
Veneris ædes 1246
Veneris Ericynæ ædes 1209
Veneti unde 4
Venetia prope Aquileiam 1159
Ventris ac cæterorum membrorum apologus 71
Venti tempestas atrox 1186
Venusia 509
Venusini coloni 692
Ver sacrum, quid 974
Ver sacrum votum ibid.
Ver sacrum factum ibid.
Veragri pop. 455
Verga opp. 825
Vergiliarum sidus 453
Vermina F. Syphacis 803 *ejus clades & fuga* 839
Vescelia expugnata 1000
Vescia urbs 316
Vestalis accusata, & viva sub terram defossa 320
Vestalis ignis extincti prodigium 741
Vestia Oppia 666
Vestia urbs 363
Vestina cohors 1343
Vettii gens bellicosa 1371
Vexillum quot hominibus constat 313
Utens fluv. 220
Ufentina tribus 359
Uffugium opp. 825
Via Nomentana 132
Vibii virtus 649 *concio* 648
Vibonem colonia deducta 1013
Vicilini Jovis Temp. 593
Victoria vera, quæ 1253
Victoriæ ædes Romæ 412
Victoriæ mons 591
Victoriæ sedes Capitolium 501
Victoriæ simulachrum fulmine ictum 658

Vicana 1120
Vicus Ruminalis 6
Vindiciæ 1127
Vindictæ nomen, unde 52
Virginia Auli filia 403
Virginiæ cædes 129
Virginii quiritatio 128
Vitellia opp. 76
Vitruvius Vaccus 323
Umbri à Rom. fusi 378
Umbria tribus Sappiniæ 848
Unciarium fœnus 285
Vocontiorum ager 450
Volcæ 447
Volana Samnitium 422
Volani pop. 183
Volciani 447
Volana 422
Volsci à Rom. deficiunt 76 *contra Roman. armantur* 75
Volsci fines Latinos populantur 87 *Coriolanum belli ducem eligunt* 75
Volsci & Æqui 78 *cæsi, & castris exuti* 102
Volscos Rom. fundunt, fugantque 93
Volscinienſe bellum 415
Volsini pacem à Rom. petunt 416
Volsius falsus testis 113
Volscorum fuga & cædes 307
Volscorum oppressio ac deditio 211
Volscum bellum 727
Volscum nomen pene deletum 102
Volonum legiones 668
Volumnia Coriolani uxor 76
Volumnii & Appii Consulum inter se discordia 109
Voluntarii milites 775
Voltumnæ fanum 192
Volustana montes 1314
Vortumni signum 1144
Urbicua opp. 1197
Uscana urbs 1307
Utica 799
Vulcani insula 462
Vulcani caput ardens 975
Vulgi mutabilitas 54
Vulgi studia inconsulta 970
Vultures Romulo & Remo apparentes 8
Vulturnum quæ & Capua Etruscorum urbs 175
Vulturnum colonia 975
Vulturnus fluv. 317

X.

Xenarches prætor 1243
Xenophanes 546
Xychus Index 1222

Z.

Zacynthus insula 1044
Zama insula 893
Zeno 1007
Zeuxippus Bætus 932
Zeuxis prætor 923
Zoippus 563

FINIS.

LIVII HIST. V. I.

LIVII HIST. V. II.